

**İĞDIR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

SBD

EKİM 2024, SAYI 37

**E-ISSN:2147-6152
P-ISSN: 2147-5717**

15.10.2024

IĞDIR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

BİLİMSEL HAKEMLİ DERGİ

IGDIR UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
SCHOLARLY REFEREED JOURNAL

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 13, Sayı 37
EKİM 2024

Year 13, Issue 37
October 2024

Yönetim / Management

Baş Editör / Editor in Chief

Doç. Dr. Ahmet TAN

İletişim Bilgileri / Contact Information

Adres / Address: Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Şehit Bülent Yurtseven Kampüsü, Suveren, 76000, Iğdır

Telefon / Phone: 90 476 2230010

Faks / Fax: 90 476 2230017

Web Sayfası / Web Page:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder>

E-Posta / E-Mail: sosbilder@igdir.edu.tr

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi üç aylık **bilimsel hakemli bir dergidir** ve Ocak, Mayıs, Ekim aylarında, yılda üç kez yayınlanmaktadır. Dergimiz; Sosyal Bilimler kapsamında değerlendirilen alanlara ait makalelere yer vermektedir.

Yayınlanan makalelerin ilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir. Fikirlerden kesinlikle editörler sorumlu tutulamazlar. Makalelerde belirtilen görüşler, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*'nin görüşlerini yansıtmazlar. Dergide yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*'ne aittir. Makalelerde, Araştırma ve Yayın Etiğine uyulmaktadır.

Dergimiz Academic Journals Database, ACAR İndeks, ASOS İndeks, CiteFactor, EBSCO Academic Search Complete, EBSCO Academic Search Ultimate, Genamics Journal Seek, Index Copernicus, ISAM İlahiyat Makaleler Veritabanı, J-Gate, Journal Index, Scientific Journal Services (SIS), Türk Eğitim İndeksi ve **Ulakbim TR Dizin** tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir.

Yayın Kurulu / Editorial Board

Baş Editör / Editor in Chief

Doç. Dr. Ahmet TAN (İğdır Üniversitesi, İğdır, TÜRKİYE)

Editör Yardımcıları / Second Editors

Dr. Öğr. Üyesi Ercan İNCE (İğdır Üniversitesi, İğdır, TÜRKİYE)

Yabancı Dil Editörü

Doç. Dr. Y. Kemal ÖZEKİCİ (Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman, TÜRKİYE)

Türkçe Dil Editörü

Doç. Dr. Oğuz DOĞAN (İğdır Üniversitesi, İğdır, TÜRKİYE)

Alan Editörleri

Dil, Edebiyat ve Sanat: Prof. Dr. Yakup ÇELİK (Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, TÜRKİYE)

Turizm İşletmeciliği: Doç. Dr. Metin SÜRME (Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, TÜRKİYE)

Eğitim Bilimleri: Doç. Dr. Banu ÖZKAN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, TÜRKİYE)

İktisadi ve İdari Bilimler: Doç. Dr. Turhan MOÇ (İğdır Üniversitesi, İğdır, TÜRKİYE)

Felsefe ve Din Bilimleri: Doç. Dr. M. Emin YURT (İğdır Üniversitesi, İğdır, TÜRKİYE)

Güzel Sanatlar: Doç. Dr. Abdül TEKİN (İğdır Üniversitesi, İğdır, TÜRKİYE)

Mizanpaj

Dr. Hakan ÇAYALAN (İğdır Üniversitesi, İğdır, TÜRKİYE)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, TÜRKİYE)

Prof. Dr. Bülent SÖNMEZ (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir, TÜRKİYE)

Prof. Dr. Gökhan TUNÇ (Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, TÜRKİYE)

Prof. Dr. Ferhat KORKMAZ (Batman Üniversitesi, Batman, TÜRKİYE)

Prof. Dr. Yusuf ÖZKIR (İstanbul Medipol Üniversitesi, İstanbul, TÜRKİYE)

Doç. Dr. Elgiz YILMAZ ALTUNTAŞ (Galatasaray Üniversitesi, İstanbul, TÜRKİYE)

Doç. Dr. Mirpenç AKŞİT (İğdır Üniversitesi, İğdır, TÜRKİYE)

Doç. Dr. Mustafa Uğurlu ARSLAN (Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, TÜRKİYE)

Doç. Dr. Serkan KÜNÜ (İğdır Üniversitesi, İğdır, TÜRKİYE)

Dr. Hüseyin GÖÇMENLER (Hacettepe Üniversitesi, Ankara, TÜRKİYE)

Danışma Kurulu / Advisory Board

- Prof. Dr. Ahmet Cüneyt İssı (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Alfina Sibgatullina (Rusya Bilimler Akademisi)
Prof. Dr. Bahattin Çelik (Iğdır Üniversitesi)
Prof. Dr. Beate Böhlendorf (Roma-German Merkez Müzesi)
Prof. Dr. Cafer Sadık Yaran (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Cevat Başaran (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal Aydoğan (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Galip Velio (Tetova Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacı Bayram Kaçmazoğlu (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan Taş (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin Türk (Ardahan Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Güner (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Kaya (Iğdır Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan Bulut (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan Kutluer (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. İsa Habibbeyli (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Prof. Dr. İsmail Hakkı Eraslan (Düzce Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmayıl Hacıyev (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Prof. Dr. Kenan Ziya Taş (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Könlül Bünyadzade (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Prof. Dr. Muhsine Börekçi (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat Ali Karavelioğlu (Iğdır Üniversitesi)
Prof. Dr. Musa Yıldız (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Namık Açıkgöz (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedim Yüzbaşıoğlu (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurettin Arslan (Çanakkale 18 Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Oktay Belli (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ö. Selçuk Emsen (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Mahir Alper (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Yılmaz (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep Gülşen (Iğdır Üniversitesi)
Prof. Dr. Reha Saydan (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Rengin Ak (Kırklareli Üniversitesi)
Prof. Dr. Sabri Azgün (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Saliha Koday (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Savaş Yıldırım (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Selim Başar (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sema Buz (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Serhat Zaman (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevda Yapraklı (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfettin Erdoğan (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Sinan Temurlenk (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Şadi Eren (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Tevfik Şükrü Yapraklı (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuncay Ögün (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Turhan Kaçar (Pamukkale Üniversitesi)

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder>

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

(Iğdır University, Journal of Social Sciences)

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 13, Sayı 37, Ekim 2024

(Year 13, Volume 37, October 2024)

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

(Araştırma Makaleleri/Research Articles)

Pınar Dilekçi VARGÜN

Rus Halkının Korkunç Lideri: 18. Yüzyıl Rus Edebiyatında İvan Grozniy Yansımaları / The Dreadful Leader Of The Russian People: Reflections Of Ivan The Terrible In 18th-Century Russian Literature1-9

Polad ALİYEV

Mali Politikaların Bölgesel Ekonomik Büyüme ve Gelir Dağılımı Üzerine Etkisinin Panel Veri Yaklaşımıyla İncelenmesi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama / Analysing the Effects of Fiscal Policies on Regional Economic Growth and Income Distribution with a Panel Data Approach: An Application on Turkey10-33

Zeynep ÇOLAK

Modernitenin Paradoksları, Toplumsal Değişim ve Edebi Alandaki Yansımaları / Paradoxes of Modernity, Social Change, and Reflections in Literary Field34-54

Ahmet Bahadır ŞİMŞEK

Analysis of Sector Based Energy Consumption Rates of OECD Countries with Louvain Clustering / OECD Ülkelerinin Sektör Bazlı Enerji Tüketim Oranlarının Louvain Kümeleme ile Analizi..... 55-68

Yunus ZENGİN-Metin ATAY-Aysun ALTAY-Sinan Emre KURTAAL

İş Yeri Mutluluğunun İş Yaşamında Yalnızlık ve Mesleki Canlılığa Etkisi / The Effect of Workplace Happiness on Loneliness at Work Life and Professional Vitality 69-94

Fatih ÇELİK

Türk Dilinde Köken Konusu Tartışmalı Bazı Bitki İsimleri Üzerinde Bir Değerlendirme / An Evaluation on Some Plant Names of Controversial Origin in Turkish Language95-107

Mustafa ATSAN

Veri Okuryazarlığının Öneminin ve Algularının İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları Bağlamında Değerlendirilmesi: İK Yöneticilerine Yönelik Bir Görüşme / Evaluation of the Importance and Perceptions of Data Literacy in the Context of Human Resources Management Practices: An Interview for HR Managers.....108-124

Ahmet KÖSTEKÇİ

Vergi Yükünün Belirleyicileri: Türkiye Üzerine Bir İnceleme / The Mediating Role of Perceived Psychological Safety in the Effect of Organisational Ethical Climate on Employee Welfare125-142

Bariş TURAN, Volkan TUNCEL

Gastronomi Alanında Bireysel Yaratıcılığın Cinsiyete Göre Değişimi: Gastronomi Bölümü Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma / Variation of Individual Creativity in the Field of Gastronomy According to Gender: A Research on Gastronomy Department Students143-155

Umut AYYILDIZ-Ebru AYKAN

Birey-Örgüt Uyumunun İş Tatminine Etkisinde Bireycilik-Kolektivizm Kültür Boyutunun Düzenleyici Rolü: INDCOL ve CVSCALE Kültür Ölçeklerinin Karşılaştırılması / The Moderating Role of The Individualism-Collectivism Culture Dimension on The Effect of Person-Organization Fit on Job Satisfaction: Comparison of INDCOL and CVSCALE Culture Scales156-173

Nazım ÇOĞALTAY-Gülsen GENÇDAL

Kolaylaştırıcı Liderlik Stili: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması / Facilitative Leadership Style: A Scale Development Study.....174-196

Abdulkadir M.M. FAKİRULLAHOĞLU-S.Armağan KÖSEOĞLU

Çocukların Aile İşlevselliği Alguları ile Zorbalığa Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkide Stresin Aracı Rolü / The Mediating Role of Stress in The Relationship Between Children's Perceptions of Family Functionality And Attitudes Towards Bullying197-211

Ercan ÇELİK

Eklektik Bir Aydın Olarak İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nda Dinin Konumu / The Position Of Religion In Ismail Hakkı Baltacıoğlu As An Eclectic Intellectual.....212-220

Figen GİRGIN

Görünenin Ötesi: Sanatta X-ışını Estetiği / Control of The Provinces in The Early Republican Era: Examples from Ahval-i Umumiye Reports (1928-1930)221-248

Halil Özcan ÖZDEMİR

Mediating Effect of Intrinsic Motivation and Demographic Effects on the Relationship Between Psychological Empowerment and Organizational Cynicism: Insurance Sector Example / Psikolojik Güçlendirme ile Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkide İçsel Motivasyonun Aracılık Etkisi ve Demografik Etkiler: Sigortacılık Sektörü Örneği..... 249-258

Onur KURUKAYA

Muhâkemetü'l-Lügatayn'deki Yüz Fiilin Kılınış Özellikleri / Characteristics Of The Actions Of One Hundred Verbs In The Muhâkemat Al-Lugatayn259-273

Emine SEÇİL KARAMUKLU-Burhanettin KARAKOÇ

Kaynaştırma Öğrencisi Olan Sınıf Öğretmenlerinin Öğretimsel Uyarılama Çalışmalarında Teknoloji/Dijital İçerik Kullanımına İlişkin Görüşleri: Sivas Örneği / Opinions Of Classroom Teachers Who Have Inclusion Students On The Use Of Technology/Digital Content In Instructional Adaptation Studies: Sivas Sample274-296

Sadegül DURGUN

Açık Hükümet Girişimi ve Türkiye'deki Uygulama Örnekleri / Open Government Initiative and Cases of Implementation in Türkiye297-318

Davut AÇAR-Resul DURAN

Yaşam Seyri Perspektifinden Ebeveynlik: Anne-Babaların Çocukluk Deneyimlerinin Günümüz Ebeveynlik Tutum ve Davranışlarına Etkisi / Parenting from a Life Course Perspective: The Impact of Parents' Childhood Experiences on Contemporary Parenting Attitudes and Behaviors319-338

Mustafa DEMİR

Yapay Zekâ Kopyası (AI Cheating) ve Büyük Dil Modellerinin Çevrimiçi Sınavlarda Kullanımı / AI Cheating and the Use of Large Language Models (LLM) in Online Examinations 339-352

Onur ŞEYRANLIOĞLU-Arif ÇİLEK

Türkiye'de Finansal Gelişmenin İnovasyon Faaliyetine Etkisinin İncelenmesi: ARDL Yaklaşımından Kanıtlar / Analysing the Impact of Financial Development on Innovation Activity in Türkiye: Evidence from ARDL Approach353-369

Medine GÜNGÖR

Antiquities Policies and Museology Activities in the Ottoman Empire/ Osmanlı İmparatorluğu'nda Eski Eser Politikaları ve Müzecilik Faaliyetleri.....370-383

Fatih AKIN

D-8 Ülkelerinde İhracat Çeşitliliği, Ekonomik Büyüme ve Ekolojik Ayak İzi İlişkisi: Ampirik Bir Analiz / The Relationship Between Export Diversification, Economic Growth and Ecological Footprint in D-8 Countries: An Empirical Analysis384-405

Kadir YAĞIZ-Ahmet DİNÇ

Ekonomi Okur Yazarlığının Mesleki Kariyer Farkındalığı Üzerindeki Etkisini İncelemeye Yönelik Bir Çalışma / A Study Aimed at Examining the Effect of Economics Literacy on Professional Career Awareness.....406-430

Feyza ÖZDİNÇ

Examining the Status Quo Bias for the Recent Economic Crisis: The Case of Türkiye / Son Küresel Ekonomik Kriz Süreci İçin Statüko Yanlılığı Analizi: Türkiye Örneği.....431-444

Nurcan YILMAZ-Özgür KILINÇ

Online Marka Savunuculuğu ve Beş Büyük Kişilik Özelliği Üzerine Nicel Bir Araştırma / A Quantitative Research on Online Brand Advocacy and the Big Five Personality Traits445-465

Mehmet Sıddık TURAN

Palyatif Toplum Bağlamında Acı Anlatımının Sanatsal Yansıması/ Artistic Reflection of Pain Narration in the Context of Palliative Society466-481

Selim ERDOĞAN-Büşra SÜRME

Turizm Gelirleri Ve Yoksulluk Riski Arasındaki İlişki / The Relationship Between Tourism Revenues And Poverty Risk482-496

Ahmet TAŞDEMİR

Satın Alma Yöneticileri Endeksi (PMI) ile Finansal Piyasalar Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği / The Relationship Between Purchasing Managers Index (PMI) and Financial Markets: Turkey Example.....497-506

Eyüp SARIKOL-Gülhan Erdem SUBAK

Güreş, Kick-Boks, Muay-Thai Mücadele Sporcularının Tutum ve Davranışlarının İncelenmesi (Iğdır İli) / The Examination of Attitudes and Behaviors of Wrestling, Kickboxing, and Muay Thai Combat Athletes (Iğdır Province).....507-518

Tamara FETTAHLIOĞLU-Muhammet Mustafa KISAKÜREK

Firmaların Tahakkuk ve Nakit Esaslı Finansal Oranları ile Piyasa Değeri İlişkisinin Karşılaştırılması: BİST'te Bir Uygulama / Comparison Of The Relationship Between Companies' Accrual-Based And Cash-Based Financial Ratios With Firm Value: An Application in BİST.....519-547

Özlem YAŞAR UĞURLU-Mehmet SEYHAN-Yasin BAYAR

Bankaların Dijital Hizmetlerinin Eşbiçimlilik Bağlamında Değerlendirilmesi: KOBİ Bankacılığı Üzerine Bir Araştırma / Evaluation of Banks' Digital Services in the Context of Isomorphism: A Study on SME Banking.....548-570

Esra ÇIKMAZ

Halkla İlişkilerde Propaganda Kavramı Üzerine Yapılan Çalışmaların Vosviewer ile Bibliyometrik Bir Analizi / A Bibliometric Analysis of Studies on the Concept of Propaganda in Public Relations with Vosviewer.....571-582

Veysi SEVİNÇLİ-Hami AKMAN

Tarama Sözlüğü ve Azerbaycan Türkçesindeki Ortak Deyimler / Scanning Dictionary And In Azerbaijan Turkish Common Idioms583-600

Gökhan KARAYÜNLÜ-Hacı KURT

Yeni Büyükşehir Yasasının Kırsalda Etkileri Tarsus, Silifke, Gülnar Ve Mut Örneği / Effects Of The New Metropolitan Law On Rural Samples Of Tarsus, Silifke, Gülnar And Mut601-616

Ahmet DİNÇ-Rüçhan İRİ- Düzenleme gerçekleştirildi

Futbol Hakemlerinin Klasmanlarına Göre Mesleki Yeterliliklerinin Değerlendirilmesi (10. Bölge Örneği) / Assessment of Professional Competence Airports by Classification of Football Referees (10. Zone Sample).....125-150

Yazar/Author

Pınar Dilekçi VARGÜN*

Makale Adı/Article Name

Rus Halkının Korkunç Lideri: 18. Yüzyıl Rus Edebiyatında İvan Groznyi Yansımaları

The Dreadful Leader Of The Russian People: Reflections Of Ivan The Terrible In 18th-Century Russian Literature

ÖZ

Tarihsel süreç incelendiğinde birçok toplumun tarihine yön vermiş, halkın geleceğini etkilemiş önemli devlet adamlarını görmek mümkündür. Rusya tarihinde de elbette bu önemli kişilikler yer almaktadır. Bunlardan biri ise çalışmamıza konu olan isim Korkunç İvan'dır. Adının önünde yer alan korkunç sıfatı ile tarih sahnesinde yer almış çar İvan, çarlığı süresince yaptığı olumlu ve olumsuz birçok icraatı ile büyük dikkat çekmiştir. Bu dikkat tarihin aynası rolündeki edebiyat sanatı için de geçerli olmuştur. III. İvan'ın oğlu olarak dünyaya gelen IV. İvan çok küçük yaşta babasını kaybetmiş ve devletin başına geçmek için bir süre beklemek zorunda kalmıştır. Bu süre zarfında devleti yöneten soylu sınıftan bazı aileler, geleceğin çarı IV. İvan'ın kişiliğine, hayata bakış açısına olumsuz bir etki bırakmış ve bunun sonucu olarak da devleti yönetimindeki faaliyetlerinde tüm Rus halkını derinden etkileyecek ve çok zor zamanlara itecek kararlar almasına sebep olmuştur. Bu çalışmada, Korkunç İvan döneminin Rus edebiyatında nasıl bir yer bulduğunu gözlemek amacıyla, çarı konu olarak ele alan 18. Yüzyılın önemli Rus yazarları ve bu yazarların eserlerinde çar İvan'ı hangi yönleri ile ele aldıkları, nasıl yansıttıkları eserlerden örneklerle açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rusya Tarihi, Rus Edebiyatı, IV. İvan, çar, korkunç.

ABSTRACT

When examining the historical process, it is possible to see important statesmen who have shaped the history of many societies and influenced the future of the people. One of these figures in russian history is the formidable ivan the terrible. With the adjective "terrible" preceding his name, tsar ivan, throughout his reign, attracted great attention with numerous positive and negative actions. This attention has also been relevant to the literary art, which plays the role of the mirror of history. İvan Iv, born as the son of ivan iii, lost his father at a very young age and had to wait for some time to take over the government. during this period, some noble families who governed the state had a negative impact on the personality and worldview of future tsar Ivan. As a result, this influence led him to make decisions in his administration that would profoundly affect the entire russian people and push them into very difficult times. In this study, to observe the place of the ivan the terrible era in russian literature, prominent 18th-century russian writers who focus on the tsar as a subject will be examined. The works of these writers will be explored to understand how they addressed tsar ivan, which aspects of him they emphasized, and how they portrayed him, with examples from their works.

Keywords: Russian history, Russian literature, Ivan IV, Tsar, terrible.

Extended Abstract

The significant figures in history and the diverse endeavors they have undertaken have directly and indirectly influenced society in many ways. The impact of these influences on the psyche of individuals, evoking feelings such as understanding, rejection, and rebellion in the artistic realm, has been a subject of extensive research for many scholars throughout history. This is because the artist's perception of events and the works they create serve as a crucial tool in enriching the societal perspective on events. Therefore, this study aims to explore the position of Ivan IV as a historical figure in the literary world and to identify the various perspectives that authors have created in their works regarding this statesman. The limited number of studies on IV. Ivan in Turkey has been a significant factor in the motivation for writing this article.

In this study, an investigation is conducted through the robust connections between literary science, history, and society. This topic, encompassing literary sociology, allows an evaluation not only based on aesthetic concepts but also through the lens of societal relationships. Within the scope of this evaluation, human activities are considered. Gürsel Aytaç expresses that György Lukacs believed all human actions begin and end with daily life, and science and art derive their sources from there (Aytaç, 2016: 178). Seeking the support of history and society in literary science also requires believing in the profound relationship between literature and history and society. This mutual interaction between history, society, and literature in works takes on the role of influencing the reader through the themes based on societal trends and subsequently shaping society. Aytaç elucidates this situation through the 'Communicative Action Theory' in literary historiography, stating: "Literary historiography, working principle within the light of society-history studies, is among the principles introduced by this theory. The aim is to trace social changes and historical events in literary history after positivism and thought history. Sociological history-based literary historiography aims to reveal the effect of this change on an art school with the change in production and communication conditions." (Aytaç, 2016: 184). Within the framework of the functionality of literary science, this study aims to understand how the echoes of a figure shaping Russian history in the literary field have directed society and also aims to reflect a prototype enriched with different perceptions through the world of artists.

In the examined works, it has been observed that the narrator strongly makes their presence felt. The narrative style, characterized by lengthy commentaries and judgments about events, in these works where authors hold an Olympian position, is crucial for the achievement of the study's objectives. Therefore, examples from works that serve this purpose will be utilized. The study will employ a qualitative research method. A comprehensive search for sources will be conducted, including both printed and electronic materials. Electronic and printed data will be accessed through sources such as Web of Science, Google Scholar, and Dergipark. During the data collection process, keywords such as Russian literature, Russian history, Terrible Ivan will be used to access relevant information. Additionally, key questions will be posed to obtain accurate information. In order to delve into the reasons behind a formidable historical figure being labeled as 'Terrible,' sources will be explored to shed light on IV. Ivan's childhood and whether there were significant family members or individuals playing a role in his upbringing. A source review will also be conducted to examine the representation of IV. Ivan in Russian literary works, focusing on which periods of Russian literature and by which authors he was considered as a central theme. Questions involving cause and effect will be central to this type of source review, aiming to arrive at certain conclusions through these cause-and-effect connections. The study aims to achieve significant results through these cause-and-effect connections.

Giriş

Korkunç İvan tarihi bir kişilik olarak Rus edebiyatından birçok yazarın konusu olmuştur. Çar, Rus sanatında ve edebiyatında sanatsal bir imge olarak en çok talep edilen simalardan birisidir. Çarın sadece Rusya tarihi sahnesinde değil Rus sanatının birçok alanında yansımalarını bulmasında

en önemli sebep farklı bir kişiliğe sahip olması ve bu kişiliğinin getirdiği bazı negatifiklerin toplumu büyük ölçüde etkilemesidir. Bu çalışma tarih ve toplumbilim sahalarının edebiyat ile etkileşiminin sonuçlarından biri olarak önemli devlet yöneticilerinin yaşamları ve bu yaşam öykülerinin topluma ve tarihe etkilerinin eserlerde kendini bulma yolculuğunu Rusya'nın ilk çarı, çar IV. İvan örneği üzerinden açıklamayı amaçlamaktadır.

Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde çarın hayatına özellikle çocukluğuna yer verilecektir. Çünkü bilindiği üzere çarın çok küçük yaşlarda yaşadığı büyük olaylar ve bu olayların psikolojisine paralel olarak büyük ve derin tesiri, gelecekte nasıl bir kişi ve daha da önemlisi halkı için nasıl bir yönetici olacağı ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Bununla birlikte tarihçi Sergey Bogatirev (1995: 286) tarih yazımında IV. İvan'ın psikolojik imgesini açıklamaya çalıştığı makalesinde IV. İvan'ı çok eski zamanlardan bu yana psikolojik gözlemler yardımıyla anlama ve açıklamaya çalışma eğiliminde bulunduğu ve bu yaklaşıma defalarca maruz kalmanın tarih yazımı alanı için hem çok zorlayıcı hem de adaletli olmayan bir eleştiri olduğu kanaatindedir. Buradan hareketle İvan'ın öz yaşamının faaliyetlerine etkisi sadece psikolojik düzlemde değil çok yönlü bir bakış açısıyla incelenmeye çalışılacaktır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde edebiyatın toplumsal ve tarihsel bağları temelinde bu araştırmaya konu olan tarihi kişilik IV. İvan'ın edebiyatta yer buluşu ve yansımaları örneğini oluşturmak için 18. Yüzyıl Rus edebi eserlerinden örneklerle çarın hangi yazarlar tarafından kaleme alındığı, hangi yönleriyle ele alındığı, nasıl bir bakış bakışı çerçevesinde yazarların eserlerine konu olduğu gibi odak noktaları üzerinde durulacaktır. IV. İvan'ın tüm yüzyıllarda birçok esere konu olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu denli çok eser çalışmaya sığdırılmayacağından sadece 18. Yüzyılda IV. İvan'ın edebiyat alanındaki yansımaları örneklerine yer verilecektir.

1. IV. İvan'ın Hayatı ve Rusya Tarihindeki Yeri

1.1. IV. İvan'ın Çocukluğu

IV. İvan'ın nasıl bir çocukluk geçirdiği onunla ilgili yazılabilecek hemen hemen her türlü konu için önceden bakılması, bilgi alınması ve ele alınması gerekli olan bir durumdur. Çünkü yapılan birçok çalışma İvan'ın bir ülke yöneticisi ve faaliyetleri ile bir ülkenin tarihinde önemli derecede yer etmiş biri olmasında yaşadığı çocukluğun büyük etkisi olduğu gösterir.

IV. İvan Rus ulusal benlik bilincine en parlak kültürel düşünsel otorite olarak kaydedilmiştir. Ulusal benlik (Rusluk), çar imajını Ortodoks inancı, mesih ideolojileri “Moskova- Yeni Kudüs” ve “Moskova Üçüncü Roma” gibi bir arketipsel zemine dayandırmıştır. Çar iktidarının tanrısallaşması ve yurt içi ve dışındaki düşmanlarına karşı uyguladığı korkunç zorbalığın onun iktidarının hakları olarak meşrulaşması da bu zeminde değerlendirilmektedir. Tarihçi akademisyen Akdes Nimet Kurat Çar İvan'ın çocukluğundan itibaren Tanrı ihsanı ile tahta seçildiği ona telkin edildiği ve bu nedenle de çok erken yaşlardan kendi ile ilgili bu tarzda belirli bir görüş oluşmaya başladığını ifade eder (Kurat, 2020: 160).

Geleceğin büyük çarı IV. İvan 25 Ağustos 1530 yılında III. Vasili'nin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Babası henüz İvan üç yaşındayken ölünce annesi ve küçük erkek kardeşi Yuri ile hayatlarını devam ettirmeye başladılar. Annesi Yelena Türk asıllı knez Glinski ailesindedir. İvan'ın küçük olması sebebiyle devlet işlerini yürütme işi annesine kalmıştır. Fakat annesinin yerine bu görevi knez İvan Fedoroviç Telepnev üstlenmiştir. Yelena tarafından İvan Fedoroviç'e verilen bu yetki ve sonrasında ortaya çıkan birçok imtiyaz, gözde bir knez sıfatıyla ortalarda dolaşması diğer boyarlar tarafından hoş karşılanmayacaktır ve kendi hakimiyetlerini ele alma girişimleri başlar. İlk önce Yelena'yı zehirlerler ve daha sonra da knez IV. İvan çok küçük yaşta, 8 yaşında iken öksüz kalır. Erken yaşta hem babasız hem annesiz kalması, sonrasında yaşayacağı birçok sorun onun hayatının şekillenmesinde derin bir etki bırakmıştır. Rurik ailesine mensup olan Şuyskiler 1538-1543 tarihleri arasında hüküm sürmüştür. D.M. Volodihin bu dönemi İvan'ın tüm biyografisine bakıldığında en karanlık, en acı dolu dönemi olarak tanımlar ve bu dönemde ailesine yönelik komploları hatırladığını, hem dışarıdan Litvanyalılar, Polonyalılar, Kırım Tatarlılar, Astrahanlılar tarafından, hem içerde kendi halkından hainler tarafından etraflarının çevrildiği, annesi ve küçük kardeşiyle bu zor ve acı dolu günlere katlanmak zorunda kaldıklarını

anlattığını ifade eder (Volodihin, 2006). IV. İvan Tüm bu yaşananlar her ne kadar bazı araştırmacılar tarafından tek taraflı bir bakış açısı olarak düşünülse de genel olarak bakıldığında çarın dünyaya bakışına, devlet yönetim tarzına, aile yaşantısına etki eden bir durum olarak görülmektedir. Annesinin ölümü üzerine İvan ve kardeşi Şuyski ve Belski'lerin yanında yaşamaya başladılar. Fakat prenlere genel olarak iyi bakılmadığı, iyi bir eğitim verilmediği bilinmektedir. İvan küçük yaşta iken gördükleri kötü muamelelerin farkındaydı ve hatta bu farkındalık onu gelecekte önde gelen boyarlara ve ailelerine karşı bir olumsuz intiba ile büyümesine ve kin dolu bir gençlik geçirmesine sebep olmuştur.

İvan, küçük yaştan itibaren kitap okumaya ilgilidir. Özellikle dini içerikli kitaplara meraklı olan İvan'ın eğitiminden dönemin metropoliti Makarin'in büyük etkisi olmuştur. Hem dini içerikli kitaplar, hem Makari'nin yönlendirmeleri ve sonraları hükümlerle ilgili eğitimi sayesinde İvan çok erken yaşta ünlü Rus tarihçi E.A. Solovyev'in de belirttiği üzere çar iktidarının yüceliği hakkında birçok kitap okumuş, kendi haklarını koruyabilmek için gerekli argümanları toplama adına tutkulu bir arayış içinde olmuştur (Solovyev, 1893: 11). Bu derin okumaları sayesinde erken yaşta çevresindekileri haklılığını ispat edip, çar hükümlerindeki yerini almayı başarmıştır.

1.2. IV.İvan'ın Tarih Sahnesine Çıkışı ve Devlet Yönetimindeki Faaliyetleri

IV. İvan 17 yaşına geldiğinde devleti yönetme ve evlenme niyetini boyarlara bildirmiştir. Dönemin kurallarına göre İvan'ın bu isteğinin önünde bir engel olmayınca boyarlar bu isteği riayet edip bir merasimle 1547 yılında İvan'ı çar ilan etmişlerdir. Hemen sonrasında çar tarafından seçilen genç Anastasya ile evlenmiştir. Karamzin Anastasya ile Çar İvan'ın evlilik merasimine geniş yer verdiği Rus Devleti Tarihi adlı eserinde Anastasya'nın kendisine de özel bir yer vermiştir. Anastasya ünlü bir aileden gelmemekle birlikte çarın seçiminin ondan taraf olmasının kişisel erdemleri ile bağlantılı olduğunu, dönemin insanları tarafından güzelliğinden bahsedilmediği fakat iffetli, tevazu sahibi, dindar, duyarlı bir kadın olarak betimlendiğini söyler (Karamzin, 934). Bunun yanı sıra İvan'ın hakimiyetinin belli bir süresinde devlet işleri ile ilgili kararlar alma noktasında eşinin önemli bir tesiri olmuştur. Nitekim İvan bu meziyetlere sahip bir eş ile istediği evliliği gerçekleştirip Rus tarihinin ilk çarı olarak tahta çıkmış ve hakimiyet sürmeye başlamıştır.

İvan tahta çıkınca hızlıca devlet işleri ile meşgul olma niyetindedir fakat İvan'ın tam tahta geçtiği sırada Moskova'da binlerce kişinin ölmesine sebep olan yangınlar meydana gelmiştir. 1547 yılında Rusya'da ilkbahar ve yazın aşırı sıcak geçtiği bir yıl olmuştur ve bu aşırı sıcaklar yangınlara sebep olur. Silvester adlı bir papazın bu felaketin Çar yüzünden olduğunu, onun işlediği günahların bir sonucu olduğunu söyler. İşlediği günahlar ise çocukluk yıllarında, bu çalışmada da belirtilen insanlara ve hayvanlara işkence etme onları aşağılama gibi şeyler olduğu düşünülmektedir. Sovyet dönemi tarihçilerinden Vladimir Borisoviç Kobrin bu tip bir öğretinin kilise adetlerinden gelme bir durum olduğunu ve Silvester'in de bu nedenle böyle bir açıklama yaptığını düşünmektedir (Kobrin, 1989: 21). Bu tip söylemler Çar İvan üzerinde derin bir etki yaratır ve tövbe ederek eski alışkanlıklarını, eğlence hayatını bırakıp sadece halkı için çalışacağını söyler. İvan devlet işlerinde oldukça etkili olan Boyarlar Meclisi'nin yanı sıra kendine yakın olan papaz Silvester, asilzadelerden Aleksey Adaşev ve Andrey Kurbski'den oluşan "İzbrannaya Rada" (Mümtaz Heyet) adlı üç kişilik bir heyet oluşturarak devlet içinde farklı bir yönetim tarzını uygulamaya başlamıştır. Bu heyet devlet işlerinin idaresinde, kararların alınması ve uygulamasında önemli bir yere sahip olacaktır. İvan'ın diğer bir faaliyeti ise III. İvan zamanından beri var olan "Судебник"(Sudebnik) adlı kanunlar kitabında yaptığı düzenlemelerdir. IV. İvan bu kanunnameye çok daha iyi bir sistem getirmiş, kanunlar çok açık ve anlaşılır bir hal almıştır. Aynı zamanda devlet içinde gelişen bazı eksikler görüştürüp düzeltilmesi adına 100 maddelik bir nizamname hazırlanmıştır. 100 maddeden oluşmasından ötürü Rusça sto (yüz) ve glav (başlık) kelimelerinden oluşan "Stoglav" adında bir kilise kanunu yürürlüğe girmiştir. İdarenin yanı sıra ordu işlerine de yönelerek yeni ordu düzeni oluşturmuştur.

İvan bu faaliyetlerine devam ederken "Mümtaz Heyet" ile arasında birtakım sorunlar baş göstermeye başlar. Bu sorunlardan ilki 1560 yılında İvan'ın sıtmaya tutulması ile başlar.

Kendisinin iyileşme umudu olmadığı için oğlu Dimitri'nin ölümünde sonra yerine geçmesini ister. Bu fikrini boyarlar tarafından hoş karşılanmadığını hasta yatağının odasının kapısından duyar. Kobrin, bu olayın tam olarak nasıl gerçekleştiği ile ilgili tam bir bilginin olmadığını, gerçekten boyarlar arasında bu konu ile ilgili bir kavga yaşandı mı, yoksa sadece aralarında bir konuşma mı geçtiği konusunun net olmadığı ifade eder. (Kobrin, 1989: 35) Bu olay dışında IV. İvan ve heyet üyeleri arasında dış politikada alınan kararlar hususunda da anlaşmazlıkların baş gösterdiği bilinmektedir. Çar üzerinde çok etkili olduğu bilinen karısı Anastasya'nın da ölümü, çarın faaliyetlerinde kendi başına kalmasına sebep olur. Eğlenceler, kadınlarla geçmeye başlayan hayatında "Mümtaz Heyet" üyelerinin varlığı azalmaya başlar ve çar, boyarları hain sıfatıyla suçlar ve artık bu kesime karşı olumsuz bir tavırla faaliyetlerine başlar.

Hain olarak suçladığı boyarlara karşı faaliyet göstermek için yeni bir oluşumun gerekliliği ortaya çıkar. Bu sıralarda İvan yaşadığı tüm bu olumsuzluklar sebebiyle Kremlin'i terkedip Aleksandrovska kasabasına yerleşir. Moskova'da İvan'ın çarlığı bıraktığı haberi alınması büyük bir tepkiyle karşılanır ve bir heyet çarlık makamından ayrılmaması için rica etmeye, Aleksandrovska'ya giderler. Çar, yeni bir saray ve teşkilat kurma şartı ile çarlıkta kalır ve Opriçnina'yı kurar. Bu teşkilat ile aslında Rusya'da bir terör rejimi de kurulmuş olur. Çünkü İvan çarlığı bırakmamanın karşılığında tüm şartlarını kabul ettirmiştir. Ahalinin bu şartları kabul ederek ortaya çıkacak zor zamanların farkında değildirler. Çünkü İvan'ın başlarda hain adı altında boyarlara uyguladığı cezai işlemler zamanla ahali arasındaki insanlara kadar zuhur etmeye başlar. Hatta zaman içerisinde topyekun bir şehre karşı tavır alıp Novgorod'a düzenlediği sefer dünya tarihinde emsali olmayan bir vahşetin yaşanmasına sebep olur. Bu vahşeti Sovyet tarih profesörü Stepan Borisoviç Veselovski İvan dönemi ile ilgili çalışmalarının sonucunda şu cümleleri ile değerlendirir: "Tarih biliminin olgunlaşma süreci o kadar yavaş ilerliyor ki, yalnız çar İvan ve onun döneminin sorunları konusunda değil, tümünden insan aklının gücüne olan inanç sarsılabiliyor (Veselovski, 1963: 75)." Opriçnina düzeni ile İvan'ın kendi topraklarında, kendi halkına uyguladığı işkenceler, sayısız insanın öldürülmesi kendisine "Korkunç" Rusça'daki karşılığı ile "Grozny" sıfatı verilmesine sebep olur. Bu sıfatın ona verilmesini, İlya Repin'in ünlü tablosunda da resmettiği, kendi oğlunu bir öfke anında asasıyla şakağına vurup öldürmesi olayı da desteklemektedir.

Korkunç İvan'ın Rusya tarihi için yukarıda belirttiğimiz ülke içi faaliyetleri, yaptığı reformlar dışında ülke dışında yaptığı savaşlar, mütarekeler, seferler de mevcuttur. Bunlardan birisi de Kazan ve Astrahan hanlıkları ile yapılan savaşlar ve alınan zaferlerdir. Kuzey Kafkasya'ya ilerleyiş, Kırım Hanlığı ile münasebetler, Livonya, Lehistan-Litvanya harpleri, İsveç Harbi, İngilizlerle yapılan ticaretler de yine bu dönemde Korkunç İvan faaliyetleri arasındadır. Korkunç İvan'a "korkunç" sıfatını veren halkın, öldükten sonra "Fatih" "kahraman" sıfatlarıyla anmasında "opriçnina" ya kadar olan döneminde kazandığı başarılar ve Kurat'ın belirttiği gibi merkeziyetçi bir devlet kurması (Kurat, 2020: 188) şeklinde açıklanabilir.

2. İvan Grozny'nin 18. Yüzyıl Rus Edebiyatı Eserlerindeki Yansımaları

Rusya'nın ilk çarı sıfatıyla devletin başına geçen IV. İvan ülke yöneticiliği, bu dönemde yurt içi ve yurt dışında uyguladığı politika gibi konularla birçok edebi eserin konusu olmuştur. Bu konularla birlikte özellikle daha önce de belirtildiği üzere Çar kendi karakteristik özellikleri ile de adından söz ettirmiş, Rus edebiyatının her döneminde başkahraman olarak eserlerde var olmuştur.

Rus kültür tarihinde IV. İvan'a olan ilgi kendi zamanından itibaren başlamış ve daha sonra da güçlenerek devam etmiştir. 16. ve 17. Yüzyıllarda çarın yansımaları genel olarak Rus halk edebiyatı eserlerinde karşımıza çıkar. 16. yüzyılda genel ilgi çarın kişiliği ve onun halkın bilincinde nasıl algılandığı ile ilgilidir. Rus halk şarkıları, destanları, masalları, ninnileri, fıkraları gibi çeşitli türlerdeki eserlerde çarın konu olduğu görülmektedir ve bu birçok türdeki eserde IV. İvan'ın kişiliği ve faaliyetleri farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Akademisyen M.S. Zbankova IV. İvan'ın Rus halk edebiyatındaki yerini ele alırken eserlerde ele alınan konuları belirli gruplara ayırmıştır: Birinci grupta çar- Rus topraklarının kurtarıcısı, düşman fatihi olarak yansıtılır. İkinci

gruptaki metinlerde çar- zalim çar sıfatıyla baskın bir şekilde yer alır. Bu eserler genelde Novgorod ve Pskov yerlileri tarafından ele alınan eserlerdir. Üçüncü grup çarın ailevi hayatının yer aldığı gruptur ve folklorik eserlerde çarın bu yönü ele alınır, baba-çar, eş-çar başlığı içinde bu yönlerine yer verilir. Dördüncü grupta hükümdar çar sıfatı ele alınmaya çalışılır (Zhbankova, 2018). Halk edebiyatı eserlerindeki çar yansıtılışının bu tür bir tasnifi değerlendirildiğinde, halkın çar İvan'a olan yaklaşımının çarın kişisel özelliğinde var olan tezatlığı ile paralel bir betimleme örneği gibidir çünkü çar her ne kadar sert ve öfkeli de olsa aynı zamanda ülkesi için çalışmış, birçok reforma imza atarak halkını ileriye taşımıştır. Bu nedenle sıradan insan onu koruyucu, kollayıcı, problem çözücü biri olarak görmektedir.

Hükümdar İvan'a sadece halk eserlerinde değil, daha sonraları Rus edebiyatının birçok türündeki eserlerinde de çokça yer verildiğini görmek mümkündür. Elbette bu yer verişler yazarın çarı hangi yönüyle ele aldığı ile bağlantılıdır. Gerçek bir çar mı? Yoksa halkına zulmeden bir yönetici mi? Bu eksende düşünülmüş eserler henüz 18. Yüzyıla gitmeden 17. Yüzyılın başlarında karşımıza çıkar. Bunlardan biri de İvan Semenov Timofeyeviç'e aittir. Timofeyeviç (1951: 1555-1631) döneminin önemli fikir adamlarından biri, yazar ve aynı zamanda politika ve devlet işlerinde görev almış biri olarak "Karışıklıklar Dönemi" ni vurguladığı "Vremennik" (Zaman Adamı) adlı eserinin merkezinde iktidarla bağlantılı olarak ortaya çıkan problemler, ortaya çıkışı ve özünde yatan nedenler vardır. Doğal olarak da iktidardaki isim IV. İvan'ı sert bir şekilde kınamaktadır. Özellikler "opriçnina" nın kuruluşu ile halkı ikiye böldüğü ve savaşa sürüklediği kanaatindedir. (Timofeyeviç, 1951: 1610) Devlet işlerinde yarattığı bu kaosu kişilik özelliklerinden gelen çelişki üzerinden açıklamaya çalışan Timofeyeviç'in bu analizini araştırmacı O.A.Tufanova genel bir değerlendirmeye açıklamaya çalışır. Ona göre Timofeyeviç bu eserde bir insanın doğasında tuhaf bir şekilde var olan iç içe geçmiş çelişkileri açıklamaya çalışmıştır. Tüm Rusya'nın gerçek çarı İvan Groznyi eserlerde karmaşık bir karakter yapısı ile karşımıza çıkar. Bir taraftan yazarın didaktik emelleri uğruna çar imgesinin sahtekarlıktan gerçek çarlığa doğru sınırlandırıldığı, diğer taraftan ise İvan Groznyi eserde iyi ve kötü özelliklerinin birleştiği karmaşık ve çelişkili karakteri ile görülmektedir. Timofeyeviç edebi üslup olarak iki farklı prensip uygulamıştır. Karakterleri tasvirde orta çağ görgü kurallarına uygunluk ilk prensiptir. Tarihi kişiliğin manevi esaslarını açıklamada kişisel özelliklerini yansıtmaya vizyonu ise bir diğeridir. (Tufanova, 2008, 221)

18. yüzyıl itibariyle İvan hakkında yazılan eserler çoğalmaya başlamıştır. Bu eserlerin merkezinde yine tarih temalı, İvan Groznyi'in karmaşık yapısını anlamlandırmaya çalışan bir yapı mevcuttur. Mihail Vasilyeviç Lomonosov 1739 tarihli, imparatoriçe Anna İvanovna'ya ithafen yazdığı "Na vzyatie Hotina" (Hotin'in alınışı) adlı od türündeki eserinde İvan Groznyi ve I. Petro'nun aynı eser içinde yansıtır. İvan ve Petro'nun ilişkilendirildiği eserler bu dönemde yaygınlık kazanmıştır. Lomonosov bu eserinde Hotin kalesinde gerçekleşen savaş sırasında İvan ve Petro arasında geçen hayali bir konuşmayı tasvir eder. Rus Tarihçi Galina Nikolayevna Moiseyeva İvan Groznyi dönemine olan ilginin 17. Yüzyıl itibariyle artmaya başladığı ve 18. Yüzyılda da varlığını devam ettirdiğini ifade eder. (Moiseyeva, 1980: 217) Bu ilginin başlamasında I.Petro'nun büyük etkisi vardır çünkü kendisinin İvan'ın faaliyetlerine karşı büyük bir ilgisi olduğu, Kuzey savaşlarındaki galibiyetle ilgili zafer kalesindeki yazıtlarda kendini gösterir. Moiseyeva kalenin bir kolonunun üstünde, Petro portresinin altında, İvan Groznyi'in tasvir edildiği bir yazıtta, "başladı" ve ikincide "bitirdi" yazdığı söyleyerek İvan'a ve savaşlardaki başarısına olan ilgisine işaret eder.(Moiseyeva, 1980: 217)

İvan Groznyi döneminde yaşanan savaşların ele alındığı diğer bir eserde bu dönemde ünlü aydınlanmacı Rus şairii Mihail Matveyeviç Kheraskov tarafından yazılmıştır. Kheraskov'un 1522 yılına ait IV. İvan'ın Kazan Hanlığı ile yapılan savaşta zaferini konu edinen epik manzumesi buna örnek teşkil etmektedir. Sekiz yıl süren bir çalışmanın sonunda ortaya çıkmış bu eserde yazar, meydana gelen tüm olaylara ait, yıllıkları, belgeleri, tüm dökümanları araştırmış, eski Rus yazılı kaynaklarına da başvurmuştur. Heraskov bu eserde belirli bir tarihi dönemi ele alarak toplum hayatının tablosunu çizmek istemiştir. Birçok tarihi kaynağa başvurmuş olmakla birlikte İvan Groznyi'in karakteristik özelliklerini görebilmek için Lomonosov'un "Kratkiy rossiyskiy letopisets" (Kısa Rus Yıllık Yazarı) adlı eserinden faydalanmıştır. Rossiada (Россиада) eserinin

ana kaynağı her ne kadar Kazan Tarihi olmakla birlikte Kazan tarihi için kritik rol üstlenmiş kişi olarak IV. İvan'ın ayrı bir düzlemde değerlendirildiği ve yansıtıldığı görülmektedir. İvan'ın eğlence hayatına düşkünlüğünün, tembelliğinin, etkisizliğinin halkın yaşadığı acıya ve yokluğa sebep olan aktif savaşa bile ket vuracak boyutta olduğunu şu dizelerle betimlemiştir:

O sırada borazan seslerinin yerini eğlence seslerinin esir aldığı

Başkente kaçıyordu genç çar.

Gerçek, bir süreliğine saklanıyordu çardan

Kalpten bir bağlılık temsilinde, saraylarda samimiyetsizlik belirdi,

İçeri girdi ve günden güne güçleniyordu (Moiseyeva, 1980: 223).

Kheraskov'un bu dizelerle betimlediği İvan Grozny'nin savaşa yönelik tutumunun "Mümtaz Heyet" in (İzbrannaya Rada) faaliyetlerinin bir sonucu olarak değiştiği, kralın kendisi, kıskançlıkla öfkelenip, düşmanlarına karşı kendi başına savaşmaya başladığı ve kendisine daha çok ve daha cesur bir ordu topladığı gibi malumatları bizzat knez Kurbsky de ifade eder. (Kurbsky, 1913: 14) Kurbsk'nin tarihe şahitliği ve kaydettiği bu gelişmeler sayesinde Rossiada, tarihi gerçeklerden kopmadan yazılmış bir eser halini almıştır. Genel itibarıyla KHeraskov'un Rossiada eseri İvan Grozny döneminin keskin ideolojik ve politik savaşlarının bir yansıması olarak bir anıt niteliğindedir.

Önceki yüzyıllarda edebi sahada çarın kişisel özelliklerinin de yer bulduğu eserler mevcut olmakla birlikte daha çok kendisinin askeri eylemlerine odaklanılmış bir bakış açısı bulunmaktadır. Karamzin (2016) ise "Rus Devleti Tarihi" (İstoriya Gosudarstva Rossiiskogo, 1816) adlı 12 ciltlik büyük eserinde geniş yer verdiği IV. İvan dönemini, çarın manevi dünyasını da ayrıca ele alarak dönemi açıklamaya çalışmıştır. Öyle ki yazar sadece IV. Dönemi'ne 8. ve 9. Cildi ayırmıştır. Çünkü kafasında belli başlı sorular vardır. Bunlardan biri, Rusya tarihinde zorba ve despot yöneticiler mevcutken neden İvan'ın adı en başta anılmaktadır? Halk böylesine zor bir yöneticiye neden aktif bir reaksiyon göstermemiş, neden gerçek anlamda bir isyan halk tarafından gerçekleştirilmemiştir? Bu tip sorular yazar Karamzin'i, İvan'ı karakteri, karakterinin getirdikleri ve bunların eyleme dönüşü gibi bir döngü çerçevesinde ele almayı amaçlamıştır. Yazar tarihi olayları kronolojik bir şekilde ele almıştır; fakat edebiyatçı kimliğinin getirdiği özellikler sayesinde eseri bir tarih kitabı olmaktan çıkarmıştır. Eserin içinde birçok edebi türü kullanarak, psikolanalizlere yer vererek, sanatsal bir tarih yazarlığı meydana getirmiştir. Bu haliyle de birçok araştırmacı eserin hangi türe ait olduğu üzerine çalışmalar yapmışlardır. Karamzin'in bu üslubu sayesinde çar IV. İvan her okuyucu tarafından farklı şekillerde yorumlanabilecek bir eser kahramanı gibi hissedilmesini sağlamıştır. Karamzin de diğer birçok yazar gibi çarın özünde iyi biri olduğu ve eylemlerindeki çelişkiyi çocukluğu üzerinden değerlendirerek açıklamaya çalışmıştır: "Majesteleri gerçekten özgür, erdemli bir majestedir." (Karamzin, 2016: 928) Çar Karamzin'e göre boyar eğitiminin ve manipülasyonlarının bir ürünüdür: "Boyarlar, çarı evdeki hayvanlarla alay etmeye teşvik ediyorlardı... Onun gençlerle eğlencesi kadınları ve yaşlıları atla ezmektir. Çarın bu hareketleri ise boyarlar tarafından cesurluk, yiğitlik ve çeviklik gibi sıfatlarla övgü buluyordu". (Karamzin, 2016: 928) Karamzin sadece İvan'ın karakterini değil bir toplumun kaderini etkileyecek bir eğitimle büyütülmesinin ne tür bir felakete yol açacağını şu sözlerle ifade eder: "İoann 13. Yaşına basmıştı. Ateşli bir ruh, ender bir zeka, güçlü bir irade ile doğmuştu, doğanın ona bahsetmiş olduğu bu yüce imparator sıfatları verilen eğitimlerle mükemmelleştirilebilirdi fakat erken yaşta baba ve annesini kaybetmesi, sadece şiddetli bir soylu iradesiyle kör olmuş, düşüncesiz güç severler, bahtsız yetimle Rus devleti tahtındaydılar. Sadece günahlarıyla kendine değil, milyonlara mutsuzluk hazırladı çünkü tabii özelliklerini henüz genç yaşta tutkularına esir etmemek, ahlaki kuralları anlatmak gibi eğitimler ona verilmedi." (Karamzin, 2016: 928) Bu ifadeler tarihin aynasında bir tarihçi ve yazarın, insan yetiştirme ve bunun doğal sonucu olan iyilik ve kötülüklerin nasıl türediğine de ışık tutmaktadır. Karamzin sentimental akımın getirdiği özellikleri kullanarak yukarıda verdiğimiz benzer örneklerle insanın iç dünyasına yönelme, iç çelişikliklerini, çelişkilerini betimlemede aslında kendinden sonra gelen birçok yazara da ilham olduğu söylenilebilir.

17. yüzyıl itibariyle başlayan ve süregelen İvan Groznyi temalı eserler 19. Yüzyılda Rus edebiyatın da da varlığını sürdürmeye devam etmiştir. A.S.Puşkin'in "Boris Godunov", eserinde, M.Yu. Lermontov'un "Pesniya pro... kuptsa Kalaşnikova"ı, A.K. Tolstoy'un "Knez Serebriyannıy" adlı eserlerinde İvan Groznyi işlenmeye devam etmiştir. Turgenev'in tüm hayatı boyunca tarihe olan merakının sürdüğü bilinmektedir. Çar İvan da yazarın dikkatini görkemli tarihi kişiliği ve bu kişiliğin içinde yatan çelişkilerle çeken isim olmuş ve bundan dolayı N.M. Karamzin N.İ.Kastamarov gibi isimlerin tarih alanında yaptığı çalışmaların izini sürmüştür. Bu iz sürümü nihayetinde yazar İvan Groznyi'nin yansıması ile "Bozkırda Bir Kral Laer" adlı eserinin başkahramanı Martın Harlov'da hayata geçirmiştir. Turgenev eserini adında da anlaşılacağı üzere Shakespeare'den esinlenerek yazmıştır. Turgenev de birçok yazar gibi İvan'ın devlet işlerindeki faaliyetlerine ve istisnai şekildeki çelişkili doğası ve davranışlarına yönelmiştir. Belirtilen örnek eserlere birçok yenileri de eklenebilir. İvan Groznyi teması Rus edebiyatının tüm dönemlerinde birçok yazarın odağında olmuştur.

Sonuç

İvan Groznyi'yi fazlasıyla önemli ve aynı zamanda karmaşık kişiliğinden ötürü, onun hakkında yazan her tarihçi, sosyolog, akademisyen; onu yansıtmak isteyen her yazar, ressam, besteci birçok farklı açıdan bakmak ve değerlendirmek zorunda kalmışlardır. Nihayetinde Rus devleti gibi büyük ve aynı zamanda çoğu toplumun tarih sürecinde yaşadığı zorluklarla birçok zede almış bir devletin başına geçmiş ve devleti yönetirken de faaliyetleriyle dikkat çekmiştir. Her toplumun istediği gibi Rus toplumunun da istediği huzurlu ve refah içinde bir hayattır. Fakat beklentiler çok da bu yönde ilerlememiştir. Başa geçen İvan Groznyi ve faaliyetleri Rus toplumunu yıllar boyunca etkilemiştir. Bu etkilenme olumlu ve olumsuz şekilde karşımıza çıkar. İç politikada gerçekleştirdiği reformlar, dış politikada kazandığı zaferler ve merkeziyetçi bir devlet düzeni taraftarlığı ile halkının gönlünde bir yer kazanmakla birlikte hırslarının ve intikam hislerinin getirdiği buhran halkına çok büyük acılar yaşatmıştır ve kendinden sonra da etkileri devam etmiştir. Bu noktada bu çalışmada İvan Groznyi'nin tarih sahnesinde var oluşu ve bu var oluşun eksi ve artı yönleriyle Rus toplumuna etkisi üzerinde durulmuştur. Bu etkinin Rus yazarları tarafından nasıl algılandığı, hangi bakış açılarıyla ele alındığı açıklanmaya çalışılmıştır.

Özellikle 18. Yüzyıl Rus edebi eserleri örnekleri üzerinden bir araştırma yapılmıştır. İvan Groznyi'nin devlet adamı sıfatıyla faaliyetleri ve bu faaliyetlerinde yaşadığı sorunların etkisini konu alan eserler üzerinde durulmuştur. Bu çalışmalar incelendiğinde yazarların tarihin bir aynası sıfatıyla zaman içerisinde yaşanmış olaylara yeni bakış açıları getirdiği görülmüştür. İvan Groznyi'yi Tatişev, Solovyev gibi birçok tarihçi ele almıştır. Bu tarihçilerin verdiği bilgilerle İvan Groznyi'yi tanımak elbette mümkündür. Edebiyat eserlerinde ise bu tarihi kişilik bir olay kahramanı olarak bir kurgunun içinde var olur, sanatın argümanları her okuyucunun hayal dünyasında farklı bir karakter çizilemeye sağlar. Bu çalışmaya konu olan eserlerde de İvan Groznyi'nin ele alınış ve yansıtılış biçimleri üzerinde durulmuştur. Sonra ki yüzyıllarda da birçok yazar tarafından İvan Groznyi temalı eserler ortaya çıkmıştır. Çağların değişen koşullarına göre tarihin algılanış biçiminin ve bu değişimlerin edebiyata nasıl bir etkisi olduğunun, edebiyatın gelişen, değişen yüzü ile tarihi ve tarihi karakterleri yansıtılış biçimini görmek açısından bu eserlerin de incelenmesi faydalı olacaktır.

Kaynakça

- Aytaç, G. (2016). *Genel Edebiyat Bilimi*, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Bogatirev, S. (1995). Groznyi Tsar ili Groznoe Vremya? Psihologičeskiy Obraz İvana Groznogo v İstoriografii, *Russian History*. 22(2), 285-308.
- Karamzin, N.M. (2016). *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, İzdatelstvo AST, Moskva.
- Kobrin, V. B. (1989). *İvan Groznyi*, Moskovskiy raboçiy, Moskva.
- Kurat, A.N. (2020). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'e Kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

- Kurbский, L.M. (1913). *İstoriya o velikom kneze moskovskom*, Stlb, SPB.
- Moiseyeva G.N. (1980). *Drevnerusskaya literatura v hudojestvennom soznanii i istoričeskoy misli Rossii XVIII veka*, Nauka, Leningrad.
- Solovyev, E A. (1893). *İoann Grozny ego jizn i gosudartsvennaya deyatelnost*, Petersburg.
- Timofeeviç, I.S. (1951). *Vremmenik*, Akademiya nauk SSSP, Moskva-Leningard.
- Tufanova, O.A. (2008). *Obraz İvana vo "vremennike" İvana Timofeyeva*. 218-221. <http://www.gramota.net/materials/1/2008/2-2/92.html>
- Veselovski, S.B. (1963). *İssledovaniye po istorii opriçnini*, Akademiya Nauk SSSP, Moskva-Leningrad.
- Volodihin, D.M. (2006). *İvan Grozny: Biç Bojiy, Veçe*, Moskva.
- Zhbankova, M.S. (2018). İvan Grozny i stragedii yigo izobrajeniya v russkom folklore, Vestnik VGU. Seriya: Filologiya. *Jurnalistika*, 1, 14-18.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Polad ALİYEV*

Makale Adı/Article Name

Mali Politikaların Bölgesel Ekonomik Büyüme ve Gelir Dağılımı Üzerine Etkisinin Panel Veri Yaklaşımıyla İncelenmesi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama

Analysing the Effects of Fiscal Policies on Regional Economic Growth and Income Distribution with a Panel Data Approach: An Application on Turkey

ÖZ

Gelir eşitsizliği, gelişmişlik durumuna bakılmaksızın dünyanın tüm ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de temel sosyo-ekonomik sorunlardan biri olarak görülmektedir. Bu durum bölgesel büyüme ile gelir dağılımı arasındaki ilişkinin incelenmesinin önemini belirtmekte ve çalışmanın itici gücünü oluşturmaktadır. Bu kapsamda Türkiye özelinde merkezi ve bölgesel bütçe gelir ve harcamalarının gelir dağılımı ve bölgesel büyüme üzerine etkilerini tespit etmek çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Çalışmada Düzey 2 İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) kapsamında 26 alt bölgenin 2014-2022 dönemine ait yıllık verileri kullanılarak bağımsız değişkeni GSYH ve Gini katsayısı olan iki farklı model kurulmuş, panel veri analizi yöntemiyle test edilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre, merkezi bütçe harcamaları, gelir dağılımını olumlu etkilemiş olsa da, bölgesel bütçe harcamaları olumsuz etkilemiştir. Ayrıca bölgesel bütçe gelirleri gelir dağılımını olumlu etkilerken merkezi bütçe harcamalarının, bölgelerin aldığı göç ve büyümenin gelir dağılımı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte büyümeye etki eden faktörler incelendiğinde ise bölgesel ve merkezi düzeyde bütçe gelirlerinin olumlu, bölgesel bütçe harcamalarının olumsuz, merkezi bütçe harcamaları, bölgelerin aldığı göç ve gelir dağılımının etkilerinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Gelişme, Gelir Dağılımı, Büyüme, Mali Politika, Panel Veri

ABSTRACT

Income inequality is seen as one of the main socio-economic problems in Turkey, as in all countries in the world, regardless of their development status. This situation indicates the importance of analyzing the relationship between regional growth and income distribution and constitutes the driving force of this study. In this context, the main objective of the study is to determine the effects of central and regional budget revenues and expenditures on income distribution and regional growth in Turkey. In the study, two different models with GDP and Gini coefficient as independent variables were constructed using the annual data within the scope of classification of Statistical Region, SR Level 2 (26 Region) for the period 2014–2022, and tested by the panel data analysis method. According to the results of the analysis, although central budget expenditures have a positive effect on income distribution, regional budget expenditures have a negative effect. In addition, while regional budget revenues positively affected income distribution, central budget expenditures, migration, and growth had no statistically significant effect on income distribution. On the other hand, when the factors affecting growth are analyzed, it is concluded that the effects of regional and central budget revenues are positive, regional budget expenditures are negative, and central budget expenditures, migration of regions, and income distribution are statistically insignificant.

Keywords: Regional Development, Income Distribution, Growth, Fiscal Policy, Panel Data

Extended Abstract

Budgets are seen as the most flexible and effective fiscal policy instrument used by the state in the process of income redistribution. In the theoretical analysis, there are various views on the sources of income, the causes of income inequality, the level of acceptability of this inequality, or the necessary measures of state intervention.

The main goals of this research are to examine the causes of income inequality, especially at the regional level, and explore the relationship between income distribution and economic growth. Additionally, it aims to evaluate the role of state intervention in reducing inequality and provide policymakers with useful insights to achieve their objectives.

The focus of the research is to empirically analyze the effects of budget revenues and expenditures on income distribution and growth at the regional level in Turkey.

Existing studies analyzing the relationship between these variables show that indirect taxes affect income distribution negatively, while direct taxes affect it positively. It is noteworthy that the effect of indirect and direct taxes on growth is positive. Although most of the studies show that growth does not positively affect income distribution, there are some studies that conclude that fair income distribution positively affects growth.

Moreover, in the empirical literature we have reviewed, we observe that the interaction between income distribution and regional growth and budget revenues and expenditures is generally analyzed at the level of separate types of revenues and expenditures. On the other hand, in our study, we have addressed this interaction at the general level of budget revenues and expenditures in the context of fiscal policies.

The study aims to investigate the effects of central and regional budget revenues and expenditures on income distribution and growth by using the annual data of the Republic of Turkey within the scope of classification of Statistical Region, SR Level 2 (26 Region) for the period 2014–2022. In order to fully cover the subject, two models were constructed. In the first model, regional and central budget revenues and expenditures, GDP, and migration of regions are taken as independent variables, while the Gini coefficient is taken as the dependent variable. In the second model, we have taken GDP as the dependent variable, regional and central budget revenues and expenditures, migration of regions, and the Gini coefficient as independent variables.

Among the variables used in the analysis, regional Gini coefficient and regional GDP, migration of regions are obtained from the database of the Turkish Statistical Institute (TUIK), while central and regional budget data are obtained from the database of the Ministry of Finance and Treasury. Panel data analysis was preferred as the research method. All analyses were performed using the "plm" library on version 4.3.1 of the R software language (Croissant and Millo, 2008). Since both models suffer from variance and autocorrelation problems, the Driscoll-Kraay (1998) robust estimator, producing consistent and robust coefficient estimates, was used to overcome these problems.

According to the findings obtained from the first model, regional budget revenues have a statistically significant and negative effect on the Gini coefficient. Since a decrease in the Gini coefficient implies an improvement in personal income distribution, it is concluded that regional taxes have a positive effect on personal income distribution. The findings also show that regional budget expenditures have a negative effect on income distribution, which is not in line with theoretical expectations. Unlike regional budget revenues, central budget revenues have a positive but statistically insignificant effect on the Gini coefficient, which is consistent with the findings of Martinez-Vazquez et al. (2012), Demirgil (2018), Karabulut (2020), Şener (2020), Hayrullahoğlu and Tuzun (2020), Eser and Genç (2020) and Tabar (2023). It is thought that the findings are due to the predominance of indirect taxes in central budget revenues, unlike regional budget revenues within the scope of development-oriented incentive policies.

Central budget expenditures have a positive effect on income distribution. These results are consistent with the theoretical expectations and the findings of the empirical studies of Afonso et al. (2008), Yücel (2011), and Özbay (2022). In Model 2, the statistically significant and positive effect of regional and central budget revenues on GDP indicates that the tax incentive policy has been successful to a certain extent. It is observed that regional expenditures have a negative and statistically significant effect on growth, while central expenditures have a positive but statistically insignificant effect. It is noteworthy that regional budget expenditures have a negative effect on both growth and income distribution, while regional budget revenues have a positive effect on both economic indicators.

This reveals that expenditure policies, as opposed to revenue policies, have failed to ensure the fairness of income distribution and stimulate production. One of the main measures to eliminate this may be to increase

the control mechanisms for expenditures. In line with theoretical and policy expectations, central budget revenues positively affected growth, and expenditures positively affected income distribution.

One of the main findings of the study is that growth and the Gini coefficient have no effect on each other, and the migration of regions has no effect on income distribution or growth. The limitation of this study is that budget expenditures and revenues are included in the model as a whole. In future studies, it may be possible to analyze which expenditure item has an effect on income distribution and growth by considering all components of regional budget expenditures separately.

Giriş

Gelir dağılımı, iktisat biliminin temel araştırma konularından birisidir. Özellikle son dönemde gelişmekte olan ülkelerde ve dünya genelinde gelir eşitsizliğinin artma eğilimleri dikkat çekmektedir (Baş, 2009). Üretim sürecine katılan ekonomik birimlerin gelir düzeyi ve bu birimlerin gelirlerinin toplamı olan milli gelirin oluşumu sadece üretim süreciyle ilgili değildir. Bu perspektifle bakıldığında, dağılım sürecinde ortaya çıkan ilişkiler, toplumun gelişiminin sosyo-ekonomik karakterini belirlemektedir. Gelir dağılımı ilişkilerine derinlemesine bakıldığında, ekonomik özelliklerin yanı sıra siyasi, felsefi ve sosyo-psikolojik özellikleri içerdiğini görülebilir. Bu nedenle toplumun bölüşüm ilişkileri sadece iktisat teorisinin değil, felsefenin, siyaset biliminin ve diğer sosyal bilimlerin de ilgi odağı olmuştur. Toplumdaki tüm sosyal sınıfların, kesimlerin ve siyasi-ideolojik grupların çıkarları yeniden üretim sürecinin bölüşüm safhasında rakabet halindedir (Aliyev, 2010).

Devletin, piyasaların etkisiyle oluşan faktör gelirleri şeklinde olan gelir dağılımına “birincil gelir dağılımı”, bunun mali politika araçlarıyla değiştirmesine “ikincil gelir dağılımı” veya “gelirin yeniden dağılımı” adı verilmektedir. Kamusal bütçeler gelirin yeniden dağılımı sürecinde devletin kullandığı en esnek mali politika aracı olarak görülmektedir. Ancak, literatür bütçe araçlarının gelir dağılımı üzerindeki etkisine ilişkin net bir fikir sunmamaktadır. Bu sonuç, bütçenin gelir kaynaklarının nasıl kullanılması ve hangi kaynaklardan oluşması ile doğrudan bağlı olmasının yanı sıra ülkede uygulanan mali politikanın farklı iktisadi özelliğe ve potansiyele sahip bölgelere göre de değişmektedir. Çünkü bütçe kaynakları ve harcama türlerinin farklı bölgelerdeki gelir dağılımı üzerindeki etkileri birbirinden farklıdır. Bölgelerin özellikleri, bütçelerin gelir dağılımı üzerindeki etkilerini farklılaştırmaktadır. Bu nedenle, bütçe gelir ve harcamalarının türlerinin bölgesel düzeyde gelir dağılımı üzerindeki etkilerinin anlaşılması, devletin geliri yeniden dağıtma işlevini yerine getirmede kullandığı mali politikaların başarısını artırabilir. Bu bağlamda, bu çalışmanın temel amacı, farklı özelliklere sahip bölgelerde bütçe gelir ve harcamalarının bölgesel gelir dağılımı ve büyüme üzerindeki etkilerini araştırmak ve bu alanda literatüre katkıda bulunmaktır. Çalışma, 2014-2022 dönemini kapsayan iktisadi bölge birimleri sınıflandırmasına (İBBS) göre düzey 2 bölgelerinde yer alan 26 alt bölgeye ait yıllık veriler kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma yöntemi olarak panel veri analizi tercih edilmiştir.

Makale Giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Makalenin giriş bölümü, araştırmanın temelini atmaktadır. İlk bölüm, gelir dağılımıyla ilgili teorik kavramları açıklamak adına önemli bilgiler sunmaktadır. Gelir dağılımı, ekonomik bir sistemin temel unsurlarından biridir ve bu bölümde bu kavramın genel teorik çerçevesi çizilmektedir.

İkinci bölüm, gelir dağılımıyla ilgili ampirik literatürün gözden geçirilmesine odaklanmaktadır. Bu kısımda, konuyla ilgili yapılan önceki çalışmaların bulguları, metodolojileri ve bu çalışmaların ortaya koyduğu temel trendler incelenmektedir. Bu gözden geçirme, çalışmanın mevcut literatüre katkı sağlama amacını taşımaktadır.

Üçüncü bölümde, araştırmanın odak noktası olan Türkiye'deki bölgesel gelir dağılımının mevcut durumu detaylı bir şekilde analiz edilmektedir. Bu bölümde, Türkiye'nin farklı bölgelerindeki gelir dağılımı eğilimleri, faktörler ve bu eğilimlerin nedenleri ele alınmaktadır.

Dördüncü bölümde, çalışmanın temel veri seti ve kullanılan model detaylı bir şekilde açıklanmaktadır. Bu bölümde ayrıca, kullanılan yöntemlerin ve modelin ortaya koyduğu ampirik bulguların değerlendirilmesine yer verilmektedir.

Sonuç kısmında makalenin sonuçları ve öneriler verilmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Gelir Dağılımına İlişkin Teorik ve Kavramsal Açıklamalar

İktisat teorisinde gelir dağılımı, gelirlerin üretim faktörleri arasında bölüşümünü ifade eden fonksiyonel gelir dağılımı, bireyler veya hane halkları arasındaki bölüşümü gösteren kişisel gelir dağılımı, sektörler veya ekonomik faaliyet kollarına göre paylaşımı ifade eden sektörel gelir dağılımı, ülkenin farklı coğrafi bölgelerine göre paylaşımını ifade eden bölgesel gelir dağılımı, milli gelirin kadın ve erkek nüfusu arasında bölüşümünü ifade eden cinsel gelir dağılımı, eğitim düzeyine göre sınıflandırılan eğitimsel gelir dağılımı olarak sınıflandırılmaktadır (Çetin, 2019).

Farklı iktisat ekollerinin ve akımlarının temsilcileri, gelir dağılımı sürecine dahil olan ekonomik birimlerin bu süreçte oluşan gelir çeşitleri, gelir çeşitleri arasındaki oran, onların kaynakları, bu gelirlerin hacmini belirleyen faktörlerin belirlenmesi, dağıtım mekanizmalarının ülkenin sosyo-ekonomik kalkınması ve refah durumu üzerindeki etkisinin incelenmesi gibi konulara kendi araştırmalarında yer vermişlerdir. Ayrıca, kendi mensubu oldukları iktisat ekolleri ve akımlarının iktisadi görüşleri doğrultusunda teorik kavramları ortaya koymaya çalışmışlardır. Gelir dağılımına devlet müdahalesi ile bağlantılı olarak, farklı okullar farklı fikirler ortaya koymuştur.

Klasik teori gelir dağılımına devletin Müdahalesine karşı çıkmıştır. Bu konudaki klasik görüş için bir referans noktası Adam Smith'in görünmez el teorisidir. Milletlerin Zenginliği (1776) kitabında, her bireyin kendi çıkarını gözeterek toplumun çıkarını da desteklediğini iddia eder. Smith'in diğer ana eseri olan Ahlakî Duygular Teorisi'nde (1759), yüksek gelirlilerin bunu yapma niyetinde olmadan düşük gelirlilerin çıkarlarını destekledikleri iddiasında bulunduğu bir paragraf bulmak dikkat çekicidir. Malthus Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme (1803) adlı eserinde ise düşük gelirlilere yardım yapıldığı takdirde bunun doğurganlığı artıracığı ve böylece fakirliğin daha da artacağını göstermektedir. Bu yaklaşıma paralel olarak hem Malthus hem de Ricardo, Kraliçe Elizabeth I (1558–1603) zamanından mevcut olan fakirlik yasasını eleştirmişlerdir (Sandmo, 2013: 57).

Klasiklerden farklı olarak Neoklasik okula mensup iktisatçılar ve teorisyenler gelirin sınıflar arasında değil üretim faktörleri arasında dağıtıldığı fikrini ileri sürmüşler, her bir üretim faktörünün payının onların üretime yaptığı marjinal katkı tarafından belirlendiğini ortaya atmıştır. Bu katkı faktör talebini dolayısıyla faktör fiyatını belirlemektedir. Marjinalizmin ortaya çıkması ve Neoklasik görüşlerin olgunlaşması ile birlikte kaynak dağılımında optimizasyon ve verimlilik arasındaki ilişki daha sistematik bir şekilde araştırılmaya başlanmıştır. İktisadi fikirler tarihinin uzun vadeli perspektifinde, neoklasiklerin bu konulara olan ilgisi, Adam Smith'in piyasanın görünmez elinin "kamu yararına" uygun bir sonuca yol açtığı yönündeki önermesine açıklık getirme arzusu olarak görülebilir (Ulutürk ve Ersezer, 2005: 94).

Gelir dağılımını emek değer ve artı değer teorisi çerçevesinde açıklamaya çalışan Marksist teoride ise bölüşüm sonucunda ortaya çıkan iki gelir çeşidi olan ücret ve kâr söz konusudur. Malların değişim değeri Sermayenin kaynağını oluşturmaktadır. Değişim sonunda ortaya çıkan dayanağı "artı (artık)-değer" olan fazla para sermayeyi oluşturmaktadır. Marksist doktrin artı değer in istismarı sonucunda çalışanların sefaletle sürükleneceği gibi yüksek gelirlilerin de daha fazla zenginleşeceğini ileri sürmüştür (Akın, 2015).

Pigou da gelirin yeniden dağıtımı konusunda farklı bir yaklaşım geliştirmiştir. Refah Ekonomisi (1920) adlı eserinde, gelirin yüksek gelirlilerden fakirlere yeniden dağıtılması lehine tartışmak için açık bir faydacı argüman kullanmıştır: "... gelirin nispeten zengin bir bireyden benzer özellikte olan mizaçtaki nispeten fakir bir bireye aktarılması, daha yoğun isteklerin daha az yoğun istekler pahasına tatmin edilmesini sağladığından, toplam tatmini artıracığı açıktır. Eski "azalan (marjinal) fayda yasası" böylece güvenli bir şekilde şu önermeye götürür: Yoksulların elindeki reel gelirin mutlak payını artıran herhangi bir neden, herhangi bir açıdan ulusal kâr payının boyutunda bir daralmaya yol açmaması koşuluyla, genel olarak ekonomik refahı artıracaktır (Pigou, 1920: 89).

İtalyan iktisatçı Vilfredo Pareto, gelir eşitsizliğiyle mücadele etmek için yapılabilecek pek bir şey olmadığını savunmuş ve bunun temel iktisadi mekanizmalar tarafından belirlendiğini iddia etmiştir. Pareto, rekabetçi bir dengenin bu anlamda optimalite koşullarını karşıladığını göstermiştir. Ekonomik kaynakların (miktarları, üretim yöntemleri ve tüketici tercihleri gibi faktörler) dağılımına yönelik müdahalenin, bir kişinin refahını artırmanın başka bir kişinin refahını azaltmadan gerçekleştirilemediği durumda, toplumun maksimum refaha ulaştığını ileri sürmüştür. Pareto'ya göre, gelir dağılımına yönelik müdahale öncesinde ve sonrasında rekabetçi bir denge bulunduğu, ekonomide her iki durumda da Pareto optimumu sağlanmış olacak ve optimalite kriteri müdahale öncesine ve sonrasına göre sıralanamayacaktır. Devlet müdahalesi gibi girişimler, Pareto'ya göre, temel ekonomik kuvvetleri değiştiremeyecek kadar güçlü ve sürekli etkilidir (Akın, 2015: 14).

Keynes'in tezleri doğrultusunda Neo-Keynesyenler, tüketim harcamalarının ücret ve kâr gelirleri ile yatırım harcamaları arasındaki bağlantıyı sağlayan bir gelir dağılımı teorisi geliştirmişlerdir. Neo-Keynesyenlere göre, tam rekabet koşullarının bozulması kâr gelirlerini azaltarak ücretlilere avantaj sağlayacaktır. Post Keynesyen gelir dağılımı teorisi genellikle iki temel unsuru içerir: Kaldor ve Paşinetti'nin öncüleri olduğu Cambridge teorisi ve Kalecki'nin çalışmalarına dayalı teoriler. Cambridge Teorisi, gelir dağılımının toplam talebin bir sonucu olduğunu savunmuş ve gelir dağılımını düzenlemek için toplam talebin istihdam düzeyine uyum sağlaması gerektiğini ileri sürmüştür. Kalecki'nin gelir dağılımı teorisi ise gelir dağılımı sürecinde mikro ve makro ekonomik unsurların etkileşimini vurgulayan bir bakış açısı sunmuş, ayrıca, gelir oluşumu ve dağılımını piyasa gücü ve aksaklıklarıyla ilişkilendirmiştir (Asimakopulos, 1988:133).

Robinson'un bölüşüm teorisinde ise, dağıtımsal büyüklüklerin önemli belirleyicileri olarak dört faktör tanımlanmaktadır: İlk olarak, Keynesyen faktörler, özellikle yatırım veya birikim oranı ile tasarruf ilişkilerinin yapısı; ikincisi, endüstrilerin fiyatlandırma politikasında ortaya çıkan rekabet ilişkileri; üçüncüsü, teknolojinin yapısı; dördüncüsü, işçilerin ve kapitalistlerin görece "pazarlık güçleri". En temel unsur birincisidir. Bu, aynı zamanda Robinson'un bölüşüm teorisinin diğer yeni Keynesyen teorilerle paylaştığı bir yöndür (Howard, 1979:136).

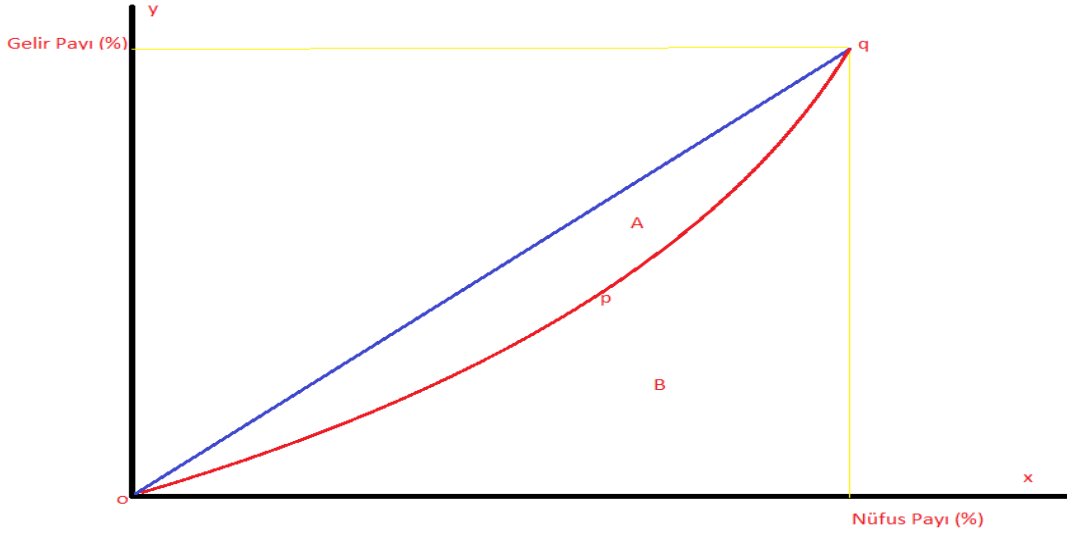
1950'li yıllarda, gelir dağılımıyla ilgili popüler görüşlerden biri, Simon Kuznets'e aittir. Kuznets, gelişmekte olan ülkelerde tarım ekonomisinden endüstriyel ekonomiye geçişle karakterize edilen süreçte, bu sektörler arasındaki maaş farkından dolayı ikinci aşamada yüksek gelir eşitsizliği gözlemlendiğini öne sürmüştür. Ancak, ülkelerin gelişimini tamamlayacağı sonraki aşamada, bu yüksek eşitsizliğin azalacağını öngörmüştür (Filiztekin ve Çelik, 2010:117). Arz yanlı iktisatçılara göre, ekonomide fiyat istikrarıyla birlikte yüksek istihdam düzeyini sağlamak ve sermaye birikimini hızlandırmak amacıyla vergi indirimleri içeren politikalar uygulamak önemlidir. Bu ekonomistler, vergi indirimleri aracılığıyla üretimin teşvik edileceğini, bu sayede vergi gelirlerinin artacağını, kaynak kullanımında ve dağılımında etkinliğin sağlanacağını ve sonuç olarak ekonomik büyümenin destekleneceğini ileri sürmüşlerdir (Yücel, 2011:36-37).

Monetaristler, tamamen devlet müdahalesini ortadan kaldırmayı değil, belirli durumlarda sınırlı müdahaleyi desteklemişlerdir. Devletin, belirli meslek gruplarına, örneğin çiftçilere değil, sadece geliri düşük olanlara piyasanın işleyişini bozmadan yardım etmesi gerektiğini savunmuşlardır. Milton Friedman, bu amaçla negatif Gelir Vergisi sistemini önermiştir. Bu sistemde, düşük gelire sahip olanlardan vergi alınmamakta ve devlet tarafından maddi destek sağlanmaktadır (Friedman, 1962/2002: 192). Yeni klasik iktisatçıların önermelerinden olan rasyonel bekleyişler teorisinde ise devletin ekonomiye müdahalesi öngörülmüştür. (Yücel, 2011).

Yukarıdaki teorik incelemede gelirin kaynakları ve gelir eşitsizliğinin sebepleri, bu eşitsizliğin kabul edilebilirliği veya müdahalenin gerekli ölçüleri konusunda çeşitli görüşlere yer verilmiştir. Çalışmanın devamında gelir dağılımı eşitsizliğini ölçüm yöntemlerine değinilecektir.

1.2. Gelir Dağılımına İlişkin Teorik ve Kavramsal Açıklamalar

Gelir dağılımını ölçmek için birçok yöntem kullanılmaktadır. Literatürde gelir dağılımı ölçütleri, genellikle statik, dinamik, objektif ve normatif ölçütler olmak üzere dört kategoride sınıflandırılmaktadır. Objektif ölçütler, gelir dağılımını aritmetik ve geometrik ifadelerle sunmaktadır. temsil eder. Normatif ölçütler ise gelir dağılımı oranlarına ek olarak fayda fonksiyonunu da dikkate alarak refah kavramını içermektedir. Statik ölçütler, gelir dağılımı oranlarını grafiksel olarak açıklar. Dinamik ölçütler ise genellikle matris formunda ifade edilir (Yücel, 2011: 9).

Şekil 1. Lorenz Eğrisi

Gelir dağılımı- değişim aralığı, Gini, Kuznets, Pareto gibi Katsayılar, Elteto-Frigyes, Dalton, Atkinson gibi Eşitsizlik Ölçütleri, Lorenz Eğrisi gibi göstergelerle ifade edilmektedir (Öztürk ve Göktolga, 2010).

Bu çalışmada gelir dağılımını ölçmek için Gini katsayısını kullanılmıştır. Gini katsayısı Lorenz eğrisi üzerinden hesaplanmaktadır. Gini katsayısı ise fiili gelir dağılımını ifade eden Lorenz Eğrisinin (Opq) mutlak eşitlik doğrusundan (Oq) ne kadar saptığının hesaplanmasıdır (Sen ve Foster, 1997: 30).

Gini katsayısı, Lorenz eğrisi ile mutlak eşitlik doğrusu arasındaki n alanın (Şekil 1'de A ile gösterilen) mutlak eşitlik eğrisinin altındaki (Şekil 1'deki OqD üçgenine yani A+B) alanına oranlanması anlamına gelmekte ve sonuç 0 ile 1 arasında değer almaktadır (Tabar, 2023: 71).

2. Literatür Taraması

Gelir dağılımı iktisat biliminin temel konularından olduğu için bu yönde literatürde birçok ampirik çalışmalar mevcuttur. Stewart (2000) çeşitli ülkeler için gelir dağılımı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele aldığı çalışması sonucunda Kuznets hipotezinin tam olarak geçerli olmadığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte, çalışmada daha eşit gelir dağılımının ekonomik büyümeyi artırdığına dair kanıtlar da bulunmaktadır. Bu bulgular, daha adil bir gelir dağılımının hem hakkaniyet hem de büyümeyi teşvik açısından arzu edilir olduğunu göstermektedir.

Afonso ve diğerleri (2008) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Veri Zarflama Analizi (VZA) kullanılarak gelişmiş ekonomilerde kamu politikalarının gelir dağılımı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Araştırmanın bulguları, kamu politikalarının, özellikle sosyal harcamalar, yüksek kaliteli eğitim, beşerî sermaye ve kamu iktisadi kurumları aracılığıyla gelir dağılımını önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir.

Filiztekin ve Çelik (2010), Türkiye'deki farklı gelir gruplarına ait nüfusun bölgeler arasındaki dağılımını analiz etmeyi amaçlayarak Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları verilerine varyans ayrıştırma analizi ve Pyatt eşitsizlik ayrıştırma analizi teknikleri uygulamışlardır. Çalışmanın

bulguları, 1994'ten 2003'e kadar gelir eşitsizliğinde önemli bir düşüş olduğunu göstermektedir. Ancak, 2003'teki eşitsizliğin hâlâ 1987'de ölçülen seviyeye çok yakın olduğu gözlemlenmiştir.

Yücel (2011) çalışmasında Gelir dağılımında adaleti sağlama ve yoksulluğu konu edinmiş, Türkiye'deki mevcut durumu inceleyerek, sorunun çözümüne yönelik öneriler ve yaklaşımlar ileri sürmüştür. Basit Doğrusal Regresyon Analizi yöntemi ile kamu sosyal transfer harcamalarının yoksulluk üzerine etkisi incelenmiş ve sonuçlar iktisadi beklentilere uygun bulunmuştur.

Dağdemir ve Acaroğlu (2011) 1990-2006 dönemine ait verileri baz alarak Türkiye'de bölgesel gelir farklılıklarının nedenlerini neoklasik yakınsama hipotezi kapsamında analiz etmeği amaçlamışlardır. Bulgular, Türkiye'de Kişi Başına Gayrisafı Yurtiçi Hasıla (KBGSYH) ile karşılaştırıldığında Kişi Başına Milli Gelirin (KBMG) daha dengeli bir dağılıma sahip olduğunu göstermektedir.

1990-2001 döneminde bölgesel gelir eşitsizliklerinin azaldığını, ancak 2001-2006 döneminde Kişi Başına Milli Gelir (KBMG) için eşitsizlikte azalma eğiliminin devam etmesine karşın Kişi Başına Gayrisafı Yurtiçi Hasıla (KBGSYH) için eşitsizliklerin arttığını ortaya koymuştur. Yazarlar, KBGSYH'deki durumu bölgedeki sermaye stoku, beşerî sermaye ve kentleşme oranı değişkenleri ile açıklarken, KBMG'deki durumu ikincil dağılım ve bölgesel kalkınma politikalarının etkisi ile açıklamışlardır.

Martinez-Vazquez vd. (2012)'nin yapmış oldukları çalışmanın ana odağı, vergilendirme ve kamu harcamaları politikalarının genel olarak gelir dağılımını etkilemede oynadığı potansiyel rol üzerinedir. Bulgulardan artan oranlı kişisel gelir ve kurumlar vergilerinin gelir eşitsizliğini azalttığı görülsede ikincinin etkisi dışı açıklık oranı yüksek olan küreselleşmiş ekonomilerde aşınmış görünmektedir. Ayrıca bulgular tüketim ve gümrük vergilerinin gelir dağılımı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu göstermenine karşın, GSYH'den sosyal refah, eğitim, sağlık ve konut gibi kamu harcamalarına daha fazla pay ayrılmasının gelir dağılımı üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Gündem (2014) tarafından yapılan araştırmada, Türkiye'deki bölgesel gelir dağılımının 1987-2001 ve 2004-2011 yıllarına ait iki alt dönemde mekânsal etkileri dikkate alınarak incelenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, Türkiye'nin batısındaki ve doğusundaki bölgeler arasında mekânsal yakınsamanın varlığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, Türkiye'de bölgesel gelir dağılımı açısından doğu-batı farkının dirençli bir karakter sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu durum, ülkenin farklı bölgeleri arasındaki ekonomik ve sosyal yapıdaki derin farklılıklara işaret etmektedir. Önemli bir diğer bulgu Türkiye'de bölgesel büyümenin yavaş olması ve bu büyümenin gelir dağılımını iyileştirmemesidir.

Francese ve Mulas-Granados (2015) çalışmalarında, 1970-2013 yılları arasında 93 ülkeyi kapsayan mikro ve makroekonomik verileri kullanarak artan gelir eşitsizliğini emeğin gelirdeki payının azalması bağlamında ele almıştır. Elde edilen temel sonuçlara göre, geniş bir ülke yelpazesinde gelir eşitsizliğinin önemli ölçüde ücret eşitsizliğinden kaynaklanmasına karşın, emek ve sermaye arasındaki gelir dağılımının ise belirleyici bir faktör olmadığı görülmektedir.

Akın (2015) çalışmasında Neoklasik teorisinin ileri sürdüğü gibi uygulamada üretim faktörlerinin özellikle işçilerin katkıları miktarında pay elde etmediğini, bunun da onların verimliliği üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu önemli olumsuz sonuçları ortadan kaldırmak için devletin müdahalesinin kaçınılmaz olduğu ileri sürülmüştür.

Tosun (2016) 2002-2013 yılları arası verilerle üst-orta ve yüksek gelir grubuna dahil olan 25 ülke için Kuznets hipotezi kapsamında gelir dağılımı ve büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri yöntemi ile incelenmiştir. Bulgular, literatürdeki genel kabullerin aksine, söz konusu değişkenler arasında "ters-U" değil, "U" şeklinde bir etkileşim olduğuna işaret etmektedir.

Çapar ve Yayla (2019) yatay kesit verileri kullanılarak 2003-2014, 2003-2015 ve 2003-2016 dönemleri için Türkiye'de düzey 2 bölgelerinin gelir dağılımı yakınsamasını analiz etmişlerdir.

Bulgular, giderek bozulan ulusal gelir dağılımı kapsamında söz konusu bölgelerin birbirine yakınsadığını ortaya koymaktadır.

Peçe ve diğerleri (2016) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye'nin 1977-2013 döneminde gelir dağılımı ile büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi sonuçları, Gini katsayısı ile Kişibaşı GSYH arasında bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, Eşbütünleşik Regresyon Modelleri (DOLS, FMOLS ve CCR Modelleri) kullanılarak yapılan analizler, gelir dağılımının büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu belirlemiştir.

Demirgil (2018) Türkiye'nin 1980-2014 dönemi yıllık verilerini kullanılarak gelir dağılımı ve vergiler arasındaki ilişkiyi ARDL (Autoregressive Distributed Lag Bound Test) sınır testi yaklaşımıyla analiz etmiştir. Bulgular seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ortaya koymuş, dolaylı vergilerin gelir eşitsizliğini artırmasına karşın dolaysız vergilerin gelir eşitsizliğini azalttığını göstermiştir.

Karadeniz (2019) çalışmasında TÜİK'den elde ettiği 2017 yılı Gelir ve Yaşam Koşulları Veri Seti'ni kullanarak emlak vergisinin kişisel gelir dağılımı üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada hanelerden alınan motorlu taşıtlar vergisi ve emlak vergilerinin gelirlerin yeniden dağılımı üzerinde sınırlı bir etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Araştırma bulgularına göre Türkiye'de servet vergilerinin gelirin yeniden dağılımı üzerindeki sınırlı etkisinin nedenleri, bina gibi gayrimenkullerin değerinin gerçek değeri yansıtması, düşük vergi tahsilat oranları, vergi muafiyetleri ve istisnalar olabileceği ileri sürülmüştür.

Günel (2019) çalışmasında 1987-2016 döneminde Türkiye'de dolaylı ve dolaysız vergilerin gelir dağılımı üzerine etkisini incelemiştir. Uygulanan Johansen eşbütünleşme testi sonuçları değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Çalışmanın ana bulguları, dolaylı vergilerin gelir dağılımını olumsuz yönde etkilediği ve dolaysız vergilerin ise olumlu etkilediği şeklindedir.

Karabulut (2020) Türkiye'de 1990-2017 döneminde dolaylı vergilerin gelir dağılımı üzerine etkisini incelemiş, araştırma sonucunda teorik beklentilerle uyumlu olarak negatif bir etki ortaya çıkmıştır.

Şener (2020) ise 1995-2015 yılları arasında 59 ülke için yaptığı çalışmada, bir rassal etkiler regresyon modeli kullanarak dolaylı vergilerin dar gelirliiler üzerindeki etkisini ve büyümenin Gini katsayısı üzerindeki etkisini değerlendirmeyi amaçlamıştır. Ayrıca, aynı dönem için 20 Avrupa Birliği üyesi ülke ve 32 OECD ülkesi için de benzer bir model tahmin etmiştir. Her iki veri seti için Gini katsayısının gecikmeli değerinin de dahil edildiği ikinci bir model daha kurulmuştur. Birinci veri seti için bulgular birinci modelde ekonomik büyümenin gelir dağılımı üzerine olumlu etki ettiğini, ikinci modeldeyse olumsuz etki ettiğini göstermiştir. Dolaylı vergiler hem birinci hem de ikinci modelde Gini katsayısını artırmıştır. İkinci veri seti için kurulan birinci modelde büyüme gelir dağılımını olumlu etkilemiş, ikinci modelde ise değişkenler arasında anlamsız ilişki bulunmuştur. Bunun yanı sıra hem birinci hem de ikinci modelde dolaylı vergilerin gelir dağılımı arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır.

Ceyhan ve Peçe (2020) Seçilmiş bazı OECD Ülkelerinde reel faizlerin gelir dağılımı üzerine etkisini panel veri metoduyla incelemiş, faizlerdeki 1 birimlik artışın gelir dağılımındaki bozulmayı 0.014 oranında artırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Hayrulloğlu ve Tuzun (2020) 2002-2019 yılları arasında Türkiye ve diğer seçilmiş OECD ülkelerinde toplam vergi gelirlerinin GSYH içindeki payının değişiminin Gini katsayısına ne ölçüde etki ettiğini Panel ARDL modelini kullanılarak analiz etmişlerdir. Araştırma, vergi gelirlerinin GSYH içindeki payının artmasının Gini endeksini 0,17 oranında azalttığını göstermiştir.

Hazman ve Büyükben (2020) çalışmalarında 2004-2017 döneminde TR33 bölgesindeki illere uygulanan vergi teşviklerinin etkisini Panel regresyon analizi uygulayarak araştırmışlardır. Bulgular KDV istisnasının yerel ekonomik büyümeyi olumlu etkilemesine karşın gümrük vergisi

muafiyetinin benzer etkisinin olmadığını göstermesinin yanı sıra hem gümrük vergisi ve hem de KDV istisnasının istihdam üzerinde anlamlı etkisinin olmadığını ortaya koymuştur.

Eser ve Genç (2020) yaptıkları çalışmada, 1990-2017 dönemi için OECD ülkeleri baz alarak gelir ve servet vergilerinin gelir dağılımı üzerindeki etkisini test etmişlerdir. Elde edilen bulgular bu vergilerin gelir dağılımındaki adaleti olumlu yönde etkilediğini tespit etmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde de gelir dağılımı uzun zamandır ekonomistlerin ilgisini çekmektedir. Piketty ve Saez (2003) makalelerinde vergi beyannamelerindeki verileri kullanarak en yüksek gelirlielerin paylarının 1980'den bu yana iki kattan fazla arttığı sonucuna varmıştır. Bu makale, alt ve orta sınıf hane halkları için artan eşitsizlik ve durgunlaşan gelirler hakkında daha geniş kamu endişelerine sebep olmuştur. Ancak bu çalışma, Sosyal Güvenlik, Sağlık hizmetleri ve diğer transfer programlarının belirgin büyümesini hesaba katmayan dar bir gelir tanımı kullandığı ve azalan evlilik oranları ile daha küçük hane halkı ölçüklerinin etkilerini göz ardı ettiği için eleştirilmiştir. Piketty, Saez ve Zucman (2018) tarafından yapılan daha yeni bir çalışma, milli gelire dayalı daha geniş bir gelir ölçütü kullanarak bu sorunların bazılarını ele almış, ancak yine de en yüksek gelir paylarında belirgin artışlar bulmuştur. Yeni analizler, vergi beyannamelerinde bildirilmeyen geliri dağıtmak için kullanılan bazı varsayımlar nedeniyle en üst gelir paylarını abarttığı nedeniyle eleştirilmiştir.

Auten (2021), gelir dağılımının ölçülmesindeki bu sorunları incelemekte, son çalışmaların analiz ve sonuçlarını karşılaştırmakta ve zaman içinde gelir eşitsizliğinin daha incelikli bir görünümünü sunmaktadır. Dağılım analizi konusunda her zaman belirsizlik olsa da elde edilen en iyi kanıtlar, en yüksek gelir paylarının daha düşük olduğunu ve bazılarının iddia ettiğinden daha az arttığını ve reel gelirlerin her hane için olmasa da tüm gelir grupları için zaman içinde arttığını göstermektedir.

Özbay'ın (2022) çalışması Türkiye'de yoksullukla mücadelede sosyal bütçeye yönelik uygulanan politikalara odaklanmaktadır. Bu politikaların detaylı bir şekilde incelenmesi ve değerlendirilmesiyle, yoksulluğu azaltma amacıyla ne kadar etkili oldukları belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın dikkat çekici bir sonucu, 2008-2020 döneminde genel olarak sosyal harcamalardaki artışa paralel olarak yoksulluk oranının düştüğü yönündedir. Bu sonuç, sosyal bütçeye yapılan yatırımların yoksullukla mücadelede etkili olduğunu öne sürmektedir.

Tabar (2023) Türkiye'nin de içinde bulunduğu 30 OECD ülkesine ait 2008-2018 dönemi yıllık verilerine panel veri analizi uygulayarak vergilerin gelir dağılımı üzerindeki etkilerini incelemeyi hedeflemiştir. Bulgular dolaylı vergilerin gelir dağılımı üzerinde olumsuz etki ettiğini, dolaysız vergilerin ise olumlu etki ettiğini göstermiştir.

Yukarıda yaptığımız ampirik literatür taramasından da gördüğümüz gibi bulgular esasen dolaylı vergilerin gelir dağılımını negatif yönde dolaysız vergilerin ise pozitif yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Hem dolaysız hem de dolaylı vergilerin ise büyümeyi olumlu etkilediği görülmektedir.

Ayrıca çalışmaların çoğu büyümenin gelir dağılımı üzerinde olumlu etkisi olmadığını gösterse de adil gelir dağılımının büyümeyi olumlu yönde etkilediğini İleri süren çalışmalar da bulunmaktadır.

Bunların yanı sıra taranan ampirik literatürde genel itibarıyla gelir dağılımı ve bölgesel büyümeyle bütçe arasındaki etkileşimin ayrı ayrı gelir ve harcama çeşitleri düzeyinde ele alındığı dikkat çekmektedir. Bu çalışmada ise bu etkileşim mali politikalar kapsamında bütçe gelir ve harcamaları düzeyinde bir bütün olarak ele alınmıştır.

3. Türkiye'de Bölgesel Gelir Dağılımının Mevcut Durumu.

Türkiye'deki gelir dağılımındaki olumsuz durum, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren bir dizi sebep tarafından etkilenmiştir. Elde ettiğimiz veriler 1960-1990 yılları arasında yürütülen politikaların, gelir dağılımındaki bu bozukluğu belirli bir ölçüde azaltmayı başardığını göstermektedir. 1963 yılında Gini katsayısı %0,55 iken, bu oran 1987'de 0,43'e kadar düşmüştür. 1990'lardan sonra bu gösterge yeniden yükselse de (örneğin 1994 yılında %0,49 oranına tekabül

ettiği görülmektedir), 2005 yılında %0,38'e kadar düşmüştür (Çalışkan, 2010:106). 2006 yılındaki gelir dağılımında ortaya çıkan ani bozulmadan sonra 2014 yılına kadar Gini katsayısında yeniden bir düşüş seyredilmektedir. Ancak, 2014-2022 yılları arasında bu oranın %0,379 ile %0,412 arasında artış eğilimi gösterdiği görülmektedir. Gelir dağılımı verilerine göre, 2014-2022 yılları arasında Türkiye genelinde olduğu gibi TRA1, TRB1, TRB2, TR42, TR61, TR63, TRC2 gibi bölgeler hariç tüm bölgelerde Gini katsayısının arttığı görülmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu [TUİK], 2022a).

Türkiye'de bölgelerdeki gelir dağılımı eğiliminin bölgelerin kalkınma farklarıyla alakalı olup olmadığı ise her zaman tartışma konusu olmuştur (Sönmez, 1998).

2021 yılında İstanbul, il düzeyinde cari fiyatlarla hesaplanan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) rakamlarına göre, 2 trilyon 202 milyar 156 milyon TL ile en yüksek GSYH'ye sahip olan ilidir ve toplam GSYH'nin %30,4'ünü oluşturarak lider konumundadır. Ankara, 667 milyar 142 milyon TL ve %9,2 pay ile ikinci sırada yer alırken, İzmir 462 milyar 152 milyon TL ve %6,4 pay ile üçüncü sıradadır. İl düzeyindeki GSYH hesaplamalarında son üç sırayı ise sırasıyla 6 milyar 99 milyon TL ile Tunceli, 4 milyar 968 milyon TL ile Ardahan ve 3 milyar 861 milyon TL ile Bayburt almıştır (TUİK, 2022c).

Bölgelerde bu farklılığın ortadan kaldırılmasında yatırım teşvik politikaları da önem taşımaktadır. Bu politikalar az gelişmiş bölgelerin gelişmesine yönelik bölgesel ve stratejik alanların gelişmesine yönelik sektörel tabanlı kalkınma programları şeklinde uygulanmıştır. 1960 yılına kadar sadece ülkedeki kriz ve savaş sonuçlarını ortadan kaldırmaya yönelik genel ekonomik gelişme programları kabul edilmiştir. Bu programlar özel bir plan ve sistematik yapıya sahip değildir. Ancak 1960'tan sonra Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulmasıyla (Eser, 2011), beş yıllık dönemleri kapsayan planlı bir ekonomik gelişme programları kabul edilmiştir. Bu programlar devlet yatırımlarının ülke genelinde dağılımını ve ülkenin mevcut kaynaklarının verimli kullanımını hedeflemiştir. Türkiye'de şu anda geçerli olan programlar dahil olmak üzere 11 adet beş yıllık kalkınma planı kabul edilmiştir.

2000'li yılların başından itibaren uygulanan teşvik programlarının pek başarılı olmadığı görüşü, bir dizi nedenle desteklenmektedir. Bu dönemde, küresel ekonomik koşulların değişmesi, rekabetin artması ve ekonomik yapıdaki dönüşümler gibi etmenlerin, önceki teşvik politikalarının etkinliğini sınırlamış olabileceği düşünülmekteydi. Bu nedenle, 2000'li yılların sonlarına doğru yapılan düzenlemeler ve iyileştirmeler, daha etkili bir teşvik sistemi oluşturmayı hedeflemiştir.

2009 yılında hazırlanan teşvik sistemi, öncelikle ülkenin ekonomik ve sosyal yapısını dikkate alarak bölgesel kalkınmayı desteklemeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede, belirli bölgelerin öncelikli sektörlerinin tespit edilmesi ve bu alanlara yatırımların teşvik edilmesi önemli bir strateji olarak belirlenmiştir. Bu strateji, bölgesel farklılıkları dikkate alarak daha adil ve dengeli bir kalkınma sağlamayı amaçlamaktadır. Teşvik sistemi, ihracatın artırılması, ithalatın dengeye kavuşturulması, rekabet kabiliyetinin artırılması ve istihdamın geliştirilmesi gibi makroekonomik hedefleri de göz önünde bulundurarak tasarlanmıştır. Ayrıca, yabancı rekabet gücünü artıracak teknoloji ve AR-GE odaklı büyük ölçekli yatırımların teşvik edilmesi, ekonomik büyümeyi ve uluslararası rekabet gücünü artırmayı amaçlamaktadır.

Teşvik sistemi, ihracatın artırılması, ithalatın dengeye kavuşturulması, rekabet kabiliyetinin artırılması ve istihdamın geliştirilmesi gibi makroekonomik hedefleri de göz önünde bulundurarak tasarlanmıştır. Ayrıca, yabancı rekabet gücünü artıracak teknoloji ve AR-GE odaklı büyük ölçekli yatırımların teşvik edilmesi, ekonomik büyümeyi ve uluslararası rekabet gücünü artırmayı amaçlamaktadır.

Bu çerçevede, teşvik sistemi üç ana düzeyde uygulanmaktadır: birinci genel teşvik önlemleri, ikinci bölgesel teşvik önlemleri ve üçüncü büyük ölçekli teşvik önlemleri. Bu aşamalar, farklı sektörlerin ve bölgelerin ihtiyaçlarını dikkate alarak daha etkin ve dengeli bir ekonomik büyüme ve kalkınma sürecinin desteklenmesini hedeflemektedir.

2009 teşvik sisteminin etkinliğinin azalmasından dolayı, 2012 yılında başka bir teşvik sisteminin uygulanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Türkiye'deki bölgeler arası kalkınma farkını en aza

indirmek amacıyla, yeni teşvik sisteminde her ilçe için ayrı ayrı belirlenen 61 sosyal kalkınma kriteri temel alınarak Ekonomik Kalkınma Bakanlığı tarafından yeni teşvik sistemi hazırlanmış ve altı değişik yatırım bölgesi sınıflandırılarak uygulanmaya başlanmıştır.

Yatırımcıların ihtiyaç ve gereksinimlerini dikkate alarak bu yönde teşvik sistemi geliştirilmiştir. Bu yeni teşvik uygulamalarında, genel ekonomik kalkınmaya yönelik genel Teşvik Uygulamaları, bölgesel farklılaşmayı azaltmayı amaçlayan Bölgesel Teşvik Uygulamaları, büyük ölçekli sermaye yatırımlarını teşvik etmeyi amaçlayan Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki, stratejik alanların geliştirilmesine yönelik Stratejik Yatırımların Teşviki uygulanması planlanmıştır. Bu teşvik sisteminde yatırımcılara KDV muafiyeti, gümrük vergisi indirimi, vergi indirimi, asgari ücret üzerinden hesaplanan çalışan ve işveren sigortası prim desteği, bölge eğitimi, gelir vergisi durdurma, KDV talebi gibi 7 unsurdan oluşan teşvik tedbirleri sistemi sağlanmaktadır. Bu önlem sisteminin temel amacı, desteklenen sektörlerin sayısını artırmak, işçilik maliyetlerinin azaltılması ve finansal fırsatların genişletilmesidir¹.

Eski teşvik sisteminde olduğu gibi, yeni teşvik programında öngörülen önlemler, yatırımın yapılacağı bölgedeki yatırımın büyüklüğüne bağlı olarak farklılıkları dikkate almaktadır. Ancak bu teşvik programı, uygulandığı alanlar ve sektörler açısından öncekinden daha kapsamlıdır. Yeni tanıtım programı bir yandan bölgeler arasındaki kalkınma farkını azaltacak, diğer yandan teknolojik kapasiteye sahip alanların gelişimini teşvik edecektir.

Bu doğrultuda geliştirilen yeni teşvik programında, en az gelişmiş bölge olan altıncı bölgeye önemli avantajlar sağlanmış, büyük ölçekli yatırımlar için KDV muafiyeti, gümrük vergisi indirimi ve arazi tahsisatı sağlanması amaçlanmaktadır. Bu teşvik unsurlarının yanı sıra, gelir vergisi stopajı desteği ve sigorta primi işçi desteği yalnızca altıncı bölge için göz önünde tutulmuştur.

Ayrıca üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı bölgelerde yapılacak yatırımlar da faiz desteğinden Yararlanabilmektedir. Yeni teşvik sisteminde, organize sanayi alanlarına yapılan yatırımlara yönelik teşvikler, teknolojilerin firmalar arasında hareketini sağlayarak uzlaşmayı desteklemeyi amaçlamaktadır. Görüldüğü gibi bölgelerin gelişmesini hedefleyen teşvik programları esasen bütçe gelirleri olan vergiler vasıtasıyla uygulanmaktadır.

Mali süreçte gelir dağılımını etkileyen önemli bir faktör de bütçe harcamalarıdır. Bütçe harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki etkisi, maliye politikasının önemli bir aracı olan bütçe politikasının sosyal yönünü yansıtmaktadır. Teorik olarak, bütçe harcamaları toplumun refah düzeyini artırmak ve yaşam kalitesini iyileştirmek amacıyla uygun bir zeminde planlanmalıdır. Bu nedenle, bütçe harcamaları ekonomi politikası açısından büyük önem taşımaktadır. Siyasi karar vericiler, toplumun refah düzeyini artıran uygulamalarla politikalar geliştirme sürecinde yer almaktadır (Özbay, 2022: 2).

Bütçe harcamalarının sosyal yapısı devletin yapısı ve ülkenin ihtiyacına göre değişiklik gösterebilir. Ancak, tüm ulusal bütçelerin temel harcama kalemleri vardır. Bu kalemler emekli maaşları, işsizlik yardımları, sağlık ve sosyal hizmetler, vergi muafiyetleri gibi istihdamla ilgili sosyal güvenlik harcamalarını, mesleki emeklilik, diğer kurumsal temelli sosyal yardımlar gibi özel sektör/toplu sözleşmelere dayalı sosyal koruma harcamalarını kapsamaktadır (Scholz vd., 2000: s.5).

Tablo 1 söz konusu dönemde bölgesel mali politikaların analizi bakımından önem taşımaktadır. Tablodaki bbg göstergesi Düzey 2 İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması kapsamındaki alt bölgelerin 2014-2022 dönemine ait bütçe gelirlerinin söz konusu bölgede üretilen GSYH içerisindeki yıllık ortalama payını; bbh, söz konusu bölgelerdeki bütçe harcamalarının GSYH içerisindeki yıllık ortalama payını; mbg, merkezi bütçe gelirlerinin; mbh, merkezi bütçe harcamalarının GSYH içerisindeki yıllık ortalama payını ifade etmektedir. Bölgesel ve merkezi bütçe harcamalarının Uygulanan vergi teşvik politikası temelinde, gelişmiş bölgelerin üretiminde

¹ https://www.akib.org.tr/files/downloads/Ekler/Yeni_Tesvik_Sistemi.pdf Ekonomi Bakanlığı “Yeni Teşvik Sistemi & Yatırımlarda Devlet Yardımı”, ŞUBAT 2015, 29.11.2023

merkezi bütçenin payı yüksektir. İzmir, TR62 (Adana, Mersin), TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova), İstanbul, Ankara, TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik) bölgeleri bu kapsamda öne çıkmaktadır. Onları ikinci ve üçüncü bölgede yer alan TR52 (Konya, Karaman), dördüncü ve beşinci bölgede yer alan TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye), ikinci bölgede yer alan TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) gibi ülke üretiminde önemli paya sahip olmayan bölgeler izlemektedir.

Bölgesel bütçe aracılığıyla en çok müdahale yapılan istatistiksel bölgeler, 5. ve 6. bölgelere ait olan TRA1, TRA2 ve TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) bölgeleridir. TR62 (Adana, Mersin) bölgesi hariç, gelişmiş bölgelerin hiçbirinde bölgesel bütçe gelirleri GSYH içinde bu kadar büyük bir paya sahip değildir. Bu üç ilin bölgesel bütçe harcamalarının bütçedeki payının diğer illerden daha yüksek olması, bölgesel bütçelerin bu illerde gelir dağılımında önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

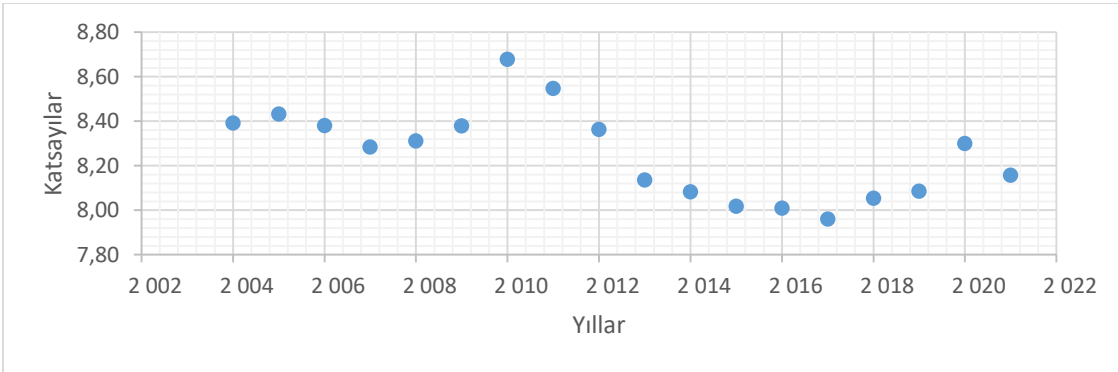
Tablo1. 2014-2022 dönemi Bütçe Harcama ve Gelirlerinin GSYH'de Yıllık Ortalama Payı (%)

Bölgeler	bbg	bbh	mbg	mbh
TR10 İstanbul	3,34	3,59	27,32	3,44
TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli)	2,97	3,09	10,28	6,88
TR22 (Balıkesir, Çanakkale)	3,94	4,33	7,31	10,33
TR31 İzmir	4,18	4,66	33,40	7,46
TR32 (Aydın, Denizli, Muğla)	4,06	4,30	7,61	9,17
TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak)	3,73	4,02	5,89	8,67
TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik)	3,18	3,39	14,53	10,11
TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova)	3,42	3,44	31,64	6,41
TR51 (Ankara)	3,88	3,98	26,63	19,41
TR52 (Konya, Karaman)	4,85	5,17	16,11	11,75
TR61 (Antalya, Isparta, Burdur)	3,52	3,72	6,81	8,22
TR62 (Adana, Mersin)	7,63	8,30	32,77	20,51
TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye)	4,23	4,58	13,18	12,43
TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir)	4,86	5,00	6,32	13,05
TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat)	4,67	4,84	6,55	14,22
TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın)	5,73	6,04	6,64	20,52
TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop)	5,28	5,36	5,61	19,93
TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya)	4,98	5,36	7,78	16,58
TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane)	5,05	5,41	7,90	18,22
TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)	7,43	8,13	6,19	23,87
TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)	7,68	8,13	5,34	27,78
TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)	5,37	5,94	4,43	18,11
TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari)	6,92	7,22	5,06	32,46
TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)	5,10	5,30	5,23	11,21

TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır)	5,70	5,92	6,50	22,28
TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)	5,51	5,68	3,55	23,84

Genel olarak bölgesel bütçelerde gelir ve harcamalar arasında rakamsal olarak uygunluk gözlenmektedir. Ancak, teşvik politikalarının etkisiyle merkezi bütçelerde gelirlerle harcamalar arasında önemli farklar ortaya çıkmaktadır. Bu durum, merkezi bütçenin uygulanan kalkınma politikalarına uygun olarak kaynakların yeniden dağılımı işlevine bağlıdır. Ülkedeki üretimde önemli bir paya sahip olmayan TRB2, TRA2, TRA1, TRC3 gibi, bütçe harcamalarının gelirlerle oranla yüksek bir göstergeye sahip olması, bu durumu yansıtmaktadır. Genellikle Adana ve Ankara dışındaki gelişmiş illerde, merkezi bütçe harcamalarının gelirlerden daha fazla olduğu gözlemlenmektedir.

2014-2022 dönemi Türkiye'nin genel üretimine baktığımızda, çoğunlukla sekiz bölgenin belirleyici olduğu görülebilir. Bu bağlamda, Şekil 2, Türkiye'de 2004-2022 yıllarını kapsayan toplam 26 Düzey 2 bölgesi üzerinde hesaplanan bölgesel çeşitlenme katsayısının 7,96 ile 8,64 arasında değiştiğini göstermektedir. Çeşitlenme katsayısı genelde sektörler üzerine uygulanmaktadır. Araştırmamızda bu katsayı bölgeler üzerine uygulanmaktadır. Bu katsayı ülkedeki toplam üretim hacminin karesinin, ekonomik bölgelerde üretilen katma değerlerin karesinin toplamına oranı olarak hesaplanmaktadır (Rzayev ve Halilov, 2008; 110). Bu katsayı, ülke üretiminin kaç iktisadi bölgenin ağırlıklı olduğunu göstermektedir. Bu katsayı bir ile ülkedeki mevcut iktisadi bölgelerin toplam sayısı arasında değişmektedir (Sevinç vd., 2019:149).

Şekil 2. Türkiye Cumhuriyeti'nde Düzey-2 Bölgeleri Bazında Hesaplanan Bölgesel Çeşitlenme Katsayısı

Türkiye'de belirli bir dönemde bölgesel özellikteki üretim, TR10 (İstanbul), TR31 (İzmir), TR51 (Ankara), TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik), TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova), TR61 (Antalya, Isparta, Burdur), TR62 (Adana, Mersin), TR32 (Aydın, Denizli, Muğla), TR33 (Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak) gibi bölgelerde yoğunlaşmıştır (TUİK, 2022b).

İstanbul, Türkiye'nin bölgeleri arasında gelirin en adaletsiz dağıldığı şehir olarak dikkat çekmektedir (Sönmez, 1998: 20). Şehirdeki en zengin %20'lik kesim, toplam gelirin %51'ini elde ederken, en fakir %20'lik kesim ise sadece %6,2'sini elde etmektedir. Bu oran, ülke genelini temsil eden aynı göstergeden daha yüksektir; Türkiye genelinde bu oranlar sırasıyla %6,1 ve %47,6'dır (TUİK, 2022 D). İstanbul, %10'luk gelir gruplarıyla değerlendirildiğinde (%2,5 ve %37,2), Türkiye genelinin (%2,3 ve %32,7) üzerindedir (TUİK, 2022 E). Ayrıca, bölgesel fiyat düzeyi endeksinin tüm bölgelerden daha yüksek olması (114), İstanbul'un en pahalı bölge olduğunu göstermektedir (TUİK, 2022f).

İstanbul'un Gini katsayısı, Türkiye ortalamasının üzerindedir (TUİK, 2022a). Bu şehir, ülke üretiminin %30'unu gerçekleştirmesine rağmen, 2014 yılında yoksulluk oranı medyan gelirin %60'ına göre %17,5 olarak kaydedilmiştir. Bu gösterge, 2022 yılında %18'in üzerine çıkarak artan

bir eğilim göstermiştir (TUİK 2022g). Bu durumda etkili olan önemli faktörlerden biri, İstanbul'un hala en önemli göç alan bölgelerden biri olmasıdır. 2021-2022 verilerine göre, İstanbul bölgesine göç eden kişi sayısı 385,294'tür (TUİK 2023).

Aynı durum, İzmir, Ankara, Adana, Konya gibi büyük şehirleri içeren bölgeler için de geçerlidir. 2022 verilerine göre, Konya Karaman bölgelerini kapsayan TR52 bölgesinden farklı olarak, Gini katsayısı söz konusu bölgelerde Türkiye genelinden daha düşük olmasına karşın yoksulluk oranı en yüksek olan iller arasındadır. Medyan gelirin %60'ına göre Ankara'da yoksulluk oranı %18,5, TR62'de (Adana, Mersin) %21,2, İzmir'de %19,8 ve TR52'de (Konya, Karaman)'de ise %18 civarındadır. Ayrıca, 2022 yılında gelir dilimlerine göre en zengin %20, İzmir'de gelirlerin %46,1'ini, Ankara'da %47,2'sini, TR62'de (Adana, Mersin) %46'sını, TR52'de (Konya, Karaman) ise %49,3'ünü elde etmiştir. Araştırmamızın odaklandığı dönemin başlangıcıyla karşılaştırıldığında, bu göstergelerin daha da kötüleştiğini gözlemlenebilir. Bu gelir eşitsizliğinin temel nedenlerinden biri, söz konusu bölgelerin göç alması ve göç vermesidir. Ayrıca, fiyat endeksleri göz önüne alındığında, Konya hariç söz konusu bölgelerin tamamının hayat pahalılığının ülke ortalamasından yüksek olduğu görülebilir.

Bu illerin yanı sıra, TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik), TR32 (Aydın, Denizli, Muğla), TR33 (Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak) gibi ülke üretiminde önemli roller üstlenen bölgelerde de Gini, gelir dağılımının söz konusu dönemde bozulduğunu göstermektedir. 2022 yılında bu bölgelerdeki nüfusun en zengin %20'si, gelirlerin yaklaşık %45'ini, en üst %10'u ise toplam gelirin %30'una yakını almıştır. 2014 yılında ise bu gösterge, %43-%44 ve %28-%29 civarında idi. Yoksulluk oranı diğer iki bölgeden daha yüksek olmasına rağmen, TR33 bölgesinde fiyat düzeyi, diğer iki bölgeden farklı olarak ülke ortalamasından daha düşüktür.

Ülke üretiminde önemli rol oynayan ve tüketim harcamalarına ilişkin bölgesel fiyat düzeyi endeksleri ülke ortalamasının üzerinde olan TR61 ve TR42 bölgelerinde, söz konusu dönemde Gini katsayısının azalmasının yanı sıra gelir dağılımının diğer göstergelerinde olumlu değişimler gözlemlenmiştir. 2014'te en zengin %20'lik nüfus, bu bölgelerde toplam gelirin sırasıyla %41,7'sini ve %45,9'unu almışken, 2022 yılında bu göstergeler sırasıyla %40,6 ve %44,3'e düşmüştür. Aynı dönemde TR42 bölgesinde yoksulluk oranı %15,8'den %16,5'e yükselmiş olsa da TR61 bölgesinde %20,7'den %17,3'e düşmüştür.

Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde, TRA2, TRC1 ve TRC3 bölgelerinde Gini katsayısı artma eğilimi göstermişken, TRA1, TRB1, TRB2, TRC2 bölgelerinde ise katsayı azalma eğilimi göstermektedir. Ayrıca, bu bölgelerde en üst %20'lik nüfusun gelirlerin %41-%45 arasında bir paya sahip olduğu gözlemlenmiştir. %10'luk nüfus diliminde ise en üst sınıf gelirlerin %27-%32,5 arasındaki bir bölümünü elde etmiştir. Bu gösterge, Türkiye ortalamasına göre olumlu bir gösterge olmasına rağmen gelir dağılımında adaletin hala zayıf olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bölgelerde yoksulluk oranı, Türkiye ortalamasının altında olsa da (TRA1-%16,2, TRB2-%17,7), TRA2 (%20,1) bölgesi hariç Güneydoğu ve Doğu Anadolu'nun en yüksek göstergeleridir. Bu bölgelerde ve hatta Türkiye genelinde en düşük gösterge TRC1 (%8,4) bölgesidir. Bu arada, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde gelir dağılımının en bozuk olduğu bölge TRA2'dir. Bu bölgede nüfusun %20'lik dilimine göre en üst gruptaki gelir, toplam gelirin %45,1'ine eşittir. 2022 yılı Gini katsayısı da (0,390) bunu doğrulamaktadır. Türkiye ve bölge düzeyindeki diğer en düşük göstergeler TRB1 (%12,4) ve TRC2 (%13,4) bölgelerindedir. Bu bölgelerin genel özellikleri arasında, verilen göçün alınan göçten daha yüksek olması ve tüketim harcamalarına ilişkin bölgesel fiyat düzeyi endekslerinin ülke düzeyinden daha düşük olması bulunmaktadır.

Analizler, bölgesel gelir dağılımının bölgelerin gelişmişlik düzeyiyle çok da ilişkili olmadığını, ancak bölgelerin gelir dağılımında göçlerin önemli bir rol oynayabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır. Bu hipotezleri test etmek, konunun daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Bu nedenle, araştırmamızda bölgelerin üretim düzeyi ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi analiz etmek için GSYH ve bölgeler arasındaki göçün modele dahil edilmesi önem taşımaktadır.

4. Metodoloji

4.1 Veri Seti ve Modeller

Çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin Düzey 2 İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması kapsamında 26 alt bölgesinin 2014-2022 dönemine ait yıllık verileri kullanılarak, merkezi ve bölgesel bütçe gelir ve harcamalarının gelir dağılımı ve büyüme üzerindeki etkilerini araştırmak amaçlanmıştır.

Konuyu tam olarak kapsamak amacıyla iki model kurulmuştur. Birinci modelde bağımsız değişkenler olarak bölgesel ve merkezi bütçe gelir, harcamaları GSYH ve bölgelerin aldığı göç kullanılırken; bağımlı değişken olarak Gini katsayısı alınmıştır. İkinci modelde bağımlı değişken olarak GSYH; bağımsız değişkenler olarak bölgesel ve merkezi bütçe gelir ve harcamaları, Gini katsayısı, bölgelerin aldığı göç alınmıştır. Bu doğrultuda, iki ayrı model oluşturulmuştur.

Analizde kullanılan değişkenler arasında bölgesel Gini katsayısı ve bölgesel GSYH, bölgelerin aldığı göçler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından elde edilirken, merkezi ve bölgesel bütçe verileri ise Maliye ve Hazine Bakanlığı'nın veri tabanından temin edilmiştir. Araştırma yöntemi olarak panel veri analizi tercih edilmiştir.

Çalışmada kullanılan modeller aşağıdaki 1 ve 2 numaralı denklemlerde gösterilmiştir.

$$Gini_{it} = \beta_0 + \beta_1 bbg_{it} + \beta_2 bbh_{it} + \beta_3 mbg_{it} + \beta_4 mbh_{it} + \beta_5 GSYH_{it} + \beta_6 goc_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$GSYH_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 bbg_{it} + \alpha_2 bbh_{it} + \alpha_3 mbg_{it} + \alpha_4 mbh_{it} + \alpha_5 gini_{it} + \alpha_6 goc_{it} + \phi_{it} \quad (2)$$

Modellerde yer alan *gini*, kişisel gelir dağılımını ölçen gini endeksini,

- *bbg*; bölgesel bütçe gelirlerini,
- *bbh*; bölgesel bütçe harcamalarını,
- *mbg*; merkezi bütçe gelirlerini,
- *mbh*; merkezi bütçe harcamalarını,
- GSYH; söz konusu bölgelerde üretilen GSYH'ni,
- *goc*-bölgelerin aldığı göç miktarını
- β_0 ve α_0 sabit terimi,
- $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5, \beta_6$; 1.ci modelin katsayılarını,
- $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3, \alpha_4, \alpha_5, \alpha_6$; 2.ci modelin katsayılarını
- *i*; modelde yer alan yatay kesit birimlerini,
- *t*; yatay kesit birimlerinin zaman serisini,
- ε ve ϕ ise; hata terimlerini göstermektedir.

Çalışmamızdaki veri seti boyutunun 9 yıl olması sebebiyle panel birim kök testlerinin yapılmasına ihtiyaç duyulmamaktadır. Rassal veya sabit etkili modeller arasında tercih yapmak için Hausman (1978) testi uygulanmıştır. Tüm analizler, R yazılım dilinin 4.3.1 versiyonu üzerinde "plm" kütüphanesi kullanılarak gerçekleştirilmiştir (Croissant ve Millo, 2008). Hausman (1978) testinin sonuçları Tablo 2'de raporlanmıştır. Tablo 2'ye göre her iki model için rassal etkiler tahmincisinin daha etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 2. Hausman Testi

	Model1	Model 2
Hausman test istatistiği	5.185	6.842
Olasılık değeri	0.336	0.52

4.2. Bulgular ve Tartışma

Rassal etkiler modelinin daha etkin olduğunun belirlenmesinin ardından temel varsayımların geçerliliğini test etmek önem arz etmektedir. Bu varsayımlardan en önemlileri değişen varyans (heterokedastisite), otokorelasyon ve birimler arası korelasyonun yokluğu varsayımlarıdır.

Rassal etkiler modelinde yapılan tahminlerde değişen varyansın olup olmadığını tespit etmek için kullanılan testlerden biri Breusch-Pagan (1980) Değişen Varyans testidir. Bu testin temel hipotezi "birimlerin varyansları eşittir" şeklindedir (Güriş ve diğerleri, 2020: 257). Bu test, R yazılım dilinin 4.3.1 versiyonundaki "lmtest" kütüphanesi fonksiyonları kullanılarak gerçekleştirilmiştir (Zeileis ve Hothorn, 2002). Tablo 3'te Breusch-Pagan Değişen Varyans testinin sonuçları bulunmaktadır. Tablo 3'ten görüldüğü üzere, Breusch-Pagan Değişen Varyans Testi sonuçlarına göre, her iki model için de "birimlerin varyansları eşittir" şeklinde ileri sürülen temel hipotez reddedilmiştir. Böylece, her iki modelde de değişen varyans sorunu olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 3. Breusch-Pagan Değişen Varyans Testi Sonuçları

	Model1	Model 2
Breusch-Pagan test istatistiği	45.11	1065.6
Olasılık değeri	0.0487	0.00

Otokorelasyon sorununun varlığını sınamak için yapılan "Breusch-Godfrey" ve "Wooldridge" testlerinin sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir. Her iki testin temel hipotezi "otokorelasyon yoktur" biçimindedir (İşcanoğlu Çekic ve Gültekin, 2019: 48). Tablo 4'teki bulgulara göre, her iki modelde de test istatistikleri 0.05'ten küçük olması, bu modellerde otokorelasyon sorununun var olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

Tablo 4. Otokorelasyon Testi Sonuçları

	Model1	Model 2
Breusch-Godfrey-Wooldridge test istatistiği	37.75.11	17.38
Olasılık değeri	0.00	0.0431

Rassal etkiler modelinde test edilmesi gereken üçüncü önemli varsayım, birimler arası korelasyonun var olup olmamasıdır. Bu modelde, birimlerin tesadüfi çekimden geldiği düşünülerek birimler arası korelasyonun beklenmeyen bir durum olduğu kabul edilse bile, yine de rassal etkiler modelinde birimler arası korelasyonun varlığı ihtimali test edilmelidir Yerdelen Tatoğlu (2020). Bu ihtimali sınamak için kullanılan testlerden biri de Pesaran CD testidir (İşcanoğlu Çekic ve Gültekin, 2019). Bu testin temel hipotezi, "birimler arası korelasyon yoktur" şeklindedir. Tablo 5'te Breuch-Pagan LM testi ve Pesaran CD testi sonuçları yansıtılmaktadır. Bu sonuçlara göre, her iki modelde de birimler arası korelasyon mevcuttur.

Tablo 5. Pesaran CD Testi Sonuçları

	Model1	Model 2
Breuch-Pagan LM test test istatistiği	531.87	625.54
Olasılık değeri	0.00	0.00
Pesaran CD test istatistiği	3.849	16.617
Olasılık değeri	0.00	0.00

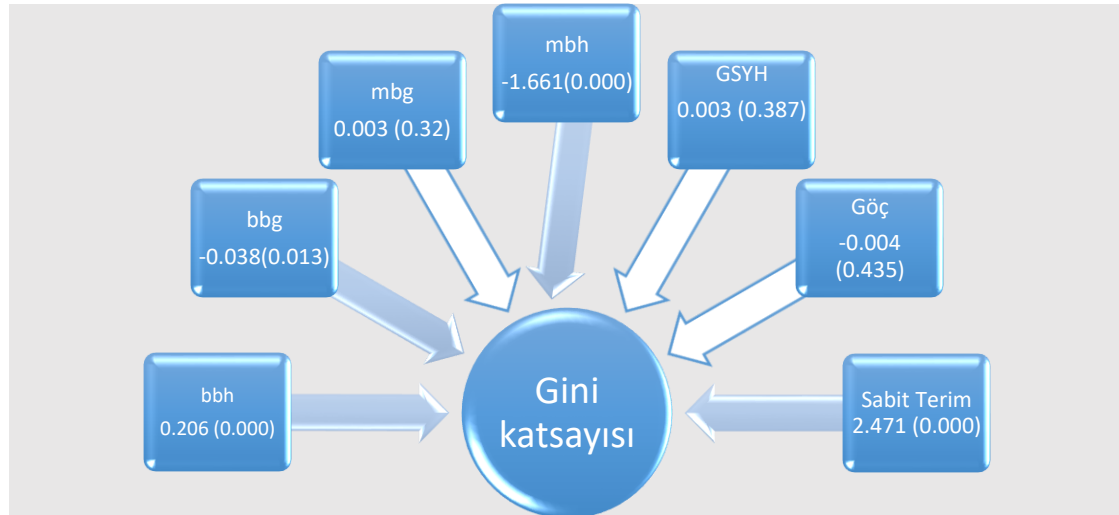
İki modelde de, değişen varyans ve otokorelasyon sorunları bulunduğundan bu varsayımdan sapmaları dikkate alan ve varsayımdan sapma durumunda da tutarlı ve sapmasız tahminler yapabilen Driscoll-Kraay (1998) dirençli tahmincisi ile değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. Driscoll-Kraay (1998) dirençli tahmincisinden elde edilen sonuçlar Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Driscoll-Kraay (1998) Tahmincisi Sonuçları

Değişkenler	Model 1 (Bağımlı Değ.: Gini)	Model 2 (Bağımlı Değ.: GSYH)
Sabit terim	2.471 (0.000)	0.307 (0.931)
Bbg	-0.038(0.013)	1.423(0.000)
Bbh	0.206 (0.000)	-0.891 (0.028)
Mbg	0.003 (0.32)	0.217 (0.000)
Mbh	-1.661(0.000)	1.411 (0.631)
GSYH	0.003 (0.387)	-
Goc	-0.004 (0.435)	0.143 (0.189)
Gini	-	0.755 (0.123)
R ²	0.1055	0.801
Adjusted R ²	0.081	0.791
Wald Chi2	1040.02	15719.3
Prob. Chi2	0.000	0.000

Tablo 6'daki bulguların daha açık ve anlaşılır bir şekilde sunulmasını için her bir modelin sonucu ayrı bir şekilde ele alınmıştır.

Şekil 3'te bölgesel ve merkezi bütçe gelir ve harcamalarının, GSYH'nın, bölgelerin aldığı göçün Gini katsayısı üzerine etkisini inceleyen Model 1'in tahmin sonuçları yer almaktadır.

Şekil 3. Model 1'in Driscoll-Kraay (1998) Tahmincisi Sonuçları

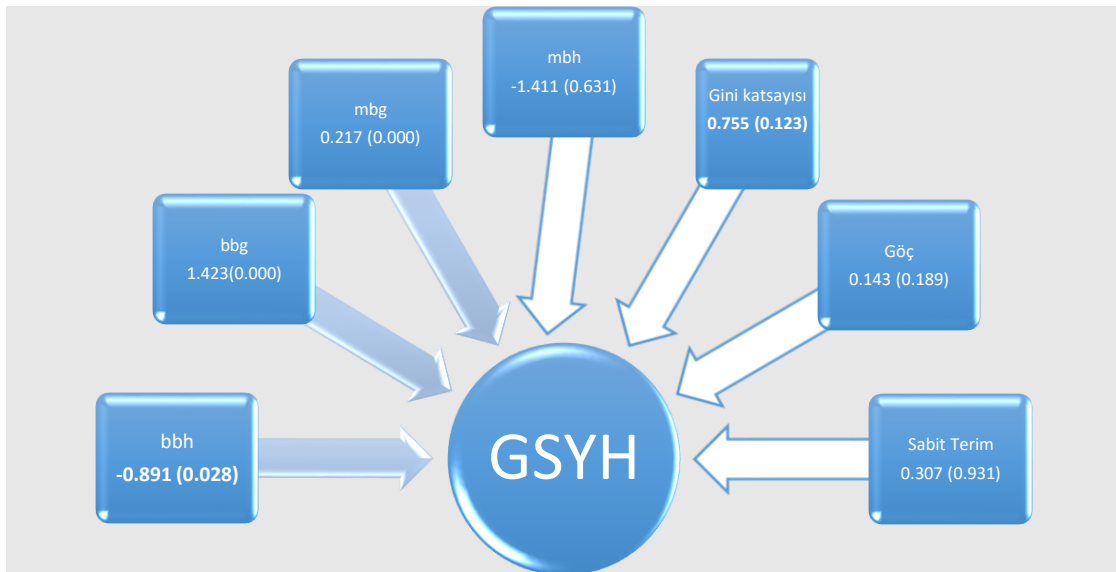
Şekilde, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki istatistiksel olarak anlamsız etkileri beyaz oklarla gösterilirken, anlamlı etkiye sahip değişkenler renkli oklarla vurgulanmıştır. Buna

göre, bölgesel bütçe gelirlerinin kişisel gelir dağılımı üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu, bu durumun kişisel gelir dağılımını olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Bundan farklı olarak merkezi bütçe gelirlerinin gelir dağılımı üzerine olumsuz lakin anlamsız etkisi gözlemlenmektedir. Martinez-Vazquez ve diğerleri (2012), Demirgil (2018), Günel (2019), Karabulut (2020), Şener (2020), Hayrulloğlu ve Tuzun (2020), Eser ve Genç (2020), Tabar (2023) araştırmalarını göz önünde bulundurduğumuzda, genel olarak dolaylı vergilerin gelir dağılımına olumsuz etki ettiği, ancak dolaysız vergilerin genellikle olumlu bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Yapılan analizler, bölgesel bütçe gelirlerinin kaynağının temel olarak dolaysız vergilerden oluştuğunu, ancak dolaylı vergilerin toplam merkezi vergiler içinde önemli bir paya sahip olduğunu göstermektedir (Duran, 2023:120; Günel, 2019: 286). Özellikle kalkınma planları kapsamında uygulanan vergi teşvikleri merkezi bütçe gelirleri içerisinde dolaysız vergilerin payının azaltılmasına ve dolaylı vergilerin payının artırılmasına etki etmiştir. Bu durum merkezi ve bölgesel bütçe harcamalarının etkileriyle bağlı bulguyu açıklayabilir.

Aynı zamanda merkezi bütçe harcamalarının gelir dağılımını olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Merkezi bütçe harcamalarındaki %1'lik artış, Gini katsayısını 1.661 oranında azaltacaktır. Diğer yandan, bölgesel bütçe harcamalarının gelir dağılımı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Bölgesel bütçe harcamalarında meydana gelen bir birimlik artış, Gini katsayısını 0.206 oranında artırmaktadır. Yapılan çalışmaları göz önüne alırsak esasen eğitim ve sosyal yönlü bütçe harcamaları gelir dağılımını olumlu etkilemektedir (Afonso vd. (2008); Yücel (2011); Martinez-Vazquez vd. (2012); Özbay (2022)). Bölgesel bütçe harcamalarının gelir dağılımı üzerine etkisinin iyileştirilmesi için bu harcamaların yapısını özellikle eğitim sağlık ve sosyal yönü harcamaların payını yeniden gözden geçirilmesi önem arz edebilir.

Bölgeler arasındaki göçün yanı sıra GSYH'nın da gelir dağılımı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı gözlemlenmektedir. Bu bulgu belli ölçüde Stewart (2000), Tosun (2016) çalışmalarının bulgularıyla uyumludur. Bunun dışında Dağdemir ve Acaroğlu (2011) çalışmaları göz önüne alındığında ekonomik büyüme ile gelir dağılımının optimal kordinasyonunun sağlanması için ikincil dağılım araçlarının etkin kullanımı önem arz etmektedir.

Şekil 4'te bölgesel ve merkezi bütçe gelir ve harcamalarının, Gini katsayısının, bölgelerin aldığı göçün bölgelerde üretilen GSYH üzerine etkisini inceleyen Model 2'in tahmin sonuçları yer almaktadır.

Şekil 4. Model 2'in Driscoll-Kraay (1998) Tahmincisi Sonuçları

Şekil 4'e göre, bağımsız değişken olarak yer alan bölgesel ve merkezi bütçe gelirlerinin GSYH üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu görülmektedir. Bölgesel ve merkezi bütçe gelirleri %1 arttığında GSYH sırasıyla 1.423 ve 0.217 oranında artacaktır. Bu bulgular, Hazman ve Büyükben'in (2020) çalışmasının sonuçlarıyla belli ölçüde uyumlu olup vergi teşviklerinin bölgesel büyümede belirli bir başarı sağladığını göstermektedir.

Bölgelerin aldığı göç gibi Gini katsayısının da anlamlı bir etkisinin olmadığı da Şekil 4'ten görülmektedir. Bu sonuç literatürde bu konuda yapılan araştırmaların (Stewart (2000); Peçe vd. (2016)) bulgularıyla uyumlu değildir. Bu bulgu, gelir dağılımının büyümenin temel lokomotiflerinden biri olan toplam talebin oluşturulmasında yeterli olmadığını ve sermaye oluşumuna yeterli ölçüde etki etmediğini ortaya koymaktadır. Konunun detaylı öğrenilmesi bakımından gelecekte gelir dağılımı ve sermaye oluşumu arasındaki ilişki ayrıca bir araştırmada ele alınabilir.

Bütçe harcamalarına bakıldığında ise, bölgesel harcamaların büyüme üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu, ancak merkezi harcamaların etkisinin pozitif olmasına rağmen istatistiksel olarak anlamsız olduğu gözlemlenmiştir. Bölgesel bütçe harcamalarının %1 oranında artması, GSYH'yi 0.891 oranında azaltmıştır. Bu bulgunun iktisadi temellerini anlamak için daha sonra yapılacak çalışmalarda hem bölgesel hem de merkezi bağlamda bütçe harcamalarını oluşturan tüm unsurları ayrı ayrı modellerde ele alarak her bir harcama kalemi ile gelir dağılımı ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerine yönelik araştırma yapılabilir.

Sonuç

Mali politikanın temel hedefleri arasında gelir dağılımında adaletin sağlanması ve iktisadi büyüme önem arz etmektedir. Bu bağlamda, mali politikaların temel taşı olan bütçe uygulamalarının, gelir eşitsizliği ve büyüme üzerindeki etkilerinin anlaşılması, bölgesel mali politikaların hedeflere daha etkili bir şekilde ulaşmasına olanak tanır

Elde edilen bulgulardan, bölgesel bütçe gelirlerinin, kişisel gelir dağılımı üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bölgesel bütçe harcamalarının gelir dağılımını olumsuz etkilemesi gibi teorik beklentiler ile uyumlu olmayan bir sonuçla da karşılaşmaktayız. Bölgesel bütçe gelirlerinin tersi olarak Merkezi bütçe gelirlerinin Gini katsayısını pozitif ama istatistiksel olarak anlamsız etkilemesi sonucu Martinez-Vazquez vd. (2012), Demirgil (2018), Günel (2019), Karabulut (2020), Şener (2020) Hayrulloğlu ve Tuzun (2020), Eser ve Genç (2020) ve Tabar (2023)'ün aldığı sonuçlarla uyumludur. Zira bu sonucun kalkınma odaklı teşvik politikaları kapsamında merkezi bütçe gelirlerinin bölgesel bütçe gelirlerinden farklı olarak dolaylı vergilerin ağırlıklı olması sebebinden kaynaklandığı düşünülmektedir. İleride oluşturulacak politikalar kapsamında dolaylı vergilerin bu etkisi göz ardı edilmemelidir. Merkezi bütçe harcamalarının ise gelir dağılımını olumlu yönde etkilediğini görmekteyiz. Elde edilen bu sonuçlar teorik beklentilere paralel olarak Afonso vd. (2008), Yücel (2011) ve Özbay (2022)'in ampirik çalışmalarından elde edilen bulgularla uyumludur. GSYH ile bütçe gelir ve harcamaları arasındaki ilişkiyi inceleyen Model 2'de bağımsız değişken olarak yer alan bölgesel ve merkezi bütçe gelirlerinin ise GSYH üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkisinin ortaya çıkması vergi teşvik politikasının belli ölçüde başarılı sonuçlara ulaştığının bir göstergesi olarak görülebilir. Bölgesel harcamaların büyümeyi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı, merkezi harcamaların pozitif ama istatistiksel olarak anlamsız bir etkisinin olduğu gözlemlenmektedir. Bölgesel bütçe harcamalarının hem büyümeyi hem de gelir dağılımını olumsuz etkilemesi ve bölgesel bütçe gelirlerinin ise her iki ekonomik olguyu olumlu etkilemesi dikkat çekmektedir. Bu bölgelerde uygulanan mali politikada gelir kısmından farklı olarak harcama politikalarının gelir eşitleme ve üretimi teşvik işlevlerinin beklendiği gibi olmadığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bunun ortadan kaldırılmasında ise temel önlemlerden biri harcamalar üzerinde kontrol mekanizmalarının artırılması olabilir. Teorik ve politik beklentilere uygun olarak merkezi bütçe gelirleri büyümeyi, harcamalarıysa gelir dağılımını olumlu etkilemiştir. Bölgesel harcamaların

gelir dağılımı üzerine, merkezi harcamaların büyüme üzerine etkinliğini sağlamak için harcamaların yönü ve yapısı yeniden gözden geçirilmelidir. Bölgelerin aldığı göçün de gelir dağılımı ve büyüme üzerine bir etkisinin olmamasının yanı sıra Büyüme ve Gini katsayısının bir-diğeri üzerinde etkisi olmamasının araştırmanın temel hipotez ve teorik beklentileri kapsamında dikkat çekmektedir. Bölgesel gelir dağılımı ve büyüme arasındaki ilişkinin iyileştirilmesinde ikincil gelir dağılımı araçlarının özellikle bütçe politikalarının önemi büyüktür. Bu sebeple oluşturulan bütçe politikaları, sabit sermaye oluşumunun temel kaynağı olan tasarrufları aşırı derecede azaltmadan ekonomik büyümenin sonuçlarını toplumun düşük gelirli kesimlerine en fazla fayda sağlayacak şekilde düzenlenmelidir. Bu çalışmanın kısıtı bütçe harcama ve gelirlerini bir bütün olarak modele dahil edilmesidir. Daha sonra yapılacak çalışmalarda hem bölgesel hem de merkezi bağlamda bütçe harcamalarını oluşturan tüm unsurları ayrı ayrı modele alarak her bir harcama kaleminin gelir dağılımı ve büyüme üzerindeki etkisine yönelik araştırma yapılabilir.

Kaynakça

- Acar, I. (2015). Türkiye' de Gelir Dağılımı. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4(8), 43-59
- Afonso, A. Schuknecht, L. Tanzi, V. (2008). Income Distribution Determinants And Public Spending Efficiency. *Working Paper Series NO 861*
- Akın, F. (2015). Gelir Dağılımı ve Gelir Dağılımına Müdahale Gereği, *İş ve Hayat*, 1 (1), 9-24
- Aliyev, P. (2010), *Piyasa Ekonomisi Şartlarında Milli Gelirin Dağılımı ve Yeniden Dağılımının iyileştirilmesi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi.
- Asimakopulos, A. (1988). *Post-Keynesian Theories of Distribution*. In: Asimakopulos, A. (eds) *Theories of Income Distribution. Recent Economic Thought Series*, (vol 12. pp 133–157). Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-009-2661-5_6
- Auten, G. (2021). Recent Research on Income Distribution: An Overview of the Field. *Capitalism and Society*, 15(1):1-21
- Baş, K. (2009). Küreselleşme ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), s.49–70
- Breusch, T.S. and Pagan, A.R. (1980) The Lagrange Multiplier Test and Its Application to Model Specification in Econometrics. *Review of Economic Studies*, 47, 239-253. <https://doi.org/10.2307/2297111>
- Ceyhan, S. Peçe, M.A.(2020). Reel Faizlerin Gelir Adaletsizliği Üzerindeki Etkileri: Seçilmiş Oecd Ülkeleri İçin Bir Panel Ardl Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(1), 35-46
- Croissant Y, Millo G (2008). “Panel Data Econometrics in R: The plm Package. *Journal of Statistical Software*, 27(2), 1–43. doi:10.18637/jss.v027.i02.
- Çalışkan, S. (2010). Türkiye’de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk, *Sosyal Siyaset Konferansları*, 59: 89–132.
- Çapar, U., Yayla, N. (2019). Türkiye’de Bölgelerarası Gelir Dağılımı Yakınsaması: Mekansal Ekonometrik Analiz. *UIİİD-IJEAS*, (25), 283-302
- Çekic İşcanoğlu, A. Gültekin, H. (2019). R uygulamalı Panel Veri Analizi ve Ampirik bir Uygulama, Ekin yayınları
- Çetin, M. E. (2019). *Türkiye’de Gelir Dağılımının İncelenmesi (1998-2015)*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Şanlıurfa

- Dağdemir, Ö. Acaroğlu, H. (2011). Türkiye’de Bölgesel Gelir Dağılımının İller Düzeyinde Analizi: 1990-2006. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 39-56
- Demirgil, B. (2018). Vergilerin gelir dağılımı üzerindeki etkisi: ampirik bir çalışma. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 118-131
- Driscoll, J.C. & Aart C. K. (1998). Consistent Covariance Matrix Estimation with Spatially Dependent Panel Data. *Review of Economics and Statistics*. 121, 549-560.
- Duran, İ. (2023). Vergilemede adalet açısından dolaylı ve dolaysız vergilerin incelenmesi (2006-2022 dönemi). *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 23 (1), 113-135. Doi: <https://doi.org/10.54961/uobild.1396961>
- Ekinci Hamamcı, E. D. Kahreman, Y.(2020). 2012 Yatırım Teşvik Sistemi’nin Bölgesel Kalkınma Üzerindeki Etkisi: Erzurum’da Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(1), 179-205
- Eser, L.Y., Genc, M.C. (2020). Gelir ve Servet Üzerinden Alınan Vergilerin Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Örneği, *Maliye Dergisi*, 178, 224-239
- Filiztekin, A. ÇELİK, M.A. (2010). Türkiye’de Bölgesel Gelir Eşitsizliği, *MEGARON*, 5(3),116-127
- Francese, M. and Mulas-Granados, C. (2015). Functional Income Distribution and Its Role in Explaining Inequality. *IMF Working Paper, Fiscal Affairs Department, WP/15/244*, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2015/wp15244.pdf> (2.12.2023)
- Friedman, M. (2002). *Capitalism and Freedom* (40th Anniversary Ed.). Paperback – Deluxe Edition, (original work published 1967)
- Gündem, F. (2014). *Bölgesel Gelir Dağılımını Etkileyen Faktörlerin Analizi: Türkiye Örneği*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi
- Günel, T.(2019). Türkiye’de Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Gelir Dağılımına Etkisi: Ekonometrik Bir Uygulama, *Journal of Yasar University*, 14(55), 277-287
- Güriş, S. Akay Çağlayan, E. Güriş, B. (2020). *R ile Temel Ekonometri*, DER yayınları.
- Hausman, J. A. (1978). Specification Tests in Econometrics. *Econometrica*. 46(6), 1251-1271.
- Hayrullahoglu, B. Tuzun, O. (2020). The effect of taxes on income distribution: an analysis for turkey and other selected oecd countries. *Proceedings of The Thurd Economics, Business and Organization Research(ebor) Conference*, Rome, Italy
- Hazman, G.G. Büyükben, N.K. (2020). Vergi Teşviklerinin Yerel Ekonomik Büyüme ve İstihdam Üzerindeki Etkisi: TR33 Bölgesi Açısından Değerlendirme. *Maliye Dergisi*, 179:186-212
- Howard, M.C. (1979). *Modern Theories of Income Distribution*, Macmillan New Studies in Economics Publisher: Macmillan Education UK, ISBN: 978-0-333-19460-7
- Karabulut, Ş. (2020). Dolaylı Vergilerin Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(1), 93-100
- Karadeniz, H.K. (2019). The Effects Of The Wealth Taxes On Income Distribution In Turkey. *34.International Public Finance Conference*, Antalya, Turkey.
- Kalecki, M. (1939 [1991]), *Money and Real Wages*, Osiatynski, Jerzy (Der.), *Collected Works of Michal Kalecki (Vol. II)* (New York: Clarendon Press-Oxford): 21-50.
- Kalecki, M. (1954). *Theory of Economic Dynamics: An Essay on Cyclical and Long-Run Changes in Capitalist Economy*. George Allen and Unwin, London.

- Kutlu Horvath, S. Horvath, I. C. (2020). Post Keynesyen İktisatta Fonksiyonel Gelir Dağılımının Evrimi: Eleştirel Bir Literatür Analizi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi KAÜİİBFD*, 11(21), 2149-9136
- Malthus, T. R. (1992), *An Essay on the Principle of Population*. London: J. Johnson. Cambridge Texts in the History of Political Thought (Donald Winch, ed.) Cambridge: Cambridge University Press, (original work published 1803)
- Martinez-Vazquez, J. Moreno-Dodson, B. Vulovic, V.(2012). The Impact of Tax and Expenditure Policies on Income Distribution: Evidence from a Large Panel of Countries. *Andrew Young School of Policy Studies Research Paper Series, Working Paper No. 12-30*, <http://ssrn.com/abstract=2188608> (2.12.2023)
- Nargeleçekenler, M. (2011). Hisse Senedi Fiyatları ve Fiyat/Kazanç Oranı İlişkisi: Panel Verilerle Sektörel Bir Analiz. *Business and Economics Research Journal*. 2(2), 165-184.
- Özbay, F. (2022). Türkiye’de Yoksulluk İle Mücadelede Sosyal Bütçe Anlayışı. *Econharran Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(9), 1-11
- Öztürk, N. ve Göktolga, Z. G. (2010). Yoksulluk ve Gelir Bölüşümünü Belirlemede Kullanılan Ölçütler, *Bütçe Dünyası Dergisi*, 34, 3-25
- Peçe, M.A., Ceyhan, M.S. ve Akpolat, A. (2016). Türkiye’de Gelir Dağılımının Ekonomik Büyümeye Etkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, 2(Special Issue 1), 135-148, ISSN : 2458-9381
- Piketty, T. and Saez, E. (2003). Income Inequality in the United States, 1913–1998. *Quarterly Journal of Economics*, 118(1): 1–41. <https://eml.berkeley.edu/~saez/TabFig2018.xls>.
- Piketty, T. Saez, E. and Zucman, G. (2018). Distributional National Accounts: Methods and Estimates for the United States. *Quarterly Journal of Economics*, 133(2), 553–609. <https://gabriel-zucman.eu/usdina/>.
- Pigou, Arthur C. (1920), *The Economics of Welfare*. 4th Ed. London: Macmillan, 1952.
- Rzayev Z. ve Halilov Ş. (2008). *İktisadi Kalkınma ve Vergi politikası*, Bakü.
- Sandmo, A. (2013). The Principal Problem in Political Economy: Income Distribution in the History of Economic Thought. *Department of Economics, Norwegian School of Economics (NHH), N-5045 Bergen, Norway*. <https://core.ac.uk/download/pdf/30800067.pdf> (20.01.2024)
- Sen, A. & Foster J. (1997). *On Economic Inequality*. Oxford: Oxford University Press.
- Sevinç, H. Aliyev, P. Sevinc, D.(2019). Türkiye ve Azerbaycan Devletlerinde Bölgesel Kalkınma Politikalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi, V. “*European Congress On Economic Issues*, Bakü, Azerbaycan.
- Stewart, F.(2000). Income Distribution And Development. *QEH Working Paper Series - QEHWPS37, Working Paper Number 37*, <http://workingpapers.qeh.ox.ac.uk/RePEc/qeh/qehwps/qehwps37.pdf>
- Scholz, W., Hagemeyer, K ve Cichon, M. (2000). *Social Budgeting*. International Labour Office
- Sönmez, M. (1998). *Bölgesel Eşitsizlik Türkiye’de Doğu Batı Uçurumu*. Alan yayıncılık.
- Smith, A. (1976), *The Theory of Moral Sentiments*. London: A. Millar. Edinburgh: A. Kincaid and J. Bell. Glasgow Bicentenary Edition, (D. D. Raphael and A. L. Macfie ed.) Oxford: Oxford University Press, (original work published 1759)
- Smith, A. (2016). *Milletlerin Zenginliği*. (H. Derin, Çev.). İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1776).

- Şener, N.B.(2020). *Dolaylı Vergilerin Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi: Panel Veri Analizi İle Ülkeler Arası Bir Karşılaştırma*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi
- Tabar, Ç. (2023). Vergilerin Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi. *International Journal of Public Finance*, 8(1), 67 – 84, DOI: 10.30927/ijpf.1145774
- Tatoğlu Yerdelen, F. (2020). *Panel Veri Ekonometrisi*. (5. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Tosun, B. (2016). *Ekonomik büyüme ve gelir dağılımı ilişkisi: Kuznets hipotezi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi
- Turhan, S. (1993) *Vergi Teorisi ve Politikası*, İstanbul, Filiz Kitabevi
- Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK). (2022a). Gelir Dağılımı İstatistikleri, Bölgesel Sonuçlara Göre Hanehalkı kullanılabilir gelire göre Gini katsayısı tablosu, 2014-2022; Hanehalkı kullanılabilir gelire göre Gini katsayısı, P80/P20 ve P90/P10 oranları tablosu, 2006-2022 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-Dagilimi-Istatistikleri-2022-49745> (3.12.2023)
- Türkiye İstatistik Kurumu. (TUİK). (2022b). Ulusal Hesaplar İstatistiği, Bölgesel gayrisafi yurt içi hasıla, iktisadi faaliyet kollarına (A10) göre, cari fiyatlarla, 2004-2021, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Ulusal-Hesaplar-113> (3.12.2023)
- Türkiye İstatistik Kurumu. (TUİK). (2022c). Göç-İstatistikleri, Tablo 2, İllerin aldığı, verdiği göç, net göç ve net göç hızı, 1980-2022 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ic-Goc-Istatistikleri-2022-49727> (3.12.2023)
- Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK). (2022d). Gelir-Dağılımı-istatistikleri, Hanehalkı kullanılabilir gelire göre sıralı yüzde 20'lik gruplar itibarıyla yıllık hanehalkı kullanılabilir gelirin dağılımı, 2014-2022 TABLOSU, 2014-2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-Dagilimi-Istatistikleri-2022-49745> (3.12.2023)
- Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK). (2022e). Gelir-Dağılımı-istatistikleri, Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre sıralı yüzde 10'luk gruplar itibarıyla yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirinin dağılımı, 2014-2022, TABLOSU, 2014-2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-Dagilimi-Istatistikleri-2022-49745> (3.12.2023)
- Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK). (2022f). Gelir-Dağılımı-istatistikleri, Tüketim harcamalarına ilişkin bölgesel fiyat düzeyi endeksleri. 2008-2022 Tablosu, 2014-2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-Dagilimi-Istatistikleri-2022-49745> (3.12.2023)
- Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK). (2022g) Göreli Yoksulluk İstatistikleri, bölgesel sonuçlara göre, Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre bölgesel yoksul sayıları ve yoksulluk oranları, 2014-2022 tablosu, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yoksulluk-ve-Yasam-Kosullari-Istatistikleri-2022-49746> TC hazine ve maliye bakanlığı, muhasibat genel müdürlüğü İller İtibarıyla Mahalli Yönetim Bütçe İstatistikleri (2006-2022) <https://muhasibat.hmb.gov.tr/iller-itibariyle-mahalli-yonetim-butce-istatistikleri-2006-2018>
- TC Hazine ve Maliye Bakanlığı, Muhasibat Genel Müdürlüğü, İller İtibarıyla İtibarıyla Merkezi Yönetim Bütçe İstatistikleri (2004-2022) <https://muhasibat.hmb.gov.tr/iller-itibariyle-merkezi-yonetim-butce-istatistikleri-2004-2019>

- Ulutürk, S. ve Ersezer, D. (2005). Gelir, Gelir Dağılımı Yaklaşımları ve Devletin Rolü, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 47. Seri, Prof. Dr. Türkan Öncel'e Armağan
- Yayar, R. Demir, Y. (2012). Bölgesel Kalkınma Ve Yatırım Teşvikleri: Tokat İlinde Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39, 119-146
- Yücel, D. (2011). *Gelir Dağılımı Teorileri Ve Politikaları: Türkiye'de Gelir Dağılımı-Yoksulluk Sorunu*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Zeileis A, Hothorn T (2002). Diagnostic Checking in Regression Relationships. *R News*, 2(3), 7–10. <https://CRAN.R-project.org/doc/Rnews/>.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author
Zeynep ÇOLAK*

Makale Adı/Article Name

Modernitenin Paradoksları, Toplumsal Değişim ve Edebi Alandaki Yansımaları

Paradoxes of Modernity, Social Change, and Reflections in Literary Field

ÖZ

Edebi-estetik alanın sosyal, kültürel ve siyasal alanlarla iç içe geçtiği savından hareket eden bu çalışma modernitenin toplumsal, kültürel ve ekonomik dönüşümlerini ve beraberinde getirdiği paradoksları sosyolojik ve edebi bir perspektiften ele almaktadır. Sanayi Devrimi ve kapitalizmin yükselişi, yalnızca üretim süreçlerini değil, aynı zamanda bireylerin toplumsal rollerini ve kimlik algılarını da derinden etkilemiştir. Çalışmada bu etkiler kapitalizmin bireyleri işlevsel varlıklara indirgeyerek yabancılaştırdığı, duyarsızlaştırdığı, toplumsal bağlarını zayıflatarak onları anonimleştirdiğini ileri süren Marx, Durkheim, Simmel ve Weber'in analizlerinden yola çıkılarak incelenmektedir. Kapitalist modernitenin özgürlük vaadinin bireyi sınırlandıran toplumsal yapılara dönüştüğü bu makalede ayrıntılarıyla incelenmektedir. Modern kapitalizmin birey ve toplum üzerindeki bu paradoksal etkileri, edebi eserlerde de geniş bir şekilde yansımaları bulunmaktadır. 19. ve 20. yüzyıl edebiyatı, sanayileşmenin yarattığı yalnızlık, yabancılaşma ve kimlik krizlerini işleyerek bu etkileri ortaya koyar. Bu çalışma bu çerçevede Dickens, Flaubert, Kafka, Camus, Orwell ve Beckett gibi yazarların kapitalist modernitenin paradokslarını eserlerinde nasıl işlediklerini ortaya koymaktadır. Bu perspektif içerisinde bu makale, toplumsal, ekonomik, kültürel, siyasal anali ve edebi analizleri bir araya getirerek, bütünlüklü bir bakış açısı içerisinde modern kapitalizmin insan ve onun imgelemi ile toplum üzerindeki etkilerini analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Modernite, Sanayi Devrimi, Kapitalizm, Toplum, Kültür, Edebiyat.

ABSTRACT

This study, based on the argument that the literary-aesthetic field is deeply intertwined with social, cultural, and political spheres, examines the societal, cultural, and economic transformations brought about by modernity, alongside the paradoxes these changes create, through a sociological and literary approaches. The rise of the Industrial Revolution and capitalism profoundly impacted not only production processes but also the social roles and identity perceptions of individuals. Drawing on the analyses of Marx, Durkheim, Simmel, and Weber, this study investigates how capitalism reduces individuals to functional entities, alienates them, desensitizes them, and weakens social bonds, rendering them anonymous. The article further explores how the promise of freedom offered by capitalist modernity paradoxically transforms into structures that limit individual autonomy. The paradoxical effects of modern capitalism on both individuals and society are also widely reflected in literary works. Nineteenth and twentieth-century literature extensively addresses the themes of loneliness, alienation, and identity crises brought about by capitalist modernity. In this context, the study explores how authors such as Dickens, Flaubert, Kafka, Camus, Orwell, and Beckett engage with the paradoxes of capitalist modernity in their works. By integrating social, economic, cultural, political, and literary analyses, this article offers a comprehensive perspective on the effects of modern capitalism on human beings, their imagination, and society as a whole.

Keywords: Modernity, The Industrial Revolution, Capitalism, Society, Culture, Literature.

Extended Abstract

This study explores the paradoxical influence of modernity, focusing on social, cultural, and economic transformations through both sociological and literary perspectives. The core of these transformations is rooted in the rise of industrialization and capitalism, particularly during the Industrial Revolution, which fundamentally altered not only production processes but also the social roles and identity perceptions of individuals. Drawing from thinkers such as Karl Marx, Émile Durkheim, Georg Simmel, and Max Weber, this study aims to explore the profound impacts of capitalist modernity on individual and collective life, emphasizing the alienation, desensitization, and fragmentation of social bonds in modern society. Through a critical examination of literary works from the 19th and 20th centuries, the study also uncovers how these societal changes are mirrored in literature, where themes such as isolation, identity crises, and alienation are vividly portrayed.

The rapid industrialization of the 19th century, driven by technological advancements like the steam engine and mechanization, transformed production methods and led to the development of factory-based economies. Traditional artisan and agricultural systems were replaced by large-scale, mass production industries, marking the rise of capitalist economies. This shift in production also brought about significant social changes, as individuals were forced to redefine their social status within the emerging capitalist structures. As Karl Marx points out, capitalism created a stark divide between those who owned the means of production (the bourgeoisie) and those who only had their labor to sell (the proletariat). This economic and social division, Marx argues, is the foundation of modern capitalism's most profound contradiction: it promises freedom but ultimately limits individuals by reducing them to functional entities whose value is determined by their economic output.

The alienation that arises from capitalist modes of production is a recurring theme in Marx's analysis. According to him, as workers become disconnected from the products of their labour and from the production process itself, they become alienated not only from their work but also from their own sense of self and community. This alienation extends beyond the workplace, influencing social relations, as individuals begin to see themselves and others as mere commodities within a system that prioritizes profit over human connection. This is one of the central paradoxes of modernity: while promising progress and freedom, it simultaneously erodes the social and personal bonds that constitute meaningful human existence.

Émile Durkheim's concept of anomie offers a sociological lens to understand the breakdown of social cohesion during this period. According to Durkheim, anomie arises when societal norms and values become unclear or are no longer applicable, leading individuals to experience a sense of normlessness and disorientation. The rapid economic and industrial changes brought by capitalism disrupted traditional social structures, leaving individuals without clear guidelines or a sense of purpose. In this environment, individuals struggle to adapt to the new social order, leading to feelings of isolation, purposelessness, and moral confusion. For Durkheim, the weakening of collective consciousness in modern capitalist societies created a state of anomie, where individuals are left to navigate their lives in a social void, disconnected from the larger community. This moral disintegration exacerbated social alienation and contributed to the identity crises that emerged in the modern era. Anomie is thus a key feature of the paradox of modernity: the industrial and capitalist promise of advancement led not to cohesion but to the dissolution of social solidarity.

Georg Simmel's observations on urbanization provide further insight into the psychological effects of modern capitalism. With the migration of people from rural areas to rapidly growing cities, traditional social bonds began to weaken. City life, characterized by its fast pace and anonymity, led to the phenomenon of "blazé attitudes," in which individuals adopt a detached and indifferent stance toward their surroundings as a coping mechanism for the overwhelming sensory overload of urban environments. Simmel's notion of the city as a site of shallow, transactional relationships underscores the broader theme of alienation in modern capitalist societies. Individuals, caught up in the economic structures of the modern city, lose their sense of belonging and are reduced to faceless entities within a vast, impersonal system.

Max Weber's analysis of rationalization and bureaucracy in modern capitalist societies complements the observations of Marx, Simmel, and Durkheim. For Weber, the development of bureaucratic institutions is inseparable from the rise of capitalism. Bureaucracies, with their hierarchical structures and impersonal rules, are essential for managing the complex systems of production and exchange that define modern economies. However, Weber also warns of the dangers of this rationalization process, describing it as a "steel cage" that traps individuals within a rigid framework of rules and regulations. In this sense, the promise of freedom and efficiency in modern capitalist societies is, for Weber, an illusion, as individuals are increasingly subjected to the control of impersonal institutions that prioritize order and productivity over individual autonomy.

These sociological insights into the paradoxes of modernity are reflected in the literary works of the 19th and 20th centuries. The alienation, isolation, and identity crises experienced by individuals in capitalist societies are central themes in the works of authors such as Charles Dickens, Gustave Flaubert, Franz Kafka, Albert Camus, George Orwell, and Samuel Beckett. Dickens's *Hard Times*, for example, explores the dehumanizing effects of industrial capitalism on the working class, portraying the monotonous and oppressive conditions of factory life and the ways in which individuals are reduced to mere cogs in the machinery of production. Similarly, Flaubert's *Madame Bovary* critiques the ways in which capitalist consumer culture creates false desires and alienates individuals from their true selves. Emma Bovary, trapped in a life of unfulfilled desires and superficial consumption, ultimately succumbs to the pressures of a society that equates personal worth with material wealth.

Kafka's *The Metamorphosis* offers a more explicit portrayal of the alienation and dehumanization brought about by modern capitalist society. Gregor Samsa, transformed into a monstrous insect, becomes a literal embodiment of the dehumanizing effects of capitalist labour, as his value to his family and society is reduced to his ability to work. Gregor's transformation highlights the way in which individuals are alienated from their own humanity in a world that values them only for their economic contributions.

Camus's *The Stranger* and Orwell's *1984* both explore the existential and psychological dimensions of alienation in modern capitalist societies. In *The Stranger*, Meursault's disconnection from societal norms and his eventual alienation from humanity itself reflect the absurdity and meaninglessness that Camus associates with modern existence. Similarly, in *1984*, Orwell depicts a dystopian world where individual autonomy is completely subsumed by the state, and personal freedom is eradicated through constant surveillance and manipulation. The novel's portrayal of totalitarianism serves as a critique of the ways in which modern capitalist societies, despite their promises of freedom, often impose significant constraints on individual liberty.

Beckett's *Waiting for Godot* offers a final reflection on the existential void created by modernity. The play's depiction of two characters waiting endlessly for an unseen figure named Godot serves as a metaphor for the human condition in a world where meaning and purpose are elusive. Beckett's use of absurdity and repetition highlights the futility of human striving in a modern world that offers no clear answers or resolutions.

In conclusion, this study integrates sociological and literary perspectives to analyse the paradoxes of modernity and their effects on both individuals and society. By examining the works of Marx, Durkheim, Simmel, and Weber alongside key literary texts, the study reveals how modern capitalism alienates individuals from their labour, their communities, and themselves. The study also highlights how literature reflects these societal changes, portraying the isolation, alienation, and identity crises that arise in modern capitalist societies. Through this interdisciplinary approach, the study provides a comprehensive understanding of the ways in which modernity's promises of freedom and progress often mask deeper contradictions that limit human autonomy and connection.

Giriş

Modernite insanlık tarihinin en köklü ve kapsamlı dönüşümlerinden birini ifade eder. Toplumsal, kültürel ve ekonomik alanda meydana gelen değişimlerin kaynağında özellikle Sanayi Devrimi ve kapitalizmin yükselişi yer alır. Sanayi Devrimi ve kapitalizm (sanayi kapitalizmi) sadece üretim teknikleri ve ekonomik yapıları değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda insanın toplumsal ve bireysel kimliğini de derinden etkilemiştir. Modernitenin yarattığı köklü değişim, insanın dünyayı algılayış biçiminden sosyal ilişkilere, sanat ve edebiyata kadar geniş bir yelpazede etkisini gösterir. Toplumsal dönüşümün hızlandığı bu dönemde, geleneksel yaşam biçimleri, üretim tarzları ve değerler sistemi yerlerini modern bir dünya düzenine bırakmış, bireyler de bu düzende kendilerini yeniden tanımlamak zorunda kalmışlardır. Ancak bu süreç, birçok çelişki ve paradoksu da beraberinde getirmiştir.

Sanayi Devrimi, üretim ilişkilerini köklü bir şekilde dönüştüren ilk büyük adım olarak modernitenin merkezinde yer alır. Buhar gücünün keşfi, makineleşmenin yaygınlaşması ve büyük ölçekli fabrikaların kurulması, sadece ekonomik değil, toplumsal yapıyı da yeniden şekillendirmiştir. Bunun gelişmelerin sonucunda geleneksel zanaatkarlık ve tarıma dayalı ekonomik sistemlerin yerini kitlesel üretim ve sanayileşme almıştır. 19. Yüzyılda başlayan ve gittikçe etkisini arttıran bu süreç, bireylerin toplumsal konumlarını yeniden tanımlamalarına neden olur. Özellikle 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kapitalizmin yükselişiyle birlikte, bireyler üretim araçlarına sahip olanlar ve sadece emeğini satmak zorunda olanlar olmak üzere iki ana sınıfa ayrılır. Bu sınıfsal ayrım, toplumsal yapının daha da karmaşıklaşmasına ve bireylerin toplumsal hiyerarşi içinde kendilerini konumlandırma çabalarına neden olur. Bu durum, aynı zamanda bireyler arasında derin bir yabancılaşmayı da beraberinde getirir. Marx'ın analizlerine göre, kapitalist üretim biçimi, bireylerin emeğine, kendine ve topluma yabancılaşmasına yol açmıştır. Emeğin metalaşması, bireyin yarattığı ürünlerden uzaklaşmasına, bu ürünleri birer "yabancı" olarak algılamasına neden olur. Bu durum, modern kapitalizmin temel paradokslarından biri olarak sıkça ele alınmıştır.

Sanayileşme ve kapitalizmin yarattığı toplumsal dönüşüm, modernitenin birey üzerinde yarattığı etkilerin sadece bir yönüdür. Toplumların sanayileşmesi ve kapitalist ekonomilerin yaygınlaşması, kırsal yaşamın çözülmesine ve bireylerin şehir merkezlerine göç etmesine yol açar. Bu göç hareketleri, geleneksel toplumsal bağların zayıflamasına, bireylerin anonimleşmesine ve şehir yaşamının getirdiği bireyselleşmenin artmasına neden olur. Şehirleşmenin ve modern kapitalist düzenin bir diğer sonucu, bireylerin sosyal ilişkilerinin daha yüzeysel hale gelmesi ve piyasa dinamiklerinin birey-toplum ilişkilerini şekillendirmeye başlamasıdır. Bunun sonucunda aşağıda ele alacağımız Simmel'in analizlerinde de vurgulandığı gibi, modern kentlerde insanlar, giderek daha fazla ekonomik ilişkilerle tanımlanan ve geleneksel bağlardan uzaklaşan bir hayat sürmeye başlarlar. Bu yeni durum bireyin toplumsal yapılarla olan bağlarını zayıflatarak toplumsal aidiyet duygularını kaybetmesine yol açar. Durkheim'ın "anomi" kavramı da bu bağlamda anlam kazanır: Modern toplumlarda normların çözülmesi, bireylerin toplumsal rollerini ve kimliklerini yeniden tanımlamalarını zorlaştırmış ve bu da bireysel düzeyde kimlik krizlerine yol açmıştır.

Modernitenin toplumsal ve kültürel etkileri edebiyat dünyasında da derin izler bırakmıştır. Özellikle 19. yüzyıl edebiyatı, sanayileşmenin birey ve toplum üzerindeki etkilerini sorgulayan önemli eserler üretmiştir. Charles Dickens, Gustave Flaubert, Thomas Hardy, Honore de Balzac, George Elliot, Emile Zola, Henrik Ibsen gibi yazarlar, sanayi kapitalizminin şekillendirdiği modernitenin bireyleri nasıl yalnızlaştırdığını, toplumsal bağları nasıl zayıflatıldığını ve bireysel kimlik krizlerine nasıl yol açıldığını eserlerinde ele alırlar. Dickens sanayi devrimi sonrası İngiltere'nin sanayi kentlerindeki işçi sınıfının karşılaştığı zorlukları ve bu sürecin bireylerin yaşamlarına nasıl etki ettiğini gözler önüne serer. Benzer şekilde, Flaubert de Fransa'da tüketim kültürü ve modern yaşamın birey üzerinde yarattığı baskıları ve bu baskıların yol açtığı yabancılaşmayı ele alır. Bütün bu eserlerin ortak noktası modern kapitalist düzenin yarattığı

alışkanlıkların içerisinde insanların kendilerini kaybettikleri ve kendi ontolojik gerçekliklerine yabancılaşmalarıdır.

20. yüzyıla gelindiğinde, modern kapitalizmin birey üzerindeki etkileri daha da karmaşıklaşır ve trajik bir boyut kazanır. Bu yeni durum 20. Yüzyılın belirli metinlerinde tam da bu yüzyılın ruhuyla paralel bir biçimde gerek içerik gerekse de biçim düzleminde oldukça radikal yöntemlerle yansıtılır. Thomas Mann, Franz Kafka, Albert Camus, George Orwell, Sameul Beckett gibi 20. Yüzyıl yazarları modern kapitalist toplumun insan üzerindeki yıkıcı etkilerini anlatan eserler kaleme alırlar. Mann, çöküşe sürüklenen bir ailenin dramı üzerinden son iki yüzyılın özetini sunar; Kafka, modern kapitalist dünyada bireyin nasıl değersizleştiğini ve toplumsal yapılarla olan bağlarının nasıl çözüldüğünü anlatır; Camus, bireyin nasıl bir 'yabancı'ya dönüştüğünü ele alır; Orwell, toplumsal ve politik yapılar tarafından insanın nasıl kontrol altına alınıp indirildiğini ve yok edildiğini gösterir; Beckett ise insanın artık 'adlandırılmayan' bir noktaya vardığını ve bekleyişin, umudun boşuna olduğunu tasvir eder.

Bu savları bir çıkış noktası alan bu çalışma, modernitenin yarattığı toplumsal değişimlerin edebi eserlerde nasıl yansıdığını inceleyerek modern kapitalizmin birey ve toplum üzerindeki paradoksal etkilerini ortaya koyacaktır. Bu perspektif içerisinde birinci başlık altından modernizmin beraberinde getirdiği paradokslar sanayi devrimi, kapitalizm ve toplumsal-kültürel değişim çerçevesinde Marx, Durkheim, Simmel, Weber gibi düşünürlerin görüşlerinden yararlanılarak analiz edilecektir. İkinci başlık altında ise bu paradoksların edebi-estetik alandaki yansımaları 19. Yüzyıldan ve 20. Yüzyıldan seçilen belirli metinler üzerinden gidilerek ortaya konulacaktır.

Bu çalışma, modernitenin edebi eserlerdeki yansımalarını sosyolojik, tarihsel ve edebi analizlerle bir araya getirerek disiplinler arası bir bakış açısı sunmasıyla özgünlük taşımaktadır. Çalışmanın yöntemsel çerçevesi bu bakımdan disiplinlerarası bir yaklaşımı esas almaktadır. Tarihsel, sosyolojik ve edebi analizlerin bir arada kullanıldığı bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri kapsamında, edebi eserler içerik analizi yoluyla incelenecektir. Seçilen metinler, tematik ve söylem analizine tabi tutularak modernitenin etkilerini ortaya koyan belirleyici unsurlar tespit edilecektir. Ayrıca, sosyolojik ve tarihsel bağlamları dikkate alınarak yapılacak karşılaştırmalı analizler, farklı dönemlerdeki toplumsal değişimlerin edebiyata yansımalarını daha derinlemesine ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. Sanayi Devrimi, Kapitalizm ve Toplumsal-Kültürel Değişim

Sanayi Devrimi modern dünyayı derinden şekillendiren ve bugünkü toplumsal, ekonomik ve siyasal yapıların temelini oluşturan bir sürecin başlangıcını ifade eder. Bu devrim 18. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere'de başlamış ve kısa sürede Avrupa'nın geri kalan ülkelerine, Kuzey Amerika'ya ve sonunda da tüm dünyaya yayılmıştır. Bazı tarihçiler, Avrupa'da yaşanan sanayileşme sürecinin tek bir devrimle sınırlı olmadığını, aslında 18. yüzyıldan başlayıp 20. yüzyıla kadar devam eden iki ayrı, ancak birbirini tamamlayan, sanayi devriminin yaşandığını ileri sürerler (Hobsbawm, 1996: 27). İlk sanayi devrimi, 1764'te Hargreaves'ın yenilikçi adımlarıyla İngiltere'nin kuzeybatısında, Manchester'da başlar ve 1830'lara kadar sürer (Timmis, 1996: 21-24; Marcovitz, 2014: 8). Bunu izleyen ikinci sanayi devrimi ise 19. yüzyılın ortalarından itibaren hız kazanarak 20. yüzyılın başlarına kadar uzanır. Özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru, bu ikinci devrim tüm Avrupa'yı etkisi altına alır. Sanayileşme hareketi sadece Avrupa ile sınırlı kalmayarak dünya geneline yaygınlaşır ve küresel bir nitelik kazanır. Bu sürecin modern dünyanın şekillenmesindeki rolü büyüktür; çünkü sanayi devrimi, üretim sistemlerini köklü bir biçimde değiştirerek, insan ve hayvan gücüne dayalı üretimden makine gücüyle yapılan üretime geçişi sağlamıştır. Bu bağlamda, sanayi devrimi sadece ekonomik bir olgu olarak kalmamış, aynı zamanda toplumsal ve kültürel yapıların temelini de yeniden şekillendirmiştir. Bu değişim, modernitenin dünya çapında etkili olmasının temel dinamiklerinden birini oluşturur. Bu bakımdan Sanayi Devrimi, Hobsbawm'ın (1999: 315) vurguladığı gibi, tarihsel açıdan sadece bir teknoloji ve üretim devrimi değil, aynı zamanda toplumsal yapıları, ekonomik sistemleri, siyasal

kurumları ve bireylerin yaşam tarzlarını köklü bir şekilde dönüştüren kapsamlı bir değişim olarak değerlendirilmelidir. Sanayi Devriminin temelinde özellikle buhar gücünün keşfi, makineleşmenin yaygınlaşması, yeni üretim tekniklerinin geliştirilmesi ve fabrikaların sanayi üretiminin merkezi haline gelmesi gibi teknolojik yenilikler yer almaktadır. Özellikle buhar gücü ve makineleşme, üretim süreçlerini hızlandırmış, verimliliği artırmış ve daha önce manifaktürlerde elle yapılan birçok işin mekanize edilmesine olanak sağlamıştır (Thompson, 1963: 315). Böylelikle, sanayi üretimi küçük ölçekli atölyelerden büyük fabrikalara kaymış ve üretimin ölçeği ve yapısı köklü bir şekilde değişmiştir.

Sanayi Devrimi'nin beraberinde getirdiği en büyük dönüşümlerden biri sanayi kapitalizminin yükselişidir. Kapitalist ekonomi, özel mülkiyete dayalı üretim araçlarına, kâr elde etme amacı güden üretim süreçlerine ve serbest piyasa rekabetine dayanır (Marx, 2011: 727). Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkan büyük ölçekli üretim, piyasa ekonomisinin daha da güçlenmesine ve kapitalist üretim biçiminin yaygınlaşmasına zemin hazırlar. Marx ve Engels'in (2018: 53-55) bakış açısına göre kapitalist üretim modeli, feodal üretim biçiminden farklı olarak üretim araçlarına sahip olanlar (burjuvazi) ile sadece emek gücünü kullandıranlar (proletarya) arasında derin bir sınıfsal ayrım yarattı. Bu sınıfsal ayrım, toplumsal yapıyı ve bireylerin toplumsal konumlarını da büyük ölçüde yeniden tanımladı. Bu süreç, bireyin toplumsal hiyerarşi içinde kendini yeniden konumlandırmaya zorlandığı bir döneme işaret eder. Dolayısıyla, modernitenin ortaya çıkardığı çelişkilerden biri, bireyin hem ekonomik hem de sosyal anlamda bir özgürlük vaadiyle karşı karşıya kalırken, aynı zamanda bu yeni kapitalist yapı içinde daha fazla sınırlandırılması olmuştur. Bu durum, bireyin emeğinden yabancılaşmasının ve kendisini sadece bir "çalışan" olarak tanımlamak zorunda kalmıştır.

Sanayi Devrimi ile birlikte kapitalist üretim süreçlerinde ortaya çıkan bir diğer önemli toplumsal değişim, işgücünün yeniden tanımlanması ve şekillenmesidir. Bu gelişmeyle birlikte geleneksel zanaatkârlık sistemleri yerini kitlesel üretime bırakarak işçilerin uzmanlaşması ve makineleşme sürecine adapte olmaları bir zorunluluk haline geldi. İşçiler, artık, makinelerin kontrol ettiği, tekrarlayıcı ve monoton görevlerle sınırlandırılmaya başladılar. Marx (2011: 413-14) bu durumu işçinin üretim sürecine olan katkısının mekanikleşmesi ve insan emeğinin makinelerin gölgesinde değersizleşmesi şeklinde tanımlayarak insanın kendi emeğinden yabancılaşmasının bireylerin kapitalist sistem içerisinde kendilerini sadece iş gücü olarak algıladıklarını ileri sürdü: "Emeğin ürettiği nesne -emeğin ürünü- emeğin karşısına yabancı bir şey, kendini üretenin bağımsız bir güç olarak dikildi" (Marx, 2013: 75). Sanayi kapitalizminin birey üzerindeki bu etkileri, modernitenin toplumsal paradokslarını da açığa çıkarmıştır: Özgürlük vaadiyle sunulan modernleşme, bireyin üretim süreçlerine hapsedilmesi ve toplumsal yapının birey üzerindeki baskısını artırmasıyla sonuçlanmıştır. Böylelikle işçiler, Marx'ı tamamlarcasına Thomson'un (1963: 271) da belirttiği gibi, kendi emeklerini bir meta olarak satmaya başlayan, "nesneleşen" bireylere dönüştüler ve üretim araçlarına da sahip olmadıklarından ötürü toplumsal olarak daha düşük bir statüye itildiler. Bu durum, Harvey'nin (2005: 156) tespit ettiği gibi bireylerin ekonomik sistemler içerisinde giderek daha fazla metalaştırılmasına ve işçi sınıfının, kapitalist sistem içerisinde marjinal bir konuma düşürülmesine neden olur. Bu yabancılaşma ve özgürlük paradoksu, sanayi kapitalizminin toplumsal yapıyı derinden etkileyen bir diğer sonucudur ve bireylerin toplumsal bağlarının çözülmesine yol açar. Burada ortaya çıkan yeni gerçekliğin temel faillerinden ikisi 'yabancılaşma' ve 'meta fetişizmi' olgularıdır.

Marx (2013: 75-83) yabancılaşmayı modern kapitalizmin en belirgin özelliği olarak tanımlar ve bu sürecin bireyi hem toplumsal yapıdan hem de kendi ontolojik gerçekliğinde uzaklaştırdığını ileri sürer. Marx'a (2013: 75-76) göre yabancılaşmanın dört temel boyutundan ilki, emekçinin ürettiği ürüne yabancılaşmasıdır. Kapitalist üretim biçiminde emekçi, her şeyden önce kendi ürettiği şey üzerindeki kontrolünü kaybeder ve ürün böylelikle üretenin bağımsız hale gelir, onu üreten ürettiğine yabancılaşır, böylelikle kendi emeğinin ürününe bir 'yabancı'yımsı gibi yaklaşır. İkinci yabancılaşma, Marx'a (2013: 76) göre üretim ediminin kendisiyle bağlantılıdır; üretim süreci, emekçi için bir yaratım alanı olmaktan çıkar ve onu zorunlu, monoton bir iş gücüne

indirger. Üçüncü boyut ise, emekçinin diğer insanlarla olan ilişkilerine yabancılaşmasıdır. Kapitalist sistemde bireyler, birbirleriyle rekabet içinde oldukları için sosyal bağlar çözülür ve iş birliği yerini bireysel mücadeleye bırakır (Marx, 2013: 78-79, 83). Son olarak, çalışmanın ‘araç’ olmaktan çıkarılarak bir zorunluluk, bir ‘amaç’ haline getirilmesiyle, emekçi kendisine, tür olarak kendi ontolojik yanına yabancılaşır; kişi, emeğini sadece hayatta kalmak için satmak zorunda kaldığında, kendisini bir insan olarak tam anlamıyla gerçekleştiremez hale gelir ve içsel bir boşluk yaşar (Marx, 2013: 80, 83).

Bu yabancılaşma süreci, işçi sınıfının sadece fiziksel değil, aynı zamanda zihinsel olarak da sömürülmesine yol açar. Marx'a göre (2013: 76, 162, 165), kapitalist toplumlarda bireyler, kendilerini üretim süreçlerinde gerçekleştirebilecekleri bir yer bulamazlar; bu durum, bireylerin kendi varoluşlarına karşı yabancılaşmalarına neden olur. Kapitalist sistemin bireylere vaat ettiği özgürlük, çoğu zaman bir yanılsamadan ibarettir. Marx bu durumu, bireylerin üretim araçlarına sahip olamamaları ve üretim süreçleri üzerindeki kontrollerinin tamamen kapitalist sınıfa bırakılmasıyla açıklar (Marx, 2011: 198). İşçiler, kendi emeklerinin sonuçlarından koparıldıkça, hayatları üzerindeki kontrolü de kaybederler. Bu yabancılaşma, bireysel özgürlüğün ortadan kalkmasına ve bireyin kendi varoluşu üzerinde bir kontrol sahibi olamamasına neden olur (Harvey, 2005: 178).

Modern kapitalizmin bu çelişkisi, Marx'ın yanıltıcı özgürlük kavramıyla açıklanabilir. Kapitalist sistem, bireylerin serbest piyasa ekonomisinde özgürce hareket edebilecekleri bir alan sunduğunu iddia etse de gerçekte işçiler üretim araçlarına erişemediklerinden ve ekonomik sistemi kontrol edemediklerinden bu özgürlük sahte bir özgürlüktür (Marx, 2108: 54-56). İşçilerin emeği, metalaştırılmış bir hale geldiğinde, bu süreçte işçiler kendi özlerine yabancılaşmış olur. Kapitalizmin yarattığı bu sahte özgürlük, bireyin toplumsal bağlamdan kopmasına, kendisini ekonomik sistemin bir dışlisi olarak görmesine neden olur (Giddens, 1991: 83). Marx, bu durumu, modern kapitalizmin en büyük çelişkilerinden biri olarak görür ve yabancılaşmanın, kapitalist toplumlarda çözülmesi gereken en önemli sorunlardan biri olduğunu savunur.

Sanayi Devrimi'nin getirdiği teknolojik yenilikler ve üretim süreçlerindeki dönüşüm, yalnızca ekonomik sistemleri değil, aynı zamanda toplumsal yapıları da derinden etkiledi. Devrimden önce ekonomik sistemler büyük ölçüde tarıma dayalı feodal yapılarla yönetilmekteydi. Feodal dönemde zanaat ve tarım temel geçim kaynaklarıydı ve kırsal topluluklar yerel ihtiyaçları karşılayacak şekilde organize edilmişlerdi. Ancak Sanayi Devrimi ile birlikte üretim süreçleri fabrikalara kaydı ve küçük ölçekli üretim yerini kitlesel üretime bıraktı. Bu süreçte, Marx'ın (2011: 349) da belirttiği gibi, kapitalist üretim biçimi, feodal üretim biçimlerinin yerini alarak bireylerin toplumsal konumlarını ve iş gücünü yeniden tanımladı. Bu yeni ekonomik düzen bireylerin iş gücünü bir meta haline getirdi ve toplumsal yapıda sınıfsal farklılıklar daha da belirgin hale geldi.

Sanayi Devrimiyle birlikte ortaya çıkan bir başka önemli gelişme kırsal nüfusun çözülmesi ve şehirlere yoğun göç dalgalarının yaşanmasıdır. Tarıma dayalı ekonomik yapılar makinelerin kullanımıyla birlikte verimlilik artışı olmasına rağmen, iş gücü gereksinimlerini azalttıklarından ötürü, köylülerin işsiz kalmalarına yol açtı. Bu süreçte, iş olanakları ve daha iyi yaşam koşulları arayışıyla kırsal alanlardan kentlere doğru yoğun bir göç başladı (Hobsbawm, 1999: 138). Anthony Giddens (1991: 82) toplumsal hareketlilik ve kentleşmenin bireylerin sosyal ilişkilerini kökten dönüştürdüğünü ileri sürer: Kentlerin sanayi merkezleri haline gelmesiyle birlikte bireyler, aile temelli geleneksel toplumsal ilişkilerden uzaklaşarak daha bireysel ve piyasa odaklı ilişkilere yol açmıştır. Toplumsal yapıdaki bu köklü değişim, edebiyatın birey-toplum ilişkilerini ele alış biçiminde de radikal bir dönüşüme neden olmuştur.

Şehirlerin hızla sanayi merkezleri haline gelmesi, sadece ekonomik ve sosyal yapıları değiştirmekle kalmadı, aynı zamanda bireylerin gündelik yaşam pratiklerini de köklü biçimde dönüştürdü. Kentleşmeyle birlikte sosyal ve sağlık koşullarının oldukça kötü olduğu işçi sınıfının yoğunlaştığı mahalleleri ortaya çıkardı. Bu durum Sanayi Devrimi'nin başladığı İngiltere'de ve

Fransa'da benzer bir çizgide gelişti. Engels (2013) *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu* adlı eserinde, işçi sınıfının şehirlerde karşılaştığı zor yaşam koşullarını ayrıntılı bir şekilde tasvir eder ve bu koşulların bireyler üzerinde yarattığı sosyal ve psikolojik tahribatı köktenci bir perspektifle analiz eder. Paris de sanayi devriminin ardından hızla büyüyen bir şehir olarak baştan aşağıya köklü bir dönüşüm geçirir. Roger Price (1999) *The Modernization of Rural France* adlı kitabında Fransa'da sanayileşme sürecinin kentleşme üzerindeki etkilerini ve bu etki altında işçi sınıfının yaşam koşullarını detaylı bir şekilde ele alır. Price (1999: 74-89), dönemin Paris belediye başkanı Haussmann'ın kent politikalarının ve uygulamalarının işçi sınıfının daha da marjinalleşmesine ve sosyal yapının yeni dönemin eşitsiz ve vahşi doğasına uygun bir şekilde dönüşümüne neden olduğunun altını çizer: Haussmann'ın 1853-1870 yılları arasındaki büyük şehir planlama projeleri (kapitalist modernitenin ilk en önemli proje örnekleri olarak bilinir), Paris'i modern bir metropol haline getirirken işçi sınıfının maruz kaldığı barınma ve hijyen sorunlarının daha da derinleşmesine neden olmuştur. Haussmann geniş bulvarlar, yeni mahalleler, parklar ve meydanlarla kentin fiziksel görünümünü tamamen değiştirir. Ancak Harvey'nin (2006: 96-98)de tespit ettiği gibi bu dönüşüm sadece estetik bir iyileştirme için yapılmaz, aynı zamanda emekçi sınıfları kentin merkezi bölgelerinden sürmek ve İmparatorluğun şehrin üzerindeki sosyal kontrolünü daha da arttırmak amacıyla yapılmıştır. Merkezden, metropolün merkezinden dışa doğru sürülme sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri daha da keskinleştirerek şehri zengin merkez ve yoksul banliyö olmak üzere ikiye böler.

Köklü dönüşümlerin, büyük alt-üst oluşların yaşandığı bu gerçeklik içerisinde Walter Benjamin'in (2014) ortaya koyduğu gibi insanın dünyayı algılayış biçimleri de büyük bir dönüşüme uğrar. Kapitalist üretim patlaması salt ticari malları günlük hayata sokmaz, aynı zamanda, Marx'ın (2011) tam manasıyla analiz etmeden ortaya koyduğu bir gerçekliğin de ortaya çıkmasına ve yaşam alanlarında gittikçe etkin bir boyuta ulaşmasına neden olur: Meta fetişizmi. Marx (2011: 81-93) ilk baskısı tam da bu büyük kopuşların yaşanmakta olduğu bir dönemde, 1867 yılında yapılan *Kapital* adlı eserinin birinci cildinde meta fetişizmini üretim sürecinde insan emeğiyle yaratılan nesnelere, piyasa ekonomisinin baskısıyla kendi başlarına bağımsız değer kazandıkları bir olgu olarak tanımlar. Benjamin (2014) bu metalaşma sürecini sosyo-kültürel alana kadar genişletir; bu süreci özellikle Paris gibi büyük şehirlerin "pasajları" üzerinden analiz eder.

19. yüzyıl boyunca Paris'te inşa edilen pasajlar hem alışveriş merkezleri hem de modern tüketim kültürünün sembolü haline gelmişti. Bu mekanlar, vitrinler ve mallarla dolu bir dünyada, insanların kendilerini tüketim süreçlerinin bir parçası olarak algıladığı yeni bir sosyal alan sunuyordu (Benjamin, 2014: 88-89). Benjamin (2014) bu mekanlarda sunulan metaların, insanları arzu nesnesi haline getirdiklerini ve bundan dolayı bireylerin bu tür bir gerçeklik içerisinde, metalar üzerinden kendilerini ifade etmeye başladıklarını belirtir. Estetik modernitenin kurucu figürlerinden biri kabul edilen Charles Baudelaire'in eserlerinde (özellikle *Paris Sıkıntısı* ve *Kötülük Çiçekleri*) geliştirdiği temalar ve ürettiği yeni imgelerden hareket eden Benjamin (2014: 129) insanın böyle bir dünyada pasif bir gözlemci statüsüne indirgenmeye çalışıldığını ileri sürer ve yeni bir kavram ortaya atar: "Flaneur". 'Flaneur', aslında özünde yeni sistemin talep ettiği pasifliğe direnen bir insandır. Ancak bu direnme, içinde yaşadığı gerçekliği eleştirel bir tutumla aşma niteliği taşımayan bir direnmedir. 'Flaneur' gördüklerine ilkin kendini 'yabancı' hisseder, ancak onlardan büyülenmeden de kendini alamaz. Dolayısıyla o Benjamin'in (2014: 131) ifade ettiği gibi metalarla dolu bir dünyada sadece izleyici değil, aynı zamanda bu dünyayı anlamlandırmaya çalışan bir gözlemcidir. Ancak, Benjamin'e (2014: 131) göre 'flaneur' de çok geçmeden bu metalaşmış dünyanın bir parçası haline gelir; bu 'tuhaf' metalar evreninde evindeymiş gibi kendini hissetmeye başlar, çünkü sürekli olarak bu metalar evreninin, tüketim kültürünün etkisine maruz kalmaktadır. Benjamin'in 'flaneur' kavramı bir yandan modern kapitalist şehirlerin yarattığı anonimleşmiş insan ilişkilerini gösterirken, diğer yandan bu ilişkilerin birey üzerindeki psikolojik etkilerinin hangi boyutlara vardığını da gözler önüne seriyordu. Bu bakımdan 'flaneur', bir anlamda şehir hayatının karmaşası içinde kaybolmuş ve anonimleşmiş modern bireyini temsil ederken daha sonraki dönemlerde bu kültürün ulaşacağı

boyutları, insanın kaçacak iç dünyasının bile kalıp kalmadığının tartışılacağı gelecek günleri haber veren bir nitelik taşıyordu.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, sanayi kapitalizminin etkilerinin gözlemlendiği dönemde, Émile Durkheim, toplumsal ve kültürel dönüşümlere ve bireyin bu süreçte anonimleşmesine dair önemli perspektifler geliştirmiştir. Marx'ın 'yabancılaşma' kavramına benzer şekilde, Durkheim (1984), "anomi" kavramıyla modern toplumların bireyler üzerindeki etkilerini analiz eder. Durkheim'a (1984: 104) göre, modernitenin hızla değişen yapıları, geleneksel normların çözülmesine ve bireylerin kendilerini anlamlandıracak referans noktalarından yoksun kalmalarına yol açmıştır. Bu çerçevede anomi, toplumsal normların kaybolması ve bireylerin yön bulmada zorlandığı bir durumu ifade eder. Durkheim (1984: 304), sanayi toplumlarında iş bölümünün artmasıyla bireylerin toplumsal yapılarla bağlarının zayıfladığını ve bu durumun kimlik bunalımına yol açtığını vurgular. Bu çerçevede anomi, bireylerin net kurallar olmadan toplumsal beklentilerle karşılaştıkları ve bu belirsizlik içerisinde yön kaybı yaşadıkları bir durumu tanımlar. Bu belirsizlik, bireylerin topluma uyum sağlamasını zorlaştırarak yalnızlık hissini artırır (Durkheim, 2005: 219). Sanayi toplumları, bireylerin toplumsal rollerini karmaşık hale getirirken, bireysel özgürlük ideali ile toplumsal baskı arasındaki gerilim, kimlik bunalımını daha da derinleştirir (Durkheim, 2005: 219, 350). Bu durum bireyin toplumsal ilişkilerinin çözülmesine ve anlam arayışında zorlanmasına neden olur. Bu yalnızlık hissi ve kimlik bunalımı, bireyin toplumsal bağlarını zayıflatarak onu daha da izole bir hale getirir. Geleneksel toplumsal normların yerini hızla değişen modern normların alması, bireyin kendini yeniden tanımlama çabasını zorlaştırır.

Bu bağlamda, 19. yüzyıldaki toplumsal ve kültürel dönüşümlerin birey üzerindeki etkilerine dair Georg Simmel'in görüşleri büyük önem taşır. Simmel, kapitalizmin kentleşme, metalaşma ve yabancılaşma süreçlerini, birey-toplum ilişkisi üzerinden analiz eder. Ona göre, 19. yüzyıl boyunca sanayi kapitalizminin hızla yükselmesiyle birlikte büyük şehirler, yani metropoller, büyük bir gelişim göstermiştir. Bu gelişim, bireylerin toplumsal ilişkilerinde önemli değişimlere yol açmıştır. *Metropol ve Tinsel Hayat* adlı çalışmasında Simmel (2015), metropol yaşamını modern birey için bir "kriz alanı" olarak tanımlar. Birey, bu büyük şehirlerde sürekli değişen bir sosyal çevrede var olmak zorundadır (Simmel, 2015: 94-95). Bu durum, bireyin kendini toplum içinde anlamlandırma ve konumlandırma çabalarını zorlaştırırken, toplumsal ilişkilerin giderek yüzeysel hale gelmesine neden olur. Simmel'e (2011: 99) göre, bu yüzeyselliği daha da pekiştiren unsur "para"dır, çünkü para, modern toplumlarda bütün değerlerin ortak paydası haline gelir. Böylece birey, büyük bir topluluk içinde kaybolur ve toplumsal ilişkiler, piyasa dinamiklerine göre şekillenir. Bu süreçte birey, geleneksel bağlardan ve toplumsal aidiyetlerden koparak modern kapitalist sistemin bir dişlisi haline gelir. Simmel (2011: 117-18), modern toplumlarda bireylerin, kendi çıkarlarını gözeten bireysel aktörler haline geldiğini ve toplumsal dayanışma ile aidiyet duygularının giderek zayıfladığını vurgular. Bu çözülme, sanayi kapitalizminin birey üzerindeki en önemli etkilerinden biridir. Simmel (2011: 324), bireyin modern toplumda sürekli bir kimlik arayışı içinde olduğunu, ancak bu kimliği bulmaya çalışırken kapitalist toplumun baskılarıyla karşı karşıya kaldığını belirtir. Birey, bir yandan ekonomik bağımsızlık ve özgürlük arayışındayken, diğer yandan kapitalist sistemin dayattığı sosyal normlar ve ekonomik beklentiler arasında sıkışıp kalır. Bu paradoks, bireyin modern toplumdaki varoluşunu sürekli bir gerilim içinde tutar.

Kapitalizm ve toplumsal ve kültürel alanlardaki etkileri söz konusu olduğunda fikirleri bugün bile refrans noktası olarak alınan bir başka önemli düşünür Max Weber'dir. Weber'in yaklaşımlarında, Giddens'in (2004: 20-21) tespit ettiği gibi, kapitalizmin temel itici gücü olan rasyonelleşme, 19. Yüzyıldaki köklü toplumsal ve kültürel değişimlerle birlikte ortaya çıkan moderniteyi ve onun ana eksenini belirleyen en önemli unsurdur. Kapitalizm ile birlikte bürokrasi de genişlemiş, bu iki süreç birbiriyle paralel ilerleyerek bireyleri giderek daha fazla sınırlandıran ve denetleyen bir sistem kurmuştur. Bundan dolayı Weber'in modern kapitalist dünyaya ilişkin görüşleri oldukça karamsardır. Ona göre modern kapitalist dünya bürokrasinin birey üzerinde

baskı kurduğu, özgürlük alanlarının daraldığı bir düzendir (Giddens, 2004: 17). Bu bağlamda Weber, modern dünyaya ilişkin bugün bile oldukça önemli bulunan iki kavramı tespit etmiştir: "bürokratikleşme" ve "demir kafes".

Weber'e göre, bürokratikleşme kapitalizmin ayrılmaz bir parçasıdır. Kapitalist üretim süreci, bürokrasiyi gerektirir ve bürokrasi olmadan kapitalizmin işleyişi mümkün değildir (Weber, 2005: 52). Bürokrasinin temel işlevi, kapitalist üretim süreçlerinin ve toplumun denetimini sağlamaktır. Weber (2005: 53), bürokrasinin bu denetimi hiyerarşik yapı, görevlerin açık bir şekilde tanımlanması, rasyonelleşme ve gayri şahsılık gibi özelliklerle sağladığını belirtir. Hiyerarşik yapı, bürokrasinin temel unsurlarından biridir. Bu yapıda yetki ve sorumluluklar kademelere ayrılır; her seviye, altındakilere talimat verirken, üstündekilerden emir alır. Bu düzen, toplumsal yapının devamlılığı ve kontrol mekanizmalarının etkin çalışması için kritik bir öneme sahiptir.

Weber'e (2005: 54) göre bürokraside görevler, yazılı kurallar ve prosedürlerle açıkça tanımlanmıştır. Bu yapı, kapitalist üretim süreçlerinin belirli uzmanlık alanlarına ayrılmasına ve işlerin tahmin edilebilir, düzenli bir şekilde yürütülmesine olanak tanır. Üretim sürecinin farklı alanlara bölünmesi, bu alanların kapitalizmin ruhuna uyumlu hale getirilmesini sağlar. En iyi sonuçların elde edilmesi için her işin rasyonel bir şekilde planlanması gereklidir. Rasyonelleşmenin temel alındığı bu sistemde, işlemler nesnel ve mantıklı kriterlere göre yürütülür. Weber'e (2012: 348) göre modern bürokrasi, bireyin kimliğini toplumsal görevlerle sınırlar ve bireyi "işlevsel" bir varlık haline getirir. Örneğin, modern iş yaşamında bireyler, iş tanımlarına ve görevlerine göre değerlendirilir ve bu görevler dışındaki kişisel yetenekleri ya da arzuları önemsizleşir. Bu durumda insan, iş yaşamında daha mekanikleşmiş, sadece üretim sürecinin bir dişlisi olarak algılanan bir varlık haline gelir. Böyle bir sistemde birey, kendi yetenek ve potansiyelini tam anlamıyla gerçekleştiremez ve bu da derin bir kimlik bunalımına yol açar.

Weber (1997: 54), modern kapitalist toplumu "iki yüzlü bir sistem" olarak nitelendirir ve bu sistemi bireyleri "demir kafes"e hapseden bir yapı olarak görür (Löwy, 2018: 11). "Demir kafes" kavramı, kapitalist uygarlığın insanları kendi yarattıkları kurallar, normlar ve ekonomik sistemin baskısı altında sınırladığını, onları adeta görünmez bir "demir kafes" içerisinde hapsedtiğini ifade eder. Weber'in yaklaşımlarına göre rasyonellik, bürokrasi, sosyal baskı, değerlerin değişmesi ve bunların sonucunda oluşan toplumsal ve kültürel dönüşüm "demir kafes"i yaratan temel bileşenlerdir. Weber eleştirilerini ve önceki düşünürlerden farklı perspektifler geliştirmeye devam eder. Bu tür bir sosyal ve kültürel olgunun altında ekonomik olduğu kadar dini birtakım temellerinin olduğunu ileri sürer: Ona göre kapitalizm Batı'da özellikle Protestan Reformu etkisi altında gelişmiştir ve kapitalist rasyonalite Hristiyan çileci ruhundan doğmuştur (Weber, 1997: 54). Protestan ahlakı, özellikle Kalvinizm, Weber'e (1997) göre, çalışkanlık, tasarruf ve sorumluluk gibi erdemleri teşvik ederek, bu köklü dönüşümün kültürel ve dini boyutlara yayılmasını sağlamıştır.

Weber'in eleştirileri, bireyin modern toplumda nasıl bir özgürlük paradoksuyla karşı karşıya kaldığını açıkça gösterir. Rasyonel bir düzen, bireylere düzenli ve öngörülebilir bir yaşam sunma vaadi taşısa da bu düzen bireyin maneviyatını ve kişisel özgürlüğünü kısıtlayarak onu bir "kafese" hapseder. Modern birey, bu kafes içinde kendi duygusal ve yaratıcı ihtiyaçlarını ihmal eder ve yalnızca sistemin taleplerine uygun şekilde yaşamını sürdürmeye zorlanır. Bu noktada, modern bireyin karşı karşıya kaldığı bu özgürlük paradoksu, sadece sosyolojik değil, aynı zamanda sanatsal ve edebi boyutu olan bir olgudur. Modern toplumun birey üzerindeki baskısı, onu kimliğini sorgulama ve kendini yeniden tanımlama sürecine sokmuş, bu da edebiyatın en önemli temalarından biri haline gelmiştir. Edebiyat, bireyin yalnızlaşma, yabancılaşma ve kimlik bunalımları gibi meselelerini derin bir şekilde işleyerek, bu modern toplumsal ve kültürel yapının birey üzerindeki yıkıcı etkilerini gözler önüne sermiştir.

2. Edebi Alandaki Yansımalar

Sanayi Devrimi sonrası toplumlarda bireylerin yaşadığı kimlik bunalımları, sadece sosyolojik bir olgu olarak kalmamış, aynı zamanda edebiyatın merkezine de yerleşmiştir. Fredric Jameson'ın

(1991: 37-40) ortaya koyduğu gibi, kapitalist modernite üzerine yaptığı analizde de belirttiği gibi, modern toplumlar bireylerin kimliklerini "sosyal ilişkiler" ve "pazarın talepleri" doğrultusunda şekillendirmeye zorlar, bu da bireysel ve kolektif yabancılaşmanın temel nedenlerinden biridir. Sanayi Devrimi ile gelen köklü değişimler, toplumsal yapıyı yeniden şekillendirirken bireyin duygusal ve zihinsel dünyasında da derin yaralar açmıştır. Bu durum, toplumsal-kültürel yapının değişmesiyle birlikte edebi üretimde büyük bir kırılmaya yol açmıştır. Sanayi toplumuyla birlikte hızla değişen toplumsal yapı, bireylerin kendilerini anlamlandırma süreçlerini derinden etkilemiş ve edebiyat, bu değişimlerin birey üzerindeki yansımalarını ele alan en önemli araçlardan biri haline gelmiştir. Özellikle 19. ve 20. yüzyıl edebiyatı, kapitalist modernitenin neden olduğu bireyin yalnızlığı, yabancılaşması ve kimlik bunalımları gibi temaları işlemekte önemli bir rol oynamıştır. Edebiyat, sanayileşmenin ve kapitalizmin birey üzerindeki yıkıcı etkilerini betimlerken aynı zamanda bu değişimlerin kişisel ve toplumsal düzeyde yarattığı içsel ve dışsal çatışmaları görünür kılmıştır.

19. yüzyıl edebiyatı, sanayi devriminin yarattığı toplumsal dönüşümlerin birey üzerindeki etkilerini ilk ele alan edebi örnekleri ortaya koyar. Lukács'ın (1963: 58) da belirttiği gibi bu dönemde romanlar, "bireyin toplumsal yapıya nasıl hapsediğini" ve kapitalist ilişkilerin bireyin içsel çatışmalarını nasıl derinleştirdiğini gösterir. Bu eserler bireyin üretim süreçlerindeki rolünün mekanikleşmesi ve insan emeğinin metalaşması gibi olguları sorgulayarak, bireyin kendi emeğinden ve toplumsal ilişkilerinden nasıl yabancılaştığını gözler önüne serer. Dönemin edebiyatında, sanayileşmeyle birlikte bireylerin yaşamlarının nasıl dönüştüğü ve bu dönüşümün kimlik bunalımlarıyla nasıl sonuçlandığı dönemin edebi metinlerinde işlenen önemli bir temadır. Bu bağlamda, Charles Dickens'in (2009) *Zor Zamanlar* adlı eseri önemli bir örnek teşkil eder. Dickens, sanayi devrimi sonrası işçi sınıfının yaşadığı toplumsal ve bireysel yabancılaşmayı romanda ele alır. Bu yönüyle eser, sanayi devrimi döneminde İngiltere'nin kuzeyindeki sanayi kentlerinin baskıcı yapısını ve bu yapının işçi sınıfı üzerindeki etkilerini anlatan güçlü bir eleştiridir. Romanın mekanlarından Coketown şehri sanayi devriminin sembollerinden biridir. Bu şehir, romanda sanayi kapitalizminin yarattığı tekdüze, soğuk ve mekanik şehir hayatına sahiptir. Dickens, şehri sık sık fabrikaların kirlettiği, monoton ve gri bir yer olarak betimler. Şehrin mimarisi, insan yaşamının mekanikleştiğini ve bireylerin duygusal dünyalarının nasıl daraldığını gözler önüne serer. Coketown, işçiler ve kapitalistler arasında sıkışmış bireylerin hem fiziksel hem de zihinsel olarak yabancılaştığı bir mekandır. Dickens'ın şehir tasviri hem toplumsal hem de bireysel yabancılaşmanın mekânsal bir yansıması olarak önemli bir rol oynar.

Zor Zamanlar'ın ana karakterlerinden Thomas Gradgrind'in "gerçeklerle" kurduğu katı dünya, kapitalizmin faydacı ve rasyonalist yaklaşımını simgeler ve bu da bireylerin insani yönlerinin nasıl bastırıldığını gösterir. Louis Althusser'in (1971: 146) "ideolojik devlet aygıtları" kavramı, Gradgrind'in eğitim anlayışında bariz bir şekilde gözlemlenir; kapitalist sistem bireylere, sistemin sürdürülebilirliği adına rasyonellik ve faydacılığı aşılır. Gradgrind, sadece "gerçekler" ile ilgilenen bir öğretmendir ve öğrencilerine sürekli olarak hayal gücüne yer vermemeleri gerektiğini öğretir. Bu yaklaşımın özü, kapitalist modernitenin bireyleri daha "işlevsel" kılma çabasına dayanır, zira kapitalist sistemin devamlılığı bireyin duygusal dünyasını değil, işlevsel katkılarını merkeze alır (Jameson, 1991: 92). Gradgrind'in bu katı tavrı, bireylerin sosyal ve duygusal olarak nasıl yabancılaştıklarını gösteren önemli bir örnektir. Romanda Thomas Gradgrind'in kızı Louisa Gradgrind, babasının katı, faydacı eğitim anlayışının bir ürünü olarak duygusal ve insani yönlerinden neredeyse tamamen kopmuş bir genç kadındır. Babasının sadece "gerçekler" ve "rasyonellik" üzerine kurulu dünyasında büyüyen Louisa, kişisel arzularını ve duygusal ihtiyaçlarını bastırmak zorunda kalmıştır. Louisa'nın, Josiah Bounderby ile yaptığı evlilik de bu yabancılaşmanın bir sonucudur. Louisa, evliliğinde sevgi ve duygusal bağlılık aramaz; tamamen babasının dayattığı toplumsal beklentilere uyum sağlamak zorunda kalır.

Romanda bireysel yabancılaşmayı en derin şekilde hissettiren karakterlerden bir diğeri ise Stephen Blackpool'dur. Bir işçi olarak zor koşullarda çalışan Stephen, işçi sınıfının toplumsal yapılar karşısındaki çaresizliğini ve birey olarak nasıl değersizleştirildiğini gözler önüne serer. Stephen,

bir yandan işverenler tarafından sürekli sömürülmekte, diğer yandan işçi arkadaşları tarafından dışlanmaktadır. İşçilerin liderleriyle olan anlaşmazlığı ve işçiler arasında yaşadığı yalnızlık, onun bireysel ve toplumsal yabancılaşmasının güçlü simgeleridir. Romanın bir bölümü, fabrikaların mekanik işleyişini ve işçilerin adeta bir makinenin parçası haline gelişini tasvir eder (Dickens, 2009: 105). Bu tasvirde, fabrikaların ritmik çalışması ve işçilerin bu ritme uyum sağlama zorunluluğu, bireylerin özgünlüklerini ve insani yönlerini nasıl kaybettiklerini gösterir. Romanda işçilerin, makinelerle birlikte birer "dişliye" indirgenmesi, toplumsal yabancılaşmanın bir başka örneğidir.

Gustave Flaubert'in *Madame Bovary* (2023) adlı eseri, kapitalist modernitenin birey üzerindeki baskılarını ve bu baskıların neden olduğu toplumsal ve kişisel yabancılaşmayı derinlemesine ele alan dönemin önemli bir diğer eseridir. Emma Bovary, kapitalizmin yarattığı tüketim kültürü içinde kaybolmuş bir birey olarak, toplumun ona dayattığı beklentilere uyum sağlama çabasıyla kimliğini yitirir. Kapitalist düzenin bireyleri nasıl sahte arzu ve ideallere yönlendirdiğini gösterir. Romanın ana karakteri Emma Bovary, toplumsal normlara uyum sağlayamayan, içsel arzuları ile toplumun beklentileri arasında sıkışan bir karakter olarak karşımıza çıkar. Emma'nın kimlik bunalımı ve hayal kırıklıkları, kapitalist modernitenin birey üzerindeki yıkıcı etkilerini ortaya koyan yazılmış en önemli 'edebi mesel'lerden biridir. Tıpkı Sanayi Devrimi'nde olduğu gibi, bireylerin toplumsal yapı içinde anlam bulmakta zorlandığı ve bu anlam arayışında tüketim odaklı bir kültür içinde sıkışıp kaldıkları açıkça görülür.

Taşra hayatının kısıtlayıcı ve monoton yapısına sıkışıp kalmış Emma evliliğinden ve yaşam biçiminden sürekli bir kaçış içerisindedir. Ancak her seferinde hayal kırıklığına uğrar. Emma'nın kapitalist tüketim kültürü tarafından şekillendirilen arzuları, sonunda onun duygusal çöküşüne yol açar. Örneğin, lüks ve gösterişli bir yaşam tarzına duyduğu özlem, onu sürekli olarak daha fazlasını istemeye iter. Emma'nın bu arzuları, maddi değerler ve tüketim alışkanlıkları, onun gerçek ihtiyaçları ile sahte arzularını birbirine karıştırır. Roman boyunca Emma'nın Paris modasına ve lüks eşyalarına olan takıntısı, onun toplumsal normlara ve kapitalist değerlere göre şekillenen hayal dünyasının bir göstergesidir.

Kapitalist modernite, bireylerin kimliklerini sahip oldukları nesnelere tanımlamalarına yol açar. Emma, Paris'e olan özlemini, lüks ve gösterişli şeylerle tatmin etmeye çalışır, ancak bu maddi arayışlar, onu gerçek mutluluğa ulaştırmaz. Örneğin, Rodolphe ile yaşadığı ilişkide, aşk ve tutku ararken bile aslında tüketim kültürünün ona dayattığı romantik idealleri takip eder. Bu romantik ilişkiler ve lüks arayışı, Emma'nın içsel dünyası ile dışsal baskılar arasındaki çatışmayı daha da derinleştirir. Emma'nın yaşadığı kimlik krizi, aslında onun toplumsal rollerini kabul edememesinden kaynaklanır. Bir doktorun karısı ve taşra yaşamının sınırlandırıcı bir parçası olmak Emma için dayanılmazdır. Oysa, burjuva yaşamının dayattığı toplumsal roller, kapitalist modernitenin bir uzantısı olarak bireylerin kimliklerini baskı altına alır. Emma'nın sürekli hayal ettiği ve arzuladığı hayat, Paris'teki burjuva yaşamı gibi idealize edilmiş bir dünyadır. Ancak bu dünya, onun ulaşamayacağı bir hayaldir ve bu durum Emma'nın kimlik bunalımını daha da pekiştirir. Emma Bovary'nin en trajik anlarından biri, sürekli borç batağına saplanarak hayatını tüketmesidir.

Kapitalist modernitenin bir diğer önemli unsuru olan borçlanma ve tüketim arzusunun etkisiyle Emma, maddi anlamda da tükenmeye başlar. Onun borçlarla baş edememesi ve sonunda her şeyini kaybetmesi, kapitalist toplumun bireyleri nasıl tüketime yönlendirdiğini ve sonunda onları nasıl mahvettiğini gösterir. Flaubert (2009), bu durumu Emma'nın borç batağına saplanması ve çaresizlik içinde intihara sürüklenmesiyle dramatize eder. Romandaki bu son, kapitalist modernitenin birey üzerindeki yıkıcı etkilerini sembolize açıkça ortaya koyar.

Benzer çerçevede Thomas Hardy'nin (2014) 1891 tarihli *Tess of the d'Urbervilles* adlı eseri de kapitalist modernitenin birey üzerindeki yıkıcı etkilerini ele alan güçlü bir anlatıdır. Roman, İngiltere'nin kırsal kesiminde yaşayan Tess Durbeyfield'in trajik hikâyesini anlatır. Toplumsal sınıfların ve ahlaki yargıların baskısı altında ezilen Tess, yoksulluk ve sınıf farkı nedeniyle büyük

bir kimlik bunalımı içerisindedir. Roman, Tess'in kendi ailesinin eski aristokrat bir soya sahip olduğunu öğrenmesiyle başlar. Ancak kapitalizmin ve modern ekonomik düzenin etkisiyle, ailesi artık bu statüyü kaybetmiş ve yoksulluk içinde yaşamaya başlamıştır. Tess, daha iyi bir yaşam umuduyla Alec d'Urberville'in yanına çalışmaya gider, ancak burada Alec tarafından cinsel saldırıya uğrar ve toplumsal normlar gereği damgalanır (Hardy, 2014: 84-90). Tess, toplumsal ahlakın ve geleneklerin kurbanı olur. Onun yaşadığı trajedi, modern kapitalist toplumda sınıf farklarının, toplumsal normların ve cinsiyet rollerinin bireyleri nasıl ezdiğini ortaya koyar. Yaşadığı haksızlıklara ve zorlayıcı koşullara rağmen Tess kendi özgürlüğünü ve kimliğini aramaya çalışır. Ancak Hardy, kapitalist modernitenin bireylere nasıl bir "kader" dayattığını ve bu kaderin onları çaresizliğe sürüklediğini açıkça gösterir. Tess, romanda toplumun ahlaki baskıları ve ekonomik zorluklar karşısında trajik bir sonla karşılaşır. Tess'in bu trajedisi, modern kapitalizmin bireyleri toplumsal sınıflara, ekonomik koşullara ve ahlaki değerlere nasıl hapsettiğini ve bu sistem içerisinde bireylerin nasıl kaybolduğunu çok gerçekçi bir şekilde tasvir eder. Hardy'nin romanı, sadece Tess'in değil, 19. yüzyılda toplumsal ve ekonomik sistemin içinde sıkışan birçok insanın hikâyesini evrensel bir şekilde ele alan büyük eserlerden biridir.

Honore de Balzac'ın *Goriot Baba'sı*, George Elliot'ın *Middlemarch'ı*, Émile Zola'nın *Germinal'i*, Henrik Ibsen'in *Bir Bebek Evi*, hatta Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza'sı*, Tolstoy'un *Anna Karenina'sı* sanayi kapitalizminin ve ardından gelen kapitalist modernitenin insanları ne hale getirdiğini ortaya koyan 19. Yüzyılda yazılmış diğer en önemli edebi eserlerdir. Bu eserler, Sanayi Devrimi ve kapitalizmin bireyleri kendi varoluşlarından koparıp ekonomik ve sosyal yapılarla nasıl sınırladığını ortaya koyarlar. Edebiyat, bu bağlamda kapitalist modernite ve bireyin ontolojik krizini ele almanın en etkili yollarından biri olmuştur. Bu erken örnekler, 19. yüzyıl edebiyatının modernitenin getirdiği kimlik sorunlarını ele almadaki öncülüğünü gösterir. 20. yüzyıl edebiyatı ise bu temaları daha da derinleştirerek modern kapitalist toplumun birey üzerindeki etkilerinin çok daha yıkıcı hale geldiğini gerek biçim gerekse içerik açısından ortaya koyar. Bu çerçevede çok sayıda eserden bahsedilebilir. Ancak bu eserlerin arasından Thomas Mann'ın 1901'de yayımladığı *Buddenbrooklar: Bir Ailenin Çöküşü*, Franz Kafka'nın 1915 tarihli *Dönüşüm*'ü, Albert Camus'nün ilk baskısı 1942'de yapılan *Yabancı'sı*, George Orwell'in 1949'da basılan *1984*'ü ve Samuel Beckett'in 1953 yılında çıkan *Godot'u Bekleyen*'i özel bir yere ve öneme sahiptir. Bu beş eser, 20. yüzyıl edebiyatında kapitalist modernitenin bireyler üzerindeki yıkıcı etkilerini ele alan ve toplumsal yapıların bireyleri nasıl biçimlendirdiğini derinlemesine inceleyen önemli örneklerdir. Bu eserler, modern kapitalizmin bireyleri sadece toplumsal yapıların baskısı altında tutmakla kalmadığını, aynı zamanda onların kimliklerini, duygusal dünyalarını ve varoluşlarını derin bir krize sürüklediğini ortaya koyar.

Thomas Mann'ın (2023) *Buddenbrooklar*'ı kapitalist modernitenin çok etkin bir aşamaya geçmekte olduğu bir dönemin başlangıç noktasında yayımlanmıştır. Mann, kapitalist düzenin birey ve aile üzerindeki yıkıcı etkilerini üç kuşak boyunca sürdürdüğü bu romanda, Sanayi Devrimi ile kapitalist üretim süreçlerinin nasıl toplumun her alanına nüfuz ettiğini gözler önüne serer. Aileler, bu süreçte bireysel mutluluklarını feda ederek toplumsal ve ekonomik başarı peşinde koşarlar, ancak sonunda sistemin çarkları altında ezilirler. Raymond Williams'ın (1973: 245) işaret ettiği gibi, toplumsal değişimlerle geleneksel değerlerin yerini kapitalist çıkarlar aldıkça, bireylerin kimlik krizleri ve duygusal çöküşleri kaçınılmaz hale gelir.

Roman, Buddenbrook ailesinin 1830'lardan, yani Sanayi Devrimi'nin başlangıç döneminden kapitalist modernitenin yükselişe geçtiği 1880'lere kadar üç kuşak boyunca yaşadığı sosyal ve ekonomik çöküşe odaklanır. Mann, bu eserinde özellikle toplumsal değişimler, kapitalizmin etkileri, bireysel kimlik ve aile bağlarının çözülmesi gibi temaları işleyerek, modern kapitalist toplumun bireyler üzerinde yarattığı baskıları ve çelişkileri gözler önüne serer. Buddenbrook ailesi, ticaretle uğraşan burjuva sınıfına mensup bir ailedir ve romanın başında büyük bir zenginliğe sahiptir. Ancak, aile bu büyük zenginliği sonraki kuşaklar boyunca sürdüremez ve giderek ekonomik bir çöküşe doğru ilerler. Aile, bir yandan kapitalizmin taleplerine uyum sağlamaya çalışırken, diğer yandan bu taleplerin altında ezilerek çöküşe doğru sürüklenir.

Romanın merkezindeki karakterlerden biri olan Thomas Buddenbrook, kapitalizmin getirdiği başarıyı devam ettirmeye çalışan ancak bu süreçte manevi değerlerden kopan bir karakter olarak öne çıkar. Thomas, kapitalist başarıyı elde etmek için yoğun çaba sarf eder, ancak bu çaba onu giderek daha yalnız ve yabancılaşmış bir birey haline getirir. Ailesinin ticaretle ilgili beklentilerini karşılamaya çalışırken, içsel bir boşluk ve anlamsızlık hissiyle boğuşmak zorunda kalır. Ailenin en genç üyesi olan Hanno Buddenbrook, kapitalist dünyanın taleplerine ve baskılarına uyum sağlayamayan bir başka karakterdir. Hanno, sanata ve müziğe tutkun bir gençtir, ancak ailesinin ticari başarı beklentileri ve kapitalist dünyanın talepleri onu bunaltır. Hanno'nun sanatçı ruhu, kapitalist ilişkiler ağında anlam bulamaz ve bu nedenle büyük sonunda altından kalkamayacağı derin içsel çatışmalar yaşar. Romanda tasvir edilen Hanno'nun durumu, kapitalist sistemin bireysel yaratıcılığı ve sanatsal tutkuları nasıl boğduğunu ve bu tür bireylerin bu sistem içinde var olma şanslarının kapitalizmin vahşi dişlileri arasında nasıl azaldığını gösterir: Kapitalist sistem, bireylerin ekonomik başarıya odaklanmalarını ve işlevsel olmalarını talep ederken, Hanno gibi sanatsal ve manevi yönleri güçlü bireyler için bu dünyada yer yoktur.

Roman boyunca, Buddenbrook ailesi sürekli olarak toplumsal normlara ve kapitalist dünyanın kurallarına uyum sağlamaya çalışır. Ancak bu uyum çabası, aile üyelerinin kendi içsel kimliklerinden ve manevi değerlerinden uzaklaşmalarına neden olur, bireyler hem kendi içsel arzularıyla hem de toplumsal normlarla çatışırlar. Buddenbrook ailesi, toplumun onlardan beklediği kapitalist başarı ve sosyal statüye ulaşmak için sürekli bir çaba içerisinde olur. Ancak bu çaba, aile üyelerinin kendi kişisel mutluluklarını ve içsel tatminlerini feda etmelerine neden olur. Romanda modern kapitalist dünya bireylerin kimliklerini toplumsal normlar ve ekonomik başarılar üzerinden tanımladığı için, bu sürecin bireyleri kaçınılmaz olarak kendi varoluşlarına yabancılaştırdığı anlatılır. Bu çerçevede Buddenbrooklar ailesinin 4 kuşağını birbirine bağlayan, onlar üzerinde belirleyici etki bırakan olgu kapitalizm ve onun beraberinde getirdiği kapitalist ilişkilerdir. İlk kuşak Buddenbrooklar, kapitalist düzenin getirdiği fırsatlarla büyük bir zenginlik elde ederken, sonraki kuşaklar bu zenginliği sürdürülemez ve giderek toplumsal çöküşe doğru sürüklenirler. Aile, sonunda toplumsal ve ekonomik olarak dağılır ve bir daha toparlanamaz. Ailenin bu trajik sonu modern kapitalist dünyaya ilişkin önemli bir mesaj barındırır: Kapitalist toplumda başarı elde eden birey ya da aileler, bu başarıyı sürekli kılmakta zorlanır. Kapitalist sistem, bireylere ve ailelere sürekli olarak daha fazlasını talep eden bir düzen sunar. Ancak bu düzenin sürdürülebilir olmaması, bireyleri de zamanla çöküşe sürükler. Bu çöküş durumu Buddenbrooklardan yaklaşık on beş yıl sonra yayımlanan bir başka eserde, Kafka'nın (2022) *Dönüşüm*'ünde çok daha belirgin bir nitelik kazanacaktır.

Franz Kafka'nın *Dönüşüm* (2022) adlı kısa romanı, modern kapitalist toplumun Buddenbrooklar'da ortaya konan yıkıcı etkilerini ve insana getirdiği yabancılaşma boyutunu derinlemesine işleyen bir başka güçlü eserdir. Gregor Samsa'nın bir sabah devasa bir böceğe dönüşmesiyle başlayan roman, bireyin modern toplumdaki değersizleşmesini ve yalnızlaşmasını gözler önüne serer. Gregor ilk başta işe gitmesi gerektiğini düşünür, çünkü ailesinin ona bağımlı olduğunu ve işini kaybetmemesi gerektiğini hisseder. Ancak artık bir böceğe dönüşmüş olan Gregor, bu işlevi yerine getiremez. Bedeni onu çalışmaktan alıkoyar, ancak zihinsel olarak hâlâ işini kaybetme korkusu yaşamaktadır. Kapitalist toplumun bireyleri nasıl sadece "iş" ile tanımladığı ve insanı bu rol dışında değersiz kıldığı romanda açıkça gösterilir. Gregor'un dönüşümü, bu düzende bir çalışanın yalnızca işlevsel rolüyle tanımlandığı ve işlevsiz hale geldiğinde toplumun gözünden düştüğünü ortaya koyar.

Gregor'un böceğe dönüşmesiyle birlikte ailesiyle olan ilişkileri de büyük bir değişim geçirir. Eskiden ailesinin geçimini sağlayan ve değerli bir birey olarak görülen Gregor, dönüşümünün ardından ailesi tarafından bir yük olarak görülür. Gregor'un babası, ilk başta onun varlığını tamamen reddeder ve ona düşmanlık besler. Artık çalışamayan Gregor, ailesi ve toplum tarafından da değersiz olarak görülür ve fiziksel olarak dışlanır. Gregor odasında yapayalnız kalır. Bu yalnızlık, Gregor'un toplumdaki kopuşunu ve artık toplumsal bir varlık olarak kabul edilmediğini sembolize eder. Gregor'un yabancılaşmasını ve kimlik kaybını temsil eden odası

gün geçtikçe bir hapisaneye dönüşür. Önceleri ailenin merkezi olan Gregor, dönüşümüyle birlikte kapalı bir odada bir "böcek" olarak dışlanmış bir hayata sürüklenir.

Ailesi tarafından reddedilen, çalışamaz hale gelen ve toplumsal bağlarını kaybeden Gregor, fiziksel ve duygusal bir çöküş yaşar. Kafka, Gregor'un ölümüyle birlikte modern kapitalist toplumun bireyler üzerindeki yıkıcı etkisini de ortaya koyar: Gregor'un ölümü üzerinden kapitalist modernitenin bireyleri nasıl 'insanlıktan çıkardığını' ve onları sadece işlevsel varlıklar haline getirdiğini anlatır. Gregor'un ölümünden sonra ailesi, sanki bir yükten kurtulmuş gibi yaşamlarına devam eder ve daha iyi bir geleceğe odaklanır. Bu hızla unutmaya edimi, bu yasını bile tam tutamadan hayatın hayhuyuna teslim oluş, kapitalist toplumun bireyleri sadece ekonomik işlevsellikleriyle değerlendirdiği ve bu işlevselliği kaybedenlerin nasıl dışlandığını nasıl bir 'yabancı'ya dönüştürdüklerini bir kez daha gözler önüne serer. Kafka'nın ardından Albert Camus bu yıkıcı sonucu 'yabancı' kavramı üzerinden işleyecektir.

Albert Camus'nün (2019) *Yabancı* adlı romanı modern toplumda bireyin yabancılaşma, anlamsızlık ve kimlik krizleri ile nasıl yüzleştiğini sarsıcı bir dil ve üslupla ele alan varoluşçu düşüncenin en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilir. Romanın ana karakteri Meursault, toplumsal normlara uyum sağlayamayan, hayatın anlamı konusunda kayıtsız kalan ve bu kayıtsızlık nedeniyle toplumsal yapıdan kopuk yaşayan bir bireydir. Romanın başında, Meursault'un annesinin ölüm haberini alışılmadık bir kayıtsızlıkla karşılaması, karakterin toplumsal normlara karşı ne denli yabancılaştığını ortaya koyar. Annesinin ölümüne üzülmemesi, yas tutmaması ve cenaze sırasında sergilediği soğukkanlılık, toplumun beklediği duygusal tepkilere tamamen aykırıdır. Bu kayıtsızlık, Meursault'un varoluşsal bir boşluk içinde olduğunu ve hayatın anlamını sorgulayan bir birey olduğunu gözler önüne serer.

Geleneksel olarak insanlar, ölen yakınları için yas tutar ve duygusal bir tepki gösterirler. Ancak Meursault, bu beklentilerin dışına çıkarak sadece fiziksel rahatsızlıklarından şikâyet eder ve annesinin ölümüne duygusal bir anlam yüklemeyi. Meursault'un Marie ile olan ilişkisi, onun toplumsal ve duygusal normlara karşı olan kayıtsızlığını bir kez daha gösterir. Marie, Meursault'a evlenme teklif ettiğinde, Meursault ona âşık olmadığını, ancak evlenmekte de bir sakınca görmediğini söyler. Meursault'un bu yanıtı, aşkın ve evliliğin toplumda değer verilen anlamlarını sorgular niteliktedir. Onun için bu tür bağlar, duygusal bir derinlikten yoksun, sadece toplumsal düzenin parçası olan bağlardır. Meursault, Marie ile vakit geçirmekten hoşlansa da ona karşı derin bir sevgi ya da bağlılık hissetmez. Marie'nin ona âşık olup olmadığını sormasına karşılık Meursault, bunun bir anlam taşımadığını belirtir. Bu kayıtsızlık, modern toplumun aşka, evliliğe ve insan ilişkilerine yüklediği anlamların da onun için ne kadar önemsiz olduğunu gösterir.

Meursault, aşkın ve insan ilişkilerinin anlamsızlığına inanan bir karakterdir ve bu inancı onun toplumdan daha da uzaklaşmasına neden olur. Meursault, sahilde hiçbir açık gerekçesi olmadan bir Arap'ı öldürür. Bu eylem, varoluşsal anlamsızlık temasıyla sıkı bir bağlantı içindedir. Meursault, suçu işlerken güneşin yakıcı sıcağı dışında bir neden öne sürmez; bu da onun neden-sonuç ilişkilerini ve toplumsal ahlak normlarını hiçe sayan bir karakter olduğunu gösterir. Cinayet sahnesi, Meursault'un hayatın anlamsızlığına dair inancını vurgular. Güneşin sıcaklığı, Meursault'un zihnini bulandırır ve onu bu irrasyonel şiddet eylemini gerçekleştirmeye iter. Toplum, bir cinayet karşısında mantıklı bir neden ve ahlaki bir açıklama beklerken, Meursault'un böyle bir gerekçe sunmaması, onun topluma ne kadar yabancılaştığını gösterir. Cinayetin ardındaki bu anlamsızlık, Meursault'un varoluşsal krizini daha da derinleştirir (Camus, 2019: 77-89). Meursault'un yargılandığı mahkeme bölümü (Camus, 2019: 45-53), toplumun ona olan tepkisinin ve Meursault'un toplumsal normlara ne kadar aykırı düştüğünün bir yansımasıdır. Mahkeme, Meursault'un cinayetini değil, annesinin cenazesinde gösterdiği kayıtsızlığı ve topluma uymayan davranışlarını yargılar. Toplum, Meursault'un bir katil olduğunu düşünmekten çok, onun bir "yabancı" olduğunu ve toplumsal kurallara uymadığını sorgular. Mahkeme, Meursault'un ahlaki değerlere ve toplumsal normlara olan kayıtsızlığını bir suç unsuru olarak değerlendirir ve onun toplumla olan uyumsuzluğu, idam cezasına çarptırılmasının ana nedene dönüşür (Camus, 2019: 90).

Romanın sonuna doğru Meursault, idamını beklerken hayatın anlamsızlığı ile barışır. Artık kendini toplumsal kuralların ve anlamların dışına çıkararak, dünyanın ve hayatın absürtlüğünü kabul eder. Meursault, hayatın hiçbir anlam taşımadığını ve ölümlle yaşam arasında bir fark olmadığını fark eder. Bu varoluşsal kabulleniş, Camus'nün felsefi görüşlerini yansıtır. Camus, hayatın anlamsızlığını kabul eden bireylerin bu anlamsızlıkla başa çıkabileceğini savunur ve Meursault, tam da bu noktaya ulaşmıştır (Camus, 2019: 98-110). Meursault'un bu son kabullenışı, onun varoluşsal krizinin sona erdiğini ve hayatın absürtlüğünü kabul ettiğini gösterir. Bu kabulleniş Meursault'un özgürlüğünün bir simgesi haline gelir. Toplum, onun yabancılaşmasını bir suç olarak görse de Meursault bu durumu kişisel bir özgürlük olarak algılar. Romanın sonunda, Meursault ölümden korkmamaya başlar ve hayatın anlamsızlığına dair huzur bulur (Camus, 2019: 108-110). Camus'nün (2019) *Yabancı*'sındaki varoluşsal yabancılaşma, bireyin toplumsal normlara karşı verdiği içsel bir mücadeleyi yansıtırken George Orwell'in (2021) *1984* adlı romanında bu yabancılaşma, dışsal bir baskı rejimi tarafından dayatılır. Her iki eserde de bireyin özgürlüğü kısıtlanmış ve modern toplumun dayattığı yapılar içinde kaybolmuş bir varoluş sergilenir. Camus'nün bireysel özgürlük ve anlamsızlıkla başa çıkma teması, Orwell'in distopik dünyasında totaliter bir kontrol mekanizmasıyla daha da derinleşir.

George Orwell'in (2021) *1984* adlı romanı bireysel özgürlüklerin ortadan kalktığı, rasyonel düşüncenin yerini sürekli gözetim ve manipülasyonlara bıraktığı totaliter bir dünyayı tasvir eder. Ağır bir devlet kontrolünün sistemin dışlılarını devindirdiği bu dünyada "Büyük Birader" (Big Brother), tüm toplum üzerinde mutlak otoriteye sahip bir figürdür ve herkesin hayatını gözetim altında tutar. Romanın ana karakteri Winston Smith, sürekli izlenme hissiyle yaşar. Her an gözlenebileceği korkusu, bireyin kendi içsel dünyasını kaybetmesine ve tamamen devletin kontrolü altında yaşamasına neden olur. Winston, her yerde bulunan telekranlar aracılığıyla gözetlenir ve bu gözetim, onun düşünce ve davranışlarını kontrol altında tutar. Bu gözetim mekanizması, bireysel özgürlüğü tamamen ortadan kaldırır ve bireyi sürekli olarak devletin normlarına uyum sağlamaya zorlar. Dolayısıyla Winston, bu gözetim altında yalnızca dışsal değil, aynı zamanda içsel bir baskı yaşar. Devletin tüm bireyleri izlediği bu düzen, bireylerin kendi düşüncelerini bile özgürce ifade edemeyecek kadar kontrol altında olduklarını gösterir. Romanın en çarpıcı imgelerinden biri, Düşünce Polisi'dir. Bu gizli polis gücü, insanların yalnızca davranışlarını değil, düşüncelerini de denetler. 1984'te, "düşünce suçu" (thoughtcrime) işlemek en büyük suçtur ve bireylerin özgür düşünceleri bile cezalandırılır. Winston, "Büyük Birader"e karşı gizli bir nefret besler ve bu düşüncesi nedeniyle sürekli suçluluk duyar. Düşünce Polisi'nin her bireyi izleyebildiği bu toplumda, bireylerin zihinsel özgürlüğü tamamen yok edilmiştir. Winston'un, özgürce düşünmemesi ve düşündüğü için cezalandırılma korkusu, onun topluma karşı yabancılaşmasını daha da derinleştirir. Bireyin özgürlüğünün tamamen devlet kontrolü altına alınması, Althusser'in (1971: 135) de vurguladığı gibi, devletin bireyleri sadece fiziksel değil, ideolojik olarak da kontrol ederek onların bilinçlerini şekillendirdiğini gösterir.

Bu çerçevede *1984*'te, devletin bireyleri kontrol altında tutmak için kullandığı en güçlü araçlardan biri dilin manipülasyonudur. "Yenikonuş" (Newspeak) adı verilen bu dil, bireylerin düşünce yeteneklerini kısıtlamak amacıyla geliştirilmiştir. Dilin kelime dağarcığı sürekli olarak daraltılarak, bireylerin sistem karşıtı düşünceler geliştirmesi engellenir. Düşünceyi ifade etmenin bir yolu kalmadığında, özgür düşünce de ortadan kalkar. Bu dil manipülasyonu, bireylerin kimliklerini ve gerçeklik algılarını tamamen devletin kontrolüne bırakır. Winston, dilin bu şekilde sınırlandırılmasının bireyler üzerinde ne kadar yıkıcı bir etkisi olduğunu fark eder. Gerçeklik, dil aracılığıyla manipüle edildiği için, bireylerin neyin doğru, neyin yanlış olduğunu anlaması bile imkânsız hale gelir. Romanda kurgusal düzlemde ortaya konan bu durum modern kapitalist toplumlarda medyanın, dilin ve iletişim araçlarının bireyleri nasıl yönlendirdiğine dair güçlü bir eleştiridir.

Orwell *1984*'te başka önemli bir imge daha ortaya koyar: "Çiftdüşün" (Doublethink). Bu kavram romanda bireylerin aynı anda iki çelişkili düşünceyi kabul etmek zorunda bırakıldıkları, bireyler üzerindeki devletin ideolojik baskısının hangi bıyutlara vardığını gösteren bir kavramdır.

Winston, “Büyük Birader”in propagandalarını biliyor olmasına rağmen, çelişkili düşünceleri aynı anda kabullenmek zorunda kalır. Örneğin, "Savaş Barıştır," "Özgürlük Kölelik," "Cehalet Güçtür" gibi sloganlar, bireylerin gerçekliği sorgulama yetilerini kaybettiklerini gösterir (Orwell, 2021: 6). Williams (1973), bu manipülasyonun ve dilin gücünün bireyin sadece düşüncelerini değil, aynı zamanda tarih algısını da nasıl biçimlendirdiğini vurgular. *The Country and the City* eserinde belirttiği gibi, totaliter bir rejimde dilin sınırlandırılması, bireylerin hem kişisel deneyimlerini hem de toplumsal hafızayı unutmalarına neden olur: Böylece, dilin yok edilmesi ve yeniden şekillendirilmesiyle, insanlar sadece geçmişlerini kaybetmekle kalmaz, aynı zamanda geleceğe dair umutlarını ve eleştirel düşünme yeteneklerini de yitirirler (Williams, 1973: 187-189). Winston, bu sistemin yalanlarına karşı direnmeye çalışsa da “ÇiftDüşün” mekanizmasının etkisiyle gerçekliğe dair bir türlü net bir fikir oluşturamaz.

Romanın ana karakteri Winston, “Büyük Birader”in otoriter yönetimine karşı isyan etmeye çalışır. Winston, sistemden kaçma arzusuyla Julia ile yasak bir aşk ilişkisine başlar. Ancak, romanda devletin birey üzerindeki baskısı o kadar güçlüdür ki sonunda Winston yakalanır ve O’Brien tarafından işkenceye maruz kalır. O’Brien, Winston’a işkence yaparken onu yeniden programlar ve “Büyük Birader”e tam bir sadakat beslemesini sağlar. Winston’ın yenilgisi, bireyin topluma ve sisteme karşı koyma gücünün ne kadar sınırlı olduğunu, devletin birey üzerindeki mutlak kontrolünün, bireysel özgürlüğü tamamen yok ettiğini simgeler gibidir. Winston da sonunda kendi iradesini kaybeder ve sistemin bir parçası haline gelir. Romanın sonunda Winston, “Büyük Birader”e duyduğu nefretten tamamen arınır ve ona tam bir sadakat besler. Winston, toplumun normlarına boyun eğerek kendisini devletin bir parçası haline getirir ve artık kendi düşüncelerini sorgulamaz. Bu final, bireyin modern totaliter sistemler karşısında nasıl ezildiğini ve kendi kimliğini tamamen yitirdiğini gözler önüne serer. Winston, devletin bir yansıması haline gelir ve kendine ait hiçbir düşünce veya iradesi kalmaz. Bu noktadan sonra edebi-estetik alanda artık çok daha çaresiz bir durumla karşılaşacağımız bir yaklaşım belirir. ‘Bütünüyle kontrol altına alınan insan’ imgesi yerini modern insanın anlam arayışının boşunalığını ve varoluşsal çaresizliğini anlatan metinlere bırakır. Bu metinlerin en yetkinlerinden birisi kuşkusuz Samuel Beckett’in eserleri, özellikle *Godot’yu Beklerken*’dir.

Samuel Beckett’in (2006) *Godot’yu Beklerken* adlı eseri zaman, amaçsızlık, bekleyiş ve umut temalarını kullanarak modern insanın dünyada ulaştığı anlamsızlık ve kaybolmuşluğu tasvir eder.

Beckett’in bütün eserleri bu temalar üzerinde inşa edilmişlerdir. *Godot’yu Beklerken*, iki ana karakter olan Vladimir ve Estragon’un, bir ağaç altında Godot adında birini beklemeleriyle başlar. Godot’nun kim olduğu ya da neden beklenmesi gerektiği oyunda açıkça belirtilmez, ancak karakterler sürekli onun geleceğini umut eder. Vladimir ve Estragon’un bekleyişi, bir şeylerin değişeceği umuduyla geçen boş bir zamandır, ancak bu bekleyişin hiçbir zaman bir sonuca ulaşmaması, hayatın anlamsızlığını gösterir: İnsan anlamın asla ulaşılabilir olmadığı bir dünyada sürekli anlamak aramak ve böylelikle varoluşunu sürdürmek zorundadır. Bu bakış açısına göre modern dünyada bireyler, belirli hedeflere ulaşmak için çaba sarf etseler de bu hedeflerin çoğu kez boş olduğu ve aslında hiçbir anlam taşımadığı bir döngü içinde yaşar gibidirler. Modern insan, bir çözüm ya da kurtuluş ararken, aslında bu çabanın ne kadar boş olduğunu fark edemez. Beckett bekleyiş temasını absürdizmin temel kavramlarından olan anlamsız yaşam döngüsüne bir eleştiri olarak sunar.

Pozzo ve Lucky, oyunun diğer önemli karakterleridir ve efendi-köle ilişkisi içerisindedirler. Pozzo, Lucky’ye emir veren bir ‘efendi’ rolündedir, ancak bu ilişkinin de bir anlamı yoktur. Lucky, emirleri yerine getirir, ancak onun yaşadığı hayatın da hiçbir anlamı yoktur. Pozzo’nun Lucky’ye olan bağımlılığı, modern kapitalist toplumlarda insanların birbirlerine bağımlı oldukları, ancak bu bağımlılığın da bir anlam taşımadığına ilişkin eleştirel bir perspektifi barındırır.

Pozzo ve Lucky’nin sahneleri, insanların sosyal rollerinin ve görevlerinin anlamsızlığına işaret eder. Oyunda Pozzo’nun körleşmesi ve Lucky’nin giderek daha sessiz hale gelmesi, bu ilişkideki

anlamsızlığı ve bireylerin birbirlerine karşı bile anlam üretemeyecek duruma geldiklerini çağdaş dünyanın halini gözler önüne serer.

Oyun boyunca zamanın geçişi herhangi bir ilerleme veya gelişme olmaksızın döngüsel bir şekilde devam eder: Zaman, Beckett'te ilerlemez; sürekli bir "şimdi" içinde döner durur. Vladimir ve Estragon, her gün Godot'yu bekler, ancak her günün sonunda hiçbir şey değişmez. Beckett'in bu döngüsel zaman kullanımı modern insanın zaman algısının anlamsızlığını ve yaşamın tekrarlayıcı doğasını vurgular. Beckett, böylelikle, bireyin kapitalist düzen içinde sadece çalışmak, beklemek ve çaba sarf etmek zorunda kaldığı ama hiçbir zaman gerçek bir "varış noktası" olmadığı gerçeğini gözler önüne serer. *Godot'yu Beklerken*'deki bu bekleyiş, modern kapitalist dünyanın bireylere sunduğu umutların ne kadar boş olduğunu eleştirir. Beckett'in eserlerinde, kapitalist modernitenin bireyleri anlam arayışına zorlaması, ancak bu anlamın asla bulunamaması ana temalardan biridir. Kapitalizm, bireyleri üretmeye, tüketmeye ve maddi dünyada başarılı olmaya iter, ancak bu çaba genellikle bir anlamsızlık duygusuyla sonuçlanır.

Sonuç

Sanayi Devrimi ve kapitalizmin yükselişi, insanlık tarihinin en köklü dönüşümlerinden birini başlatarak modern dünyanın yapı taşlarını oluşturmuştur. 18. yüzyılın ilk yarısında İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi, kısa sürede tüm Avrupa ve dünyaya yayılmış, toplumsal, ekonomik ve kültürel yapıları temelden değiştirmiştir. Bu süreç, yalnızca üretim biçimlerini değil, aynı zamanda bireylerin toplumsal rollerini, kimlik algılarını ve yaşam biçimlerini de yeniden şekillendirmiştir. Geleneksel zanaatkarlık ve tarım ekonomisine dayalı yapılar, kitlesel üretime dayalı sanayi toplumlarına dönüşmüş ve bu değişim, bireylerin üretim süreçleriyle olan ilişkilerini köklü bir biçimde yeniden tanımlamıştır. Makinelerin kontrol ettiği, tekrarlayıcı ve monoton görevlerle sınırlandırılmış iş gücü, bireylerin emeklerine ve topluma yabancılaşmasının başlangıcını oluşturmuştur. Bu bağlamda birey, Marx'ın ortaya koyduğu gibi, emeğine yabancılaşmış, kendi emeği üzerindeki kontrolünü kaybetmiş sonunda da üretim sürecinin bir dışlisi haline gelmiştir.

Sanayileşmenin tetiklediği bu ekonomik dönüşümler, beraberinde derin toplumsal değişimleri getirmiştir. Feodal toplumların çözülmesiyle modern ulus devletlerin yükselmesi, bireylerin kırsal yaşamdan koparak şehir merkezlerine akmasına neden olmuştur. Hızla artan kentleşme, insanları geleneksel sosyal bağlardan kopararak onları modern şehir hayatının anonim ve bireyci yapıları içerisinde yalnızlaştırmıştır. Kapitalist sanayileşmenin getirdiği toplumsal tabakalaşma, bireyleri yeniden konumlandırmış ve zengin ile yoksul arasındaki uçurumu derinleştirmiştir. Marx'ın kuramında ortaya konulduğu gibi, bu toplumsal tabakalaşma, sınıfsal bir çatışmanın temelini atarken, bireylerin toplum içindeki rollerini ekonomik güçler tarafından tanımlanan işlevsel varlıklara dönüştürmüştür. Modernitenin vaat ettiği özgürlük bu açıdan bireyleri ekonomik sistemin bağımlısı haline getirirken, bu özgürlük vaadi aslında onları daha fazla sınırlayan toplumsal yapılarla tabi kılmıştır.

Gerçekleşen ekonomik dönüşüm, bireylerin kimlik algılarını da derinden etkilemiştir. Marx'ın yabancılaşma kavramı, sadece üretim süreçleriyle sınırlı kalmayıp, bireylerin kendi varoluşlarına yabancılaşmasını da içerir. Kapitalist toplumlarda bireyler, sadece emek gücü olarak değer kazanır ve bu da onların kimliklerini işlevsel roller üzerinden tanımlamalarına neden olur. Bu noktada modernitenin özgürlük vaadi bir yanılsamaya dönüşür, çünkü birey üretim araçlarına sahip olmadıkça, toplumsal yapı üzerinde gerçek bir kontrol sağlayamaz. Kapitalist sistem, bireylerin sadece üretim süreçlerine uyum sağlamalarını değil, aynı zamanda bu süreçlerde kendilerini kaybetmelerini zorunlu kılar. Bu yabancılaşma durumu, bireyin kimliğini kaybetmesine ve kendi varoluşsal özünden uzaklaşmasına yol açar; bu durum, edebiyat eserlerinde bireylerin içsel dünyalarında yaşadıkları derin kimlik krizleri olarak karşımıza çıkar.

Kapitalizmin bir diğer önemli etkisi ise, bireylerin toplumsal kimliklerini tüketim kültürü ve maddi değerler üzerinden tanımlamalarıdır. Sanayi kapitalizmi, bireyleri birer tüketici haline getirirken, meta fetişizmi bireylerin kendi varoluşlarını tüketim eylemi üzerinden anlamlandırmalarına yol açmıştır. Walter Benjamin'in "flaneur" kavramı, modern bireyin şehir hayatındaki bu metalaşmış dünyada bir gözlemciye dönüştüğünü, ancak bu dünyaya yabancılaşmasına rağmen kendini oraya ait hissettiğini ifade eder. Bireyler, maddi dünyada kendilerini kaybederken, bu süreçte pasif gözlemciler olarak varlık göstermeye başlar. Bu durum, modern kapitalizmin bireyleri sadece birer tüketici olarak var eden, onları gerçek kimliklerinden koparan yapısını açıkça ortaya koyar.

Sanayileşmenin yarattığı toplumsal dönüşümler, Durkheim'in (2005, 1984) öne sürdüğü gibi, toplumsal dayanışmanın değişen doğasıyla bireyleri derin bir anlam boşluğuna sürüklemiştir. Geleneksel topluluk bağlarının çözülmesiyle birlikte, bireyler işbölümüne dayalı bir toplumda işlevsel roller üstlenmiş, ancak bu süreçte toplumsal aidiyet duygularını yitirmişlerdir. Sanayileşmeyle gelen hızlı değişimler, toplumsal normların zayıflamasına ve bireylerin bu normlara yabancılaşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, modern bireyler giderek daha fazla anonimleşirken, toplumsal bağlar çözülmüş ve bireyler yalnızca işlevsel varlıklara dönüşmüşlerdir.

Simmel'in kentleşme ve modern birey üzerindeki gözlemleri de bağlamda önemlidir. Modern şehirlerde bireyler, hızla artan sosyoekonomik etkileşimlerle çevrilmiş olsalar da, bu etkileşimler yüzeysel ve geçici hale gelmiştir. Simmel'in (2015, 2011) ortaya koyduğu gibi, modern birey, kentsel yaşamın hızına ve karmaşıklığına uyum sağlamak için bir tür kayıtsızlık (blazé) tutumu benimsemek zorunda kalır. Bu tutum, bireylerin duyarsızlaşmasına ve iç dünyalarına çekilerek toplumsal hayattan yabancılaşmalarına yol açar. Simmel'in öngördüğü bu duyarsızlaşma, modern kent yaşamında bireyin kendisini hem kalabalığın içinde yalnız hissetmesine hem de toplumsal bağlardan koparak derin bir içsel yalnızlık yaşamasına neden olur. Bu süreç, edebiyat ve sanatta sıkça rastlanan modern bireyin yabancılaşmış ve yalnız portresiyle örtüşmektedir.

Weber'in moderniteye dair analizleri ise, kapitalizmin rasyonelleşme sürecine odaklanarak, bireylerin toplumsal yapıların bürokratik doğası altında nasıl sıkıştığını gözler önüne serer. Modern kapitalist toplumlarda rasyonelleşmenin getirdiği kurallar ve bürokratik yapılar, bireyleri daha işlevsel ve mekanik rollere indirgerken, bu süreç aynı zamanda onların kimliklerini ve özgürlüklerini kısıtlayan demir kafesler yaratır. Weber'in "demir kafes" metaforu, bireylerin toplumsal yapılar içindeki işlevselliklerini yerine getirirken özgürlüklerinden nasıl mahrum kaldığını ve toplumsal yapıların onları nasıl daha fazla kontrol altına aldığını açıklar. İnsanın modern toplumda kendini gerçekleştirme alanlarının daralması, kapitalizmin bürokratik doğası içinde bir kimlik ve anlam krizi yaratmış, bu durum da onun varoluşsal sorgulamalarını derinleştirmiştir.

Durkheim, Simmel ve Weber'in bu gözlemleri, sanayi kapitalizmiyle gelen modernitenin bireyleri yalnızlaştıran, toplumsal bağlarını zayıflatan ve kimliklerini işlevsel rollerle sınırlandıran etkilerini ortaya koyar.

Modernite, bireylere ekonomik özgürlük vaat ederken, onları toplumsal bağlardan ve aidiyet duygularından kopararak yalnızlaştırır. Bu noktada Anthony Giddens (2004, 1991) modernitenin bireyci bir yapıya dayandığını ve bu yapı içerisinde geleneksel toplumsal bağların çözülerek yerini modern normlara bıraktığını önemle belirtir. Bu süreç bireylerin toplumsal yapı içerisinde kendilerini yeniden tanımlamalarını zorlaştırmış ve onları kimlik krizlerine sürüklemiştir. Modern kapitalist toplumların bireyleri yalnızlaştırıcı ve toplumsal aidiyetten koparıcı bu yapısı, edebi eserlerde bireylerin yabancılaşma ve kimlik bunalımları olarak işlenmiştir. Bu çerçevede, modernitenin sunduğu özgürlük, bireyleri yalnızca toplumsal yapılar tarafından daha fazla kontrol edilen varlıklara dönüştüren bir paradoksa dönüşmüştür.

Sanayi kapitalizminin şekillendirdiği modernitenin edebi alandaki yansımaları, bireylerin toplumsal yapıdaki yabancılaşmalarının, kimlik krizlerinin ve modern hayatın getirdiği

yalnızlığın edebi eserlerde güçlü bir şekilde işlenmesine zemin hazırlamıştır. Edebi metinlerde, kapitalizmin bireyleri maddi dünyaya ve tüketim kültürüne hapseden etkileri, modern insanın anlam arayışı ve varoluşsal bunalımları üzerinden işlenir. Özellikle 19. ve 20. yüzyıl edebiyatında, bireyin kimliksizleşmesi, metaların dünyasında kayboluşu ve toplumsal bağlarının çözülmesi ve katı bir yalnızlığa sürüklenmesi gibi temalar sıkça işlenmiştir. Bu eserler, modernitenin bireyleri sadece ekonomik varlıklar haline getirip onları kendi öz benliklerinden uzaklaştırdığını gözler önüne sererken, aynı zamanda bu sürecin insan ruhu üzerinde yarattığı derin çatışmaları, çelişkileri ve tahribatı da anlatmıştır.

Kaynakça

- Althusser, L. (1971). *Lenin and Philosophy and Other Essays*. Monthly Review Press.
- Beckett, S. (2006). *Godot'yu Beklerken*. (U. Ün, T. Günersel, Çev.). Kabalcı Yayınevi.
- Camus, A. (2019). *Yabancı*. (A. Sezen, Çev.). Can Yayınları.
- Dickens, C. (2009). *Zor Zamanlar*. (F. Elioğlu, Çev.). Oda Yayınları.
- Durkheim, É. (2005). *Suicide: A Study in Sociology*. Routledge.
- Durkheim, É. (1984). *The Division of Labour in Society*. Macmillan.
- Engels, F. (2013). *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*. (O. Emre, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Flaubert, G. (2023). *Madame Bovary*. (S. Tiryakioğlu, Çev.). İletişim Yayınları.
- Giddens, A. (2004). *Modernliğin Sonuçları*. (E. Kuşdil, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Polity Press
- Hardy, T. (2014). *Tess of the Durbervilles: A Pure Woman*. First Avenue.
- Harvey, D. (2006). *Paris, Modernitenin Başkenti*. (B. Kılınçer, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press.
- Hobsbawm, E. (1999). *Industry and Empire*. Penguin.
- Hobsbawm, E. (1996). *The Age of Revolution: Europe 1789-1848*. Vintage Books.
- Jameson, F. (1991). *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. Duke University Press.
- Kafka, F. (2022). *Dönüşüm*. (K. Şipal, Çev.). Cem Yayınevi.
- Löwy, M. (2018). *Demir Kafes: Max Weber ve Weberci Marksizm*. (N. Çetinkaya, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Lukács, G. (1963). *The Historical Novel*. Merlin Press.
- Mann, T. (2023). *Budenbrooklar: Bir Ailenin Çöküşü*. (K. Eğin ve Y. Eğin, Çev.). Can Yayınları.
- Marx, K. (2013). *1844 El Yazmaları*. (M. Belge, Çev.). Birikim Yayınları.
- Marx, K. (2011). *Kapital 1: Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili*. (10. Baskı). (A. Bilgi, Çev.). Sol Yayınları.
- Marx, K., Engels, F. (2018). *Komünist Manifesto*. (T. Bora, Çev.). İletişim Yayınları.
- Orwell, G. (2021). *1984*. (B. O. Doğan, Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Simmel, G. (2015). *Modern Kültürde Çatışma* (T. Bora, U. Özmakas, N. Kalaycı, E. Gen, Çev.). İletişim Yayınları.

- Simmel, G. (2011). *The Philosophy of Money*. Routledge.
- Thompson, E.P. (1963). *The Making of the English Working Class*. Victor Gollancz Ltd.
- Weber, M. (2012). *Birey ve Toplum II*. (L. Boyacı, Çev.). Yarı Yayınları.
- Weber, M. (2005). *Bürokrasi ve Otorite*. (H. B. Akın, Çev.). Adres Yayınları.
- Weber, M. (1997). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. (Z. Gürata, Çev.). Ayraç Yayınevi.
- Williams, R. (1973). *The Country and the City*. Oxford University Press.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Ahmet Bahadır ŞİMŞEK*

Makale Adı/Article Name

Analysis of Sector Based Energy Consumption Rates of OECD Countries with Louvain Clustering

OECD Ülkelerinin Sektör Bazlı Enerji Tüketim Oranlarının Louvain Kümeleme ile Analizi

ABSTRACT

This study examines the shares of sectors (agriculture, services, industry, transportation and other sectors) in total energy consumption in OECD countries for the period 2011-2020 using Louvain cluster analysis. Energy consumption is an important development indicator and provides important information about the development of countries. In particular, the analysis of the shares of energy consumption of main sectors such as agriculture, services, industry and transport sectors can provide important information about a country's economic diversity, level of industrialization and economic focus. Cluster analysis can provide important insights by identifying countries with similar energy consumption patterns. Louvain cluster analysis was preferred in this study. Louvain clustering has the advantage of being fast and dealing with noise compared to K-means and Hierarchical clustering methods. The results of the study are evaluated from two perspectives. The first one is the inferences obtained from the descriptive statistics of the data set and the second one is the inferences obtained from the clustering analysis. The results of the cluster analysis emphasize the insights offered by the cluster changes in the temporal dimension and the formation of year-based clusters. In addition, the insights provided by the clustering results for Türkiye are evaluated.

Keywords: Energy Consumption, Sectoral Analysis, Louvain Cluster Analysis, OECD Countries, Türkiye.

ÖZ

Bu çalışma, OECD ülkelerindeki sektörlerin (tarım, hizmetler, endüstri, taşımacılık ve diğer sektörler) toplam enerji tüketimindeki paylarını 2011-2020 döneminde Louvain kümeleme analizi ile incelemektedir. Enerji tüketimi önemli bir kalkınma göstergesidir ve ülkelerin gelişimi hakkında önemli bilgiler sunar. Özellikle tarım, hizmetler, endüstri ve ulaştırma sektörleri gibi ana sektörlerin enerji tüketimindeki paylarının analizi, bir ülkenin ekonomik çeşitliliği, sanayileşme düzeyi ve ekonomik odakları hakkında önemli bilgiler sunabilir. Kümeleme analizi ile benzer enerji tüketim desenlerine sahip ülkeleri belirleyerek önemli çıkarımlar elde edilebilir. Çalışmada Louvain kümeleme analizi tercih edilmiştir. Louvain K-ortalama ve Hiyerarşik kümeleme yöntemlerine göre hızlı ve gürültü ile başa çıkabilme avantajına sahiptir. Çalışmanın sonuçları iki perspektiften değerlendirilmektedir. İlk veri setinin tanımlayıcı istatistiklerinden elde edilen çıkarımlar, ikincisi kümeleme analizinden elde edilen çıkarımlardır. Kümeleme analizi sonuçları zamansal boyuttaki küme değişimleri ve yıl bazlı kümelerin oluşumuna göre sunduğu içgörüler vurgulanmıştır. Ayrıca Türkiye özelinde kümeleme sonuçlarının sağladığı içgörüler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enerji Tüketimi, Sektörel Analiz, Louvain Kümeleme Analizi, OECD Ülkeleri, Türkiye

Introduction

Energy is the driving force of economic development (Lloyd, 2017). Energy consumption is recognised as one of the main indicators reflecting the status of a sector (Komarnicka & Murawska, 2021). In this respect, the shares of sectors in total energy consumption can also depict the economic profile of a country. For example, the high share of the agricultural sector in total energy consumption can form the basis for inferences about the intensive use of mechanisation and modern agricultural practices in the country, while the high share of the service sector can form the basis for inferences about the country's economic diversity and the level of service-based activities. Any information that can be obtained by analysing the shares of sectors in total energy consumption sheds light on the formulation of energy policies, determination of sustainable development strategies and guidance of energy efficiency studies.

The different shares of sectors in total energy consumption among countries reflect each country's economic structure, industrial development and energy use strategies, and point to economic and industrial diversity (Xueyao, 2022). These differences provide information about countries' economic development focuses. For example, in an agriculture-focused country, the agricultural sector is expected to account for a larger share of energy consumption than other countries, while in a highly industrialized country, the industrial sector is expected to account for a larger share of total energy consumption is higher than other countries. On the other hand, the large share of agriculture in energy consumption may indicate that the country has an economy based on agriculture or that agriculture is economically decisive. High energy consumption rates in the service sector may indicate that a country is transitioning to a more service-oriented or technology-based economy.

Member countries of the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) play an important role in the world economy and differ in their energy demands and policy preferences. In these countries, the shares of sectors in overall energy consumption are similar. However, differences in the energy consumption of sectors indicate which sectors countries invest more in and in which sectors they innovate more. Examining the shares of sectors in total energy consumption across OECD countries and assessing Türkiye's position can provide a meaningful perspective full of important information and recommendations.

This study examines the share of sectors (agriculture, services, industry, transportation and other sectors) in total energy consumption in OECD countries through cluster analysis. The objectives of the study can be listed as follows: i) Identifying Energy Consumption Patterns: Cluster analysis aims to reveal similar trends by identifying countries with similar energy consumption patterns. ii) Assessing the Impact of Energy Policies: The study allows similar countries to analyse each other and identify successful practices and weak points. This enables countries to identify policy approaches that can be taken as an example. In this framework, the sectors in OECD countries were analysed with Louvain cluster analysis based on their shares in total energy consumption in the 10-year period between 2011-2020. In the year-based clustering analysis, for each year, which countries Türkiye is similar to and Türkiye's performance change over the years are analysed.

In the literature, hierarchical or k-means methods are frequently used in cluster analysis. The main reason motivating the choice of Louvain cluster analysis method in this study is the flexibility of the method and its capacity to produce more effective results in large data sets. Louvain clustering has the advantage of obtaining fast and precise solutions, especially on large and complex data

sets. It is known to work faster than other clustering methods and is resistant to noise in the data set. This feature provides the advantage of obtaining reliable solutions that are more resistant to potential anomalies in the data.

The remainder of the study is organized as follows. The literature review related to the study is presented in Section 2. Section 3 explains the dataset used in the study and the clustering methodology. Section 4 discusses the findings and Section 5 presents the conclusions.

1. Literature Review

The background of this study has two branches. The first one consists of studies focusing on sector-based energy consumption. The second one consists of studies adopting the Louvain clustering. In the subheadings of this section, studies related to these branches are mentioned.

1.1. Sector-Based Energy Consumption

Numerous studies have focused on providing insight into countries' energy profiles by analysing energy use patterns in various sectors. Some of them can be summarized as follows. Apergis & Payne (2009) examined the relationship between CO₂ emissions, energy usage, and output in Central America, emphasizing the variations in carbon dioxide emissions across countries even after adjusting for economic size or population. Odhiambo (2009) investigated the energy consumption and economic growth nexus in Tanzania, indicating a unidirectional causality from electricity consumption to economic growth. Lean & Smyth (2010) explored CO₂ emissions, electricity consumption, and output in ASEAN countries, showing conflicting results for OPEC nations like Algeria, Indonesia, Nigeria, Saudi Arabia, and Venezuela. Apergis & Payne (2010) conducted a panel study on nuclear energy consumption and economic growth, revealing a long-run equilibrium relationship between real GDP, nuclear energy consumption, and other factors. Shahbaz et al. (2012) studied the effectiveness of energy consumption in promoting economic growth in Pakistan, contributing to the literature on the energy consumption and economic growth nexus. Furthermore, Ke et al. (2012) analysed China's industrial energy consumption trends and the impacts of energy-saving programs, emphasizing the importance of energy efficiency improvements in reducing industrial energy intensity. Öztürk et al. (2013) focused on the causal relationship between energy consumption and GDP in Türkiye, highlighting the bidirectional relationship between energy consumption and economic growth. By examining patterns of energy consumption in Beijing, Zhang et al. (2014) have provided valuable insights into the changing nature of urban energy use. Their analysis specifically focuses on the shift from production-oriented to consumption-oriented economies. Bozkurt and Yanardağ (2017) offered evidence for the relationship between economic growth and energy consumption using the panel analysis. Hanifi and Özen (2018) studied that energy consumption from different sectors played a crucial role in the economic growth of Türkiye also. Marinescu (2019) performed a statistical analysis for the development of renewable energy sector within the European Union. Cansız et al. (2020) designed a model that makes it possible to assess the usage of energy in the transportation area, which, in turn, increases the comprehension of how much energy is used in that field. Akyol (2020) depicted the different directions of energy consumption in the agrarian sector by disclosing the effect of energy on agriculture value added. Demir and Görür (2021) conducted a set of analyses to investigate the relationship between the use of energy and economic growth for OECD countries by performing cross section analyses of energy consumption and economic growth. Komarnicka and Murawska (2021) employed the energy consumption and the based on the renewable resources' utilization comparing in European Union countries to focus on the sectoral

distribution of energy consumption. Bednarczyk et al. (2021) state that renewable energy sources are vital for any attempt to affect sectors' energy consumption. Güngör (2023) had detailed research of the allocation of energy usage across the sectors. These studies collectively contribute to the understanding of the complex relationship between energy consumption and economic growth by emphasising the importance of energy efficiency, renewable energy sources and bidirectional causality between energy consumption and economic growth in various countries and regions. Moreover, these studies emphasise the continuing interest and relevance of researchers in the sectoral distribution of energy consumption and its effects on economic growth.

1.2. Louvain Clustering

The Louvain clustering algorithm which was named after the University of Louvain where it was first developed, is a way of recognizing communities within the networks of complexity (You et al., 2022). This implies matching with maximization of modularity, which is the way cluster partition efficiency is being gauged (Matta et al. 2023). One of the favoured clustering algorithms, which is proposed by Blondel et al. (2008) is Louvain, is particularly suitable for community detection in different fields and disciplines because of its fast and effective identification of communities. Some of these studies can be summarized as follows. Wang and Koopman (2017) used the Louvain algorithm to categorize articles based on semantic similarity. Williams et al. (2019) compared different methods to identify modules in noisy or incomplete brain networks and advocated the use of the Louvain algorithm. Pradana et al (2020) highlighted the robust performance of the Louvain algorithm in clustering and highlighted its adaptability and flexibility for practical clustering purposes, especially in cases where the number of clusters is not predetermined. Moreover, Dekker et al. (2021) investigated the application of the Louvain clustering algorithm in different sectors which included railway traffic network, diversions air transport, diplomatic systems and atmospheric conditions. These studies offer a deep dive into the various applications of the Louvain algorithm, showcasing its effectiveness in clustering, community detection, and hybrid clustering strategies.

To the best of our knowledge, there is no study in the literature that examines energy consumption with the Louvain clustering algorithm, while there are two studies that use it to cluster countries as in this research. Formoso et al. (2018) focused on clustering countries based on delay-defined distances using the Louvain algorithm after computing a weighted undirected graph. Erandathi et al. (2022) applied the Louvain clustering to group countries according to their financial strength and health facilities in the context of measuring the status of Covid-19. In this respect, this study contributes to the related researchers and practitioners by using Louvain clustering for the first time in the energy consumption analysis of countries.

2. Method

This section introduces the dataset used in the study, Louvain clustering analysis, Orange data mining tool. The study uses publicly available data obtained through OECD. Stat. Therefore, there is no need for ethics committee approval.

2.1. Data

In this study, data from 38 OECD member countries, whose data were obtained from the OECD. Stat database were analysed. The data set includes the indicators shown in Table 1. Indicators show the share of sectoral energy consumption in total energy consumption. The data set covers 10 years from 2011 to 2020. More recent data has not yet been published. The data set for 2020 is shown in Table 2, and descriptive statistics for all years are shown in Table 3.

Table 1. Indicators

K1	Energy consumption in agriculture, % total energy consumption
K2	Energy consumption in services, % total energy consumption
K3	Energy consumption in industry, % total energy consumption
K4	Energy consumption in transport, % total energy consumption
K5	Energy consumption in other sectors, % total energy consumption

Table 2. Dataset of 2020

Countries	K1	K2	K3	K4	K5	Countries	K1	K2	K3	K4	K5
Australia	2.45	9.86	28.39	39.13	20.17	Japan	1.78	17.69	28.58	23.76	28.20
Austria	1.93	8.90	27.60	29.49	32.08	Korea	1.63	11.74	26.11	19.59	40.92
Belgium	2.11	11.68	26.98	20.18	39.04	Latvia	5.43	14.11	22.35	26.89	31.22
Canada	3.47	14.44	23.62	29.72	28.74	Lithuania	1.79	9.00	16.03	33.14	40.04
Chile	2.40	6.00	38.17	31.60	21.83	Luxembourg	0.72	14.95	17.72	50.83	15.79
Colombia	1.46	5.85	26.51	34.35	31.82	Mexico	3.04	4.21	31.91	37.60	23.24
Costa Rica	1.96	9.93	23.56	47.68	16.86	Netherlands	7.22	11.43	24.28	16.87	40.20
Czechia	2.46	11.47	25.29	24.45	36.34	New Zealand	5.81	9.43	28.59	34.33	21.83
Denmark	5.19	13.99	17.24	30.12	33.46	Norway	2.93	13.42	30.58	21.83	31.23
Estonia	3.79	16.21	14.05	27.38	38.56	Poland	5.08	9.86	21.11	28.69	35.26
Finland	2.87	11.40	42.74	16.04	26.94	Portugal	3.22	10.88	28.87	31.94	25.10
France	3.26	14.46	18.69	27.71	35.87	Slovak Republic	1.22	10.09	29.55	23.11	36.04
Germany	1.71	12.46	25.34	24.01	36.48	Slovenia	1.59	9.16	27.80	34.94	26.51
Greece	1.94	10.73	16.92	34.47	35.95	Spain	3.87	11.55	24.41	33.68	26.50
Hungary	3.54	10.03	22.35	22.32	41.76	Sweden	1.90	12.62	36.60	20.87	28.01
Iceland	8.51	16.33	43.25	10.14	21.77	Switzerland	0.60	17.54	19.35	30.38	32.12
Ireland	2.17	16.54	19.80	31.37	30.11	Türkiye	4.61	12.90	30.57	24.52	27.40
Israel	2.13	10.13	18.05	36.09	33.60	United Kingdom	1.22	13.68	17.61	29.00	38.49
Italy	2.76	13.20	22.29	26.97	34.79	United States	1.38	13.74	18.13	37.56	29.19

Table 3. Descriptive Statistics of Datasets of the Years 2011-2020

		K1	K2	K3	K4	K5			K1	K2	K3	K4	K5
2011	Average	2.78	11.58	25.73	29.27	30.64	2016	Average	2.64	11.87	25.14	30.30	30.05
	St. Dev.	1.80	2.92	7.77	8.44	6.79		St. Dev.	1.55	3.01	6.87	8.21	6.15
	Coe. Var.	0.65	0.25	0.30	0.29	0.22		Coe. Var.	0.59	0.25	0.27	0.27	0.20
	Min	0.54	3.01	9.45	10.45	13.03		Min	0.55	3.26	15.39	10.83	14.57
	Max	9.41	17.22	50.32	58.94	45.85		Max	8.68	17.85	44.35	53.59	42.21
2012	Average	2.72	11.75	25.52	29.10	30.91	2017	Average	2.65	11.79	25.17	30.40	29.99
	St. Dev.	1.77	2.87	7.56	8.57	6.83		St. Dev.	1.54	2.87	6.87	8.22	6.40
	Coe. Var.	0.65	0.24	0.30	0.29	0.22		Coe. Var.	0.58	0.24	0.27	0.27	0.21
	Min	0.54	3.10	10.94	10.06	13.76		Min	0.56	3.20	15.77	11.28	15.00
	Max	9.05	17.64	50.80	57.63	45.36		Max	8.56	17.71	45.10	54.15	42.61
2013	Average	2.65	11.85	25.75	28.96	30.79	2018	Average	2.67	11.77	25.24	30.69	29.62
	St. Dev.	1.70	3.02	7.23	8.41	6.61		St. Dev.	1.52	2.93	6.75	8.41	6.21
	Coe. Var.	0.64	0.25	0.28	0.29	0.21		Coe. Var.	0.57	0.25	0.27	0.27	0.21
	Min	0.53	3.26	15.79	9.96	14.06		Min	0.59	3.80	16.20	11.12	14.19
	Max	9.89	17.79	51.39	57.31	43.43		Max	8.32	17.68	43.13	55.80	40.46
2014	Average	2.66	11.62	26.14	29.67	29.91	2019	Average	2.69	11.79	24.96	30.90	29.67
	St. Dev.	1.67	2.96	7.29	8.28	6.21		St. Dev.	1.50	2.98	6.73	8.40	6.14
	Coe. Var.	0.63	0.25	0.28	0.28	0.21		Coe. Var.	0.56	0.25	0.27	0.27	0.21
	Min	0.55	3.29	16.01	9.81	13.79		Min	0.59	3.69	15.59	11.37	12.96
	Max	9.34	17.61	50.84	57.61	41.79		Max	8.09	17.65	43.21	56.41	40.96
2015	Average	2.65	11.80	25.56	30.05	29.94	2020	Average	2.81	11.76	25.59	28.66	31.19
	St. Dev.	1.68	2.95	7.29	8.14	6.30		St. Dev.	1.57	3.06	6.90	7.54	6.10
	Coe. Var.	0.63	0.25	0.29	0.27	0.21		Coe. Var.	0.56	0.26	0.27	0.26	0.20
	Min	0.56	3.33	15.31	10.02	15.11		Min	0.60	4.21	14.05	10.14	15.79
	Max	9.66	17.63	49.08	55.04	42.23		Max	8.51	17.69	43.25	50.83	41.76

Note. St. Dev.: Standard deviation Coe. Var.: Coefficient of Variation

2.2. Louvain Clustering and Orange Data Mining Tool

Louvain algorithm which is presented by Blondel et al. (2008) is a community detection network clustering algorithm. The compared results suggest that the Louvain algorithm is dominant in many conditions compared to K-means and hierarchical methods, in terms of accuracy of clustering (Liu et al. 2021; Pradana et al. 2020; S. Wang and Koopman 2017). Similarly, the application of the Louvain algorithm with the genetic algorithms along with particle swarm optimization resulted in the emergence of diverse hybrid strategies thereof (Rezaeipannah and Ghanat, 2021).

Blondel et al. provide the following details about the Louvain clustering algorithm. The basic steps of the algorithm are as follows:

Step 1 Initialisation: Each node creates its own cluster.

Step 2 Local Optimisation: For each node, it is checked whether modularity (Q) (Q is the measure of the number of edges of a cluster compared to the number of edges within a cluster) is increased by moving it to one of the neighbouring clusters. The move that provides the largest modularity increase is performed.

$$Q = \frac{1}{2m} \sum_{i,j} \left[A_{ij} - \frac{k_i k_j}{2m} \right] \delta(c_i, c_j)$$

Where A_{ij} represents the weight of the edge between i and j , $k_i = \sum_j A_{ij}$ is the sum of the weights of the edges attached to vertex i , c_i is the community to which vertex i is assigned, the δ -function $\delta(u, v)$ is 1 if $u = v$ and 0 otherwise and $m = \frac{1}{2} \sum_{ij} A_{ij}$.

Step 3 Repetition: Step 2 is repeated until all nodes are stable.

Step 4 Cluster Merge: Clusters that are connected to each other are merged.

Repeat steps 3 and 4: Repeat steps 3 and 4 until the number of clusters reaches the desired level.

The Louvain clustering algorithm has some assumptions. Firstly, the network must be connected, i.e. all nodes must be connected to each other in at least one way. Also, the algorithm does not take edge weights into account and there is likely to be a hierarchical structure in the network.

There are several ways to determine the number of clusters. One way is to visualise the resulting clusters and adjust the number of clusters until the desired level of detail is reached. Another method is to monitor the value of the modularity metric (Q) and stop clustering when it reaches the maximum value. It is also possible to determine the optimal number of clusters using a criterion such as the information criterion.

The orange data mining software stands apart from other data mining software with its intuitive UI that makes it a favourite among the users. This has facilitated the implementation of various data visualization, preprocessing, and modelling functions (Manimannan et al., 2019). Thanks to its multifunctionality, it is preferred in various fields, including marine data analysis (Maximov et al., 2021), agricultural productivity index performance, and even Bitcoin price prediction (Indriyanti et al., 2022). Besides, it is used as a tool for data mining and its importance is highlighted with comparisons to other tools such as Weka, KNIME, and RapidMiner (Rohit Ranjan et al., 2017). In the literature, several open-source and commercial data mining tools are

mentioned, and Orange is one of the most notable (Verma et al., 2019). In this study, Orange data mining software was used to implement the Louvain clustering algorithm.

3. Findings

3.1. Findings From Descriptive Statistics

The data analysis summarised in Table 3 provides valuable insights into the energy consumption patterns observed in different sectors over the years. In contrast to the stable energy consumption levels in categories K1, K2, K3 and K5, K4 shows a 1.1% decrease between 2011-2013, a 6.7% increase between 2013-2019, and a 7.2% decrease between 2019-2020. The significant decline in energy use in 2020 can be attributed to the repercussions of the COVID-19 pandemic, such as changes in travelling habits and temporary shutdown in industrial activities. Except for 2020, the energy consumption of the transportation sector shows an overall upward trend. Energy demand in the transportation sector is influenced by various factors, such as sectoral growth, population growth, economic progress and increasing transport requirements. However, it is also noteworthy that the coefficient of variation of the share of energy consumption in the agriculture sector (K1) shows an overall decreasing trend from 2011 to 2020. This suggests that energy use in the agricultural sector tends to be more evenly and consistently distributed across countries over time. This can be interpreted as an indication of increasing stability and predictability in the energy consumption of the agricultural sector globally. These findings raise the possibility of a shift towards more sustainable energy practices in agriculture.

The ranking of the indicators according to the average of the annual standard deviation values is $K4 > K3 > K5 > K2 > K1$. This ranking gives an idea about inter-sectoral differences in energy consumption. The transport sector (K4) shows the highest volatility across countries, followed by the industrial sector (K3) and other sectors (K5), while services (K2) and agriculture (K1) exhibit relatively stable energy consumption patterns. This ranking serves to emphasise the relative stability of the agricultural sector despite significant fluctuations in the transport sector. It provides valuable information for energy policy formulation and the implementation of sector-specific strategies. In particular, the international emphasis on energy efficiency and sustainability becomes critical in sectors with high standard deviations.

Table 4. Türkiye Data and Graph

Türkiye	K1	K2	K3	K4	K5
2011	6.54	12.03	30.64	18.03	32.76
2012	5.29	12.77	30.30	19.99	31.64
2013	4.99	12.40	28.39	22.86	31.36
2014	5.25	12.81	29.43	23.92	28.58
2015	4.15	13.02	27.99	25.99	28.85
2016	3.87	12.68	27.10	27.11	29.24
2017	4.06	12.89	30.95	26.40	25.70
2018	4.40	12.15	31.85	27.15	24.45
2019	4.46	13.36	29.63	26.87	25.68
2020	4.61	12.90	30.57	24.52	27.40

As observed in Table 4, significant changes are detected when comparing the sectoral shares of Türkiye's energy consumption from 2011 to 2020. The energy consumption of the agriculture sector (K1) declines steadily, reaching 4.61 % in 2020. This decrease is likely due to the increasing adoption of energy efficient practices and sustainable methods in agriculture. In contrast, the energy consumption of the services sector (K2) has remained relatively stable over the years. The share of the industrial sector (K3) exhibited a bell-shaped curve, initially decreasing and then recovering. This trend indicates that Türkiye is undergoing an industrial transformation and energy intensive sectors are experiencing growth. Energy consumption in the transport sector (K4) has generally increased, reflecting increased mobility and transport demands in a growing industry. Fluctuations also characterised the share of other sectors (K5), which recorded a significant increase in 2020, possibly due to diversification in energy consumption or evolving sectoral activities. These changes underline Türkiye's changing economic and industrial environment and provide valuable insights for shaping energy policies and sustainability targets.

3.2. Findings From Clustering

Year-based clustering results are shown in Table 5. It should be noted that the clusters cover similar countries in terms of the shares of sectors in total energy consumption and there is no relationship of importance between clusters. The similarity of the countries and the change in the clusters over time allows us to comment on the change in the overall development strategy of the country.

Table 5. Clustering Results in 2011-2020

Countries	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Australia	C3	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C2
Austria	C3	C4	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C2
Belgium	C1	C2	C2	C4	C3	C4	C4	C4	C4	C3
Canada	C2	C1	C1	C2	C5	C5	C1	C5	C2	C1
Chile	C4	C4	C1	C3	C1	C1	C1	C1	C1	C2
Colombia	C3	C1	C1	C2	C5	C5	C1	C1	C1	C2
Costa Rica	C3	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C2
Czechia	C1	C2	C2	C4	C3	C4	C4	C4	C4	C3
Denmark	C2	C3	C4	C5	C2	C2	C2	C2	C2	C1
Estonia	C1	C3	C4	C5	C2	C2	C2	C2	C2	C1
Finland	C4	C4	C3	C3	C4	C3	C3	C3	C3	C4
France	C2	C3	C4	C5	C2	C2	C2	C2	C2	C1
Germany	C1	C2	C2	C4	C3	C4	C4	C4	C4	C3
Greece	C2	C3	C5	C2	C2	C5	C2	C5	C5	C1
Hungary	C1	C2	C2	C4	C3	C4	C4	C4	C4	C3
Iceland	C4	C4	C3	C3	C4	C3	C3	C3	C3	C4
Ireland	C2	C3	C5	C2	C5	C5	C1	C5	C5	C1
Israel	C2	C3	C1	C2	C5	C5	C1	C5	C5	C1
Italy	C2	C3	C4	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C1
Japan	C4	C4	C3	C3	C4	C3	C3	C3	C3	C4
Korea	C1	C2	C2	C4	C3	C4	C4	C4	C4	C3
Latvia	C1	C2	C4	C5	C2	C2	C2	C2	C2	C1
Lithuania	C1	C2	C2	C5	C2	C2	C2	C2	C2	C1
Luxembourg	C3	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C2
Mexico	C3	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C2
Netherlands	C1	C2	C2	C4	C3	C4	C4	C4	C4	C3
New Zealand	C3	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C2
Norway	C4	C4	C3	C3	C4	C3	C3	C3	C3	C4
Poland	C1	C2	C2	C4	C3	C2	C2	C2	C2	C1
Portugal	C3	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C2
Slovak Republic	C4	C4	C3	C3	C4	C3	C3	C3	C3	C3
Slovenia	C3	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C2
Spain	C3	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C2

Countries	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Sweden	C4	C4	C3	C3	C4	C3	C3	C3	C3	C4
Switzerland	C2	C3	C4	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C1
Türkiye	C1	C4	C3	C3	C4	C3	C3	C3	C3	C4
United Kingdom	C2	C3	C4	C5	C2	C2	C2	C2	C2	C1
United States	C2	C1	C5	C2	C5	C5	C1	C5	C5	C1
# of clusters	4	4	5	5	5	5	4	5	5	4

When the clustering results are analysed on the horizontal axis, basically two country profiles emerge. The first is countries that are similar to different countries over time, and the other is countries that are similar to the same countries in all years. For example, while Canada was similar to developed countries such as United Kingdom, France, Italy in 2011, it was in the same cluster with Greece and Colombia in 2015, and in 2020 it was again in the same cluster with developed countries. This reflects the diversity in the economic dynamics of countries and their flexibility over time. These shifts in similarities across countries therefore allow us to understand flexibility, adaptation and diversity in overall development strategies. On the other hand, Sweden was in the same cluster as Iceland, Japan, Norway, Finland for 10 years. This example can show that countries are able to sustain policies and energy strategies in a long-term and stable manner. This may imply that a specific development path has been adopted and that these strategies reflect a sustainable energy consumption pattern in the long run.

Analysing clustering results on the vertical axis allows countries to identify similar counterparts, facilitating the examination of policies and the pursuit of improvement. In 2020, countries within the same cluster encompassed European nations (Lithuania, Latvia, Estonia, Poland, Italy, Switzerland, Denmark, France, United Kingdom, Ireland, Greece), North American counterparts (Canada, United States), and Israel from the Middle East. Such clustering suggests shared characteristics in energy consumption and policies among these nations. For instance, Poland's inclusion hints at parallels in energy profiles and problem-solving approaches with other cluster members. Consequently, Poland can glean valuable insights into energy strategies from its cluster peers, fostering the refinement and development of its own policies.

Türkiye consistently exhibits similarities with countries like Finland, Iceland, Japan, Norway, Slovak Republic, and Sweden from 2011 to 2020 (Table 6). These coincidences indicate shared characteristics in areas such as energy consumption, economic structure, and environmental policies. Learning from and exchanging experiences with these nations on energy policies or economic strategies could be advantageous for Türkiye. Such similarities imply potential benefits for Türkiye in refining its energy strategies or enhancing existing policies through insights gleaned from these countries' experiences.

Table 6. Countries in the Same Cluster with Türkiye by Year

2011	Belgium	Czechia	Estonia	Germany	Hungary	Korea	Latvia	Lithuania	Netherlands	Poland	Türkiye
2012	Austria	Chile	Finland	Iceland	Japan	Norway	Slovak Rep.	Sweden	Türkiye		
2013	Finland	Iceland	Japan	Norway	Slovak Rep.	Sweden	Türkiye				
2014	Chile	Finland	Iceland	Japan	Norway	Slovak Rep.	Sweden	Türkiye			
2015	Finland	Iceland	Japan	Norway	Slovak Rep.	Sweden	Türkiye				
2016	Finland	Iceland	Japan	Norway	Slovak Rep.	Sweden	Türkiye				
2017	Finland	Iceland	Japan	Norway	Slovak Rep.	Sweden	Türkiye				
2018	Finland	Iceland	Japan	Norway	Slovak Rep.	Sweden	Türkiye				
2019	Finland	Iceland	Japan	Norway	Slovak Rep.	Sweden	Türkiye				
2020	Finland	Iceland	Japan	Norway	Sweden	Türkiye					

The energy consumption of these countries, including Türkiye, is concentrated in the industry and service sectors. The industrial sector is an important sector that supports Türkiye's exports and is the driving force of economic growth. The service sector is growing rapidly with the rapid urbanization of Türkiye's population and rising living standards. There are some points where Türkiye's energy consumption structure differs from these countries. For example, Türkiye's share of energy consumption in the transportation sector is higher than these countries. This situation is related to Türkiye's young population and increasing vehicle ownership.

Conclusion

This study examines sectoral energy consumption patterns in OECD countries using Louvain Cluster Analysis. In this context, it is aimed to provide insight about the countries and Türkiye by taking into account the shares of the sectors in total energy consumption between 2011-2020. First of all, the trend over the 10-year period was evaluated through the descriptive statistics of the data set. Then, the change in the cluster analysis results and Türkiye's position were evaluated.

According to the clustering results, countries with similar shares of sectors in total energy consumption are grouped into clusters. Cluster changes over time allow us to interpret changes in the overall development strategies of countries. The analysis reveals essentially two country profiles: those that are similar to different countries over time and those that are similar to the same countries in all years. For example, while Canada was similar to developed countries in 2011, in 2015 it was in the same cluster as Greece and Colombia, and in 2020 it was again in the same cluster as developed countries. This reflects the diversity in the economic dynamics of countries and their flexibility over time. On the other hand, Sweden was in the same cluster with Iceland, Japan, Norway and Finland for 10 years. This example can show that countries are able to sustain their policies and energy strategies in a long-term and stable manner. When analysed on the vertical axis, countries can identify similar counterparts and examine their policies to find opportunities for improvement. In 2020, the clusters incorporated Europe countries, Canada and the United States from North America and Israel from the Middle Even. It indicates that they share the same features of the energy use and policy.

The most critical implication for Türkiye is the large share of the transport sector in total energy consumption. It is clear that Türkiye, as an energy dependent country, needs to make special efforts to reduce this ratio. This emphasises the need for energy policies and sustainable development strategies specifically designed for this sector.

The results can serve as a guide for countries to revise their energy policies and identify the sectors that should be the focus of energy efficiency programmes. Countries with similar energy consumption patterns can be guided in determining feasible policies. In conclusion, understanding changes in sectoral energy consumption is an important cornerstone for shaping energy policies, designing sustainable development strategies and guiding energy efficiency initiatives.

References

- Akyol, M. (2020). Enerji Tüketiminin Tarımsal Katma Değer Üzerindeki Etkisi: AB'ye Üye Geçiş Ekonomileri İçin Panel Veri Analizi. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal

- Bilimler Dergisi, 8(İktisadi ve İdari Bilimler), 59–64.
<https://doi.org/10.18506/anemon.638824>
- Apergis, N., & Payne, J. E. (2009). CO2 Emissions, Energy Usage, and Output in Central America. *Energy Policy*. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.03.048>
- Apergis, N., & Payne, J. E. (2010). A Panel Study of Nuclear Energy Consumption and Economic Growth. *Energy Economics*. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2009.09.015>
- Basuchowdhuri, P., Sikdar, S., Nagarajan, V., Mishra, K., Gupta, S., & Majumder, S. (2019). Fast detection of community structures using graph traversal in social networks. *Knowledge and Information Systems*, 59(1), 1–31. <https://doi.org/10.1007/s10115-018-1209-7>
- Bednarczyk, J. L., Brzozowska-Rup, K., & Luściński, S. (2021). Determinants of the Energy Development Based on Renewable Energy Sources in Poland. *Energies*, 14(20), 6762. <https://doi.org/10.3390/en14206762>
- Blondel, V. D., Guillaume, J.-L., Lambiotte, R., & Lefebvre, E. (2008). Fast unfolding of communities in large networks. *Journal of Statistical Mechanics: Theory and Experiment*, 2008(10), P10008. <https://doi.org/10.1088/1742-5468/2008/10/P10008>
- Bozkurt, K., & Yanardağ, Ö. (2017). Enerji Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Panel Eşbütünleşme Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 194–194. <https://doi.org/10.11611/yead.306823>
- Cansız, Ö. F., Ünsalan, K., & Erginer, İ. (2020). Karayolları Enerji Tüketiminin Yapay Zekâ Ve Regresyon Yöntemleri İle Modellenmesi. *Uludağ University Journal of The Faculty of Engineering*, 1297–1314. <https://doi.org/10.17482/uumfd.719031>
- de Rijk, M. M., Janssen, J. M. W., Fernández Chadily, S., Birder, L. A., Rahnama'i, M. S., van Koeveringe, G. A., & van den Hurk, J. (2022). Between-subject similarity of functional connectivity-based organization of the human periaqueductal gray related to autonomic processing. *Frontiers in Neuroscience*, 16. <https://doi.org/10.3389/fnins.2022.1028925>
- Dekker, M. M., França, A. S. C., Panja, D., & Cohen, M. X. (2021). Characterizing neural phase-space trajectories via Principal Louvain Clustering. *Journal of Neuroscience Methods*, 362, 109313. <https://doi.org/10.1016/j.jneumeth.2021.109313>
- Demir, Y., & Görür, Ç. (2021). OECD Ülkelerine Ait Çeşitli Enerji Tüketimleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Panel Eşbütünleşme Analizi ile İncelenmesi. *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics*. <https://doi.org/10.26650/ekoist.2020.32.0005>
- Dhas, L. J. S., Mukunthan, B., & Rakesh, G. (2020). Hybridized Gradient Descent Spectral Graph and Local global Louvain Based Clustering of Temporal Relational Data. *International Journal of Engineering and Advanced Technology*, 9(3), 3515–3521. <https://doi.org/10.35940/ijeat.C5989.029320>
- Emmons, S., Kobourov, S., Gallant, M., & Börner, K. (2016). Analysis of Network Clustering Algorithms and Cluster Quality Metrics at Scale. *PLOS ONE*, 11(7), e0159161. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0159161>
- Erandathi, M., Chung Wang, W. Y., & Hsieh, C.-C. (2022). Clustering the countries for quantifying the status of Covid-19 through time series analysis. *Information Discovery and Delivery*, 50(3), 297–311. <https://doi.org/10.1108/IDD-03-2021-0034>

- Eser Özen, A., & Hanifi, T. (2018). Ana Sektörlerin Enerji Tüketimlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği (1972-2015). *Business and Economics Research Journal*, 9(3), 499–512. <https://doi.org/10.20409/berj.2018.119>
- F. Al-Mukhtar, A., & S. Al-Shamery, E. (2018). Greedy Modularity Graph Clustering for Community Detection of Large Co-Authorship Network. *International Journal of Engineering & Technology*, 7(4.19), 857. <https://doi.org/10.14419/ijet.v7i4.19.28058>
- Formoso, A., Chavula, J., Phokeer, A., Sathiaselan, A., & Tyson, G. (2018). Deep Diving into Africa's Inter-Country Latencies. *IEEE INFOCOM 2018 - IEEE Conference on Computer Communications*, 2231–2239. <https://doi.org/10.1109/INFOCOM.2018.8486024>
- Güngör, C. (2023). Energy Consumption in Agricultural of Türkiye. *European Journal of Agriculture and Food Sciences*, 5(3), 1–3. <https://doi.org/10.24018/ejfood.2023.5.3.672>
- Hosseini, S., & Sardo, S. R. (2021). Data mining tools -a case study for network intrusion detection. *Multimedia Tools and Applications*, 80(4), 4999–5019. <https://doi.org/10.1007/s11042-020-09916-0>
- Indriyanti, I., Ichsan, N., Fatah, H., Wahyuni, T., & Ermawati, E. (2022). Implementasi Orange Data Mining Untuk Prediksi Harga Bitcoin. *Jurnal Responsif: Riset Sains Dan Informatika*, 4(2), 118–125. <https://doi.org/10.51977/jti.v4i2.762>
- Ishak, A., Siregar, K., Aspriyati, Ginting, R., & Afif, M. (2020). Orange Software Usage in Data Mining Classification Method on The Dataset Lenses. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 1003(1), 012113. <https://doi.org/10.1088/1757-899X/1003/1/012113>
- Ke, J., Price, L., Ohshita, S., Fridley, D., Khanna, N., Zhou, N., & Levine, M. (2012). China's Industrial Energy Consumption Trends and Impacts of the Top-1000 Enterprises Energy-Saving Program and the Ten Key Energy-Saving Projects. *Energy Policy*. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.07.057>
- Kim, Y.-H., Seo, S., Ha, Y.-H., Lim, S., & Yoon, Y. (2013). Two Applications of Clustering Techniques to Twitter: Community Detection and Issue Extraction. *Discrete Dynamics in Nature and Society*, 2013, 1–8. <https://doi.org/10.1155/2013/903765>
- Komarnicka, A., & Murawska, A. (2021). Comparison of Consumption and Renewable Sources of Energy in European Union Countries—Sectoral Indicators, Economic Conditions and Environmental Impacts. *Energies*, 14(12), 3714. <https://doi.org/10.3390/en14123714>
- Lean, H. H., & Smyth, R. (2010). CO2 Emissions, Electricity Consumption and Output in ASEAN. *Applied Energy*. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2010.02.003>
- Li, M., Qin, J., Jiang, T., & Pedrycz, W. (2021). Dynamic Relationship Network Analysis Based on Louvain Algorithm for Large-Scale Group Decision Making. *International Journal of Computational Intelligence Systems*, 14(1), 1242. <https://doi.org/10.2991/ijcis.d.210329.001>
- Lloyd, P. J. (2017). The Role of Energy in Development. *Journal of Energy in Southern Africa*, 28(1), 54. <https://doi.org/10.17159/2413-3051/2017/v28i1a1498>
- Manimannan, G., Priya, R. L., & Arul Kumar, C. (2019). Application of Orange Data Mining Approach of Argiculture Productivity Index Performance in Tamilnadu. *International Journal of Scientific and Innovative Mathematical Research*, 7(8). <https://doi.org/10.20431/2347-3142.0708003>

- Marinescu, C. (2019). The renewable Energy Sector in the European Union - A Statistical Analysis. *Review of International Comparative Management*, 20(1). <https://doi.org/10.24818/RMCI.2019.1.52>
- Matta, J., Singh, V., Auten, T., & Sanjel, P. (2023). Inferred networks, machine learning, and health data. *PLOS ONE*, 18(1), e0280910. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0280910>
- Maximov, V., Reznikova, K., & Popov, D. (2021). Data mining for marine data analysis. *Russian Journal of Resources, Conservation and Recycling*, 8(1). <https://doi.org/10.15862/06INOR121>
- Murniyati, Mutiara, A. B., Wirawan, S., Yusnitasari, T., & Anggraini, D. (2023). Expanding Louvain Algorithm for Clustering Relationship Formation. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 14(1). <https://doi.org/10.14569/IJACSA.2023.0140177>
- Odhiambo, N. M. (2009). Energy Consumption and Economic Growth Nexus in Tanzania: An ARDL Bounds Testing Approach. *Energy Policy*. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2008.09.077>
- Öztürk, İ., Kaplan, M., & Kalyoncu, H. (2013). The Causal Relationship Between Energy Consumption and GDP in Turkey. *Energy & Environment*. <https://doi.org/10.1260/0958-305x.24.5.727>
- Perrin, D., & Zuccon, G. (2018). Recursive module extraction using Louvain and PageRank. *F1000Research*, 7, 1286. <https://doi.org/10.12688/f1000research.15845.1>
- Pradana, C., Kusumawardani, S. S., & Permanasari, A. E. (2020). Comparison Clustering Performance Based on Moodle Log Mining. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 722(1), 012012. <https://doi.org/10.1088/1757-899X/722/1/012012>
- Rezaeipanah, A., & Ghanat, K. (2021). An Ensemble of Community Detection in Social Networks Using Clustering of Users Demographic and Topological Information. *Current Chinese Computer Science*, 1(1), 12–20. <https://doi.org/10.2174/2665997201999200407120239>
- Rohit Ranjan, Swati Agarwal, & Dr. S. Venkatesan. (2017). Detailed Analysis of Data Mining Tools. *International Journal of Engineering Research And*, V6(05). <https://doi.org/10.17577/IJERTV6IS050459>
- Seth, S., Mallik, S., Bhadra, T., & Zhao, Z. (2022). Dimensionality Reduction and Louvain Agglomerative Hierarchical Clustering for Cluster-Specified Frequent Biomarker Discovery in Single-Cell Sequencing Data. *Frontiers in Genetics*, 13. <https://doi.org/10.3389/fgene.2022.828479>
- Shahbaz, M., Zeshan, M., & Afza, T. (2012). Is Energy Consumption Effective to Spur Economic Growth in Pakistan? New Evidence From Bounds Test to Level Relationships and Granger Causality Tests. *Economic Modelling*. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.06.027>
- Verma, K., Bhardwaj, S., Arya, R., Islam, M. S. U., Bhushan, M., Kumar, A., & Samant, P. (2019). Latest Tools for Data Mining and Machine Learning. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*, 8(9S), 18–23. <https://doi.org/10.35940/ijitee.I1003.0789S19>
- Wang, P., Deng, X., Liu, Y., Guo, L., Zhu, J., Fu, L., Xie, Y., Li, W., & Lai, J. (2022). A Knowledge Discovery Method for Landslide Monitoring Based on K-Core Decomposition

and the Louvain Algorithm. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 11(4), 217. <https://doi.org/10.3390/ijgi11040217>

Wang, S., & Koopman, R. (2017). Clustering articles based on semantic similarity. *Scientometrics*, 111(2), 1017–1031. <https://doi.org/10.1007/s11192-017-2298-x>

Williams, N., Arnulfo, G., Wang, S. H., Nobili, L., Palva, S., & Palva, J. M. (2019). Comparison of Methods to Identify Modules in Noisy or Incomplete Brain Networks. *Brain Connectivity*, 9(2), 128–143. <https://doi.org/10.1089/brain.2018.0603>

Xueyao, L. (2022). Relationship Between Energy Consumption and Industrial Structure. *Energy Systems Research*, 5(3), 44–49. <https://doi.org/10.38028/esr.2022.03.0006>

You, Y., Ren, L., Zhang, Z., Zhang, K., & Huang, J. (2022). Research on improvement of Louvain community detection algorithm. In L. Zhu (Ed.), *2nd International Conference on Artificial Intelligence, Automation, and High-Performance Computing (AIAHPC 2022)* (p. 49). SPIE. <https://doi.org/10.1117/12.2641420>

Zhang, L., Hu, Q., & Zhang, F. (2014). Input-Output Modeling for Urban Energy Consumption in Beijing: Dynamics and Comparison. *PLoS ONE*, 9(3), e89850. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0089850>

Financial disclosures

The author declared that this study did not receive any financial support.

Acknowledgements

The author have nothing to acknowledge of any persons, grants, funds, institutions.

Yazarlar/Authors

Yunus ZENGİN* Metin ATAY**

Aysun ALTAY*** Sinan Emre KURTAAL****

İş Yeri Mutluluğunun İş Yaşamında Yalnızlık ve Mesleki Canlılığa Etkisi

The Effect of Workplace Happiness on Loneliness at Work Life and Professional Vitality

ÖZ

Hergünün farklı bir oluşum sergilediği günümüz iş dünyası işletmeleri sürekli olarak dinamik olmaya itmektedir. Dinamizmimde birçok faktör etkili olurken nitelikli iş gücü ve bu işgücünün verimli çabası göz ardı edilemeyecek bir öneme sahiptir. Verimli çaba için ise yöneticilerin işyerindeki örgütsel iklimi, örgüt ve çalışanlar açısından uygun hale getirmesi gerekmektedir. Nitekim verimlilik ve performansın çalışanın bireysel yetenekleri, gösterdiği çaba ve örgütsel desteğe bağlı olduğunu düşündüğümüzde örgütsel iklimin çalışanlar üzerindeki etkisi daha net anlaşılacaktır. Bu düşünce ile ele alınan bu çalışmada temel amaç, iş yerindeki mutluluk düzeyinin çalışanların davranışlarına olan etkisini ölçmektir. Bu davranışlar kişiyi ya yalnızlığa yada icra etmiş olduğu meslekte başarıya taşıyacaktır. Çalışmanın örneklemini Kars İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı özel okullardaki çalışan ve yöneticilerinden oluşan 276 kişi arasından basit tesadüfi örneklem yöntemiyle belirlenen 194 kişi oluşturmaktadır. Veriler anket tekniği kullanılarak elde edilmiştir. SPSS 25 paket programının kullanıldığı çalışmada, değişkenler arasındaki ilişki düzeylerini belirlemek için pearson korelasyon analizi, hipotezleri test etmek için ise yapısal eşitlik modelinden yararlanılmıştır. Analizler sonucunda iş yeri mutluluğunun iş yaşamında yalnızlık üzerinde negatif, mesleki canlılık üzerinde pozitif yönlü etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca iş yeri mutluluğu ile iş yaşamında yalnızlık arasında negatif, mesleki canlılık ile pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş Yeri Mutluluğu, İş Yaşamında Yalnızlık, Mesleki Canlılık

ABSTRACT

Today's business world, where every day exhibits a different formation, leads businesses to be constantly dynamic. While many factors are effective in dynamism, qualified labour force and efficient effort of this labour force have an importance that cannot be ignored. For efficient effort, managers need to make the organisational climate in the workplace suitable for the organisation and employees. As a matter of fact, considering that productivity and performance in organisations depend on individual abilities, efforts and organisational support, the effect of organisational climate on employees will be more clearly understood. With this in mind, the main purpose of this study is to measure the effect of the level of happiness in the workplace on the behaviours of employees. These behaviours will either lead the person to loneliness or success in the profession. The sample of the study consists of 194 people determined by simple random sampling method among 276 people consisting of employees and managers of private schools affiliated to Kars Provincial Directorate of National Education. The data were obtained by using the questionnaire technique. In the study in which SPSS 25 package programme was used, Pearson correlation analysis was used to determine the level of relationship between variables and structural equation model was used to test the hypotheses. As a result of the analyses, it was found that workplace happiness has a negative effect on loneliness in work life and a positive effect on professional vitality. In addition, it was determined that there is a negative relationship between workplace happiness and loneliness in work life and a positive relationship with professional vitality.

Keywords: Workplace Happiness, Loneliness at Work Life, Professional Vitality

* Doç. Dr, Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, yunuszengin@kafkas.edu.tr

** Öğr. Gör, Kafkas Üniversitesi, Atatürk Sağlık Hizmetleri MYO, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, metin.atay@kafkas.edu.tr

*** Öğr. Gör, Iğdır Üniversitesi, Tuzluca Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, aysun.altay@igdir.edu.tr

**** Doktora Öğrencisi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, sekurtaal@gmail.com

Extended Abstract

The current work environment has undergone rapid changes and transformations, giving rise to different attitudes and behavioral patterns. It can be said that the meanings attributed to these attitudes and behaviors have become more complex. For instance, one of these complexities is the concept of happiness, where an individual feels good and is in a positive emotional state. Of course, expressing the concept of happiness in a few sentences is not possible. When we look at studies both globally and locally, we can observe the complexity of this concept.

The changes in technological, economic, and social realms have increased organizations' dependence on the phenomenon of workplace happiness in achieving their goals. Organizations can rapidly achieve their objectives when they develop and implement happiness-related practices, processes, and systems, taking into account the organizational needs. It wouldn't be an exaggeration to say that the concept of happiness directly influences the climate of trust both in society and within organizations. Especially considering the increasing complexity of the work environment, the importance of loneliness and professional vitality in individual work life has become significant and serious. It can be stated that in an environment where happiness exists, loneliness decreases, and professional vitality increases in work life.

In today's business network, influenced by the rapid development in technology and the impact of global competition, businesses have evolved into more complex and crowded structures. While this transformation has increased the number of employees in organizations, it has also led to a decrease in relationships among employees and with their managers. Despite the increase in the workforce, the relationships among employees and with their managers have become less intimate over time. Over time, the relationships among employees have turned into more formal connections, leading to a sense of loneliness in the workplace. Workplace loneliness has become one of the modern dilemmas of humanity, stemming from the increasingly uncertain nature of work life and the alienation of individuals from the world in which they live, resulting in a state of inaction. It can be argued that various factors hinder the effective utilization of employees' knowledge and skills. Given the significance of these factors, this study aims to determine the impact of workplace happiness on loneliness and professional vitality in work life.

The study covers 276 individuals, including employees and managers of private schools operating under the Kars Provincial Directorate of National Education. The sample of the study consists of 194 individuals determined through a simple random sampling method. To measure the workplace happiness levels of employees, the Turkish version of the "Happiness at Work Scale," adapted by Bilginoğlu and Yozgat (2020) from the scale developed by Salas-Vallina and Alegre (2018a), was used. For determining the levels of professional vitality among employees, the "Professional Vitality Scale," developed by Harvey (2002) and validated by Uzunbacak and Akçakanat (2018), was utilized. To measure the level of loneliness in the workplace, the "Workplace Loneliness Scale," consisting of 16 items developed by Wright et al. (2006) and adapted into Turkish by Doğan, Çetin, and Sungur (2009), was employed.

Analyses were conducted using various statistical methods to assess the reliability and validity of the scales utilized in the research. The Cronbach's Alpha coefficient was used to determine the reliability of the scales, and the suitability of the scales for factor analysis was assessed through the Bartlett Sphericity Test and Kaiser-Meyer-Olkin Test (KMO) values. To identify relationships and effects among variables, Correlation Analysis and the AMOS program were employed. The analysis results indicate a negative relationship (-0.32) between workplace happiness and loneliness in work life, and a positive relationship (0.26) between workplace happiness and professional vitality. Additionally, it was found that there is a negative relationship between workplace happiness and loneliness, especially in the sub-dimension of emotional deprivation, and a positive relationship between workplace happiness and professional vitality, including sub-dimensions such as expertise, passion, and job satisfaction.

However, no significant relationship was observed between workplace happiness and the emotional loneliness sub-dimension, as well as between workplace happiness and the vigor sub-dimension of professional vitality. During our research, we did not come across a study that considers workplace happiness, loneliness in work life, and professional vitality variables together. This situation constitutes the

uniqueness of our study. Furthermore, in today's world of global competition, the importance of the human factor for businesses is increasing day by day. Therefore, it is considered important for businesses to follow current concepts that have effects on employees, such as workplace happiness, loneliness in work life, and professional vitality. Having an adequate number of academic studies on these issues is crucial for businesses to comprehend the importance and effects of such concepts. Thus, in the ever-changing and evolving conditions, businesses will be able to closely monitor their employees, derive the best possible benefits from them, and create a more positive working environment by allowing employees to feel happy in the workplace.

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde başarıyı elde etmek için sürekli çaba sarfeden örgütler, özellikle sanayi devrimi ile başlayan ve günümüz ekonomik koşullarında bilgi ve teknolojinin deterministik etkisiyle üst düzey bir rekabet sürecinin ortaya çıkmasına neden olmuş ve yaşanan bu rekabet süreci, başarıyı sağlamak adına daha üst düzeyde etkisini hissettirmiştir. Sanayideki yaşanan bu hızlı değişim, örgütleri ve dolayısıyla örgütleri oluşturan klasik öğelerin de günün koşullarına uygun şekilde değerlendirilerek daha farklı bir konumda ele almayı zorunlu kılmıştır. Nitekim ekonomik süreçte, işletme sayısının artması ve üretilen mal ve hizmetin homojen nitelikte arz-talep ilişkisinde dengesizlik yaratması, işletmelerin ürettiği mal ve hizmetten yarar sağlayacak kişileri sadık müşteri konumunda tutabilmenin arayışına, dolayısıyla farklı yönetsel uygulamalara sürüklemiştir. Örgütsel bağlamda bu uygulamaların yoğunlaştığı temel unsur ise örgütsel başarının temel kaynağını oluşturan çalışanlardır. Çünkü örgütlerin rekabet avantajı elde etmesi ve bunu sürdürülebilir kılması çalışanların örgüt içerisindeki refah ve mutluluk düzeyine bağlıdır. İş yerinde mutluluk, çalışanların işlerinden keyif alması, motivasyonlarının yüksek olması ve iş ortamında pozitif bir atmosferin varlığıyla ilişkilendirilmektedir. Nitekim örgütsel bağlamda çalışanlara yönelik sağlanmış olan refah ortamının çalışanların mutluluk, iş tatmini, performans düzeylerini, kariyer hedeflerini olumlu etkileyebilmektedir. Bu etki çalışanların örgüte karşı olan aidiyet düzeyleri ve bağlılıklarının iyileşmesine dolayısıyla sosyal ilişkilerini yükselterek yalnızlık duygularından uzaklaşmasını sağlayacaktır. İş yaşamında yalnızlık, özellikle büyük şirketlerde veya rekabetçi iş ortamlarında sıkça karşılaşılan bir durumdur. Çalışanlar, iş yerinde fiziksel olarak çevrelerinde birçok insan olmasına rağmen, sosyal ve duygusal olarak destek bulamayabilir, geri çekilebilirler. Bu durum, çalışanların kendilerini izole hissetmelerine ve iş yerindeki ilişkilerin yetersiz olduğunu düşünmelerine neden olabilmektedir. İşte bu noktada iş yerinde güçlü sosyal bağlar ve destek ağları oluşturmak, çalışanların yalnızlık duygularını azaltmakta ve iş yerindeki mutluluğu artırabilmektedir. Böylece örgüt ile barışık olan çalışan sahip olduğu bilgi, beceri ve yeteneğini örgütsel performansın artışı için kullanacak ve daha verimli olduğu kanaatine varacaktır. Mesleki canlılık da iş yerindeki mutluluğu etkileyen ve çalışanın verimli çalışmasında önemli bir role sahip olan faktörlerden biridir. Çalışanların işlerini anlamlı, ilgi çekici ve tatmin edici olduğunu düşünmeleri, mesleklerinde kendilerini geliştirebilecekleri fırsatlar bulmaları, kariyerlerinde ilerleme kaydetmeleri, mesleki canlılıklarını artıracaktır. Ayrıca, çalışanların işlerinde yaratıcı ve yenilikçi olmalarına olanak tanıyan bir ortamda çalışmalarını da mesleki canlılıklarını artırarak örgüte pozitif yönde katkı sağlayacaktır.

İş yerinde mutluluk, iş yaşamında yalnızlık ve mesleki canlılık arasında karmaşık bir ilişkiyi yansıtmaktadır. İş yerindeki sosyal etkileşimlerin güçlendirilmesi, çalışanların mesleki tatminlerinin artırılması ve yalnızlık duygularının azaltılması, iş yerinde mutluluğu teşvik edebilir. Bu nedenle, iş yerlerinin çalışanların duygusal ve profesyonel ihtiyaçlarına cevap verebilecek ortamlar oluşturması önemlidir. Yalnızlık duygularını azaltmak ve mesleki canlılığı

artırmak, çalışanların iş yerinde daha mutlu ve verimli olmalarını sağlayabilecektir. Düşünceden hareketle ele alınan çalışmada öncelikli olarak değişkenler hakkında gerekli açıklamalara yer verilmiş, teorik çerçeve ve literatür araştırmaları sonucunda oluşturulan hipotezler test edilerek elde edilecek sonuçlar ile literatüre katkı sağlanmak amaçlanmaktadır.

1. İş Yeri Mutluluğu

Teknolojik, ekonomik ve sosyal alanda yaşanan değişimler, örgütlerin amaçlarına ulaşmalarında iş yaşamındaki mutluluk olgusuna olan bağımlılıklarını artırmıştır. Örgütler mutlulukla ilgili uygulamalarını, süreçlerini ve sistemlerini örgüt gereksinimlerini dikkate alarak geliştirip uyguladıklarında, amaç ve hedeflerine daha kolay ulaşabilme olanağı yakalayacaklardır.

Geçmişten günümüze kadarki süreçte insanlar mutluluğu anlama, algılama ve ulaşma gayreti içerisinde olmuşlardır. Örneğin, filozoflar mutluluğu insan hareketlerinin en yücesi ve en güdüleyicisi olarak görmüşlerdir. Aristoteles mutluluğu bireyi huzura ve mutluluğa götüren en yüce duygu olarak ifade etmiştir (Kangal, 2013: 215). Yapılan çalışmaların mutluluğu belirlemede üç temel faktöre odaklandığı görülmektedir. Bunlar ayar noktası, yaşam koşulları ve kasıtlı etkinliktir (Lyubomirsky vd., 2005:116). Bu faktörlerin mutluluk içindeki paylarına bakıldığında; *mutluluk ayar noktası* mutluluk sürecini belirlemede genetik faktörler kapsamında değerlendirilmektedir. Bu faktörün mutluluk üzerindeki etkisinin %50 oranında olduğu ve bireyin mutluluğunda belirleyici rol oynadığı görülmektedir (Lykken ve Tellegen, 1996). Mutluluğun *yaşam koşulları* faktörünün ulusal, coğrafi ve kültürel bölge, kişinin bulunduğu yer, yaş, cinsiyet ve etnik köken gibi demografik faktörler tarafından belirlendiğini düşünülmektedir. Bu faktör de mutluluk sürecinin %10'unu açıklamaktadır (Lykken ve Tellegen, 1996). Üçüncü faktör olan *Kasıtlı etkinlikte* davranışsal ve bilişsel aktivite gibi kişinin öğrendiği ve geliştirdiği etkinliklerden oluşmaktadır. Bu faktör de mutluluk sürecinde %40 oranında bir paya sahiptir (Lyubomirsky vd., 2005:118).

İş yeri mutluluğu ise araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Paschoal ve Tamayo (2008) iş yeri mutluluğunu, iyi bir şekilde çalışmak için duygular ve mizahın yanı sıra çalışanın iş yerinde kendini ifade etme ve başarısına yönelik olumlu etki oluşturmak olarak tanımlanmaktadır. Fisher (2010: 385) iş yeri mutluluğunu, çalışanın örgüt içindeki pozitif ruh hali olarak ifade etmektedir. Başka bir tanımda ise bireylerin genel mutluluk seviyelerinden etkilenen, pozitif bakış açısıyla ilişkili olan, içinde bulunulan zamandan keyif alma ve pozitif duygular geliştirilme olarak ifade edilmektedir (Uzunbacak ve Karagöz, 2022:22). Gavin ve Mason (2004:381) bireylerin hayatlarının diğer alanlarında mutlu olabilmelerinin iş yerinde mutlu olmaları ile ilişkisi olduğunu, iş yerinde mutsuz olan bir bireyin gerçek anlamda mutluluğu elde edemeyeceğini belirtmektedirler. Pryce-Jones (2010) iş yerinde mutluluk düzeyi yüksek olan çalışanlara yönelik yaptığı araştırmada şu bulgulara ulaşmıştır:

Mutluluğun;

- ✓ hem verimlilik düzeyinin yüksek olduğu hemde işiyle güçlü bir bağ kurduğu,
- ✓ potansiyelini ortaya çıkardığı
- ✓ yaratıcı ve yenilikçi olmanın yanında onlara kariyer olanağı sağladığı
- ✓ olumlu ruh halinde oldukları için daha sağlıklı olmasını
- ✓ özel hayatlarında da mutlu olduklarını
- ✓ iş yerlerine bağlılıkları ve memnuniyet düzeylerinin daha yüksek olmasına neden olduğunu görmüştür.

İş yerindeki mutluluğun gerek somut gerekse soyut pozitif etkileri bulunmaktadır. Bu etkiler bireyin kariyer sürecini olumlu etkilediği gibi daha iyi iletişim sağlama, daha yüksek bir gelir elde etme, daha iyi iş performansı sergileme gibi birçok süreçle ilişkilendirilebilmektedir. Bu da çalışanların işini yaparken daha hevesli ve koordineli bir biçimde, yüksek aidiyet duygusuyla hareket etmelerine katkı sağlamaktadır. Ayrıca birey iş yerini bir aile ortamı gibi görebilmektedir (Çakır ve Yavuz, 2022: 68). Bu düşüncelerden hareketle bireylerin mutluluk olgusunun iyi düzeyde olması, iş yaşamından sosyal yaşantısına kadar tüm süreçleri olumlu düzeyde etkilemekte ve başarılı olmasını sağlayabilmektedir.

İşyeri mutluluğu çalışanların emek ve zaman savurganlığının azalmasından tutun yaratıcı, yenilikçi, etkin ve verimli olmasına kadar birçok boyutta örgütsel başarıyı olumlu etkilediğini göstermiştir. Bu bağlamda iş yeri mutluluğunun yenilikçi iş davranışı ve örgütsel vatandaşlık davranışını olumlu etkilediği (Al-Shami vd., 2023), çalışanlar arasındaki ilişkileri düzenlediği (Wok ve Hashim, 2015), çalışanların yaşam, özgürlük ve mutluluğun peşinden koşmasında rol oynadığı (Gavin ve Mason, 2004), çalışanın performansında (Soyalın, 2023), işe bağlılık, iş tatmini ve kurumsal bağlılığı sağlamada (Awada ve Ismail, 2019) etkili olduğu görülmüştür. Ayrıca çalışanların psikolojik durumlarını (Kun ve Gadanez, 2019), örgütsel vatandaşlık, adalet ve çeşitlilik yönetimini artırırken, stres ve özgüven eksikliği (Rahmi, 2018) ve çalışanların işten ayrılmasını engellemede (Mousa vd.,2020) belirleyici olduğu görülmektedir. Örgütlerde uygulanan yönetsel anlayışlar ile bireysel ve sosyal ilişkiler de işyeri mutluluğunu etkilemektedir. Tortumlu ve Taş (2020) tarafından yapılan çalışmada işyeri kabalığının ve yalnızlığın iş yeri mutluluğunu olumsuz etkilediğini görmüşlerdir.

2. İş Yaşamında Yalnızlık

Günümüzde işletmeler teknolojiye yaşanan hızlı gelişim ve küresel rekabet ortamının etkisi ile daha karmaşık ve kalabalık yapılara dönüşmüşlerdir. İşletmelerde meydana gelen bu değişim her ne kadar işletmelerin çalışan sayısını artırmış olsa da çalışanların birbirleriyle ve yöneticileri ile olan ilişkilerinin azalmasında neden olabilmektedir. Çalışanlar arasındaki ilişkiler zamanla daha da formel ilişkilere dönüşmüş bu durum da çalışanların iş yaşamında zamanla yalnızlaşmasına neden olmuştur.

Yılmaz ve Aslan (2013:60) yalnızlığı, sosyal bir varlık olan bireyin, sosyalleşmesini engelleyen; iletişimsizlik, kaygı durumu, çevredeki bireyleri tehdit olarak görmesi gibi birçok nedenlerden dolayı kendisini anlaşılmamış ve kimsesiz hissettiği durumlar olarak ifade edilmektedir. Ernst ve Cacioppo (1999:1)'a göre ise yalnızlık, bireyin özel ve sosyal ihtiyaçların yokluğuna verilen tepkilerini kapsayan karmaşık bir duygu kümesidir. Araştırmacılar çalışmalarında yalnızlık türlerini varoluşsal, ilişkisel ve kültürel yalnızlık olarak sınıflandıran son dönemlerde bu sınıflandırmaya yarattığı önem itibarıyla iş yaşamında yalnızlığıda eklemiştir. Yalnızlık türlerinin hepsinin ortak düşüncesi, insanların çeşitli bağlamlarda ve farklı nedenlerle yalnızlık yaşayabilecekleridir (Wright ve Silard, 2021: 1063). Ancak iş yaşamında yalnızlık diğer yalnızlık türlerine göre farklılık göstermektedir. İş yaşamında yalnızlık kavramını ilk defa 1984 yılında Peplau ve Perlman kullanmıştır (Parlak ve Koçoğlu Sazkaya, 2018:153). Günlük hayatında aktif ve sosyal ilişkileri iyi olan bireyler, iş hayatında çalışma arkadaşları ile iletişim ve ilişki kurmakta zorlanabilmektedirler (Doğan vd, 2009: 272). Bu durum iş yaşamında yalnızlık hissini ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Parlak ve Koçoğlu Sazkaya, 2018:153).

İş yaşamında yalnızlık, bireyin örgüt içinde yeterince sosyal etkileşime girememesinden kaynaklanan bir sıkıntı durumu olarak ifade edilmektedir (Wright vd., 2006:60). İş yeri yalnızlığı, örgüt içindeki çalışanlar arasındaki iletişim ve ilişkinin bireyin beklentilerinden düşük olması

nedeniyle bireyde meydana gelen duygu durumu ve bireyin örgüt içinde izole edilmesi olarak da tanımlanmaktadır (Başoğlu vd., 2016:67).

İş yaşamında yalnızlık örgüt içerisinde bazı olumsuzluklara neden olabilmektedir. İş yaşamında yalnızlık yaşayan iş görenlerin diğer çalışanlar ile yaşadıkları sosyal ilişkisizlik nedeniyle daha düşük verim ve performans sergiledikleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda örgüte karşı duygusal bağlılığını kaybeden bir çalışan, işe karşı arzu edilmeyen bir tutum sergileyecek, buna bağlı olarak da hem kendi hem de işletmenin performansını düşürebilecektir. Aynı zamanda örgüt içinde, çalışanın iş kaygısı ve stres düzeyindeki artış, iletişimsizlik ve yabancılaşmanın artması doğal olarak aidiyet duygusunun azalması gibi birçok olumsuzluklara neden olabileceği ifade edilebilmektedir (Orhan, 2023:467). Bu bağlamda örgütteki çalışanların herhangi bir çalışana dışlaması sonucu ortaya çıkan bu yalnızlık birçok olumsuzluk olarak kendini gösterebilmektedir (Wright vd, 2006: 60). Bu tür yalnızlık çalışanların kimliksizleşmesine, bireyin duygusal ihtiyaçlarının örgüt içinde karşılanamamasına ve yukarıda ifade edilen birçok olumsuz sonuçlara neden olabilecektir (Guo, 2020: 470).

İşyeri yalnızlığı büyük ölçüde sosyal değişim teorisi, ait olma ihtiyacı teorisi, bağlanma ihtiyacı teorisi, duygulanım sosyal değişim teorisi, bilgi olarak duygu teorisi ve bilişsel teorileri ile açıklanabilmektedir (Firoz vd, 2020: 763). Weiss (1973) iş yaşamındaki yalnızlığı sosyal boyut içerisinde incelemiş, duygusal yoksunluk ve sosyal arkadaşlık olarak iki boyutta ele almıştır (Doğan, 2009:272). Çalışanlarda bağlanma ögesinin olmaması durumunda duygusal yoksunluk, sosyal ilişkilerin eksikliğinde ise sosyal yalnızlık ortaya çıkmaktadır (Özkan ve Memişoğlu, 2021: 306). Duygusal yoksunluk, bireyin iş arkadaşları tarafından anlaşılacaklarını düşünmesinden dolayı onlardan uzak durması ve onlarla duygu ve düşüncelerini paylaşmak istememesidir (Parlak ve Koçoğlu Sazkaya, 2018:154). Duygusal yoksunluk boyutunda yalnızlık, kişinin başka bir insana yakın bir bağlılığın olmamasından kaynaklanan, kaygı ve boşluk duygularının görülmesi durumudur (Nartgün ve Demirer, 2016:143). Sosyal arkadaşlık boyutunda ise yalnızlık, bireylerin yaşlıları, komşuları ve çalışma arkadaşları ile yeterince ilişki kuramamalarından kaynaklanan duygu durumu olarak ifade edilmektedir (Karaduman, 2013:21). Bu boyut bireyin çalışma ortamındaki sosyal aktivitelere dahil olmaması ya da kendisini bu ortama ait hissetmemesi durumudur (Parlak ve Koçoğlu Sazkaya, 2018:154).

Çalışanların iş yaşamında yalnızlık yaşamalarının nedenleri iki kategoride ele alınabilmektedir. Bunlar örgütsel ve kişisel faktörlerdir. Örgütsel faktörler; örgüt içi iletişim ortamı, iş rotasyonu, terfi, iş tasarımında eksiklikler ve yanlışlıklar olarak ifade edilebilmektedir (Wright, 2005: 64-65). Kişisel faktörler ise; utangaçlık, öz bilinç eksikliği, antipatik kişilik özelliği, olumsuz benlik kavramı, fiziksel çekiciliğe sahip olmama gibi unsurlardan oluşmaktadır (Tortumlu, 2022:15).

Çalışanların iş yaşamında yaşadıkları yalnızlığın sonucu olarak bir takım olumsuz durumlar ortaya çıkabilmektedir. İş yaşamındaki yalnızlaşmadan dolayı çalışanlar kendilerini örgüte ait hissetme ve özdeşleştirmede zorluk yaşayabilmekte, iş arkadaşları ile ilişki kuramayan çalışanlar yeterince kaynak alışverişinde bulunmadığı için işlerini etkili bir şekilde yapmada sorun yaşayabilmektedir (Lam ve Lau, 2012: 4266). Firoz ve Chaudhary (2020:1221) iş yaşamında yalnızlık üzerine yaptıkları çalışma sonucunda bu yalnızlığın yaratıcı performans ve örgütsel vatandaşlığı olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. İş yaşamında yaşadığı yalnızlığın bireyde duygusal olarak geri çekilme, çalışma arkadaşlarından kaçma, stres, gerginlik, kaygı ve kararsızlığa neden olduğu söylenebilmektedir (Başoğlu vd., 2016:67). Bunların yanı sıra iş

yaşamında yalnızlık yaşayan çalışan yalnız kalmanın örgütteki diğer bireylerle sosyal ilişkiler kurmaktan daha iyi olduğunu düşünmekte ancak ilerleyen zamanlarda bu durum onu mutsuz edebilmektedir (Boz ve Alan, 2021: 254). İş yeri yalnızlığının örgütsel sonuçlarına bakıldığında ise örgüt kültürünü zedelediği ve örgütsel verimliliği düşürdüğü görülmektedir (Başoğlu vd., 2016:67). Yalnızlaşma nedeniyle örgütte yaşanan bu olumsuz durumların önlenmesi ve ortadan kaldırılabilmesi için öncelikle yalnızlığa neden olan unsurların belirlenmesi gerekmektedir (Parlak ve Koçoğlu Sazkaya, 2018:154). Çünkü çalışanlar bu olumsuzluklar ile ne kadar uzun süre karşı karşıya kalırsa kendilerini o kadar çok dışlanmış ve yalnız hissedeceklerdir (Kaya, 2022:15). Yalnızlık duygusunun önüne geçebilmek için yöneticiler, çalışanların bir araya getirilmesini sağlamak amacıyla sosyal aktivitelerin düzenlenmeli, çalışma takımları oluşturulmalı, çalışanların birbirleri ile sosyalleşmelerini sağlamak için etkinliklerin düzenlenmesi gibi girişimlerde bulunulmasının faydalı olabileceği düşünülmektedir (Sezen, 2014:42),.

3. Mesleki Canlılık

Kişiler yaşamlarının önemli bir kısmını iş yerlerinde geçirmektedirler. İçinde buldukları çalışma ortamının kültürü, huzuru, orada yaşadıkları olumsuzluklar, sosyal ilişkileri ve memnuniyet düzeyleri gibi durumlar kişilerin hem sosyal ilişkilerini hem de iş hayatını önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Kişilerin iş hayatında gösterdikleri bağlılık, canlılık, iş tatmini gibi olumlu unsurların onun çalıştığı örgüte ve çalışma arkadaşlarına yönelik olumlu tutum ve davranışlar sergilemesine yardımcı olacağı düşünülmektedir. Özellikle yoğun rekabetin yaşandığı hizmet sektöründe örgütlerin başarılı olması için müşterilerle doğrudan iletişim kuran çalışanların canlılığı büyük öneme sahip olabilmektedir.

Mesleki canlılık kavramı içerisinde yer alan canlılık kavramı ilk olarak 1960'lı yıllarda literatürde yer alırken (Aydınlı Kulak, 2016: 228), mesleki canlılık kavramı ise ilk defa 2002 yılında Harvey tarafından ABD'deki okul müdürlerinin mesleklerindeki canlılığını belirlemek için kullanılmıştır (Ateş ve Pelit, 2022:10). Mesleki canlılık bireylerin mesleğini canlılıkla, tutkulu, ustalıkla, enerjik bir şekilde ve iş tatmini yaşayarak icra etmesi (Harvey, 2022:28), iş görenlerin enerji dolu ve dinç olması (Korkmaz, 2021:943), bireylerin yaptığı işi neşeli, coşkulu, isteyerek ve memnuniyetle yapması (Milyavskaya ve Koestner, 2011: 387) olarak tanımlanabilmektedir. Öz-belirleme kuramına göre mesleki canlılık için bireylerin özerklik, yeterlilik ve ilişkili olma gibi üç temel psikolojik ihtiyacının olduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda bireyin bu psikolojik ihtiyaçlarının karşılanması kişilerin öznel iyi oluşları ve mutlulukları üzerinde pozitif sonuçlar yaratacağından örgütte icra ettiği mesleğinin de olumlu etkileyecektir. Böyle durumlarda bireylerin olumlu anlamda duyguları artarken olumsuz anlamdaki duyguları ise azalmaktadır (Milyavskaya ve Koestner, 2011: 387). Bu kurama göre bireyler isteyerek eyleme geçerler, kendilerini bilirler ve ona göre davranışta bulunurlar (Çankaya, 2016: 24). Ayrıca mesleki canlılığı olan çalışanlar "risk alan, üretken, güçlü, esnek, şefkatli, işinde hevesli ve yaratıcılık gibi özelliklere sahip olmaktadır (Uzunbacak ve Akçakanat, 2018: 3223).

Harvey, mesleki canlılık kavramını dört farklı boyutla ele almıştır. *Enerji boyutu*; öz-belirlemede zihinsel, duygusal ve mental enerjisiyle ilgilidir. *Tutku boyutu*, öz-belirlemede bireyin içten gelen istekli olma duygusunu ifade etmektedir. *Ustalık boyutunda* bireyin becerilerine yoğunlaşılırken, son boyut olan *iş tatmininde ise* başarı ile beraber tatmin olma durumu üzerinde durulmaktadır (Reyes-Gonzalez, 2007: 22).

4. Değişkenlere Yönelik Alanyazının İncelenmesi

İş yeri mutluluğu, iş yaşamında yalnızlık ve mesleki canlılık değişkenlerine yönelik yapılan alanyazın incelemesinde değişkenlerin birlikte ele alındığı çalışmaların çok kısıtlı olduğu görülmektedir. İncelemede iş yeri mutluluğu ve iş yaşamında yalnızlığa birlikte yer veren Tortumlu ve Taş (2020), Chung vd., (2022), Güner ve Çetinkaya Bozkurt (2017) tarafından yapılan çalışmalara rastlanılmış ve aşağıdaki bölümde bu çalışmalara yer verilmiştir. Ancak değişkenlerin birlikte yer aldığı başka herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmamızı destekleyeceği düşünüldüğünden aşağıda bu konularla ilgili yapılan bazı çalışmalara yer verilmiştir.

4.1. İş Yeri Mutluluğu Değişkenine Yönelik Literatür Taraması

Ulusal ve uluslararası alan yazının incelenmesi sonucunda, iş yeri mutluluğuna yönelik yapılan çalışmalardan bazıları şu şekildedir.

Tortumlu ve Taş'ın (2020:706) çalışma hayatındaki mutluluğu etkiyebilecek faktörleri belirleyebilmek amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmada, iş yeri mutluluğunu iş yaşamında yalnızlık ve kaba davranışları negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada kaba davranışların mutluluk üzerindeki etkisinde yalnızlığın düzenleyici rolü olduğu görülmüştür. Chung vd.'nin (2022:924) iş yaşamında yalnızlık, kaygı, mutluluk, görev performansı ve örgütsel vatandaşlık davranışı (ÖVB) arasındaki ilişkileri araştırmak amacıyla gerçekleştirdiği çalışmalarında, çalışanların yaşadığı kaygı ve mutluluğun onların yalnızlıkları üzerinde aracılık ettiği sonucuna ulaşmışlardır.

Güner ve Çetinkaya Bozkurt'un (2017:85) çalışanların mutluluk ve mutsuzluk nedenleri tespit etmeye yönelik yaptıkları çalışmada, iş yerinde çalışanların mutlu olmalarını sağlayan en önemli etmenlerin hedefleri gerçekleştirme, ödüllendirilme, yönetici ile iletişim kurabilme, iş yeri arkadaşlığı, yapılan iş, takdir edilme, müşteri ilişkileri olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca iş yerinde çalışanların mutsuz olmalarına sebep olan en önemli nedenlerin de yönetici ve müşterilerin tutumu, adalet duygusu, iş ortamı, çalışma koşulları, çalışma ortamındaki ilişkiler, rekabet ve hedef baskısı olduğu görülmüştür. Yıldız ve Uzunbacak'ın (2021:1670) kişi-örgüt uyumunun iş tatmini üzerindeki etkisinde işyeri mutluluğunun aracılık rolünü belirleyebilmek amacıyla yaptıkları çalışmada iki değişken arasında iş yeri mutluluğunun aracılık rolü üstlendiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada kişi-örgüt uyumu yüksek çalışanların iş doyumları ve işte mutluluklarının daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Kara ve Başboğa'nın (2022: 364) iş tatmini ile iş yeri mutluluğu ilişkisinde algılanan örgütsel desteğin aracı rolünü tespit etmeye yönelik yaptığı çalışmada, iş yeri mutluluğunun iş tatmini üzerindeki etkisinde algılanan örgütsel desteğin kısmen aracılık; Ravina-Ripoll (2022:474) ise, örgütsel iklim, akademik tatmin ve örgütsel bağlılığın iş yeri mutluluğu üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca Ribeiro vd.'nin (2019:178) yaptıkları çalışmada işyeri mutluluğu ile işteki motivasyon arasında pozitif bir etkinin olduğunu görmüşlerdir. Alketbi ve Alshurideh'in (2023:2553) iş yerinde mutluluğun öncüllerini belirlemek amacıyla yaptığı çalışmada, işyeri mutluluğunun; liderlik tarzı, çalışma ortamı, ücret ve öğrenme ve kişisel gelişim fırsatları olmak üzere dört ana potansiyel öncülü olduğunu tespit etmiştir.

Mérida-López ve arkadaşlarının (2019:59) iş tatmini ve mutluluğun yordayıcıları olarak duygu düzenleme yeteneği ile algılanan işyeri sosyal desteği arasındaki etkileşime odaklandığı çalışmada, duygu düzenleme yeteneği ile meslektaşlardan ve amirlerden algılanan desteğin, iş tatmini ve mutlulukla pozitif yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Wok ve Hashim'in

(2015:306) iş yeri mutluluğunu artırmada çalışan ilişkilerinin düzenleyici etkisini incelemeye yönelik yaptığı iş temaslar ile işyeri mutluluğu arasında güçlü bir pozitif ilişki olduğu; dış temaslar arasındaki ilişkinin ise orta derecede pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Mousa vd.'nin (2020:1249) kadınların farklılık yönetimi ve iş yeri mutluluğu algılarının erkek meslektaşlarına göre farklı olup olmadığını; ayrıca çeşitlilik yönetimi algılarının işyeri mutluluğu ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiye aracılık edip etmediğini araştırmaya yönelik yaptığı çalışmada kadın hekimlerin farklılık yönetimi politikalarını/protokollerini erkek meslektaşlarına göre daha olumlu algıladıkları; iş yeri mutluluğunun hekimlerin örgütsel vatandaşlık davranışlarını olumlu yönde etkilediği ve farklılık yönetimi uygulamalarının işyeri mutluluğu ile hekimlerin örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkiye aracılık ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Kim'in (2019:507) otellerde yüksek bağlılığa dayalı insan kaynakları yönetiminin çalışanların işe bağlılığı üzerindeki etkisinde işyeri mutluluğu ve ruh sağlığının aracılık etkilerini incelediği çalışmasında, yüksek bağlılığa sahip İKY'nin otel çalışanlarının mutluluğunu, ruh sağlığını ve işe bağlılıklarını olumlu yönde etkilediği; iş yeri mutluluğu ve zihinsel sağlığın, yüksek bağlılığa sahip İKY ile işe bağlılık arasındaki ilişkiye kısmen aracılık ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Jha vd.'nin (2023) kapsayıcı liderlik ve örgütsel adaletin çalışanların iş yerinde mutluluğu üzerindeki etkisini ve bu etkide iş yeri katılımının arabuluculuğunu araştırmaya yönelik yaptığı çalışmada, iş yeri katılımının örgütsel adalet ve iş yeri mutluluğu ilişkisinde kısmen aracılığının olduğu; iş yeri katılımının kapsayıcı liderlik ve iş yeri mutluluğu ilişkisinde tam aracılık etkisinin olduğu ; genel olarak kapsayıcı liderlerin, adil muamele yaparak çalışanlar arasında kapsayıcılığı teşvik ettiğini ve iş yeri mutluluğunu daha da güçlendirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bani-Melhem'in (2018) iş yeri mutluluğunun iş arkadaşı desteğinin ve iş stresinin çalışanların yenilikçi davranışları üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yaptığı çalışmada, iş yeri mutluluğunun çalışanların yenilikçi davranışlarının en önemli belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bununla birlikte örgütsel adaletin çalışan mutluluğu ve işe bağlılık ile pozitif yönde; iş stresinin ise negatif yönlü ilişkili olduğu işe adanmışlığın örgütsel adalet, mutluluk ve iş stresi ilişkisinde kısmen aracılık ettiği sonucuna ulaşılmıştır (Calitz vd., 2022:90; Akgündüz vd., 2023:654).

4.2. İş Yaşamında Yalnızlık Değişkenine Yönelik Literatür Taraması

Ulusal ve uluslararası alan yazının incelenmesi sonucunda, iş yeri mutluluğuna yönelik yapılan çalışmalardan bazıları şu şekildedir.

Gafa ve Dikmenli'nin (2019:131), devlet okullarında görev yapan sınıf öğretmenlerinin iş doyumunu ve iş yaşamındaki yalnızlık düzeylerini belirlemek amacıyla yaptığı çalışmada; öğretmenlerin iş yaşamında yalnızlıklarının, duygusal yoksunluklarının ve sosyal arkadaşlıklarının düşük düzeyde olduğu ; öğretmenlerin iş yaşamında yalnızlığı ile iş doyumları arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu; öğretmenlerin cinsiyet ve mesleki kıdemlerinin yalnızlık düzeylerini ve alt boyutlarını istatistiksel olarak anlamlı bir düzeyde etkilediği belirlenmiştir. Nartgün ve Demirel'in (2012: 139) öğretmenlerinin iş yaşamında yalnızlık ve örgütsel sessizlik düzeylerine yönelik görüşlerini belirlemek ve öğretmenlerin bu değişkenlere ilişkin görüşlerini arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını tespit etmek amacıyla yaptığı çalışmada, öğretmenlerin örgütsel sessizlik ölçeğinin uysal ve savunmacı sessizlik boyutları ile iş yaşamında yalnız ölçeğinin sosyal arkadaşlık ve duygusal yoksunluk alt boyutları arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Boz ve Alan'ın (2021:253) çalışmaya tutkunluk, yaşam tatmini ve iş tatmini kavramları ile iş yaşamında yalnızlık arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla yaptığı çalışmada, iş tatmini ile iş yaşamında yalnızlık ilişkisinde çalışma tutkunluğunun; yaşam tatmini ile iş yaşamında yalnızlık ilişkisinde çalışmaya tutkunluğun ve iş tatminin aracılık ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Şimşek'in (2022:1161) yapmış olduğu çalışmada da iş tatminin iş yaşamında yalnızlık üzerinde negatif bir etkisinin olduğu; iş yaşamında yalnızlığın çalışan performansı üzerinde negatif yönde bir etkisinin olduğu; çalışan performansı ile iş tatmini arasındaki ilişkide iş yaşamında yalnızlığın kısmen aracılık ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca öğretmenlerin örgütsel vatandaşlıkları ile iş yaşamında yalnızlık algıları arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu ifade edilirken (Keser ve Karaduman'ın 2014:178), Yurcu ve Kocakula'nın (2015:30) çalışmalarında çalışanların öznel iyi oluşları ile iş yaşamında yalnızlıkları arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Wright'ın (2005:123) iş yaşamında yalnızlık, örgütsel iklim ve sosyal destek arasındaki ilişkiyi araştırmaya yönelik yaptığı çalışmada, mesleki destek eksikliği ve olumsuz duygusal iklimin iş yaşamında yalnızlığı olumsuz şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Güler ve diğerlerinin (2022:520) iş yaşamında yalnızlığın işgörenlerin psikolojik kırılganlık düzeylerindeki etkisini belirlemeye yönelik yaptığı çalışmada, iş yaşamında yalnızlığın psikolojik kırılganlık üzerinde etkili olduğu; çalışanların sosyal arkadaşlık ve duygusal yoksunluk düzeylerinin psikolojik kırılganlıklarını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

4.3. Mesleki Canlılığa Yönelik Literatürde Yer Alan Bazı Çalışmalar

Ulusal ve uluslararası alan yazının incelenmesi sonucunda, iş yeri mutluluğuna yönelik yapılan çalışmalardan bazıları şu şekildedir.

Chu vd.'nin (2015) mesleki canlılığı kariyer gelişiminde olumlu bir boyut olarak önerdiği ve bunun belirleyicilerini ve sonuçlarını ampirik olarak incelediği çalışmada, algılanan örgütsel destek ve güvenin, öğrencilerin mesleki canlılığı ve kariyer tatminiyle ilişkili olduğu; ayrıca mesleki canlılığın algılanan örgütsel destek, güven ve kariyer tatmini arasında kısmi aracılık rolü oynadığını sonucuna ulaşılmıştır. Baruch vd.'nin (2014) başarılı kariyerler için temel bir bileşen olarak mesleki canlılığın rolüne ışık tutmak için gerçekleştirdiği çalışmada, çalışanların kariyer tutumlarının kariyer sonuçları üzerinde mesleki canlılığın aracılık rolü üstlendiği, mesleki canlılık ile çalışma ortamındaki yaş arasındaki ilişkinin ters U şeklinde bir eğri oluşturduğu tespit edilmiştir.

Pelit ve Ateş'in (2022) turist rehberlerinin mesleki bağlılıklarında mesleki canlılık düzeylerinin etkisini belirlemeye yönelik yaptıkları çalışmada, turist rehberlerinin mesleki bağlılıkları üzerinde mesleki canlılığın pozitif yönde etkisinin olduğu; ayrıca iki değişken ve alt boyutları arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Korkmaz'ın (2021) iş-aile zenginleşmesinin çalışanların mesleki canlılıklarını üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik yaptığı çalışmada, iş aile zenginleşmesinin mesleki canlılık üzerinde pozitif yönlü bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yurdakul ve Kosa'nın (2023) hizmetkâr liderliğin iş yaşam kalitesine etkisinde mesleki canlılığın aracılık rolünü tespit etmeye yönelik çalışmalarında, çalışanların mesleki canlılık ve iş yaşam kalitesi üzerinde hizmetkâr liderliğin doğrudan etkili olduğu; bu değişkenler arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu; hizmetkâr liderliğin iş yaşam kalitesine etkisinde mesleki canlılığın doğrudan aracı rolü bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Arslan ve Gül'ün (2022), psikolojik sahiplenmenin özdeşleşme boyutunun mesleki canlılık üzerindeki etkisini tespit etmeye yönelik yaptığı çalışmada, mesleki bütünleşmenin mesleki

canlılık üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Baş'ın (2023) çalışanların bilgi paylaşımı ve işe adanmışlıkları arasındaki ilişkide mesleki canlılıklarının aracı rolü ile bu aracılıkta lider-üye etkileşiminin düzenleyici rolünü belirlemeye yönelik çalışmada, çalışanların bilgi paylaşımı ve işe adanmışlıkları arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu; bu ilişkiye mesleki canlılığın aracılık ettiği; mesleki canlılık üzerinden işe adanmışlığın bilgi paylaşımına olan dolaylı etkisinde lider-üye etkileşiminin düzenleyici rolü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan ulusal / uluslararası literatür taramasında görüldüğü üzere çalışmada yer alan değişkenlerin özellikle örgütsel başarı sürecinde etkili oldukları görülmektedir. Nitekim örgütsel bağlamda çalışanlara yönelik sağlanmış olan refah ortamı çalışanların mutluluk düzeylerini, iş tatminlerini, performans düzeylerini, kariyer hedeflerini olumlu etkilemektedir. Bu etki çalışanların örgüte karşı olan aidiyet düzeyleri ile bağlılıklarının yükselmesine dolayısıyla sosyal ilişkilerin yükselerek yalnızlıkların yaşanmasının önüne geçecektir. Böylece örgüt ile barışık olan çalışan sahip olduğu bilgi, beceri ve yeteneğini örgütsel performansın artışı için kullanacak ve örgütün sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmesine olanak sağlayacaktır.

5. Yöntem

5.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

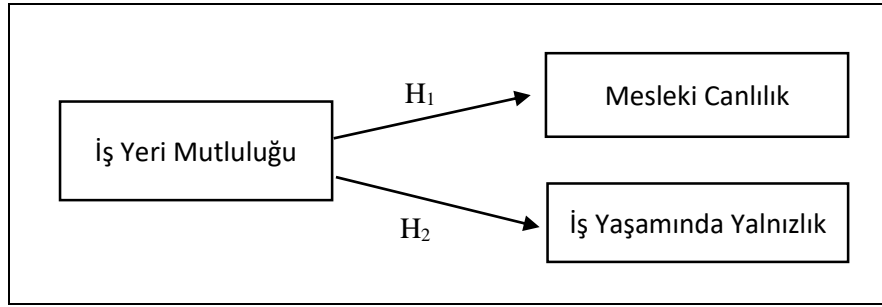
Çalışmada temel amaç örgütlerdeki çalışanların mutluluk düzeylerinin örgütsel bazda yaratmış olduğu etkileri incelemektir. Bu düşünceden hareketle bu değişkenin işyerindeki mutluluk düzeyi ve işyeri yalnızlığı üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığı, herhangi bir etki durumu söz konusu ise bunun yönü ve düzeyini ortaya koymak hedeflenmektedir. Bilindiği üzere örgütlerde rekabet avantajı sağlama ve sürdürülebilir kılmanın önemli faktörü, sahip olunan nitelikli ve liyakat sahibi işgücüdür ve bu işgücünün bunu sağlaması bireysel ve örgütsel memnuniyet düzeyine bağlıdır. Bu koşulların sağlanması bireylerce örgütlere yeter düzeyde katma değer sağlarken aksi durumda ise belirli olumsuzlukların yaşanmasına neden olacaktır. Değişkenlerin örgütsel bağlamdaki etkileri ve bu üç değişkenin birlikte yer aldığı bir çalışmaya rastlanılmaması hem örgütsel açıdan yaratmış olduğu sonucu hem de literatürde yaratacağı katkı açısından çalışmayı önemli kılaacağı düşünülmektedir.

5.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Çalışmada oluşturulan kavramsal çerçeve, literatür araştırması ve kavramsal çerçevenin temel dayanağını oluşturan teoriler, mevcut çalışmayı içeren değişkenler arasında bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda araştırmanın temel sorunsalı “işyerindeki mutluluk çalışanların mesleki canlılığında yada yalnızlığında ne kadar etkilidir? Sorusuna cevap bulmaktır. Gerek araştırmanın sorusuna gerekse amacına ulaşmak için test edilmesi gereken hipotezler ve araştırma modeli aşağıdaki gibidir.

H₁: İş yeri mutluluğu mesleki canlılığı pozitif yönde ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H₂: İş yeri mutluluğu iş yaşamında yalnızlığı negatif yönde anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

5.3. Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Araştırma Kars İl Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesinde faaliyette bulunan özel okul çalışan ve yöneticilerinden oluşan 276 kişiyi kapsamaktadır. Örneklemdaki kişiler basit tesadüfi örneklem yöntemiyle belirlenmiş ve çalışma 194 kişiye uygulanmıştır.

Araştırmaya katılan çalışanların demografik özelliklerine ait bilgilere Tablo 1’de yer verilmiştir.

	Demografik Özellikler	N	%
Cinsiyet	Kadın	134	69,1
	Erkek	60	30,9
MedeniDurum	Evli	69	35,6
	Bekar	125	64,4
Yaş	20-27 yaş aralığı	120	61,9
	28-36 yaş aralığı	50	25,8
	37-45 yaş aralığı	11	5,7
	46-55 yaş aralığı	13	6,7
Eğitim DURumu	Lise	36	18,6
	Üniversite	132	68,0
	Yüksek Lisans	23	11,9
	Doktora	3	1,5
Ünvanınız	Yönetici	13	6,7
	Öğretmen	136	70,1
	Büro Personeli	29	14,9
Toplam İş Deneyimi	Koruma ve Güvenlik	16	8,2
	1 yıldan az	25	12,9
	6-10 yıl	89	45,9
	11-15 yıl	55	28,4
	16-20 yıl	13	6,7
Toplam Çalışma Yılı	20 yıldan fazla	12	6,2
	1 yıldan az	67	34,5
	6-10 yıl	87	44,8
	11-15 yıl	15	7,7
	16-20 yıl	14	7,2
Mevcut Pozisyonundaki Çalışma Yılınız	20 yıldan fazla	11	5,7
	1 yıldan az	65	33,5
	6-10 yıl	88	45,4
	11-15 yıl	30	15,5
	16-20 yıl	5	2,6
	20 yıldan fazla	6	3,1
	Toplam	194	100,0

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Çalışmaya katılım sağlayan çalışanların demografik özelliklerin yer aldığı Tablo 1’de görüldüğü üzere, katılımcıların büyük çoğunluğunu (%69,1) kadınlar oluşturmakta ve bekar olanların oranlarının (%64,4) olduğu görülmektedir. Yaş değişkeni açısından incelendiğinde genç çalışanların (20-36) yaş aralığının ve eğitim düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Mesleki açıdan incelendiğinde katılımcıların büyük oranının öğretmen olduğu (%70,1) ve 6 ile 15 yıllık toplam iş deneyimlerine sahip oldukları, toplam çalışma yılı ve mevcut pozisyonundaki konum itibari ile de değerlendirme yapıldığında çalışanların büyük çoğunluğunun 1 ile 10 yıllık çalışma aralığında oldukları görülmüştür.

5.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Bu kapsamda anketler, Google forms üzerinden online olarak bireylere iletilmiştir. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcılara ait demografik değişkenlerle ilgili 8 soru, ikinci bölümde 9 ifadeden oluşan iş yeri mutluluğuna ait ölçek, üçüncü bölümde 17 ifade ve dört boyuttan oluşan mesleki canlılık ve son bölümde 16 ifade ve iki alt boyuttan oluşan iş yaşamında yalnızlık değişkenine ait ölçekler yer almaktadır. Çalışmada 5’li Likert tipi ölçek kullanılmış olup ölçeğinin derecelendirilmesi (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum, (5) Kesinlikle Katılıyorum şeklindedir. Ölçeklere ait bilgiler şu şekildedir:

İş Yeri Mutluluğu Ölçeği

Çalışanların iş yeri mutluluk düzeylerini ölçmek amacıyla Salas-Vallina ve Alegre (2018)’nin “Happiness at Work Scale” ölçeğinin Bilginoglu ve Yozgat (2020) tarafından Türkçe’ye uyarlanmış hali kullanılmıştır. Türkçe’ye “İş Yeri Mutluluğu Ölçeği” olarak çevrilen ölçek, 9 maddeden oluşmaktadır.

Mesleki Canlılık Ölçeği

Harvey (2002) tarafından geliştirilen ve Türkçeye uyarlaması Uzunbacak ve Akçakanat (2018) tarafından yapılan Mesleki Canlılık Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 17 maddeden ve tutku, dinçlik, ustalık, iş tatmini olmak üzere 4 boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin 4 maddesi tutku (1,2,3 ve 4. maddeler), 4 maddesi dinçlik (5,6,7 ve 8. maddeler), 5 maddesi ustalık (9,10,11,12 ve 13. maddeler) ve 4 maddesi iş tatmini (14,15,16 ve 17. maddeler) boyutu ile ilgilidir.

İş Yaşamında Yalnızlık Ölçeği

Bireylerin iş yerindeki yalnızlık düzeylerini ölçmek amacıyla Wright ve arkadaşları (2006) tarafından geliştirilen, Doğan vd. (2009) tarafından Türkçe’ye uyarlanan 16 maddeden oluşan İş Yaşamında Yalnızlık Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek duygusal yoksunluk ve sosyal arkadaşlık olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin 7 maddesi (10-16 arasındaki maddeler) sosyal arkadaşlık alt boyutunu, 9 maddesi (1-9 arasındaki maddeler) ise duygusal yoksunluk alt boyutunu ölçmektedir.

5.5. Verilerin Analizi

Ölçeklerin Geçerlik ve Güvenirliğine İlişkin Bulgular

Çalışmada belirlenen amaca ulaşabilmek adına ihtiyaç duyulan verileri elde etmek için kullanılan ölçeklerdeki ifadelerin istatistiksel olarak analize uygunluk derecelerini belirlemek için öncelikli olarak açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda ölçekteki ifadelerle ait faktör yük değerlerinin 0,300’ün üzerinde olduğu görülmüştür. Akabinde kullanılan ölçeklerin yapı geçerlilik düzeyini, veri yapılarını belirlemek amacıyla ölçeklere doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Bunun yanında değişkenlerin korelasyon matrisindeki ilişkilerinin faktör analizi yapacak ölçüde yeterli ölçüde olup olmadıkları test etmek için Barlett Küresellik Testi’nin

(Barlett's Test o Sphericity) ve ölçeklerin faktör analizine uygun olup olmadığını tespit etmek için ise Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değerlerinden yararlanılmıştır. KMO değerinin ,60'ın üzerinde olması değerlerin analiz için anlamlı olduğunu göstermektedir.

Araştırmada yararlanılan ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirliğini test etmek amacıyla Cronbach's Alfa değerlerine bakılmıştır. Değerlerin 0 ile 1 arasında yer aldığı analizde sonuçların 0.60 seviyesinin üzerinde olması ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir (Ursachi vd., 2015).

Yapılan açıklamalar ışığında çalışmada yer alan ve veri elde etmek amacıyla kullanılan ölçeklere ait doğrulayıcı faktör analizlerine ait sonuçlar şu şekildedir.

Tablo 2. İş Yeri Mutluluğu Ölçeğine Ait Doğrulayıcı Faktör Anaizi

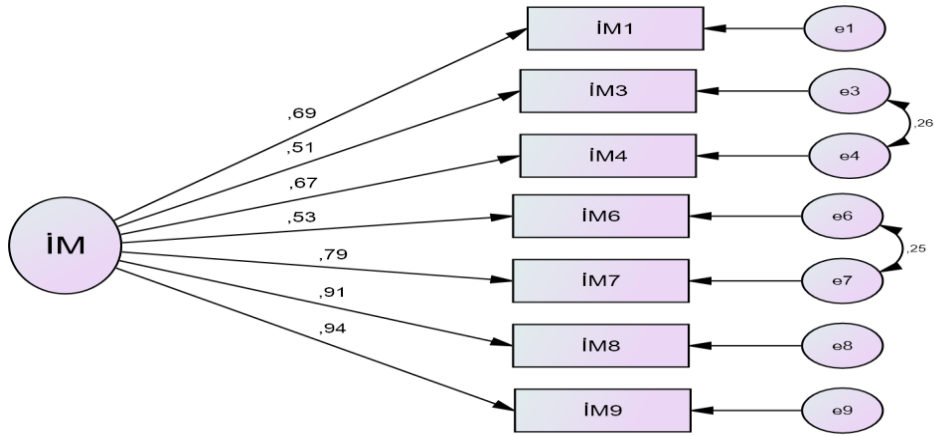
Değişkenler	Ölçek Maddeleri	Faktör Yükleri	Boyutlar	Cronbach Alpha	KMO / Barlett Küresellik Testi (p)
İŞ YERİ MUTLULUĞU	İM9	0,805	Tek Boyut	,904	0,874/1120,116 p<0.001
	İM8	0,803			
	İM7	0,794			
	İM2	0,775			
	İM4	0,774			
	İM1	0,749			
	İM6	0,732			
	İM3	0,624			

İş yeri mutluluğuna ait ölçüm modelinin kestirim sonuçlarını incelemek için modelde yer alan regresyon yük değerlerinin 0,50 den düşük olup olmadıklarına bakılmıştır. Şekil 2'de işyeri mutluluğu ölçeğine ait faktör yapılarını gösteren modeldeki maddelerin modifikasyonlu değerleri yer almaktadır.

Çalışmada yer alan ölçeklere uygulanan doğrulayıcı faktör analizi için kullanılacak standart uyum indeks değerlerine ait referans aralıkları Tablo 3'deki gibidir (Kline, 2016).

Tablo 3. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçlarına Ait Standart Uyum İndeks Değerleri

İndeksler	Referans Değeri	
	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum
CMIN/DF	$0 < \chi^2/sd \leq 3$	$3 < \chi^2/sd \leq 5$
TLI	$,95 < TLI \leq 1$	$,90 < TLI \leq ,94$
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq ,05$	$,05 \leq RMSEA \leq ,08$
CFI	$,95 < CFI \leq 1$	$,90 < CFI \leq ,94$
GFI	$,95 < GFI \leq 1$	$,90 < GFI \leq ,94$

Şekil 2. İş Yeri Mutluluğu Ölçeğine Ait Modifikasyonlu Doğrulayıcı Faktör Analizi

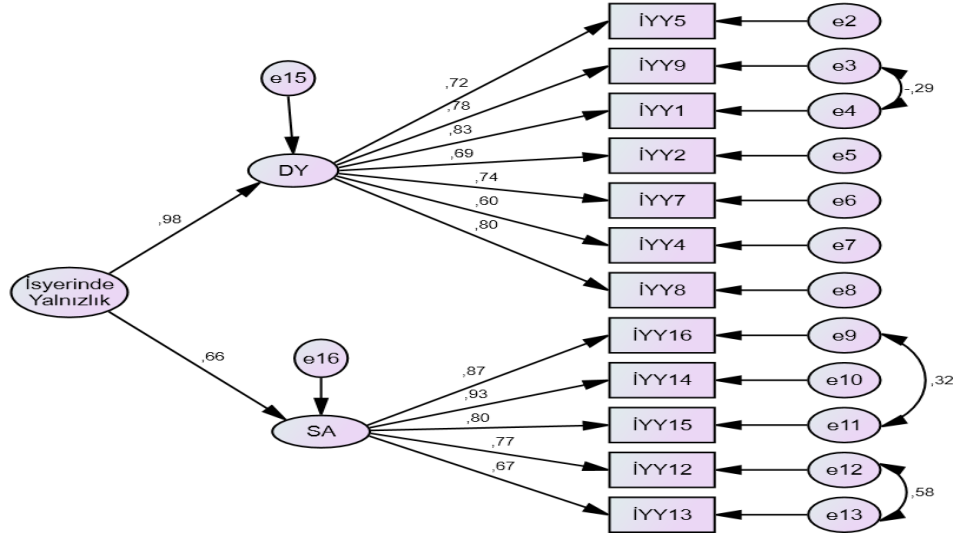
Şekil 2’de işyeri mutluluğuna ait faktör yük değerlerini gösteren modelde yer alan ifadelerle ait modifikasyonlu faktör yük değerleri verilmiştir. İM2 ve İM5 nolu ifadelerle ait faktör yük değerlerinin ,50’nin altında olması ve uyum iyilik değerlerini düşürmesi nedeniyle analizden çıkarılmıştır. İfadelerin analizden çıkarılması sonucunda ölçekte yer alan diğer ifadelerle ait faktör yük değerlerinin 0,50 nin üzerinde olduğu görülmüştür.

Modifikasyon sonucunda ölçeğe ait uyum iyilik değerleri şu şekildedir: χ^2/df : 1.770, RMSEA: .063, TLI: .979, CFI: .988, GFI: .970; RMR: .039 ve SRMR değerinin ise .0313 olduğu görülmüştür. Elde edilen iyilik değerlerine yönelik sonuçların belirlenen aralıklar arasında olduğu görülmektedir.

Tablo 4. İş Yaşamında Yalnızlık Ölçeğine Ait Doğrulayıcı Faktör Analizi

Değişkenler	Ölçek Maddeleri	Faktör Yükleri	Boyutlar	Cronbach Alpha	KMO / Barlett Küresellik Testi (p)
İŞ YAŞAMINDA YALNIZLIK	İYY6	,847	DUYGUSAL YOKSUNLUK	0,909	0,921/2419,89 1 p<0.001
	İYY5	,778			
	İYY9	,772			
	İYY1	,708			
	İYY2	,707			
	İYY7	,686			
	İYY4	,675			
	İYY8	,657	SOSYAL ARKADAŞLIK	0,913	
	İYY16	,877			
	İYY14	,852			
	İYY15	,851			
	İYY12	,796			
	İYY13	,704			

İş yaşamında yalnızlığa ait ölçüm modelinin kestirim sonuçlarını incelemek için modelde yer alan regresyon yük değerlerinin 0,50 den düşük olup olmadıklarına bakılmıştır. Şekil 3’de iş yaşamında yalnızlık ölçeğine ait faktör yapılarını gösteren modeldeki maddelerin modifikasyonlu değerleri yer almaktadır.

Şekil 3. İş Yaşamında Yalnızlık Ölçeğine Ait Modifikasyonlu Doğrulamalı Faktör Analizi

Şekil 3’de iş yaşamında yalnızlığına ait faktör yük değerlerini gösteren modele ait modifikasyonlu faktör yük değerleri verilmiştir. Yapılan analiz sonucuna göre elde edilen uyum iyilik değerlerinin kabul edilen değerler aralığında olmadığı görülmüş ve İYY6 nolu madde analizden çıkarılarak gerekli modifikasyonlar yapılmıştır.

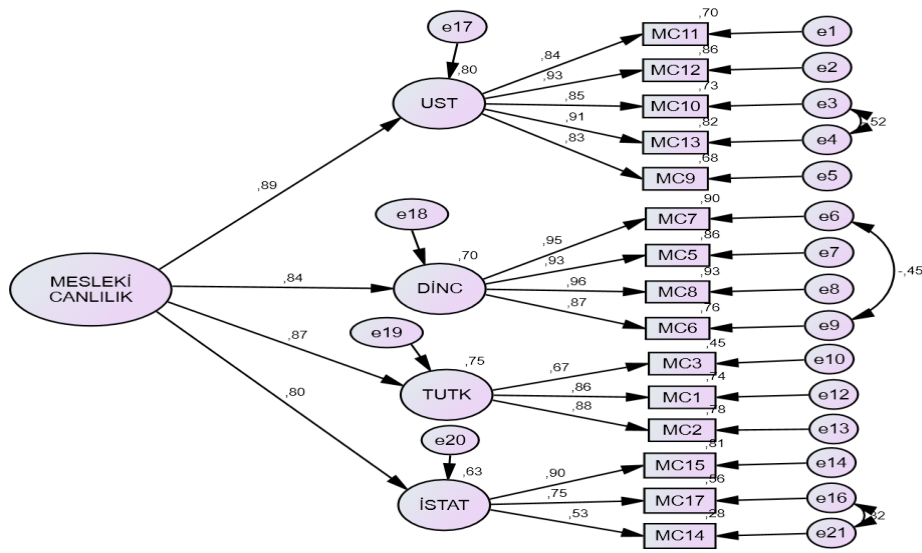
Modifikasyon sonucunda iş yaşamında yalnızlık ölçeğine ait uyum iyilik değerleri şu şekildedir: χ^2/df : 2.459, RMSEA: .078, TLI: .938, CFI: .953, GFI: .916; RMR: .068 ve SRMR değerinin ise .0702 olduğu görülmüştür. Elde edilen iyilik değerlerine yönelik sonuçların belirlenen aralıklar arasında olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Mesleki Canlılık Ölçeğine Ait Doğrulamalı Faktör Analizi

Değişkenler	Ölçek Maddeleri	Faktör Yükleri	Boyutlar	Cronbach Alpha		KMO / Barlett Küresellik Testi (p)
MESLEKİ CANLILIK	MC11	0,802	USTALIK	0,935	0,949	0,918/2965,31 0 p<0.001
	MC12	0,794				
	MC10	0,747				
	MC13	0,720				
	MC9	0,709	DİNÇLİK	0,956		
	MC7	0,853				
	MC8	0,852				
	MC5	0,850				
MC6	0,737					

MC3	0,798	TUTKU	0,842
MC1	0,761		
MC2	0,613		
MC14	0,816	İŞ TATMİNİ	0,794
MC17	0,814		
MC15	0,618		

Mesleki canlılık ölçeğine yönelik yapılan doğrulayıcı faktör analizinde ölçek orijinaline uygun 4 boyut altında toplanmıştır. Ancak ölçekte yer alan MC 4 nolu ifade birden fazla boyuta binişik olması nedeniyle analizden çıkarılmıştır. Akabinde regresyon yük değerleri için hazırlanan modelde ölçeğin faktör yük değerlerine bakılmış ve değerlerin genel olarak 0,50 nin üzerinde olduğu görülmüştür. Ancak MC16 nolu ifadenin faktör yük değerinin ,50'nin altında olması ve uyum iyilik değerlerini düşürmesi nedeniyle analizden çıkarılmıştır. Mesleki Canlılık ölçeğine ait ait faktör yapılarını gösteren modeldeki maddelerin modifikasyonlu değerleri Şekil 4'deki gibidir.

Şekil 4. Mesleki Canlılık Ölçeğine Ait Modifikasyonlu Doğrulayıcı Faktör Analizi

Yapılan analiz sonucuna ölçeğe ait uyum iyilik değerlerinin belirlenen aralıklar arasında olmadığı görülmüş ve MC10 ile MC13, MC7 ile MC6 ve MC17 ile MC14 maddelerine modifikasyon uygulanmıştır. Modifikasyon sonucunda ölçeğe ait uyum iyilik değerleri: χ^2/df : 1,954, RMSEA: .070, TLI: .963, CFI: .971, GFI: .904; RMR: .059 ve SRMR değerinin ise .0370 olduğu görülmüştür. Elde edilen iyilik değerlerine yönelik sonuçların belirlenen aralıklar arasında olduğu görülmektedir.

5.6. Korelasyon Analizi

Tablo 6. İş Yeri Mutluluğu, İş Yaşamında Yalnızlık, Mesleki Canlılık ve Alt Boyutlar Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Korelasyon Analizi

Boyutlar		İşyeri Mutluluğu	İşyerinde Yalnızlık	Duygusal Yönlülük	Sosyal Arkadaşlık	Mesleki Canlılık	Ustalık	Dinçlik	Tutku	İş Tatmini
İş Yeri Mutluluğu	r	1								
	p									
İş Yaşamında Yalnızlık	r	-,327**	1							
	p	,000								
Duygusal Yönlülük	r	-,099	,562**	1						
	p	,171	,000							
Sosyal Arkadaşlık	r	-,217**	,721**	,515**	1					
	p	,002	,000	,000						
Mesleki Canlılık	r	,252**	-,262**	-,131	-,215**	1				
	p	,000	,000	,069	,003					
Ustalık	r	,225**	,427	,217**	,625**	-,126	1			
	p	,002	,210	,002	,000	,080				
Dinçlik	r	,128	-,271**	,149*	,441**	-,063	,656**	1		
	p	,075	,000	,038	,000	,384	,000			
Tutku	r	,141*	,234**	,124	,393**	-,025	,630**	,621**	1	
	p	,049	,001	,086	,000	,727	,000	,000		
İş Tatmini	r	,163*	-,194**	-,111	-,175*	,458**	,004	-,024	,022	1
	p	,023	,007	,122	,015	,000	,960	,737	,758	
	N	194	194	194	194	194	194	194	194	194

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Tablo 6 incelendiğinde iş yeri mutluluğu ile iş yaşamında yalnızlık arasında $r = -,327$ oranında orta düzeyde negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca iş yaşamında yalnızlık ölçeğinin alt boyutları olan sosyal arkadaşlık boyutu ile iş yeri mutluluğu arasında $r = -,217$ oranında düşük düzeyde negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiş olup, duygusal yönlülük boyutu ile iş yeri mutluluğu arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

İş yeri mutluluğu ile mesleki canlılık arasındaki ilişkiye bakıldığında iki değişken arasında $r = ,252$ oranında düşük düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca mesleki canlılık ölçeğinin alt boyutları olan ustalık, tutku, iş tatmini ile iş yeri mutluluğu arasında sırasıyla $r = ,225$, $r = ,141$, ve $r = ,163$ oranında düşük düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiş olup, dinçlik alt boyutu ile iş yeri mutluluğu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

5.7. Ana Model

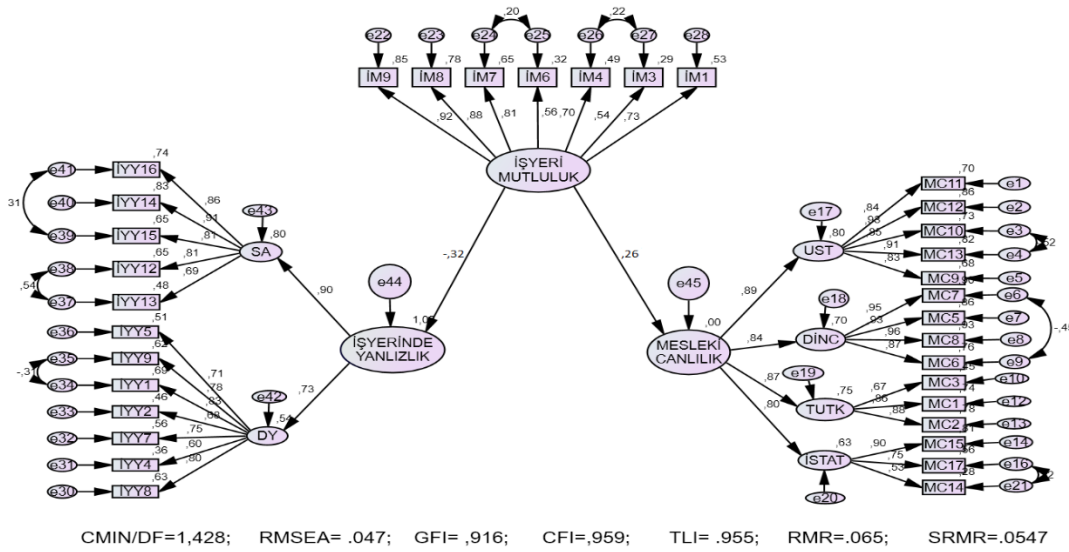
Çalışmada belirlenen amaca ulaşabilmek adına ileri sürülmüş hipotezleri test etmek amacıyla belirlenen modelde işyeri mutluluğunun iş yaşamında yalnızlık ve mesleki canlılık üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik oluşturulan modelde araştırmamızdaki değişkenlerin istatistiksel açıdan anlamlı etkilere sahip olup olmadıklarının ortaya konulması için yapısal eşitlik modeli testinden yararlanılmıştır. Bu amaçla daha önce belirlenen araştırmanın yapısal modeli AMOS programı yardımıyla analize tabi tutulmuştur. Modelin geçerliliğini test etmek amacıyla uyum

iyiliği istatistikleri ve hipotezler doğrultusunda değişkenler arasındaki etki düzeyleri incelenmiştir.

Model bir bütün olarak değerlendirildiğinde iş yeri mutluluğu ile iş yaşamında yalnızlık arasında negatif yönlü (-,32), mesleki canlılık ile pozitif (,26) yönlü bir etkinin olduğu görülmüştür. Şekil 5’de modele ait etki düzeyleri ve uyum iyilik değerleri yer almaktadır. Uyum indeks değerlerinin literatürde belirtilen uyum indeksleri aralığında olduğu tespit edilmiştir. Böylelikle H_1 ve H_2 hipotezlerinin kabul edildiği söylenebilmektedir.

H_1 : İş yeri mutluluğu mesleki canlılık üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_2 : İş yeri mutluluğu iş yaşamında yalnızlık üzerinde negatif yönde anlamlı bir etkiye sahiptir.

Şekil 5. Ana Model

Sonuç

Mutluluk kavramı sosyal hayatta insanlar için önemli bir etkiye sahiptir. İnsanların mutlu olmaları onların sosyal ve iş ortamlarında arkadaş çevreleri, sosyal ilişkileri, verimlilik, performans artışı gibi olumlu bazı etkiler yaratmaktadır. Mutluluk kavramı gibi iş yeri mutluluğu kavramı da insanların çalışma hayatı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu düşünceden hareketle işyeri mutluluğunun, iş yaşamında yalnızlık ve mesleki canlılığa etkisini araştırma amacıyla bu çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu amaca ek olarak bağımlı ve bağımsız değişkenlerimiz arasında ilişkinin varlığı ve ilişkinin varlığı halinde hangi yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla gerçekleştirilen pearson korelasyon analiz sonuçlarına göre işyeri mutluluğu ile mesleki canlılık arasında pozitif yönlü bir ilişki söz konusu iken, iş yaşamında yalnızlık arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Çalışmada belirlenen amacı ortaya koymak adına hazırlanmış olan hipotezleri test etmek için yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. Analiz sonucunda iş yeri mutluluğu ile iş yaşamında yalnızlık arasında negatif yönlü ($r = - ,32$; $p < 0,05$) diğer bağımlı değişken olan mesleki canlılık ile pozitif yönlü ($r = ,26$; $p < 0,05$) bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, çalışmada ulaşılmak istenen sorunsalın yanıtını açıklarken aynı zamanda ifade edilen soruların cevaplarını ortaya koyan hipotezlerin de kabul edildiğini göstermektedir. Sonuçlar incelendiğinde çalışanların iş yerindeki mutluluğunun örgütsel birçok faaliyeti olumlu kılarken, buna karşılık oluşabilecek bir çok olumsuz düşünce ve faaliyetinde

önüne geçebilmektedir. Literatür incelendiğinde çalışmada kullanılan değişkenlerin hepsinin bir arada kullanıldığı bir çalışmaya rastlanılmamakla birlikte, Tortumlu ve Taş (2020:713); Örnek ve Arslan Kavaz (2022: 372); Erer' in (2021: 223-224); Yılmaz ve Aslan'ın (2013: 59) ; Sezen'in (2014); Boz ve Alan'ın (2021:261); Erdil ve Ertosun'un (2011:517); Wright'ın (2005:123); Tabancalı'nın (2016:263); Adnan Btaineh'in (2019:99); Ravina-Ripoll, vd., (2022:474); Williams vd., (2015:1); Abdullah ve Ling'in (2016:82) çalışmaları ile desteklendiği görülmektedir.

Tartışma

Küresel bağlamda yaşanan gelişmelerin yarattığı değişimler, ekonomik hayatta faaliyet gösteren örgütsel ve toplumsal yapıların her alanında etkisini devam ettirmektedir. Bu etki karşısında bu yapılar “değişmeyen tek şey değişimdir” düsturunu benimseyerek değişmek ve sürece uyum sağlamak zorundadır. Bilindiği üzere bu uyumun sağlanmasında her ne kadar yönetici baş aktör rolünde ise de, yürütme eyleminin nihai başarısında nitelik ve beceri düzeyi yüksek işgücünün etkililiği göz ardı edilemez düzeydedir. Dolayısıyla başarı doğru zamanda doğru işler için istihdam edilmiş insan kaynağı üzerinde şekillenmektedir. Ancak küresel bir köy haline gelen yerkürede sınırların ortadan kalkmasıyla yaşanan yoğun rekabet sürecinde örgütlerin avantaj sağlama isteği, işgücünün sahip olduğu niteliklerinin yanında verim düzeyini yükseltmek için farkındalık yaratmalarını da zorunlu kılmaktadır. Nitekim verimlilik ve performansın çalışanın bireysel yetenekleri, gösterdiği çaba ve örgütsel desteğe bağlı olduğunu düşündüğümüzde bu ayrımın çok daha önem kazandığı ifade edilebilir. Bu düşünceden hareketle yöneticiler örgütsel yapının organizasyonunda ve işleyişinde, çalışanlara çalışma barışının sağlandığı bir örgütsel yapı sunmaları önem arz etmektedir. Çünkü bu yapının yaratacağı etki çalışanlar üzerinde olumlu sonuçlar yaratabileceği gibi negatif yönlü bir sonucun kapılarını da aralayabilecektir. Nitekim yapılan çalışmadan elde edilen sonuçlar ve ilgili alanyazın taramaları incelendiğinde örgütlerdeki yapının çalışanların mutlulukları ve mutsuzlukları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın sonuçları incelendiğinde, iş yeri mutluluğunun iş yaşamında yalnızlığı negatif yönde mesleki canlılığı ise pozitif yönde etkilediği gözlemlenmiştir. Dolayısıyla gerek rekabet avantajı elde edebilmek gerekse bunun sürdürülebilir olmasını sağlamak adına, iş yerlerinde çalışanların mutluluk düzeyine olumlu katkılar sağlayacak yöntemlerin uygulanması gerekmektedir. İş arkadaşlarıyla olan ilişkilerin güçlendirilmesi, çalışanların duygusal ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanması, mesleki canlılığın artırılması için iş yaşamında kişisel bağlantıların ve etkileşimlerin teşvik edilmesi, çalışanların iş arkadaşları ile arasında açık bir iletişim ve işbirliği ortamlarının oluşturulması gibi eylemler, çalışanların yalnızlık hissini azaltmasına ve iş performanslarının artmasına yardımcı olabileceği varsayılmaktadır. Bu nedenle, iş yerlerinde insan odaklı politikaların ve kültürün oluşturulmasının, hem çalışanların refahını hem de iş performansını artırabileceği düşünülmektedir.

Araştırmamız sırasında işyeri mutluluğu, iş yaşamında yalnızlık ve mesleki canlılık değişkenlerinin birlikte ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum çalışmamızın özgünlüğünü oluşturmaktadır. Ayrıca küresel rekabetin yaşandığı günümüzde işletmeler için insan unsurunun önemi her geçen gün artmaktadır. Bundan dolayı işletmelerin iş yeri mutluluğu, iş yaşamında yalnızlık, mesleki canlılık gibi çalışanlar üzerinde etkileri olan güncel kavramları takip etmelerinin işletmeler için önemli olduğu ifade edilebilmektedir. Gelecekte değişkenlere

yönelik yapılacak çalışmalarda değişkenlere liderlik değişkeninin eklenmesi ve başka sektörlerde uygulanması çalışmayı daha özgün hale getirecektir.

Kaynakça

- Abdullah, A., & Ling, Y. L. (2016). Understanding workplace happiness in schools: the relationships between workplace happiness, teachers' sense of efficacy, affective commitment and innovative behavior. *Academy of Social Science Journal*, 1(4), 80-83.
- Adnan Bataineh, K. (2019). Impact of work-life balance, happiness at work, on employee performance. *International Business Research*, 12(2), 99-112. DOI: 10.5539/IBR.V12N2P99.
- Alketbi, S., & Alshurideh, M. (2023). Impact of workplace happiness on the employee creativity: a systematic review. *The Effect of Information Technology on Business and Marketing Intelligence Systems*, 2553-2580.
- Al-Shami, S. A., Rashid, N., & Cheong, C. B. (2023). Happiness at Workplace On Innovative Work Behaviour And Organisation Citizenship Behaviour Through Moderating Effect Of Innovative Behaviour. *Heliyon*, 9(5). <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e15614>.
- Akgunduz, Y., Bardakoglu, O., & Kizilcalioglu, G. (2023). Happiness, job stress, job dedication and perceived organizational support: a mediating model. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 6(2), 654-673.
- Arslan, A., & Gül, H. (2022). Kimlikleştirmenin (benlikle bütünleştirme) mesleki canlılığa etkisi: eczacılar üzerine bir araştırma. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 7(19), 495-514.
- Ateş, M., & Pelit, E. (2022). Turist rehberlerinin mesleki canlılıklarının mesleki bağlılıkları üzerindeki etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 9-27. <https://doi.org/10.32572/guntad.912655>.
- Awada, N. I., & Ismail, F. (2019). Happiness in the workplace. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE)*, 8(9), 1496-1500. DOI: 10.35940/ijitee.I3313.0789S319.
- Aydınlı Kulak, F. (2016). *Mesleki canlılık*. Ed. P. Kanten ve S. Kanten içinde Örgütsel Davranışın Aydınlık ve Karanlık Yüzü (227-237).
- Bani-Melhem, S., Zeffane, R., & Albaity, M. (2018). Determinants of employees' innovative behavior. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 30(3), 1601-1620.
- Baruch, Y., Grimland, S., & Vigoda-Gadot, E. (2014). Professional vitality and career success: mediation, age and outcomes. *European Management Journal*, 32(3), 518-527. <https://doi.org/10.1016/j.emj.2013.06.004>.
- Baş, M. (2023). İşe adanmışlık ve bilgi paylaşımı arasındaki ilişkide mesleki canlılığın aracı, lider-üye etkileşiminin düzenleyici rolü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 1-23. Doi: 10.18074/ckuiibfd.1135862.
- Başoğlu, B., Şekeroğlu, M. Ö., Altun, E., & Dinçer, N. (2016). Öğretmenlerin iş yaşamındaki yalnızlıkları ile sosyo-demografik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 11(2), 66-76.
- Bilginioğlu, E. ve Yozgat, U. (2020). İşyerinde mutluluk ölçeği türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması”, *Journal of Yasar University*, 15: 201-206.

- Boz, H. Ve Alan, H. (2021). İş Yaşamında yalnızlık, çalışmaya tutkunluk, yaşam tatmini ve iş tatmini arasındaki ilişkilerin incelenmesi: turizm sektörü incelemesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 253-272. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.875242>.
- Calitz, A. P., Cullen, M. D., & Midgley, C. (2022). Exploring the factors that affect the happiness of south african veterinarians. *Journal of Veterinary Medical Education*, 49(1), 90-101.
- Chu, F., Long, Y., & Guo, M. (2015). Determinants and outcomes of professional vitality: evidence from China. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 43(8), 1335-1345.
- Chung, Y. W., Dong, X. T., & Yun, J. K. (2022). A study on the mediating effects of anxiety and happiness for workplace loneliness and behavioral outcomes of Korean police officers. *Policing: An International Journal*, 45(6), 924-938.
- Çakır, P. ve Yavuz, Y. (2022). Öğretmenler için örgütsel mutluluk ölçeği geliştirme çalışması, *Uluslararası Temel Eğitimler Çalışması Dergisi*, 3(2).
- Çankaya, Z. C. (2016). Özerklik desteği, temel psikolojik ihtiyaçların doyumu ve öznel iyi olma: özbelirleme kuramı. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(31), 23-31.
- Doğan, T., Çetin, B. ve Sungur, M. Z. (2009). İş yaşamında yalnızlık ölçeği türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 10(6), 271-277.
- Erdil, O., & Ertosun, Ö. G. (2011). The relationship between social climate and loneliness in the workplace and effects on employee well-being. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 24, 505-525. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.09.091>.
- Erer, B. (2021). İşyeri mutluluğunun öncülleri ve sonuçları üzerine nitel bir çalışma. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 215-229. <https://doi.org/10.47097/piar.918559>.
- Ernst, J. M., ve Cacioppo, J. T. (1999). Lonely hearts: psychological perspectives on loneliness. *Applied and Preventive Psychology*, 8, 1-22. [https://doi.org/10.1016/S0962-1849\(99\)80008-0](https://doi.org/10.1016/S0962-1849(99)80008-0).
- Firoz, M., & Chaudhary, R. (2021). The impact of workplace loneliness on employee outcomes: what role does psychological capital play? *Personnel Review*, 51(4), 1221-1247. <https://doi.org/10.1108/PR-03-2020-0200>.
- Firoz, M., Chaudhary, R., & Khan, A. (2020). Desolated milieu: exploring the trajectory of workplace loneliness (2006-2019). *Management Research Review*. <https://doi.org/10.1108/MRR-01-2020-0051>.
- Fisher, C.D. (2010), Happiness at work. *International Journal of Management Reviews*, 12(4), 384-412 doi: 10.1111/j.1468-2370.2009.00270.
- Gafa, İ. & Dikmenli, Y. (2019). Sınıf öğretmenlerinin iş doyumu ve iş yaşamındaki yalnızlık düzeylerinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 131-150.
- Gavin, J. H., ve Mason, R. O. (2004). The virtuous organization: the value of happiness in the workplace. *Organizational Dynamics*, 33(4), 379-392. doi:10.1016/j.orgdyn.2004.09.005.
- Guo, L. (2020). The effect of workplace loneliness on silence behavior —the role of team-member exchange and psychological capital. *Psychology*, 11, 467-479.
- Güler, M., Yanık, G., Yaşar, Ü., & Demir, F. E. (2022). İş yaşamında yalnızlığın psikolojik kırılma üzerindeki etkisini incelemeye yönelik bir araştırma. *Trends in Business and Economics*, 36(3), 250-257.

- Güner, F., & Cetinkaya Bozkurt, O. (2017). A research on exploration the reasons of bank employees'happiness and unhappiness in the workplace. *Journal of Organizational Behavior Research*, 2(2), 85-105.
- Hartmann, G. W. (1934). Personality traits associated with variations in happiness. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 29(2), 202. <https://doi.org/10.1037/h0073108>.
- Harvey, T. A. (2002). Harvey, T. A. (2002). *Professional vitality and the principalship: A construct validity study*. The University of Maine.
- Jha, I. N., Pal, D., & Sarkar, S. (2023). Unlocking the secret to happiness at work: the power of inclusive leadership, organizational justice and workplace inclusion. *Journal of Management Development*, (ahead-of-print).
- Kangal, A. (2013). Arthur schopenhauer'ın düşüncesinde mutluluğun imkânı problemi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(44).
- Kara, E & Başboğa, M. İ. (2022). İşyeri mutluluğu ve iş tatmini ilişkisinde algılanan örgütsel desteğin aracı rolünün belirlenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 364-384.
- Karaduman, M. (2013). İş yaşamında yalnızlık algısının örgütsel vatandaşlık davranışı ile ilişkisi ve öğretmenler üzerinde bir uygulama. *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*.
- Kaya, M.B. (2022). Ruh sağlığı alanında çalışanlarda iş yaşamında yalnızlık ve psikolojik sermaye. *İstanbul Kent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*.
- Keser, A., ve Karaduman, M. (2014). İş yaşamında yalnızlık algısının örgütsel vatandaşlık davranışı ile ilişkisi ve öğretmenler üzerinde bir araştırma. *HAK-İŞ Uluslararası Emek Dergisi*, 3(7), 178-197.
- Kim, K. S. (2019). The Influence of hotels high-commitment hrm on job engagement of employees: mediating effects of workplace happiness and mental health. *Applied Research in Quality of Life*, 14(2), 507-525.
- Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling* (4th ed.), NY: The Guilford Press.
- Kun, A., & Gadanez, P. (2019). Workplace happiness, well-being and their relationship with psychological capital: a study of hungarian teachers. *Current Psychology*, 1-15.
- Korkmaz, F. (2021). Mesleki canlılık kazanımında iş-aile zenginleşmesinin rolü: yapısal eşitlik model analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 942-955. <https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1176>.
- Lam, L. W., & Lau, D. C. (2012). Feeling lonely at work: investigating the consequences of unsatisfactory workplace relationships. *The International Journal of Human Resource Management*, 23(20), 4265-4282. <https://doi.org/10.1080/09585192.2012.665070>.
- Lykken, D. And Tellegen, A. (1996). Happiness is a stochastic phenomenon. *Psychological Science*, 7 (3), 186-189. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.1996.tb00355>.
- Lyubomirsky, S., Sheldon, K.M. and Schkade, D. (2005). Pursuing happiness: the architecture of sustainable change. *Review of General Psychology*, 9(2), 111-131. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.9.2.111>.
- Nartgün, Ş. S., & Demirer, S. (2016). Öğretmenlerin örgütsel sessizlik ile iş yaşamında yalnızlık düzeylerine ilişkin görüşleri. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 139-156.

- Mérida-López, S., Extremera, N., Quintana-Orts, C., & Rey, L. (2019). In pursuit of job satisfaction and happiness: testing the interactive contribution of emotion-regulation ability and workplace social support. *Scandinavian Journal of Psychology*, 60(1), 59-66.
- Milyavskaya, M., & Koestner, R. (2011). Psychological needs, motivation, and well-being: a test of self-determination theory across multiple domains. *Personality and individual differences*, 50(3), 387-391. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.10.029>.
- Mousa, M., Massoud, H. K., & Ayoubi, R. M. (2020). Gender, diversity management perceptions, workplace happiness and organisational citizenship behaviour. *Employee Relations: The International Journal*, 42(6), 1249-1269. DOI 10.1108/ER-10-2019-0385.
- Nartgün, Ş. S., & Demirer, S. (2012). Öğretmenlerin örgütsel sessizlik ile iş yaşamında yalnızlık düzeylerine ilişkin görüşleri. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 139-156.
- Orhan, A.T. (2023). İş yeri yalnızlığının çalışan performansına etkisi: akademisyenler üzerine bir uygulama, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 24 (1), 463-476. <https://doi.org/10.31671/doujournal.1191231>.
- Örnek, A. Ş., & Arslan Kavaz, B. (2022). Babacan liderliğin iş yeri mutluluğuna etkisinde iş yeri yalnızlığının rolü . *Uluslararası Sosyal Bilimlerde Yenilikçi Yaklaşımlar Dergisi*. 6(4), 357(386). <https://doi.org/10.29329/ijiasos.2022.504.1>
- Özkan, Z., & Memişoğlu, S. P. (2021). Türkçe ve türk kültürü dersi öğretmenlerinin örgütsel sosyalleşme ve iş yaşamında yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişki. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 7(4), 302-320. <https://doi.org/10.24289/ijsser.931461>
- Parlak, Ö. ve Koçoğlu Sazkaya, M. (2018). Beş faktör kişilik özelliklerinin iş yaşamında yalnızlık üzerine etkisinin incelenmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 149-165,
- Paschoal, T. And Tamayo, A. (2008). Construção e validação da escala de bem-estar no trabalho. *Avaliação Psicológica*, 7(1), 11-22.
- Pryce-Jones, J. (2010). *Happiness at work: maximizing your psychological capital for success*. Wiley-Blackwell.
- Rahmi, F. (2019). Happiness at workplace. *International Conference of Mental Health, Neuroscience, and Cyber-psychology* (pp. 32-40). <https://doi.org/10.32698/25255>.
- Ravina-Ripoll, R., Romero-Rodríguez, L. M., & Ahumada-Tello, E. (2021). Workplace happiness as a trinomial of organizational climate, academic satisfaction and organizational engagement. *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, 22(3), 474-490. <https://doi.org/10.1108/CG-12-2020-0532>.
- Reyes-Gonzalez, S. (2007). *Professional vitality: perspectives from nine school principals* (doctoral dissertation), Washington State University Puplicher.
- Ribeiro, M. I., Lopes, I. M., Fernandes, A., & Diniz, F. (2019). Impact of worker motivation and work environment on job happiness: case study of an organization that develops social support activities. In *Proceedings of the 34th International Business Information Management Association Conference (IBIMA)* (pp. 178-187).
- Salas-Vallina, A., Alegre, J. (2018). Happiness at work: developing a shorter measure, *Journal of Management & Organization*, 27, 460-480. doi:10.1017/jmo.2018.24.
- Sezen, G. (2014). Öğretmenlerin Bütünleşme ve iş yaşamında yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yüksek Lisans Tezi*.

- Soyalın, M. (2023). The mediating role of workplace happiness in the effect of humble leadership on employee performance. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(27), 206-222.
- Şimşek, T. (2022). İş tatmini ile çalışan performansı arasındaki ilişkide iş yaşamında yalnızlığın aracı rolü: market zincirleri çalışanları üzerine bir uygulama. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(3), 1161-1175.
- Tabançalı, E. (2016). Öğretmenlerin iş tatmini ile işyerindeki yalnızlık arasındaki ilişki. *Avrasya Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 16 (66), 263-280.
- Tortumlu, M., ve Taş, M. A. (2020). İşyeri kabalığı ve mutluluk ilişkisinde iş yaşamında yalnızlığın düzenleyici etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(2), 706-719.
- Tortumlu, M. (2022). Evden, ofisten ve hibrit çalışanlar arasında karşılaştırmalı bir araştırma: iş yaşamında yalnızlık, işe ilişkin duygusal iyi oluş, lider üye etkileşimi ve çalışma arkadaşları etkileşimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*.
- Ursachi, G., Horodnic, I. A. & Zait, A. (2015). How reliable are measurement scales? external factors with indirect influence on reliability estimators. *Procedia Economics and Finance*, 20. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00123-9](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00123-9).
- Uzunbacak, H. H. ve Akçakanat, T. (2018). Mesleki canlılık ölçeği türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Journal of Social Humanities Sciences Research*, 5(28), 3222–3230. <https://doi.org/10.26450/jshsr.715>.
- Uzunbacak, H. H., & Karagöz, Ş. (2022). Öz-şefkatin ve affetmenin iş yeri mutluluğu üzerindeki etkisi. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 6(1), 16-38.
- Williams, P., Kern, M. L., & Waters, L. (2015). A longitudinal examination of the association between psychological capital, perception of organizational virtues and work happiness in school staff. *Psychology of Well-Being*, 5, 1-18. DOI 10.1186/s13612-015-0032-0.
- Wok, S., & Hashim, J. (2015). The moderating effect of employee relations on networking towards workplace happiness among married women in malaysia. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 211, 306-312. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.11.039>.
- Wright, S. L. (2005). *Loneliness in the workplace*. Doctor of Philosophy in Psychology at the University of Canterbury.
- Wright, S. L. (2005). *Organizational climate, social support and loneliness in the workplace*. In *The Effect of Affect in Organizational Settings*, 1, 123-142). Emerald Group Publishing Limited. [https://doi.org/10.1016/S1746-9791\(05\)01106-5](https://doi.org/10.1016/S1746-9791(05)01106-5).
- Wright, S. L., Burt, C. D. B. & Strongman, K. T. (2006). Loneliness in the workplace: construct definition and scale development. *New Zealand Journal of Psychology*, 35 (2), 59-68.
- Wright, S., & Silard, A. (2021). Unravelling the antecedents of loneliness in the workplace. *Human Relations*, 74(7), 1060-1081. <https://doi.org/10.1177/0018726720906013>.
- Yılmaz, E., & Aslan, H. (2013). Öğretmenlerin iş yerinde yalnızlıkları ve yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 3(3), 59-69.
- Yıldız, A., & Uzunbacak, H. H. (2021). The effect of person-organization fit on job satisfaction: the role of workplace happiness. *Journal of Economics and Administrative Sciences Faculty*, 8(3), 1670-1698.
- Yurcu, G., & Kocakula, Ö. (2015). konaklama işletmelerinde çalışan yalnızlığının öznel iyi oluş üzerine etkisi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 30-41.

Yurdakul, S., & Kosa, G. (2023). Hizmetkâr liderliğin iş yaşam kalitesine etkisinde mesleki canlılığın aracı rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 1100-1115.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Fatih ÇELİK*

Makale Adı/Article Name

**Türk Dilinde Köken Konusu Tartışmalı Bazı Bitki İsimleri Üzerinde
Bir Değerlendirme**

*An Evaluation on Some Plant Names of Controversial Origin in Turkish
Language*

ÖZ

Bitkiler insan hayatında önemli bir yer teşkil eder. Bitkilerden hastalıkları tedavi etmekte, besin kaynağı amacıyla, barınmada, günlük yaşamda kullanılan aletlerin yapımında, süs eşyası, giysi vb. birçok alanda faydalanılır. Günümüze kadar hayatın her alanına bitkiler dâhil olmuştur. Bitkisiz bir yaşam insanoğlu için mümkün değildir. İnsan varlığının çok eski çağlara dayandığı Altay dağları ve Türkistan toprakları, Türkler için de varlıklarının tarih sahnesine çıktığı kadim topraklar olarak bilinir. Türkler bu topraklarda avcılığın yanında tarımla da uğraşmışlardır. Bu bakımdan çalışmaya konu olan bitkiler Türler tarafından çok eski çağlardan bu yana bilinmekte kullanılmaktadır.

Bu çalışmada kökeni konusunda farklı görüşler bulunan ve çok eski çağlardan bu yana Türklerin bildiği, gıda vb. alanlarda kullandığı bitkilerden olan alıç, arpa, buğday, erik, soğan, sarımsak isimleri ele alınmıştır. Bu bitki isimlerinin tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde kullanımı, eski Türkçe metinlerde geçen şekilleri, Moğolca, Farsça vd. dillerde nasıl kullanıldıkları, bu isimlerin etimolojik bakımdan nasıl ele alındığı ve son olarak da kökeni hakkında değerlendirme yapılmak suretiyle incelenmiştir. Bu çalışmanın benzer çalışmalardan farkı, çok farklı dillerdeki eski ve yeni kaynaklara ulaşılmış olması, çalışmaya çok daha geniş bir çerçeveden bakma fırsatı verip yapılan değerlendirmelerin daha kapsamlı olmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Bitki Adları, Köken Bilim

ABSTRACT

Plants play an important role in human life. Plants are used to treat diseases, as a source of food, for shelter, to make tools used in daily life, as ornaments, clothes, etc. It is used in many areas. Plants have been included in every aspect of life until today. A life without plants is not possible for human beings. The Altai Mountains and the lands of Turkestan, where human existence dates back to ancient times, are known as ancient lands where the Turks' existence came to the stage of history. Turks engaged in agriculture as well as hunting in these lands. In this respect, the plants subject to the study have been known and used by the species since ancient times.

In this study, there are different opinions about the origin of food, etc., which have been known by the Turks since ancient times. The names of the plants used in the fields such as hawthorn, barley, wheat, plum, onion and garlic are discussed. The use of these plant names in historical and contemporary Turkish dialects, their forms in old Turkish texts, Mongolian, Persian etc. It was examined by evaluating how they are used in different languages, how these names are handled in terms of etymology, and finally their origin. The difference of this study from similar studies is that old and new sources in many different languages were accessed, which gave the opportunity to look at the study from a much broader framework and made the evaluations more comprehensive.

Keywords: Turkish, Plant Names, Etymology

Extended Abstract

Turks have lived a nomadic life since ancient times. They were engaged in animal husbandry, agriculture and trade. They have learned everything about agriculture since ancient times. It is also quite developed in agriculture. It is not a barbaric, backward nation that constantly attacks other societies, as some anti-Turkish people state.

According to Chinese sources, the Huns were planting and harvesting wheat and barley. A Chinese annals writes that for a year there was no crop growth in the Hun lands due to severe cold. In the Altai and Sayan mountains, it has been suggested based on archaeological excavations that the cultivation of cereals has been practiced for at least 3,000 years. In the Gok-Turks, every family had their own land where they cultivated and irrigated.

In this study, we have looked at how the names of plants known by the Turks since ancient times have evolved over history, how they are used in different dialects, how they have been adopted into other foreign languages, and how scientists view the origins of these words by accessing ancient and new sources in different languages, allowing for a much broader perspective and more comprehensive evaluations. It is also important that plant names, which are a branch of the onomastic dictionary, contain the most valuable information about the history of the language and the history of peoples.

In this study, we will be discussing hawthorn, barley, wheat, plum, onion, and garlic, which are plants known by the Turks since ancient times and used in areas such as food, etc., and whose origins are subject to different views. The use of these plant names in historical and contemporary Turkish dialects, their forms in old Turkish texts, Mongolian, Persian etc. It will be examined by evaluating how they are used in different languages, how these names are handled in terms of etymology, and finally their origin.

1. Plant Names

1.1. Hawthorn (hawthorn, hawthorn):

This plant name is used as "alça" in Kyrgyz Turkish. While in Azerbaijani Turkish, "alça" is used to mean 'plum and the tree of this fruit', there is another plant name in Azerbaijani Turkish that means 'wild plum' and the origin of the word is shown to be Persian in the dictionary.

As a result, it can be thought that the name "alç" is derived from the root of 'red', and this notion is more plausible than the belief that this name has Persian origin due to the color of this fruit. The probability of it being borrowed from Turkish to Persian is higher.

1.2. Barley:

As a result, considering that barley was cultivated later in China compared to other crops, and taking into account that Turks had established great empires in that region at that time, and shortly after Uyghur Turks also settled in the agricultural basin, and considering that Uygurs were also advanced in agriculture, the likelihood of the word "arpa" being of Turkish origin is higher.

1.3. Garlic:

As a result, it would be a bit of a stretch to show Arabic or Persian as the origin of the name garlic. The idea that Mongolian influenced the Uyghur Turks is not widely supported, but considering that the Uyghur Turks taught agriculture and other things to the Mongolians, as well as the fact that Mongolian, which heavily influenced Siberian Turkic dialects, did not influence this word to those dialects, is a situation that requires explanation. From this perspective, it seems more plausible that it is derived from the verb root "sar-".

Conclusion

In this study, the names of alıç, arpa, buğday, erik, soğan and sarımsak have been examined. First of all, the historical process of these plants, when the Turks started to produce/consume them, and how these plants spread around the world are emphasized. Then, how these plant names were mentioned in historical and contemporary Turkish dialects, the etymological studies carried out on them and how they were transferred from Turkish to other languages were revealed, and then an opinion was expressed on the origin

of these names. When naming an object in Turkish, as in many languages, the shape, color or movement of that object is taken into account and it can be seen that the name is given in this way. These and similar situations are taken into consideration in newly coined names today, as in Turkish names from thousands of years ago. It has been determined that the names discussed in this study were formed in this context. As Turks developed in the field of agriculture, as in many things, they influenced other societies and were also influenced by those societies.

Giriş

Eski çağlarda konargöçer bir yaşam tarzına sahip olan Türkler, genelgeçer bilgi olarak kabul edildiği gibi sadece hayvancılıkla uğraşan bir topluluk değildir. Aksine takip edilebilen tarihî kaynaklara bakıldığı zaman ticaret, hayvancılık ve tarımla uğraşan, dönemin şartları doğrultusunda gayet gelişmiş, farklı ülkelerle ticarî antlaşmalar yapan medenî devletler kurmuşlardır. Türk düşmanlığı yapan bazılarının belirttiği gibi barbar, başka toplumlara sürekli saldıran geri kalmış bir millet değildir. Tersine kanun ve nizamı olan töreli bir millettir.

Çin kaynaklarına göre Hunlar buğday, darı ekip biçiyorlardı. Bir Çin yıllığı, şiddetli soğuk yüzünden bir sene Hun topraklarında ekin olmadığını yazar. Yine aynı kaynaklarda bir Hun buğday cinsi ile bir Hun fasulyesinden bahsederler. Altay ve Sayan dağlarında hububat ziraatının en az 3 bin yıldan beri yapıldığı, arkeolojik kazılara dayanılarak ileri sürülmüştür. Ayrıca Gök-Türklerde her ailenin ekip biçtiği, suladığı arazisi vardı. Altay bölgesinde Hunlar zamanında açılmış sulama kanallarına tesadüf edilmiştir (Kafesoğlu, 2016: 314).

Dil, milletler için geçmişten geleceğe köprü görevi gören bir varlıktır . Hayatımızın toplumsal alanında, gündelik yaşamda meydana gelen değişimler ve ortaya çıkan olgular hakkında ancak dille konuşabilir, yazabilir ve ifade edebiliriz. Olguları dil birimleri aracılığıyla tanımlamayabiliriz. İnsanlığın yaşamı dil aracılığıyla yansıtılır, o toplumdaki her bireyin bilinci, iletişim yeteneği, kuşaklar boyunca biriktirdiği zengin karakter, kapsamlı yaşam deneyimi, içinde yaşadığı dünyanın farklı yönlerini öğrenme ve tanıma çabası dil ile ifade edilir.

Dilimiz hayatımızın tüm yönlerine hizmet eder. Kullandığımız kelimeler arasında anlamlarının hangi yönde ilişkili olduğunu gösteren farklı anlamlara sahip isim ve sesler bulunmaktadır. Bu sesler tarihî bağlamda bizi ortak bir köke götürür. Bu seslerden oluşan isimlerin, lehçeler bağlamında ortaklıklarının karşılaştırmalı olarak araştırılması, araştırmacıları kapsamlı bilimsel sonuçlara götürecektir.

Bu çalışmada, çok eski çağlardan bu yana Türkler tarafından bilinen bitki isimlerinin tarihî süreç içerisinde nasıl şekillendiği, hangi lehçede nasıl kullanıldığı, diğer yabancı dillere nasıl geçtiği, kelimelerin kökeni hakkında bilim insanlarının görüşlerinin nasıl olduğu üzerinde durulmuştur. Çok farklı dillerdeki eski ve yeni kaynaklara ulaşılarak, çalışmaya çok daha geniş bir çerçeveden bakma fırsatı yakalanıp, yapılan değerlendirmelerin daha kapsamlı olması sağlanmıştır. Ayrıca onomastik sözlüğün bir dalı olan bitki adlarının, dilin tarihi ve halkların tarihi ile ilgili en değerli bilgileri içermesi de ayrıca önem arz etmektedir.

Bitki adının öğrenilmesi halk arasında özellikle duyarak ve görerek olduğu için bu adlar kulaktan kulağa geçerken bazı farklılaşmalara uğrayabilmektedir: *papatya*, *papaçya*, *bubeçce*, *çalba*, *şalba*, *tanel*, *tehnal*, *harnup*, *harrup* gibi. Bazen görerek tanınmış olan bitki başka bir bitkiye benzetilerek o da aynı adla belirtilmekte ve böylece farklı türe ve hatta farklı cinslere ait bitkilere aynı ad verilmektedir (Tuzlacı, 2006: XV). Bitkilerin adlandırılmasındaki çağrışım aralığı incelenirken çok yönlü olarak ele alınmalıdır. Bitkiler adlandırılırken organ adları, hayvan adları, sayılar, şahıs adları, çeşitli hastalık adları, maden (cevher) adları, koku adları, astronomi terimleri, yetiştiği/geldiği coğrafya veya etnik/dini unsurlar vb. özelliklerden yararlanılarak adlandırma yoluna gidilmiştir (Uçar, 2013: 2673). Bölgeden bölgeye dahi farklılık gösterebilen bitki adlarının lehçeler bağlamında karşılaştırmalı olarak ele almak büyük önem teşkil etmektedir.

Türk lehçelerinde ortak sözcük hazinesinin belirlenmesi Türkolojinin en acil konularından biridir. Uzun yıllardır doğal bir ayrılma süreci içerisinde bulunan Türk lehçeleri yakın yüzyıllarda Rusya

ve Çin gibi işgalci devletlerin bilinçli olarak uyguladığı dil politikaları neticesinde lehçeler arasındaki farklılaşma oldukça artmıştır. Fakat Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte bağımsız Türk devletlerinin ortaya çıkması ve Türkoloji alanında Türk kökenli Türkologların çalışmalar yapmasıyla, ortak noktaların belirlenmesi adına da ciddi çalışmalar hız kazanmıştır.

Bu tür yapılan dil çalışmaları sadece dilbilim alanına hizmet etmekle kalmayıp bazen bir milletin tarihine dahi ışık tutabilmektedir. Örneğin Hint-Avrupa araştırmaları biliminin 2000 yıllık gelişim tarihini özetleyen ve bu doğrultuda devrim yapan T.V. Gamkrelidze ve V.V. Ivanov (1984), “Hint-Avrupa Dili: Proto-Dil ve Proto-Kültürün Yeniden İnşası” başlıklı temel eserde tarihsel-karşılaştırmalı Hint-Avrupa araştırmalarında zengin bir deneyim biriktirmiştir. Bu araştırmalar bir sonuca varıp Hint-Avrupalıların eski anavatanının Mezopotamya olduğunu dilsel kanıtlarla ispatlamaya çalışmıştır. Ancak tek bir kelime bu sorunun olumlu çözümüne engel teşkil etmiştir. Bu da Hint-Avrupa dilinde yer alıyor denilen huş ağacı (kayın) kelimesidir. Çünkü sıcak bir bölgede yer alan Mezopotamya'da huş ağacı yetiştirmek imkânsızdır. Ancak daha sonra yazarların dilsel yeniden yapılandırma çalışmalarının tarihsel gerçeğe uygun olduğu ortaya çıkmıştır. Çünkü paleobotanik kazılar 8-10 bin yıl önce bu bölgede huş ağacının yetiştiğini kanıtlıyor. Dolayısıyla bu bakımdan bitki adlarının Türk lehçeleri ve Türk topluluklarının tarihî çalışmalarında değerli bir malzeme olduğu konusunda şüphe yoktur (Çelik, 2019: 15).

Bu çalışmada kökeni konusunda farklı görüşler bulunan ve çok eski çağlardan bu yana Türklerin bildiği, beslenme, tedavi vb. alanlarda kullandığı bitkilerden olan *alıç*, *arpa*, *buğday*, *erik*, *soğan*, *sarımsak* isimleri art ve eş zamanlı olarak ele alınacaktır. Bu bitki isimlerinin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde kullanımı, eski Türkçe metinlerde geçen şekilleri, Moğolca, Farsça vd. dillerde nasıl kullanıldıkları, bu isimlerin etimolojik bakımdan nasıl ele alındığı ve son olarak da kökeni hakkında değerlendirme yapılmak suretiyle incelenecektir.

1. Bitki İsimleri

1.1. Alıç (aluç, alça) (Crataegus):

Sert iklim koşullarına karşı dayanıklı bir bitki olan *alıç* geniş adaptasyona sahiptir. Dünyada Avrupa, Kuzey Afrika, Çin, Kuzey Amerika, Avustralya gibi birçok bölgede ortama uyum sağlayarak yetişmektedir (Vatansever, 2016: 2).

Crataegus cinsine ait bazı türlerin meyveleri kırmızıdır (Tuzlacı, 2006: 10). Gül familyasından bir meyve ağacı veya çalı. Yapraklar daha uzun, çiçekler beyaz, meyveler yuvarlaktır (Botbayeva, 1991: 10). Besim Atalay, Divan-ı Lugati't Türk'te *aluç* kelimesinin Arapçasının doğru olmadığını divanda *şeftali* anlamında verilse de bugünkü karşılığı olan *alıç* kelimesinin aynısı olması gerektiğini belirtmektedir (Atalay, 1986: 22). Bu isim Çağatay Türkçesinde *aluc* “erik, yabancı muattar bir meyve; mişmiş, irik, kemirte, tentegil, tentekel, ālū, çoğan, dolana, erik, kıysı, örük, uruq, erüksün” (Ünlü, 2013: 39). Kıpçak Türkçesinde *aluç* ‘alıç, yabancı elma’ şeklinde kullanıldığı görülmektedir (Toparlı vd. 2007: 8). Türkçe sözlükte (TDK, 2023: 143) *alıç* isminin Farsça *aluça* isminden geldiği belirtilmekte ve bu bitki için Türkçede *göven eriği*, *geyik diken*, *akdiken* ‘ağaç isimi’ olarak kullanılır. Bunun yanında Türkiye’de bu bitkinin bölgesel olarak farklı isimleri de kullanılmaktadır: *yemişen*, *beyaz diken*, *edran*, *geviş*, *ekşi muşmula* (Koç, 2005: 140).

Bu bitki ismi Kırgız Türkçesinde *alça* şeklinde kullanılır. Azerbaycan Türkçesi *alça* ‘erik ve bu meyvenin ağacı’ anlamının yanında *alu* ‘yabancı erik’ anlamına gelen ve sözlükte kelimenin kökeninin Farsça olduğu gösterilen bir bitki ismi daha bulunmaktadır (Altaylı, 1994: 32 - 39). Kazak Türkçesinde *alşa* olarak geçmektedir. Kazak Türkçesinin karakteristik özelle olan *ç>ş* değişmesi olduğu görülmektedir. Anlamı da 1. Alıç. 2. Alıç ağacı. şeklindedir (Koç vd. 2003: 43). Türkmen Türkçesinde *alıç* olarak kullanılır. Altay Türkçesinde *alıç* ismine karşılık olarak *tolono* ismi kullanılmaktadır. Kırgız Türkçesinde de *dolono* ismi geçer karşılık olarak da ‘akdiken ağacı’ verilmektedir. Bunun yanında Altay Türkçesinde *algıs* ‘anason’ kelimesi var fakat *alıç* kelimesi ile hem fonetik hem de anlam bakımından karşılığı birbirini tutmamaktadır (Cumakayev vd., 2018: 57, 286; KTS, 2017: 826).

Aliç ismi ile ilgili olarak Tuncer Gülensoy şu tespitleri yapmıştır: *Aliç* ‘Yabani bir meyve türü’ < OT. *aluç* ‘şeftali’ (DLT). Anadolu ağızlarında: *aluç*, *aluçe*, *aluça*, *alınca*, *alunça* şeklinde geçtiğini belirtmektedir. Kelimenin Türkçeden, Farsçaya *ālū*, *ālūça* şeklinde geçtiğini söyler. Fakat Dankof, Clauson, Tietze, Räsänen gibi sözlükçüler bu kelimenin kökenini Farsça olarak belirtir. Gülensoy, bu sözlükçülerin kelimenin Orta Türkçe dönemindeki *aluç* şekline bakmadıklarını eleştirmektedir (Gülensoy, 2007: 65-66). Karaağaç bu kelimenin Türkçeden, Far. *aliç*, *ālūç*, *ālinc*, *ālū*, *ālūçe* ‘alıç, küçük ekşi erik’; Rus. *alıçá* ‘erik türü, küçük erik, çakal eriği’; Srp. *álica* ‘meyvesi açık kırmızı renkte olan bir kiraz’; Yun. *alıç* ‘alıç’ olarak geçtiğini belirtmektedir (Karaağaç, 2021: 25).

Sonuç olarak *alıç* isminin *al* ‘kırmızı’ kökünden türemiş olması, bu da meyvenin renginden kaynaklı olabilir. Bu kelimenin Farsçadan Türkçeye değil, Türkçeden Farsçaya geçmiş olma olasılığı daha yüksektir. Fakat bir noktaya da açıklık getirmek gerekiyor; sert hava şartlarına dayanıklı bitki olan *alıç* Türklerin tarihte yaşam sürdüğü bütün soğuk topraklarda yetişmiş olması gerekir. Fakat Sibirya grubunda bu meyvenin farklı isimlendirildiği görülmektedir.

1.2. Arpa (*Hordeum vulgare*):

Bitkilerdeki kültürlenme, günümüzde bulunan kalıtlardan yola çıkılarak farklı bölgelerde farklı zamanlarda olduğu tahmin edilmektedir. Bir bölgede kültürlenmiş bir bitki uzun zaman sonra dünyanın farklı yerlerine çeşitli yollarla yayıldığı düşünülmektedir. Arpanın insanlık tarihindeki yeri çok eskilere dayanır. İlk kültürlenmiş arpanın 10 bin yıl önce olduğu tahmin edilmekle birlikte, Mısır’da MÖ 5000, kuzeybatı Avrupa’da MÖ 3.000, Mezopotamya’da 2350 ve Çin’de MÖ 1.500 yıllarına dayanır. İbraniler, Yunanlılar ve Romalılar için arpa, 1500-1600 (16. yüzyıl) döneminde ekmek üretiminde kullanılan ana bitkiydi (<https://wikifarmer.com/tr/arpanin-tarihi-besinden-degerleri-ve-bitki-hakkinda-bilgiler/>). *Arpa*, tahıl familyasından yıllık veya çok yıllık bitkidir (Botbayeva, 1991: 13).

Türkiye Türkçesinde ve daha birçok lehçede *arpa* şeklinde kullanılan bu bitki, Kaşgarlı Mahmut’un divanında şu şekilde geçer; *arpa* ‘arpa bitkisi’, *arpağan* ‘arpaya benzeyen bir bitki’, *arpala-* ‘sığır ve atlara arpa vermek, arpayı yem olarak vermek’, *arpalan-* ‘arpa elde etmek’ kelimelerinin kullanıldığı belirtiliyor. (Atalay, 1986: 296, 316). Kutadgu Bilig’de arpa “arpa” kelimesi 5 örnekte geçmektedir. Arpa hem ‘hayvan yemi’ olarak hem de ‘un yapılarak insan yiyeceği’ olarak kullanılır; ancak Kutadgu Bilig’deki bütün beyitlerde arpa, insan yiyeceği kavramını yansıtmaktadır; ayrıca “arpa aşısı” mütevazı bir yemek olarak tasvir edilmiştir (Öztürk, 2005: 204).

Codex Cumanicus’te de *arpa* şeklinde geçtiği görülmektedir (Argunşah ve Güner, 2015: 423). Radloff da sözlüğünde bu bitkiyi *arpa* olarak vermektedir (Radloff, 1893: 333). Moğolca sözlükte *arpa* bitkisi *arbay* olarak geçmekte, kökeni olarak da Türkçe yazmaktadır (Suhbaatar, 1997: 20). Gülensoy bu kelimenin Türkçe-Moğolca ortak kökenli bir söz olduğunu savunmaktadır (Gülensoy, 2007: 79). Kazak, Kırgız, Türkmen vd. Türk lehçelerinde *arpa* şeklinde geçerken Altay ve Hakas Türkçelerinde *arba* olarak kullanılmaktadır (Baskakov ve İnkijekova-Grekul, 1953: 30). Tuva Türkçesinde *arbay* olarak kullanılır (Harrison ve Anderson, 2002: 10). Türkçedeki *b>p* ses değişimi lehçe gruplarına göre görülen bir değişimdir. Gülensoy çalışmasında bu kelimenin kökeni hakkında farklı görüşler olduğu belirtir. Németh arpanın Hind-Avrupa dillerinden alıntı olduğunu söylemiştir. Doerfer de bu görüşleri destekleyici bir değerlendirmede bulunmuştur. Clauson Toharcadan kalma bir alıntı olduğunu belirtmiştir. Poppe ise Altayca olduğu görüşündedir. Dmitrieva arpanın Farsça olduğu söylemişse de Eren bu görüşün yanlış olduğunu açıklamıştır (Gülensoy, 2007: 79; Murad, 2009: 185). Karaağaç, Türkçenin *arpa* ismini Far. *arpa*, Ar. *arpaçiya* ‘Arpacılar mahallesi-Musul’, Erm. *arpa*, Mac. *arpa*, Rom. *arpaçic* vd. dillere verdiğini belirtmektedir (Karaağaç, 2021: 41).

E.V. Sevortyan bu kelimenin kökeni hakkında birçok görüş olduğunu belirtir. Sevortyan *arpa* sözünün Moğolca ile paralel bir şekilde Mançucada da *arbay*, *arfa* olarak geçtiğini söylemektedir. V. Korviç, Mançucada geçen *arfa* sözünün Türkçeden geçmiş olduğunu söylemektedir. Aynı şekilde Ramstedt, M. Räsänen, A. M. Şerbak *arpa* sözünün Türkçe kökenliği olduğunu ve

Mançucaya da Moğolca aracılıyla Türkçeden geçtiğini savunmaktadırlar. A. Joki bu bitki isminin İran kökenli olduğunu savunmaktadır. (Sevortyan, 1974: 176-177).

Sonuç olarak, Çin’de arpanın diğer bitkilere göre daha geç kültürlendiği dikkat edilirse ve o tarihlerde Türkler de o bölgede büyük devletler kurmuş oldukları ve yakın bir zaman sonra Uygur Türklerinin de Tarım havzasına indikleri ve Uygurların tarım alanında da ileri oldukları düşünülürse *arpa* isminin Türkçe kökenli olma olasılığı daha fazladır. Ayrıca tarıma dair birçok şeyi Moğollara Uygurların öğrettiği de göz önüne alınırsa bu kelimenin Moğolca kökenli olduğu veya Moğolca ile eş kökene sahip olduğu doğru olmasa gerekir. Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi Mançucaya da Türkçeden geçtiği düşünülürse bunun yanında tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinin hepsinde hemen hemen aynı fonetik şeklinin bulunması bu sözün Türkçe kökenli olma olasılığını çok fazla şekilde arttırmaktadır.

1.3. Buğday (Triticum):

Buğdayın insanlık tarihinin en önemli bitkilerinden biri olması ve tarıma geçiş sürecinde önemli bir rol oynaması, ayrıca tarihçesi de oldukça eskiye dayanması önemini arttırmaktadır. Bu bitkisinin kendisi gibi isminin de yayılması önemlidir. İnsanlık tarihinin en eski tarım ürünlerinden biri olan buğdayın, Anadolu ve Mezopotamya gibi bölgelerde binlerce yıl önce insanlar tarafından yetiştirilmeye başlandığı düşünülmektedir. Tahılların doğadan toplanmasına dair tarih MÖ 17.000 yılına kadar uzanmaktadır. Buğdayın yaklaşık 10 bin yıl önce Diyarbakır-Karacadağ’da kültüre alındığı tahmin edilmektedir. Buğday evcilleştiği alandan hemen sonra Batı Asya, Avrupa ve Kuzey Afrika’ya yayılmış, yani Atlas Okyanusundan Hindistan, İskandinavya’dan Nil vadisine yayılmıştır. MÖ 6500 Yunanistan’a, MÖ 5000 Almanya’ya ulaşmıştır. Çin’de yiyecek üretimi (pirinç ve akdarı) MÖ 7500’den önce başlamış olmasına rağmen buğdayın Çin’e ulaşması ya da orada yaygın olarak kullanılması biraz zaman almıştır. Belki de uzun süre pirinçle rekabet etmekte zorlanmıştır. Çin’de buğday kalıntıları MÖ 2600-1600 yıllarına ait bulunmuştur (Atar, 2017: 3,5).

Kaşgarlı Mahmut divanında şu şekilde geçer; *buğday, budğāy*. Kaşgarlı Mahmut bu ismin kullanımda bazı farklılıklar bulunduğunu Barsgan halkının *budğay* şeklinde kullandığını, başka ağızlarda *buğday* şeklinde olduğunu belirtir (Atalay, C. III, 1986: 240). Kutadgu Bilig’de *buğday* “buğday” sözü bir kere geçmektedir (Öztürk, 2005: 204). Kıpçak Türkçesinde *buğdan, buğday, boday, boğday, buday, budı, buğday, buyday* şeklinde kullanılır (Toparlı vd. 2007: 36). Codex Cumanicus’te *bugday* şeklinde geçmektedir. Bu ismin yanı sıra aynı anlama gelen *aşlık, boday, bogday* isimleri de kullanılmaktadır (Argunşah ve Güner, 2015: 449). Çağatay Türkçesinde *buğday* (Ünlü, 2013: 169) ve Harezmi Türkçesinde *buğday* (Ünlü, 2012: 110) şeklinde geçmektedir.

Çağdaş Türk lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *buğda*; Başkurt Türkçesinde *boyzay*; Kazak Türkçesinde *biyday*; Kırgız Türkçesinde *buuday*; Altay Türkçesinde *buuday*; Hakas Türkçesinde *puğday*; Özbek Türkçesinde *buğday*; Tatar Türkçesinde *boday*; Türkmen Türkçesinde *buğday*; Yeni Uygur Türkçesinde *buğday* şeklinde geçmektedir (Altaylı, 1994: 153; Koç vd. 2003: 89; Botbayeva, 1991: 28; KTLS, 1991: 82-83; Cumakayev vd., 2018: 368; Arıkoğlu, 2005:385).

Moğolca etimoloji sözlüğünde *buğdai* ‘buğday’, ağızlarında; Halha *buuday*, Kalmuk *buudaya*, Baoanca *buğdi*, Donşian *baudēi*, Monguarca *būdi* şeklinde kullanımları vardır. Moğolcada bu isimden türetilmiş *budağa* ‘lapa, mama’ kelimesi vardır. Bu kelime Moğolca Halha ve Buryat ağızlarında *budaa*, Kalmuk *budan*, Monguarca *buda*, Donşian *budan*, Baoanca *baday* şeklinde kullanılırken bu kelime Mançurca *buda*, ET. *badgai*, Türk lehçelerinden Kırgız Türkçesinde *botko*, Başkurt Türkçesinde *burtka*, Çuvaş Türkçesinde *pātā* olarak kullanılmaktadır (Sonjeyev vd. 2015: 107-109). Sevortyan, Çinlilerin buğdayı çok eski çağlardan beri hatta Türklerin bu bölgelerde bulunmazdan önceki dönemlerden beri yetiştirdiğini ve ayrıca eski Çin kaynaklarında Türlerin de *buğday* yetiştirdiği şeklinde ifadelerin bulunduğunu belirtmektedir. Moğolca *buğdai* kelimesinin eski şeklinin *buğday* (*buğday* şeklinin *buğuday* kelimesinden geldiğini) olduğunu söylemektedir. Ayrıca Moğolca *budağa(n)* sözünün Buryatça *budaa* ve Tunguz-Mançucada *buda* şekillerinin Türk lehçelerini yansıtmadığını, bunun istisna olarak sadece Özbekçe ağızlarında

buğday ~*buğdek* bulunduğunu söylemektedir (Sevortyan, 1978: 234-235). Burada Sevortyan'ın buğdayı Çinlilerin, Türkler bu bölgeye gelmeden önce kullanmaya başladığını belirtmesi verilere göre doğru görünmemektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi günümüz bitki bilimcilerinin Çin'de buğday kalıntıları MÖ 2600-1600 yıllarına ait olduğunu belirtmeleri Türklerin de o tarihlerde o bölgede buldukları tarihî kaynaklara göre aşikar olduğuna göre bu görüş çürümektedir. Ayrıca bitkinin evcilleşmesinden sonra Batı Asya'ya oradan da Ortay Asya (Türkistan'a) gelmesi daha akla yakındır. Çin'e de Hindistan üzerinden olabileceği gibi Türkler aracılığıyla da geçmiş olma olasılığı da bulunmaktadır.

Türkçe buğday ismini başka dillere vermiştir. Bunlar; Far. *būkda*, Mac. *búza*, Bul. *budá-otu* vd. (Karaağaç, 2021: 134; Gün vd., 2002: 106; Küçükler ve Yıldız, 2019: 57).

Sonuç olarak *buğday* isminin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde bulunması, bitki olarak da Türklerin çok eski çağlardan bu yana kullanması bu ismin Türkçe kökenli olduğu ve bunun yanında bu kelimeyi başta Moğolaca olmak üzere çok farklı dillere verdiği düşünülebilir.

1.4. Erik (Öruk, erük, ürük, örik) (Prunus):

Türk lehçelerinin genelinde *örük* olarak görülen bu meyve ismi bazı Türk lehçelerinde; Türkiye Türkçesinde *kayısı*, Karaçay-Malkar Türkçesinde *şaptalı*, Kumuk Türkçesinde *kürege*, *koraga*, Kırım-Tatar Türkçesinde *zerdali*, *kayısı* şekilleriyle kullanılır. Türk lehçeleri aracılığıyla Rus diline *uruk* şeklinde girmiştir (Karasayev, 1996: 607). Çağdaş Türk lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *erik*; Kazak Türkçesinde *örük*; Kırgız Türkçesinde *örük*; Özbek Türkçesinde *örük*; Türkmen Türkçesinde *erik*; Yeni Uygur Türkçesinde *gükkak örük*, bazı Türk lehçelerinde ise Rusçadan geçmiş şekli olan *abrikos* 'kayısı' olarak kullanılmaktadır (KTLS, 1991: 458-459).

Divan-ı Lugatı't Türk'te *erük* 'şeftali, kayısı, erik gibi meyvelere verilen genel ad' olarak geçmektedir (Atalay, 1986: 13). Harezmi Türkçesinde *erek* 'erik' *erek yıgaçlıg* 'erik, ağacına sahip, erik ağaçlı' (Ünlü, 2012: 175) aynı zamanda Harezmi Türkçesinde *çara ürük* "siyah erik" şeklinde *ürük* de kullanıldığı görülmektedir (Ünlü, 2012: 287). *Erik* ismi Harezmi Türkçesinde *tülüg erig* 'tüylü erik (şeftali)' şeftali anlamında da kullanılmaktadır (Ünlü, 2012: 611). Codex Cumanicus'te *erik* şeklinde geçmektedir (Argunşah ve Güner, 2015: 468). Kıpçak Türkçesinde *erik*, *erük*, *irik* (Toparlı vd. 2007: 74) ve Çağatay Türkçesinde *erik* 'henüz olmamış zerdali', *erüksün*, *irik*, *erik*, *örük*, *uruk* 'erik, zerdali, kayısı' anlamlarında kullanılmaktadır (Ünlü, 2013: 342).

Bu kelime Türkçeden Far. *erük* 'erik, kayısı, zerdali', *erjen* 'acı badem ağacı'; Erm. *erik* 'erik'; Rus. *oryük*, *uryük* 'kurutulmuş erik' gibi yabancı dillere geçmiştir (Karaağaç, 2021: 285).

Sevortyan, bu kelimenin Türk lehçelerinde *erik*, *örük*, *ürük*, *örük* vb. şekillerde kullanıldığını karşılığı olarak da 'erik, şeftali, kayısı' gibi anlamlarda kullanıldığını belirtmektedir. Birinci şeklin *örük* olduğunu, ikinci ünlüde bulunan dudaksız ünlünün etkisi ile *erük* şeklinin ortaya çıktığını ve bu değişimin yuvarlak ünlülerde devam ederek *örük*, *örük* şekillerini aldığı belirtmektedir. *Erik* şeklinin de bu değişimler neticesinde ortaya çıktığı akla yakındır. Sevortyan ayrıca Uygur, Özbek, Sarı Uygur vd. bazı lehçelerde kökteki ünlü daralmasından kaynaklı *örük* yapısının *ürük* şekline dönüştüğünü söylemektedir (Sevortyan, 1974: 291).

Gülensoy bu kelime hakkında *erik* 'Erik; kayısı'= ET, OT. *erük* 'şeftali, kayısı, erik gibi meyvelerin genel adı'. <*er-(ü)k* olarak ayırımı yapıp, Anadolu ağızlarında *erug*, *erük*, *eruk*, *erihy* olarak geçtiğini belirtmektedir (Gülensoy, 2007: 337). Neticesinde *erik* sözünün kökeni olarak Gülensoy'un açıklaması doğru görünmektedir.

1.5. Soğan (Sogan) (Allium cepa):

Soğan, yaklaşık 5000 yıldır dünya çapında en az 175 ülkede yetiştirilmektedir. Eski Mısırlılar, küresel soğanı evrenin bir sembolü olarak görüyorlardı. Soğan hakkında bilinen ilk yazılı rapor Sümerlerden gelmekte ve MÖ 2600-2100 yıllarına kadar uzanmaktadır (Gedik, 2022: 12). Tevrat'ta, İsraililer Mısır'dan göç ettikten sonra eski yerlerinde yedikleri yiyecekleri sayarken soğan ve sarımsaktan da söz ederler. Bu da gösteriyor ki dünyada soğanın bilinme tarihi binlerce

yıl öncesine çıkmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de Bakara Suresi'nin 61. ayetinde yukarıda bahsedilen olaya, Yahudilere göndermede bulunarak soğandan bahsedilir (Akman, 2020: 187-188).

Eski Türkçe sözlükte *soğun* olarak geçer (DTS, 1968: 507). Divan-ı Lügati't Türk'te *sōgun*, *sōgan* şeklinde geçmektedir (Atalay, 1986: 527). Codex Cumanicus'te *sogan* olarak kaydedilmiştir (Argunşah ve Güner, 2015: 554). Tarihi Türk lehçelerinden Kıpçak Türkçesinde *şoğan* (Toparlı vd. 2007: 238), Çağatay Türkçesinde *soğan* (Ünlü, 2013: 997) ve Harezmi Türkçesinde *soğan* (Ünlü, 2012: 526) olarak geçmektedir.

Altay Türkçesi *sogono*; Azerbaycan Türkçesi *soğan*; Başkurt Türkçesi *huğan*; Kırgız Türkçesi *soğon*, *piyaz*; Tatar Türkçesi *suğan*; Türkmen Türkçesi *soğan*; Yeni Uygur Türkçesi *soğan*; Tuva Türkçesinde *soğuna*; Tofa soğunak; sokına (KTLS, 1991: 786-787; Çumakayev, 2018: 591; Levinskaya vd., 2003: 296).

Moğolca etimoloji sözlüğünde *soğan* kelimesine fonetik olarak yakın fakat anlam olarak biraz farklı olan *soğu* geçmekte, Moğolca ağızlarından Kalmuk *soh* 'bir tür kamış; bir yeşilliğin ismi', Mançurca *sogi* 'yeşillik, sebze; *soxo* 'yabani yeşillik' şeklinde kullanımları vardır. Ayrıca aynı sözlük Eski Türkçe *soğun* kelimesine de atıfta bulunuyor. Moğolcada benzer bir şekil olan *songgina* 'kuru soğan' kelimesi de bulunmaktadır. Ağızlarında, Halha *songino*, Kalmuk *sohın*, Buryat *hongino*, Monguarca *suğunoğ* olarak geçmektedir (Sanjeyev, 2018: 122, 124). Ramstedt Moğolcadaki bu kelimelere istinaden *soğan* ismini Moğolca ile ilişkili olduğunu veya Moğolcadan geçtiğini belirtmektedir. Clauson, Eski Uygurca *osgun* 'soğan' kelimesinin göçüşme yoluyla *soğun* şeklini aldığı ayrıca Moğolcaya *songina* şeklinde geçtiğini söylemiştir. Dimitriev ve Damdinov *sogan*'ın Moğolcadan Türkçeye geldiğini belirtmiştir (Karadeniz, 2017: 628). Moğolcada *soğan* anlamında kullanılan bir isim daha vardır; *kömülü* [kömü-li], . Halha *hömöl* 'Moğol soğanı' kelimesi bulunmakta, Eski Türkçe *kümürgän* 'dağ soğanı' ismiyle aynıdır (Sanjeyev, 2016: 140).

Eyuboğlu, *soğan* kelimesini Sanskritçe *sukanda* (soğanda) *sugan-sogan-suğan/soğan...* olarak açıklamaktadır (Eyuboğlu, 2004: 604).

Gülensoy, *soğan* 'Yumrumsu ve yeşil yaprakları kullanılan ıtırılı bir bitki' = ET., OT. *soğan ~ soğun* (DLT) < *sōga(u)n*" (Gülensoy, 2007: 790).

Tietze, etimoloji sözlüğünde *soğan* isminin Türkçe kökenli olduğunu ve Eski Türkçede *sōgan* olarak geçtiğini belirtmekte ve Türkiye Türkçesinin çeşitli dönemlerine ait kullanım örnekleri vermektedir (Tietze, 2019: 397).

L. Budakov *soğan* isminin *sok-* (delmek, vurmak) fiilinden geldiğini belirtmekte, aynı bakış açısını V. Rassadin de ifade etmekte, Rassadin *soğan* kelimesini, Yakutçada geçen *onoğos* 'ok' sözü ile ilişkilendirmektedir. Eğer *sogon* ve *onogos*'un anlamlarını karşılaştırırsak, ikincisi 'temreni olmayan ok' anlamında kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle daha akla yakın olan özdeş şey, *ono* > *onogos* olmasıdır (Levinskaya vd., 2003: 297; Resenen, 1969: 425).

Karaağaç *soğan* isminin bazı dillere Türkçeden geçtiğini belirtmektedir. Far. *sūgan*, *sūh*; Erm. *sag*, *sig*; Mac. *hagyma* vd. (Karaağaç, 2021: 764).

Sonuç olarak, *soğan* ismi hem tarihî hem de çağdaş Türk lehçelerinin hemen hemen hepsinde bulunduğu görülmektedir. Az da olsa bazı lehçelerde Farsçadan geçen piyaz kelimesi kullanılırken, bazılarında da Rusça *luk* ismi soğan anlamında kullanılmaktadır. Fakat bunların da kelime hazinelerine bakıldığında *soğan* sözünün olduğu ama kullanılmadığı görülüyor. Bazı bilim adamlar bu kelimenin Moğolcadan geçtiğini varsaysa da Türkçe kökenli olduğunu kabul eden araştırmacılar daha fazladır. *Soğan* isminin *sok-* fiilinden türediği görüşü tutarlı görünmektedir.

1.6. Sarımsak (*Allium sativum*):

Sarımsak, dünya geneline gıda, baharat ve tıp alanında bin yıllardır kullanıldığı düşünülen bir bitkidir. *Sarımsak* (*Allium sativum* L.), Alliaceae familyasına ait *Allium* cinsinden soğanlı bir bitki türüdür. *Sarımsak* tarih boyunca bütün dünyada farklı kültürlerin mutfaklarında hem baharat ve yiyecek olarak hem de tedavi amaçlı kullanılmıştır. Anavatanı Orta ve Batı Asya olarak kabul edilen sarımsağın dünyada 700 çeşidi vardır. Sarımsağın sağlık üzerine olan olumlu etkisinin

5000 yıldan beri bilindiği Babilliler, Mısırlılar, Romalılar, Çinliler, Yunanlılar ve Hindular tarafından çok yaygın bir şekilde kullanıldığı belirtilmektedir (Özaydın vd. 2020: 28).

Türk halkının yemek kültüründe süt ve et ürünleri ağırlıklı olsa da baharatların da olduğu eski çağlardan beri bilinmektedir. *Sarımsak* Hindistan'dan Çin'e M.Ö. devirlerde geçtiği düşünülürse Asya Hunları döneminde Türkler, Çinliler ile olan münasebetleri dolayısıyla sarımsakla tanışmış olmalıdır. Türkler konargöçer bir yaşam tarzı süren ve daha çok hayvancılıkla uğraşan bir toplum olarak bilirse de aslında çok eski zamanlardan bu yana Türklerin ticaret ve tarımla uğraştığı da tarihi kayıtlarda geçmektedir. Bu duruma çalışmanın giriş kısmında detaylı bir şekilde değinilmiştir.

Divan-ı Lugati't Türk'te *sarmusak*, *samursak* şeklinde geçmektedir (Atalay, 1986: 494). Codex Cumanicus'te *sarmusak* şeklinde geçmektedir (Argunşah ve Güner, 2015: 548). Tarihi Türk lehçelerinden Kıpçak Türkçesinde *sarımsak* (Toparlı vd. 2007: 238), Çağatay Türkçesinde *sarımsak* (Ünlü, 2013: 952), Harezmi Türkçesinde *kamgak*, *sarımsak*, *sarmusak* (Ünlü, 2012: 284, 503) şeklinde geçmektedir. Harezmi Türkçesinde tespit edilen *kamgak* kelimesi Divan-ı Lugati't Türk'te *kamgak* 'evlerin açık yerlerine örtülür, kamyş gibi yüksekçe bir ot, semer otu' olarak açıklanıyor. Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde *sarımsak* kelimesinin bu şekilde adlandırılması olmaması nedeniyle, bu isimlendirmenin sınırlı zaman ve bölge için geçerli olduğu düşünülebilir (Atalay, 1986: 258).

Çağdaş Türk lehçelerinde şu şekilde geçmektedir: Azerbaycan Türkçesi *sarımsak*; Başkurt Türkçesi *harımhak*; Kazak Türkçesi *sarımsak*; Kırgız Türkçesi *sarımsak*, *sarmusak*; Tatar Türkçesi *sarımsak*; Türkmen Türkçesi *sarımsak*; Yeni Uygur Türkçesi *samsak*; Özbek Türkçesi *sārimāk*, Altay Türkçesi *uskum*, Tuva Türkçesi *koş-soguna* 'sarımsak', *mañgırzın* 'yabani sarımsak'; Hakas Türkçesi *çama*, *hastay*, *mañırsın* 'yabani sarımsak' (KTLS, 1991: 747-746; Çumakayev, 2016: 841; Levinskaya vd., 2003:180, 207; Arıkoğlu, 2005: 31, 68, 131).

'*Sarımsak* (Al-liumsativum)'. Etimolojisi tartışmalıdır. Leh dilbilimci Marek Stachowski kendisinin bu kelimeyi daha önce, < *sarımsı* 'sarımsı, beyazımsı' < *sarı*, (< *sāryg*) modern bir yansıması olarak açıkladığını ancak artık bu konuda emin olmadığını, çünkü *sarımsak* kelimesi hiçbir Türk dilinde bir -g- harfi içermediğini belirtiyor. Yeni düşüncesinin sarımsak sözcüğünün Arapça 'keskin' anlamına gelen صارم (*şārim*) kelimesinden alıntılandığını belirtmekte. Bu durumu şu şekilde açıklıyor: *sarımsak* < *şārim* 'keskin' < ar. *şārim* benzeri, yani *sarı*+*ms(i)*+*ak* (< *sarı*+*msı* 'sarımsı' < *sarı* 'sarı') olarak değil de *sarı*+*ms(i)*+*ak* (< *sarı*+*msı* 'biraz keskin' < *sarı* 'keskin') (Stachowski, 2019: 294).

Eyuboğlu *sarımsak* ismi için eğer kökünü *samursak* olarak alınırsa köken olarak Farsça *samur* kelimesine bağlamak gerektiğini, *samur* (semmur) hayvanının tüylerinin renginin *sarımsak*'a benzediğini, fakat kökün *sam* değil de *sar* almak gerektiğini bu bağlamda Türkçe *sar-* fiilinden yola çıkarak sarılmak, dolanmak anlamında sarımsağın da aynı şekli almasından kaynaklı olarak kökeninin Türkçe olduğunu belirtmektedir (Eyuboğlu, 2004: 584).

Gülensoy, Kaşgarlı'nın divanında *sar-im* sözü bulunduğuna göre ve *sarı(u)msak*'ın da doğal yapısının birbiri üzerine sarılmış dişlerden oluştuğu dikkate alınırsa en uygun biçimin: *sar-i(u)m+sA-k* olacağını, *samur* kelimesinin üzerine +*sAk* ekinin getirilmesinin uygun olmayacağını söylemektedir (Gülensoy, 2007: 739).

F. Dörfer, birincil formu *sarmusaq* olarak kabul eder. Ayrıca M. I. Trofimov tarafından *sarımsak* kelimesinin fonetik tarihi şu şekilde sunulmaktadır: *sarmusak* // *sarmisak* > *samursak* // *sarımsak*. Sarımsak'ın kökeni hakkında V. Bang'in fikri, bu kelimenin *sar-* 'sarmak, sarmak' fiilinden türediği yönündedir. Bu hipotez Brock tarafından da desteklenmektedir (Levinskaya vd., 2003: 224).

Dofer'in görüşüne göre Türk lehçelerinden Moğolcaya *sarımsak* ödünç alınmıştır; F.Ramstedt'in görüşüne göre Türkçe ve Moğolca kelimelerin akrabalığı hakkındaki fikirlere karşı çıkılmasına rağmen, *sarımsak* kelimesinin Moğolca kökeninin net olmadığı düşünülmektedir. *Sarımsak* kelimesinin Uygurca kaynağı, Sarıkol ağzındaki *sarmisoq* 'sarımsak' kelimesine kadar gitmektedir (Levinskaya vd., 2003: 225). Moğolca *sarımsak* ismi *sarımsak* olarak ölçünlü dilde

kullanılırken ağızlardan Halha *sarimsag*, Kalmuk *särmsg* olarak geçmekte ve Moğolcanın etimolojik sözlüğünde bu kelimenin Moğolcaya Türkçeden geçtiği belirtilmektedir (Sanjeyev, 2018: 92). M. Resenen bu kelimenin gelişimi ile ilgili olarak *sarimsak* < *sarismak* < *sarsimak* ‘pis kokulu’ kelimesinden türemiş olabileceğini belirtmekte buna delil olarak da Özbek Türkçesinde *sassık piyaz* ‘sarımsak’ anlamında kullanıldığı göstermektedir (Levinskaya vd., 2003: 225; Resenen, 1969: 404). Günümüz Özbekçesinde bu kelimenin ‘yabani, dağ sarımsağı’ anlamında kullanıldığı görülmüştür. Stachowski’nin Arapça keskin koku anlamında kullanılan *صَارِم* (*şārim*) sözünden türemiştir tezine *sassık piyaz* fikir olarak yakın olsa da hem tarihî hem de çağdaş Türk lehçelerinde *sarimsak* sözünün bu anlamda kullanımına rastlanmaması bu iki fikrin de çok geçerli olmadığı düşüncesine yöneltilmektedir.

Karaağaç bu kelimeyi Türkçenin, Farsçaya *sarimsak* şeklinde ödünç olarak verdiğini belirtmektedir (Karaağaç, 2021: 732). Ayrıca *sarimsak* Farsça *سير* (*sir*) olarak da geçmektedir (Kanar, 2016: 375). Sarımsak sözünün Farsça *sir* kelimesinden geldiğini düşünmek fonetik bakımdan çok ters gibi görünmese de aldığı ekleri açıklamak adına sıkıntılı bir durumdur.

Sonuç olarak sarımsak isminin kökeni olarak Arapça veya Farsça göstermek biraz zorlama bir fikir olacaktır. Moğolcadan geçtiği düşüncesi de çok taraftar bulmamakla birlikte Uygur Türklerinin, Moğollara tarım vb. birçok şeyi öğrettiği düşünülürse ve ayrıca Sibiryaya Türk lehçelerine çok tesir eden Moğolcanın bu kelimeyi o lehçelere vermemesi de izaha muhtaç bir durumdur. Bu açıdan bakıldığı zaman *sar-* fiil kökünden türemiş olduğu daha akla yakın gelmektedir.

Sonuç

Bir ağacın dalları gibi dörtbir yana yayılmış olan Türkler gittikleri her yere köklerinden beslendikleri kültürlerini, dillerini vb. götürmüşlerdir. Türkler konargöçer yaşamın içerisinde hayvancılık, tarım ve ticaretle uğraşmışlardır. Hunlardan, Göktürlere ve devamındaki Türk devlet ve boylarından günümüze tarım aletleri, sulama kanalları vb. tarıma dair birçok şey kalmıştır. Kalan bu miras Türklerin tarıma ne zaman başladıkları ve tarımda ne kadar yol katettiklerini göstermesi adına önemlidir. Türkler birçok şeyde olduğu gibi tarım alanında gelişirken başka toplumu etkilemiş ve aynı zamanda o toplumlardan da etkilenmiştir.

Bu çalışmada *alıç*, *arpa*, *buğday*, *erik*, *soğan*, *sarimsak* isimlerinin üzerinde durulmuştur. Ele alınan bu bitki isimlerinin sayısını artırmak mümkündür. Fakat çalışmanın başında da belirtildiği gibi çalışmaya bir sınırlılık koyabilmek, dar alanda daha geniş kapsamlı bir bakış açısı ile bakabilmek adına bu sınırlandırma konulmuştur. Öncelikli olarak ele alınan bu bitkilerin tarihi süreci Türklerin bunları ne zamandan itibaren üretmeye/tüketmeye başladığı, dünyada bu bitkilerin nasıl yayıldığı üzerinde durulmuştur. Ardından bu bitki isimlerinin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde nasıl geçtiği, bunlarla ilgili olarak yapılan etimolojik çalışmalar ve Türkçeden başka hangi dillere nasıl geçtiği ortaya konmuş, ardından bu isimlerin kökeni üzerine görüş belirtilmiştir. Birçok dilde olduğu gibi Türkçede de bir nesneye isim verirken, o nesnenin şekline, rengine veya o nesneye ilgili olarak yapılan bir hareket dikkate alındığı ve isimde bu şekilde verildiği görülmektedir. Bu çalışmada ele alınan isimlerin de bu bağlamda oluştuğu tespit edilmiştir.

Tarih, arkeoloji, dil vb. sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalar ilerledikçe geçmişin karanlık noktaları aydınlanmaktadır. Türkoloji alanında yapılan her çalışma da Türk tarihinin her yönüyle ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Türk halkının sadece hayvancılık ve toplayıcılıkla geçindiği genel tezinin yapılan çalışmalar ile çöktüğü görülmektedir. Bu çalışma da Türklerin çok eski çağlardan bu yana tarımla uğraştığını birçok bitkiyi ürettiğini ve tükettiğini göstermiştir.

Kısaltmalar

Far.: Farsça

Rus.: Rusça

Erm.: Ermenice

OT.: Orta Türkçe

ET.: Eski Türkçe

DLT: Divan-ı Lugati't Türk

KTLS: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü

KTS: Kırgızca Türkçe Sözlük

Kaynakça

- Akman, E. (2020). *Türk Kültüründe Soğan ve Kastamonu/Araç'ın Soğanı*. Konya: Kömen Yayınları
- Altaylı, S. (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: MEB yay.
- Arıkoğlu, E. (2005). *Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ yayınları.
- Arıkoğlu, E., Alimova, C., Askaraova, R. ve Selçuk, B. K. (2017). *Kırgızca-Türkçe Sözlük*. Manas Üniversitesi yay.
- Atar, B. (20217). Gıdamız Buğdayın, Geçmişten Geleceğe Yolculuğu. *Süleyman Demirel Üniversitesi Yalvaç Akademi Dergisi*, 2 (1) : 1-12,
- Baskakov, N. A. ve İnkijekova-Grekul, A. İ. (1953). *Hakassko-Russkiye Slovar*. Moskva. [Баскаков, Н. А. и инкижекова-Грекул, А. И. (1953). Хакасско-Русский Словар. Москва.]
- Botbayeva, M. Ö. (1991). *Botanika Terminlerinden Tüshündürmө Sөzdügü*. Bişkek. [Ботбайева, М. Ö. (1991). Ботаника Терминдердин Түшүндүрмө Сөздүгү. Бишкек.]
- Bulut, B. (2018). Eski Uygur Türkçesinde Türkçe Bitki Adlandırmaları -1: Yiyecek-İçecek Olarak Kullanılan Bitkiler. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:6, Sayı:12.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford At The Clarendon Press.
- Çelik, F. (2009). *Kırgız Cana Türk Tilindegi Ösümdük Attarının Gramatikalık Özgeçöliktörü*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Bişkek Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Çumakayev A. E., Ekeyev, N. V., Mayzina, A. N., Piyantinova, K. K., Tıdkova, N. N. ve Tunteşeva, E. V. (2018). *Altaysko-Russkiye Slovar*. Gono-Altaysk. [Чумакаев А. Е., Екеев, Н. В., Майзина, А. Н., Пийантинова, К. К., Тыдыкова, Н. Н. и Тунтешева, Е. В. (2018). Алтайско-Русский Словар. Гono-Алтайск.]
- Çumakayev A. E., Mayzina, A. N., Ozonova, A. A. ve Almadakova, N. D. (2016). *Altaysko-Russkiye Slovar*. Gono-Altaysk. [Чумакаев А. Е., Майзина, А. Н., Озонова, А. А. и Алмадакова, Н. Д. (2016). Алтайско-Русский Словар. Гono-Алтайск.]
- Çumakayev A. E., Mayzina, A. N., Ozonova, A. A. ve Almadakova, N. D. (2015). *Altaysko-Russkiye Slovar*. Gono-Altaysk. [Чумакаев А. Е., Майзина, А. Н., Озонова, А. А. и Алмадакова, Н. Д. (2015). Алтайско-Русский Словар. Гono-Алтайск.]
- Eyuboğlu, İ. Z. (2004). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal yayınları.
- Gamkrelidze, T.V. ve Ivanov, V.V. (1984). *İndoevropskiy Yazık: Rekonstrutsiya Prayazıka i Protokol'turi*. Moskva. [Гамкрелидзе, Т.В. и Ыванов, В.В. (1984). Индоевропейский Язык: Реконструтся Праязыка и Протокультуры. Москва.]

- Gedik, H. (2022). *Fitoremediasyon Yöntemi ile Bakır Birikiminin Giderimi: Soğan (allium cepa l.) Örneği*. [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesinde Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: TDK yayınları.
- Gün, B., Yılmaz, G., Zsuzsa, K. ve Edit T. (2002). *Macarca Türkçe Sözlük*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó,
- Harrison, K. D. ve Anderson, D. S. (2002). *Tiva–Angli Angli- Tiva Söztük*. U.S. Copyright.
- Kafesoğlu, İ. (2016). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken yay.
- Kanar M. (2016). *Büyük Farsça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say yayınları.
- Karaağaç, G. (2021). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: TDK yayınları.
- Karadeniz, Y. (2017). Codex Cumanicus'ta Bitki Adları. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 1
- Karasayev, H. K. (1996). *Kamus Naama*. Bişkek. [Карасаев, Х. К. (1996). Камус Наама. Бишкек.]
- Komisyon, (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. Kültür Bakanlığı Yayınları. [Kâşgarlı Mahmud]: *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*: Çeviren: Besim ATALAY, Ankara 1939, I, XXXVI+ 530 s.; 1940, II, 366 s.; 1941, III 452 s. TDK [yayın nr: 521, 522, 523, 524].
- Koç, H. (2005). *Derman Bitkileri*. Ankara: Akçağ yayınları.
- Koç, K., Bayniyazov, A. ve Başkapan, V. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ yayınları.
- Küçükler, P. ve YILDIZ, Y. (2019). Hazâ Kitâb-I Hulâsa-İ Tıbb'daki Bitki Adları Üzerine Bir İnceleme A Research About Plants Names In Hazâ Kitâb-I Hulâsa-İ Tıbb. *ZfWT Vol 11*, No. 2. s. 51-67
- Murad, S. (2009). *Lûgat-I Müşkilât-I Eczâ Derviş Siyâhî Lârendevî (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler)*. [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nadelyayev V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. ve Şçerbak, A. M. (1968). *Drevneturkskiy Solovar*. Leningrad: Nauka. [Наделяев В. М., Насилов, Д. М., Тенищев, Е. Р. и Щчербак, А. М. (1968). Древнетуркский Соловар. Ленинград: Наука.]
- Özaydın, A. G., Arın, E. ve Önem, E. (2020). Türk Mutfağında Yeni Bir Fonksiyonel Gıda Olarak Siyah Sarımsak (*Allium sativum* L.): Fenolik Madde İçeriği ve Bakteriye İletişim (Quorum Sensing) Üzerine Etkisi. *Akademik Gıda*, 18(1) (2020) 27-35.
- Öztürk, F. (2005). Kutadgu Bilig'de Bitki Adları. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, Cilt: VI, Sayı 1, Sayfa: 201-208
- Radloff, V. V. (1893). *Slovarya Turkskih Nareçiy. C. I*. Akademi nauk. [Радлофф, В. В. (1893). Словаря Туркских Наречий. С. I. Академи наук.]
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*. Helsinki
- Sanjeyev, G. D., Orlovskaya, M. N. ve Şevernina, Z. V. (2015). *Etimologičeskiy Slovar' Mongol'skih Yazikov. C. I*. Moskva. [Санжеев, Г. Д., Орловская, М. Н. и Щеввернина, З. В. (2015). Етимологический Словарь Монгольских языков. С. I. Москва.]

- Sertkaya, O. F. (2012). Adana, Begrek > Beyrek ve Elma Kelimelerinin Kökeni Üzerine. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 19, 2 (2012) 101-113.
- Sevortyan, E. V. (1974, 1978, 1980). *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov*. Akademia Nauk SSSR İstitut Yazıkoznaniya, Moskva. [Севортян, Е. В. (1974, 1978, 1980). *Етимологический Словарь Туркских языков*. Академия Наук СССР Институт Языкознания, Москва.]
- Stachowski, M. (2019). *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Suhbaatar, O. (1997). *Mongol Helniy Har Ügiyn Tol*. [Улаанбаатар. Сухбаатар, О. (1997). *Монгол Хелний Хар Угийн Тол*. Улаанбаатар.]
- Tenişev, E.R. (1968). *Tıva-Orus Slovar'*. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya. [Тенишев, Е.Р. (1968). *Тыва-Орус Словарь*. Москва: Советская Ентсиклопедия.]
- Tietze, A. (2019). *Tarih ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. Ankara: TÜBA
- Toparlı, R., Vural, H. ve Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK yayınları.
- Tuzlacı, E. (2006). *Türkiye Bitkileri Sözlüğü*. İstanbul: Alfa yay.
- Uçar, İ. (2013). “Kavram-Çağırım-Kelime” Bağlamında Bitki Adlarına Anlam Bilimsel Bir Yaklaşım. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turcic*. Volume 8/1, p. 2671-2683,
- Ünlü, S. (2012). *Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim yayınevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim yayınevi.
- Vatansever, H. (2016). *Aliç (Crataegus tanacetifolia, Crataegus monogyna) Meyvesi Çeşitlerinden Üretilen Marmelat ve Reçellerin Bazı Özelliklerinin Belirlenmesi*. [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- <https://wikifarmer.com/tr/arpanin-tarihi-besin-degerleri-ve-bitki-hakkinda-bilgiler/>

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author
Mustafa ATSAN*

Makale Adı/Article Name

Veri Okuryazarlığının Öneminin ve Algılamalarının İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları Bağlamında Değerlendirilmesi: İK Yöneticilerine Yönelik Bir Görüşme

Evaluation of the Importance and Perceptions of Data Literacy in the Context of Human Resources Management Practices: An Interview for HR Managers

ÖZ

Verilerin yoğun olarak kullanıldığı günümüzde veri okuryazarlığı kavramının tüm sektörlerde kullanılması gerekmektedir. Verilerin doğru analiz edilip doğru yorumlanmasıyla alınacak kararların, yapılacak işlerin daha doğru sonuçlar vereceği düşünülmektedir. İş dünyasında doğru şekilde uygulanan veri okuryazarlığı ile hem çalışanların gelişimi hem de işletmelerin büyüyerek varlıklarını devam ettirebilmesi mümkündür. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı işletmelerin en önemli departmanlarından olan insan kaynakları departmanında çalışan yöneticilerin veri okuryazarlığı algılamalarının ölçülmesi ve bu kavramın insan kaynakları yönetimi uygulamalarında önemini ortaya koymaktır. Ulusal alan yazında insan kaynakları alanında veri okuryazarlığı üzerine yapılan bir çalışmaya rastlanmamasından dolayı çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Araştırma deseni olarak fenomenolojik desen kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu veri okuryazarlığı konusunda bilinçli ve tecrübeli olan 10 insan kaynakları yöneticisi oluşturmaktadır. Katılımcılara e-görüşme yöntemi kullanılarak e-mail yoluyla ulaşılmıştır. Toplanan veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Literatür taraması sonucunda oluşturulan sorulara katılımcıların vermiş oldukları cevaplar sonucunda, insan kaynakları yöneticilerinin veri okuryazarlığı algılamalarının yüksek olduğu ve bu kavramın insan kaynakları yönetimi uygulamalarında önemli görüldüğü bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Veri, Okuryazarlık, Veri Okuryazarlığı, İnsan Kaynakları Yönetimi

ABSTRACT

In today's world where data is used intensively, the concept of data literacy should be used in all sectors. It is thought that the decisions to be taken by analyzing and interpreting the data correctly will give more accurate results. With the right data literacy applied in the business world, it is possible for both the development of employees and the growth of businesses to continue their existence. In this direction, the aim of this study is to measure the data literacy perceptions of managers working in the human resources department, which is one of the most important departments of the enterprises, and to reveal the importance of this concept in human resources management applications. Since there is no study on data literacy in the field of human resources in the domestic literature, it is thought that the study will contribute to the literature. In this study, qualitative research method was preferred. Phenomenological design was used as the research design. The study group of the research consists of 10 human resources managers who are conscious and experienced in data literacy. Participants were contacted via e-mail using the e-interview method. The collected data were analyzed by content analysis method. As a result of the answers given by the participants to the questions created as a result of the literature review, it was found that the data literacy perception level of human resources managers were high and this concept was considered important in human resources management practices.

Keywords: Data, Literacy, Data Literacy, Human Resources Management

Extended Abstract

The importance of data increases with the development of technology. When the literature is examined, data is defined as a capability of the digitalizing society (Logan, 2018). It is stated that in order for the data produced to be useful today, where data is so important, individuals must be competent in data literacy in order to find, collect, analyze and understand and critically evaluate it (Ridsdale et al, 2015). In the light of this information, it is possible to state that the importance of data literacy has emerged. Panetta (2021) defines data literacy as the ability to read, write, and transmit data. Valencia (2021), on the other hand, argues that individuals should be competent in data literacy in order to be successful in the business world in today's world of intense competition. In this context, it is understood that it is not enough just to obtain data. Correct interpretation, synthesis and analysis of the obtained data will cause the results to be healthier. Otherwise, it is possible to say that data that cannot be interpreted correctly will be harmful to the business. When data literacy is considered within the scope of the business world, it can be stated that data is important in terms of ensuring the belonging of employees in the decision-making processes of managers, performance and career management of their employees. For example, in a study, it is stated that school administrators and educators evaluate their educational processes more regularly based on the data they have obtained (Schildkamp and Kuiper, 2010). In another study, Brooks Jr (2012) stated that principals use data in their decision-making processes in the field of teaching in his research on secondary school principals. In this direction, it can be stated that in today's recruitment, the competencies of individuals in data literacy should be examined. When the national literature was examined, no study on data literacy in the field of human resources was found. In the international literature, there are a limited number of studies on data literacy in the field of human resources. When the literature is examined, it is seen that data literacy is generally studied in the field of education. For this reason, it is thought that this study on human resources management will contribute to the literature. From this point of view, the aim of this study is to measure the importance of data literacy in the human resources department, which is one of the important departments of the enterprises, and the level of perception by human resources managers. In this study, qualitative research method was used and phenomenological design was preferred as the research design. The study group of the research consists of 10 human resources managers who are experienced and knowledgeable about data literacy. The data were obtained by sending the semi-structured interview form to the participants via e-mail. Before starting the study, it was asked whether human resources managers had knowledge about the phenomenon of data literacy and the managers were determined in this context. Interview questions utilized during the data collection process were determined by taking into account human resources management practices. Five categories were determined from the research questions : recruitment and talent management, training development management, employee engagement, performance management and career management. According to the results of the analysis of the research, it was determined that the use of data literacy in selection and talent management is important and the perceptions of human resources managers in this function are high. Within the scope of training and development management in the second category, it was found that the participants agreed that data literacy is important and their perceptions were high. In the employee engagement category, only one participant did not respond positively or negatively, and the other participants stated that it was important. It has been stated that data literacy is also important in performance management, which is another category, and it has been concluded that human resources managers' perceptions of data literacy are high. According to the results obtained from the last category, the importance of career management in terms of data literacy; They expressed their opinion that it is important and it was determined that their perception was high in the context of this function. As a result, as a result of the analysis of the answers given by the participants, it was determined that the perceptions of the human resources managers included in the interview towards the concept of data literacy were high and the use of data literacy in the context of human resources management practices was important. In other words, the answers given by the participants support main predisposition on the literature of interest.

Giriş

Okuryazarlık kavramı sözlük anlamında okuma ve yazma becerileri şeklinde belirtilmektedir. Bireyler için önemli olan okuma ve yazma yeteneğinin sadece bir şeyleri okuyup yazma ile sınırlı olmadığını bilmek gerekir. Bu noktadan hareketle okuryazarlık, bireylerin sürdürdükleri hayatı, yaşamın içinde geçen olguları, durumları algılama ve kavramaya yönelik anlam yüklemeleri şeklinde tanımlanmaktadır (Aşıcı, 2009). Bu bilgiler ışığında okuryazarlığın bireyler için ne kadar

önemli olduğunu belirtmek mümkündür. Okuryazarlık, bireylerin etraflarında olup bitenleri analiz edebilmesini sağlamaktadır. Bu çalışmada ele alınan veri okuryazarlığı kavramı da verilerin günümüzde artmasından ötürü önem teşkil etmektedir. Veri okuryazarlığı, kurumsal olarak ele alındığında, çalışanların belirlenen hedeflere ulaşmak için elde edilen verileri tanımlama, kavrama, kullanma ve onları aktarma yeteneği şeklinde ifade edilmektedir (Ongena, 2023). Diğer bir deyişle, veri okuryazarlığı verileri, okuma, yazma ve anlama yeteneği şeklinde belirtilmektedir (Datatothepeople, 2018). Bu bağlamda, veri okuryazarlığının iş dünyasında da yadsınamaz derecede önemli olduğu görülmektedir. Şirketlerin iş değeri oluşturabilmeleri için veri okuryazarlığı kültürünü mutlaka oluşturmaları gerektiği ifade edilmektedir (Johnson, 2019). Bununla birlikte, Logan (2018), işletmelerin rekabet avantajını ele alabilmeleri adına veri okuryazarlığının iş dünyasında bilinmesi gereken ikinci bir dil kadar önem teşkil ettiğini belirtmektedir. Çünkü, iş dünyasında özellikle teknolojinin gelişmesiyle birlikte veriler ile yoğun şekilde karşılaşmaktadır. Bu bağlamda verilerin doğru şekilde okunup, analiz edilmesi ve yorumlanması rekabet avantajını elde edebilmek için önem teşkil ettiğini belirtmek mümkündür. Veriler ile birlikte atılacak adımlar tüm paydaşların güvenini kazanma konusunda ve inandırıcılık bağlamında da önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden verilerin doğru yorumlanıp analiz edilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte çalışmanın konusunu oluşturan insan kaynakları uygulamaları alanında veri okuryazarlığı ile ilgili henüz bir çalışmaya rastlanmamış olması nedeniyle bu çalışmanın önemli olacağı ve alan yazına katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı insan kaynakları yöneticilerinin veri okuryazarlığını insan kaynakları yönetimi uygulamaları kapsamında ne kadar algıladıkları ve önemsedikleri, bu kavram ile ilgili görüş ve deneyimlerini ortaya koymaktır.

1. Veri Okuryazarlığı

Dijital dönüşümün yoğun olduğu bu çağda bireyler sıklıkla veriler ile karşılaşmaktadır. Hem sosyal hayatta hem de iş hayatında karşılaşılan veriler bireylere karmaşık gelebilmektedir. Bu noktadan hareketle veri okuryazarlığı kavramının öğrenilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır (Gibson ve Mourad, 2018). Bu sayede yanlış ve etkili olmayan kararların alınma riskinin azaltılacağı düşünülmektedir (Bandari, 2020). Veri okuryazarlığının literatürde birçok tanımı bulunmaktadır. Bu kavram, bireylerin verilere ulaşmak, ulaştıkları verileri değerlendirmek, sentezlemek, ve sunmak şeklinde tanımlanmaktadır (Schield, 2004'den akt; Sur, 2022). Diğer bir tanıma göre ise, veri okuryazarlığı bireylerin kararlarını alırken veya iletişimde karşı tarafı inandırma konusunda verileri kavramak ve onları kullanmak şeklinde belirtilmektedir (Turan, 2021). Bununla birlikte Mandinach ve Gummer (2013), veri okuryazarlığını bireylerin alacağı kararlara yardımcı olabilmek adına karşılaştıkları verileri kavrama ve bu verileri doğru bir şekilde kullanabilme becerisi olarak ifade etmektedir. Williams ve Coles (2007) ise, bilgi ihtiyacına göre bilgiyi elde etmek, o bilgiyi değerlendirmek, harmanlamak, düzenlemek ve en sonunda o bilgiyi aktarmak için gereken stratejiler ve beceriler şeklinde tanımlanmaktadır. Bir başka çalışmada ise veri okuryazarlığı, bireylerin verileri elde ederek, onları analiz etmesi, tartışması, kodlaması ve ahlaki değerlere uygun olarak kullanmak şeklinde tanımlanmaktadır (Calzada ve Marzal, 2013). Handfield, Yacura, Soundararajan ve Zhong, (2020) ise çalışmalarında, veri okuryazarlığı eksikliğinin etkili iletişimi engellediğini belirtmektedir. Buna istinaden işletmelerde iletişim sorunu yaşanmaması açısından çalışanlara veri okuryazarlığı eğitimlerinin verilmesi gerektiği belirtilebilir. Bu sayede işletmelerin başarılarının ve büyümelerinin önünde ki engellerin kalkacağı çünkü zayıf veri okuryazarlığının başarı ve büyümenin önündeki en büyük engel olacağı ifade edilmektedir (Marr, 2020).

Literatürde belirtilen tanımların ışığında veri okuryazarlığı kavramının farklı yaklaşımlarının olduğu görülmektedir. Bu yaklaşımlardan birisi, veri okuryazarlığının daha fazla amaç ve düşünceyle kullanılması şeklinde tanımlanmaktadır (Markham, 2019). Diğer bir yaklaşım ise, sosyal değişimi motive etmek amacıyla verilerin kullanılması şeklinde belirtilmektedir (Deahl, 2014). İki yaklaşım göz önüne alındığında sosyal mecraların yoğun olarak kullanıldığı günümüzde veri okuryazarlığının önemi açıkça görülmektedir.

Alan yazında, veri okuryazarlığının yetkinlikleri ile ilgili çok fazla çeşitlendirme görülmekte fakat bu yetkinliklerin belirli bir standartta olmadığı belirtilmektedir. Örneğin, işletme öğrencilerinin veri okuryazarlığı yetkinliklerine yönelik yapılan bir çalışmada, işletme öğrencilerinin veri okuryazarı olmalarına yardımcı olacak yedi veri okuryazarlığı yetkinliği aşağıdaki şekilde belirtilmiştir. Bu yetkinlikler verilerin yorumlanabilmesi, veri odaklı karar verebilme, veri etiği, veriler ile kurulan iletişim ve sunumu, verileri anlama, veri organizasyonu ve depolama, veri kalitesinin değerlendirilmesi şeklinde belirtilmektedir (Pothier, Condon, 2020).

Diğer yandan, veri okuryazarlığının yetkinliklerine yönelik görüşlerini Jacobson (2021); elde edilen verileri iletme ve verileri yorumlama becerisi, kullanıcının verilere erişmesi için ihtiyacı olan becerilerin kazanılması, veriye dayalı kararlar almak için verilerin kullanılabilmesi ve verileri değerlendirme, anlama, analiz etme yetkinliğine sahip olunması şeklinde ifade etmektedir. Diğer bir araştırmada ise veri okuryazarlığı yeterlilikleri, verileri anlama, kullanma, verileri yönetme, paylaşma ve veriyi üretmek şeklinde açıklanmaktadır (Condon ve Pothier, 2022);

Bahsedilen yetkinlikler ışığında veri okuryazarlığının gereksinimlerinin birbirleriyle uyumlu ve bağlantılı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda verilerin yoğunlukla karşımıza çıktığı bu dönemde veri okuryazarlığı kavramını önemsemek gerekmektedir. Bununla birlikte işletmelerde veri okuryazarlığı konusunda yeterli donanım ve eğitimler verilmediği düşünülmektedir. Diğer bir deyişle çoğu işletmenin veri okuryazarlığı boşluğunu doldurmak için bir stratejiye sahip olmadığı görülmektedir. Bunu destekler nitelikte olan ve farklı sektörlere yönelik gerçekleştirilen bir çalışmanın bulgularında işletmelerin veri okuryazarlığı konusunda boşluklarını doldurmak için yeterli stratejiye sahip olmadıkları ve düzenli performans incelemelerine göre değerlendirme yaptıkları belirtilmektedir (Disseldorp, 2020).

2. İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları

İşletmelerin rekabet avantajını elde etme konusunda insan kaynakları yönetiminin etkili olması gerekmektedir. Bunun sebebi ise, işletmeler açısından insan sermayesinin önemli olduğu günümüzde insanı yönetmek ve yönlendirmek görevini insan kaynakları yöneticilerinin yapıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, insan kaynakları yönetiminin temel işlevi insan seçiminin nasıl yapılacağını ve bu seçilen bireylerden en verimli şekilde nasıl faydalanacağını içeren süreçleri yönetmek şeklinde belirtilmektedir (Benligiray, 2013). İnsan kaynakları yönetimine yönelik birçok tanım bulunmaktadır. İnsan kaynakları yönetimi kurumların varlıklarını sürdürebilmeleri adına çalışan bireylerin yeteneklerini, becerilerini ve davranışlarını yöneterek uygulaması şeklinde tanımlanabilmektedir (Can ve Özmen, 2023). Başka bir tanıma göre ise, doğru çalışanı doğru koşullarda ve zamanda işe alımını sağlayarak onları en etkin şekilde kullanabilmesi şeklinde belirtilmektedir (Tunçer, 2011). Bu tanımlar ışığında, insan kaynaklarının görevinin sadece işe alım ve çalışanları yönetmek olduğu anlaşılmamalıdır. İnsan kaynakları yönetimi aynı zamanda çalışanların işe alımı dışında onlara gerekli durumlarda eğitim vermeleri ve odaklanma açısından motivasyonlarını sağlayıcı faaliyetlerde bulunmaları şeklinde ifade edilmektedir (Kasımov, 2006). Benzer şekilde başka bir çalışmada, yetenekli işgörenlerin işletmeye dahil edilmesi, geliştirilmesi ve bu çalışanların daimi olarak hizmetlerine devam etmelerini sağlamak gerektiği belirtilmektedir (Çam 2011). Bu tanımlardan hareketle insan kaynakları yönetiminin temel amacı işletmenin faydasına olabilecek bireyleri işletmeye kazandırmak ve aynı zamanda çalışanların gelişim, motivasyon, eğitim ve performanslarını yönetmek şeklinde belirtilebilir.

Çalışan bireylerin işletmeye girişinin yapılmasından iş akdinin sonlanmasına kadar geçen süreçte karşılaştığı durumlara insan kaynakları yönetimi uygulamaları denilmektedir (Sarı, 2022). İnsan kaynakları yönetimi uygulamaları literatürde farklı şekilde sınıflandırılmaktadır. Dessler (2013), bu uygulamaları seçme ve yerleştirme, yetenek yönetimi eğitim ve geliştirme, performans yönetimi ve kariyer yönetimi şeklinde sınıflandırmaktadır. Bununla birlikte daha sonra çalışan ilişkileri, çalışan bağlılığı kurumsal değişim gibi uygulamaların da eklendiği belirtilmektedir (Gerçek, 2021). Bu sınıflandırmaları aşağıdaki şekilde belirtmek mümkündür;

- **Seçme ve Yerleştirme:** İşletmeler için doğru pozisyona doğru çalışanı işe almak önem taşımaktadır. İnsan kaynakları yöneticilerinin işletmelerde uyguladıkları seçme ve yerleştirme süreçleri, rekabet avantajını elde etmek, değişen ve gelişen dünyanın beklentilerini karşılayabilmek adına yetenekli çalışanları işletmelerine çekmek için önem taşımaktadır (Lacka-Badura, 2015). Bu nedenden dolayı yöneticilerin seçme ve yerleştirme sürecinde hassas davranmaları gerekmektedir. Bu süreçte farklı pozisyonlarda farklı kuşakların birlikte yer alacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Cappelli (2001) bu sürecin başında işletmelerin öncelikle aday havuzunu oluşturması gerektiğini ifade etmektedir. Daha sonra ihtiyaçlı pozisyonların duyurusunu yaparak adayların başvuru yaptığı internet sitelerini kullanarak onlara ulaşılması gerektiğini belirtmektedir.
- **Yetenek Yönetimi:** Rekabetin yoğun olduğu günümüzde işletmeler yetkinliği yüksek bireyleri kendi bünyelerine dahil edebilmek adına mücadele vermektedir. Birbirine rakip olan işletmelerin yetenekli bireyleri rakibine kaptırması avantajı da rakibine bırakmasına neden olabilir. Bu bağlamda yetenek yönetimi, kurumların hedeflerine ulaşabilmek adına yetkinliği yüksek, bilgili ve becerikli bireylerin tespit edilip bünyeye katılması, geliştirilmesi ve işte tutundurulmasını sağlayan bir işe alım politikası şeklinde tanımlanmaktadır (Güney, 2023). Diğer bir tanıma göre ise, önem teşkil eden pozisyonlarda sürekliliği sağlamak ve çalışanın kişisel donanımına katkı sağlamak için yapılandırılmış bir süreç şeklinde belirtilmektedir (Rothwell, 1994). Tanımlardan hareketle, işletmelerin yetenekleri tespit ederek ve sonrasında çalışanların yeteneklerinin gelişimine katkıda bulunarak elde tutulmasını sağlamanın önemli olduğunu belirtmek mümkündür.
- **Eğitim ve Geliştirme:** Eğitim ve geliştirme faaliyetleri işletmelerde çalışanların işe alımından işi bırakmasına kadar geçen süreç içinde devam etmesi gerekmektedir. Eğitim ile çalışanlara yeni beceri ve yetkinlikler kazandırılırken geliştirme aşamasıyla ise var olan yetenek ve yetkinliklerin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Aynı zamanda işgörenin bireysel performansının yüksek olması işletmenin de performansının yüksek olmasını sağlayacağından dolayı önem arz etmektedir (Gürbüz ve Bekmezci, 2012). İşletmelerde hem eğitim süreci hem de geliştirme sürecine dikkat edilmesi gerekmektedir. İki süreçte birbirinden farklılık göstermektedir. Verilecek olan eğitim, ilk işe başlama evresinde çalışılacak pozisyon ile ilgili bilgi ve beceriyi çalışana verme aynı zamanda tutum ve davranışlarında farklılıkları oluşturmak şeklinde belirtilmektedir (Koçel, 2011). Geliştirme sürecinde ise var olan fakat açığa çıkartılmamış yetenekleri keşfetmek, bilgi ve becerilerine yenilerin eklenmesini sağlamak amaçlanmaktadır (Palmer ve Winters, 1993).
- **Performans Yönetimi:** Çalışanların görevini ifa ederken gerçekleştirdikleri her bir faaliyet performans davranışı olarak nitelendirilmektedir (Memiş, 2010). Bu nedenden dolayı işletmenin varlığının devam edebilmesi ve büyümesi adına performans ve performansı yönetebilmenin önemli olduğu aşikârdır. Kurumlarda performans yönetiminin asıl amacı çalışanların etkinliğini artırmak ve bu bağlamda statülerinin yükselmesini, işten ayrılma ya da devam etmelerine karar verilmesi vb. konularda karar alma süreçlerine destek vermesidir (Pehlevan, 2022).
- **Kariyer Yönetimi:** Kariyer yönetimi işletmelerin çalışanlarının terfi edebilmeleri, seçenekleri değerlendirebilmeleri adına motive edici unsur olarak görülmektedir (Aldemir, Ataol ve Budak, 2001). Çalışanların kariyerlerine önem veren işletmeler çalışanlar tarafından tercih edilmektedir. Bu bağlamda insan kaynakları yönetiminin önemli bir uygulaması olan kariyer yönetimi işe alma konusundaki hassasiyet, personel seçim prosedürleri, performansa göre prim, yönetim geliştirme ve iş analizi ile belirlenen ihtiyaca göre eğitim faaliyeti çalışmalarını içermektedir (Soysal ve Kılınç, 2016).

- **Çalışan Bağlılığı:** Çalışanlar işletmeler için en değerli sermayelerdir. Bu yüzden çalışanlar iç müşteriler olarak adlandırılmaktadır. Yöneticilerin, çalışanları elde tutmak için çalışanlarını müşteri gibi görerek ilgilenmesi ve değer vermesi gerekmektedir. Bu sayede kuruma bağlılık hissetmeleri kolay olacaktır. Fakat, çalışanların bağlılığı, sadece kuruma olan bağlılıkları ile ilgili değildir. Aynı zamanda kurumun hedeflerine, misyonuna, değer ve normlarına olan bağlılık anlamına da gelmektedir (Paz, 2019). Başka bir ifadeyle çalışanlar sadece kurumlarına aidiyet hissetmezler, kurumu ilgilendiren her şeye bağlılık gösterirler. Çalışanların bağlılık hissetmeleri kurumdan ayrılma niyetlerinin daha az olmasına sebep olabilmektedir. İnce ve Gül (2005), yapmış oldukları çalışmada işgörenlerin bağlılık seviyelerinin yüksek olduğu kurumlarda daha uzun yıllar hizmet verdikleri saptanmıştır. Bu noktadan hareketle çalışanların kurumlarına olan bağlılığının önem teşkil ettiğini belirtmek mümkündür

Belirtilen sınıflamalar doğrultusunda insan kaynakları departmanlarının şirketlerde var olması çalışanların motivasyonu, aidiyeti ve başarıları için önemli olduğu ifade edilebilir.

3. Literatür İncelemesi

Literatür incelendiğinde insan kaynakları alanında veri okuryazarlığı ile ilgili çalışmaların kısıtlı olduğu görülmektedir. Veri okuryazarlığının genel anlamda eğitim alanında yapıldığı saptanmıştır. Konu ile ilgili yapılan bazı çalışmaları aşağıda belirtmek mümkündür;

- McClelland, (1973), veri okuryazarlığının çalışanlarının becerilerini işyeriyle birleştirici gelişim programları sayesinde öğrenerek daha iyi bir iş performansına sahip olabileceklerini belirtmişlerdir.
- White (2008) müdürlere yönelik veriye dayalı karar verme inançları üzerinde yapmış olduğu araştırmanın sonucuna göre veriler ile birlikte karar verme kalitesinin arttığını ifade etmiştir.
- McGray (2014) ise çalışmasında verilerin kullanımı konusunda okul yöneticilerinin yeterliliklerinin yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır
- Sezgin ve Erdoğan (2017) çalışmasında, okul müdürlerinin başkalarından elde edilen verileri kullandığı ama bilimsel verileri kullanmadıkları bulgusuna ulaşmıştır.
- Bandari, (2020), farklı değişkenlerin çalışan verimliliğini etkisini ölçen bir çalışmada veri okuryazarlığının çalışanların verimliliğine olumlu etkilerinin olduğu bulgusuna ulaşmıştır.
- Disseldorp, (2020), tarafından yapılan bir çalışmada işletmelerin birçoğunun karar verirken verilerden yararlanmadığını belirtmektedir. Bu nedenden dolayı çalışmada, çalışanların veri okuryazarlığı konusunda kendilerini geliştirmeleri gerektiğini vurgulanmıştır
- Dilekçi, Nartgün ve Nartgün (2020) okul yöneticilerine yönelik yapmış oldukları çalışmanın sonucunda katılımcıların veri kullanmanın gerekli olduğuna yönelik görüş belirttiklerini saptamışlardır.
- Deja, Januszko-Szakiel, Korycińska ve Deja, (2021), yapmış oldukları çalışmada ise, veri okuryazarlığının işyerinde psikolojik güçlendirme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bu araştırmanın bulgularına göre yeni mezun olan bireylerin çalıştıkları işletmelerde öz yeterlilikleri genel anlamda veriye dayalı iletişim açısından etkilendiği sonucuna varılmıştır.
- Park ve Cho (2021) tarafından yapılan bir çalışmada ise, veri okuryazarlığı, örgüt kültürü ve veri analitiği olgunluğu arasındaki ilişkileri ve örgüt kültürünün düzenleyici etkileri incelenmiştir. Araştırmada, çalışanların veri okuryazarlığı yetkinliği ne kadar yüksekse, kurumun veri analitiği olgunluğunun da o kadar yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Bu durumun da örgüt kültürünü pozitif yönde etkilediği belirtilmiştir.

- Aaltonen vd, (2021), veri okuryazarlığını kurumsal bağlamda değerlendirdikleri çalışmalarında veri okuryazarlığının çalışanların yeterliliklerini geliştirmekte bu sayede verilen verileri işlerinde destekleyecek şekilde kullanarak anlamlandırdıkları bulgusuna ulaşmışlardır.
- Miloradov, Rakic ve Marjanovic, (2022) yapmış oldukları araştırmada bir işletmede çalışanların en değerli veri okuryazarlığı yetkinliklerinin araştırılması amaçlanmaktadır. Araştırmanın sonucuna göre en değerli veri okuryazarlığı yetkinliklerinin verileri değerlendirme ve veri sınıflandırmasını okuma becerisi olarak öne çıktığı bulgusuna ulaşılmıştır.
- Kenyana, (2022), Kenya’da tekstil endüstrisinde 52 orta ve büyük tekstil şirketlerine yönelik yapılan bir araştırmada veri okuryazarlığının yöneticilerin karar verme süreçlerini nasıl etkilediğini ölçmek amaçlanmaktadır. Araştırmanın sonucuna göre, veri okuryazarlığının yöneticilerin karar verme süreçlerine önemli ölçüde katkıda bulunduğu ifade edilmiştir.
- Akgün (2023) yapmış olduğu çalışmada okul yöneticilerinin ve eğitimcilerin veri madenciliği konusunda algılarının düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır.
- Baeza Dager (2023) öğrenci işlerinde çalışan müdürlere yönelik gerçekleştirmiş olduğu çalışmada verilerin öğrencilerin ihtiyaçlarının ortaya çıkarılmasında kullanıldığı, öğrencilere yönelik yapılan etkinliklerin veriler sayesinde daha iyi yapıldığı sonucuna ulaşmıştır.

Literatür incelemesinin sonucunda özellikle veri okuryazarlığı kavramının son yıllarda artış göstermesi nedeniyle eğitim sektörü dışında farklı sektör ve alanlarda da çalışmaların yapılması ihtiyacının doğduğu belirtilebilir.

4. Yöntem

Bu bölümde, araştırmanın amacı, yöntemi, deseni, veri toplama aracı, çalışma grubu ve verilerin analizine dair bilgiler yer almaktadır.

4.1. Araştırmanın Amacı

Veri okuryazarlığı kavramı son yıllarda ön plana çıkmaya başlayan bir kavram olarak görülmektedir. Farklı disiplinlerde incelenen veri okuryazarlığının, ulusal literatürde insan kaynakları alanında henüz bir çalışmaya rastlanmaması üzerine bu çalışmanın yapılma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu yüzden literatürde yer alan boşluğu doldurarak yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, veri okuryazarlığı kavramının insan kaynakları yönetimi uygulamaları bağlamında ele alınarak insan kaynakları yöneticilerinin algılamalarını ve önem düzeyini ortaya koymaktır.

4.2. Araştırmanın Deseni

Veri okuryazarlığı kavramının insan kaynakları alanında uygulamalarına yönelik insan kaynakları yöneticilerinin önem düzeyi ve algılarının öğrenilmesi amacıyla nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Yıldırım ve Şimşek (2016) nitel araştırmayı, bir olgunun çözümünün görüşme, gözlem ve doküman analizi gibi yöntemleri kullanarak algı ve deneyimlerin ele alınma süreci şeklinde tanımlamaktadır. Çalışmada fenomenolojik desen tercih edilmiştir. Fenomenolojik desen önceden bilgi sahibi olunan konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi edinme çabası şeklinde belirtilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Diğer bir ifadeyle fenomenoloji deseni içeren çalışmalar bireylerin fenomen veya olgu ile ilgili yaşadıkları deneyimleri ortaya çıkarmaya yaramaktadır (Creswell, 2013).

4.3. Veri Oluşturma Araçları

Nitel çalışmalarda farklı görüşme teknikleri mevcuttur. Görüşme yöntemleri, yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış, yapılandırılmamış ve odak grup görüşmesi şeklinde ifade edilmektedir (Sönmez ve Alacapınar, 2011). Bu çalışmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmede bir durumun açıklanması ve ortaya çıkarılması

amaçlanmaktadır (Creswell, 2016). Görüşmede e-görüşme (mail) tekniği kullanılmıştır. E-görüşme, katılımcıların farklı bölgede olması veya aynı bölgeden olup ulaşılamayacak durumda olmasından ötürü iletişim kurmanın güç olduğu kişilerle görüşme yapma imkanı tanımaktadır (Fritz ve Vandermause, 2018). Bu nedenle, katılımcıların farklı bölgelerde olmasından dolayı e-görüşme tekniği tercih edilmiştir. Görüşme formu literatürün detaylı şekilde incelenmesiyle oluşturulmuştur. Araştırmada katılımcılara yöneltilen sorular şu şekildedir;

- 1) Veri okuryazarlığının seçme yerleştirme ve yetenek yönetimi açısından önemi nedir?
- 2) Veri okuryazarlığının eğitim ve gelişim yönetimi açısından önemi nedir?
- 3) Veri okuryazarlığının çalışan bağlılığı açısından önemi nedir?
- 4) Veri okuryazarlığının performans yönetimi açısından önemi nedir?
- 5) Veri okuryazarlığının kariyer yönetimi açısından önemi nedir?

4.4. Çalışma Grubu

Araştırmanın örneklemini olarak amaçlı örneklem tercih edilmiştir. Amaçlı örneklem, ilgilenilen ve araştırılan fenomen ile ilgili bu fenomen hakkında tecrübeli bireylerin seçilmesini içermektedir (Yağar ve Dökme, 2018). Bu noktadan hareketle, araştırmanın çalışma grubunu insan kaynakları yöneticileri oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunun insan kaynakları yöneticilerinden oluşmasının nedeni fenomen olarak adlandırılan veri okuryazarlığının insan kaynakları uygulamaları bağlamında ele alınmasıdır. Katılımcılar belirlenirken bu fenomene yönelik tecrübeleri kendilerine sorulmuş olup ona göre çalışma grubu oluşturulmuştur. Kullanılan desen ve örnekleme istinaden çalışma grubunu oluşturan bireylerin ilgilenilen konu ile ilgili deneyimli olmaları önem taşımaktadır. Görüşme yönteminde önemli olan hususun örneklemin sayısından ziyade toplanan verilerin araştırmacının ve araştırmanın maksadını ortaya koyabilmesi şeklinde ifade edilmektedir (Türnüklü, 2000). Örneklem büyüklüğü konusunda alan yazında sabit bir fikrin olmadığı ifade edilmektedir (Yağar, 2023). Örneğin, Glesne (2012), araştırmaya konu olan olgunun deneyimli kişilerden oluşması şartıyla 5-25 kişilik örneklemin tercih edilmesini belirtmektedir. Farklı bir tanımda ise, veri doygunluğundan bahsedilmektedir. Veri doygunluğuna ulaşamamasının çalışmanın kalitesine olumsuz etkilerinin olabileceği ifade edilmektedir (Fusch ve Ness, 2015). Bu doğrultuda veri doygunluğu dikkate alınarak konu ile ilgili deneyimi olan 10 kişiye uygulanmasının yeterli olduğu düşünülmüştür.

Katılımcılar	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Düzeyi	Görevi	Sektör
K1	K	40 - 49	Lisans	İK Müdürü	Hizmet
K2	K	30 - 39	Y.Lisans	İK Uzmanı	IT
K3	K	30 - 39	Y. Lisans	İK Uzmanı	Danışmanlık
K4	K	50 - 59	Lisans	İK Müdürü	Danışmanlık
K5	K	30 - 39	Lisans	İK Profosyenli	Danışmanlık
K6	K	30 - 39	Lisans	İK Müdürü	Bilişim Tekn.
K7	E	0-29	Ön Lisans	İK Müdürü	İnşaat
K8	K	40 - 49	Lisans	İK Müdürü	BİT
K9	K	40 - 49	Lisans	İK Müdürü	Turizm
K10	K	50 - 59	Lisans	İK Müdürü	Kamu

Tablo 1: Demografik Veriler

Tablo 1’de yer verilen demografik bilgilere göre araştırmanın grubu 9 kadın ve 1 erkek olmak üzere toplam 10 kişiden oluşmaktadır. Kadın katılımcıların çoğunlukta olmasının sebebi genel olarak şirketlerde insan kaynakları yöneticilerinin çoğunluğunun kadınlardan oluşmasından

kaynaklanmaktadır. Araştırmaya katılan katılımcılar için (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8...) kısaltmaları tercih edilmiştir. Eğitim düzeylerinin çoğunluğunun lisans düzeyinde olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaş aralığının ise çoğunlukla 30-39 ve 40-49 arasında olduğu görülmektedir.

4.5. Verilerin Analizi

Görüşme sorularından elde edilen verilerin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, görüşme sorularıyla elde edilen verilerin kategorilere ayrılarak tanımlanması şeklinde ifade edilmektedir (Ungan ve Dinçel, 2022). Bu yüzden elde edilen verilerin bir kopyası oluşturularak temize çekilmiştir. Bununla birlikte kategoriler, temalar ve katılımcıların cevapları doğrultusunda kodlar oluşturulmuş ve klasik yöntemle analiz edilerek herhangi bir bilgisayar programından yararlanılmamıştır.

4.6. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Nitel çalışmaların güvenilirliği için literatürde farklı stratejiler önerilmektedir. Merriam (2019) araştırmalarda güvenilirliği sağlamak ve verileri oluşturmak adına yeterli katılımcıyı tespit edebilmek için belirli bir doygunluğa ulaşılması gerektiğini belirtmektedir. Çalışmada verilerin doygunluğa ulaşılması amaçlanmış olup güvenilirlik sağlanmıştır. Ayrıca iç geçerliliğin sağlanması açısından çalışmada araştırma soruları hazırlandıktan sonra hem sektör temsilcilerinden hem de akademisyelerden görüşler alınarak bazı düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Alan yazın incelendiğinde akran değerlendirmesinin yani tarafsız bir gözle aynı meslekten olan kişilerin değerlendirmelerinin iç geçerlilik ölçütünü sağladığı ifade edilmektedir (Tutar, 2022). Dış geçerliliğin sağlanması ile ilgili ise, referans yeterliliğinden bahsedilmektedir. Referans yeterliliği, dökümanların ve verilerin toplanıp analiz edilmeden arşivlenmesi şeklinde aktarılmaktadır (Tutar, 2022). Bu çalışmanın verilerinin de yedeklenerek saklandığı göz önünde bulundurulursa dış geçerliliğin sağlandığını ifade etmek mümkün olacaktır. Bununla birlikte geçerlilik ve güvenilirlikle ilgili fenomenolojik araştırmalarda araştırılan fenomen ile ilgili deneyimli katılımcıların olması gerektiği ifade edilmektedir (Creswell, 2013). Bu bağlamda araştırılan fenomen ile ilgili katılımcıların deneyimlerinin olup olmadığı araştırma öncesinde tespit edilerek geçerlilik ve güvenilirlik sağlanmıştır. Bununla birlikte görüşme soruları için Mersin Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 31.12.2023 tarih ve 322 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır. Ayrıca araştırma soruları Google form üzerinden oluşturulmuş olup etik olması açısından daha önceden görüşülerek onay alınan katılımcılara mail yoluyla gönderilmiştir. Araştırmacıların cevapları yedeklenerek saklanmaktadır.

5. Bulgular

Literatür taraması sonucunda oluşturulan sorular kapsamında beş tema ve beş kategori belirlenmiştir. Temalar, literatürde yer alan insan kaynakları fonksiyonlarından oluşturulmuştur. Bu temalardan sorular oluşturularak kategorilere ayrılmıştır. Belirlenen kategoriler; işe alım ve yetenek yönetimi, eğitim gelişim yönetimi, çalışan bağlılığı, performans yönetimi ve kariyer yönetimi kategorileridir. Bu kategorilerin detayları ve kategoriler altında katılımcıların ifadelerinden oluşan kodlara aşağıda yer verilerek tartışılacaktır.

İşe Alım ve Yetenek Yönetimi

İşe alım ve yetenek yönetimi kategorisinde sorulan sorulara katılımcıların çoğunluğu pozitif yönde cevap vermişlerdir.

Bir katılımcı (K5), ‘‘doğru aday profiline ulaşmada veri okuryazarlığının önemli olduğunu’’ ifade etmiştir.

Başka bir katılımcı ise (K7), ‘‘veri okuryazarlığı sayesinde büyük miktarda verinin etkin şekilde yorumlanabileceği ve daha hızlı kararlar verilebileceğinden’’ bahsetmiştir.

Bununla birlikte (K2), ‘‘veri okuryazarlığının doğru yerleştirme ve yerleştirme konusundaki zaman yönetimine katkısına’’ vurgu yapmıştır. Bu soru bağlamında diğer katılımcıların vermiş oldukları cevaplar aşağıdaki gibidir;

- *K1: Belli bölümlerde ve pozisyonda önemli*
- *K2: Zaman yönetimi ve doğru yerleştirmedeki başarısına katkısı oldukça önemlidir.*
- *K3: Oldukça önemli, analitik yetenek yönetimi açısından*
- *K4 yetenek seçiminde fayda sağlar*
- *K5:Doğru aday profiline ulaşmamıza destek sağlayabilir.*
- *K6:Bu süreçlerde kurumun bilgi hafızasının oluşmasını sağlar ve birden fazla kişinin süreç takibinin sağlıklı ilerlemesine katkıda bulunur*
- *K7:Veri okuryazarlığı büyük miktarda veriyi etkin bir şekilde yorumlamanızı olarak tanır, böyle daha hızlı kararlar verebilirsiniz.*
- *K8:Veri okuryazarlığı doğru kaynağın- adayın tespit edilmesinde en önemli faktörlerden biridir*
- *K9:Mevcut durumda önem oranı % 40 kalsa da, önümüzdeki dönemlerde Önem derecesi artacaktır.*
- *K10:Veri okuryazarlığı yöneticilere stratejik kararlar almasında önemli bilgiyi sağlar*

Eğitim ve Gelişim Yönetimi

Araştırmada eğitim ve gelişim kategorisinde katılımcıların hepsi bu durumun önemli olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir.

Katılımcılardan (K5), ‘‘veri okuryazarlığının eğitim ve gelişim süreçlerinin takibi, sürekliliği ve uygulanabilirliğine katkı sağladığı’’ şeklinde görüş belirtmiştir.

Bir diğer katılımcı (K6), ‘‘eğitim gelişim ihtiyaçlarının tespiti, eğitim öncesi ve sonrasında değerlendirmeler ile eğitim yatırımlarının ölçülmesine olanak sağlar’’ şeklinde ifade etmiştir.

Diğer katılımcıların ifadelerini şu şekilde belirtmek mümkündür;

- *K1: Çok önemlidir*
- *K2: Bireylerin bilişsel gelişimindeki öğrenim hızını artırır.*
- *K3: Anlama seviyesi açısından oldukça önemli*
- *K4: ihtiyaç duyulan eğitimlerin seçimini sağlar*
- *K5:Eğitim ve gelişim süreçlerinin takibi, sürekliliği ve uygulanabilirliğine katkı sağlar*
- *K6:Eğitim gelişim ihtiyaçlarının tespiti, eğitim öncesi ve sonrası değerlendirmeleri, eğitim memnuniyet ölçümlerinin yapılabilmesi ile eğitim yatırımlarının geri dönüşünün ölçülmesini sağlar.*

- *K7: Kişilere yetenekler katmaktadır. Verilerle tartışma yeteneği, analiz etme, kolay erişim sağlama gibi bir çok konuda yetenek sağlamaktadır.*
- *K8:Veri doğru analiz edilirse hangi alanlarda eğitim ve gelişime ihtiyaç duyulacağı tespit edilir. Şirketlere çalışan bağlılığı ve maddi açıdan çok büyük fayda sağlar*
- *K9:Mevcut durumda önem oranı % 50 kalsada, önümüzdeki dönemlerde Önem derecesi artacaktır.*
- *K10:Veri okuryazarlığı veriye dayalı iş kültürünün gelişmesini sağlar Bu da verileri analiz ederek yanlış varsayımlardan uzak gerçekçi kararlar alınmasını sağlar Böylece Kurumun gerçekçi veri analizleri ile başarıya ulaşmak için*

Çalışan Bağlılığı

Çalışan bağlılığı kategorisinde bir katılımcı hariç (K5) diğer katılımcılar veri okuryazarlığının çalışan bağlılığını oluşturması açısından önemli olduğunu belirtmişlerdir.

(K5) ifadesinde “bu konu ile ilgili bir şey diyemediğini” belirtmiştir ve ne olumlu ne olumsuz yönde görüş belirtmiştir.

Bununla birlikte (K2) ise, “veri okuryazarlığı sayesinde şirketlerde uzun vadede pozitif yönde gelişmeler olabileceğini” ifade etmiştir.

Bu konu ile ilgili (K6), “çalışanlar ile yapılan görüşmelerin ve anketler yoluyla toplanan verilerin analizi ile birlikte çalışan bağlılığını artıran stratejilerin daha sağlıklı şekilde oluşturulmasını sağlar” şeklinde görüş belirtmiştir.

(K8) ise,” veri okuryazarlığı ile birlikte çalışan devir hızının azalacağı ve çalışan bağlılığının artacağı yönünde” görüş belirtmiştir. Diğer katılımcıların vermiş olduğu cevaplar aşağıda belirtilmektedir;

- *K1: Değildir işin niteliği açısından önemlidir*
- *K2: Uzun vadede şirkete bağlılıkta pozitif yönde gelişmeler olabilir.*
- *K3: Önemli*
- *K4: doğru analiz edilmiş veri ile çalışanın ihtiyacını karşılama oranı artar*
- *K5: buna bişey diyemedim :)*
- *K6: Çalışanlar ile yapılan nabız yoklama görüşmeleri ve anketler yoluyla elde edilen veriler düzenli analiz edilerek çalışan bağlılığını artıran stratejilerin sağlıklı şekilde oluşturulması sağlanır.*
- *K7: Veri okuryazarlığındaki yeteneklerinden çıkarak, çalıştığı kurum ve kuruluşlarda kararlarını daha doğru vermesini sağlamaktadır.*
- *K8: Turnoveri azaltır.Çalışan bağlılığını artırır . Doğru kaynağa yatırım yapmanızı sağlar*
- *K9: Mevcut durumda önem oranı % 20 kalsada, önümüzdeki dönemlerde Önem derecesi artacaktır.*
- *K10: Veri analizi çalışanların performansı konusunda değerlendirme ölçütüdür. Bu da çalışanların iş anlamında bağlılığın etkiler*

Performans Yönetimi

Performans yönetimi kategorisinde yöneltilen soruya katılımcılar çalışanların performansını olumlu şekilde etkileyeceğini ifade etmişlerdir.

Bir katılımcı (k9) ‘‘önem oranının ileride artacağını’’ belirtmiştir.

Diğer katılımcılardan K2 ise, ‘‘adaleti sağlayacağını’’ ifade etmiştir.

K4, ‘‘veri okuryazarlığı ile performans yönetiminin çalışan memnuniyetini ve iş verimliliğini artıracığını ifade etmiştir.

K8 ise, ‘‘performansa doğrudan etkisi olduğunu belirterek, çalışan performans kartından çıkacak verinin doğru karar almayı artıracığını’’ vurgulamıştır.

K6 ise bu soruya ‘‘veri okuryazarlığının performans yönetimi sürecinin olmazsa olmazları arasında olduğunu’’ ifade etmiştir. Diğer katılımcıların ifadeleri şu şekildedir;

- *K1: Direk bağlantıdır*
- *K2: Adaletli ve başarılı bir sistemi sağlar.*
- *K3: Oldukça önemli*
- *K4: somut verilerle yapılan ve ölçümlenmiş çıktısı olan performans yönetimi çalışan memnuniyeti ve iş verimliliğini sağlar*
- *K5: performans sistemlerinin kurulması, uygulanması takip edilmesi ve gelişimine katkı sağlar*
- *K6: Performans süreci belki de İK süreçleri arasında en çok verinin elde edildiği ve işlendiği kısım olabilir. Veri okuryazarlığı bu sürecin olmazsa olmazıdır. Kaynakların adil dağılımı ve kişilerin gelişim hedeflerini takibi açısından ÇOK ÖNEMLİDİR*
- *K7: Zaman yönetimini kazandığı için performansında olumlu yönde etkiliyecektir*
- *K8: Performansla doğrudan etkisi vardır. Çalışanın performans kartından çıkacak veri sizi doğru karar alma aşamasında destekler*
- *K9: Mevcut durumda önem oranı % 20 kalsada, önümüzdeki dönemlerde Önem derecesi artacaktır.*
- *K10: Veri analizi yöneticilere performans ölçme ve gerektiğinde düzeltici önlemler alma becerisini sağlar*

Kariyer Yönetimi

Kariyer yönetimi kategorisinde veri okuryazarlığının çalışanların kariyerlerini olumlu şekilde etkileyeceği yönünde görüş belirtmişlerdir.

Bir katılımcı (K9), ‘‘öneminin ileride artacağını’’ ifade etmiştir.

K6 ise, ‘‘kurumsal hafıza oluşturacağı ve kariyer yönetimi sürecinin sağlıklı ve adil işlenmesini sağlayacağını’’ belirtmiştir.

Diğer yandan başka bir kullanıcı ise (K10) ‘‘yöneticilerin de hem iş yönetimi hem personel yönetimi açısından verileri analiz ederek kendi kariyerini de yukarıya taşıyabileceği yönünde ‘‘görüş belirtmiştir. Diğer ifadeler şu şekildedir;

- *K1: Belli pozisyonlar da ilk tercihtir*
- *K2: Hedeflere ulaşmada zaman kazandırır.*
- *K3: Önemli*
- *K4: tüm analiz edilmiş veri kariyer haritası çıkarmada etkin rol oynar*

- *K5: İnsanların kendi veri becerilerini geliştirmelerine, verilerle ilgili soru sormalarına ve veri projelerinde karşılaştıkları zorluklara yönelik yardım alanı sağlar.*
- *K6: Kariyer yönetimi sürecinin sağlıklı ve adil işlenmesini sağlar. Kurumsal hafıza oluşur.*
- *K7: Kariyerlerinde her zaman değer katacaklardır. Bu yetenekleri ön planda çıkardığı zaman kariyerinde başarısını sağlayacaktır*
- *K8: Biliyoruz ki veri okuryazarlığı olmaz olmalarımızdan oldu. veriyi doğru analiz etmek sizin şirketin mevcut potansiyelini ya da oluşacak potansiyeli planlamada en büyük destekçiniz olacaktır*
- *K9: Mevcut durumda önem oranı % 20 kalsa da, önümüzdeki de önemlerde Önem derecesi artacaktır.*
- *K10: İyi bir yönetici gerek iş yönetimi gerek personel yönetimi vatandaşların ihtiyaçlarına ne derece cevap verilebildiği konularında verileri gerçekçi bir şekilde analiz ederek kariyer konusunda kendisini daha yukarılara taşıyacaktır*

6. Tartışma

Literatürde işe alım ve yetenek yönetiminin veriler açısından öneminden bahsedilmektedir. Crofts (2020), işe alım sürecinde yetenek yönetimi sistemleriyle bireylerin bilgilerini takip ederek, kayıt altına alıp verilerle etkileşimde bulunduğunu ifade etmektedir. Bu veriler sayesinde çalışan boşluklarının tespit edilerek, çalışan açığının kapatılmasının mümkün olduğu belirtilmektedir (OECD, 2019). Ayrıca Shehu ve Besimi (2018) yaptıkları bir çalışmada farklı veri analitiği yöntemlerini kullanarak veriler ile oluşturulan tavsiye modeline göre işe alımlar yapıldığını ifade etmektedir. Benzer şekilde Jantan vd. (2011), çalışmasında veri madenciliğinin yetenek seçimi için kullanıldığını ifade etmektedir. Bu durumun işe alım ve yetenek seçimi açısından önemini ve gücünü gösterdiğini belirtmek mümkündür. Bu bilgiler ışığında katılımcıların ifadelerinin yazını desteklediği görülmektedir.

Katılımcılar veri okuryazarlığının işgörenlerin eğitim ve gelişimi açısından önem arz ettiğini belirtmişlerdir. Katılımcılar verilerle eğitim süreçlerinin takibinin yapıldığı, ihtiyaçların belirlendiğini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda literatür incelendiğinde, verilerin, çalışanların davranışlarının analizini yaparak gelişme potansiyeline sahip olmalarını sağlamaları dışında işgörenler için potansiyellerine ulaşmaları adına detaylı gelişim planları yapılmasına olanak sağladığı belirtilmektedir (Wang, 2021). Benzer şekilde Bal ve Bal (2021) çalışmasında insan kaynakları fonksiyonlarının belirlenmesi ve tasarlanması açısından verilerin öneminden bahsetmektedir. Bununla birlikte Jia vd. (2019) ise, yapay zeka kullanımı sonucunda elde edilen verilerle çalışanların eğitim süreçlerinin geliştirilebildiği ifade edilmektedir. Bu doğrultuda katılımcılara yöneltilen veri okuryazarlığının eğitim gelişim yönetimi açısından önemi ile ilgili soruya verilen cevapların yazında belirtilen bilgilerle benzerlik gösterdiğini belirtmek mümkündür.

Alan yazında verilerin çalışan bağlılığını olumlu yönde etkilediğine yönelik bulgular yer almaktadır. Bu noktadan hareketle katılımcıların olumlu görüşlerinin literatürü desteklediği görülmektedir. Sadece bir katılımcı bu konu hakkında görüş belirtmeyeceğini ifade etmiştir ve bu konu hakkında olumlu veya olumsuz görüş belirtmemiştir. Davenport vd., (2010), çalışmasında Google'ın yıpranmaya yol açan faktörleri veriler sayesinde analiz ederek çalışan devir hızını azaltıp, çalışan bağlılığını artırdığını belirtmektedir. Bununla birlikte Hindistan'da bilişim teknoloji firmaları çalışan devir hızını azaltmak için çalışanların işten ayrılma niyetiyle çalışanların görev sürelerini, performans notları vb verileri ilişkilendirerek çalışanı elde tutma

stratejilerini belirlemişlerdir. Bunun sonucunda ise, yıllık çalışan devir oranlarının düştüğü gözlemlenmiştir (Nijjer ve Raj, 2020). Yapılan başka bir çalışmada Apriori algoritmasından elde edilen veriler ile çalışanların kurumlarına olan bağlılıklarının olumlu şekilde etkilendiği belirtilmektedir (Ersen vd. 2023). Bu doğrultuda veri okuryazarlığının çalışan bağlılığı açısından önemini olduğunu belirtmek mümkündür.

Katılımcıların performans yönetimi ile ilgili soruya vermiş oldukları cevapların literatürle paralellik gösterdiği görülmektedir. Katılımcılar veriler sayesinde daha doğru kararlar alınıp, çalışanların performanslarının daha net şekilde yönetildiği görüşünü ifade etmişlerdir. Bu noktadan hareketle literatürde yer alan bir çalışmada Mammadova ve Jabrayilova (2016) , verilerin insan kaynakları alanında çalışanların değerlendirilmesi yönünde daha sağlam kararlar verilmesine olanak sağlayacağını ifade etmektedirler. Diğer yandan bir katılımcının verilerle performans yönetiminin daha adaletli ve başarılı olacağını belirtmesine istinaden alan yazında, değerlendirme ve yetkinlik analizi araçları kullanılarak daha adaletli ve objektif değerlendirmeler yapıldığı ifade edilmektedir (Kızıloğlu, 2022). Bununla birlikte veriler sayesinde işletmeler nele ihtiyacı olduğunu daha net şekilde anlayarak işgörenler arasında uyumu artırıp, çalışanların performansının iyileştirilmesine olanak sağladığı ve bunun sonucunda kurumların performansının da artacağı belirtilmektedir (Tomar ve Guar, 2020). Katılımcıların vermiş oldukları cevaplara benzer bir araştırmada iş analitiği ile elde edilen verilerin performans yönetiminin önünü açtığı ve daha sağlıklı yapıldığı vurgulanmaktadır (Klatt vd. 2011). Aynı zamanda şirketlerde çalışanların ve yöneticilerin çevrim içi formlar aracılığıyla insan kaynakları birimine performans yönetimi konusunda değerlendirme verilerinin sunulduğu ifade edilmektedir (Panayotopoulou vd., 2017). Bu bilgiler ışığında katılımcıların cevaplarının yazını desteklediğini belirlemek mümkündür.

Kariyer yönetimi ile ilgili soruya katılımcılar önemli olduğuna dair görüş belirtmişlerdir. Verilerle kariyer yönetimi konusunda, alan yazında IBM şirketi tarafından geliştirilen Watsons Career Coach programı ile işgörenlerin kariyerlerin takip etme ve ihtiyaçlarını belirleme konusunda çalışanların kariyerlerinin desteklendiği belirtilmektedir (Manuti ve De Palma, 2017). Aynı zamanda, çevrimiçi testler ile birlikte işgörenlerin yetkinlikleri, nelere ilgi duydukları ve kişilikleri üzerine değerlendirmeler yapıldığı belirtilmektedir (Altmann vd., 2015). Bu değerlendirme verileri ile işletme içinde yükselme ve ilerleme imkanının kolaylıkla tespit edilebileceği ifade edilmektedir (Alkahlout, 2023). Bu bağlamda katılımcıların bu kategori ile ilgili görüşlerinin alan yazını desteklediğini ifade etmek mümkündür.

Sonuç ve Öneriler

Katılımcıların vermiş oldukları cevapların analizi sonucunda görüşmeye dahil edilen insan kaynakları yöneticilerinin veri okuryazarlığı kavramına yönelik algılarının yüksek olduğu ve veri okuryazarlığının insan kaynakları yönetimi uygulamaları bağlamında kullanımının önemli olduğu tespit edilmiştir. İnsan kaynakları yönetimi uygulamalarından çalışan bağlılığı kategorisinde sadece bir katılımcı bu konu hakkında görüş belirtmemiştir. Bu çalışmanın bulguları ışığında, insan kaynakları yönetimi uygulamalarında veriler ile birlikte hareket etmenin işe alımlarda, yetenekleri keşfetmekte, işgörenlerin eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesinde, çalışanların bağlılığını sağlamakta, performans yönetimi ve kariyer yönetimi gibi insan kaynakları yönetimi uygulamalarında önemli olduğunu belirtmek mümkündür. Uluslararası alan yazında, veri okuryazarlığının insan kaynakları alanında incelendiği sınırlı çalışmanın olması ve ulusal alan yazında hiç çalışmanın olmamasından dolayı alana katkısı olacağı düşünülmektedir. Bu durum

çalışmanın önemini de ortaya koymaktadır. Bundan sonraki süreçte araştırmacılara, konu ile ilgili yazında çok fazla çalışmanın olmamasından dolayı evren ve örneklem genişletilerek farklı çalışmaların yapılması önerilebilir. Diğer yandan katılımcıların belirtmiş olduğu ifadeler ve literatürde yer alan bilgilerden hareketle insan kaynakları alanında çalışan yöneticilere bazı öneriler sunmak mümkündür;

- Şirket içinde tüm personeli veri okuryazarlığı konusunda bilinçlendirmek adına kurum içi eğitimler verilebilir
- Verilerin kullanımı ile ilgili farklı yazılımlar geliştirilerek tüm İK uygulamalarında kullanılabilir
- Veriye dayalı karar vermenin şirketlerde uygulanabilirliği için gerekli teknolojik alt yapılar tahsis edilebilir
- Şirketlerde insan kaynakları biriminde sadece veri toplama, analiz etme ve onları yorumlamadan sorumlu bir ekip oluşturulabilir. Bu sayede veriler daha etkili ve sağlıklı yönetilebilir.

Kaynakça

- Aaltonen, A., Alaimo, C., & Kallinikos, J. (2021). The making of data commodities: Data analytics as an embedded process. *Journal of Management Information Systems*, 38(2), 401-429. <https://doi.org/10.1080/07421222.2021.1912928>
- Akgün, E. (2023). eğitim vizyonunda eğitsel veri madenciliği. *Seta Perspektif*, 228, 1-6.
- Aldemir, M. C., Ataol, A., & Budak, G. (2001). İnsan kaynakları yönetimi.
- Alkahlout, O. H. (2023). Dijital İKY uygulamalarının insan kaynakları performansına etkisi: Filistin örneği= The effect of digital HRM practices on human resources performance: The case of Palestine (Master's thesis, Sakarya Üniversitesi).
- Aşici, M. (2009). Kişisel ve sosyal bir değer olarak okuryazarlık. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 7(17), 9-26.
- Bal, Y., & Bal, M. (2021). Proaktif insan kaynakları yönetiminin yeni gücü: İK analitiği ve yapay zekâ. *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(3), 1198-1216. <https://doi.org/10.15295/bmij.v9i3.1863>
- Bandari, V. (2020). Impact of Data Democratization and Data Literacy on Employee Productivity. *Sage Science Review of Educational Technology*, 3(1), 37-48.
- Benligiray, S. (2013). İş Değerlemesi ve Ücret Yönetimi. R. Geylan, H. Z. Tonus (Ed.), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, 156-182, Eskişehir:Anadolu Üniversitesi.
- Brooks Jr., W. D. (2012). South Carolina middle school principals' use of data-driven decision making. ProQuest Dissertations and Theses. (Doktora Tezi). <https://www.proquest.com/dissertations-theses/south-carolina-middle-school-principals-use-data/docview/1037995479/se-2?accountid=12251> adresinden erişildi.
- Calzada Prado, J., & Marzal, M. Á. (2013). Incorporating data literacy into information literacy programs: Core competencies and contents. *Libri*, 63(2), 123-134.

<https://doi.org/10.1515/libri-2013-0010>

- Can, M., & Özmen, H. İ. (2023). Isparta İli Dış Ticaret Sektöründe Faaliyet Gösteren İşletmelerde İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları. *Trends in Business and Economics*, 37(2), 137-147. <https://doi.org/10.5152/TBE.2022.221327>
- Cappelli, P. (2001). Making the most of on-line recruiting. *Harvard business review*, 79(3), 139-148.
- Condon, P. B., & Pothier, W. G. (2022). Advancing data literacy: Mapping business data literacy competencies to the ACRL framework. *Journal of Business & Finance Librarianship*, 27(2), 104-126. <https://doi.org/10.1080/08963568.2022.2048168>
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri- Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, Siyasal Kitabevi.
- Creswell, J. W. (2016). *Araştırma deseni: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. Eğiten kitap.
- Crofts, J. (2020). A Data-Driven Approach to HR. <https://www.insidehr.com.au/a-data-driven-approach-to-hr/> (Erişim Tarihi: 23.04.2020).
- Çam, S. (2011). *İşletmelerde İnsan Kaynakları Planlaması*. İstanbul: Hayat Yayın Grubu.
- Data to the People. (2018). *Databilities: A data literacy competency framework*. Retrieved from <https://www.datatothepeople.org/databilities>
- Davenport, T. H., & Harris, J. G. (2007). *Competing on analytics: the new science of Winning*. Harvard business review press, Language, 15(217), 24.
- Dager, Y. B. (2023). *Data-Driven Decision-Making Practices: An Exploratory Case Study of the Division of Student Affairs at South County College*. The Florida State University.
- Deahl, E. (2014). *Better the data you know: Developing youth data literacy in schools and informal learning environments*. Available at SSRN 2445621. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2445621>
- Deja, M., Januszko-Szakiel, A., Korycińska, P., & Deja, P. (2021). The impact of basic data literacy skills on work-related empowerment: The alumni perspective. *College & Research Libraries*, 82(5). <https://doi.org/10.5860/crl.82.5.708>
- Dessler, G. (2020). *Fundamentals of human resource management*. Pearson.
- Dilekçi, Ö. Ü. Ü., Nartgün, Ş. S., & Nartgün, Z. (2020). *Okullarda Veriye Dayalı Yönetim*. Tam Metin, 232.
- Disseldorp, E. M. (2020). *Data Literacy: Detecting Data Literacy Gaps within Businesses* (Bachelor's thesis, University of Twente).
- Emine, S. U. R. (2022). *Okuryazarlık Kavramı ve Türkiye'deki Okuryazarlık Araştırmaları Üzerine Bir İnceleme*. Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi, 4(2), 445-467.
- Ersen, N., Bardak, T., & Usta, U. C. *Veri Madenciliğine Dayalı Olarak Çalışanların Örgütsel Bağlılık Düzeyinin Belirlenmesi: İstanbul ve Kocaeli Örneği*. Bartın Orman Fakültesi Dergisi, 25(3), 398-410. <https://doi.org/10.24011/barofd.1329758>

- Fritz, R. L., & Vandermause, R. (2018). Data collection via in-depth email interviewing: Lessons from the field. *Qualitative health research*, 28(10), 1640-1649. <https://doi.org/10.1177/1049732316689067>
- Fusch, P. & Ness, L. (2015). Are we there yet? Data saturation in qualitative research. *Qual. Rep.*, 20(9), 1408-1416. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2015.2281>
- Gerçek, M. (2021). Türkiye'nin Büyük Sanayi Kuruluşlarının İnsan Kaynakları Yönetimi Yaklaşımları: İso 500'e İlişkin Nitel Bir Araştırma. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(3), 391-410. <https://doi.org/10.17065/huniibf.806796>
- Gibson, J. P., & Mourad, T. (2018). The growing importance of data literacy in life science education. *American Journal of Botany*, 105(12), 1953-1956. <https://doi.org/10.1002/ajb2.1195>
- Glesne, C. (2012). Nitel araştırmaya giriş (A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu, Çev.) (2. bs.). Ankara: Anı Yayıncılık. [Orijinal baskı 2011].
- Güney, S. (2023), Dijital İnsan Kaynakları Yönetiminin Temel Kavramları, Edt Mesut Öztırak, *Dijital İnsan Kaynakları Yönetimi*, S (1-39), Ankara: Nobel Yayınevi
- Gürbüz, S., & Bekmezci, M. (2012). İnsan kaynakları yönetimi uygulamalarının bilgi işçilerinin işten ayrılma niyetine etkisinde duygusal bağlılığın aracılık ve düzenleyicilik rolü. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 41(2), 189-213.
- Handfield, R., Yacura, J., Soundararajan, B., & Zhong, A. (2020). 4th annual data quality & governance study 2020.
- Jacobson, S. (2022). Maximizing the Data Literacy of the Air Force Contracting Workforce (Doctoral dissertation, Acquisition Research Program).
- Jantan, H., Hamdan, A. R., & Othman, Z. A. (2011). Talent knowledge acquisition using data mining classification techniques. In 2011 3rd Conference on Data Mining and Optimization (DMO) (pp. 32-37). IEEE. <https://doi.org/10.1109/DMO.2011.5976501>
- Jia, Q., Guo, Y., Li, R., Li, Y., & Chen, Y. (2018). A conceptual artificial intelligence application framework in human resource management.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author
Ahmet KÖSTEKÇİ*

Makale Adı/Article Name

Vergi Yükünün Belirleyicileri: Türkiye Üzerine Bir İnceleme

Determinants of the Tax Burden: A Study on Türkiye

Öz

Vergi yükünün dinamiklerini anlamak, bir ülkenin mali, ekonomik ve sosyal yapısını karakterize eden faktörlerin belirlenmesi noktasında yol gösterici olabilir. Çünkü vergi yükü, mali, ekonomik ve sosyal yapı üzerinde etkili olmakla birlikte mali, ekonomik ve sosyal gelişmelerden de önemli ölçüde etkilenmektedir. Buradan hareketle yapılan bu çalışma, Türkiye’de ekonomik ve mali göstergelerin vergi yükü üzerindeki etkilerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. 1980-2022 dönemi temel alınarak yapılan ARDL sınır testi sonuçları, vergi yükü ile diğer değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir. ARDL modeli uzun dönem katsayı tahmin sonuçlarına göre, dış ticaret ve faiz ödemeleri vergi yükü üzerinde negatif yönlü etkiler yaratırken doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme, işsizlik ve kamu harcamaları değişkenleri ise vergi yükü üzerinde pozitif yönlü etkilere sahiptir. İşsizliğin vergi yükü üzerindeki zayıf etkisine karşın, doğrudan yabancı yatırımlar, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme vergi yükü üzerinde güçlü etkilere sahiptir. Araştırma bulguları genel olarak değerlendirildiğinde, ekonomik ve mali gelişmelerin vergi yükünü etkilediği ve Türkiye’de sosyoekonomik alanların dinamiklerini şekillendirmede devletin önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bu yönüyle çalışmamız, vergi yükünün ekonomik ve mali gelişmelerin bir sonucu olabileceğini de göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Vergi Yükü, Vergi Yükünün Belirleyicileri, Türkiye, ARDL Modeli

ABSTRACT

Understanding the dynamics of the tax burden can be instructive in identifying the factors that characterize the fiscal, economic, and social structure of a country. This is because the tax burden not only has an impact on the fiscal, economic, and social structure but is also affected by fiscal, economic, and social developments. From this point of view, this study aims to determine the effects of economic and fiscal indicators on the tax burden in Türkiye. The ARDL bounds test results based on the 1980-2022 period show that there is a cointegration relationship between tax burden and other variables. According to the ARDL model long-run coefficient estimation results, foreign trade and interest payments have negative effects on the tax burden, while foreign direct investments, economic growth, unemployment, and public expenditures have positive effects on the tax burden. Despite the weak effect of unemployment on the tax burden, foreign direct investments, public expenditures, and economic growth have strong effects on the tax burden. When the research findings are evaluated in general, it is seen that economic and fiscal developments affect the tax burden and the state plays an important role in shaping the dynamics of socioeconomic areas in Türkiye. In this respect, our study also shows that tax burden can be a result of economic and fiscal developments.

Keywords: Tax Burden, Determinants of Tax Burden, Türkiye, ARDL Model

Extended Abstract

The tax burden is considered to be an important indicator in determining the factors that characterize the fiscal, economic, and social structure of a country. This is because tax burden not only affects economic and fiscal developments but is also significantly affected by economic and fiscal developments. Considering the discussions on the economic and fiscal effects of tax, it is understood that tax burden is generally a cause rather than an effect. However, factors such as different social needs, industrialization, social developments, economic crises, increasing employment, developing infrastructure, demographic structure, increasing social welfare, and regulating income distribution have brought along the economic and fiscal imperative of the state. These developments, which mean the fiscal imperative of the state, have affected the tax burden and brought along debates that the tax burden is a result of economic and fiscal developments. In this sense, our basic assumption is that economic and fiscal developments affect the tax burden. Our research question is to determine whether the state plays a role in shaping the dynamics of socioeconomic areas by affecting the tax burden of economic and financial developments. From this point of view, this study aims to determine the effects of economic and fiscal indicators on the tax burden and the determinants of the tax burden.

In the literature, while the tax burden is mostly discussed on the axis of a cause, it is observed that there are fewer discussions on how the tax burden is affected by economic and fiscal developments. This situation constitutes the main motivation behind the study and makes it possible for the study to make a multifaceted contribution to the literature. In addition, although the results obtained from the literature vary across countries and periods analyzed, the common conclusion from the studies is that the tax burden is generally positively affected by economic and fiscal developments. In other words, it can be said that economic and fiscal developments generally, but not completely, increase the tax burden. In this sense, although there is a clear view in the international literature that the tax burden is generally positively affected by economic and fiscal developments, the results obtained for Türkiye are not sufficient, the existing studies do not provide a clear answer to the process of determining the factors affecting the tax burden and this necessitates new research.

In this study, which aims to examine the effect of selected economic and fiscal indicators on the tax burden for Türkiye, the ADF (Generalised Dickey-Fuller) unit root test developed by Dickey and Fuller (1979, 1981) and the FADF (Fourier ADF) unit root test developed by Enders and Lee (2012) were used to determine the stationarity levels of the variables. The existence of a cointegration relationship between the variables is examined using the ARDL (Autoregressive Models with Distributed Lags) bounds test method. In the rest of the study, long and short-run relationships were estimated using the ARDL model. For this purpose, the appropriate ARDL model was determined by selecting the lag lengths of the dependent and independent variables according to the AIC information criterion. After estimating the long-run coefficient and showing the long-run relationships, short-run relationships were estimated using the ARDL error correction model.

According to the ARDL model long-run coefficient estimation results, domestic and external debts do not have statistically significant effects on tax burden. Other variables have statistically significant effects on tax burden. Foreign trade and interest payments have negative effects on the tax burden, while foreign direct investments, economic growth, unemployment, and public expenditures variables have positive effects on the tax burden. Despite the weak effect of unemployment on the tax burden, foreign direct investments and public expenditures have strong effects on the tax burden. Especially the positive effects of economic growth, unemployment, and public expenditures on the tax burden indicate that the state plays an important role in shaping the dynamics of both social and economic areas in Türkiye. However, the important role of the state in the socio-economic field also increases the tax burden by creating a burden on public finance. Therefore, under the conditions where the tax burden is a result of economic and fiscal developments, Türkiye should consider providing an optimum tax burden while shaping economic and social dynamics in a way to ensure fiscal stability. Indeed, an increased tax burden as a result of the fiscal obligations and

activities of the state will distort the economic behavior of individuals and at the same time reduce social and economic welfare.

Giriş

Devletlerin doğuşu, gelişimi ve varlığıyla yakından ilgili olan vergiler, insanlık tarihi kadar eski bir olgu olup mali ve mali olmayan birtakım amaçların gerçekleştirilmesinde hayati rol almaktadır. Vergiler, devlet için önemli bir gelir kaynağı olmanın yanı sıra ekonomik büyüme, kaynak tahsisi, gelir dağılımı ve nihai olarak istikrarlı bir sosyoekonomik yapının teminatıdır (Musgrave, 1959; Nguyen vd., 2022). Kamu harcamalarının yapılmasını güvence altına alan vergiler, bir ülkenin ekonomi ve maliye politikasını belirleme sürecinde de önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu yönüyle vergiler, ekonomistler tarafından her dönem üzerinde durulan bir alan olmuştur. Nitekim Smith'ten ve hatta daha öncesinden bu zamana kadar ekonomistler, vergilendirmenin etkileri hakkında önemli çalışmalar yapmış ve yapılan çalışmalarda ise genellikle vergi sistemlerinin arzu edilen özellikleri üzerinde durulmuştur (Heady, 1993: 16).

Vergileme alanında vergi ilkelerini sistemleştiren 18. Yüzyıl Alman politik iktisatçılarından J. H. Von Justi, vergilerin sanayi ve ticari faaliyetleri baskı altına almaması gerektiğini belirtmiştir (Aksoy, 1994: 236). Smith (1776), iyi bir vergi sistemi için gereken ilkeleri tasarruf, adalet, belirlilik ve uygunluk olarak belirlemiş ve vergilerin iktisadi faaliyetleri caydırıcı nitelikte olmaması gerektiğini açıklamıştır. Benzer şekilde Musgrave (1959), vergilerin işletme faaliyetleri üzerindeki caydırıcı etkisinin minimum düzeyde olması gerektiğini geniş çapta tartışmıştır. Bir ülkede sermayeden alınan vergilerin, üretken faaliyetleri belirleyen fonları azaltacağını ifade eden Ricardo (1871), verginin gelir üzerinden alınması durumunda ise bunun düşük tasarrufla sonuçlanacağını ifade etmiştir. Vergilendirmeyi başlı başına bir amaç olarak değil, tam istihdam ve ekonomik istikrar gibi makroekonomik hedeflere ulaşmak için hükümetlerin ayarlayabileceği bir politika aracı olarak gören Keynes (1936), yatırım ve tasarruf kararlarının vergilemeden etkilenebileceğini açıklamıştır. Laffer (1981) ise vergi indirimleri ve vergi oranlarının düşürülmesi yoluyla üretim faaliyetlerinin teşvik edileceği düşüncesini savunmuştur. Farklı ekonomistler tarafından öne sürülen ve iyi bir vergileme sistemi için dikkate alınması gereken bu görüşler, ekonomik yapıyı olumlu etkileyen optimal vergileme noktasında değerlendirilmektedir. Bu anlamda ekonomik etkileri en iyi olan veya en az kötü etkiye sahip olan vergi sistemi, esasında en iyi vergi sistemi olarak kabul edilmekte ve optimal vergi sistemi için belirgin bir görüş sağlamaktadır (Dalton, 1961: 72).

Optimal vergilendirme, bir yandan bireylerin ekonomik davranışlarındaki bozulmaları en aza indirirken diğer yandan ise sosyal ve ekonomik refahı en üst düzeye çıkarmayı amaçlamaktadır (Evans, 2012: 369). Verimlilik, eşitlik ve vergi yükü dâhil olmak üzere çeşitli hususları dikkate alan bu teori, hemen hemen her dönem ekonomi teorisyenlerini büyüleyen ve politika yapımcılarının dikkatini çeken bir konu olmuştur (Mankiw vd., 2009: 147). Çünkü zorunlu bir ödeme olan vergi, konulduğu andan itibaren farklı ekonomik faaliyetler aracılığıyla bütün ekonomiye yayılmakta (Edizdoğan ve Çelikkaya, 2012) ve söz konusu vergilerde yapılacak bir değişiklik ise ekonomik ve sosyal etkiler yaratarak ekonomik sistemde yeni ayarlamalara yol açmaktadır (Hicks, 1946: 54). Bu anlamda vergilemenin ekonomik ve sosyal etkileri geniş çapta incelendiği gibi diğer taraftan vergileme ve vergi yükü üzerinde etkili olan faktörlerin de incelenmesi ve belirlenmesi gerekmektedir (Castro ve Camarillo, 2014; Çelikay, 2020; Chelliah vd., 1975; Nguyen vd., 2022; Profeta ve Scabrosetti, 2010; Stotsky ve Asegedech, 1997).

Vergi yükünün dinamiklerini anlamak, bir ülkenin mali ve ekonomik yapısını karakterize eden faktörlerin belirlenmesi noktasında yol gösterici olabilir. Buradan hareketle yapılan bu çalışma, ekonomik ve mali göstergelerin vergi yükü üzerindeki etkilerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çünkü literatürde Dalton (1961), Evans (2012), Keynes (1936), Laffer (1981), Mankiw vd. (2009), Ricardo (1871) ve Smith (1776)'in verginin ekonomik ve mali etkilerine ilişkin tartışmaları dikkate alındığında, vergi yükünün bir sonuçtan ziyade genellikle bir neden olduğu anlaşılmaktadır. Ancak farklı sosyal ihtiyaçlar, sanayileşme, sosyal gelişmeler, altyapının

geliştirilmesi ve toplumsal refahın maksimuma çıkarılması gibi faktörler modern devletin genişlemesine, kamu harcamalarının artmasına ve vergilerin çeşitlenmesine yol açmıştır. Dolayısıyla vergi yükünün artması sadece bir neden değil, aynı zamanda ekonomik ve mali gelişmelerin bir sonucu olmuştur (Çelikay, 2020). Nitekim vergilemeden etkilenen çeşitli ekonomik ve mali faktörler, aynı zamanda vergi matrahının belirlenmesinde önemli bir rol oynamakta (Musgrave, 1969) ve kamu harcamaları ile milli gelir dâhil olmak üzere bu faktörler, vergi yükünü etkileyen bağımsız birer değişken olarak kullanılabilir (Kong ve Hoek, 2008; Tabellini, 1985). Ancak literatürde, vergi yükü daha çok bir neden ekseninde tartışılırken vergi yükünün ekonomik ve mali gelişmelerden etkilendiğine ilişkin tartışmaların daha az olduğu görülmekte (Çelikay, 2020; Yacouba, 2011) ve bu durum, çalışmanın ardındaki temel motivasyonu oluşturmakla birlikte çalışmanın literatüre katkısının çok yönlü olmasını da mümkün kılmaktadır.

Bu çalışma, ekonomik ve mali gelişmelerin vergi yükünü etkilediği varsayımına dayanmaktadır. Yani vergi yükü, ekonomik ve mali gelişmeleri etkilediği gibi ekonomik ve mali gelişmelerden de önemli ölçüde etkilenmektedir. Belirtilen temel varsayımı test etmek için yapılan bu çalışmanın amacı, Türkiye’de seçilmiş bazı ekonomik ve mali göstergelerdeki değişimlerin vergi yükü üzerindeki etkisinin nasıl olduğunu araştırmaktır. Literatürde, devletin mali zorunluluğu, kalkınma, dış ticaret, küreselleşme süreci, demografik yapı, işgücü ve sektörel yapı gibi birçok faktörün vergi yükünü etkilediği görülmektedir. Ancak bu çalışmada doğrudan yabancı yatırımlar, iç borçlar, dış borçlar, faiz ödemeleri, kamu harcamaları, dış ticaret ve işsizlik değişkenlerinin vergi yükü üzerindeki etkisi incelenmiştir. Belirtilen amaç ekseninde yapılan bu çalışmanın girişten sonraki bölümünde, vergi yükünü etkileyen faktörlere ilişkin teorik çerçeve ele alınmıştır. Çalışmanın devamında ampirik literatür özetlenmiştir. Sonraki aşamada veri seti, yöntem ve model açıklanarak yapılan analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Çalışma, sonuç ve politika önerileriyle tamamlanmıştır.

1. Teorik Çerçeve

Bir ülkede gerçek ve tüzel kişilerden alınan vergi, vergi mükelleflerinin harcanabilir gelirlerini azaltmakta ve bu durum şüphesiz mükellefler üzerinde bir yük yaratmaktadır. Toplanan vergilerin, gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYH) yüzdesi olarak tanımlanan vergi yükü, bir ülkenin maliye ve ekonomi politikasını belirlemede önemli göstergelerden biridir (DPT, 2007; Yacouba, 2011). Ödenen verginin ve ödeme gücünün bir fonksiyonu olan vergi yükü, ödenen verginin artışına bağlı olarak artarken ödeme gücünün artışına bağlı olarak ise azalmaktadır (Bakanlığı Maliye, 1986: 11). Diğer bir ifade ile vergi gelirlerindeki artış, gelirdeki artıştan daha büyük olduğunda vergi yükü artabilmektedir (Çelikay, 2020: 27). Vergi yükündeki artış, ekonomik faaliyetler üzerinde yıpratıcı bir etki yaratabilmekte (Smith, 1776) ve kayıt dışı ekonomiye neden olabilmektedir (Schneider ve Klinglmaier, 2004). Vergilerin ekonomik aktörler üzerindeki etkilerini tartışan Ricardo (1871)’ya göre ise vergi yükündeki artış, sermaye kaçışına neden olmaktadır. Sermaye kaçışının varlığı, hareketsiz faktörlere daha yüksek bir vergi yükü yükleyerek eşitsizlikler yaratmaktadır (Schjelderup, 1993: 377).

Yüksek vergi yükü koşullarında vergiler, ekonomik birimler üzerinde yüksek bir maliyet oluşturmakla birlikte (Karaş ve Selen, 2021: 277) zaman içerisinde hem gelir hem de toplumsal refahta bir azalma yaratabilmektedir (Auerbach, 1985: 67). Dolayısıyla bir ülkenin kalkınma planları, yatırım programları, gelir dağılımı, sürdürülebilir ekonomik büyüme, uluslararası rekabet ve güçlü bir mali yapı için vergi yükünün bilinmesi gerekmektedir. Nitekim toplumsal kalkınmanın, ekonomik büyümenin, kamu refahının kalitesinin, işletmelerin büyümesinin ve kurumsallaşmasının önemli bir koşulu, optimum vergi yükü olarak görülmektedir (Abuselidze, 2012; Skarzauskas, 2021: 1123). Bu anlamda vergi yükünün ekonomik ve mali yapıyı etkilediği ifade edilebilir (Edizdoğan ve Çelikkaya, 2012; Yacouba, 2011) Ancak ekonomik ve mali yapıyı etkileyen vergi yükü, aynı zamanda ekonomik ve mali gelişmelerden önemli ölçüde etkilenmekte (Moşteanu vd., 2005) ve bu durumda vergi yükü, ekonomik ve mali gelişmelerin bir sonucu olarak da tartışılmaktadır.

Vergi yükünü etkileyen veya belirleyen faktörler ülkelere göre farklılık gösterse de vergi yükünün artmasına veya değişmesine neden olabilecek birtakım yaygın nedenlerden bahsetmek mümkündür. Dışa açıklık, doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme, kamu harcamaları, sınai üretim, para arzı, işsizlik (Çelikay, 2020; Yacouba, 2011: 24), kalkınma (Hinrichs, 1965), bütçe açıkları, demografik yapı, kamu müdahalesi, küresel ekonomik faktörler, vergi politikalarındaki değişiklikler, politik süreç, ekonomik krizler, doğal afet ve savaşlar bu anlamda vergi yükünü etkileyen birer faktör olarak belirtilebilir. Bu bilgilerden hareketle vergi yükünü etkileyen faktörlerin karmaşık ve çok yönlü olduğu görülmekte ve bunların belirlenmesi hem ekonomistler hem de politika yapımcıları için özel bir ilgi alanı oluşturmaktadır. Söz konusu bir hükümet, sürekli olarak bütçe açıkları veriyorsa, açıkları kapatmak ve mali istikrarı temin etmek için vergileri artırma yoluna gidebilir. Yani bütçe açıkların kapatılması için vergilerde yapılacak bir artış, vergi yükü üzerinde baskı yaratabilir. Diğer yandan kamu harcamalarının artışı açıklamaya ilişkin görüşler incelendiğinde, kamu harcamalarının altyapı projeleri, sanayileşme, sosyal refah, kamusal mallar, gelir dağılımı, kalkınma, politik süreç, savunma ve savaş gibi çeşitli program, hizmet ve gelişmelerden kaynaklı olarak arttığı görülmektedir (Adams, 1899; Downs, 1957; Niskanen, 1979; Peacock ve Wiseman, 1967; Pigou, 1932; Samuelson, 1954; Wagner, 1883). Genel olarak kamu maliyesi alanında kamu harcamalarının artışı açıklayan bu görüşler, aynı zamanda kamu sektörünün genişlemesi ve buna bağlı olarak finansman ihtiyacının artışıyla ilişkilendirilebilir. Dolayısıyla orta ve uzun vadede kamu harcamalarındaki artış ile vergi yükündeki artış bir arada gerçekleşebilir (Çelikay, 2020: 28). Diğer bir ifade ile kamu harcamalarından kaynaklanan mali yükümlülükler toplum üzerinde bir vergi yükü oluşturabilmektedir (Gölçek ve Göde, 2023: 628). Aynı zamanda demografik değişikliklerin de vergi yükünü etkileyen bir faktör olduğu söylenebilir. Nitekim nüfusun yaşlanmasıyla birlikte emeklilik, sağlık ve sosyal güvenlik gibi çeşitli hizmetlere yönelik talep artışı olabilmekte ve bu hizmetlerin finansmanı daha yüksek vergilere yol açabilmektedir.

Literatürde doğrudan yabancı yatırımların, diğer bir takım özel koşullarla birlikte vergi yükü ve vergilendirme politikalarından etkilendiği yaygın bir görüştür (De Mooij ve Ederveen, 2001; OECD, 2007). Ancak doğrudan yabancı yatırımı gerçekleştiren işletmeler, transfer fiyatlandırması ve vergi mevzuatındaki diğer araçları kullanarak ana ülkeye kârlarının büyük bir kısmını kolaylıkla transfer etmekte ve yatırım yapılan ülkenin vergi matrahı üzerinde azaltıcı bir etki yaratabilmektedir. Yatırım yapılan ülkenin vergi gelirleri üzerinde azaltıcı etki yaratan bu durum (Sağdıç vd., 2020: 685), doğrudan yabancı yatırımların vergi yükünü etkileyen bir faktör olabileceğini göstermektedir. Benzer şekilde alıcı ülkenin vergi teşvikleri de dâhil olmak üzere doğrudan yabancı yatırımı çekmek için tercihli politikaları varsa, doğrudan yabancı yatırım girişlerinin vergi geliri üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olması beklenmektedir (Castro ve Camarillo, 2014). Buna karşın doğrudan yabancı yatırım, ulusal rekabet gücünü destekleyerek ülkenin vergi gelirini artırabilmektedir (Gugler ve Brunner, 2007). Dolayısıyla doğrudan yabancı yatırımlar, vergi gelirlerini ve vergi yükünü etkileyen bir faktör olarak ele alınabilmektedir (Cassou, 1997; Castro ve Camarillo, 2014). Yani doğrudan yabancı yatırımları etkileyen vergi yükü, aynı zamanda doğrudan yabancı yatırımlardan da etkilenebilmektedir. Ayrıca yüksek kamu borç servisi ödemelerinin vergiler üzerinde yarattığı baskı nedeniyle (Köstekçi ve Yıldız, 2019) kamu borcu da vergi yükünü etkileyebilmektedir (Teera ve Hudson, 2004). Yine işsizlik nedeniyle devletin kamu transfer harcamalarını artıracığı, bu artışın hem orta hem de uzun vadede kamu sektörüne mali yük getireceği ve nihai olarak vergilerde artış yaratacağı koşulları altında işsizliğin de vergi yükünü etkileyen bir faktör olduğu belirtilebilir (Çelikay, 2020). Sonuç olarak vergi yükünün dinamiklerinin anlaşılması, bir ülkenin mali ve ekonomik yapısını karakterize eden faktörlerin ve devletin vergilendirmedeki rolünün belirlenmesi noktasında yol gösterici olabilir.

2. Literatür Taraması

Vergi yükünün gelişimine ilişkin ilk çalışmalarda kişi başı gelir, ekonominin dışa açıklık derecesi, okuryazarlık oranı, kentleşme düzeyi ve devletin ekonomideki payı gibi faktörler kullanılmıştır (Yacouba, 2011). Musgrave (1969), bu faktörlerin vergi matrahının belirlenmesinde önemli rol oynadığını belirtmiştir. Ancak literatür, bu alanda önemli bilgiler sağlamanın yanı sıra gelişen

ekonomik ve mali dinamikler ekseninde vergi yükünü etkileyen faktörlere ilişkin daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğunu göstermiştir. Nitekim ABD, Almanya, Fransa, İngiltere ve Japonya için araştırma yapan Wagner (1883), ülkelerin gelişimlerinin engellenemeyeceğini ve durdurulamayacağını açıklayarak sanayileşme, sosyal gelişmeler ve altyapı çalışmalarının devletin faaliyetlerini ve nihai olarak kamu harcamalarını artıracığını belirtmiştir. Bu süreçte kamu harcamalarının artışı, kısa vadede vergi artışlarıyla sonuçlanabilir. Diğer yandan kamu harcamalarının borçlarla karşılanması, kısa vadede vergi yükü üzerinde bir baskı yaratmasa da uzun vadede borç geri ödemeleri için devleti vergi artışları gibi maliye politikası uygulamalarıyla karşı karşıya bırakabilmekte (Uluatam, 2014: 467) ve borcun finansmanı için gerekli vergiler, vergi yükünü artırabilmektedir (Rolph, 1957). Ayrıca 1980'li yıllarda izlenen neoliberal politikaların bir sonucu olarak bu dönemde vergi yükünün azaltılmasına yönelik yoğun çabalar sarf edildiyse de artan refah, birçok ülkeyi etkileyen krizler ve ülkelerin dâhil olduğu istihdam sorunları devlet müdahalesini zorunlu hale getirmiştir (Çelikay, 2020). Dolayısıyla devletin mali zorunluluğu, bütçe açıkları, istihdam sorunu ve kamu harcamaları gibi faktörler, vergi yükündeki artışı veya değişimi belirleyen birer bağımsız değişken olmuştur.

Literatürde, vergi yüküne ilişkin çalışmalarda vergi yükünün hem bağımlı hem de bağımsız birer değişken olarak kullanıldığı görülse de vergi yükünün bir sonuç veya bağımlı bir değişken olduğuna ilişkin çalışmaların daha sınırlı olduğu söylenebilir. Bu anlamda Lotz ve Morss (1967) tarafından gelişmiş ve gelişmekte olan 72 ülke için yapılan çalışma, vergi gayreti ve vergi yükünün analizine önemli katkılar sağlayan öncü bir çalışma olmuştur. Çalışmada, dış açıklık göstergesi olarak ithalat ve ihracat toplamının GSYH içerisindeki payı ve kişi başına düşen gelir düzeyinin vergi gayreti üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırmacılar, kişi başı gelirin ve dış açıklığın, vergi yükünü pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Lotz ve Morss (1970), yukarıdaki çalışmalarına ek değişkenler katarak yaptıkları benzer bir diğer çalışmada ise vergi yükünün, ekonominin parasallaşma oranı ve ticaret fazlasından pozitif etkilendiğini belirlemiştir. Gelişmekte olan 88 ülke için 1978-1988 dönemini çalışmış Tanzi (1992), ithalat ve dış borcun vergi gelirleriyle pozitif ancak tarım sektörünün vergi gelirleriyle negatif bir ilişki içerisinde olduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde Leuthold (1991), 1973-1981 dönemi için sekiz Afrika ülkesinin vergi yükü belirleyicilerini analiz etmiştir. En küçük kareler tahmin yöntemine dayanan sonuçlar, dış ticaretin vergi yüküyle pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Vergi yükünün dış ticaret faaliyetlerindeki yoğunluktan, dış borçtan, kişi başına düşen gelirden ve ticari açıklıktan pozitif etkilendiği diğer bazı çalışmalar da mevcuttur (Eltony, 2002; Ghura, 1998; Piancastelli, 2005; Stotsky ve Aseggedech, 1997; Tanzi ve Zee, 2000). Dış ticaret ve ticari açıklık gibi değişkenler vergi yükünü artırırken küreselleşmenin vergi yükünü azalttığına ilişkin kanıtlar da mevcuttur. Nitekim Gelleny ve McCoy (2001) tarafından OECD ülkeleri için yapılan çalışmada, küreselleşmeden kaynaklı artan vergi rekabetinin vergi yükünü azalttığına ilişkin önemli kanıtlara ulaşılmıştır.

Purohit (2006), 2000-2003 dönemini baz alarak gelişmekte olan 34 ülkenin milli gelir, dış ticaret dengesi ve nüfus değişkenlerinin vergi gelirleriyle ilişkisini incelediği çalışmada, kişi başına düşen gelirin yüksekliği ile dış ticaret dengesindeki güçlü yapının, vergi yükünü artırdığını bulmuştur. Gupta (2007), gelişmekte olan 105 ülke için 1980-2004 dönemini temel alarak dinamik panel veri analiziyle yaptığı çalışmada kişi başına düşen gelir, ithalat ve ticari açıklığın vergi gelirlerini pozitif, tarımsal üretim ve borçlanmanın ise vergi gelirleri performansını negatif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Profeta ve Scabrosetti (2010) 1990-2004 dönemi için 11 Asya Ülkesi, 19 Latin Amerika ülkesi ve 9 Avrupa Birliği ülkesi olmak üzere toplam 39 ülkede vergi gelirinin belirleyicilerini analiz etmiştir. Araştırma sonuçları, kişi başına düşen gelir ve borcun GSYH'ye oranının Asya ekonomilerinde vergi gelirlerinin belirlenmesinde önemli olmadığını, ancak Latin Amerika ülkelerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermiştir. Ekonominin dış açıklığı, Asya ve Avrupa'da vergi gelirleri üzerinde olumlu etki yaratırken Latin Amerika'da olumsuz bir etki yaratmıştır. Molina-Morales vd. (2011) tarafından yapılan çalışma, ekonomik kalkınma derecesinin vergi yükü üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Ancak Imam ve Jacobs (2014) tarafından 1990-2003 dönemi için 12 Orta Doğu ülkesi özelinde yapılan

çalışma sonuçları, kişi başına düşen gelirin veri yükü üzerinde negatif bir etki yarattığını göstermiştir.

Castro ve Camarillo (2014), 34 OECD ülke veri setiyle yaptıkları araştırmada kişi başına düşen gelirin, tarım sektörünün, doğrudan yabancı yatırımların ve sanayi sektörünün vergi gelirleri üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Araştırma bulgularına göre, sanayi sektörü ve kişi başına düşen milli gelir vergi yükünü pozitif etkilerken tarım sektörü ve doğrudan yabancı yatırımlar vergi yükünü negatif etkilemektedir. Fonseca-Díaz vd. (2019) yaptıkları çalışmada, GSYH büyümesi ile uluslararası düzeyde firmaların vergi yükü arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır. Esasında bu sonuç, yüksek büyüme ile karakterize edilen gelişmekte olan ekonomiler için kurumsal bir faktör olarak ele alınabilir. Bir diğer çalışmada Çelikay (2020), 34 OECD ülkesi için 1993-2016 dönemini baz alarak vergi yükünü etkileyen ekonomik ve mali faktörleri incelemiştir. Yapılan araştırma bulgularına göre kişi başına düşen gelir, dış ticaret hacmi, istihdam kapasitesi, işsizlik ve sanayi sektörü vergi yükünü pozitif etkilemiştir. Fernandez-Rodriguez vd. (2021), 2006-2015 döneminde borsaya kayıtlı 7844 şirketten oluşan bir örnekleme kullanarak BRICS ve MINT ülkeleri özelinde yaptıkları çalışmada, hem ticari değişkenlerin hem de kurumsal faktörlerin, firmaların vergi yükü üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Bir diğer çalışmada Nguyen vd. (2022), 2000-2016 dönemi için sekiz Güneydoğu Asya ülkesinden oluşan bir örnekleme vergi gelirinin belirleyicilerini incelemiştir. Araştırma bulgularına göre dışa açıklık, doğrudan yabancı yatırımlar, dış borç ve sınıai katma değer, vergi performansını olumlu etkilerken kalkınma yardımları ise vergi performansını olumsuz etkilemiştir.

Çalışmada, Türkiye örneğine ilişkin ulusal literatüre bakacak olursak, vergi gelirlerinin mali ve ekonomik değişkenlerle ilişkisini inceleyen çalışmaların olduğu söylenebilir (Cural ve Cevik, 2015; Gökpınar, 2023; Karagöz, 2013; Öztürk vd., 2019; Sağdıç, 2019; Yüksel vd., 2013). Ancak yapılan bu çalışmalarda, ekonomik ve mali değişkenlerin vergi yükü ile ilişkisinden ziyade ekonomik ve mali gelişmelerin vergi gelirleriyle ilişkisi incelenmiştir. Karagöz (2013), 1970-2010 dönemi verileriyle Türkiye için yaptığı çalışmada dış borcun, sanayi sektörünün ve geniş para arzının vergi gelirleri üzerindeki etkisinin pozitif, tarım sektörünün vergi gelirleri üzerindeki etkisinin ise negatif olduğunu bulmuştur. Türkiye'de vergi gelirleri ile makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi inceleyen Yüksel vd. (2013), vergi gelirleri ile doğrudan yabancı yatırımlar ve dış borç stoku arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını ve nedenselliğin yönünün ise vergi gelirlerinden diğer değişkenlere doğru olduğunu tespit etmiştir. Cural ve Çevik (2015), 1923-2013 gibi geniş bir döneme ait verilerle yaptıkları çalışmada, ekonomik gelişim sürecinin gelir, tüketim ve dış ticaret işlemleri üzerinden alınan vergi gelirlerini pozitif etkilediğini belirlemişlerdir. Türkiye için yakın zamanda iller bazında ve kalkınma bölgeleri temelinde çalışma yapan Sağdıç (2019), vergi gelirleri ile çeşitli makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma bulgularına göre kişi başına düşen milli gelir ile tarım sektörü dışındaki sektörler, vergi gelirlerini pozitif etkilemiştir. Diğer yandan artan kamu harcamalarının ise bölgesel bazda vergi gelirlerini negatif etkilediği belirlenmiştir. Gökpınar (2023) tarafından 2006-2022 dönemi için aylık verilerle yapılan çalışma sonuçlarına göre geniş para arzı, sanayi üretim endeksi ve ihracat vergi düzeyini pozitif etkilerken işsizlik oranı ve döviz kuru vergi düzeyini negatif yönde etkilemiştir.

Literatür, ülkelere ve incelenen dönemlere göre farklılık gösterse de çalışmalardan ulaşılan yaygın sonuç, vergi yükünün ekonomik ve mali gelişmelerden etkilendiği ve bu etkinin genellikle pozitif olduğu yönündedir. Yani ekonomik ve mali gelişmelerin tamamıyla değil ancak genellikle vergi yükünü artırdığı söylenebilir. Bu anlamda uluslararası literatürde, vergi yükünün ekonomik ve mali gelişmelerden genellikle pozitif etkilendiğine ilişkin belirgin bir görüş olmasına karşın, Türkiye için elde edilen sonuçların yeterli olmadığı, mevcut çalışmaların vergi yükünü etkileyen faktörlerin belirlenmesi sürecine net bir cevap vermediği ve bunun da yeni araştırmaları zorunlu kıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, Türkiye için seçilmiş ekonomik ve mali göstergelerin vergi yükü üzerindeki etkisini ve vergi yükünü etkileyen faktörleri belirlemeyi amaçlamaktadır.

3. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada, Türkiye’de ekonomik ve mali göstergelerin vergi yükü üzerindeki etkilerini tespit etmek için 1980-2022 dönemi temel alınarak kullanılan yıllık verilere ilişkin ayrıntılar Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Analizde Kullanılan Veriler

Veri	Birim	Kaynak
Vergi Yükü (VY)	Vergi Gelirlerinin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla İçerisindeki Payı (%)	Strateji ve Bütçe Başkanlığı
Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY)	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla İçerisindeki Payı (%)	Dünya Bankası
İç Borçlar (IB)	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla İçerisindeki Payı (%)	Strateji ve Bütçe Başkanlığı
Dış Borçlar (DB)	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla İçerisindeki Payı (%)	Strateji ve Bütçe Başkanlığı
Ekonomik Büyüme (EB)	Yıllık Büyüme Oranı (%)	Dünya Bankası
Kamu Harcamaları (KH)	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla İçerisindeki Payı (%)	Strateji ve Bütçe Başkanlığı
Dış Ticaret (DT)	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla İçerisindeki Payı (%)	Dünya Bankası
İşsizlik (ISZ)	Yıllık İşsizlik Oranı (%)	Strateji ve Bütçe Başkanlığı
Faiz Ödemeleri (FO)	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla İçerisindeki Payı (%)	Strateji ve Bütçe Başkanlığı

Çalışmada kullanılan ve toplumun kamu giderlerini karşılama gayreti olarak ifade edilen vergi yükü değişkeni, ilgili dönemde vergi gelirlerinin (sosyal güvenlik katkı payları dâhil ve vergi iadeleri düşürülmüş) GSYH içerisindeki payını göstermektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar, hedef ülke ekonomisine yabancı yatırımcılardan gelen net girişlerin GSYH'ye oranı şeklinde alınmıştır. İç borç değişkeni, merkezi yönetim iç borçlarının GSYH içerisindeki payını gösterirken dış borçlar ise toplam ülke dış borç stokunun GSYH içerisindeki payını göstermektedir. Sabit yerel para birimi bazında piyasa fiyatlarıyla GSYH'nin yıllık yüzde büyüme oranı olarak kullanılan ekonomik büyüme, 2015 sabit fiyatlarına dayanmaktadır. Cari, yatırım ve transfer harcamalarının toplamından oluşan kamu harcamaları, merkezi yönetim bütçe harcamalarının GSYH'ye oranını ifade etmektedir. Dış ticaret değişkeni, \$ cinsinden mal ve hizmet ihracatı ile ithalatı toplamının GSYH içerisindeki payı şeklinde alınmıştır. Faiz ödemeleri değişkeni ise ilgili dönemde merkezi yönetim bütçesinden yapılan faiz ödemelerinin GSYH'ye oranını göstermektedir.

Çalışmada öncelikle değişkenlerin durağanlık seviyelerini belirlemek için Dickey ve Fuller (1979, 1981) tarafından geliştirilen ADF (Genelleştirilmiş Dickey-Fuller) birim kök testi ile Enders ve Lee'nin (2012) geliştirdiği FADF (Fourier ADF) birim kök testinden yararlanılmıştır. Değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisinin varlığı, ARDL (Gecikmesi Dağıtılmış Otopregresif Modeller) sınır testi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Çalışmanın devamında, ARDL modeli kullanılarak uzun ve kısa dönemli ilişkiler tahmin edilmiştir. Bunun için AIC bilgi kriterine göre bağımlı ve bağımsız değişkenlerin gecikme uzunlukları seçilecek uygun ARDL modeli belirlenmiştir. Uzun dönem katsayı tahmin ve uzun dönem ilişkiler gösterildikten sonra ARDL hata düzeltme modeli kullanılarak kısa dönem ilişkiler tahmin edilmiştir.

4. Metodoloji ve Uygulama

4.1. Fourier ADF Birim Kök Testi

Enders ve Lee (2012) tarafından önerilen birim kök testi için birim kök tahmin modelinde yumuşak geçişli değişimlerin tespiti için fourier fonksiyonları kullanılmaktadır. Bu yöntem, yapısal değişimlerin sayısı, yapısı ve konumu hakkında önceden bilgi gerektirmemekte ve bu tür

değişimleri güçlü bir şekilde yakalayabilmektedir. FADF birim kök testi yaklaşımında sadece tek bir frekans kullanılmakta ve aşağıdaki regresyon modeli dikkate alınmaktadır:

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 t + \beta_2 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_3 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \rho Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p a_i \Delta Y_{t-i} + \epsilon_t \quad (1)$$

Fourier fonksiyonlarının kullanıldığı yöntemde tamsayı değerleri, 1'den 5'e kadar olan uygun frekans (k) değerlerinin (1) numaralı Model için en küçük kalıntı kareler toplamını veren değer olarak belirlenmektedir. Denklem (1)'de yer alan t trendi, T gözlem sayısını ve k ise uygun frekans sayısını göstermektedir. FADF birim kök testinde temel hipotez, seride birim kök bulunmaktadır şeklinde oluşturulur. Söz konusu Denklem (1)'de yer alan Fourier fonksiyonları anlamlı değilse sürecin doğrusal olduğu kabul edilmekte ve FADF testi yerine, geleneksel birim kök test metodolojisinin uygun olduğu belirtilmektedir (Enders ve Lee, 2012). Fourier fonksiyonların anlamlılığı için bir F -istatistiği ($F(\hat{k})$) kullanılmaktadır. FADF testinin temel birim kök hipotezini test etmek amacıyla Denklem (1)'deki ρ için hesaplanan t -istatistiği kullanılmaktadır. Bu test istatistiğinin ve $F(\hat{k})$ 'nin kritik değerleri, Enders ve Lee'nin (2012) çalışmasında tablolaştırılmıştır. Çalışmada, değişkenlerin durağanlık seviyelerini belirlemek için geleneksel ADF birim kök testi ile Enders ve Lee'nin (2012) geliştirdiği FADF birim kök testlerinden yararlanılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	\hat{k}	Min. KKT	$F(\hat{k})$	FADF T. İ	ADF T. İ	Değişken	\hat{k}	Min. KKT	$F(\hat{k})$	FADF T. İ	ADF T. İ
Sabitli Model						Sabitli ve Trendli Model					
VY	1	34.560	4.294 [4]		-1.175 [0] (0.6763)	VY	1	29.077	7.567 [4]		-0.077 [0] (0.9937)
Δ VY	1	36.238	6.853 [7]		-5.178* [0] (0.0001)	Δ VY	1	36.238	1.456 [3]		-5.289* [0] (0.0005)
DB	5	784.312	2.631 [0]		-2.569 [1] (0.1074)	DB	3	711.464	0.215 [9]		-3.384*** [1] (0.0675)
Δ DB	5	827.389	3.969 [9]		-4.899* [0] (0.0003)	Δ DB	5	827.353	3.720 [9]		-4.311* [3] (0.0079)
DT	2	343.127	4.524 [2]		0.461 [0] (0.9863)	DT	2	266.431	6.336 [1]		-1.497 [0] (0.8148)
Δ DT	2	343.127	4.524 [2]		-5.972* [0] (0.0000)	Δ DT	2	306.148	4.014 [1]		-6.202* [0] (0.0000)
DYY	1	9.461	4.968 [1]		-2.240 [0] (0.1956)	YY	2	9.010	3.674 [1]		-3.323*** [1] (0.0768)
Δ DYY	5	11.425	1.573 [0]		-5.264* [2] (0.0001)	Δ DYY	5	11.373	1.597 [0]		-5.227* [2] (0.0007)
EB	5	555.391	5.235 [0]		-7.077* [0] (0.0000)	EB	5	555.224	5.015 [0]		-7.000 [0] (0.0000)
FO	1	63.865	3.971 [6]		-2.070 [2] (0.2573)	FO	2	57.942	7.948** [4]	-0.870	
Δ FO	1	67.484	2.915 [3]		-3.979* [3] (0.0038)	Δ FO	2	59.635	8.487** [3]	-6.449*	
IB	1	991.567	2.561 [0]		-2.168 [0] (0.2203)	IB	1	960.823	4.655 [2]		-1.974 [0] (0.5977)
Δ IB	5	1020.10 5	4.040 [0]		-7.336* [0] (0.0000)	Δ IB	5	986.749	3.888 [0]		-7.453* [0] (0.0000)
ISZ	5	154000	1.956 [0]		-1.976 [3] (0.2955)	ISZ	5	151000	1.389 [1]		-2.123 [3] (0.5171)
Δ ISZ	2	176000	1.882 [2]		-3.509** [2] (0.0129)	Δ ISZ	1	157000	2.712 [2]		-3.205*** [2] (0.0982)

KH	5	141.817	4.795 [3]	-1.543 [1] (0.5020)	KH	1	132.059	5.930 [3]	-1.243 [0] (0.8879)
ΔKH	5	142.854	4.699 [1]	-5.330* [0] (0.0001)	ΔKH	5	142.310	4.529 [1]	-5.3167* [0] (0.0005)

Not: T.İ. test istatistiğini ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler, değişkenlerin p-olasılık değerlerini, köşeli parantez içindeki değerler ise Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiş optimum gecikme uzunluğunu göstermektedir. $F(\hat{k})$ 'nin sabitli model için %1, %5 ve %10 önem düzeyindeki kritik değerleri sırasıyla 12.21, 9.14 ve 7.78 biçiminde; sabitli ve trendli model için %1, %5 ve %10 önem düzeyindeki kritik değerleri sırasıyla 10.35, 7.58 ve 6.35 şeklindedir. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir. FADF'nin sabitli modeli için %1, %5 ve %10 önem düzeyindeki kritik değerler sırasıyla -4.69, -4.05, -3.71; sabitli ve trendli modeli için %1, %5 ve %10 önem düzeyindeki kritik değerler sırasıyla -3.97, -3.27, -2.91 şeklindedir. Kritik değerler Enders ve Lee'nin (2012) çalışmasından alınmıştır.

Tablo 2'de yer alan sonuçlara göre, faiz ödemeleri değişkeni için fourier fonksiyon terimleri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Ancak faiz ödemeleri değişkeni dışındaki diğer tüm değişkenler için fourier fonksiyon terimlerinin, istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur. Bu nedenle faiz ödemeleri değişkeninin birim kök sınaması için FADF, diğer tüm değişkenlerin birim kök sınaması için geleneksel ADF birim kök testi sonuçları kullanılmıştır. Elde edilen ADF birim kök test sonuçları doğrultusunda ekonomik büyüme değişkeninin, düzey değerlerinde durağan olduğu tespit edilmiştir. Ancak vergi yükü, dış borç, dış ticaret, doğrudan yabancı yatırım, işsizlik, iç borç ve kamu harcamaları değişkenlerinin birinci fark değerlerinde durağan oldukları bulunmuştur. Faiz ödemeleri için FADF testinin bulgularına göre, faiz ödemeleri değişkeninin düzey değerlerinde durağan olmayıp birinci fark değerlerinde durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan birim kök testi sonucunda ekonomik büyüme değişkeninin I(0) ve diğer tüm değişkenlerin I(1) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki incelenirken ARDL sınır testinin yapılması uygun bulunmuştur.

4.2. ARDL Sınır Testi

Engle ve Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen eşbütünleşme yöntemleri, zaman serileri arasındaki eşbütünleşme ilişkisini belirlemede yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak bu yöntemlerin, serilerin düzeyde durağan olmamaları ve fark aldıklarında aynı derecede durağan olmaları gerektiğine ilişkin bazı kısıtları bulunmaktadır. Bu kısıtlar, Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Modellere (ARDL) dayalı sınır testi yönteminin gelişmesini sağlamış ve bu yöntem Shin vd. (2001) tarafından literature kazandırılmıştır. ARDL'ye dayalı sınır testi yaklaşımı, değişkenlerin I(0) veya I(1) olmasına bakılmaksızın hem uzun dönemli ilişkileri hem de kısa dönemli ilişkileri test etme imkânı sağlamaktadır. Ayrıca klasik eşbütünleşme yöntemlerine kıyasla daha etkili ve küçük örneklerde daha iyi sonuçlar vermektedir (Kamaruddin ve Jusoff, 2009). Bu anlamda çalışmada, ARDL sınır testi yöntemi kullanılarak değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi incelenmiştir. Bunun için kısıtlanmamış hata düzeltme modeli (Unrestricted Error Correction Model-UECM) kullanılmakta ve modelin çalışmaya uyarlanmış şekli aşağıdaki gibi oluşturulmaktadır:

$$\Delta VY_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} \Delta VY_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} \Delta DB_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{3i} \Delta DT_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{4i} \Delta DYY_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{5i} \Delta EB_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{6i} \Delta FO_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{7i} \Delta IB_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{8i} \Delta ISZ_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{9i} \Delta KH_{t-i} + \beta_{10} VY_{t-1} + \beta_{11} DB_{t-1} + \beta_{12} DT_{t-1} + \beta_{13} DYY_{t-1} + \beta_{14} EB_{t-1} + \beta_{15} FO_{t-1} + \beta_{16} IB_{t-1} + \beta_{17} ISZ_{t-1} + \beta_{18} KH_{t-1} + u_t \quad (2)$$

Sabit terim içeren Denklem (2)'nin tahmin edilmesi için öncelikle uygun gecikme uzunluğu belirlenmelidir. Gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike (AIC) ve Schwarz-Bayesian (SBC) gibi bilgi kriterleri kullanılmaktadır. Gecikme uzunluğu belirlendikten sonra, seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini test etmek için bir F istatistiği kullanılmaktadır. Ancak buradaki F istatistiklerinin asimptotik dağılımları standart F dağılımına uymamaktadır. Bu modelde hesaplanan F istatistikleri, Pesaran vd. (2001)'nin belirttiği alt ve üst sınırların kritik değerlerine göre değerlendirilir. Hesaplanan F istatistiği alt kritik değerden küçükse seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığına, üst kritik değerden büyükse seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğuna karar verilir (Esen vd., 2012).

Çalışmada, (2) numaralı Denklem için sıfır hipotezi ($H_0: \beta_{10} = \beta_{11} = \beta_{12} = \beta_{13} = \beta_{14} = \beta_{15} = \beta_{16} = \beta_{17} = \beta_{18} = 0$) değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığını ifade etmektedir. Bu hipotez için F istatistiği kullanılarak seviye değişkenlerinin katsayılarının toplamının sıfıra eşit olup olmadığı test edilmektedir. Ayrıca, sınır testi yaklaşımında t istatistikleri de kullanılarak bağımlı değişkenin gecikmesinin sıfıra eşit olup olmadığı test edilmektedir. Eşbütünleşme ilişkisi tespit edildiğinde, uzun dönem ve kısa dönem ARDL modelleri kullanılarak değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkiler belirlenmektedir. Bu anlamda çalışmada, ARDL modelinin seçiminde uygun gecikme uzunluklarının tahmini için Akaike bilgi kriterinden yararlanılmış ve gecikme uzunlukları maksimum 3 alınmıştır. Buna göre seçilen model, ARDL(1, 0, 0, 0, 2, 3, 3, 1, 1) şeklindedir. Çalışmada elde edilen ARDL sınır testi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. ARDL Sınır Testi Sonuçları

$VY = f(DB, DT, DYY, EB, FO, IB, ISZ, KH)$						
Pesaran vd. (2001)			Narayan (2005)			Anlamlılık Düzeyleri
k=8	F-İstatistiği	Alt sınır I(0)	Üst sınır I(1)	Alt sınır I(0)	Üst sınır I(1)	
	6.193*	2.62	3.77	3.402	5.031	%1
		2.11	3.15	2.523	3.829	%5

Not: *, %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir. k bağımsız değişken sayısıdır.

Tablo 3'te yer alan test sonuçlarına göre hesaplanan F istatistiği değerinin, %1 anlamlılık düzeyinde hem Pesaran vd. (2001) hem Narayan'ın (2005) türettiği I(0) alt ve I(1) üst sınırların kritik değerlerinden büyük olduğu bulunmuştur. Elde edilen sonuca göre vergi yükü ile dış borç, dış ticaret, doğrudan yabancı yatırım, ekonomik büyüme, faiz ödemeleri, iç borç, işsizlik ve kamu harcamaları arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkileri belirlemek için uyarlanmış ARDL modelinin uzun dönem katsayı sonuçları Tablo 4'teki gibidir.

Tablo 4: ARDL Modeli Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

Seçilen Model: ARDL(1, 0, 0, 0, 2, 3, 3, 1, 1)			
Değişken	Katsayı	t- İstatistiği	Olasılık Değeri
DB	-0.016992	-0.398605	0.6944
DT	-0.247475	-3.670228*	0.0015
DYY	1.785822	4.911763*	0.0001
EB	0.758902	3.536522*	0.0021
FO	-0.822365	-4.806748*	0.0001
IB	0.047002	0.713443	0.4838
ISZ	0.000977	3.004457*	0.0070
KH	1.431555	10.73477*	0.0000
Sabit	-11.61941	-3.473847*	0.0024

$R^2 = 0.99$

Düzeltilmiş- $R^2 = 0.98$

F-İstatistiği = 152.9417* (0.0000)

Tamam Test Sonuçları	
Test Adı	Test İstatistiği
Jarque-Bera normallik	2.3849 (0.3034)
Breusch-Godfrey LM Otokorelasyon:	
AR1	0.267360 (0.6051)
AR2	4.512394 (0.1047)
Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans	20.85710 (0.3448)
Ramsey-Reset	0.332068 (0.5712)

Not: *, %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir. Parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini, AR1 ve AR2 ise sırasıyla birinci ve ikinci mertebeden otokorelasyonu göstermektedir.

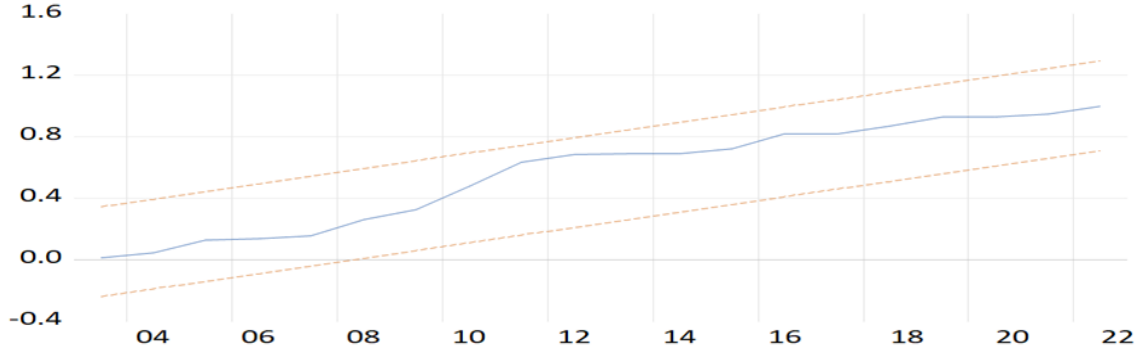
Tablo 4'te yer alan uzun dönem katsayı sonuçlarına göre, iç ve dış borçların vergi yükü üzerinde anlamlı etkilerinin olmadıkları, diğer değişkenlerin ise vergi yükü üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkilere sahip oldukları tespit edilmiştir. Dış ticaret ve faiz ödemeleri, vergi yükü üzerinde negatif yönlü etkiler yaratırken doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme, işsizlik ve kamu harcamaları değişkenleri ise vergi yükü üzerinde pozitif yönlü etkilere sahiptir. Ayrıca Tablo 4'te çeşitli tanimsal testlerin sonuçları yer almaktadır. Jarque-Bera normallik testi, verinin normal dağılım varsayımını desteklerken Breusch-Godfrey LM Otokorelasyon ve Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans testleri ise sırasıyla veride otokorelasyonun ve değişen varyansın istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir. Ramsey-Reset test sonuçları ise model spesifikasyonunun doğru olduğunu göstermektedir.

Faiz ödemelerinin, devlet bütçesinden altyapıya veya diğer programlara tahsis edilebilecek kaynakların önemli bir kısmını tüketerek vergi gelirlerini dolaylı olarak azaltması ve nihai olarak vergi yükünü düşürmesi muhtemel bir sonuçtur. Dış ticaretin vergi yükü üzerindeki negatif etkisi ise dış ticaret avantajının elde edilmesi amacıyla izlenen vergi rekabetine ilişkin politikaların, vergi gelirlerini azaltarak vergi yükünü düşürebileceği (Gelleny ve McCoy, 2001) şeklinde yorumlanabilir. Artan rekabetin, genel olarak vergi gelirlerini azaltmakla birlikte özellikle sermaye üzerinden alınan vergileri daha da düşüreceği tartışılrsa da (Bretschger ve Hettich, 2002; Rodrik, 1998), bunun Türkiye'de genel vergi gelirlerini azaltabildiği söylenebilir. Nitekim dış ticaretin vergi yükünü negatif etkilediğine ilişkin bulgularımızın, literatürde Leuthold (1991), Purohit (2006) ve Çelikay (2020) tarafından yapılan çalışma bulgularıyla desteklenmediği görülmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımların, ekonomik büyümenin, işsizliğin ve kamu harcamalarının vergi yükü üzerinde pozitif yönlü etkilerine ilişkin bulgularımız, literatürde Eltony (2002), Fonseca-Diaz vd. (2019), Çelikay (2020) ve Nguyen vd. (2022) tarafından yapılan çalışma bulgularıyla paralellik göstermektedir. Doğrudan yabancı yatırımların vergi yükü üzerindeki pozitif etkisi dikkate alındığında, doğrudan yabancı yatırımların, ulusal rekabet gücünü destekleyerek ülkenin vergi gelirlerini (Gugler ve Brunner, 2007) ve nihai olarak vergi yükünü artırabileceği şeklinde yorumlanabilir. Vergi yükünün işsizlik değişkeninden pozitif etkilenmesi, işsizlik nedeniyle devletin artan transfer harcamalarının kamu sektörüne mali yük getireceği ve bu mali yükün vergilerle finanse edileceği koşulları altında işsizliğin vergi yükünü artıracacağı (Çelikay, 2020) şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca işsizliğin vergi yükü üzerindeki pozitif etkisine ilişkin sonuç, Türkiye'de sosyal devlet anlayışının varlığıyla ilişkilendirilebilir.

Kamu harcamalarının vergi yükünü artırması da yine önsel beklentilerle uyumlu bir sonuç olmuştur. Nitekim altyapı projeleri, sanayileşme, sosyal refah, kamusal mallar, gelir dağılımı, kalkınma ve politik süreç gibi çeşitli program, hizmet ve gelişmelerin, kamu harcamalarını artırdığı literatürde geniş şekilde tartışılmıştır (Adams, 1899; Downs, 1957; Niskanen, 1979; Pigou, 1932; Samuelson, 1954; Wagner, 1883). Dolayısıyla orta ve uzun vadede kamu harcamalarından kaynaklanan mali yükümlülükler, toplum üzerinde bir vergi yükü oluşturabilmektedir (Gölçek ve Göde, 2023). Bu süreçte artan kamu harcamaları, kısa vadede vergi yerine borçlanma kaynaklarıyla finanse edilse bile uzun vadede devleti vergi artışları gibi maliye politikası uygulamalarıyla karşı karşıya bırakarak (Uluatam, 2014) vergi yükünü artırabilmektedir (Rolph, 1957). Ekonomik büyümenin vergi yükünü artırma etkisi ise ekonomik büyüme sonucu vergi tabanının genişlemesi ve gelir ile servetin artışıyla ilişkilendirilebilir. Çünkü vergi tabanının genişlemesiyle birlikte gelir ve servette yaşanan bir artış, hem bireyler hem de işletmeler için daha yüksek vergi yüküne neden olabilir. Nihai olarak bu sonuçlar, vergi devletinin kendi vergilendirme araçları içerisinde sosyal ve ekonomik alanda belirleyici bir faktör olduğunu gösterme (Çelikay, 2020) noktasında önemli bir kanıt niteliğindedir.

Çalışmada, tahmin edilen modelin kararlılığının sınanması amacıyla, diğer bir ifade ile ARDL uzun dönem katsayılarının kararlılığını test etmek amacıyla Brown vd. (1975) tarafından geliştirilen CUSUM kareleri (CUSUMQ) grafiğine yer verilmiştir.

Şekil 1. CUSUMQ Grafiği

CUSUMQ testine göre, hata terimlerine yönelik test istatistikleri sonucunda elde edilen eğrilerin %5 anlamlılık düzeyindeki kritik sınırlar arasında bulunması, tahmin edilen parametrelerin kararlı olduğunu gösterir. Dolayısıyla Şekil 1'deki grafik incelendiğinde, ARDL uzun dönem tahmin sonucu elde edilen parametrelerin kararlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkinin araştırılması için ARDL yaklaşımına dayalı bir hata düzeltme modeli kurulmaktadır:

$$\Delta VY_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} \Delta VY_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} \Delta DB_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{3i} \Delta DT_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{4i} \Delta DYY_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{5i} \Delta EB_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{6i} \Delta FO_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{7i} \Delta IB_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{8i} \Delta ISZ_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{9i} \Delta KH_{t-i} + \beta_{10} ECT_{t-1} + e_t \quad (3)$$

Denklem (3)'teki ECT_{t-1} değişkeni, uzun dönem ilişkisinden elde edilen hata teriminin bir dönem gecikmeli değerini temsil eder. Bu değişkenin katsayısı, kısa dönemdeki dengeden sapmaların uzun dönemde ne kadarının düzeltileceğini gösterir. Bu katsayının istatistiksel olarak anlamlı ve negatif işaretli olması beklenir. Bu çalışmada, kısa dönem ilişkisinin araştırılmasında ARDL(1, 0, 0, 0, 2, 3, 3, 1, 1) modelinin tahmin edileceği kararlaştırılmıştır. Bu modelin tahmin sonuçları Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5: Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Seçilen Model: ARDL(1, 0, 0, 0, 2, 3, 3, 1, 1)			
Değişken	Katsayı	t- İstatistiği	Olasılık Değeri
$\Delta(EB)$	0.15587	3.407433*	0.0028
$\Delta(EB(-1))$	-0.133958	-2.315728**	0.0313
$\Delta(FO)$	-0.031257	-0.18185	0.8575
$\Delta(FO(-1))$	0.681362	3.38586*	0.0029
$\Delta(FO(-2))$	0.752516	3.979258*	0.0007
$\Delta(IB)$	-0.021859	-0.670474	0.5102
$\Delta(IB(-1))$	-0.247104	-5.792503*	0.0000
$\Delta(IB(-2))$	-0.16245	-4.23781*	0.0004
$\Delta(ISZ)$	7.55E-05	0.978835	0.3394
$\Delta(KH)$	0.512668	4.078074*	0.0006
Sabit	-7.332669	-3.404892*	0.0028
$ECT(-1)$	-0.631071	-5.082754*	0.0001

Not: * ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir

$ECT(-1)$ değişkeni olan hata düzeltme teriminin katsayısı beklendiği gibi negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Söz konusu negatif olan katsayı, bir birimlik sapmanın $ECT(-1)$ değişkeninde -0.631071 birimlik bir düzeltmeye yol açtığını gösterir. Dolayısıyla oluşacak bir şokun etkileri, uzun dönemde kaybolacaktır.

Sonuç ve Politika Önerileri

Bir ülkenin mali, ekonomik ve sosyal yapısını karakterize eden faktörlerin belirlenmesi için vergi yükünün dinamiklerini anlamak gerekmektedir. Çünkü ekonomik, mali ve sosyal gelişmeleri etkileyen vergi yükü, aynı zamanda ekonomik ve mali gelişmelerden de etkilenmektedir. Buradan hareketle yapılan bu çalışmanın amacı, Türkiye’de seçilmiş bazı ekonomik ve mali göstergelerin vergi yükü üzerindeki etkilerini araştırmaktır. Bu kapsamda 1980-2022 dönemi için yıllık veriler kullanılarak dış borç, iç borç, dış ticaret, doğrudan yabancı yatırım, ekonomik büyüme, faiz ödemeleri, işsizlik ve kamu harcamaları gibi ekonomik ve mali göstergelerin vergi yükü üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırmada öncelikle değişkenlerin durağanlık seviyeleri, ADF ve FADF birim kök testleriyle test edilmiştir. Yapılan ADF ve FADF birim kök testi sonucunda ekonomik büyüme değişkeninin $I(0)$ ve diğer tüm değişkenlerin $I(1)$ olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin ARDL sınır testiyle incelendiği çalışmada, ARDL modeli kullanılarak uzun ve kısa dönem katsayı tahminleri yapılmıştır.

ARDL modeli uzun dönem katsayı tahmin sonuçlarına göre, iç ve dış borçlar vergi yükü üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkilere sahip değildir. Diğer değişkenler ise vergi yükü üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkilere sahiptir. Dış ticaret ve faiz ödemeleri, vergi yükü üzerinde negatif etkiler yaratırken doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme, işsizlik ve kamu harcamaları değişkenleri ise vergi yükünü pozitif yönde etkilemektedir. İşsizliğin vergi yükü üzerindeki zayıf etkisine karşın, doğrudan yabancı yatırımlar ve kamu harcamaları vergi yükü üzerinde güçlü etkilere sahiptir. Özellikle ekonomik büyüme, işsizlik ve kamu harcamalarının vergi yükü üzerindeki pozitif yönlü etkileri, Türkiye’de hem sosyal hem de ekonomik alanların dinamiklerini şekillendirmede devletin önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Ancak devletin sosyoekonomik alanda önemli rol alması, kamu maliyesi üzerinde bir yük oluşturarak vergi yükünü de artırmaktadır. Dolayısıyla vergi yükünün ekonomik ve mali gelişmelerin bir sonucu olduğu koşullarında Türkiye, ekonomik ve sosyal dinamikleri şekillendirirken mali istikrarı da gözeterek şekilde optimum bir vergi yükü sağlamayı dikkate almalıdır. Çünkü devletin mali zorunluluğunun ve faaliyetlerinin bir sonucu olarak artan vergi yükü, bir yandan bireylerin ekonomik davranışlarını bozarken diğer yandan ise sosyal ve ekonomik refahı azaltacaktır. Ayrıca kamu harcamalarının vergi yükünü artırdığı sonucu dikkate alındığında, dengeli bir vergi yükü için harcamaların ekonomik faaliyetleri teşvik edici sektörlerle yönlendirilmesinin yararlı olacağı söylenebilir. Dış ticaretin vergi yükünü düşürdüğü bulgularından hareketle bu düşüşün, dış ticaretin milli gelir üzerindeki olumlu etkisinden mi kaynaklandığı yoksa dış ticaret işlemlerinin etkin vergilendirilmemesinden mi kaynaklandığı kapsamlı olarak araştırılmaldır.

Çalışmanın kısıtları dikkate alındığında, mevcut araştırma kapsamının servet ve gelir dağılımı, enflasyon, demografik yapı, para arzı, tarım sektörü, hizmet sektörü, sanayi sektörü, politik ve küreselleşme gibi değişkenleri de içerecek şekilde genişletilmesi önerilebilir. Ayrıca bu çalışmada Türkiye örneği için kullanılan değişkenler, gelecek çalışmalarda az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ülke grupları için de kullanılabilir. Bunun yanı sıra nedensellik analizleri yapılarak ekonomik ve mali göstergelerdeki değişimlerin, vergi yükündeki değişimlerin nedeni olup olmadığı da kapsamlı olarak araştırılabilir. Geniş ülke örneklemini içeren ve küresel perspektiften yapılan bu tür çalışmalar, vergi yükünü etkileyen faktörlere ilişkin daha net bir tablo ortaya koymakla birlikte ülkeler arasında karşılaştırma yapılmasına da olanak tanıyacaktır.

Kaynakça

- Abuselidze, G. (2012). The influence of optimal tax burden on economic activity and production capacity. *Intellectual Economics*, 6(4), 493-503.
- Adams, H. C. (1899). *The science of finance: An investigation of public expenditures and public revenues*. Henry Holt Company.
- Aksoy, Ş. (1994). *Kamu maliyesi*. Filiz Kitabevi.
- Auerbach, A. J. (1985). The theory of excess burden and optimal taxation. A. J. Auerbach & M.

- Feldstein (Ed.), *Handbook of Public Economics* (ss. 61-127) İçinde. Elsevier Science Publishers. [https://doi.org/10.1016/S1573-4420\(85\)80005-7](https://doi.org/10.1016/S1573-4420(85)80005-7)
- Bretschger, L. ve Hettich, F. (2002). Globalization, capital mobility and tax competition: Theory and evidence for OECD countries. *European Journal of Political Economy*, 18(4), 695-716. [https://doi.org/10.1016/S0176-2680\(02\)00115-5](https://doi.org/10.1016/S0176-2680(02)00115-5)
- Brown, R. L., Durbin, J. ve Evans, J. M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationships over time. *Journal of the Royal Statistical Society Series B*, 37(2), 149-163. <https://doi.org/10.1111/j.2517-6161.1975.tb01532.x>
- Cassou, S. P. (1997). The link between tax rates and foreign direct investment. *Applied Economics*, 29(10), 1295-1301. <https://doi.org/10.1080/00036849700000019>
- Castro, G. Á. ve Camarillo, D. B. R. (2014). Determinants of tax revenue in OECD countries over the period 2001-2011. *Contaduria y Administracion*, 59(3), 35-59. [https://doi.org/10.1016/s0186-1042\(14\)71265-3](https://doi.org/10.1016/s0186-1042(14)71265-3)
- Chelliah, R. J., Baas, H. J. ve Kelly, M. R. (1975). Tax ratios and tax effort in developing countries, 1969-1971. *Staff Papers*, 22, 187-205. <https://doi.org/doi.org/10.2307/3866592>
- Çelikay, F. (2020). Dimensions of tax burden: a review on OECD countries. *Journal of Economics, Finance and Administrative Science*, 25(49), 27-43. <https://doi.org/dx.doi.org/10.1108/jefas-12-2018-0138>
- Cural, M. ve Cevik, N. K. (2015). Ekonomik kalkınmanın vergi yapısı üzerindeki etkisi: 1924-2013 dönemi Türkiye örneği. *Amme İdaresi Dergisi*, 48(3), 127-158.
- Dalton, H. (1961). *Principles of public finance*. Routledge.
- De Mooij, R. A. ve Ederveen, S. (2001). Taxation and foreign direct investment: A synthesis of empirical research. CESifo Working Paper, No.588.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for Autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366a), 427-431. <https://doi.org/doi.org/10.1080/01621459.1979.10482531>
- Dickey, D.A. ve Fuller, W. A. (1981). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Downs, A. (1957). An economic theory of political action in a democracy. *Journal of Political Economy*, 65(2), 135-150. <https://doi.org/doi.org/10.1086/257897>
- DPT. (2007). *Dokuzuncu Kalkınma Planı Vergi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*.
- Dünya Bankası (2024). World Development Indicators. <https://data.worldbank.org/>
- Edizdoğan, N. ve Çelikkaya, A. (2012). *Vergilerin ekonomik analizi*. Dora Yayınları.
- Eltony, M. N. (2002). *Determinants of tax efforts in Arab countries*. Economic Research Forum.
- Enders, W. ve Lee, J. (2012). The flexible fourier form and Dickey-Fuller type unit root tests. *Economics Letters*, 117(1), 196-199. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2012.04.081>
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and error correction: Representation, estimation, and testing. *Journal of The Econometric Society*, 55(2), 251-276. <https://doi.org/10.2307/1913236>
- Esen, E., Yıldırım, S. ve Kostakoğlu, S. F. (2012). Feldstein-Horioka Hipotezinin Türkiye ekonomisi için sınanması: ARDL modeli uygulaması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 251-267.
- Evans, A. W. (2012). Optimal tax theory and the taxation of housing in the US and the UK. *Journal of Property Research*, 29(4), 368-378. <https://doi.org/10.1080/09599916.2012.730054>
- Fernández-Rodríguez, E., García-Fernández, R. ve Martínez-Arias, A. (2021). Business and institutional determinants of effective tax rate in emerging economies. *Economic Modelling*, 94, 692-702. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2020.02.011>

- Fonseca-Díaz, A. R., Fernández-Rodríguez, E. ve Martínez-Arias, A. (2019). Factores empresariales e institucionales condicionantes de la presión fiscal a nivel internacional. *Spanish Journal of Finance and Accounting*, 48(2), 224-253. <https://doi.org/10.1080/02102412.2018.1524221>
- Gelleny, R. D. ve McCoy, M. (2001). Globalization and government policy independence: The issue of taxation. *Political Research Quarterly*, 54(3), 509-529. <https://doi.org/10.1177/106591290105400302>
- Ghura, D. (1998). Tax revenue in Sub-Saharan Africa: Effects of economic policies and corruption. IMF Working Paper, No. 98/135.
- Gökpınar, S. (2023). Monetary and macroeconomic determinants of tax revenue: The case of Türkiye. *Journal of Economics Business and Political Researches*, 6(Special Issue), 202-216. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1302035>
- Gölçek, A. G. ve Göde, B. (2023). The course of tax revenue during the process of population aging: Empirical evidence from Turkey. *Fiscaoeconomia*, 7(Özel Sayı), 614-640. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1348960>
- Gugler, P. ve Brunner, S. (2007). FDI effects on national competitiveness: A cluster approach. *International Advances in Economic Research*, 13(3), 268-284. <https://doi.org/10.1007/s11294-007-9091-1>
- Heady, C. (1993). Optimal Taxation as a Guide to Tax Policy: A Survey. *Fiscal Studies*, 14(1), 15-36. <https://doi.org/10.1111/j.1475-5890.1993.tb00341.x>
- Hicks, U. K. (1946). The terminology of tax analysis. *The Economic Journal*, 56(221), 38-50. <https://doi.org/doi.org/10.2307/2225619>
- Hinrichs, H. H. (1965). Determinants of government revenue shares among less-developed countries. *The Economic Journal*, 75, 546-556. <https://doi.org/https://doi.org/10.2307/2228952>
- Imam, P. A. ve Jacobs, D. (2014). Effect of corruption on tax revenues in the Middle East. *Review of Middle East Economics and Finance*, 10(1), 1-24. <https://doi.org/10.1515/rmeef-2014-0001>
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254. [https://doi.org/10.1016/0165-1889\(88\)90041-3](https://doi.org/10.1016/0165-1889(88)90041-3)
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Likelihood estimation and inference on cointegration-with applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
- Kamaruddin, R. ve Jusoff, K. (2009). An ARDL approach in food and beverages industry growth process in Malaysia. *International Business Research*, 2(3), 98-107.
- Karagöz, K. (2013). Determinants of tax revenue: Does sectorial composition matter? *Journal of Finance, Accounting and Management*, 4(2), 50-63.
- Karaş, E. ve Selen, U. (2021). Optimal vergileme arayışına yönelik bir araştırma: Türkiye örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 19(40), 271-298. <https://doi.org/doi.org/10.35408/comuybd.681209>
- Keynes, J. M. (1936). *The general theory of employment, interest and money*. Macmillan and Co.
- Kong, S. ve Hoek, M. P. (2008). Is the growth of chinese annual tax revenues unnatural? *Journal of Public Budgeting, Accounting & Financial Management*, 20(4), 1-5.
- Köstekçi, A. ve Yıldız, F. (2019). *Kamu borç yönetimi: Türkiye ve OECD ülke uygulamaları*. Ekin Yayınevi.
- Laffer, A.B. (1981). Government exactions and revenue deficiencies. *Cato Journal*, 1, 1-21.
- Leuthold, J. H. (1991). Tax shares in developing countries: A panel study. *Journal of Development Economics*, 35, 173-185.

- Maliye Bakanlığı. (1986). *Türkiye’de vergi yükü*. Maliye Bakanlığı APK Araştırmaları XII Maliye Bakanlığı Yayını, No. 1986/275.
- Mankiw, N. G., Weinzierl, M. ve Yagan, D. (2009). Optimal taxation in theory and practice. *Journal of Economic Perspectives*, 23(4), 147-174. <https://doi.org/10.1257/jep.23.4.147>
- Molina-Morales, A., Amate-Fortes, I. ve Guarnido-Rueda, A. (2011). Economic and institutional determinants in fiscal pressure: An application to the European case. *Journal of Economic Issues*, 45, 573-591. <https://doi.org/10.2753/JEI0021-3624450303>
- Moşteanu, T., Catarama, D. F. ve Campeanu, E. M. (2005). *Gestiunea datoriei publice*. Editura Universitara Press.
- Musgrave, R. A. (1959). *The theory of public finance*. McGraw-Hill.
- Musgrave, R. A. (1969). *Fiscal systems*. Yale University Press.
- Narayan, P. K. (2005). The saving and investment nexus for China: Evidence from cointegration tests. *Applied economics*, 37(17), 1979-1990.
- Nguyen, M. H., Pham, T. M. ve Quan, M. Q. B. (2022). The determinants of tax revenue: A study of Southeast Asia. *Cogent Economics and Finance*, 10(1). <https://doi.org/10.1080/23322039.2022.2026660>
- Niskanen, W. A. (1979). Ein ökonomisches modell der bürokratie. W. W. Pommerehne ve B. S. Frey (Ed), *Ökonomische Theorie Der Politik* (ss. 349-368) İçinde. Springer.
- OECD. (2007). *Tax effects on foreign direct investmen: Recent evidence and policy analysis*. OECD Tax Policy Studies. <https://doi.org/10.1787/9789264038387-en>
- Öztürk, Ö. F., Şaşmaz, M. Ü., Bayar, Y. ve Odabaş, H. (2019). Türkiye’de başlıca ekonomik değişkenlerin vergi gelirleri üzerindeki etkisi. *Çoklu doğrusal regresyon analizi. Sayıştay Dergisi*, 115, 37-53.
- Peacock, A. ve Wiseman, J. (1967). *The growth of public expenditure in the United Kingdom*. Allen & Unwin.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Piancastelli, M. (2005). Measuring the tax effort of developed and developing countries: cross country panel data analysis - 1985/95. İçinde *SSRN Electronic Journal* (818). <https://doi.org/10.2139/ssrn.283758>
- Pigou, A. C. (1932). *The Economics of Welfare* (4th ed.). Macmillan.
- Profeta, P., & Scabrosetti, S. (2010). *The political economy of taxation: Lessons from developing countries*. Edward Elgar Publishing.
- Purohit, M. C. (2006). Tax efforts and taxable capacity of central and state governments. *Economic and Political Weekly*, 41(8), 747–755. <http://www.jstor.org/stable/4417879>
- Ricardo, D. (1871). *The principles of political economy and taxation*.
- Rodrik, D. (1998). Why do more open economies have bigger governments? *Journal of Political Economy*, 106(5), 997–1032.
- Rolph, E. R. (1957). Principles of debt management. *American Economic review*, 47(3), 302–320.
- Sağdıç, E. N. (2019). Vergi gelirlerini belirleyen faktörlerin bölgesel analizi: Türkiye örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 60, 155-178.
- Sağdıç, E. N., Yıldız, F. ve Sayın, H. H. (2020). Doğrudan yabancı yatırımlar, vergi gelirleri ve ekonomik büyüme ilişkisi: Kırılgan beşli ülkeler örneği. *Vizyoner Dergisi*, 11(28), 680-699.
- Samuelson, P. A. (1954). The pure theory of public expenditure. *The Review of Economics and Statistics*, 36(4), 387-389. <https://doi.org/doi.org/10.2307/1925895>

- Schjelderup, G. (1993). Optimal taxation, capital mobility and tax evasion. *The Scandinavian Journal of Economics*, 95(3), 377-386.
- Schneider, F. ve Klinglmaier, R. (2004). Shadow economies around the world: What do we know? IZA Discussion Paper, No. 1043.
- Skarzauskas, S. (2021). Evaluating impact of tax burden on state financial stability: Empirical research of EU countries. *Theoretical Economics Letters*, 11(06), 1122-1139. <https://doi.org/10.4236/tel.2021.116071>
- Smith, A. (1776). *An enquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. Cannan Edition.
- Stotsky, J. G. Ve Asegedech, W. (1997). *Tax effort in Sub-Saharan Africa*. IMF Working Paper, No. 107.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2024). <https://www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/>
- Tabellini, G. (1985). Endogenous monetary and fiscal policies under alternative institutional settings- a game theoretical analysis. UCLA Economics Working Papers, No.369.
- Tanzi, V. (1992). Structural factors and tax revenue in developing countries: A Decade of evidence. I. Goldin & L. A. Winters (Ed.), *In Open Economies: Structural Adjustment and Agriculture* (ss. 267-281) İçinde. Cambridge University Press.
- Tanzi, V. ve Zee, H. (2000). Tax policy for emerging markets: Developing countries. *National Tax Journal*, 53(2), 299-322.
- Teera, J. M. ve Hudson, J. (2004). Tax performance: A comparative study. *Journal of International Development*, 16(6), 785-802. <https://doi.org/10.1002/jid.1113>
- Uluatam, Ö. (2014). *Kamu maliyesi*. İmaj Kitabevi.
- Wagner, A. . (1883). *Finanzwissenschaft*. Leipzig: C. F.
- Yacouba, F. (2011). *Determinants of tax burden in cote d'ivoire*. KDI School of Public Policy and Management.
- Yüksel, H., Orhan, M. ve Öztunç, H. (2013). Tax revenue and main macroeconomic indicators in Turkey. *European Journal of Economic and Political Studies*, 6(1), 135-150.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Barış TURAN* Volkan TUNCEL**

Makale Adı/Article Name

Gastronomi Alanında Bireysel Yaratıcılığın Cinsiyete Göre Değişimi: Gastronomi Bölümü Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

Variation of Individual Creativity in the Field of Gastronomy According to Gender: A Research on Gastronomy Department Students

ÖZ

Gastronomi üst düzeyde yaratıcılık gerektiren alanlardan biridir. Gastronomi alanında verilen teorik eğitimin, bireyin kişisel özelliklerine göre yaratıcı uygulamalara dönüştürülmesi beklenmektedir. Yaratıcılık ise bireyin yeni fikirler geliştirmeyi amaçlayan entelektüel sürecini tanımlar ve çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Bu araştırmada bireysel yaratıcılığın (yaratıcı süreçler, entelektüel beceriler, içsel motivasyon, kültür ve bilgi) cinsiyete göre değişimi incelenmiştir. Araştırma gastronomi bölümü öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Nicel araştırma desenlerinden amaçlı örnekleme yönteminin tercih edildiği araştırmada veriler, üç farklı üniversitenin gastronomi ve mutfak sanatları bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerden anket tekniğiyle elde edilmiştir. Bulgulara göre boyutların güvenilirliği ve katılımcıların ifadelerine katılım ortalaması yüksek çıkmıştır. Gruplar arasında dördüncü sınıf öğrencilerinin bireysel yaratıcılık alt boyutlarında belirlenen ifadeler diğer gruplara göre daha yüksek oranda katıldıkları belirlenmiştir. Bireysel yaratıcılık ile cinsiyet değişkeni arasındaki ilişkinin incelenmesi açısından bağımsız örneklem t-testi analizi yapılmıştır. Sonuçlara göre, gastronomi faaliyetlerinde yaratıcı süreçler ve kültür-bilgi ile cinsiyet arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Ancak, entelektüel beceri ve içsel motivasyon ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki belirlenmemiştir. Öte yandan cinsiyet değişkenine bağlı olarak her iki grup da gastronomi ile ilgili fikirlerini kolaylıkla uygulamaya koyabileceklerini, fikirleri çok olduğunda en değerli olanları kolaylıkla seçip insanları bunlara ikna edebileceklerini düşünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bireysel Yaratıcılık, Gastronomi, Cinsiyet, Gastronomi ve Mutfak Sanatları

ABSTRACT

Gastronomy is one of the fields that requires a high level of creativity. It is expected that the theoretical education given in the field of gastronomy will be transformed into creative practices based on the personal characteristics of the individual. Creativity, on the other hand, defines an individual's intellectual process aimed at developing new ideas and is affected by various factors. In this research, the changes in individual creativity (creative processes, intellectual skills, intrinsic motivation, culture and knowledge) by gender were examined. The research was conducted on gastronomy department students. In the research, in which the purposeful sampling method was preferred among the quantitative research designs, the data were obtained by survey technique from students studying in the gastronomy and culinary arts departments of three different universities. According to the findings, the reliability of the dimensions and the participants' average agreement with the statements were high. Among the groups, it was determined that the fourth graders participated in the expressions determined in the individual creativity sub-dimensions at a higher rate than the other groups. Independent sample t-test analysis was performed to examine the relationship between individual creativity and gender variable. According to the results, significant differences were detected between creative processes and culture-knowledge in gastronomy activities and gender. However, no significant relationship was determined for intellectual skills and internal motivation in terms of gender. On the other hand, depending on the gender variable, both groups think that they can easily put their ideas about gastronomy into practice, and when they have many ideas, they can easily choose the most valuable ones and convince people of them.

Key Words: Individual Creativity, Gastronomy, Gender, Gastronomi and Culinary Arts

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Sankamış Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, baris.turan@kafkas.edu.tr

** Öğr. Gör. Dr., Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Seyahat-Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü, vtuncel@bingol.edu.tr

Extended Abstract

Creativity in the kitchen has become one of the most crucial stages of culinary education, playing a key role in the development of this field (Peng, Lin, and Baum, 2013). In kitchens where food and beverage production takes place, creativity is a process related to newer, different, delicious, appetizing, and high-quality food ideas (Peng, Lin, and Baum, 2012: 1-2). Creativity, which is important in many fields, is also one of the fundamental elements that form the basis of gastronomy. Indeed, gastronomy is one of the fields that require a high level of creativity. The theoretical education provided in the field of gastronomy is expected to be transformed into practice through the individual's personal characteristics. Creativity, therefore, defines the intellectual process aimed at developing new ideas and is influenced by various factors. According to researchers, every individual inherently possesses the potential for a creative personality (Avatar, 2013). However, the emergence of these creative traits varies according to the individual's characteristics. The level of creativity is shaped by personality factors as well as many other elements (Mathisen, Marthinsen, and Einarsen, 2008: 16). Individual creativity is influenced by factors such as demographic characteristics (Barron and Harrington, 1981), knowledge, skills, creative processes, and intrinsic motivation (Hennessey and Amabile, 2009; Sternberg and Lubart, 1997; Amabile, 1988). This study, based on the works of Bessi et al. (2022), focuses on the factors influencing individual creativity in the field of gastronomy, specifically "creative processes, intellectual skills, intrinsic motivation, culture, and knowledge," and their association with the factor of "gender."

The study examines the variation of individual creativity (creative processes, intellectual skills, intrinsic motivation, culture, and knowledge) by gender. The research was conducted on students in gastronomy departments. In this quantitative research, the purposive sampling method was preferred, and data were obtained through a survey technique from students studying in the gastronomy and culinary arts departments of three universities. The scale of interest was adapted from the "individual creativity" dimensions of the scale prepared by Bessi et al.(2022) for their study on "creativity in gastronomic activities." The scale was prepared in a five point degree likert was adopted for four dimensions and consists of four dimensions (creative processes, intellectual skills, intrinsic motivation, culture, and knowledge) and 13 statements. The data was obtained through a survey form transferred to the digital environment with the help of the "Google Forms" application. A total of 325 pieces of processable data were accessed. Cronbach's Alpha reliability analysis was conducted for the dimensions and the overall scale. The overall internal reliability value of the scale is 0.90, which shows that the scale is quite reliable (Hair et al., 2010). SPSS analysis program was used for data evaluation. Descriptive statistical methods were used to evaluate the research findings. To test the relationships between variables, the independent samples t-test, which was found to be suitable in previous analyses, was utilized.

According to the findings, the reliability of the dimensions and the average level of agreement of the participants with the statements were high. Among the groups, it was determined that fourth-year students agreed with the statements identified in the sub-dimensions of individual creativity at a higher rate than other groups. An independent samples t-test analysis was conducted to examine the relationship between individual creativity and the gender variable. According to the results, significant differences were found between gender and creative processes, as well as culture-knowledge, in gastronomic activities. It has been seen that male participants differ positively from female participants in terms of creative processes in gastronomy activities. It has been observed that female participants' reflection of food culture/knowledge on food in gastronomy events differs significantly compared to male participants. However, no significant relationship was identified between gender and intellectual skills or intrinsic motivation. On the other hand, both groups believed that they could easily implement their ideas related to gastronomy and that they could easily select the most valuable ideas and persuade others when they had many ideas.

It has been determined that the curriculum of creative kitchen practices has positive effects on the creativity of students studying in the culinary arts department (Horng et al., 2006). When examining the curricula of gastronomy education provided in Turkey, it is observed that courses on creative kitchen practices are limited. The high level of interest of students in individual creativity in this study suggests that adding

creative kitchen practices to the curriculum could make it easier for them to transform their ideas into practice.

Giriş

Gastronomi alanında yeni gereksinimlerin ortaya çıkması, teknolojinin gelişmesi, artan rekabet ve müşteri beklentilerindeki farklılaşma gibi nedenlerden, yiyecek-içecek işletmelerinde yeni ve yaratıcı fikirlere ihtiyacı artırmıştır (Samen, 2008). Ancak sanat, bilim ve kültür bileşenlerinden oluşan mutfak çalışmalarında yaratıcılık önemli bir mezyet gerektirmektedir (Kesici ve Önçel, 2015). Birçok ürün ve malzeme ile çalışılan mutfakta, etkin bir başarı yaratıcılık ile mümkün kılınabilir (Hornig ve Hu, 2008: 225). “Mutfakta Yaratıcılık” mutfak eğitiminin en önemli aşamalarından biri haline gelmiş, bu alanın gelişiminde kilit rol üstlenmiştir (Peng, Lin ve Baum, 2013). Yiyecek-içecek üretiminin yapıldığı mutfaklarda yaratıcılık daha yeni, farklı, lezzetli, iştah açıcı ve iyi yiyecek fikirleriyle ilgili bir süreçtir (Peng, Lin ve Baum, 2012).

Amabile (2012) gastronomi alanında yaratıcılığı, belirli problemlere özgün çözümler bulmak ve yeni bir ürün ortaya çıkarmak şeklinde tanımlamıştır. El uğraşı ve estetik gerektiren mutfak uygulamaları, bir dizi sanatsal faaliyet içermektedir. Santich, (2004) gastronomiyi, yemek yeme sanatı ve bilimi olarak ifade eder. Gastronomi eğitimi pratik bilgiyi teorik beceriyle birleştirdiğinden, sanat ve bilim arasındaki ilişkiyi otaya koymaktadır. Mutfağın bilim kısmı eğitimle, sanat kısmı ise yaratıcılıkla geliştirilebilir. Gastronomi alanında benimsenen çağdaş eğitim anlayışında da bilgi aktarımı ile beceri kazandırmayı, bireydeki var olan yaratıcılık yeteneğini açığa çıkarmayı, yapıcı ve üretken bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Nitekim gastronomi yüksek düzeyde yaratıcılık gerektiren alanlardan biridir (Aral, 1999). Ancak, yaratıcılık kişisel özelliklere göre değişkenlik göstermektedir. Öyle ki yaratıcılık, bireyi ilgilendiren bilişsel bir süreç olduğundan yetenek, kişilik, bilgi, kültür, deneyim ve motivasyon gibi bireye özgü etmenler bu süreci etkilemektedir (Woodman vd., 1993). Gastronomi alanında verilen eğitim bireyin yaratıcılığını geliştirmesine katkı sunarken, bireyin sahip olduğu bireysel özellikler de bu katkının düzeyini olumlu veya olumsuz yönde değiştirebilmektedir. Bu araştırmada da gastronomi eğitimi alan öğrencilerin, gastronomide bireysel yaratıcılığının cinsiyete göre değişimi incelenmiştir.

1. Gastronomi Alanında Bireysel Yaratıcılık

Gastronomi ve Mutfak Sanatları, tarihsel gelişim sürecinde yemeği tüm özellikleriyle kodlamasını, geliştirilmesini, uygulanmasını, sunulmasını ve yemeğin yapılmasında kullanılan araç-gereçlerin tanınmasını kapsayan, sanatsal uğraşlarla desteklenen bir bilim dalı olarak ifade edilmektedir (Sezen, 2018). Gastronomi eğitimi, bilimsel bilgilere dayalı teorik eğitim ile yemeği pişirme, sunma ve en iyiye ulaşılması için verilen pratik uygulamanın bir sentezi olarak değerlendirilmektedir (Santich, 2004). Gastronomi alanında verilen eğitimin amacı ise yemeği sanatla bütünleştirerek yaratıcı ve yenilikçi bireylerin yetiştirilmesi ve ilgili sektöre kazandırılmasıdır (Derinalp Çanakçı ve Turan, 2021). Bu nedenle gastronomi sadece yemekle değil sanatsal yönüyle de öne çıkmaktadır. Gastronomi eğitiminde bireylerin kendilerini geliştirmeleri açısından farklı alanlara yönelik dersler verilmekle birlikte, yiyeceğin hazırlanması ve sunulması da öğretilmektedir (Hegarty, 2011). Gastronominin sanatsal boyutu ise hazırlık ve sunum aşamalarında yaratıcılık ile estetik unsurlarının tabağa yansmasıyla açıklanmaktadır (Huisman, 1992).

Yaratıcılık, bir sanat ürününün belirli standartları yakalamasının yansısı o sanat eserinin fark yaratmasını sağlayan faktörlerden biridir. Yaratıcılık aynı zamanda mutfakların uluslararası

standartlarda gelişiminde de önemli olan etmenlerden biridir (Hornig ve Lee, 2008; Hornig ve Hu, 2009). Yaratıcılık çeşitli disiplinlerde farklı değerlendirilse de genel olarak yeni ve yararlı fikirlerin üretilmesi olarak belirtilmektedir (Amabile vd., 1996). Bilinmeyi keşfetme, bilinen üzerinde yenilik yaratma ve onları farklı bir biçimde ortaya çıkarma anlamlarında kullanılan yaratıcılık tanımlarında, süreç, ürün ve kişilik yapısına göre farklı bakış açıları bulunsa da kavrama yönelik ortak görüş yaratıcılığın yenilikleri ortaya koymasındır (Öncü, 1992).

Gastronomi sanatlarına ilgi arttıkça mutfaktaki yiyecek üretimi çeşitlenmiş ve yaratıcılık diğer hizmet sektörlerine göre daha çok ön plana çıkmıştır (Hornig ve Hu, 2009). Nitekim mutfakta pişirme teknikleri, yiyecek kombinasyonları, renk ve görünüm gibi yenilikler yaratıcılık ile ilgilidir (Albors vd., 2013). Birçok alanda önemli olan yaratıcılık, gastronomi alanının da temelini oluşturan en önemli etmenlerden biridir. Nitekim gastronomi alanında mutfak sadece bir mekân değil, aynı zamanda şeflerin birer sanatçı gibi yaratıcılıklarını kullandığı, hayal gücünün bilgi ve deneyimle birleştirildiği, bu sayede yeni ve özgün ürünlerin çıkarıldığı yerlerdir (Erdem ve Akyürek, 2017) Yaratıcılık süreci, bir işi yapmanın yeni ve gelişmiş yolu olarak tanımlanırken, mutfakta yaratıcılık süreci ise var olan ürünlerle lezzetli, güzel görünümlü, iştah açıcı şekilde ahenkli bir karışımla yeni ürünlerden oluşan yiyecek fikirleri ile ilgilidir (Tongchaiprasit ve Ariyabuddhiphongs, 2016: 34). Araştırmalar, gastronomiyi “mutfak sanatları” ile ilişkilendirirken yaratıcılığın öneminden bahsetmektedir (Bessi vd., 2022). Yiyecek-içecek işletmeleri yeni stil ve tasarımlar geliştirerek kendi kalitesini göstermekte ve bu sayede diğer işletmelere kıyasla farklılık ortaya koymaya çalışmaktadır. İyi bir yemeği karakterize eden etken yalnızca lezzet ve aroma değil, aynı zamanda pişirme sürecindeki yenilik ve yaratıcılıktır. Bu nedenle gastronomi denilince mutfak sanatına ilişkin bilgiler ve yemekten keyif alma akla gelmektedir (Bessi vd., 2022).

Mutfaktaki yaratıcılık sürecini, Wallas'ın (1926) yaratıcılık süreci modelinden uyarlayan Hornig ve Hu (2008) bu süreci dört aşamada ifade etmiştir. Yaratıcılık sürecinin ilk aşaması tüm süreç üzerinde etkili olan kişinin hayat ve iş tecrübesini yansıtabileceği ve sınırlarının belirleniminin zor olduğu “yeni fikirlere hazırlıktır”. İkincisi “fikir tasarımı” aşmasıdır. Yeni tasarım ve fikirlerin ortaya çıktığı aşama olarak görülmekte ve kişisel yaratıcılığa oldukça ihtiyaç duymaktadır. Fikirlerin derinlemesine incelendiği üçüncü aşama olan “fikir gelişimi” aşaması, tüm olasılıkların geliştirilmeye çalışıldığı süreç olarak ifade edilmiştir. Son aşama ise “fikir değerlendirmedir”. Bu aşamada fikir geliştiricinin, fikre yönelik görüş ve düşüncelere bağlı olarak durum değerlendirmesinin yapıldığı süreç şeklinde belirtilmiştir.

2. Bireysel Yaratıcılığı Etkileyen Faktörler

Araştırmacılara göre temelde her bireyin doğasında yaratıcı kişilik potansiyeli mevcuttur (Avatar, 2013). Ancak bu yaratıcı özelliklerin ortaya çıkması bireyin sahip olduğu özelliklere göre değişkenlik göstermektedir. Yaratıcılık, onu ortaya koyan ve geliştiren bireyle ilgili bilişsel bir süreçtir. Yaratıcı bireyler, geniş ilgi alanlarına, bağımsız bir ruh haline, yüksek estetik değerlere, enerjiye ve özgüvene sahiptirler (Barron ve Harrington, 1981). Yeni deneyimlere açık olan yaratıcı bireyler problem çözme, fikir üretme ve bunları uygulama konusundaki nitelikleriyle dikkat çekerler. Yaratıcılık seviyeleriyle ise kişilik faktörleri ilişkilendirilmektedir (Mathisen, Marthinsen ve Einarsen, 2008).

Nitekim, Barron ve Harrington (1981) bireyin yaratıcılık düzeyinin demografik özelliklerine (cinsiyet, yaş, zekâ, kişilik) göre farklılık gösterdiğini ifade etmiştir. Woodman ve diğerlerine (1993) göre, bireysel yaratıcılığı yetenek, geçmiş koşullar, kişilik, motivasyon faktörleri ve bilgi etkilemektedir (Woodman, vd., 1993). Hennessey ve Amabile (2009) göre, bireyin yaratıcılığında bilgi, beceri, içsel motivasyon ve ilgili yaratıcı süreçler önemli yönler olarak öne çıkmaktadır.

Sternberg ve Lubart'a (1997) göre bireysel özellikler, çevreyle ilgili yönlerin yanı sıra, bilgi, beceriler, motivasyon, kişilik, düşünme biçimi entelektüel beceriler gibi yaratıcı eserlerin üretilmesiyle ilgilidir. Amabile (1988) tarafından önerilen Yaratıcılık Modeline göre, herhangi bir alanda analiz edilecek bireysel yaratıcılık için gerekli olan üç bileşen vardır: içsel motivasyon, ustalık becerileri (ustalıkla ilgili beceriler) ve ilgili yaratıcı süreçlerdir. Bunlar aynı zamanda yaratıcı çalışma için de son derece önemlidir.

Mumford ve Gustafson (1988) yaratıcılığın kavramsallaştırılabilmesi için önemli birkaç faktörü sıralamıştır. Araştırmacılara göre bu faktörler, bireyin yeni fikirler veya yöntemler üretme kapasitesinin altında yatan süreçler, sürecin işleyişini ve eyleme dönüştürülmesini sağlayan bireyin özellikleri, bireyin yaratıcı davranışta bulunmasına neden olan durumun nitelikleri ve bireyin üretken olma çabasının değerlendirilmesini etkileyen durumlardır. Bu özelliklere göre yaratıcılığın kavramsallaştırılmasında kişisel özellikler ve sürecin etkili olduğu görülmektedir. Gastronomi ve mutfak sanatları alanında bireylerin yaratıcılığına etki eden faktörlere yönelik araştırmalar da mevcuttur (Hornig ve Lee, 2009). Tüm alanlarda olduğu gibi çevresel faktörlerin, kişilik özelliklerin, fiziksel ve eğitsel ortamın gastronomi ve mutfak sanatlarında da yaratıcılığa etkisi olduğu ifade edilmektedir (Hornig ve Lee, 2008; Hornig ve Lee, 2009).

Bu araştırma ise Bessi ve diğerlerinin (2022) çalışmalarına dayandığından, gastronomi alanındaki bireysel yaratıcılığı etkileyen unsurlar olarak “yaratıcı süreçler, entelektüel beceri, içsel motivasyon, kültür ve bilgi” değişkenleri ve bunların ilişkilendirildiği “cinsiyet” faktörü üzerinde durulmuştur.

2.1. Yaratıcı Süreçler

Yaratıcılık, yeni fikirlerin keşfi ve bu fikirlerin yönetsel uygulamalar şeklinde hayata geçirildiği yenilikçiliği barındıran bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Yıldırım, 2007). Yaratıcı fikirler belli bir sürecin tamamlanmasıyla ortaya çıkmaktadır. Nitekim yaratıcılık, yeni fikirler geliştirmeye yönelik bireye özgü düşünsel bir süreci tanımlamaktadır (Amabile, 1997). Yaratıcılığın temel özellikleri olarak ifade edilen yeni ve faydalı fikir üretmek için belirli bir süreye ihtiyaç duyulmaktadır. İlgili araştırmalar, yaratıcılık sürecinin birbiriyle iç içe geçmiş parçalardan oluşan bir zaman aralığını kapsadığını belirtmektedir (Hornig ve Hu, 2008; Amabile, 1997).

Yaratıcılığı bir süreç şeklinde ilk kez ele alan ve buna yönelik dört aşamalı bir model geliştiren Wallas (1926), sırasıyla bu adımları; hazırlık, tasarım (kuluçka), geliştirilme (aydınlanma) ve denetim (doğrulama) şeklinde belirlemiştir. Wallas'ın geliştirdiği bu modeli Hornig ve Hu (2008) mutfakta yaratıcılık süreci modeline uyarlamıştır. Orijinal modeldeki aşamaları; yeni fikirlere hazırlık aşaması, veri toplama, yeni bilgi ve eski deneyimler olarak açıklamıştır. Mutfakta fikir seçimi, sorunlara çözüm üretme, değerlendirme ve en iyi fikri belirleme noktasında bu sürecin izlenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Nitekim yapılan bir araştırmada yaratıcılık sürecinin ‘yeni fikirlere hazırlık’, ‘fikri tasarlama’, ‘fikri geliştirme’ ve ‘fikri değerlendirme’ aşamalarından oluştuğu belirlenmiştir.

2.2. Entelektüel Beceri

Amabile (1988) tarafından önerilen Yaratıcılık Modeline göre, herhangi bir alanda analiz edilecek bireysel yaratıcılık için gerekli olan üç bileşenden biri olarak “beceri” faktörünü ön plana çıkarmıştır. Gastronomi alanında bireysel yaratıcılığın ortaya çıkması bireyin sahip olduğu kişisel becerilerine bağlıdır. Bu nedenle beceriler yaratıcı çalışma için önemlidir (Bessi vd., 2022). Bireyin göreve yönelik yaratıcı düşünme becerisinin yüksek olması da ürün ve hizmete yönelik sonraki yaratıcı süreçleri etkilemektedir (Amabile, 1988).

2.3. İçsel Motivasyon

Her birey farklı motivelerle davranış geliştirir ve bunu yaşantısına yansıtır. Yaratıcılığı bütünsel bir yaklaşımla ele alan araştırmacılar, bireylerin yaratıcı davranışının temel kaynağını belirtirken daha çok motivasyona vurgu yapmaktadır (Amabile, 1988; Woodman vd., 1993). Özellikle içsel motivasyonun mesleğe yönelik tutumları etkilediği belirtilmektedir (Sternberg ve Lubart, 1997).

Hennessey ve Amabile (2009), yaratıcılığın nesnelere olarak bireyin içsel motivasyonunun öne çıktığını, bunun da görevin kendisinden zevk alma, ilgi duyma ve kişisel meydan okumaya yönelik bir durum olduğunu belirtmektedir. İçsel motivasyon, eldeki göreve katılımı tetikler. Dolayısıyla insanlar esas olarak “işin kendisine duyulan ilgi, keyif, tatmin ve meydan okumayla, yani içsel motivasyonla” motive olduklarında daha yaratıcı olurlar (Hennessey ve Amabile, 2009). Dolayısıyla yaratıcı bireyin yetenek, tutum, duygu ve motivasyon sentezinde var olabildiğini söylemek mümkündür.

2.4. Kültür ve Bilgi

Mutfak kültürü ve geleneksel bilgi yemeğe olan yaklaşımı etkilemektedir. Geleneksel bilgi ve deneyimler kültürün birer ürünüdür ve birbirlerinin tamamlayıcısıdır. Bilgi ve deneyime dayalı bireysel yaratıcılığın eseri olan kültürel ürünler, geleneğe olan bağlılığı göstermektedir. Gastronomi alanında önemli görülen tarım, avcılık, beslenme alışkanlıkları, mutfak, halk zanaatları gibi alanların geleneksel bilgi ile doğru orantılı olduğu belirtilmektedir (Özdemir, 2018). Diğer taraftan, gastronomi ve mutfak sanatlarında yaratıcılık, kişilik özelliklerin yanı sıra kişinin bilgi ve tecrübesinin de yansımasıdır (Horng ve Lee, 2006).

2.5. Cinsiyet

Bireyin yaratıcılık seviyesinin demografik değişkenlere (yaş, cinsiyet, zekâ vb.) göre farklılık gösterdiği belirlenmiştir (Barron ve Harrington, 1981). Oğan (2021) araştırmasında, mutfak çalışanlarının yaratıcılık algı düzeyleri ile demografik faktörleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yaratıcılık algı düzeyleri ile cinsiyet değişkeni arasındaki farklılığın belirtildiği çalışmada, kadınların erkeklerden daha düşük bir yaratıcılık algısına sahip oldukları yönünde bir sonuç tespit etmiştir. Diğer taraftan yapılan farklı bir çalışmada sanat eğitiminin alınıp alınmaması durumuna göre lise öğrencilerinin yaratıcılık düzeyleri araştırılmış, cinsiyet değişkenine göre gruplar arasında bir farklılık tespit edilememiştir (Dikici, 2006). Dolayısıyla yaratıcılık konusunda cinsiyet değişkeninin farklı gruplarda farklı sonuçlar verdiği görülmüştür.

3. Metodoloji

Bu başlık altında araştırmanın amacı, araştırma soruları, araştırmanın yöntemi, veri analizi ve veri toplama aracına ilişkin bilgiler verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Araştırma Soruları

Gastronomi alanında bireysel yaratıcılık, sürecin bir çıktısı olarak ürünün kalitesinde önemli bir etkiye sahip olmasına rağmen bireysel yaratıcılığın cinsiyete göre değişebileceği düşünülmektedir. Bu kapsamda çalışmada gastronomi bölümünde eğitim gören kişilerin bireysel yaratıcılığı ile cinsiyet değişkeni arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırma soruları ise aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

1. Gastronomi alanında yaratıcı süreçler ile cinsiyet grupları arasında farklılık var mıdır?
2. Gastronomi alanında entelektüel beceri ile cinsiyet grupları arasında farklılık var mıdır?
3. Gastronomi alanında içsel motivasyon ile cinsiyet grupları arasında farklılık var mıdır?
4. Gastronomi alanında yemek kültürünün/bilgisinin yemeğe yansıtılması ile cinsiyet grupları arasında farklılık var mıdır?

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden tarama araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Tarama araştırmalarında evrene dair genelleme yapmak amacıyla seçilen örneklemden veriler toplanmaktadır (Creswell, 2011). Araştırmada öncelikle evren belirlenmiş, sonrasında ise örneklem seçilmiştir. Araştırmanın evreni olarak “Kafkas Üniversitesi (n=208), Atatürk Üniversitesi (n=288) ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi (n=164)” Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümünde 2023/24 eğitim-öğretim yılında lisans programlarında öğrenim gören öğrenciler olarak belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme yönteminin benimsendiği çalışmada, bireylerin cinsiyeti ve okuduğu sınıfı (1., 2., 3. ve 4. sınıf) dikkat edilen kriterler olmuştur. Nitekim amaçlı örnekleme, araştırmanın amacına uygun olarak çalışma verilerine göre belirli özelliklere sahip olan bireyler üzerine araştırma yapılmasına, istenilen biçimde ve sayıda verilere ulaşılmasına olanak sağlamaktadır (Büyüköztürk vd., 2010).

3.3. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Verilerin toplanması için nicel araştırma yöntemlerinde sıkça başvurulan veri toplama araçlarından biri olan anket tekniği kullanılmıştır. İlgili veri toplama aracı Bessi ve diğerleri (2022) tarafından “gastronomik faaliyetlerde yaratıcılık” adlı çalışmalarında kullanılmak üzere hazırlanmış ölçeğin “bireysel yaratıcılık” boyutlarından çalışmaya uyarlanmıştır. Ölçek beşli likert tipiyle hazırlanmış olup, dört boyut (yaratıcı süreçler, entelektüel beceri, içsel motivasyon, kültür ve bilgi) ve 13 ifadeden oluşmaktadır. Ölçeğe ilişkin geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Araştırmada kullanılmak üzere alınan ifadeler uygulanmadan önce uyarlama kriterleri (İngilizceden-Türkçe-ye, Türkçe-den-İngilizceye) dikkate alınarak hazırlanmıştır. Daha sonra veri toplama aşamasına geçilmiştir. Bu aşamada “Google Forms” uygulaması yardımıyla dijital ortama aktarılan anket formu aracılığıyla, toplamda işlenebilir 325 veriye ulaşılmıştır.

3.4. Verilerin Analizi

Verilerin değerlendirilmesinde SPSS analiz programı kullanılmıştır. Ölçek boyutlarına ve ölçeğin geneline ilişkin Cronbach’s Alpha güvenilirlik analizi yapılmıştır. Araştırma bulguların değerlendirilmesi için tanımlayıcı istatistik yöntemlere başvurulmuştur. Değişkenler arasındaki ilişkilerin test edilmesi için ise daha önce yapılan analizlerle uygun olduğu görülen bağımsız örneklem t-testi kullanılmıştır.

4. Bulgular

Tablo 1: Demografik Bulgular

Cinsiyet	Sayı	Yüzde (%)
Kadın	167	51,4
Erkek	158	48,6
Toplam	325	100,0
Sınıf	Sayı	Yüzde (%)
1. Sınıf	83	25,5
2. Sınıf	81	24,9
3. Sınıf	81	24,9
4. Sınıf	80	24,6
Toplam	325	100,0

Tablo 1’e göre katılımcıların %51,4’ü kadın ve %48,6’sı ise erkektir. Katılımcıların %25,5’i 1. Sınıf, %24,9’u aynı oranda 2. ve 3. Sınıf geriye kalan %24,6’sının ise 4. Sınıf olduğu görülmektedir. Gruplar arasındaki oranlar incelendiğinde katılımcıların cinsiyet ve buldukları sınıflara göre dağılımı eşit olmamakla birlikte birbirine oldukça yakın olduğu anlaşılmaktadır. Bu

durum ise araştırma sorularının cevaplanması için elde edilen verilerde katılımcı gruplarının fikirlerine benzer oranda yer verildiğini göstermektedir. Nitekim bu durum çalışma sonuçlarının istenilen zemin üzerine inşa edilmesini temin etmektedir.

Tablo 2: Ölçeğe İlişkin Güvenirlilik Analizi Sonuçları

Boyutlar	İfadeler	Mean (x)	N	Cronbach's Alpha
Yaratıcı Süreçler	Y1: Gastronomi alanında bir sorunla (araç-gereç ve malzeme eksikliği) karşılaştığımda ya da bir çözüme ihtiyacım olduğunda, geleneksel yanı bırakıp yeni yollar tanımlayarak olaya yeni bir açıdan bakabilirim	3,80	4	,887
	Y2: Gastronomi alanında sorunlara çok sayıda fikir veya çözüm bulma yeteneğine sahip olduğumu düşünüyorum	3,76		
	Y3: Gastronomide fikirlerimi hayata geçirmek için engellerin üstesinden gelebilirim	4,04		
	Y4: Gastronomide fikirlerin yaratıldığı, formüle edildiği ve planlandığı görev ve durumları daha çok tercih edebilirim	4,01		
Entelektüel Beceri	B1: Gastronomi konusunda birçok fikrim olduğunda, en değerli olanları kolayca seçebilirim	4,09	3	,809
	B2: Gastronomi konusundaki fikirlerim hakkında başkalarını kolayca ikna edebilirim	3,93		
	B3: Gastronomi konusundaki fikirlerimi kolayca uygulamaya koyabilirim	3,96		
İçsel Motivasyon	M1: Gastronomi faaliyetlerinde yeni şeyler bulmak için çok motive olabilirim	4,18	3	,879
	M2: Yeni bir şey bulduğumda, muhtemelen gastronomik unsurlar yaratmaktan zevk aldığım için yaparım	4,30		
	M3: Sezgimle gastronomik yemekler ve hizmetler tasarlayabilirim ve yaratabilirim	3,94		
Kültür ve Bilgi	K1: Gastronomi tekniklerini bildiğimde ve/veya öğrendiğimde kendimi daha yaratıcı bulabilirim	4,36	3	,788
	K2: Yemek kültürümün yemek pişirme tarzıma yansıtacağı hissediyorum	3,45		
	K3: Yaşam değerlerimin yemek pişirme tarzımla ilgili olacağını hissediyorum	3,37		
Genel		3,93	13	,909

Bireysel yaratıcılık ölçeğinde “yaratıcı süreçler (4), entelektüel beceri (3), içsel motivasyon (3), kültür ve bilgi (3)” boyutlarında toplam 13 ifade bulunmaktadır. Katılımcıların ifadelerle katılım ortalamaları ve boyutların Alpha değerlerinin yüksek olduğu görülmektedir. Ölçeğin genel Alpha değerinin ise ,909 olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 2). Alpha değerinin 0,8 ile 0,9 arasında olması ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir (Hair vd., 2010).

Katılımcıların ifadelerle verdikleri ortalamalar incelendiğinde “gastronomide fikirlerimi hayata geçirmek için engellerin üstesinden gelebilirim ($x=4,04$)” ve “gastronomide fikirlerin yaratıldığı, formüle edildiği ve planlandığı görev ve durumları daha çok tercih edebilirim ($x=4,01$)” şeklindeki ilgili yaratıcı süreçlere yüksek katılım gösterdikleri belirlenmiştir. Entelektüel beceri açısından “gastronomi konusunda birçok fikrim olduğunda, en değerli olanları

kolayca seçebilirim (x=4,09)” yüksek katılım sağladıkları tespit edilmiştir. İçsel motivasyon olarak *“yeni bir şey bulduğumda, muhtemelen gastronomik unsurlar yaratmaktan zevk aldığım için yaparım (x=4,30)”* ifadesine önemli oranda katılım gösterdikleri saptanmıştır. Kültür ve Bilgi alt boyutunda yöneltilen *“gastronomi tekniklerini bildiğimde ve/veya öğrendiğimde kendimi daha yaratıcı buluyorum (x=4,36)”* ifadeye yüksek katılım sağladıkları belirlenmiştir (Tablo 2).

Tablo 3: Bireylerin Eğitim Gördüğü Sınıfa Göre Bireysel Yaratıcılık İfadelerine Katılım Durumları (Descriptives)

Bireysel Yaratıcılık		N	Mean	Std. Deviation
Yaratıcı Süreçler	1. Sınıf	83	3,7620	,94426
	2. Sınıf	81	3,9475	1,02904
	3. Sınıf	81	3,8395	,98132
	4. Sınıf	80	4,0563	,93455
Entelektüel Beceri	1. Sınıf	83	3,8675	,99039
	2. Sınıf	81	4,0435	,86194
	3. Sınıf	81	4,0288	1,00719
	4. Sınıf	80	4,0558	,83816
İçsel Motivasyon	1. Sınıf	83	4,0161	1,17667
	2. Sınıf	81	4,2263	,92920
	3. Sınıf	81	4,0864	1,13990
	4. Sınıf	80	4,2542	,87027
Kültür ve Bilgi	1. Sınıf	83	3,5944	1,18029
	2. Sınıf	81	3,6955	1,05039
	3. Sınıf	81	3,8189	1,07115
	4. Sınıf	80	3,8225	1,02410

Tablo 3’te bireylerin eğitim gördüğü sınıfa göre bireysel yaratıcılık ifadelerine katılım durumlarının ortalamaları verilmiştir. Tabloya göre, katılımcıların eğitim gördüğü sınıflara göre ifadelerine katılım oranlarının değiştiği görülmektedir. Gruplar arasında 4. Sınıfların *“yaratıcı süreçler, entelektüel beceri, içsel motivasyon, kültür ve bilgi”* alt boyutlarında belirlenen ifadelerine diğer gruplara göre daha yüksek oranda katılım sağladığı belirlenmiştir. Son sınıfta olan bu grubun fikir üretme, değerli fikirleri bulup formüle etme, kültürel bilgi birikimini tabağa yansıtmaya ve tüm bunları hayata geçirme süreçlerinde daha kararlı oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Normallik Testi

	Kolmogorov-Smirnova		Skewness	Kurtosis
	n	p		
Bireysel Yaratıcılık	325	,000	-1,667	+1,977

Değişkenler arasındaki farklılığın test edilmesi için verilerin normal dağılımları analiz edilmiştir. Yapılan incelemede öncelikle normal dağılım bulgularından biri olan Kolmogorov-Smirnov analizi sonucuna bakılmış ve verilerin dağılımının normal olmadığı belirlenmiştir ($p < 0,05$). Daha sonra normal dağılım diğer varsayımları olan çarpıklık (skewness) ve basıklığın (kurtosis) -2.0 ile $+2.0$ arasında olması gerekliliğe bakıldığında değişkenlere göre bu değerlerin ise normal dağılıma uyduğu görülmüştür (Tablo 4). Öyle ki bu değerlerin -2.0 ile $+2.0$ arasında olması verilerin normal dağıldığını göstermektedir (George ve Mallery, 2010). Bu nedenle verilerin analizi için parametrik analizlerin yapılmasına karar verilmiştir.

Tablo 5: Bireysel Yaratıcılık ile Cinsiyet Arasındaki İlişki (Bağımsız Örneklem T-Testi)

Bireysel Yaratıcılık Boyutları	Cinsiyet	n	ort.	ss.	p
Yaratıcı Süreçler	Kadın	167	3,59	,91	,000
	Erkek	158	4,22	,93	,000
Entelektüel Beceri	Kadın	167	4,00	,81	,873
	Erkek	158	3,98	1,03	,873
İçsel Motivasyon	Kadın	167	4,14	,93	,984
	Erkek	158	4,14	1,14	,984
Kültür ve Bilgi	Kadın	167	4,06	,99	,000
	Erkek	158	3,37	1,06	,000

*p<0.05 **p<0.01

Bireysel yaratıcılık ile cinsiyet değişkeni arasındaki ilişkinin incelenmesi açısından bağımsız örneklem t-testi analizi yapılmıştır. Buna göre gastronomi faaliyetlerinde yaratıcı süreçler ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0.01$). Gastronomi etkinliklerinde yaratıcı süreçler açısından erkek katılımcıların kadın katılımcılardan olumlu yönde farklılaştığı görülmektedir. Sorunlara çözüm ve yeni fikir üretmede, fikirleri hayata geçirmede ve fikirlerin formüle edilmesi gibi süreçlere daha fazla katılım sağladıkları belirlenmiştir (Tablo 5).

Gastronomi faaliyetlerinde entelektüel beceri ve içsel motivasyon ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir ($p>0.05$). Her iki grup da gastronomi konusundaki fikirlerini kolayca uygulamaya koyabileceğini, birçok fikri olduğunda en değerli olanları kolayca seçebileceğini ve insanları bunlara ikna edebileceğini düşünmektedir (Tablo 5).

Gastronomi alanında yemek kültürünün/bilgisinin yemeğe yansıtılması ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0.01$). Kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre gastronomi faaliyetlerinde yemek kültürünün/bilgisinin yemeğe yansıtmasının anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir. Kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre, yemek kültürlerinin yemek pişirme tarzlarına yansıdığını düşünmektedir. Ayrıca yaşam değerlerinin yemek pişirme tarzlarıyla ilgili olduğunu belirtmektedir. Bu durumu Türk gelenek ve görenekleriyle açıklamak da mümkündür. Nitekim kadınlar aile yaşamlarında erkeklere göre mutfaka ve dolayısıyla yemek yapımlarına daha aktif bir şekilde katılım sağlamaktadır. Daha önce edinmiş oldukları bu tecrübelerin, sonraki süreçlerde de karşılıklarına çıkmaları ve yemeklerine yansıtılmaları doğal bir sürecin sonucu olarak düşünülmektedir (Tablo 5).

Sonuç ve Öneriler

Gastronomi alanında verilen eğitimin bireylerin yaratıcılığını geliştirse de yaratıcılık, yeni fikirler geliştirmeye yönelik bireye özgü düşünsel bir süreci tanımlamaktadır. Dolayısıyla kişisel özellikler ile yaratıcı süreçler, entelektüel beceri, içsel motivasyon, kültür ve bilgi gibi değişkenlerin de bireyin yaratıcılığında etkili olabileceği ifade edilmektedir. Gastronomi ve mutfak sanatlarının temelini yenilik ve yaratıcılık oluşturmaktadır. Nitekim mutfak çalışanlarının yüksek düzeyde yaratıcılığa sahip olması yiyecek içecek hizmeti sunan işletmelere değer katması açısından da önem taşımaktadır.

Potansiyel mutfak çalışanları olan gastronomi bölümü öğrencileri üzerinde yapılan bu araştırmada önemli bulgular tespit edilmiştir. Katılımcıların “gastronomide fikirlerimi hayata geçirmek için engellerin üstesinden gelirim” ve “gastronomide fikirlerin yaratıldığı, formüle edildiği ve

planlandığı görev ve durumları tercih ederim” şeklindeki ilgili yaratıcı süreçlere yüksek katılım gösterdikleri belirlenmiştir. Katılımcılar “gastronomi konusunda birçok fikrim olduğunda, en değerli olanları kolayca seçebilirim düşüncesindedir. Gastronomi öğrencileri, gastronomik unsur yaratmaktan zevk aldığı için yeni ürünler bulmak istediğini belirtmiştir. Diğer taraftan, gastronomi tekniklerini bilindiğinde ve/veya öğrenildiğinde kendilerini daha yaratıcı bulduklarını ifade etmişlerdir. Gruplar arasında dördüncü sınıfların fikir üretme, değerli fikirleri bulup formüle etme, kültürel bilgi birikimini tabağa yansıtma ve tüm bunları hayata geçirme süreçlerinde daha kararlı oldukları anlaşılmaktadır.

Araştırmada erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre gastronomi faaliyetlerinde ilgili yaratıcı süreçler açısından pozitif ayrıştığı görülmüştür. Sorunlara çözüm ve yeni fikir üretmede, fikirleri hayata geçirmede ve fikirlerin formüle edilmesi gibi süreçlere daha fazla katılım sağladıkları belirlenmiştir Oğan (2021) yaratıcılık algı düzeyleri ile cinsiyet değişkeni arasındaki farklılığı araştırdığı çalışmasında, kadınların erkeklerden daha düşük bir yaratıcılık algısına sahip oldukları yönünde benzer bir sonuç tespit etmiştir. Ancak diğer bir araştırmada sanat eğitimi alan ve almayan lise öğrencilerinin yaratıcılık düzeyleri araştırılmış, cinsiyet değişkenine göre gruplar arasında bir farklılık tespit edilmemiştir (Dikici, 2006). Gastronomi alanında yemek kültürünün-bilgisinin yemeğe yansıtılması ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre gastronomi faaliyetlerinde yemek kültürünün-bilgisinin yemeğe yansıtmasının anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir. Kadın katılımcılar erkek katılımcılara göre, yemek kültürlerinin yemek pişirme tarzlarına yansıdığını düşünmektedir. Gastronomi faaliyetlerinde entelektüel beceri ve içsel motivasyon ile cinsiyet arasında ise anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir. Nitekim, her iki grup da gastronomi konusundaki fikirlerini kolayca uygulamaya koyabileceğini, birçok fikri olduğunda en değerli olanları kolayca seçebileceğini ve insanları bunlara ikna edebileceğini düşünmektedir.

Gastronomi alanında yaratıcılığın geliştirilmesine yönelik öneriler bulunmaktadır. Horng ve diğerleri (2006: 34) bunları; öğrencilere somut düzeyde uygulamalı eğitim ve soyut düzeyde problem çözmeye yönelik eğitimlerin verilmesi şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca yaratıcı mutfak uygulamaları müfredatının, mutfak sanatları bölümünde okuyan öğrencilerin yaratıcılıkları üzerinde olumlu etkileri olduğunu belirlemiştir. Türkiye’de verilen gastronomi eğitimine yönelik müfredatlar incelendiğinde ise yaratıcı mutfak uygulamalarına yönelik derslerin sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Yapılan araştırmada öğrencilerin bireysel yaratıcılığa olan ilgilerinin yüksek çıkması, müfredata eklenecek yaratıcı mutfak uygulamaları ile fikirlerini pratiğe dönüştürmelerinin daha kolay olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Albors-Garrigos, J., Barreto, V., Garcia-Segovia, P., Martinez-Monzo, J., & Hervas-Oliver, J. L. (2013). Creativity and Innovation Patterns of Haute Cuisine Chefs. *Journal of Culinary Science & Technology*, 11(1), 19-35.
- Amabile, M. (2012). *Teresa Componential Theory of Creativity*. Cambridge: Harvard Business School.
- Amabile, M. T. (1997). Motivating Creativity in Organizations: On Doing What You Love and Loving What You Do. *California Management Review*, 40(1), 39-58.
- Amabile, T. M. (1988). A Model of Creativity and Innovation in Organizations. *Research in Organizational Behavior*, 10(1), 123-167.

- Amabile, T. M., Conti, R., Coon, H., Lazenby, J., & Herron, M. (1996). Assessing the Work Environment for Creativity. *The Academy of Management Journal*, 1154-1184.
- Aral, N. (1999). Sanat Eğitimi-Yaratıcılık Etkileşimi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Ankara*, 15, 11-17.
- Avatar, M. (2013). *Everyone is Creative*. Londra: Kiosk Publishing.
- Barron, F., & Harrington, D. M. (1981). Creativity, Intelligence and Personality. *Annual Review of Psychology*, 32, 440-463.
- Bessi, V. G., Schmitz, P. T., Weschenfelde, S., & Almeida, T. V. (2022). Creativity in Gastronomic Activities. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 29, 1-9.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri (5. Baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Creswell, J. W. (2011). *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research (4th Ed.)*. London: Pearson.
- Derinalp Çanakçı, S., & Turan, B. (2021). A Situation Analysis on Graduate Gastronomy and Culinary Arts Education in Turkey. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9(4), 2462-2477.
- Dikici, A. (2006). Sanat Eğitimi ve Öğrencilerin Yaratıcılık Düzeyleri. *Eğitim ve Bilim*, 31(139), 3-9.
- Erdem, B., & Akyürek, S. (2017). Yeni Bir Mutfak Akımı: Yaşayan Mutfaklar (A New Cuisine Trend: Living Cuisines). *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(2), 103-126.
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 17.0 update (10a ed.)*. Boston: Pearson.
- Hair, F., Black, C., Babin, J., & Anderson, E. (2010). *Multivariate Data Analysis (7th ed.)*. New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Hegarty, J. A. (2011). Achieving Excellence by Means of Critical Reflection and Cultural Imagination in Culinary Arts and Gastronomy Education. *Journal of Culinary Science & Technology*, 9(2), 55-65.
- Hennessey, B. A., & Amabile, T. M. (2009). Creativity. *Annu. Rev. Psychol*, 61(1), 569-598.
- Horng, J. S., & Lee, Y. C. (2008). What Environmental Factors Influence Creative Culinary Studies. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 21(1), 110-117.
- Horng, J. S., & Hu, L. M. (2009). The Creative Culinary Process: Constructing and Extending a Four-Component Model. *Creativity Research Journal*, 21(4), 376-383.
- Horng, J. S., & Hu, M. L. (2008). The Mystery in The Kitchen: Culinary Creativity. *Creativity Research Journal*, 20(12), 221-230.
- Horng, J. S., & Lee, Y. C. (2006). What Does It Take to Be A Creative Culinary Artist? *Journal of Culinary Science & Technology*, 5(2-3), 5-22.
- Huisman, D. (1992). *Estetik. Cem Muhtaroğlu (Çev.)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kesici, M., & Önçel, S. (2015). Aşçıların Mesleki Özerklikleri İle Yaratıcılık Süreci İlişkisi. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 16(1), 23-45.

- Mathisen, G. E., Marthinsen, G., & Einarsen, S. (2008). The Relationship between Creative Personality Composition, Innovative Team Climate, and Team Innovativeness: An input-Process-Output Perspective. *Journal of Creative Behavior*, 42(1), 13-31.
- Mumford, M. D., & Gustafson, S. B. (1988). Creativity Syndrome: Integration, Application and Innovation. *Psychological Bulletin*, 103(1), 27-36.
- Oğan, Y. (2021). Mutfak Çalışanlarının Yaratıcılık Algı Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma. *Fiscaoeconomia*, 5(2), 756-768.
- Öncü, T. (1992). Yaratıcılığın Betimlenmesi ve Yaratıcılık Üzerine Çevresel Etkiler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 14(1), 255-264.
- Özdemir, N. (2018). Geleneksel Bilgi ve Kültür Ekonomisi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 18(1), 1-28.
- Peng, K. L., & Ling, M. C. (2013). The Constructing Model of Culinary Creativity An Approach of Mixed Methods. *International Journal of Methodology*, 47(5), 2687-2707.
- Peng, K. L., Lin, M. C., & Baum, T. (2012). The Constructing Model of Culinary Creativity: A Mixed Methods Approach. *Quality and Quantity*, 45(7), 2687-2707.
- Samen, S. (2008). *İşletmelerde Yaratıcılığın Önemi, Yüksek Lisans Tezi*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Santich, B. (2004). The Study of Gastronomy and Its Relevance to Hospitality Education and Training. *Hospitality Management*, 23, 15-24.
- Sezen, T. S. (2018). *Eğitiminin Mevcut Durumunun Analizine Yönelik Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sternberg, R. J. (2006). The Nature of Creativity. *Creativity Research Journal*, 18(1), 87-98.
- Tongchaiprasit, P., & Ariyabuddhipongs, V. (2016). Creativity and Turnover Intention among Hotel Chefs: The Mediating Effects of Job Satisfaction and Job Stress. *International Journal of Hospitality Management*, 55, 33-40.
- Wallas, G. (1926). *The Art of Thought*. New York: Harcourt, Brace and Company.
- Woodman, R. W., Sawyer, J. E., & Griffin, R. W. (1993). Toward a Theory of Organizational Creativity. *The Academy of Management Review*, 18(2), 293-321.
- Yıldırım, E. (2007). Bilgi Çağında Yaratıcılığın ve Yaratıcılığı Yönetmenin Önemi. *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F Dergisi*(12), 109-120.

Katkı oranı beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Umut AYYILDIZ* Ebru AYKAN**

Makale Adı/Article Name

Birey-Örgüt Uyumunun İş Tatminine Etkisinde Bireycilik-Kolektivizm Kültür Boyutunun Düzenleyici Rolü: INDCOL ve CVSCALE Kültür Ölçeklerinin Karşılaştırılması***

The Moderating Role of The Individualism-Collectivism Culture Dimension on The Effect of Person-Organization Fit on Job Satisfaction: Comparison of INDCOL and CVSCALE Culture Scales

ÖZ

Birey-örgüt uyumu çalışmaları zamanla kültürlerarası boyut kazanmış ve kültürel özelliklerin, birey-örgüt uyumu ile iş tatmini gibi bazı iş tutumları arasındaki ilişkideki rolü çalışılmaya başlanmıştır. Ancak bireycilik-kolektivizm kültür boyutunun ele alındığı birey-örgüt uyumu araştırmalarında farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bu çalışmada da bireycilik-kolektivizm kültür boyutunun, birey-örgüt uyumu ile iş tatmini arasındaki muhtemel düzenleyicilik rolü araştırılmıştır. Ayrıca bu çalışmada bireycilik ve kolektivizm özelliklerinin iki karşıt kutup mu (CVSCALE ölçeği), yoksa bir bireyde aynı anda var olabilen farklı sendromlar (INDCOL ölçeği) mı olduğuna yönelik tartışmalar da göz önüne alınarak, söz konusu kültür özelliğini ölçmek için iki farklı ölçek kullanılmış ve ölçekler arasında karşılaştırma yapılmıştır. Balıkesir ilinde gıda sektöründe yer alan bir işletmenin 305 çalışanından elde edilen verilere dayanan araştırma sonucunda; birey-örgüt uyumunun iş tatminini olumlu yönde etkilediği, bireycilik kültür özelliğinin söz konusu bu etki üzerinde düzenleyici etkisinin bulunduğu ve çalışanların bireycilik kültür özelliği arttıkça, birey-örgüt uyumlarının iş tatminlerine olan olumlu etkisinin de yükseldiği bulgusuna ulaşılmıştır. Araştırmada elde edilen diğer bir sonuç da bireycilik ve kolektivizm kültür özelliklerinin her ikisinin de iş tatminini olumlu yönde etkilediği ancak bireycilik kültür özelliğinin etkisinin daha yüksek olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Birey-örgüt uyumu, iş tatmini, bireycilik-kolektivizm, INDCOL ölçeği, CVSCALE ölçeği.

ABSTRACT

Person-organization fit studies have gained an intercultural dimension over time, and the role of cultural characteristics in the relationship between person-organization fit and some job attitudes such as job satisfaction has begun to be studied. However, different results have been obtained in studies on person-organization fit in which the individualism-collectivism cultural dimension is addressed. In accordance in this study, the possible moderating role of the individualism-collectivism culture dimension between person-organization fit and job satisfaction has been investigated. In addition, in the study, considering the debates about whether the characteristics of individualism and collectivism are two opposite poles (CVSCALE scale) or different syndromes that can exist simultaneously in an individual (INDCOL scale); two different scales have been used to measure the cultural feature in question and a comparison has been made. According to the results of this research conducted with data from 305 employees of a food sector firm in Balıkesir province, person-organization fit positively influences job satisfaction. Additionally, individualism moderates this relationship, such that as employees' individualism increases, person-organization fit's positive effect on job satisfaction also intensifies. In addition, individualism and collectivism both positively affect job satisfaction, but the effect of individualism is higher.

Keywords: Person-organization fit, job satisfaction, individualism-collectivism, INDCOL scale, CVSCALE.

* Dr., Balıkesir Üniversitesi, İç Denetim Birimi, a.umut1708@hotmail.com

** Prof. Dr., Kayseri Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi/İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, ebruaykan@kayseri.edu.tr

*** Bu çalışma Kayseri Üniversitesi Etik Kurulu'nun 02/01/2024 tarihli ve 84271 numaralı kararı ile alınan etik kurul onayı kapsamında yapılmıştır.

Extended Abstract

Among the four dimensions of person-organization fit—values, goals, preferences/needs, and personality traits—values fit has been widely accepted as the most significant (Cable and Judge, 1996). This acceptance has introduced an intercultural dimension to the study of person-organization fit over time. The most discussed cultural characteristic in these studies is the individualism-collectivism dimension (Parkes et al., 2001). However, different studies have yielded contrasting results.

For instance, Parkes et al. (2001) concluded that the individualism-collectivism dimension did not have any effect on person-organization fit and job satisfaction relationship. In contrast, Aktaş (2014) utilized expressions from the horizontal collectivism dimension of the INDOL scale to identify the allocentrism cultural feature, while idiocentrism was measured using expressions from the horizontal individualism dimension of the same scale. His research determined that an increase in the allocentric cultural trait amplified person-organization fit's effect on job satisfaction, whereas idiocentrism did not play a moderating role. On the other hand, Oh et al. (2014) found that individualism, where personality is more prominent, positively influences the effect of rational fit, which includes person-organization and person-job fit, on employees' job attitudes. Conversely, their research indicated that collectivism, which emphasizes harmony in interpersonal relationships for business and career success, positively affects the relational fit, consisting of person-group and person-supervisor fit, on employees' job attitudes.

This study's purpose is to evaluate the potential moderating role of the individualism-collectivism cultural dimension in person-organization fit and job satisfaction relationship. This study is expected to contribute to the ongoing discussions, particularly regarding the varied results related to the relationships among these three variables in the literature.

Additionally, whether individualism and collectivism represent two opposite poles or distinct phenomena that can coexist within an individual has been a topic of debate in cultural studies. In this study, the INDCOL scale developed by Singelis et al. (1995), which treats these two features as different syndromes that can coexist within an individual, and Yoo et al.'s CVSCALE scale, which conceptualizes these features as opposing dimensions in line with Hofstede's theory, have been used. By comparing these approaches, this study intends to add to debates on the differing methodologies for measuring individualism-collectivism.

This study's sample consists of 305 employees at a production facility located in Balıkesir province, operated by a leading company in Türkiye's food industry. The majority of participants are women (75.4%, 230), aged between 31 and 40 years (45.6%, 139), and blue-collar workers (93.4%, 285). In terms of educational status, the participants are predominantly primary school graduates (45.2%, 138) and high school graduates (48.9%, 149).

To measure person-organization fit in this study, the scale by Netemeyer et al. (1997) has been used. Turunç and Çelik (2012) translated this scale to Turkish. Job satisfaction has been measured using Brayfield and Rothe's (1951) Job Satisfaction Scale. The scale was abbreviated by Judge et al. (1998). This scale was reinterpreted and translated into Turkish by Başol and Çömlekçi (2020). Two different scales have been employed to measure the individualism-collectivism, considering the discussions in the literature. One of these scales is Singelis et al.'s (1995) INDCOL scale. It was adapted into Turkish by Wasti and Erdil (2007). Additionally, expressions from the "collectivism" sub-dimension of the CVSCALE scale, developed by Yoo et al. (2011), have been used to measure individualism-collectivism.

The analysis of this study has determined that person-organization fit positively affects job satisfaction. This finding aligns with the results of other studies (Verquer et al., 2003; Kristof-Brown et al., 2005; Çiçek and Çalı, 2021). Employees that exhibit a high level of person-organization fit are likely to be more satisfied with their jobs, which improves their performance. Employee performance is of critical importance for businesses in today's competitive environment. Therefore, during the recruitment process, businesses should define their organizational values, identify the personal values of applicants, and compare these with the organizational values to select candidates who are a good fit. Additionally, the

policies implemented for the organizational socialization process are crucial to adapt employees to the organization's values.

Another result obtained in the research is that individualism and collectivism both positively affect job satisfaction, but the effect of individualism is higher. There may be several reasons why the individualism affects job satisfaction more positively: Employees with the individualism culture feature have more autonomy to make their own decisions while carrying out their work. This may increase their job satisfaction. In addition, since employees with individualism culture tend to take responsibility for the work they do, they may find their jobs more satisfying by attaching more meaning to their jobs.

Lastly, this study has concluded that individualism has a moderating effect. As the individualism cultural trait of employees increases, person-organization fit's positive effect on job satisfaction also increases, thereby supporting the main hypothesis of the research. This finding is consistent with Oh et al.'s (2014) research results. According to authors individualism, where personality is more prominent, has a more positive effect on person-organization fit (a component of rational fit) and job satisfaction relationship. However, this result differs from the findings of Parkes et al. (2001) and Aktaş (2011, 2014). The study by Aktaş was carried out on a sample of 426 white-collar workers at a holding firm in Türkiye, most of whom were male. In contrast, the sample for this study consists of 305 food industry employees, the majority of whom are women (75.4%) and blue-collar workers (93.4%). This noticeable difference between the samples may explain the contrasting results between the two studies. Future research addressing differences in sectoral characteristics, educational status, gender, and working status (i.e., white-collar or blue-collar) is expected to contribute further to the field.

We should also add that a distinctive feature of this study is that the individualism-collectivism culture trait was measured using two different scales and a comparison was made between the scales, in order to contribute to different approaches and discussions in the literature regarding the measurement of the individualism-collectivism culture trait.

Giriş

Birey-örgüt uyumu Kristof (1996) tarafından; birey ve örgüt arasında, iki taraf da benzer özelliklere sahip olduğunda, iki taraf da karşılıklı olarak ihtiyaçlarını karşıladıklarında, ya da açıklanan iki durumun birlikte gerçekleştiğinde oluşan bir uyum olarak tanımlanmaktadır. Birey-örgüt uyumunun dört boyutu olarak nitelendirilen değerler, amaçlar, tercihler/ihtiyaçlar ve kişilik özellikleri uyumu boyutları arasında en çok değerler uyumunun kabul görmesi (Cable ve Judge, 1996), söz konusu çalışmalara zamanla kültürel boyut kazandırmıştır. Böylece kültürel özelliklerin, birey-örgüt uyumu ile iş tatmini gibi bazı iş tutumları ilişkisindeki rolü çalışılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalarda en çok ele alınan kültür özelliği ise bireycilik-kolektivizm kültür boyutu olmuştur (Parkes vd., 2001). Ancak bireycilik-kolektivizm kültür boyutunun ele alındığı bu araştırmalarda (Parkes vd., 2001; Aktaş, 2011;2014; Oh vd., 2014) farklı sonuçlar elde edilmiştir.

Bu çalışmada da; bireycilik-kolektivizm kültür boyutunun, birey-örgüt uyumu ile iş tatmini arasındaki muhtemel düzenleyicilik rolünü değerlendirmek amaçlanmıştır. Çalışmanın, konuyla ilgili alan yazında farklı sonuçlar olması açısından, söz konusu tartışmalara katkıda bulunacağı değerlendirilmektedir.

Ayrıca bireycilik ve kolektivizm özelliklerinin iki karşıt kutup mu, yoksa bir bireyde aynı anda var olabilen farklı olgular mı olduğu, kültür araştırmalarındaki tartışma konularından birisi olmuştur. Bu çalışmada; söz konusu bu iki özelliği aynı anda bir kişide bulunabilecek farklı sendromlar olarak ele alan Singelis vd. (1995) tarafından geliştirilen INDCOL ölçeği ile birlikte Hofstede'nin düşüncelerine uygun şekilde birbirinin zıttı kavramlar olarak tek bir boyut altında

ele alan Yoo vd. (2011) tarafından geliştirilen CVSCALE ölçeğindeki “kolektivizm” alt boyutu kullanılarak; yapılan karşılaştırmayla, alanyazındaki bireycilik-kolektivizm kültür özelliğinin ölçülmesindeki yaklaşım farklılıklarıyla ilgili tartışmalara da katkı sağlanması hedeflenmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu çalışmanın teorik arka planında “birey-çevre uyumu” bulunmaktadır. Birey-çevre uyumu çalışmaları etkileşimsel psikoloji alanındaki çalışmalara dayanmaktadır. Etkileşimsel psikoloji bireysel tutum ve davranışlarının tek başına bireyden veya tek başına çevreden değil ikisinin etkileşiminden kaynaklandığını savunmaktadır (Chatman, 1989). Birey-çevre uyumu çalışmaları; Murray’ın (1938) ihtiyaç-baskı modelinden, meslek psikolojisi alanındaki çalışmalardan (Holland, 1964) ve özellikle Schneider’in (1987) Çekim-Seçim-Ayrılma yaklaşımından da etkilenmiştir (Irak, 2012). Çekim-Seçim-Ayrılma yaklaşıma göre; çalışanlar, benzer değerleri taşıyan ve ihtiyaçlarının karşılanmasını mümkün kılan örgütlerce çekilmektedir (Schneider, 1987). Bu temel öncül; iş tatmini, iş tasarımı, örgütsel iklim, çalışan seçimi, kariyer seçimi ve iş yaşamının kalitesi gibi örgütsel davranışın çeşitli alanlarındaki teorilerin temelini oluşturmaktadır (Edwards, 1996).

Birey-çevre uyumu araştırmalarında genel olarak çevre; iş, meslek, örgüt, grup veya yönetici (Kristof-Brown vd., 2005) olmak üzere farklı düzeylerde ele alınmaktadır. Bununla birlikte örgütsel davranış alanında birey-çevre uyumu ile ilgili araştırmaların ortaya çıkardığı genel temalardan biri; birey-örgüt ve birey-iş uyumunun, birey-çevre uyumunun iki ana bileşeni olduğu sonucudur (Chuang ve Sackett, 2005). Birey-örgüt uyumu çalışmalarında genel olarak evrenselliğin geçerli olduğu ve kültürel faktörlerin göz ardı edildiği söylenebilir (Aktaş, 2011). Bireycilik-kolektivizm kültür boyutunun ele alındığı bu çalışmanın, bu anlamda birey-örgüt uyumu özelinde birey-çevre uyumu çalışmalarına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

1.1. Birey-Örgüt Uyumu

Birey-örgüt uyumunun tanımlanması konusunda bütüncü uyum ve tamamlayıcı uyum olmak üzere iki temel bakış açısı bulunmaktadır (Kristof, 1996). Bütüncü uyum kişinin örgüt ile benzer özelliklere ve değerlere sahip olmasını ifade eder. Değerler uyumu olarak da nitelendirilebilen bütüncü uyumda, özellikle bireysel ve örgütsel değerler arasındaki benzerlik söz konusudur (Cable ve Edwards, 2004). Tamamlayıcı uyum ise, ihtiyaç-tedarik uyumu ve talep-yetenek uyumu olmak üzere iki farklı açıdan değerlendirilmektedir. İhtiyaç-tedarik uyumunda çalışanların ihtiyaç, istek ve tercihlerinin örgütten karşılanabilmesi söz konusu iken talep-yetenek uyumunda örgütün taleplerinin çalışanın bilgi, tecrübe ve yetenekleri ile karşılanabilmesi söz konusudur (Chen ve Li, 2019).

Yukarıda açıklanan farklı bakış açılarına göre, birey-örgüt uyumu kavramı araştırmacılar tarafından dört farklı boyutuyla ele alınmaktadır (Kristof, 1996): (1) bireysel ve örgütsel değerler uyumu (kişi-kültür uyumu), (2) bireysel ve örgütsel amaçlar uyumu, (3) bireysel tercihler/ihtiyaçlar ile örgütsel sistem/yapılar uyumu ve (4) kişilik özellikleri ile örgütsel iklim uyumu. Değerler uyumu bunların arasında en çok kabul gören yaklaşım olmuştur (Cable ve Judge, 1996; Chen vd., 2016). Mevcut bu çalışmada da birey-örgüt uyumunda, değerler uyumu yaklaşımı esas alınmıştır.

1.2. İş Tatmini

İş tatmininin teorik çerçevesi motivasyon kuramlarına dayanmaktadır (Doğar, 2016). İş tatmini konusunda farklı tanımlar bulunmaktadır. Hackman ve Oldham (1975) iş tatminini, yapılan işten duyulan mutluluk olarak ifade etmektedir. Locke’a (1976) göre iş tatmini, kişinin işinden

duyduğu memnuniyet sonucu oluşan olumlu duygusal durumdur (Weiss, 2002). Spector'a (2022) göre ise iş tatmini, insanların işleri ve işlerinin farklı yönleri hakkında ne hissettiğidir.

Alanyazında iş tatminini etkileyen öncüller kapsamında ele alınan etkenler, bireysel ve işin kendisinden kaynaklanan faktörler olmak üzere iki ana boyutta değerlendirilmektedir. Bireylerin demografik bazı özellikleri ile iş tecrübesi ve hizmet süresi, bireysel faktörler kapsamında nitelendirilebilirken; iş stresi, çalışma koşulları, ücret, ödül ve terfi sistemi, kararlara katılım derecesi gibi faktörler de işin kendisinden kaynaklanan faktörlerdir (Turunç ve Çelik, 2012). İş tatminin ardıllarına ilişkin olarak da yurtdışı ve yurt içinde yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Söz konusu araştırmalar neticesinde genel olarak; iş tatmininin, performansı ve verimliliği olumlu yönde etkilediği (Tekingündüz vd., 2015; Arif vd., 2019) görülmektedir.

1.3. Bireycilik-Kolektivizm Kültür Boyutu

Bireycilik-kolektivizm, Hofstede'nin milli kültür kategorilerinden biridir. Hofstede, milli kültürü ilk olarak güç mesafesi, bireycilik-kolektivizm, eril-dişil ve belirsizlikten kaçınma olmak üzere dört kategoride ifade etmiştir. Daha sonraki çalışmalarında uzun-kısa dönem oryantasyonu ve hoşgörülülük-ölçülülük boyutlarını da ekleyerek altı boyutlu bir yapıya ulaşmıştır (Hofstede, 2011).

Kolektivizmin temel varsayımı, grupların bireyleri birbirine bağlaması ve bireyler arasında karşılıklı yükümlülükler yaratmasıdır. Kolektivist toplumlarda ortak kadere, amaçlara ve değerlere sahip sosyal birimler söz konusudur (Oyserman vd., 2002). Kolektivizmde, iç gruba karşı güçlü bir aidiyet duygusu hissedilmektedir (Astakhova vd., 2014). Aile içinde çocukların ebeveynlerine olan bağlılığı, uyum, sosyallik ve kişinin sosyal grubunun iyiliği için kişisel ihtiyaçlarını feda edebilmesi, kolektivist kültürel değerlerdir (Singh vd., 2015). Bireyciliğin temel varsayımı ise bireylerin birbirlerinden bağımsız olduğudur (Oyserman vd., 2002). Bireyci toplumlarda, bireyler yalnızca kendilerini ve yakın aile üyelerini düşünürler, kişisel özerklik ve başarı önemlidir, sosyal çevre ile olan ilişkiler ise zayıftır (Astakhova vd., 2014).

Bireycilik ve kolektivizm özelliklerinin iki karşıt kutup mu, yoksa bir bireyde aynı anda var olabilen farklı olgular mı olduğu, kültür araştırmalarındaki tartışma konularından birisi olmuştur. Hofstede bireycilik ve kolektivizmi birbirinin zıttı kavramlar olarak tek bir boyut altında değerlendirmiştir. Singelis vd. (1995) ise söz konusu kültür boyutunun bireysel düzeyde ölçülebilmesi için geliştirdikleri Bireycilik-Kolektivizm (INDCOL) ölçeğinde, bu iki özelliği aynı anda bir kişide bulunabilecek farklı sendromlar olarak ele almışlardır. Hofstede'nin kültür boyutlarının bireysel düzeyde ölçümlemesine yönelik olarak geliştirilmiş diğer bir ölçek olan Bireysel Kültürel Değerler Ölçeği'nde (CVSCALE) ise; Yoo vd. (2011) Hofstede'nin düşüncelerine uygun şekilde söz konusu iki özelliği birbirinin zıttı kavramlar olarak tek bir boyut altında değerlendirmişlerdir.

1.4. Birey-Örgüt Uyumu ve İş Tatmini İlişkisi

Verquer vd. (2003) tarafından gerçekleştirilen, 21 farklı çalışmanın esas alındığı meta-analiz çalışmada, 17.986 katılımcının sonuçlarına göre birey-örgüt uyumu ile iş tatmini arasında ilişki olduğu belirlenmiştir. Alanda önemli bir yere sahip olan çalışmalarında Kristof-Brown vd. (2005); birey-örgüt uyumunun; iş tatmini (0,44) ve örgütsel bağlılık ile (0,51) ile yüksek seviyede korelasyon içinde, iş bırakma eğilimi ile ise (-0,35) orta seviyede korelasyon içinde olduğunu tespit etmişlerdir. Çiçek ve Çalış (2021), Malatya ilindeki 430 özel güvenlik personelinin esas olarak gerçekleştirdikleri çalışma sonucunda, birey-örgüt uyumunun iş tatminini olumlu yönde etkilemekte olduğunu ifade etmişlerdir. Amarnah ve Muthueloo

(2020), Swastasi ve Sartika (2021), Yıldız ve Uzunbacak (2021) tarafından gerçekleştirilen araştırma sonuçları da birey-örgüt uyumunun iş tatminini olumlu yönde etkilediğini gösteren güncel çalışmalar olarak gösterilebilir. Doğan (2023) ise Mersin ilinde faaliyet gösteren konaklama işletmelerindeki 471 çalışan üzerinde gerçekleştirmiş olduğu doktora çalışmasında, birey-örgüt uyumunu üç boyutlu olarak ele almış ve değer-uyumu ile gereksinim-karşılama boyutlarının iş tatminini pozitif yönde, beklentiler-beceriler boyutunun ise iş tatminini negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Açıklanan bilgiler ışığında, araştırmanın ilk hipotezi şu şekilde belirlenmiştir:

H1: *Çalışanların birey-örgüt uyumlarının, iş tatminleri üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi vardır.*

1.5. Bireycilik-Kolektivizm Kültür Boyutunun Birey-Örgüt Uyumu ile İş Tatmini İlişkisinde Düzenleyici Rolü

Konuyla ilgili ulusal alanyazındaki sınırlı çalışmalardan biri olan teorik çalışmasında Aktaş (2011) kolektivist değerlere sahip kişiler için birey-örgüt uyumunun, bireyci değerlere sahip kişilere göre daha fazla önem taşıyacağı ve bu kişilerin birey-örgüt uyumu ile iş tatmini gibi bazı iş tutumları arasındaki ilişkinin, bireyci değerlere sahip kişilerininkine göre daha kuvvetli olacağı yönünde kavramsal bir çıkarımda bulunmuştur. Yine Aktaş (2014), Türkiye'deki bir holdingde çalışmakta olan 426 beyaz yakalı personel üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında; Bireycilik-Kolektivizm (INDCOL) ölçeğinin yatay kolektivizm boyutuna ait ifadeleri kullanarak allosentrisizm kültür özelliğini; yatay bireycilik boyutuna ait ifadeleri kullanarak ise idiosentrisizm kültür özelliğini ölçmüştür. Araştırma sonucunda allosentrisizm kültür özelliğindeki artışın, birey-örgüt uyumunun iş tatminine olan etkisini de arttırdığı ancak idiosentrisizm kültür özelliğinin herhangi bir düzenleyici role sahip olmadığı belirlenmiştir. Ancak uluslararası alanyazın incelendiğinde Aktaş'ın (2011; 2014) sonuçlarından farklılık gösteren verilerin bulunduğu görülmektedir.

Parkes vd. (2001); Avustralya ve Güney-Doğu Asya'daki hastane ve yönetim danışmanlık şirketindeki toplam 581 çalışan üzerinde geniş kapsamlı kültürler-arası bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Burada Avustralya, bireycilik kültür özelliğine sahip bir toplumu, Güney-Doğu Asya, kolektivist kültür özelliğine sahip bir toplumu, yönetim danışmanlık şirketi, bireycilik kültür özelliği yüksek olan bir örgütü ve hastane ise kolektivist kültür özelliği yüksek olan bir örgütü temsil etmektedir. Çalışmada birey, örgüt ve toplumsal değerlerin uyumu şeklinde üç seviyedeki uyum ele alınmıştır. Uyum, algılanan uyum olarak değil, çalışanın bireysel düzeyde sahip olduğu bireycilik-kolektivizm kültür özelliği ile üyesi olduğu örgütün ve toplumun da aynı özelliklere sahip olması halinde gerçekleşen bir durum olarak analizlerine dâhil edilmiştir. Araştırmada, birey ve örgüt düzeyindeki uyumun iş tutumları üzerindeki etkisi tespit edilememiş ancak birey ve toplumsal düzeydeki uyumun örgütsel bağlılık ve işe devam üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Şöyle ki Avustralya örneği ile karşılaştırıldığında, Asya örneğindeki bireysel düzeyde kolektivist kültür özelliğine sahip olanların, bireysel düzeyde bireycilik kültür özelliğine sahip olanlara göre örgütsel bağlılıkları ve iş devamları daha yüksektir. İş tatminleri için ise böyle bir sonuca ulaşamamıştır.

Oh vd. (2014) ise; Kuzey Amerika, Avrupa ve Güney Asya örneklemleri üzerinde yapmış oldukları kapsamlı meta-analiz çalışmalarında; akılcı uyum olarak adlandırdıkları birey-iş ve birey-örgüt uyumu ile ilişkisel uyum olarak adlandırdıkları birey-grup ve birey-lider uyumunun; iş tatmini gibi bazı iş tutumlarına olan etkisini incelemişlerdir. Burada Kuzey Amerika ve Avrupa bireycilik kültür özelliğine sahip toplumlara, Güney Asya ise kolektivist kültür

özelliğine sahip bir toplumu temsil etmektedir. Araştırma sonucunda; akılcı uyum olarak nitelendirilen birey-iş ve birey-örgüt uyumunun iş tutumlarına olan etkisinin, Kuzey Amerika örnekleminde sırasıyla Avrupa ve Güney Asya örnekleminde göre daha güçlü olduğu belirlenmiştir. Ayrıca ilişkisel uyum olarak nitelendirilen birey-grup uyumu ve birey-lider uyumunun iş tutumlarına olan etkisinin ise, göreceli olarak Güney Asya örnekleminde Kuzey Amerika örnekleminde göre daha güçlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonucu; kişisel daha belirgin olduğu bireycilik kültür özelliğinin, birey-örgüt ve birey-iş uyumundan oluşan akılcı uyumun çalışanların iş tutumlarına olan etkisini daha pozitif; iş ve kariyer başarısı için kişiler-arası ilişkilerdeki uyumu esas alan kolektivist kültür özelliğinin ise, birey-grup ve birey-lider uyumundan oluşan ilişkisel uyumun çalışanların iş tutumlarına olan etkisini daha pozitif etkileyeceği, şeklinde yorumlamışlardır.

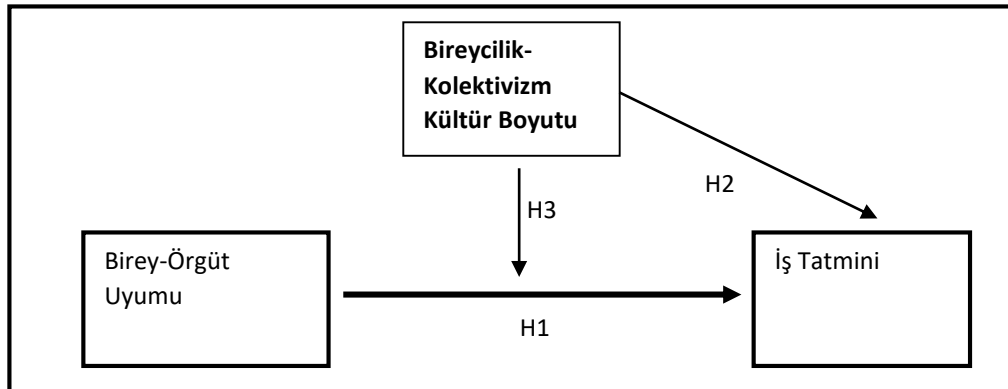
Ayrıca Baron ve Kenny'nin (1986) düzenleyici etkiye ilişkin önermesinde, istatistiksel gösterimde bağımlı değişkeni açıklayan üç değişken bulunmaktadır. Bunlar bağımsız değişken, düzenleyici değişken ve bu ikisinin çarpımıyla oluşturulmuş olan etkileşim değişkenidir. Her ne kadar düzenleyici etkinin varlığının kabul edilebilmesi için etkileşim değişkeninin, bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisinin olması yeterli olup bağımsız değişkenin ve düzenleyici değişkenin bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisinin varlığına gerek bulunmasa da, anlamlı bir etki de söz konusu olabilir. Çalışmanın ilk hipotezinde, çalışmanın bağımsız değişkeninin bağımlı değişken üzerindeki etkisi tanımlanmıştır. Bu anlamda, Baron ve Kenny'nin (1986) istatistiksel gösterimine uygun olarak düzenleyici etkiye ilişkin hipotez tanımlanırken, çalışmanın düzenleyici değişkeninin bağımlı değişken üzerindeki etkisini gösteren hipotezin de tanımlanması, düzenleyici etki analizlerinin daha kapsamlı yorumlanabilmesi adına, çalışmaya katkı sağlayacaktır.

Açıklanan bilgiler ışığında, araştırmanın ikinci ve üçüncü hipotezleri şu şekilde belirlenmiştir:

H2: Çalışanların bireycilik-kolektivizm kültür özelliklerinin, iş tatminleri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H3: Çalışanların bireycilik-kolektivizm kültür özelliklerinin, birey-örgüt uyumlarının iş tatminlerine etkisi üzerinde düzenleyici (moderator) rolü vardır.

Yukarıda açıklanmış olan araştırma sonuçları ile bu sonuçlara dayanılarak hazırlanmış olan hipotezler göz önüne alınarak oluşturulmuş araştırma modeli Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Bu modelde birey-örgüt uyumu bağımsız değişken, bireycilik-kolektivizm kültür boyutu düzenleyici (moderator) değişken ve iş tatmini ise bağımlı değişken olarak tanımlanmıştır.

2. Yöntem

Nicel bir araştırma olarak tasarlanan bu çalışmada birey-örgüt uyumu, iş tatmini ve bireycilik-kolektivizm kültür boyutu değişkenleri arasındaki ilişkilere yönelik olarak belirlenmiş olan hipotezler test edilmiştir. Çalışma, odaklandığı zaman açısından kesitsel bir araştırmadır. Söz konusu işletmenin aktif çalışanı olmak, araştırmaya katılmayı gönüllü olarak kabul etmek, 18 yaş ve üstünde olmak, araştırma sorularına yanıt verecek bilişsel yeterliliğe sahip olmak gibi kriterlerin gönüllülerin araştırmaya dâhil edilme ölçütleri olarak belirlenmiş olması, araştırmada olasılıklı olmayan örneklem yöntemlerinden amaçlı örnekleme yönteminin kullanıldığını göstermektedir. Çalışmaya ait veriler Likert-tipi anket kullanılarak yüz yüze görüşme yöntemiyle elde edilmiştir. Araştırma Kayseri Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 02/01/2024 tarihli ve 84271 numaralı kararı ile alınan etik kurul onayı kapsamında yapılmıştır.

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, gıda sektöründe Türkiye'nin önde gelen bir firmasının Balıkesir ilindeki üretim tesisi çalışanları oluşturmaktadır. Söz konusu işletmenin, çalışmanın yapıldığı dönem aktif çalışan sayısı 700'dür. Araştırmanın örneklemini 305 çalışan oluşturmaktadır. 305 katılımcının büyük bir çoğunluğu kadın (%75,4'ü, 230), evli (%80,3'ü, 245) ve mavi yakalıdır (%93,4'ü, 285). Katılımcıların %45,6'sı (139) 31-40 yaş, %27,2'si (83) 41-50 yaş aralığındadır. Katılımcılar ağırlıklı olarak ilköğretim (%45,2'si, 138) ve lise (%48,9'u, 149) mezunudur. İşletmedeki çalışma süreleri ise ağırlıklı olarak 0-5 yıl (%49,8'i, 152) ve 6-10 yıl (%40'ı, 122) aralığındadır.

2.2. Araştırmada Kullanılan Ölçüm Araçları

2.2.1. Birey-Örgüt Uyumu Ölçeği

Araştırma kapsamında katılımcıların birey-örgüt uyumunu ölçmek üzere Netemeyer vd. (1997) tarafından geliştirilen ölçeğin Turunç ve Çelik (2012) tarafından gerçekleştirilen Türkçe uyarlaması tercih edilmiştir. Ölçek tek boyut altında 4 madde içermekte olan, 5'li Likert biçiminde bir ölçüm aracıdır. Netemeyer vd. (1997) tarafından gerçekleştirilen güvenilirlik analizlerinde Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı 0,88 olarak bulunmuştur. Turunç ve Çelik (2012) ise gerçekleştirdikleri analizler sonucunda ölçeğin Türkçe formunun faktör yapısını doğrulamışlar ve Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısını 0,81 olarak tespit etmişlerdir.

Bu çalışmanın doğrulayıcı faktör analizi sonuçları da ($\chi^2=2,207$; $\chi^2/sd=1,104\leq 3$; AGFI=0,983>0,90; NFI=0,998>0,95; GFI=0,997 \geq 0,97; RMSEA=0,018 \leq 0,05) ölçeğin söz konusu faktör yapısını doğrulamaktadır. Güvenilirlik katsayısı (Cronbach Alfa) 0,94 olarak geçerli seviyede bulunmuştur.

2.2.2. İş Tatmini Ölçeği

Bu çalışmada katılımcıların iş tatminlerini ölçmek için Brayfield ve Rothe'un (1951) İş Tatmini ölçeği kullanılmıştır. Judge vd. (1998) tarafından kısaltılan ölçek, Başol ve Çömlekçi (2020) tarafından yeniden yorumlanarak Türkçe'ye çevrilmiştir. Ölçek tek boyut altında 5 madde içermekte olan, 5'li Likert biçiminde bir ölçüm aracıdır. Judge vd. (1998) tek faktörlü ve 5 maddelik ölçeğin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısını 0,88 olarak tespit etmişlerdir. İlk olarak Bilgin (1995) tarafından Türkçe'ye çevrilen ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları ise Keser ve Öngen-Bilir (2019) tarafından gerçekleştirilmiştir. Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısının 0,85 olarak yeterli düzeyde olduğu (Keser ve Öngen-Bilir, 2019) tespit edilmiştir. Başol ve Çömlekçi (2020) gerçekleştirdikleri çalışmada özellikle ölçekteki ters maddelerin

katılımcılar tarafından değerlendirilmesindeki zorluğu tespit etmişler ve 5 maddelik ölçeği yeniden yorumlayarak Türkçe'ye çevirmişlerdir. Gerçekleştirdikleri analizler sonucunda ölçeğin faktör yapısını doğrulamışlar ve Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısını 0,929 olarak (Başol ve Çömlekçi, 2020) tespit etmişlerdir.

Bu çalışmanın doğrulayıcı faktör analizi sonuçları da ($\chi^2=9,315$; $\chi^2/sd=3,105\leq 5$; CFI=0,990>0,97; NFI=0,986>0,95; GFI=0,988 \geq 0,90; RMSEA=0,08 \leq 0,08; RMR=0,018 \leq 0,05) ölçeğin söz konusu faktör yapısını doğrulamaktadır. Güvenilirlik katsayısı (Cronbach Alfa) 0,856 olarak geçerli seviyede bulunmuştur.

2.2.3. INDCOL Kültür Ölçeği

Çalışmada, katılımcıların bireycilik-kolektivizm kültür özelliğini ölçmek için, alanyazındaki tartışmalar da göz önüne alınarak iki farklı ölçek kullanılmıştır. Bu ölçeklerden biri Singelis vd. (1995) tarafından geliştirilen ve Türkçe'ye Wasti ve Erdil (2007) tarafından uyarlanan Bireycilik-Kolektivizm (INDCOL) ölçeğidir. Söz konusu kültür özelliğinin bireysel düzeyde ölçülebilmesi için geliştirilen ölçeklerinden en yaygın olarak kullanılanlarından biri olan INDCOL ölçeğinin yaklaşımı; yalnızca bireycilik-kolektivizm kültür özelliğini toplumsal düzey yerine birey düzeyinde ele almasıyla değil; bireycilik ve kolektivizm özelliklerinin iki karşıt kutup olmayıp, aksine bir bireyde aynı anda var olabilen farklı kültürel sendromlar olarak (Wasti ve Erdil, 2007) değerlendirmesiyle de Hofstede'nin (1980) görüşlerinden ayrılmaktadır. INDCOL ölçeği; bireycilik ve kolektivizm boyutlarının yanında yatay ve dikey ilişki (hiyerarşi/güç mesafesi) boyutlarını da ekleyerek dördümlü bir yapı önermektedir (Wasti ve Erdil, 2007).

Ancak INDCOL ölçeği bazı yazarlar tarafından eleştirilmiştir. Ölçekte yer alan dikey bireycilik boyutunun Hofstede'nin erillik kavramıyla ve dikey kolektivizm boyutunun ise Hofstede'nin güç mesafesi kavramıyla aynı şeyi ifade ettiği; ölçekteki tüm boyutların geçerlenemediği ve özellikle dikey bireycilik boyutunun Türkiye örneklemini için geçerli olmadığı; bireycilik ve kolektivizm boyutları ayrı iki boyut olarak ayrışırken, yatay ve dikey boyut ayrımının geçerli olmadığı ve ölçeğin güvenilirlik katsayısının düşük seviyelerde olduğu (Öztürk vd., 2019); söz konusu eleştiriler arasındadır. Wasti (2003) gerçekleştirdiği çalışmada, dikey bireycilik ve dikey kolektivizm boyutları arasındaki yüksek korelasyon sebebiyle (Wasti ve Erdil, 2007) söz konusu bu iki boyutu kapsam dışı bırakmış ve sadece yatay bireycilik ve yatay kolektivizm boyutlarını esas almıştır.

Durmaz vd. (2020) de INDCOL ölçeğini kullandıkları çalışmalarında, Wasti'nin yaklaşımını esas alarak bireycilik boyutu için ölçekteki yatay bireycilik, kolektivizm boyutu için ise ölçekteki yatay kolektivizm ifadelerini esas almışlar ve yatay bireycilik ölçeğinin güvenilirlik katsayısını 0,82; yatay kolektivizm ölçeğinininkini ise 0,79 olarak hesaplanmışlardır. Wasti'nin yaklaşımının esas alındığı diğer bir çalışma da Başbay ve Kosova (2022) tarafından gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çalışmada da bireycilik ölçeğinin güvenilirlik katsayısı 0,78; kolektivizm ölçeğinininkini ise 0,70 olarak hesaplanmıştır.

Mevcut bu çalışmada da yukarıda açıklanmış olan INCOL ölçeğine yönelik eleştiriler göz önüne alınarak, Wasti'nin yaklaşımı esas alınmış ve 5'li Likert biçimindeki INDCOL ölçeğindeki 10 ifadeden oluşan yatay bireycilik ve 10 ifadeden oluşan yatay kolektivizm boyutları kullanılmıştır. Gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizinde (DFA) istenilen uyum değerlerine ulaşılamamıştır. Bunun üzerine keşfedici faktör analizi (KFA) uygulanmıştır. Keşfedici faktör analizinde bireycilik boyutunda bir ifadenin, kolektivizm boyutunda ise iki ifadenin düşük ortak varyansa (0,5'nin altında) sahip olduğu belirlenmiş ve söz konusu 3 ifade analizden

çıkarılmıştır. 17 ifade için ikinci kez keşfedici faktör analizi uygulanmıştır. KMO 0,916 ve Barlett testi χ^2 değeri ise 2955,376 ($p=0,000$) olarak bulunmuştur. Analiz sonucunda bireycilik boyutuna ait ifadelerin bir faktör, kolektivizm boyutuna ait ifadelerin ise ikinci bir faktör altında toplandığı görülmüştür. Keşfedici faktör analizinden sonra, ikinci kez doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiş ve 17 madde ve iki boyuttan oluşan haliyle, örnekleme ait verinin faktör yapısına uyduğu ($\chi^2= 229,540$; $\chi^2_{sd}= 2,106$; CFI= 0,958>0,95; NFI= 0,924>0,90; GFI= 0,915 \geq 0,90; RMSEA= 0,06 \leq 0,08) tespit edilmiştir. Ayrıca güvenilirlik katsayısı (Cronbach Alfa); bireycilik boyutu için 0.905, kolektivizm boyutu için 0.897 ve ölçeğin geneli için 0.924 olarak geçerli seviyede bulunmuştur.

2.2.4. CVSCALE Kültür Ölçeği

Bu çalışmada katılımcıların bireycilik-kolektivizm kültür özelliğini ölçmek için ayrıca Yoo vd. (2011) tarafından geliştirilen Bireysel Kültürel Değerler Ölçeği'nin (CVSCALE) "kolektivizm" alt boyutunu oluşturan ifadeler kullanılmıştır. CVSCALE ölçeği, Hofstede'nin toplumsal düzeydeki beş boyutlu ölçeğin, bireysel bağlamda ele alınmasıyla oluşturulmuştur (Saylık, 2019). INDCOL ölçeğinden farklı olarak bu ölçekte bireycilik-kolektivizm kültür özelliği tek bir boyut olarak ele alınmakta, Hofstede'nin (1980) yaklaşımına uygun olarak, ifadelerden alınacak yüksek puanlar kolektivizm özelliğini, düşük puanlar ise bireycilik özelliğini işaret etmektedir. Toplam 26 maddeden oluşan 5'li Likert formundaki ölçekte güç mesafesi için 5, belirsizlikten kaçınma için 5, kolektivizm için 6, kısa-dönem oryantasyon için 6 ve erillik için 4 ifade bulunmaktadır. Yoo vd. (2011) yaptıkları çalışmada Cronbach Alpha güvenilirlik katsayı kolektivizm boyutu için 0,76 olarak belirlemiştir. Türkçe uyarlama çalışmalarında da da ölçeğin faktör yapısı doğrulanmıştır. Saylık (2019) ölçeğin tamamının Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısını .80, kolektivizm boyutunu ise .87 olarak belirlemiştir. Bilgin ve Kutlu (2021; 2022) iki ayrı çalışmada kolektivizm boyutunun Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısını .92 ve .82 olarak tespit etmişlerdir. Şahin ve Bilir (2022) ise Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısını .81 olarak bulmuştur.

Bu çalışma kapsamında 6 maddeden oluşan kolektivizm boyutu için gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi sonuçları ($\chi^2=11,121$; $\chi^2_{sd}=2,780\leq 3$; CFI=0,992>0,97; NFI=0,988>0,95; GFI=0,998 \geq 0,90; RMSEA=0,077 \leq 0,08; RMR=0,021 \leq 0,05) söz konusu faktör yapısını doğrulamaktadır. Güvenilirlik katsayısının da geçerli seviyede olduğu belirlenmiştir (Cronbach Alfa=0,870).

2.3. Verilerin Analizi

Korelasyon ve regresyon analizlerinde SPSS istatistik programı kullanılmıştır. Düzenleyici etkiye ilişkin regresyon analizleri Process Macro for SPSS v4.0 uygulamasında Model 1 seçilerek %95 güven aralığında ve yeniden örnekleme (bootstrop) sayısı 5.000 olacak şekilde (Gürbüz, 2021) gerçekleştirilmiştir. Düzenleyici etkiyi görselleştirmek ve daha ayrıntılı inceleme yapabilmek için Process Macro uygulamasından elde edilen eğim grafiği kullanılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Değişkenler Arası Korelasyonlar

Araştırmadaki değişkenlerin tümünün normal dağılım göstermesi sebebiyle Pearson korelasyon analizi katsayıları esas alınmıştır. Tablo 1'de sunulmuş olan korelasyon analizi sonuçlarına göre tüm değişkenlerin kendi aralarındaki ilişkileri aynı yönlü ve anlamlıdır.

Tablo 1. Değişkenlere İlişkin Korelasyon Değerleri ile Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Değişken	1	2	3	4	5
1. Birey Örgüt Uyumu	1				
2. Bireycilik (INDCOL)	,305**	1			
3. Kolektivizm (INDCOL)	,241**	,572**	1		
4. Bireycilik-Kolektivizm (CVSCALE)	,298**	,453**	,747**	1	
5. İş Tatmini	,785**	,395**	,328**	,365**	1
ORTALAMA	3,4721	3,8015	3,7971	3,7869	3,5902
STD. SAPMA	0,85626	0,61868	0,62375	0,67140	0,70002

** P<.01

3.2. Regresyon Analizleri

Birey örgüt uyumunun ve bireycilik-kolektivizm kültür boyutunun iş tatmini üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen regresyon analizlerinin sonuçları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Bağımsız Değişken ve Düzenleyici Değişkenlerin İş Tatminine Etkisini Açıklayan Regresyon Analizleri Sonuçları

Bağımsız Değişken	Std. Edilmemiş		Std. Edilmiş	t	p	F	R ²
	B	Std. Hata	Beta				
Sabit	1,361	,104		13,090	,000	487,848	0,617
<i>Birey Örgüt Uyumu</i>	,642	,029	,785	22,087	,000	(p=0,000)	
Sabit	1,893	,230		8,228	,000	55,899	0,156
<i>Bireycilik (INDCOL)</i>	,447	,060	,395	7,477	,000	(p=0,000)	
Sabit	2,192	,234		9,352	,000	36,581	0,108
<i>Kolektivizm (INDCOL)</i>	,368	,061	,328	6,048	,000	(p=0,000)	
Sabit	2,150	,214		10,023	,000	46,523	0,133
<i>Bireycilik-Kolektivizm (CVSCALE)</i>	,380	,056	,365	6,821	,000	(p=0,000)	

Tablo 2’deki verilere göre; iş tatmini birey örgüt uyumu (B=0,642; p=0,000) tarafından anlamlı olarak yordanmaktadır (F=487,848; R²=0.617; p=0,000). Bu durum, çalışanların birey-örgüt uyumlarının, iş tatminleri üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi olduğunu belirten araştırmanın ilk hipotezini desteklemektedir.

Bireycilik-kolektivizm kültür boyutunun iş tatmini üzerindeki etkisini sorgulamak amacıyla, 3 farklı regresyon analizi yapılarak bireycilik (INDCOL), kolektivizm (INDCOL) ve bireycilik-kolektivizm (CVSCALE) değişkenlerinin etkisi incelenmiştir. Tablo 2’deki verilere göre; iş tatmini bireycilik (INDCOL) değişkeni (B=0,447; p=0,000) tarafından anlamlı olarak yordanmaktadır (F=55,899; R²=0.156; p=0,000). İş tatmini kolektivizm (INDCOL) değişkeni

($B=0,368$; $p=0,000$) tarafından anlamlı olarak yordanmaktadır ($F=36,581$; $R^2=0.108$; $p=0,000$). İş tatmini bireycilik-kolektivizm (CVSCALE) değişkeni ($B=0,380$; $p=0,000$) tarafından anlamlı olarak yordanmaktadır ($F=46,523$; $R^2=0.133$; $p=0,000$). Bu durum, çalışanların bireycilik-kolektivizm kültür özelliklerinin, iş tatminleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu belirten araştırmanın ikinci hipotezini desteklemektedir.

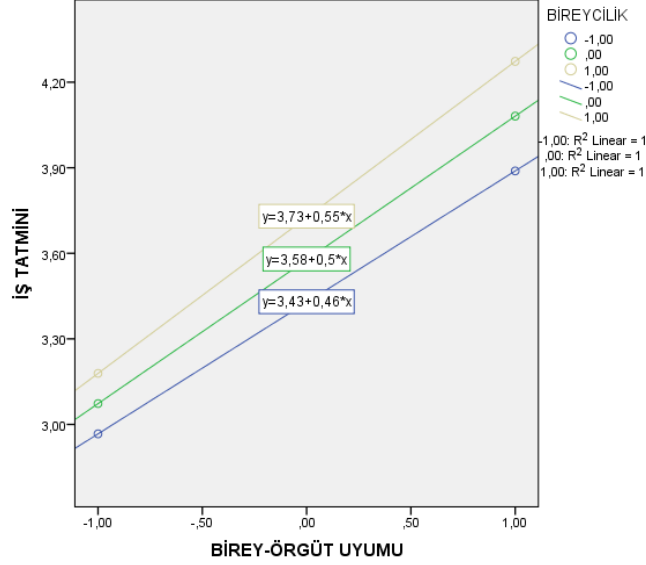
Araştırmanın üçüncü hipotezi olan, birey-örgüt uyumu ve iş tatmini ilişkisinde bireycilik-kolektivizm kültür boyutunun düzenleyici rolünü sorgulamak amacıyla, 3 farklı regresyon analizi yapılmıştır. İlk analizde bireycilik (INDCOL), ikinci analizde kolektivizm (INDCOL) ve üçüncü analizde bireycilik-kolektivizm (CVSCALE) değişkenlerinin düzenleyici rolü incelenmiştir. Düzenleyici etkiye ilişkin regresyon analizlerinde birey örgüt uyumu, bireycilik (INDCOL), kolektivizm (INDCOL), bireycilik-kolektivizm (CVSCALE) değişkenleri merkezileştirilerek kullanılmıştır. Regresyon analizi sonuçları Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3. Düzenleyici Etkiyi Açıklayan Regresyon Analizi Sonuçları

	B	Std.Hata	t	P	% 95	
					Alt sınıır	Üst sınıır
Bireycilik (INDCOL) Değişkeninin Düzenleyici Etkisi						
Sabit	3,577	0,025	144,936	0,000	3,529	3,626
Birey Örgüt Uyumu	0,504	0,025	19,773	0,000	0,454	0,554
Bireycilik (INDCOL)	0,149	0,029	5,187	0,000	0,092	0,206
Etkileşim (Birey Örgüt Uyumu x Bireycilik)	0,043	0,021	2,086	0,038	0,002	0,083
$R^2=0,649$; $F(3, 301)=185,160$; $p=0,000$						
$\Delta R^2=0,005$; $F(1, 301)=4,353$; $p=0,038$						
Kolektivizm (INDCOL) Değişkeninin Düzenleyici Etkisi						
Sabit	3,585	0,025	144,449	0,000	3,536	3,634
Birey Örgüt Uyumu	0,522	0,025	20,696	0,000	0,472	0,572
Kolektivizm (INDCOL)	0,109	0,026	4,226	0,000	0,058	0,160
Etkileşim (Birey Örgüt Uyumu x Kolektivizm)	0,021	0,022	0,924	0,356	- 0,023	0,065
$R^2=0,638$; $F(3, 301)= 177,103$; $p=0,000$						
$\Delta R^2=0,001$; $F(1, 301)=7,456$; $p=0,356$						
Bireycilik-Kolektivizm (CVSCALE) Değişkeninin Düzenleyici Etkisi						
Sabit	3,589	0,025	142,609	0,000	3,540	3,639
Birey Örgüt Uyumu	0,520	0,026	20,372	0,000	0,470	0,570
Bireycilik-Kolektivizm (CVSCALE)	0,101	0,026	3,889	0,000	0,050	0,152
Etkileşim (Birey Örgüt Uyumu x CVSCALE)	0,003	0,022	0,145	0,884	- 0,040	0,046
$R^2= 0,636$; $F(3, 301)=174,993$; $p=0,000$						
$\Delta R^2=0,000$; $F(1, 301)=0,021$; $p=0,884$						

Tablo 3’deki bireycilik (INDCOL) değişkeninin düzenleyici etkisine yönelik olarak gerçekleştirilen analiz sonuçları, tüm tahmin değişkenlerinin iş tatmininin yaklaşık %65’ini ($R^2= 0,649$) açıkladığını göstermektedir. Etkileşim terimi modele dâhil edildiğinde R^2 ’de 0,005’lik bir değişim gerçekleşmektedir. Birey örgüt uyumu ($B= 0,504$; $p= 0,000$) ve bireycilik (INDCOL) ($B= 0,149$; $p=0,000$) iş tatminini anlamlı düzeyde olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca bireyciliğin (INDCOL) düzenleyici etkisi (etkileşim değişkeni) de anlamlıdır ($B= 0,043$; $p= 0,038 < 0,05$). Düzenleyici etkiyi görselleştirmek ve daha ayrıntılı inceleme yapabilmek için kullanılan eğim grafiği Şekil 2’de sunulmuştur.

Grafikte Y ekseninde iş tatmini, X ekseninde birey örgüt uyumu yer almaktadır. Bireyciliğin (INDCOL) ortalaması ile 1 standart sapma altı ve üstü 3 farklı renkli eğim çizgisiyle gösterilmektedir. Grafik incelendiğinde; düzenleyici değişken olan bireyciliğe (INDCOL) ait ortalamanın 1 standart sapma altına inildiğinde birey-örgüt uyumu iş tatmini ilişkinin güçsüzleştiği, ortalamaya çıkıldığında ilişkinin güçlendiği ve ortalamanın 1 standart sapma daha üstüne çıkıldığında ise ilişkinin daha da güçlenmiş olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuçlara göre bireyciliğin (INDCOL) düzenleyici etkisinin bulunduğu ve çalışanların bireycilik kültür özelliği arttıkça, birey örgüt uyumlarının iş tatminlerine olan olumlu etkisinin de yükseldiği söylenebilir.

Şekil 2. Düzenleyici Etki Eğim Grafiği

Tablo 3'deki kolektivism (INDCOL) değişkeninin düzenleyici etkisine yönelik olarak gerçekleştirilen analiz sonuçları, tüm tahmin değişkenlerinin iş tatmininin yaklaşık %64'ünü ($R^2 = 0,638$) açıkladığını göstermektedir. Etkileşim terimi modele dâhil edildiğinde R^2 'de 0,001'lik bir değişim gerçekleşmektedir. Birey örgüt uyumu ($B = 0,522$; $p = 0,000$) ve kolektivism (INDCOL) ($B = 0,109$; $p = 0,000$) iş tatminini anlamlı düzeyde olumlu yönde etkilemektedir. Ancak kolektivizmin (INDCOL) düzenleyici etkisi (etkileşim değişkeni) anlamlı değildir ($B = 0,021$; $p = 0,356 > 0,05$).

Tablo 3'deki bireycilik-kolektivism (CVSCALE) değişkeninin düzenleyici etkisine yönelik olarak gerçekleştirilen analiz sonuçları, tüm tahmin değişkenlerinin iş tatmininin yaklaşık %64'ünü ($R^2 = 0,636$) açıkladığını göstermektedir. Etkileşim terimi modele dâhil edildiğinde R^2 'de herhangi bir değişim gerçekleşmemektedir ($\Delta R^2 = 0,000$). Birey örgüt uyumu ($B = 0,520$; $p = 0,000$) ve bireycilik-kolektivism (CVSCALE) ($B = 0,101$; $p = 0,000$) iş tatminini anlamlı düzeyde olumlu yönde etkilemektedir. Ancak bireycilik-kolektivism kültür boyutunun (CVSCALE) düzenleyici etkisi (etkileşim değişkeni) anlamlı değildir ($B = 0,003$; $p = 0,884 > 0,05$).

Düzenleyici etki analizlerine yönelik Tablo 3'deki sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde, bireyciliğin (INDCOL) düzenleyici etkisinin anlamlı olduğu görüldüğünden; çalışanların bireycilik-kolektivism kültür özelliklerinin, birey-örgüt uyumlarının iş tatminlerine etkisi üzerinde düzenleyici (moderator) rolü olduğunu belirten araştırmanın üçüncü hipotezinin kısmen doğrulandığı söylenebilir.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada, birey-örgüt uyumunun iş tatminine etkisinde bireycilik ve kolektivizm kültürel değerlerinin düzenleyici rolünün bulunup bulunmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda araştırmanın ilk hipotezi, çalışanların birey-örgüt uyumlarının, iş tatminleri üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi olacağına ilişkindir. Gerçekleştirilen analizler sonucunda, birey-örgüt uyumunun iş tatminine etkisi tespit edilmiş ve araştırmanın ilk hipotezi kabul edilmiştir. Bu sonuç birey-örgüt uyumunun iş tatminini olumlu yönde etkilemekte olduğunu gösteren (Verquer vd., 2003; Kristof-Brown vd., 2005; Çiçek ve Çalış, 2021) diğer araştırma sonuçlarıyla da uyumludur. Sonuç olarak; birey örgüt uyumundaki artış çalışanların iş tatmin seviyelerini de artıracığından, bu durumdaki çalışanlar daha yüksek performans göstereceklerdir. Çalışan performansı kuşkusuz günümüz rekabet ortamında işletmeler açısından büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla, işe alım süreçlerinde işletmelerin örgüt değerlerine uyum sağlayan adayları belirleyebilmeleri için kendi örgütsel değerlerini tanımları, başvuran adayların kişisel değerlerini tespit edebilmeleri ve örgüt değerleri ile adayın kişisel değerlerini karşılaştırabilmeleri gerekmektedir. Örgütsel sosyalizasyon sürecinde işletme tarafından uygulanacak politikalar da çalışanların, örgütün değerlerine uyum sağlamasında büyük önem taşımaktadır.

Araştırmanın ikinci hipotezi, çalışanların bireycilik-kolektivizm kültür özelliklerinin, iş tatminleri üzerinde anlamlı bir etkisi olacağına ilişkindir. Bireycilik-kolektivizm kültür özelliğinin iş tatmini üzerindeki etkisini sorgulamak amacıyla, üç farklı regresyon analizi yapılmıştır. İlk analizde bireycilik (INDCOL), ikinci analizde kolektivizm (INDCOL) ve üçüncü analizde bireycilik-kolektivizm (CVSCALE) değişkenlerinin etkisi incelenmiştir. Gerçekleştirilen analizler sonucunda, her üç değişkenin de iş tatminini olumlu yönde etkilediği görülmüş ve araştırmanın ikinci hipotezi kabul edilmiştir. Bireycilik-kolektivizm kültür özelliği ve iş tatmini ilişkisine yönelik olarak yapılan araştırmalarda alanyazında farklı sonuçlar bulunmaktadır. Hui vd. (1995) yaptığı araştırmalarında kolektivizm kültür özelliğine sahip çalışanların iş tatmini seviyelerinin bireycilik kültür özelliğine sahip çalışanlardan daha yüksek olduğunu tespit ederken, diğer bazı yazarlar tarafından (Harrison, 1995; Noordin ve Jusoff, 2010) gerçekleştirilen araştırmalarda ise bireycilik kültür özelliğine sahip çalışanların iş tatminlerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bizim yaptığımız çalışmada da bireycilik ve kolektivizm kültür özelliğinin her ikisinin de iş tatminini olumlu yönde etkilediği ancak bireycilik kültür özelliğinin etkisinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bireycilik kültür özelliğinin iş tatminini olumlu yönde daha fazla etkilemesinin birkaç sebebi olabilir: Bireycilik kültür özelliğine sahip çalışanlar işlerini yürütürken kendi kararlarını verme konusunda daha fazla özerkliğe sahiptirler. Bu durum iş tatminlerini artırıyor olabilir. Ayrıca bireycilik kültür özelliğine sahip çalışanlar yaptıkları işin sorumluluğunu alma eğiliminde olduklarından, işlerine daha fazla anlam yükleyerek işlerini daha tatmin edici buluyor olabilir.

Araştırmanın üçüncü hipotezi ise, birey-örgüt uyumu ve iş tatmini ilişkisinde bireycilik-kolektivizm kültür boyutunun düzenleyici rolünün olduğu yönündedir. Gerçekleştirilen analizler sonucunda; bireycilik kültür özelliğinin düzenleyici etkisinin bulunduğu ve çalışanların bireycilik kültür özelliği arttıkça, birey örgüt uyumlarının iş tatminlerine olan olumlu etkisinin de yükseldiği sonucuna ulaşılarak araştırmanın bu hipotezi kısmen kabul edilmiştir. Bu sonuç; kişiselliğin daha belirgin olduğu bireyci kültür özelliğinin, akılcı uyumun bir parçası olan birey-örgüt uyumunun çalışanların iş tatminlerine olan etkisini daha pozitif etkilediğini gösteren Oh ve diğerlerinin (2014) araştırma sonuçlarıyla uyum gösterirken; Parkes vd. (2001) ile Aktaş'ın

(2011, 2014) araştırma sonuçlarından ayrılmaktadır. Aktaş (2014) tarafından gerçekleştirilen araştırma sonucunda allosentrisizm kültür özelliğindeki artışın, birey-örgüt uyumunun iş tatminine olan etkisini de arttırdığı ancak idiosentrisizm kültür özelliğinin herhangi bir düzenleyici role sahip olmadığı belirlenmiştir. Türkiye örneğinde gerçekleştirilmiş diğer bir araştırma olan Aktaş'ın (2014) araştırması ile bizim çalışmamızın birbirinden farklılık gösterdiği görülmektedir. Aktaş'ın söz konusu araştırması Türkiye'deki bir holdingde çalışmakta olan beyaz yakalı ve ağırlıklı olarak erkek personelden oluşan 426 kişilik bir örneklem üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın örneklemini ise büyük bir çoğunluğu kadın (%75,4'ü) ve mavi yakalı (%93,4) personelden oluşan 305 gıda sektörü çalışanıdır. Örneklem arasındaki göze çarpan bu farklılık, iki çalışma arasındaki tezat sonuçların nedeni olabilir. Bu anlamda sektörel özellikler, eğitim durumu, cinsiyet ve çalışma statüsü (beyaz/mavi yaka) farklılıklarının ele alınacağı sonraki araştırmaların alana katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Ayrıca bu çalışmada bireycilik ve kolektivizm özelliklerinin iki karşıt kutup mu (CVSCALE ölçeği), yoksa bir bireyde aynı anda var olabilen farklı sendromlar (INDCOL ölçeği) mı olduğuna yönelik tartışmalar da göz önüne alınarak, söz konusu kültür özelliğini ölçmek için iki farklı ölçek kullanılmış ve ölçekler arasında karşılaştırma yapılmıştır. INDCOL ölçeğinde bireycilik ve kolektivizm özellikleri ayrı boyutlar olarak ele alınırken, CVSCALE ölçeğinde ise bireycilik-kolektivizm özelliği tek boyut olarak ele alınmakta ve yüksek puanlar kolektivizm özelliğini göstermektedir. Buna bağlı olarak bireycilik-kolektivizm kültür özelliğinin düzenleyici etkisi için üç farklı regresyon analizi yapılmıştır. INDCOL ölçeği esas alınarak gerçekleştirilen analizler sonucunda; kolektivizm kültür özelliğinin düzenleyici etkisi tespit edilemezken, bireycilik kültür özelliğinin düzenleyici etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. CVSCALE ölçeği kullanılarak gerçekleştirilen analizlerde ise bireycilik-kolektivizm kültür özelliğinin düzenleyici etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Eğer bu araştırma sadece CVSCALE ölçeği kullanılarak yapılmış olsaydı, INDCOL ölçeği kullanılarak elde edilmiş olan bireycilik kültür özelliğinin düzenleyici etkisinin bulunduğu yönüne yönelik bulguya ulaşılamayacaktı.

Bu çalışmanın sonuçları yorumlanırken, araştırmaya ait bazı kısıtların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Çalışma Balıkesir ilinde gıda sektöründe yer alan tek bir işletme çalışanları üzerinde yapılmış olduğundan, araştırma bulguları genellenemeyecektir. Farklı sektörlerde ve coğrafi olarak farklı alanlarda yapılacak müteakip çalışmalar, elde edilen bulguların genellenebilirliğine katkıda sağlayacaktır. Ayrıca çalışmanın kesitsel bir araştırma olması sebebiyle elde edilen veriler sadece belirli bir zaman dilimini temsil etmekte ve sonuçlar sınırlı olarak yorumlanabilmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda boyamsal araştırma kapsamında, incelenen konunun zaman içindeki gelişiminin ele alınmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Çalışmanın diğer bir kısıtı da araştırmanın anket yöntemi ile gerçekleştirilmesine bağlı olarak, katılımcıların bireysel algılamalarına dayanan sosyal beğenirlik etkileridir.

Sonuç olarak bu çalışmada; birey-örgüt uyumunun iş tatminini olumlu yönde etkilediği ve bireycilik kültür özelliğinin söz konusu bu etki üzerinde düzenleyici etkisinin bulunduğu yani çalışanların bireycilik kültür özelliği arttıkça, birey-örgüt uyumlarının iş tatminlerine olan olumlu etkisinin de yükseldiği belirlenmiştir. Bu tespitin, bireycilik-kolektivizm kültür boyutunun ele alındığı birey-örgüt uyumu araştırmalarında farklı sonuçlar elde edildiği göz önüne alındığında, söz konusu tartışmalara katkıda bulunacağı değerlendirilmektedir.

Araştırmada elde edilen diğer bir sonuç da bireycilik ve kolektivizm kültür özelliğinin her ikisinin de iş tatminini olumlu yönde etkilediği ancak bireycilik kültür özelliğinin etkisinin daha yüksek olduğudur. Ayrıca bireycilik-kolektivizm kültür özelliğinin ölçülmesine ilişkin alanyazındaki farklı yaklaşımlar ve tartışmalara katkı sağlayabilmek için, bireycilik-kolektivizm kültür özelliğinin iki farklı ölçek kullanılarak ölçülmüş olması ve ölçekler arasında karşılaştırma yapılması, bu çalışmanın ayırt edici bir özelliğidir.

Kaynakça

- Aktaş, M. (2011). Kültürel değerler ve kişi örgüt-kişi iş uyumu ilişkisi: Kavramsal bir çerçeve. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 13-21.
- Aktaş, M. (2014). Moderating effect of idiocentrism and allocentrism on person-organization person-job fit and work attitudes relationship. *Cross Cultural Management*, 21(3), 290-305.
- Amarneh, S. ve Muthuveloo, R. (2020). Human resource management practices and person-organization fit towards nurses' job satisfaction. *Management Science Letters*, 10(14), 3197-3206.
- Arif, S., Zainudin, H. K. ve Hamid, A. (2019). Influence of leadership, organizational culture, work motivation, and job satisfaction of performance principles of senior high school in Medan city. *Budapest International Research and Critics Institute-Journal (BIRCI-Journal)*, 2(4), 239-254.
- Astakhova, M. N., Doty, D. H. ve Hang, H. (2014). Understanding the antecedents of perceived fit at work in the United States, Russia, and China. *European Management Journal*, 32(6), 879-890.
- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Başbay, P. ve Kosova, J. E. (2022). Bireycilik-toplulukçuluk ve bilgi paylaşımı ilişkisinde kolektif çalışma yönelimi ile iş arkadaşlarına güvenin seri aracılık rolü. *Psikoloji Çalışmaları*, 42(3), 551-584.
- Başol, O. ve Çömlekçi, M. F. (2020). İş tatmini ölçeğinin uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(2), 17-31.
- Bilgin, N. ve Kutlu, A. (2021). Turkish validity and reliability of the individual cultural values scale on nurses. *Journal of Research in Nursing*, 27(5), 467-477.
- Bilgin, N. ve Kutlu, A. (2022). Relationships between nurse managers' person-organization fit, person-job fit, and cultural values in Turkey. *Work*, (Preprint), 1-10.
- Cable, D. M. ve Judge, T. A. (1996). Person-organization fit, job choice decisions, and organizational entry. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 67(3), 294-311.
- Cable, D. M. ve Edwards, J. R. (2004). Complementary and supplementary fit: A theoretical and empirical integration. *Journal of Applied Psychology*, 89(5), 822.
- Chatman, J. A. (1989). Improving interactional organizational research: A model of person-organization fit. *Academy of Management Review*, 14(3), 333-349.
- Chen, P., Sparrow, P. ve Cooper, C. (2016). The relationship between person-organization fit and job satisfaction. *Journal of Managerial Psychology*, 31(5), 946-959.
- Chen, H. ve Li, W. (2019). Understanding commitment and apathy in is security extra-role behavior from a person-organization fit perspective. *Behaviour & Information Technology*, 38(5), 454-468.

- Chuang, A. ve Sackett, P. R. (2005). The perceived importance of person-job fit and person-organization fit between and within interview stages. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 33(3), 209-226.
- Çiçek, M. ve Çalış, N. (2021). Kişi-örgüt uyumunun iş tatminine etkisi. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 462-471.
- Doğan, Y. (2023). *Konaklama işletmelerinde x ve y kuşağı çalışanlarının çalışma değer alguları ile birey örgüt uyumlarının iş tatminine etkisi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğar, N. (2016). Kişilik ile iş tatmini arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Bankacılık sektöründe bir alan araştırması/Relations between personality and job satisfaction: A research in banking sector. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 1237-1247.
- Durmaz, C., Ergeneli, A. ve Camgöz, S. M. (2020). Babacan liderlik, yıldırma ve örgütsel sinizm ilişkilerinde bireyci ve toplulukçu kültürel değerlerin rolleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 631-655.
- Edwards, J. R. (1996). An examination of competing versions of the person-environment fit approach to stress. *Academy of Management Journal*, 39(2), 292-339.
- Gürbüz, S. (2021). *Sosyal bilimlerde aracı, düzenleyici ve durumsal etki analizleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Hackman, J. R. ve Oldham, G. R. (1975). Development of the job diagnostic survey. *Journal of Applied Psychology*, 60(2), 159.
- Harrison, G. L. (1995). Satisfaction, tension and interpersonal relations: A cross-cultural comparison of managers in Singapore and Australia. *Journal of Managerial Psychology*, 10(8), 13-19.
- Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing cultures: The Hofstede model in context. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1), 8.
- Hui, C. H., Yee, C. ve Eastman, K. L. (1995). The relationship between individualism-collectivism and job satisfaction. *Applied Psychology: An International Review*, 44(3), 276-82.
- Irak, D. U. (2012). İşyerinde birey-çevre uyumu: Kuramsal yaklaşımlar ve örgütsel psikolojideki yeri. *Türk Psikoloji Yazıları*, 15(30), 12.
- Judge, T. A., Locke, E. A., Durham, C. C. ve Kluger, A. N. (1998). Dispositional effects on job and life satisfaction: The role of core evaluations. *Journal of Applied Psychology*, 83(1), 17.
- Keser, A. ve Bilir, K. B. Ö. (2019). İş tatmini ölçeğinin Türkçe güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3), 229-239.
- Kristof, A. L. (1996). Person-organization fit: An integrative review of its conceptualizations, measurement, and implications. *Personnel Psychology*, 49(1), 1-49.
- Kristof-Brown, A. L., Zimmerman, R. D. ve Johnson, E. C. (2005). Consequences of individuals' fit at work: A meta-analysis of person-job, person-organization, person-group, and person-supervisor fit. *Personnel Psychology*, 58(2), 281-342.
- Netemeyer, R. G., Boles, J. S., McKee, D. O. ve McMurrian, R. (1997). An investigation into the antecedents of organizational citizenship behaviors in a personal selling context. *Journal of Marketing*, 61(3), 85-98.
- Noordin, F. ve Jusoff, K. (2010). Individualism-collectivism and job satisfaction between Malaysia and Australia. *International Journal of Educational Management*, 24(2), 159-174.
- Oh, I. S., Guay, R. P., Kim, K., Harold, C. M., Lee, J. H., Heo, C. G. ve Shin, K. H. (2014). Fit happens globally: A meta-analytic comparison of the relationships of person-environment fit dimensions with work attitudes and performance across East Asia, Europe, and North America. *Personnel Psychology*, 67(1), 99-152.

- Oyserman, D., Coon, H. M. ve Kimmelmeier, M. (2002). Rethinking individualism and collectivism: Evaluation of theoretical assumptions and meta-analyses. *Psychological Bulletin*, 128(1), 3.
- Öztürk, E.B., Kılıçaslan-Gökoğlu, S. ve Kütahnecioğlu-İnan, N. (2019). Bireycilik ve toplulukçuluk ölçeğinin Türkçe geçerliliği. *Ege Academic Review*, 19(1), 1-14.
- Parkes, L., Bochner, S. ve Schneider, S. (2001). Person-organisation fit across cultures: An empirical investigation of individualism and collectivism. *Applied Psychology*, 50(1), 81-108.
- Saylık, A. (2019). Hofstede'nin kültür boyutları ölçeğinin Türkçeye uyarlanması; geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(3), 1860-1881.
- Schneider, B. (1987). The people make the place. *Personnel Psychology*, 40(3), 437-453.
- Singelis, T.M., Triandis, H.C., Bhawuk, D.P. ve Gelfand, M.J. (1995). Horizontal and vertical dimensions of individualism and collectivism: A theoretical and measurement refinement. *Cross-Cultural Research*, 29(3), 240-275.
- Singh, A. P., Amish, A. P. ve Singhi, N. (2015). Role of life events stress & individualism-collectivism in predicting job satisfaction. *Indian Journal of Industrial Relations*, 300-311.
- Spector, P. E. (2022). *Job satisfaction: from assessment to intervention*. Routledge.
- Swastasi, R. I. B. ve Sartika, D. (2021). Millennials'intention to stay: The role of person-organization fit and job satisfaction. *Jurnal Bisnis dan Manajemen*, 22(2), 81-96.
- Şahin, N. ve Bilir, F. P. (2022). Kişisel kültürel değerler ölçeği: Uyarlama çalışması. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 20-34.
- Tekingündüz, S., Top, M. ve Seçkin, M. (2015). İş tatmini, performans, iş stresi ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Hastane örneği. *Verimlilik Dergisi*, (4), 39-64.
- Turunç, Ö. ve Çelik, M. (2012). İş tatmini-kişi örgüt uyumu ve amire güven-kişi-örgüt uyumu ilişkisinde dağıtım adaletinin düzenleyici rolü. *İŞGÜÇ The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 14(2), 57-78.
- Verquer, M. L., Beehr, T. A. ve Wagner, S. H. (2003). A meta-analysis of relations between person-organization fit and work attitudes. *Journal of Vocational Behavior*, 63(3), 473-489.
- Wasti, S. A. ve Erdil, S. E. (2007). Bireycilik ve toplulukçuluk değerlerinin ölçülmesi: Benlik kurgusu ve INDCOL ölçeklerinin Türkçe geçerliliği. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7, 39-66.
- Weiss, H. M. (2002). Deconstructing job satisfaction: Separating evaluations, beliefs and affective experiences. *Human Resource Management Review*, 12(2), 173-194.
- Yıldız, A. ve Uzunbacak, H. H. (2021). The effect of person-organization fit on job satisfaction: The role of workplace happiness. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 1670-1698.
- Yoo, B., Donthu, N. ve Lenartowicz, T. (2011). Measuring Hofstede's five dimensions of cultural values at the individual level: Development and validation of CVSCALE. *Journal of International Consumer Marketing*, 23(3-4), 193-210.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Nazım ÇOĞALTAY* Gülsen GENÇDAL**

Makale Adı/Article Name

Kolaylaştırıcı Liderlik Stili: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması

Facilitative Leadership Style: A Scale Development Study

ÖZ

Liderlik karmaşık ve çok yönlü bir konsepttir. İyi bir lider, çeşitli beceri ve özelliklere sahip olarak, insanları bir araya getirir, motive eder, etkileşimde bulunur ve ortak hedeflere ulaşmak için yönlendirir. Liderlik, sürekli öğrenme, adaptasyon ve kişisel gelişim süreçlerini içerir. Bu bağlamda her geçen gün modern dünyanın hızlı değişimlerine bağlı olarak gelişen ihtiyaçları karşılayabilecek farklı liderlik tarzlarından söz edilmeye başlanmıştır. Kolaylaştırıcı liderlik tarzı olumlu liderlik davranışlarının damıtılmış hali olup, örgütlerde çatışmayı azaltmaya ve çalışanlar arasında daha verimli profesyonel ilişkileri geliştirmeye yardımcı olmak için birbirine zıt bakış açılarını da birleştirmeye çalışan bir liderlik tarzıdır. Bu bağlamda araştırmamızın temel amacı, Türkiye'de araştırmalara konu olması muhtemel olan kolaylaştırıcı liderlik tarzını ölçmeyi başaran psikometrik bir ölçek geliştirmektir. Araştırmada öğretmenlerden oluşan 478 katılımcıdan elde edilen verilerin çözümlenmesinde açıklayıcı faktör analizi (AFA) kapsamında madde analizleri gerçekleştirilmiş ve üç alt boyuttan oluşan toplam 21 maddelik bir ölçek elde edilmiştir. Ölçeğin güvenilirliği için hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .97 olarak belirlenmiş ve bu değer de ölçeğin iç tutarlık bağlamında güvenilir olduğunu ortaya koymuştur. Nihai olarak elde edilen ölçek yapısı doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile de test edilmiş ve yapı geçerliliğine ilişkin kanıtlar raporlanmıştır. Tüm analizler sonucunda araştırmada geliştirilen "Kolaylaştırıcı Liderlik Ölçeğinin" geçerli, güvenilir bir veri toplama aracı olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Liderlik stili, Kolaylaştırıcı liderlik

ABSTRACT

Leadership is a complex and multifaceted concept. A good leader, equipped with various skills and qualities, brings people together, motivates them, engages in interactions, and guides them toward common goals. Leadership involves continuous learning, adaptation, and personal development processes. In this context, as the rapidly changing needs of the modern world continue to evolve, different leadership styles that can meet these demands are being discussed. The facilitating leadership style, which has been frequently researched lately, is a distilled form of positive leadership behaviors and aims to reconcile contrasting perspectives to reduce conflicts in organizations and enhance more efficient professional relationships among employees. In this context, the primary goal of our research is to develop a psychometric scale that can measure the facilitating leadership style, which is likely to be the subject of research in Turkey. In the analysis of the data obtained from 478 participants consisting of teachers in the study, item analyses were conducted within the scope of exploratory factor analysis (EFA), and as a result, a scale consisting of a total of 21 items with three subscales was obtained. The Cronbach's Alpha reliability coefficient calculated for the reliability of the scale was determined as .97, indicating that the scale is reliable in terms of internal consistency. The final scale structure was also tested with confirmatory factor analysis (CFA) and evidence of construct validity was reported. All analyses revealed that the developed "Facilitating Leadership Scale" in the research is a valid and reliable data collection tool.

Keywords: Leadership, Leadership style, Facilitative Leadership

Extended Abstract

In today's world, where technology allows almost everything to be copied and widely distributed, the only thing that cannot be copied is our authentic selves. Failing to bring our identity to what we do commodifies our individuality and denies the unique style and contributions we bring to our personal relationships, communities, organizations we serve, and stakeholders. Facilitative leaders create an environment that values and encourages diversity and originality, thereby supporting others in expressing their true selves. These leaders honor different perspectives and talents, fostering an environment where everyone can contribute. Consequently, by enabling group members to express themselves freely and showcase their potential while valuing diversity and uniqueness within the group, facilitative leaders facilitate effective collaboration among organizational members, leading to success. (Durljanova, 2020).

Facilitative leadership encourages collaboration within the organization by involving members in decision-making and problem-solving processes. It facilitates communication among team members through open and effective channels, supporting the resolution of issues through communication. The leader supports members by understanding their needs and emotional states, thereby enhancing their motivation. While promoting personal and professional development, the leader addresses conflicts within the organization or resolves them. Additionally, by presenting a clear vision, the leader helps members focus on common goals and strengthens their adaptability to change. In today's complex and rapidly changing world, work environments are evolving, emphasizing the development of leadership skills through effective communication, collaboration, and problem-solving in organizations adopting this leadership style. Ultimately, facilitative leadership contributes to the advancement of organizations in effectiveness, productivity, innovation, and human-centered approaches, maximizing the potential of members to create a satisfying work environment. As Covey stated, leadership is not a position but a choice, fostering an environment where everyone can assume leadership roles. Especially in our country, there is a need for facilitative leaders who encourage creativity, participation in decision-making, and the use of initiative among organization members. Therefore, it is important to draw more attention to the facilitative leadership approach and promote its use in various disciplines. The study group consists of a total of 478 teachers serving in the provinces of Diyarbakır, Batman, and Siirt, selected through convenient sampling method. Data from 274 participants were collected online via Google Forms, while data from 204 participants were obtained through face-to-face interviews. The process of developing the facilitative leadership scale consists of three stages. In the first stage, a detailed review of the literature was conducted to examine the studies related to the facilitative leadership approach conducted both domestically and internationally. In the second stage, based on the literature review, a pool of 114 items was created. Subsequently, items with similar content were removed based on the questions, resulting in the development of a 45-item questionnaire. In the third stage, seven academicians specializing in educational sciences were consulted to assess the suitability and comprehensibility of the items. An evaluation scale and a section for opinions were included in the expert evaluation form, where the adequacy and content of each item were evaluated. Following the evaluations of the experts, necessary revisions were made, reducing the scale to 35 items. After these studies, permissions for the measurement tool were obtained, and the prepared 35-item scale form was administered to the participants. Participants were asked to express their opinions on a 5-point Likert scale ranging from "Strongly Agree" to "Strongly Disagree." In this context, our research aimed to develop a psychometric scale that would quantitatively measure facilitative leadership style. In the first stage of scale development, a review of the literature was conducted to explore studies and research on facilitative leadership style conducted both domestically and internationally. Subsequently, based on the literature review, a pool of items was generated, and items with similar content were removed to create a 45-item questionnaire. The suitability and comprehensibility of the generated items were then evaluated by consulting seven academics who are experts in the field of educational sciences, resulting in the reduction of the scale to 35 items based on expert opinions. Following these efforts, necessary permissions for the measurement tool were obtained, and the prepared 35-item scale form was administered to participants. To assess the construct validity of the scale, Exploratory Factor Analysis (EFA) was conducted using research data, with a total of 478 teachers participating in the study. Item analysis and EFA were performed, followed by reliability analysis of the scale. As a result of item analysis and EFA, a 21-item scale consisting of dimensions of communication and harmony, participation and development was obtained. The Cronbach's Alpha internal consistency coefficient calculated for the reliability of the scale was found to be .97, indicating that the scale is reliable. The developed Facilitative Leadership Scale was determined to be a valid and reliable data collection instrument. Meeting the critical criteria described above, a 21-item, 3-dimensional scale has been developed to measure facilitative leadership behaviors, with its standardization completed for use in other academic studies.

Giriş

Liderlik, insanların bir araya gelerek belirli bir amaca veya hedefe ulaşmalarını sağlayan bir etkileşim ve yönlendirme sürecidir. Bu süreç, bir liderin diğer insanları etkileyerek, yönlendirerek veya yöneterek bir grup dinamiklerini şekillendirmesini içerir. Liderlik, bir organizasyonu, topluluğu veya belirli bir bağlamı etkileyebilen bir dizi beceri, özellik ve stratejiyi içerir. İyi bir lider, çeşitli yeteneklere sahip bireyleri bir araya getirip, onların güçlü yönlerini kullanarak ortak hedeflere ulaşmalarını sağlar. Takım üyelerini destekler, motive eder ve onların potansiyellerini geliştirmelerine yardımcı olur. Ancak birçok kavramda olduğu gibi liderliğin kavramsallaştırılmasında da kronolojik olarak değişen koşulların gerektirdiği davranış biçimlerine bağlı olarak farklı tanımlamaların ön plana çıktığı görülebilmektedir. Bu açıdan incelendiğinde 20. yüzyılın ilk otuz yılında liderlik, gücün kontrolünü ve merkezileştirilmesini vurgulayan bir tahakküm aracı olarak görülmüş ve 1930'lardaki liderliği belirli kişisel özellikler bağlamında tekilleşmiş güç veya otorite aracılığıyla etki etme ile karakterize özellikler yaklaşımının ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Bu dönemde liderlik, belirli kişilik özelliklerinin bir grup tarafından nasıl algılandığıyla ilişkilendirilmiştir. Bu güç ve otoritenin kaynağı, liderin doğuştan gelen özelliklerinden dolayı grubun lidere verdiği hiyerarşik güçtür. 1940'lı yıllardan sonra bu yaklaşımın sunduğu çerçeveye şüphe ile yaklaşmış ve bazı araştırmacılar tarafından liderliğin kişisel özellikler ile ilişkisinin irdelendiği çalışmalar yapılmıştır. Stogdill (1948, 1950) ve Myers (1964) tarafından yapılan araştırmalarda ulaşılan "liderlik ile fiziksel özellikler ve yüksek zeka arasında anlamlı bir ilişki olmadığı" benzeri bulgular, liderliğin sadece doğuştan gelen özellikler ile karakterize bir olgu olduğu görüşünü zayıflatmaya başlamıştır. 1950'lerde ise grup yaklaşımı bağlamında liderlik ortak hedefler geliştiren bir olgu olarak görülmeye başlanmış ve davranışçı yaklaşım çerçevesinde liderlik konusunda ilk deneysel çalışmalar olan Ohio Devlet Üniversitesi ve Michigan Üniversitesi araştırmalarının yapılmasına yön vermiştir. Ohio Eyaleti ve Michigan çalışmaları liderliği "dikkate alma ve yapıyı kurma" olmak üzere iki davranışsal boyut olarak ele almıştır (Northouse, 2021). Bu yaklaşıma bağlı teorisyenler liderin davranışları ile durumları eşleştirmeye çalışmış ve etkili liderliğin söz konusu durum ile en uyumlu olanı olduğunu vurgulamışlardır. Göreve veya ilişkilere yönelik eğilimi ön plana çıkaran *etkin liderlik teorisi* (Fiedler 1967); liderin motivasyon rollerine vurgu yapan *yol-amaç teorisi* (Hause 1971) ve liderlerin ortaya çıkmasını kişiden ziyade duruma *bağlayan durumsal liderlik teorisi* (Hersey, 1999) bu teorilerden bir kaçına örnek oluşturmaktadır. 1980'li yıllardan günümüze değin liderliğin doğasını keşfetmek ve kavramsal bir çerçeveye oturtma çabaları her geçen gün daha fazla artmış ve bu bağlamda birçok çağcıl teori ortaya atılmıştır. Grubun liderliğinin üyeler arasında paylaşılması anlamına gelen *paylaşılan liderlik* (Gronn 2006); liderin yardım etme isteğini kişiliğinin doğal bir parçası olarak gören *hizmetkar liderlik* (Greenleaf 2002); ne yapılmaması gerektiğinden ziyade ne yapılması gerektiğine ilişkin kuralları açıklayan *etik liderlik* (Brown ve Trevino 2006); kültürel değerlerin yaratılması, geliştirilmesi ve korunması sürecine odaklanan *kültürel liderlik* (Sergiovanni ve Starratt 1988) ve manevi liderliği aşlayan bir liderlik yaklaşımı olan *ruhsal liderlik* (Fry, 2003) çağcıl teorilere örnek olarak verilebilir. Ancak yönetim bilimciler açısından liderlik henüz gizemini koruyan bir olgudur. Bu açıdan Burns (1978) liderliğin dünya üzerinde en çok gözlemlenen ve en az anlaşılabilir fenomenlerden biri olduğunu ifade ederken, Bennis (2003) ise "bu kadar az şey söylemek için hiç bu kadar çok kişi bu kadar uzun süre çalışmamıştı" diyerek liderliğin sosyal bilimlerde çok fazla çalışılmasına rağmen pek az anlaşılabilir konulardan biri olduğunu belirtmiştir. Liderliğin karmaşık doğası dikkate alındığında kesin ve yaygın tek bir tanımının olmaması ve buna bağlı olarak süreç içerisinde sürekli farklı bakış açılarına bağlı farklı teorilerin ortaya atılıyor olması doğal karşılanmalıdır.

Günümüzün hızla değişen dünyası, kurumlar ve liderler için önemli zorluklar ve fırsatlar sunmaktadır. Bu dinamik değişime uyum sağlamak ve etkin bir şekilde yönetmek amacıyla, organizasyonlar çeşitli yaklaşımlar ve kavramlar geliştirmişlerdir. Bu kavramlardan biri olan "VUCA" terimi, değişen dünya koşullarını belirsizlik (uncertainty), karmaşıklık (complexity), muğlaklık (ambiguity) ve gelgeçlik (volatility) kavramlarıyla tanımlar. Bu durum, kurumların daha esnek, çevik ve sürekli öğrenen örgütler olmalarını gerektirir. Değişimi etkin bir şekilde

yönetmek için, insanların beklenti ve ihtiyaçlarına cevap verebilmek adına, farklı liderlik yaklaşımlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yaklaşımların en önemlilerinden biri kolaylaştırıcı liderlik tarzıdır. Bu tarz liderler, değişen dünyada başarı sağlamak için örgüt üyelerinin potansiyellerini en üst düzeye çıkararak, örgüt üyelerine rehberlik eden, örgüt üyelerini destekleyen ve motive eden liderlerdir. Günümüzde teknolojinin neredeyse her şeyin kopyalanmasına ve geniş çapta dağıtılmasına izin verdiği bir dünyada kopyalanamayacak tek şey özgün benliğimizdir. Yaptığımız şeye kim olduğumuzu katmamak; bireyselliğimizi metalaştırır, bireysel ilişkilerimize, parçası olduğumuz topluluklara, hizmet ettiğimiz kuruluşlara ve paydaşlarımıza getirdiğimiz benzersiz tarzı ve katkıları reddeder. Kolaylaştırıcı liderler, çeşitliliği ve özgünlüğü önemseyen ve bunları teşvik eden bir ortam oluşturarak, başkalarının gerçek benliklerini ifade etmelerini desteklerler. Bu liderler, farklı bakış açılarını ve yetenekleri onurlandırır ve herkesin katkıda bulunabileceği bir ortam sağlarlar. (Durljanova, 2020). Dolayısıyla, grup üyelerinin kendilerini özgürce ifade etmelerine ve potansiyellerini ortaya koymalarına olanak tanırken, grup içinde çeşitliliği ve özgünlüğü değerli hale getiririr. Bunun sonucunda da örgüt üyelerinin etkili bir şekilde işbirliği yapmasına ve başarıya ulaşmasına yardımcı olur.

Kolaylaştırıcı liderlik, liderin rehberlik ve destek sağlama rolünü üstlendiği ve örgüt üyelerinin katılımını ve potansiyelini en üst düzeye çıkarmayı hedeflediği bir liderlik tarzıdır. Bu tarz liderlik, işbirliği gerektiren ve yaratıcı çözümler arayan örgütler için önemlidir. Kolaylaştırıcı liderlik, liderlerin örgütsel hedeflere ulaşmak için işbirlikçi faaliyetleri kolaylaştıran davranışları olarak tanımlanabilir (Som ve diğ., 2023). Başarılı işbirlikçi yönetişimin kolaylaştırıcı liderliğe dayandığı konusunda geniş bir akademik fikir birliği vardır(Christensen, 2024). Kolaylaştırıcı liderlik örgütler için büyük ve olumlu bir dönüşüm niteliği taşımaktadır. Bu liderlik anlayışı, ekibin ortak sorumluluk bilincini ve refahının önemini vurgulamakta, aynı zamanda ekip uyumunu, refahını ve genel ilerlemeyi desteklemektedir. Bu bağlamda, kolaylaştırıcı liderlik, ekip dinamiklerini iyileştirerek, bireysel ve kolektif performansı artırmak amacıyla stratejik bir rol oynamaktadır (Papailiou, 2023). Kolaylaştırıcı liderlik, örgütlerde uygulanması gereken uygun bir liderlik tarzıdır. Bu liderlik tarzı, iletişim biçimiyle kendini gösterir, üyeler tarafından hissedilen bir tutkuya sahiptir, zorluk çeken üyelerle ilgilenir ve üyeleri için güvenli bir çalışma ruhunu büyük ölçüde canlandırır (Watun ve Masud, 2023). Aynı zamanda, örgütün başarısı için işbirliğini teşvik etmek, örgütte iletişimi geliştirmek, sorunları çözmek, inovasyonu desteklemek ve çatışmaları yönetmek gibi kritik unsurları güçlendirir. Çalışanların katılımını cesaretlendirir, iletişimi artırır ve sorunların birlikte çözülmesine önem verir. Bu nedenle, kolaylaştırıcı liderlik, liderliğin doğasında önemli kilit bir rol oynar. Geleneksel liderlik modelleri liderin otoritesini vurgularken, kolaylaştırıcı liderlik, ekibin gücünü ve katkısını öne çıkarır. Bu liderlik tarzı, işyerinde pozitif bir kültürü teşvik eder ve örgütün uzun vadeli başarısına önemli ölçüde katkıda bulunur. Dolayısıyla, liderlik anlayışında kolaylaştırıcı liderliğe yer vermek,örgütlerde daha etkili, katılımcı ve işbirlikçi bir yaklaşımı destekleyerek ekip üyelerinin etkili bir şekilde işbirliği yapmasına yardımcı olabilir. Kolaylaştırıcı lider, sadece kolaylaştırıcı bir lider değil, aynı zamanda liderlik yapabilen bir kolaylaştırıcıdır. Bu rol, liderlik ve kolaylaştırma rollerinin eşit derecede önemli olduğu bir yaklaşımı temsil eder. Aslında, bu iki rolün özellikleri, grup sürecini yönlendirmek, teşvik etmek ve desteklemek için birbirine bağlanarak etkili bir şekilde bir arada çalışır. Kolaylaştırıcı liderin görevi, insanların bir arada daha etkili bir şekilde çalışmasına odaklanmaktır. Grup üyelerinin kendi belirledikleri hedeflere ulaşmalarına yardımcı olmak için grup dinamiklerini izler, süreç önerileri sunar ve gerektiği durumlarda müdahale eder. Ayrıca, kolaylaştırıcı lider, tüm grup üyelerinin katılımını teşvik eder ve grup düşüncesine önem verir. Bu lider, uzmanları, paydaşları ve karar vericileri belirli bir karar alma sürecinde bir araya getirmeye odaklanır, böylece grup etkili ve verimli bir şekilde işbirliği yapabilir (Breshears 2012). Kolaylaştırıcı lider, belirli bir riskle başa çıkmak için spesifik bir çözüm, müdahale veya yönetim stratejisi teşvik eden bir aktör olmak yerine, uzmanları, paydaşları ve karar vericileri belirli bir karar alma sürecinde bir araya getirmeye odaklanan bir rolü temsil eder (Van ve diğ. 2014). Kolaylaştırıcı liderlik, belirli bir sorunu çözmek için doğrudan bir çözüm veya strateji önermek

yerine, grubun üyelerini bir araya getirerek karar alma sürecine odaklanır. Bu liderlik tarzında, lider, grup üyelerinin bilgi, deneyim ve farklı bakış açılarından yararlanarak ortak bir çözüm bulmalarını sağlayarak, grup içi işbirliğini teşvik eder ve katılımcı bir karar alma süreci oluşturur. Bu liderlik tarzı, örgüt üyelerinin sahip olduğu kaynakları ve yetenekleri en etkili şekilde kullanarak sorunları çözmeyi hedefler.

Kolaylaştırıcı liderlik, yönetim anlayışında değişimi teşvik ederken, değişim süreçlerini etkili bir şekilde yönetmeye odaklanır. Kolaylaştırıcı liderliğin etkili bir örneğini okullardan verebiliriz. Okul liderleri, kişisel özelliklerine ve inanç sistemlerine dayanarak eylem ve davranışlarını şekillendirebilir ve bu davranışları personel, okul ve toplumun kültürel ve çevresel faktörlerini göz önünde bulundurarak sunabilirler. Ancak, öğretmenlerin karar alma sürecine katılımı, değişimin yerel ortama uyarlanması, öğretmen ve personel eğitimi, destekleyici bir öğretmen kitlesi, anlayışlı bir örgütsel iklim, yerel liderlerin uygulama stratejisi, değişikliğin kapsamı, öğretmenlerin deneyimlerini paylaşmaları ve müdürün aktif desteği gibi faktörler, değişimin etkili bir şekilde gerçekleşmesi için önemlidir. Bu faktörler, okul liderlerinin değişim yönetimi sürecini başarıyla uygulayabilmelerine yardımcı olur (Hord 1992). Bu liderlik tarzı, ekip üyelerinin karar verme süreçlerine katılımını teşvik eder ve bu da organizasyonlardaki değişimlerin daha başarılı bir şekilde yönetilmesine olanak tanır. Araştırmalar, örgüt üyelerinin katılımının örgütler için önemini vurgular (Gürkan, 2006; Öztürk, 2022). Kolaylaştırıcı liderlik tarzının avantajları ve etkileri üzerine yapılan araştırmalar, liderlerin daha bilinçli kararlar almasına ve organizasyonların daha sürdürülebilir bir başarı elde etmesine yardımcı olduğunu göstermektedir (Gök, 2020). Kısaca, kolaylaştırıcı liderlik tarzı, değişim yönetimi sürecinde önemli bir rol oynamakta ve liderlerin örgütlerdeki değişimleri etkili bir şekilde yönetmesine katkı sağlamaktadır. Kolaylaştırıcı liderlik, birçok farklı problem alanında etkili bir liderlik tarzı olarak öne çıkmaktadır. Bu problem alanları arasında işbirliğinin eksik olması, iletişim sorunları, karar verme zorlukları, motivasyon eksikliği ve çatışma yönetimi gibi konular yer almaktadır (Kaner, 2014). Kolaylaştırıcı liderlik, bu tür problemleri ele alarak örgüt üyeleri arasındaki işbirliğini artırır. İşbirliği eksikliği, görevlerin etkili bir şekilde tamamlanmasını engelleyebilir. Örgütte açık ve etkili iletişimi teşvik ederek iletişim sorunlarının üstesinden gelir. Lider tek başına karar almaya çalıştığı durumlarda karar verme zorluğu yaşayarak örgütte verimliliği azaltabilir. Ayrıca, motivasyon eksikliği iş yerinde düşük morale ve performansa neden olabilir. Çatışma yönetimi, çatışmaların kontrolsüz bir şekilde büyümesini önler ve ekip içi uyumsuzluğu engeller. Kolaylaştırıcı lider, bu tür problemlerin üstesinden gelirken, çalışanlar arasındaki ilişkileri geliştirmek, iletişimi artırmak ve işbirliğini teşvik etmek için liderlik becerilerini kullanır (Shonk, 2024). Bu sayede organizasyonlar daha etkili ve verimli hale gelir. Kolaylaştırıcı liderliğin araştırılması, liderlerin örgütte daha iyi sonuçlar elde etmelerine yardımcı olabilir. Ayrıca, insanlar arası ilişkilerin geliştirilmesine odaklanır. Bu liderlik tarzının incelenmesi, işyerinde açık bir iklim havası oluşturarak daha sağlıklı ve olumlu ilişkilerin nasıl kurulabileceğini anlamamıza yardımcı olabilir.

Yukarıdaki tartışmalardan da anlaşılacağı üzere liderliğin güncel yaklaşımları içinde yer aldığı düşünülen kolaylaştırıcı liderliğin anlaşılıp keşfedilmesine olanak sağlayacak bir ölçeğin eğitim örgütleri olan okullar özelinde geliştirilmesine çalışılmıştır. Bu ölçek, liderlik pratiğinin kalitesini artırmak ve örgütlerde olumlu yönde değişimlerin gerçekleşmesine katkıda bulunmak üzere tasarlanmıştır.

Kolaylaştırıcı liderlik ve kavramsal analizi

Kolaylaştırma, bir şeyin daha erişilebilir hale getirilmesi eylemi olarak tanımlanır. Kolaylaştırıcı lider ise, genellikle bir grup insanın işbirliği içinde iletişimlerini teşvik ederek, anlaşmaya varmalarına veya gelecekle ilgili planlar yapmalarına yardımcı olur. Tipik olarak, objektif bir dış gözlemci olarak hareket eden kolaylaştırıcı lider, grup sürecinin ilerlemesi hakkında kararlar alır, grubun tartışma içeriğine odaklanmasını sağlar ve bu içeriği yönetir. Kolaylaştırıcı lider, nazik bir rehberdir ve grupların tartışmayı sorunsuz bir şekilde yürütmelerine yardımcı olur (Sudhakar, 2018). Liderler, kuruluşlarının çabalarını ilerletmek için başkalarını sürece aktif olarak dahil

edebilmelidir, böylece onların yeteneklerinden ve katkılarından tam olarak yararlanılabilir. Bunu kolaylaştırma becerilerini kullanarak yapabilirler. Etkili kolaylaştırma, bir gruptaki bireylerin kolektif zekasını en üst düzeye çıkarmak için doğru eylem planını belirlemek ve ardından yaptıkları seçimlere göre hareket etmek için bir şablon oluşturmaya yönelik süreçler ve araçlar kullanmayı içerir.

Kolaylaştırma, uzun süredir çalıştaylara, planlama toplantılarına veya diğer grup süreçlerine liderlik eden bireylerle ilişkilendirilirken, aslında, seçilmiş bir azınlığın alanına indirilemeyecek kadar kritik olan geniş bir danışmanlık ve koçluk becerileri karışımını kapsar (Cufaude 2018).

Liderlik, bir vizyon sahibi olan ve bu vizyona ulaşmak için gruba liderlik eden kişi olarak tanımlanabilir. Kolaylaştırıcı lider ise insanları bir araya getirerek bir vizyon oluşturur ve ardından bu vizyona ulaşmak için grubu yönlendirir. Ayrıca, grup sürecini anlama konusunda uzmanlaşmıştır, ekip ile birlikte hareket etmesi gereken adımları belirler, grup gelişim aşamalarını teşhis eder, nesnellik sağlar, grupla tarafsız bir ortaklık kurar, grupların kendi süreçlerini geliştirmelerine yardımcı olur ve onları daha fazla verimlilik ve etkinlik yoluna yönlendirir. Bununla birlikte, bir grup için rehberlik yaparak sinerji oluşturur, eski yöntemlere meydan okur ve bir grubu ileriye taşıyan bir değişim aracı veya katalizör rolünü üstlenir (Durljanova, 2020). Kolaylaştırıcı liderlik, grupların potansiyelini maksimize etmek ve işbirliği içinde daha iyi sonuçlar elde etmek için önemli bir yaklaşım olarak ön plana çıkmaktadır. Kolaylaştırıcı liderler, sadece rehberlik etmekle kalmaz, aynı zamanda grupların kendilerini yönlendirmelerine yardımcı olurlar. Bu, modern organizasyonlarda daha büyük bir etkinlik ve başarı düzeyi sağlayabilir.

Geleneksel liderlik anlayışı genellikle "*doğru şeyi yapmak*" olarak nitelendirilirken, yönetim ise "*işleri doğru yapmak*" olarak tanımlanır. Ancak modern liderlik, bu iki ayrımı "*doğru olanı... doğru yapmak*" vurgusuyla birleştirir. Etkili liderler, kişisel tercihlerine değil, ne yapılması gerektiğine ve nasıl yapılması gerektiğine odaklanarak en iyi uygulamayı bulmayı öğrenmelidirler. Ancak, hiç kimse bir organizasyonu tek başına başarıya taşıyamaz. Hinings, Thibault, Slack ve Kikulis (1996) liderin bir örgütte başkalarına anlam kattığını ve bu şekilde güçlü bir etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Kolaylaştırıcı liderlik, merkeziyetçi bir yapıyı yönetişim ve inisiyatif kullanımına dönüştürmeyi amaçlar. Bu liderlik tarzı, yenilikçi, uzlaşma kültürünün egemen olduğu bir denetleyici okul iklimi oluşturur. Ayrıca, yetkiyi dağıtarak, yerinde ve hızlı karar almayı teşvik eder, öğrenmeyi ve öğretmeyi kolaylaştırır ve mevcut kaynakları en üst düzeyde kullanmayı hedefler. Kolaylaştırıcı liderlik bağlamında, çalışanlar da liderlik rollerine sahiptir. Bu nedenle, kolaylaştırıcı lider, diğer liderlere rehberlik eden bir lider konumundadır. Bens'e (2006, s. 43, 45) göre, kolaylaştırıcı bir yaklaşım, liderin ekip üyelerinin veri toplamasına, analiz yapmasına ve işbirliği içinde kararlar almasına yardımcı olan karmaşık ve sürekli süreçler geliştirmelerine olanak tanır. Bu süreçte, katılımcılar deneyimlerini ve bulgularını paylaşabilecekleri bir öğrenme ortamı oluştururlar. McCarthy (2022), kolaylaştırıcı liderliğin gelişimini 1994 yılına, David Conley ve Paul Goldman'a atfetmektedir. Başlangıçta, bu yaklaşımı okul müdürlerinin rollerinde daha etkili olmaları için bir araç olarak tanımlamışlardır. Onlara göre, Kolaylaştırıcı Liderlik, bir okulun uyum sağlama, sorunları çözme ve performansı artırma konusundaki kolektif yeteneğini artıran davranışlardır. Bu bağlamda, kolaylaştırma bir liderlik yaklaşımı olarak da görülebilir (Rees, 1998). Grup etkinliği, doğrudan süreç performansı ile yakından ilişkilendiğinden, grup üyeleri düşük performans sergilediğinde, kolaylaştırıcı liderlik, grup dinamiklerini gözlemleyerek çözüm önerileri sunmayı içerir (Kanaga, 2020). Kolaylaştırıcı liderlik, nitelikli kolaylaştırıcı yaklaşımının temel değerleri, varsayımları, ilkeleri ve yöntemleri üzerine inşa edilen değerlere dayalı, sistematik bir liderlik felsefesidir.

Kolaylaştırıcı lider, grupların ve bireylerin daha etkili olmalarına yardımcı olmak için düşünme ve iş yapma biçimlerini geliştirmelerini teşvik eder (Schwarz, 2002).

Cufaude (2018), kolaylaştırıcı liderliğin özünü altı ana tema altında özetlemiştir:

1. Bireyler arasındaki ilişkilere ve doğal grup dinamiklerine dikkat ederek, insanların açık ve dürüst diyalog kurma yeteneğini artırır.
2. Takipçilerine yön verirken tam kontrolü ellerinde bulundurmazlar.
3. Günümüzde ve gelecekte kendi başlarına daha fazlasını başarmak için bireylerin ve grupların kapasitelerini geliştirmeye odaklanırlar. Bir kısıtlama konumundan hareket ederler. Özgünlük, etkili kolaylaştırıcının ayırt edici özelliklerinden biridir.
4. Kabul edilmiş veya görünmez inançları, düşünceleri ve kalıpları ortaya çıkararak açıklama yapar ve geri bildirimde bulunur.
5. İnsanlar arasında bağlantılar kurar ve anlam oluşturmalarına yardımcı olur.
6. İçerik ve süreci dengelemek için çaba sarf ederler.

Eğitim örgütlerinde, müdürün grup süreçlerini kolaylaştırmadaki rolü, öğretmenlerin öz yeterliliğini ve kolektif öğretmen yeterliliğini artırmaya yöneliktir. Bu rolü etkili bir şekilde yerine getirmek için müdür, iletişim becerilerini kullanarak grup süreçlerini yönlendirmelidir. Öğretmenlerin gelişimine katkı sağlarken grup dinamiklerini dengelemeli, görevleri netleştirmeli, her üyenin katkısını değerlendirmeli ve zaman yönetimini etkili bir şekilde sağlamalıdır. Aynı zamanda, grup üyeleri arasında fikir birliği sağlamak ve takip sorumluluklarını belirlemek de müdürün görevidir. Toplantılar, grup süreçlerini kolaylaştırmanın önemli bir aracıdır. Kolektif zeka kullanarak inovasyonu teşvik etmek, sorunları çözmek ve kararlar almak için önemli bir platform sunarlar. Ancak, toplantılar sık sık hayal kırıklığı yaratabilir ve bazı kişiler, toplantıların kendi ihtiyaçlarına veya zamanlarına uygun olmadığını düşündükleri için bunlardan kaçınmayı tercih edebilirler. Müdürün kolaylaştırıcı rolü, toplantılara katılan bireylere destek sağlamak için çeşitli görevleri içerir. Bu görevler arasında grup üyelerinin ortak hedefleri anlamalarına yardımcı olmak, süreci etkili bir şekilde yönlendirmek, etkili iletişim ve grup dinamikleri tekniklerini kullanarak tartışmaları iyileştirmek, katılımı artırmak ve üyelerin grup içinde aidiyet hissetmelerini sağlamak bulunur. Bu nedenle, müdürün kolaylaştırıcı liderlik rolü, öğretmenlerin öz yeterliliğini artırma ve kolektif öğretmen yeterliliğini geliştirme çabaları açısından büyük öneme sahiptir. Bu rolü yerine getirirken dört ana işlevi bulunmaktadır: ilham verme, mentorluk yapma, motivasyon sağlama ve grup süreçlerini kolaylaştırmadır (Nordick ve diğerleri, 2019). Bu dört ana işlev eğitim örgütlerinde liderlik pratiğinin temel taşlarını oluşturur. İlham verme, liderin vizyonunu açıkça ileterek, çalışanları motive edip onları ortak hedeflere yönlendirme sürecidir. Mentorluk yapma, liderin deneyim ve bilgisini paylaşarak, çalışanların gelişimini desteklemesi ve onların potansiyellerini artırması anlamına gelir. Motivasyon sağlama ise, liderin çalışanların içsel motivasyonlarını artırıcı faaliyetlerde bulunarak, performanslarını teşvik etmesini ifade eder. Grup süreçlerini kolaylaştırma ise, liderin grup içi etkileşimi yönlendirerek, grup üyelerinin işbirliğini artırması ve verimliliği artırmasıdır.

Fran Rees'e göre *“Kolaylaştırıcı bir lider, bir liderin kendileri için yapabileceklerini başkaları için yapmadığı varsayımıyla hareket eden kişidir”* (Durljanova, 2020). Bu liderlik tarzı, çalışanlara işlerini yapma yetkisi ve sorumluluğu vererek, doğru türde bir güven ortamının gelişmesine katkıda bulunur. Kolaylaştırıcı liderlik, bir rehber olarak hareket ederek, bir grubun çabalarını yöneten veya koordine eden kişi olarak ekiplere ve bireylere sorunları çözmelerinde yardımcı olmak için grup kolaylaştırma becerilerini kullanan bir yaklaşımı ifade eder. Bu liderlik

tarzı, açık ve iyi hazırlanmış sorularla başkalarının girdilerini ortaya çıkararak, kendi fikirlerini dayatmayan ancak çalışanların kendi bilgilerini ve deneyimlerini keşfetmelerine yardımcı olan bir liderlik tarzını temsil eder. Bu süreç, bireyleri kendi bilgilerini ve tutumlarını eleştirel bir şekilde gözden geçirmeye ve sorgulamaya teşvik ederek, öğrenme ve gelişmeyi teşvik eder. Bu nedenle, kolaylaştırıcı liderlik, bir örgüt içinde katılımı teşvik eden ve bireylerin kendi potansiyellerini gerçekleştirmelerine olanak tanıyan önemli bir liderlik tarzıdır.

Kolaylaştırıcı liderlik özellikleri

Kolaylaştırıcı liderin amacı, her kişi üzerinde güven ve sorumluluk bilincini aşılayarak başkalarının liderlik yeteneklerini geliştirebilmek, bilgilendirici, duyarlı, kendi kendini yönetebilen örgütler oluşturmaktır (Bens, 2006, 8,9). Bu anlamda Erginer (2020), kolaylaştırıcı liderlik özelliklerini aşağıdaki şekilde sıralamıştır:

1. İnsanların eylemlerine yardımcı olmayı amaçlar.
2. İnsanların kendilerini ifade etmelerine destek olur.
3. İnsanlara yardım etme ve açıklık konularına odaklanır.
4. İnsanların düşünmelerine ve düşüncelerini ifade etmelerine yardımcı olur.
5. İnsanların hedeflenen durumu anlamalarına ve gerekli hızda ilerlemelerine yardımcı olur.
6. Başkalarının sürece katılmasına fırsat sunar.
7. Başkalarının umutlarını ve hayallerini anlamlandırmalarına yardımcı olur.
8. Başkalarının paylaşılan bir vizyonu ve ortak vizyonu veya amacı ifade etmesine yardımcı olur.
9. İnsanların mevcut ve yeni durumlara yanıt vermesine yardımcı olur.

Kolaylaştırıcı liderlik, sonuçlara ve ölçümlere büyük önem verir. Bir grubun etkinliği, sürecin etkinliği ile doğrudan ilişkilidir. Eğer bir grup yüksek performans sergiliyorsa, kolaylaştırıcı lider süreci etkileme fırsatına sahiptir. Ancak, grup düşük bir performans sergiliyorsa, kolaylaştırıcı lider daha fazla direktif veya yönlendirici olabilir. Etkili kolaylaştırıcı liderlik, grup dinamiklerini izlemeyi, grup sürecine yönelik önerilerde bulunmayı ve müdahale etmeyi içerir (Raza, 2016). Conley ve Goldman (1994) kolaylaştırıcı lideri, örgütsel işlevleri kolaylaştıran ve kolektif performansı ve problem çözme kabiliyetini artırırken hızlı değişimlere uyum sağlama yeteneğini geliştiren bir enerji akışıyla liderlik eden kişi olarak tanımlamıştır. Kolaylaştırıcı liderlik, insanların birbirlerini daha iyi anlamalarına yardımcı olarak ortak hedefler belirlemelerine, anlaşmalarına, taahhütlerde bulunmalarına ve bu hedeflere ulaşmalarına olanak tanır. Ayrıca, sistemin daha iyi kararlar almasına, hatalardan ders çıkarmasına ve anlamlı diyaloglar kurmasına yardımcı olur (Moore, 2004). Kolaylaştırıcı liderlik, ekip çalışmasını destekleyen ve teşvik eden bir liderlik tarzıdır. Bu, sadece takipçileri değil, aynı zamanda liderlik edilen tüm grup veya topluluğu dönüştürmeye yardımcı olur. Kolaylaştırıcı liderlik tarzı, bireylerin işlerini yaparken uyumlu değişiklikleri vurgular ve güçlü ilişkiler kurarak hedeflere ulaşmayı amaçlayan bir topluluğun gelişimine yardımcı olur. Carter (2022), bireylere yardım eden bir kolaylaştırıcı liderin temel özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır:"

Tablo 1. Kolaylaştırıcı Liderlik temel özellikleri

<i>Sezgisel Düşünme</i>	Sezgisel düşünme, değerlendirmeler veya kararlar almadan önce tüm sonuçları dikkatlice göz önünde bulundurmaya ve mantık yürütmeyi gerektirir. Kolaylaştırıcı liderler, bu tür yaklaşımları benimserler.
-------------------------	--

<i>Empati</i>	Arkadaş canlısı ve empatik olmak, sağlıklı ve davetkar bir atmosferi sürdürmek, ilişki kurarken başkalarına saygı duymak ve başkalarının görüşlerini ve duygularını takdir etmek anlamına gelir. Kolaylaştırıcı liderler bu niteliklere sahiptir.
<i>İşbirlikçi İletişimciler</i>	İşbirliği içinde iletişim kurmak, mesajların uygun şekilde alınmasını ve anlaşılmasını sağlamak için başkalarıyla kişisel ve özgürce işbirliği yapmayı içerir. Kolaylaştırıcı liderler, bu görevi etkili bir şekilde yerine getirebilirler.
<i>İyi Dinleme</i>	İyi bir dinleyici olmak, hem diğerlerini dinlemeyi hem de kabul etmeyi ve diğer kişinin ne iletmeye çalıştığını tam olarak anlamak için mesajın tamamına dikkat etmeyi içerir. Kolaylaştırıcı liderler bu beceriye sahiptir.
<i>Esnek</i>	Esnek olmak, gerektiğinde yeni, benzersiz veya değişen ihtiyaçlara uyum sağlamaya istekli olmayı ve düşünce ve davranışlarınızın esnek ve statik olmayacağı anlamına gelir. Kolaylaştırıcı liderler, doğası gereği esnek davranma eğilimindedirler.
<i>Hevesli</i>	Sağlıklı ve verimli bir çalışma ortamını sürdürmek için, hem sizin hem de çevrenizdekilerin işlerine canlılık ve hevesle yaklaşmanız önemlidir. Kolaylaştırıcı liderler, bu enerjiyi ortaya koymaya yardımcı olurlar.

Kolaylaştırıcı liderlik, insanı merkeze alan bir liderlik tarzıdır. İş yerinde olumlu bir kültürün oluşturulması ve sürdürülmesi yoluyla sonuçlar üretilir ve kalite artırılır. Başarı, sadece yetkin ifadeler ve taleplerle değil, ilişki süreçleri aracılığıyla gerçekleşir. Mairami (2020) kolaylaştırıcı liderleri aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

1. *Olumlu bir çalışma ortamı sağlar.* Örgüt içindeki insanların birbirlerini sevmeleri ve işlerinde kalma isteklerini artırır. İş yerlerinde, doğrudan amirleriyle çalışmaktan kaynaklanan zorluklar nedeniyle bazı çalışanlar işlerini bırakabilirler. Kolaylaştırıcı liderlik, bu tür sorunların çözülmesine yardımcı olur.

2. *Değişimin etkilerini azaltabilir.* İşyerlerinde zaman zaman değişiklikler kaçınılmazdır. Kolaylaştırıcı liderlik tarzını benimseyen bir lider, ekibini bu değişikliklerle daha az stres ve kaygı ile yönlendirmeye yardımcı olabilir. Değişiklikler zorlayıcı olsa da, kendilerini örgütte önemli hisseden bireylerin stres ve kaygıyı daha kolay aşmaları muhtemeldir.

3. *Geri bildirim teşvik eder.* Kolaylaştırıcı liderlik, ekiplerini kabul edilmemiş inançlar, bilinç dışı önyargılar ve farklı düşünce kalıpları gibi görünmeyen faktörler hakkında geri bildirim sağlamaya teşvik eder. Bu liderler, ekipleriyle birlikte bu sorunları tanımlar, farkındalık yaratır ve çalışanların duygularını koruyarak bu sorunları açığa çıkarır.

4. *Ekip üyelerinin projeye sahip olmasına izin verir.* Çalışanlar belirli görevlere yönlendirildiğinde, sahiplenme hissi genellikle minimum seviyededir. Kolaylaştırıcı liderlik sayesinde ekip üyeleri, gereken rehberliği almadan ve yönlendirilmeden projenin sahipliğini alabilirler. Bu, kararları daha fazla kendi üzerlerine alarak, ekip içinde daha fazla sorumluluk hissi yaratır.

5. *Bir kısıtlama konumunda hareket eder.* Kolaylaştırıcı liderler, ekibin tüm üyeleri tarafından oluşturulan katkıları en üst düzeye çıkarmayı amaçlarlar. İlk olarak, bu liderler kendilerini bir

kısıtlama pozisyonunda olarak kabul ederler. Alınan kararları dikkatli bir şekilde ele alarak, en iyi sonuçları elde etmek için metodik bir yaklaşım benimserler. Bu süreç, liderlerin kendilerini yalnız hissetmelerini önler ve ekip içinde daha verimli bir işbirliğini teşvik eder.

Kolaylaştırıcı liderlik, örgüt üyelerini karar alma ve çözüm geliştirme süreçlerine dahil ederek işbirliğini teşvik eder. Ayrıca, açık ve etkili iletişim yoluyla ekip üyeleri arasındaki iletişimi kolaylaştırır ve sorunların iletişim yoluyla çözülmesine destek olur. Örgüt üyeleri ile hemhal olarak ihtiyaçlarını ve duygusal durumlarını anlayarak üyelere destek olur ve üyelerin motivasyonlarını artırır. Kişisel ve mesleki gelişimlerini teşvik eder, örgütte çatışmaları önler veya ortaya çıkan çatışma durumlarını çözüme kavuşturur, örgüt üyeleri arasındaki uyumu ve verimliliği korur. Aynı zamanda net bir vizyon sunarak örgüt üyelerinin örgütün ortak hedeflere odaklanmasına yardımcı olur ve değişim süreçlerine uyum sağlama becerisini güçlendirir. Günümüzün karmaşık ve hızla değişen dünyasında iş ortamları da değişmekte ve bu liderlik tarzı örgütlerde etkili iletişim, işbirliği ve problem çözme becerilerinin vurgulanmasıyla liderlik becerilerini geliştirmeye odaklanarak önemli bir rol oynamaktadır. Sonuç olarak, kolaylaştırıcı liderlik, organizasyonların etkinlik, verimlilik, yenilik ve insan odaklılık konularında gelişmelerine katkı sağlar ve örgüt üyelerinin potansiyellerini en üst düzeye çıkararak tatmin edici bir çalışma ortamı oluşturur. Covey (2018) "liderlik bir konum değil, bir seçimdir" diyerek liderliğin yalnızca yukarıdan aşağıya gelmek zorunda olmadığını, aynı zamanda rolümüz veya unvanımız ne olursa olsun hepimizin liderler olarak hareket edebileceğimizi öne sürmektedir. Araştırmalarda birçok liderlik tarzının ele alındığı gözlemlense de, ülkemizde, özellikle örgüt üyelerinin yaratıcılığını artırma, kararlara katılım ve inisiyatif kullanma gibi unsurları teşvik eden kolaylaştırıcı liderlere ihtiyaç bulunmaktadır. Eğitim yönetiminde liderlik alanında yeni bir paradigma olarak kolaylaştırıcı liderlik öne çıkmaktadır. Ancak, kolaylaştırıcı liderlikle ilgili araştırmalarda yurt dışında daha fazla çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmanın amacı kolaylaştırıcı liderlik yaklaşımına dikkat çekmek ve ülkemizde farklı disiplinlerde kullanılmasını sağlamaktır.

1. Yöntem

Bu çalışma, nicel araştırma yaklaşımına dayalı araştırmalarda kullanılmak üzere ölçek geliştirme metodolojisi yöntemine uygun olarak yapılandırılmıştır. Çalışma grubuna ilişkin demografik bilgiler ve ölçeğin geliştirilmesinde izlenen metodolojik süreçler aşağıda detaylı olarak sunulmuştur.

Çalışma Grubu

Çalışma grubu Diyarbakır, Batman ve Siirt illerinde görev yapmakta olan kolay ulaşılabilir örneklem yöntemiyle seçilen toplam 478 öğretmenden oluşmaktadır. Kolay ulaşılabilir örneklem yöntemi, evrende yer olan öğelerden ulaşılması hızlı ve kolay olanı tercihe dayanan yöntemdir (Patton, 2005). Verilerin 274'ü Google form aracılığıyla online olarak, 204 ise yüz yüze uygulama ile elde edilmiştir. Çalışma grubunu oluşturan katılımcılara ilişkin kişisel bilgiler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Araştırmanın çalışma grubuna ait kişisel bilgiler

Değişken	Gruplar	N	%
Cinsiyet	Kadın	256	53.6
	Erkek	222	46.4
Medeni Durum	Evli	261	54.6
	Bekar	217	45.4

Yaş	22-26 Yıl	122	25.5
	27-31 Yıl	117	24.5
	32-36 Yıl	93	19.5
	37-41 Yıl	77	16.1
	42 ve üzeri Yıl	69	14.4
Öğrenim Durumu	Lisans	366	76.6
	Yüksek Lisans	106	22.2
	Doktora	6	1,3
Mesleki Kıdem	1-2 yıl	112	23,4
	3-6 yıl	116	24,3
	7-11 yıl	124	25.9
	12 yıl ve üzeri	124	25.9
Mevcut okulundaki hizmet süresi	1-2 yıl	196	41.0
	3-6 yıl	178	37.2
	7-11 yıl	66	13.8
	12 Yıl ve üzeri	38	7.9
	Toplam	478	100.0

Tablo 2’deki verilere göre araştırmaya katılan öğretmenlerin yarısından fazlası kadındır. Kadın ve evli katılımcı öğretmenlerin oranı daha fazladır. Lisansüstü eğitim mezunu katılımcı öğretmenlerin oranı azımsanmayacak düzeydedir. Öğretmenlerin mesleki kıdemleri tüm gruplarda birbirine yakın orandadır. Mevcut okulundaki hizmet süresi 12 yıl ve üzeri olan öğretmenlerin oranı düşüktür. Araştırmanın katılım sağlayanların dörtte üçü yüksek lisans mezunu olup, doktora mezunu sadece 6 (altı) öğretmen vardır.

1.2. Ölçek geliştirme süreci ve madde havuzunun oluşturulması

Kolaylaştırıcı liderlik ölçek geliştirme süreci üç aşamadan oluşmaktadır. Ölçek geliştirmenin ilk aşamasında alanyazın incelenerek kolaylaştırıcı liderlik yaklaşımı ile ilgili yurt içinde ve yurt dışında yapılan çalışmalar ile ilgili detaylı araştırmalar yapılmıştır. İkinci aşamada yapılan alanyazın araştırması (Bens 2006; Breshears, 2012; Nordick ve diğerleri, 2019; Erginer 2020; Mairami 2020; Carter, 2022; Som ve diğ., 2023) sonucunda 114 maddelik madde havuzu oluşturulmuştur. Daha sonra soru içeriklerine göre yakın anlamlı olan sorular çıkarılmış ve 45 maddelik bir form oluşturulmuştur. Üçüncü aşamada, maddelerin amaca uygunluğu, anlaşılabilirliği için eğitim bilimlerinde uzman 7 akademisyenin görüşüne başvurulmuştur. Uzman değerlendirme formunda her bir maddenin yapı ve içerik açısından uygun olup olmadığına ilişkin değerlendirmelerin yapıldığı bir değerlendirme ölçeği ve görüş bölümü yer almıştır. Uzmanların değerlendirmeleri sonucunda gerekli düzenlemelerin yapılmasıyla ölçek 35 maddeye indirgenmiştir. Bu çalışmaların ardından ölçme aracı için gerekli izinler alınarak hazırlanan 35 maddelik ölçek formu katılımcılara uygulanmıştır. Katılımcılardan, “*Tamamen katılıyorum*”, “*Katılıyorum*”, “*Kararsızım*”, “*Katılmıyorum*” ve “*Kesinlikle Katılmıyorum*” arasında değişen 5’li Likert tipi bir ölçek üzerinde kendi düşüncelerini ifade etmeleri beklenilmiştir.

1.3. Verilerin Toplanması

Hazırlanan kolaylaştırıcı liderlik ölçek formu, öncelikle araştırmacılar tarafından yüz yüze ulaşılabilen öğretmenlere uygulanmış, yeterli sayıya ulaşamadığı anlaşıldığında ise google-form aracılığıyla çeşitli amaçlar için kurulmuş öğretmen WhatsApp gruplarında paylaşılmıştır. Yüz yüze uygulamada elde edilen 217 ölçekten 13’ü hatalı ve eksik doldurulduğu için analiz dışında

birakılarak 204 ölçek, google form aracılığıyla ulaşılan 274 katılımcının verileri analize dahil edilmiştir. Böylelikle araştırmada toplam 478 öğretmenden oluşan çalışma grubuna ulaşılmıştır.

1.4. Verilerin Analizi

Araştırmaya katılan toplam 478 öğretmenden gelen yanıtlar doğrultusunda ölçeğin madde analizi, geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Madde analizlerinde Pearson momentler çarpımı korelasyonu ve t testi kullanılmıştır. İlk aşamada 35 maddelik uygulanan ölçek taslak formuna ilişkin maddeler arası ilişkiyi belirlemek üzere Pearson momentler çarpımı korelasyonundan faydalanılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek için temel bileşenler analizi esas alınarak Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmış ve döndürme işleminde varimax tekniği tercih edilerek ölçeğin faktör yapısı belirlenmiştir. Kalan maddeler ile yapılan analizlerde cronbach alpha güvenilirlik katsayısı ve madde toplam korelasyonları hesaplanmıştır. Son olarak katılımcıların ölçeğe verdikleri toplam puanlar sıralanarak %27 lik alt-üst gruplar arasında bağımsız örneklem t testi aracılığıyla madde ayırt ediciliği test edilmiştir.

1.5. Etik kurul kararı

Bu araştırma için etik kurul izni Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden 17 Haziran 2022 tarih ve 2891 sayılı onay yazısı ile alınmıştır.

2. Bulgular

2.1. Madde Analizleri

Uygulanan 35 maddelik ölçekten elde edilen veri setinde yapı geçerliliğini test etmeden önce madde analizleri yapılmıştır. Ölçekteki tüm maddelere ilişkin madde korelasyonlarına bakılmış ve .30'un altında değere sahip ve .90'nın üzerinde çoklu korelasyon riskini taşıyan hiçbir madde tespit edilmemiştir. Bu nedenle 35 maddelik formdan hiçbir madde çıkarılmadan yapılan faktör çıkarma işleminden sonra kalan 21 madde ile tekrar madde analizleri gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizlerde kalan maddelerin tümünün birbirleriyle ve ölçeğin bütünüyle $p < .01$ düzeyinde anlamlı ilişki içerisinde olduğu anlaşılmıştır. Son olarak kalan maddeler ile ölçeğin %27 alt-üst gruplar arasındaki ayırt ediciliği hesaplanmış ve her iki grup arasındaki farkın istatistiksel olarak $p < .01$ düzeyinde anlamlı olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca ölçeğin ölçüt bağıntı geçerlik ve test-tekrar test güvenilirliği için Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. AVE ve CR değerleri Aydoğdu (2023) tarafından geliştirilen yazılım aracılığıyla hesaplanmıştır.

2.2. Yapı Geçerliliği

Örneklem büyüklüğünün faktör analizine olanak sağlayıp sağlamadığını tespit etmek yapı geçerliliğinin ön koşulu olarak kabul edilebilir. Literatür incelendiğinde Kaiser-Meyer-Olkin testi ile elde edilen verilerin oluşturmuş olduğu ham veri matrisinin faktör analizine olanak sağlayıp sağlamadığı hakkında bilgi verir. Bu bağlamda madde analizi tamamlanan veri setinde yapılan KMO ve Bartlett testi sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

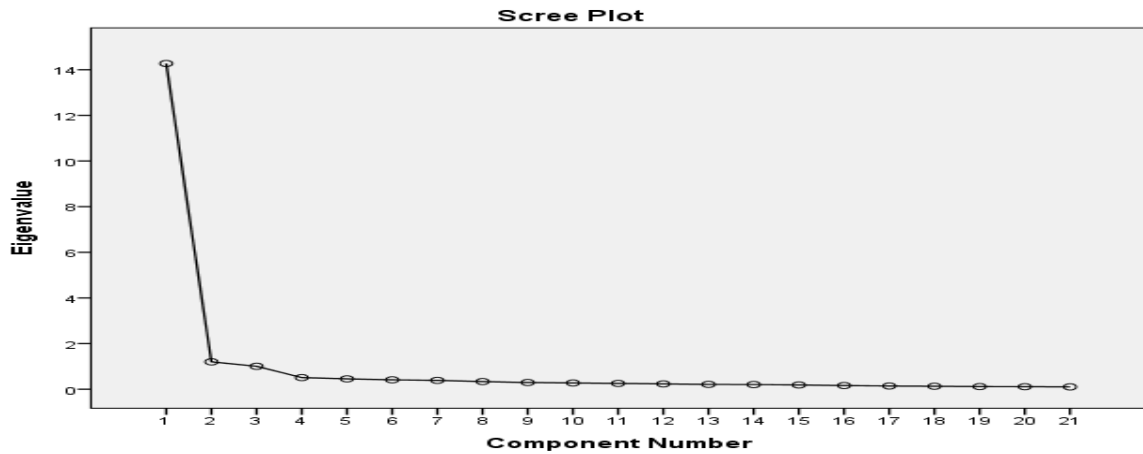
Tablo 3. KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliğinin Ölçümü		.96
Bartlett's Küresellik Testi	χ^2	11254.557
	df	210
	Sig.	.000

Tablo 3'te görüleceği üzere Kaiser Meyer Olkin (KMO) değerinin .96 olduğu tespit edilmiştir, Literatür incelendiğinde KMO değerinin sınıflandırılmasında elde edilen değer .90'larda olması

mükemmel örnekleme, .80'lerde olması çok iyi örnekleme ve .50'nin altında ise kötü örnekleme temsil ettiği kabul edilmektedir (Altunışık vd., 2007, s.266; Karagöz ve Kösterelioğlu, 2008, s.86). Araştırmamızda ulaşılan KMO değeri örnekleme sayısının yeterli ve veri matrisinin faktör analizi yapmaya uygun olduğunu gösterir. Bartlett testi sonucu ise değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bütünü olduğunu ve yine veri matrisinin faktör analizini yapmaya uygun bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir (x^2 : 11254.557, df: 210, $p < 0,001$).

Faktör analizine uygun olduğu anlaşılan veri setinde faktör yüklerinin tespiti için “*Açımlayıcı Faktör Analizi*” uygulandı ve faktör çıkarma yöntemi olarak da “*Temel Bileşenler Yöntemi*” tercih edildi. Bu bağlamda veri setinin kaç faktörlü bir yapıyı öngördüğü tespit edilirken şekil 1.’de gösterilen birikinti grafiğinden (scree plot) yararlanılmıştır. Birikinti grafiğindeki kırılma noktaları incelendiğinde ölçek maddelerinin üç faktörlü bir yapıya sahip olduğu anlaşılabilmektedir. Ayrıca "binişik madde" tespitinde bir maddenin farklı faktörlerdeki yüksek yük değerleri arasındaki farkın en az 0.10 olması ölçütü esas alındı. (Büyüköztürk, 2002).. Bu bağlamda yapılan analiz sonucunda ölçek genel formundan madde 3-8-9-10-11-12-13-14-15-24-30-32-33-34. maddeler iki faktörde ortak yüksek yük değerine sahip olmaları ve farklı faktörlerdeki yük değerleri arasındaki farkın ,10'dan büyük olması dikkate alınarak ölçekten çıkartılarak analizler tekrar edilmiştir. Tüm madde analizleri sonucunda 21 madde ve 3 boyuttan oluşan nihai ölçek formuna ilişkin faktör yükü ve madde-toplam korelasyonlarına ait değerler Tablo 4’te verilmiştir.

Şekil 1. Yamaç Grafiği

Tablo 4. Temel Bileşenler Faktör Analizi Sonuçları

Boyut	Maddeler	Faktör yük değerleri	Madde Toplam Kolerasyonu	Varyans Yüzdesi	Boyut Özdeğeri
İletişim ve Uyum	22	,808	,843	33,590	14,29
	23	,788	,822		
	20	,766	,849		
	21	,761	,860		
	19	,749	,881		
	26	,735	,876		
	25	,711	,871		
	17	,692	,858		
	16	,689	,876		
	18	,688	,877		

	7	,761	,709	23,493	1,19
	1	,753	,654		
	4	,738	,787		
	5	,715	,757		
	6	,685	,781		
Katılım	2	,676	,781		
	29	,764	,687	21,470	1,05
	28	,752	,761		
Geliştirme	31	,730	,744		
	35	,728	,749		
	27	,688	,822		
Toplam				78,554	

Tablo 4'te görüldüğü üzere 21 maddelik ölçek maddelerinin üç faktörde uyum gösterdiği görülmüştür. Bu boyutlar iletişim ve uyum, katılım ve geliştirme olarak isimlendirilmiştir. Buna göre birinci boyut olan *iletişim ve uyum* boyutu 10 maddeden ((1,2,3, 4,5,6,7,8,9,10) ikinci boyut olan katılım 6 maddeden (11,12,13,14,15,16) ve üçüncü boyut olan *geliştirme* ise 5 maddeden (17,18,19,20,21) oluşmuştur. Ölçek maddeleri 0.67 ile 0.80 arasında değişen faktör yük değerlerine sahip oldukları ve madde korelasyonlarının ise *iletişim ve uyum* boyutunda 0.822 ile 0.881, *katılım* boyutunda 0.654 ile 0.787 ve *geliştirme* boyutunda ise 0.687 ile 0.822 arasında değerler aldıkları belirlenmiştir. Ayrıca iletişim ve uyum boyutu ölçeğe ilişkin toplam varyansın %33,59'ını, katılım boyutu, % 23.49'unu ve geliştirme boyutu ise %21,47'sini açıklama gücünde olduğu görülebilmektedir. Her üç boyut toplamda ilgili değişkenin %78,55'ini açıklama gücündedir. Sosyal bilimler için %40 ile %60 arasındaki açıklanan varyans oranları yeterli görülmektedir (Tavşancıl, 2010). Bu bağlamda mevcut 3 boyutlu ölçeğin ölçülmek istenen yapıdaki değişimi açıklama gücünün yüksek ve yeterli olduğunu göstermektedir. Aşağıdaki tabloda ise ölçek alt boyutlarının birbirleriyle ve toplam puan ile arasındaki ilişkiyi test eden korelasyon matrisine yer verilmiştir.

Tablo 5. Faktör Toplam Puanları ve Ölçek Toplam Puanları Arasındaki İlişkilere Ait Pearson Korelasyon Katsayıları

Faktör	İletişim ve uyum	Katılım	Geliştirme	Toplam Puan
İletişim ve uyum	1,00	.814**	.816**	.971**
Katılım	.	1,00	.,720**	.904**
Geliştirme			1,00	.889**
Toplam Puan				1,00

**p<0.01,

Boyutların birbirleriyle ve ölçek toplam puanları arasındaki ilişkiyi ortaya çıkartmak amacıyla yapılan çoklu Pearson Korelasyon analizi sonuçları, faktörlerin birbirleriyle ve ölçek toplam puanıyla istatistiksel olarak p<0.01 düzeyinde anlamlı ilişkiler içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu bulgu da boyutların birbirleriyle ve toplam puan ile tutarlı bir şekilde ilgili değişkenin yapısını ortaya koyabildiğini göstermektedir.

2.3. Güvenirlğe ilişkin bulgular

Nihai ölçeğin iç tutarlılık bağlamındaki güvenirlğini test etmek amacıyla yapılan Cronbach Alfa analizi sonuçları da aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

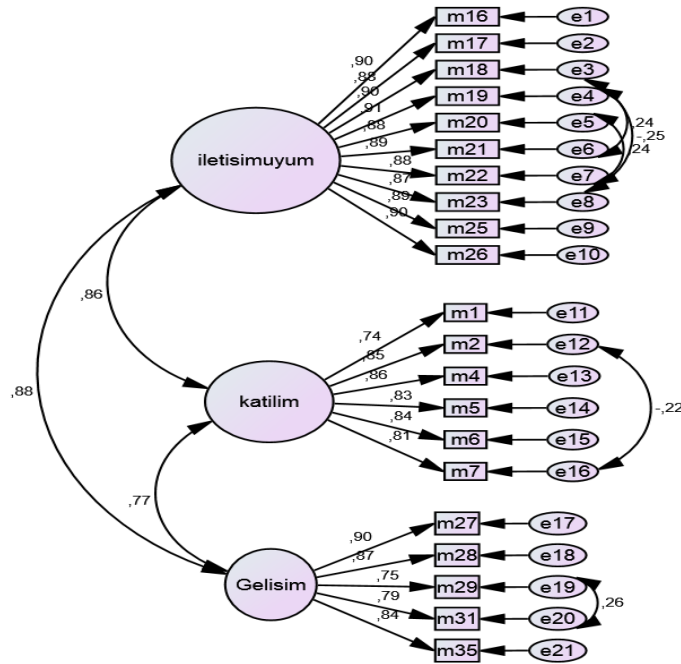
Tablo 6. Ölçek Alt Boyutlarının Ortalama ve Cronbach Alpha Değerleri

Alt Boyut	Madde Sayısı	N	Ortalama	Cronbach's Alfa Değeri
İletişim ve uyum	10	478	3.348	0.974
Katılım	6	478	3.351	0.919
Geliştirme	5	478	3.565	0.922
Toplam	21	478	3.407	0.976

Tablo 6'da görüldüğü üzere ölçeğin genelinde ve alt boyutlarındaki cronbach's alfa değerinin .90'nın üzerinde yüksek düzeyde güvenirlği yansıttığı anlaşılmaktadır.

2.4. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçları

Açımlayıcı faktör analizi sonuçları ile yapı geçerliliği ve güvenirlğine ilişkin önemli kanıtlar elde edilmiş olan 21 maddenin doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile ilgili yapı geçerliliğini test etmenin yerinde olacağı değerlendirilmiştir. Buna ilişkin 21 maddelik kolaylaştırıcı liderlik ölçeğinin alt boyutlarını betimleyen path diagramı doğrulayıcı faktör analizi ışığında test edilmiştir. Analizde veri ve model arasındaki uyumun testi amacı ile Ki-kare istatistiği, GFI, CFI ve RMSEA gibi uyum indeks değerleri hesaplanmıştır. Ayrıca modeldeki gizil değişkenler ile gözlenen değişkenler arasındaki regresyon katsayılarına ilişkin parametrelerin yordanmasında "maximum likelihood" yönteminden yararlanıldı. DFA ile test edilen diyagram aşağıda sunulmuştur.

CMIN/df:4,748; AGFI:,.817; GFI:,.856; NFI:,.926; CFI:,.940; IFI:,.940; TLI:,.931; RMSEA:,.089

Şekil 1. Kolaylaştırıcı Liderlik Ölçme Modeline Ait Yol Diyagramı

Şekil 1 incelendiğinde Satora Bentler X²/sd, GFI ve CFI değerlerinin kabul edilebilir, NFI, CFI, IFI, TLI ve RMSEA değerlerinin ise mükemmel düzeyde uyum indeksine sahip oldukları görülmektedir (Kelloway, 1998). Bunun yanında madde-boyut standardize regresyon katsayılarının .74 ile .91 arasında $p < .001$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı oldukları anlaşılabilmektedir. Tüm değerler hep birlikte değerlendirildiğinde 21 madde ve 3 alt boyuttan oluşan kolaylaştırıcı liderlik ölçeğine ilişkin geliştirilen modelin DFA sonuçlarına göre kabul edilebilir düzeyde bir yapıyı oluşturduğu anlaşılabilmektedir. Ayrıca DFA’da elde edilen faktör yüklerinden hareketle her bir faktörün yakınsak geçerliliğinin ve faktördeki maddelerin iç tutarlığının anlaşılması için bileşik güvenilirlik (combined reliability-CR) ve ortalama çıkarılan varyans (average extracted variance-AVE) değerleri hesaplanmıştır (Aydoğdu, 2023). Elde edilen CR ve AVE değerlerine ilişkin bilgiler Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Kolaylaştırıcı Liderlik Ölçeği alt faktör maddelerine ait AVE ve CR değerleri

Maddeler (Faktör yükleri)	Katılım	İletişim ve Uyum (faktör yükleri)	Geliştirme (faktör yükleri)	AVE	CR
M1	.74				
M2	.85				
M4	.86				
M5	.83			0.67	0.92
M6	.84				
M7	.81				
M16		.90			
M17		.88			
M18		.90			
M19		.91		0.79	0.97
M20		.88			
M21		.89			
M22		.88			
M23		.87			
M25		.89			
M26		.90			
M27			.90		
M28			.87		
M29			.75	0.69	0.91
M31			.79		
M35			.84		

Tablo 7’de Kolaylaştırıcı Liderlik Ölçeği’nin boyutlarına ait madde yüklerini, ortalama varyans çıkarımlarını (AVE) ve birleşik güvenilirlik (CR) değerleri görülebilmektedir. Literatür incelendiğinde CR değerinin kabul edilebilir alt sınır değeri $\geq 0,70$; AVE değerinin ise kabul edilebilir alt sınır değeri $\geq 0,50$ olarak belirlenmiştir (Fornell ve Larcker, 1981). Tablodan anlaşılacağı üzere yapılan analizleri sonucu elde edilen AVE ve CR değerleri, ölçeğin her üç

faktöründeki maddelerin kendi aralarında tutarlı çalıştıklarını ve dolayısıyla istatistiksel olarak güvenilir ve geçerli bir yapıyı oluşturduklarını göstermektedir.

Sonuç ve tartışma

İnsanlar toplum içinde birlikte yaşamının gereği bir gruba dahil olarak yaşamak zorunda kalmaktadır. Grup içinde kendi sorumluluklarını ya da içinde bulunduğu örgütün sürekliliğini/istikrarını korumak amacıyla bazı düzenlemeler, kurallar ortaya koyarak yönetsel mekanizmalar oluştururlar. Bireysel olarak sergilenen davranışlar ve grup içi davranışlar önemli derecede birbirinden farklılık sergilediğinden grup ya da örgüt içinde her zaman bir yol göstericiye ihtiyaç duyulmaktadır. Alanyazın incelendiğinde çok sayıda farklı liderlik yaklaşımları üzerine akademik çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Her liderlik yaklaşımı farklı önemli bir noktaya değinmektedir. Nitekim ülkemizde göz ardı edilen liderlik yaklaşımlarından biri kolaylaştırıcı liderliktir. Lider, grup içerisinde örgüt üyelerinin insani değerlerini, beklentilerini, ihtiyaçlarını dikkate alması gerekir. Erginer (2020) bugünün liderleri koç, akıl hocası ve öğretmen olmaları gerekir. Bu yeni rollerin her birinin merkezinde kolaylaştırma yeteneği vardır. Kolaylaştırma ortak çalışan bütün bireylerin temel becerilerden biri olmalıdır. Amaç bütün bireylerin yararlanabileceği zengin bir gelecek oluşturmaktır. Örgüt üyelerinin hepsinin sahip oldukları bilgi ve deneyim göz ardı edilmeden örgüte katkı sağlayabileceği unutulmamalıdır. Lider kolaylaştırıcı liderlik becerilerini kullanarak örgüt üyelerinin sesi olmalıdır.

Kolaylaştırıcı liderlik, modern örgütlerde öne çıkan ve çeşitli liderlik tarzlarından farklı bir yaklaşım tarzı benimseyen bir konsepttir. Diğer liderlik tarzlarından ayrılan en belirgin özelliği, örgütte çatışmaları azaltma ve bireyler arası etkileşimi artırmak amacıyla gütmesidir. Bu liderlik tarzı, çalışanlar arasındaki olumlu profesyonel ilişkilere odaklanmanın yanı sıra, farklı bakış açılarını bir araya getirme çabası ile örgüt içinde entegrasyonu ve işbirliğini teşvik etmeyi hedeflemektedir. Kolaylaştırıcı liderlik; farklılığı, çeşitliliği kucaklama, açık iklim ve iletişim, problem çözme ve işbirliğine dayalı bir ortamın oluşturulmasını hedefler. Bu liderlik tarzı, liderin çalışanlar arasında güven duygusunu inşa ederek, çalışanların potansiyellerini ortaya çıkarmalarına ve örgüte katkıda bulunmalarına fırsat tanır. Aynı zamanda, farklı bakış açılarını bir araya getirerek çatışma durumlarını yönetme konusunda ön plana çıkmaktadır. Diğer liderlik tarzları örgütlerde genellikle daha otoriter veya rekabetçi olabilirken, kolaylaştırıcı liderlik tarzı, daha demokratik ve işbirlikçi bir yaklaşım sergilemektedir. Ayrıca örgüt üyelerini destekler, onlara değer vererek görüşlerini önemser ve farklı bakış açılarına pozitif yaklaşarak saygı gösterir. Bu, örgütlerde çalışanların motivasyonunu artırabilir ve işbirliği içinde daha etkili bir şekilde çalışmalarına olanak tanıyabilir. Sonuç olarak, kolaylaştırıcı liderlik, modern örgütlerde olumlu liderlik davranışlarını vurgulayan ve ekip içinde işbirliği ve uyumu teşvik eden özgün bir liderlik tarzıdır.

Bir ölçeğin geçerliği, ölçümün hedeflediği durumun derecesini ve uygunluğunu yansıtmayı yansıtmadığını ve ölçüm yapmak istenen özelliği gerçekten ölçüp ölçmediğini ifade eder (Büyüköztürk, 2008). Öte yandan, güvenilirlik, bireylerin test maddelerine verdikleri cevaplar arasındaki tutarlılık durumunu yansıtır. Ancak, bir testin veya ölçeğin, ölçmek istediği özelliği ne derece doğru bir şekilde ölçtüğü ile de ilgilidir (Büyüköztürk, 2008; Erkorkmaz, 2013).

Bu bağlamda araştırmamızda kolaylaştırıcı liderlik tarzını niceliksel olarak ölçebilmeye olanak sağlayacak psikometrik bir ölçek geliştirmek amaçlanmıştır. Ölçek geliştirmenin ilk aşamasında alanyazın incelenerek kolaylaştırıcı liderlik tarzı ile ilgili yurt içinde ve yurt dışında yapılan çalışmalar ile araştırmalar yapılmıştır. Daha sonra yapılan alanyazın araştırması sonucunda

madde havuzu oluşturulmuş ve soru içeriklerine göre yakın anlamlı olan sorular çıkarılarak 45 maddelik bir form oluşturulmuştur. Oluşturulan maddelerin amaca uygunluğu, anlaşılabilirliği için eğitim bilimleri fakültesinde görevli uzman 7 akademisyenin görüşüne başvurulmuştur. Uzman görüşleri sonucunda ölçek 35 maddeye indirgenmiştir. Bu çalışmaların ardından ölçeğe uygun için gerekli izinler alınarak hazırlanan 35 maddelik ölçek formu katılımcılara uygulanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliğini değerlendirmek amacıyla araştırma verileri Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) kullanılarak incelenmiştir. Toplam 478 öğretmen araştırmaya katılmıştır. Verilerin analizinde madde analizi ve AFA gerçekleştirilmiş, ardından ölçeğin güvenilirliği hesaplanmıştır. Madde analizi ve AFA sonucunda *iletişim ve uyum*, *katılım* ve *geliştirme* boyutlarından oluşan toplam 21 maddelik bir ölçek elde edilmiştir. Ölçeğin güvenilirliği için .97 olarak hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı ölçeğin güvenilir olduğunu ortaya koymuştur. Geliştirilen Kolaylaştırıcı Liderlik Ölçeğinin geçerli, güvenilir bir veri toplama aracı olduğu tespit edilmiştir.

Yukarıda açıklanan kritik özelliğe sahip kolaylaştırıcı liderlik davranışlarını ölçmeye yarayacak psikometrik özellikleri karşılayan, 21 madde 3 boyuttan oluşan ölçek geliştirilmiş ve diğer akademik çalışmalarda kullanılmak üzere standardizasyonu tamamlanmıştır.

Yapılan literatür taramalarında, kolaylaştırıcı liderliği ölçmeye yönelik spesifik bir ölçeğe rastlanmamıştır. Literatürde yer alan kolaylaştırıcı liderlik ile ilgili çalışmaların incelenmesi sonucunda, geliştirilen Kolaylaştırıcı Liderlik Ölçeği'nin bu liderlik tarzını kapsamlı bir şekilde ölçme kapasitesine sahip olduğu görülmektedir. Mevcut ölçek maddeleri genel olarak kolaylaştırıcı liderliğin çeşitli yönlerini kapsamlı bir şekilde değerlendirmektedir. Bu bağlamda, ölçek; iletişim, uyum, katılım ve geliştirme gibi temel alanlara odaklanarak, liderlik yetkinliklerini kapsamlı bir biçimde ölçmeyi amaçlamaktadır. Ölçek, liderin çalışanlar ile etkili iletişim kurma, güven ve uyum sağlamada başarılı olma, çalışanların süreçlere aktif katılımını teşvik etme ve örgütsel gelişimi destekleme konusundaki yetkinliklerini değerlendirmektedir. Bu yönleriyle, kolaylaştırıcı liderliğin önemli bileşenlerini dikkate alarak, liderlik uygulamalarının etkinliğini ölçme konusunda değerli bilgiler sunmaktadır. Geliştirilen ölçek, özellikle eğitim örgütleri olan okullar için geliştirilmiş olup, diğer kamu ve özel örgütlerde gerekli psikometrik özellikleri yeniden test edilerek liderlik ve yönetim becerilerinin değerlendirilmesinde farklı bir liderlik stili bağlamında kullanılabilir.

Öneriler

Aynı teorik yapıyı temel alarak farklı Türkçe ölçekler geliştirilebilir ve benzer örneklerde uygulanarak teorik temellerin doğruluğu sınanabilir. Geliştirilen Kolaylaştırıcı Liderlik Ölçeği de farklı örneklerde uygulanarak devamlılığı sınanabilir. Bu şekilde ölçeğin istikrarını ve genellenebilirliğini belirlemeye olanak sağlarken, ayrıca ölçeğin kullanım alanını ve etkinliğini daha iyi anlamamıza da katkı sağlar.

Kaynakça

- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., Yıldırım, E. (2007). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Sakarya Yayıncılık, 226.
- Argyris, C. (1991). Teaching smart people how to learn. *Harvard Business Review*, 69(3), 99–109.
- Aydoğdu, F. (2023). AVE ve CR hesaplama. Fuat Aydoğdu Resmi Web Sitesi. <https://www.fuataydogdu.com/avecr>
- Ayupp, K., Anandan, P. (2008, July). Learning organization: Exploring employee perception. *ICFAI Journal of Organizational Behavior*, 7(3), 22–33.

- Bayraktar, V. H. (2015). Sınıf yönetiminde öğrenci motivasyonu ve motivasyonu etkileyen etmenler. *Electronic Turkish Studies*, 10(3). <https://dxdoi./10.7827/Turkish Studies/7788>
- Bennis, W. (2003). *On becoming a leader*. USA: Basic Books
- Bens, I. (2006). Facilitating to lead: Leadership strategies for networked world. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Bens, I. (2007, July–August). The ten essential processes of facilitative leaders. *Global Business and Organizational Excellence*, 26(5), 38–56. <https://doi.org/10.1002/joe.20163>
- Blase, J., ve Blase, J. (1996). The micropolitical orientation of facilitative school principals and its effects on teachers' sense of empowerment. *Journal of Educational Administration*, 35(2), 138-164. <https://doi.org/10.1108/09578239710161777>.
- Breshears, E. (2012). *Facilitative leadership in social work practice*. Springer Publishing Company.
- Brown, M. E., & Trevino, L. K. (2006). Ethical leadership: A review and future directions. *The Leadership Quarterly*, 17, 595–616.
- Byrne, B. M. (1994). *Structural equation modeling with EQS and EQS/Windows: Basic concepts, applications, and programming*. Sage: Thousand Oaks, CA
- Burns, J. M. (1978). *Leadership*. Harper & Row, New York, NY.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve uygulamada eğitim yönetimi*, 32(32), 470-483.
- Büyüköztürk, Ş.(2006). Sosyal bilimler için veri analizi: istatistik, araştırma deseni spss uygulamaları ve yorum. Pegem A Yayıncılık
- Büyüköztürk, Ş. (2008). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı (9. basım). Ankara: Pegem Yayınevi
- Carter, L. (2022) Is facilitative leadership an underrated leadership style? https://louiscarter-com.translate.goog/facilitativeleadershipstyle/? x tr sl=en& x tr tl=tr& x tr hl=tr& x tr_pto=sc. (Erişim tarihi 21.02.2023.)
- Christensen, I. (2024). Understanding tradeoffs in the institutional design and leadership of collaborative governance. *Public Performance & Management Review*, 47(2), 263-290.
- Comrey, A.L., Lee, H.B. (1992). *A First course in factor analysis (Second Ed.)*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Hillsdale, New Jersey.
- Conley, D. T., Goldman, P. (1994). Facilitative Leadership: How Principals Lead without Dominating. *OSSC Bulletin*, 37(9), 9.
- Covey, S. (2018). How to Be a Facilitative Leader. <https://www.emersonhc.com/change-management/how-to-be-a-facilitative-leader>. (Erişim tarihi: 28.12.2022.)
- Cufaude, J. (2018). Kolaylaştırıcı liderlik sanatı: başkalarının katkılarını en üst düzeye çıkarmak, <https://thesystemsthinker.com/the-art-of-facilitative-leadership-maximizing-otherscontributions/#:~:text=Facilitative%20leaders%20focus%20on%20building,more%20productive%20in%20the%20future>. (Erişim tarihi: 28.12.2022)
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., ve Büyüköztürk, Ş. (2010). Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları. Pegem Akademi.
- Dunlap, DM ve Goldman, P. (1991). Rethinking power in Schools. *Educational Administration Quarterly*, , 27 (1), 5-29. <https://doi.org/10.1177/0013161X91027001002>
- Durljanova, M. 2020. Facilitation as a leadership style. <https://www.trainerslibrary.org/facilitation-as-a-leadership-style/> (Erişim tarihi: 28.12.2022)
- Erginer, A. (2020). *Kolaylaştırıcı Liderlik*. Liderlik kuram, Araştırma, Uygulama. Editör: Kürşad Yılmaz. Pegem Akademi.

- Erkorkmaz, Ü., Etikan, İ., Demir, O., Özdamar, K. ve Sanisoğlu, Y. (2013). Doğrulayıcı faktör analizi ve uyum indeksleri (Derleme) [Confirmatory factor analysis and fit indices: Review]. *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, 33(1), 210–223.
- Fidan, Y. (2011). Yönetimden yönetişime: Kavramsal bir bakış. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1).5-10.
- Fiedler, F. E. (1967). *A theory of leadership effectiveness*. New York: McGraw-Hill.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Fry, L. W. (2003). Toward a theory of spiritual leadership. *The Leadership Quarterly*, 14, 693–727.
- George, D. ve Mallery, P. (2001). *SPSS for Windows step by step: A simple Guide and reference*. Needham Heights: Allyn ve Bacon.
- Goldman, P., Dunlap, D. M., Conley, D. T. (1993). Facilitative power and nonstandardized solutions to school site restructuring. *Educational Administration Quarterly*, 29(1), 69-92. <https://doi.org/10.1177/0013161X93029001005>
- Gök, B. (2020). Yönetim Kurulunun İtibarı, Örgütsel İmaj ve Örgütsel Faaliyetlerden Etkilenen Tarafların Aidiyeti İlişkisini İncelemeye Yönelik Bir Araştırma (Doctoral dissertation, Bursa Uludag University (Turkey)).
- Greenleaf, R. K. (2002). *Essentials of servant leadership in focus on leadership*. New York: Wiley.
- Gronn, P. (2006). The significance of distributed leadership. *Educational Leadership Research*, 7, 160–172.
- Gürkan, G. Ç. (2006). Örgütsel bağlılık: Örgütsel iklimin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi ve Trakya Üniversitesi'nde örgüt iklimi ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin araştırılması.
- Hause, R. J. (1971). A path-goal theory effectiveness. *Administrative Science Quarterly*, 16, 321–328.
- Hensey, M. (1999). The why and how of facilitative leadership. *Journal of Management in Engineering*, 15(3), 43-46. [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)0742-597X\(1999\)15:3\(43\)](https://doi.org/10.1061/(ASCE)0742-597X(1999)15:3(43))
- Hersey, P., & Blanchard, H. K. (1972). *Management of organization behavior*. Englewood Cliffs, NY: Prentice-Hall.
- Hinings, C. R., Thibault, L., Slack, T., Kikulis, L. M. (1996). Values and organizational structure. *Human Relations*, 49(1), 885-917.
- Hord, S. M. (1992). *Facilitative Leadership: The Imperative for Change*.
- Jenkins, J, & Jenkins, M. (2006). *The 9 disciplines of a facilitator: Leading groups by transforming yourself*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Johnson, G., Grey, R. (1988, Autumn). Trends in employee attitudes: Employee motivation in high-P. *Canadian Business Review*, 15(3), 26.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (5. Baskı). Asil Yayın Dağıtım.
- Karagöz, Y. & Kösterelioğlu, İ. (2008). İletişim becerileri değerlendirme ölçeğinin faktör analizi metodu ile geliştirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(21)
- Kanaga, M. (2020). A study on the level of inclusive leadership throughout the global organizations. *Alochana Chakra Journal*. 9(10)302-316
- Kaner, S. (2014). *Facilitator's guide to participatory decision-making*. John Wiley & Sons.
- Kelloway, E. K. (1998). *Using LISREL for structural equation modeling: A researcher's guide*. Thousand Oaks, CA, US: Sage Publications, Inc

- McCarthy, D. (2022). https://www-greatleadershipbydan-com.translate.goog/facilitative-leadership?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=sc#what-is-facilitative-leadership (Erişim tarihi: 29.12.2022)
- Mairami, M. B., Ombugadu, T. J., Olaleye, Y. O. (2020). Assessing the adoption of leadership styles by project managers within construction firms.
- Mohd Som, R., Ismail, I. A., Omar, Z., Alias, S. N., & Asimiran, S. (2023). An assessment of facilitative leadership, communication quality and trust on public-private partnership success. *Journal of Asia Business Studies*, 17(5), 1042-1066.
- Moore, T. (2004). Facilitative leadership: one approach to empowering staff and other stakeholders. *Library Trends, Summer 53*(1), 230–223.
- Myers, M. S. (1964). Who are your motivated workers? *Harvard Business Review*, 22, 73–88.
- Nordick, S., Putney, L. G., Jones, S. H. (2019). The principal's role in developing collective teacher efficacy: a cross-case study of facilitative leadership. *Journal of Ethnographic & Qualitative Research*, 13(4).
- Northouse, P. G. (2021). *Leadership: Theory and practice*. Sage publications.
- Öztürk, D. (2022). Örgütleri örgütleyen örgütler: Meta-örgüt yazını üzerine bir derleme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 376-402.
- Papailiou, A., Coates, J. K., Plateau, C. R., Gilmore, H., & Barker, J. B. (2023). A qualitative analysis of a positive elite parasport performance culture. *Adapted physical activity quarterly*, 41(1), 9-32.
- Patton, M. Q. (2005). *Qualitative Research*. New York: John Wiley & Sons, Ltd.
- Rampersad, H. (2004, Winter). Learning and unlearning in accordance with organizational change. *Organization Development Journal*, 22(4), 43–61.
- Raza, A. (2016). 12 Different types of Leadership Styles. <http://www.wisetoast.com/12-different-types-of-leadershipstyles>. Erişim Tarihi: 21.12.2022
- Rees, F. (1998). *Facilitative Leadership. Facilitator excellence instructor's guide*. John Wiley, Sons.
- Remenyi, D. (2001). 2nd European conference on knowledge management, Bled School of Management, Bled, Slovenia, 8-9 November. Kidmore End, Near Reading, UK: Academic Conferences Ltd.
- Said, I. M. (2012). *Facilitative leadership and organizational learning: How diminished structural autonomy reduces learning capability*. University of Maryland University College.
- Saraste, J. (2018). What is Facilitative Leadership? <https://www.grapepeople.com/blog/what-is-facilitative-leadership>. Erişim tarihi: 21.02.2023
- Sergiovanni, T. J., & Starratt, R. J. (1988). *Supervision: Human perspectives*. New York: McGraw-Hill College
- Schermelleh-Engel, K., & Moosbrugger, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Test of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74
- Schwarz, R. (2002). *The Skilled Facilitator: A Comprehensive Resource for Consultants, facilitators, Managers, Trainers, and Coaches*, New and Revised Edition by Roger Schwarz, Jossey-Bass Publishers.
- Siebens, H. (2007). *Facilitating leadership*. Antwerp–Apeldoorn, Belgium: Garant Uitgevers.
- Shonk, K., (2024). What Is Facilitative Leadership? <https://www.pon.harvard.edu/daily/leadership-skills-daily/what-is-facilitative-leadership/>. Erişim Tarihi: 30.07.2024
- Slavin, R. E. (2013). Öğrencileri öğrenmeye motive etmek. G. Yüksel (Çev. Ed.), *Eğitim Psikolojisi* (284-312). Nobel.

- Stogdill, R. M. (1948). Personal factors associated with leadership: A survey of the literature. *Journal of Psychology*, 25, 35–71.
- Stogdill, R. M. (1950). Leadership, membership, and organization. *Psychological Bulletin*, 47, 1–14.
- Straus, D. (2002). How to make collaboration work: powerful ways to build consensus, solve problems, and make decisions. San Francisco, CA: Berrett-Koehler.
- Sudhakar, J. 2018. Be a facilitator! Facilitation is a fascinating art . <https://www.linkedin.com/pulse/facilitator-facilitation-fascinating-art-ms-jemi-sudhakar> (Erişim Tarihi: 28.12.2022.)
- Sultana, A. (2020). Multidimensionality of job performance: An empirical assessment through scale development. *Ilkogretim Online - Elementary Education Online*, 19(4), 2467-2483. Kasım 20, 2020 tarihinde 327692804 (1).pdf adresinden alındı
- Tavşancıl E. (2010). Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Töremen, F., Mengenci, C. (2020) Kolaylaştırıcı Liderlik (Facilitative Leadership). *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 7(13) 209-218.
- Watun, S., Suharnomo, S., & Masud, F. (2023). Antecedent and consequences of collective safety behavior on shipping and logistics companies. *Uncertain Supply Chain Management*, 11(4), 1695-1704.
- Van Maasackers, M., Duijn, M., & Kastens, B. (2014). Participatory approaches and the role of facilitative leadership. *Risk-informed management of European river basins*, 295-319.
- Webber, S. (2002). Leadership and trust facilitating cross-functional team success. *The Journal of Management Development*, 21(3/4), 201. <https://doi.org/10.1108/02621710210420273>
- Yurdagül, H. (2005). Ölçek Geliştirme Çalışmalarında Kapsam Geçerlik İndeksinin Kullanımı. 14. Eğitim Bilimleri Kongresi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

EK 1. Kolaylaştırıcı Liderlik Ölçeği

Yöneticim;	Kesinlikle Katılmıyorum(1)	Katılmıyorum (2)	Kararsızım(3)	Katılıyorum (4)	Tamamen Katılıyorum (5)
İletişim ve uyum					
1. Çalışanların işe odaklanmalarına yardımcı olur.					
2. Örgüt içinde tüm çalışanlar için güven duygusunu inşa eder.					
3. Bilgi ve becerisiyle çalışanlarını etkiler.					
4. Çalışanların profesyonel gelişimi destekler.					
5. Paydaşlar (öğrenci, öğretmen, veli, destek personel vb.) arasında koordinasyonu sağlar.					
6. Çalışanlarıyla hemhal olur.					
7. Örgütte farklılıkları yönetir.					
8. Çalışanlar arası sorunlarda uzlaşmayı sağlar.					
9. Çalışanlarının beklentilerine önem verir.					
10. Çalışanları arasında işbirliğini özendirir.					
Katılım					
11. Ulaşılan başarıyı tüm örgüte mal eder.					
12. Örgüt içindeki özgün çalışmalarını destekler.					
13. Çalışanlarıyla ortak hareket eder.					
14. Çalışanlarının bilgi paylaşımını destekler.					
15. Çalışanların inisiyatif almalarına olanak sağlar.					
16. Çalışanlarını örgütte ortaya çıkan problem çözümlerinde yetkilendirir.					
Geliştirme					
17. Yenilikleri destekler.					
18. İşlerin teknolojik araçlar yardımıyla daha kısa sürede yapılmasına olanak sağlar.					
19. Örgütte düzenli toplantılar yapar.					
20. Çalışanlarının kararlarını uygulayıp uygulamadığını denetler.					
21. Çalışanlarına her türlü teknik yardımı sağlar.					

Yazar/Author

Abdulkadir M.M. FAKİRULLAHOĞLU*
S.Armağan KÖSEOĞLU**

Makale Adı/Article Name

Çocukların Aile İşlevselliği Algıları ile Zorbalığa Yönelik Tutumları
Arasındaki İlişkide Stresin Aracı Rolü***

*The Mediating Role of Stress in The Relationship Between Children's
Perceptions of Family Functionality And Attitudes Towards Bullying*

ÖZ

Bu araştırmanın amacı 4., 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin aile işlevselliği algısı ile zorbalığa yönelik tutumu arasındaki ilişkide stresin aracı rolünü incelemektir. Araştırmanın çalışma grubunu 2020-2021 eğitim öğretim yılında Eskişehir ilinde 4., 5. ve 6. sınıfta öğrenim gören 180 kız ve 171 erkek olmak üzere 351 öğrenci oluşturmuştur. Veriler "Çocuklar İçin Aile İlişkileri Ölçeği", "Çocuklar İçin Zorbalığa Yönelik Tutum Ölçeği" ve "Çocuklarda Algılanan Stres Ölçeği" kullanılarak toplanmıştır. Ulaşılan veriler SPSS ve LISREL programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda kurulan ve yol analizi ile test edilen modelde değişkenler arası ilişkiler incelendiğinde aile işlevselliği algısı, stres ve zorbalığa yönelik tutum arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Yol analizi sonucunda ulaşılan bulguya göre öğrencilerin aile işlevselliği algısı ve zorbalığa yönelik tutum arasındaki ilişki algılanan stres aracılığıyla sağlanmaktadır. Test edilen modelin uyum iyiliği indekslerinin iyi ve kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmüştür. Araştırmanın sonuçları ilgili literatür doğrultusunda tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zorbalık, aile, aile işlevselliği, stres.

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the mediating role of stress in the relationship between 4th, 5th and 6th grade students' perception of family functionality and their attitudes towards bullying. The study group of the research consisted of 351 students, 180 girls and 171 boys, studying in the 4th, 5th and 6th grades in Eskişehir in the 2020-2021 academic year. Data were collected using the "Family Relations Scale for Children", "Attitudes towards Bullying Scale for Children" and "Perceived Stress Scale for Children". The data obtained was analyzed using SPSS and LISREL programs. When the relationships between variables were examined in the model established for the purpose of the research and tested with path analysis, significant relationships were found between the perception of family functionality, stress and attitudes towards bullying. According to the finding obtained as a result of the path analysis, the relationship between students' perception of family functionality and attitudes towards bullying is mediated by perceived stress. It was observed that the goodness of fit indices of the tested model were good and at an acceptable level. The results of the research were discussed in line with the relevant literature.

Keywords: Bullying, family, family functionality, stress.

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, abdulcadir_fakirullahoglu@outlook.com

** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı, armagany@iuc.edu.tr

*** Bu makale birinci yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

Extended Abstract

Peer bullying is one of the important problems concerning the educational life of students. The systematic studies on bullying that started in Scandinavian countries continued in other countries and bullying in schools has become an major field of study. In order for the intervention against bullying in schools to be successful, students' attitudes towards bullying are important. Studies have found that bullying has many negative effects, for both short and long-term, on both the bullies who commit this behavior and the victims who are exposed to this behavior. How attitudes towards bullying are formed and what factors contribute to this process are explained in line with different theories and fields of application. Bullying has many dimensions related to individual characteristics, family, peer relationships, teachers, school environment and culture. Within the framework of Bandura's social learning theory, it is explained that behaviors occur through social learning and the family is an primary source of learning. Healthy family relationships play an important role in the emergence of psychopathology and the development of the socio-emotional field in children. Bullying, one of the common problems seen at school, is seen as a central source of stress in students' lives. It is crucial to consult appropriate resources in order to manage the stress situation that arises as a result of bullying-related behaviors. Psychological, biological and social factors can reveal the stress response. It is generally thought that adults experience stress. However, their children experience intense stress and it has psychological effects. In this context, it is estimated that the family relationship styles perceived by children affect their stress levels and that they may develop a tendency towards inappropriate forms of behavior such as bullying.

The study is quantitative research. This research is an exploratory study examining the relationships between children's perception of family functionality, stress and attitudes towards bullying. The dependent variable of the study is attitude towards bullying, the independent variable is the perception of family functionality, and the mediator variable is stress. Within the scope of the research, a model showing the effects of the variables was established and tested with path analysis.

The purpose of this study is to examine the mediating role of stress in the relationship between 4th, 5th and 6th grade students' perception of family functionality and their attitudes towards bullying. The study group of the research consisted of 351 students, 180 girls and 171 boys, studying in the 4th, 5th and 6th grades in Eskişehir in the 2020-2021 academic year. Data were collected using the "Family Relations Scale for Children", "Attitudes towards Bullying Scale for Children" and "Perceived Stress Scale for Children". SPSS 22 and LISREL 8.51 software were utilized during analyzing process.

Path analysis was conducted with the observed variables to determine the relationships between inhibiting family relationships, supportive family relationships, stress and attitudes towards bullying. A significant positive relationship was found between discouraging family relationships and stress variables ($\beta = .39$). Additionally, a negative relationship was found between supportive family relationships and stress variables ($\beta = -.12$). A positive significant relationship was found out between stress and attitude variables towards bullying ($\beta = .51$). In this context, it can be stated that the relationship between inhibitory and supportive family relationships and attitudes towards bullying is provided by the stress perceived by students. The direct and indirect effects of both added paths were examined in order to conduct mediation analysis. It is seen that the direct effect of hindering family relationships on attitudes towards bullying ($\beta = .23$) is significant, while the indirect effect ($\beta = .05$) is insignificant. Similarly, while the direct effect of supportive family relationships on attitudes towards bullying was significant ($\beta = -.17$), the indirect effect ($\beta = -.09$) was insignificant. has been detected.

When the relationships between variables were examined in the model established for the purpose of the research and tested with path analysis, significant relationships were found between the perception of family functionality, stress and attitudes towards bullying. According to the finding obtained as a result of the path analysis, the relationship between students' perception of family functionality and attitudes towards bullying is mediated by perceived stress. It was observed that the goodness of fit indices of the tested model were good and at an acceptable level. According to the findings of the study conducted on mediation analysis, although stress has a mediating role between both types of family relationships perceived by

students and attitudes towards bullying, it appears that the predictive power of inhibiting family relationships for stress is higher than supportive family relationships. Studies on conscious awareness can be carried out in order to improve students' social support network and ensure positive peer relationships in the fight against bullying.

Giriş

Akran zorbalığı, öğrencilerin eğitim yaşamını etkileyen önemli sorunlardan biridir (Olweus ve Limber, 2010). Saldırganlığın bir alt türü olan zorbalık, bir kişinin diğer kişi ya da kişiler tarafından kasıtlı ve sürekli bir şekilde olumsuz eylemlere maruz bırakılması şeklinde tanımlanmıştır (Olweus, 1993; Rigby, 2002; Smith ve Brain, 2000). Alanyazında zorbalık ile ilgili ilk bilimsel çalışmalar Olweus (1973, 1978) ile başlamıştır. İskandinav ülkelerinde başlayan bu çalışmalar diğer ülkelerde devam etmiş ve okullarda zorbalık önemli bir çalışma alanı haline gelmiştir. Modecki ve diğerleri (2014) yaptıkları meta-analiz çalışmasında 80 ülkeden verilere ulaşmış ve zorbalığın yaygınlığını %35 olarak tespit etmiştir. UNICEF (2019) tarafından yayınlanan raporda çocuk ve ergenlerin yaklaşık üçte birinin zorbalık ve ilişkili şiddet davranışlardan etkilendiği belirtilmiştir. Yapılan çalışmalarda zorbalığın hem bu davranışı gerçekleştiren zorbalılar hem de bu davranışa maruz kalan mağdurlar üzerinde kısa ve uzun süreli olmak üzere birçok olumsuz etkisi bulunmuştur (Hawker ve Boulton, 2000; Dake vd., 2003; Rigby, 2003; Kapçı, 2004; Hinduja ve Patchin, 2010; Menesini ve Salmivalli, 2017; Olweus vd., 2019). Zorbalığın nedenleri ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde (Menesini vd., 1997; Eslea ve Smith, 2000; Boulton vd., 2002; Van Goethem vd., 2010; Salmivalli ve Voeten, 2004; Nesdale ve Scarlett, 2004; Espelage vd., 2018) zorbalığa yönelik tutumu incelemenin önemi araştırmacılar tarafından belirtilmiştir.

Zorbalık ile ilgili duygu, düşünce ve davranışlar tutumu oluşturmaktadır. Tutum kavramı yaşantı sonucu öğrenilen, belirli bir süre devam eden olumlu ya da olumsuz davranışlara yol açan bir eğilimdir (Tavşancıl, 2002). Bu doğrultuda zorbalığa yönelik müdahalenin başarılı olabilmesi için zorbalığa yönelik tutumun istendik yönde olması önem taşımaktadır. Zorbalığa yönelik tutumun nasıl oluştuğu ve bu sürece hangi faktörlerin katkı sağladığı farklı kuramlar ve uyguma alanı doğrultusunda açıklanabilmektedir. Bronfenbrenner'in ekolojik sistemler kuramı incelendiğinde zorbalığın bireysel özellikler, aile, akran ilişkileri, öğretmen, okul ortamı ve yaşanılan kültür ile ilişkili çok sayıda boyutu bulunmaktadır (Espelage ve Swearer, 2003). Aile boyutu incelendiğinde çocuğun yaşantıları aile içinde başlamaktadır. Nitekim çocuğun davranışları üzerinde aile yapısı ve işleyişinin önemli bir etkisi bulunmaktadır (Miller vd., 2000). Bandura'nın sosyal öğrenme kuramı çerçevesinde davranışların sosyal öğrenme yoluyla gerçekleştiği ve ailenin önemli bir öğrenme kaynağı olduğu açıklanmaktadır. Bağlanma kuramı incelendiğinde doğumdan itibaren çocuk ve bakım veren arasındaki ilişkinin çocuğun davranışları üzerinde etki oluşturduğu bilinmektedir (Bowlby, 1973). Bu nedenle ailenin çocuk gelişimi üzerindeki etkisi kabul gören bir olgu haline gelmiştir. Aile ilişkilerin sağlıklı olması çocuklarda psikopatolojinin ortaya çıkmasında ve sosyo-duygusal alanın gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır (Stadelmann vd., 2007). Bununla birlikte ebeveynlerin davranış ve tutumları çocukların zorbalığa ilişkin deneyimlerini de etkilemektedir (Holt vd., 2008). Bu bağlamda zorbalığa yönelik tutumun aile özelliklerini sağlıklı veya sağlıklı olarak nitelendiren "aile işlevselliği" kavramı ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Aile işlevselliği, psikoloji alanı başta olmak üzere sosyal bilimlerde sıklıkla incelenen bir konudur. Çocukların görüşleri doğrultusunda da ebeveyn-çocuk ilişkisi ya da aile işlevselliğinin incelendiği çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalarda aile işlevselliğinin çocuk psikopatolojisi (Mathijssen vd., 1998), kaygı bozukluğu (Hughes vd., 2008), sosyal yeterlilik (Evirgen, 2010), empatik eğilim (Kılıç ve Altınok, 2017; Şirin vd., 2018), yaşam kalitesi (Çankaya ve Tümer, 2020), karar alma süreci (Bjerke, 2011), olumsuz duygular (Wilson vd., 2012), çatışma biçimleri (Notko ve Sevont, 2018) zorbalık sisteminde roller (Duncan, 2011) ve zorba olma (Rican

vd.,1993; Connolly ve O'Moore, 2003) üzerinde etkisi bulunmuştur. Bu çalışmalar ışığında ilk hipotez oluşturulmuş ve araştırma kapsamında ele alınmıştır.

H₁ : Aile ilişkileri ve zorbalığa yönelik tutum arasında anlamlı düzeyde ilişki bulunmaktadır.

Gelişim özellikleri açısından son çocukluk döneminde aile ilişkileri ile birlikte akran ilişkileri de çocukların sosyal, duygusal ve psikolojik gelişimini etkilemektedir. Akranları ile sağlıklı kurulan ilişkiler çocuklar için bu dönemde oldukça önemli onay alma ihtiyacını gidermekte ve sosyal becerilerini geliştirmektedir (Bee-Boyd, 2009). Aksi takdirde sağlıklı gelişen akran ilişkileri çocuklara zarar vererek saldırganlık, yalnızlık ve uyum sorunu gibi birçok soruna yol açmaktadır (Ekşi vd., 2020). Bu tür davranışlarda öğrencileri olumsuz etkilemekte ve stres tepkisinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Stres kavramı, bireyin uyum yeteneğini zorlayan bedensel ve fiziksel olarak uyaran herhangi bir durum şeklinde tanımlanmaktadır (Feng, 1992; Volpe, 2000). Psikolojik, biyolojik ve sosyal faktörler stres tepkisini ortaya çıkarabilmektedir. Genel olarak stres durumunu yetişkinlerin yaşadığı düşünülmektedir. Oysa çocuklarında yoğun bir şekilde stres yaşadıkları ve psikolojik açıdan etkileri bulunmaktadır (Thompson, 2014). Bu etkiler arkadaşları ile olumlu iletişim kuramama, okula yönelik tutumunun olumsuzlaşması, devamsızlığın artması ve akademik başarıda gerileme şeklinde ortaya çıkabilmektedir (Korkut-Owen, 2015). Yine Vanelst ve diğerleri (2012) yaptıkları çalışmada okullarda yaygın bir şekilde gerçekleşen zorbalığın öğrenciler açısından önemli bir stres kaynağı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda bireyin uyum yeteneğini bozan ve olumsuz yaşantılarla baş etmesini zorlaştıran bu olgu araştırma kapsamında ele alınmış ve aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H₂: Stres ve zorbalığa yönelik tutum arasında anlamlı düzeyde ilişki bulunmaktadır.

Zorbalık ile ilgili davranışlar sonucunda ortaya çıkan stres durumunu yönetebilmek için uygun kaynaklara başvurmak önem arz etmektedir. Çocukların başvurduğu kaynaklardan biri de kuşkusuz ebeveynlerdir. Bu nedenle ebeveyn desteği stres ile baş etmeyi kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Ebeveyn desteğinin olduğu ailelerde işlevsellik yani sağlıklı olma durumu söz konusudur. Öte yandan desteğin az ya da hiç olmaması durumu işlevsiz ve sağlıklı aileyi düşündürmektedir (Schrodt, 2005). Buradan hareketle araştırmanın üçüncü hipotezi aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

H₃: Aile ilişkileri ve stres arasında anlamlı düzeyde ilişki bulunmaktadır.

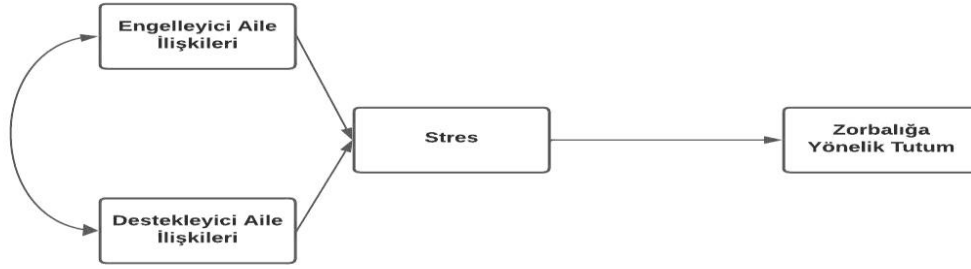
Yapılan açıklamalar doğrultusunda çocukların algıladığı aile ilişki biçimlerinin stres düzeylerini etkilediği ve zorbalık gibi uygun olmayan davranış şekillerine yol açabileceği öngörülmüştür. Araştırma kapsamında 4., 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin algılanan aile işlevselliği, stres ve zorbalığa yönelik tutum arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu çalışmada ilgili değişkenlerle kurulan modelde çocukların algıladıkları aile işlevselliği ile zorbalığa yönelik tutumu arasındaki ilişkide stresin aracı rolünün incelenmiş ve aşağıdaki son hipotez oluşturulmuştur.

H₄: Aile ilişkileri ve zorbalığa yönelik tutum arasındaki ilişkide stres aracı rol oynamaktadır.

Yöntem

1.1. Model

Bu araştırma çocukların aile işlevselliği algısı, stres ve zorbalığa yönelik tutum arasındaki ilişkilerin incelendiği betimsel bir çalışmadır. Bu çalışmada ilişki tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın bağımlı değişkeni zorbalığa yönelik tutum, bağımsız değişkeni aile işlevselliği algısı ve aracı değişkeni strestir. Araştırma kapsamında değişkenlerin etkilerinin gösterildiği hipotez model Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Hipotez Model

1.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Eskişehir ilinin merkez ilçesi Tepebaşı'dan 8 farklı okulun 4., 5. ve 6. sınıflarında öğrenim gören 351 öğrenci oluşturmaktadır.

Tablo 1. Demografik Özelliklere Yönelik Dağılımı

	Grup	N	%
Sınıf	4	116	33,0
	5	115	32,8
	6	120	34,2
Cinsiyet	Kız	180	51,3
	Erkek	171	48,7
	Toplam		100,0

Tablo 1 incelendiğinde çalışma grubu %51.3'i (n=180) kız ve %48.7'si (n=171) erkek olmak üzere 351 öğrenciden oluşmaktadır. Öğrencilerin %33.0'ı (n=116) dördüncü, %32.8'si (n=115) beşinci ve %34.2'si (n=120) altıncı sınıfta öğrenim görmektedir.

1.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında veri toplamak amacıyla “Çocuklar İçin Zorbalığa Yönelik Tutum Ölçeği”, “Çocuklar İçin Aile İlişkileri Ölçeği” ve “Çocuklarda Algılanan Stres Ölçeği” uygulanmıştır.

“Çocuklar İçin Zorbalığa Yönelik Tutum Ölçeği” Fakirullahoğlu ve Köseoğlu (2021) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek “Onaylayıcı Tutum”, “Reddedici Tutum” ve “Çekimser Tutum” olmak üzere 3 faktör ve 15 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin faktör yükleri .52 ile .81 arasında değişmektedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 15, en yüksek puan ise 45'tir. Ölçekten alınan yüksek puan zorbalığa yönelik istenmedik tutumlara işaret etmektedir. Ölçeğin toplam Cronbach alpha değeri .77 olarak hesaplanmıştır. Alt faktörler incelendiğinde “Onaylayıcı Tutum”, “Reddedici Tutum” ve “Çekimser Tutum” faktörlerinin Cronbach alpha katsayıları sırasıyla .69, .72, ve .73 şeklindedir. Çalışmada yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ulaşılan [$\chi^2=168.08$, “sd=87”, “ $\chi^2/sd=1.931$ ”, “RMSEA=0.053”, “CFI=0.93”, “SRMR=0.052”, “GFI=0.94”, “AGFI=0.91”] iyi ve kabul edilebilir değerlerde olduğu görülmüştür.

“Çocuklar İçin Aile İlişkileri Ölçeği” Demirtaş-Zorbaz ve Korkut-Owen (2013) tarafından geliştirilmiştir. Çocukların aile ilişkilerini algılama şekillerini değerlendirmek amacıyla geliştirilen ölçek “Engelleyici Aile İlişkileri” ve “Destekleyici Aile İlişkileri” olmak üzere 2 alt boyut ve 20 maddeden oluşmaktadır. Bu boyutlar aynı ölçeğin alt faktörleri olsa da içerik olarak

birbirinden bağımsız olması ve açıklayıcı faktör analizinde maddelerin birbirinden yük almaması nedeniyle kuramsal olarak ölçekten toplam puan alınmamaktadır (Demirtaş-Zorbaz ve Korkut-Owen, 2013). Bu araştırma kapsamında yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ulaşılan modelin [$\chi^2=273.68$ ”, “ $sd=169$ ”, “ $\chi^2/sd=1.61$ ”, “ $RMSEA=0.042$ ”, “ $CFI=0.93$ ”, “ $SRMR=0.048$ ”, “ $GFI=0.93$ ”, “ $AGFI=0.91$ ”] iyi ve kabul edilebilir değerlerde olduğu görülmüştür.

Snoeren-Hoefnagels (2014) tarafından geliştirilen “Perceived Stress Scale in Children 8-11 Years” ölçme aracı Oral ve Ersan (2017) tarafından kültürümüze uyarlanmıştır. Çocukların algıladıkları stresi değerlendirmek amacıyla geliştirilen “Çocuklarda Algılanan Stres Ölçeği” ölçeği 4’lü Likert tipinde ve tek boyut altında yer alan 9 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin yönergesinde çocuktan maddelerde yer alan ifadeler ile ilgili geçen haftayı değerlendirmesi istenmektedir. Ters madde bulunmayan ölçekten alınan yüksek puan, algılanan stresin yüksek olmasını işaret etmektedir. Ölçeğin uyarlama çalışmasının psikometrik özellikleri incelendiğinde güvenilirlik katsayısı .76 bulunmuştur. Tek faktörlü yapı iyi uyum göstermiştir. Test-tekrar-test korelasyonu ise .71 bulunmuştur (Oral ve Ersan, 2017). Bu araştırma kapsamında yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda modelin [$\chi^2=98.7$ ”, “ $sd=27$ ”, “ $\chi^2/sd=3.65$ ”, “ $RMSEA=0.08$ ”, “ $CFI=0.90$ ”, “ $SRMR=0.059$ ”, “ $GFI=0.94$ ”, “ $AGFI=0.90$ ”] iyi ve kabul edilebilir değerlerde olduğu görülmüştür.

1.4. Verilerin Toplanması

Bu araştırma İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmalar Etik Kurulunun 2021/144 karar sayılı ve 07.05.2021 tarihli onayı ile yürütülmüştür. Verileri toplamak için Eskişehir İl Milli Eğitim Müdürlüğü’nden izin alınmıştır. Veriler yüz yüze ve gönüllülüğe dayalı katılımıla toplanmıştır.

1.5. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında test edilen modeldeki ölçme araçlarına ilişkin psikometrik incelemeler yapılmıştır. Veriler SPSS 22 ve LISREL 8.51 programı kullanılarak analiz edilmiştir. İlk aşamada tüm değişkenler arası ilişkiler korelasyon analizi ile incelenmiştir. İkinci aşamada 4., 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin aile işlevselliği algısı ve zorbalığa yönelik tutumu arasındaki ilişkide stresin aracı rolü yol analizi ile incelenmiştir. Test edilen modelde araştırmacı tarafından geliştirilen “Çocuklar için Zorbalığa Yönelik Tutum Ölçeği”nden toplam puan alınarak gözlenen değişkenler arası ilişkiler incelenmiştir.

2. Bulgular

Araştırmada kullanılan değişkenler arası ilişkileri incelemek amacıyla öncelikle korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo.2 Değişkenler Arası İlişkiler

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7
1.Engelleyici Aile İlişkileri	1						
2.Destekleyici Aile İlişkileri	-.524**	1					
3. Stres Düzeyi	.454**	-.326**	1				
4. Zorbalığa Yönelik Tutum	.301**	-.263**	.507**	1			
5.Onaylayıcı Tutum	.250**	-.161**	.291**	.487**	1		
6.Reddedici Tutum	.210**	-.241**	.304**	.736**	.307**	1	
7.Çekimsiz Tutum	.222**	-.175**	.415**	.838**	.160**	.319**	1

** $p < .01$

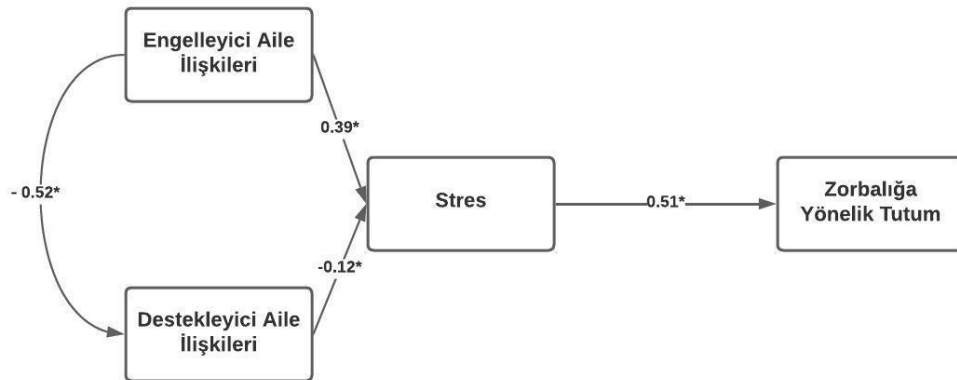
Tablo 2’de görüldüğü gibi Çocuklar için Aile İlişkileri Ölçeği’nin alt boyutları olan engelleyici aile ilişkileri ile destekleyici aile ilişkileri ($r=-.524$, $p<.01$) arasında negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Engelleyici aile ilişkileri ile stres ($r=.454$, $p<.01$) ve zorbalığa yönelik tutum ($r=.301$, $p<.01$) arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Engelleyici aile ilişkileri ile Çocuklar için Zorbalığa Yönelik Tutum Ölçeği’nin alt boyutları olan onaylayıcı tutum ($r=.250$, $p<.01$), reddedici tutum ($r=.210$, $p<.01$) ve çekimsiz tutum ($r=.222$, $p<.01$) arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

Destekleyici aile ilişkileri ile stres ($r=-.326$, $p<.01$) ve zorbalığa yönelik tutum ($r=-.263$, $p<.01$) arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Destekleyici aile ilişkileri ile onaylayıcı tutum ($r=-.161$, $p<.01$), reddedici tutum ($r=-.241$, $p<.01$) ve çekimsiz tutum ($r=-.175$, $p<.01$) arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Stres ile zorbalığa yönelik tutum ($r=.507$, $p<.01$) arasında ise pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Stres ile onaylayıcı tutum ($r=.291$, $p<.01$), reddedici tutum ($r=.304$, $p<.01$) ve çekimsiz tutum ($r=.415$, $p<.01$) arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

Zorbalığa yönelik tutum ve alt boyutları olan onaylayıcı tutum ($r=.487$, $p<.01$), reddedici tutum ($r=.736$, $p<.01$) ve çekimsiz tutum ($r=.838$, $p<.01$) arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkilerin olduğu görülmektedir. Onaylayıcı tutum ile reddedici tutum ($r=.307$, $p<.01$) ve çekimsiz tutum ($r=.160$, $p<.01$) arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bununla birlikte reddedici tutum ve çekimsiz tutum ($r=.319$, $p<.01$) arasında anlamlı ilişki bulunmuştur.

Tablo 2 incelendiğinde ölçme araçları ve alt faktörleri arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Çocuklar için Aile İlişkileri Ölçeğinden kuramsal olarak toplam puan alınamamaktadır. Çocuklar için Algılanan Stres Ölçeği tek faktörden oluştuğu için öğrencilerin algıladığı engelleyici aile ilişkileri, destekleyici aile ilişkileri, algılanan stresi ve zorbalığa yönelik olumsuz tutumları gözlenen değişken olarak belirlenmiş ve yol analizi ile toplam puan alınarak hesaplanmıştır. Yapılan analizler bir sonraki bölümde sunulmuştur.

Araştırmanın amacı çocukların aile işlevi algıları ile zorbalığa yönelik tutumları arasındaki ilişkide stres düzeyinin aracı rolünü incelemektir. Bu kapsamda daha önceki bölümde belirtildiği gibi aile işlevselliğini ölçmek amacıyla kullanılan engelleyici aile ilişkileri destekleyici aile ilişkileri ayrı gözlenen değişken olarak incelenmiştir. Stres ve zorbalığa yönelik tutum değişkenleri de benzer şekilde toplam puan alınarak hesaplanmış ve gözlenen değişken olarak belirlenmiştir. Sonuç olarak engelleyici aile ilişkileri, destekleyici aile ilişkileri, stres ve zorbalığa yönelik tutum arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla gözlenen değişkenlerle yol analizi yapılmıştır. Hipotez modelde öncelikle t değerleri ve standardizasyon katsayıları incelenmiş test edilen model Şekil 2’de gösterilmiştir.

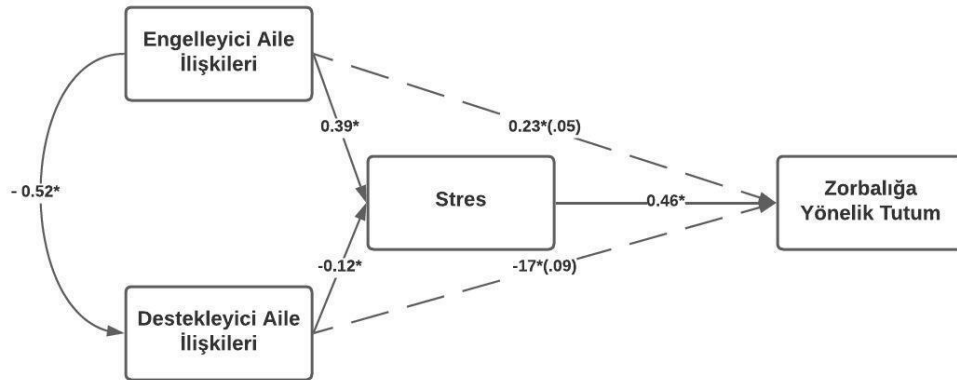
Şekil 2. Yol Analizi ile Test Edilen Model

Engelleyici aile ilişkileri ile stres değişkenleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($\beta = .39$; $t=7.00$; $p.<0.05$). Ek olarak, destekleyici aile ilişkileri ile stres değişkenleri arasında negatif yönde ilişki bulunmuştur ($\beta = -.12$; $t=-2.19$; $p.<0.05$). Stres ile zorbalığa yönelik tutum değişkenleri arasında ile pozitif yönde anlamlı ilişki tespit edilmiştir ($\beta = .51$; $t=10.99$; $p.<0.05$). Bu kapsamda engelleyici ve destekleyici aile ilişkileri ile zorbalığa yönelik tutumlar arasındaki ilişkinin öğrenciler tarafından algılan stres ile sağlandığı ifade edilebilir. Test edilen modele ilişkin uyum iyiliği indekslerine yer verilmiştir.

Tablo 3. Test Edilen Modelin Uyum İyiliği İndeksleri

Uyum Ölçüsü	İyi Uyum Aralığı	Kabul Edilebilir Uyum Aralığı	Değeri	Uyum
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd < 2$	$2 \leq \chi^2/sd < 5$	2.83	Kabul Edilebilir
RMSEA	$0 \leq RMSEA < 0.05$	$0.05 \leq RMSEA < 0.10$	0.073	Kabul Edilebilir
CFI	$0.95 \leq CFI \leq 1.00$	$0.90 \leq CFI \leq 0.95$	0.99	İyi Uyum
SRMR	$0 \leq SRMR < 0.05$	$0.05 \leq SRMR < 0.10$	0.038	İyi Uyum
GFI	$0.95 \leq GFI \leq 1.00$	$0.90 \leq GFI \leq 0.95$	0.99	İyi Uyum
AGFI	$0.90 \leq AGFI \leq 1.00$	$0.85 \leq AGFI \leq 0.90$	0.96	İyi Uyum

Araştırma kapsamında test edilen modelin sonucunda ulaşılan uyum iyiliği indekslerine bakıldığında [$\chi^2=5.66$, “sd=2”, “ $\chi^2/sd=2.83$ ”, “RMSEA=0.073”, “CFI=0.93”, “SRMR=0.038”, “GFI=0.99”, “AGFI=0.96”] iyi ve kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmüştür. Bu analize ek olarak aracılık ilişkisine kanıt sağlamak amacıyla engelleyici ve destekleyici aile ilişkilerinden zorbalığa yönelik tutuma iki farklı yol tanımlanmıştır. Bu şekilde engelleyici aile ilişkisi ve destekleyici aile ilişkisi değişkenlerin zorbalığa yönelik tutum üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerinin anlamlı olup olmadığı test edilmiştir. Aracılık ilişkisini test eden modele ilişkin bilgiler Şekil 3’te gösterilmiştir.

Şekil 3. Aracılık Analizi

Şekil-3’te görüldüğü gibi aracılık analizinin yapılabilmesi ile ilgili eklenen her iki yolun doğrudan ve dolaylı etkileri incelenmiştir. Engelleme aile ilişkilerinin zorbalığa yönelik tutum üzerindeki doğrudan etkisinin ($\beta = .23$; $t=3.78$; $p.<0.05$) anlamlıyken dolaylı etkisinin ($\beta = .05$; $t=0.82$; $p.<0.05$) anlamsız olduğu görülmektedir. Benzer şekilde destekleyici aile ilişkilerinin zorbalığa yönelik tutum üzerindeki doğrudan etkisi ($\beta = -.17$; $t=-2.43$; $p.<0.05$) anlamlıyken dolaylı etkisinin ($\beta = -.09$; $t=-1.64$; $p.<0.05$) anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Engelleme aile ilişkileri ve destekleyici aile ilişkilerinden zorbalığa yönelik tutuma giden yolların anlamsız

olduğu görülmüştür. Her iki yolun t-değerlerinin anlamsız olması istatistiksel olarak bu yolların modelde tutulmaması gerektiğini kanıtlamıştır.

3. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonucunda 4., 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin aile işlevselliği algısının alt boyutları, zorbalığa yönelik tutumu ve alt boyutları ile stres arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Bu ilişkiler incelendiğinde aile işlevselliğinin alt boyutu olan engelleyici ve destekleyici aile ilişkileri arasında negatif ve orta düzeyde anlamlı ilişki bulunmuştur. Engelleyici aile ilişkilerinin zayıf iletişim, sorun çözmede yetersizlik, duyguların yansıtılmaması ve düşük düzeyde ilgi ile değerlendirilmektedir. Öte yandan destekleyici aile ilişkileri duygu paylaşımı, açık iletişim, destek ve ortak karar alabilmeyi yansıtmaktadır. Aile işlevselliğini değerlendiren bu ölçeğin madde yapısı kuramsal açıdan incelendiğinde sağlıklı ve sağlıklı aile fonksiyonlarını genel olarak yansıttığı düşünülmektedir. Bu kapsamda ortaya çıkan bulgu kuramsal açıdan desteklenmektedir.

Aile işlevselliği algısı ve stres değişkeni arasında orta düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir. Engelleyici aile ilişkisi ve stres arasında pozitif yönde ilişki bulunurken destekleyici aile ilişkisi ve stres arasında ise negatif yönde bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgu, bireysel gelişimin aileden bağımsız bir şekilde net olarak anlaşılamayacağını belirten teorik modeller (Bronfenbrenner, 1977; Epstein vd., 1978; Minuchin, 1985; Cox ve Paley, 1997) ile açıklanabilmektedir. Beavers Aile Modeli, Çoklu (Circumplex) Aile Sistem Modeli ve McMaster Aile İşlev Modeli incelendiğinde işlevsiz olarak nitelendirilen ailelerde esnekliğin olmaması, duygusal deneyimleri paylaşmada yaşanan sorunlar ve aile üyeleri arasında duygusal açıdan uzaklık daha fazla görülmektedir. Bu açıdan aile ilişkilerini engelleyici şekilde değerlendiren çocukların günlük yaşamda daha fazla stres yaşadıkları bulgusu ile tutarlıdır. Bununla birlikte yine aile ilişkilerini destekleyici şekilde değerlendiren çocukların ise günlük yaşamda daha stres yaşadıkları tespit edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgu aile işlevselliği ve algılanan stres arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalar (Cohn vd. 1991; Bonn, 1995; Simpson vd., 2019; Wu vd., 2021) ile tutarlıdır. Yapılan çalışmalar incelendiğinde sağlıklı aile ortamlarının ve ebeveyn-çocuk ilişkisinin çocukların algıladıkları stres üzerinde koruyucu etkisinin olduğu görülmektedir. Son çocukluk döneminde depresyon ve anksiyete bozukluğu oranları düşük olsa da erken ergenlik döneminde bu oran artarak yaklaşık on kişiden birinde görülmektedir (Kessler vd., 2012). Bu sebeple çalışma kapsamında aile işlevselliği ve ebeveyn-çocuk ilişkisinin koruyucu özellikleri vurgulanmıştır. Çünkü algılanan stres, çeşitli stres etkenlerini ifade etmek amacıyla kullanılan strese maruz kalmadan farklı olarak belirli bir süre boyunca ortaya çıkan duygusal ve bilişsel değerlendirmeleri içermektedir (Lazarus ve Folkman, 1988). Bu değerlendirmelerin aile ilişkilerine yönelik algı ile tutarlı olduğu görülmektedir.

Yapılan çalışmada öğrencilerin aile işlevselliği algısı ile zorbalığa yönelik tutum arasındaki incelenmiş ve engelleyici aile ilişkisi ve zorbalığa yönelik tutum arasında pozitif yönde anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Buna karşı destekleyici aile ilişkisi ve zorbalığa yönelik tutum arasında ise negatif yönde bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuçlar alanyazında mevcut çalışmalar (Christie-Mizell, 2003; Farrington, 2005; Ekşisu, 2009; Gür vd., 2020) ile tutarlı olup aile ilişkilerinin zorbalığı açıklamada önemli bir değişken olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla aile ilişkilerinin sağlıklı yani destekleyici olması çocukların zorbalık davranışını sergileme olasılığını azaltmaktadır (Shetgiri vd., 2012). Baldry ve Farrington (2000) yaptıkları çalışmada zorba olan öğrencilerin ebeveynlerinin diğer öğrencilere göre daha otoriter ve cezalandırıcı olduklarını bulmuştur. Bu açıdan diğer çocukluk dönemi sorunlarında olduğu gibi zorbalık olgusu açısından da yetersiz ebeveyn denetimi, ebeveyn çatışması, parçalanmış aile ve çocuğun fiziksel istismarın başlıca risk faktörleri arasında yer almaktadır (Farrington, 2005). Çağlar ve diğerleri (2019) benzer bir çalışmada aile içi şiddetin çocukların zorbalığa yönelik düşüncelerini olumsuz bir şekilde etkilediğini tespit etmiş ve bu durumun davranışlarına yansıttıklarını bulmuştur. Bu şekilde benzer davranışı gösteren akranlarının davranışlarını onaylayarak yüceltme eğilimi içine girmektedir.

Araştırmada stres ve zorbalığa yönelik arasında pozitif yönde bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgu daha yüksek düzeyde stres yaşayan öğrencilerin zorbalığa yönelik tutumunun daha olumsuz olduğunu göstermektedir. Alanyazında çocuklarda algılanan stres ve zorbalığa yönelik tutum arasındaki ilişkiyi doğrudan inceleyen bir araştırma bulunmamıştır. Ancak 9-12 yaş aralığındaki çocuklarda stres ve zorbalık ilişkisini inceleyen çok sayıda çalışma alanyazında mevcuttur (Ör: Olafsen ve Viemerö, 2000; Andreou, 2001; Kochenderfer-Ladd, 2004; Konishi ve Hymel, 2009; Hesketh vd., 2010). Yapılan çalışmalar incelendiğinde yüksek düzeyde stres yaşama zorba veya kurban rolünde yer alma ile ilişkilidir. Zorbalık ilişkisel bir sorundur ve akran ilişkilerini doğrudan etkileyebilmektedir (Gökler, 2009). Bu açıdan öğrencilerin yaşamında kimi zaman merkezi bir stres kaynağı olarak ortaya çıkabilmektedir (Vanaelst vd. 2012). Dolayısıyla akran ilişkilerinde yaşanan zorbalık ile ilgili olumsuz yaşantıların öğrencinin yoğun bir stres yaşamasına neden olmaktadır.

Zorbalık ve stres ile ilgili bir araştırmanın veri toplama sürecinin Covid-19 Pandemi döneminde yapılması bazı sonuçları doğurmaktadır. Pandemi süreci ile ilgili çalışmalar incelendiğinde (Golberstein vd., 2020; Pisano, Galimi ve Cerniglia, 2020; Üstündağ, 2021) çocukların bu dönemde daha yorgun hissettikleri, günlük yaşam rutinlerinin bozulduğu, daha kolay sinirlendikleri ve stres yaşadıkları tespit edilmiştir. Çocukların sosyal yaşamlarının değiştiği dikkate alındığında benzer durum zorbalık deneyimiyle de ilgilidir. Çünkü zorbalık ilişkisel bir sorundur ve akranları ile daha az etkileşim içerisinde olan öğrencilerin zorbalığa yönelik tutumlarının nasıl etkilediğinin tam olarak bilinmemesi araştırmanın sınırlılıkları arasında görülmektedir. Her ne kadar bu araştırmanın verilerine okulların açık olduğu bir dönemde ulaşılsa da yüz yüze eğitimin aralıksız devam ettiği bir döneme göre öğrenciler arasındaki etkileşimin daha az olduğu söylenebilir.

Araştırma kapsamında test edilen model, konu ile ilgili araştırmalar neticesinde elde edilen bilgiler (Örn: Connolly ve Q'Moore, 2003; Holt vd., 2008; Kochenderfer-Ladd, 2004; Duncan, 2011; Vanaelst vd., 2012) ve kuramsal açıklamalar (Bowlby, 1973; Bronfenbrenner, 1979; Bandura, 1999) doğrultusunda oluşturulmuştur. Test edilen modelin sonucuna göre, algılanan aile işlevselliğinin stres aracılığı ile zorbalığa yönelik tutumları etkilediği tespit edilmiştir. Bu sonuç zorbalığa yönelik tutumu tespit etmede aile işlevselliğine ek olarak algılanan stresin de önemini göstermektedir. Modelin uyum iyiliği indeksleri incelendiğinde iyi ve kabul edilebilir düzeyde olduğu ve doğrulandığı görülmüştür.

Araştırmanın aracılık analizi ile ilgili sonuca göre, öğrencilerin algıladığı her iki aile ilişki şekli ile zorbalığa yönelik tutum arasında stresin aracı rolü olmasına rağmen engelleyici aile ilişkilerinin stresi yordama gücünün destekleyici aile ilişkilerinden daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre destekleyici aile ilişkilerine sahip olmak algılanan stresi azaltmaktadır. Bununla birlikte engelleyici aile ilişkilerinin stres üzerinde daha çok etkili olduğu görülmüştür. Bu sonuç ailenin sağlıklı ve işlevsiz fonksiyonlarının öğrencilerin algıladığı stres ve zorbalığa yönelik tutumları üzerinde daha etkili bir değişken olduğunu kanıtlamaktadır.

Aile işlevselliğinin stres aracılığıyla zorbalığa yönelik tutumları etkilemesi, öğrencilerin stresle başa çıkma yaklaşımları, akran ilişkileri, ekolojik sistemler kuramı ve sosyal öğrenme kuramı çerçevesinde açıklanabilir. Stresle başa çıkma, bireyin geliştirdiği bilişsel ve davranışsal stratejilerden oluşmaktadır (Folkman ve Lazarus, 1988). Uygun stratejiler var olan olumsuz durumu düzenleyebilmesine rağmen uygun olmayan başa çıkma stratejileri ise bireye ve çevresine zarar verebilmektedir. Çocukluk döneminde stres ile başa çıkma ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde erken çocukluk döneminde problem çözme becerisi gelişmeye başlamakta ve on yaş civarında çocukların bilişsel stratejileri uygulayabildiği görülmektedir (Saarni, 1999). Dolayısıyla bu yaş grubundaki çocukların ebeveynlerinin ve bakım veren kişilerin başa çıkma stratejilerini uyguladığı belirtilmektedir (Zimmer-Gembeck vd., 2011). Araştırmanın hedef grubu dikkate alındığında da öğrencilerin stres başa çıkma stratejilerinde ebeveynlerini rol model aldıkları ifade edilebilir. Çünkü ailenin işlevselliği ile algılanan stres ve başa çıkma stratejileri arasında ilişki bulunmaktadır (Sanford, 2003; Graham ve Conoley, 2006; Kubin-Mete ve Bilge, 2018; Doğan-Bulut ve Asan, 2020). İşlevsel olarak değerlendirilen ailelerde ebeveynler

stresle başa çıkmada daha uygun stresle başa çıkma stratejilerini kullanmaktadır. Bu sebeple engelleyici aile ilişkilerine sahip öğrencilerin daha yüksek düzeyde stres yaşadığı ve uygun olmayan başa çıkma stratejilerini kullandıkları düşünülmektedir. Aynı zamanda daha yoğun düzeyde stres yaşayan öğrencilerde okula karşı olumsuz duygular hissetme, devamsızlık yapma, akademik başarıda azalma, arkadaşları ile olumlu iletişim kuramama görülmektedir (Korkut-Owen, 2015). Olumsuz akran ilişkileri ve deneyimlerinin algılanan stresi ve zorbalığa yönelik tutumları etkilediği düşünülmektedir. Stres durumunu daha yoğun düzeyde yaşayan öğrencilerin zorbalık olgusu ile ilgili duygu, düşünce ve davranışlarının olumsuz şekillendiği söylenebilir. Yine sadece çocukların algısı ile yapılan bu değerlendirmelerin araştırmaya bir sınırlılık getirdiği düşünülmektedir. Ancak özellikle son yıllarda çocuk psikolojisi alanındaki gelişmelerle birlikte çocukların çevreyi anlamlandırma, seçim yapma becerisine sahip ve değişimi başlatabilen bireyler olarak görülmektedir (Bee-Boyd, 2009). Bu açıdan yapılan değerlendirmelerin aile sistem yaklaşımı perspektifinde ailenin karmaşık doğasını açıklamada bir katkı sunduğu düşünülmektedir. Son olarak bu çalışmanın eğitim kurumlarında rehberlik ve psikolojik danışmanlık hizmeti veren psikolojik danışmanlar tarafından öğrencilere uygulanması muhtemel gelişimsel, önleyici ve iyileştirici hizmetler açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Andreou, E. (2001). Bully/victim problems and their association with coping behaviour in conflictual peer interactions among school-age children. *Educational Psychology, 21*(1), 59-66.
- Baldry, A. C., & Farrington, D. P. (2000). Bullies and delinquents: Personal characteristics and parental styles. *Journal of community & applied social psychology, 10*(1), 17-31.
- Bandura, A. (1999). Moral disengagement in the perpetration of inhumanities. *Personality and social psychology review, 3*(3), 193-209.
- Bee, H ve Boyd, D. (2009). Çocuk gelişim psikolojisi. Gündüz, O. (Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Bjerke, H. (2011). It's the way they do it: expressions of agency on child-adult relations at home and school. *Children & Society, 25*, 93-103.
- Bonn, M. (1995). Associations between peer relations in childhood and adversity. *Early Child Development and Care, 105*(1), 77-91.
- Boulton, M. J., Trueman, M., & Flemington, I. (2002). Associations between secondary school pupils' definitions of bullying, attitudes towards bullying, and tendencies to engage in bullying: Age and sex differences. *Educational studies, 28*(4), 353-370.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and Loss: Volume 2 Separation Anxiety and Anger* New York: Basic Books.
- Bronfenbrenner, U. (1977). Toward an experimental ecology of human development. *American psychologist, 32*(7), 513.
- Christie-Mizell, C. A. (2003). Bullying: The consequences of interparental discord and child's self-concept. *Family Process, 42*(2), 237-251.
- Cohn, D. A., Patterson, C. J., & Christopoulos, C. (1991). The family and children's peer relations. *Journal of Social and Personal Relationships, 8*(3), 315-346.
- Connolloy, I., & O'Moore, M. (2003). Personality and family relations of children who bully. *Personality and Individual Differences, 35*, 559-567.
- Connolloy, I., & O'Moore, M. (2003). Personality and family relations of children who bully. *Personality and Individual Differences, 35*, 559-567.
- Cox, M. J., & Paley, B. (1997). Families as systems. *Annual review of psychology, 48*(1), 243-267.

- Çağlar, E. E., Türk, T., ve Sanal, Y. (2019). Zorbalığa dair bilişsel yargıların, tepkisel ve amaca yönelik saldırganlığın aile içi şiddet olgusu açısından incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 130-142.
- Çankaya, Z. Ç., & Tümer, T. (2020). Life quality of 9-11 year-old children: Family functionality and demographic variables. *Pegem Journal of Education and Instruction*, 10(3), 697-724.
- Dake, J. A., Price, J. H., & Telljohann, S. K. (2003). The nature and extent of bullying at school. *Journal of school health*, 73(5), 173-180.
- Demirtaş Zorbaz, S., & Korkut Owen, F., (2013). Developing family relationship scale for children. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 4(39), 58-67.
- Duncan, R. D. (2011). "Family relationships of bullies and victims," in D. L. Espelage & S. M. Swearer (eds.), *Bullying in North American schools* (2nd ed., pp. 191–204). New York, NY: Routledge.
- Ekşi, H., Çini, A., & Sevim, E. (2020). Çocuklarda okul temelli yalnızlık ve yaşam doyumu arasındaki ilişkide algılanan stresin aracı rolü. *Kastamonu Education Journal*, 28(3), 1460-1470.
- Epstein, N. B., Bishop, D. S., & Levin, S. (1978). The McMaster model of family functioning. *Journal of Marital and Family therapy*, 4(4), 19-31.
- Eslea, M., & Smith, P. K. (2000). Pupil and parent attitudes towards bullying in primary schools. *European Journal of Psychology of Education*, 15(2), 207-219.
- Espelage, D. L., & Swearer, S. M. (2003). Research on school bullying and victimization: What have we learned and where do we go from here?. *School psychology review*, 32(3), 365-383.
- Espelage, D. L., Hong, J. S., Kim, D. H., & Nan, L. (2018). Empathy, attitude towards bullying, theory-of-mind, and non-physical forms of bully perpetration and victimization among US middle school students. In *Child & Youth Care Forum*, 47(1), 45-60.
- Evirgen, N (2010). "Aile içi örüntülerin çocukların algıları açısından incelenmesi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Fakirullahoğlu, A.M.M., ve Köseoğlu, A. (2021). Çocuklar için zorbalığa yönelik tutum ölçeği'nin geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *Humanistic Perspective*, 3(3), 593-609.
- Farrington, D. P. (2005). Childhood origins of antisocial behavior. *Clinical Psychology & Psychotherapy: An International Journal of Theory & Practice*, 12(3), 177-190.
- Farrington, D. P. (2005). Childhood origins of antisocial behavior. *Clinical Psychology & Psychotherapy: An International Journal of Theory & Practice*, 12(3), 177-190.
- Feng, G. F. (1992). *Management of Stress and Loss*. Taipei: Psychological Publishing Company, Ltd.
- Folkman, S., & Lazarus, R. S. (1988). Coping as a mediator of emotion. *Journal of personality and social psychology*, 54(3), 466.
- Golberstein, E., Wen, H., & Miller, B. F. (2020). Coronavirus disease 2019 (COVID-19) and mental health for children and adolescents. *JAMA pediatrics*, 174(9), 819-820.
- Gökler, R. (2009). Okullarda akran zorbalığı. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 511-537.
- Graham, J. M., & Conoley, C. W. (2006). The role of marital attributions in the relationship between life stressors and marital quality. *Personal Relationships*, 13(2), 231-241.
- Gür, N., Eray, Ş., Makinecioğlu, I., Siğirli, D., ve Vural, A. P. (2020). Akran zorbalığı ile aile duygu dışı vurumu ve psikopatoloji arasındaki ilişki. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 21(1), 77-86.

- Hawker, D. S., & Boulton, M. J. (2000). Twenty years' research on peer victimization and psychosocial maladjustment: A meta-analytic review of cross-sectional studies. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 41(4), 441-455.
- Hesketh, T., Zhen, Y., Lu, L., Dong, Z. X., Jun, Y. X., & Xing, Z. W. (2010). Stress and psychosomatic symptoms in Chinese school children: cross-sectional survey. *Archives of Disease in Childhood*, 95(2), 136-140.
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2010). Bullying, cyberbullying, and suicide. *Archives of suicide research*, 14(3), 206-221.
- Holt, M. K., Kaufman Kantor, G., & Finkelhor, D. (2008). Parent/child concordance about bullying involvement and family characteristics related to bullying and peer victimization. *Journal of School Violence*, 8(1), 42-63.
- Hughes, A. A., Hedtke, K. A., & Kendall, P. C. (2008). Family functioning in families of children with anxiety disorders. *Journal of Family Psychology*, 22(2), 325.
- Kapçı, E. G. (2004). İlköğretim öğrencilerinin zorbalığa maruz kalma türünün ve sıklığının depresyon, kaygı ve benlik saygısıyla ilişkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(1), 1-13.
- Kilic, S., & Altinok, M. (2017). Children's empathic tendencies: Effect of perceived family relations. *New Trends and Issues Proceedings on Humanities and Social Sciences*, 3(1), 150-156.
- Kochenderfer-Ladd, B. (2004). Peer Victimization: The Role of Emotions in Adaptive and Maladaptive Coping. *Social Development*, 13(3), 329-349.
- Kochenderfer-Ladd, B. (2004). Peer Victimization: The Role of Emotions in Adaptive and Maladaptive Coping. *Social Development*, 13(3), 329-349.
- Konishi, C., & Hymel, S. (2009). Bullying and stress in early adolescence: The role of coping and social support. *The Journal of Early Adolescence*, 29(3), 333-356.
- Korkut-Owen, Fidan (2015). *Okul Temelli Önleyici Rehberlik ve Psikolojik Danışma*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kubin Mete, B., ve Bilge, F. (2018). Çocuk istismarı: Stres, aile işlevselliği, sosyal yalıtım, kabul/red. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 8(51), 213-246.
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.
- Mathijssen, J. J., Koot, H. M., Verhulst, F. C., De Bruyn, E. E., & Oud, J. H. (1998). The relationship between mutual family relations and child psychopathology. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 39(4), 477-487.
- Menesini, E., & Salmivalli, C. (2017). Bullying in schools: the state of knowledge and effective interventions. *Psychology, health & medicine*, 22(1), 240-253.
- Menesini, E., Eslea, M., Smith, P. K., Genta, M. L., Giannetti, E., Fonzi, A., & Costabile, A. (1997). Cross-national comparison of children's attitudes towards bully/victim problems in school. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 23(4), 245-257.
- Miller, I. W., Ryan, C. E., Keitner, G. I., Bishop, D. S., & Epstein, N. B. (2000). The McMaster approach to families: Theory, assessment, treatment and research. *Journal of family therapy*, 22(2), 168-189.
- Minuchin, P. (1985). Families and individual development: Provocations from the field of family therapy. *Child development*, 289-302.
- Modecki, K. L., Minchin, J., Harbaugh, A. G., Guerra, N. G., ve Runions, K. C. (2014). Bullying prevalence across contexts: A meta-analysis measuring cyber and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health*, 55(5), 602-611.

- Nesdale, D., & Scarlett, M. (2004). Effects of group and situational factors on pre-adolescent children's attitudes to school bullying. *International Journal of Behavioral Development, 28*(5), 428-434.
- Notko, M. & Sevont, E. (2018). Conflicts in family relations, children's emotions and agency. *Children & Society Volume, 32*, 61–72.
- Olafsen, R. N., & Viemerö, V. (2000). Bully/victim problems and coping with stress in school among 10-to 12-year-old pupils in Åland, Finland. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression, 26*(1), 57-65.
- Olweus, D. (1973). *Hackkycklingar och oversittare. Forskning om skolmobbing*. Stockholm: Almqvist & Wicksell.
- Olweus, D. (1978). *Aggression in the schools: Bullies and whipping boys*. Hemisphere.
- Olweus, D. (1993). *Bullying At School. What We Know And What We Can Do*. Blackwell.
- Olweus, D., & Limber, S. P. (2010). Bullying in school: evaluation and dissemination of the Olweus Bullying Prevention Program. *American journal of Orthopsychiatry, 80*(1), 124.
- Olweus, D., Limber, S. P., & Breivik, K. (2019). Addressing specific forms of bullying: A large-scale evaluation of the Olweus bullying prevention program. *International Journal of Bullying Prevention, 1*(1), 70-84.
- Oral, T., ve Ersan, C. (2017). Çocuklarda (8-11 yaş) algılanan stres ölçeği'nin türkçeye uyarlama çalışması. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, (37)*, 419-428.
- Pisano, L., Galimi, D., & Cerniglia, L. (2020). A qualitative report on exploratory data on the possible emotional/behavioral correlates of Covid-19 lockdown in 4-10 years children in Italy. *PsyArXiv Preprints, 4*(3), 34–46.
- Rican, P., Klicperova', M. and Koucka', T. (1993) Families of bullies and their victims: A children's view. *Studia Psychologica, 35*, 261–265.
- Rigby K (2002). *New perspectives on bullying*. Jessica Kingsley Publishers.
- Rigby, K. (2003). Consequences of bullying in schools. *The Canadian journal of psychiatry, 48*(9), 583-590.
- Saarni, C. (1999). *The Development of Emotional Competence*. New York: Guilford.
- Salmivalli, C., & Voeten, M. (2004). Connections between attitudes, group norms, and behaviour in bullying situations. *International Journal of Behavioral Development, 28*(3), 246-258.
- Sanford, K. (2003). Problem-solving conversations in marriage: Does it matter what topics couples discuss?. *Personal relationships, 10*(1), 97-112.
- Schrodt, P. (2005). Family communication schemata and the circumplex model of family functioning. *Western journal of communication, 69*(4), 359-376.
- Shetgiri, R., Lin, H., Avila, R. M., & Flores, G. (2012). Parental characteristics associated with bullying perpetration in US children aged 10 to 17 years. *American journal of public health, 102*(12), 2280-2286.
- Simpson, E. G., Vannucci, A., Lincoln, C. R., & Ohannessian, C. M. (2020). Perceived stress moderates the impact of internalizing symptoms on family functioning in early adolescence. *The Journal of Early Adolescence, 40*(9), 1291-1317.
- Smith, P. K., ve Brain, P. (2000). Bullying in schools: Lessons from two decades of research. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression, 26*(1), 1-9.
- Snoeren, F., & Hoefnagels, C. (2014). Measuring perceived social support and perceived stress among primary school children in the Netherlands. *Child indicators research, 7*(3), 473-486.

- Stadelmann, S., Perren, S., Von Wyl, A., & Von Klitzing, K. (2007). Associations between family relationships and symptoms/strengths at kindergarten age: what is the role of children's parental representations?. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48(10), 996-1004.
- Şirin, A., Özgen, G., Akca-Erol, F., & Akça-Koca, D. (2018). İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Aile İlişkilerinin Empatik Eğilimlerine Etkisi. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 48, 48.
- Tavşancıl, E. (2002). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Thompson, R. A. (2014). Stress and child development. *The Future of Children*, 41-59.
- UNICEF. (2019). *Behind the numbers: Ending school violence and bullying*. Paris: UNICEF. Retirado de: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000366483>
- Üstündağ, A. (2021). COVID-19 Karantinasının çocukların günlük yaşamı ve alışkanlıkları üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 14-22.
- Van Goethem, A. A., Scholte, R. H., & Wiers, R. W. (2010). Explicit-and implicit bullying attitudes in relation to bullying behavior. *Journal of abnormal child psychology*, 38(6), 829-842.
- Vanaelst, B., De Vriendt, T., Huybrechts, I., Rinaldi, S., & De Henauw, S. (2012). Epidemiological approaches to measure childhood stress. *Paediatric and perinatal epidemiology*, 26(3), 280-297.
- Volpe, J. F. (2000). A guide to effective stress management. *Career and Technical Education*, 48(10), 183-188.
- Wilson, S., Cunningham-Burley, S., Bancroft, A., & Backett-Milburn, K. (2012). The consequences of love: Young people and family practices in difficult circumstances. *The Sociological Review*, 60(1), 110-128.
- Wu, Z., Zou, Z., Wang, F., Xiang, Z., Zhu, M., Long, Y., ... & Liu, Z. (2021). Family functioning as a moderator in the relation between perceived stress and psychotic-like experiences among adolescents during COVID-19. *Comprehensive psychiatry*, 111, 152274.
- Zimmer-Gembeck, M. J., Lees, D., & Skinner, E. A. (2011). Children's emotions and coping with interpersonal stress as correlates of social competence. *Australian Journal of Psychology*, 63(3), 131-141.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Ercan ÇELİK*

Makale Adı/Article Name

Eklektik Bir Aydın Olarak İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nda Dinin Konumu

The Position Of Religion In Ismail Hakkı Baltacıoğlu As An Eclectic Intellectual

ÖZ

Din Sosyolojisi Batı'da doğmuş modern bir ilim dalıdır. Din Sosyolojisi Türkiye'de ilk dönemlerinde daha çok Emile Durkheim çizgisinde gelişmiştir. Bunda etkin olan isimler ise Ziya Gökalp ve onun fikri takipçisi olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu'dur. Geçiş dönemi aydını olan Baltacıoğlu eklektik karakter arz eder. Eğitimci olmasının yanında kendisi sosyoloji ile de ilgilenmiştir. Din hakkındaki görüşleri, yaşamış olduğu zamanda, din özelinde yapılan tartışmalara ışık tutmaktadır. O, *Din ve Hayat* adlı eseri ve dergilerde yayınlamış olduğu din konulu makaleleri ile döneminin dinselliği hakkında önemli bilgiler vermektedir. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında hem uygulanan din politikalarına hem de toplumun din algısına yönelik eleştirileri ve önerileri olmuştur. Dinde reform söylemi ile eserler kaleme almış, özellikle Kur'an'ın yeni bir tercümesini, düşündüğü reformun temel taşı olarak görmüştür. Ziya Gökalp gibi Emile Durkheim'den etkilendiği için din kurumuna işlevsel açıdan yaklaşır. Toplumsal hayatta din kurumunun vazgeçilmez olduğu tezini savunur. Dinin, diğer toplumsal kurumlar üzerinde belirleyici olduğunu kabul eder. Ona göre milli birlik ve bütünlük için din gerekli bir kurumdur. Ortaya koymuş olduğu eserlerle din sosyolojisinin gelişiminde katkısı olmuştur. Makalede İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun din hakkındaki görüşleri ele alınmış ve eserleri Hermenötik yöntem ile analiz edilmiştir. Makale din sosyolojisinin tarihsel gelişimine ışık tutması açısından alana önemli katkı sunmaktadır. **Anahtar Kelimeler:** Din Sosyolojisi, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Din, Reform, Kur'an.

ABSTRACT

Sociology of Religion is a modern science born in the West. Sociology of Religion in Turkey in its early periods developed more along the lines of Emile Durkheim. The names that were effective in this were Ziya Gökalp and his intellectual follower İsmail Hakkı Baltacıoğlu. Baltacıoğlu, an intellectual of the transition period, has an eclectic character. Besides being an educator, he was also interested in sociology. His views on religion shed light on the debates on religion at the time he lived. His work *Din ve Hayat* (Religion and Life) and his articles on religion published in magazines provide important information about the religiosity of his time. During the founding years of the Republic, he criticized and proposed both the religious policies implemented and the religious perception of the society. He wrote works with the discourse of reform in religion, and especially saw a new translation of the Qur'an as the cornerstone of the reform he envisioned. Like Ziya Gökalp, he was influenced by Emile Durkheim and approached the institution of religion from a functional perspective. He defends the thesis that the institution of religion is indispensable in social life. He accepts that religion is decisive on other social institutions. According to him, religion is a necessary institution for national unity and integrity. He contributed to the development of sociology of religion with his works. In the article, İsmail Hakkı Baltacıoğlu's views on religion are discussed and his works are analyzed with the hermeneutic method. The article makes an important contribution to the field in terms of shedding light on the historical development of sociology of religion. **Keywords:** Sociology of Religion, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Religion, Reform, Qur'an.

Extended Abstract

Ismail Hakki Baltacıoğlu (1886-1978) grew up in the last period of the Ottoman Empire and fulfilled his duty of enlightening the society with his books, magazines and newspaper articles during the foundation years of the Republic. He appears as an important intellectual due to his contributions to the educational and cultural life of the Republican period. Although Baltacıoğlu is an intellectual who has put forward opinions in many fields, he is more prominent as an educator and sociologist. In the case of Baltacıoğlu, it is possible to trace the policies aimed at transforming society during the transition period from the Ottoman Empire to the Republic, especially the sloppiness of the ideas on "religion". His works titled "Towards Religion (Dine Doğru)", "Towards the Turk (Türk'e Doğru)" and "Towards the West (Batıya Doğru)" point to his multifaceted side that looks at both eastern civilization and western civilization. In accordance with the general trend of the period, Baltacıoğlu was influenced by French thought and intellectuals. He was influenced by Jean-Jaques Rousseau in terms of his predominant educational aspect, and his views in the field of sociology were shaped under the influence of Emile Durkheim (Kaçmazoğlu, 1999,189). He contributed to the development of sociology in Turkey with Ziya Gökalp, who came from the same school. In this study, Baltacıoğlu's perception of religion is emphasized and his works are discussed with the text analysis method. In this study, Baltacıoğlu's perception of religion is emphasized and his works are discussed with the text analysis method. Baltacıoğlu's views on religion can be found in his writings published in many books and journals such as "Din ve Hayat", "Dine Doğru", "Ziya Gökalp", "Din Yolu Dergisi", "Yeni Adam" and "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi". These works of Baltacıoğlu were analyzed with hermeneutic method. His thoughts were shaped under the influence of Emile Durkheim and Ziya Gökalp. Baltacıoğlu, who was influenced by Durkheim, one of the important representatives of functionalism, matured his ideas within the framework of socialism and Durkheim's organic solidarity and division of labor in the line of Gökalp. In this context, it is seen that the Republican ideology and Baltacıoğlu's views on religion did not coincide and he criticized some reforms (Kaçmazoğlu, 1999, 189). Baltacıoğlu sees religion as a social issue and considers it the duty of his sociology to analyze it as a social phenomenon (Baltacıoğlu, 1996, 36-37). Baltacıoğlu (1932, 69), who thinks that religion and the state should be separate both theoretically and practically, argues that religion should be reserved for the conscience within the framework of secularism (Baltacıoğlu, 1957, 59). According to him, religion is a social phenomenon, but since the sociology of religion is a very young science, it has not yet reached the desired competence in explaining this problematic. Therefore, this task falls more to the sociology of science. Religion, language and art are the main institutions in societies. The institution of religion is the most dominant of these three main institutions (Baltacıoğlu, 1957, 55-56; 1966, 43). Gökalp, too, categorizes the values in society under five headings: economics, thought, art, morality and religion. Therefore, Baltacıoğlu applied Gökalp's systematics, which he was influenced by, to his social views. In Weberian terms, Baltacıoğlu sees religion as a superstructure institution. He recognizes that there is a close connection between religion and national feelings and that these are two complementary phenomena. According to him, religion cannot be separated from the national existence of a society. According to Baltacıoğlu, there cannot be a national personality without a religious personality (Baltacıoğlu, 1957, 57). Baltacıoğlu stands on different lines with Ziya Gökalp regarding the caliphate. He thought that national feelings prevented a unifying caliphate among the ummah (Baltacıoğlu, 1966, 64-73) and opposed the caliphate because he could not reconcile it with nationalism (Kaçmazoğlu, 1999, 196). Baltacıoğlu adopted that there was a positive relationship between progress and religion, and even accepted that religion encouraged progress. However, he is in favor of reforming religion. Similar to Weber's relationship between Protestantism and capitalism, Baltacıoğlu establishes a relationship between religion and social development (Güllü, 2015, 207). The basis of development in the West is the translation of the Bible into national languages. Therefore, he thinks that this historical experience in the Christian world will also be effective in the Islamic world. The fact that he attributes development in the Islamic world to a single event, such as the re-translation and correct translation of the Holy Qur'an, ignoring other factors, shows that Baltacıoğlu has a deterministic and reductionist approach. He closely followed the social change and transformation from the late Ottoman period to the foundation

years of the Republic and shared his ideas with the society through books and articles. As a thinker of the transition period, Baltacıoğlu is an important figure in terms of reflecting the transformation that society has undergone. Baltacıoğlu is an eclectic sociologist. On the one hand, he relied on westernist, secularist views rooted in positivism, while on the other hand he defended the indispensability of nationalist, conservative values for society. It can be stated that Baltacıoğlu's views on religion developed under Durkheim's socialist perspective. The reform of religion and the translation of the Qur'an into the native language lie at the heart of his thoughts on religion. He insisted on the importance of religion in uniting society around a national consciousness. He explained that national feelings would be nourished by religion, and that religion was embedded in cultural elements such as architecture, art and language. The fact that Baltacıoğlu sees the driving force for social development in religion and sees the religious reform movement, which he perceives as the translation of the Qur'an back into Turkish, as a factor that triggers other social developments shows that he adopts a determinist view of social development.

Giriş

İsmail Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978) Osmanlı'nın son döneminde yetişmiş, ortaya koymuş olduğu kitap, dergi ve gazete yazıları ile toplumu aydınlatma görevini Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında yerine getirmiştir. Cumhuriyet döneminin eğitim ve kültür hayatına yapmış olduğu katkılarından dolayı önemli bir aydın olarak karşımıza çıkmaktadır. Entellektüel kişiliğinin yanında sanatın neredeyse bütün alanları ile ilgilenmiş çok yönlü bir şahıstır (Bayraktar, 1992). Baltacıoğlu, birçok alanda görüş ileri sürmüş mütebahhir birisi olmakla beraber daha çok eğitimci ve sosyolog olarak öne çıkar. Ayrıca iki dönem milletvekilliği yapmış olmasından dolayı siyasi bir kişiliğe de sahiptir. Kendisi toplumsal hassasiyetlere karşı duyarlı bir eylem adamı olarak ön plana çıkar. Baltacıoğlu özelinde, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş döneminde toplumu dönüştürmeyi amaçlayan politikaları, özellikle "din" konusundaki politikaların seyrini takip etmemiz mümkündür.

Son birkaç asırdır eğitim sorunu, milli bir sorun olarak düşünölmüş ve Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren her zaman tartışılmış, daha iyi çözümler bulabilmek adına yetiştirilmek üzere Avrupa'ya akademisyenler, öğrenciler gönderilmiştir. Bunlardan birisi de Baltacıoğlu'dur. O günkü ismi ile Daru'l-Fünun olan üniversiteyi bitirdikten sonra Milli Eğitim Bakanlığı tarafından genç yaşında eğitim öğretim politikalarını incelemek üzere Avrupa'ya gönderilmiş ve birçok Avrupa ülkesindeki eğitim sistemini incelemiştir. Bu gözlemlerini dönüşünden hemen sonra *Talim ve Terbiye'de İnkılâp* adıyla kitaplaştırmıştır. O, gerek Avrupa'da müşâhade etmiş olduğu eğitim sistemi, gerek ülkedeki tecrübeleri neticesinde geri kalmamızın en büyük sebebi olarak eğitim sistemini görmüş ve Türk eğitim sisteminde reform yapmak istemiştir.

Dönemin aydınları, hem tehdit hem de taklit merci olarak gördükleri Batı karşısında eklektik bir yapıya sahiptirler (Bulut, 2022: 448). Baltacıoğlu da fikrî yapısıyla eklektik bir özellik göstermektedir. *Dine Doğru, Türkte Doğru ve Batıya Doğru* adlı eserleri onun hem Doğu medeniyetine hem de Batı medeniyetine bakan tarafına işaret eder. Aynı zamanda ölümüne dek çıkarmış olduğu *Yeni Adam* dergisi, ismi ile onun oluşturmak istediği kişiliğe bir göndermede bulunur. Baltacıoğlu'nun ortaya koyduğu eserler, yaşadığı dönemin dinselliği hakkında bizler için önemli veriler ortaya koymaktadır. Özellikle *Din ve Hayat* adlı küçük hacimli eserini yazma gerekçesini ortaya koyarken, eğitim sisteminde dinin konumu ile toplumun beklentileri arasındaki tenâkuzu, toplumun dindarlık düzeyini, mabetlerin hazin durumunu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş döneminde toplumun dini yaşantısına dair genel fotoğrafı açıkça ortaya koymaktadır.

Dönemin genel eğilimine uygun olarak Baltacıoğlu, Fransız düşüncesi ve aydınlardan etkilenmiştir. Baskın olan eğitimci yönü açısından Jean-Jaques Rousseau, sosyoloji alanındaki görüşleri ise Emile Durkheim'in etkisi altında şekillenmiştir (Kaçmazoğlu, 1999: 189). Aynı ekolden gelen Ziya Gökalp ile Türkiye'de sosyolojinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ancak sosyoloji üzerine yapmış olduğu çalışmalar eğitimci yönünün gölgesinde kalmıştır. Baltacıoğlu hem Osmanlı döneminde yetişmiş olması, hem Cumhuriyet'in kuruluş dönemine ve çok partili

hayata şahitlik etmesi yönüyle Türk düşünce dünyası açısından önemli analizlerde bulunmuştur. Bu çalışmada Baltacıoğlu'nun din algısı üzerinde durulmuş ve çalışmaları metin analizi tekniği ile ele alınmıştır. Baltacıoğlu'nun dine dair görüşleri *Din ve Hayat*, *Dine Doğru*, *Ziya Gökalp*, *Din Yolu Dergisi*, *Yeni Adam* ve *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* başta olmak üzere birçok kitap ve dergide yayınlamış olduğu yazılarda mevcuttur. Bu çalışmada Baltacıoğlu'nun eserleri hermenötik yöntemle analiz edilmiştir. Bu eserler tahlil edildiğinde onun zaman içinde geçirmiş olduğu zihni dönüşümlerin izini bulmak mümkündür .

Bir sosyolog olarak ele aldığımızda Baltacıoğlu'nun görüşlerini iki şahsiyetin etkilediğini görürüz. Bunlardan birincisi Durkheim (Baltacıoğlu, 1966: 43), diğeri ise Ziya Gökalp'tir. Baltacıoğlu'nun 1957 yılında *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nde yayınladığı *Dine Doğru* adlı makalesi ile Ziya Gökalp'in Diyarbakır'da sürgün yıllarında otuz üç sayı çıkardığı *Küçük Mecmua* adlı dergideki *Dine Doğru* makalesi aynı adı taşımaktadır. Bu da onun sosyoloji ve özellikle din konusunda Ziya Gökalp'in etkisi altında kaldığını göstermektedir.

I. Baltacıoğlu'nun Yetiştirdiği Dönemin Toplumsal Yapısı

Türk toplumu Tanzimat dönemi ile yapısal değişimleri hayata geçirmiş, modernleşmenin geri döndürülemez adımlarını Tanzimat ile başlatmıştır. Bu dönem dinin etkinliğinin sınırlandırıldığı, devletin meşruiyetinin dinden yavaş yavaş uzaklaştığı bir döneme işaret eder (Okumuş, 1999: 308). Dinin kamusal hayatta kendisine ayrılan alandan geri çekilme emarelerinin görüldüğü (Çelik, 2021: 132) Tanzimat dönemiyle başlayan modernleşme ve batılılaşma hareketleri, dinin toplum yapısındaki yerini aydınlar arasında sorgulamaya açmıştır. Din olgusunun toplumdaki konumu hakkında fikir beyan eden aydınlardan birisi de İsmail Hakkı Baltacıoğlu'dur.

Yapısal işlevcilik kuramı, toplumsal sistemin işlerliği ve bu işlerlik halinin devamı için toplumsal kurumların fonksiyonları üzerine yoğunlaşır. Bu ekole göre toplumsal sistemler varlıklarının devamlılığı için kendilerinden beklenen rolleri yerine getirmek zorundadır (Wallace-Wolf, 2015: 42). Sosyal yaşamı hakkında anlamak için toplumsal olguların kendi aralarındaki işbirliğini görmek gerekir. Toplumsal bir fenomeni meydana getiren etkili nedenler ve yerine getirdiği işlevlerin araştırılması işlevselciliğin temel esasıdır (Durkheim, 1995: 107). Öyle ki bazen suç olgusu ve ona karşı gösterilen tepki dahi işlevsel olarak toplumsal vicdanı diri tutması açısından gerekli görülmüştür (Çelik, 2023: 47-61). Dinin toplumda hangi işlevleri üstlendiği, statüsü ve icra ettiği rollerinin durumu, gündelik yaşamı ne düzeyde etkilediği gibi birçok yönü araştırma konusu olmaktadır (Subaşı, 2014: 151). İşlevselciliğin önemli temsilcilerinden olan Durkheim'den etkilenen Baltacıoğlu, fikirlerini Gökalp çizgisinde, toplumcu, Durkheim'in organik dayanışma ve iş bölümü çerçevesinde olgunlaştırmıştır. Döneme özgü koşullar çerçevesinde Baltacıoğlu'nun düşünce ve duruşunda dönüşümler görülmektedir. İlk dönem yazılarında din konusunda reformist bir duruş gösterirken hayatının ilerleyen dönemlerinde daha ılımlı görüşler ileri sürmüştür (Şimşek, 19 Mart 2024). Erken dönem eserlerinde din hakkındaki görüşleri İslamcı cenahın tepkilerini çekecek kadar reformist iken, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* ve *Din Yolu Dergisi*'ndeki yazıları ile daha ılımlı bir duruşa evrilmiştir (Bayraktar, 1992: 5-37).

Cumhuriyet ile birlikte din, resmi ideolojinin ve devletin temeli olmaktan çıkmış, çıkarılan kanunlar ve yapılan reformlarla dinin toplumsal desendeki gücü çözülmeye ve zayıflatılmaya çalışılmıştır (Subaşı, 2004: 115). Baltacıoğlu, Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte toplumun temel dinamikleri üzerinde ağır yük gibi duran bazı devrimler hususunda ılımlı olmuştur. Bu bağlamda din konusunda Cumhuriyet ideolojisi ile Baltacıoğlu'nun görüşlerinin örtüşmediği, bu nedenle bazı reformları eleştirdiği görülmektedir (Kaçmazoğlu, 1999: 189). Genel çerçevede Baltacıoğlu'nun din hakkında Cumhuriyet'in resmi marjı içinde kaldığı söylenebilir (Güngör, 2008: 63).

Baltacıoğlu uçlarda olmaktan kaçınmış, ifrat ve tefritten uzak durmuş, bununla birlikte devrimleri, halkevleri ve köy enstitülerini savunmasına rağmen Kemalist kadrolar tarafından da tasvip görmemiş (Güngör, 2008: 63-64) ve 1933 üniversite reformunda akademik kadro dışı bırakılmıştır. Onu muhafazakar kesim ile Batıcı kesim arasında arafta kalmış bir münevver

olarak tanımlamak mümkündür. Baltacıoğlu bir tarafı ile muhafazakar, bir tarafı ile Batıcı olan fakat her iki tarafı da eleştiren bir kişi olarak aklen Batı taraftarı, duygusal açıdan geleneklerinden kopmamış birisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Kaçmazoğlu, 1999: 232).

II. Baltacıoğlu'nun Düşüncesinde Dinin Konumu

Din, kutsal bir temele dayalı, kendisine inananları bir topluluk içinde birleştiren inançlar, semboller ve ibadetler manzumesi ve kutsal şeylerle ilişkili inançlar ve pratikler sistemidir (Marshall, 1999: 156-157). Toplumsal bir kurum olarak dinin bireyi ilgilendiren yönü olduğu gibi, toplumsal yönü de mevcuttur. Tarih dini sistematığı olmayan bir toplumun varlığını bize haber vermemektedir (Baltacıoğlu, 1953: 2). Bu yönüyle din toplumsal bir olgudur. Dinsiz toplum ya da toplumsal boyutu olmayan bir dini düşünmek mümkün değildir. Din ve insanlığın varlığı birbirinden ayrılmaz bir karakter arz eder. Baltacıoğlu, dini hem bir gönül ve vicdan eylemi olarak (Baltacıoğlu, 1966: 68) hem de bir toplum meselesi olarak görür ve toplumsal bir olgu olarak onu incelemeyi sosyolojinin görevi olarak sayar (Baltacıoğlu, 1996: 36-37).

Cumhuriyet devrimlerini tecrübe etmiş birisi olarak Baltacıoğlu laik dünya görüşünü benimsemiş bir kişilik olarak karşımıza çıkar. Din ve devletin hem teorik hem pratik olarak ayrı olması gerektiğini düşünen Baltacıoğlu (Baltacıoğlu, 1932: 69), laiklik çerçevesinde dinin vicdana özgü olması gerektiğini savunur (Baltacıoğlu, 1957: 59). Ona göre dinin kendi sınırlarını aşp diğer sosyal kurumların alanına müdahale etmesi, din için anormal bir tezahürdür (Baltacıoğlu, 1953: 1). Bu görüşleri ile o, Cumhuriyet'in kurucu iradesinin din konusundaki aşırı reformlarını aydın tavrı ile eleştirirken, laikliği savunan bir kişi olarak, dini resmi otoritenin denetiminde insanların manevi ihtiyaçlarını karşılayan bir kurum olarak ele alır (Kaçmazoğlu, 1999: 231). Baltacıoğlu'nun bu düşünce formunun, döneminin baskın fikrî yapısı altında geliştiğini ifade etmek mümkündür.

Dini, toplumsal bir kurum olarak düşünen Baltacıoğlu, düşünce dünyası olarak etkisi altında kaldığı Emile Durkheim'dan mülhem olarak dinin görevini sorgulamakta ve buna anlamlı bir cevap aramaktadır. Ona göre din toplumsal bir olgudur ancak dinin görevinin ne olduğunu açıklama noktasında din sosyolojisi çok genç bir bilim olduğundan bu problematiği açıklamada henüz istenilen yetkinliğe ulaşamamıştır. Dolayısıyla bu görev daha çok bilim sosyolojisine düşer. İşlevselcilik kuramına göre din toplumda önemli bir görev icra eder. Dinin en önemli görevi, insanların irade gücünü arttırmaktır. Bu didaktik değil, yaşamayı önceleyen bir yöndür. Din, toplumu yüceltmeyi ve bireyin egolarını minimize etmeyi hedefler. İnsandaki menfi duyguların önüne geçer ve insanı ulvileştirir (Baltacıoğlu, 1957: 49-50). Böylece Baltacıoğlu, bağılı olduğu ekole uygun olarak din kurumuna fonksiyonalits bakış açısı ile yaklaşmaktadır.

Modernlik öncesi geleneksel toplumlarda din çoğunlukla gündelik yaşamda merkezî bir konumda bulunur. İbadet ve ritüeller toplumun maddi kültür ve sanatıyla bütünlük arz eder (Giddens, 2000: 465). İnsan topluluklarının homojen bir yapı oluşturmada özellikle devlet, millet, ulus gibi birlikteliklerin meydana getirilmesinde dil, kültür ve din önemli etkenler olarak karşımıza çıkar (Wach, 1957: 94). Baltacıoğlu'na göre sosyal kurumları, din, dil, ahlak, hukuk, sanat, ekonomi, aile, devlet, eğitim gibi belirli başlıklar altında toplamak mümkündür. Ancak bu olguların hepsi önem açısından eşdeğer değildir. Bunlardan din, dil ve sanat ana kurumlardır. Bu üç temel kurumun olmadığı toplum neredeyse yok gibidir. En ilkel kabilelerde dahi bu üç temel kurumu görmek mümkündür. Toplumlar ilerleyip işbölümü geliştikçe diğer kurumlar bu üç ana unsurdan doğup gelişirler. Din kurumu ise, bu üç ana kurumun içinde en zengin olanıdır (Baltacıoğlu, 1957: 55-56; 1966: 43). Bu konuda Baltacıoğlu'nun Ziya Gökalp'in toplum anlayışından etkilendiğini görmekteyiz. Gökalp de toplumdaki değerleri iktisat, düşünüş, sanat, ahlak ve din olmak üzere beş başlık altında toplamakta ve diğer olguların bunların içinde mevcut olduğunu, bunlardan doğduğunu belirtmektedir (Gökalp, 1982: 21-27).

Modern dönemde ortaya çıkan tartışmalardan birisi din-bilim ilişkisidir. Özellikle Batı'da Aydınlanma dönemi ile başlayan bu tartışmaya İslam dünyası bîgane kalmamış ve Osmanlı'nın son dönemlerinde aydınlar arasında dinin terakkiye mani olup olmadığı sorusu önemli tartışma konularından birisi olmuştur. Baltacıoğlu, din ile bilim arasında uyum olduğunu hatta dinin ahlak, hukuk, ekonomi gibi diğer toplumsal kurumlarla ilişki içinde, bu kurumlara etki ettiğini

düşünmektedir (Baltacıoğlu, 1996: 40). Baltacıoğlu'na göre din, toplumu oluşturan ve onun idamesini sağlayan en hayati kurumlardan birisidir. Weberyen bir ifade ile Baltacıoğlu dini bir üst yapı kurumu olarak görür. Wach'ın da önemle vurguladığı şekilde dinin toplumda bütünleştirici rolü üzerinde durur (Wach, 1957: 381). En nihayetinde toplumu belirli bir merkez etrafında bir araya gelmesinde din oldukça merkezi bir konumda durmaktadır (Çelik, 2021:134).

III. Milli Kültür ve Din İlişkisi

Baltacıoğlu, milli duyguları güçlü bir kişiliktir. Özellikle babasından almış olduğu ilk nüveyi Ziya Gökalp'in etkisi ile geliştirmiştir. O, din ile milli duygular arasında sıkı bir bağ olduğunu, bunların birbirini tamamlayan iki olgu olduğunu kabul eder. Ona göre din, toplumun milli varlığından ayrı düşünülemez.

Din, toplumun bütün katmanlarını etkileyen bir inanç bütünüdür. Sanat, mimari, musiki gibi olgular dinin verdiği ilham altında gelişirler (Wach, 1957: 43-44). Din, toplumsal kültürün oluşmasında başat faktördür. Mimariden müziğe, edebiyattan diğer sanat dallarına kadar kültürün birçok veçhesinde din belirleyici olmaktadır. Başat bir toplumsal kurum olarak din, yüzyılları kapsayan bir süreç içinde toplumun rengini, dokusunu oluşturan ana unsur olmuştur. Sırlı bir yaşayış olan din, toplumun öteki kurumlarını var etmekle kalmaz, onların kaynağı, yaratıcı özü olarak her zaman mevcudiyetini korur. Din toplumun ahlakından, hukukundan, dilinden, bilgisinden, sanatından ve felsefesinden ayrı bir varlık değildir. Bütün bu kategorilerin içinde varlığını devam ettirir. Baltacıoğlu burada kan metaforunu kullanarak kanın damarlarda bulunup, vücudun her hücrelerine ulaşması gibi, dinin toplumun tüm kılcal damarlarına kadar sirayet ettiğini ifade eder. Bütün bunlar bizi zorunlu olarak, dinî kişilik olmadan millî kişiliğin olamayacağı sonucuna götürür (Baltacıoğlu, 1957: 57).

Baltacıoğlu, *Ziya Gökalp* adlı eserinde din, dil ve sanatın olmadığı herhangi bir toplumun bulunmadığı gibi bunlar olmadan bilim, ekonomi, teknik vb. hiçbir sosyal kurumun varlığının mümkün olmayacağını da belirtir. Ona göre dini sadece mabetlere özgü bir olgu sanmak hatalı bir düşüncedir. Çünkü din bilinçaltına ait yapısı ile hayatımızın her yönünü etkisi altına alır. Bundan dolayı insanın sosyalleşmesi ve millî bir kimlik kazanması için dinî kişiliğe sahip olması gerekir (Baltacıoğlu, 1966: 60-61).

Din, düzenli olarak yapılan ibadet ve törenlerle kendisine inanan müntesiplerini bir araya getirir. İbadetlerle toplumda bir dayanışma duygusu yaratıp güçlendirir (Giddens, 2000: 471). İşlevselciliğin en önemli temsilcilerinden olan Durkheim, dolaylı olarak daha önce yapılan çalışmalar üzerinden ilkel kabileler üzerine yaptığı çalışmalarda dinin, kabilelerin çoğunda bütünleştirici bir güç olarak faaliyet gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu yüzden din, ortak değerlerin gelişmesinde ve bütünleşmesinde önemli bir kaynaktır (Wallace-Wolf, 2015: 46-53). Özellikle ilkel kabilelerde totemizm şeklinde tezahür eden dinin hayati bir olgu olduğunu ve ortaya koyduğu inanç ve pratikler ile müntesiplerini inanç birliği etrafında bir araya getirdiğini söyler. Ona göre din sosyal dayanışmayı ve bütünleşmeyi kuvvetlendiren bir yapı oluşturur (Er, 1998: 26-27).

Belli zaman aralıklarıyla ibadet için bir araya gelen cemaatin toplumun birlik ve bütünlüğünü sağlamadaki rolü yadsınamaz bir gerçektir (Wach, 1957: 94). İslam'da dini merasimler Allah katında insanların eşit olduğuna vurgu yapan ve böylelikle toplumsal bütünleşmeye katkı sunan ritüellerdir. Toplu yapılan ibadetler, bu ibadetlerin eda edildiği cami, mescid gibi mabetler insanlar için sosyalleşmenin sağlandığı mekanlardır (Çelik, 2021: 124). Baltacıoğlu'nun üzerinde durduğu hususlardan birisi de ibadet cemaatinin özel bir formu olan caminin milli bütünlüğe katkısıdır. Ona göre cami sadece bir ibadet mekânı değil, aynı zamanda toplumun kültürel zenginliğinin vücut bulduğu yerdir. Mimarî, hatt, çini ve musikî sanatlarının en zirve şaheserleri camilerde karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda insanların sosyalleştikleri bir yer olması açısından da cami müstesna bir yere sahiptir. Camiler insanların milli ve dinî duygularının oluştuğu ve şekillendiği yerlerdir. Dolayısıyla din insanların milli duygularının gelişmesinde önemli bir etkidir. Millî şuur ve din birbirlerini besleyen iki kaynaktır (Baltacıoğlu, 1957: 56-57). İbadetlerin ritüellere katılanların dinî tecrübelerini açığa çıkarmasının yanında grubun meydana gelmesinde ve zihniyet formlarının oluşmasında önemli

ölçüde katkıları bulunmaktadır (Wach, 1995: 40). Bu yüzden caminin temel fonksiyonu ibadet mekânı olmakla birlikte, toplumsal bütünlüşmeyi sağlamada önemli bir görev icra ettiğini göz ardı etmemek gerekir. Dini duyguların zayıflaması, toplumsal dokuyu çözmektedir. Dinin toplumdaki çekilmesi, ahlak, estetik, felsefe gibi alanlarda gerilemeyi getirmekte, halk ve aydınlar arasındaki uçurumu açmakta ve böylece milli birliğe zarar vermektedir (Baltacıoğlu, 1996: 28). Neticede din, ortaya koyduğu inanç ile toplum için gerekli olan mefkûre ve düşünce birlikteliğini sağlayarak homojenliği, birlik ve bütünlüşü tesis eder.

Baltacıoğlu, Ziya Gökalp'in düşüncelerinden önemli ölçüde etkilenmiş olmasına rağmen ümmet anlayışında ve o dönemin halifelik tartışmalarında Gökalp'in fikirlerine katılmaz. O, halifelik konusunda Ziya Gökalp ile ayrı çizgilerde durur. Gökalp, halifeliği toplumun dini hayatını ihya için gerekli görür ve bu kuruma önem verir. Oysa Baltacıoğlu milli duyguların ümmet arasında birleştirici bir halifelğe engel olduğunu düşünür (Baltacıoğlu, 1966: 64-73). Gökalp, saltanatın kaldırılmasından sonra dahi hilafeti savunan yazılar yazarken, Baltacıoğlu milliyetçilik ile bağdaştıramadığı için halifelğe karşı durmuştur (Kaçmazoğlu, 1999: 196).

IV. Toplumsal Kalkınma ve Din

Baltacıoğlu ilerleme ile din arasında olumlu bir ilişki olduğunu düşünür. Ona göre din asla ilerlemeye engel değil bilakis ilerlemeyi teşvik eder (Baltacıoğlu, 1996: 46). Bununla birlikte o, dinde reform yapılmasından yanadır. Bir değişim dönemi olarak tanımladığı Tanzimat Dönemi'nde din konusunun ele alınmamasını eleştirir ve kalkınmanın muharrik gücünün ancak din olabileceğini belirtir. Fakat Tanzimat Dönemi aydınlarının bunu anlayamadığını, Tanzimat Dönemi'ndeki değişikliklerin yüzeysel kaldığı vurgular (Baltacıoğlu, 1957: 45).

Max Weber, kapitalizmin doğuşunda Protestan Mezhebi ahlakının tetikleyici unsur olduğu tezini ileri sürmüştür (Weber, 2001). Weber'in Protestanlık ile kapitalizm arasında kurduğu ilişkiye benzer şekilde Baltacıoğlu da din ile toplumsal kalkınma arasında bir ilişki kurar (Güllü, 2015: 207). Toplumsal kalkınmanın dil, din ve sanattaki kalkınmadan, özellikle dindeki reformdan geçtiğini düşünür. Batı'daki Reform Hareketleri onun bu konudaki düşüncesinin temelini oluşturur. Özellikle Luther'in Hristiyanlık dini hakkındaki devrimsel düşünce ve pratiklerinin, toplumun kalkınmasındaki temel dinamik olduğunu ve bu tarihsel olgunun bizdeki kalkınmaya örnek olabileceğini iddia eder (Çelik, 2022: 260). Baltacıoğlu'nun dindeki reformdan kastının Kur'an-ı Kerim'in ana dile tercümesi olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü o, anlaşılamayan bir ibadet dilinin kul ile Allah arasında bir engel olduğunu düşünmektedir (Baltacıoğlu 1957: 57-58; 1966: 68). Ona göre Batı'daki kalkınmanın temeli ne demokrasi, ne sanayileşme ne de okullaşma ile başlamıştır. Batıdaki kalkınmanın temeli İncil'in ulusal dillere çevrilmesi ve bunun birbirini tetikleyecek şekilde edebiyatı, milli devleti, ekonomiyi ve en nihayetinde demokrasiyi doğurması olmuştur. Aynı sürecin bizde de olabileceğini, dolayısıyla dinde reform olarak söylem haline getirdiği Kur'an-ı Kerim'in tercümesini kalkınmanın ilk hareket noktası olarak görür (Baltacıoğlu, 1966: 68).

Baltacıoğlu'nun Kur'an-ı Kerim'in tercümesine ilgisi oldukça fazladır. Aslında onun Kur'an üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgisi vardır. *Allah* adlı eserinde, o zamana kadar yapılan Kur'an-ı Kerim tercümelerinin çoğunlukla yanlış olduğunu ve hatalar barındırdığını ifade ederek yeni bir Kur'an-ı Kerim meali yazma arzusunu dile getirir. Mevzubahis eserinde Kur'an'da Allah kavramını ele alarak bir nevi konulu tefsir çalışması yapmış ve Kur'an'daki Allah tasavvurunu açıklamaya çalışmıştır (Baltacıoğlu, 1954: 1). Onun, o güne kadar yapılmış olan Kur'an-ı Kerim çevirilerinin yanlışlarla dolu olduğu ve Kur'an-ı Kerim'i ancak felsefi alt yapısı olan bir kimsenin çevirebileceği iddiası (Baltacıoğlu, 1953: 43) Kur'an-ı Kerim tercümesi konusunda aşırı olan görüşleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte kendisinin yaptığı Kur'an-ı Kerim tercümesinde (Baltacıoğlu, 1966: 68) halkın konuştuğu dilden uzak, yoğun bir şekilde öz Türkçe kelimeler kullanarak aslında Kur'an-ı Kerim'in tercümesi konusunda yaptığı itirazlara daha sonra kendisi muhatap olmuştur.

Baltacıoğlu'nun yaptığı Kur'an-ı Kerim tercümesinden övgüyle bahsedenler olduğu gibi eleştirilenler de olmuştur. Bu eleştiriler özellikle Peyami Safa, Hasan Ali Yücel gibi dönemin

aydınları tarafından onun Kur'an-ı Kerim tercümesindeki ilmi zayıflığı ve yaptığı tercümenin bizzat Kur'an-ı Kerim yerine konulma endişesinden kaynaklanmıştır (İşler, 2000: 3170).

Kalkınmayı diğer faktörleri göz ardı ederek, sadece Kur'an-ı Kerim'in yeniden ve doğru bir şekilde tercüme edilmesi gibi tek bir olaya bağlaması, Baltacıoğlu'nun determinist ve indirgemeci bir yaklaşım içinde olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle o Batı toplumu ile içinde yaşadığı toplumun yapısal farklılıklarını göz ardı etmekte, her iki toplumun dini inanç ve kültüründeki temel ayrılıkları dikkate almamaktadır. İlerlemeyi tek bir faktöre bağımlı kılması dönemin koşulları altında geliştirdiği sığ bir söylemdir. Oysa kalkınma toplumun tüm vechelerini etkileyecek ve tek bir faktöre indirgenemeyecek kadar geniş boyutlara sahip olmayı gerektirir.

SONUÇ

Baltacıoğlu bir geçiş dönemi aydınıdır. Osmanlı'nın son dönemlerinden Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına kadar toplumsal değişim ve dönüşümü yakından takip etmiş ve bu konuda kitap ve makaleler yoluyla fikirlerini toplum ile paylaşmıştır. Bir geçiş dönemi düşünürü olarak Baltacıoğlu, toplumun geçirmiş olduğu dönüşümü yansıtmaya açısından önemli bir şahsiyettir. Henüz hayatta iken kendisi üzerine çalışmalar yapılmış, düşünceleri analiz edilmiştir. Baltacıoğlu eklektik bir sosyologtur. Bir yandan kökeni pozitivistlere dayanan Batıcı, laik görüşlere dayanırken, diğer yandan milliyetçi, muhafazakar değerlerin toplum için vazgeçilmezliğini savunmuştur. Baltacıoğlu'nun din hakkındaki görüşlerinin Durkheim'in toplumcu bakış açısı altında geliştiği ifade edilebilir. Din ile alakalı düşüncesinin temelinde dinde reform ve Kur'an'ın Kerim'in Türkçeye tercümesi yatar. Kur'an çevirileri üzerine yaptığı çalışmalarda, çevirilerde gördüğü yanlışlıklar ve öz Türkçeye uygun yeni bir çevirinin uluslaşma ve kalkınmaya katkısı üzerinde sıklıkla durmuştur. O, Kur'an-ı Kerim'in yapılan tercüme konusunda aşırıya varan derecede eleştirilerde bulunmuş fakat daha sonra kendi yapmış olduğu Kur'an-ı Kerim tercümesinde eleştirmiş olduğu hatalara kendisi düşmüştür.

Baltacıoğlu din ile milliyetçiliği ayrılmaz bir ikili olarak görmüş ve bu iki olgunun birbirini tamamlayan unsurlar olduğunu belirtmiştir. Toplumun milli bir şuur etrafında birleşmesinde dinin önemi üzerinde ısrarla durmuştur. Milli duyguların dinden beslendiğini, aynı zamanda dinin, mimari, sanat, dil gibi kültürel unsurlara sindiğini açıklamıştır.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu toplumun kalkınması ve ilerlemesinin temelinde dinin önemli bir işlevinin olduğunu düşünür. Ancak bunun yolunun dinde reform olarak adlandırdığı Kur'an-ı Kerim'in yeniden öz Türkçe çevirisinden geçtiğini ifade eder. Ancak toplumsal gelişmeyi sadece Kur'an-ı Kerim'in yeni bir tercümesine indirgemesi ve diğer faktörleri ihmal etmesi determinist ve sığ bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Baltacıoğlu, İ. H. (1932). *Mürebblere*. Sühulet Kütüphanesi.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1953). "Bakara Bölümünün Türkçesi Üzerine Düşünceler". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/4, 43-59.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1953). "Kur'an Felsefesi Üzerine İnceleme". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/1, 1-5.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1954). "Allah". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/3-4, 1-18.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1957). "Dine Doğru". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI/1-4, 44-59.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1966). *Ziya Gökalp*. Yeni Matbaa.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1996). *Din ve Hayat*. Haz. Abdullah Özbek, Esra Yayınları.

- Bayraktar, Mehmet F. (1992). "İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/36-38. TDV Yayınları.
- Berkes, N. (2012). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. (18. Baskı) Yapı Kredi Yayınları.
- Bulut, R. (2022). "İslamcı Aydın Ömer Ferit Kam'ın Batılışma Anlayışı". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 5/2, 443-457.
- Çelik, E. (2021). *Olağanüstü Durumlar Sosyolojisi ve Din*. M. Emin Çiftçi (Ed.), *İslâm Düşüncesinde Rahmet ve Musibet* (1. Baskı, s.117-136) içinde. Siyer Yayınları.
- Çelik, E. (2022). *Yüksek Eğitim Sisteminde Din Sosyolojisinin Yeri*. S. Kara ve S. Aybey (Ed.), *Klasikten Moderniteye Geçiş Bağlamında Türkiye'de Dini Eğitim* (1. Baskı, s.253-268) içinde. İlâhiyât Yayınevi.
- Çelik, E. (2023). *Çocuk, Suç ve Din İlişkisi*. Beyan Yayınları.
- Durkheim, E. (1995). *Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları*. (C. B. Akal, Çev.). (1. Baskı). Engin Yayıncılık.
- Er, İ. (1998). *Din Sosyolojisi*, Akçağ Yayınları.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. (H. Özel-C. Güzel, Çev.), Ayraç Yayınevi.
- Gökalp, Z. (1982). *Makaleler VII*. Kültür Bakanlığı Yayınları, <https://www.ulkuyaz.org.tr/ziya-gokalp-dine-dogru/> adresinden 03 Ekim 2021 tarihinde alınmıştır.
- Güngör, M. (2008). "Çağının Önünde Koşan Bir Aydın: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu". *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4/1, 54-64.
- İşler, A. (2000). "İsmayıl Baltacıoğlu'nun Din Yolu Dergisi Özelinde Din Anlayışı". *International Social Sciences Studies Journal*, 6/66, 3166-3173.
- Kaçmazoğlu, H. B. (1999). *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*. Birey Yayıncılık.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınhay-D. Kömürcü Çev.), Bilim ve Sanat Yayınları.
- Okumuş, E. (1999). *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*. İnsan Yayınları.
- Subaşı, N. (2004). *Gündelik Hayat ve Dinsellik*. İz Yayıncılık.
- Subaşı, N. (2014). *Din Sosyolojisi*, Dem Yayınları.
- Şimşek, A. (2021). "İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu". *Atatürk Ansiklopedisi*. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ismayil-hakki-baltacioglu-1886-1978/?pdf=3574> adresinden 19 Mart 2024 tarihinde alınmıştır.
- Wach, J. (1957). *Sociology of Religion*. (8. Impression), The University of Chicago Press.
- Wallace R. A. ve Wolf A. (2015). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. (L. Elburuz-M. R. Ayas Çev.), (6. Baskı), Doğu Batı Yayınları.
- Weber, M. (2001). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. (T. Parsons trans.), (1. Published), Routledge Classics.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author
Figen GİRGIN*

Makale Adı/Article Name

Görünenin Ötesi: Sanatta X-ışını Estetiği

Beyond the Visible: X-ray Aesthetics in the Art

ÖZ

X-ışınları, beden ve nesnelerin iç yapısını görüntüleme kabiliyetleriyle geniş bir kullanım alanına sahiptir. Kemikler, iç organlar ve dişler gibi birçok tıbbi durumun teşhisinin yanı sıra endüstriyel alanda, kalite kontrolü ve malzemenin test edilmesinde; havaalanı, alışveriş merkezi gibi yerlerde ise güvenlik kontrolü amacıyla kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra sanat alanında bazı sanatçılar estetik ifade için X-ışınları gibi teknoloji tercihleri ile yenilikçi yaklaşımlar sunmaktadırlar. X-ışınlarının sanat alanındaki kullanımı iki şekilde gerçekleşir. Birincisi, sanat eserlerinin alt katmanlarına inerek tarihlendirme, kökenlerin, orijinalliğin ve eserdeki olası hasarların belirlenmesi ve kullanılan malzemelerin tespiti gibi amaçlarla kullanılır. İkincisi ise X-ışınları görsel ifade amacıyla doğrudan kullanılır ve nihai görüntünün ortaya çıkmasına olanak tanır. Bu araştırma, X-ışınlarının sanat alanında kullanımı üzerine odaklanmış olup, konuyla ilgili literatür taraması yöntemine dayanmaktadır. Araştırmanın amacı, X-ışınlarının sanat alanındaki rolünü ve etkilerini incelemek ve sanat-teknoloji ilişkisi bağlamında bu alandaki yenilikleri çözümlemektir. X-ışınları ve dolayısıyla görünenin ardındaki merak, farklı disiplinlerde çalışan radyologlar ve sanatçılar arasında etkileşimi sağlar. Araştırma sonuçları, radyologlar arasında X-ışınlarını yalnızca tıbbi teşhis ve tedavi için değil, aynı zamanda sanatsal fotoğraflar çekmek gibi farklı amaçlarla kullananların da mevcut olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, bazı sanatçılar, X-ışınlarının teknik özelliklerini kullanarak, radyolojik görüntülerin estetik nitelikleri, kompozisyon ve ton değerleriyle birlikte sembolik, kavramsal veya duygusal anlamlara da odaklanırlar.

Anahtar Kelimeler: X-ışını, X-ışını Sanatı, Radyoloji, Sanat, Teknoloji, Bilim.

ABSTRACT

X-rays have a wide range of applications due to their ability to visualise the internal structure of bodies and objects. As well as diagnosing many medical conditions such as bones, internal organs and teeth, it is used in industry for quality control and materials testing, and for security checks in places such as airports and shopping centres. In addition, in the field of art, some artists offer innovative approaches with technological preferences such as X-rays for aesthetic expression. The use of X-rays in art is realised in two ways. Firstly, it is used for purposes such as dating by penetrating to the lower layers of artworks, determining the origin, originality and possible damage in the work, and determining the materials used. Secondly, X-rays are used directly for visual expression, allowing the final image to emerge. This research focuses on the use of X-rays in the field of art and is based on literature review on the subject. The aim of the research is to examine the role and impact of X-rays in the field of art and to analyse innovations in this field in the context of the relationship between art and technology. X-rays, and with them the curiosity about what lies behind the visible, allow for interaction between radiologists and artists working in different disciplines. The research findings indicate that among radiologists, there are those who use X-rays not only for medical diagnosis and treatment but also for various purposes such as taking artistic photographs. On the other hand, some artists use the technical characteristics of X-rays to focus on the aesthetic qualities, composition and tonal values of radiological images, as well as their symbolic, conceptual or emotional meaning.

Keywords: X-ray, X-ray Art, Radiology, Art, Technology, Science.

Extended Abstract

When the usage areas of X-rays are generally evaluated, it can be said to encompass three types of perspectives: scientific, medical, and artistic. The pioneering examples of X-rays in art are based on drawings of animals and humans' spines, ribs, and internal organs made without the use of X-ray machines (Wagelie, 2002). In this research, studies conducted without the use of any X-ray machines since the Mesolithic period are excluded, and instead, direct usage of X-rays is considered. Additionally, this research focuses on the artistic perspective rather than the scientific and medical perspectives. Based on literature review, the aim of this research is to examine the role and effects of X-rays in the field of art and analyze the innovations in this field within the context of the art-technology relationship.

To achieve this goal, answers have been sought to the following questions:

1. How is X-ray used in the field of art, and what are some examples of these usage forms?
2. Why do artists use X-rays, and what are the effects of this usage on their artistic practices?
3. How do viewers perceive artworks created with X-rays?
4. What kind of innovation is created in the relationship between art and technology through the use of X-rays, and how does this innovation change artistic practice?

Experiments conducted with X-rays provide us with many astonishing examples. These rays can make many materials transparent that were previously considered opaque by rendering them permeable. This allows the internal structures of humans, animals, plants, and various objects to become visible. For example, letters inside a box, items inside a wallet, or the bones of a body inside clothing can be revealed, while the box, wallet, and human skin become indistinct.

X-rays play crucial roles in complementing human sensory apparatus, triggering diagnosis, safety, as well as a sense of entertainment and imagination (Lenander, 2021: 17). These images encompass various perspectives such as in-depth examination, uncertainty, and alienation. For artists, these uncertainties and distortions hold the potential to create new and unexpected aesthetic effects. The contemporary interest in X-ray images in art can be associated with visual and aesthetic elements such as nature abstraction, negative aesthetics, multilayering, and experimental compositions. Additionally, artists can express an image of the body's internal structure by likening it to natural or artificial elements in the external world. For instance, Brett Prywitch's likening of the lower part of a leg to trees can emphasize the individual's inner connection with nature or highlight the complex internal structure of a person. Since Bertha Roentgen saw the X-ray image of her own hand, X-rays have sometimes been associated with death, and some artists have used X-ray images of deceased animals, focusing on topics such as human impacts on nature and disruption of natural balance. In the past, Bertha Roentgen was reminded of her mortality when she looked at the X-ray image of her living hand. Today, looking at X-ray images of deceased beings emphasizes the need to focus on how these images are created rather than what we should see in them. As viewers, questioning the causes of these beings' deaths has turned into a process of realizing one's own role. These works, aiming to remind of the fragility in the natural world and the effects of human activities, may not receive as positive views as X-ray images revealing the inner beauties of living and non-living beings. This is because the responsibility of confronting can overshadow the pleasure of discovery in such works. While some viewers may find these works highly impactful in terms of environmental sensitivity and awareness, others may find them pessimistic and discomfoting. Furthermore, images of deceased human bodies, along with animals and natural life, have been used to emphasize individuals who have lost their lives in tragic events such as terrorism or war. The interpretation and perception of these images, like others, can vary depending on the viewer's perspective and experiences.

The artistic examples of X-ray images have generally emerged in black and white, with the observation of blue tones being used later on. However, as we approach the present day, while this color perception continues, some artists have transitioned to digital platforms, especially using digital programs like Photoshop to colorize X-ray images with different colors.

Among artists working with X-rays, it has been identified that individuals working in hospital environments or providing education have a mission to explore different aspects of objects, reveal unseen aesthetic and sensory connections, increase patients' understanding, and reduce misconceptions and concerns.

Giriş

X-ışınları, içyapıları görüntüleme kabiliyetleri sayesinde tıbbi alanda, endüstriyel sektörde, güvenlik kontrollerinde ve sanat gibi çeşitli alanlarda kapsamlı bir kullanım olanağı sunmaktadır. X-ışınlarının kullanım alanları genel olarak değerlendirildiğinde, bilimsel, tıbbi ve artistik olmak üzere üç tür bakışı içerdiği söylenebilir. Gunnar Schmidt'e göre, Wilhelm Conrad Röntgen gibi fizikçiler, "süreçler, akımlar ve enerjiler" ile ilgilenirken; tıp uygulayıcıları somut gerçekliğe (anatomi), görme yeteneğine (anatomiye görebilme) ilgi duyarlar. Röntgen, bu yeni ışınlarla farklı nesnelerin fotoğraflarını çekmesine rağmen, çoğunlukla X-ışınları ile özdeşleştirilen "nüfus edici görüş" ile pek ilgilenmez. O, görünmez akımların ve süreçlerin bıraktığı izler, lekeler ve işaretlere odaklanmıştır. X-ışınlarına tıbbi bakış ise, fizikçilerin yaklaşımdan daha yaygın hale gelmiştir (Schmidt, 1998'den akt. Lenander, 2021: 12). Tıbbi yaklaşımda X-ışınlarının başlıca görevi, hekim için bedeni derisi ve etinden ayırarak, şeffaf hale getirmektir. Bu bağlamda ortaya çıkan görüntüye yönelik hekim görüşü, "tıbbi bakış" haline gelir. X-ışınlarına tıbbi yaklaşımda bakıldığında hem nüfus edici görüş hem de şeffaflık etkisi onu fotoğraf alanına yaklaştırır ve X-ışınlarının şeffaf fotoğrafçılık türü olarak algılanmasına yol açar (Lenander, 2021: 13). Artistik yaklaşımda, görüntüler oluşturmak veya var olan görüntüleri elde etmek için laboratuvarında yapılan uygulamalara ihtiyaç duyulur. Bu yaklaşımla oluşturulmuş bir görüntü, hem tıbbi anlamda hem de estetik açıdan değerlendirilir (Casini, 2010).

Röntgen'in Aralık 1895'in sonlarında bulgularını yayınlaması, ilk atom bombasının patlamasından önce, herhangi bir bilimsel bulgunun yayılmasına verilen en hızlı ve kapsamlı tepkiyi tetiklemiştir (Henderson, 1988: 324). X-ışınlarının tanınan özellikleri, tıbbi müdahalelerde hızlı bir şekilde benimsenmesini sağlamıştır. Röntgen'in duyurusundan bir ay sonra doktorlar X-ışınlarını kullanarak insan vücudundaki mermileri bulmuş ve kırık kemikleri fotoğraflamışlardır (Assmus, 1995: 14-15). Pensilvanya Üniversitesi'nden Dr. Henry W. Cattell, X-ışınlarının böbrek taşları ve sirozlu karaciğerlerin teşhisindeki önemini doğrulamıştır. Fotoğrafçılar, X-ışınlarını yeni bir deneyim olarak görürler ve 1896 ve sonrasında, X-ışınlarının nasıl yapılacağına dair kılavuzlar ve fotoğrafçılık dergisi makalelerinin sayısında artış yaşanmıştır. X-ışını öncülerinden A. C. Swinton, Röntgen'in cihazını test etmek için kendi elinin iskelet görüntüsünü oluşturmuş ve bu görüntüyü 1896'da La Nature dergisinde yayınlamıştır. X-ışınları üzerine gerçekleştirilen bir kamu gösterisinde Röntgen, anatomist Albert von Kolliker'in elinin bir X-ışını fotoğrafını çeker. Von Kolliker, iskelet elini görmekten memnun olmuş ve X-ışınlarına "Röntgen ışınları" adını vermiştir. İskelet-el portreleri o kadar popüler hale gelmiştir ki, 1896'nın ortalarına gelindiğinde, Quarterly Review, X-ışını fotoğraflarının ders salonlarından, karikatürlere ve tiyatrolara kadar her yerde görülmelerinden ötürü onların klişeleşmişliğinden yakınır. Montmartre'da popüler olan Cabaret du Néant'de, yansımaları illüzyonlarla insanın X-ışınlarıyla iskelete dönüşümü taklit edilirken, Thomas Mann 1924 tarihli "Der Zauberberg" (Büyülü Dağ) adlı romanında X-ışınlarına fazlasıyla dikkat çeker. Verem hastalarının kaldığı bir sanatoryumda geçen romanda, X-ışınları tıbbi teşhis ve tedavi sürecinin doğal bir parçası olarak yer alır. Ancak romandaki karakterlerden Hans Castorp'un kendi elinin X-ışını görüntüsüyle karşılaştığında verdiği tepki, von Kolliker'in tepkisinden oldukça farklıdır. Castorp'un bu görüntü karşısında mezarın içine bakıyormuş gibi hissettiğini ifade etmesi, X-ışınlarının sağladığı ekstra duyuşsal gerçeklikle ilgili bir duygu aktarır ve insan duyu algısının kısıtlılığına işaret eder (Henderson, 1988: 324-325; Pamboukian, 2001: 60; Lenander, 2021: 4, 31). Bu durum aynı zamanda, Röntgen'den bu yana X-ışınlarının yaygın olarak kullanılan görsel temsiline atıfta bulunarak, görsel deneyimin yazılı ifadesine dönüşür.

Röntgen'in ilk radyografisini eşi Bertha Röntgen'in elinden alması ve ona göstermesi sırasında, Bertha'nın bu görüntüde kendi ölümünü gördüğünü iddia ettiği söylenir. X-ışınlarıyla ilişkilendirilen ölüm ve öteki dünya, teknolojinin kendisi kadar eski bir çağrışımdır. Mann'ın romanındaki karakterlerden biri olan Castorp'un el görüntüsüne verdiği tepki, Bertha Röntgen'in tepkisiyle metinsel açıdan da benzerlik taşımaktadır (Lenander, 2021: 33). Bertha Röntgen'in eliyle başlayan X-ışını yolculuğunda el günümüzde de vazgeçilmez görüntülerden biridir. El

görüntüleri üzerine odaklanan sanatçılardan biri de Marc Ferrante'dir. Ferrante, 2005-2016 yılları arasında gerçekleştirdiği "Hand Plays..." (El Oyunları) adlı X-ışını projesinde ellere odaklanarak, jestlere ve hareketlere önem vermiştir. Ferrante, Bertha'nın elinin statik görüntüsünü çelişkili bulmuş ve radyografik görüntünün kişiyi kendi bedeninden ayıran bir engel gibi olduğunu düşünmüştür. Çünkü ona göre, "el tutuşur, dokunur, okşar, ifade eder". Yine Ferrante'ye göre, radyografi, doktorun kontrolünü sağlar ancak duyguları veya yaşamı temsil etmekten uzaktır (Ferrante, t.y.).

Sanatta X-ışınlarının öncül örnekleri, röntgen makineleri kullanılmadan yapılan hayvanların ve insanların omurga, kaburga ve iç organları çizimlerine dayanır. "X-ışını tarzı sanat" ya da "Röntgen tarzı sanat" olarak adlandırılan ve günümüzde de birçok yerli halkın uygulamaya devam ettiği bu çizim geleneği, Mezolitik dönemden beri bilinen çok eski bir sanat biçimidir ve kökleri tarih öncesi avcılık kültürüne dayanmaktadır (Wagelie, 2002).

Bu araştırmada, Mezolitik dönemden bu yana hiçbir bir röntgen makinesi kullanılmadan yapılan çalışmalar kapsam dışı bırakılmış olup, bunun yerine doğrudan X-ışınlarının kullanımı dikkate alınmıştır. Ayrıca bu araştırma, bilimsel ve tıbbi yaklaşımlardan ziyade, artistik bakış açısına odaklanmaktadır. Konuyla ilgili literatür taramasına dayanan araştırmanın amacı, X-ışınlarının sanat alanındaki rolünü ve etkilerini incelemek ve sanat-teknoloji ilişkisi bağlamında bu alandaki yenilikleri çözümlenektir.

Bu amaca ulaşmak için aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. X-ışınlarının sanat alanında kullanımı ne şekildedir ve bu kullanım biçimlerine dair örnekler nelerdir?
2. Sanatçılar X-ışınlarını neden kullanırlar ve bu kullanımın onların sanatsal pratikleri üzerindeki etkileri nasıldır?
3. X-ışınları ile yapılmış eserleri izleyiciler nasıl algılar?
4. X-ışınlarının kullanımıyla sanat ve teknoloji arasındaki ilişkide nasıl bir yenilik yaratılmaktadır ve bu yenilik, sanat pratiğini nasıl değiştirmektedir?

1. Sanat Eserlerinin Analizinde X-ışınlarının Kullanılması

Fizikçi Walter König, 1896 yılında, Frankfurt'taki bir Fizik Topluluğu ile gerçekleştirdiği ilk radyografik araştırmada, müzelerde sergilenen eserlere yönelik bilinen en erken X-ışını kullanımına imza atmıştır. Bu araştırma kapsamında, Senckenberg Doğa Tarihi Müzesi'nde bulunan antik Mısır çocuk mumyası da taranmıştır (Zesch vd., 2016: 172-173). XRF (X-ışını floresansı), 1960'ların başında, kazı alanlarında obsidyen ve seramik gibi malzemelerin kaynağının belirlenmesine olanak sağlayarak arkeolojide devrim yaratmıştır. Bu da arkeolojinin, eserlerin kökenlerini ve ticaret yollarını daha doğru bir şekilde belirlemesine yardımcı olmuştur. Örneğin, XRF, "Terracotta Ordu"sundaki savaşçı heykeller arasındaki malzeme farklılıklarını tanımlamış ve bunları çeşitli üretim merkezleri ile ilişkilendirmiştir (Ali, 2024).

X-ışınları, yüksek enerjili ve çok kısa dalga boyuna sahip olduklarından, çoğu katı nesnenin içinden geçebilirler. Resimlerin içinden geçerken, farklı malzemeler kimyasal bileşimlerine ve kalınlıklarına bağlı olarak X-ışınlarının yolunu farklı derecelerde engeller. Resimlerde kurşun gibi yüksek atom ağırlıklı elementler içeren bölgeler X-ışınlarını güçlü bir şekilde engeller ve bu nedenle beyaz görünürken; karbon ve diğer hafif elementlerden oluşan bölgeler X-ışınlarının geçmesine izin verir, bu da görüntüde koyu veya siyah alanlar oluşturur (Collins ve Villis, 2020).

X-ışınları, bir sanat eseri hakkında detaylı bilgi edinmek için önemli bir araçtır. Bir tablonun görünür yüzeyinin altına bakmamıza olanak tanır. Bu, X-ışınlarının keşfedilmesinden kısa bir süre sonra onunla ilişkilendirilen şeffaflık etkisi ve nüfuz etmenin bir uzantısıdır. Bir eserin X-ışını görüntüsü, sanatçının tekniği ve çalışma yöntemi hakkında bilgi sağlar. Bunun yanı sıra sanat eserinin nasıl oluşturulduğu, kompozisyondaki değişiklikler, sanatçıdan başka kişilerce yapılmış müdahaleleri öğrenmemize olanak tanır. Sanat eserininin geçirdiği restorasyonlar, boya kayıpları ve hasarların belirlenmesini sağlar. Ayrıca eserlerin tarihlendirilmesi, üç boyutlu nesnelerin ve eserlerin yapısını belirlemeye yardımcı olur. Bir heykelin içyapısını, bir mobilyadaki çivilerin

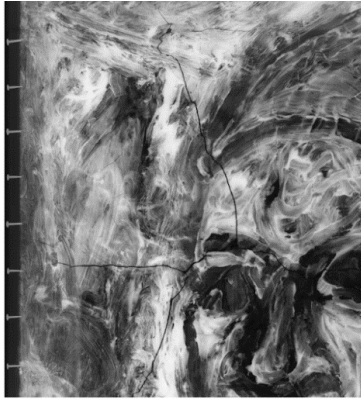
eski mi yeni mi olduklarının ortaya çıkarılmasını sağlar (Museum Boijmans Van Beuningen, t.y.; The National Gallery, t.y.). Birçok müze bazen orijinallik tartışmalarına son vermek, bazen de yukarıdaki gerekçelerle X-ışınlarıyla eserleri analiz etmektedir. Hatta bu analizlere ilişkin müzelerin makalelerinin sayısı da azımsanmayacak ölçüdedir. Örneğin, Vermeer'e ait olduğu düşünülen "Emmaus'ta Akşam Yemeği" adlı tartışmalı tabloda, standart olmayan elementler belirlenmiş ve eserin bir taklit olduğu ve Han van Meegeren tarafından yapıldığı ortaya çıkarılmıştır.

Eserlerin mevcut durumunun değerlendirilmesi, onların korunması ve gerekli restore edici işlemlerin uygulanması açısından önemlidir. Tabloları, özellikle ahşap destekli tabloları hareket halindeki nesnelere olarak düşünebiliriz. Zamanla bu tür eserlerde eğrilme, oksitlenme veya çürüme gibi sorunlar ortaya çıkabilir. X-ışını analizi yapılan resimler genellikle yağlıboya tekniği kullanılarak keten bezi üzerine yapılmış olanlardır. Keten de tıpkı diğer kumaşlar gibi, küf ve böcek gibi zararlı organizmaların neden olduğu hasarlarla bozulabilir. Ağaç kemiren böceklerin oluşturduğu hasarlar, macunla kapatılmamışsa, radyografik plakada koyu alanlar olarak görülecektir. Küf, kumaş liflerini yok edebilir ve bu da eserin bütünlüğünü tehlikeye atabilir. Çoğu tuvalde boyanın kumaş liflerine nüfuz etmesini önlemek için astar kullanılır. Ancak kumaş iplikleri nemle şişebilir ve dehidratasyonla daralabilir, bu da resimlerin gevşemesine ya da gerginleşmesine yol açabilir. Tuvalin kasağına çakılan çiviler, ağaçtaki pas miktarını arttırabilir (James vd., 1983: 215-216; Faldi ve Paolini, t.y.).

Radyografik teknikler, tasarım katmanını değerlendirmede özellikle yararlıdır çünkü pigmentin ve dağılımının doğru bir şekilde belirlenmesine yardımcı olabilirler. Zamanla yüzeyde boya çatlakları oluşabilir. Tablonun yaşına bağlı olarak, çatlaklar resmin tüm katmanlarını delerken, askı ortamından kaynaklanan çatlaklar ise belirli bir katmanda sınırlı kalabilir. Ayrıca eser yüzeyi darbelerden de etkilenebilir. Görsel incelemeler bu tür çatlakların karakteristik yapısını belirlememize yardımcı olur. Eserin üzerindeki boya çatlakları bazen de altında gizlediği bir resmin habercisi olabilir. Bir müze restoratörünün içgüdüleri ile analiz edilen Paul Cézanne'nin "Still Life with Bread and Eggs" (Ekmek ve Yumurtalar ile Natürmort) (1865) adlı tablosu buna örnek olarak verilebilir. Cincinnati Sanat Müzesi'nin baş restoratörü Serena Ury, boya yüzeyinde çatlakları fark ederek, başka bir görüntünün bu tablonun altında gizli olabileceğini düşünmüştür. X-ışını analizi Ury'nin şüphelerini doğrular. Bu natürmortun altında, oturan bir erkek figürü resmi ortaya çıkar. Bu doğrultuda X-ışınları, resmin durumunu değerlendirmenin yanı sıra, gizli çalışmaların keşfi için de kullanılabilir; ancak bazen pigmentler radyografi görüntülerinde görülmeyle uyumlu olmayabilir, bu nedenle çok yönlü bir inceleme yapılması önemlidir (James vd., 1983: 217-219; Sutton, 2022).

X-ışınlarıyla analiz yapan araştırmacılar için heyecan verici durumlardan biri, bir sanat eserinin altında başka bir esere rastlamaktır. Henri Poincaré'nin 1902'de katot ışınları, X-ışınları ve radyoaktivite üzerine yazdığı makalede: "Kaç beklenmedik sakini saklıyor?" ifadesi sanat eserlerinin altından çıkan yeni eserlere oldukça uygun düşer (Henderson, 1988: 326). Sanatçılar zaman zaman bir eserde kompozisyon değişikliği yapabilirler ya da bir süre sonra beğenmedikleri çizimleri kapatıp aynı tuvale yeni çizimler yapabilirler, özellikle de yeni bir tuval alamayacak durumda olduklarında. Bu tür analiz yöntemleri, arkeoloji ve sanatsal-kültürel miras nesnelerinde daha derinlemesine analitik araştırmaları mümkün kılar ve sanat nesnelere ile arkeolojik artefaktların kökenlerini destekleyen gerçekçi sonuçlar sağlayabilir (Rizzutto vd., 2013). Frederick McCubbin'in "The North Wind" (Kuzey Rüzgârı) adlı resminin X-ışını analizi, bazı önemli değişiklikleri ortaya koymuştur. Resmin alt taslağında, sol kısımda ikinci bir at olduğu ancak sonradan kapatıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, resmin orijinal halinde atın başının daha yüksek olduğu, muhtemelen yorgunluk ve zayıflık hissini vurgulamak amacıyla başın aşağıya indirildiği görülmüştür. Kompozisyonun sağ tarafında ise daha yeşil bir yamacın varlığı ve manzaranın renklerinin şimdiki haline göre daha canlı ve yeşilliklerle dolu olduğu belirlenmiştir. Bu değişikliklerin, 1888-1889'daki ciddi kuraklık dönemi ve Avustralya'daki insanların bu zorlu hava koşullarından nasıl etkilendiğini vurgulamak için sanatçı tarafından yapıldığı

düşünülmektedir (Collins ve Willis, 2020). Bir başka örnek, Vincent van Gogh'un "La Crau with a View of Montmajour" (Montmajour Manzaralı La Crau) adlı manzara resmidir. Resmin X-ışını radyografisi sonucu altında nü bir kadın resmi olduğu tespit edilmiştir. Alt resmin tarzı ve modelin konumu, Van Gogh'un 1886-1888 yılları arasında Paris ziyareti sırasında akademinin derslerinde çizdiği modellere benzemektedir (Lauterkaranc ve Uher, 2018). Sanat eserlerinin analizini yapan uzmanlar, bu tür keşiflerle memnuniyetlerini dile getirmektedirler. Örneğin, bir Cézanne resminin altında başka bir çizimin daha var olduğunu tespit eden Ury'nin de belirttiği gibi, "Bu keşifle birlikte iki Cézanne'den üçe çıktık" gibi bir ifade kullanarak esprili bir dille duygularını aktarmaktadırlar (Sutton, 2022). Beauford Delaney'in 1944 tarihli "Otoportrait" (Otoportre) adlı eserinin X-ışını incelemesi ise kompozisyon değişikliklerinin yanı sıra sanatçının lirik fırça vuruşlarını da açığa çıkarmaktadır. X-ışını incelemesiyle fırça vuruşlarını gözlemek, adeta bir el yazısını incelemek gibidir. Bununla birlikte, bu otoportrede ilginç bir şekilde, portrenin sağ gözünün yanında, şu anda tamir edilmiş olan, tuvalde büyük bir yırtık veya kesik olduğu da tespit edilmiştir (Langley ve Muir, 2021).

Resim 1. Tuvaldeki hasar detayı

Resim 2. Beauford Delaney, Otoportre, 1944, Tuval üzerine yağlıboya, 68.6 x 57.2 cm, Chicago Sanat Enstitüsü

Kaynak: <https://www.artic.edu/artworks/111629/self-portrait> 29.04.2024

Modern ve çağdaş sanatta, sanatçılar genellikle tutarsız ve hızla bozulan malzemeler ile alışılmadık üretim yöntemleri kullanır. Bu eserlerin korunması, içerdikleri çok çeşitli malzemelerden dolayı oldukça zorlu bir görevdir. Sergileme veya depolama sırasında eserlerin doğru iklim koşullarında bulunması önemlidir. Koruma stratejileri her bir sanat eseri için özel olarak uygulanmalıdır, bu nedenle eserin üretim süreci, yapımı ve kullanılan malzemeler hakkında mümkün olduğunca fazla bilgi sahibi olmak son derece önemlidir. Eserin üretim sürecine ilişkin yetersiz bilgi durumunda, X-ışını incelemesi eserin temel özelliklerini ve durumunu belirlemede yardımcı olabilir (Reinhardt vd., 2023).

Resim 3. Robert Longo, İsimli (X-ışını Resmi, 1946, Bacon'dan Sonra), 2017, Monte edilmiş kağıt üzerine karakalem, 304,8x205,7 cm. **Kaynak:** <https://www.robertlongo.com/series/hungryghosts/> 18.04.2024

Robert Longo ise X-ışını analizi ile elde edilen görüntüleri zekice bir manevrayla sanat eserlerine dönüştürür. 2015 yılından bu yana, yüzey görünümünden daha derin bir gerçeği arayan Longo, Francis Bacon'ın 1946 tarihli "Painting" (Resim) adlı eserinin de içinde yer aldığı şaheserlerin X-ışını analizlerine dayalı bir çizim serisi yapmaya başlamıştır. Bu eserlerin X-ışını görüntülerini müzelerden temin eder. Eski Ustaların ışık-gölge kullanımından ilham alan Longo, bu teknikle füzen çizimlerinde dramatik ve duygusal bir derinlik elde etmeyi hedefler. X-ışını radyografik görüntüleri anlık olarak kaydedilirken Longo'nun çizim süreci aylar alır. Bu da sanatçının ve izleyicinin görüntüyle olan etkileşimini değiştirir, görüntüyü yavaşlatma çabasını yansıtır ve izleyicinin görüntünün tüm detaylarını keşfetmesine olanak tanır. X-ışını çizimleri, asıl eserlerle birlikte görüldüğünde gerçeküstü bir etki yaratır ve çıplak gözle görülemeyecek resim katmanlarının derinliklerine bir bakış sunar. Bazı resimlerde figürlerin üzerine bindirilen tuval şaseleri kompozisyona ürkütücü ve belirsiz bir boyut katar. Longo, bu şaheserlerin doğasını ve anlamını arkeolojik bir bakış açısıyla inceleyerek, X-ışınlarının görünmez olanı görmekle ilgili olduğuna inanır. Bu seriye başlarken Walter Benjamin'in aura kavramı üzerine yazdığı metinleri tekrar okuyarak, X-ışınları temelli bu seriye dair, "auranın geri kazanılması için bir yol olduğunu düşündüm. Ayrıca, göremeyeceğiniz şeyleri görme fikrini de seviyorum" der (Thaddaeus Ropac Gallery, t.y.; Leung, t.y.).

2. X-ışını Sanatı

Vücut yapıları ve iç organların radyolojik estetiği, birçok sanatçıya sanat eserleri oluşturma konusunda ilham vermiştir. Günümüzde radyoloji, sadece tıbbi teşhis için kullanılan bir araç olmanın ötesine geçmiştir. Marinković ve arkadaşları (2012: 24) tarafından yapılan bir araştırmada, 2049 sanatçı tarafından X-ışınları kullanılarak üretilen 13,625 sanat eseri keşfedilmiştir. Bu çalışma, radyolojik estetiği kullanan sanatçıların sayısının azımsanmayacak ölçüde olduğunu göstermektedir. X-ışınları, canlıların veya cansız nesnelerin içyapısındaki gizli estetik özellikleri görselleştirmek için bir araç sağlar ve bu da onları görsel kültürün bir parçası haline getirir (Casini, 2010). X-ışınlarının keşfinden bu yana farklı alanlarda kullanımı hızla artmıştır. Sanatta X-ışınlarının kullanımına ilişkin örnekler, neredeyse X-ışınlarının keşfi ile aynı döneme denk gelen süreçlerde görülmektedir. Ancak bu teknikler genellikle yeni eserler oluşturmak için değil, mevcut eserlerin incelenmesi için kullanılmıştır. X-ışınlarının yeni eserler oluşturmak için kullanılmasına ilişkin örnekler 20. yüzyılın başlarından itibaren rastlanmasına rağmen, 21. yüzyılın başlarından itibaren daha fazla ilgi çektiği görülmektedir. Bu da sanatçıların, 19. yüzyıl sonlarına dayanan bir keşfi teknolojinin gelişen imkânları ile birlikte yeniden değerlendirme eğilimlerini yansıtmaktadır.

20. yüzyılın başlarında X-ışını görüntülerinin sanata dahil edilmesi ve kavramsallaştırılması ironik bir durumu ortaya koymaktadır. Radyografi, insan gözünün sınırlarını genişleterek canlı bedenin içyapısını keşfetmeye yönelik görsel bir teknoloji olarak öne çıkar. Gabrielle Buffet-Picabia, 1949 tarihli "Some Memories of Pre-Dada: Picabia and Duchamp" (Dada Öncesi Bazı Hatıralar: Picabia ve Duchamp) adlı denemesinde, 1. Dünya Savaşı öncesi yılları, "zihnin her alanında öngörülemeyen ve sıradışı bir keşif ve icat coşkusu" olarak tanımlamıştır. Ayrıca, 20. yüzyılın temel bir yönünün "algılanamayan"ı yakalamaya çalışmak olduğu gözükmektedir. Ancak, paradoksal olarak, bu yaklaşım insanın doğal görsel algısından radikal bir biçimde farklıdır ve bu nedenle insan algısını kaçınılmaz bir şekilde sorgular. Bu "algılanamayan" gerçekliğin bir yönü, genellikle "dördüncü boyut" olarak adlandırılır. Bu, algı dünyasının üç boyutlu olduğu fikrini reddeder ve asıl gerçeğin dört boyutlu bir dünya olduğu inancını ortaya koyar. Bu gerçekliğin sadece hassas sanatçılar veya bir tür "kozmetik farkındalığa" sahip kişiler tarafından keşfedileceğine dair yaygın bir inanç oluşmuştur. Bu paradokstan türeyen radyografi, sanatçılara, bu belirsiz sınırlarda gezinme ve ifade etme fırsatı sunar (Lenander, 2021: 3; Henderson, 1988: 323).

Dünel'e göre, X-ışınları bir nesneyi açığa çıkarırken aynı zamanda gizler. Röntgen'in keşfinden sonra, fizikçiler, doktorlar ve fotoğrafçılar X-ışınlarının çeşitli yeteneklerini gösterirken, onların bilinçli bir şekilde radyografi ortamına uygun nesnelere seçtiklerini savunur. Bu nesnelere arasında

insan eli, içinde anahtar veya gözlük gibi nesnelerin bulunduğu ahşap kutular, düz hayvanlar olarak kurbağa ve balık gibi örnekler sıralanabilir. Bu nesnelerin ortak özelliği, içerdikleri nesnelerin dışarıdan görünen kısımlarına göre X-ışınlarına daha az geçirgen olmalarıdır. Bu durum, X-ışınlarının dış dünyayı şeffaf bir şekilde gösterme yeteneğini vurgular. Ayrıca, bu nesnelerin ortak özelliği, biraz düzleştirildiklerinde ve gölgeleri belirginleştirildiğinde tanınabilir bir form kazanmalarıdır (Lenander, 2021: 15). Charles-Édouard Guillaume'nin 1896'da yayımlanan "Les rayons X et la photographie à travers les corps" adlı çalışmasında, 3 numaralı levhada J. Chappuis ve M. E. Colardeau tarafından gerçekleştirilen iki adet radyografik görüntü yer almaktadır. İlk görüntüde bir tavuk yumurtası görünmektedir. Bu yumurta, 19 gün boyunca kuluçkada tutulmuş ve civciv yumurtadan çıkmaya hazır bir aşamadayken röntgen görüntüsü çekilmiştir. Yumurtanın kabuğunun, normal ışık altında bile yarı saydam olduğu düşünülerek röntgen görüntüsünün alınması kolay bir süreç olarak varsayılmıştır. Ancak, yumurtadaki civcivlerin görüntüsünü elde etmek oldukça zorlu bir süreçtir. Çünkü kabuğu oluşturan kalsiyum karbonat X-ışınlarına karşı dirençlidir. Bu nedenle, bu test tavuktaki yumurta görüntüsünün, içindeki civciv görüntüsünden daha kolay elde edilebileceğini göstermektedir. M. E. Colardeau tarafından gerçekleştirilen ikinci radyografik görüntü ise, içinde gözlük camı, çeşitli iğne türleri, kalem, anahtar, neşter gibi çeşitli nesneleri içeren deri kılıflı bir cüzdanı göstermektedir. Bu görüntü, X-ışınlarının bu tür nesneleri çekmeye uygun olduğunu işaret etmektedir. Ancak, cüzdanın derisi, kalemin ahşap dokusu ve neşterin sapı neredeyse tamamen görünmez hale gelmiştir. Şeffaf olan gözlük camı ise opak bir görünüm almıştır. Bu durum, röntgen görüntülerinin organik ve inorganik maddeler arasında farklılık gösterdiğini ve bazı maddelerin X-ışınlarına karşı dirençli olduğunu göstermektedir (Guillaume, 1896: 137-138).

Bir nesnenin X-ışını görüntüsü ile aynı nesnenin fotoğrafının görüntüsü de anlaşılabilirlik açısından sıklıkla karşılaştırılmıştır. Geimer bu karşılaştırmayı açıklamak için, Guillaume'nin zinciriyle birlikte bir saatin içinde olduğu ahşap bir kutunun radyografik görüntüsüne atıfta bulunur. Geimer, bu karşılaştırmada, fotoğrafta nesnenin tanınabilir olduğunu ancak X-ışını görüntüsünde tanınmadığını belirtir. Ayrıca, "zincirin tam olarak nasıl sarıldığını, hangi kısımlarının daha yakın, hangilerinin daha uzak olduğunu, radyografik görüntülere aşına olan izleyiciler bile kesinlikle yanıtlayamaz" ifadeleriyle, radyografların açıklama gerektirdiğini, fotoğrafın ise buna ihtiyaç duymadığını vurgular (Lenander, 2021: 17).

20. yüzyılın başlarında X-ışınları sıklıkla dördüncü boyutla ilişkilendirilmiştir. Tom Gibbons'ın Juan Gris'e ait "Still-Life Before an Open Window: Place Ravignon" (Açık Pencerenin Önünde Natürmort: Ravignon Meydanı) (1915) adlı eserinde şeffaf örtülerle X-ışınları arasında bir bağlantı kurması buna örnek olarak verilebilir. X-ışınlarının sanatsal önemi üzerine en ileri düzeyde tartışmalar, kronofotografiye ilgi duyan František Kupka ve Marcel Duchamp hakkında yapılmıştır. Kübizm literatüründe, dördüncü boyuta yapılan atıflara rağmen, X-ışınlarına neredeyse hiç değinilmemiştir. Albert Gleizes ve Jean Metzinger, 1912'de yayımlanan "Du Cubisme" eserlerinde, "Fraunhofer çizgileri"¹ ne gönderme yaparak dolaylı olarak X-ışınlarına atıfta bulunmuşlardır (Henderson, 1988: 323).

Kübizm akımı üzerine yazanlar, genellikle X-ışınlarına pek değinmemiş olsalar da, eleştirmen Christian Brinton, 1913 yılında yayımlanan "Evolution Not Revolution in Art" (Sanatta Evrim Devrim Değil) başlıklı makalesinde X-ışınlarının keşfinin sanatsal yaratıcılığa etkilerini şöyle açıklamıştır:

Yaratıcı sanatçılar için hiçbir aktivite veya doğa yönü yasaklanmamalıdır. Onlar için X-ışınları gibi konular gökkuşağı kadar ilgi çekici olabilir ve istediklerinde durağan olanı bırakıp enerjilerini kinetik olana yönlendirebilirler. Chevrueil ve Rood'un optik alanındaki keşifleri, Empresyonist sanatçılara önemli ölçüde katkı sağladıysa, von Röntgen veya Edison gibi diğer alanlardaki keşiflerin de İfadeci ve Gelecekçi sanatçılar tarafından göz ardı edilmesi için mantıklı bir neden bulunmamaktadır... Önemli olan şudur ki, bu

¹ İlk kez Joseph von Fraunhofer tarafından 1814'de saptanan, güneşin ışık küre tayfındaki soğurma çizgileridir (Akademik Bilim Terimleri Sözlüğü).

sanatçılar, görsel ve görünmez evrenle ilgili temel meraklarını canlı tutmazlarsa, asırlardır sanatın dayandığı temel unsurlara katkıda bulunamazlar. (Brinton, 1913: xxxv)

X-ışınları ile ortaya çıkan yeni gerçeklikle başa çıkmaya çalışan ilk sanatçılardan biri olan František Kupka 1913 tarihli “Tvoreni v umeni vytvarnem” adlı çalışmasında kemikler ve dokular üzerine yapılan X-ışını çalışmalarına atıfta bulunarak, modern bilimin sanatçılar için önemine değinir. Kupka’nın X-ışınları hakkındaki bilgisinin kaynaklarından biri, 1905 yılında Sorbonne Üniversitesi’nde katıldığı fizik, fizyoloji ve biyoloji dersleridir. Kupka’nın 1910-1911 tarihli defterinde “alguların göreceliği”nden bahsettiği ve “madde algısının dış görünümü altında” ve “madde algısının kendisindeki formun algısı” arasında ayırım yaptığı görülmektedir (Kupka, 1910-11: 33’den akt. Henderson, 1988: 329). Kupka’nın 1906-1909 yılları arasına ait “The Dream” (Rüya) adlı eseri, formların yerçekiminden bağımsız olarak serbestçe yüzdüğü bir kompozisyon sunar. Bu eser, X-ışını plakasının şeffaflık özelliğinden yararlandığı ilk resimlerinden biridir (Henderson, 1988: 328).

Kariyerinin erken dönemlerinde X-ışınlarının sanatsal potansiyelini keşfeden sanatçılardan biri de Duchamp’tır. Sanat tarihçisi Jean Clair’e göre, Duchamp’ın bu alandaki farkındalığı, Fransız tıp ve röntgen fotoğrafçısı Albert Londe’un yanında radyograf stajyeri olan kardeşi Raymond aracılığıyla edindiği bilgilerle başlamıştır. Clair’e göre, Duchamp’ın X-ışınlarına olan ilgisi, 1910 yılında yaptığı “Portrait of Dr. Dumouchel” (Dr. Dumouchel’in Portresi) adlı tablosunda da kendini göstermiştir. Dumouchel, Duchamp’ın çocukluk arkadaşı olmasının yanı sıra bir radyografi öğrencisi olarak da X-ışınlarıyla ilişkilendirilmiştir. Dumouchel’in sol elini çevreleyen aura, hem onun X-ışınlarının teknolojik yönü ile ilişkisini hem de şifa gücünü sembolize etmektedir (Geraghty, t.y). Duchamp’ın X-ışınları etkisiyle yaptığı önemli çalışmalarından biri de 1911 yılına ait, iç ve dış mekanları karşılaştırarak farklı mekan katmanlarına işaret ettiği “Yvonne and Madeleine Torn in Tatters” (Yvonne ve Madeleine Parçalanmış Halde) adlı tablosudur. Bu tabloda, X-ışınlarının etkisi, Madeleine’in burnunda özellikle belirginleşmektedir. Duchamp, burnun kemik yerine kıkırdaktan oluşmasından kaynaklanan etkiyi vurgulamak amacıyla, burun çevresinde üçgen şeklinde bir boşluk oluşturarak koyu bir gölge etkisi yaratır (Kevles, 1997: 127).

X-ışınlarıyla ilişkili olarak Kübist metinlerde açık bir referans bulunmasa da, Henderson (1988: 334-336) tarafından yapılan bir çalışmada, Pablo Picasso’nun 1909-1910 yılları arasında yaptığı birçok nü resminde, X-ışınlarında belirgin olan pelvik kalça kemiklerinin görülmesi üzerinde durulur. Henderson, Picasso’nun bu detayları X-ışınlarından esinlenerek yaptığını öne sürer. Ayrıca Henderson’a göre, Picasso ve Braque gibi Kübist sanatçılar, X-ışınları görüntülerini taklit etmek yerine, X-ışınlarında gözlemlenen şeffaf ve akıcı gerçekliğin resimsel karşılığını aramışlardır. Bu durum, algının göreceliğini ve görünmez gerçekliği vurgulamış, sanatçıları bazen dördüncü boyutla ilişkilendirilen bir gerçeklik arayışına yönlendirmiştir. Ancak 1. Dünya Savaşı sonrasında, X-ışınları görüntülerinin yenilikçiliği, bilimsel ve felsefi yönlerine yönelik ilgi azalmıştır. Bu nedenle Robert Rauschenberg’in 1967 yılında yapmış olduğu “Booster” adlı baskısında kendi vücudunun X-ışını görüntüsünü kullanması, izleyicilerin bu resmi kendi tıbbi deneyimleriyle ilişkilendirmelerine neden olmuştur.

Resim 4. (Soldaki) Meret Oppenheim, Meret Oppenheim'in Kafatasının X-Işını, 1964/1981, Jelatin gümüş baskı, 25,5x20,5 cm. **Kaynak:** <https://viewingroom.peterfreemaninc.com/viewing-room/x-ray-of-meret-oppenheims-skull> 28.07.2024

Resim 5. (Sağdaki) Robert Rauschenberg, Booster, 1967, Kağıt üzerine renkli litografi ve serigrafı, 182,9x90,2 cm, Princeton Üniversitesi Sanat Müzesi, New Jersey.

Kaynak: <https://artmuseum.princeton.edu/collections/objects/51624> 28.07.2024

Rauschenberg'den üç yıl önce, 1964 yılında Meret Oppenheim, kendi kafatasının X-ışını görüntüsünü küpe, zincir ve yüzük gibi takılar kullanarak yaratıcı bir çalışma ortaya koymuştur. Oppenheim'in "M.O./ X-Ray of M.O.'s Skull" (M.O./ Meret Oppenheim'in Kafatasının X-Işını) adlı çalışması, hem yaratıcılık sürecine hem de kendi kimliğinin keşfine işaret eder. Bu X-ışını portresi, Oppenheim'in dış görünümü ile içyapısını biraraya getirerek fiziksel benliğini temsil eder. Röntgen öncesi çıkarılan tüm mücevherler, onun portresinde belirgin bir şekilde vurgulanmıştır. Eline kafası ve omuzlarından daha fazla odaklanması, elin kemik yapısındaki detaylar ve takıların açığa çıkarılması, elin kimliğinin değerli bir yönü olduğunu ifade eder. Ayrıca elin bu gizemli ve muhtemelen kasıtlı yerleşimi, erken X-ışını görüntülerine² olan göndermeleriyle dikkat çeker. Oppenheim'in, bu ikonik görüntüyü takılarla yeniden yorumlaması, tıbbi görüntüleme teknolojisinin beklenmedik bir sonucu değil, kendini ifade etmenin bilinçli bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Oppenheim'in X-ışını görüntüsü, sadece yaşamındaki gerçek bir temsili değil, aynı zamanda ölüm sonrası kendi görüntüsünü de içermektedir. Bu nedenle, sanatçının X-ışını görüntüsü, kişisel bir memento mori olarak kabul edilebilir. Bu görüntü, Oppenheim'in ölümünden sonra geride kalacak olan kemikleri, dişleri ve bazı kişisel eşyalarının bir tür resmini sunar (Geraghty, t.y.). Marinković ve arkadaşlarının (2012: 26) belirttiği gibi, X-ışını görüntülerinin sanatta tercih edilme nedenleri sadece estetik özellikleri, kompozisyon değerleri ve renk düzenlemeleriyle sınırlı kalmaz, aynı zamanda belirli sembolik, metaforik, duygusal veya kavramsal anlamlar içerdikleri için de önemlidir. Bir kafatası görüntüsü, örneğin Francis Bacon'ın Mesih'in çarmıha gerilmesinde ölümün sembolü olarak kullandığı bir motifken, kemik görüntüsü Massimo Verrone'un Rönesans resimlerindeki figürlere eklenerek ölümsüzlüğü çağrıştırabilir. Bu anlam, figürler arasındaki ilişkiye bağlıdır ve sanat eserinin anlam derinliğiyle şekillenir. Rauschenberg'in kendi X-ışını görüntüsü, Oppenheim'in giysilere ve mücevherlere bürünmüş X-ışını portresine kıyasla, poz vermektense daha katı çıplaklık içerir. Bu durum, Rauschenberg'in portresini Oppenheim'inkiyle karşılaştırırken daha tıbbi bir his uyandırır. Casini'ye (2010) göre X-ışınları, hem Oppenheim'in hem de Rauschenberg'in bu eserlerinde, vücudun duyulara erişilebilen halinden radikal bir şekilde farklı bir kimlik ve temsili açığa çıkarmıştır. X-ışınlarıyla oluşturulan bu kimlik kavramları ve olası temsilleri, insan

² Röntgen, flüoresan ışık altında farklı nesnelere incelediği sırada kendi elinin kemiklerini göreyerek beklenmedik bir keşif yapmıştır. Benzer bir poz, eşi Bertha Ludwig'in sol elini fotoğraf plakası kullanarak başarıyla yakalamıştır. Bertha'nın elinde siyah bir gölge olarak görülen yüzük izi, elin X-ışını görüntülerinin ikonik bir temsildir.

bedenin cinsel organlar ve beyin gibi iki önemli kısmının çözümlenme olasılığını ve bu süreçte ikisinin de sınırlarının ortaya çıkarılmasını mümkün kılmıştır.

Oppenheim ve Rauschenberg'in X-ışını görüntülerini önceleyen bazı çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, Moholy-Nagy ve Man Ray gibi sanatçılar, X-ışınlarına benzer görüntüler oluşturmayı amaçlayan fotogramlar çekmişlerdir. Moholy-Nagy ve Man Ray, fotogramlarında nesnelere ışığa doğrudan maruz bırakarak benzersiz ve birbirine karışan dikkat çekici görüntüler elde etmişlerdir. Ray'ın "radyograf" olarak adlandırdığı bu fotogramlar, geleneksel fotoğraf makineleri kullanılmadan üretilmiştir. Ray'ın önde gelen radyograflarından biri olan, 1922 yılına ait "The Kiss" (Öpücük), gerçek modelden ziyade soyut ve rüya benzeri bir niteliğe sahip olmasıyla, fotoğrafçılığa yönelik algımızı değiştirir. Man Ray, "Öpücük" adlı bu radyografa, sonradan Oppenheim'in kendi portresinde yapacağı gibi, el ve baş gibi vücut bileşenlerini ön planda tutmuştur. Man Ray'ın radyografisi, Oppenheim ve Rauschenberg'in X-ışını görüntülerinden daha soyut ve deneysel bir anlayışa sahiptir (Lenander, 2021: 59; Geraghty, t.y.; Marinković vd., 2012: 24). Moholy-Nagy, "Malerie, Fotografie, Film" adlı kitabında, görüntüleme teknolojilerinin insanlığa faydalı olabileceğini ve algımızı genişleterek yarar sağlayabileceğini belirtir. O'na göre sanat, "bilinen olgular" ile "henüz bilinmeyen optik, işitsel ve diğer işlevsel olgular" birleştirmelidir (Lenander, 2021: 49). Bu birleşim, artan bilgi, deneyim ve içgörülerin, daha geniş bir anlayışa veya farkındalığa dönüştürülmesine katkı sağlayacaktır.

Söz konusu fotogramlar ve X-ışını görüntüleri olduğunda sanat tarihçilerinin kullandıkları dilin geleneksel resimlerin açıklanmasında kullanılan dile benzerlik gösterdiği göze çarpmaktadır. Örneğin, Geimer'in Man Ray'ın bir fotogramını bir natüremort tablosu gibi yorumlama çabası ve ön-orta-arka plan gibi düzlemleri ayırmaya çalışması, bu dönemde ifade araçlarının sınırlılığını ortaya koymaktadır. Çünkü X-ışını görüntüleri veya fotogramlarda, alt/üst, ön/arka plan veya önünde/arkasında gibi terimlerin kullanılmasının bir anlamı yoktur. Bu türden görüntülerde "ön plan" gibi bir kavram bulunmaz, bu terim ancak üç boyutlu bir perspektifin olduğu resimlerde anlam kazanır (Lenander, 2021: 59-60). Bunun yerine X-ışını görüntülerinde bakışımız, fiziksel nesnelere benzerliği ile kâğıdın düzlemi arasında gidip gelir (Ibid: 160'dan akt. Lenander, 2021: 60). Bu tür görüntülerde bakış açısı ve algı farklı şekilde işler.

Resim 6. John Heartfield, Adolf, Süpermen, Altın Yutar ve Kalay Saçar, 1932.

Kaynak: <https://www.getty.edu/art/exhibitions/heartfield/> 21.04.2024

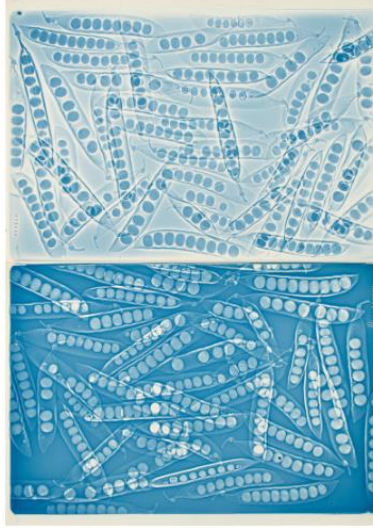
John Heartfield, 1932 yılında, Adolf Hitler'in yaygın olarak bilinen bir fotoğrafını, göğüs röntgeni ile birleştirerek bir fotomontaj yapmıştır. Heartfield'in eseri, X-ışını teknolojisinin siyasi ve toplumsal eleştiri aracı olarak kullanıldığı önemli örneklerden biridir. Çalışmanın adı olan ve aynı zamanda görselin altında yazan "Adolf, Süpermen, altın yutar ve kalay saçar" ifadesi ile Hitler'in kendini yüceltmesini ve gücünü alaylı bir dille eleştirir. Heartfield, varlıklı endüstriyelcilerin Nazi

Partisi'ne maddi destek vermelerini vurgulayarak partinin iddia ettiği sosyalizm temeline ironik bir göndermede bulunur (The J. Paul Getty Museum, t.y.).

Sanatçı Isa Genzken ise, 1989 ve 1991 yıllarında bir doktorun yardımıyla iki X-ışını portre serisi oluşturmuştur. Bu seriler, bilim insanlarının iddia ettiği nesnellüğün ötesine geçerek, Genzken'in kendi bedenini belirli eylemler içinde göstermesiyle dikkat çeker. Sanatçı, gülmek, şarkı söylemek, içki ve sigara içmek gibi belirli eylemleri yaparken vücudunu sergiler. Bu eylemler esnasında el, hep ön plandadır. Genzken, bu deneysel X-ışını portreleriyle bedeninin çeşitli eylemlerini sunarak ölümden ziyade yaşama odaklanır. Sadece bedenini ve iç güzelliklerini kaydetmekle kalmaz, aynı zamanda kendi yaşam tarzını da ifade eder (Geraghty, t.y.).

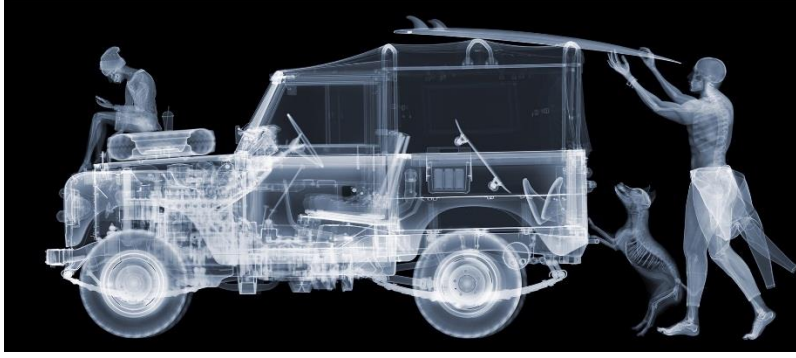
Sanatçı Satre Stuelke, hem tıp hem de sanat eğitimi almış bir isimdir ve günlük nesnelere X-ışını görüntülerini bir CT tarayıcısı aracılığıyla üretmektedir. Stuelke'nin X-ışınlarını kullanma amacı sadece eğlenceye yönelik olabilir, ancak aynı zamanda gündelik nesnelere farklı yönlerini keşfetmek ve onların görünmeyen estetik ve duygusal bağlantılarını ortaya çıkararak hastaların anlayışını arttırmak, yanlış algıları ve endişeleri azaltmaya yardımcı olmak gibi daha derin bir amaca da hizmet edebilir. X-ışını görüntülerinin görsel etkisi beklenmedik sonuçlar doğurabilir. Bu bazen sanatçıların bilinçli olarak takip ettiği bir yol olabilirken, bazen de radyoloji veya tıp alanındaki profesyoneller, teşhislerini destekleyen bu teknolojide farklı yaratıcı uygulamalar görebilirler. Radyolojik teknikler, çeşitliliği ve modifikasyonlarıyla, vücut parçalarının ve organların orijinal görünümünü çeşitli şekillerde değiştirerek, hem radyologlar hem de sanatçılar için ilginç ve yaratıcı sonuçlar doğurabilir. Radyologlar farklı teknikler uygulayabilirler ya da tek bir teknikte parametreleri değiştirerek, aynı vücut parçasından farklı bir görünüm elde edebilirler. Bu esnada sanatçılar da radyolojik teknikleri yaratıcılıkları için yeni ve umut verici bir ortam olarak kabul etmektedirler. 2008 yılında Talanow (Klyveland radyologu) ve Wim Delvoeye (Belçikalı bir sanatçı) "Radyoloji Sanat"ını ilan etmişlerdir. O zamandan beri Talanow, tıbbi görüntüleme topluluğunda bu yeni ortamın tanıtımına odaklanmış ve çok disiplinli bir radyoloji sanat grubu kurmuştur (Marinković vd., 2012: 26; McKiernan, 2014: 570; Radiological Society of North America, 2010: 6; Isaac, 2013).

Shiela Pinkel ise bir fizikçi ile birlikte çalışarak ışıkla ilgili emülsiyonlar, Xerox makineleri, bilgisayarlar ve X-ışını teknolojileri gibi çeşitli görüntüleme tekniklerini incelemiştir. Işık ve forma olan ilgisi, fotoğraf uygulamaları için ilham kaynağı olmuştur. Işığın dinamik doğası ve bu doğanın yansımalarından kaynaklanan sonsuz estetik potansiyellerin keşfi ile fenomenolojik ışık çalışmalarını ortaya çıkarmıştır. Pinkel, mamografi olarak da bilinen Xeroradiografi çalışmalarına 1978 yılında başlamıştır. Bu teknoloji ona, nesnelere içyapısını görüntüleme imkânı sunmuştur. Pasadena'daki Xerox Tıp Araştırma Merkezi'nde makinelere erişim sağladıktan sonra, bezelye gibi nesnelere selenyum bir plaka üzerine yerleştirilerek X-ışınlarına maruz bırakmıştır. Daha sonra bu plakayı özel bir Xerox makinesine yerleştirilerek pozitif veya negatif baskılar üretmiştir. Maviyi baskı rengi olarak seçmesinin sebebi, doktorların da bu rengi tercih etmesidir. Bu teknoloji, o zamanlarda geleneksel X-ışınları ile elde edilemeyen ince doku yoğunluğunu sağlama fırsatı sunmuştur. Sanat ve bilim arasındaki kesişimde çalışan ve bilinmeyene duyulan içgüdüsel bir merakla hareket eden Pinkel, bu yüksek teknolojik sürecin yaratıcı potansiyelini ortaya çıkarmıştır (Phillips, t.y.).

Resim 7. Sheila Pinkel, Bezelyeler (pozitif/negatif), 1978-1982, İki Xeroradyografi, 22.9 x 33.7 cm (Her biri), 45.7 x 33.7 cm (Genel ölçü). **Kaynak:** <https://www.phillips.com/detail/sheila-pinkel/NY040120/180> 22.04.2024

X-ışınları görüntüleriyle sanat ve bilimi birleştiren ve bu alanda önde gelen sanatçılardan biri olan Nick Veasey'in 4000'den fazla nesneyi X-ışınlarıyla incelediği bilinmektedir. Bu nesneler arasında, çantalar, valizler, ayakkabılar, uçaklar, arabalar, traktörler, bisikletler, gitarlar, çelik asansör dişlileri gibi günlük hayatta karşımıza çıkan objelerin yanı sıra çiçekler, deniz canlıları, vücut parçaları ve Elvis Presley ve Marilyn Monroe gibi ünlü figürler de bulunmaktadır. Veasey'in X-ışınları ile yolculuğu, ilk olarak gazoz kutularının X-ışını görüntüleriyle başlamış ve bu deneyim ona benzersiz bir görsel bakış açısı kazandırmıştır. Veasey, insanların bakış açılarını yeniden şekillendirme amacıyla etkileyici X-ışını görüntüleri oluşturarak dijital sanatçılarla işbirliği yapmaktadır ve X-ışınlarının potansiyelini derinleştirmektedir (K+Y Contemporary Art Gallerie, t.y). Çalışma sürecine, X-ışını stüdyosunda eşyaların ve kişilerin tek tek fotoğraflarını çekerek başlar. Daha sonra, elde edilen X-ışını görüntülerini dijital ortama yükleyerek katmanlar halinde düzenler (Gomez, 2021; Juste, 2022). Veasey'in çalışmalarında analitik bir yaklaşım önceliklidir. Tıbbi muayene görüntülerinden ziyade gündelik hayatta tanınan nesnelere tercih etmesi, dış görünüşün ötesine geçerek zenginlik, güç veya statü gibi çağrışımların önemini sorgulamasını sağlar. Eşit olmanın özünü ararken, yapı, form veya hareketle ilgili gizli detayları açığa çıkarır ve dış görünüme odaklanmanın ötesindeki derinlikleri vurgular (Isaac, 2013). Paradoksal bir şekilde, Veasey'in çalışmaları bizi dış görünümle meşgul olmaya iten moda endüstrisi tarafından da ilgi görmüştür. X-ışını görüntülerindeki detaylar, tasarım ve üretim sürecinin inceliklerini ortaya koyar. Sanatçı insanlara iletmek istediği mesajı şöyle ifade eder: "Süslerini çıkarıp yalnızca giysiyi görmek, tasarım ve üretim süreçlerinde harcanan özeni ve sevgiyi ortaya koymak istedim. X-ışını görüntüleri içten dışa doğru bakar, bu yüzden tüm renkler ve süsler çıkar. Temel olarak, çalışmalarımın insanlara iletmeye çalıştığım şey, gerçek güzelliğin derinliklerde yattığıdır" (Mun-Delsalle, 2016). Veasey'in sanatsal yaklaşımı, görünür olanın ardında yatanın keşfine dayanır; çantaların içeriği görünürken çantanın kendisi (dış görünüş) görünmez hale gelir. Bu da Lenander'in (2021:18) de ifade ettiği gibi, görünürlük ve görünmezliğin tasvir edilen nesneye bağlı olduğunu gösterir.

Resim 8. Nick Veasey, Land Rover Sörf ve Kayak (/15), C-tipi baskı. Akrilik yüzü dibond'a monte edilmiş, 92.71 x 210.82 x 2.54 cm. **Kaynak:** <https://whistlerart.com/art/land-rover-surf-n-skate-by-nick-veasey> 28.04.2024

X-ışını sanatıyla uğraşmak, ciddi riskleri beraberinde getirir. Çünkü tıbbi röntgenler sırasında hastaların maruz kaldığı radyasyon çok kısa sürelidir, ancak Nick Veasey gibi sanatçılar, daha yoğun radyasyona maruz kalmayı gerektiren teknikler kullanmaktadır. Veasey, tıbbi muayene ve endüstriyel amaçlar için kullanılan makineleri tercih ederken, kurşun önlük ve iç çamaşırı giyer ve X-ışını görüntüsü alınırken odadan dışarı çıkar. Ayrıca, güvenlik önlemleri olarak stüdyosu kalın beton duvarlarla kaplıdır. Çalışmalarında keskin ve detaylı görüntüler elde etmek için bazı nesnelere uzun süre radyasyona maruz bırakır. Ancak insanlar için bu kadar uzun süreli radyasyona maruz kalmak güvenli kabul edilmediğinden, insan formunu yakalamak için iskeletler veya ölü bedenler kullanır. Bu süreç hızlı olmalıdır, çünkü ölü bedenlerin katılığı kısa sürede artar. Konularını fotoğraflamak için gereken süreyi nesnelere özelliklerine bağlı olarak ayarlar. Örneğin, 'Muhabbet Çiçeği', 'Dahlia Galerisi Pablo' ve 'Lale' gibi narin çiçekler, hassas detayları açığa çıkarmak için daha az miktarda radyasyona maruz bırakılabilirler ve bu da sadece birkaç dakika sürebilir. Bu tür çiçeklerin yapısına daha az radyasyon verilmesi, detayların daha net görünmesini sağlar. Ayrıca, deniz canlılarının X-ışınları görüntüleriyle oluşturulan eserlerde, detayları korumak ve geometrilerini açığa çıkarmak için özenle çalışılır ve bu süreçte, çiçeklerde olduğu gibi radyasyon miktarı dikkatlice kontrol edilir. Bu çalışmalar arasında, sürrealist ressam Salvador Dalı'ye bir gönderme yapmak amacıyla "İstakoz Telefon" adlı sürrealist bir objenin X-ışını görüntüsü de yer almaktadır (XRay-Art, t.y.; Mun-Delsalle, 2016; Gomez, 2021; Juste, 2022).

Büyük boyutlu çalışmalar yapmak ise zaman ve maliyet açısından zorlu bir süreçtir. En ünlü ve teknik açıdan en karmaşık eseri olan Boeing 777 uçağının fotoğraflanması için 500 farklı pozlama ve 1000'den fazla X-ışını kullanılmıştır. Bu süreç aylarca sürmüştür, çünkü uçağın her parçası ayrı ayrı çekilmiş ve ardından birleştirilmiştir. Veasey bu süreci, "Bir puzzle'ı düşündüğünüzde, onu düşürdüğünüzü ve tüm parçaların yere saçıldığını hayal edin. Ardından, bu parçaları tekrar bir araya getirmenin nasıl bir zorluk olduğunu düşünün - işte bu süreç, biraz buna benziyor" şeklinde açıklar (Mun-Delsalle, 2016). Veasey, teknik ve estetik açıdan mükemmelliği hedefler. Bu nedenle, çalışmalarına başlamadan önce ekibiyle birlikte hangi nesnelere X-ışınına tabi tutacaklarına karar verirler. Standart röntgen filmleri genişlik açısından sınırlı olduğundan, siyah-beyaz görüntüleri renklendirmek için dijital programlar kullanılır (XRay-Art, t.y.; Juste, 2022).

Tıbbi bir fizikçi olan Arie Van't Riet, çeşitli hayvan ve bitki türlerinin X-ışını görüntülerini oluşturarak doğal dünyayı keşfeder. Bu görüntüler arasında balıklar, kurbağalar, kaplumbağalar, yılanlar ve çeşitli bitki türleri bulunmaktadır. Lale gibi ince yapraklı bitkilerden başlayarak, bitkilerin anatomisini net bir şekilde ortaya koyabilmek için uygun X-ışını enerjisini belirler. Çiçeklerin radyografik görüntüleri, 1913 yılında Goby ve 1914 yılında Hall-Edwards tarafından yayınlanmış olup, o tarihten beri büyük ilgi görmüştür. 1930'larda, Hazel Engelbrecht ve Dain Tasker gibi araştırmacılar da bu alanda dikkat çekici çalışmalar yapmışlardır. Engelbrecht'in çalışmaları, botanik örneklerin bilimsel araştırmalarından doğarken, Tasker daha çok sanatsal sunumlarla ilgilenmiştir (Xraypics, t.y.). Van't Riet'in bitkilere olan bakış açısı da Tasker'in estetik anlayışına benzer nitelikler taşımaktadır.

Resim 9. Arie Van't Riet, Fazan Kuşu (Biorama serisinden).

Kaynak: <https://www.xrayimagesofnature.nl/garden-and-forest-birds/> 28.04.2024

Van't Riet görüntülerini tıbbi ekipmanlar yerine kendi evinde bulunan bir röntgen cihazıyla çeker. Çiçeklerin doğal yapısını ve dengeli bir şekilde vurgulamak için dijital programlarda renklendirme yapar. Renklendirme sürecinde, izleyicide merak uyandırmayı ve sahnenin duygusal derinliğini ifade etmeyi amaçlar. Renk kullanımında dengeli bir yaklaşım benimser. Van't Riet, bir Tedx konuşmasında, sanatçı olma yolculuğunun, bir meslektaşının bir tablonun X-ışını fotoğrafını çekmesi talebiyle başladığını belirtir (Art Madrid, 2018). Doğanın çeşitliliği içerisindeki güzellikleri ve harikaları vurgulamak amacıyla X-ışınlarını kullanarak doğal dünyanın derinliklerine inmeyi hedefleyen bir doğa fotoğrafçısı olduğunu ifade eder (Jin, 2015). Van't Riet, zaman zaman bitkileri ve hayvanları tek başlarına görüntülerken, bazen de çiçeklerin yanına böcekler, kertenkeleler, kuşlar, yılanlar gibi farklı hayvanları ekleyerek doğal ortamı taklit etmeye çalışır. Ancak bu, tamamen doğal olmayan bir bakış açısıyla gerçekleşir. Farklı türlerden canlıları aynı görüntüde bir araya getirmek zorlayıcı olabilir; çünkü her canlı türü, aynı miktarda X-ışınına maruz bırakılsa bile farklı enerji seviyelerine ihtiyaç duyar. Örneğin, bir ağaçtaki yaprakların görüntülenmesi için gereken radyasyon miktarı, bir kuşun detaylı olarak görüntülenmesi için gereken enerjiden farklı olabilir. Van't Riet bu görüntülerin tamamını üst üste bindirmeden tek seferde çeker. Renklendirmek için de photoshop gibi dijital programlar kullanır. X-ışını görüntüleri, canlıların karmaşık anatomik yapılarını ve iç detaylarını ortaya çıkarırken, aynı zamanda canlılar arasındaki benzerlikleri de gözler önüne serer. Örneğin, şahinlerle baykuşların dış görünüşleri farklı olabilir ancak X-ışını altında benzerlikler gözlenebilir. Bu durum, görünüşteki radikal farkların, X-ışını radyografisinde daha yüzeysel olabileceğini gösterir. Ayrıca Van't Riet, canlıların X-ışınlarına maruz kalmasının potansiyel tehlikelerini göz önünde bulundurarak hiçbir canlı hayvanın görüntüsünü çekmediğini vurgular. Çalışmaları arasında, arkadaşlarının ölmüş hayvanları, yol kenarında bulunan ölü hayvanlar ve kedilerin avladığı kuşlar gibi cansız organizmalar yer alır (Yuen, 2014; Jin, 2015).

Resim 10. Hugh Turvey, *Femme Fatale* (Artemi), 2018, 95,5x69 cm, Xogram.
Kaynak: <https://adlib.online/hugh-turvey> 04.05.2024

Hugh Turvey de tıpkı Van't Riet gibi çeşitli çiçek türlerinin X-ışını görüntülerini çekerek doğal dünyanın derinliklerine inmektedir. Bu çalışmaları yaparken, yaprakların iç yapısını ortaya çıkarmanın zorluğunu fark etmiş ve bu teknikte ustalaşmak için uzun süre çaba harcamıştır. Dalyalar, zambaklar, papatyalar ve dikenler gibi çiçekleri tarayarak bir dizi görüntü elde etmiştir. Turvey'in X-ışını için belirlediği konu genişliği (hediye paketleri, motosikletler, müzik aletleri, spor çantaları gibi), daha çok Veasey'i andırır; çünkü çeşitli nesnelere inceleme arzusuyla doludur, bu da Van't Riet'ten biraz farklıdır. Çektiği bir fil kafatası görüntüsüne dayanarak, Turvey'in "Derisi olmadığında garip bir nesne gibi görünüyor" ifadesi, X-ışınlarının nesnelere çarpıcı bir şekilde değiştirmesiyle ilgili duyulan yabancılaşma hissinin bir uzantısıdır. Bu yabancılaşma hissi kişilerin kendi bedenlerinin X-ışını veya MRI gibi tıbbi görüntüleriyle karşılaştıklarında da açığa çıkmaktadır. Turvey'in ünlü X-ışını görüntülerinden biri olan "Femme Fatale", yüksek topuklu bir ayakkabının içinde eşinin ayağını gösterir. Bu görüntüdeki amacı, kadınların güzellik için çektiği gerçek baskı ve acıyı ifade etmektir. Turvey, "Sanırım hepimiz, topuklu ayakkabı içinde ayağımızın oldukça fazla şey yaşadığını anlarız, ama aslında fiziksel olarak görmek ve kemiklerin açısını görmek," şeklindeki sözleri ile topuklu ayakkabıların zarafeti ile gerçekte ayak kemiklerine yönelik etkilerinin farklı olduğuna işaret eder. Ayrıca, ayakkabının yapımında kullanılan çivilerin varlığı, ayakkabının işkenceye benzer algı etkisini güçlendirir (Gambino, 2014).

Turvey, çalışmalarını "Xogram" terimiyle tanımlar. Bu terim, X-ışını ve fotogramın birleşimini ifade eder; bir nesne, ışığa duyarlı kâğıt üzerine yerleştirilerek oluşturulur. Turvey ayrıca, insanların en değerli eşyalarının X-ışını görüntüleriyle nesnelere yanı sıra sahiplerini de açığa çıkardığını vurgular. Çektiği görüntülere sanatsal dokunuşlar eklemeyi de ihmal etmez; izleyicilere konuyu en kısa sürede aktarmak için fotoğrafları X-ışını üzerine katmanlar halinde ekler. Siyah-beyaz olan bu görüntüleri dijital programlar aracılığıyla renklendirir ve renk, onun için izleyicilerin dikkatini yönlendirmenin önemli bir aracıdır. İzleyicilerin nereye bakacaklarını ve nesneye nasıl bakacaklarını kontrol etmek için kullanılır. 2009 yılından beri İngiliz Radyoloji Entitüsü'nde sanatçı olarak çalışan Turvey, X-ışını sanatını eğitim aracı olarak kullanır ve hastaların bu tür görüntüleri gördüklerinde süreç hakkında daha iyi bir anlayışa sahip olmalarına yardımcı olur. Ayrıca, ofislerin ve hastane camlarının üzerine yerleştirdiği X-ışını görüntüleriyle güzellik yüzeyel olmadığını, görüldüğünden çok daha karmaşık olduğunu vurgular (Marković, 2014; Gambino, 2014).

Resim 11. (Soldaki) Boo Beaumont, Gala Çiçeği, 2003, Alman gravür kağıdı üzerine Giclee baskı, 65x52 cm.
Resim 12. (Sağdaki) Boo Beaumont, Gala Çiçeği (X-ışını görüntüsünü ters çevirme), 2003, Alman gravür kağıdı üzerine Giclee baskı, 65x52 cm.

Kaynak: <https://womensart.murrayedwards.cam.ac.uk/artist/boo-beaumont/#zantedeschia-invert-x-ray-image>
21.04.2024

Boo Beaumont, sanatsal pratiğinde X-ışınları ve MRG gibi tıbbi görüntüleme ekipmanlarını kullanarak bitkilerin içyapısını keşfeder. Tekniğinden şöyle bahseder: “Bu görüntüleri oluştururken amacım, her bir benzersiz çiçeğin büyüleyici güzelliğini yakalamaktır”. “Zantedeschia” (Gala Çiçeği) adlı çalışması, Georgia O’Keefe’den ilham almıştır. Bir çift gala çiçeği ve diğer çiçekler, O’Keefe’nin eserlerindeki gibi, kadın üreme organlarıyla güçlü bir benzerlik taşır (The Women’s Art Collection, t.y.). Gala çiçekleri, beyaz kâğıt üzerine siyah ve siyah üzerine beyaz basılarak oluşturulmuştur. Bu simetrik düzen, gala çiçeklerinin uyumlu ve estetik bir etki yaratmasını sağlar. Çiçeklerin zarafeti ve çekiciliği, beyaz kâğıt üzerine basılan koyu renkli görüntülerle vurgulanır. Krizantem çiçeğinin havai fişeği andıran görüntüsü, lale yapraklarının dumanlı hali, gala çiçeklerinin şeffaf katmanları ve gülün saydam tabakaları gibi detaylar, 19. yüzyıldaki fotoğraf denemelerini akla getirir. Ters çevrilmiş görüntüler ise adeta hayaletimsi bir etki yaratır, canlı çiçeklerin ruhunu yakalama hissi verir. Bu X-ışını görüntüleri, çiçeklerin hassas ve kırılğan yapılarını ortaya koyarak, fotoğraflardan daha büyüleyici ve etkileyici bir görünüm sunar (Varcoe, 2017).

Beaumont, yaklaşık 12 yıl önce ciddi bir hastalık geçirmiştir. Cildindeki kanseri tedavi etmek için kullandığı krem, yıkıcı yan etkilere yol açmış ve bağışıklık sistemini zayıflatmıştır. Uzun iyileşme sürecinin ardından bu tıbbi tarama ekipmanları ile karşılaşması, çalışmalarına dokunaklı bir içgörü kazandırmaktadır. Hastalığı döneminde Beaumont, tıbbi görüntüleme makinelerine girmesi gerektiğinde yaşadığı kapalı alan korkusunu aşmada, özellikle MRI taraması sırasında, bu cihazların kaydettiği olağanüstü detayları hatırlamanın önemli bir rol oynadığını şöyle ifade etmektedir: “Her zaman klaustrofobim vardı, ancak MRI taramasına gittiğimde, kaydedebileceği muhteşem karmaşık detayları düşünmek bana çok yardımcı oldu” (Clark, 2016).

Diane Covert ise savaş ve terör olaylarında yaralanmış veya zarar görmüş insanları X-ışınları aracılığıyla belgeleyen bir sanatçıdır. O, bu teknolojiyi diğer X-ışını görüntülerinden farklı olarak bedenin içyapısındaki güzelliği değil, acıyı ve travmayı anlatmak için kullanır. Onun X-ışını görüntülerinde kemikler ve dokular dış dünyanın gerçekleriyle hasar almış olarak gösterilir. Covert, X-ışını görüntülerine başlamadan önce 1990’ların başında ailesinin Doğu Kıyısı’na taşınmasının ardından Greater Boston bölgesindeki Holokost mağdurlarını fotoğraflamıştır. Bu deneyim, onun politik şiddetle ilgilenmesine yol açmıştır. 2002’den itibaren İsrail’deki hastanelerde çalışarak, Jeruzalem’deki terör saldırılarının kurbanlarının X-ışını ve BT taramalarını toplamıştır. Bu radyograflar, farklı yaş gruplarından, çeşitli etnik kökenlerden, çeşitli dini inançlardan ve ekonomik durumlardan insanları içermektedir. Bu görüntüler, belgesel

nitelikteki fotoğraflardan farklı olarak X-ışını teknolojisi kullanılarak oluşturulmuştur (Linda Matney Gallery, t.y.).

Resim 13. Diane Covert. Kaynak: Bergeron, 2007

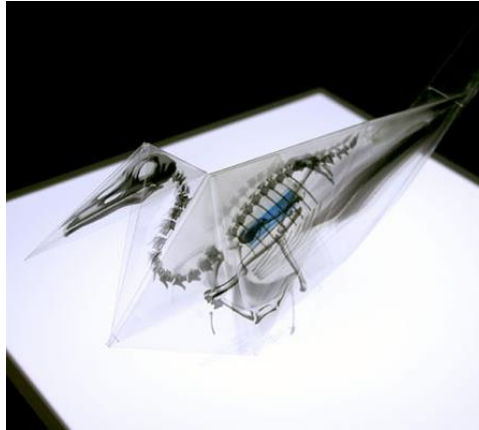
Covert, birkaç kurbanın birleşiminden oluşan bu X-ışını görüntüsünde, terör saldırılarından kaynaklanan parçalanmış kemikleri ve şarapnel parçalarını göstermektedir. Sanatçı, amacının insanları travmatize etmek değil, bilinçlendirmek olduğunu vurgular. Tıp alanında faaliyet gösteren hekimler tarafından klinik olarak tanımlanabilecek insanların görüntüleri olarak kabul edilebilir. Ancak bu görüntüler aynı zamanda olağandışı yaralanma ve hasarları da sergiler. Bombalarda kullanılan çiviler, altıgen somunlar, vidalar tarafından parçalanmış kemik ve dokuların bu görüntülerdeki dağılımı yıkıcıdır. Bu parçalar, insan vücudunun farklı bölgelerinde, bacaklarda, kollarda, başlarda ve diğer yerlerde gömülüdür. Bu görüntüler, medyada sıkça görülen kanlı sahnelerden oldukça farklıdır. İnsan vücuduyla ilişkilendirilen saçlar, gözler, cilt gibi unsurların yokluğu, bu çalışmanın yıkıcı gerçekliğini ortaya koyar. Bir tıp öğrencisi olan Elizabeth Zambricki, bu tür görüntülerin medya tarafından yayınlanan korkunç sahnelerden daha içselleştirilebilir olduğunu belirtir. Lucile Packard Çocuk Hastanesi'nde sanat terapisti olarak görev yapan Jo Wallace ise, Diane Covert'in eserlerinin fiziksel zararın ötesinde daha derin anlamlar taşıdığını ifade eder. "Keşke bu kişilerin yaşadıkları duygusal travmayı da gösterecek bir X-ışını olsaydı" der (Bergeron, 2007). Covert, bir çiçeğin ya da bir nesnenin iç güzelliğini açığa çıkarmak yerine, modern tekniklerle korkunç gerçekliği göstererek izleyicileri derin düşüncelere yönlendirir.

Mark Penhale, Covert gibi ölüm temalı bir yaklaşım sergiler. Özellikle ölü ve yaralanmış hayvanların ve bitkilerin X-ışını görüntülerini çekerek bu konuya odaklanır. Penhale, bir veteriner ve fotoğraf sanatçısıdır ve çalışmalarında nesnelere içsel güzelliklerini aramak yerine, insanlar ve diğer yaşam formlarıyla olan etkileşimlerimizin yönlerine dikkat çeker. Arabalar tarafından ezilmiş fare iskeletleri, kuş kemikleri, bozulmuş bitki yaprakları, içleri boşaltılmış balıklar gibi görüntüler, diğer X-ışını çalışmalarından oldukça farklıdır. Sanatçının görüntülediği hayvanların hiçbirisi müşterileri tarafından kliniğe getirilmiş olanlar değildir. Penhale, insanların zevk aldığı şeylerin ve insan olmayan canlılarla birlikte yaşamının sonuçlarını belgeleyerek, Rosi Braidotti'nin işaret ettiği gibi, insan-olmayan varlıklara yönelik dışlama, sömürü ve baskı kalıplarını yansıtır. Ancak bu durum aynı zamanda doğa-kültür ilişkisinde çağdaş bir bakış açısını da sunar. Penhale'in çalışmalarında, insan-olmayan varlıkların ölü bedenleriyle çevresel etkileşim içinde olduğu post-insan eşikliklerinin bir alanı kaydedilir. Bu, yaşam ve ölüm arasındaki sürekli geçicilik durumunu vurgular (Twardoch-Raś, 2019: 59-60).

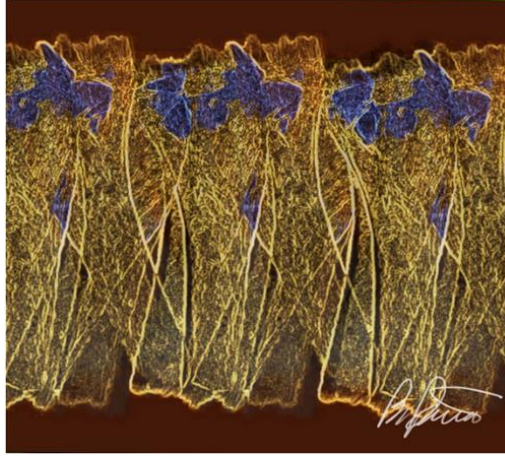
Resim 14. Mark Penhale. **Kaynak:** <https://xraypics.wordpress.com/history-of-x-ray-art-and-artists/mark-penhale/> 21.04.2024

Penhale, çocukluğundan itibaren hayvanlara olan ilgisini hiç kaybetmemiştir. İlk keşfettiği nadir bir tür olan zümrüt yeşili bir kertenkeleyi bulmasıyla hayvanlar kendisi için bir tutku haline gelmiştir. Çocukluk yıllarından itibaren, yuvalarından aşağıya düşmüş kuşlar veya hastalıklara yakalanmış tavşanlar gibi zayıf veya terk edilmiş hayvanları evine getirerek onlara yardım etmeye çalışmıştır. Bu süreçte sürekli çizim yaparak sanat ile hayvanlar arasında sıkı bir bağ kurmuştur. Sanat ve hayvanlar, yaşamında değişmeyen iki temel unsur olarak kalmıştır. Radyolojiyi bir sanat formu olarak keşfettikten sonra, öncelikle denemeler yapmış ve daha sonra dijital ekipmanlar edinerek röntgen görüntülerini bilgisayar ortamında düzenlemeye başlamıştır. Penhale, sanatçıların mevcut imkânları en iyi şekilde kullanabileceğine inanmaktadır. Gerçekten de, X-ışınları ona yoğun bir iş gününün ardından huzur veren ve sakinleştiren dramatik görüntüler sunmaktadır. Penhale, çalışmalarını bir tür anıt olarak görmektedir. Sergilerinde bazı insanların olumlu tepkileriyle karşılaşırken, bazen de şaşkınlık ve dehşetle karışık tepkiler alır. En etkileyici görüntülerinden biri, minik bir fareye aittir. Bu görüntü, ona Goya'nın küçük bir köpeğin okyanusta boğulduğunu gösteren bir resmini hatırlatır. Veteriner olarak her gün hayvan ölümleriyle karşılaşmanın onu, kendi ölümlülüğü üzerine düşünmeye ittiğini belirtir. X-ışını görüntüleriyle çalışmak, ona hayvanların ölümü ve insanların duygusal zorluklarıyla baş etme fırsatı sunar. Penhale, bu görüntülerle küçük, kaybolmuş ruhlara anıtlar yaratmanın, onları kendi rüyalarından uzaklaştırmaya yardımcı olduğunu ifade eder. Son dönemlerde X-ışını görüntülerine hareket kazandırarak bu hayvanlara yeni bir hayat verme çabası içindedir (Vet Practice Magazine, 2014).

Resim 15. Takayuki Hori, Kuş (Origami sanatı). **Kaynak:** <https://www.toxel.com/inspiration/2016/10/12/x-ray-origami/> 29.04.2024

Sanatçı Takayuki Hori ise geleneksel Japon origami sanatını X-ışınlarıyla birleştirerek özgün bir yaklaşım sergilemektedir. O da, Penhale gibi kötü etkilere maruz kalmış hayvanları ele alır. Hori, özellikle çevresel kirlilik tehdidi altındaki su kuşları ve deniz kaplumbağaları gibi hayvanların kemiklerinden yola çıkarak “Oritsunagumono” adlı sergisinde bu konuya dikkat çeker. Sergide, kâğıttan yapılmış hayvanları ve onların çöp bulaşmış iç organlarını detaylı X-ışını görüntüleriyle ortaya çıkarır. Bu tasarım, insan etkisinin hayvan yaşamı üzerindeki olumsuz etkilerini ve çevresel kirlilik sorunlarını vurgular. Hori'nin eserlerinde, hayvan iskeletleri ve atılmış çöplerin görüntüleri saydam kâğıt tabakalarına basılır ve ardından origami teknikleriyle hayvan şekillerine dönüştürülür. Sergilenen eserler, bir cenaze töreni atmosferiyle sunulur ve izleyicileri düşüncesiz tüketim alışkanlıklarını sorgulamaya yönlendirir. Her bir origami hayvan, kemiklerini ve çöpleri içeren kesilmemiş bir kâğıt tabakasından titizlikle katlanarak oluşturulur. Bu titizlik, kirlilik sorununun daha derin bir eleştirisi olarak ortaya çıkar ve atılmış çöplerin doğal yaşamın parçası haline geldiği gerçeğine dikkat çeker (Pavlus, 2011).

Resim 16. Brett Prywitch, Orman (Bacığın alt kısmında yer alan Tibia bölgesinin X-ışınları görüntülerinden oluşturulmuştur. **Kaynak:** <https://www.stlmag.com/health/art-that-gets-under-your-skin/> 24.04.2024

Radyolog Brett Prywitch, X-ışınları, BT taramaları veya MRG gibi tıbbi görüntüleme tekniklerini değerlendirirken yalnızca hastalıkları değil, insan bedenindeki estetik unsurları da görmektedir. Bu modern teknolojiler, Prywitch'e sonsuz sanatsal fırsatlar sunar. Vücudun karmaşık yapısı ve işlevini ayrıntılı olarak inceleme deneyimi, insanlığı farklı bir bakış açısıyla değerlendirme şansı verir (For The Edge, 2016). Prywitch, hastaların X-ışınlarıyla karşılaşırken duydukları korkuyu ve bu teknolojilerin gizemli doğasını vurgular. Görüntülerdeki detaylar bazen doğa motiflerine benzerlik gösterebilir, örneğin beynin dilimleri ile çiçeklerin simetrisi arasında veya kaburga kemiklerinin yaprak damarlarına benzemesine hayranlık duyar. X-ışını görüntülerine ilk adım attığında, radyolojik görüntüler doğal siyah-beyaz değerlerinde kalırken, daha sonraki aşamalarda Photoshop programını öğrenmeye başlamasıyla bu görüntüleri tekrar işler, netliklerini değiştirir, üzerlerine çizimler ekler ve renklendirme yapmaya başlar. “Forest” (Orman) adlı eseri, bacak kemiği olarak bilinen tibia bölgesinin görüntülerinden oluşur ve altın renkli ağaçları hatırlatır, Gustav Klimt'in tablolarına benzer bir estetik sunar (Cooperman, 2014).

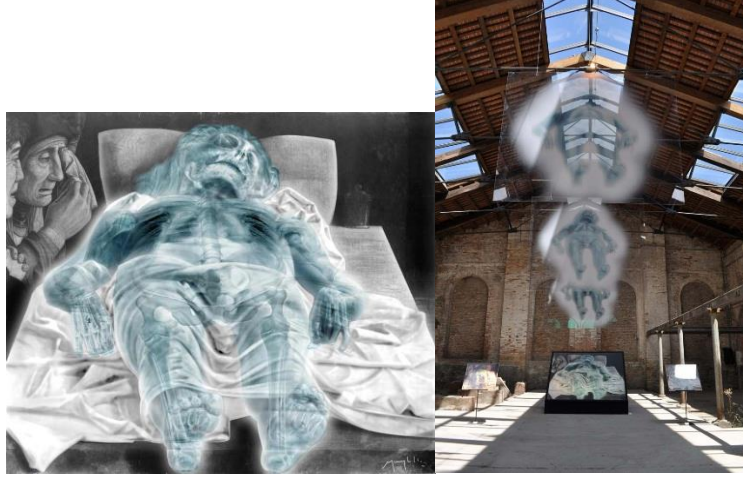
Resim 17. Matthew Cox, Dizlerine Kadar Suya Daldırmak, X-ışını filmi üzerine nakış.

Kaynak: <https://www.thisiscolossal.com/2016/02/playfully-embroidered-x-ray-film-by-matthew-cox/> 22.04.2024

Sanatçı Matthew Cox, X-ışını filmlerini parlak ipliklerle işleyerek, vücut parçalarının sert kemik dokusuna yumuşak bir dokunuş ekler. Bu işlem sırasında bazen Yunan tanrılarının yüzlerini veya süper kahramanların uzuvlarını ekleyerek, X-ışını görüntülerine yeni bir anlam katmaktadır. Cox'un X-ışını filmlerine eklediği her dikiş, bir çizgi gibi algılanır ve bu dikişler, soğuk ve tıbbi nitelikteki plastik malzemeyi renklendirerek ve dokunma duygusunu artırarak yeni bir boyut kazandırır (Sierzputowski, 2016). Ayrıca, boyun röntgenine eklediği örgülü saçlarla bir kadın başı veya göğüs kafesi görüntüsüne eklediği çiçek tutan el gibi unsurlar veya Pamuk Prenses gibi çizgi film karakterlerinin uzuvları, X-ışını görüntülerinde cinsiyetin belirsizliğini ortadan kaldırırken aynı zamanda tıbbi görüntüye yeni bir yaşam katmanı eklemektedir.

Sanatçı, annesinin kumaşları işleme geleneğinden ilham alarak ipliklerle nakış yapmaya başladığını belirtir. Annesi, Güney Amerika'da uzun süredir devam eden bir geleneğin parçası olarak geriye kalan kumaş parçalarından yorganlar işlemektedir. Cox, X-ışını filmlerinde nakışı kullanarak, teknolojik ve el emeği gibi farklı uygulamaları bir araya getirerek malzemelerin doğasını yeniden tanımlamayı hedefler. X-ışını filmlerinin dayanıklı olması nedeniyle nakışa başlamadan önce delikler açar ve ardından nakış işlemine geçer. Sanatçı, X-ışını görüntülerini kendisi çekmez. Çoğu görüntü, Avustralya'daki arkadaşları tarafından kendisine gönderilmektedir. ABD'den farklı olarak bazı ülkelerde X-ışını filmlerinin hastalara geri verildiğini, bu ülkelerdeki sıkı yasal düzenlemeler ve doktor sorumluluğunun farklı olduğunu vurgular (Textile Curator, t.y.).

Renato Meneghetti ise, sanatında X-ışınlarını kullanarak yaratıcı bir ifadeye sahip olan sanatçılardan biridir. Teknik bir cihazın sanatının merkezinde olması, bazen derin varoluşsal olayları veya bilinçaltının derinliklerinde gizlenmiş temaları ortaya çıkarabilir. Özellikle, sanatçının kızının yaşadığı kaza ve iyileşme süreci, eserlerinde tekrarlanan bir tema olarak belirir ve bu süreçte alınan X-ışını görüntüleri, sanatçının geliştirdiği formların oluşum safhasında kritik bir rol oynar. Sanatçının çalışmalarında, özenle hazırlanmış X-ışınları tuvallere aktarılmış, alkol ve su bazlı emülsiyon tekniği ile yaratıcı çalışmalara dönüşmüştür. Meneghetti'nin çalışmalarında, diş, omurdan çıkan femoral eklem, kafatası, göğüs, bağırsak, insan ve bitki iskeletleri gibi organik unsurların kullanımı dikkat çeker. Bu organik unsurlar, sadece belgesel ya da tarihsel öneme sahip olmakla kalmaz, aynı zamanda izleyiciye hatırlama ve bellek aracı olarak da hizmet eder. Meneghetti'nin sanat anlayışı, bilimsel keşiflerin ve çağdaş tekniklerin sanatla birleşimini vurgular. Bu yaklaşım, sanatçının eserlerindeki derinlik ve sembolizmi zenginleştirirken, modern teknolojinin sanatsal ifadeye katkısını da ortaya koyar (Dorfles, 2000).

Resim 18. Renato Meneghetti, Mantegna tarafından yapılan Ölü İsa'nın X- Işını İncelemesi, (Detay), 2011, Tuval üzerine emülsiyon, Enstalasyon, 68 x 81 cm, İtalyan Pavyonu Arsenal, Venedik.

Kaynak: http://www.meneghettirenato.com/installazioni/sottopelle/index_eng.php 28.04.2024

Meneghetti'nin X-ışını sanat deneyinden farklı seride çalışmalar ortaya çıkmıştır. Bu serilerden biri olan "Great Masters"da (Büyük Ustalar), Leonardo Da Vinci, Michelangelo, Caravaggio, Andrea Mantegna, Pablo Picasso, Gustav Klimt, René Magritte gibi sanatçılara ait eserler yer almaktadır. Meneghetti, sanat tarihindeki en bilinen eserlerden bazılarını kendine mal eder ve onları sadece gerçeğin bir kopyası veya yorumu olarak değil, aynı zamanda içsel analizin kültürel bir sembolü olarak yeniden sunar. Bu, resmedilen konunun sınırlarını aşarak ustasının ruhuna doğru derinleşen bir görüntüdür. Bu eserlerde, ölü, doğal olmayan bir ışık, dondurucu etkisiyle her yere yayılır, canlılık ve güzellik dolu ete sızar, kemiklere girer ve onları çıplak gözle görünür hale getirir. Bu görüntü, memento mori'nin tüm sanatsal unsurlarına sahiptir. Meneghetti, ustaca bir indirgeme ile görünmeyen şeyleri görünür kılar (Gallo, t.y.; Martini, 2010). İzleyicinin bakışı, ifadesiz mavi boşluğa, röntgen filmi görüntüsünün içine düşer (Abruzzese, t.y.). Meneghetti'nin Mantegna'nın "Ölü İsa" tablosundan esinlenerek gerçekleştirdiği çalışma, teknoloji ve düşüncenin birleşimiyle oluşturulan saydam plakaların yukarı doğru yükselmesiyle karakterize edilmektedir. Bu çalışma, asıl resmin bir kopyasını ve bu kopyadan X-ışınları kullanılarak ortaya çıkarılan ve saydam plakalara basılı olan görüntüleri içermektedir. Resim, fotoğraf ve saydam plakalar, geçmişten gelen arkaik kalıtlara ve referanslara dayanarak sessizce ve dramatik bir şekilde yankılanır. Saydam plakaların kullanımı, eserdeki derinlik ve anlam katmanlarını ortaya çıkararak izleyicilere farklı perspektifler sunmaktadır. Meneghetti, sanatın ve bilimin sentezinde oluşturduğu bu enstalasyonla izleyicileri, geçmişten günümüze uzanan sanat tarihini ve kültürel mirası yansıtan zengin bir deneyime davet eder.

Sonuç

Röntgen ışınları ile gerçekleştirilen deneyler, bize son derece şaşırtıcı pek çok örnek sunmaktadır. Bu ışınlar, birçok maddeyi geçirgen hale getirerek önceden opak olarak kabul edilen pek çok materyali anında şeffaf hale getirebilir. Bu durum, insanların, hayvanların, bitkilerin ve çeşitli nesnelerin içyapılarının görünür hale gelmesini sağlar. Örneğin, bir kutunun içindeki mektuplar, bir cüzdanın içindeki eşyalar veya giysilerin içindeki beden kemikleri bu şekilde ortaya çıkarılabilirken, kutu, cüzdan ve insan derisi ise belirsizleşir.

Radyografiler, nesnelerin genellikle iki boyutlu temsillerini oluşturur. X-ışınına tabi tutulan düz bir nesne, örneğin bir ataç gibi, kendisine benzer bir gölge oluşturacaktır. Radyologlar arasında kurbağaların popüler bir konu olmasının temel nedeni, kurbağaların düz bir yapıya sahip olmalarıdır ki bu da net ve belirgin bir şeklin oluşturulmasına olanak tanır. Ancak, üç boyutlu nesnelerin X-ışınları ile görüntülenmesi sırasında ciddi zorluklarla karşılaşmaktadır. Örneğin,

bir kutunun X-ışını tüpüne bakan yüzü, diğer kısımlarına göre daha fazla gölgelenir ve bu, gölgelerin bozulmasına yol açar. Bu nedenle, X-ışını ile çalışırken üç boyutlu nesnelerin doğru bir şekilde temsil edilebilmesi için gölgelenme özelliği dikkate alınmalıdır. X-ışınlarının geçirgenlik özelliği de, bir nesnenin doğru bir şekilde temsil edilmesinde boyutun yanı sıra önemli bir etkidir. Örneğin, deniz kabukları ince ve sert katmanlardan oluştuğu için X-ışınlarına tabi tutulduğunda katı görünmezler, ancak sisli sınırlara sahip görünürler (Lenander, 2021: 22-55). Benzer şekilde, çiçeklerin X-ışını görüntülerini alırken doğru ayar yapılmaması çiçeğin solmasına neden olabilir. Bu nedenle, bitkileri X-ışınları ile görüntülerken özellikle hassas olunması gereklidir, çünkü farklı türler ve özelliklerdeki nesnelerin X-ışını duyarlılığı farklılık gösterebilir. Örneğin, çiçekler ve hayvanlar, aynı anda X-ışınına maruz kaldıklarında farklı X-ışını duyarlılıkları sergileyebilirler. Bu durum, bitkilerin doğru bir şekilde görüntülenmesi için gereken radyasyon miktarının, bir hayvanın detaylı bir şekilde görüntülenmesi için gerekli olan enerjiden farklı olabileceğini gösterir.

X-ışınlarının erken yirminci yüzyılda sanatçıları ilgilendirmesi şaşırtıcı değildir çünkü bu keşif, geleneksel duyu odaklı pozitivizme ve maddeciliğe güçlü bir meydan okuma sunar. Flammarion'a göre, X-ışınları "duyu ve gerçeklik arasında iki farklı şey" olduğunu kanıtlamış ve bu keşif, gerçeklerin bilgi ve gözlem sınırlarının ötesine geçebileceğini gösteren bilimsel bir eylem için son derece etkileyici bir örnektir (Flammarion, 1901: 11, 14'den akt. Henderson, 1988: 326). X-ışını sanatı, radyoloji ve fotoğrafçılığı birleştirerek, sıradan nesnelerin katmanlarını açığa çıkararak genellikle göz ardı edilen (ve genellikle zarif) içyapılarını ortaya çıkarır. Hugh Turvey'e göre, X-ışını görüntülerinin bir avantajı ise dünyayı taze bir bakış açısıyla görebilme fırsatı sunmasıdır (Cox, 2015).

X-ışınları, "insan duyu aparatını" tamamlayarak teşhis ve güvenliğin yanı sıra eğlence duygusu ve hayal gücünü tetikleme gibi önemli roller üstlenir (Lenander, 2021: 17). Bu görüntüler, derinlemesine inceleme, belirsizlik ve yabancılaşma gibi çeşitli bakış açılarını içerir. Radyografi uzun bir süredir insan görüşünün bir uzantısı olarak kabul edilmiş ve özellikle tıp alanında içyapıları anlamamızı sağlayan bir araç olarak öne çıkmıştır. Ancak bu görüntülerde bazı belirsizlikler ve bozulmalar da ortaya çıkabilir, hatta X-ışını portrelerinde cinsiyetin belirsizleştiği durumlar bile meydana gelebilir (Lenander, 2021: 69-70). Sanatçılar için bu belirsizlik ve bozulmalar, yeni ve beklenmedik estetik etkiler yaratma potansiyeline sahiptir. Günümüz sanatında X-ışını görüntülerine olan ilgi, doğanın soyutlanması, negatif estetik, çok katmanlılık ve deneysel kompozisyonlar gibi görsel ve estetik öğelerle ilişkilendirilebilir. Ayrıca, sanatçılar vücudun içyapısındaki bir görüntüyü, dış dünyadaki doğal veya yapay öğelere benzeterek ifade edebilirler. Örneğin, Brett Prywitch'in bacağıın alt kısmını ağaçlara benzetmesi, insanın doğayla olan içsel bağını veya insanın karmaşık içyapısını vurgulayabilir. Bu tür görselleştirmeler, aynı zamanda X-ışını veya MRI gibi tıbbi görüntüleme yöntemlerinin, bireylerin kendi anatomik yapılarına dair görsel bilgi edinmelerinin ötesinde, kendi bedenlerine yabancılaşmalarına ve Dumit'in de dediği gibi bir "tanıma şoku" yaşamalarına neden olabileceğini gösterir. Sanatçı Justine Cooper'ın 1990'larda yaşadığı bu deneyim, MRI taramasında omuriliğinin düşündüğünün aksine vücudun derinliklerinde yer aldığını fark etmesiyle ortaya çıkan bir içsel keşfi temsil eder. Ayrıca, kafasının içinde kurbağa benzeri bir şekil ve pelvis bölgesinde yarasa benzeri bir form görmesi, bedeninin derinliklerini daha önce hiç keşfetmediği bir şekilde anlamasına yol açar (Casini, 2010). Bu tür deneyimler, sanatçılara insanın iç dünyasındaki karmaşıklığı ve yabancılaşmayı temsillerinde ifade etme fırsatı sunar.

Bertha Röntgen'in kendi elinin X-ışını görüntüsünü gördüğü andan itibaren, X-ışınlarının zaman zaman ölümle ilişkilendirilmiş olması ve bazı sanatçıların ölü hayvanların X-ışını görüntülerini kullanmalarıyla, insanın doğaya olan etkileri ve doğal dengenin bozulması gibi konulara da odaklanılabilmektedir. Geçmişte Bertha Röntgen canlı elinin X-ışını görüntüsüne baktığı zaman kendi ölümlülüğünü hatırlamıştı. Günümüzde ise ölmüş canlıların X-ışını görüntülerine baktığımızda görmemiz gerekenin ne olduğundan ziyade bu görüntünün nasıl meydana geldiğine odaklanmamız gerektiği vurgulanmaktadır. İzleyici olarak, bu canlıların ölüm nedenlerini

sorgulama ve insanın kendi rolünü fark etme sürecine dönüşmüştür. Doğal dünyadaki kırılğanlığı ve insan faaliyetlerinin etkilerini hatırlatmayı amaçlayan bu çalışmalar, canlı ve cansız varlıkların içgüzelliklerini açığa çıkaran X-ışını görüntüleri kadar olumlu görüşler almayabilirler. Çünkü bu tür çalışmalarda yüzleşme sorumluluğu, keşfetmenin hazzına galip gelebilir. Bazı izleyiciler için bu çalışmalar çevresel duyarlılık ve bilinçlendirme adına oldukça etkileyici bulunabilirken, diğerleri için ise karamsarlık ve rahatsızlık yaratabilir. Ayrıca, hayvanlar ve doğal yaşamın yanı sıra, bazı ölü insan bedenlerine ait görüntüler, terör, savaş gibi trajik olaylarda yaşamını yitiren kişilere vurgu yapmak amacıyla kullanılmıştır. Bu görüntülerin yorumlanması ve algılanması da diğer görüntülerde olduğu gibi izleyicinin bakış açısına ve deneyimlerine göre değişebilmektedir.

X-ışını görüntülerinin sanatsal anlamda ilk örnekleri genellikle siyah-beyaz olarak ortaya çıkmıştır ve sonrasında mavi tonlarının da kullanıldığı gözlemlenmiştir. Ancak günümüze yaklaştıkça, bu renk anlayışı devam etmekle birlikte, bazı sanatçılar dijital platformlara geçerek, özellikle de Photoshop gibi dijital programlar aracılığıyla X-ışını görüntülerini farklı renklerle renklendirmişlerdir.

X-ışınları ile çalışan sanatçılar arasında, hastane ortamında görev alan veya eğitim veren kişilerin, nesnelerin farklı yönlerini keşfederek ve görünmeyen estetik ve duyuşsal bağlantıları açığa çıkararak hastaların anlayışlarını artırmayı, yanlış algıları ve endişeleri azaltmayı amaçlayan bir misyon taşıdıkları belirlenmiştir.

Radyografik teknikler, resimleri incelerken yıkımsız özellikleri nedeniyle bir avantaj da sağlarlar. Görsel sanatlara olan ilginin artmasıyla birlikte, müze sayılarında ve mevcut koleksiyonlardaki eserlerin yeniden değerlendirilmesinde bir artış yaşanmıştır (James vd., 1983: 215). Bu teknikler, eserin kökeninin belirlenmesinden orijinalliğine, resmin mevcut durumundan boya pigmentlerinin ve alt katmanlardaki kompozisyonun incelenmesine kadar geniş bir yelpazede faydalı olabilirler. Ancak, X-ışınları sanata getirdiği yeniliklerin yanı sıra bazı riskleri de içermektedir. Nikola Tesla 1896-1897 yılları arasında, X-ışınlarına maruz kalmanın insan sağlığına etkileri üzerine makaleler yayımlamış ve aynı yıllarda X-ışını cihazlarını iyileştirmeye devam etmiştir (Vucevic vd., 2016: 313). 1897'ye gelindiğinde, saç kaybı ve değişen şiddette cilt yanıkları gibi örneklerle ışınların tehlikeli yanı rapor edilmeye başlanmıştır (Assmus, 1995: 15). Daha yakın tarihli bir araştırmada, İngiltere'deki radyologların ölüm oranlarının son derece düşük olduğu belirtilirken, ABD'de yapılan bir çalışmada X-ışınlarına maruz kalmanın kromozom hasarını potansiyel olarak arttırabileceği öne sürülmüştür. Ayrıca, son yıllardaki teknolojik gelişmeler, bilgisayarlı tomografi (CT) kullanımındaki artışla birlikte, hastaların ve klinik ortamların güvenliğine ilişkin endişeleri gündeme getirmiştir (McKiernan, 2014: 570). Bu bağlamda, X-ışını ve benzeri görüntüleme tekniklerinin kullanımının etik boyutları ve sağlık riskleri üzerinde daha fazla düşünülmesi gerekmektedir. Sanatçılar, X-ışını görüntülerinde canlıların kullanımıyla ilgili sağlık riskleri ve etik boyutlar konusunda ölü hayvanları veya ölü insanları tercih ettiklerini belirtmektedirler. Bu tercih, çok fazla radyasyona maruz bırakılma riskini azaltmak amacıyla alınan tedbirlerle desteklenmektedir. Sanatçılar, kıyafetlerinden çekim ortamlarına kadar geniş kapsamlı önlemler alarak radyasyon riskini en aza indirmeyi amaçlamaktadırlar.

Kaynakça

- Abruzzese, A. (t.y.). Renato Meneghetti: Painting-great masters. The official web cite of Renato Meneghetti.http://www.meneghettirenato.com/pittura/grandi_maestri/grandi_maestri_eng.php adresinden 29.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Akademik Bilim Terimleri Sözlüğü. (t.y.). Fraunhofer çizgileri. <https://terimler.org/terim/fraunhofer-cizgileri> adresinden 26.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Ali, O. (2024, 9 Ocak). XRF for authenticating metallic objects in the art world. AZoOptics [Network Site]. <https://www.azooptics.com/Article.aspx?ArticleID=2527> adresinden 17.04.2024 tarihinde alınmıştır.

- Art Madrid. (2018, 20 Kasım). Curiosity + X-Rays + Art: The perfect combination. <https://www.art-madrid.com/En/Post/Curiosidad-Rayos-X-Y-Arte-Newnew> adresinden 16.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Assmus, A. (1995). Early History of X Rays. *Beam Line*, 25(2), 10-24. <https://www.slac.stanford.edu/pubs/beamline/25/2/25-2-assmus.pdf>
- Bergeron, L. (2007, 11 Eylül). Students, physicians say X-ray exhibit drives home human toll of terrorism. *Stanford Medicine*. <https://med.stanford.edu/news/all-news/2007/09/students-physicians-say-x-ray-exhibit-drives-home-human-toll-of-terrorism> adresinden 21.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Brinton, C. (1913). Evolution not Revolution in Art. *The International Studio*, LXIX(194), xxvii-xxxv. <https://doi.org/10.11588/diglit.43452>
- Casini, S. (2010). The Aesthetics of Magnetic Resonance Imaging (MRI): From the Scientific Laboratory to an Artwork. *Contemporary Aesthetics*, 8. <http://hdl.handle.net/2027/spo.7523862.0008.022>
- Clark, N. (2016, 18 Şubat). X-ray exhibition marks artist's return to health after serious illness. *Independent*. <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/art/news/boo-beaumont-xray-exhibition-marks-artist-s-return-to-health-after-serious-illness-a6882556.html> adresinden 22.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Collins, R. ve Willis, C. (2020, 20 Temmuz). Beneath the surface: X-rays reveal a different story. NGV (National Gallery of Victoria). <https://www.ngv.vic.gov.au/essay/beneath-the-surface-x-rays-reveal-a-different-story/> adresinden 14.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Cooperman, J. (2014, 14 Kasım). Art that gets under your skin. *St. Louis Magazine*. <https://www.stlmag.com/health/art-that-gets-under-your-skin/> adresinden 21.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Cox, S. (Ed.). (2015, 20 Nisan). (Updated 2018, 5 Şubat). X-Ray art reveals the internal beauty of everyday objects. *All That's Interesting*. <https://allthatsinteresting.com/x-ray-art> adresinden 17.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Dorfles, G. (2000). X-rays of a destiny. http://www.meneghettirenato.com/antologia_critica/ac_eng/013_Gillo_Dorfles_eng.php adresinden 22 Kasım 2014 tarihinde alınmıştır.
- Faldi, M. ve Paolini, C. (t.y.). X-ray radiography. *Artis (Art and Restoration Techniques Interactive Studio)*. <https://artenet.it/en/x-ray-radiography/> adresinden 16.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Ferrante, M. (t.y.). Hand plays...(text). Official web cite of Marc Ferrante. <http://www.marcferrante.com/p2744/> adresinden 23.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- For The Edge. (2016, 11 Şubat). From x-rays to canvas. *The Intelligencer*. <https://www.theintelligencer.com/entertainment/article/From-x-rays-to-canvas-10431283.php> adresinden 21.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Gallo, F. (t.y.). Vedere Oltre: Renato Meneghetti-Grandi Maestri. [Katalog]. http://www.meneghettirenato.com/pittura/_cataloghi_pdf/catalogo_grandi_maestri.pdf adresinden 28.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Gambino, M. (Senior Ed.). (2014, 3 Şubat). X-Ray art: A deeper look at everyday objects: Brit Hugh Turvey adds his artistic touch to x-rays of suitcases, old shirts and a host of other subjects. *Smithsonian Magazine*. <https://www.smithsonianmag.com/arts-culture/x-ray-art-deeper-look-everyday-objects-180949540/?no-ist> adresinden 17.04.2024 tarihinde alınmıştır.

- Geraghty, K. (t.y.). X-Ray of Meret Oppenheim's Skull. Peter Freeman Inc. <https://viewingroom.peterfreemaninc.com/viewing-room/x-ray-of-meret-oppenheims-skull> adresinden 16.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Gomez, A. (2021, 11 Temmuz). Nick Veasey's X-ray art: See things as they really are. Arte & Lusso. <https://arte8lusso.net/art/nick-veasey-xray-art/> adresinden 16.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Guillaume, C.-E. (1896). *Les Rayons X et la Photographie a Travers Les Corps Opaques* (1. Baskı). Gauthier-Villars et fils, Imprimeurs-Libraires.
- Henderson, L. D. (1988). X Rays and the Quest for Invisible Reality in the Art of Kupka, Duchamp, and the Cubists. *Art Journal*, 47(4), 323-340. <https://doi.org/10.2307/776982>
- Isaac, M. (2013, 26 Kasım). These X-ray portraits of couples show a deep level of intimacy. Trendhunter [Platform]. <https://www.trendhunter.com/trends/xray-portraits> adresinden 17.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- James, A. E., Jr, Gibbs, S. J., Sloan, M., Erickson, J. ve Diggs, J. (1983). Radiographic techniques to evaluate paintings. *AJR. American Journal of Roentgenology*, 140(2), 215-220. <https://doi.org/10.2214/ajr.140.2.215>
- Jin, J. (2015, 24 Ağustos). 趣看| 科学家跨界摄影师：他用X光展现骨骼之美与生命之奇. *The Paper*. https://www.thepaper.cn/newsDetail_forward_1362768 adresinden 28.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Juste, J. (2022, 14 Temmuz). The art of x-ray photography at Eden Roc. *Artburst Miami* [Blog]. <https://www.artburstmiami.com/blog/the-art-of-x-ray-photography-at-eden-roc> adresinden 16.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- K+Y Contemporary Art Gallerie (t.y.). Flowers, cars, buses, a Boeing 777... Nick Veasey skillfully blends art and science through his mastery of X-ray photography. Paris, Fransa. <https://www.kplusy.com/artists/36-nick-veasey/> adresinden 16.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Kevles, B. H. (1997). *Naked to the Bone: Medical Imaging in the Twentieth Century* (3.Baskı). Rutgers University Press.
- Langley, A. ve Muir, K. (2021, 2 Kasım). X-rays: Peering over the artist's shoulder. The Art Institute of Chicago. <https://www.artic.edu/articles/949/x-rays-peering-over-the-artist-s-shoulder> adresinden 17.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Lauterkaranc, J. ve Uher, J. (2018, 11 Temmuz). New possibilities of exploring artworks with X-ray transmission radiography using the latest generation of pixel detectors. *InsightART*, <https://insightart.eu/2018/07/11/new-possibilities-of-exploring-artworks-with-x-ray-transmission-radiography-using-the-latest-generation-of-pixel-detectors/> adresinden 16.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Lenander, N. (June 2021). *X-ray aesthetics: Radiographic vision in the magic mountain and painting, photography, film*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. University Of Oslo.
- Leung, G. (t.y.). Robert Longo transforms X-rays of historical paintings into ghostly charcoal works. Hypebeast. <https://hypebeast.cosm/2020/5/robert-longo-after-titian-x-ray-series-metro-pictures-viewing-room> adresinden 18.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Linda Matney Gallery. (t.y.). Diane Covert. Virginia, ABD. <https://www.lindamatneygallery.com/diane-covert> adresinden 21.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Marinković, S., Stošić-Opinéal, T. ve Tomić, O. (2012). Radiology and Fine Art. *American Journal of Roentgenology*, 199(1), 24-26. <https://doi.org/10.2214/AJR.11.7934>

- Marković, K. (2014, 5 Şubat). Artist Hugh Turvey produces compelling transparent art images. Trendhunter. <https://www.trendhunter.com/trends/artist-hugh-turvey> adresinden 17.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Martini, A. M. (2010). Inside. Official web cite of Renato Meneghetti. http://www.meneghettirenato.com/antologia_critica/ac_eng/062_Alberto_Mattia_Martini_eng.php adresinden 17.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- McKiernan, M. (2014). X-rays as Art. *Occupational Medicine*, 64(8), 569-570. <https://doi.org/10.1093/occmed/kqu167>
- Mun-Delsalle, Y-J. (2016, 1 Eylül). British artist Nick Veasey reveals his X-ray vision. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/yjeanmundelsalle/2016/09/01/british-artist-nick-veasey-reveals-to-us-his-x-ray-vision/amp/> adresinden 16.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Museum Boijmans Van Beuningen. (t.y.). X-ray's from works in the collection. Rotterdam, Hollanda. <https://www.boijmans.nl/en/collection/in-depth/x-ray-s-from-works-in-the-collection> adresinden 16.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Pamboukian, S. (2001). Looking Radiant: Science, Photography and the X-ray Craze of 1896. *Victorian Review*, 27(2), 56-74. <http://www.jstor.org/stable/27793468>
- Pavlus, J. (2011, 5 Eylül). X-rays of origami animals that highlight Japan's pollution problem [Slideshow]. Fast Company/Co.Design. <https://www.fastcompany.com/1663801/x-rays-of-origami-animals-that-highlight-japans-pollution-problem-slideshow> adresinden 22.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Phillips. (t.y.). Catalogue Essay. New York, Londra, Hong Kong, Cenevre, Los Angeles, Anvers, Kopenhag, Paris, Milano, Seul, Şangay, Taipei, Tokyo, Zürich. <https://www.phillips.com/detail/sheila-pinkel/NY040120/180> adresinden 22.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Radiological Society of North America. (2010, Kasım). CT artwork offers unique slice of radiology. *RSNA News™*, 20(11), 5-6.
- Reinhardt, J., Tischler, M., Schmid, S. vd. (2023). X-ray-based Examination of Artworks by Cy Twombly: Art Technology and Condition of the 'Original Sculptures'. *Herit Sci* 11, 237. <https://doi.org/10.1186/s40494-023-01073-5>
- Rizzutto, M. A., Kajiya, E.M., H.O.V. de Campos, P. ve Almeida, P.A.D. (2013, 24-29 Kasım). Radiography and X-Ray Fluorescence Used to Analyze Cultural and Artistic Artifacts. *2013 International Nuclear Atlantic Conference-INAC 2013*, Recife, PE, Brazil. 2013 Associação Brasileira De Energia Nuclear- Aben. ISBN: 978-85-99141-05-2
- Sierzputowski, K. (2016, 3 Şubat). Playfully embroidered X-ray film by Matthew Cox. Colossal. <https://www.thisiscolossal.com/2016/02/playfully-embroidered-x-ray-film-by-matthew-cox/> adresinden 22.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Sutton, B. (2022, 16 Aralık). We went from having two Cézannes to three: X-ray of still life painting reveals hidden portrait. *The Art Newspaper*. <https://www.theartnewspaper.com/2022/12/16/cezanne-x-ray-cincinnati-art-museum-portrait-under-still-life> adresinden 17.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Textile Curator. (t.y.). Matthew Cox. <https://www.textilecurator.com/home-default/home-2-2/matthew-cox/> adresinden 22.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Thaddaeus Ropac Gallery. (t.y.). Robert Longo. Londra, Paris, Salzburg, Seul. <https://ropac.net/artists/56-robert-longo/> adresinden 18.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- The National Gallery. (t.y.). X-rays. Londra, İngiltere. <https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/glossary/x-rays> adresinden 14.04.2024 tarihinde alınmıştır.

- The J. Paul Getty Museum. (t.y.). Agitated images: John Heartfield & German photomontage, 1920-1938. Los Angeles, ABD. <https://www.getty.edu/art/exhibitions/heartfield/> adresinden 21.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- The Women's Art Collection. (t.y.). Boo Beaumont. <https://womensart.murrayedwards.cam.ac.uk/artist/boo-beaumont/> adresinden 21.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Twardoch-Raś, E. (2019). Biometric Trails of Nonhuman Environments. Medical Imaging of Plants' Bodies in Bio-artistic Projects. *Panoptikum*, 21(28), 46-64. . <https://doi.org/10.26881/pan.2019.21.03>
- Varcoe, T. (2017, 19 Mart). A revealing sensitivity in portraits and video. *New Art Examiner*. <https://newartexaminer.net/a-revealing-sensitivity-in-portraits-and-video/> adresinden 21.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Vet Practice Magazine. (2014, 1 Ağustos). X-ray vision. <https://www.vetpracticemag.com.au/x-ray-vision/> adresinden 21.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Vucevic, D., Dordevic, D. Ve Radosavljevic, T. (2016). Nikola Tesla and Medicine: 160th Anniversary of The Birth of the Genius Who Gave Light to the World-Part I. *Medicinski Pregled*, 69(9-10), 313-322. <https://doi.org/10.2298/mpns1610313v>
- Yuen, I. (2014, 7 Şubat). X-ray photography of nature, by Arie van't Riet. *Ekostories* [Blog]. <https://ekostories.com/2014/02/07/xray-art-arie-vant-riet/> adresinden 17.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Zesch, S., Panzer, S., Rosendahl, W., Nance, J. W., Jr, Schönberg, S. O. Ve Henzler, T. (2016). From First to Latest Imaging Technology: Revisiting the First Mummy Investigated with X-ray in 1896 by Using Dual-source Computed Tomography. *European Journal of Radiology Open*, 3, 172-181. <https://doi.org/10.1016/j.ejro.2016.07.002>
- XRay-Art. (t.y.). Nick Veasey. <https://www.xray-art.com/nickveasey> adresinden 16.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Xraypics. (t.y.). History of X-ray art and artists. <https://xraypics.wordpress.com/history-of-x-ray-art-and-artists/> adresinden 16.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Wagelie, J. (2002, Ekim). X-ray style in Arnhem Land Rock Art. In Heilbrunn Timeline of Art History. New York: The Metropolitan Museum of Art, 2000-. http://www.metmuseum.org/toah/hd/xray/hd_xray.htm adresinden 17.04.2024 tarihinde alınmıştır.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author
Halil Özcan ÖZDEMİR*

Makale Adı/Article Name

Mediating Effect of Intrinsic Motivation and Demographic Effects on the Relationship Between Psychological Empowerment and Organizational Cynicism: Insurance Sector Example

Psikolojik Güçlendirme ile Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkide İçsel Motivasyonun Aracılık Etkisi ve Demografik Etkiler: Sigortacılık Sektörü Örneği

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the mediating effect of intrinsic motivation on the relationship between psychological empowerment and employees' organizational cynicism in the insurance sector. In this context, a survey consisting of verified scales was administered to insurance employees operating in the Central Anatolia region. Out of the 412 valid surveys obtained, it was found that data from 2 surveys did not show normal distribution and were filled out in a manner that affected the other 410 surveys. Following the removal of these 2 unhealthy data points, 410 surveys were included in the analysis. Regression analysis, t-test, and ANOVA tests were utilized in the study. When examining the mediating effect, it was determined that intrinsic motivation did not mediate the effect of psychological empowerment on organizational cynicism ($p=0.231$). There was a statistically significant difference in intrinsic motivation based on gender ($p=0.025$). It was found that the average intrinsic motivation of males (Mean=4.04) was higher than that of females. According to the research findings, organizational cynicism also differed significantly by gender ($p=0.038$), with males having a higher average score compared to females (Mean=2.35). This indicates that males are more prone to organizational cynicism. The study found that intrinsic motivation did not significantly vary by marital status, whereas organizational cynicism varied significantly by marital status ($p=0.037$). It was observed that married individuals were more affected by organizational cynicism (Mean=2.36). Lastly, there were no statistically significant differences in intrinsic motivation or organizational cynicism based on educational level ($p=0.102$ & $p=0.629$).

Keywords: Insurance employees, intrinsic motivation, psychological empowerment, organizational cynicism, mediation effect.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı sigorta sektöründeki çalışanlar üzerinden psikolojik güçlendirme ile çalışanların örgütsel sinizmleri arasında içsel motivasyonun aracılık etkisini incelemektir. Bu kapsamda İç Anadolu bölgesinde faaliyet gösteren sigorta çalışanlarına hazır ölçeklerden oluşan anket uygulanmıştır. Elde edilen 412 geçerli anketin 2 tanesindeki veriler normal dağılım göstermeyip diğer 410 veriyi etkileyecek nitelikte doldurulmuş olduğu tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında sağlıksız 2 verinin çıkarılması ile 410 anket sürece dahil edilmiştir. Araştırma kapsamında regresyon analizi, t-testi ve ANNOVA testlerinden faydalanılmıştır. Aracılık etkisi incelendiğinde psikolojik güçlendirme ile örgütsel sinizm üzerine etkisinde içsel motivasyonun aracılık etkisinin bulunmadığı belirlenmiştir ($p=0,231$). Cinsiyete göre içsel motivasyonun istatistiki açıdan anlamlı şekilde farklılaştığı görülmektedir ($p=0,025$). Erkeklerin içsel motivasyon ortalamalarının (Mean=4,04) kadınların ortalamasından daha yüksek olduğu görülmektedir. Araştırma sonuçlarına göre; örgütsel sinizmin de cinsiyete göre istatistiki açıdan anlamlı şekilde farklılaştığı ($p=0,38$), erkeklerin kadınlara göre daha fazla ortalamaya sahip oldukları görülmektedir (Mean=2,35). Bu durum erkeklerin örgütsel sinizme daha yakın olduklarını göstermektedir. Araştırma sonuçlarına göre içsel motivasyon medeni duruma göre anlamlı şekilde farklılaşmazken örgütsel sinizmin medeni duruma göre istatistiki açıdan anlamlı şekilde farklılaştığı belirlenmiştir ($p=0,037$). Araştırma sonucuna göre örgütsel sinizmden evli olanların daha çok etkilendiği görülmektedir (Mean=2,36). Son olarak eğitim düzeylerine göre gerek içsel motivasyonda gerekse de örgütsel sinizmde istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p=0,102$ & $p=0,629$).

Anahtar Kelimeler: Sigortacılık çalışanları, içsel motivasyon, psikolojik güçlendirme, örgütsel sinizm, aracılık etkisi.

Introduction

Factors such as our country being located in an earthquake zone, agricultural producers being exposed to agricultural disasters from time to time, and the increase in luxury consumption (houses, cars, etc.) are among the factors that push the insurance sector to expand. There have been recent increases in the number of personnel working in the insurance sector. This situation requires studies on the organizational behavior of employees working in the insurance sector. The organizational satisfaction of trained human resources is reflected in both the social and family lives of employees. Psychological empowerment, which is considered positive organizational behavior, is an important factor in providing competitive advantage to organizations. (According to Luthans et al. (2004), psychological capital receives less attention than other types of capital such as human and social capital, and research supports its development and management in organizations to increase organizational efficiency, productivity and the successful implementation of organizational change. Both insurance in the literature Although there are few organizational behavior studies conducted specifically for the sector, factors such as creating a perspective on the growing sector from this perspective were the main factors that pushed this study.

1. Literature Review

In his study, Semerci (2020) found a negative significant relationship between employees' psychological capital and organizational cynicism. However, although limited, studies have also been found showing positive relationships between psychological empowerment and organizational cynicism in terms of sub-dimensions. As a result of their study on academics, Bayram and Ergan (2018) determined a positive significant relationship between the autonomy and impact sub-dimensions of psychological empowerment and the emotional and behavioral dimensions of organizational cynicism. In his study by Kuzu (2023); He did not find a significant relationship between the "competence" and "impact" sub-dimensions of psychological empowerment and the "behavioral" dimension of cynicism, but found a positive, not negative, relationship between the "competence" dimension of empowerment and the "cognitive and emotional dimensions" of organizational cynicism. As a result of his research with employees at Menoufia University Hospital, Nafei (2015) found a positive significant relationship between psychological empowerment and organizational cynicism.

When the studies in the literature were examined, it was seen that there were limited studies on the relationship between psychological empowerment and intrinsic interest in motivation. Zhang and Bartol (2010) found in their study that strengthening leadership positively affects psychological empowerment, which in turn affects both intrinsic motivation and creative process participation. Hahm (2018) in his study; determined that members' psychological empowerment is directly related to both intrinsic motivation and autonomy, which are prerequisites for creativity. When studies on the relationship between psychological empowerment and organizational cynicism were examined, it was found that there were generally negative relationships between psychological empowerment and organizational cynicism. Worker et al. (2013) developed a sample of 140 employees working in hospitals in their study. According to the research results, they determined that personnel empowerment reduced the level of organizational disappointment ($r=-0.40$; $p<0.05$). The regression analysis revealed that employee empowerment explained 16% of organizational disappointment, and therefore other organizational dynamics and variables were needed to explain cynicism. DanaeeFard et al. (2018) show that organizational cynicism leads to a decrease in public service motivation, and

employees' negative perception of organizational policy negatively regulates the relationship between organizational cynicism and public service motivation. Altınöz et al., (2011); Doğaç, (2017); Şahin et al., (2019) also stated in their study that men's cynicism averages are higher than women's cynicism averages. Gezer, (2018); Uyar, (2018); Kartal, (2018); Tokgöz and Yılmaz, (2008); Şahin et al., (2019) did not find a significant difference between education levels and education levels in their study.

2. Material Method

The material of this study consists of data obtained from employees in insurance agencies operating in the Central Anatolian provinces selected by simple random sampling. In order to achieve the purpose of the surveys, they were selected by Simple Random Sampling Method. Field studies were carried out in 2020. Regarding this study, ethics committee permission was obtained with the decision of Kırşehir Ahi Evran University Social and Human Sciences Research and Publication Ethics Board dated 04.03.2021 and numbered 2021/1.

The organizational cynicism scale, consisting of 3 dimensions and 13 items developed by Brandes, Dharwadkar and Dean (1999), was used to determine the cynicism behaviors of employees. Regarding psychological empowerment, the PEI developed by Spreitzer (1995) was used in the study, and 12 questions in total were asked, 3 questions for each dimension of the 4 dimensions expected to be explained. In measuring the intrinsic interest in creativity; Tierney et al. Intrinsic motivation scores for creativity were obtained using the scale developed by (1999) (Yuan and Woodman, 2010).

The method of the research is a quantitative research design and the data obtained was obtained by simple random sampling. SPSS statistical package program was used to test the research hypotheses. Within the scope of the research, answers are sought to the following questions.

H1: Do employees' intrinsic motivation, organizational cynicism and psychological empowerment differ according to gender?

H2: Do employees' intrinsic motivation, organizational cynicism and psychological empowerment differ according to their marital status?

H3: Do employees' intrinsic motivation, organizational cynicism and psychological empowerment differ according to their education level?

H4: Does intrinsic motivation have a mediating effect on the relationship between psychological empowerment and organizational cynicism?

3. Findings

In this section, demographic findings related to the study and findings regarding the hypothesis results are presented together.

Table 1. Demographic characteristics of participants

Gender	Frequency (f)	Percentage (%)
Male	272	66,3
Female	138	33,7
Age	Seniority	
Ort=33,70	Avarage = 7 years	

Marital Status	Frequency (f)	Percentage (%)
Single	144	35,1
Married	266	64,9

When examining the demographic characteristics of insurance employees, it was observed that 66.3% (272 individuals) are male. The average age of the employees is 33 years, which falls into the young to middle-aged category. In terms of tenure, the average length of employment is 7 years.

Table 2. Reliability analysis results for the scales

Intirinsic Motivation		Organizational Cynicism		Psychological Empowerment	
Cronbach's Alpha	N of Items	Cronbach's Alpha	N of Items	Cronbach's Alpha	N of Items
,817	5	,947	13	,873	12

Reliability analysis was conducted for the ready-made scales used in this study. The Cronbach's Alpha values were determined as follows: 0.817 for intrinsic motivation, 0.947 for organizational cynicism, and 0.873 for psychological empowerment. These values indicate that the scales are reliable (Cronbach, 1951; Dawson, 2004; Kılıç, 2016). According to Kılıç (2016), a reliability coefficient higher than 0.9 may suggest that the scale could contain redundant items. The Cronbach's Alpha value for organizational cynicism in this study also exceeded 0.90. This finding is supported by Özdemir and Yazıcı (2021), who noted that some items related to organizational cynicism were eliminated in their study.

The Cronbach's Alpha reliability coefficient is widely used to determine the reliability of scales measuring psychological traits. Developed by Cronbach in 1951, the alpha coefficient method is appropriate for scales that are scored in ordered (ordinal) formats such as 1-3, 1-4, 1-5, rather than dichotomous (true-false) formats. The Cronbach's Alpha coefficient is a weighted standard deviation of the mean, found by taking the ratio of the sum of the variances of k items to the total variance. There can be a single α value for each item or an average α value for all items on the scale. The α value obtained for all items reflects the overall reliability of the questionnaire, with a general acceptance that this value should be 0.7 or higher (Cronbach, 1951; Dawson, 2004; Kılıç, 2016).

Table 3. Descriptive statistics results for variables

Model	1	2	3	Average	SD	Skewness	Kurtosis
Variables							
Psychological Empowerment	1			4,2033	,72581	-1,130	2,889

Organizational Cynicism	-,078	1	2,2849	1,03910	,806	-,217
Intrinsic Motivation	,517	-,067	1	4,0202	,78927	-1,228
						1,745

According to the literature, skewness and kurtosis values within the range of -3.0 to +3.0 indicate that the data are normally distributed (Jondeau & Rockinger, 2003). The skewness and kurtosis values for the surveys examining psychological empowerment, organizational cynicism, and intrinsic motivation were within the range of +2.0 to -2.0. Therefore, the data in this study were normally distributed, and parametric tests were applied.

Table 4. Group Statistics by Gender

	Gender	N	Mean
Intrinsic Motivation	Male	272	4,04
	Female	138	3,99
Organizational Cynicism	Male	272	2,35
	Female	138	2,17

Table 5. Levene's Test for Equality of Variances (Gender)

	F	Sig	t	df	Sig.(2-tailed)
Intrinsic Motivation	5,064	,025			
Organizational Cynicism	4,331	,038	,712	321,077	,477
			1,766	306,670	,078

In this context, gender is the independent variable, while intrinsic motivation and organizational cynicism are the dependent variables. When the data in Tables 4 and 5 are considered together, it is observed that intrinsic motivation does not significantly differ by gender ($p=0.477$). In other words, the intrinsic motivation levels of female and male participants are not different from each other. Similarly, the data from both tables show that organizational cynicism does not significantly differ by gender either ($p=0.078$). This indicates that the levels of organizational cynicism are similar between male and female participants. Based on these results, Hypothesis H1 is rejected.

Table 6. Group Statistics by Married Status

	Gender	N	Mean
Intrinsic Motivation	Married	266	4,03
	Single	144	4,02
Organizational Cynicism	Married	266	2,36
	Single	144	2,15

Table 7. Levene's Test for Equality of Variances (Married Status)

	F	Sig	t	df	Sig.(2-tailed)
Intirinsic Motivation	0,079	,779	,096	415	,924
Organizational Cynicism	6,035	,014	2,089	330,214	,037

Tables 6 and 7 show the results of t-tests where intrinsic motivation and organizational cynicism are the dependent variables, and marital status is the independent variable. According to the research findings, intrinsic motivation does not significantly differ by marital status ($p=0.924$). However, organizational cynicism does significantly differ by marital status ($p=0.037$). The results indicate that married individuals are more affected by organizational cynicism (Mean=2.36). Based on these findings, Hypothesis H2 is partially accepted.

Table 8. Descriptive Statistics (Education Status)

	Education Status	N	Mean
Intirinsic Motivation	Primary education	6	4,33
	High school	60	3,84
	Associate degree	185	4,01
	Licence	152	4,10
	Postgraduate	7	3,77
Organizational Cynicism	Primary education	6	2,40
	High school	60	2,36
	Associate degree	185	2,34
	Licence	152	2,16
	Postgraduate	7	2,51

Table 9. One Way ANOVA (Education Status)

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Intirinsic Motivation	7,865	7	1,124	1,724	,102
	269,101	413	,652		
	276,966	420			
Organizational Cynicism	5,871	7	,839	,751	,629
	462,504	413	1,117		
	468,375	420			

Upon examining the data in Tables 8 and 9, where education level is the independent variable and intrinsic motivation and organizational cynicism are the dependent variables, there is no statistically significant difference in either intrinsic motivation or organizational cynicism according to education level ($p=0.102$ & $p=0.629$). Based on these results, Hypothesis H3 is rejected.

Table 10. Result of regression analysis for mediation effect

Variables	Beta	t	Sig.	r	r ²	F	Sig.F
Constant	2,833	8,755	,000				
Psychological empowerment	-,083	-1,020	,308				
Intrinsic Motivation	-,049	-,653	,514				
				,084	,007	1,472	,231

Table 10 examines whether intrinsic motivation has a mediating effect in the potential relationship between psychological empowerment and organizational cynicism. The analysis revealed that intrinsic motivation does not have a mediating effect on the relationship between psychological empowerment and organizational cynicism ($p=0.231$). Based on this result, Hypothesis H4 is rejected.

According to the conditions proposed by Baron and Kenny (1986) based on classical regression analysis, in mediation models, the dependent variable must be predicted by the independent variable. The mediator is predicted by the independent variable and takes on the role of the dependent variable. The dependent variable is predicted through the mediator, which is explained by the independent variable. When the mediator effect is controlled, there is a significant reduction in the relationship between the dependent and independent variables, or the relationship becomes statistically insignificant (Yılmaz & Dalbudak, 2018).

Conclusion

According to the results of the study, the analysis of the mediating effect revealed that intrinsic motivation does not mediate the effect of psychological empowerment on organizational cynicism ($p=0.231$). There is no statistically significant difference in intrinsic motivation based on gender ($p=0.477$). The average levels of intrinsic motivation for men and women are similar. Additionally, organizational cynicism does not significantly differ by gender ($p=0.078$), with the cynicism levels of men and women showing similarity. However, previous studies by Altınöz et al. (2011), Doğaç (2017), and Şahin et al. (2019) have reported that men have higher levels of cynicism compared to women.

The study results show that while intrinsic motivation does not significantly differ by marital status, organizational cynicism does ($p=0.037$). Married individuals are more affected by organizational cynicism (Mean=2.36). Finally, there is no statistically significant difference in intrinsic motivation or organizational cynicism based on education levels ($p=0.102$ & $p=0.629$). This finding is consistent with the literature, as Gezer (2018), Uyar (2018), Kartal (2018), Tokgöz and Yılmaz (2008), and Şahin et al. (2019) also found no significant differences in education levels.

The results indicate that men and married individuals are more affected by organizational cynicism. Moreover, men have higher average levels of intrinsic motivation compared to women. These results may be influenced by the statistical differences due to the majority of male participants in the insurance sector sample, which could introduce method biases. It is also noted that men have higher intrinsic motivation for creativity compared to women. Given the expectation that increasing employees' intrinsic motivation will reduce cynicism, it is crucial for organizational managers to focus on enhancing intrinsic motivation among all employees. Recommendations include developing a corporate culture that increases job commitment and organizational loyalty, providing environments where employees can motivate themselves, and offering in-service training. This study has time constraints, and updating the data or conducting research with different sectors or a larger sample may yield different results.

References

- Altınöz, M., Çöp, S., Sığındı, T. (2011). Algılanan örgütsel bağlılık ve örgütsel sinizm ilişkisi: Ankara'daki dört ve beş yıldızlı konaklama işletmeleri üzerine bir araştırma, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(21), 285-316.
- Altınöz, M., Çöp, S., Sığındı, T. (2011). Algılanan örgütsel bağlılık ve örgütsel sinizm ilişkisi: Ankara'daki dört ve beş yıldızlı konaklama işletmeleri üzerine bir araştırma, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(21), 285-316.
- Bayram, A., Ergan, S. (2018). Akademisyenlerde psikolojik güçlendirme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(4), 94-103.
- Brandes, P., Dharwadkar, R., Dean, J. W. (1999). Does organizational cynicism matter? Employee and supervisor perspectives on work outcomes. In Eastern Academy of Management Proceedings, 150-153.
- Cronbach, L. J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests, *Psychometrika*, 16(3), 297-334.
- Dawson B, Trap R. G. (2004). Basic and Clinical Biostatistics, Lange Medical Books/McGraw-Hill, Third Edition, 312.
- Danaee Fard, H., Delkheh, J., Ghanbary, R. (2018). Organizational cynicism and public service: Motivation explaining the role of moderating employees' perceptions of organizational politics and organizational goal ambiguity, *Public Organizations Management*, 7(1), 11-26.
- Doğaç, A. (2017). Örgütsel Sinizm ile Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Van İli Konaklama İşletmeleri Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Gezer, E. (2018). Yabancı Diller Yüksekokullarında Görev Yapan Öğretim Elemanlarının Genel ve Örgütsel Sinizm Düzeylerinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hahm, S. W. (2018). Roles of authentic leadership, psychological empowerment and intrinsic motivation on workers' creativity in e-business, *Journal of Internet Computing and Services*, 19(1), 113-122.
- İşçi, E., Şişman, F. A., Bektaş, G. (2013). A research on the relationship between personnel empowerment and organizational cynicism. *Management*, 3(5), 252-258.

- Kartal, Y. (2018). Örgütsel Sosyalleşme ile Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkiyi İncelemeye Yönelik Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.
- Jondeau E., Rockinger M. (2003). Conditional volatility, skewness, and kurtosis: existence, persistence, and comovements, *Journal of Economic Dynamics & Control*, 27(10), 1699 – 1737.
- Kılıç, S. (2016). Cronbach's alpha reliability coefficient, *Psychiatry and Behavioral Sciences*, 6(1), 47-48.
- Kuzu, A. (2023). The effect of psychological empowerment on organizational cynicism: A research on university staff, *Journal of Administrative Sciences/Yönetim Bilimleri Dergisi*, 21(50), 1124-1145.
- Luthans, F., Luthans, K. W., Luthans, B. (2004). Positive psychological capital: Beyond human and social capital, *Business Horizons*, 47(1), 45-50.
- Nafei, W. (2015). The role of psychological capital on job embeddedness and organizational cynicism: A study on Menoufia University Hospitals, *Journal of Management and Sustainability*, 5(1), 50-74.
- Özdemir, H. Ö., Yazıcı, Z. (2021) Otantik liderlik psikolojik güçlendirme örgütsel sinizm ve yaratıcılığa duyulan içsel motivasyon arasındaki ilişkinin yapısal eşitlik modellenmesi ile incelenmesi, *Ahi Evran Akademi*, 2(2), 70-80.
- Semerci, A. B. (2020). Roles of Employees' Social Capital in the Relationship between Empowerment and Cynicism, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 20(1), 43-55
- Spreitzer, G. M. (1995). Psychological empowerment in the workplace: Dimensions, measurement, and validation, *Academy of Management Journal*, 38(5), 1442-1465.
- Şahin, S., Çelik, A., Altınışık, Ü. (2019). Güreş hakemlerinin örgütsel sinizm tutumlarının incelenmesi. *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 17(4), 285-295.
- Tierney, P., Farmer, S. M., Graen, G. B. (1999). An examination of leadership and employee creativity: The relevance of traits and relationships, *Personnel Psychology*, 52(3), 591-620.
- Tokgöz, N., Yılmaz, H. (2008). Örgütsel Sinisizm: Eskişehir ve Alanya'daki Otel İşletmelerinde Bir Uygulama. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 8(2), 283–305.
- Uyar, İ. (2018). Hemşirelerde Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Özdeşleşme Arasındaki İlişki. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yılmaz, V., Dalbudak, Z. İ. (2018). Aracı değişken etkisinin incelenmesi: Yüksek hızlı tren işletmeciliği üzerine bir uygulama, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(2), 517-534.
- Yuan, F., Woodman, R. W. (2010). Innovative behavior in the workplace: The role of performance and image outcome expectations, *Academy of Management Journal*, 53(2), 323-342.
- Zhang, X., Bartol, K. M. (2010). Linking empowering leadership and employee creativity: The influence of psychological empowerment, intrinsic motivation, and creative process engagement, *Academy of Management Journal*, 53(1), 107-128.

Financial disclosures

The author declared that this study did not receive any financial support.

Acknowledgements

The author have nothing to acknowledge of any persons, grants, funds, institutions.

Yazar/Author
Onur KURUKAYA*

Makale Adı/Article Name

Muhâkemetü'l-Lügateyn'deki Yüz Fiilin Kılınış Özellikleri

*Characteristics Of The Actions Of One Hundred Verbs In The Muhâkemat
Al-Lugatayn*

ÖZ

Yargı ve hareket bildirmesiyle dilde çok önemli bir işlevi olan fiiller kendi içerisinde, herhangi bir ek veya tamlayıcı almadan bir zaman anlamına sahiptir. Bu zaman anlamını veren özellik kılınış (actionality) olarak adlandırılır. Kılınış, araştırmacıların birçoğunun tanımladığı üzere bir fiilin iç zamanıdır. Bu iç zaman çeşitli yollarla (tekrar, kip ekleri vb.) geçici olarak değişebilir. Fakat her fiil sahip olduğu sözlüksel anlam bakımından bir kılınış türüne sahiptir. Kılınış türleri olay, süreç gibi özellikler göz önüne alınarak son sınırı vurgulayan, sınır vurgulamayan ve ön sınırı vurgulayan olarak üç çeşittir. Ali Şir Nevâyî'nin Farsça ile Türkçeyi karşılaştırdığı eseri Muhâkemetü'l-Lugateyn dil araştırmalarında birçok yönden incelenmiştir. Nevâyî'nin eserinin giriş kısmından sonra birdenbire listelediği yüz fiil eserinde yaptığı karşılaştırmanın bir kısmına temel oluşturur. Bu fiiller kılınış bakımından incelenmeye değerdir. Nevâyî'nin saydığı fiiller daha çok sınır vurgulamayan fiillerdir. Nevâyî'nin verdiği örneklerden hareketle daha çok şiirlerdeki fiillerin listeye dâhil edildiği söylenebilir. Saydığı bütün fiillere şiirlerden örnek vermese de diğer fiillerin de şiirlerden alınmış olabileceği sonucunu çıkarabiliriz.

Anahtar Kelimeler: Kılınış, Muhâkemetü'l-Lugateyn, Ali Şir Nevâyî, Fiil, Çağatay Türkçesi.

ABSTRACT

Verbs, which have a very important function in language by expressing judgment and action, have a tense meaning by themselves without taking any affix or complement. The property that gives this tense meaning is called actionality. Actionality, as defined by most researchers, is the internal tense of a verb. This internal tense can change temporarily in various ways (repetition, modal affixes, etc.). However, every verb has a type of actionality in terms of its lexical meaning. There are three types of construction: Finitransformative, Non-transformative, and initio-transformative, taking into account features such as event and duration. Ali Şir Nevâyî's work Muhâkemetü'l-Lugateyn, in which he compares Persian and Turkish, has been analyzed in many ways in language studies. The one hundred verbs that Nevâyî suddenly lists after the introduction of his work form the basis of some of the comparisons he makes in his work. These verbs are worth analyzing in terms of actionality. The verbs listed by Nevâyî are mostly non-transformative verbs. Based on the examples given by al-Nawâyî, it can be said that verbs in poems are mostly included in the list. Although he does not give examples from poems for all the verbs he lists, we can conclude that other verbs may have been taken from poems.

Keywords: Actionality, Muhâkemetü'l-Lugateyn, Ali Şir Nevâyî, Verb, Chagatai Turkish.

Extended Abstract

When analysing grammar books, verbs are generally analysed in terms of their structure. These analyses usually focus on simple, derived and compound verbs. However, verbs can be analysed according to many different criteria, with the affixes they receive and their immanent structure. These analyses are mostly in terms of aspect, modality and actionality.

Actionality is the internal tense of a verb. In other words, it is the time within the verb itself, independent of the affixes it has received and the context in which it is located. This time emphasises a certain point of the event. The actionality of the verb also changes depending on where the event is emphasised. For example, the verb *öl-* is in the group of verbs that finittransformative because it is not a verb that takes place in an instant and does not involve any process. The verb *yürü-*, on the other hand, belongs to the group of non-transformative verbs because it does not emphasise a specific time.

The views that form the basis of the actionality issue are contained in Vendler's 1957 article *Verbs and Times*. According to Vendler, verbs do not contain tense meaning only through modal affixes. Verbs have time in themselves. Vendler divides verbs into four groups according to their tenses: Activity, accomplishment, achievement and state verbs. Later, some researchers, such as Comrie, made similar classifications based on this classification (Vendler, 1967: 107-108). A verb classification similar to Vendler's was also made by Comrie. In his classification, Comrie identified three main groups according to the internal meanings of the verbs. The first is punctual and durative; the second is finite and atelic; and the third is static and dynamic (Comrie, 1976: 41-48).

Johanson was the first to analyse the concept of actionality in Turkish. Johanson devoted a chapter of his 1971 book *Aspekt Im Türkischen* (Johanson, 1971) to the topic of actionality in Turkish. He later revisited these views in his work *Viewpoint Operators in European Languages*, in which he also addressed the issue of pronunciation in European languages. According to Johanson, there are basically three different types of verbs in Turkish. These are non-transformative, finittransformative and initiottransformative verbs. Johanson categorised these three groups according to their dynamic and static aspects.

In the studies conducted in Turkey, although it is stated that actionality is the internal tense of a verb (Aksan, 2003, p. 68; Aslan Demir, 2013, p. 68; Bacanlı, 2007, p. 10; Karadoğan, 2009, p. 7), it is also stated that it is a lexical category and a sub-branch of the aspectual category and that it can be changed by complement, determiner and aspectual affixes (Aksan, 2003: 68). Studies in Turkey are mostly based on Johanson 2000 and 1971 and focus mainly on the actionality structures of verbs in historical and contemporary Turkish texts.

In the classifications of actionality made by Turkish researchers, the terms transformation and boundary come to the fore. However, the terms '*son sınırı vurgulayanlar*' (finittransformatives), '*ön sınırı vurgulayanlar*' (initiottransformatives) and '*sınır vurgulamayanlar*' (non-transformatives) are generally used, as proposed by Mustafa Uğurlu (Uğurlu, 2003). According to this classification, for example, the verb *uyu-* is in the group of verbs that *ön sınırı vurgulayanlar* (initiottransformative) because it consists of two phases that emphasise first the transition to the actionality of *uyu-* and then the continuation phase. The verb *aç-* belongs to the group of verbs that *son sınırı vurgulayanlar* (finittransformative) because it does not contain a continuation in which it occurs in one moment. The verb *yürü-* belongs to the group of verbs that *sınır vurgulamayan* (non-transformative) because it is a verb that does not occur in one moment but spreads over time and contains a continuation.

Muhâkemetü'l-Lugateyn was written by Ali Şir Nevâyî to compare Turkish and Persian. Günay Kut, who seeks an answer to the question of why this work was written, states that the large number of works written in Arabic and Persian worried Nevâyî and therefore he tried to prove that Turkish was superior to Persian (Kut, 2020: 74). Barutçu, on the other hand, says that the answer to this question can be found by looking at the literary and cultural life of Turkey in Nevâyî's time and before (Barutçu-Özönder, 1996: 9).

In a study analysing *Muhâkemetü'l-Lugateyn* in terms of propaganda, it was found that Nevâyî used persuasive language and did not even give negative examples about the target audience. It was also found to have ten basic elements of propaganda (Asar et al., 2020,: 2774).

Before making this comparison, Nawâyî also mentioned Hindi and Arabic; he excluded Arabic from the comparison because he considered Arabic a sacred language and Hindi an unworthy language. After this information, the comparison begins.

In the section on actionality analysis, one hundred verbs listed by al-Nawâyî before the start of the analysis are analysed. Here we have no information about the criteria according to which Nevâyî selected these verbs. However, the fact that the selected verbs can be easily found in the dictionaries of the Chagatai field

and that some of them still exist in today's Turkish dialects leads us to believe that these verbs are widely used in literary and everyday language and are known by everyone. In determining the pragmatic characteristics of one hundred verbs in this work, the criteria used were those of Ahmet Karadoğan's work entitled "Türkiye Türkçesine Kılınış". As some verbs have more than one meaning, they may have different behavioural characteristics.

As a result, 30 verbs son sınırı vurgulayanlar (finitransformatives), 83 verbs sınır vurgulamayanlar (non-transformatives) and 3 verbs ön sınırı vurgulayanlar (initiotransformatives) were identified. The fact that examples are usually given from literary works strengthens the possibility that these verbs are taken from literary works. This shows that process verbs are more often used in literary works. The ön sınırı vurgulayanlar (initioransformatives) verbs are the most interesting group of verbs because they consist of two stages as event and continuation. The limited structure of this verb group in Turkish is reflected in the verb list here.

Giriş

Fiiller dillerin söz varlığında yargıyı belirtmede önemli yer tutan öğelerdendir. Daha çok hareket bildirme özelliğiyle zihnimizde yer tutan fiiller aslında *görünüş, kılınış, zaman, kiplik* gibi birçok açıdan da çok yönlü bir sözcük türü olma özelliğine sahiptir. Gramer kitaplarını incelediğimizde fiil dışındaki sözcük türleri olan isim, zarf, zamir gibi türlerin tasniflerinin çoğunlukla birbirine yakın olduğunu görmekteyiz. Fakat fiil konusunda bu durum biraz daha belirsizdir. Yapı bakımından basit, türemiş, birleşik fiil tasnifi çok belirgin olsa da semantik bakımdan fiil tasnifinde çoğu zaman incelenen dönem ve eserler üzerinden gidilerek birçok fiil sınıfı ortaya çıkarılmıştır¹.

1. Kılınış Kavramı

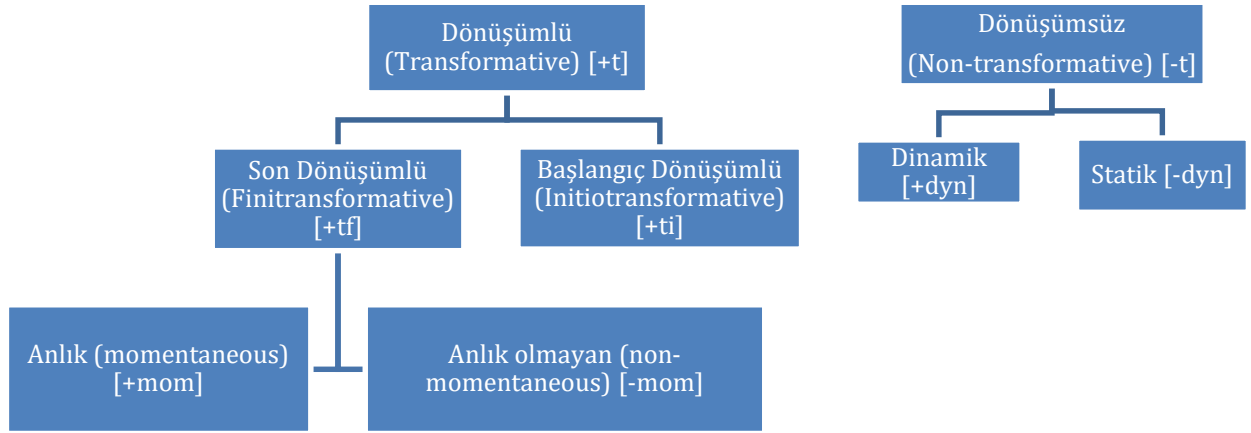
Bir fiil çeşitli zaman ekleriyle belirli bir anı işaretleyebilir. Fakat fiiller zaman eklerini almadan da belirli bir zamana sahiptir. Kılınış, fiilin zamanı ile ilgili anlam bilimine ait bir kavramdır. Bu zaman, fiilin içinde bulunduğu bağlamdan bağımsız olarak fiilin kendi anlamına dâhil olan bir unsurdur. Her ne kadar cümle içindeki zaman ifadeleri fiilde kılınış değişikliği ortaya çıkarsa da her fiil kendi zamanına sahiptir. Kılınış kavramının temelleri Vendler'in 1957 yılındaki 'Verbs and Times' makalesinde atılır. Daha sonra bu makalesini ufak değişikliklerle 'Linguistics in Philosophy' adlı kitabının bir bölümüne dâhil edecektir. Bu makalesinde Vendler, fiillerin zaman kavramını sadece kip ekleri ya da kip işaretleyicileriyle değil başka yollarla da içerebildiğini ifade eder. Bu yol fiilin kullanımıyla ilgilidir. Bir fiilin kullanımı zaman kavramını varsaydığını ve içerdiğini de gösterebilir (Vendler, 1967: 97). Vendler, fiillerin sahip olduğu zamanlardan yola çıkarak dört kategori belirlemiştir: Koşmak, yürümek, yüzmek, bir şeyi itmek ya da çekmek gibi fiiller etkinlik/aktivite (activities); resim çizmek, sandalye yapmak, ev inşa etmek, roman yazmak ya da okumak, vaaz vermek, ders vermek ya da derse katılmak, satranç oynamak, büyümek, hastalıktan kurtulmak, bir şeye hazırlanmak gibi fiiller tamamlamalar (accomplishments); bir şeyi tanımak, fark etmek, tespit etmek ve tanımlamak, bir nesneyi kaybetmek veya bulmak, zirveye ulaşmak, yarışı kazanmak, sınırı geçmek, bir şeyi başlatmak, durdurmak ve devam ettirmek, doğmak ve ölmek gibi fiiller erişiler² (achievements); bir şeye sahip olmak, elinde bulundurmak, arzulamak veya istemek, sevmek, sevmemek, nefret etmek, hükmetmek gibi fiiller durum (states) fiilleridir (Vendler, 1967: 107-108). Vendler'e benzer bir fiil sınıflandırması da Comrie tarafından yapılmıştır. Comrie, fiillerin içsel anlamlarına göre yaptığı sınıflandırmada üç ana grup

1 Bu konuyla alakalı Hüseyin Yıldız tarafından yerli ve yabancı araştırmacıların tasnif denemelerine dayanan bir çalışma yapılmıştır (Yıldız, 2017). Bu çalışmada Chafe, Cook, Langacre, Vendler, Levin, Van Valin, Wilson, Korhonen, Briscoe, Biber, Zieme, Dankoff-Kelly, Jaeckel gibi yabancı araştırmacıların; Şirin, Hacıeminoğlu, Barutçu-Özönder, Doğanata gibi Türk araştırmacıların tasniflerine yer verilmiştir. Ayrıca Türk dünyasında Arnazarov, Güder, Recebli, Caferov, Rızayev, Budagova gibi araştırmacılar tarafından da fiil tasnifleri yapılmıştır.

² Tamamlama ve erişilim terimleri Aslan-Demir 2013'ten alınmıştır.

belirlemiştir. Bunlardan ilki anlık (punctual) ve süreçli (durative); ikincisi sonlu (telic) ve sonsuz (atelic); üçüncüsü ise statik (static) ve dinamik (dynamic) fiillerdir (Comrie, 1976: 41-48).

Türkçede kılınış kavramını ilk olarak inceleyen araştırmacı Johanson'dur. Johanson'un çalışması 2016'da Nurettin Demir tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Johanson 1971'deki çalışmasında Türkçe fiilleri kılınış bakımından BİTD (Bitiş Dönüşümlü), -BİTD (Dönüşümsüz) şeklinde ikiye ayırmıştır (Johanson, 2016: 168-169). Sonradan ayrı bir grup olarak ele alacağı BAŞD (başlangıç dönüşümlüleri) ise dönüşümsüzlerin bir alt grubu olarak göstermiştir (Johanson, 2016: 181). 2000 yılında ise bu sınıflandırmasını genişletmiştir. Johanson'un bu çalışmasında belirlediği kategoriler şu şekilde şematize edilebilir (Johanson, 2000: 58):

Şekil 1. Johanson'un kılınış sınıflandırması (Johanson, 2000: 58)

Johanson, bu şemanın beş temel kategoriden oluştuğunu ifade eder: 1. Anlık son dönüşümlü [+tf, +mom], 2. Anlık olmayan son dönüşümlü [+tf, -mom], 3. Başlangıç dönüşümlü [+ti], 4. Dinamik dönüşümsüz [-t, +dyn], 5. Statik dönüşümsüz [-t, -dyn] (Johanson, 2000: 58). Bu sınıflandırma büyük oranda Johanson'un 1971'de Türkçe fiil cümlelerine yaptığı biçimsel testlere dayanmaktadır. Vendler ve Dowty'nin, bakış açısı ile kılınış arasında ayırım yapmayan sınıflandırmasından oldukça farklı olan bu sınıflandırma temelde son dönüşümlü [+tf] ve başlangıç dönüşümlü [+ti] olarak ikiye ayrılan dönüşümlülük [+t] ve dönüşümsüzlük [-t] arasındaki ayırmadır. Johanson'un diğer sınıflandırmalardan ayrıldığı en önemli nokta ise fiillerden ziyade fiilleri ifade eden dilsel birimleri ve en az bir sözlük birimden oluşan aşama yapılarını değiştirebilen fiil öbeklerini sınıflandırmasıdır (Johanson, 2000: 59). Bir fiilin dönüşümlü olabilmesi için doğal bir evrimsel dönüm noktası olması gerekir. Bu dönüm noktası fiilin başlangıcı veya sonu olabilir. Dönüşümlü olmayan bir fiil [-t] bu sınırı ima etmez. Dönüşümlü fiiller [+t] telik (sonlu) yani herhangi bir sınırı bulunan içeriklere atıfta bulunur (Johanson, 2000:59).

Türkiye'de kılınış üzerine pek çok araştırma yapılmıştır³. Bu araştırmalardaki bazı tanımlara bakalım. Karadoğan'a göre "kılınış" ("sözlüksel görünüş", "aktionsart", "actionality", "manner

³ Kılınış kavramını ve Türkçe fiillerin kılınış özelliklerini ele alan teorik araştırmaların dışında bu çalışmalar genellikle tarihi ve çağdaş Türk dil ve lehçelerinin kılınış özelliklerini inceleyen makale ve tezlerdir. Tarihi metinlerdeki fiillerin kılınış özelliklerinin incelendiği bazı çalışmalar şunlardır: (Aktürk, 2024; Erim, 2021; Kabak, 2021; Ocak, 2024)

of action”, “actional content”) *fiil tabanındaki olayın gerçekleşme tarzı itibariyle zaman çizgisinde belli noktalara vurgu yapması veya yapmamasıdır*. Daha kısa söyleyişle kılınış, bir *fiilin iç zamanıdır* (Karadoğan, 2009: 6-7). Aslan Demir’e göre, kılınış [aktionsart, actionality], fiilin semantik yapısıyla ilgili leksikal bir kategoridir. Ancak fiil leksemi ile ilgili her türlü semantik değer kılınışın konusu olmadığını belirtmek gerekir; kılınış, *fiilin iç zaman yapısını* ve evrelerini konu alır (Aslan Demir, 2013: 68). Aksan da kılınışın, fiilin sahip olduğu *iç zaman* olduğunu, bu iç yapının fiilin birlikte olduğu tümleçler, belirteçler, görünüş ekleri vb. yoluyla değişime uğradığını ifade eder (Aksan, 2003: 68). Kılınış, fiilin ontolojik yapısıyla ilgilidir ve aspekt (görünüş) kategorisinin alt dalıdır. Bütün fiiller bir kılınışa sahiptir. öl-, gel-, uyan- fiilleri kesin bir bitiş sınırına ve dönüşüme işaret eder; yaz-, oku-, yürü-, düşün-, yaşa- fiilleri ise bitiş sınırına sahip değildir (Bacanlı, 2007: 10). Birden fazla anlama sahip olan sözcükler farklı kılınışlara sahip olabilmektedir. Kapıyı aç- ifadesindeki aç- fiili [+SS] iken, avucunu aç- ifadesindeki aç- fiili [+ÖS]’dir. Yine kapıyı kapat- ifadesindeki kapat- fiili [+SS] iken, gözünü kapat- ifadesindeki kapat- fiili ise [+ÖS]’dir (Karadoğan, 2009: 75). Görüldüğü üzere en temel nokta kılınışın fiilin iç zamanı olduğudur.

2. Kılınış Tasnifleri

Kılınış sınıflandırmaları fiilin iç zamanının hangi evreye vurgu yaptığına göre değişmektedir. Aslında kılınış kavramının temeli bir fiilin süreç içermesi veya içermemesi ile ilgilidir. Bu temel ayırmadan sonra fiilin içindeki sınır veya dönüşümün nereye vurgu yaptığı önemlidir. Bu temel ayrımlara göre üç farklı kılınış tipi ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de yapılan kılınış çalışmalarında farklı terimler kullanılmıştır. Sema Aslan Demir tarafından bir araya getirilen karşılıklar listesinde bu üç grup şu şekildedir: *dönüşümsüzler* [nontransformatives], sınır vurgulamayanlar, süreçli fiiller; *ön-dönüşümlüler* [initiotransformatives], ön sınırı vurgulayanlar, başlangıç sınırlılar, başlangıç dönüşümlüler; *son-dönüşümlüler* [finitransformatives], bitiş sınırlılar, bitiş-dönüşümlüler, son sınırı vurgulayanlar (Aslan Demir, 2013: 90). Biz, Uğurlu (Uğurlu, 2013) ve Karadoğan (Karadoğan, 2009) tarafından kullanılan “ön sınırı vurgulayanlar”, “son sınırı vurgulayanlar” ve “sınır vurgulamayanlar” terimlerini kullanacağız.

1.1 Son Sınırı Vurgulayan Fiiller [+SS]

Bu fiiller anlık olarak gerçekleşen fiillerdir. İçlerinde süreç barındırmazlar. Fiilin iç yapısındaki olay o anda olur ve biter. Herhangi bir süreklilik söz konusu değildir. Bu kılınış tipi için en tipik örnek olan öl- fiili (Johanson, 2016: 167) süreç barındırmaz. Anlık olarak gerçekleşir. Örneğin bir hastalık vesilesiyle ölmek uzun bir süreç gibi görülebilir. Fakat öl- fiili, anlık olarak gerçekleşir. Daha önceki aşamalar sadece bu fiilin hazırlayıcısıdır ve bu fiilin gerçekleşmesine dâhil değildir. Bu nedenle bu fiil [+SS] olarak görülür.

Bu grubu Johanson, Bitiş Dönüşümlü (BİTD) olarak adlandırmıştır ve şu şekilde bir test modeli önererek bu cümlede kullanılabilecek bir fiilin BİTD olamayacağını ifade etmiştir:

“x-di mi?”

“Evet, x-di ve hâlâ x-iyor?”

Bu fiil grubuna örnek olarak ise al-, bildir-, getir-, kalk-, kapat-, kır-, öl-, ver-, yak-, yık-, yırt- örneklerini vermiştir. Eğer bu gruptaki fiillerden biri tekrara düşerse -BİTD olur (Johanson, 2016: 168-169). Karadoğan bu fiil grubunun -(I)k ekiyle olan ilişkisinden hareketle bir kalıp cümle daha geliştirmiştir (Karadoğan, 2009: 14):

x-di mi evet x-di ve hâlâ x-(i)k

Son dönüşümlü fiillerde, fiil içeriğinin sonuna ulaşılmasıyla yeni duruma sıçramanın gerçekleştiği içsel ve evrimsel bir dönüm noktası kavramsallaştırılır. Ulaşmak ya da ölmek gibi son dönüşümlü fiiller tamamlanmaya doğru gidiyor olsalar da mutlaka tamamlanmış olarak öngörülemez. Fiil, son sınıra ulaşmadıkça tam olarak gerçekleştirilmiş gibi sayılmaz, bu noktadan

önceki süreç sırasında da izlenebilir (Johanson, 2000: 60). Johanson, son dönüşümlü fiillerin aşamalı gerçekleşme testlerinde olumsuz tepki verdiğini, ‘X süre boyunca’ (iki saat boyunca eve ulaştı) şeklinde zaman zarflarıyla uyumsuz olduğunu; ‘X saat içinde’ (iki saat içinde eve ulaştı) şeklindeki zarflarla uyumlu olduğunu ifade eder (Johanson, 2000: 60). Son dönüşümlü fiiller anlık son dönüşümlü [+tf, +mom] ve anlık olmayan son dönüşümlü [+tf, -mom] olarak ikiye ayrılır. Anlık son dönüşümlülerde süreç belirsizdir ve ani dönüşümler gerçekleşir. Fiil kesinlikle bölünemez olarak düşünülür; kısa süreli olayların bile zaman içinde uzantısı olmasına rağmen bitişle birleşen süreç ve başlangıç ilgisizdir (Johanson, 2000: 61). Anlık olmayan son dönüşümlü fiillerde az ya da çok bir süre bulunur. Bu fiiller Vendler’in tamamlama (accomplishments) fiillerine karşılık gelir. İngilizce ‘die’ (ölmek), Yunanca ‘paghóno’ (dondurmak) gibi fiiller bu gruptadır (Johanson, 2000: 62). Karadoğan, son sınırı vurgulayan (son dönüşümlü) fiillerin anlık ve anlık olmayan şeklinde ayrılabilceğini belirtse de her iki durumda da olayın gerçekleşmesi ile tamamlanmasının aynı noktada olduğunu dolayısıyla iki grup arasında gerçekleşme biçimi bakımından bir fark olmadığını belirtir (Karadoğan, 2009: 12). Bu fiillerde ‘son sınır’ kavramının önemini vurgulayan Karadoğan, -mAyA başla- ve -mAyA devam et- gibi yapılarla uyumsuzluğundan bahseder. (Karadoğan, 2009: 10-11). öl-, uyan-, evlen-, kırıl-, sön-, bozul-, barış- gibi fiiller [+SS] fiiller grubundadır (Karadoğan, 2009: 12).

1.2 Sınır Vurgulamayan Fiiller [-SV]

Bu tarz fiillerin en önemli özelliği bir anda değil de süreç içerisinde gerçekleşmeleridir. Olayın nerede başlayıp bittiği değil, olayın yaşandığı süreç önemlidir. Johanson, bu fiillerin özü itibarıyla, yani sınırlayıcı bir belirteç olmadan test modelinde x olarak ortaya çıkabilen ağla-, duy-, gez-, gör-, inan-, kaç-, kork-, oku-, yan-, yaşa-, yat-, yürü- gibi sözcük birimleri kapsadığını belirtir (Johanson, 2016: 169). Bu fiillerin belirgin bir başlangıç ve bitiş noktası yoktur. Tanımladıkları sonlu olmayan olaylar doğal sınırlara sahiptir, üç aşama da (başlangıç, bitiş, süre) aynı derecede önemlidir. Herhangi bir doruk noktasına sahip olmadığından olaylar başladığı andan itibaren gerçekleşmektedir. Dönüşümsüz olarak tanımlanan fiillerde geçmiş zaman kullanmak için olay başlamış olmalıdır. ‘X yazdı’ gibi bir cümlede olayın en azından bir kısmının gerçekleştiğini biliriz. Buradaki yazma fiili devam ediyor veya çoktan bitmiş de olabilir. Olay seyir halinde herhangi bir kesintiye uğrasa da yine de gerçekleşmiş olduğu söylenebilir. ‘X süre boyunca’ gibi zaman zarflarıyla uyumludur (Johanson, 2000: 64). Dönüşümsüz fiilleri dinamik [-t, +dyn] ve statik [-t, -dyn] olarak ikiye ayıran Johanson, dinamiklerin daha az zamana bağlı olduklarını ve başlangıçları ile sonlarının daha net olduğunu ifade eder. Bu gruba yanmak, yemek, büyümek, bakmak, oynamak, dikmek, şarkı söylemek gibi fiiller girer. Statik dönüşümsüzler ise süreçsel evrimden yoksun ve daha az zamana bağlıdırlar. Kör olmak, içermek, kalmak gibi fiiller bu gruba girer (Johanson, 2000: 64-65). Bu fiillerde herhangi bir kritik nokta yoktur ve önemli olan sürektiler (Karadoğan, 2009: 15). Olayın gerçekleşmesi süre üzerinde başlar, devam eder ve tamamlanır. Bu sebeple bu fiil grubu -mAyA başla- ve -mAyA devam et- gibi yapılarla uyumludur (Karadoğan, 2009: 15-16). oku-, yıka-, sevin-, dinle- gibi fiiller [-SV] fiiller grubundadır.

1.3 Ön Sınır Vurgulayan Fiiller [+ÖS]

Ön sınır vurgulayan fiillerde hem süreç hem de olayın gerçekleşme noktası önemlidir. Bu fiillerde olay gerçekleşir ve bir süre daha devam eder. Yani hem [+SS] hem de [-SV] fiillerin özelliklerini yansıttıklarını söyleyebiliriz. Biri diğerinin devamı olan iki aşamadan oluşur. Başlangıç dönüşümlülerde başlangıçtaki evrimsel bir dönüm noktası fiilin içeriğinin içkin bir parçası olarak kabul edilir. Bir duruma girme kavramı ile durumun kendisi özdeştir. Örneğin otur- fiili evrimsel olarak birbirine bağlı iki aşamadan oluşur. İlk aşama sonlu ve dinamik; ikinci aşama ise sonsuz ve statiktir. Başlangıç dönüşümlüler kendi başlarına bir sınıf oluştururlar ve dönüşümsüz veya son dönüşümlülerle karıştırılmamalıdır. Bir dildeki başlangıç dönüşümlü fiil başka bir dilde hem başlangıç dönüşümlü hem de dönüşümsüz iki farklı fiile karşılık gelebilir. Türkçe otur- fiili Rusçada sest’ ‘sit down’ ve sidet’ ‘sit’ fiillerine karşılık gelmektedir. (Johanson, 2000: 63). Bu

fiillerin başlangıç aşamaları -mağa başla- ile anlatılamaz (Johanson, 2016: 181). Bu fiiller bir [+SS] ve bir [-SV] ile karşılanabilecek iki olayı karşılarlar. Bu iki olay ön sınırdaki (O1) ve sürekte yer alan (O2)'dir. Olayın gerçekleşmiş sayılabilmesi için (O1)'in gerçekleşmiş olması gereklidir. Sonrasında ise süreği karşılayan (O2) gerçekleşmeye başlar. Bu fiiller -mAyA devam et- yapısıyla uyumludur (Karadoğan, 2009: 18). İki olay tek bir fiil ile karşılanır, bu nedenle ikinci olay birinci olayın doğal sonucudur. Art arda sıralanan herhangi iki olay birleşerek bir [+ÖS] ile karşılanamaz. Örnek olarak, “/ayağa kalkma/ → /yürüme/” gibi birbirini takip eden olayların tek bir fiil ile karşılanması mümkün değildir (Karadoğan, 2009: 19). uyu-, saklan-, uç-, yat-, otur-gibi fiiller [+ÖS] fiiller grubundadır.

3. Muhâkemetü'l-Lugateyn Üzerine

Muhâkemetü'l-Lugateyn, Ali Şir Nevâyî tarafından Türkçe ile Farsçayı kıyaslamak için yazılmıştır. Aslında Nevâyî eserin ilk kısmında dört dil üzerinde durmaktadır. Türkçe, Arapça, Farsça ve Hintçe. Arapçayı kutsal bir dil olarak görerek onun kıyas kabul etmediğini, Hintçeyi ise faydasız, boş süprüntüler olarak gördüğünü ifade eder (Barutçu-Özönder, 1996: 203). Geriye, kıyaslanabilecek sadece iki dil kalır: Türkçe ve Farsça.

Nevâyî acaba neden böyle bir karşılaştırmaya ihtiyaç duymuştur. Kut'a göre bunun sebebi Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-Nefâyis* ve *Nesâyimü'l-Mahabbe*'yi yazarken çoğu kişinin eserlerini Farsça ve Arapça yazdığına şahit olmasıdır. Bu konu üzerinde çok düşünen Nevâyî, Türkçenin Farsçadan daha üstün olduğunu kanıtlamayı amaçlar (Kut, 2020: 74). Sema Barutçu bu soruya daha geniş bir cevap aramıştır. Bu türden sorulara cevap verebilmek için Nevâyî'nin yaşadığı çağa, hatta Nevâyî öncesi dönemin Türkistan Türk kültür hayatına, Türk dilinin edebî dil sıfatında ne dereceye kadar kullanıldığına, Türk yazar ve şairlerinin nasıl bir dil şuuruna sahip olduklarına göz atmak gerektiğini belirtir. (Barutçu-Özönder, 1996: 4). Türkçeyi Farsçayı karşılaştırıp Türkçenin edebî dil bakımından Farsçadan üstün olduğu fikrine dayanan Nevâyî, Türk dilinin edebî dil olarak kullanım derecesinin, Türk edebiyatının içinde bulunduğu durumun edebiyat tarihi açısından değerlendirmesini yapmıştır (Barutçu-Özönder, 1996: 9).

ML'yi propaganda açısından inceleyen bir çalışmaya göre; esas itibariyle Nevâyî iki dilli toplumda Türkçenin yok olmaması için Türklerin Türkçe eserler vermesi için mücadele vermiştir (Asar vd., 2020: 2764). Nevâyî'nin hedef kitleleri Farsça yazan Türklerdir. Aralarındaki ilgi-görüş birliği ise Türk olup Türkçe yerine Farsça yazmalarıdır. Oldukça ikna edici bir dil kullanan Nevâyî olumsuz örnekleri dahi hedef kitle üzerinden vermemiştir. ML'deki didişmeci yapı Walton (1997: 396-440) tarafından verilen on temel propaganda özelliğini taşımaktadır (Asar vd., 2020: 2774). ML bizce nasihatname niteliği taşıyan bir eserdir. Nevâyî, genç şairlere Türkçeye yönelmelerini, onlara ana dillerinde çok geniş imkânlar sunulduğunu, eğer ana dillerinde yazarlarsa daha iyi eserler verebileceklerini kendi şiirlerinden de örnekler vererek ifade etmektedir.

Nevâyî, eserinde dil kıyaslamaları yaptıktan sonra birdenbire 100 tane Türkçe kökenli fiil sayar. Sonrasında ise kıyaslamaya bu fiiller üzerinden girişir. Sıpkar-, tamşı- gibi fiillerle 'içmek' kavram alanında; bohsa-, yığlamsın-, ingre-, singre-, sıkta-, yığla-, öbür- gibi fiillerle 'ağlamak' kavram alanında; kımsan-, kızgan- fiilleriyle 'imrenmek ve kıskanmak' kavram alanlarında kıyaslamalar yapmıştır. Görüldüğü üzere Nevâyî, kıyaslamasına fiilleri temel alarak başlamıştır. Bu kıyaslama Nevâyî'nin dillerin söz varlığı içinde fiil kavramına ayrı bir önem verdiğini gösterir. Bu iddiasını da şiir örnekleriyle desteklemiştir. Daha sonra diğer sözcük türleriyle kıyaslamalar yapmıştır. Biz, burada bahsedilen fiillerin kılınış özellikleri üzerinde duracağız.

4. Muhâkemetü'l-Lugateyn'deki Yüz Fiilin Kılınış Özellikleri

Kılınış fiilin anlamıyla ilgili bir kavramdır. Dolayısıyla kullanıldığı bağlam-kılınış değiştiriciler hariç- bir şey ifade etmez. Türkçenin tarihî dönemlerinde kullanılan sözcüklerin kılınış özellikleri sözlük anlamlarına göre incelenecektir. Çünkü fiilin kılınış özelliği içkindir. Bu nedenle biz ML'deki fiilleri bağlam içinde değil de sahip oldukları anlamları bakımından inceledik.

Barutçu, ML’de bahsedilen 100 fiilin anlamlarını ayrı maddeler hâlinde açıklamıştır. Biz bu çalışmadan yararlandığımız için o açıklamaların sayfa numaralarını vereceğiz.

Aldamak: Aldatmak (s. 108). Aldatmak anlık olarak gerçekleşen ve süreç içermeyen bir fiil olduğu için [+SS] fiiller grubundadır.

Arğadamak: Aldamak (s. 108) fiiliyle aynı kılınış özelliğine sahiptir.

Avunmak: Avunmak, teselli bulmak, gönül aldatmak (s. 108). Avunmak fiili süreç içerdiği için [-SV] fiiller grubundadır.

Aylanmak: Dönmek, dolaşmak (s. 108) anlamında kullanılan bu fiilde vurgu sürekin üzerinde olduğu için [-SV] fiiller grubuna girer.

Biçmek: Biçmek (s.109) anlamındaki bu fiilde de vurgu sürekin üzerindedir dolayısıyla [-SV] grubuna girmektedir.

Bohsamak: Dokunaklı, yanık bir sesle, boğuna boğuna ağlamak (s. 109). Ağlamak fiili süreç gerektiren, bir anda gerçekleşmeyen bir fiildir. Dolayısıyla bu fiil [-SV] grubuna girer.

Busmak: Pusmak, pusu kurmak; dışarı firar etmek (s. 110). Bu fiil için iki anlam verilmiştir. Bu fiilin hem pusu kurmak hem de firar etmek anlamları [+SS] fiiller grubundadır.

Buşurğanmak: Müteessif olmak, kederlenmek; sinirlenmek (s. 110). Üzülmek anlamındaki fiilde vurgu tek bir noktada değil süreçtedir. Bu nedenle bu fiil [-SV] grubuna girer.

Bürmek: Bürmek, bükmek, kıvrırmak (s. 110). Bürmek anlamındaki bu fiil bir anda gerçekleşen değil de zamana yayılan bir olayı ifade eder. Dolayısıyla bu fiil [-SV] grubuna girmektedir.

Cıçaymak⁴: Kahkaha ile gülmek veya dışarıya doğru sarkmak (s. 111). Bu fiilin hem gülmek hem de sarkmak anlamları sürece vurgu yaptıkları için [-SV] fiiller grubundadır.

Cıdamak: Tahammül etmek, katlanmak, dayanmak (s. 111). Tahammül etmek, katlanmak anlamına gelen bu fiil bir anda gerçekleşmeyen bir fiildir. Sürece vurgu vardır. Bu nedenle [-SV] fiiller grubuna girmektedir.

Cırgamak: Eğlenmek, zevk sürmek (s. 112). Eğlenmek fiili bir anda gerçekleşen değil belirli bir süreç gerektiren bir fiildir. Bu nedenle bu fiil [-SV] grubuna girmektedir.

Çaykalmak: Çalkanmak, sallanmak, harekete gelmek (s. 112). Sallanmak fiili süreç içerdiği için [-SV] fiiller grubundadır.

Çıkanmak: 1) Çiğnenmek, ayaklar altında çiğnenmek. 2) Sakınmak, çekinmek; korkmak; gerilemek (s. 113). Çiğnenmek ve gerilemek fiilleri süreç içerdiği için [-SV] fiiller grubundadır. Sakınmak ve korkmak fiilleri ise süreç içermediği için [+SS] fiiller grubundadır.

Çımdılamak: Çimdiklemek (s. 113). Çimdiklemek fiili bir anda gerçekleşen, herhangi bir süreç gerektirmeyen bir fiildir. Bu nedenle bu fiil [+SS] fiil grubuna girer.

Çiçergemek⁵: Sözcüğü ‘ürpermek’ anlamında düşünürsek [-SV] fiiller grubunda olduğunu söyleyebiliriz.

⁴ Barutçu, Şeyh Süleyman Efendi’de cıçay- fillinden hareketle bu fiilin anlamının ‘kahkaha ile gülmek’ veya Kırgızcadaki cıçay- ‘dışarıya doğru sarkmak, dışarıya doğru çıkıp durmak’ anlamlarında olabileceğini söyler (Barutçu-Özönder, 1996: 111).

⁵ Barutçu bu sözcüğün Moğolca alıntı olabileceğini belirtir. Moğolca çiçire- (ЧИЧРЭХ) çiçireh: ‘titre-, sallanmak, ürpermek, titreşmek, korkuyla ürpermek’ (Lessing, 2017: 237). Ayrıca Oyrotça çeçerke- ‘gururlanmak’ ve Tuvacadaki çeçerge- ‘güzel konuşmayla övünmek sözcükleriyle’ de kıyaslanabileceğini belirtir (Barutçu-Özönder, 1996: 114).

Çigreyemek: Uyuyamamak, uyku kaçmak, uykusuzluğa müptela olmak (s. 114). Uykunun kaçması bir anda gerçekleşen bir fiildir. Bu nedenle bu fiil [+SS] grubuna girer.

Çürgenmek: Yanmak, ateşte alazlanmak (s. 114). Yanmak fiili sürece vurgu yaptığı [+SS] fiiller grubundadır.

Çubru-: <Mo. Bir diğerinin izince gitmek, takılmak (s. 115). Birini takip etmek, peşinden gitmek fiili sürece gerektiren bir fiildir. Bu nedenle bu fiil [-SV] grubuna girer.

Çubrutmak: İzletmek, peşine takmak (s. 115). Bu fiil de çubru- fiilinde olduğu gibi sürece odaklı bir fiil olduğu için [-SV] grubuna dâhil edilebilir.

Divdeşmek: Sözcüğün tanıklanmadığını belirten Barutçu, Azerbaycan Türkçesindeki dâvdämmâx 'kör kimi hârikât etmek' sözcüğüyle karşılaştırma yapar (s. 115). Hareket etmek fiili sürece vurgu yaptığı için [-SV] fiiller grubundadır.

Doptulmak: <Mo. Çiğnemek, ayaklar altında ezmek; ayaklar altında ezmek; ayaklarıyla kırletmek; tepinmek; koşmak, saldırmak, (süvari) hücum etmek; imha etmek; yağmalamak (şehir, ülke) (s. 115). Birçok anlamı olan bu fiil çiğnemek anlamıyla tanıklanmıştır. Çiğnemek fiili belirli bir sürece gerektiren bir fiil olduğu için [-SV] grubuna dâhil edilebilir.

Dumsaymak: Burun sallamak; darılmak, hışımlanmak (s. 116). Burun sallamak ifadesinde sallamak sözcüğü sürece içeren bir fiildir. Bu nedenle burun sallamak fiili [-SV] grubuna girer. Darılmak fiili ise sürece gerektiren değil anlık bir fiildir. Bu nedenle [+SS] grubundadır. Bu fiilde görüldüğü gibi bir fiilin iki farklı anlamı farklı kılımsı türlerinde olabilir.

Ingranmak: Ağlamak, dertli olarak gizli gizli ağlamak, inlemek (s. 116). Ağlamak fiili sürece içeren bir fiil olduğu için [-SV] fiiller grubundadır.

İşkarmak: Hatırlamak; hesaba almak; kabul etmek (s. 116). Hesaba almak ve kabul etmek fiilleri sürece içermediği için [+SS] fiiller grubundadır. Hatırlamak⁶ ise hatırlamak ve daha sonrasında aklında tutmayı içeren iki olayı karşılamaktadır. Bu nedenle [+ÖS] fiiller grubundadır.

İgermek: Takip etmek, birinin bir şeyin arkasından yürümek; dönmek, döndürmek (s. 116). Takip etmek anlamı için çubru- fiiline bakılabilir. Dönmek fiili ise sürece içeren bir fiil olduğu için [-SV] fiiller grubuna girer.

İgirmek: Dönmek, döndürmek; eğirmek (s. 117). İgirmek fiiliyle aynı kılımsı özelliğine sahiptir. Eğirmek fiili de sürece içerdiği için [-SV] fiil grubuna girer.

İglenmek: Duraklamak; oturmak, yerleşmek; vakit geçirmek, oyalanmak; eğlenmek (s. 117). Birçok anlamı olan bu fiilde duraklamak fiili sürece içeren değil anlık gerçekleşen bir fiildir. Bu nedenle [+SS] grubuna girer. Oturmak anlamı birbirini takip eden bir olay ve süreden oluştuğu için [+ÖS] grubundadır. Oyalanmak ve eğlenmek fiilleri sürece vurgusu içerdiği için [-SV] grubundadır.

İgrenmek: İğrenmek (s. 118). İğrenmek fiili sürece vurgu yapan bir fiildir. Bu nedenle [-SV] grubuna dâhil edilebilir.

İndemek: Çağırarak, davet etmek (s. 118). Çağırarak fiili anlık gerçekleşen sürece yapılarıyla uyumsuz bir fiildir. Bu nedenle [+SS] grubundadır.

İrikmek: 1) Erken kalkmak; 2) Acele etmek; 3) Kalbi sıkıntılı olmak, can sıkılmak; usanmak, bıkmak, yorulmak; 4) Nefret etmek, istikrah etmek (s. 119). Bu fiilin tüm anlamları [+SS] fiiller grubundadır.

⁶ Johanson bu fiili Almandaca iki aşamalı olduğunu ifade eder: hatırla- 'sich erinnern-hatırlamak'(hatırla-): BAŞ='sich entsinnen-hatırlamak' (Tätigkeit des Sich-erinnerns-Hatırlama faaliyeti), DUR = 'im Gedächtnis behalten-aklında bulundurmak' (Zustand des Sicherinnerthabens-Hatırlama durumu) (Johanson, 2016: 183)

İşenmek: İnanmak, güvenmek, mutmain olmak (s. 119). İnanmak fiili bir anda gerçekleşen süreç içermeyen bir fiil olduğu için [+SS] grubuna dâhil edilebilir.

Kadamağ: <Mo. Muhkemleştirmek, çivilemek, perçinlemek, çakmak, batırmak (s. 120). Çivilemek anlamındaki bu fiil süreç içermeyiği için [+SS] fiil grubuna dâhil edilebilir.

Kağamağ: <Mo. Sarmak, çevrelemek, abluka altına almak (s. 120). Sarmak fiili süreç gerektiren bir fiildir. Bu nedenle [-SV] fiiller grubuna girer.

Karalamağ: 1) Bakmak, dikkati bir şeye çevirmek, ikide bir bakmak. 2) Karalamak; itham etmek, kötölemek (s. 121). Bakmak fiili süreç gerektiren bir fiildir. Bir anda gerçekleşmez. Bu nedenle [-SV] fiiller grubuna girer. Bir insana iftira atmak anlamına gelen karalamak fiili de süreç içeren bir fiildir. Bu nedenle [-SV] fiiller grubundadır.

Kazganmağ: Kazanmak (s. 122). Kazanmak fiili süreç içermeyen anlık gerçekleşen bir fiildir. Bu nedenle [+SS] fiiller grubundadır.

Kengsiremek⁷: Daralmak veya genişlemek (s. 122) anlamına gelebilecek olan bu sözcüğün her iki anlamı da sürece vurgu yaptığı için [-SV] fiiller grubundadır.

Kenergemek: Sermek, yaymak, döşemek, açmak (s. 123). Sermek fiili süreç içeren bir fiildir. Bu nedenle [-SV] fiiller grubuna girer.

Kıçıklamağ: Gıdıklamak, tahrik etmek (s. 123). Gıdıklamak fiili anlık olarak değil belirli bir süreçte gerçekleşen bir fiildir. Bu nedenle [-SV] fiiller grubuna girer.

Kılmağ⁸: Kılınmak (s. 124)., yapılmak anlamında olduğu tahmin edilen bu sözcük sürece değil de belirli ana vurgu yaptığı için [+SS] fiiller grubundadır.

Kımırdamağ: Kımıldamak, sallanmak (s. 124). Kımıldamak ve sallanmak fiilleri süreç içerdiği için [-SV] fiiller grubundadır.

Kımsanmağ: İmrenmek, çok arzu etmek (s. 124). İmrenmek fiili bir anda gerçekleşen, süreç içermeyen bir fiil olduğu için [+SS] fiiller grubuna girer.

Kımşanmağ: Sallanmak, yavaşça-usulca kımıldamak (s. 125). Kımıldamak ve sallanmak fiilleri süreç içerdiği için [-SV] fiiller grubundadır.

Kınamağ: İşkence yapmak, tedip etmek, tefdi etmek, acı ve elem vermek (s. 126). İşkence yapmak fiili süreç içeren bir fiildir. Bu nedenle [-SV] fiiller grubuna girer.

Kınggaymağ: Bir tarafa eğrilmek (s. 126). Eğrilmek fiili sürece vurgu yapan, anlık olarak gerçekleşmeyen bir fiildir. Bu nedenle [-SV] fiiller grubuna girer.

Kıngraymağ: Azarlamak, darılmak, mırıldanarak sızlanmak; inat etmek (s. 126). Azarlamak sözcüğü süreç içeren bir fiildir. Bu nedenle [-SV] fiiller grubuna girer.

Kıstamağ: Zorlamak, sıkıştırmak, mecbur etmek (s. 127). Zorlamak fiili süreç içeren bir fiildir. Bu nedenle [-SV] fiiller grubuna girer.

Kızganmağ: Kıskanmak (s. 127). Kıskanmak fiili süreç içeren bir fiildir. Bu nedenle [-SV] fiiller grubuna dâhil edilebilir.

⁷ Barutçu tarafından birçok tahmin ve teori ileri sürülmüştür: *keng+sire- 'gensizleşmek, daralmak, zayıflamak' veya keng+si+re->kengsire- 'genişlemek, yayılmak, serilmek'. Kazakça kañsirik 'das nasenbein' (burun kemiği). (Barutçu-Özönder, 1996: 122)

⁸ Barutçu, bu sözcüğü ML'nin diğer nüshalarından hareketle kılınmağ 'kılınmak, yapılmak' olabileceğini ifade eder (Barutçu-Özönder, 1996: 124).

Kerkinmek: Titremek, sarsılmak, sallanmak; istimna etmek; bir kimsenin ya da bir şeyin üzerine şiddetle çıkmak, tırmanmak (s. 128). Tırmanmak, sallanmak, sarsılmak fiilleri süreç içerdikleri için [-SV] fiiller grubundadır.

Kizermek: Barutçu, bu sözcüğün Kırgızcadaki *kezer-* ‘1. şiddetlice yemek istemek, açlık hissetmek; 2. kurumak ve çatlamak (mes. Dudaklar hakk.); 3. cimrilik etmek, istenilen nesneyi vermemek’ ve Kazakçadaki *kezer-* ‘susuzluktan dudağın kuruyarak çatlaması’ sözcükleriyle karşılaştırılabileceğini ifade etmiştir. (s. 128). Kırgızca ve Kazakçadaki sözcüklerin anlamlarına baktığımız zaman ‘yemek istemek, açlık hissetmek; kurumak ve çatlamak’ anlamlarının sürece vurgu yaptığı için [-SV] fiiller grubunda olduğunu ‘cimrilik etmek ve istenilen nesneyi vermemek’ anlamlarının ise anlık olarak gerçekleştiği için [+SS] fiiller grubunda olduğunu söyleyebiliriz.

Kozğalmağ: Hareket etmek, kıvıldamak; heyecanlanmak; yerinden kalkmak, ayaklanmak (s. 128). Kıvıldamak fiili daha önce **kımırdamağ** sözcüğünde açıklanmıştı. Heyecanlanmak ve yerinden kalkmak fiilleri anlık olarak gerçekleştikleri için [+SS] fiiller grubuna girer.

k/gömürmek: Kemirmek (kemik) (s. 129). Kemirmek fiili süreç içeren bir fiildir. Bu nedenle [-SV] fiiller grubuna girer.

Köndürmek: Doğrultmak, düzeltmek, ıslah etmek (s. 130). Buradaki doğrultmak fiili “düzen vermek, daha iyi hâle getirmek” anlamındadır. Bu fiil süreç içerir. Bu nedenle [-SV] fiiller grubuna girer.

Körpekleşmek: Körpekleşmek, hafifleşmek (s. 130). Hafifleşmek fiili süreç içeren bir fiildir. Bu nedenle [-SV] fiiller grubuna girer.

Körüksemek: Can u gönülden istemek, arzu etmek, görmek istemek (s. 130). Körüksemek fiilinin temelinde istemek anlamı vardır. Bu nedenle kılımsız belirlemesini istemek fiiline göre yapacağız. İstemek fiili süreç içeren bir fiildir. Ayrıca -mAyA başla-, mAyA devam et- gibi yapılarla da kullanılabilir. Bu nedenle [-SV] fiiller grubuna girer.

Kuruşşamağ: Çok kuru olmak, gıcırdamak, cızırdamak (s. 131). Gıcırdamak ve cızırdamak fiilleri süreç içeren fiillerdir. Bu nedenle [-SV] fiiller grubuna girer.

Kuvarmak: Benzi uçmak, solmak, sararmak (s. 131). Bu fiil için verilen üç anlamdan ilki olan benzi uçmak deyiimi, anlık olarak gerçekleşen bir fiildir. Bu nedenle [+SS] fiiller grubundadır. Solmak ve sararmak fiilleri süreç içerdikleri için [-SV] fiiller grubuna girer.

Kündeletmek: Döndürmek, yuvarlatmak; kündeye vurdurmak, kündehane veya hapishaneye koydurmak (s. 131). Döndürmek fiili süreç içeren bir fiildir. Bu nedenle [-SV] fiiller grubuna girer.

Küngrenmek: Söylenmek, homurdanmak, mırıldanmak (s. 132). Küngrenmek fiilinin karşılığı olarak verilen her üç anlam da süreç içermektedir. Bu nedenle [-SV] fiiller grubuna girer.

Küngürdemek: Boğuk ses çıkarmak, homurdamak, mırıldanmak (s. 132). Mırıldanmak, homurdamak fiilleri süreç içeren fiillerdir. Bu nedenle bu fiiller [-SV] fiiller grubuna girer.

Küymenmek: Bahane etmek, sebep ve vesile bulmak (s. 133). Bahane etmek fiili herhangi bir süreç içermeyen, bir anda gerçekleşen bir fiildir. Bu nedenle [+SS] fiiller grubuna dâhil edilebilir.

Mungaymağ: Mahzun, gamlı olmak, meyas olmak (s. 133). Mungaymağ fiilinin karşılığında verilen anlamlar üzülme fiiline karşılık gelir. Üzülme fiili ise süreç içeren bir fiil olduğu için [-SV] fiiller grubuna dâhil edilebilir.

Munflanmak: Kederlenmek; kaygılanmak (s. 133). Hem kederlenmek hem de kaygılanmak fiilleri süreç içeren, anlık olarak gerçekleşmeyen fiillerdir. Bu nedenle bu fiil [-SV] fiiller grubuna dâhil edilebilir.

Nikemek: <Mo. Takip etmek, peşine düşmek, kovalamak; istemek, yalvarmak, rica etmek, taciz etmek (s. 134). Takip etmek, istemek, yalvarmak, rica etmek ve taciz etmek fiilleri süreç içeren fiillerdir. Bu nedenle [-SV] fiiller grubuna girer.

Ohranmek: Atlar su ve yayım için kişnemek; ağlamak (yavru hayvanlar hak.) (s. 134). Hem kişnemek hem de ağlamak fiilleri süreç içeren fiiller oldukları için [-SV] fiiller grubundadır.

Osanmak: Usanmak, bıkmak; nefret etmek (s. 135). Usanmak ve nefret etmek fiilleri süreç içermeyen fiillerdir. Bu nedenle [+SS] fiiller grubuna girer.

Öngdeymek: İyileşmek, başarmak (s. 135). Bu sözcüğün her iki anlamı anlık olarak gerçekleştiği [+SS] fiiller grubundadır.

Örtenmek: Yanmak, kavrulmak (s. 136). Yanmak fiilinin kılınış özelliği çürgenmek maddesinde açıklanmıştır.

Savrulmak: Savrulmak (s. 136). Savrulmak fiili süreç içeren bir fiildir. Bu nedenle [-SV] fiiller grubuna girer.

Sığınmak: Sıgmak; sığınmak; güvenmek (s. 136). Sığınmak sözcüğüne verilen anlamlardan ilki olan sıgmak fiili anlık olarak gerçekleşen bir fiildir. Bu nedenle [+SS] fiiller grubundadır. Sığınmak ve güvenmek fiilleri ise süreç içeren ve anlık olarak gerçekleşmeyen fiillerdir. Bu nedenle [-SV] fiiller grubuna girer.

Sıgırıkmaq: Sıgmak (s. 137). Sığınmaq maddesinde açıklanmıştır.

Sılanmaq: Kendi kendini sıvamak, kendi kendini sıvazlamak, kendine çekidüzen vermek, süslenmek (s. 138). Sıvamak, sıvazlamak; çekidüzen vermek, süslenmek fiillerinin tamamı süreç içerisinde gerçekleşen olayları karşılamaktadır. Bu nedenle bu fiiller [-SV] fiiller grubuna girmektedir.

Sıpamaq: 1) Sıvamak, sıvazlamak; süslenmek. (s. 138). 2) sepmek, saçmak; israf etmek (s. 139). Sıvamak, sıvazlamak ve süslenmek fiilleri silanmaq maddesinde açıklanmıştır. Sepmek ve saçmak fiilleri süreç barındırdıkları için [-SV] fiiller grubuna girer. İsraf etmek ise anlık olarak gerçekleşen bir fiildir. Bu nedenle [+SS] fiiller grubundadır.

Sıpqarmaq: Bir dikişte, çekişte içmek (içki veya suyu) (s. 139). İçmek sözcüğü temel anlamıyla kullanıldığında [-SV] fiiller grubuna girer. Fakat burada fiilden önce kullanılan “bir dikişte, çekişte” gibi ifadeler bu fiilin anlık olarak gerçekleştiğini göstermektedir. Bu nedenle bu fiil [+SS] fiiller grubuna girer.

Sızgurmaq: 1) Sızdırmak, eritmek; sezdirmek, ima etmek; belli etmek. 2) Çizmek, nakş etmek, hakk etmek (s. 140). Bu fiilin bütün anlamları süreç içeren ve bir anda gerçekleşmeyen fiillerdir. Bu nedenle sızgurmaq fiili [-SV] fiiller grubundadır.

Singremek: Hüznünden yavaş ve gizli ağlamak (s. 140). Ağlamak fiili süreç içeren bir fiildir. Bu nedenle [-SV] fiiller grubundadır.

Singürmek: Sindirmek, hazmetmek (s. 140). Sindirmek fiili bir anda gerçekleşmeyen, süreç gerektiren bir fiildir. Bu nedenle [-SV] fiiller grubundadır.

Sirmemek: Almak, kapmak, sıyırıp almak (s. 141). Almak veya kapmak fiili anlık olarak gerçekleşen ve süreç içermeyen bir fiildir. Bu nedenle bu fiil [+SS] fiiller grubundadır.

Sirpmek: Serpmek, saçmak; (yağmur) inmek (s. 141). Serpmek fiili bir anda gerçekleşmeyen, süreç gerektiren bir fiildir. Bu nedenle [-SV] fiiller grubuna girer.

Sohranmaq: Mırıldanmaq, dudak altından yavaş yavaş söylenmek, homurdanmaq (s. 142). Mırıldanmaq fiili bir anda gerçekleşen değil, süreç gerektiren bir fiildir. Bu nedenle [-SV] fiiller grubuna girer.

Sögedemek: <Mo. Tapınmaq; hürmet göstermek (s. 143). Tapınmaq ve hürmet göstermek fiilleri süreklilik içeren fiillerdir. Bu nedenle sögedemek fiili [-SV] fiiller grubundadır.

Söndürmek: Söndürmek (ateş) (s. 143). Söndürmek fiili süreç içeren bir fiildir. Bu nedenle [-SV] fiiller grubuna girer.

Suqlanmaq: Hırslanmaq, aç gözlü olmak, tamah etmek (s. 143). Bu fiilin üç anlamı da anlık olarak gerçekleşen fiillerdir. Bu nedenle bu fiil [+SS] fiiller grubundadır.

Sürkenmek: Sürüklenmek, sürünmek; sürünmek, sürtünmek (s. 144). Sürüklenmek fiili süreç içerdiği için [-SV] fiiller grubundadır.

Şağaldamaq: Özönder, Kırgızcada “çağlamak, cûş u hurûşa gelmek; gevezelik etmek” anlamlarına geldiğini belirtir (s. 144). Hem çağlamak hem de gevezelik etmek fiilleri süreç gerektiren fiiller olduğu için [-SV] fiiller grubundadır.

Tamşımak: Damla damla içmek (s. 144). Buradaki damla damla ifadesi bu fiilin süreç içerisinde gerçekleştiğini göstermektedir. Bu nedenle bu fiil [-SV] fiiller grubundadır.

Tançkamaq: (et) Kokmak, bozulmak (s. 145). Bu fiil bir anda gerçekleşmeyen ve süreç gerektiren bir fiil olduğu için [-SV] fiiller grubundadır.

Tançkalmak: (et) Bozulup kokmak (s. 146). Tançkamaq fiiliyle aynı durumdadır.

Tarıkmak: Daralmak, can sıkılmak, sıkıntılı olmak (s. 146). Canı sıkılmak fiili bir anda gerçekleşen değil süreç içeren bir fiildir. Bu nedenle [-SV] fiiller grubundadır.

Tanlamak: Tefrik ve temyiz etmek, ayırmak, seçmek (s. 147). Seçmek fiili anlık olarak gerçekleşen bir fiil olduğu için [+SS] fiiller grubundadır.

Tirgemek: 1) Sormak, soru etmek; aramak, araştırmak; 2) Direk dikmek, destek vermek, dayamak; 3) Engellemek; tenkid etmek, azarlamak (ss. 147-148). Tirgemek fiiline karşılık gelen anlamlardan sormak, soru etmek; aramak, araştırmak anlamları süreç içerdiği için [-SV]. İkinci ve üçüncü anlamları olan dayamak [+ÖS]; dikmek ve engellemek anlamları da [+SS] fiiller grubundadır.

Tivremek: Batmak, saplanmak (s. 148). Batmak, saplanmak anlamı anlık olarak gerçekleştiği için [+SS] fiiller grubundadır.

Töşelmek: Döşenmek (s. 149). Bu fiil süreç içerdiği için [-SV] fiiller grubundadır.

Tözmek/Tüzmeq: 1) Dayanmaq, tahammül etmek; 2) Düzmek, düzenlemek; 3) Dizmek. (s. 149). Bu fiilin sahip olduğu üç anlam da belirli bir süreç içerdiği için [-SV] fiiller grubundadır.

Türmek: Dürmek, katlamak (s. 151). Dürmek ve katlamak fiilleri süreç içerdiği için [-SV] fiiller grubundadır.

Umunmaq: Beklemek, ummak, tamah etmek (s. 152). Beklemek anlamındaki bu fiil bir anda gerçekleşmeyen ve süreç içeren bir fiil olduğu için [-SV] fiiller grubundadır.

Umsunmaq: Beklemek, ummak, istemek; ümidini kesmek (s. 152). Beklemek fiili umunmaq maddesinde de açıklandığı üzere [-SV] fiiller grubundadır.

Üşermek: Çekmek, sürmek, yaklaştırmak, mecbur etmek, zorunda bırakmaq, sevk etmek (s. 153). Çekmek, sürmek anlamları süreklilik anlamı içerdiği için [-SV] fiiller grubundadır.

Yadamağ: Zayıflamak, güçten düşmek, yorulmak (s. 153). Zayıflamak ve yorulmak anlamları süreklilik içerdiği için [-SV] fiiller grubundadır.

Yalınmak: Yalvarmak; yaltaklamak (s. 153). Yalvarmak fiili süreç içeren bir fiildir. Bu nedenle bu fiil [-SV] fiiller grubuna dâhil edilebilir.

Yaslamak: 1) Yassılamak, düzlemek; 2) Yaslamak, dayamak (yastık) (s. 154). Bu fiilin birinci anlamı olan yassılamak, düzlemek anlamı süreç içerdiği için [-SV] fiiller grubundadır. Yaslamak, dayamak anlamı ise birbirini takip eden olay ve süreç içerdiği için [+ÖS] fiiller grubundadır.

Yık/girmek: İğrenmek, tiksirmek, nefret etmek (s. 154). İğrenmek anlamı vurgu yaptığı için [-SV] fiiller grubundadır.

Sonuç

Nevâyî, bu fiil listesini hazırlarken anlam bakımından zengin fiilleri göz önünde bulundurmıştır. Listedeki fiiller bazen aynı anlamda bazen de birden fazla anlama sahip olan fiillerden oluşmaktadır. Farsçadaki karşılıkları ise genelde incelik bakımından daha az sözcüğe veya anlama sahiptir.

Kılınış bakımından yaptığımız incelemede 30 adet “son sınırı vurgulayan fiil”, 83 adet “sınır vurgulamayan fiil”, 3 adet ise “ön sınır vurgulayan fiil” tespit etmiş bulunmaktayız. Nevâyî’nin fiil kıyaslamalarında genelde edebî örnekler üzerinde durması bizi edebî eserlerde süreç içerikli, sınır vurgulamayan fiillerin daha çok kullanıldığı sonucuna götürebilir. Ön sınır vurgulayan fiiller ise diğer fiillere kıyasla dilde daha az yer tutmaktadır. Bu nedenle listede daha az yer almaktadır. Son sınır vurgulayan fiiller ise neredeyse sınır vurgulamayan fiillerin yarısı kadar yer tutar.

Nevâyî, bu listeyi hazırlarken muhtemelen günlük dilde çok kullanılan ve edebî eserlerde çok geçen fiilleri seçmiştir. Bu sonuca varmamızın sebebi ise bu listedeki kelimelerin Çağatay Türkçesi için hazırlanan sözlüklerde yer bulmuş olmasıdır. Her ne kadar bazı tahminlerde bulunsak da Nevâyî’nin bu fiil listesini hangi temelde hazırladığını bilmediğimiz için sadece istatistik olarak verdiğimiz bilgilerle yetinmek durumundayız.

Kısaltmalar

[+ÖS]: Ön Sınırı Vurgulayan Fiiller

[+SS]: Son Sınırı Vurgulayan Fiiller

[-SV]: Sınır Vurgulamayan Fiiller

ML: Muhâkemetü’l-Lugateyn

Kaynaklar

- Aksan, Y. (2003). *Kılınış ulamına yaklaşımlar ve Türkçede kılınış*. Kıran, Ayşe & Ece Korkut & Suna Ağıldere (Ed.) *Günümüz Dil Bilim Çalışmaları* (1. baskı, s. 68-81) içinde. Multilingual Yayıncılık.
- Aktürk, E. (2024). *Eski Anadolu Türkçesinde bakış/ kılınış kategorisine Dede Korkut örneği*. Gülnaz Kurt (Ed.) *Filoloji Alanında Uluslararası Çalışmalar* (1. baskı, s. 37-78) içinde. Serüven Yayınevi.
- Asar, A., Çiftci, M., Batur, Z. (2020). Muhâkemetü’l-Lugateyn’in propaganda açısından incelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 15(7), 2761-2782. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.46135>

- Aslan Demir, S. (2013). Türkmencede kılınış işlemcisi olarak art-fiiller. *Türkbilig*, 26, 67-90.
- Bacanlı, E. (2007). Aspekt, kılınış ve taksis çerçevesinde Tavas ağızlarındaki şimdiki zaman işaretleyicilerinin değerlendirilmesi. *Erdem*, 16(48), 1-20.
- Barutçu-Özönder, S. (1996). *'Alî Şîr Nevâyî Muhâkemetü'l-Luğateyn-İki Dilin Muhakemesi* (1. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Comrie, B. (1976). *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems* (1st Ed.). Cambridge University Press.
- Erim, B. (2021). *Yunus Emre Divanı'nda kılınış ve görünüş*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Johanson, L. (2000). *Viewpoint operators in European languages*. Östen Dahl (Ed.). *6 tense and aspect in the Languages of Europe* (1. Baskı s. 27-188) içinde. De Gruyter Mouton.
- Johanson, L. (2016). *Türkçede Görünüş* (1. Baskı) (N. Demir, Çev.). Grafiker Yayınları. (1971)
- Kabak, A. (2021). *Köktürk bengü taşlarında kılınış* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Karadoğan, A. (2009). *Türkiye Türkçesinde Kılınış* (1. baskı). Divan Kitap.
- Kut, G. (2020). Alî Şîr Nevâyî'nin (ö. 906/1501) Türkçe yazma bilinci ve kimi dikkat çekici eserleri ile kâtiplere serzenişi. *Kültürk*, 1, 73-81.
- Lessing, F. (2017). *Moğolca-Türkçe sözlük* (2. Baskı). (G. Karaağaç, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları. (1960)
- Ocak, M. (2024). *Türkiye Türkçesi ve Ahıska ağzında kılınış ulamı* (Tasvir fiilleri) [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Uğurlu, M. (2003). Türkiye Türkçesinde "Bakış" ("Aspektotempora"). *Türkbilig/Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 4(5), 124-133.
- Vendler, Z. (1967). *Linguistics in Philosophy* (1st ed.). Cornell University Press.
- Yıldız, H. (2017). Türk dilinde fiillerin semantik sınıflandırılması problemi. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 3(1), 337-362.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Emine SEÇİL KARAMUKLU*
Burhanettin KARAKOÇ**

Makale Adı/Article Name

Kaynaştırma Öğrencisi Olan Sınıf Öğretmenlerinin Öğretimsel Uyarlama Çalışmalarında Teknoloji/Dijital İçerik Kullanımına İlişkin Görüşleri: Sivas Örneklemi

Opinions Of Classroom Teachers Who Have Inclusion Students On The Use Of Technology/Digital Content In Instructional Adaptation Studies: Sivas Sample

ÖZ

Bu araştırmanın amacı kaynaştırma öğrencisi olan sınıf öğretmenlerinin öğretimsel uyarlama çalışmalarında teknoloji/dijital içerik kullanımına ilişkin görüşlerini ortaya koymaktır. Bu amaç ile araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden betimsel bir durum çalışması olarak tasarlanmıştır. Araştırmanın katılımcılarını 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Sivas ili merkez ilçesinde görev yapmakta olan sınıflarında kaynaştırma öğrencisi olan 10 adet sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırma verisi araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Elde edilen veri ise içerik analizi ile yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda, öğretmenlerin sınıflarında öğretimsel uyarlama çalışmalarına yer verdiği öğrenci için gerekli teknolojik çalışmalar sunduğu bununla birlikte birtakım fiziki eksiklikler yaşandığı ortaya çıkmış ayrıca kaynaştırma öğrencilerine yönelik öğretimsel uyarlamaların ve teknoloji/dijital içerik kullanımının öğretmenlere hizmet-içi eğitim olarak verilmesinin bir gereklilik olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Özel eğitim, özel gereksinimi olan birey, kaynaştırma/bütünleştirme, teknoloji/ dijital içerik, içerik analizi.

ABSTRACT

The purpose of this research is to reveal the opinions of classroom teachers who have inclusive students regarding the use of technology/digital content in instructional adaptation studies. For this purpose, the research was designed as a descriptive case study, one of the qualitative research methods. The participants of the research consist of 10 classroom teachers who have inclusion students in their classes and are working in the central district of Sivas province in the 2023-2024 academic year. The data of the study was collected with a semi-structured interview form developed by the researchers. The data obtained was analyzed with content analysis. As a result of the research, it was revealed that teachers included instructional adaptation studies in their classes and provided the necessary technological studies for the students, however, there were some physical deficiencies, and it was concluded that instructional adaptations and the use of technology/digital content should be given to teachers as in-service training.

Keywords: Special education, individual with special needs, inclusion/integration, technology/digital content, content analysis.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Özel Eğitim Bölümü, emine.secil58@gmail.com

** Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Özel Eğitim Bölümü, burhankarakoc2958@gmail.com

Extended Abstract

Education is undoubtedly one of the fundamental rights that all individuals should benefit from. Considering this right, students who need special education should also be in regular education environments and benefit from the education and training opportunities that their peers benefit from (Cavkaytar, Melekoğlu and Yıldız, 2014; Sakallı-Gümüş, 2013). When it comes to the education of students with special needs who can benefit from the educational opportunities provided in general education classes, mainstreaming/integration practices come to the fore (Bilgiç, 2018). One of the most important elements for successful inclusion/integration is the organization of general education classes in a way that meets the needs of all students and facilitates their learning (Sucuoğlu & Kargin, 2006). In order for students with special needs to benefit from effective education with their peers in inclusion/integration environments, teachers must be able to make adaptations in the program, teaching objectives, teaching methods and techniques for student needs (Kargin, Güldenoğlu, & Şahin, 2010; Vural & Yıkılmış, 2008). In literature reviews, it has been revealed through research that classroom teachers do not adapt the content of teaching (Atbaşı, 2020; Sucuoğlu and Akalın, 2010; Vural and Yıkılmış, 2008; Dieker and Murawski, 2003). There are current researches on the adaptation of teachers with special needs students in their classrooms to their students in Turkey (Kurnaz and Seçil-Karamuklu, 2022; Batmaz, 2017; Üçler, 2017; Aktaş and Çiftçi-Tekinarıslan, 2016; Çevik and Çevik, 2016; Kot, Sönmez, Yıkılmış and Çiftçi-Tekinarıslan, 2015; Yönter, 2009; Vural and Yıkılmış, 2008). Research results show that in order to realize successful inclusion/integration practices, instructional and physical adaptations should be included in the teaching processes (Vaughn & Parsons, 2013; Kargin, Güldenoğlu, & Şahin, 2010). However, the mentioned adaptation studies should be planned (Molosiwa, Mukhopadhyay, & Moswela, 2016; Parsons, 2012; Corno, 2008; Bilgiç, 2018). When the literature is examined, it is possible to come across studies on the instructional adaptations that classroom teachers make in their courses for students with special needs. However, it has been observed that there is a large gap in the field of use of technology/digital content in instructional adaptation. In this context, it is envisaged that the conduct of this research will be able to fill the gap in the literature and can be a source of studies planned to be carried out in the future.

The aim of this research, those adopting qualitative design a qualitative research design is adopted, is to reveal the results regarding a specific situation (Yıldırım and Şimşek, 2011). In this context, a case study, one of the qualitative research designs, was used in this research. A total of 10 classroom teachers who have students with special needs in their classes constitute the participant group of the research. While determining the participants of the research, a sample consisting of teachers who were studying at different grade levels and who had mainstreaming students affected by different disability groups was preferred. In the research, semi-structured interview method, one of the qualitative research data collection techniques, was used. Interview technique; It is divided into three groups: structured interview, semi-structured interview and unstructured interview (Karasar, 2009). The most important advantage that the semi-structured interview technique is that the method offer the researcher is that it contains more systematic and comparable information since the interview is prepared beforehand and followed by the interview minutes (Yıldırım and Şimşek, 2011). The data obtained from the interviews with the classroom teachers participating in the research were analyzed with content analysis, one of the qualitative data analysis processes. The main purpose of content analysis is to reach concepts that can explain the data obtained. Concepts also enable reaching themes and organizing facts better through themes (Yıldırım and Şimşek, 2011). As a result, it was revealed in the research that the majority of teachers included instructional adaptation studies in their classrooms, offered the necessary technological studies for the student and aimed to develop the student in every aspect. However, there were some physical deficiencies, some of the findings overlaps with the literature, and also that instructional adaptations and technology/ It was concluded that the use of digital content should be given to teachers as in-service training.

1. In-service training for teachers can be planned by the Ministry of Education in order to make educational adaptations widespread and fully implemented.

2. In-service training for teachers on technology/digital content can be planned by the Ministry of Education.
3. Lessons can be given to prospective teachers in faculties of education to help them understand and easily implement instructional adaptation.
4. School administrations can support the physical conditions of classrooms digitally/technologically.
5. Preparation of materials and technological contents for students' needs can be improved by teachers.

Giriş

Eğitim, şüphesiz ki tüm bireylerin yararlanması gereken temel haklardan bir tanesidir. Bu hak göz önünde bulundurulduğunda, özel gereksinimi olan öğrencilerin genel eğitim ortamlarında bulunması ve akranları ile birlikte eğitim-öğretim fırsatlarından yararlanması gerekmektedir (Cavkaytar, Melekoğlu ve Yıldız, 2014; Sakallı-Gümüş, 2013). Genel eğitim sınıflarında yürütülen eğitsel olanaklardan yararlanabilecek düzeyde olan özel gereksinimi olan öğrencilerin eğitimi söz konusu olduğunda kaynaştırma/bütünleştirme uygulamaları ön plana çıkmaktadır (Bilgiç, 2018). Kaynaştırma/bütünleştirme eğitimi, özel gereksinimi olan öğrencilerin eğitimleri amacıyla destek özel eğitim hizmetlerinin sağlanmasıyla ilgili öğrencilerin genel eğitim sınıflarında eğitim almaları olarak tanımlanmaktadır. Kaynaştırma eğitimi ile birlikte özel gereksinimi olan öğrencilerin akranları ile aynı ortamda eğitim almaları sağlanmakta ve bu öğrencilere çeşitli destek özel eğitim hizmetleri sunulmaktadır (Sucuoğlu ve Kargın, 2006; Kargın, 2004; Kırcaali-İftar, 1998). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği [ÖEHY], (2018)'nde "Özel eğitim ihtiyacı olan bireylerin eğitsel performansları doğrultusunda amaç, içerik ve öğretim süreçlerinde uyarlamalar yapılarak diğer bireylerle birlikte eğitim görmelerine öncelik verilmesi gerektiği" ifadeleri yer almaktadır. Etkili bir öğretim için planlamanın tasarlanması, yapılan planların uygulamaya geçirilmesi ile öğretim çıktılarının değerlendirilmesinin gerçekleştirilmesi gereklidir (Şahin ve Atbaşı, 2020; Aykut, 2012). Öğretimin planlanması aşamasında ise neyin öğretileceği ve nasıl öğretileceği ile gerçekleştirilmesi beklenen hedeflerin uygunluğu dikkate alınmalıdır (Kargın, Güldenoğlu ve Şahin, 2010). Bahsedilen tüm hususlar dikkate alınsa bile bu öğrenciler için içeriğin elde edilmesi zorlayıcı olabilmektedir. O halde her bir öğrencinin öğretimden en üst düzeyde yararlanmasını sağlamanın yolu, öğrencilerin farklı özelliklere ve gereksinimlere sahip olduğunu göz önünde bulundurarak öğretimi mümkün olduğu kadar çeşitlendirmekten geçmektedir (Kontaş, 2012; Beler ve Avcı, 2011). Bu nedenlerden dolayı içeriğin sadeleştirilerek ve özel gereksinimi olan öğrenciler için çeşitli uyarlamalar gerçekleştirilerek sunulması gerekmektedir (Özmen, 2012). Başarılı bir kaynaştırma/bütünleştirme için en önemli unsurlardan bir tanesi de tüm öğrencilerin gereksinimlerini karşılayacak, öğrenmelerini kolaylaştıracak biçimde genel eğitim sınıflarının düzenlenmesidir (Sucuoğlu ve Kargın, 2006). Öyle ki, özel gereksinimi olan öğrencilerin kaynaştırma/bütünleştirme ortamlarında akranları ile birlikte etkili bir eğitimden yararlanabilmesi için öğretmenlerin öğrenci gereksinimlerine yönelik programda, öğretim amaçlarında, öğretim yöntem ve tekniklerinde uyarlamalar yapabilmeleri gereklidir (Kargın, Güldenoğlu ve Şahin, 2010; Vural ve Yıkılmış, 2008). Uyarlama faaliyetlerine başlanılmadan önce gerçekleştirilebilecek olan planlama süreci ise öğrenci ve sınıf hakkında bilgi toplamak, ne tür uyarlamalar yapılabileceğini belirlemek, uyarlamaları planlamak ve yürütmek, yapılan çalışmalarını değerlendirmek şeklinde hayata geçirilebilmektedir (Molosiwa, Mukhopadhyay ve Moswela, 2016). Öğretimsel uyarlama çalışmalarında vurgulanan ana unsur hiçbir öğrencinin öğrenme

sürecini aynı düzeyde gerçekleştiremediğinin kabul edilmesidir. Bu bağlamda bireyselleştirmeden söz edilebilir (Seçil-Karamuklu, 2023).

Tüm öğrenciler için ilgi, gereksinim ve istekleri doğrultusunda öğretimin bireyselleştirilmesi oldukça önemli bir süreç olmakla birlikte bu durum özellikle özel gereksinimi olan öğrencilerde ayrı bir öneme sahiptir. Özel gereksinimi olan öğrencilere sağlanan eğitim hizmetleri hayatlarını bağımsız bir şekilde sürdürebilmeleri adına süreçte yürütülen sistemli bir şekilde sunulan hizmetlerin bütünüdür (Karabıyık ve Işıkoğlan-Uğurlu, 2019). Söz konusu hizmetler ise özel eğitim alanında yetişmiş uzman personel tarafından sunulmaktadır (Brownell, Ross, Colon ve McCallum, 2005). Özel gereksinimi olan öğrencilere sunulan eğitimin niteliği açısından öğretmenlerin donanımları, alan bilgileri ve güncel yaklaşım ve teknolojik süreçleri yakından takip etmesi de oldukça hayattır. Eğitimde teknoloji kullanımına yer verilmesi, görsel, işitsel, dokunsal tüm algıların kullanılabilme imkanı sağlamasıdır. Bu durum da öğrenilen bilgilerin kalıcı hale gelebilmesini kolaylaştırabilmektedir (Metin, 2018). Bu bağlamda, öğrenmenin kalıcı ve etkili olabilmesinin, beş duyudan ne kadarının kullanıldığıyla ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Eğitimde çoklu zeka kuramlarının, öğrenme, gelişim ve başarı üzerinde olumlu etkilerinin fark edilmesi, çoklu uyaranlarla eğitimin verimliliğinin yüksekliğine ilişkin bulgular elde edilmesi, teknolojinin yönünün bu alanlara evrilmesini sağlamıştır (Curacı, 2022). Çağdaş eğitimle birlikte öğretmenlerin teknolojiyi etkin bir şekilde kullanması ve teknoloji kullanımını da öğrencilere yansıtması bir gerekliliktir (Fidan, 2008). Bu anlamda derslerde aktif olarak kullanılacak yardımcı teknolojilerden söz etmek mümkündür. Yardımcı teknolojiler; özel gereksinimi olan bireylerin eğitimlerini bireyselleştirmek, yaşam kalitelerini artırmak amacıyla kullanılan her türlü hizmet, araç ve yöntemlerden oluşmaktadır. Bu teknolojiler, bahsi edilen bireylerin yeni beceriler öğrenmelerinin yanı sıra, özgüvenlerini ve en önemlisi de bağımsız bir birey olarak toplumda yer alabilmeleri için oldukça etkili olabilmektedir (Reed ve Bowser, 2005). Dolayısıyla eğitimde teknoloji ve dijital içeriklerin kullanılması ve eğitim teknolojisinin eğitime uyarlanması ve farklı açılardan eğitimi desteklediği (Curacı, 2022) görülmektedir.

Alanyazın taramalarında sınıf öğretmenlerinin öğretimin içeriğinde uyarlama gerçekleştirmedikleri (Atbaşı, 2020; Sucuoğlu ve Akalın, 2010; Vural ve Yıkılmış, 2008; Dieker ve Murawski, 2003) araştırmalar ile ortaya konulmuştur. Türkiye’de sınıfında özel gereksinimi olan öğrenci bulunan öğretmenlerin, öğrencilerine yönelik gerçekleştirdiği uyarlamalara ilişkin var olan araştırmaları ise (Kurnaz ve Seçil-Karamuklu, 2022; Batmaz, 2017; Üçler, 2017; Aktaş ve Çiftçi-Tekinarslan, 2016; Çevik ve Çevik, 2016; Kot, Sönmez, Yıkılmış ve Çiftçi-Tekinarslan, 2015; Yöner, 2009; Vural ve Yıkılmış, 2008) olarak sıralamak mümkündür. Araştırma sonuçları başarılı kaynaştırma/bütünleştirme uygulamaları gerçekleştirilebilmesi için öğretim süreçlerinde öğretimsel ve fiziki uyarlamalara yer verilmesi gerektiğini (Vaughn ve Parsons, 2013; Kargin, Güldenoğlu ve Şahin, 2010), bununla birlikte bahsi edilen uyarlama çalışmalarının planlanması gerektiğini (Molosiwa, Mukhopadhyay ve Moswela, 2016; Parsons, 2012; Corno, 2008) işaret etmektedir (Bilgiç, 2018). Alanyazın incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimi olan öğrencilerine yönelik olarak derslerinde gerçekleştirdikleri öğretimsel uyarlamalara ilişkin çalışmalara rastlamak mümkündür. Fakat öğretimsel uyarlama konusunda teknoloji/dijital içerik kullanımına ilişkin ulusal alanyazında büyük bir boşluk olduğu görülmüştür. Bununla birlikte uluslararası alanyazında ise konu ile gerçekleştirilmiş araştırmalara rastlamak mümkündür. Johnson ve diğ. (2014a, 2014b) tarafından vurgulanan eğitim teknolojileri arasında; bulut bilişim, öğrenme analitiği/veri madenciliği, 3D baskı, oyun ve oyunlaştırma, hibrit şekilde çevrimiçi öğrenme, giyilebilir teknolojiler (Wan Ng, 2015) ile öğrencilerin edilgen değil etken olarak

öğrenme sürecinde aktif katılımının desteklendiği içerikler yer almaktadır. Bu bağlamda bu araştırmanın gerçekleştirilmesinin ulusal alanyazında yer alan boşluğu doldurabilecek nitelikte olduğu ve ileride gerçekleştirilmesi planlanan çalışmalara kaynaklık edebileceği öngörülmektedir.

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Deseni

Nitel araştırma deseninin benimsendiği bu çalışmada amaç, belirli bir duruma ilişkin sonuçların ortaya konulmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu bağlamda bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden olan durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışmalarını, “Kişilerin, olayların, kararların, dönemlerin, projelerin, kurumların veya buna benzer sistemlerin bütüncül olarak bir veya birden fazla yöntemle analizi” olarak tanımlamak mümkündür (Thomas, 2011).

1.2. Araştırmanın Katılımcıları

Sınıfında özel gereksinimi olan öğrenci olan toplam on sınıf öğretmeni araştırmanın katılımcı grubunu oluşturmaktadır. Araştırmanın katılımcılarının belirlenmesi aşamasında farklı sınıf seviyelerinde öğrenim görmekte olan ayrıca farklı yetersizlik gruplarından etkilenen kaynaştırma öğrencisi bulunan öğretmenlerin olduğu bir örneklem tercih edilmiştir. Katılımcılar belirlenirken öncelikle gönüllülük esası gözetilmiştir. Sınıf öğretmenlerine dair demografik bilgiler Tablo 1.’de verilmiştir.

Tablo 1. Sınıf Öğretmenlerine İlişkin Demografik Bilgiler

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Branş	Çalışma Süresi	Özel eğitime ilişkin hizmet-içi eğitim almama durumu:	Teknoloji/dijital içerik kullanımına ilişkin hizmet-içi eğitim almama durumu
K1	Kadın	34	Sınıf Öğretmeni	10 yıl	Almadım	Aldım
K2	Kadın	30	Sınıf Öğretmeni	6 yıl	Almadım	Almadım
K3	Kadın	30	Sınıf Öğretmeni	5 yıl	Almadım	Almadım
K4	Kadın	40	Sınıf Öğretmeni	18 yıl	Aldım	Almadım
K5	Erkek	38	Sınıf Öğretmeni	16 yıl	Aldım	Aldım
K6	Kadın	36	Sınıf Öğretmeni	13 yıl	Almadım	Almadım
K7	Kadın	41	Sınıf Öğretmeni	19 yıl	Almadım	Almadım
K8	Erkek	39	Sınıf Öğretmeni	17 yıl	Almadım	Almadım
K9	Erkek	39	Sınıf Öğretmeni	15 yıl	Aldım	Aldım
K10	Kadın	43	Sınıf Öğretmeni	20 yıl	Aldım	Aldım

Araştırmanın katılımcılarını oluşturan sınıf öğretmenlerinin 3’ü erkek, 7’si ise kadındır. Araştırmanın katılımcılarını oluşturan sınıf öğretmenlerinin yaşları 30 ile 43 arasında değişkenlik göstermektedir. Katılımcıların sınıf öğretmeni olarak çalışma süreleri ise 5 ile 20 yıl arasındadır. Sınıf öğretmenlerinin özel eğitime ilişkin hizmet-içi eğitim alma durumunda ise 6 almadım, 4 aldım şeklinde, teknoloji/dijital içerik kullanımına ilişkin hizmet-içi eğitim alma durumunda ise 6 “almadım”, 4 “aldım” şeklinde görüş belirtilmiştir. Ayrıca öğretmenlerin tamamı lisans eğitimlerinde özel eğitim ve kaynaştırma dersi aldıklarını belirtmiştir.

1.3. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada, nitel araştırma veri toplama tekniklerinden yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır. Görüşme tekniği; yapılandırılmış görüşme, yarı yapılandırılmış görüşme ve yapılandırılmamış görüşme olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Karasar, 2009). Yarı yapılandırılmış

görüşme tekniğinin araştırmacıya sunabileceği en önemli avantaj görüşmenin daha öncesinde hazırlanarak görüşme tutanağına bağlı kalınması şeklinde sürdürülmesinden kaynaklı olarak daha sistemli ve karşılaştırılabilir bilgiler içermesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu bağlamda bu araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme yönteminin kullanılmasına karar verilmiştir.

Araştırmada yarı yapılandırılmış olarak kullanılan görüşme formu, sınıf öğretmenlerine ait demografik bilgiler ve araştırma soruları olmak üzere toplamda iki bölümden oluşmaktadır. Görüşme formu, üç uzmanın görüşüne sunulmuştur. Uzmanlardan gelen dönüt ve düzeltmeler neticesinde forma son şekli verilmiştir. Araştırmanın güvenilirliği için Miles ve Huberman (1994)'ın Güvenirlik= Görüş Birliği/ (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) formülü kullanılmıştır. İlgili araştırmadan belirtilen formüle göre .90 oranında güvenilirlik katsayısı elde edilmiştir. Elde edilen form ile pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Sınıflarında özel gereksinimi olan öğrencisi bulunan ve araştırma kapsamında yer almayan bir öğretmen ile araştırmanın pilot uygulaması gerçekleştirilmiştir. İlgili pilot çalışma neticesinde görüşme sorularının açık ve net olduğu bilgisi teyit edilmiştir.

1.4. Veri Toplama Süreci

Araştırma kapsamında hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla sınıflarında özel gereksinimi olan öğrenci olan toplam 10 adet sınıf öğretmeni ile bireysel görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler öğretmenlerin görev yaptıkları okullarda ve derslerinin olmadığı zaman dilimlerinde yürütülmüştür. Araştırmaya dahil olan katılımcılarda gönüllülük esası gözetilmiştir. Araştırma kapsamına dahil olan öğretmenlere araştırma süresince diledikleri zaman araştırma kapsamından ayrılacakları bilgisi verilmiştir. Görüşmelerin sadece bilimsel amaca hizmet etmek amacıyla kullanılacağı, herhangi bir kurum ya da kuruluş ile paylaşılmayacağı ayrıca araştırmada kimliklerini deşifre edebilecek herhangi bir özel bilgiye yer verilmeyeceği bilgileri iletilmiştir. Araştırmanın katılımcılarının kimliklerinin deşifre edilmemesi adına K1, K2, K3 gibi kodlar kullanılmıştır.

1.5. Veri Analizi

Araştırmaya katılan sınıf öğretmenleri ile gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen veri, nitel veri analiz süreçlerinden biri olan içerik analizi ile çözümlenmiştir. İçerik analizinde temel amaç, elde edilen veriyi açıklayabilecek kavramlara ulaşmaktır. Kavramlar da temalara ulaşılmasını ve temalar aracılığıyla olguların daha iyi düzenlenmesini sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Görüşmelerden elde edilen veri öncelikle kodlanmıştır. Kod listesinden yola çıkılarak belirli kategorilerde açıklanabilen temalara ulaşılabilmesi için kodlar arasındaki ortak yönler dikkate alınarak alt ve ana temalara ulaşılmıştır.

2. Bulgular

Kaynaştırma öğrencisi olan sınıf öğretmenlerinin öğretimsel uyarılama çalışmalarında teknoloji/dijital içerik kullanımına ilişkin görüşlerinin detaylı olarak incelenmesi amacıyla sınıf öğretmenleri ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen bulgulara aşağıda sırasıyla yer verilmiştir.

Tablo 2. Öğretimsel Uyarlama Nedir? Sorusuna Yönelik Öğretmen Görüşleri

Öğretimsel Uyarlama Nedir? Sorusuna Yönelik Öğretmen Görüşleri		
Kodlar	Katılımcılar	f
Materyallerin ve Öğretim Yöntemlerinin Öğrenciye Göre Düzenlenmesi	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7 K1, K4, K5	7 3
Farklı Öğrenme Gruplarının Oluşturulması	K4, K6, K8, K9	4
Kaynaştırma Öğrencileri için Ek Önlemler Sınıfın Düzenlenmesi	K1, K2, K4, K10	4
TOPLAM		18

Not: Katılımcılar birden fazla görüş belirtmişlerdir.

Araştırmaya katılan öğretmenlere yöneltilen “Öğretimsel uyarlama nedir?” sorusuna katılımcıların çoğunluğu %70’i (7 katılımcı) materyal ve öğretim yöntemlerinin öğrenciye göre düzenlenmesi anlamlarına geldiğini, öğrencinin ihtiyaç ve gereksinimine göre materyal seçilmesi gerektiğini ve yine öğrencinin ihtiyaç ve gereksinimine bağlı olarak yöntem ve tekniklerin belirlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Aşağıda bu durumu destekleyen öğretmen görüşleri sunulmuştur.

“Öğretim programında yer alan kazanımları öğrencilerimizin hazırbulunuşluk düzeyini göz önüne alarak öğretmeyi planlamak, öğrencinin öğrenmesini kolaylaştırmak için birtakım değişiklikler yapmaktır” (K2).

“Öğretimsel uyarlama, kaynaştırma öğrencileri için yapılan ek önlem ve düzenlemelerdir. Bu uyarlamalar sınıfın düzenlenmesinde öğrenci gruplarının oluşturulmasında, öğretim yöntemlerinde yapılan değişiklikler olarak açıklayabilirim” (K4).

“Sınıf içerisinde diğer öğrencilere göre farklılık gösteren öğrencilere uyguladığımız ekstra yöntemlerdir. Hiperaktif olabilir, öğrenme güçlüğü olabilir, sosyal olarak hemen kendini ifade edemiyor kaynaşmıyor olabilir. Bu tarz durumlarda eşitliği sağlamak ve öğrenci içinde olumlu dönüt almak lazım. Bunu en iyi şekilde yapabileceğimiz öğrenciye yönelik çalışmalardır”(K6).

Katılımcıların %30’u (3 katılımcı) ise öğrenci ihtiyaçlarına göre farklı öğrenme gruplarının oluşturulması, öğrencinin kendini daha rahat ifade edebileceği grupların oluşturulması gerektiğini ifade etmiştir. Öğrencilerin sosyalleşmelerinde, birbirlerine karşı sorumluluklarının farkında olmalarında, empati yapmalarında farklı öğrenme gruplarının oluşturulmasının etkili olabileceği ifade edilmiştir. Aşağıda bu durumu destekleyen öğretmen görüşlerine yer verilmiştir.

“Öğrenci farklılıklarına, öğrenme düzeylerine ve özel gereksinimi olan öğrenciler başta olmak üzere dezavantajlı öğrencilere göre öğretimi şekillendirme diyebilirim. Kısaca yöntem ve teknikleri ayarlama, gruplar oluşturmaktır. Öğrenci gruplarının oluşturulmasında öğrencinin sosyalleşmesi, kendini grup içerisinde tanımlaması bunlar olumlu katkılar sağlayabilir” (K5).

Katılımcıların %40’ı (4 katılımcı) kaynaştırma öğrencileri için ek önlemlerin alındığı bir durum olduğunu, öğrenci gruplarının oluşturulmasından öğretim yöntemlerinin belirlenmesine, öğrencinin gereksiniminin en başta dikkate alınması buna göre alınması gereken önlemler üzerinde durulması gerektiği ifade edilmiştir. Aşağıda bu durumu destekleyen öğretmen görüşleri sunulmuştur.

“Mevcut öğretim içeriklerinin kaynaştırma öğrencisinin seviyesine göre uyarlanması ayarlanmasıdır. Öğrencinin ihtiyaç ve gereksinimine göre sınıfta ek önlemler belirlenmeli ve öğrencinin akademik ve sosyal gelişimi için gereken düzenlemeler yapılmalıdır” (K8).

“Kaynaştırma gibi öğrenme güçlüğü olan öğrencilere hazırlanan ek çalışmalar denilmektedir. Burada ek çalışmalar olarak öğrencinin gereksinim duyacağı yetersizlik düzeylerine göre öğretmenin ve okul idaresinin birtakım değişiklikler yapabilmesidir” (K9).

Katılımcıların %40’ı (4 katılımcı) öğretimsel uyarılmanın kaynaştırma öğrencileri için sınıfın düzenlenmesi olarak tanımlamışlardır. Öğrencide görme ve işitme problemi varsa tahtaya daha yakın oturması gerektiğini, sosyal olmayan öğrenciler için oturma gruplarının oluşturulması gerektiği, kolay algılayamayan öğrenciler için duvar ve panoların destekleyici olarak düzenlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Aşağıda bu durumu destekleyen öğretmen görüşleri sunulmuştur.

“Sınıfın düzenlenmesi, materyallerin öğrenciye göre değişiklikler yapılması, farklı öğrenme gruplarının oluşturulması, görme ve işitme problemi yaşayan öğrencilerin daha ön sıralarda oturtulması, sosyal olmayan öğrenciler için grupların düzenlenmesi olarak ifade edebilirim” (K1).

“Öğretim programında yer alan kazanımları öğrencilerimizin hazırbulunuşluk düzeyini göz önüne alarak öğretmeyi planlamak, öğrencinin öğrenmesini kolaylaştırmak için birtakım değişiklikler yapmak, duvar ve panoları öğrenciyi destekleyecek şekilde düzenleme yapılmalıdır” (K2).

Tablo 3. Derslerde Kaynaştırma Öğrencilerine Yönelik Öğretimsel Uyarılma Çalışmalarına Yer Verilip/Verilmeme Durumuna İlişkin Öğretmen Görüşleri

Derslerde Kaynaştırma Öğrencilerine Yönelik Öğretimsel Uyarılma Çalışmalarına Yer Verilip/Verilmeme Durumuna İlişkin Öğretmen Görüşleri		
	Katılımcılar	f
Evet Veriyorum	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K9, K10	9
Kısmen Veriyorum	K8	1
Akran Öğrenmesinin Sağlanacağı Gruplar Oluşturuyorum	K1, K2, K3, K4, K5, K6	6
Öğrenci İhtiyacına Göre Öğretim Yöntem ve Teknikler Belirliyorum	K2, K4, K8, K9, K10	5
Bireysel Çalışmalara Yer veriyorum	K3, K5, K6, K7, K10	5
TOPLAM		10

Araştırmaya katılan öğretmenlere yöneltilen “Derslerinizde kaynaştırma öğrencilerinize yönelik öğretimsel uyarılma çalışmalarına yer veriyor musunuz? Veriyorsanız ne gibi öğretimsel uyarılma çalışmalarına yer veriyorsunuz? Vermiyorsanız neden yer vermiyorsunuz?” sorusuna katılımcılar tarafından %90’ı (9 katılımcı) öğretimsel uyarılma çalışmalarına yer verildiği (1:%10)’u ise öğretimsel uyarılma çalışmalarına yer vermedikleri ifade edilmiştir. Aşağıda bu durumu destekleyen öğretmen görüşleri sunulmuştur.

“Evet veriyorum. Örneğin öğrencinin ihtiyacına ve öğrenme güçlüğüne göre çalışmalar hazırlarım ya da öğrencinin akran öğrenmesini sağlayacağı gruplara dahil ederim.

Grupları oluştururken akran öğrenmesinde verimli nasıl olacaksa o şekilde yapmaya çalışırım” (K1).

“Kaynaştırma öğrencilerime özellikle okuma-yazma, matematik dersinde önce öğrenciyi gözlemliyorum. Öğrencinin yetersiz kaldığı durumlarda öğretimsel uyarlamalara yer veriyorum. Daha çok öğrenci gruplarının oluşturulmasında yer veriyorum ve ayrıca öğrencinin eğitsel ihtiyacına göre öğretim yöntem ve teknikleri ayarlıyorum” (K2).

“Olumlu sınıf ortamı oluşturarak çocuğun sınıfta kabulünü artırmak. Öğrenilecek konuyu uygun materyallerle desteklemek. Bireysel vakit ayırarak desteklemek” (K7).

Katılımcıların %60'ı (6 katılımcı) sınıflarında akran öğrenmesinin sağlanacağı gruplar oluşturduklarını, buna bağlı olarak öğrencilerin en başta sosyalleşmelerinin artacağı ortamın oluşması, öğrencilerin dikkat süresinin artmasında, kendilerini daha rahat ifade edebilmelerinde akran öğrenmesinin sağlanacağı grupların oluşturulmasının önemli olduğu ifade edilmiştir. Aşağıda bu durumu destekleyen öğretmen görüşleri sunulmuştur.

“Derslerimde kaynaştırma öğrencilerine yönelik öğretimsel uyarlama çalışmalarına yer veriyorum. Örneğin sınıfın düzenlenmesi, öğretim materyallerinin seçimi, öğretim yöntemlerinin uyarlanması, grupların oluşturulması gibi çalışmalara öncelik veriyorum. Akran öğrenmesini sağlamaya çalışıyorum bunu sağlamamda ki neden ise öğrencilerin sosyalleşmesi, dikkat sürelerinin artmasına destek sağlayacağı ve öğrencinin derse ilgisinin artacağını düşünüyorum” (K4).

“Elbette veriyorum. Sınıfın fiziksel yapısı başta olmak üzere bağımsız alıştırma, grup çalışması, anında dönütler ve rehberlik hizmeti dahil birçok uygulamayı sunmaya çalışıyorum” (K6).

Katılımcıların %50'si (5 katılımcı) ise öğrencinin gereksinim ve ihtiyacına göre yöntem ve teknik belirlediğini, öğrencinin sınıfa kabulünü arttırmak için grup çalışmalarına yer verdiğini, anlamlı ve kolay öğrenmelerin sağlanmasında öğrencinin ihtiyaç ve beklentisine göre yöntem ve tekniklerin belirlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Aşağıda bu durumu destekleyen öğretmen görüşleri sunulmuştur.

“Öğretimsel uyarlamalara yer veriyorum. Öğrencilerin seviyelerine uygun video, animasyon, eğitici çalışmaları veya çalışma kağıtları kullanıyorum. Öğrencinin sınıfa uyum sağlaması ve kabulünü arttırmak için grup çalışmalarına yer veriyorum çünkü öğrenci sınıfta kendini rahat hissettiğinde ve arkadaşlarına uyum sağladığında öğrencinin öğrenmesinin de kolaylaştığını düşünüyorum” (K9).

“Kaynaştırma öğrencileri için sınıftaki oturma yeri öğrencinin durumuna uygun ders planı/programı hazırlama, duruma uygun sınav yapma, katılabileceği etkinlikler planlamaya çalışıyorum. Öğrenciyi sınıf içerisinde aktif kılmaya çalışıyorum” (K10).

Katılımcıların %50'si (5 katılımcı) ise sınıfında bireysel çalışmalara yer verdiğini ifade etmiştir. Öğrencilerin yetersizlik durumlarına göre bireysel olarak birebir ilgilendiklerini, grup içerisinde kendini ifade edemeyen veya sosyal olmayan öğrencilerin eğitimlerinde bireysel çalışmaların ve öğretmen rehberliğinin daha etkili olduğunu ifade edilmiştir. Aşağıda bu durumu destekleyen öğretmen görüşleri sunulmuştur.

“Kaynaştırma öğrencileri için bireysel çalışmalara yer veriyorum, sınıftaki oturma yeri öğrencinin durumuna uygun ders planı/ programı hazırlama, duruma uygun sınav yapma, katılabileceği etkinlikler planlamaya çalışıyorum” (K10).

Tablo 4. Kaynaştırma Öğrencilerine Yönelik Öğretimsel Uyarlama Çalışmalarında Teknoloji ve Dijital İçerik Kullanımına Ne Düzeyde Yer Verildiğine İlişkin Öğretmen Görüşleri

Katılımcılar		f		Katılımcılar	f
Çok	K1, K3, K5, K6	4	Dijital Uygulamalar Öğretimi Desteklemekte	K1, K4, K6, K8	4
			Anlamlı Öğrenmeleri Sağlar	K1, K3, K4, K5	4
			Görsel Olarak Öğretimi Kolaylaştırır	K1	1
Orta	K4, K8, K9, K10	4	Dijital İçerikler Çocuğun İlgisini Çekiyor	K4, K8, K10	2
			Zamanı Kullanma ve Materyalleri Sınırlandıramaması Yönünden Etkili	K9	1
Az	K2, K7	2	Kazanımı Masamda Bireysel Veririm	K2	1
			Teknoloji Kullanımını Bireyselleştirmek Diğer Çocukların Dikkatini Dağıtır	K7	1

Araştırmaya katılan öğretmenlere yöneltilen “*Kaynaştırma öğrencilerinize yönelik öğretimsel uyarlama çalışmalarında teknoloji ve dijital içerik kullanımına ne düzeyde yer veriyorsunuz? (Az-Orta- Çok) Neden açıklayınız?*” sorusuna katılımcıların %40’ı (4 katılımcı) öğretimsel uyarlama çalışmalarında teknoloji ve dijital içeriği çok kullandıklarını ifade etmişler ve bu gruptaki katılımcıların %40’ı (4 katılımcı) dijital uygulamaların öğretimi desteklediği belirtilmiştir. Aşağıda bu durumu destekleyen öğretmen görüşleri sunulmuştur.

“Sınıf ortamının şartlarının uygun olduğu düzeye göre çok vermeye çalışıyorum. Çünkü dijital içeriklerin öğrenmeyi desteklediği ve görsel olarak öğrenmeyi kolaylaştırdığını düşünüyorum. Kaynaştırma öğrencileri genel olarak anlama ve algılama konusunda problem yaşamakta bu sebeple elimden geldiğince teknolojik, görsel ve dijital uygulamalardan materyaller sunarak öğrencinin anlamasını ve anlamlandırmasını sağlamaya çalışıyorum” (K1).

“Üst düzey önemli olduğunu düşünüyorum. Öğrenciye göre teknolojik aletlerin verimliliği değişir tabii ki. Özel eğitim öğrencimizin görsel eşyalara karşı duyarlılığı çok olduğu için ders içeriklerini öğrenme sürecini hızlandırmak için akıllı tahtadan ilerletme yapabiliyoruz” (K6).

Öğretimsel uyarlama çalışmalarında teknoloji ve dijital içerik kullanımını çok kullandıklarını ifade eden ve bu gruptaki katılımcıların yine %40’ı (4 katılımcı) anlamlı öğrenmeyi kolaylaştırdığını belirtmiş ve %10’u (1 katılımcı) ise görsel olarak öğrenimi kolaylaştırdığını ifade edilmiştir. Aşağıda bu durumu destekleyen öğretmen görüşleri sunulmuştur.

“Çok yer vermekteyim. Kazanıma uygun olarak eğitsel sitelerden faydalanmaktayım. Kaynaştırma öğrencilerinin öğrenmelerinde dijital içerikler kalıcı öğrenmeler konusunda fayda sağlamakta, öğrencinin dikkatini çektiği için öğrenci dikkatini ve ilgisini vermekte ve kazandırılması gereken davranış ve bilgilerin kazandırılmasında fayda sağlamaktadır” (K3).

“Çok. Yüksek lisansımı eğitim teknolojileri konusunda yaptım. Kaynaştırma öğrencilerinin WEB 2.0 araçları ile düzenlenmiş etkinlikleri daha çok beğendiklerini görebiliyorum. Çocuklar hem eğleniyor hem de daha istekli oluyorlar” (K5).

Katılımcıların %40'ı (4 katılımcı) öğretimsel uyarlama çalışmalarında teknoloji ve dijital içeriği orta düzeyde kullandıklarını ifade etmiş ve bu gruptaki katılımcıların %30'u (3 katılımcı) dijital içeriklerin çocukların ilgisini çektiğini ifade ederken, yine katılımcıların %10'u (1 katılımcı) zamanı kullanma ve materyalleri sınırlandırmaması hususlarında etkili olduğunu ifade edilmiştir. Aşağıda bu durumu destekleyen öğretmen görüşleri sunulmuştur.

“Bulduğum okulun konumu, velilerimin kültürel, sosyo-ekonomik düzeyleri vb. etkenler düşünülürken orta düzeyde teknoloji ve dijital içerik kullanabiliyorum. Bulduğum yerin imkanlarına göre yer vermeye çalışıyorum” (K4).

“Orta düzeyde yer veriyorum. Çünkü kaynaştırma öğrencisinin seviyesi her ne kadar arkadaşlarından geri olsa da dijital içerikler ilgisini çektiği için kullanabiliyorum” (K8).

“Orta seviyede kullanmaktayım. Zamanı kullanma ve öğretim materyallerini sınırlamamak için sürekli olmasa da fırsat buldukça plan dahilinde yapıyorum.” (K9).

Katılımcıların %20'yi (2 katılımcı) öğretimsel uyarlama çalışmalarında teknoloji ve dijital içeriği az seviyede kullandıklarını ifade etmişler ve bu gruptaki katılımcıların %10'u (1 katılımcı) verilmesi gereken kazanımı öğretmen masasında bireysel olarak verdiğini ifade ederken yine katılımcıların %10'u (1 katılımcı) teknoloji kullanımını bireyselleştirmek diğer çocukların dikkatini dağıtacağı ifade edilmiştir. Aşağıda bu durumu destekleyen öğretmen görüşleri sunulmuştur.

“Az veriyorum. Çünkü kaynaştırma öğrencimin görme yetersizliği var yani sorun zaten çoğunlukla sınıfta akıllı tahtayı görememesinden kaynaklanıyor. Ben de masasında ya da kendi masamda yakından ve görebileceği şekilde kazanımı vermeye çalışıyorum” (K2).

“Az vermekteyim. Çünkü sınıf ortamında teknoloji kullanımını bireyselleştirmek diğer çocukların dikkatini dağıtır. Öğrencilerin zaten basit şeylerden dikkati dağılmakta ve sınıf kontrolü sağlanamamakta” (K7).

Tablo 5. Kaynaştırma Öğrencilerine Yönelik Öğretimsel Uyarlama Çalışmalarında Ne Tür Teknolojik/Dijital İçeriklere Yer Verildiği Hususunda Öğretmen Görüşleri

Kaynaştırma Öğrencilerine Yönelik Öğretimsel Uyarlama Çalışmalarında Ne Tür Teknolojik/Dijital İçeriklere Yer Verildiği Hususunda Öğretmen Görüşleri	Katılımcılar	f
Dijital Öğreniyorum Uygulaması	K1, K3	2
Akıllı Tahta ve İçerikleri	K1, K2, K4, K6, K7	5
Eğitimle İlgili Genel Siteler	K2, K3, K4, K5, K6	5
Web 2.0 Araçları ve Dijital Kitap ve Dergiler	K5, K9, K10	3
TOPLAM		15

Not: Katılımcılar birden fazla görüş belirtmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlere yöneltilen “Kaynaştırma öğrencilerinize yönelik öğretimsel uyarlama çalışmalarında hangi teknolojik/dijital içeriklere yer veriyorsunuz? Sorusuna katılımcıların %20'si (2 katılımcı) dijital öğreniyorum uygulaması kullandığını ifade ederken, katılımcıların %50'si (5 katılımcı) akıllı tahta ve içeriklerini kullandığını ifade etmiştir. Akıllı tahtalar yardımıyla öğrenciye kazandırılması gereken bilgilerin daha da somutlaştırıldığı,

öğrencilerin daha anlamlı ve kolay öğrendikleri ifade edilmiştir. Aşağıda bu durumu destekleyen öğretmen görüşleri sunulmuştur.

“Kaynaştırma öğrencilerimize yönelik bilgisayar, yazıcı, tarayıcı, bilgisayar ağları internet siteleri, akıllı tahta vb. teknolojik içeriklere yer vermekteyim” (K1).

“Milli eğitim bakanlığının kaynaştırma öğrencileri için yayımladığı ‘Dijital Öğreniyorum’ çalışmalarını kullanıyorum. Bazı soyut konuları somutlaştırmak amacıyla akıllı tahtada o konu ile ilgili video ve görseller açıyorum” (K2).

“Akıllı tahta yardımıyla sesli dinletileri açıyorum, EBA'dan yardım alıyorum ve öğrenciye kazandırılacak konu ile ilgili eğitimle ilgili genel internet sitelerinden yardım alıyorum” (K4).

Katılımcıların %50'si (5 katılımcı) ise eğitimle ilgili genel siteleri kullandıklarını, farklı sitelerde bulunan farklı içeriklerin öğrencinin öğrenmesini kolaylaştırdığını ayrıca kalıcı ve anlamlı öğrenmeyi kolaylaştırdığını ifade etmişlerdir. Katılımcıların %30'u (3 katılımcı) ise WEB 2.0 araçları ve dijital kitap ve dergileri kullandıklarını, sanal gezilerle öğrencinin konuya dikkatini çektiği ifade edilmiştir. Aşağıda bu durumu destekleyen öğretmen görüşleri sunulmuştur.

“Eğitsel oyun ve eğitsel videolar, MEB'in uygulaması olan dijital öğreniyorum uygulamasını kullanmaktayım. Genel olarak eğitimle ilgili sitelerden yardım almaktayım. Farklı sitelerden farklı etkinliklerin olması öğrencinin anlaması ve anlamlandırması için etkili olmaktadır” (K3).

“Konuları videolarla oyunlarla işliyorum. Dijital soru çözme, internetten etkinlikler yapma, akıllı tahta, eğitim sitelerinden yardım almaktayım. Dijital videolar ve oyunlarla öğrenci dersi sevmekte ve kalıcı öğrenme sağlanmakta” (K5).

“WEB 2.0 araçları, etkileşimli kitaplar, dijital dergiler, sanal geziler, 2D anlatımlı videoları kullanmaktayım. Öğrencilerin dijital dergi ve sanal gezilerle genel uyarılmışlık düzeyleri artmakta ve kendini derse daha da vermektedir” (K6).

“Akıllı tahta ve bilgisayar uygulamalarına okulda yer veriyoruz. Evde süre denetimli akıllı telefon ile etkinlikler yaptırılmasını istiyorum. Akıllı tahta yardımıyla öğrencilerin bilgiyi görerek ve duyarak öğrenmesini sağlıyorum” (K10).

Tablo 6. Öğretimsel Uyarılama Çalışmalarında Teknoloji ve Dijital İçerik Kullanmanın Kaynaştırma Öğrencileri Açısından Avantajlarına İlişkin Öğretmen Görüşleri

Öğretimsel Uyarılama Çalışmalarında Teknoloji ve Dijital İçerik Kullanmanın Kaynaştırma Öğrencileri Açısından Avantajlarına İlişkin Öğretmen Görüşleri		Katılımcılar	f
Akademik Açıldan	Bilginin Hatırlanmasını ve Transferini Kolaylaştırır	K1, K3, K4, K6, K7, K10	6
	Bilginin Anlamlandırılmasını ve Kolay Öğrenmeyi Sağlar	K1, K2, K4, K5, K7, K8, K9, K10	8
	Görsel Hafızanın Desteklenmesi ve Güdülenmeyi Sağlar	K3, K4, K8, K9	4
	Kalıcı Öğrenmeyi Sağlar	K1, K4, K5, K6, K10	5

Sosyal Gelişim Açısından	Öğrencinin Sosyalleşmesini Sağlar	K1, K2, K3, K4, K5, K8, K10	7
	Öğrencinin İletişim Becerisini Arttırır	K1, K2, K3, K8, K10	5
	Öğrencinin Sosyalleşmesini ve İletişimini Azaltıyor	K6, K7, K9	3
Psikolojik Gelişim Açısından	Öğrencinin Kendini daha Rahat ve Güvende Hissetmesini sağlar	K1, K2, K3, K5, K6, K7, K8, K9, K10	9
	Psikolojik Olarak Öğrencinin Olumlu Duygular Geliştirmesine Katkı Sağlar	K2, K4, K5, K7, K8	5
	Öğrencinin Güdülenmesini Sağlar	K3, K6, K9, K10	4
TOPLAM			56

Not: Katılımcılar birden fazla görüş belirtmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlere yöneltilen “*Öğretimsel uyarlama çalışmalarında teknoloji ve dijital içerik kullanmanın kaynaştırma öğrenciniz açısından avantajları sizce nelerdir? Kaynaştırma öğrencisinin yetersizlik türüne göre*” Sorusuna katılımcılar akademik açıdan, sosyal gelişimleri açısından ve psikolojik gelişimleri açısından olmak üzere üç kategoride cevap vermişlerdir. Katılımcıların akademik açıdan verdikleri cevaplara bakıldığında %60’ı (6 katılımcı) bilginin hatırlanması ve transferini kolaylaştırdığını, %80’i (8 katılımcı) bilginin anlamlandırılmasını ve kolay öğrenmeyi sağladığı ifade edilmiştir. Aşağıda bu durumu destekleyen öğretmen görüşleri sunulmuştur.

“Teknoloji ve dijital içerik kullanıldığında kaynaştırma öğrencilerimizin yetersizlik türüne göre görme, işitme, okuma, yazma akademik sosyal beceriler gibi birçok beceri alanlarındaki gelişmelerini desteklemekte ve bilgiye daha kolay ve hızlı ulaşımını sağlamaktadır. Bilginin daha kolay ve kalıcı öğrenilmesi ile birlikte öğrenciler de kendini mutlu hissetmektedir” (K4).

“Görsel olarak teknolojik aletler daha cazip ve seçeneği bol olan kullanışlı icatlar bence. Öğreneceği konu ile ilgili renkli hareketli gösterimlere hemen ulaşabiliyoruz. Öğrenme sürecinde doğru kullanılırsa öğrenciye zararından çok faydasının olduğunu düşünüyorum. Akademik gelişim açısından bilgiye daha hızlı ulaşmak ve görmek faydalı” (K6).

Katılımcılar tarafından %40’ı (4 katılımcı) görsel hafızanın desteklenmesi ve güdülemeyi desteklediğini ifade edilirken, %50’si (5 katılımcı) da kalıcı öğrenmeyi desteklediği ifade edilmiştir.

“Görsel hafızasını destekliyor ve güdülenmesini sağlıyor, öğrendiği bilgi ve davranışların farklı durumlara yansıtılmasında etkili olduğunu düşünüyorum” (K3).

“Dikkatlerini çekmekte daha avantajlı oluyor. Bireysel farklılığını ve seviyeye göre uyarlanabilirliği daha verimli. Başarı tabii ki, bireysel içerik daha verimli sonuç” (K9).

“Görsel veya işitsel içeriklerle aynı anda öğretim yapılması, eğlenceli hale getirmesi öğrencide etkili olabilir. Birkaç zeka türüne aynı anda hitap ettiği için daha etkili öğrenme sağlar ve kalıcı öğrenmeyi destekler” (K10).

Katılımcıların sosyal gelişimleri açısından verdikleri cevaplara bakıldığında %70'i (7 katılımcı) öğrencinin sosyalleşmesini sağladığını, %50'si (5 katılımcı) ise öğrencinin iletişim becerisini artırdığını ifade etmiştir. Öğrencinin kendini rahat ve güvende hissedebileceği için sosyalleşmesinin artacağı, psikolojik olarak olumlu duygular yaşayacakları, güdülenmelerinin artacağı ifade edilmiştir. Aşağıda bu durumu destekleyen öğretmen görüşleri sunulmuştur.

“Taklit becerileri dikkat düzeyinin artmasını sağlar, akran öğretiminde öğrencinin sosyalleşmesinde etkili olduğunu, kendilerini akranlarının yanında daha rahat ifade ettiklerini düşünüyorum” (K1).

“Arkadaşları nazarında bir aşağılanma duygusu yaşamasına engel olmaktadır. Bu durum çocuğun güvenini artırmaktadır. Bunun sonucunda diğer arkadaşlarıyla iletişim becerileri artmaktadır” (K8).

“Sosyal ortamlarda daha özgüvenli hissedebilir. Kendi bulunduğu çevreden öğrenemeyeceği sosyal beceriler geliştirebilir” (K10).

Katılımcılar tarafından %30'u (3 katılımcı) ise öğrencinin sosyalleşmesi ve iletişimini azalttığı ifade edilmiştir.

“Sosyal gelişim açısından faydası az olduğunu düşünüyorum, kişilerle iletişim kurması daha faydalı olacağını düşünüyorum. Teknolojinin iletişimi azaltacağını düşünüyorum” (K6).

“Olumlu etkisi olmayacağı kanaatindeyim. Öğrenci diğer öğrencilerle iletişime geçmeyeceğini düşünüyorum bu sebeple sosyal gelişimini olumsuz etkileyeceğini düşünüyorum” (K7).

Katılımcıların, psikolojik gelişim açısından verdikleri cevaplara baktığımızda %90'ı (9 katılımcı) öğrencinin kendini daha rahat ve güvende hissetmesini sağladığını, %50'si (5 katılımcı) ise psikolojik olarak öğrencinin olumlu duygular geliştirmesine katkı sağladığını, %40'ı (4 katılımcı) ise öğrencinin güdüleneceğini ifade etmiştir. Öğrencide öğrenme mutluluğunu sağladığını, öğrencinin kendini değerli hissetmesini, başarı hissi ve bunun sonucunda mutlu bir çocuğa dönüştüğünü, öğrencinin kendine güvendiği ifade edilmiştir. Aşağıda bu durumu destekleyen öğretmen görüşleri sunulmuştur.

“Etkinlik içersin de yaşayacağı sorunlar en aza ineceği için kendisini daha rahat hissedecek ve öğrenci kendini daha güvende hissedecektir. Kaynaştırma öğrencileri kendilerini rahat ve huzurlu hissettiklerinde algılamaları artmakta ve arkadaşlarına ve sınıf düzenine daha kolay uyum sağlamaktadırlar” (K1).

“Öğrencilerin güdülenmesini sağlıyor ve öğrencilere değer verildiği için kendilerine güvenleri geliyor ve kendilerini daha rahat ifade etmelerini sağlamaktadır” (K3).

“Öğrenme mutluluğunu daha net sağladığını düşünüyorum, buna bağlı olarak ta öğrencinin kendini huzurlu mutlu hissetmesi psikolojinin daha iyi olmasına katkı sağlayacağını düşünüyorum” (K5).

“Çocuk kendisini kıymetli görmektedir. Neticede bir şeyler başarabileceğine, yapabileceğine inanmaktadır. Bunun sonucunda çocuk kendisine hedefler tayin edebilmektedir. Hedefi olan insan da bu hedefler için yaşamaktadır ve mutlu olmaktadır” (K8).

Tablo 7. Öğretimsel Uyarlama Çalışmalarında Teknoloji ve Dijital İçerik Kullanmanın Kaynaştırma Öğrencisi Açısından Dezavantajlarına Yönelik Öğretmen Görüşleri

		Katılımcılar	f
Akademik Açıdan	Öğrencinin Pasifleşmesini sağlayabilir	K1, K8, K9	3
	Öğrenci Hazır Bilgiye Alışabilir	K1, K2, K3, K4, K7, K8	6
	Öğrenci Üzerinde Olumsuz Bir Duruma Neden Olabilir	K2, K3, K4	3
	Öğrenci Akademik Açıdan Sorun Yaşayabilir	K5, K7, K8, K10	4
	Teknoloji Bağımlılığa Bağlı Olarak Başarısız Olabilir	K6, K10	2
Sosyal Gelişim Açısından	Teknoloji Bağımlılığına Neden Olabilir	K1, K2, K3, K9	4
	Öğrencinin yalnızlaşmasına ve Sosyalleşmesini Etkileyebilir	K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10	9
	Öğrencinin İletişim Kurmasını Engelleyebilir	K6, K8, K9	3
	Öğrencinin Kendini İfade Edememesine ve Akran Zorbalığına Neden Olabilir	K3, K10	2
Psikolojik Gelişim Açısından	Öğrencide Yetersizlik Duygusu Oluşturur	K1, K4, K7, K8, K10	5
	Öğrenci Kendine Güven Problemi Yaşayabilir	K2, K5, K8, K9, K10	5
	Öğrenci Öğrendiği Bilgileri Gerçek Yaşama Aktaramama Sorunu Yaşayabilir	K1, K2, K3, K7	4
	Öğrenci Üzerinde Akran Baskısı Oluşabilir	K10	1
TOPLAM			51

Not: Katılımcılar birden fazla görüş belirtmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlere yöneltilen “*Öğretimsel uyarlama çalışmalarında teknoloji ve dijital içerik kullanmanın kaynaştırma öğrenciniz açısından dezavantajları sizce nelerdir?*” sorusuna katılımcılar akademik açıdan, sosyal gelişimleri açısından ve psikolojik gelişimleri açısından olmak üzere üç kategoride cevap vermiştir. Katılımcıların akademik açıdan verdikleri cevaplara bakıldığında %30’u (3 katılımcı) öğrencinin pasifleşmesine neden olabileceğini,

araştırmayan incelemeyen kısaca bir çaba sarf etmeyen bir öğrenci durumuna dönüşebileceklerini ifade etmiştir. Katılımcıların %60'ı (6 katılımcı) ise öğrencinin hazır bilgiye alışabileceğini, kendini sürece katmayacağını ve bilgiye ulaşma konusunda bir çaba sarf etmeyeceğini belirtmiştir. Katılımcıların %30'u (3 katılımcı) ise öğrenci üzerinde sorunlar ortaya çıkarabileceğini ifade etmiş ve teknoloji bağımlılığının gelişebileceği bunun sonucunda ise öğrencide yalnızlaşma, saldırganlık vb. davranışların gözlemlenmesine sebep olabileceğini ifade etmiştir. Katılımcıların %40'ı (4 katılımcı) ise öğrencide akademik açıdan başarısızlıklara neden olabileceğini, dersleri ile ilgili bir takım sorunlar yaşayabileceğini ifade edilmiştir. Son olarak katılımcıların %20'si (2 katılımcı) ise öğrencide teknoloji bağımlılığına bağlı olarak yalnızlaşma durumunun ortaya çıkabileceğini ifade etmiştir. Aşağıda bu durumu destekleyen öğretmen görüşleri sunulmuştur.

“Sürekli dijital ya da teknolojik öğrenmeler olacağı için araştırmaya ihtiyaç duymayabilir ve öğrenci pasif hale gelir. Sürekli hazır bilgiye alışabilir” (K1).

“Sürekli dinleyerek veya izleyerek öğrenmek isteyeceği için okumaktan uzaklaşabilir. Öğrencinin hazır bilgiye alışmasını sağlayabilir” (K7).

“İçerik çocuğun seviyesinden zor olduğu durumlarda derse katılmamaktadır. Sonucunda akademik olarak başarısız olabilmektedir” (K8).

“Yazma, çizme gibi beceri gerektirdiğinde hazıra alışmışlık, tembellik, sıkılganlık, dikkat dağılması gibi durumlara sebep oluyor” (K10).

Katılımcıların sosyal gelişimleri açısından verdikleri cevaplara bakıldığında %40'ı (4 katılımcı) teknoloji bağımlılığına neden olabileceğini ifade ederken, katılımcıların büyük bir çoğunluğu %90'ı (9 katılımcı) öğrencinin yalnızlaşmasına ve sosyalleşmesini olumsuz yönde etkileyebileceğini ifade etmiştir. %30'u (3 katılımcı) ise öğrencinin iletişim kurmasını engelleyebileceğini, öğrencide içe kapanıklık gibi sorunların oluşabileceğini belirtmiştir. %20'si (2 katılımcı) ise öğrencinin kendini ifade edememesine ve akran zorbalığı yaşamasına neden olabileceği belirtilmiştir. Aşağıda bu durumu destekleyen öğretmen görüşleri sunulmuştur.

“Öğrencilerde teknolojik bağımlılık konusunda sorunlar yaşanabileceğini düşünüyorum. Bu durum öğrencilerin yalnızlaşmasını ve arkadaşlarından uzaklaşmasına sebep olabilir” (K2).

“Bireysel çalışmaları isteyen öğrenci açısından, asosyal kişilik oluşturmasını sağlıyor. Öğrenci gruplara girmeyerek bireysel takılıyor ve sosyalleşmesi olumsuz etkileniyor. Özel gereksinimi olan çocuklar için önemli olan bir durumda sosyalleşmeleri zaten” (K5).

“Eğitsel oyunlar genelde bireysel olduğu için iş birliği yapamıyor, teknoloji bağımlılığı konusunda sorunlar yaşanabileceğini ve arkadaşlık ilişkilerinde kopmalar olabileceğini düşünüyorum” (K7).

Katılımcıların psikolojik gelişimleri açısından verdikleri cevaplara bakıldığında %50'si (5 katılımcı) öğrencide yetersizlik duygusu oluşturabileceğine, yine katılımcıların %50'si (5 katılımcı) öğrencinin kendine güveninin düşeceğine ve bir takım işleri yapmada cesaretinin kırılacağını ifade etmiştir. Katılımcılar tarafından %40'ı (4 katılımcı) öğrencinin öğrendiği bilgileri gerçek yaşama aktarmada sorunlar yaşayabileceğini ifade ederken, %10'u (1 katılımcı) ise öğrenci üzerinde akran baskısı oluşabileceğini belirtilmiştir. Aşağıda bu durumu destekleyen öğretmen görüşleri sunulmuştur.

“Teknoloji yardımıyla kolay bilgi elde edeceği için bu durumu gerçek hayat şartlarına aktarma ve anlamlandırma yapamadığı durumlarda kendine güveninin kaçacağını düşünüyorum” (K2).

“Öğrenciler zorlanmadan araştırmadan bilgi sahibi olduklarından öğrendikleri bilgileri gerçek yaşama aktarmada sorunlar yaşayabilirler bu durumda kendilerine olan güvenlerinin sarsılmasına sebep olacağını düşünüyorum” (K3).

“Psikolojik gelişim açısından her şeyi teknolojik aletlerle halledemeyiz, sorunlarını konuşamayacağı için iletişim kurmada zorlanmaktan kaynaklı etkilenecektir” (K6).

“Yapamama, işe yaramama duygusuyla derslere, okula ve arkadaşlarına karşı olumsuz tavırlar takınabilmektedir. Bunun sonucunda kendisini kötü hissetmektedir” (K8).

Tablo 8. Eklenmek İstenen Görüş ve Önerilere İlişkin Öğretmen Görüşleri

Eklenmek İstenen Görüş ve Önerilere İlişkin Öğretmen Görüşleri	Katılımcılar	f
Öğretimsel Uyarlamalar Öğretmenlere Hizmet İçi Eğitim Olarak Verilmelidir	K2, K4, K7	3
Öğretimsel Uyarlamalar Sadece Kaynaştırma Öğrencilerine Değil Tüm Öğrenciler İçin Ele Alınmalı	K1, K7	2
Her Çocuk Bireysel Olarak Değerlendirilmelidir	K9	1
Dijital İçerikler Çoğaltılmalı, Öğretmenlerin Kolayca Ulaşması Sağlanmalıdır	K10	1
TOPLAM		7

Araştırmaya katılan öğretmenlere yöneltilen “*Eklemek istediğiniz görüş ve önerileriniz nelerdir?*” Sorusuna katılımcıların %20’si (2 katılımcı) öğretimsel uyarlamaların sadece kaynaştırma öğrencilerine değil tüm öğrencilere yönelik uyarlanması ve ele alınması gerektiğini ifade etmiştir. Katılımcıların %30’u (katılımcı) öğretimsel uyarlamaların ne olduğu, nelerin yapılabileceği hakkında öğretmenlere hizmet-içi eğitim verilmesi gerektiğini belirtmiştir. %10’u (1 katılımcı) ise her çocuğun bireysel değerlendirilmesi gerektiğini ve dijital içeriklerin çoğaltılması gerektiği ve öğretmenlerin dijital içeriklere kolayca ulaşması gerektiği ifade edilmiştir. Aşağıda bu durumu destekleyen öğretmen görüşleri sunulmuştur.

“Öğretimsel uyarlamaların sadece kaynaştırma eğitimi için değil tüm öğrenciler için ele alınması gereken bir konu olduğunu düşünüyorum. Öğretmenlerin birçoğunun bu konu hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığını düşünüyorum bu sebeple hizmet-içi eğitim olarak verilebileceğini düşünüyorum” (K2).

“Öğretimsel uyarlamalar aslında sadece kaynaştırma öğrencileri ile sınırlı kalmamalı, yetersiz öğrenmeye sahip öğrencilerde de uygulanabilir. Bu konuda yeterli bilgiye sahip olmayan öğretmenlere de hizmet-içi eğitimlerle öğretimsel uyarlamalar hakkında bilgi verilebilir” (K7).

“Anlamaya çalışılmalı, durumu daha iyiye götürecek gerekli düzenlemeler, programlar planlar mutlaka öğretmenlerce yapılmalıdır. Öğretmenlerin bu öğrenci grubu için kullanabileceği dijital içerikler çoğaltılmalı, öğretmenlerin kolayca ulaşabilmesi sağlanmalıdır”(K10).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Kaynaştırma öğrencisi olan sınıf öğretmenlerinin öğretimsel uyarlama çalışmalarında teknoloji/dijital içerik kullanımına ilişkin görüşlerini ortaya çıkarmak amacıyla yapılan bu araştırmada araştırmaya katılan öğretmenlerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen bu görüşmeler nitel veri toplama araçlarına göre analiz edilmiştir. Yapılan görüşmelerde on sınıf öğretmeniyle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiş, elde edilen görüşme formları kodlamalar yapılarak toplanan veriye ilişkin analiz yapılmıştır. Katılımcılara yöneltilen “öğretimsel uyarlama sizce nedir?” sorusuna katılımcıların büyük çoğunluğu sınıf içerisinde materyallerin ve öğretim yöntemlerinin öğrencinin ihtiyacına göre düzenlenmesi gerektiğini ifade ederken yine katılımcıların bir kısmı ise farklı öğrenme gruplarının oluşturulması gerektiğini ve kaynaştırma öğrencilerine yönelik ek önlemlerin alınması gerektiğini ve sınıf içerisinde öğrenci için fayda sağlayabilecek sınıf içi düzenlemelerin yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Öğretim ortamında gerekli uyarlamalarının yapılmasının özel gereksinimi olan bireylere katkı sağlayacağı bu durumun ise kaynaştırma eğitimini başarıya ulaştırma da etkili olabileceği düşünülmektedir (Ballone ve Czerniak, 2001) ifadesi bu durumu destekleyici niteliktedir.

Öğretmenlerin öğretimsel uyarlama çalışmalarına yer verip vermedikleri ve ne tür çalışmalar yaptıklarına yönelik elde edilen veride ise büyük bir çoğunluğu sınıfta öğretimsel uyarlama çalışması yaptığını belirtmiş ve en başta akran öğrenmesinin sağlanacağı gruplar oluşturduklarını, öğrencinin gereksinimine göre yöntem ve teknik belirlediklerini ve bireysel çalışmalara yer verdiklerini ifade etmişlerdir. Özkubat Sanır ve Özmen, (2021) ve Uzoğlu ve Denizli (2016) öğrencilerin bireysel farklılıklarına yönelik plan ve yöntem teknik belirlediklerini ifade etmişlerdir. Araştırma bulgularının gerçekleştirilen araştırmayı destekler nitelikte olduğu ifade edilebilir.

Öğretimsel uyarlama çalışmalarında teknoloji ve dijital içerik kullanımının hangi düzeyde veriliş verilmediği konusunda elde edilen bulgulara bakıldığında ise %40 katılımcı çok ve orta düzeyde kullandıklarını belirtirken, %20 katılımcı ise az kullandığını ifade etmiştir. Teknoloji ve dijital içerik kullanımını çok kullanan katılımcılar ise dijital uygulamaların öğretimi desteklediğini ve anlamlı öğrenmeyi desteklediğini ifade etmiştir. Teknoloji ve dijital içerik kullanımını orta düzeyde kullanan katılımcılar ise dijital içeriklerin çocuğun ilgisini çektiğini, zamanı kullanma konusunda ve materyal sınırlandırmaması yönünden etkili olduğunu ifade etmiştir. Az kullanan katılımcılar ise kazanımı kendi masasında verdiğini, teknolojinin çok kullanılmasının diğer çocukların dikkatini dağıtabileceğini belirtmiştir. Teknoloji ve dijital içeriklerin kullanılması, daha az maliyetli olması ve kolay ulaşılabilirliği yönünden, zaman ve mekan kısıtının olmaması, anlamlı ve kalıcı öğrenmeyi sağlaması açısından son derece önemlidir (Arkan, 2018). Yorumu yukarıda ki bulguyu destekler niteliktedir.

Öğretimsel uyarlama çalışmalarında hangi dijital uygulama ve içeriklerin kullanıldığına yönelik elden edilen bulgular incelendiğinde, katılımcılar dijital öğreniyorum uygulaması, akıllı tahta ve eğitimle ilgili genel siteler ve WEB 2.0 araçlarını kullandıklarını ifade etmiştir. Akkuş (2019)’a göre öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimiyle ilgili görüşleri incelendiğinde, kaynaştırma eğitimlerinde öğrencilerin derse aktif katılımlarının sağlanması amacıyla dijital uygulamalar, görsel materyaller ile faydalı videolar kullanılmaktadır. İfadesi bu durumu destekler niteliktedir. Öğretimsel uyarlama çalışmalarında teknoloji ve dijital içerik kullanmanın kaynaştırma öğrencilerinin yetersizlik durumlarına göre avantajlarına bakıldığında ilk olarak akademik açıdan ne tür etkiye sahip olduğu incelendiğinde katılımcıların çoğunluğu tarafından, bilginin

hatırlanması ve transferini kolaylaştırdığını, anlamlı bilgi ve kolay öğrenmenin sağlanmasında etkili olduğunu, görsel hafıza ve kalıcı öğrenmenin sağlanmasında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin sosyal gelişimleri açısından ne tür etkiye sahip olduğuna yönelik elde edilen bulgularda, katılımcıların büyük çoğunluğu öğrencinin sosyalleşmesini sağladığını ve iletişimini artırdığını ifade etmiştir. Katılımcıların küçük bir kısmı ise öğrencilerin sosyalleşmesi ve iletişimlerini azalttıklarını belirtmiştir. Öğrencilerin psikolojik gelişimleri açısından ne tür etkiye sahip olduğuna yönelik elde edilen bulgularda, katılımcıların büyük bir çoğunluğu öğrencilerin kendilerini rahat ve güvende hissetmelerini sağladığını, katılımcıların yaklaşık yarısı ise öğrencilerin psikolojik olarak olumlu duygular geliştirmesine katkıda bulunduğuna ve öğrencilerin güdülenmesini sağladığını belirtmiştir. Daniels (1998), kaynaştırma eğitiminde istenilen faydanın oluşmasında öğrencinin yetersizlik durumunun ortaya çıkarılması dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Buna bağlı olarak özel gereksinimi olan bireylerin anlamlı ve kalıcı öğrenmeleri sağlamları, kendileri rahat ve huzurlu hissetmeleri için gerekli önlemlerin alınması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Öğretimsel uyarlama çalışmalarında teknoloji ve dijital içerik kullanmanın kaynaştırma öğrencilerinin yetersizlik durumlarına göre dezavantajları hususunda ilk olarak akademik açıdan ne tür etkiye sahip olduğu ile ilgili katılımcıların çoğunluğu öğrencilerin hazır bilgiye alılabileceklerini ifade etmiştir. Bununla birlikte katılımcıların yarıya yakını ise öğrencinin akademik açıdan sorun yaşayabileceğini, öğrencinin pasifleşmesi ve akademik olarak sorun yaşayabileceklerini belirtmiştir. Katılımcıların küçük bir kısmı ise teknoloji bağımlılığına bağlı olarak başarısız olabileceklerini ifade etmiştir. Öğrencilerin sosyal gelişimleri açısından ne tür etkiye sahip olduğuna yönelik elde edilen bulgularda ise katılımcıların büyük bir çoğunluğu öğrencilerin yalnızlaşmasına neden olabileceğini, katılımcıların yarıya yakını ise öğrencilerde teknoloji bağımlılığına neden olabileceğini, iletişim problemi yaşayabileceklerini ifade ederken ve küçük bir kısmı ise öğrencilerin kendilerini ifade edemeyeceğine ve akran zorbalığına neden olabileceğini ifade etmiştir. Öğrencilerin psikolojik gelişimleri açısından nasıl etkilenebileceklerine yönelik elde edilen bulgulara bakıldığında, katılımcıların yarısı öğrencilerin yetersizlik duygusu ve güven problemi yaşayabileceklerini ifade ederken, katılımcıların yarıya yakını ise öğrencinin öğrendiği bilgileri gerçek yaşama aktarmada sorun yaşayabileceğini ifade etmişlerdir. Teknoloji ve dijital uygulamaları sürekli kullanan öğrenciler belli bir süre sonra teknoloji bağımlısı olabilmekte, buna bağlı olarak yalnızlaşan ve arkadaşlarından kopan bireyler haline gelebilmektedirler (Kaya ve diğ., 2023). Yorumu elde edilen bulguları destekleyici niteliktedir.

Katılımcıların eklemek istedikleri ve yapabilecekleri önerilere yönelik elde edilen bulgularda, katılımcıların düşük bir kısmı öğretimsel uyarlama çalışmalarının tüm öğrencilere yapılabileceğini, katılımcıların yarıya yakını ise öğretimsel uyarlamaların hizmet-içi eğitim olarak öğretmenlere verilebileceğini belirtmişlerdir. Öğretmenlerin belli bir kısmı öğretimsel uyarlamalar konusunda sorun yaşamakta ve ne yapacaklarını tam olarak kestirememektedir (Gözün ve Yıkılmış, 2005). Gerçekleştirilen araştırmanın bu araştırmanın bulgularını destekleyici nitelikte olduğu görülmüştür. Katılımcıların bir kısmı ise her çocuğun bireysel olarak değerlendirilmesi gerektiğini ve dijital içeriklerin çoğaltılması ve öğretmenlerin kolayca ulaşabileceği şekilde düzenlenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Brackenreed (2008)' e göre dijital içeriklerin çoğaltılması gerektiği ve öğretmenlerin kolayca ulaşabileceği durumda ve öğrencilere yarar sağlayacağı nitelikte olmalıdır.

Sonuç olarak, araştırmada öğretmenlerin büyük bir kısmının sınıfında öğretimsel uyarlama çalışmalarına yer verdiği, öğrenci için gerekli teknolojik çalışmalar sunduğu ve öğrenciyi her yönüyle geliştirmeyi hedeflediği ortaya çıkmış, bununla birlikte birtakım fiziki eksiklikler yaşandığı, elde edilen bulguların bir kısmının alanyazınla örtüştüğü, ayrıca öğretimsel uyarlamaların ve teknoloji/dijital içerik kullanımının öğretmenlere hizmet-içi eğitimler olarak verilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Öneriler

1. Özel gereksinimi olan öğrencilere yönelik öğretimsel uyarlamaların yaygınlaşması ve eksiksiz uygulanması için MEB tarafından öğretmenlere yönelik hizmet-içi eğitimler planlanabilir.
2. MEB tarafından özel gereksinimi olan öğrencilere yönelik öğretmenlere teknoloji/dijital içerik kullanımı hususunda hizmet-içi eğitimler planlanabilir.
3. Okul idareleri sınıfların fiziki durumlarını dijital/teknolojik olarak destekleyebilir.
4. Dijital/teknolojik içerikler üretilerek özel gereksinimi olan öğrenciler üzerinde etkililiğini inceleyen araştırmalar tasarlanabilir.
5. Özel gereksinimi olan öğrencilere yönelik öğretimsel uyarlama çalışmaları ile ilgili geniş kapsamlı araştırmalar tasarlanabilir.

Kaynakça

- Akkuş, Ş. (2019). *Fen bilimleri dersine giren öğretmenlerin kaynaştırma eğitime yönelik görüşlerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya
- Aktaş, B., & Çiftçi-Tekinarslan, İ. (2016). Müzik öğretmenlerinin kaynaştırma öğrencilerine yönelik yaptıkları öğretim uyarlamalarının belirlenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16 (İpekyolu Özel Sayısı), 2165-2179.
- Arkan, A. (2018). Teknoloji, Eğitim ve Gelecek. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA). Erişim Adresi: <https://www.setav.org/teknoloji-egitim-ve-gelecek/> (Erişim Tarihi: 03.06.2024)
- Atbaşı, Z. (2020). Öğrenme güçlüğünde müdahaleye yanıt modeli ve uygulanması. Kurnaz, A. ve Sarı, H. (Ed.), *Öğrenme güçlüğü olan öğrenciler ve eğitimleri* içinde (ss. 152-173). Ankara: Pegem Akademi.
- Aykut, Ç. (2012). Öğretimde planlama ve uygulama. Özmen, E. R. (Ed.). *Zihinsel engellilerde öğretmenlik uygulaması öğrencilikten öğretmenliğe geçiş süreci* içinde (ss. 152-173). Ankara: Pegem Akademi.
- Ballone, L. M., & Czerniak, C. (2001). Teachers beliefs about accommodating students learning styles in science classes. *The Electronic Journal for Research in Science & Mathematics Education*, 6(2), 1-43.
- Batmaz, G. (2017). *Sınıf öğretmenlerinin kaynaştırma öğrencilerine yönelik yaptıkları öğretimsel düzenlemeler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Belç, Y., & Avcı, S. (2011). Öğretim farklılaştırılmasında etkili bir strateji: Katlı öğretim. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 109-126.
- Bilgiç, E. (2018). *Kaynaştırma uygulamalarındaki öğretimsel uyarlamalar eğitiminin sınıf öğretmenlerinin öğretimsel uyarlamaların önemine ilişkin görüşlerine etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Brackenreed, D. (2008). Assistive Technology As An Accommodationfor A Student With Mild Disabilities: The Case Of Alex. *Exceptionality Education International*, 18(2), 69-81.

- Brownell, M. T., Ross, D. D., Colon, E. P., & McCallum, C. L. (2005). Critical features of special education teacher preparation: A comparison with general teacher education. *e Journal of Special Education*, 38(4), 242-252.
- Cavkaytar, A., Melekoğlu, M., & Yıldız, G. (2014). Geçmişten günümüze özel gereksinimli olma ve zihin yetersizliği: Dünya’da ve Türkiye’de kavramların evrimi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Eğitim Özel Sayısı, 111-122.
- Corno, L. Y. N. (2008). On teaching adaptively. *Educational Psychologist*, 43(3), 161-173.
- Curacı, U. T. (2022). Eğitimde teknolojinin kullanımı. *Kaytek Dergisi*, 3(2), 166-174.
- Çevik, M., & Çevik, Ö. (2016). Fen bilimleri dersinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının ilkokulda öğrenim görmekte olan hafif düzeyde zihinsel engelle sahip öğrencilerin akademik başarılarına ve tutumlarına etkisi. *Education Sciences*, 11(1), 36-48.
- Daniels, V.I. (1998). How to manage disruptive behavior in inclusive classrooms. *Teaching Exceptional Children*, 30(4), 26-31.
- Dieker, L. A., & Murawski, W. W. (2003). Co-teaching at the secondary level: unique issues, current trends and suggestions for success. *High School Journal*, 86(4), 1-14.
- Fidan, K. N. (2008). İlköğretimde araç gereç kullanımına ilişkin öğretmen görüşleri. *Ankara Üniversitesi Kuramsal Eğitimi Bilim Dergisi*. 1(1), 48-61.
- Gözün; Ö., Yıkılmış, N. (2005). İlköğretim Müfettişlerinin Kaynaştırma Uygulamasına İlişkin Görüş ve Önerilerinin Belirlenmesi. 14. Ulusal Özel Eğitim Kongresi’nde Sunulan Bildiri, Bolu, Türkiye.
- Johnson, L., Adams Becker, S., Estrada, V., & Freeman, A. (2014a). *NMC Horizon report: 2014 higher education edition*. Austin, TX: The New Media Consortium.
- Johnson, L., Adams Becker, S., Estrada, V., & Freeman, A. (2014b). *NMC Horizon report: 2014 K-12 edition*. Austin, TX: The New Media Consortium.
- Karabıyık, V., & Işıkdöğün-Uğurlu, N. (2019). Zihin engelliler öğretmenliği bölümü öğretmen adaylarının özel eğitim uygulama merkezlerinde yapılan öğretimsel düzenlemelere ilişkin görüşleri. *Folklor/Edebiyat*, 25(97-1), 2019/1.
- Karasar, N. (2009). Bilimsel araştırma yöntemi. (20. Baskı). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Kargın, T., Güldenoğlu, B., & Şahin, F. (2010). Genel eğitim sınıflarındaki özel gereksinimli öğrenciler için yapılması gereken uyarlamalara ilişkin sınıf öğretmenlerinin görüşlerinin incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 10(4), 2431-2464.
- Kargın, T. (2004). Kaynaştırma: Tanımı, gelişimi ve ilkeler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 5(2), 1-13.
- Kırcaali-İftar, G. (1998). Özel gereksinimli bireyler ve özel eğitim. Eripek, S. (ed.), *Özel eğitim* (s. 1-14) içinde. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kaya, Z., Vangölü, M. S., Marufoğlu, M., & Özdemir, M. (2023). Lise öğrencilerinin dijital bağımlılık ve iyi oluş düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi, *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 117- 138. Doi: <https://doi.org/10.19160/e-ijer.1173642>
- Kontaş, H. (2012). Üstün yetenekli çocukların eğitiminde farklı stratejiler. *Geleceğin Mimarı Üstün Yetenekliler Sempozyumu*. Tekirdağ.
- Kot, M., Sönmez, S., Yıkılmış, A., & Çiftçi-Tekinarslan, İ. (2015). İlkokul 4. Sınıf öğretmenlerinin sosyal bilgiler dersi kapsamında zihinsel yetersizliği olan kaynaştırma öğrencisine yönelik uygulamaları. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15 (USBES Özel Sayı), 231-246.
- Kurnaz, A., & Seçil-Karamuklu, E. (2022). Sosyal bilgiler eğitimi alanında yapılmış öğretimsel uyarlama çalışmaları üzerine sistematik bir derleme. *Turkish Special Education Journal: TSPED*. 4(1), 2022.

- Metin, E. (2018). *Eğitimde teknoloji kullanımı öğretmen eğitimi: Bir durum çalışması*. Yüksek Lisans Tezi. Bahçeşehir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 7 Temmuz 2018. T.C. Resmi Gazete. 30471
- Molosiwa, S., Mukhopadhyay, S., & Moswela, E. (2016). Accessing the general curriculum for students with learning disabilities: Challenges and opportunities. *Mier Journal of Educational Studies, Trends and Practices*, 4(1), 111-122.
- Özkubat, U., Sanır, H., & Özmen, E. R. (2021). Öğrenme güçlüğü olan öğrencilere yönelik yapılan öğretimsel uyarlamalara ilişkin öğretmen görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(3), 881-900.
- Özmen, E. R. (2012). Temel öğretim öğretmenleri için kaynaştırma uygulamaları ve özel eğitim, öğretim ilkeleri ve öğretimsel uyarlamalar. Ankara: Vize Yayıncılık.
- Parsons, S. A., & Vaughn, M. (2014). A multiple case study of two teachers' instructional adaptations. *Alberta Journal of Educational Research*, 59(2), 299-318.
- Reed, P., Bowser, G. (2005). Assistive technology and the IEP. D. Edyburn, K. Higgins, & R. Boone (Ed.), *Handbook of special education technology research and practice* (61-77). Whitefish Bay, WI: Knowledge by Design
- Sakallı-Gümüş, S. (2013). Özel eğitim. A. Cavkaytar, (Ed.), *Özel eğitim içinde* (81-100). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Seçil-Karamuklu, E. (2023). *Kaynaştırma ortamında birlikte öğretim ile uygulanan uyarlanmış sosyal bilgiler öğretiminin özgül öğrenme güçlüğü tanılı öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal özelliklerine etkililiğinin incelenmesi*. Doktora Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Sucuoğlu, B., & Akalın, S. (2010). Kaynaştırma sınıflarına alternatif bir bakış: Çevresel davranışsal değerlendirme ile öğretimsel özelliklerin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 11(1), 19-37.
- Sucuoğlu, B., & Kargın, T. (2006). İlköğretimde kaynaştırma uygulamaları: Yaklaşımlar, yöntemler, teknikler. Morpa Kültür Yayınları.
- Şahin, A., & Atbaşı, Z. (2020). Olumlu okul iklimi oluşturmada öğretmenin rolünün incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(3), 672-689.
- Thomas, G. (2011). A typology for the case study in social science following a review of definition, discourse, and structure. *Qualitative Inquiry*, 17(6), 511-521.
- Uzoğlu, M., & Denizli, H. (2016). Fen bilimleri dersi öğretmenlerinin kaynaştırma uygulamaları sürecine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 13(1), 3-37.
- Üçler, A. M. (2017). *Kaynaştırma öğrencisi bulunan Türkçe öğretmenlerinin öğretim uyarlamalarına ilişkin yaptıkları çalışmaların belirlenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Vural, M., & Yıkılmış, A. (2008). Kaynaştırma sınıfı öğretmenlerinin öğretimin uyarlanmasına ilişkin yaptıkları çalışmaların belirlenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(2), 141-159.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yöner, S. (2009). *İlköğretim kaynaştırma sınıfı öğretmenlerinin zihinsel yetersizliği olan öğrencilere yönelik matematik öğretimi uyarlamalarına ilişkin görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Ng, Wan. (2015). *New Digital Technology in Education. Conceptualizing Professional Learning for Educators*. Springer Cham Heidelberg New York Dordrecht London, 2015.

Katkı oranı beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Etik Kurul Kararı

Araştırmaya ilişkin Etik Kurul Kararı Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlüğü Eğitim Bilimleri Araştırma Önerisi Etik Değerlendirme Kurulu tarafından 29.04.2024 tarihinde bilimsel araştırma etiği ilkeleri açısından uygun olduğu kararı alınmıştır.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author
Sadegül DURGUN*

Makale Adı/Article Name

Açık Hükümet Girişimi ve Türkiye'deki Uygulama Örnekleri

Open Government Initiative and Cases of Implementation in Türkiye

ÖZ

Bu çalışmanın amacı açık hükümet girişiminin üç temel bileşeni olan şeffaflık, katılım ve iş birliği temelinde Türkiye'deki uygulama örneklerini ele almaktır. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle bağlantılı olarak daha önemli hale gelen ve talep edilen, yönetimin şeffaflığı, yönetime katılım ve iş birliği hususları kavram olarak yeni olmasalar da 2000'li yıllarla birlikte daha da önemli hale gelmiş ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Barack Obamanın başkanlığı döneminde açık hükümet şeklinde deklare edilmiş olan girişimin özünü oluşturmuşlardır. İfade edilen hususlara ilişkin Amerika Birleşik Devletleri dışında pek çok ülkede farklı uygulamalar söz konusu olmuştur. Bu ülkelerden biri olarak Türkiye bilgi ve iletişim teknolojilerini de kullanarak şeffaflık, katılım, iş birliği hususlarını temin etmeye çalışmıştır. Bu noktada çalışmada e-devlet kapısı, Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) ve kurumsal web siteleri araştırma konusu edilmiştir. Bu doğrultuda yerli ve yabancı kaynaklar taranmıştır ve ifade edilen uygulamalara ilişkin istatistiki bilgiler kullanılarak çalışma desteklenmiştir. Sonuç itibarı ile uygulamaların açık hükümet girişimi noktasında fayda sağladığı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Açık hükümet, Şeffaflık, Katılım, İş birliği, Türkiye

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the implementation cases in Türkiye based on the three main components of the open government initiative: transparency, participation and collaboration. Transparency, participation and cooperation issues in government which have been increasingly important and claimed in connection with developments in information and communication technologies are not new concepts, but they have become even more prominent in the 2000s. There have been different practices in many countries other than the United States with regard to the aforementioned issues. As one of these countries, Türkiye has attempted and is continuing to attempt to ensure transparency, participation and collaboration through the use of information and communication technologies. In this respect, the e-government gateway, the Presidential Communication Center (CİMER) and corporate websites were the subject of this study. In this direction, domestic and foreign sources have been reviewed thoroughly and by using statistics about these practices, the study has demonstrated that these practices have been useful for open government initiatives.

Keywords: Open government, Transparency, Participation, Collaboration, Türkiye

Extended Abstract

The open government initiative was first launched in 2008 in the United States of America by President Barack Obama. Open government is a relatively new concept, consisting of three main elements as transparency, participation and collaboration, and marks a foundational change in the way governments function. Accordingly, this initiative refers to the degree to which the governed can monitor and shape government processes through access to government information and access to decision making areas. There are a number of actions that governments should take to ensure open government. The first of these is to make information about the government available online. The information should be up to date, comprehensible and objective. This is particularly crucial for transparency. Secondly, it is essential to improve the quality of government information. Finally, a culture of open government needs to be established and institutionalized. It is the responsibility of the governments to make the necessary arrangements and mechanisms for ensuring all of these.

The three key components of open government - transparency, participation and collaboration - are not conceptually new. Transparency denotes citizens' access to information and documents in public administration. Participation implies involvement in political and administrative processes. Collaboration stands for joint decision-making, collective implementation and co-responsibility. In this respect, there is a coexistence of the public sector, the private sector and non-governmental organizations. The changes and transformations such as globalization, postmodernism, postfordism, information age, neoliberal policies and decentralization have led to frequent discussions and widespread adoption of the three components. These issues have also brought about shifts in the understanding of administration, and then the fundamental components expressed by the transitions from traditional public administration to new public management and governance have increasingly occupied the agenda. In parallel, citizens' expectations from governments have also heightened, especially with the economic and political crises, and they have requested higher quality services, more transparency, participation and accountability. In other words, these components were already being discussed well before the open government initiative. However, with this initiative, countries have made more regulations and restructured their organizations in line with the three basic components. In this direction, there have been various attempts in the United States, followed by the United Kingdom and Australia, and then at the international stage.

Türkiye has undertaken several activities in relation to the three main components of open government. There have been legal arrangements, organizational restructurings and the reforms that preceded them. With the rapid change and transformation in information and communication technologies in the 2000s, various channels became effective with respect to transparency, participation and collaboration. In the 2010s, e-government applications, the Presidential Communication Center (CIMER) and corporate websites began to be effective in the open government initiative. E-government applications digitalize the duties, liabilities and relations between the governor and the governed. With e-government applications, time and resources are being saved, service speed and quality are improved, citizen participation in governance is ensured, access to information is made easier and transparency is increased, and all these develop the collaboration between the governor and the governed. In Türkiye, e-government applications are extensively used. A large number of users utilize a wide spectrum of services online through e-government and at the same time they can submit their complaints. CIMER is considered as a mechanism that fosters the relationship and interaction between the governor and the governed, allows the governed to submit their requests, complaints and criticisms, and facilitates participation in governance. Similar to e-government, citizens express interest in CIMER. Millions of applications are submitted online to the relevant agencies and units. Websites also have an significant position in terms of open government access. Central government, provincial units, local governments and universities can offer services, present themselves and transfer information and documents through their websites. Thus, communication with citizens is reinforced. These three practices are crucial for open government initiatives. By means of these practices, transparency, participation and collaboration are established and the existing ones are strengthened.

With these practices, there is not only unilateral information transfer but also a bilateral relationship through feedback. This raises trust in and commitment to governance, which in turn increases the value of governance and ensures and consolidates its legitimacy and stability.

In this paper, open government and its applications in Türkiye are examined. Accordingly, e-government gateway, CİMER and corporate websites are reviewed in line with open government and its three main components. In this context, in-depth literature review from domestic and foreign sources is supported by statistical information. As a result, it is demonstrated that these three applications have an important place in the open government initiative in Türkiye. Obviously, the more widespread use of ever changing and developing information and communication technologies in the field of public administration and the integration of new technologies into the system may be useful ensuring open government.

Giriş

Açık hükümet, 2008 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) dönemin başkanı tarafından ilan edilen ve özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanılarak şeffaf, katılımcı ve iş birlikçi yönetim uygulamalarının sağlanmasını ifade eden bir kavramdır. İfade edilen yönetim ilkeleri yeni olmasa da 2000'lerle birlikte daha fazla tartışılır ve gündemi meşgul eder hale gelmiştir. Bu doğrultuda ABD'de üç temel bileşeni hayata geçirme noktasında kullanılan açık hükümet, diğer ülkelerde de yaygınlık kazanmış ve uygulama alanı bulmuştur (Veljković vd., 2014: 279). Açık hükümet, vatandaşların hükümet bilgilerine ve karar alma alanlarına erişim yoluyla hükümet süreçlerini ne ölçüde izleyebildikleri ve etkileyebildiklerini ifade etmektedir.

Türkiye açık hükümet kapsamında diğer ülkelere benzer şekilde şeffaflık, katılımcılık ve iş birliğini sağlama noktasında önemli adımlar atmış bir ülkedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak ifade edilen hususları hayata geçirecek uygulamalar ortaya koymuştur. Bu çalışma kapsamında e-devlet kapısı, Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) ve kurumsal web siteleri ele alınmıştır. İfade edilen üç uygulama şeffaflığın sağlanması, katılımcı bir yönetim anlayışının geliştirilmesi ile yöneten ve yönetilenler arasında iş birliğinin sağlanması ve artırılması noktasında önem arz etmektedir. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle açık hükümetin kavramsal çerçevesi, tarihçesi ve temel bileşenlerine yer verilmiştir. Ardından Türkiye'deki açık hükümet uygulamaları olarak ele alınan e-devlet kapısı, CİMER ve kurumsal web sitelerine yer verilmiştir. Yapılan değerlendirme ve öneriler ile çalışma tamamlanmıştır.

1. Açık Hükümet: Tarihsel Gelişim, Kavramsal Çerçeve ve Temel Bileşenler

Küreselleşme, neo-liberal politikalar, bilgi çağı gibi hususlar her alanı olduğu gibi yönetim alanını ve içerisinde yönetim anlayışlarını etkilemiştir. Bireylerin kamu hizmetleri noktasında artan talepleri, yönetimlerin şeffaf, hesap verebilir, katılımcı ve işbirlikçi olmalarının istenmesi, bunlarla birlikte siyasal ve ekonomik krizler 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak 20. yüzyılın son çeyreğine kadar hakim paradigma olarak kabul edilen (Eryılmaz, 2016: 44) geleneksel kamu yönetiminde bir yönetilemezlik krizine yol açmıştır. Tüm bunlar yönetim anlayışlarında değişimlere yol açmış ve yeni girişimler gündemi meşgul etmeye başlamıştır. 2008 yılında gündemi meşgul etmeye başlayan girişimlerden biri de açık hükümet girişimidir. Bu başlık altında açık hükümete giden yol aktarılmış, açık hükümetin kavramsal çerçevesine yer verilmiş ve üç temel bileşeni olan şeffaflık, katılım ve iş birliği hakkında bilgi aktarılmıştır.

1.1. Açık Hükümete Giden Süreç

Açık hükümet tarihsel olarak bilgi edinme özgürlüğü, yolsuzlukla mücadele ve şeffaflık gibi çeşitli bağlamlarda kullanıldığından, bu kavram kendi başına yeni veya yakın tarihli olarak kabul edilemez. 1789 yılında Thomas Jefferson, insanların kendi hükümetlerine güvenebilmeleri için iyi bilgilendirilmeleri gerektiğini beyan etmiştir. Amerikan Devrimi sırasında, kamusal bilgi fikri radikal bir kavram olarak yerini almıştır. Yirminci yüzyılda, Watergate skandalı gibi bazı tarihi olaylarla, açık hükümet fikri tartışılmaya başlanmıştır. Vatandaşlar giderek daha fazla ve daha iyi bilgi ve hükümetten şeffaflık talep etmişlerdir (Wirtz ve Birkmeyer, 2015: 382). 1980'lerde gelişen yeni kamu yönetimi yaklaşımı ve öncelikleri, sonraki dönemlerde gelişme gösteren e-

devlet uygulamaları ve özellikle 1990'ların sonlarında internetin yaygınlaşması, kamu yönetiminde ve hükümette değişikliklere yol açmıştır. Ancak ABD hükümetinin girişimi olarak değerlendirilebilecek açık hükümet girişimi yeni ve öncelikli hedef haline gelmiştir. ABD Başkanı Barack Obama göreve başlamasının ardından (2008) şeffaf, katılımcı ve iş birlikçi bir yönetim için bir Momerandum yayımlamıştır (Nam, 2012: 348; McDermont, 2021: 401; Yu ve Robinson, 2012: 190; <https://obamawhitehouse.archives.gov>, 1.08.2024). Hemen ardından Bilgi Edinme Özgürlüğü Yasası hakkında da bir momerandum yayınlamıştır (<https://obamawhitehouse.archives.gov/>, 01.08.2024). Buradaki temel amaç “hükümette benzeri görülmemiş düzeyde bir açıklık” yaratmak olmuştur. Bu hususa fırsat yaratacak yol ise gerekli yasal düzenlemelerin oluşturulması ve hayata geçirilmesidir (Veljković vd., 2014: 279).

Yayımlanan Momerandum, daha açık bir hükümet oluşturma hedefine yönelik olarak yürütme departmanlarının ve kurumlarının aşağıdaki adımları atmasını gerektirmektedir (McDermont, 2010: 402-404):

- Yönetime ilişkin bilgilerin çevrimiçi olarak yayımlanması gerekmektedir. Bu noktada kurumların birtakım sorumlulukları vardır. Bilgileri zamanında yayımlamak özellikle önemlidir. Çünkü bu husus şeffaflığın temellerinden birini oluşturmaktadır. Ayrıca yayımlanan bilgilerin anlaşılır olması ve gerektiğinde alınabilir ve indirilebilir olması da yine kurumların sorumluluğu içerisinde yer almaktadır. Ayrıca geri bildirimde bulunulmasına imkân tanınması da önemlidir. Burada özellikle web sayfaları yararlı olmaktadır.
- Yönetime ilişkin bilgilerin kalitesinin artırılması önemlidir. Bu bağlamda kurumlarda gerekli ilke, süreç ve mekanizmaların mevcudiyeti gerekmektedir. Burada bilgilerin kalitesi, tarafsızlığı ve iç kontrolünden sorumlu bir kişi görevlendirilmesi kurumların sorumluluğundadır.
- Açık hükümet kültürünün oluşturulması ve kurumsallaştırılması gerekmektedir. Üst düzey liderler şeffaflık, katılım ve iş birliği değerlerini kurumlarının süregelen çalışmalarına dahil etmeye çalışmalıdır. Bununla birlikte ifade edilen hususları sağlayabilmek adına açık hükümet planı şeklinde bir plan hazırlanmalı ve kurumların web sayfalarında yayımlanmalıdır. Hazırlanan planlarda temel bileşenler şeffaflık, katılım ve iş birliği olmalıdır. Şeffaflık noktasında planlarda neler yapıldığı ve neler yapılması gerektiği ve böylelikle yapılması gereken iyileştirmelere yer verilmelidir. Planın kurum açısından önemi kabul edilmeli ve şeffaflık için stratejik bir eylem planı olarak değerlendirilmelidir. Katılım meselesinde karar alma süreci boyunca halkın katılımına yönelik fırsatlar kurumlarca teşvik edilmelidir. Bu daha bilinçli ve etkili kararlar ve politikalar oluşturulması noktasında önem arz etmektedir. Plan, halkın katılımı için yeni ve daha kolay yöntemler yaratan yenilikçi araçlar ve uygulamalar da dahil olmak üzere yeni geri bildirim mekanizmaları için öneriler içermelidir. İş birliği hususunda ise plan kamu, özel sektör, STK'lar gibi kurumlarla nasıl iş birliği geliştirileceği noktasında ayrıntılı açıklamalar barındırmalıdır. Ayrıca teknolojik platformlardan, web bağlantılarından, yarışma gibi halkla ilişkiler uygulamalarından iş birliği noktasında nasıl faydalanabileceği plana dahil edilmelidir. Açık hükümet planlarında ifade edilen temel bileşenlerle birlikte Planda, kurumun halihazırda uygulamakta olduğu (veya Açık Hükümet Planının bir sonraki güncellemesinden önce uygulanacak olan) en az bir spesifik, yeni, şeffaflık, katılım veya iş birliği girişimi tanımlanmalıdır. Bu ise amiral gemisi girişimi olarak ifade edilmektedir.

İfade edilen hususlarla ilgili olarak yani bilgilerin çevrimiçi yayımlanması, çevrimiçi hizmet sunumunun sağlanabilmesi, katılım ve işbirliğinin teşvik edilmesi hususunda ABD'nin nerede ve nasıl bir durumda olduğu noktasında E-Devlet Gelişmişlik Endeksi (EGDI) yol gösterici olabilecektir. E-Devlet Gelişmişlik Endeksi, Birleşmiş Milletler üye devletlerinin E-Devlet gelişim durumunu ortaya koymaktadır. Bir ülkedeki web sitesi gelişim modellerinin değerlendirilmesinin yanı sıra, E-Devlet Gelişim Endeksi, bir ülkenin halkının bilgiye erişimini ve katılımını teşvik etmek için bilgi teknolojilerini nasıl kullandığını yansıtmak için altyapı ve eğitim seviyeleri gibi erişim özelliklerini de içermektedir. Endekste ülke puanlamaları 0-1 arasındadır. En yüksek puan 1 olarak ele alınmaktadır. Bu noktada ABD'nin 2008-2022 yılları

arasındaki puanlarının iki yılda bir olacak şekilde sırasıyla 0.86, 0.85, 0.86, 0.87, 0.84, 0.87, 0.92, 0.91 şeklinde olduğu görülmektedir. Bu kapsamda açık hükümet için önem teşkil eden e-devlet hususunda puanlarının çok yüksek düzeyde olduğu anlaşılmaktadır (<https://publicadministration.un.org/>, 05.08.2024).

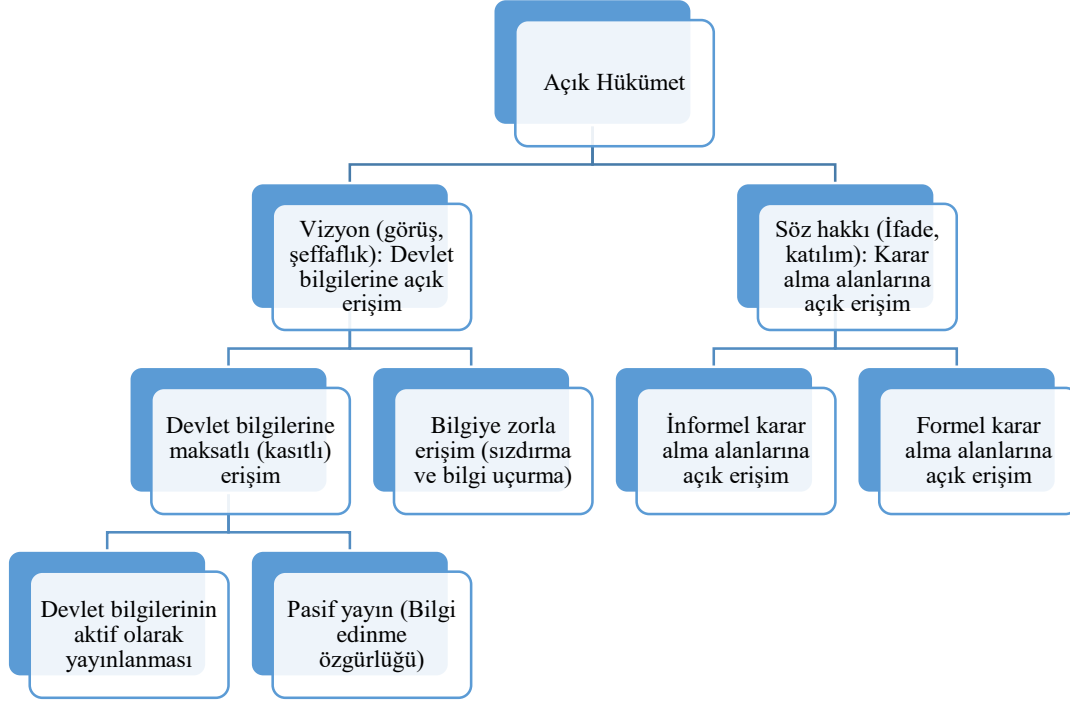
ABD’de yapılan bu girişim diğer ülkelerce de takip edilmiş ve benzer yönde adımlar atılmıştır. Örneğin Avustralya Hükümeti 2.0 Görev Gücü Raporu hükümete açıklık ve şeffaflık getirmek için bilgilendirme, etkileşim ve katılım şeklinde üç temel ilke tanımlamaktadır. Yine Birleşik Krallık yayımladığı eylem planında (<https://assets.publishing.service.gov.uk/>, 01.08.2024) yapılacak eylem ve işlemlerle hükümeti paydaşlara açık hale getirmeyi ve şeffaflığı teşvik etmeyi ifade etmektedir. Bireysel hükümet girişimlerine ek olarak, hükümetin açıklığını teşvik etmeye yönelik küresel çabaların mevcudiyeti de söz konusudur. Bu noktada 2011 yılı Eylül ayında başlatılan Açık Hükümet Ortaklığı girişimi hükümetleri; şeffaflığı teşvik etmeye, vatandaşları güçlendirmeye, yolsuzlukla mücadele etmeye ve yönetişimi güçlendirmek için yeni teknolojilerden yararlanmaya teşvik etmektedir. Bu ortaklık 2013 yılı başlarında 58 üyeye toplanmış ve Açık Hükümet Deklarasyonunu yayımlamıştır (Veljković vd., 2014: 279).

1.2. Açık Hükümetin Kavramsal Çerçevesi

Hükümetin açıklığı "vatandaşların hükümet bilgilerine erişim ve karar alma alanlarına erişim yoluyla hükümet süreçlerini izleme ve etkileme derecesi" olarak tanımlanmaktadır (Meijer, Curtin, and Hillebrandt’den aktaran Wijnhoven vd., 2015: 30). Bununla birlikte "açık hükümet, tüm kamu işlerinde şeffaflığı ve dolayısıyla hesap verebilirliği geliştirmekle ilgilidir" ve böylece vatandaşların siyasi kararları etkileme fırsatlarını geliştirebilmektedir (Heckmann’dan aktaran Wijnhoven vd., 2015: 31). Açık hükümet yaygın kabul gören bakış açısı ile politika yapımcılar ve vatandaşlar arasında katılımcı ve iş birliğine dayalı diyalog oluşturmak için bilgi teknolojilerinden yararlanma olarak da ifade edilmektedir (Evans ve Campons, 2013: 173). Açık hükümet kavramının odak noktası teknolojiyle birlikte de gelişebilecek, birlikte çalışabilirlik, katılım ve açıklıktır. Bununla bağlantılı şekilde açık hükümet, hükümetlerin işleyiş biçiminde temel bir değişiklik olarak da değerlendirilmektedir (Hansson vd., 2014: 543). Ayrıca açık hükümet katılım ve diyalogla elde edilebilecek bilginin siyasi-idari sürece entegre edilmesi eylemi olarak da tanımlanmaktadır (Wijnhoven vd., 2015: 31). Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) açık hükümeti, açık ve duyarlı bir hükümete giden yol olarak görmektedir. Ayrıca açık hükümetin şeffaflık, katılım ve devletin işletmeler veya vatandaşlar gibi üçüncü taraflarla iş birliğinden oluştuğu da belirtmektedir. Bununla birlikte, açık hükümetin e-devlet ve bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı ile eşitlenebileceğini savunan yazarlar da söz konusudur (Wirtz ve Birkmeyer, 2015: 382). Açık hükümet çeşitli özellikler ile de karakterize edilebilmektedir. Bu özellikler aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Geiger ve von Lucke, 2012: 266):

- Yeni toplulukların oluşturulması,
- Bilgi ve açık veri,
- Ortak düzenleme ve tasarım,
- Ortak danışma ve tartışma,
- Ortak karar alma ve düzenleme,
- Ortak eylem ve programlama,
- Siyasi ve idari konularda ortak yorum ve bu konuların önceliklendirilmesi.

Hükümetin açıklığı, vatandaşların hükümet bilgilerine ve karar alma alanlarına erişim yoluyla hükümet süreçlerini ne ölçüde izleyebildikleri ve etkileyebildikleridir. Bu noktada Meijer vd. ‘nin ortaya koydukları aşağıdaki tablo açık hükümet için özet niteliğindedir (2012: 13-14).

Şekil 1. Açık Hükümetin Boyutları Olarak Şeffaflık ve Katılım (Meijer vd., 2012:14)

Daha önce ifade edildiği gibi açık hükümet kavramının kullanımı daha yeni olsa da hükümetleri şeffaf hale getirme çabaları yeni değildir. Ancak yaşanan değişim ve dönüşümler özellikle bilgi ve iletişim teknolojileri, bilgi paylaşımının ön koşullarını değiştirmiş ve daha işbirlikçi bir bilgi üretimi ve paylaşım kültürü için teknik olanaklar yaratmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojileri daha yaygın ve günlük hayatımızın bir parçası haline geldikçe, odak noktası teknolojinin kendisinden onu nasıl kullandığımıza doğru kaymıştır. Açık hükümet kavramı, bilgi ve iletişim teknolojilerini hükümetleri daha yenilikçi ve işbirlikçi olacak şekilde dönüştürmeye yönelik daha geniş bir girişimin parçası olarak kabul etmektedir. Yeni teknolojiler açık hükümeti yönlendirmekte ve bilgiye erişimi kolaylaştırmak için kullanılmaktadır. Daha işbirlikçi, katılımcı ve şeffaf bir hükümeti destekleyen çok sayıda ve çeşitte araç vardır ve bunların yeterli veri desteği ile birlikte bilinçli müzakere ve katılımcı karar alma için daha fazla kullanım potansiyeline sahip olacağı da değerlendirilmektedir. Açık hükümet girişimi, daha yenilikçi ve işbirlikçi bir kamu sektörünü mümkün kılma potansiyeline sahipken ve böylece daha müzakereci¹ ve katılımcı demokratik sistemleri kolaylaştırırken, bu hedeflere uyum sağlamak için giderek daha önemli hale gelmiştir (Hansson vd., 2014: 541; Meijer vd., 2012: 11).

1.3. Üç Temel Bileşen: Şeffaflık, Katılım ve İş Birliği

Açık hükümet girişiminde üç temel bileşen söz konusudur. Bu nedenle açık hükümet girişiminin daha iyi anlaşılabilmesi adına tabiri caizse üç temel sütunu ifade eden şeffaflık, katılım ve iş birliğini açıklamak faydalı olacaktır.

Şeffaflık hesap verebilirliği sağlamaktadır. Demokrasi hesap verebilirliği ve hesap verebilirlik de şeffaflığı gerektirmektedir. Yargıç Louis Brandeis'in yazdığı gibi, "güneş ışığının dezenfektanların en iyisi olduğu söylenir." Bilgi edinme hakkı yasaları hesap verebilirliği teşvik eden ve bu noktada açık hükümeti sağlama yolundaki önemli bir adımdır. Bu adımın atılması ile hesap verebilirliğin hem yönetimler hem de vatandaşlar için yararlı olduğu ifade edilmektedir

¹ Müzakereci demokrasi, insanların eşit statü ve karşılıklı saygı temelinde bir araya gelerek, karşılaştıkları siyasi meseleleri tartıştıkları ve bu tartışmalar temelinde hayatlarını etkileyecek politikalara karar verdikleri bir ideale dayanır (Bächtiger vd., 2018). Müzakereci demokraside önemli isimlerden biri Habermastır ve Habermas'ın müzakereci demokrasi anlayışı üç farklı fikir üzerine inşa edilmiştir: Söylemin siyasetin temeli olduğu fikri; siyasi söylemin yasal yollarla organize edildiği fikri ve siyasi söylemin yasal olarak kurumsallaşmasının, demokrasinin nasıl organize edilmesi gerektiği hakkında çok şey söylediği fikri (Olson, 2014).

(McDermont, 2021: 402; Taş vd., 2024: 168). Bir hükümetin şeffaflığı, eylemlerinin sonuçlarını ölçen ve izleyen ve sonuçlar için sorumluluk alan hesap verebilir bir hükümet elde etmek için bir araçtır ve açık hükümet girişiminin temel sütunlarından biridir. İnsanların hükümetin iç işleyişini görmelerini ve beklentilerini karşılayıp karşılamadığını araştırmalarını sağlamak, hesap verebilir bir hükümete ulaşmak için önemli bir adımdır. Şeffaflık vatandaşlara yönetimlerin neler yaptığı ile ilgili bilgiler sunmaktadır. Sunulan bilgilerin halkın anlayacağı biçimde verilmesi önemlidir. Bilginin karmaşık, kısmen, yanlı veya yönlendirici bir şekilde sunulması görünüşte bir şeffaflık ortaya çıkaracak ancak gerçek anlamda bir şeffaflık sağlamayacaktır. Yürütülen işler, alınan kararlar, yapılan faaliyetlerle ilgili olarak bilgileri aktarabilmek adına iletişim kanalları açık tutulmalı ve teknolojiye yararlanılmalıdır. Ayrıca sadece bilgi aktarılması değil, geri bildirimlere de imkân tanıyacak bir sistem oluşturulmalıdır ve alınan geri bildirimlerin süreçlere dahil edilmesi gereklidir. Çünkü daha fazla şeffaflık iyi yönetim, daha fazla verimlilik ile etkililik ve meşruiyet demektir. Bununla birlikte bilgiye erişim olmadan etkin katılım da zordur (McDermont, 2010: 401; Veljković vd., 2014: 280; Wijnhoven vd., 2015: 30). Şeffaflığın sağlanması noktasında çok çeşitli adımlar atıldığını da söylemek gerekmektedir. Açık hükümet girişimi öncesinde de şeffaflık adına harekete geçilmiş örneğin ilk olarak İsveç'te 1766'da Bilgi Edinme Hakkı Özgürlüğü yasası çıkarılmıştır. Daha yakın tarihlerde 2003 yılında Avrupa Komisyonu'nun "Kamu Sektörü Bilgilendirme Direktifi (Public Sector Information Directive) yine şeffaflık noktasında önemlidir. Açık hükümet girişiminin ardından da 2011 yılında "Açık Devlet Ortaklığı (Open Government Partnership)" ve 2013 yılında gerçekleştirilen "G8 Açık Veri Sözleşmesi (G8 Open Data Charter)" gibi girişimler de şeffaflık noktasında atılan adımlardan bazılarıdır. Açık Devlet Ortaklığı'nın 2021 yılı itibarıyla 78 ülke ve 20 yerel üyesi bulunmaktadır (Karaca ve Özsalmanlı, 2022).

Şeffaflık, hükümetin karar alma süreçlerini gözlemleyebilme olarak tanımlanırken, katılım bu karar alma süreçlerine katılma fırsatını ifade etmektedir (Meijer vd., 2012: 13). Katılım, vatandaşları devletin karar alma süreçlerine dahil etmeyi amaçlamaktadır. Hükümet ve yönetilenler arasındaki etkileşim demokratik toplumun da zaten temel direğidir. Hükümetler, insanları birbirine bağlamak, fikirlerini paylaşmalarına yardımcı olmak, çeşitli konularda değerli geri bildirimlerini almak ve onları politika oluşturma sürecine dahil etmek için çeşitli katılım mekanizmaları kullanabilmektedirler. Vatandaşların yönetimlere katılımları aynı zamanda yönetimlerin etkinliğini de arttıracaktır. Alınan kararların daha isabetli ve kaliteli olmasına imkân yaratacaktır. Bilindiği üzere yaşadığımız dönem bilgi toplumu olarak ifade edilmektedir. İnsanlığın geçirdiği aşamalardan biri olarak kabul edilen iletişim ve bilişim devriminin bir sonucu olarak toplumlarda mali gelirin önemli bir kısmının bilgi sektöründen elde edilmesi toplumun da bu şekilde adlandırılmasına yol açmıştır ve bilgi tüm topluma yayılmış bir halde bulunmaktadır. Dağınık halde bulunan kimi bilgilere yönetimler katılım yoluyla erişebilecektir. Bu bağlamda vatandaşların yönetimlere daha fazla katılımını sağlayabilmek için yönetimler tarafından fırsatlar yaratılmalı ve bu noktada da yine halkın görüşlerine başvurulmalıdır (McDermont, 2010: 401; Veljković vd., 2014: 280; Durgun ve Taş, 2022: 572; Kocacık, 2003: 2; Durgun, 2023).

İş birliği katılımı da doğru orantılı olarak yönetimlerin çalışmalarına çeşitli aktörlerin aktif katılımını sağlamaktadır. İş birliği, ortak çalışma ve geri bildirim bilgilerine dayalı ve bu bilgileri dikkate alarak daha duyarlı karar vermeyi amaçlamaktadır. Bu noktada iş birliğini sağlayabilmek ya da artırabilmek için çağa uygun hareket edebilmek adına da yenilikçi araçlar (yöntemler) ve sistemler (mekanizma-yapı) geliştirilmelidir. Bu noktada sosyal medya araçları, anketler işbirliğinde birer araç olarak karşımıza çıkarken, işbirliğinin sağlanması noktasında danışma kurulları, geçici ya da kalıcı komisyonlar oluşturulması yapı ya da mekanizma örneği olarak ele alınabilecektir. Yönetimde iş birliğinin kamu kurum ve kuruluşları arasında iş birliği, kamu yönetimi-vatandaş iş birliği ve kamu-özel sektör ve STK iş birliği şeklinde farklı türleri söz konusudur (McDermont, 2010: 401; Veljković vd., 2014: 280). Örneğin Türkiye özelinde Kalkınma Ajansları, kent konseyleri işbirliği noktasında önem arz etmektedir. Kentsel dönüşüm projeleri de yine işbirliğine örnek teşkil edebilecek niteliktedir (Kalağan ve Çiftçi, 2012).

Açık hükümetin ifade edilen üç temel bileşeni arasında üç tür ilişki olduğu ifade edilebilir. Açık hükümet girişiminde, şeffaflık ve katılım arasında sinerjik bir ilişki vardır. Şeffaflık halkın hükümet hakkındaki bilgilere erişimini sağlarken, katılım da halkın hükümete erişimini sağlar. Diğer bir ilişki şekli tamamlayıcı bir ilişkidir. Buradaki temel fikir, aktif vatandaşlığın bazen şeffaflık yoluyla, farklı koşullar altında ise katılım yoluyla gerçekleştirilebileceğidir. Son ilişki durumu ise negatif nitelikli olabilecektir. Şeffaflık ve katılım arasındaki ilişki güçlendirici bir ilişki olmak zorunda değildir. Belirli koşullar altında şeffaflık ve katılım birbirlerini olumsuz etkileyebilir; bu durumda zayıflatıcı bir ilişkiden bahsedilebilir. Uzman istişarelerinin şeffaflığı buna bir örnektir (Meijer vd., 2012: 15).

İfade edilen hususlar göz önüne alındığında açık hükümet noktasında aşağıdaki ilkeler ifade edilebilecektir (Veljković vd., 2014: 279):

- Veri şeffaflığı: Bu ilke kapsamında kamu sektörü bilgi verilerinin açılması ve vatandaşların ve girişimcilerin devlet tarafından tutulan verilere aynı şekilde erişebilmelerinin sağlanması söz konusu olmaktadır.
- Hükümet şeffaflığı: Bu ilke hükümetin eylem, işlem ve karar alma süreçlerini halka açılmasını ifade etmektedir.
- Hükümetin hesap verebilirliği: Bu ilke kapsamında alınan kararların ve yapılan faaliyetlerin halka açıklanması ile birlikte, görevlerin gereklerine göre hareket edilmesi ve ortaya çıkan olumlu ve özellikle olumsuz sonuçlardan mesul olunması durumu yer almaktadır.
- Katılım: Bu ilke ile vatandaşların karar alma süreçlerine dahil edilmesi amaçlanmaktadır.
- İş birliği: Bu ilke devletin farklı kademeleri arasında, devlet ile özel sektör arasında ve devlet ile vatandaşlar arasında iş birliğini tesis etmeye yöneliktir.

Açık hükümet, temel bileşenleri olan şeffaflık, katılım ve iş birliği ile yüzyılımızda önemli bir yere sahiptir. Açık hükümet uygulamaları ile yönetim anlayışının yaygınlaşması ve yerleşmesi, kamu kaynaklarının etkili ve verimli bir şekilde kullanılması, karar verme süreçlerinin kolaylaşması mümkün olabilecektir (Kaygısız, 2018: 771). Açık hükümet girişimleri aynı zamanda halkın güvenini artırabilir ve siyasete yönelik hayal kırıklığını azaltabilir. Açık hükümet girişimlerinin kullanılması, politikaların uygulanmasını ve sonuçlarını da iyileştirebilir (Wijnhoven vd., 2015: 30). Açık hükümet, diğer hususların yanı sıra, daha fazla şeffaflık, katılım ve iş birliği yoluyla demokrasiyi güçlendirmenin bir yolu olarak görülebilir. Çünkü bu kavramlar demokrasinin önemli yönleridir (Hansson vd., 2014: 544).

2. Türkiye'deki Açık Hükümet Uygulamaları

Türkiye açık hükümetin temel bileşenleri olarak ele alınan ve geçmişten günümüze önemini koruyan şeffaflık, yönetime katılım ve iş birliği hususlarında önemli adımlar atmıştır. Yapılan yasal düzenlemelerle, oluşturulan örgütsel yapılanmalarla ifade edilen hususlar geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu noktada değişen ve dönüşen dünyaya uyum sağlamak adına bilgi ve iletişim teknolojilerinden faydalanılarak çeşitli uygulamalar hayata geçirilmiştir. Aşağıdaki başlıklarda bu uygulamalardan e-devlet kapısı, T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) ve kurumsal web siteleri ele alınmıştır.

2.1. E-Devlet Kapısı: Kavramsal Çerçeve ve Türkiye'deki Uygulamalar

Gelişen ve değişen bilgi ve iletişim teknolojileri hemen her alanı etkisi altına aldığı gibi kamu yönetimini de ciddi şekilde etkilemiştir. Yeni teknolojiler; coğrafi anlamda uzakları anlamsız kılmış, farklı düşünce biçimlerinin gelişmesini sağlamış, vatandaşların daha açık görüşlü ve tartışmaya cesaretli olmalarını sağlayan iletişimin değerini artırmıştır. Gelişen bilgi teknolojileri ve internetin bürokratik yapılar üzerinde dönüştürücü bir etki yapacağı da düşünülmektedir. "Hiyerarşik, doğrusal ve tek-yönlü iletişime sahip geleneksel kurumların tersine, dijital dağıtım sistemleri; hiyerarşik ve doğrusal olmayan, etkileşimli, 7 gün 24 saat açık bir yapıya sahiptir ve bu durumda uygunluk ve elverişlilik en önemli faktörlerden biridir." (Atmaca, 2009: 33). Aynı zamanda bilgi ve iletişim teknolojilerinin kaynaklık ettiği bu dijital dağıtım sistemleri

vatandaşların bilgiye erişebilirliğini kolaylaştırma ve bu noktada şeffaflığın sağlanmasında da faydalıdır. E-devletin bu dijital dağıtım sistemleri içerisindeki yeri önem arz etmektedir.

E-devlet, yöneten ve yönetilen ilişkisinde önemli bir yere sahip olan, devletin ve vatandaşların karşılıklı görev ve sorumluluklarını elektronik iletişim ve işlem ortamlarında kesintisiz ve güvenli olarak yürütmelerini sağlayan ve aynı zamanda devlette reform ve e-vatandaş olma süreçlerinin tamamlanmasını ifade eden süreç bütünüdür (Atmaca, 2009: 33). Aynı zamanda e-devlet bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak, hizmetleri daha verimli hale getiren, maliyetleri azaltan, vatandaş katılımını sağlayan, şeffaflık ve hesap verebilirliği önceleyen ve hizmet sunum hızını artıran bir reform olarak da nitelendirilebilmektedir. E-devlet bilgi çağındaki önemli bir strateji olarak da değerlendirilmektedir (Alkan ve Ünver, 2020: 1434; Doğan ve Ustakara, 2013: 4; Çelen vd, 2011: 2). E-devlet devlet-vatandaş, devlet-sivil toplum kuruluşları ve devlet-özel sektör arasındaki ilişkilerin daha az ya da sıfır sorunla yürütülmesi hedefi üzerinde durmaktadır. Çünkü yaşanan değişim ve dönüşümler örgütsel bağlamda öğrenmeye, girişime, yeniliğe odaklanmaktadır ve devlet de bunlara uyum sağlamak açısından ifade edilen hususlar kapsamında kendisini geliştirmek durumundadır (Delibaş ve Akgül, 2010: 105). Aslında ifade edilen aktörler e-devletin unsurlarını da ifade etmektedir. Burada e-vatandaş, e-şirket ve e-müşteri, e-kurum ve e-memur söz konusu olmaktadır. İfade edilen bu unsurlar kendi içlerinde 'e' olma olgusunu gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu unsurlar birbirinden etkilenmekte ve birbirini etkilemektedir ve böylelikle e-devlet varlık bulmaktadır (Demirel, 2006: 85; Çarıkçı, 2010: 100). İfade edilen hususlar da dikkate alındığında e-devletin; vatandaşa hizmet ve toplumu güçlendirme, açık ve şeffaf devlet, entegre hizmet sunumu, elektronik hizmet teslimatı, hızlı iş süreçleri, esnek bilgi erişimi, elektronik fon transferi ile katılımcılık ve demokrasi üzerinde durduğu söylenebilecektir (Efendioğlu ve Sezgin, 2007: 221; Demirel, 2006: 84). Ayrıca aktif vatandaş, örgütün çevresel değişimlere hızlı tepki vermesini sağlayacak yatay koordinasyonun sağlandığı ağ yapılanması, vatandaşın veri yüklemesi, otomatik veri güncellemesi ile denetim, kişiselleştirilmiş hizmet sunumu, etkileşim, düşük işlem maliyeti, bütünsel-sürekli ve tek noktadan hizmet de e-devletin diğer özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Çakır, 2015: 38; Daft 2008'den aktaran Demirci, 2018: 10). İfade edilen hususlar bir anlamda e-devlet uygulamalarının hâkim olduğu yönetim anlayışının geleneksel yönetim anlayışından farkına da ortaya koymaktadır. Bununla birlikte yine bu hususlar e-devletin faydaları olarak da nitelendirilebilecektir.

E-devlet kavramının tarihsel gelişimine bakıldığında 1960'larda ABD'de de askeri alanda gelişme gösterdiği görülmektedir. Orduda veri toplamak amacıyla oluşturulan uygulamalar sonrasında eyaletler arasında bilgi alışverişi sağlamakta kullanılmıştır. Dünya genelinde e-devlet uygulamalarına bakıldığında ise daha çok yerel yönetimlerde gelişme gösterdiği görülmektedir. Sonrasında 1993 Gore Raporu ve 1996'da İngiltere'de yayımlanan Kamu Hizmetlerinin Elektronik Sunumu İçin Yeşil Kitap adlı çalışmalar e-devletin önemini ortaya koyan çalışmalar olarak değerlendirilmektedir (Çakır, 2015: 39).

West'e (2005) göre e-devletin gelişiminde dört genel aşama vardır (Aktaran Atmaca, 2009: 34):

- Bilgi sunma (Billboard-İlan) aşaması: Bu aşamada durağan mekanizmalar ve basit bilgi erişimi söz konusudur. Vatandaşla etkileşimin sınırlı olduğu bu aşamada iki yönlü bir ilişki de söz konusu değildir. Çeşitli raporların ve yasal düzenlemelerin görülüp okunabildiği bir süreci ihtiva etmektedir.
- Kısmi hizmet sunumu aşaması: Bu aşamada da kamu görevlileri ile etkileşim sınırlı olmakla birlikte bilgiler daha düzenli ve ulaşılabilir konumdadır. Birtakım hizmetler sunulabilmektedir. Veri tabanlarında araştırmalar yapılabilmektedir.
- Tam çalışan ve entegre hizmet sunumu yapan "portal"(kapı) aşaması: Bu aşamada tek bir ara yüzden hizmet sunumları sağlanmaktadır. Vatandaşların bilgilerini güncellemeleri mümkündür. Temel amaç çeşitli hizmet sunumlarını sağlamaktır.
- İleri düzeyde olan ve hesap verilebilirliği sağlayan etkileşimli demokrasi: "Bu aşama gelişmiş kamu sektörünü yansıtan, hesap verilebilirlik ölçülerini içeren ve siyasal dönüşüme hizmet eden kamu web sitelerini öne çıkaran 'interaktif demokrasi'dir. Bu aşamada tamamen

çalışan online hizmetlerin yanında, yurttaşların kişisel gereksinimlerine göre özelleştirilebilen sistemler ortaya çıkmaktadır. Ancak yurttaşlar, bu sistemlere tam olarak adapte olamamışlardır. Bu ise, demokratik kültürün gelişmesi ve evrimi ile ilgilidir.” Bu aşamada özellikle web siteleri ön plana çıkmaktadır.

E-devlet uygulamalarının hayata geçirilmesi adına yapılması gereken bazı eylem ve işlemler söz konusudur. Bunlar aşağıdaki şekilde ifade edilebilir (Efendioğlu ve Sezgin, 2007: 226):

- Hukuksal ve teknolojik altyapının oluşturulması
- Kullanıcıların altyapılarının oluşturulması ya da iyileştirilmesi
- Hizmet altyapısının oluşturulması
- E-devlet uygulamalarının finansmanı
- Servis mekanizmasının oluşturulması
- Güvenlik ve gizliliğin temin edilmesi
- Kritik başarı faktörlerinin belirlenmesi
- Bir koordinasyon merkezinin oluşturulması

İfade edilen hususların temin edilmesi ile e-devlet uygulamaları söz konusu olabilecek kullanılabilir. Bununla birlikte değişen ve gelişen teknoloji ile söz konusu hususlar birçok ülkede rahat bir şekilde sağlanabilmiş ve e-devlet uygulamaları kullanılmıştır. Bu hususlarla birlikte e-devlete etki eden çeşitli faktörler de söz konusudur. Bu faktörler e-devletin hayata geçirilmesine etki eden hususları da bir anlamda ihtiva etmektedir. Bunlar; yönetim faktörü, gelişmişlik faktörü, kurumsal yapı faktörü, beşeri altyapı faktörü, teknik altyapı faktörü ve e-devlet portalı faktörü olarak ifade edilebilmektedir (Naralan, 2008a: 460).

E-devlet uygulamalarının hızlı bir şekilde yayıldığı bir gerçektir. Bu gerçeklikte etkili olan birtakım temel hususlar söz konusudur. Kamu yönetimlerinin hantal yapıları, etkisizlik ve verimsizlik, yoğun merkezîyetçi bakış açısı, kamu açıkları, yolsuzluklar, israf ekonomileri, finansal krizler gibi meseleler ifade edilen temel hususlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hususlar yönetimlerin meşruiyetlerini de olumsuz yönde etkilemektedir. Vatandaşların yurttaşlık maliyetlerinin azalması ve yönetimden duydukları memnuniyetin artması için devletler artan şekilde bilgi ve iletişim teknolojilerinden faydalanmakta ve bu da e-devlet uygulamalarının daha da yaygınlaşmasına vesile olmaktadır (Delibaş ve Akgül, 2010: 106).

Türkiye’de e-devlet uygulamalarının yaygın şekilde kullanıldığı ülkelerden biridir. Bu doğrultuda Türkiye’de e-devlet uygulamalarına ilişkin olarak hukuki altyapının oluşturulması noktasında çeşitli adımlar atılmıştır. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Naralan, 2008b: 5):

- 2003 yılında yürürlüğe giren Bilgi Edinme Hakkı Kanunu
- 2004 yılında yürürlüğe giren 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu
- 2005 yılında yürürlüğe giren 5369 Evrensel Hizmetin Sağlanması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
- 2007 yılında yürürlüğe giren 5651 Sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Kanun
- 2014 yılında yürürlüğe giren Mesafeli Sözleşmeler Yönetmeliği
- 2016 yılında yürürlüğe giren 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu

Hukuki altyapı ile birlikte teknik altyapı konusu e-devlet için çok önemlidir. Bu doğrultuda özellikle internet temel odak noktasıdır. Türkiye’nin bu kapsamda iyi bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. TÜİK 2023 Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması’na göre internete erişim imkanı olan hane oranı %95,5 olmuştur. 2012 yılında bu oranın %50’nin altında olduğu dikkate alındığında önemli bir gelişme yaşandığını söylemek mümkündür. İnternet kullanan bireylerin oranı ise %87,1 olmuştur. İnternet kullanım oranı, 16-74 yaş grubundaki bireylerde 2022 yılında %85,0 iken 2023 yılında %87,1 şeklinde gerçekleşmiştir. Cinsiyet temelli bir ayrımında 2023 yılında internet kullanım oranı; erkeklerde %90,9, kadınlarda %83,3 olarak gözlenmiştir (TÜİK, 2023). Ayrıca TÜİK 2023 Girişimlerde

Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırmasına bakıldığında ise internet erişimine sahip girişimlerin oranının %96,0 olduğu görülmektedir. 2007 yılında 10 ve üzeri çalışanı olan girişimlerin internete erişim oranı %85,4 iken bu oran 2023 yılında %96,0 olmuştur (TÜİK, 2023). Burada da hane halkı araştırmasında olduğu gibi bir artış olduğu anlaşılmaktadır. İfade edilen hususlarla da bağlantılı olarak bilgi iletişim teknolojilerine yapılan yatırım e-devlet uygulamalarında önemlidir. Bu noktada Türkiye'nin bilgi iletişim teknolojileri ve bu kapsamdaki projelere tahsis ettiği kaynak Temmuz 2024'de yayımlanan Kamu Bilgi ve İletişim Teknolojileri 2024 Yılı Yatırım Raporundaki bilgiler ışığında 2024 yılında 30 milyar 845 milyon TL'dir. 2002 yılında bu ödeneğin 2 milyar 803 milyon olduğu dikkate alındığında yapılan yatırımların önemli oranda arttığı ifade edilebilecektir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024: 1).

Türkiye'deki e-devlet uygulamalarının tarihçesine bakıldığında ise 1970'lere kadar geri götürülebildiği görülmektedir. Bu tarihlerdeki ilk uygulama Merkezi Nüfus İstatistikleri Projesi (MERNİS)'tir. MERNİS'in tam anlamıyla hayata geçirilmesi sonraki yıllarda mümkün olabilmıştır. Sonrasında 1990'larda ODTÜ ile ABD arasında internet bağlantısı sağlanmıştır. Bu bağlantı kiralık bir hat ile mümkün olmuştur. Aynı dönemde Türkiye Bilişim ve Ekonomik Modernizasyon Projesi başlamıştır. Sonrasında Başbakanlık Yönetim Bilişim Sistemi Merkezi kurulmuştur. 1997 yılında Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu ve Ulusal Enformasyon Altyapısı (TUENA) ana planı hazırlanması, Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezinin (ULAKBİM) kurulması ve Elektronik Ticaret Ağının kurulması kararlaştırılmıştır. 1999 yılına gelindiğinde Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı (TUENA) yürürlüğe konulmuştur. 2000'li yıllarla birlikte e-devletle ilgili süreç devam etmiştir. Öncelikle e-Dönüşüm Türkiye Projesi Kısa Dönem Eylem Planı uygulamaya konulmuştur. 2006-2010 yılları arasında Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı ile e-devlet çalışmalarına devam edilmiştir. Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı 2014-2018 yıllarını kapsayacak şekilde yeniden hazırlanmıştır (Alkan ve Ünver, 2020: 1435-1436; Metin, 2012: 99; Çarıkçı, 2010: 102). Ayrıca e-devletle ilgili olarak farklı kurumlarca çeşitli projeler geliştirilmiştir. Bütçe Yönetim ve Enformasyon Sistemi (BYES), İçişleri Bakanlığı'nın İl Envanteri Modernizasyonu Projesi (İLEMOD) ve Polis Ağı Oluşturma Projesi (Pol-Net), Milli Eğitim Bakanlığı'nın Yönetim Bilgi Sistemi (MEB-NET), Adalet Bakanlığı'nın Ulusal Yargı Ağı (UYAP), DSİ'nin Sel ve Deprem Felaketi Acil Yardım Projesi (TEFER) bunlardan bazılarıdır (Baştan ve Gökbunar, 2004: 84).

Günümüzde Türkiye'de e-devlet hizmetleri bir hayli yaygınlaşmıştır. Bu hem hizmet çeşitliliği hem de kullanıcı sayısı açısından söz konusu olmaktadır. Ülkemizde e-devlet uygulaması üzerinden sunulan hizmet türlerine bakıldığında adalet, devlet ve mevzuat, çevre, tarım ve hayvancılık, eğitim, genel bilgiler, güvenlik, iş ve kariyer, kişisel bilgiler, sağlık, sosyal güvenlik ve sigorta, şikâyet ve bilgi edinme, telekomünikasyon, trafik ve ulaşım ile vergi, harç ve cezalar şeklinde kurum hizmetleri ile yerel yönetimler, firmalar, üniversiteler ve diğer kurumlar tarafından sunulan hizmetler görülmektedir. Bu hizmet türleri kendi içerisinde farklı alt türlere ayrılmaktadır. Örneğin çevre, tarım ve hayvancılık hizmet türü içerisinde Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün altı, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın on dokuz, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün üç, Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün bir, Et ve Süt Genel Müdürlüğü'nün üç, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'nün bir, Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü'nün bir, Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü'nün bir, Tarım Sigortaları Havuzu'nun bir, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Başkanlığı'nın bir, Tarım ve Orman Bakanlığı'nın yirmi dokuz, Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş. Genel Müdürlüğü'nün iki hizmet türü olduğu görülmektedir. Yine şikâyet ve bilgi edinme hizmet grubu altında 28 farklı kurumun çeşitli alanlarda hizmet sundukları görülmektedir (<https://www.turkiye.gov.tr/>, 28.05.2024).

Sunulan hizmetlerin çeşitliliğinin bu denli artmasıyla birlikte e-devlet kullanıcılarının sayısı da yıllar itibari ile katlanarak artmıştır. 2010 yılında e-devlet toplam kullanıcı sayısı 2 milyon civarında iken 2024 yılındaki toplam kullanıcı sayısı 66 milyon civarındadır. Bu kullanıcılardaki kadın erken sayısının da birbirine yakın oldukları görülmektedir. Yaş olarak bakıldığında ise en

fazla 25-34 yaş aralığı, sonrasında ise 35-44 ve 45-54 yaş aralıklarının geldiği görülmektedir (<https://www.turkiye.gov.tr/> , 28.05.2024). Yani kullanıcıların çoğunu genç nüfusun oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye'de e-devlet uygulamasındaki hizmet çeşitliliği ve kullanıcı sayısındaki artışlar ülkemizin e-Devlet Gelişmişlik Endeksi'nde hesaplanmaya dahil olmasını sağlamıştır. E-devlet Gelişmişlik Endeksi Birleşmiş Milletler tarafından 2001 yılından beri genellikle iki yılda bir olacak şekilde yayımlanmaktadır. Endeks kamu yönetimlerinin ve kamusal hizmetlerin etkinliğinin, verimliliğinin ve şeffaflığının sağlanması ve artırılması noktasında bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasının sistematik bir değerlendirmesini sunmaktadır. Endekste dikkate alınan hususlar Çevrimiçi Hizmet Endeksi, Telekomünikasyon Altyapısı Endeksi ve İnsan Kaynağı Endeksi'dir. Bu üç endeksin ortalaması alınarak değerlendirme yapılmaktadır. 2022 yılında yapılan hesaplamalarda Türkiye 193 ülke arasından e-Devlet Gelişmişlik Endeksi'nde 48. sıraya, Çevrimiçi Hizmet Endeksi'nde 24. sıraya yükselmiştir (Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi). 2020 yılındaki sıralamada e-Devlet Gelişmişlik Endeksi'nde 53. sırada yer almıştır (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2022). Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin 2008 yılından itibaren e-devlet gelişmişlik endeksi sıralama ve puanları verilmektedir. Sıralamalar dikkate alındığında yıllar içerisinde bir başarı sağlandığı söylenebilecektir.

Tablo 1: Türkiye'nin E-devlet Gelişmişlik Endeksi Puan ve Sıralaması

Yıllar	2022	2020	2018	2016	2014	2012	2010	2008
Sıralama	48	53	53	68	71	80	69	76
Puan	0.7983	0.7718	0.7112	0.5899	0.5442	0.5281	0.4780	0.4834

Kaynak: <https://publicadministration.un.org/>, 06.08.2024.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin aktif bir şekilde kullanılması ile gelişen e-devlet uygulamaları hem dünya hem de Türkiye ölçeğinde hizmet sunumunda maliyetleri azaltmakta, daha şeffaf ve hesap verebilir yönetimler inşa edilmesini sağlamakta ve vatandaş katılımını artırmaktadır. Bu noktada Birleşmiş Milletlerin e-devlet gelişmişlik endeksine ek olarak oluşturduğu e-katılım endeksi bir veri olarak değerlendirilebilir. E-katılımın çerçevesini e-bilgi, e-danışma ve e-karar verme oluşturmaktadır. E-bilgi vatandaşlara kamusal bilgiye talep olmadan veya talep üzerine erişim sağlayarak katılımı mümkün kılmaktadır. E-danışma vatandaşların kamu politikalarına ve hizmetlerine katkıda bulunmalarını ve bu konularda müzakere etmelerini sağlamak üzerine kuruludur. E-karar verme ise politika seçeneklerinin birlikte tasarlanması ve hizmet bileşenleri ile sunum yöntemlerinin birlikte üretilmesi yoluyla vatandaşların güçlendirilmesini ifade etmektedir. Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin e-katılım endeksi puan ve sıralaması verilmiştir.

Tablo 2: Türkiye'nin E-katılım Endeksi Puan ve Sıralaması

Yıllar	2022	2020	2018	2016	2014	2012	2010	2008
Sıralama	18	23	37	60	65	124	55	78
Puan	0.7841	0.8929	0.8596	0.6271	0.4901	0.0526	0.2142	0.1363

Kaynak: <https://publicadministration.un.org/>, 06.08.2024.

İfade edilen hususlar açık hükümetin temel bileşenlerini de ifade ettiği için e-devlet uygulamalarının açık hükümeti sağlamada etkili olduğu söylenebilecektir. Tabii ki bu uygulamaların başarısının artması açık hükümetin de daha etkili olmasına vesile olabilecektir. E-devletin başarısı, hizmet sunanlar ve hizmet alanlara bağlı bulunmaktadır. Burada sadece hizmetin sunulması ya da hangi hizmetlerin sunulduğu e-devletin başarı sağlaması noktasında

yeterli görünmemektedir. Başarı için ifade edilen hususlarla birlikte sunulan hizmetlerden vatandaşların, özel sektörün, STK'ların ya da diğer kamu kurum ve kuruluşlarının ne şekilde ne kadar faydalandığı ve sunulan hizmetlerin beklentiyi karşılayıp karşılamadığı meselesi de dikkate alınmalıdır (Atmaca, 2009: 34). Bunlar dikkate alındığında başarı düzeyi ve açık hükümetin etkinliği de artacaktır.

2.2. Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER)

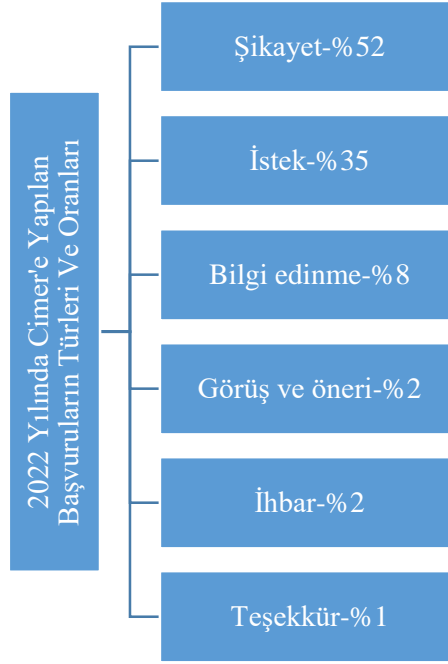
Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi yani CİMER 2006 yılında Başbakanlığa bağlı olarak Başbakanlık İletişim Merkezi şeklinde oluşturulan, 2017 yılında yapılan Anayasa değişikliği ve akabinde geçilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile işleyişine devam eden uygulamadır. CİMER bir hakla ilişkiler uygulamasıdır ve dilekçe ve bilgi edinme hakkının kullanımını kolaylaştırmak üzere oluşturulmuştur (Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi Yönetmeliği, mad.2; Darıcı, 2020: 103; Selvi vd., 2019: 25). CİMER uygulaması devlet ve vatandaşlar arasındaki iletişim kanallarını açık tutan, vatandaşların talep, şikâyet, öneri ve eleştirilerini ilgili birim ve kurumlara iletmelerini sağlayan, ayrıca bilgi edinmelerine de vesile olan ve böylelikle katılımcı bir yönetim anlayışı oluşturan bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

CİMER'in hukuki alt yapısını öncelikle Anayasa'nın 74. maddesi yani dilekçe ve şikâyetlere ilişkin madde oluşturmaktadır. Ayrıca 3071 sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun, 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, 14 sayılı İletişim Başkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ve Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik de yine CİMER'in hukuki altyapısını teşkil etmektedir (Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi Yönetmeliği, mad.2; Darıcı, 2020: 104).

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişim ve değişimle birlikte değişen yönetim anlayışlarına uygun olarak oluşturulan bir uygulama olan CİMER, dijital vatandaşlık ve dijital yönetim kavramlarıyla şekillendirilmiş ve vatandaşların dijital katılım kanallarını kullanmasına (Dede, 2024: 358) ve böylelikle hem katılımlı bir yönetim anlayışı inşa etmeye hem de kaynak ve zaman tasarrufu sağlamaya vesile olmuştur.

CİMER' e farklı şekillerde başvuru yapılması mümkündür. İnternet, telefon, mektup, faks gibi araçlarla kişiler CİMER'e başvuru yapabilirken, şahsen başvuru da yapabilmektedirler. ALO150 hattı CİMER'e telefon ile başvuru yapabilmeyi sağlamaktadır. 12 yaşından büyük Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları, özel hukuk tüzel kişileri ve karşılıklılık esası dikkate alınarak Türkiye'de ikamet eden yabancılar CİMER'e başvuru yapabilmektedirler. Yapılan başvurular doğrudan ilgili birime düşebileceği gibi İletişim Başkanlığı aracılığıyla da iletilebilmektedir. Burada başvuruda bulunan kişilerin ilgili kurumu bilip bilmeme durumu etkili olmaktadır. Yapılan başvurular; istek, şikâyet, görüş ve öneri, bilgi edinme, teşekkür ve yönetime katılım türleri şeklinde olabilmektedir. Bu türlerden konu bağlamında da önem arz eden 'yönetime katıl' başvuru türü aracılığıyla ülke gündemine göre oluşturulan ve güncel tutulan konu başlıkları altında, vatandaşlar görüş ve önerilerini sunarak politika yapım sürecine doğrudan katkı sağlayabilmektedir. Cumhuriyet Başsavcılıkları, mahkemeler, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kamu Denetçiliği Kurumu, Yüksek Seçim Kurulu, Hakimler ve Savcılar Kurulu, Sayıştay, dernek ve vakıflar, şirketler ve muhtarlıklar CİMER kapsamı dışında kalmaktadır. 5690 Sayılı Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi Yönetmeliği'nin 5. maddesi CİMER'e yapılan başvurulardan işleme alınmayacak olanları da hüküm altına alarak aslında kapsam dışında kalan kurumları dolaylı olarak tekrar ifade etmiştir (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı; 30.05.2024; Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi Yönetmeliği, mad. 5).

CİMER'e yapılan başvurular yıllar itibari ile artmaktadır. 2022 yılında CİMER'e 6 milyon 180 bin başvuru yapılmıştır. Aşağıdaki şekilde yapılan başvuruların türleri ve oranları belirtilmiştir.

Şekil 2: 2022 Yılında Cimer'e Yapılan Başvuruların Türleri ve Oranları (Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi, 06.08.2024)

Yapılan başvuruların %97'si "cimer.gov.tr" ve "e-Devlet kapısı" vasıtasıyla ve %3'ü ise telefon ve posta yoluyla gerçekleştirilmiştir (Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi, 06.08.2024). 2023 yılı Ocak-Aralık döneminde CİMER'e 4.676.000 vatandaş tarafından 7.650.000 başvuru yapılmış olup cevaplanan başvuru sayısı ise 7.367.000'dir. 2023 yılında yapılan başvuruların şekli ve oranı 2022 yılı ile aynı olmuştur. 2023 yılında, 2022'ye göre yapılan başvuru sayısı oranı yaklaşık %23, başvuru yapan vatandaş sayısı ise %26 oranında artmıştır. Başvuruların cevaplanma oranı ise 2022 ile aynı ölçüde (%96) olmuştur. Yaş itibarı ile bakıldığında en çok başvurunun 27-35 yaş aralığındaki vatandaşlar tarafından yapılmış olduğu görülmektedir. 2023'te erkeklerin kadınlardan yaklaşık 1,5 milyon daha fazla başvuru yaptığı da veriler arasındadır. Yalnızca 18-26 yaş aralığındaki kadınlar, aynı yaş grubundaki erkeklerden daha fazla CİMER başvurusunda bulunmuştur. 27 yaş üzeri CİMER'e başvuru yapan kullanıcıların yoğunlukla sosyal yardım talepleri, deprem ve emeklilik işlemleri ile ilgili konularda başvuru yaptıkları görülmektedir. 18 yaş ve altı CİMER başvuru sahiplerinin eğitim konulu talepleri yoğunlaşmakta; 18-26 yaş aralığında ise sosyal yardımlar ve üniversite ile yurtlarda yaşanan sorunları içeren başvurular öne çıkmaktadır (Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi, 06.08.2024). CİMER'e yapılan başvurular içerisinde çözüme kavuşturulanlara ilişkin olarak Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı "CİMER ile Çözüme Kavuşanlar 1-2" şeklinde de yayınlar hazırlamıştır (Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi, 06.08.2024). İfade edilen oranlardan anlaşılacağı üzere vatandaşlar da dijitalleşen dünyada yerlerini almakta ve hizmetlerden yararlanma, taleplerini, şikayetlerini iletme ve yönetime katılım noktalarında dijital vatandaş olmaktadır.

Yukarıda ifade edilen hususlar dikkate alındığında CİMER uygulaması ile vatandaşların bilgi edinmeleri kolaylaşmakta, yönetime katılımları sağlanmakta ve tüm bunlar yöneten ve yönetilenler arasındaki iş birliğini de artırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında CİMER'in açık hükümeti sağlama ve geliştirme noktasında önemli bir yere sahip olduğu söylenebilecektir.

2.3. Kurumsal Web Siteleri

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, internetin gelişmesi ve hız kesmeyen bir şekilde yaygınlaşması kurum ve kuruluşları etkilemiş ve geleneksel iletişim araçları yerine farklı araçlar kullanılmaya başlanmıştır. "İnternet zemininde önemli bir kurumsal iletişim kanalı olarak kullanılan world wide web, 1989 yılında CERN (the European Organization for Nuclear Research)'den Tim Berners-Lee tarafından geliştirilmiş, 1990 yılında bu projeye katılan Robert

Cailliau'nun desteğiyle uygulamaya geçirilmiştir.” (Yayınoğlu vd., 2007: 174). Kurumsal iletişim araçlarından en önemlilerinden biri kurumsal web siteleridir. Özel sektör kuruluşlarıyla birlikte kamu kurum ve kuruluşları da kurumsal web sitelerini yaygın bir şekilde kullanmaktadır. Kurum ve kuruluşlar kendi web sitelerini oluşturmakta ve kurumsal kimlikleriyle ilgili bilgileri (Mert, 2019: 1517) ve içerikleri daha uygun maliyetle, zamandan tasarruf sağlayarak ve hemen herkesin ulaşabileceği şekilde web sitelerinde sunmaktadırlar. Yani web siteleri bir anlamda zaman ve mekân sınırlarını ortadan kaldırmaktadır.

Kurumsal web siteleri örgütlerin vatandaşlarıyla daha kolay bir şekilde iletişim kurmasını sağlamaktadır. Kurumlar vizyon, misyon, görev ve yetkiler, kurumun tarihçesi gibi kendine has bilgileri web sitesinde paylaşabilmekte, bununla birlikte kurumla ilgili fotoğraf, haber, video gibi bilgilendirici unsurlar da aktarabilmektedir. Ayrıca web sitelerinde e-posta, sosyal medya gibi farklı iletişim kanalları da sunulmakta ve tüm bunlar vatandaşlar ile kurumlar arasındaki etkileşimi artırmaktadır. Tüm bu hususlarla web siteleri kurumların tanıtımında, kurum kimliği ve imajının yansıtılması ve yükseltilmesinde etkili olan ortamlar olarak değerlendirilebilmektedir.

Web sitesinde sunulan iletişim kanalları ile kişilerden bilgiler gelmekte böylelikle vatandaşın nabzı ölçülebilmekte ve beklentileri, şikayetleri, eleştirileri ortaya konulabilmektedir. Etkileşimli bir ortam olan web siteleri ile kullanıcılarla hızlı ve etkili bir şekilde iletişime geçilebilmektedir. İfade edilen hususlar da dikkate alındığında kurumsal web sitelerinin çeşitli işlevlerinden bahsetmek mümkündür ve bunlar aşağıdaki gibidir (Koçer, 2017: 762; Çiçek vd., 2010: 195):

- Diğer kurum ve kuruluşlara, vatandaşlara ve medyaya bilgi aktarımı sağlamak,
- Hedef kitle ile düzenli olarak iletişim kurulabilmesini sağlamak,
- Bilgi toplanmasını sağlamak,
- Kurumun imajını ve kimliğini güçlendirmek,
- Personel ile iletişim kurulmasını sağlamak,
- Online hizmet sunumu sağlamak,
- İnternette gezinen kişilere ulaşmayı sağlamak,
- Halkla ilişkiler fonksiyonlarının yerine getirilmesini kolaylaştırmak.

Kurumsal web sitelerinin ifade edilen işlevleri kurumlar açısından ciddi öneme sahiptir. Bu nedenle web sitelerine önem verilmesi gerekmektedir. Bu noktada web sitelerinin çok iyi tasarlanması gerekmektedir. Ana sayfa web sitesinde çok önemli olduğu için etkileyici bir tasarım gereklidir. Sitenin açılma süresi, bilgilerin, belgelerin indirilme süresi yine kullanıcılar açısından önemlidir. Web sitesinde iyi bir başlangıç için; kurumun adı, adresi, kurumla ilgili haberler, iş fırsatları, kurumun iletişim bilgileri, site haritası, sıkça sorulan sorular, arama motoru, gizlilik bilgileri, kurumun logosu, amblemi, misyon, vizyon ve amacı, yenilikler köşesi, geri bildirim mekanizması, güncelleme, bağlantı linkleri, çalışanların listesi, raporlar, araştırmalar, medya bölümü, arşiv bölümü yer almalıdır (Koçer, 2017: 762).

İfade edildiği üzere kurumsal web sitelerinin pek çok faydası vardır. Ancak bu faydaların ortaya çıkabilmesi için dikkat edilmesi gereken birtakım hususlar söz konusudur. Bunlar aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Mert, 2019: 1518-1519; Baskan Karsak, 2008: 170):

- Web sitesi kurumsal kimliği doğru bir şekilde yansıtmalıdır.
- Web sitesi çift yönlü bir iletişimi sağlayacak ve kolaylaştıracak şekilde tasarlanmalıdır.
- Kişilerin kurumla ilgili olarak ulaşmak istedikleri materyallere kolay bir şekilde ulaşabilmelerini sağlamak adına bu materyallerin görünürlüğü sağlanmalıdır.
- Web sitesinde yer alan bilgiler güncellenmelidir.
- Web sitesinde kullanılan renkler ve yazım tarzı okumayı kolaylaştıracak şekilde tasarlanmalıdır.

Gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri ve yaygınlaşan internet ile kurum ve kuruluşlar vatandaşların artan taleplerini karşılayabilmek, karşılıklı iletişim ve etkileşim kurabilmek, etkin, kaliteli ve hızlı hizmet sunumu sağlamak, tahsilatları artırmak, tasarruf sağlamak, kırtasiyeciliği azaltmak, geniş kitlelerle bilgi paylaşımını kolaylaştırmak, maliyetleri azaltmak, şeffaf, katılımcı

ve hesap verebilir bir yönetim anlayışını hayata geçirebilmek ve güçlendirmek (Mecek, 2017: 1816; Karaca ve Gübül, 2020: 56) için web sitelerinden faydalanmaktadır. Nitekim ülkemizde de kamusal alandaki örgütler yaygın şekilde web sitelerinden faydalanmaktadır. Bu noktada özellikle 2003 yılında başlatılan e-Dönüşüm Türkiye Projesi önem arz etmektedir. Bu projenin vizyonu temelde bilgi toplumu olmaktır. Ayrıca proje ile e-Avrupa+ kapsamında aday ülkeler için öngörülen eylem planının Türkiye'ye uyarlanması da amaçlanmaktadır. Bu noktada e-Avrupa Eylem Planlarına benzer şekilde e-Dönüşüm Türkiye projesinde de ucuz, hızlı, güvenli internet alt yapısının oluşturulması ve kamu hizmetlerine elektronik erişimin sağlanması, önemli hedefler olarak yer almıştır ve bu doğrultuda kamu kurumları internet sitesi kılavuzunun hazırlanması kararlaştırılmıştır. Böylelikle internet sitelerinde 2003-2005 yılları arasında önemli artışlar meydana gelmiştir. 2003 yılında gov.tr uzantılı internet sitesi sayısı 1647 iken bu sayı 2004'te 2315 ve 2005 ise 3310'a yükselmiştir (Sayıştay Başkanlığı, 2006: 11). Sonraki yıllarda bu süreç artarak devam etmiştir. Sayıştay'ın 2006 yılında E-Devlete Geçişte Kamu Kurumları İnternet Siteleri ile ilgili performans raporunda kamu hizmeti sağlayan kurum ve kuruluşlara ait internet sitesi sayısının hızla arttığı ve Ocak 2006 itibarıyla, 8.115'e ulaştığı belirtilmektedir (2006: 4). Nitekim merkezi yönetim, taşra uzantısı, yerel yönetimler hizmet sunumu, bilgi paylaşımı, karşılıklı etkileşim gibi hususlarda web sitelerini kullanmaktadırlar. Bu hususta e-devlet uygulamalarının artması da önemli oranda etkili olmuştur. Bu doğrultuda 2018 yılında Kalkınma Bakanlığı'nca hazırlanmış olan "e-Devlet Hizmetlerinin Geliştirilmesi" çalışma grubu raporunda 2011-2017 yılları arasında kamu internet sitelerinin sayısı da belirtilmiştir. Bu web sitelerinin zaman içerisinde sadece ".gov" uzantısı ile temsil edilemeyeceği; belediyeler için ".bel", askeri kurum ve kuruluşlar için ".mil" ve ".tsk" ve kolluk kuvvetleri için de ".pol" uzantılarının kullanıldığı da yine raporda belirtilmiştir. Aşağıdaki tabloda ifade edilen uzantılı web sitesi sayıları 2011-2017 yılları için verilmiştir.

Tablo : Kamu İnternet Siteleri Sayısı

Yıllar	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Uzantılar							
gov.tr	10.696	11.751	12.330	12.919	13.265	13.414	13.534
Diğerleri (bel.,mil., tsk., vb)	3032	3000	2717	2178	1981	1953	1958
Toplam	13.728	14.751	15.047	15.097	15.246	15.367	15.492

Kaynak: e-Devlet Hizmetlerinin Geliştirilmesi Çalışma Grubu Raporu, 2018: 36

Belirtilen sayılara bakıldığında 2011 yılından itibaren toplam olarak arttığı görülmektedir. Böylelikle yıllar içindeki değişim daha net ortaya çıkabilmektedir. Tabii ki günümüzde web sitelerinin çok daha yaygın olduğunu da ifade etmek gerekmektedir.

Web sitesi kullanımını doğrudan internetle ilgili bir konu olduğu için bu noktada vatandaşların internete erişimleri de önemli bir konu olarak değerlendirilmektedir. 2023 yılında internete erişimi olan hane halkı oranı %95,5 olmuştur ve bu oran 2022 yılından 1,4 puan daha yüksektir. İnternet kullanan bireylerin oranı ise %87,1 olmuştur ve bu oran da geçen yıldan 2 puan fazladır. 2023 yılında özel amaçla resmi makamların web sitelerini ve uygulamalarını kullanan ve internet üzerinden kamu hizmetlerinden yararlanan bireylerin oranı %73,9 olmuştur. İnternet kullanım amaçlarına bakıldığında çeşitli farklılıkların olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda "E-devlet hizmetlerini kullanım amaçları arasında, %69,6 ile resmi makamlar veya kamu hizmetleri tarafından kendisi hakkında saklanan kişisel bilgilere erişme ilk sırayı almıştır. Bunu, %51,3 ile kamu kurumlarından veya kamu hizmetlerinden bir randevu alma veya rezervasyon yaptırma ve %48,2 ile kamu kuruluşlarına ait web sitelerinden bilgi edinme takip etmiştir." (Türkiye İstatistik

Kurumu [TÜİK], 2023). 2022 yılında özel amaçla resmi makamların web sitelerini ve uygulamalarını kullanan ve internet üzerinden kamu hizmetlerinden yararlanan bireylerin oranı %68,7 (TÜİK, 2022) olarak gerçekleşmiştir. 2009 Nisan-2010 Mart döneminde bu oranın %27,2 (TÜİK, 2011) olduğu göz önüne alındığında ciddi anlamda bir gelişimin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Bu oranlar vatandaşların web sitelerinden faydalandıklarını ortaya koymaktadır. Ancak internet kullananların oranına da bakıldığında bu web sitesi kullanım oranının her geçen gün artacağını ifade etmek mümkündür. Bu oranın artması daha katılımcı, daha şeffaf, daha iş birliğine açık bir yönetim anlayışının yerleşmesini kolaylaştırabilecek ve tüm bunlar açık hükümet girişiminin yerleşmesini ve gelişmesini sağlayabilecektir. Tabi bunların sağlanabilmesi adına yöneten ve yönetilenlerin bu noktada istekli ve bilinçli olmaları da gerekmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Açık hükümet, hükümet ve idare tarafından şeffaf, işbirlikçi ve katılımcı eylemleri içeren çok taraflı, siyasi ve sosyal bir süreçtir. Bu noktada yönetimler çeşitli adımlar atmışlardır ve atmaya da devam etmektedirler. Çünkü ifade edilen hususlar sürekli bir değişim içerisinde olan dünya ve bununla bağlantılı olarak yönetimlerden talepleri artan vatandaşlar, ortaya çıkan siyasal, ekonomik ve sosyal krizler, yeni kamu yönetimi, yönetim gibi yeni yönetim anlayışları ile gündemi sürekli meşgul etmiş ve açık hükümet girişimiyle birlikte daha fazla yaygınlaşma imkânı bulmuşlardır. Bu noktada Türkiye de özellikle 2000'li yıllarla birlikte şeffaflık, katılımcılık, hesap verebilirlik gibi noktalarda önemli adımlar atmıştır. 2010'lara doğru bilgi ve iletişim teknolojilerinden ve internetten daha fazla yararlanma noktasında e-devlet kapısı, web sitelerinin yaygınlaşması ve CİMER gibi uygulamaları hayata geçirmeye başlamıştır. İfade edilen uygulamaların yıllar içerisindeki değişimleri kayda değerdir. E-devlet kapısının oluşturulması ve geliştirilmesinde ortaya konulan yasal düzenlemeler, sunulan hizmet sayısının çeşitlenmesi, yapılan yatırımların artırılması gibi hususlar Türkiye'nin bu noktada dünya ölçeğinde oluşturulan endekslerdeki sıralamasını yükseltmektedir. Yine CİMER uygulaması özellikle önemli bir halkla ilişkiler aracı olarak hizmet sunmakta ve yöneten-yönetilen ilişkisine olumlu yönde katkı sunmaktadır. Günümüzde çok önemli bir yere sahip olan web siteleri de Türkiye'de kamu yönetimi içerisinde hemen her kademedeki önemli işlevler gören bir konuma gelmiştir. Bu uygulamalar etkin ve verimli bir yönetim anlayışı oluşturma, kaliteli hizmet sunma, zamandan, mekândan bağımsız olma, maliyetleri azaltma, şeffaflığı ve doğru orantılı olarak hesap verebilirliği artırma, katılımı sağlama ve artırma ve katılımı bağlantılı olarak yöneten ve yönetilenler arasında iş birliğini teşvik etme noktasında önemli bir işleve sahiptir. İfade edilen bu hususlar açık hükümetin güçlenmesini sağlamakta ve bağlantılı şekilde iyi yönetimler ortaya çıkarmaktadır. Bu da kamu yönetiminin temel amaçlarına sadık kalınmasını ifade etmektedir.

Açık hükümetin odak noktasını üç sütunun oluşturduğu görülmektedir: şeffaflık, katılım ve iş birliği. Bu sütunlar kamu değerini artırmaktadır. Bu da hükümete yönelik kabul ve güveni sağlamakta ve artırmaktadır. Bu noktada Türkiye'de yapılan ve bu çalışmada ifade edilen uygulamaların önemli olduğunu vurgulamak gerekir. Bununla beraber hükümet ve kamu yönetimi yeni teknolojilere açık olmalıdır. Modern bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı açık hükümetin başarısı için elzemdir. Ayrıca vatandaşlar ve sosyal gruplar modern bilgi ve iletişim teknolojilerinin desteğiyle siyasi süreçlere daha fazla entegre edilmelidir. Böylelikle hükümet ve idari eylemlerin etkinliği ve verimliliği artacak, kararların isabet oranı yükselecek, sunulan hizmetler daha kaliteli olacak, vatandaşların beklenti ve taleplerinin karşılanma durumları artacak, daha fazla şeffaf ve hesap verebilir yönetimler mümkün olacaktır. Tüm bunlar yönetimlerin meşruiyetini ve bununla bağlantılı olarak istikrarlarını da sağlayacak ve artıracaktır.

Kaynakça

Alkan, Ö. ve Ünver, Ş. (2020). Türkiye'de e-devlet hizmetlerinin kullanımını etkileyen faktörlerin analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34 (4), 1431-1453.

- Atmaca, K. (2016). 'E-devlet'ten 'olgun devlet'e ya da e-devlet'in olgunlaştırılması. *Denetim*, (2), 31-43.
- Bächtiger, A., Dryzek, J., Mansbridge, J., & Warren, M. (2018). *Deliberative Democracy: an introduction*. A. Bächtiger, J. Dryzek, J. Mansbridge, & M. Warren (Eds.), *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy* (ss. 1-31) içinde. (Oxford Handbooks). Oxford University Press.
- Baştan, S. ve Gökbunar, R. (2004). Kamu hizmetlerinin sunumunda e-devletle ilgili yeni gelişmeler: Tümeşik e-devlet sistemlerine doğru. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 71-89.
- Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi. <https://cbddo.gov.tr/kamu-dijital-donusum-lideri/>, adresinden 30.05.2024 tarihinde alınmıştır.
- Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2024/07/Kamu-Bilgi-ve-Iletisim-Teknolojileri-2024-Yili-Yatirim-Programi.pdf>, adresinden 26.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/sikca-sorulan-sorular>, adresinden 30.05.2024 tarihinde alınmıştır.
- Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. <https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/kamu-yonetiminde-bir-donusumun-hikayesi-cimer.pdf>, adresinden 06.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. <https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/CIIMERileCozumeKavusanlar2.pdf>, adresinden 06.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/AyinTarihi_Ocak2024Sayi3.pdf, adresinden 06.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- Çakır, C. (2015). E-devlet uygulamalarında karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 4 (7), 37-48.
- Çarıkcı, O. (2010). Türkiye'de e-devlet uygulamaları üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12), 95-122.
- Çelen, F. K., Çelik, A. ve Seferoğlu, S. S. (2011). Türkiye'deki e-devlet uygulamalarının değerlendirilmesi. *Akademik Bilişim Dergisi*, 9 (1), 1-9.
- Çiçek, H., Demirel, M. ve Onat, O. K. (2010). İşletmelerin web sitelerinin değerlendirilmesine ilişkin bir araştırma: Burdur ili örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (3), 187-206.
- Darıcı, M. (2020). Yeni kamu yönetimi ekseninde bir şikâyet mekanizması olarak Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER). *Türk İdare Dergisi*, (490), 93-114.
- Dede, A. (2024). Dijital iletişim, dijital vatandaşlık, dijital yönetim ve CİMER. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (1), 355-365.
- Delibaş, K. ve Akgül, A. E. (2010). Dünyada ve Türkiye'de e-devlet uygulamaları: Türkiye'de e-demokrasi ve e-katılım potansiyellerinin harekete geçirilmesi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13 (1), 100-144.
- Demirci, E. (2018). *Yönetimde temel kavramlar ve özellikler*. G. N. Zeytinoglu (Ed). Yönetim ve Organizasyon (s. 2-43). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Demirel, D. (2006). E-devlet ve dünya örnekleri. *Sayıştay Dergisi*, (61), 83-118.
- Doğan, K. C. ve Ustakara, F. (2013). Kamuda bir yapılanma dönüşümü olarak e-devlet ve e-yönetişim ilişkisi üzerine. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 2 (3), 1-11.
- Durgun, S., & Taş, İ. E. (2022). Türkiye'de yönetişimin izini aramak. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5 (3), 569-587.

- Durgun, M. (2023). *Kamu politikalarının oluşturulmasında açık strateji yaklaşımı ve katılım*. O. Karkacier ve M. Korkmaz (Ed.), Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Akademik Araştırma ve Derlemeler II (1. Baskı, s. 309-321) içinde. Platanus Publishing.
- E-Devlet Hizmetleri Geliştirme Çalışma Grubu Raporu (2018). <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/e-Devlet-Hizmetlerinin-Gelistirilmesi-Calisma-Grubu-Raporu.pdf>, adresinden 26.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- E-Devlete Geçişte Kamu Kurumları İnternet Siteleri ile İlgili Performans Raporu (2006). https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/bilgiislem/bid_mevzuat/Sayistay.pdf, adresinden 26.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- Efendioğlu, A. ve Sezgin, E. (2007). E-devlet uygulamalarında bilgi ve paylaşım güvenliği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (2), 219-236.
- Evans, A. M. ve Campos, A. (2013). Open government initiatives: Challenges of citizen participation. *Journal of Policy Analysis And Management*, 172-185.
- Geiger, C. P. ve Von Lucke, J. (2012). Open government and (linked)(open)(government)(data). *JeDEM-eJournal of eDemocracy and Open Government*, 4 (2), 265-278.
- Hansson, K., Belkacem, K. ve Ekenberg, L. (2015). Open government and democracy: A research review. *Social Science Computer Review*, 33 (5), 540-555.
- Kalağan, G., & Çiftçi, S. (2012). Kamu-özel sektör işbirliğinin kentsel mekâna yansması: kentsel dönüşüm örneği ve yeni aktörler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(2), 121-133.
- Karaca, Ş. ve Gübül, B. Ç. (2020). Kurumsal web sitelerinin işlevselliğinin, sunulan e-hizmetlerin ve halkla ilişkiler faaliyetlerinin içerik analizi yöntemiyle incelenmesi: Konya Büyükşehir Belediyesi web sitesi örneği. *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 55-65.
- Karaca, Y., & Özsalmanlı, A. Y. (2022). Kamu yönetiminde açık veri yönetimi ve şeffaflık: ABD ve İngiltere uygulamaları. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 121-140.
- Karsak, B. B. (2008). Web sitelerinin kurumsal kimlik açısından değerlendirilmesi: En beğenilen 20 şirket üzerine bir analiz. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (9), 165-179.
- Kaygısız, Ü. (2018). Daha demokratik bir yönetimin inşasında açık hükümet uygulamasının kullanılması: İsveç örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (6), 769-778.
- Kocacık, F. (2003). Bilgi toplumu ve Türkiye. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 1-10.
- Koçer, S. (2017). Kurumsal web sitelerinin kurum kimliği açısından incelenmesi: en çok tercih edilen üniversiteler üzerine bir analiz. *Journal of International Social Research*, 10 (53), 756-772.
- McDermott, P. (2010). Building open government. *Government Information Quarterly*, 27 (4), 401-413.
- Mecek, M. (2017). E-devlet ve e-belediye: kavramsal çerçeve ve türkiye'de belediye web sitelerine yönelik yapılan çalışmaların incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (Kayfor 15 Özel Sayısı), 1815-1851.
- Meijer, A. J., Curtin, D. ve Hillebrandt, M. (2012). Open government: connecting vision and voice. *International Review Of Administrative Sciences*, 78 (1), 10-29.
- Mert, Y. L. (2019). Kamu yönetiminde kurumsal iletişim: web siteleri üzerine bir analiz. *Journal of International Social Research*, 12 (62), 1513-1522.
- Metin, A. (2012). Türkiye'de e-devlet uygulaması ve e-devletin bürokrasiye etkisi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7), 97-108.
- Nam, T. (2012). Citizens' attitudes toward open government and government 2.0. *International review of administrative sciences*, 78 (2), 346-368.

- Naralan, A. (2008a). E-devlet'e etki eden faktörler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (2), 457-468.
- Naralan, A. (2008b). Türkiye'de e-devlet güçlükleri. *EKEV Akademi Dergisi*, 12(37), 27-40.
- Olson, K. (2014). *Deliberative democracy*. Jürgen Habermas (pp. 140-155) içinde. Routledge.
- Selvi, Ö., Ulucan, M. ve Coşgun, A. E. (2019). Halkla ilişkiler ve bir e-devlet uygulaması olarak CİMER. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (75), 13-37.
- Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (2022). <https://www.setav.org/adim-adim-ileriye-birlesmis-milletler-e-devlet-arastirmasinda-turkiye/>, adresinden 30.05.2024 tarihinde alınmıştır.
- Taş, İ. E., Durgun, S. ve Avşar, Y. (2024). Büyükşehir belediyelerinin stratejik planlarında şeffaflık arayışı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (67), 167-176.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2011). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2011-8572](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2011-8572), adresinden 3.6.2024 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2022). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?P=HanehalkiBilisim-Teknolojileri-\(Bt\)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?P=HanehalkiBilisim-Teknolojileri-(Bt)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587), adresinden 3.6.2024 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2023). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2023-49407](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2023-49407), adresinden 3.6.2024 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye İstatistik Kurumu, [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2023-49407](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2023-49407), adresinden 05.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye İstatistik Kurumu, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Girisimlerde-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2023-49393>, adresinden 05.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- Veljković, N., Bogdanović-Dinić, S. ve Stoimenov, L. (2014). Benchmarking open government: An open data perspective. *Government Information Quarterly*, 31 (2), 278-290.
- Yayınoğlu, P. E., Sayımer, İ. ve Zafer, A. (2007). Belediyelerin kurumsal web sitesi kullanımı üzerine bir inceleme: Londra Büyükşehir Yönetimi ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi web sitesi ana sayfalarının karşılaştırılması. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (7), 129-157.
- Yu, H. ve Robinson, D. G. (2011). The new ambiguity of open government. *UCLA Law Review Discourse*, 59, 178-208.
- Wijnhoven, F., Ehrenhard, M. ve Kuhn, J. (2015). Open government objectives and participation motivations. *Government Information Quarterly*, 32 (1), 30-42.
- Wirtz, B. W. ve Birkmeyer, S. (2015). Open government: Origin, development, and conceptual perspectives. *International Journal of Public Administration*, 38 (5), 381-396.
- <https://www.turkiye.gov.tr/hizmetler>, adresinden 28.05.2024 tarihinde alınmıştır.
- <https://www.turkiye.gov.tr/edevlet-istatistikleri?kullanici=Istatistikleri>, adresinden 28.05.2024 tarihinde alınmıştır.
- <https://obamawhitehouse.archives.gov/open/about/policy>, adresinden 01.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/freedom-information-act>, adresinden 01.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a7c194ded915d1c30daa8e6/7753.pdf>, adresinden 01.08.2024 tarihinde alınmıştır.

<https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/About/Overview/-E-Government-Development-Index>, adresinden 05.08.2024 tarihinde alınmıştır.

<https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/176-Trkiye>, adresinden 06.08.2024 tarihinde alınmıştır.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5690&MevzuatTur=21&MevzuatTertip=5>, adresinden 06.08.2024 tarihinde alınmıştır.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Davut AÇAR* Resul DURAN**

Makale Adı/Article Name

Yaşam Seyri Perspektifinden Ebeveynlik: Anne-Babaların Çocukluk Deneyimlerinin Günümüz Ebeveynlik Tutum ve Davranışlarına Etkisi

Parenting from a Life Course Perspective: The Impact of Parents' Childhood Experiences on Contemporary Parenting Attitudes and Behaviors

ÖZ

Bu çalışma yaşam seyri perspektifinden anne-babaların çocukluk deneyimlerinin onların mevcut ebeveynlik tutum ve davranışları üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, bireylerin kendi çocukluklarında yaşadıkları deneyimlerin, ebeveynlik yaklaşımlarını nasıl şekillendirdiğini anlamaktır. Bu bağlamda, nitel bir yöntem benimsenmiş ve veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşmeler, katılımcıların geçmiş deneyimlerini, ebeveynlik rollerindeki uygulamalarını ve çocuklarına yönelik tutumlarını detaylı bir şekilde ortaya koymayı hedeflemektedir. Araştırma, farklı demografik değişkenlere sahip 23 ebeveynin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma da katılımcıların çocukluklarından aldıkları duygusal ve davranışsal mirasların, kendi ebeveynlik yaklaşımlarını nasıl şekillendirdiği ve bu mirasların çocuklarına nasıl aktarıldığı üzerine yoğunlaşmaktadır. Ayrıca katılımcıların hem pozitif hem de negatif çocukluk deneyimlerini değerlendirerek, yaşadıkları deneyimlerin ebeveynlik stillerine etkisini ortaya koymaktadır. Çalışma bulguları, olumlu çocukluk deneyimlerinin ebeveynlerin çocuklarına destekleyici ve güven veren tutumlar benimsemelerine yardımcı olduğunu gösterirken, olumsuz deneyimlerin ise ebeveynlerin daha bilinçli olmalarını ve çocuklarını kısıtlamaktan kaçınmalarını teşvik ettiğini belirtmektedir. Özellikle ebeveynlerin kendi çocukluklarında maruz kaldıkları baskı ve kısıtlamaların, çocuklarına daha özgür bir ortam sağlama çabasını güçlendirdiğini ortaya koymuştur. Çalışmanın sonuçları, ebeveynlik müdahaleleri ve ebeveynlerin çocukluk deneyimlerinin dikkate alınmasının önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yaşam seyri teorisi, nesiller arası aktarım, ebeveynlik stilleri, çocukluk deneyimleri

ABSTRACT

This study delves deeply into the impact of parents' childhood experiences on their current parenting attitudes and behaviors from a life course perspective. The primary objective of the study is to understand how individuals' experiences during their own childhood shape their parenting approaches. In this context, a qualitative methodology was adopted, utilizing a semi-structured interview form as the data collection tool. The interviews aim to comprehensively reveal the participants' past experiences, their practices in parenting roles, and their attitudes toward their children. The research was conducted with the participation of 23 parents with various demographic characteristics. The study focuses on how the emotional and behavioral legacies inherited from the participants' childhoods shape their own parenting approaches and how these legacies are transmitted to their children. By evaluating both positive and negative childhood experiences, the research highlights how these experiences influence parenting styles. The findings suggest that positive childhood experiences help parents adopt supportive and reassuring attitudes towards their children, whereas negative experiences prompt parents to be more conscious and avoid restrictive behaviors. Specifically, the study reveals that parents who experienced pressure and restrictions during their own childhoods strive to provide a more liberating environment for their children. These results underscore the importance of considering parents' childhood experiences in parenting interventions and highlight the significance of these experiences in shaping parenting practices.

Keywords: Life course theory, intergenerational transmission, parenting styles, childhood experiences

* Öğr. Gör., Hakkari Üniversitesi, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri, davudacarr@gmail.com

** Öğr. Gör. Dr., Hakkari Üniversitesi, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri, resulduran@hakkari.edu.tr

Extended Abstract

The life course theory is a multidisciplinary approach aimed at understanding the experiences and events individuals encounter throughout their lives (Elder vd., 2003). This theory seeks to comprehend the relationships between events occurring at various stages of human life and examines the social and personal changes individuals face over their lifetimes (Hirschi & Gottfredson, 2017). Key concepts of the theory include significant life events, transitions, and the timing of these events. Additionally, it focuses on how these events interrelate with each other and with broader societal structures (Mayer, 2009).

Parenting is a complex social system influenced by parents' personalities, past experiences, and environmental factors (Belsky, 1984). Parental attitudes significantly impact children's emotional, social, and cognitive development. Research has shown that warm and supportive parental attitudes positively develop children's self-confidence and social skills (Schofield & Abraham, 2017). The intergenerational transmission of parenting styles significantly influences how parents behave towards their children. Studies have demonstrated that parenting styles persist across generations and are influential in shaping children's own parenting practices (IJzendoorn, 1992).

In this context, the aim of the research is to examine the impact of parents' childhood experiences on their current parenting attitudes and behaviors from the perspective of life course theory. While there is existing research on the intergenerational transmission of parental attitudes and behaviors, this study aims to delve deeper into the parenting attitudes and behaviors of contemporary parents.

This research employs a phenomenological approach to explore the common experiences of individuals based on their life narratives (Creswell & Creswell, 2021). The study group consists of 23 parents with diverse demographic characteristics. Participants were selected using maximum variation and convenience sampling methods, ensuring diversity in variables such as educational level, income status, and family structures during childhood.

Data was collected using semi-structured interview forms. During the interviews, participants were asked five questions related to life course theory. These questions focused on the impact of childhood experiences on personal development, the role of family relationships, the transmission of past experiences to future generations, the influence of social and cultural factors on parenting, and cultural interaction and selection.

Content and descriptive analysis techniques were used to analyze the data, with themes and sub-themes identified. To ensure the validity and reliability of the research, participant quotations were used, expert opinions were sought, and inter-coder reliability was calculated. These methods have strengthened the methodological integrity and reliability of the study's findings.

This study examines the impact of parents' childhood experiences on their current parenting attitudes and behaviors from the perspective of life course theory. The results indicate that childhood experiences significantly shape parenting styles in adulthood. Negative childhood experiences lead participants to adopt more conscious and liberal parenting approaches, while positive childhood memories reinforce the tendency to maintain this positive atmosphere in their own families. These findings align with similar studies in the literature (Stempleton vd., 2018; Sakti vd., 2023; An & Zhang, 2023).

Participants who grew up with love and support reported adopting more supportive parenting styles, whereas those who experienced pressure and neglect made conscious efforts to prevent their children from undergoing similar negative experiences. Participants who embraced democratic approaches stated they aimed to raise their children in a free and tolerant environment (Putallaz vd., 1998; Sekaran vd., 2021; Abraham vd., 2021).

Additionally, participants expressed a desire to pass on the warm relationships and familial support they experienced in their childhood neighborhood cultures to future generations. They emphasized the importance of not subjecting their children to excessive control and pressure. Participants who faced challenges living in underdeveloped cities preferred to reside in more developed areas to provide better educational and living opportunities for their children (Min vd., 2012; Ranieri & Barni, 2012; Smajović vd., 2023).

Parents highlighted the significant role of cultural heritage and social norms in shaping their parenting approaches. They acknowledged the influence of their upbringing but aimed to reflect this culture to their children in a balanced manner. They emphasized the importance of adopting democratic parenting attitudes to raise free and responsible individuals while noting the adverse effects of protective and restrictive approaches on children (Tan & Yasin, 2020; Barni vd., 2017; Glass vd., 1986; Varela vd., 2004).

In conclusion, life course theory provides a robust framework for understanding how childhood experiences shape adult parenting styles and their intergenerational transmission. Childhood experiences have profound and lasting effects on individuals' future behaviors and attitudes (Elder, 1998; Caspi & Moffitt, 1993; Shanahan, 2000; Cuconato vd., 2016; Bengtson, 2017).

Giriş

Yaşam seyri teorisi, bireylerin yaşamları boyunca karşılaştıkları deneyimlerin ve olayların anlaşılmasına yönelik çok disiplinli bir yaklaşımdır (Elder vd., 2003). Teori, insan yaşamının çeşitli aşamalarında meydana gelen olaylar arasındaki ilişkiyi anlamayı hedefler ve bireylerin yaşam boyu karşılaştıkları sosyal ve kişisel değişimleri inceler (Hirschi ve Gottfredson, 2017). Yaşam seyri teorisine göre bireyin yaşamı, içinde buldukları toplumsal ve tarihsel bağlarla şekillenen karmaşık bir süreçtir. Bu süreç bireyin biyolojik, psikolojik ve sosyal değişkenlerin bir araya geldiği, dinamik bir etkileşimler bütünü olarak görülür (Elder, 1998). Bu teorinin anahtar kavramları arasında bireyin yaşamı boyunca karşılaştığı önemli olaylar, geçiş dönemleri ve bu olayların zamanlaması yer alır. Ayrıca bireyin yaşamındaki olayların birbiriyle ve geniş toplumsal yapılarla nasıl ilişkili olduğu üzerinde durur (Mayer, 2009). Bunun dışında bireyin yaşamında meydana gelen değişiklikleri sadece geçmiş olayların bir sonucu olarak değil aynı zamanda bireyin kendi kararları ve eylemleri ile şekillenen bir süreç olarak ele alır (Elder, 1994; Herring, 2021). Yaşam seyri teorisi, bireylerin çocukluk deneyimlerinin, yetişkinlikte benimsedikleri ebeveynlik tarzlarını etkileyebileceğini öne sürmektedir (Littlewood, 2009).

Ebeveynlik olgusu ebeveynlerin kişilikleri, geçmiş deneyimleri ve çevresel faktörlerle etkileşim içinde olan karmaşık bir sosyal sistemdir (Belsky, 1984; Boivin vd., 2005). Ebeveynlerin tutumları, çocukların duygusal, sosyal ve bilişsel gelişimlerini önemli ölçüde etkiler. Bu bağlamda sıcak ve destekleyici ebeveyn tutumlarının çocukların kendine güven duygularını ve sosyal becerilerini olumlu yönde geliştirdiği araştırmalarla gösterilmiştir (Schofield ve Abraham, 2017). Ancak her anne ve babanın farklı çocuk yetiştirme tarzları olduğu için çocuklar üzerindeki psikososyal etkiler de farklılık gösterebilir (Carrasco vd., 2015). Ebeveynlik tarzlarının, çocukların akademik öz-kavramları ve davranış sorunları üzerinde dolaylı etkilere sahip olduğu da vurgulanmaktadır (Sangawi vd., 2018). Bunun yanında ebeveynlik tarzının kültürel bağlama göre değişken etkileri olabilir. Bazı kültürlerde otoriter ebeveynlik tarzı, bazı çocuklar için olumlu sonuçlar doğurabilirken, diğer kültürlerde bu tarz daha olumsuz sonuçlara yol açabilir. Bu durum da bize ebeveynlik tarzının çocukların sosyal uyumuna etkisini kültürel bir çerçevede değerlendirme gerekliliğini ortaya koymaktadır (Darling ve Steinberg, 1993).

Ebeveynlik tarzlarının nesiller arası aktarımı, ebeveynlerin çocuklarına olan davranışlarını büyük ölçüde etkileyebilir. Araştırmalar ebeveynlik tarzlarının nesiller boyu sürdüğünü ve çocukların kendi ebeveynlik pratiklerini şekillendirmede etkili olduğunu göstermektedir (IJzendoorn, 1992; Schofield ve Abraham, 2017). Bunun yanı sıra anne babaların çocukluk deneyimleri, yaşadıkları kültürel ve sosyal bağlam da onların ebeveynlik düşünce, tutum veya stillerinde etkili olabilmektedir (Chen ve Kaplan, 2001). Schönpluf' e (2001) göre nesiller arası aktarım; bir kuşaktan diğere bilgi, değer ve kültürel özelliklerin geçiş sürecidir. Bu aktarım her zaman seçici

bir doğaya sahiptir; yani tüm kültürel içerikler eşit olarak aktarılmaz. “İletim kuşakları” adı verilen faktörler; ebeveynlerin kişisel özellikleri, eğitim düzeyleri, ebeveynlik tarzları ve aile içi ilişkiler gibi; bu aktarım sürecini şekillendirir ve etkiler.

Literatür incelendiğinde bireylerin ebeveynlik tutum ve davranışlarının kendilerinin çocukluk deneyimlerinden, kendi anne babalarının ebeveynlik stillerinden etkilenebileceğini göstermektedir (Belsky vd., 2009). Miller ve Glass (1989), ebeveyn tutumları ile çocukların tutumları arasında benzerlikler olduğunu ve bu benzerliklerin yaşamın büyük bir çoğunluğunda olduğunu ileri sürmektedirler (akt. Vollebergh vd., 2001). IJzendoorn tarafından yapılan bir çalışma da, ebeveynlerin çocuklukta maruz kaldıkları ebeveynlik tarzlarının, kendi ebeveynlik tarzlarını şekillendirmede bilinçli veya bilinçsiz olarak etkili olduğunu belirtmektedir (IJzendoorn, 1992). Yapılan başka çalışmalarda ebeveynlik stiline aktarımının, özellikle reddedici ve düşmanca ebeveynlik tarzlarının ebeveynlerin ruh sağlığı durumları aracılığı ile nesiller arası aktarıldığını öne çıkarmaktadır (Uddin vd., 2020; He vd., 2020; Verhaar vd., 2022). Serbin ve Karp (2003) yaptıkları çalışmada, sorunlu ebeveynliğin kısmen de olsa kişinin kendi ebeveynlerinden öğrendikleri model davranışlar yoluyla geliştirdiklerini ortaya koymaktadır.

Literatür incelenmesinde, çocukluk döneminde ebeveyn-çocuk iletişimlerinin yaşamın gelecek yıllarında etkilerinin olma durumunun psikoloji biliminin psikoterapi yaklaşımlarından olan şema terapinin ilgi odağı haline geldiği görülmektedir (Koç ve Sarı, 2023). Jeffrey Young tarafından geliştirilen şema terapi (Young, 2003) bireyin çocukluk dönemine dayanan ve yetişkinlikte tekrar eden zararlı düşünce ve davranış kalıplarını tanımlamayı ve değiştirmeyi amaçlamaktadır (Masley vd., 2012). Yaklaşımın temelinde olan “erken dönem uyumsuz şemalar”, çocukluk veya ergenlikte oluşan ve yaşam boyu süren geniş temaları ifade eder. Bu şemalar kişinin kendisi ve başkalarıyla ilişkilerini etkileyen, işlevselliği bozan anılar, duygular, düşünceler ve bedensel duyuları kapsar (Young vd., 2003). Şema terapi ile ilgili yapılan çalışmalar bireylerin çocukluk deneyimlerine ait şemaların nesiller arası aktarımda etkili olduğu yönündedir (Shorey vd., 2012).

Yukarıda verilen bilgiler ışığında bu araştırmanın amacı anne-babaların çocukluk deneyimlerinin mevcut ebeveynlik tutum ve davranışlarına etkisini, yaşam seyri teorisi perspektifinden incelemektir. Ebeveynlerin tutum ve davranışlarının, nesiller arası aktarımına ilişkin araştırmalar mevcut olmakla birlikte (Neppl vd., 2009; Madden vd., 2015), genel olarak bu araştırmalar ebeveynlik davranışının sonuçları üzerine ya da ebeveynliğin olumlu/olumsuz noktalarına odaklanmıştır. Bu durumun yanı sıra mevcut literatürde anne tarafından yapılan ebeveynliğe odaklanmanın fazla olduğu söylenebilir (Lomanowska vd., 2015). Fakat ebeveyn olarak babaların da çocuk gelişiminde önemli bir noktada olduğu kaçınılmaz bir gerçektir (Louca ve Omari, 2020; Cabrera vd., 2007). Bu bakımdan bu araştırmada ebeveyn olarak 11 babanın da derinlemesine fikirlerine başvurulması ve ebeveynlik tutum ile davranışlarının nesiller arası aktarımının olumlu/olumsuz olarak bakılmadan objektif olarak derinlemesine incelenmesi, araştırmanın önemi olarak görülmektedir. Ayrıca literatür taramasında Wethington ve Dush (2007) tarafından yaşam seyri teorisinin, ebeveynlerin çocuklarıyla olan ilişkilerinin kalitesinin ve aile içi ilişkilerin yaşam evrelerine göre nasıl değiştiğini incelediği tespit edilmiştir. Bu çalışmada da günümüz anne-babalarının ebeveynlik tutum ve davranışlarını, çocukluk deneyimlerine dayalı olarak yaşam seyri perspektifinden derinlemesine ve fenomenolojik bir şekilde incelenmesi hedeflenmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın temel sorusu şudur: Anne-babaların çocukluk döneminde yaşadıkları deneyimler, mevcut ebeveynlik tutum ve davranışlarını yaşam seyri teorisi perspektifinden nasıl şekillendirmektedir ve bu tutum ve davranışlar nesiller arası aktarım süreçlerinde nasıl bir rol oynamaktadır? Araştırmanın hipotezi ise şu şekildedir: Anne-babaların

çocukluk dönemlerinde yaşadıkları olumlu veya olumsuz deneyimler, yetişkinlik dönemindeki ebeveynlik tutum ve davranışlarını belirgin bir şekilde etkilemekte ve bu tutum ile davranışlar, nesiller arası aktarım süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır.

1. Yöntem

1.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma, nitel araştırma tasarımına uygun olarak modellenmiştir. Fenomenolojik yaklaşım kullanılarak bireylerin yaşantıları temel alınarak bir fenomen hakkında ortak deneyimlerin keşfi amaçlanmıştır (Creswell ve Creswell, 2021). Fenomenolojik çalışmalar ile katılımcıların bir olayı, olguyu veya durumu nasıl deneyimlediklerini ilişkin detaylı olarak betimlenmesi sağlanabilir (Polkinghorne, 1989).

1.2. Çalışma Grubu

Bu araştırma çeşitli demografik özelliklere sahip 23 anne-babayı kapsayan bir çalışma grubu üzerine kurulmuştur. Nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğüne ilişkin tartışmalar sürmektedir ve farklı araştırma desenlerine özgü öneriler mevcuttur. Özellikle olgu bilim çalışmalarında örneklem hacminin 5 ila 25 arasında olması önerilmekte (Patton, 2005), veri doygunluğunun ise geçerli bir kriter olarak kabul edildiği belirtilmektedir (Neuman ve Robson, 2014). Bu çalışmada örneklem büyüklüğü ise veri toplama yöntemlerinin kısıtlamaları ve literatürdeki öneriler göz önünde bulundurularak dikkatlice belirlenmiştir. Anne ve babaların seçiminde maksimum çeşitlilik örnekleme ve kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi bir arada kullanılmıştır. Maksimum çeşitlilik örnekleme, araştırılan olguya ilişkin geniş bir bilgi yelpazesi sağlamak amacıyla çeşitli faktörlerin örnekleme dahil edilmesini temin eder (Neuman ve Robson, 2014).

Tablo 1. Ebeveynlik Yaklaşımlarına Çocukluk Deneyimlerinin Etkisi

		n/X
Katılımcı sayısı	Anne	12
	Baba	11
Yaş ortalaması	Anne ve baba	37
Gelir durumu	Gelirlerinden az	10
	Gelirlerine denk	7
	Gelirlerinden çok	6
Eğitim düzeyi	Lise mezunu	3
	Lisans mezunu	13
	Lisansüstü mezunu	7
Aile yapısı	Tek Ebeveynli	1
	Çekirdek Aile	11
	Geniş Aile	11
Çocukluğun geçtiği yer	Köy	5
	Kasaba/İlçe	2
	İl	14
	Büyükşehir	1

Tablo 1’de çalışmaya katılan katılımcıların demografik bilgileri sunulmuştur. Çalışmada 11 baba ve 12 anne üzerinde çalışılmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 37 olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların gelir durumlarına bakıldığında 10’u gelirlerinin giderlerinden az olduğunu, 7’si gelirlerinin giderlerine denk geldiğini ve 6’sı gelirlerinin giderlerinden fazla olduğunu belirtmiştir. Eğitim düzeyleri incelendiğinde 3 kişi lise, 13 kişi lisans ve 7 kişi lisansüstü mezunu olduğunu ifade etmiştir. Çocukluklarını geçirdikleri aile yapılarına göre 1 kişi tek ebeveynli aile,

11 kişi çekirdek aile ve 11 kişi geniş aile yapısında büyümüştür. Çocukluklarının geçtiği yerler ise 5 kişi için köy, 3 kişi için kasaba veya ilçe, 14 kişi için il ve 1 kişi için büyükşehir olarak kaydedilmiştir.

1.3. Veri Toplama

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak, araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış bir görüşme formu kullanılmıştır. Bu form, katılımcıların demografik bilgilerini (eğitim durumu, çocukluklarını geçirdikleri yer gibi) ve araştırma alt problemlerine yönelik soruları içermektedir. Araştırmanın veri toplama süreci kapsamında veri toplama aşamasına geçmeden önce ihtiyaç duyulan etik onay için Hakkari Üniversitesi'ne gerekli başvurular yapılmış ve Hakkari Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan gerekli onay alınmıştır (Evrak tarih ve sayı numarası: 03.05.2024-80855). Görüşme formunun taslağı, ilk hazırlık aşamasının ardından üç alan uzmanına gönderilmiş ve onların önerileri doğrultusunda düzenlenerek nihai hâline getirilmiştir. Görüşmeler öncesinde, katılımcılara bilgilendirilmiş onam formu sunulmuş ve onayları alınmıştır. Görüşmeler yaklaşık 25 dakika sürmüş ve bu süre zarfında katılımcıların görüşleri dikkatlice not edilmiştir. Görüşmeler, 4 Mayıs 2024 ile 14 Mayıs 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcı anne-babalara, yaşam seyri teorisinin anahtar kavramları ile ilişkilendirilen beş soru yöneltilmiştir. Görüşme soruları bulgular kısmında tablolarda verilmiş olup, burada görüşme sorularının yaşam seyri teorisi ile ilişkilendirilmesine sırasıyla değinilmiştir.

1. Geçmiş Deneyimlerin Kişisel Gelişim Üzerindeki Etkisi: Çocuklukta yaşanan deneyimlerin ve aile içi dinamiklerin kişinin kendi ebeveynlik tarzını nasıl şekillendirdiğini sormaktadır. Çalışmada yer alan bu soru; Yaşam Seyri Teorisi'nin bireyin geçmiş deneyimlerinin kişisel gelişim üzerindeki etkisini inceleyen anahtar kavramıyla doğrudan ilişkilidir.
2. Aile İçi İlişkilerin Rollerini: Çocukluk deneyimlerinin yetişkinlikteki ebeveynlik tutumlarına etkisi üzerine odaklanır. Çalışmada yer alan bu soru; aile içi ilişkilerin bireyin davranış ve tutumlarını nasıl şekillendirdiğine dair teorisinin vurguladığı bir başka önemli kavramdır.
3. Geçmişten Geleceğe Aktarım: Bireyin hangi çocukluk deneyimlerini gelecek nesillere aktarmak veya aktarmamak istediğini sorar ve bu kararların nedenlerini araştırır. Çalışmada yer alan bu soru; Yaşam Seyri Teorisi'nin geçmiş deneyimlerin gelecek nesillere nasıl aktarıldığını ele alan kavramıyla uyumludur.
4. Sosyal ve Kültürel Faktörlerin Etkisi: Ebeveynlik stiline üzerindeki sosyal ve kültürel etkileri incelemektedir. Çalışmada yer alan bu soru; Yaşam Seyri Teorisi'nde, bireyin gelişimini etkileyen çevresel ve kültürel faktörlerin rolü önemli bir tema olarak ele alınır.
5. Kültürel Etkileşim ve Seçim: Ebeveynliğe yaklaşırken kişinin kültürel arka planından hangi öğeleri bilinçli olarak dahil ettiğini veya hariç tuttuğunu sormaktadır. Çalışmada yer alan bu soru; teorisinin sosyal ve kültürel faktörlerin bireysel davranışlar ve tercihler üzerindeki etkisine dair kavramlarıyla ilişkilidir.

1.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde içerik analizi ve betimsel analiz teknikleri kullanılmıştır. İçerik analizi verilerin kavramsallaştırılmasını ve temalar aracılığıyla kavramlar arasındaki anlamlı ilişkilerin

ortaya çıkarılmasını amaçlar (Vaismoradi vd., 2016). Bu süreçte araştırma sorularına bağlı olarak hem tümevarım hem de tümdengelim analiz yöntemleri entegre edilmiştir. Analiz, üç ana aşamadan oluşur: hazırlık, düzenleme ve raporlama (Elo ve Kyngäs, 2008). Hazırlık aşamasında tamamlanan görüşmelerden elde edilen notlar metin olarak bilgisayara aktarılmış ve katılımcılara anonim kodlar (örn. k1, k2) atanmıştır. Tümdengelim sürecinde ise her bir araştırma alt problemi bir tema olarak kabul edilmiş ve analize başlamadan önce bu temalar için kullanılacak içerikler belirlenmiştir.

Düzenleme aşamasında tüm araştırmacılar ortak oturumlar düzenleyerek verileri kelime ve kavramlara indirgeyip özetlemişler, ardından yapılan kodlamaları gözden geçirerek fikir birliğine varmışlardır. Bu süreçte katılımcı görüşlerinden elde edilen ortak kelime ve kavramlar sentezlenerek araştırmanın genel temalarıyla uyumlu alt temalar oluşturulmuştur. Yıldırım ve Şimşek'e (2021) göre tümevarımcı yaklaşımda temel amaç verilerden yola çıkarak, kodlamaları açıklayabilecek kavramlar ve ilişkileri belirlemektir. Sonuç olarak düzenleme aşaması tamamlandıktan sonra, araştırma temaları, kategorileri ve kodları içeren tablolar raporlama aşamasında bulgular bölümünde detaylıca sunulmuştur.

Araştırmada geçerlik ve güvenilirliği sağlamak için izlenen prosedürler detaylı bir şekilde ele alınmıştır. İlk olarak araştırmanın inandırıcılığını artırmak amacıyla katılımcıların seçiminden bulguların raporlanmasına kadar olan süreç ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. İkinci olarak tüm araştırmacıların katıldığı ortak oturumlarda temalar, kategoriler ve kodlar üzerine tartışmalar yapılarak bu öğeler oluşturulmuştur. Ayrıca tema, kategori ve kodlar iki uzmana sunulmuş, bu uzmanların kategorileri ve kodları uygun temalar altında sınıflandırmaları istenmiştir. Uzmanların görüş birliği ve ayrılıkları Miles ve Huberman (1994) tarafından önerilen formül kullanılarak (Güvenilirlik = anlaşma/anlaşma + anlaşmazlık X 100) hesaplanmış ve kodlayıcılar arasındaki uyum %85 olarak bulunmuştur. Son olarak araştırma bulguları katılımcı alıntılarıyla desteklenerek sunulmuştur, böylece verilerin doğruluğu ve yorumların temellendirilmesi sağlanmıştır. Bu yöntemler çalışmanın metodolojik bütünlüğünü ve sonuçlarının güvenilirliğini güçlendirmiştir.

2. Bulgular

Bu araştırma, anne ve babaların çocukluk dönemlerindeki deneyimlerinin, onların mevcut ebeveynlik tutum ve davranışları üzerindeki etkisini yaşam seyri perspektifinden ele almaktadır. Araştırmanın amacı doğrultusunda her bir görüşme sorusuna ait veriler ayrı olacak şekilde tema, kategori ve kodlara ayrılarak tablolar şeklinde verilmiştir. Bu şekilde bir yapılandırma, araştırmanın verilerini detaylı şekilde inceleme olanağı sunmaktadır.

Tablo 2. Ebeveynlik Yaklaşımlarına Çocukluk Deneyimlerinin Etkisi

Görüşme sorusu	Tema	Kategori	Kod	n	Katılımcı İfadeleri
Çocukluğunuzda ebeveynlerinizin sergilediği davranışlar	Duygusal Etkileşim ve Yansımalar	Duygusal Yansımalar	Duygusal zorluklar	10	"Bazen üzüldüğüm oluyor, kendimde annemi gördüğümde hemen engel olmaya çalışıyorum; bu durumlar duygusal olarak beni çok etkiliyor." (k2), "Babamın yokluğu, bana hep bir eksiklik ve üzüntü olarak yansdı, bu da

				<i>zaman zaman evime ve aile hayatıma da yansıyor””(k5)</i>
	Olumlu Duygusal Etki	Pozitif çocukluk deneyimleri	8	<i>“Sevgi ve huzur içinde büyüdüm, bu pozitif duyguları kendi ailemde de devam ettirmeye çalışıyorum.” (k7), “Annem ve babam çok anlayışlı insanlar, birbirini çok seviyorlar; bende sevgi ve saygı çerçevesinde olan bir ailede büyüdüm ve bu yaklaşımı kendi eşim ve çocuğuma da yansıtmaya çalışıyorum.” (k9)</i>
Ebeveynlik Stilleri	Baskıcı/Engelleyici Tutum	Baskıcı ebeveynlik	5	<i>“Çocukluğumda baskıcı bir tutumla yetiştirildim, bu baskıcı tutumum olumsuz yanlara sebep oldu; şimdi bu stilin aksine daha özgür bir yaklaşım sergilemeye çalışıyorum.”(k12), “Babam çok kuralcı bir insandı, her şeyi sorgulardı; bu yüzden ben çocuğuma karşı yaşadığım bu şeylerden ötürü öyle bir yaklaşımda bulunmamaya çalışıyorum.” (k14)</i>
	Koruyucu/Kapsayıcı Tutum	Koruyucu ebeveynlik	6	<i>“Aşırı olmasa da koruyucu bir aile yapısı ile yetiştirildim; bu yapı kanımda var ve şu anda bir ebeveyn olarak bende de bu yönde bir tutum gelişmesine yol açmış olabilir.” (k21), “Ailem bana çok düşküncüydü, beni her konuda koruma içerisindediler; bu yaklaşımı kendi çocuğuma da yansıtıyorum, elimizden geldiğince onu korumaya çalışıyoruz.”(k17)</i>

Tablo 2’de “Duygusal Etkileşim ve Yansıma” ve “Ebeveynlik Stilleri” temaları altında bireylerin aile içindeki duygusal deneyimleri ve ebeveynlik yaklaşımları ele alınmaktadır. İlk tema duygusal yansıma kategorisinde, bireylerin yaşadıkları duygusal zorluklar kodunda örnek ifadelerle sunulmaktadır. İfadelerde bireylerin ailelerinden aldıkları duygusal mirasın kişisel yaşamlarını nasıl etkilediği yansıtılmıştır. Olumlu duygusal etki kategorisinde ise bireylerin pozitif çocukluk deneyimleri kodunda, ailedeki sevgi ve huzurun bireylerin kendi ailelerine nasıl aktarıldığı vurgulanmıştır.

“Ebeveynlik Stilleri” teması ise baskıcı/engelleyici tutum ve koruyucu/kapsayıcı tutum kategorilerine ayrılmaktadır. Aşırı otoriter ebeveynlik kategorisinde, bireylerin çocukluklarında maruz kaldıkları baskıcı tutumlar ve örnek ifadeler verilmektedir, bu tutumların bireylerin kendi ebeveynlik yaklaşımlarına etkileri tartışılmıştır. Koruyucu ebeveynlik kategorisinde ise koruyucu

ebeveynliğin bireyler üzerindeki etkileri, bireylerin kendi çocuklarına bu tutumu nasıl yansıttıkları örneklerle belirtilmiştir.

Tablo 3. Çocukluk Deneyimlerinin Yetişkin Ebeveynlik Pratiklerine Etkileri

Görüşme sorusu	Tema	Kategori	Kod	n	Katılımcı İfadeleri
Çocukluğunuzdan hangi deneyimlerin, bugünkü ebeveynlik tutum ve davranışlarınıza doğrudan etki ettiğini düşünüyorsunuz ve bu etkileri nasıl açıklarsınız?	Duygusal ve Davranışsal Miras	Pozitif Duygusal Miras	Sevgi ve destek	10	“Çocukluğumda yaşadığım saygı ve sevgi dolu ortam, beni daha ileriye dönük, olumlu adımlar atacak şekilde etkiledi. Aynı sevgi ve saygıyı kendi çocuğuma da göstermeye özen gösteriyorum.” (k14), “Anne babamızın desteğini her zaman hissettiğim için, çocuğum doğduğunda ona güvenli bir bağlanma sunmak adına elimden geleni yapıyorum, bu benim ebeveynlik tutumumda belirleyici bir faktör oldu.” (k12)
		Negatif Duygusal Miras	Baskı ve ihmal	8	“Babamın baskın olması benim çocukluğumda sürekli bir korku içinde büyümeme neden oldu, bu deneyimlerim yüzünden kendi çocuğumda da korkular oluşmasını engellemek için bilinçli çaba sarf ediyorum.” (k1), “Babamın bilinçli, annemin ise elinden gelmeyen sebeplerden ötürü beni ihmal etmesi, çocuklarımın üzerinde orantılı ve dengeli bir şekilde durmamı sağlıyor, onların ihmal edildiğini hissetmemeleri için özen gösteriyorum.” (k18)
	Ebeveynlik Modelleri	Demokratik Yaklaşımlar	Özgürlük ve hoşgörü	7	“Kati ve otoriter olmayan bir aile ortamında yetiştim, bu ortam bana ileride kendi çocuğuma saygı, sevilme ve değer görme gibi olumlu yaklaşımları rahatlıkla aktarmamı sağladı. Bu değerlerin çocuğum üzerinde de olumlu etkilerini gözlemliyorum.” (k5), “Ailem beni asla kısıtlamaz ve zorlamazdı, sevdiğim şeyleri yapmam için bana her zaman destek oldular. Ben de çocuğumun ilgi duyduğu şeyleri keşfetmesi ve onları yapabilmesi için gereken ortamı sağlamaya çalışıyorum.” (k14)
		Otoriter Yaklaşımlardan Kaçınma	Eski modellerden sapma	5	“Çocukluğumda otoriter bir ebeveynlik modeli ile büyütüldüm, ancak şimdi çocuğuma karşı demokratik bir ebeveynlik modeli sergilemeye özen gösteriyorum. Bu modeli benimsememdeki temel sebep, çocuğumun kendini daha özgür ve değerli hissetmesini sağlamak istememdir.” (k10), “Babam her ne kadar sinirli bir kişilikte olsa da cömert bir insandı ve çocuklarından hiçbir şeyi esirgemezdi. Ben de bu yönlerini model alarak, çocuğuma karşı hem sabırlı hem de cömert bir yaklaşım sergiliyorum.” (k11)

Tablo 3’te “Duygusal ve Davranışsal Miras” ve “Ebeveynlik Modelleri” temalarında, ailelerin çocuklarına geçirdiği duygusal ve davranışsal etkileri ve benimsenen ebeveynlik modelleri verilmektedir. Duygusal ve davranışsal miras teması altında, pozitif duygusal miras kategorisinde, bireylerin ailelerinden aldıkları sevgi ve desteğin nasıl pozitif bir ebeveynlik tutumuna dönüştüğü örnek ifadelerle anlatılmaktadır. Negatif duygusal miras kategorisinde ise bireylerin çocukluklarında yaşadıkları baskı ve ihmalin, kendi ebeveynlik pratiklerine nasıl etki ettiği üzerinde durulmaktadır.

Ebeveynlik modelleri temasında, demokratik yaklaşımlar kategorisinde özgürlük ve hoşgörü kodu verilmiştir. Bu kategori katı olmayan aile ortamlarının çocuklara nasıl olumlu değerler aktardığını ve bu değerlerin çocuklar üzerindeki etkilerini örneklerle açıklamaktadır. Otoriter yaklaşımlardan kaçınma kategorisinde ise eski modellerden sapma kodu ile çocukluklarında

yaşanan otoriter ebeveynlik modellerinden uzaklaşarak daha özgür ve değerli hissettiren yaklaşımların benimsendiği vurgulanmaktadır.

Tablo 4. Çocukluk Deneyimlerinin Gelecek Nesillere Aktarımı

Görüşme sorusu	Tema	Kategori	Kod	n	Katılımcı İfadeleri
Çocukluğunuzda yaşadığınız hangi deneyimleri gelecek nesillere aktarmak veya aktarmamak istiyorsunuz ve bunun nedenlerini nasıl açıklarsınız?	Pozitif Deneyimlerin Aktarımı	Kültürel ve Sosyal Değerler	Mahalle ve aile kültürü	3	“Çocukluğumda mahalle kültürünün getirdiği sıcak ilişkileri ve güvenli ortamları çok severdim. Bu deneyimlerin çocuklara sağladığı faydaları gelecek nesillere aktarmak istiyorum.” (k2), “Geniş aile bağlarımız ve akrabalarla olan ilişkilerimiz bana güç verdi, çocuklarımın da benzer bir ortamda büyümesini sağlamak istiyorum.” (k22)
		Aile Desteği ve Bağları	Aile desteği	6	“Ailemin beni desteklemesi ve özgüvenle yetiştirmesi, hayatta başarılı olmama yardımcı oldu. Bu pozitif yaklaşımı kendi çocuklarıma da aktarmayı çok istiyorum.” (k4) “Aile desteğinin çocukların gelişimindeki rolü büyük, bu yüzden kendi çocuğumun da benim yaşadığım gibi destekleyici bir aile ortamında büyümesini sağlamak istiyorum.” (k6)
	Negatif Deneyimlerin Reddi	Aşırı Kontrol ve Baskı	Kontrolcü tutum	4	“Babamın aşırı kontrolcü ve baskıcı tutumu çocukluğumda üzerimde büyük bir baskı oluşturdu. Bu deneyimlerin çocuğuma yansımaları kesinlikle istemiyorum.” (k9), “Kontrolcü ebeveynlikten kaçınarak çocuğumun kendi kararlarını özgürce alabilmesi için ona alan açmayı hedefliyorum.” (k15)
		Ekonomik ve Sosyal Sıkıntılar	Gelişmiş şehirde yaşam	2	“Gelişmemiş bir şehirde büyümenin getirdiği sınırlı imkanlarla karşılaştım. Çocuklarıma daha iyi eğitim ve yaşam imkanlarına sahip olmasını sağlamak için gelişmiş bir yerde yaşamalarını istiyorum.” (k14), “Çocukluğumun geçtiği küçük ve imkanları sınırlı şehirdeki zorlukları biliyorum, bu yüzden çocuklarıma büyük ve olanakları geniş bir şehirde büyümesini tercih ederim.” (k23)

Tablo 4’te “Pozitif Deneyimlerin Aktarımı” ve “Negatif Deneyimlerin Reddi” temaları işlenerek, bireylerin kendi çocuklarına aktarmak istedikleri pozitif deneyimler ve kaçınmak istedikleri negatif deneyimleri detaylandırılmaktadır. Pozitif deneyimlerin aktarımı teması altında, kültürel

ve sosyal değerler kategorisinde yer alan mahalle ve aile kültürü kodu, çocukluk döneminde yaşanan sıcak ilişkilerin ve güvenli ortamların çocuklar üzerindeki olumlu etkilerini ve bu deneyimlerin gelecek nesillere aktarılma arzusunu vurgulamaktadır. Aile desteği ve bağları kategorisinde ise, aile desteği kodu ele alınmış; aile desteğinin çocukların gelişiminde ne kadar önemli olduğu ve bireylerin bu pozitif yaklaşımı kendi çocuklarına aktarma isteği örnek ifadelerle açıklanmıştır.

Negatif deneyimlerin reddi teması, aşırı kontrol ve baskı kategorisi altında, kontrolcü tutum kodu ile ele alınmaktadır. Bireylerin çocukluklarında yaşadıkları kontrolcü ve baskıcı tutumların olumsuz etkileri ve bu deneyimlerin çocuklarına yansıtılmaması için gösterilen çabalar anlatılmaktadır. Ekonomik ve sosyal sıkıntılar kategorisinde ise gelişmemiş şehirde yaşam kodu, gelişmemiş şehirlerdeki sınırlı imkanlar ve bireylerin çocuklarının daha iyi eğitim ve yaşam imkanlarına sahip olması için gösterdikleri tercihler dile getirilmektedir.

Tablo 5. Sosyal ve Kültürel Faktörlerin Ebeveynlik Stiline Etkisi

Görüşme sorusu	Tema	Kategori	Kod	n	Katılımcı İfadeleri
Sizin ebeveynlik staliniz üzerinde sosyal ve kültürel faktörlerin ne derecede etkili olduğunu düşünüyorsunuz ve bu etkileri nasıl açıklarsınız?	Sosyal ve Kültürel Etkiler	Kültürel Mirasın Etkisi	Kültürel etki	5	"Doğduğum ve büyüdüğüm kültür beni çok etkilemişti, bundan memnunum da. Çocuklarıma çok yansıtılmamaya çalışıyorum." (k4), "Ben doğu kültüründe büyüdüm, evet istesen de istemesen de kendi kültüründen esintileri taşıyorum ama olabildiğince dengede tutmaya çalışıyorum." (k9)
		Toplumsal Normlar ve Beklentiler	Toplumsal etkiler	4	"Toplumsal normlar, aile, akraba, arkadaş ve diğer yaşadığımız coğrafyanın getirdiği etkilerin insanların ebeveynlik rolleri üzerinde doğrudan etkisi vardır." (k17), "Bizim yaşantımız çocuğumuzun da yaşamını etkiliyor. Nasıl bir çevrede ne şekilde yaşıyorsak zamanın getirdikleriyle birlikte çocuğumuzu da o şekilde büyütüyoruz." (k16)
	Ebeveynlik Stilleri ve Yaklaşımları	Demokratik ve Açık Eğitim	Demokratik ebeveynlik	3	"Demokratik ebeveynlik stili ile yetişen çocuklar kendi kendilerine yetebilen, duygularını yönetebilen, fikirlerini özgürce dile getirmekten çekinmeyen, sorumluluk bilinci ve özsaygısı yüksek kişiler olacağını düşünüyorum." (k21), "Eğer kendi kültürüme göre gitsem çocuklarıma kapalı bir kutu gibi yetiştirirdim ama olabildiğince onları demokratik, açık topluma uyacak şekilde yetiştiriyorum." (k3)
		Kısıtlayıcı ve Koruyucu Yaklaşımlar	Korumacı ve kısıtlayıcı	2	"Ataerkil toplumda babanın eve erkeksi baskısı, çocuklara olan ilgisizliği ve eşine uyguladığı şiddet benim ebeveynlik serüvenimde tam tersi bir ebeveyn olmaya çalışırken bocalamama sebep oldu." (k9), "Korumacı ebeveynlik stili çocuğumu olumsuz etkilediği için bu tutumu değiştirmeye çalışıyorum." (k1)

Tablo 5’te “Sosyal ve Kültürel Etkiler” ve “Ebeveynlik Stilleri ve Yaklaşımları” temaları ele alınarak, toplumsal ve kültürel etkilerin ebeveynlik üzerindeki rolü ve benimsenen ebeveynlik yaklaşımları incelenmektedir. Sosyal ve kültürel etkiler teması altında, kültürel mirasın etkisi kategorisi, kültürel etki kodu ile işlenmektedir. Bu kategoride bireylerin kendi büyüdükleri kültürün kişisel etkileri ve çocuklarına bu kültürel değerleri nasıl aktarmaya çalıştıkları üzerinde durulmaktadır. Toplumsal normlar ve beklentiler kategorisinde, toplumsal etkiler kodu ele alınmış; toplumsal normların ve çevresel faktörlerin ebeveynlik rolleri üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir.

Ebeveynlik stilleri ve yaklaşımları temasında, demokratik ve açık eğitim kategorisi, demokratik ebeveynlik kodu ile temsil edilmektedir. Bu kategori demokratik ebeveynlik stiline çocukların gelişimine olan pozitif katkıları ve bu yaklaşımın çocuklarda özgüven ve sorumluluk bilinci gibi özelliklerin gelişimini nasıl desteklediğini vurgulamaktadır. Kısıtlayıcı ve koruyucu yaklaşımlar kategorisinde, korumacı ve kısıtlayıcı kodu ise ataerkil toplum yapısının baskıcı etkileri ve korumacı ebeveynlik stiline çocuklar üzerindeki olumsuz sonuçları üzerinde durmaktadır ve bireylerin bu tutumları nasıl değiştirmeye çalıştıklarını anlatır.

Tablo 6. Çocuk Yetiştirme Sürecinde Kültürel ve Toplumsal Unsurların Kullanımı

Görüşme sorusu	Tema	Kategori	Kod	n	Katılımcı İfadeleri
Çocuk yetiştirirken, kendi kültürel arka planınızdan ve toplumunuzdan hangi öğeleri bilinçli olarak dahil ediyorsunuz veya dışarıda bırakıyorsunuz?	Kültürel Unsurların Dahil Edilmesi	Pozitif Kültürel Değerler	Saygı ve ahlak	6	“Saygı, sevgi, ahlak ve örf geleneklerimi çocuklarıma aktarıyorum çünkü bunlar toplumumuzun temel taşlarıdır ve çocuklarımda da bu değerleri benimsemesini istiyorum.” (k10), “Sevgi, saygı ve aidiyet duygusu gibi değerleri bilinçli olarak çocuklarımda yaşamına entegre ediyorum çünkü bu değerler toplumsal yaşamın bir parçasıdır ve bireyin sosyal uyumunu kolaylaştırır.” (k4)
		Toplumsal Bağların Güçlendirilmesi	Toplumsal bağlar	5	“Toplumsal yaşantımızın temel yapısını oluşturan daha huzurlu, mutlu bir dünya, toplum oluşturmak ve birey için milli, manevi ve evrensel değerlerin farkına varan kaliteli insan yetiştirmek istiyorum, bu yüzden bu değerleri ailemize kazandırmaya çalışıyorum.” (k13), “Geniş aileyi karıştırmamaya çalışıyorum ama kendi aile meselelerimizde akrabalarımızın da desteğini alıyorum, bu bağları güçlendiriyor.” (k6)
	Kültürel Unsurların Dışarıda Bırakılması	Olumsuz Kültürel Pratikler	Baskı ve kısıtlamalar	5	“Baskılardan kurtarmak istiyorum, kültürel zorunlulukları yok sayıyorum çünkü çocuğumun özgür ve özgüvenli bir birey olarak yetişmesini istiyorum.” (k15), “Sınırlayıcı ve insan hak özgürlüklerine aykırı her türlü öğeyi

dışarıda tutuyorum. Bir kültüre veya topluma dayalı dar kalıba sığdırılmış bir insan olmasından ziyade bir dünya vatandaşı olması yolunda her öğeyi destekliyorum.”(k18)

Tablo 6’da “Kültürel Unsurların Dahil Edilmesi” ve “Kültürel Unsurların Dışarıda Bırakılması” temaları, bireylerin çocuklarına aktarmak istedikleri kültürel değerler ve kaçındıkları olumsuz kültürel pratikler üzerine odaklanmaktadır. Kültürel unsurların dahil edilmesi teması altında, pozitif kültürel değerler kategorisi, saygı ve ahlak kodu işlenmektedir. Bu kategoride toplumsal değerlerin ve örf geleneklerin çocuklar üzerindeki olumlu etkileri ve bu değerlerin nasıl bilinçli bir şekilde yaşama entegre edildiği örnek ifadelerle anlatılmaktadır. Toplumsal bağların güçlendirilmesi kategorisinde ise toplumsal bağlar kodu ile, geniş aile ve akrabalar arası ilişkilerin güçlendirilmesinin önemi ve bu bağların bireyin sosyal ve manevi gelişimine katkısı vurgulanmaktadır.

Kültürel unsurların dışarıda bırakılması temasında, olumsuz kültürel pratikler kategorisi ile baskı ve kısıtlamalar kodu ele alınmaktadır. Bu kategori çocukların özgürlüklerini kısıtlayan ve bireyin kişisel gelişimine zarar verebilecek kültürel zorunlulukların reddedilmesini, çocukların daha özgür ve özgüvenli bireyler olarak yetiştirilmesi hedefini örneklerle açıklamaktadır. Bu yaklaşım çocukların dar kalıplara sığdırılmadan, evrensel değerlerle donatılarak yetiştirilmesini desteklemektedir.

3. Tartışma

Bu araştırmanın amacı anne-babaların çocukluk deneyimlerinin mevcut ebeveynlik tutum ve davranışlarına etkisini yaşam seyri teorisi perspektifinden incelemektir. Araştırma bulguları, çocukluk deneyimlerinin yetişkinlikteki ebeveynlik tarzlarını büyük ölçüde şekillendirdiğini göstermektedir. Çocuklukta yaşanan olumsuz duygusal deneyimlerin, bazı katılımcıların daha bilinçli ve özgür ebeveynlik yaklaşımlarını benimsemelerine neden olduğu görülmüştür. Buna karşılık, olumlu çocukluk anıları, katılımcıların kendi ailelerinde bu pozitif atmosferi sürdürme eğilimini güçlendirmiştir. Aşırı otoriter ebeveynlik tarzlarına maruz kalan bireyler, kendi ebeveynliklerinde daha az kısıtlayıcı olmayı tercih ederken, koruyucu bir aile ortamında büyüyenler ise bu tutumu kendi çocuklarına aktarma eğiliminde olmuşlardır (Tablo 2’ye bkz.). Bu çalışmanın bulguları, literatürdeki benzer çalışmalarla uyum göstermektedir. Anneler üzerinde yapılan bir araştırmada, annelerin olumsuz çocukluk deneyimlerinin, kendi çocukları üzerinde olumsuz etkilere sahip olduğu ve bu deneyimlerin uzun vadeli etkiler yaratarak ebeveynliklerine de yansıdığı belirlenmiştir (Stepleton vd., 2018). Bir başka sistematik literatür çalışması ise bireylerin çocukluk deneyimlerinin, ebeveynlik davranışları ve nesiller arası aktarım süreci üzerindeki etkilerine odaklanmıştır (Sakti vd., 2023). Ayrıca başka bir araştırma, ebeveynlerin psikolojik esnekliği ile çocuklarının psikolojik esnekliği arasındaki ilişkinin, ebeveynlik stilleri aracılığıyla önemli ölçüde etkilendiğini ortaya koymuştur (An ve Zhang, 2023). Çalışmanın bu bulguları neticesinde ebeveynlerin çocukluk deneyimlerinin, ebeveynlik stilleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu ve bu etkilerin nesiller arası aktarım potansiyeline sahip olduğu söylenebilir.

Çalışmada sevgi ve destekle büyüdüklerini dile getiren katılımcılar, bu olumlu duyguları kendi çocuklarına aktarma eğiliminde olduklarını belirtmiş ve bu durum onların daha destekleyici ve güven veren bir ebeveynlik stili benimsemelerine olanak tanımıştır. Öte yandan baskı ve ihmal altında büyüyen katılımcılar, bu olumsuz deneyimlerin kendi çocuklarına yansımaları engellemek için bilinçli bir çaba gösterdiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcılar ebeveynlik modelleri bağlamında, demokratik yaklaşımlar benimseyerek çocuklarını özgürlük ve hoşgörü ile yetiştirmeye çalıştıklarını, otoriter yaklaşımlardan kaçındıklarını ve geleneksel modellere meydan okuduklarını vurgulamışlardır (Tablo 3’e bkz.). Putallaz vd. (1998) tarafından yapılan araştırmalara göre birçok ebeveyn, kendi çocukluklarında aldıkları ebeveynlik stratejilerini kendi ebeveynliklerinde kullanma eğilimindedir. Chen ve Kaplan (2001) gibi araştırmacılar, ebeveynlik

tarzlarının nesilden nesile sürekliliğinin yüksek olduğunu göstermesine rağmen otoriter veya izin verici ebeveynlik yaklaşımlarının nesiller arası aktarımı üzerine sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır (Lawal vd., 2021). Hindistan’da iki nesil arasında yapılan bir araştırmada, sıcak ve destekleyici ebeveynlik tutumlarının nesiller arası aktarıldığı, ancak dış sosyal destekle yürütülen sert ebeveynlik tarzlarının terk edilmeye çalışıldığı belirlenmiştir (Sekaran vd., 2021). Ayrıca üç kuşak boyunca ebeveynlik stillerinin aktarımını inceleyen bir çalışmada, ilgili ve koruyucu ebeveynlik stillerinin nesiller arası aktarımının, ebeveynlerin depresif durumları ve sosyal destek alma durumları ile ilişkili olduğu ortaya konmuştur (Abraham vd., 2021). Çalışmanın bu bulguları neticesinde çocukluk deneyimlerinin yetişkinlerin ebeveynlik stillerini şekillendirmede derin ve kalıcı etkiler yarattığı söylenebilir.

Çalışmada yer alan katılımcılar, çocukluklarında yaşadıkları mahalle kültürünün sıcak ilişkilerini ve aile bağlarının sağladığı desteği gelecek nesillere aktarmak istediklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların üzerinde durduğu bu husus, olumlu sosyal ve kültürel değerlerin çocukların gelişimine olan katkısını vurgulamaktadır. Katılımcılar ayrıca aşırı kontrol ve baskı gibi olumsuz çocukluk deneyimlerini çocuklarına yansıtmamaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Ekonomik ve sosyal sıkıntılar bağlamında gelişmemiş bir şehirde yaşamının zorluklarını dile getiren katılımcılar, çocuklarının daha iyi eğitim ve yaşam olanaklarına sahip olması için gelişmiş yerlerde yaşamayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir (Tablo 4’e bkz.). Literatürde, değerlerin nesiller arası aktarımında aile ve aile içi ilişkilerin önemi vurgulanmaktadır (Min vd., 2012). Aile ilişkileri ve dinamikleri, ailenin içinde bulunduğu sosyal bağlarla birlikte değer aktarımında önemli bir aracı rol oynamakla birlikte değerlerin aktarımı karmaşık, çift yönlü ve seçici olabilmektedir (Ranieri ve Barni, 2012). Ahlaki değerlerin aktarımında ailenin rolünü inceleyen bir araştırmada, öğrencilerin ahlak anlayışları ile ailelerinin sosyal ve kültürel değerleri arasında yüksek derecede uyum tespit edilmiştir (Smajović vd., 2023). Aile bağlarının güçlü olduğu durumlarda, ebeveynlerin çocuklarına değer aktarımının etkili olduğu kaçınılmazdır (Akyol, 2020). Netice olarak çalışmanın bu bulguları çocukluk deneyimlerinin, ebeveynlerin gelecek nesillere aktarmak istedikleri değerler ve tutumlar üzerinde derin bir etkiye sahip olduğunu gösterebilir.

Ebeveynler kendilerini etkileyen kültürel miras ve toplumsal normların ebeveynlik yaklaşımları üzerinde önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Katılımcılar büyüdüğü kültürlerin etkilerini taşıdıklarını, ancak çocuklarına bu kültürü dengeli bir şekilde yansıtmaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Aynı zamanda çevresel faktörler ve yaşadıkları coğrafyanın ebeveynlik rollerini doğrudan etkilediğini dile getirmişlerdir. Demokratik ebeveynlik tutumlarını ve açık eğitim yöntemlerini benimseyen katılımcılar, çocuklarını özgür ve sorumlu bireyler olarak yetiştirmeye çalışırken, korumacı ve kısıtlayıcı tutumların olumsuz etkilerini fark ettikleri için bu tutumları değiştirmeye çaba göstermektedirler (Tablo 5’e bkz.). Modern dünyada teknolojinin gelişimiyle birlikte değişen ebeveynlik rolleri ve stillerinin çocukların ahlaki gelişimi üzerindeki etkisini inceleyen bir araştırma, disiplinli fakat sevgi dolu ebeveynlik tarzlarının, değer aktarımında ve çocukların ahlaki gelişiminde önemli bir rol oynadığını bulmuştur (Tan ve Yasin, 2020). İtalya’da 325 aile ile yapılan bir başka çalışmada, özellikle babaların çocukların gelişimine daha açık olduğu ve çocukların kendini geliştirme değerlerini daha çok savundukları tespit edilmiştir (Barni vd., 2017). Ayrıca üç kuşaktan oluşan aileler üzerinde yapılan bir araştırma, gençlerin ideolojilerinin zamanla kendi ebeveynlerine benzemeyebileceğini, ancak ebeveynlerin çocuklarının yetişkinlik dönemlerindeki ideolojik tutumlarını etkileme gücüne sahip olduğunu ve gençlerin de ebeveynlerinin tutumları üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur (Glass vd., 1986). Meksika’da farklı etnik kökenden ailelerle yapılan bir çalışmada, Meksika kökenli ebeveynlerin otoriter ebeveynlik tutumlarını daha çok benimsedikleri ve bu durumun ailelerin içinde bulunduğu ekolojik bağlamdan kaynaklandığı düşünülmüştür (Varela vd., 2004). Etnik kökenlere göre değişen sosyal ağların ebeveynlik üzerindeki etkisini inceleyen bir diğer araştırma, sosyal ağların ebeveynlik uygulamalarında yadsınamaz bir etkiye sahip olduğunu, ancak aile içi duygusal desteğin ebeveynlik uygulamalarıyla daha tutarlı bir ilişki gösterdiğini ortaya koymuştur

(MacPhee vd., 1996). Çalışmanın bu bulguları, ebeveynlerin sosyal ve kültürel çevrelerinin, ebeveynlik stilleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Anne ve babalar saygı, sevgi ve ahlak gibi temel toplumsal değerleri çocuklarına aktarmak istediklerini belirtmekte ve bu değerlerin toplumsal yaşamın bir parçası olduğunu, bireyin sosyal uyumunu kolaylaştırdığını vurgulamaktadırlar. Katılımcılar geniş aile ve akrabalarla olan ilişkilerin önemini kabul etmekte ve bu bağları güçlendirmek amacıyla bu ilişkileri desteklediklerini ifade etmektedirler. Ancak baskı ve kısıtlamalar gibi olumsuz kültürel pratikleri çocuklarının yaşamından çıkarmayı tercih ettiklerini, bunun da çocuklarının özgür ve özgüvenli bireyler olarak yetişmesini sağlamak için bilinçli bir seçim olduğunu belirtmektedirler (Tablo 6'ya bkz.). Türk baba ve oğulları arasında yapılan bir çalışmada, kolektivist değerlerin bireyselci değerlere kıyasla daha fazla aktarıldığı, bunun da toplumsal uyum ve grup devamlılığını destekleyen kültürel normların bir yansıması olduğu gösterilmiştir (Schöpflug, 2001). Nesiller arası değer aktarımını inceleyen başka bir çalışmada ailelerin meslekleriyle ilişkilendirdikleri değerlerin çocuklarına aktarımının daha etkili olduğu bulunmuştur (Kupangwa vd., 2023a). Geniş ailelerin sahip olduğu ve işlettiği şirketlerde, ailelerin önem verdikleri değerleri savundukları ve bu değerlerin nesiller arası aktarımının, aile kimliklerinin oluşturulmasında ve aile şirketlerinin ömürlerine olumlu katkı sağladığı belirlenmiştir (Kupangwa vd., 2023b). Farklı kültürel arka planlara sahip annelerin ebeveynlik stillerine etki eden faktörlerin incelendiği bir araştırmada ise, otoriter ebeveynlik uygulamalarının stres ile arttığı, ancak sosyal destek ile azaldığı; bunun yanı sıra annelerin ebeveynlik uygulamalarının, yaşadıkları ülke ile doğrudan bir bağlantı kurmanın zor olduğu sonucuna varılmıştır (Su ve Hynie, 2011). Çalışmanın bu bulguları, ebeveynlerin çocuklarını yetiştirirken kültürel unsurları nasıl ele aldıklarını ve toplumsal değerler ile bireysel özgürlükler arasında nasıl bir denge kurmaya çalıştıklarını göstermektedir.

Yukarıda sunulan çalışmanın sonuçları ve sonuçlara ilişkin tartışmalar göz önüne alındığında yaşam seyri teorisi, bireylerin yaşam deneyimlerinin zaman içinde nasıl biriktiğini ve bu deneyimlerin kişisel gelişim üzerinde uzun vadeli etkiler yarattığını inceleyen bir çerçevedir (Elder, 1998). Yaşam seyri teorisi bireyin çocukluk deneyimlerinin, yetişkinlikteki ebeveynlik tarzlarını şekillendirmede önemli bir rol oynadığını ve bu tarzların gelecek nesillere nasıl aktarılabilirliğini vurgulamaktadır (Elder ve Giele, 2009). Araştırmanın sonuçlarına bakıldığında çocuklukta yaşanan deneyimlerin, yetişkin ebeveynlerin davranışlarını olumlu veya olumsuz yönden derinden etkilediği görülmektedir. Özellikle çocukluk döneminde yaşanan baskıcı ebeveyn tutumlarına maruz kalan bireylerin, yetişkinliklerinde daha az kısıtlayıcı ebeveynlik stilini benimseme eğiliminin, yaşam seyri teorisinin “dönemsel etki” kavramıyla örtüştüğü söylenebilir. Dönemsel etki kavramı, bireylerin geçmiş deneyimlerinin gelecekteki davranış ve tutumlarını nasıl şekillendirebileceğini açıklar (Caspi ve Moffitt, 1993). Çalışmanın bu bulgusu yaşam seyri teorisinin, bireyin geçmiş deneyimlerinin etkisini vurgulayan temel açıklamalarından biridir.

Ayrıca olumlu çocukluk anılarının ebeveynlerin kendi ailelerinde bu pozitif atmosferi sürdürme eğilimini güçlendirmesi, “gelişim yolları” kavramı ile uyumludur. Gelişim yolları kavramı bireylerin yaşam yollarının, karşılaştıkları deneyimler tarafından nasıl şekillendirildiğini ve bireylerin yaşam deneyimlerin bireyin gelecekteki seçimleri ve davranışları üzerinde nasıl etkili olabileceğini vurgular (Shanahan, 2000; Cuconato vd., 2016). Yaşam Seyri Teorisi aynı zamanda deneyimlerin nesiller arası nasıl aktarıldığını da inceler, böylece çocukluk deneyimlerinin ebeveynlik stilleri üzerindeki belirleyici etkisinin yanı sıra bu etkilerin çocuklara nasıl geçtiğini de anlamamızı sağlayabilir (Bengtson, 2017). Sonuç olarak yaşam seyri teorisinin anahtar kavramları (Elder vd., 2003), çocukluk deneyimlerinin yetişkin ebeveynlik stillerini ve bu stillerin nesiller arası aktarımını derinlemesine anlamamız için güçlü bir çerçeve sunabilir.

4. Sınırlılıklar ve Öneriler

Çalışmanın 23 anne-baba ile yürütülmüş olması genel sonuçlar çıkarmak için sınırlı olabilir. İkinci olarak veri toplamanın yalnızca yarı yapılandırılmış görüşmelerle sınırlı kalması,

katılımcıların yaşadığı deneyimlerin daha objektif bir ölçümü için ek veri toplama yöntemlerinin olmayışı da sınırlılık olarak görülebilir.

İlgili konuyu araştırmak isteyen araştırmacılar, daha büyük ve çeşitli bir katılımcı grubu ile çalışmayı genişletebilir ve bu şekilde bulguların genelleştirilebilirliğini ve kültürel çeşitlilik açısından zenginliğini artırabilir. Bunun dışında katılımcıların deneyimlerini daha kapsamlı bir şekilde anlamak için nicel veri toplama yöntemleri eklemek yararlı olabilir. Ayrıca psikolojik testler kullanılarak, katılımcıların çocukluk deneyimlerinin duygusal ve bilişsel yönleri daha derinlemesine incelenebilir. Örnek olarak; travma, bağlanma stilleri veya ebeveynlik tutumları ile ilgili testler, elde edilen verilerin daha zengin ve ayrıntılı bir şekilde analiz edilmesine olanak sağlayabilir. Farklı yöntemlerle yapılacak farklı çalışmalar, çocukluk deneyimlerinin ebeveynlik üzerindeki etkilerini daha ayrıntılı bir şekilde analiz etme imkanı sunacaktır. Ayrıca araştırmanın farklı kültürel bağlamlarda uygulanması, ebeveynlik stilleri ve pratikleri üzerindeki kültürel etkilerin daha geniş bir perspektiften incelenmesine olanak tanıyabilir.

Sonuç

Yapılan bu araştırma ebeveynlerin çocukluk dönemlerindeki deneyimlerinin, onların mevcut ebeveynlik tutum ve davranışları üzerindeki etkisini yaşam seyri perspektifinden incelemiştir. Çalışmanın bulguları analizi sonucunda çocuklukta yaşanan olumlu ve olumsuz deneyimlerin, yetişkinlikteki ebeveynlik tarzlarını belirgin bir şekilde etkilediğini göstermektedir. Sevgi ve destekle büyüyen bireyler, bu olumlu duyguları kendi çocuklarına aktarırken, baskı ve ihmal altında büyüyenler, bu olumsuz deneyimlerin çocuklarına yansımaması için bilinçli bir çaba göstermektedir. Demokratik ebeveynlik yaklaşımlarını benimseyen katılımcılar, otoriter yaklaşımlardan kaçınmakta ve çocuklarını özgürlük ve hoşgörü ile yetiştirmektedir. Hem anne hem babaların katıldığı bu araştırmanın bulguları, ebeveynlik tarzlarının nesiller arası bir süreklilik gösterdiğini ve çocukluk deneyimlerinin yetişkin ebeveynlik stillerini şekillendirmede önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Araştırmanın alana katkısına bakıldığında ise; çocukluk deneyimlerinin ebeveynlik üzerindeki etkisini yaşam seyri teorisi çerçevesinde ele alarak, ebeveynlik tutumlarının nesiller arası aktarımını daha iyi anlamamızı sağlamasıdır. Gelecekte yapılacak olası araştırmalar, farklı kültürel bağlamlarda ebeveynlik stillerinin nasıl değiştiğini ve teknolojinin bu süreçlere/değişimlere olan etkisini inceleyebilir. Bunun dışında ebeveynlerin yaşlarına, çocuklarının yaşlarına ve anneler ile babalar arasındaki farklılıklara göre kıyaslamalar yapılması da yararlı olabilir. Netice olarak ebeveynlerin çocukluk deneyimlerinin, onların ebeveynlik becerilerini geliştirmek için nasıl kullanılabileceğine dair müdahale programları geliştirilerek, daha bilinçli ve destekleyici ebeveynlik yaklaşımlarının yaygınlaştırılmasına katkı sağlanabilir.

Kaynakça

- Abraham, E., Letkiewicz, A., Wickramaratne, P., Bunyan, M., Dijk, M., Gameraff, M., Posner, J., Talati, A., & Weissman, M. (2021). Major depression, temperament, and social support as psychosocial mechanisms of the intergenerational transmission of parenting styles. *Development and Psychopathology*, 34, 1997 - 2011. <https://doi.org/10.1017/S0954579421000420>
- Akyol, F. (2020). Evliliğin nesiller arası aktarım aracılığıyla toplumsal yeniden üretimi. *Turkish Studies - Social*, 15(6), 2801-2813. <https://dx.doi.org/10.47356/TurkishStudies.45465>
- An, D., & Zhang, X. (2023). Intergenerational transmission of psychological flexibility: The mediating role of parenting style and the moderating role of teacher support. *Psychological Reports*, 332941231206457. <https://doi.org/10.1177/00332941231206457>
- Barni, D., Ranieri, S., Donato, S., Tagliabue, S., & Scabini, E. (2017). Personal and family sources of parents' socialization values: A multilevel study. *Avances en Psicología*

Latinoamericana, 35, 9-22.
<https://doi.org/10.12804/REVISTAS.UROSARIO.EDU.CO/APL/A.3468>

- Belsky J (1984) The determinants of parenting: A process model. *Child Development*, 55, 83–96.
- Belsky, J., Conger, R., & Capaldi, D. (2009). The intergenerational transmission of parenting: Introduction to the special section.. *Developmental psychology*, 45(5), 1201-4. <https://doi.org/10.1037/a0016245>
- Bengtson, V.L. (2017). *Families and faith: How religion is passed down across generations*. Oxford University Press.
- Boivin, M., Pérusse, D., Dionne, G., Sayset, V., Zoccolillo, M., Tarabulsky, G. M., Tremblay, N., & Tremblay, R.E. (2005). The genetic-environmental etiology of parents' perceptions and self-assessed behaviours toward their 5-month-old infants in a large twin and singleton sample. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines*, 46(6), 612–630. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2004.00375.x>
- Cabrera, N., Shannon, J., & Tamis-LeMonda, C. (2007). Fathers' influence on their children's cognitive and emotional development: From toddlers to Pre-K. *Applied Developmental Science*, 11, 208 - 213. <https://doi.org/10.1080/10888690701762100>
- Carrasco, M., Holgado-Tello, F., & Serrano, M. (2015). Intraparental inconsistency: The influence of parenting behaviors on aggression and depression in children. *Family Relations*, 64, 621-634. <https://doi.org/10.1111/FARE.12168>
- Caspi, A., & Moffitt, T.E. (1993). When do individual differences matter? A paradoxical theory of personality coherence. *Psychological Inquiry*, 4(4), 247-271.
- Chen, Z., & Kaplan, H. (2001). Intergenerational transmission of constructive parenting. *Journal of Marriage and Family*, 63, 17-31. <https://doi.org/10.1111/J.1741-3737.2001.00017.X>
- Creswell, J.W., & Creswell, J.D. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. S. B. Demir ve M. Bütün (Çev. Ed.). Siyasal Kitabevi.
- Cuconato, M., Walther, A., & Zannoni, F. (2016). Educational trajectories at the crossroad between life course and education. An interactive theoretical approach. *Journal of Theories and Research in Education*, 11, 41-60. <https://doi.org/10.6092/ISSN.1970-2221/6212>
- Darling, N., & Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*, 113, 487-496. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.113.3.487>
- Elder, G. (1994). Time, human agency, and social change: Perspectives on the life course. *Social Psychology Quarterly*, 57, 4-15. <https://doi.org/10.2307/2786971>
- Elder, G. (1998). The life course as developmental theory. *Child development*, 69(1), 1-12. <https://doi.org/10.1111/J.1467-8624.1998.TB06128.X>
- Elder, G. H., Jr., & Giele, J. Z. (2009). Life course studies: An evolving field. G. H. Elder, Jr. & J. Z. Giele (Eds.), *The craft of life course research* içinde (1–24 ss.). The Guilford Press.
- Elder, G. H., Johnson, M. K., & Crosnoe, R. (2003). The emergence and development of life course theory. *Handbook of the life course* içinde (3-19 ss.). Springer, Boston, MA.
- Elo, S., & Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of advanced nursing*, 62(1), 107-15 . <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x>
- He, Y., Liu, C., Chen, Y., Huang, J., & Luo, R. (2020). Intergenerational transmission of parenting style in rural China and the mediation effect of Caregiver's mental health. *Children and Youth Services Review*, 117(105319). <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105319>
- Glass, J & Bengtson, V.L. (1986). Attitude similarity in threeneration families: Socialization, status inheritance or reciprocal influence. *American Sociological Review*, 51, 685-698.
- Herring, J. (2021). Life Course Theory. In *Law through the Life Course* (pp. 9–44). Chapter, Bristol University Press.. <https://doi.org/10.1332/policypress/9781529204667.003.0002>

- Hirschi, T., & Gottfredson, M. R. (2017). Control theory and the life-course perspective. *The Craft of Criminology* içinde (241-254 ss.). Routledge.
- IJzendoorn, M. (1992). Intergenerational transmission of parenting: A review of studies in nonclinical populations. *Developmental Review*, 12, 76-99. [https://doi.org/10.1016/0273-2297\(92\)90004-L](https://doi.org/10.1016/0273-2297(92)90004-L)
- Jeffrey, E.Y., Janet, S.K., & Marjorie, E.W. (2003). *Schema therapy: A practitioner's guide*. Guilford Press.
- Kupangwa, W., Farrington, S., & Venter, E. (2023a). The role of values in enhancing longevity among indigenous black South African family businesses. *The Southern African Journal of Entrepreneurship and Small Business Management*, 15(1), a555. <https://doi.org/10.4102/sajesbm.v15i1.555>
- Kupangwa, W., Farrington, S., & Venter, E. (2023b). Transgenerational value transmission in business-owning families: An indigenous African perspective. *Journal of Family Business Management*, 14(4), 748-770. <https://doi.org/10.1108/jfbm-06-2023-0091>
- Lawall, A., Tram, J., & Kumar, N. (2021). The impact of parenting styles on subsequent parenting styles in sons. *The Family Journal*, 30, 444 - 449. <https://doi.org/10.1177/10664807211052306>
- Littlewood, M.F. (2009). *Parenting styles and values: Mechanisms of intergenerational continuity and discontinuity*. Western Carolina University.
- Lomanowska, A.M., Boivin, M., Hertzman, C., & Fleming, A.S. (2017). Parenting begets parenting: A neurobiological perspective on early adversity and the transmission of parenting styles across generations. *Neuroscience*, 342, 120–139. <https://doi.org/10.1016/j.neuroscience.2015.09.029>
- Louca, E., & Omari, O. (2020). The (Neglected) role of the father in Children's mental health. *New Ideas in Psychology*, 59, 100782. <https://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2020.100782>
- MacPhee, D., Fritz, J., & Miller-Heyl, J. (1996). Ethnic variations in personal social networks and parenting. *Child Development*, 67, 3278-3295. <https://doi.org/10.1111/J.1467-8624.1996.TB01914.X>
- Madden, V., Domoney, J., Aumayer, K., Sethna, V., Iles, J., Hubbard, I., Giannakakis, A., Psychogiou, L., & Ramchandani, P. (2015). Intergenerational transmission of parenting: Findings from a UK longitudinal study. *The European Journal of Public Health*, 25, 1030-1035. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckv093>
- Masley, S., Gillanders, D., Simpson, S., & Taylor, M. (2012). A Systematic review of the evidence base for schema therapy. *Cognitive Behaviour Therapy*, 41, 185-202. <https://doi.org/10.1080/16506073.2011.614274>
- Mayer, K.U. (2009). New directions in life course research. *Annual Review of Sociology*, 35, 413-433. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.34.040507.134619>
- Miles, M.B., & Huberman, A.M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage.
- Min, J., Silverstein, M., & Lendon, J. (2012). Intergenerational transmission of values over the family life course. *Advances in Life Course Research*, 17, 112-120. <https://doi.org/10.1016/J.ALCR.2012.05.001>
- Neppl, T.K., Conger, R.D., Scaramella L.V., & Ontai, L.L. (2009) Intergenerational continuity in parenting behavior: mediating pathways and child effects. *Dev Psychol*, 45, 1241–1256.
- Neuman, W.L. & Robson, K. (2014). *Basics of social research*. Pearson Canada.
- Patton, M.Q. (2005). *Qualitative Research*. John Wiley ve Sons.

- Polkinghorne, D.E. (1989). Phenomenological research methods. *Existential-phenomenological perspectives in psychology: Exploring the breadth of human experience* içinde (41-60 ss.). Springer US.
- Putallaz, M., Costanzo, P R., Grimes, C.L., & Sherman, D.M. (1998). Intergenerational continuities and their influences on children's social development. *Social development*, 7(3), 389-427.
- Ranieri, S., & Barni, D. (2012). Family and other social contexts in the intergenerational transmission of values. *Family Science*, 3, 1-3. <https://doi.org/10.1080/19424620.2012.714591>
- Ryan C.,S., Scott, A., & Gregory, L.S. (2012). An examination of early maladaptive schemas among substance use treatment seekers and their parents. *Contemporary Family Therapy*, 34(3), 429-441.
- Sakti, D. S., Maheswara, A. P., Kurnianto, A. B., & Wijayanti, A. P. (2023). Linkage of mother's childhood adversity experience and the intergenerational transmission of parenting violations: A systematic literature review. *Proceedings of International Conference on Psychological Studies (ICPsyche)*, 4(1), 353-380. <https://doi.org/10.58959/icpsyche.v4i1.52>
- Sangawi, H., Adams, J., & Reissland, N. (2018). The impact of parenting styles on children developmental outcome: The role of academic self-concept as a mediator. *International Journal of Psychology*, 53(5), 379-387.
- Schofield, T., & Abraham, W. (2017). Intergenerational continuity in attitudes: A latent variable family fixed-effects approach. *Journal of Family Psychology*, 31, 1005-1016. <https://doi.org/10.1037/fam0000375>
- Schönpflug, U. (2001). Intergenerational transmission of values: The role of transmission belts. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(2), 174-185.
- Sekaran, V., Bailey, A., Kamath, V., Ashok, L., Ravindran, S., Kamath, A., & Hegde, A. (2021). 'No, you should not beat our child because he will become aggressive:' Applying a multi-method approach to explore intergenerational transmission of parenting practices. *PLoS ONE*, 16. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0258306>
- Serbin, L., & Karp, J. (2003). Intergenerational studies of parenting and the transfer of risk from parent to child. *Current Directions in Psychological Science*, 12, 138 - 142. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.01249>
- Shanahan, M. J. (2000). Pathways to adulthood in changing societies: Variability and mechanisms in life course perspective. *Annual Review of Sociology*, 26(1), 667-692.
- Smajović, A., Ramić, B., & Rebihić, E. (2023). The role of the family in mediating moral values. *Društvene i Humanističke Studije (Online)*, 8(2), 23. <https://doi.org/10.51558/2490-3647.2023.8.2.481>
- Stempleton, K., Bosk, E., Duron, J., Greenfield, B., Ocasio, K., & Mackenzie, M. (2018). Exploring associations between maternal adverse childhood experiences and child behavior. *Children and Youth Services Review*, 95, 80-87. <https://doi.org/10.1016/J.CHILDYOUTH.2018.10.027>
- Su, C., & Hynie, M. (2011). Effects of life stress, social support, and cultural norms on parenting styles among mainland Chinese, European Canadian, and Chinese Canadian immigrant mothers. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42, 944 - 962. <https://doi.org/10.1177/0022022110381124>
- Tan, W., & Yasin, M. (2020). Parents' roles and parenting styles on shaping children's morality. *Universal Journal of Educational Research*, 8(3C), 70-76 <https://doi.org/10.13189/ujer.2020.081608>

- Uddin, J., Alharbi, N., Uddin, H., Hossain, M., Hatipoğlu, S., Long, D., & Carson, A. (2020). Parenting stress and family resilience affect the association of adverse childhood experiences with children's mental health and attention-deficit/hyperactivity disorder. *Journal of affective disorders*, 272, 104-109. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.03.132>
- Vaismoradi, M., Jones, J., Turunen, H., & Snelgrove, S. (2016). Theme development in qualitative content analysis and thematic analysis. *Journal of Nursing Education and Practice*, 6, 100. <https://doi.org/10.5430/JNEP.V6N5P100>
- Varela, R., Vernberg, E., Sánchez-Sosa, J., Riveros, A., Mitchell, M., Mashunkashey, J., Juan, K., & Sanchez-Sosa, J. (2004). Parenting style of Mexican, Mexican American, and Caucasian-non-Hispanic families: Social context and cultural influences. *Journal of Family Psychology*, 18(4), 651-7. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.18.4.651>
- Verhaar, S., Matthewson, M., & Bentley, C. (2022). The impact of parental alienating behaviours on the mental health of adults alienated in childhood. *Children*, 9(4), 475. <https://doi.org/10.3390/children9040475>
- Vollebergh, W., Iedema, J., & Raaijmakers, Q. (2001). Intergenerational transmission and the formation of cultural orientations in adolescence and young adulthood. *Journal of Marriage and Family*, 63, 1185-1198. <https://doi.org/10.1111/J.1741-3737.2001.01185.X>
- Wethington, E., & Dush, C. (2007). Assessments of parenting quality and experiences across the life course. *Advances in Life Course Research*, 12, 123-152. [https://doi.org/10.1016/S1040-2608\(07\)12005-0](https://doi.org/10.1016/S1040-2608(07)12005-0)
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Katkı oranı beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author
Mustafa DEMİR*

Makale Adı/Article Name

**Yapay Zekâ Kopyası (AI Cheating) ve Büyük Dil Modellerinin
Çevrimiçi Sınavlarda Kullanımı**

*AI Cheating and the Use of Large Language Models (LLM) in Online
Examinations*

ÖZ

2020 yılında ortaya çıkan küresel salgın ve sonrasında klasik yaşam tarzı, çalışma hayatı ve eğitim süreçleri kökten değişmeye başlamıştır. Bu dönemde eğitim kurumları uzaktan eğitime yönelmiş; eğitim süreci ile birlikte ölçme ve değerlendirme işlemleri uzaktan eğitim platformları yoluyla yapılmaya çalışılmıştır. Uzaktan eğitim ve online ölçme değerlendirme uygulamaları, pandeminin bitişi ile de devam etmiştir. Bu durum her ne kadar eğitmen ve öğrenciler açısından bazı kolaylıklar sağlasa da online sınavların geçerliliği ile ilgili soru işaretlerini beraberinde getirmiştir. Online sınavlarda yapay zekâ algoritmalarının kullanımına dair veriler, bu sınav modelinin geçerliliği ve güvenilirliğinin sorgulanmasına yol açmıştır. Yapay zekâ uygulamaları arasında, eğitim süreci ile en fazla ilinti kurulabilecek büyük dil modellerinin, çevrimiçi sınav sorularının cevaplanmasında kullanılabileceği tartışılmaya başlanmıştır. Çalışma bu bağlamda büyük dil modellerinin çoğunlukla çoktan seçmeli (test) olarak tasarlanan çevrimiçi sınavlardaki performansını ve günümüzde önemli bir sorun haline gelen yapay zekâ kopyasına (ai cheating) karşı alınabilecek önlemleri araştırmaktadır. Bu amaçla daha önce çevrimiçi sınavlarda kullanılmış sorulardan bir set oluşturulmuş; sorular, büyük dil modellerine yöneltilmiş; bu modellerin yöneltilen soruları doğru/yanlış çözüme potansiyeli ve hangi tip soruların doğru yanıtlandığı sorularının cevabı aranmıştır. Çalışmada, büyük dil modellerinin yöneltilen sorulara çoğunlukla doğru yanıt verdiği görülmüştür. Elde edilen veriler ışığında yapay zekâ kopyasına yönelik önlemler tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Uzaktan Eğitim, Yapay Zekâ Kopyası, Büyük Dil Modelleri

ABSTRACT

In 2020, after the global pandemic traditional lifestyle, working life and educational processes began to change radically. During this period, educational institutions turned to distance learning; attempts were made to carry out the measurement and assessment processes together with the educational process through distance learning platforms. Distance learning and online assessment and evaluation processes continued after the end of the pandemic. Although this situation brought some convenience for lecturers and students, it raised questions about the validity of online examinations. Data on the use of artificial intelligence algorithms in online exams has led to questions about the validity and reliability of this exam model. Among the applications of artificial intelligence, it has been discussed that large language models (LLM), which are most likely to be associated with the educational process, can be used to answer online exam questions. In this context, this study investigates the performance of LLMs in online exams, which are mostly designed as multiple-choice tests, and the measures that can be taken against AI cheating, which has become an important problem. For this purpose, a set of questions was created that had previously been used in online exams. The questions were posed to LLMs and answers to the questions were sought, e.g. the potential of these models to get the questions right/wrong and which types of questions are more likely to be answered correctly. The study found that LLMs answered most of the questions correctly. In the light of the data obtained, preventive measures for AI cheating are discussed.

Keywords: Artificial Intelligence, Distance Education, AI Cheating, Large Language Models

Extended Abstract

With the global pandemic, educational institutions have turned to distance learning in particular; examinations have also been conducted via distance learning systems. Today, many educational institutions run their distance learning systems via Learning Management Systems (LMS). The digitalization of education and the implementation of both education and assessment and evaluation through distance learning have brought some problems. The most important of these is the validity of online exams. It is known that among the applications of artificial intelligence that have entered people's lives with the process, large language models (LLM), which are most likely to be associated with education, can be used to answer exam questions. In this context, this study examines the effectiveness of Chatbot (CB) interfaces and LLMs in online exams designed as multiple-choice test, the measures that can be taken against Artificial Intelligence Cheating (AI cheating) which has become a problem today, and the changes that can occur in question and answer methods. To this end, the questions used in online exams were directed to large language models, the potential of these models to get the questions right and wrong, and which types of questions were more likely to be answered correctly. The study also discusses the measures that can be taken against applications that copy artificial intelligence.

The study consists of two phases. First, the literature was consulted to explain the concept of Artificial Intelligence Replication. As this is a new field and the concept has only recently been discussed, it is not possible to speak of the existence of a broad academic framework. It can be said that the existing academic studies (Abdelaal et al., 2019; Oravec, 2023) mostly focus on problems related to the use of AI for academic purposes. In the second phase, attempts were made to measure the success of artificial intelligence-based large-scale language models in online examinations at associate and undergraduate levels. In this direction, under the purposive sampling model, exam questions used in the online/online assessment and evaluation process were requested from academics teaching in faculties of communication and vocational schools of social and technical sciences. The content of the exams for 17 courses was obtained digitally from academics who agreed to share their data. 173 questions were selected from these exams. Open-ended questions were not used in the study, only multiple-choice questions were analyzed. The selected questions were analyzed individually and divided into two categories. The first category consists of questions that are based purely on knowledge and whose answers can be found with a simple web search. The second category are questions that require interpretation, where more than one topic or piece of information needs to be compared. The categorized questions were asked to chatbots from ChatGPT-3.5, Microsoft Bing (GPT-4), Google Bard, Opera Aria, LLaMA-2-7b, LLaMA-2-13b, LLaMA-2-70b, GPT-3.5 Turbo, which were widely used in January-February 2024. In the further course of the study, the Google Bard model was given the name "Gemini" (February 9, 2024) and the Microsoft Bing chatbot the name "Copilot". The answers given to the questions that the language models were asked to answer through chatbots were compared with the answers from the trainers, and the correct and incorrect answers to the language models were recorded. The recorded answers were classified into two categories, and a situational analysis was conducted. Although chatbots and large language models (LLMs) are new technologies that continue to develop, they have the potential to provide correct answers to most questions asked or to be asked in distance education at universities. In the current study, the assistant named Bing or Copilot answered more than 80% of the questions correctly with the support of the GPT-4 language model. Bots with active Internet search features provide more accurate results. It is thought that the incorrect answers were due to conflicts in the information obtained from different sources.

According to the results of the study, the potential of bots to solve questions with high accuracy with the support of LLMs raises questions regarding the validity and reliability of online exams. The use of artificial intelligence in online exams held in an uncertain area (location, space) without supervision leads to unfair competition. Some measures can be taken to prevent competition. First, it was concluded that the questions asked in the education process should not be based solely on knowledge. It may be considered to restrict the use of questions that arise as a result of basic searches via the Internet, and instead recommend question and answer types that the student can answer verbally or in writing. On the other hand, in the case of online exams, different educational institutions resort to methods such as "turning on the camera" and "environment control". These methods are considered inadequate and primitive. In online exams, advanced artificial intelligence tools can provide real-time assistance by solving questions or providing direct answers. Some of these AI tools can also manage screen sharing or remote surveillance, making it more difficult to detect AI cheating. AI cheating can be prevented in online exams using more sophisticated systems, mostly artificial intelligence. At this point, "online proctoring" applications have come to the fore. Among these applications, Digiexam, Ai-proctor, Mercer-Mettl, ProctorEdu, Respondus Monitor, and other proctoring software are prominent. These software programs aim to stop all potential methods that a

participant may use to cheat on an online exam (screen sharing, enlisting the help of friends or relatives, smartphones, large language models, chat bots) through online proctoring. Here, many parameters come into play, such as tracking a person's eye body movements, controlling tabs, listening to the environment, and monitoring the environment.

There is no doubt that artificial intelligence has brought many innovations into our lives. On the other hand, it is obvious that this development leads to new dilemmas, and that new perspectives need to be developed against these dilemmas. Instead of continuing with the classical education and examination system, it seems inevitable to support the use of artificial intelligence and create more rational education systems.

Giriş

İnsanlık, hem yaşam dinamikleri hem de teknolojik olarak büyük değişimler yaşanan bir dönemden geçmektedir. Öncelikle 2020 yılında başlayan pandemi, bireylerin yaşam alışkanlıklarını kökten değiştirmiştir. Bu süreçte bireyler, uzaktan çalışma modeli ile tanışmış; birçok şirket çalışanlarını evden çalışmaya teşvik etmiştir. Bu model günümüzde de kısmen devam etmektedir. Diğer yandan kamusal alanlardaki popülasyonun azaltılması ve pandeminin kontrol altına alınması için tüm dünyada yüz yüze eğitim öğretim faaliyetlerine ara verilmiştir. Süreç içinde eğitimler ve sınavlar uzaktan eğitim sistemleri yoluyla yapılmıştır. Uzaktan eğitim sürecinde öğrencilerin değerlendirilmesi için çevrimiçi sınavlara başvurulmuştur. Bu sınav sisteminin kullanımı, pandeminin bitişi ile de devam etmektedir. Halihazırda Türkiye’de faaliyet gösteren üniversitelerin büyük kısmı, servis dersi olarak nitelenen Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, İngilizce, Türk Dili ve Edebiyatı gibi dersleri, uzaktan eğitim sistemi üzerinden sürdürmektedir. Eğitimin çevrimiçi olarak sürdürülmesi, ölçme ve değerlendirme işlemlerinin de yine çevrimiçi yapılması gerekliliğini doğurmuştur.

Pandemi ile birlikte insan hayatına dahil olan bir başka yenilik, yapay zekâ algoritmalarına bağlı büyük dil modelleri (BDM) olmuştur. Uzaktan eğitim sisteminin kalıcılık gösterdiği bu süreçte, insanlık daha önce sık sık ifade edilen fakat dijital alanlarda yüzleşmediği yapay zekâ ve yapay zekâ temelli uygulamalarla tanışmıştır. Bunlardan en yaygın bilineni ilk GPT (Generative Pre-trained Transformer / Üretken Önceden Eğitilmiş Dönüştürücü) versiyonu olan GPT-1'dir. GPT-1, OpenAI adlı şirket tarafından 2018'de geliştirilmiştir. Büyük dil modeli olarak adlandırılan bu yapay zekâ (YZ) algoritmasını daha sonra GPT-2 ve GPT-3 gibi gelişmiş versiyonlar takip etmiştir. GPT-2, 2019'da, GPT-3 ise 2020 yılında tanıtılmıştır. GPT-3, 2023 itibarıyla yaygın kullanılan GPT-3.5'in temelini oluşturmuştur. GPT, büyük miktarlardaki metin verisi üzerinde önceden eğitilmiş ve doğal dil işleme görevlerini yerine getirmek için kullanılan bir yapay zekâ modelini ifade etmektedir. Günümüzde GPT-4o'nun tanıtılması ve interaktif özelliklerin gelişmesi ile büyük dil modellerinin hayatın içindeki yeri giderek artmaktadır.

Büyük dil modellerinin pandemi sonrası bireylerin kullanımına açılması ile birlikte, çevrimiçi ölçme değerlendirme uygulamalarında yapay zekâ algoritmalarının kullanılabilmesi; bu durumun haksız sonuçlar doğurabileceği görülmüştür. Yapay zekânın ve büyük dil modellerinin çevrimiçi sınavlarda kullanılması, AI cheating (yapay zekâ kopyası) olarak adlandırılmaktadır (Smith, 2024). Bu süreç sadece çevrimiçi sınavlarda değil özellikle ödev, proje yapımı veya akademik içeriklerin oluşturulması aşamasında da bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireylerin yapay zekâ kullanarak sınav sorularını cevaplaması, ödevlerini hazırlaması veya makale yazdırması günümüzde yaygın hale gelmiştir.

Konunun etik ve ahlaki boyutlarının ötesinde, yapay zekânın sınavlarda bir kopya unsuru olarak kullanılıp kullanılmayacağına dair çalışmalar kısıtlıdır. Çalışmada, yapay zekâ temelli büyük dil modellerinin çevrimiçi sınavlardaki başarısı ve yapay zekâ yoluyla gerçekleşen sahtecilik uygulamalarına yönelik önlemler detaylıca incelenmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Yapay Zekâ

Yapay zekâ kavramı, öğrenme ve belirli bir çerçevede düşünme eyleminin makineler yoluyla yapılabileceği varsayımı üzerine şekillenmiştir (McCarthy vd., 1955). Daha güncel bir yaklaşımla

Russell ve Norvig (2021: 7-8) yapay zekâyı, bulunduğu çevreden komut alan ve eyleme döken unsurlar olarak tanımlamaktadır. Bu aşamada en önemli unsur, makine öğrenmesi olarak gösterilmektedir. Campa'ya göre, makine öğrenmesinin temel bileşenleri olan bilgilerin işlenmesi, anlık karar mekanizması ve geometrik modellemeler gibi özellikler, ilerleyen süreçte duygusal zekânın ortaya çıkışını sağlamıştır (Campa, 2020). Campa'dan yola çıkarak, duygusal zekânın gelişimi ile birlikte yapay zekâ algoritmalarının bireylerin hayatında önemli değişikliklere yol açacağı düşünülmektedir. Johnson (2017), yapay zekânın gelişimi ile ilgili olarak birçok tahminde bulunmaktadır. Johnson'a göre ilerleyen yıllarda yapay zekâ algoritmalarının kullanımı ve 3D yazıcılar ile, canlı dokular dahil birçok materyal üretilebilir olacaktır. Yine bireyler, günlük hayatlarında yardımcı olabilecek asistanlara kavuşacaktır. Bir sonraki aşamada bu asistanların robotikle birleşimi dahi söz konusu olabilecektir. Johnson tarafından ortaya konulan bu öngöründe yer alan zeki asistanlar (Siri, Google Asistan, Alexa vb.), 2024 yılı itibarıyla insan hayatının vazgeçilmez enstrümanlarından biri haline gelmiştir. Bu enstrümanların, robotiğin gelişimi ile birlikte fiziksel varlıklar haline dönüşmesi kaçınılmaz olarak düşünülebilir. Yapay zekânın potansiyeli, bu bağlamda büyük bir güç (Andrade ve Tumelero, 2022) olarak görülmektedir. Andrade ve Tumelero'ya göre (2022), artırılmış zekâ, otonom sistemler, big datanın işlenmesi gibi eylemler, yapay zekânın gerçekleştirebildiği işlemler arasındadır.

Pool'a (1997) göre, yapay zekânın önündeki en büyük engel öğrenme sürecidir ve bu sürecin anlaşılabilmesi için insan beyninin nasıl çalıştığının anlaşılması gerekmektedir. Özellikle öğrenmenin nasıl gerçekleştiğinin detaylı anlaşılması, yapay zekânın gelişimine destek verecektir. Yapay zekâ ile ilgili tartışmalarda, beyin ve bilgisayar arasındaki benzeşim ve ayrılıklar üzerinde durulmaktadır. Doğan (2002), gelecekte duyguları olan (insan duygularını simüle eden) sibernetik makineler olabileceğini iddia etmektedir. Bu düşünce her ne kadar tartışmaya açık olsa dahi, yapay zekânın önünde bulunan "işlem gücü ihtiyacı" (mevcut mikro işlemcilerin yetersizliği) ve enerji problemi düşünüldüğünde, sürecin oldukça uzayabileceği söylenebilir. Ayrıca sibernetik, sadece yapay zekâ ile ilgili olarak değerlendirilmemelidir. Malzeme tedarikinden, işlemci teminine kadar dünya ekonomisinin potansiyelleri ve kısıtlı hammadde kaynakları düşünüldüğünde; robotik sistemlerin yaygınlaşmasının önündeki zorluklar görülmektedir.

Günümüzde yapay zekâ çalışmaları tek merkezden değil, farklı amaç ve motivasyonları olan şirket ve araştırma kurumlarınca yürütülmektedir. Öne çıkan oluşumlardan en popüler olanı "OpenAI" adlı şirket olarak ifade edilebilir. 2015 yılında kurulmuş olan bu şirket özellikle Microsoft gibi köklü şirketlerin de desteğiyle insanlardan daha akıllı olan yapay zekâ (AI - Artificial Intelligence) algoritmaları üretmeyi hedeflemektedir (OpenAI, 2015). OpenAI, bu misyon çerçevesinde 30 Kasım 2022 tarihinde ChatGPT'yi genel kullanıma açmıştır (Kurian vd., 2023).

Yapay zekâ ile birlikte tartışılan konuların başında, bu algoritmaların toplum üzerinde ne tür etkilerinin olacağı gelmektedir. Sheikh (2020) yapay zekânın farklı alanlarda (iş, insan ilişkileri vb.) toplumsal hayata etkilerine dikkat çekmekte; insanlara inovasyon konusunda yardımcı olabileceğini iddia etmektedir. Ayrıca Sheikh, insanların yaşaması için gerekli olan yapısal unsurların izlenmesinde yapay zekâ algoritmalarının kullanılabilirliğini; kendi kendini tamir eden sistemlerle, bireylere sunulan hizmetin kesintisiz sürdürebilmesinin sağlanabileceğini ifade etmektedir.

Yapay zekâ ile ilgili çoğunlukla pozitif söylemlerin kullanıldığı görülmektedir. Özellikle insan hayatının kolaylaştırılması noktasında yapay zekâ kullanımı ön plana çıkmaktadır. Yapay zekânın gelişimi ile ilgili olumlu başlıkların yanında olumsuz başlıklara da değinmek anlamlı olacaktır. yapay zekâ algoritmalarının hayatın her noktasına girmesi ile birlikte; özellikle insansız hava araçları ve robotların askeri kullanımı gibi sorun alanı sayılabilecek gündemler oluşmaktadır. Yaşanan teknolojik değişimlerle (Lokhorst ve Van den Hoven, 2012; Sharkey, 2012), yapay zekâ tabanlı sistemlerin insanlara vereceği zararlarda hukuki anlamda kimin sorumlu tutulacağı (Asaro, 2012); etik ilkeler ve yapay zekâ algoritmalarının sosyal ilişkiler üzerindeki etkileri (Levy, 2012) gibi birçok konu gündeme gelmektedir. Bu durum sadece savaş makineleri ile ilgili

düşünülmemelidir. Beer, insanlara dijital dünyada neyi göreceğini, duyacağını, kimleri tanıyacağını dayatan, dolayısıyla neyi sevip sevmeyeceğinden, kimlerle ilişki kuracağına kadar birçok alanda toplumsal hayata etki eden ve gündelik hayatta sürekli karşılaşılan yapay zekâ algoritmalarının “değer yüklü” ve “politik” olduklarını (Beer, 2017: 6) ifade etmektedir. Beer’den hareketle ilerleyen dönemlerde ideolojilerin yapay zekâ yoluyla domine edilebilecekleri ve hatta bireye ait sosyal tutumun, yapay zekâ yoluyla belirlenebileceği söylenebilir. Bu olası kontrol mekanizması, insan geleceği için en önemli tehditlerden biri olarak düşünülebilir. Yaşanan tartışmaların ilerleyen yıllarda artarak devam edeceği, özellikle hukuki düzenlemelere yönelik gelişmeler olacağı belirgindir. Her ne kadar yapay zekâ hayatın her noktasında hissedilse de ilgili algoritmalar ile birlikte en fazla gündeme gelen ve insanların en fazla karşılaştıkları sistemler, büyük dil modelleri (large language models) olmuştur. Çalışmanın bu kısmında büyük dil modellerinden bahsedilecektir.

1.2. Büyük Dil Modelleri (LLMs)

Büyük dil modelleri, dilsel birimlerin ve bunlar arasındaki ilişkilerin ağırlıklarıyla ilgili bilgiye sahip, yapay zekâ ağlarının etiketlenmemiş veri kullanarak ve gözetimli ya da yarı gözetimli yöntemler ile eğitilmesi sonucunda ortaya çıkan yapay zekâ araçları (Birhane vd., 2023) olarak tanımlanmaktadır. BDM’ler, insan benzeri dilsel özelliklere sahip ve son derece karmaşık dil çıktıları üretebilmektedir. BDM’lerin 2018 yılında duyurulması ile birlikte özellikle sözel yeteneklerinde ciddi gelişme meydana gelmiştir. BDM’lerin en önemli örnekleri, 175 milyar parametre üzerinde eğitilmiş bir GPT-3 modeli olan ChatGPT de dahil olmak üzere OpenAI GPT (Üretken Ön Eğitilmiş Dönüştürücü) ailesidir (Hayawi, K., Shahriar, S., & Mathew, S. S., 2023). GPT-4’ün hem metinleri hem de görüntüleri işleyebildiği bilinmektedir. GPT-4 ile birlikte sunulan “Sora” adlı görüntü işlemcisi (OPENAI, 2024) her ne kadar birey kullanımına açık olmasa da görüntü işlemenin geleceğine dair işaretler vermektedir. Yapılan akademik çalışmalarda genellikle Sora adlı görüntü işlemcisinden bahsedilmektedir. Yapay zekâ algoritmalarının özellikle video ve ses alanındaki hızlı gelişimi ile birlikte 2024 yılı itibariyle Krea, Kling, Runway gibi görüntü işlemcileri yayınlanmış; kullanıcıların hizmetine sunulmuştur. Bu algoritmalar referans bir resimden, yazıdan veya videodan yeni video içerikleri üretebilmektedir.

BDM’ler ticaret, yazılım, eğitim ve benzer birçok alanda hizmet vermektedir. Bilimde ve eğitimde kullanımının yaygınlaşmasının ardından, BDM’lerin kötüye kullanıma ilişkin tartışmaların ortaya çıktığı görülmektedir (See vd., 2019). BDM’lerin insan diline çok benzer çıktılar elde edebilmesi, bu modellerin kullanımına ilişkin bazı kaygıların oluşmasına neden olmuştur. Liu vd.’ye göre, (2023) ChatGPT gibi dil modellerinin yanıtlar üretebilmesi, insan iletişimini taklit edebilmesi; akademik metinler oluşturabilmesi, etik sorununu gündeme getirmektedir. BDM’ler tarafından üretilen akademik içeriklerin hatasızlığı dikkat çekmekte; insan ve herhangi bir BDM tarafından üretilen metin arasında ayırım yapılmasını imkansız hale getirmektedir (Liu vd., 2023). BDM’ler arasında, daha önce de ifade edildiği üzere OpenAI ailesinin GPT modelleri önemli yer tutmaktadır. GPT modellerinin dışında Anthropic adlı şirket tarafından sunulan Claude ve Google tarafından üretilen Gemini (Bard) adlı dil modelleri de günümüzde dikkat çeken BDM’ler arasında yer almaktadır.

ChatGPT, OpenAI tarafından geliştirilen ve GPT dil modeline dayalı, metin tabanlı istemleri gerçekleştirme yeteneğine sahip gelişmiş bir robot (Liu vd.,2021; Kirmani, 2022) olarak tanımlanmaktadır. ChatGPT, “chatbot” olarak bilinen öncü yazılımların gelişmiş versiyonu olarak nitelendirilebilir. Chatbot’lar, yapay zekâ tabanlı öğrenme yöntemleri kullanılarak geliştirilen akıllı sistemlerdir (Taecharungroj, 2023). Chatbotlar, kullanıcıların sorgularını girdi olarak almakta; ses veya yazılı olarak yanıtlar oluşturmaktadır (Nithuna & Laseena, 2020; Thorat & Jadhav, 2020). Bu süreçte yapay zekâ desteğini kullanan chatbotlar, birçok alanda (bankacılık, müşteri hizmetleri vb.) endüstriyel olarak kullanılmaktadır.

Doğal dil işleme algoritmaları (NLP- Natural Language Processing) denildiğinde sadece GPT ailesinden bahsetmek yeterli olmayacaktır. Önceden eğitilmiş dil modelleri arasında BERT, GPT-

3 ve Alexa (Devlin vd., 2019; Floridi and Chiriatti, 2020) adlı algoritmalarından da bahsetmekte fayda vardır. BERT, çok çeşitli NLP görevlerinde yüksek performans elde etmiş bir modeldir ve birçok NLP görevi için kullanılmıştır (Xu vd., 2015; Miyato vd., 2016). OpenAI'nin GPT dil modelleri üzerine inşa edilen ChatGPT, bilinen arama motorlarının aksine bilgi derlemek için eğitilmiş veri setlerini kullanmaktadır (Rudolph vd., 2023: 4; Shah, 2022). Bu veri setleri daha önceden elde edilmiş ve işlenmiştir. Ayrıca kullanıcılardan elde edilen dönütlere göre algoritma kendini güncellemektedir. Susnjak (2022) tarafından yapılan çalışmada ChatGPT'nin üst düzey bilişsel görevleri gerçekleştirme ve metin üretme yeteneği değerlendirilmiştir. Araştırmaya göre, ChatGPT'nin eleştirel düşünme özelliği ortaya koyabildiği ve gerçekçi metinler üretebildiği sonucuna ulaşılmıştır.

BDM'lerin günlük hayatta kullanımıyla birlikte, bu algoritmaların performansı ile ilgili akademik araştırmaların arttığı görülmektedir. Aytekin ve Karabina tarafından yapılan bir çalışmada, GPT ailesinin Türkçe eş adlı kelimeler ve cümle içindeki anlamlarının doğruluğu tespit edilmeye çalışılmıştır. 200 eş adlı kelime üzerinden yapılan çalışmada, GPT ailesinin dilin anlamsallığı bağlamında gelişme gösterdiği, cümle içinde yer alan eş adlı kelimeleri ayırt edebildiği ve anlamlandırdığı görülmüştür (Aytekin & Karabina, 2024). Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, büyük dil ailelerinin Türkçeyi doğru algılama kapasitesi her versiyonla birlikte artmaktadır.

Yapay zekâ tabanlı büyük dil algoritmalarının hızlı gelişimi, insanları bu algoritmaları hayatın her aşamasında kullanmaya yönlendirmektedir. Bu aşamaların bazıları olumlu olarak değerlendirilse dahi olumsuz olarak nitelenebilecek ve bireyin eğitim hayatına zarar verecek yaklaşımlar da ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede büyük dil modellerinin soru cevaplama potansiyeli, bir dolandırıcılık yöntemi veya haksız çıkar sağlama amaçlı olarak kullanılabilir. Deepfake gibi yapay zekâ algoritmalarının kişi hak ve hürriyetlerini aşındırıcı nitelikte kullanımına benzer bir durum, büyük dil modellerinde de ortaya çıkmış; özellikle eğitim sürecinde dil modelleri kullanılarak, yapay sahtecilik yolu açılmıştır. Çalışmanın ilerleyen kısmında “yapay zekâ sahteciliği” (AI cheating) kavramı detaylandırılacaktır.

Yapay zekâ algoritmalarının barındırdığı riskler sadece dolandırıcılık (deepfake) ve sahtecilik amaçlı kullanım ile sınırlı değildir. Kabak ve Kırbaş'ın yapmış olduğu “ChatGPT with Risks and Opportunities” başlıklı çalışmada, GPT ailesi özelinde yapay zekâ kullanımı ile ortaya çıkabilecek risklerin sınıflandırması yapılmıştır. Çalışmaya göre, yapay zekâ kullanımının yaygınlaşması ile birlikte karşılaşma ihtimalimiz olan riskler şunlardır: Bilgi eksikliği, hatalı varsayım, gizlilik sorunları, siber güvenlik tehdidi, önyargılı içerik, işten çıkarılma (iş imkanlarının azalması), intihal, aşırı bağımlılık, kısıtlı içerik, empati eksikliği, yaratıcılık eksikliği, ve bağlamsal sınırlamalar (Kabak & Kırbaş, 2023). Belirtilen riskler arasında çalışma açısından en önemli başlıklar intihal, yaratıcılık eksikliği, ve bağlamsal sınırlamalar olarak düşünülebilir. Bahsi geçen bu risklere Massaro'da değinmekte ve yapay zekâ kullanımı ile birlikte klasik eğitimin anlamsızlaşabileceğini (Massaro, 2023) iddia etmektedir.

1.3. Yapay Zekâ Sahteciliği ve Yapay Zekâ Kopyası

“AI cheating” ifadesi (Akbari, 2024; Massaro, 2023; Smith, 2024) son yıllarda literatüre girmiş bir tanımlama olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavram Türkçeye “yapay zekâ kopyası” olarak çevrilebilir. Kavramın bu şekilde kullanılması ilerleyen çalışmalar açısından bir yol gösterici olarak değerlendirilebilir. “AI cheating” ifadesi, akademik kaynaklarda kullanılmamakla birlikte, daha çok konuyla ilgili haber veya gazete makalelerinde yer almaktadır. Yine Türkçe literatürde “yapay zekâ kopyası” şeklinde bir ifadeye rastlanmamıştır. Bu çerçevede kavramı tanımlamanın gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Smith'e göre AI cheating (yapay zekâ kopyası), öğrencilerin gelişmiş bilgisayar programlarını kullanarak okul ödevlerini veya sınavlarını hileli bir şekilde tamamlarken, bu çalışmalarını kendilerine aitmiş gibi göstermeleridir (Smith, 2024). Sınav esnasında veya ödev yapılırken öğrenciler, soruları çözmek veya ilgili ödevi hazırlamak için yapay zekâ problem çözme araçlarını kullanabilmekte; bu durum, haksız bir avantaj sağlamaktadır. Yapay zekâ kopyasının eğitim sürecine etkisi, sadece haksız rekabete yol açması olarak değerlendirilmemelidir. Massaro, yapay zekâ kopyacılığının ABD üniversitelerinde

umutsuz ve onarılamaz bir bozulmaya yol açtığını ifade etmektedir. Massaro'ya göre haber medyasının dizginsiz eğlenceye dönüşmesi, internetin yanlış bilgilendirilmiş kişi ve dar görüşlerle dolu olması gibi nedenlerle, çevrimiçi beslenen öğrenciler bu dar görüşlülük sarmalına mahkum olmakta; ortaya çıkan eserler, bu darlık ve yanlışlık atmosferinden beslenmektedir. Bu durum, eğitimin asli amaçlarından olan eleştirel ve mantıksal düşünmeyi yok eden, körleştiren bir süreçtir (Massaro, 2023). Massaro, sadece hak ihlallerine değinmenin yanlış olacağını, yapay zekâ kopyacılığının bireylerin özgün düşünme kabiliyetini yok ettiğini ifade etmekte; bu durumun daha ciddi sonuçlar doğuracağını belirtmektedir. Yapay zekâ kopyacılığının eğitimi manipüle ettiği iddiası sadece Massaro ile sınırlı değildir. Bir yapay zekâ gözetmenlik teknolojisi şirketi olan Rosalyn'nin kurucusu ve CEO'su Nur Akbari'ye göre, yapay zekânın kontrolsüz kullanımı, ilerleyen süreçte eğitimi anlamsız hale getirebilir. Spor branşlarında yapılan doping gibi, yapay zekânın eğitimde kontrolsüz kullanımı da haksız rekabete yol açabilmektedir. Akbari, “yapay zekânın her şeyi yapacağı” şeklinde ortaya çıkan birey ve öğrenci yönelimlerinin, insanların eğitimden uzaklaşmasına neden olabileceğini ifade etmektedir (Akbari, 2024). Akbari ve Massaro'dan hareketle yapay zekâ kopyasının eğitimde haksız rekabete yol açan, diğer yandan eğitimin asli fonksiyonlarını yok ederek, bireylerin düşünme kapasitelerini sınırlayan etkilerinin olduğu söylenebilir.

Yapay zekâ algoritmaları eğitim öğretim süreçlerinde haksız rekabete yol açtığı gibi, diğer çevrimiçi alanlarda da bu haksız rekabetin varlığından bahsetmek mümkündür. Eğitimde yapay zekânın kullanımı yapay zekâ kopyası olarak adlandırılırken; diğer çevrimiçi alanlarda ortaya çıkan haksız rekabet, “yapay zekâ hilesi” ifadesi ile tanımlanmaktadır. Yapay zekâ hilesi, çevrimiçi oyunlar, yarışmalar gibi faaliyetlerde haksız bir avantaj elde etmek için yapay zekânın kullanılması şeklinde tanımlanabilir. Bu hile yönteminde yapay zekâ sistemlerinin hızlı öğrenme ve uyum sağlama yeteneği kullanılmakta ve bu durum, yapay zekâ algoritmalarını kullananları, rakiplerinden daha iyi performans gösterebilecek hale getirmektedir.

Yapay zekâ kopyası/hilesi, genel bir yaklaşımla “yapay zekâ sahteciliği” olarak sınıflandırılabilir ve eğitimden çevrimiçi oyunlara birçok alanda kendini gösterebilmektedir. Çevrimiçi oyunlarda kullanılan programlanmış botlar veya ödev hazırlama algoritmaları ile hazırlanan eğitim materyalleri bunlara örnek olarak verilebilir. Diğer yandan çalışmanın çerçevesini oluşturan çevrimiçi sınavlarda yöneltilen soruların cevaplanmasında, yapay zekâ algoritmaları ve özellikle dil modellerinin kullanılabilirliği düşünülmektedir. Bu kullanım, bireysel yanıtları ile sistemde bulunan diğer öğrencilerin haksızlığa maruz kalmasına yol açabilmektedir. Her ne kadar BDM ve yapay zekâ algoritmaları kısmen kapalı sistemler olsa da CoPilot ve Gemini gibi asistanların çevrimiçi arama yaparak geri dönüş sağlama, internet kaynaklarını kullanarak doğru yanıtı erişebilmeleri, büyük dil modelleri ve chatbotların çevrimiçi sınavlarda kullanımı ile ilgili soru işaretlerini beraberinde getirmektedir.

Özellikle çevrimiçi sınavlarda yapay zekâ kullanımının engellenmesi için bazı yenilikçi sistemlerden bahsetmek doğru olacaktır. Yapay zekâ kopyasının, çevrimiçi sınavlarda daha karmaşık sistemlerle ve yine çoğunlukla yapay zekâ kullanılarak önlenebileceği düşünülmektedir. Bu noktada “online proctoring” (çevrimiçi gözetmen) uygulamaları ön plana çıkmaktadır. Günümüzde yapay zekâ kopyacılığını çevrimiçi sınavlarda engellemek amacıyla üretilmiş Digixam, Ai-proctor, Mercer-Mettl, ProctorEdu, Respondus Monitor gibi yazılımlar dikkat çekmektedir. Bu yazılımlar, bir katılımcının çevrimiçi sınavda kopya çekmek için kullanabileceği tüm potansiyel yöntemleri (ekran paylaşımı, arkadaşların veya akrabaların yardımını almak, akıllı telefonlar, büyük dil modelleri, chatbotlar vb.) çevrimiçi gözetmenlik yaparak durdurmayı hedeflemektedir. Burada kişinin göz ve beden hareketlerinin takibi, sekmelerin kontrolü, ortamın dinlenmesi, ortamın gözetilmesi gibi birçok parametre devreye girmektedir.

2. Metodoloji

Çalışma iki aşamadan oluşmaktadır. Öncelikle yapay zekâ kopyası olarak tanımlanan kavramı açıklamak amacıyla literatüre başvurulmuştur. Alanın yeni olması ve kavramın daha yeni tartışılır olması nedeniyle geniş bir akademik çerçevenin varlığından söz etmek mümkün değildir. Mevcut

akademik çalışmaların (Abdelaal vd., 2019; Oravec, 2023) çoğunlukla yapay zekânın akademik amaçlı kullanımına dair sorunlara yoğunlaştığı söylenebilir. BDM’lerin çevrimiçi sınavlarda kopya amaçlı kullanımına ilişkin literatürde yeterli çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle BDM’lerin çevrimiçi sınavlarda sahtecilik amaçlı kullanım potansiyellerinin (doğru yanıt verme performansları) belirlenmesi ikincil amaç olarak seçilmiştir. Bu aşamada yapay zekâ tabanlı büyük dil modellerinin ön lisans ve lisans düzeyinde çevrimiçi sınavlardaki başarısının ölçülmesi hedeflenmiştir. Amaçlı örneklem tekniği çerçevesinde iletişim fakülteleri ve sosyal bilimler-teknik bilimler meslek yüksek okullarında eğitim veren akademisyenlerden çevrimiçi ölçme değerlendirme sürecinde kullandıkları sınav soruları talep edilmiştir. Veri paylaşmayı kabul eden akademisyenlerden 17 derse ait çevrimiçi sınav içeriği dijital olarak temin edilmiştir. Bu sınavlarda yer alan 173 adet soru seçilmiştir. Açık uçlu sorular çalışmada kullanılmamış, sadece çoktan seçmeli sorular değerlendirilmiştir. Seçilen sorular tek tek incelenmiş ve iki kategoriye ayrılmıştır. İlk kategori, salt bilgiye dayalı ve basit bir web taraması ile cevapları bulunabilecek sorulardır. İkinci kategori ise yorum gerektiren, birden fazla konu veya bilginin kıyaslanması gereken, yoruma dayalı sorulardır. Kategorize edilen sorular, 2024 yılı Ocak-Şubat aylarında yaygın kullanımı olan ChatGPT-3.5, Microsoft Bing (GPT-4), Google Bard, Opera Aria, LLaMA-2-7b, LLaMA-2-13b, LLaMA-2-70b, GPT-3.5-Turbo adlı modellerin chat botlarına yöneltilerek, yanıt vermeleri istenmiştir. Yapılan internet taraması sonucunda 2024 yılı itibariyle GPT-3, GPT-4, Cohere, Falcon, LLaMA, Claude, BLOOM, LaMDA, PaLM, BERT, DeepMind, Vicuña, Alpaca, Databricks, LLaMA-2-7b-32k (TogetherAI), Meta AI, Mistral AI, Stability AI, Gemini, StableLM, LongLLaMA, Xgen-7b adlı BDM’lerin aktif olduğu görülmüştür. Bu modellerin tamamı yerine, amaçlı örneklem tekniği çerçevesinde sekiz modele ilgili sorular yöneltilmiştir. İlerleyen çalışmalarda daha fazla dil modelinin kullanılması tavsiye edilebilir. Araştırma devam ederken Google Bard, “Gemini” (9 Şubat 2024); Microsoft Bing ise “Copilot” adını alarak varlığına devam etmiştir. Burada Microsoft Bing ve Opera Aria adlı botların yine OpenAI tarafından geliştirilen GPT-3.5 veya GPT-4 dil modellerini kullandığını hatırlatmakta fayda vardır. Chat botlar yoluyla dil modellerinin yanıtlaması istenilen sorulara verilen yanıtlar, öğretmenlerden gelen cevaplarla karşılaştırılmış, dil modellerinin doğru ve yanlış cevapları kaydedilmiştir. Kaydedilen bu cevaplar belirtilen iki kategoride sınıflandırılmış ve bir durum analizi yapılmıştır.

3. Bulgular ve Yorum

Çalışmada metodoloji kısmında belirtildiği üzere 173 adet soru üzerinden hareket edilmiştir. 8 farklı Chatbot (CB) uygulamasına sorular yöneltilmiştir. Bu CB’lerin bazıları (Aria, Bing, GPT-3.5 Turbo) GPT tabanlı uygulamalardır. Versiyon ve özellikler değişmekle birlikte çoğunlukla aynı büyük dil modelinin farklı versiyonlarını kullanmaktadır. CB/BDM’lere cevapları basit internet taraması ile bulunabilecek 158 soru yönlendirilmiştir. Sorulara verilen cevapların doğrulukları ve frekansları Tablo 1’ de yer almaktadır.

Tablo 1: Bilgiye dayalı sorulara CB/BDM’ler tarafından verilen yanıtların doğru yanlış dağılımı

	ChatGPT 3.5		Microsoft Bing		Google Bard		Opera Aria		LLaMA-2- 7b		LLaMA-2- 13b		LLaMA-2- 70b		GPT-3.5- Turbo	
D/f	90	%56, 9	12	%80, 7	10	%67, 7	86	%54, 4	52	%32, 9	55	%34, 8	46	%29, 1	98	%62
Y/f	68	%43, 1	31	%19, 7	51	%32, 3	72	%45, 6	10	%67, 6	10	%65, 3	11	%70, 2	60	%38
Top	15	%10	15	%10	15	%10	15	%10	15	%10	15	%10	15	%10	15	%10
.	8	0	8	0	8	0	8	0	8	0	8	0	8	0	8	0

Tablo 1’de görüldüğü üzere CB/BDM’ye yöneltilen ve internet taraması sonucu cevaplarına ulaşılabilen (yoruma dayanmayan, bilgiye dayalı) sorulara en fazla doğru yanıtı Microsoft Bing CB’si vermiştir. Bing veya yeni adıyla “Copilot” soruların %80,3 (n:127)’ünü doğru, %19,7 (n:31)’sini yanlış cevaplamıştır. Bing CB’den sonra en fazla doğru cevap Google Bard tarafından verilmiştir. Bard chatbotu soruların %67,7 (n:107) sini doğru yanıtlamıştır. En az doğru yanıt veren BDM/CB ise LLaMA ve türevleri olmuştur.

Tablo 2: Bilgi ve yoruma dayalı sorulara CB/BDM’ler tarafından verilen yanıtların doğru / yanlış dağılımı

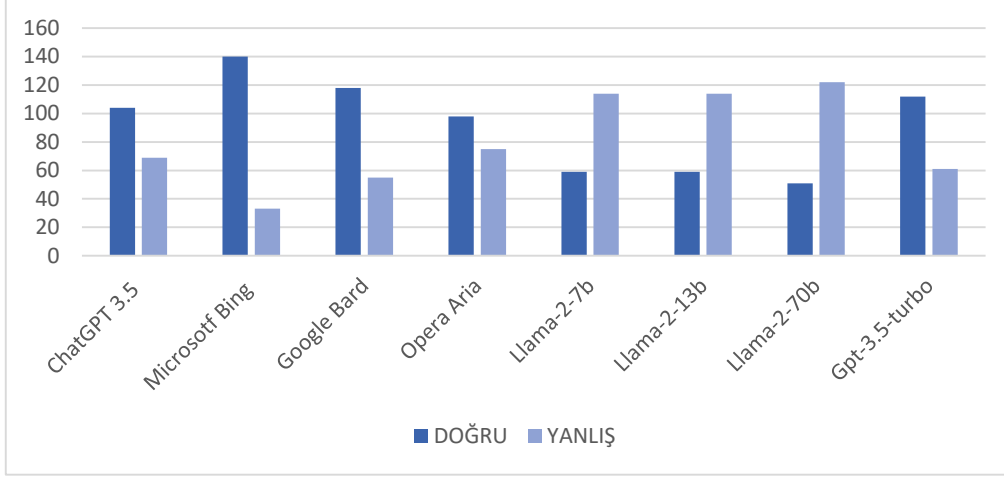
	ChatGPT 3.5		Microsoft Bing		Google Bard		Opera Aria		LLaMA-2-7b		LLaMA-2-13b		LLaMA-2-70b		GPT-3.5-Turbo	
	D/f	14	%93,3	13	%86,6	11	%73,3	12	%80	7	%46,6	4	%26,6	5	%33,3	14
Y/f	1	%6,7	2	%13,4	4	%26,7	3	%20	8	%53,4	11	%73,4	10	%66,7	1	%6,7
Top.	15	%100	15	%100	15	%100	15	%100	15	%100	15	%100	15	%100	15	%100

Tablo 2’de CB/BDM’ne yöneltilen ve internet taraması sonucu cevaplarına ulaşılmakta zorlanılan (yoruma dayanan, bilgi ve yoruma dayalı) sorulara en fazla doğru yanıtı %93,3 (n:14) oranla GPT-3.5 Turbo ve GPT-3.5 vermiştir. GPT-3.5 Turbo’dan sonra Microsoft Bing chatbotu gelmektedir. Bing veya yeni adıyla “Copilot” soruların %86,6’sını (n:13) doğru cevaplamıştır. En az doğru yanıt veren BDM/CB ise LLaMA ve türevleri olmuştur. Bu noktada yoruma dayalı soruların (örneklem) kısıtlı olması nedeniyle, sonuçların genel bir çıkarım yapmaktan uzak olduğu düşünülebilir.

Tablo 3: Tüm sorulara Chat bot /BDM’ler tarafından verilen yanıtların doğru yanlış dağılımı

	ChatGPT 3.5		Microsoft Bing		Google Bard		Opera Aria		LLaMA-2-7b		LLaMA-2-13b		LLaMA-2-70b		GPT-3.5-Turbo	
	D/f	10	%60,	14	%80,	11	%68,	98	%56,	59	%34,	59	%34,	51	%29,	11
	4	1	0	9	8	2		6		1		1		5	2	7
Y/f	69	%39,	33	%19,	55	%31,	75	%43,	11	%65,	11	%65,	12	%70,	61	%35,
		9		1		8		4	4	9	4	9	2	5		3
Top	17	%10	17	%10	17	%10	17	%10	17	%10	17	%10	17	%10	17	%10
	3	0	3	0	3	0	3	0	3	0	3	0	3	0	3	0

Tablo 3’te CB/BDM’lere yöneltilen tüm soruların sonuçları yer almaktadır. Bu verilere göre en başarılı CB/BDM, %80,9 doğru yanıt vermesi nedeniyle Microsoft Bing chatbotudur. Yeni ve güncel adıyla Copilot, toplam 173 sorunun 140’ına doğru yanıt vermiştir. Bilgiye dayalı ve yoruma dayalı sorulara verdiği cevapların oranı birbirine yakındır. Diğer yandan en başarılı dil modeli, “LLaMA” ve türevleri (LLaMA-2-7b, LLaMA-2-13b, LLaMA-2-70) olarak belirlenmiştir. Microsoft Bing içinde yer alan chatbot, Microsoft kaynaklarına göre GPT-4 tabanlıdır. GPT-3’e nazaran güncel internet kaynaklarına ulaşabilmesi nedeniyle daha isabetli sonuçlar verdiği düşünülmektedir.

Grafik 1: Chatbot /BDM'lerin yöneltilen soruları yanıtlama performansı

Grafik 1'de tüm CB/BDM karşılaştırılarak bir performans tablosu oluşturulmuştur. Grafikte görüldüğü üzere doğru yanlış oranlarında en iyi performans Microsoft Bing'e aittir. Bu durum bazı verilerle açıklanabilir. Microsoft Bing içinde yer alan chatbot (Copilot) Microsoft kaynaklarına göre GPT-4 tabanlıdır. Bing botunun GPT-3 veya 3.5'e nazaran güncel internet kaynaklarına ulaşabilmesi nedeniyle daha isabetli sonuçlar verdiği düşünülmektedir. GPT-3 ve 3.5'in gerçek zamanlı internete erişimi olmadığı bilinmektedir. ChatGPT-3 ve 3.5'i yayınlayan OpenAI'ye göre bu iki dil ailesi, 2022'nin başlarına kadar olan verilere dayanarak çalışmaktadır.

Sonuç

Yapay zekâ kopyası (AI cheating) kavramı, yapay zekâ algoritmalarının günlük hayatın bir parçası haline gelmesi ve özellikle eğitim alanında sahtecilik amaçlı kullanılması nedeniyle ortaya çıkmıştır. Kavram, bütüncül bir yaklaşımla eğitim ve ölçme değerlendirme sürecinin tamamı ile ilintilidir. Ortak yaklaşımlara göre, makine öğrenmesi temelli yapay zekâ algoritmaları olan büyük dil modelleri, çoğunlukla ödev, proje, makale yazımı ve benzer akademik içeriklerin oluşturulmasında kullanılmaktadır. Yapay zekâ algoritmaları yoluyla ortaya çıkan sahtecilik eğilimleri, eğitim sürecinde haksız rekabete yol açtığı gibi, eğitimin temel amaçları çerçevesinde değerlendirilen, analitik düşünme yetisinin öğrenciler tarafından kazanılmasının önünde önemli bir engel olarak düşünülmektedir. Ödev, proje, makale yazımı gibi süreçlerin dışında, yapay zekâ ve büyük dil modellerinin en fazla etkilediği alanın, ölçme ve değerlendirme süreci olduğu söylenebilir. Ölçme ve değerlendirme sürecinde yapay zekâ kopyacılığı için çoğunlukla BDM'ler kullanılmaktadır.

Çalışma kapsamında yapay zekâ, yapay zekâ kopyası ve BDM'lerin tanımı yapılmış, seçilen BDM'ler üzerinden, dil modellerinin uzaktan eğitim sürecinde kullanılan çevrimiçi soruları cevaplama performansları sorgulanmıştır. BDM'lerin çevrimiçi sınav performansları farklı üniversitelerde verilen 17 farklı derse ait sınav soruları üzerinden değerlendirilmiştir. Toplamda 212 soru içinden 173 soru belirlenmiş, 8 farklı CB'ye bu sorular yöneltilmiştir. Toplamda 1384 sorgulama gerçekleştirilmiştir. İlerleyen süreçte daha büyük veri setleri ve daha fazla insan kaynağı ile kapsamlı çalışmalar yapılması önerilmektedir. Elde edilen sonuçlar şu şekilde sıralanabilir:

CB ve BDM'ler her ne kadar yeni bir teknoloji olsalar ve gelişmeye devam etseler de mevcut altyapıları ile (lisans ve ön lisans seviyesinde) uzaktan eğitim sürecinde ölçme ve değerlendirme

amaçlı yöneltilen soruların büyük kısmına doğru yanıt verecek potansiyeli barındırmaktadır. Mevcut çalışmada Microsoft Bing (Copilot) adlı asistan GPT-4 dil modelinden aldığı destekle, sorulan soruların %80'inden fazlasına doğru yanıt vermiştir. Veriler çerçevesinde BDM'lerin çevrimiçi sınavlarda başarılı oldukları görülmüştür.

İnternette arama yapma özellikleri aktif olan BDM ve botlar, daha doğru sonuçlar sağlamaktadır. Yanlış verilen cevapların, farklı kaynaklardan elde edilen bilgilerin çatışmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Burada internette yer alan bilgilerin doğruluğu ile ilgili tartışmalar akla gelmektedir.

ChatGPT, Copilot ve Bard (Gemini) gibi BDM ve CB'lerin başarısının arkasında, büyük verilere ulaşım sağlayabilmeleri ve bunları işleyebilecek işlem gücüne sahip olmaları gibi etkenlerin olduğu düşünülmektedir. GPT-3, 3.5, 4 dil modelleri OpenAI ve Microsoft; Bard (Gemini) ise Google tarafından desteklenmektedir. LLaMA ailesi BDM'lerin ise hem işlem gücü hem de big dataya ulaşmada yaşadıkları sorunlarla birlikte gelişiminin yavaş devam ettiği görülmektedir.

Botların, BDM desteğiyle yüksek doğrulukta soru çözebilme potansiyeli ve bu algoritmaların çevrimiçi sınavlarda kullanılma olasılığı, özellikle online sınavların geçerliliği ve güvenilirliği ile ilgili soru işaretleri doğurmaktadır. Anlamlı bir gözetim ve kontrol mekanizması olmaksızın yapılacak online sınavlarda yapay zekânın kullanımı haksız rekabete yol açabilecektir. Bu rekabetin önlenmesi için bazı önlemlerin alınması düşünülebilir. Burada öncelikli olarak eğitim sürecinde sorulan soruların “salt bilgiye dayalı olmaması” gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. İnternet yoluyla yapılacak temel aramalarla sonucu ortaya çıkan soruların kullanımının kısıtlanması, bunun yerine öğrencinin sözel veya yazılı olarak cevap verebileceği soru-cevap tiplerinin tavsiye edilmesi düşünülebilir.

Ölçme ve değerlendirme sürecinde sınavların çevrimiçi yapılması durumunda, eğitim kurumları “kamera açtırma” veya “görsel ortam kontrolü” gibi yöntemlere başvurmaktadır. Bu yöntemlerin yetersiz ve etkisiz olduğu düşünülmektedir. Çevrimiçi sınavlar söz konusu olduğunda gelişmiş yapay zekâ araçları soruları çözerek veya doğrudan yanıtlar sağlayarak, gerçek zamanlı yardım sunabilmektedir. Ayrıca bu yapay zekâ araçlarından bazıları ekran paylaşımını veya uzaktan gözetimi yöneterek, yapılan sahteciliğin tespit edilmesini zorlaştırabilmektedir. Bu noktada yapay zekâ sahteciliğinin önlenmesi için yine yapay zekâ araçlarına başvurulması ve bu alanda özelleştirilmiş uygulamaların kullanılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın alanyazın kısmında değinilen “online proctoring” (çevrimiçi gözetmen) adı verilen uygulamaların çevrimiçi sınav sürecinde kullanılması tavsiye edilebilir.

Yapay zekânın hayatımıza birçok yenilik getirdiği şüphesizdir. İlerleyen süreçte yapay zekânın gelişim ve büyük dil modellerinin yaygınlaşması ile birlikte bu yeniliklerin artacağı düşünülebilir. Diğer yandan bu gelişimin yeni açmazlara yol açtığı ve bu açmazlara karşı yeni perspektiflerin geliştirilmesinin gerektiği ortadadır. Klasik eğitim ve sınav sistemi ile devam etmenin yerine özellikle yapay zekânın kullanımının desteklenmesi ve daha akılcı eğitim ve ölçme değerlendirme sistemlerinin oluşturulması kaçınılmaz durmaktadır.

Kaynakça

Abdelaal, E., Mills, J., & Walpita Gamage, S. (2019). Artificial Intelligence Is a Tool for Cheating Academic Integrity.

- Akbari, N. (2024, Şubat 28). The AI Cheating Crisis: Education Needs Its Anti-Doping Movement. Education Week. <https://www.edweek.org/technology/opinion-the-ai-cheating-crisis-education-needs-its-anti-doping-movement/2024/02>
- Andrade, I. M. D., & Tumelero, C. (2022). Increasing customer service efficiency through artificial intelligence chatbot. *Revista de Gestão*, 29(3), 238-251. <https://doi.org/10.1108/REGE-07-2021-0120>
- Asaro, P. M. (2012). A body to kick, but still no soul to damn: Legal perspectives on robotics. P. Lin, K. Abney, G. A. Bekey (Ed), *Robot ethics: The ethical and social implication of robotics* (169-186 ss.). Massachusetts: MIT Press.
- Aytekin, Ç., & Karabina, T. B. (2024). Chatgpt'nin Farklı Büyük Dil Modelleri Performanslarının Türkçedeki Eş Adlı Kelimeler Üzerinden İncelenmesi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(3), Article 3.
- Beer, D. (2017). The social power of algorithms. *Information, Communication & Society*, 20(1), 1–13.
- Birhane, A., Kasirzadeh, A., Leslie, D. & Watcher, S. (2023). Science in the age of large language models. *Nature Reviews Physics* 5, 277–280
- Campa, R. (2020). Fourth Industrial Revolution and Emotional Intelligence: A Conceptual and Scientometric Analysis, *Changing Societies & Personalities*, 4(1), 8–30. DOI: 10.15826/csp.2020.4.1.087
- Cellan-Jones, R. (2014). Stephen Hawking Warns Artificial Intelligence Could End Mankind. BBC News. <https://www.bbc.com/news/technology-30290540>
- Chomsky, N., Roberts, I., & Watumull, J. (2023). The false promise of ChatGPT. *New York Times*. <https://www.nytimes.com/2023/03/08/opinion/noam-chomsky-chatgpt-ai.html>
- Devlin J., Chang M.W., Lee K., Toutanova K. (2019) BERT: Pre-training of deep bidirectional transformers for language understanding. In *Proceedings of the 2019 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies, Volume 1 (Long and Short Papers)*, Minneapolis, Minnesota. Association for Computational Linguistics.
- Doğan, A. (2002). *Yapay Zekâ*. Ankara. Kariyer
- Floridi L., Chiriatti M. (2020). Gpt-3: Its nature, scope, limits, and consequences. *Minds and Machines*, 30:681–694.
- Goodfellow I.J, Shlens J., Szegedy C. (2014). Explaining and harnessing adversarial examples. *arXiv preprint arXiv:1412.6572*.
- Hayawi, K., Shahriar, S., & Mathew, S. S. (2023). The imitation game: Detecting human and ai-generated texts in the era of large language models. *arXiv preprint arXiv:2307.12166*.
- Johnson, P. (2017). 99 Facts On The Future Of Business in The Digital Economy, SAP: [https://www.slideshare.net/sap/99-facts-on-the-future-of-business-in-the-digital-economy- \[01.07.2020\]](https://www.slideshare.net/sap/99-facts-on-the-future-of-business-in-the-digital-economy- [01.07.2020]).
- Kabak, T., & Kirbaş, İ. (2023). Chatgpt With Risks And Opportunities. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 365-376. <https://doi.org/10.29048/makufebed.1271477>
- Kirmani, A.R. (2022). Artificial intelligence-enabled science poetry, *ACS Energy Letters*, Vol. 8, pp. 574-576. <https://doi.org/10.1021/acseenergylett.2c02758>

- Kozma, R., Alippi, C., Choe, Y. ve Morabito, F. C. (Eds.). (2018). Artificial intelligence in the age of neural networks and brain computing. United States: Academic Press.
- Kurian, N., Cherian, J. M., Sudharson, N. A., Varghese, K. G., & Wadhwa, S. (2023). AI is now everywhere. *British Dental Journal*, 234(2), 72-72. <https://doi.org/10.1038/s41415-023-5461-1>
- Liu, X., Zheng, Y., Du, Z., Ding, M., Qian, Y., Yang, Z., & Tang, J. (2021). GPT understands, too. arXiv preprint arXiv:2103.10385.
- Lee, E. (2023). Is ChatGPT a false promise?. Berkeley Blog. <https://blogs.berkeley.edu/2023/03/19/is-chatgpt-a-false-promise/>
- Levy, D. (2012). The ethics of robot prostitutes. P. Lin, K. Abney, G. A. Bekey (Ed), *Robot ethics: The ethical and social implication of robotics* (223-232 ss.). Massachusetts: MIT Press.
- Liu, Z., Yao, Z., Li, F., & Luo, B. (2023). Check me if you can: Detecting ChatGPT-generated academic writing using CheckGPT. arXiv preprint arXiv:2306.05524.
- Lokhorst, G.A. & van den Hoven, J. (2012). Responsibility for military robots. P. Lin, K. Abney, G. A. Bekey (Ed), *Robot ethics: The ethical and social implication of robotics* (145-156 ss.). Massachusetts: MIT Press.
- Mark Massaro, O. C. (2023, Ağustos 23). AI cheating is hopelessly, irreparably corrupting US higher education [Text]. The Hill. <https://thehill.com/opinion/education/4162766-ai-cheating-has-hopelessly-irreparably-corrupted-us-higher-education/>
- McCarthy, J., Minsky, M., Rochester, N., & Shannon, C. (1955). A proposal for Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence. <http://wwwformal.stanford.edu/jmc/history/dartmouth.pdf>. Accessed 13 January 2023.
- Miyato T., Dai A.M., Goodfellow I. (2016). Adversarial training methods for semi-supervised text classification. arXiv preprint arXiv:1605.07725.
- Nithuna, S. & Laseena, C. (2020). Review on implementation techniques of chatbot. In *Proceedings of the 2020 International Conference on Communication and Signal Processing (ICCSP)*, Chennai, India, 28–30 July 2020; pp. 157–161.
- OpenAI. (2015). OpenAI. <https://openai.com/about/> (Erişim Tarihi: 17.04.2024).
- Oravec, J. A. (2023). Artificial Intelligence Implications for Academic Cheating: Expanding the Dimensions of Responsible Human-AI Collaboration with ChatGPT and Bard. *Jl. of Interactive Learning Research*, 2(34), 213-237.
- Pasquale, F. (2015). *The black box society: The secret algorithms that control money and information*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Pool, C. R. (1997). Brain-based learning and students. *The Education Digest*, 63(3), 10.
- Rudolph, J., Tan, S. & Tan, S. (2023), Chatgpt: Bullshit Spewer Or The End Of Traditional Assessments In Higher Education? *Journal Of Applied Learning & Teaching*, 6(1), 1-22.
- Russell, S., & Norvig, P. (2021). *Artificial intelligence: a modern approach* (3rd ed). Prentice Hall.
- See, A., Pappu, A., Saxena, R., Yerukola, A., & Manning, C. D. (2019). Do massively pretrained language models make better storytellers?. arXiv preprint arXiv:1909.10705.

- Shah, C. (2022), The Rise Of Aı Chat Agents And The Discourse With Dilettantes. *Information Matters*, 2 (12). <https://Informationmatters.Org/2022/12/The-Rise-Of-Aichat-Agents-And-The-Discourse-WithDilettantes/>
- Sharkey, N. (2012). Killing made easy. P. Lin, K. Abney, G. A. Bekey (Ed). *Robot ethics: The ethical and social implication of robotics* (111-128 ss.). Massachusetts: MIT Press.
- Sheikh, S. (2020). *Understanding the Role of Artificial Intelligence and Its Future Social Impact*, IGI Global
- Smith, A. (2024). AI Cheating: Tips to Avoid and Detect. <https://screenapp.io/blog/how-to-avoid-and-detect-ai-cheating-with-exam-assignments-and-essays>
- Susnjak, T. (2022). ChatGPT: The end of online exam integrity? Preprint. ArXiv:2212.09292v1. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2212.09292>
- Taecharunroj, V. (2023). What can ChatGPT do? Analyzing early reactions to the innovative AI chatbot on Twitter. *Big Data and Cognitive Computing*, 7(1),35. <https://doi.org/10.3390/bdcc7010035>
- Thorat, S.A. & Jadhav, V. (2020). A review on implementation issues of rule-based chatbot systems. In *Proceedings of the International Conference on Innovative Computing & Communications (ICICC)*; SSRN: Rochester, NY, USA, 2020. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3567047>
- Xu Y., Chen L., Wei J., Ananiadou S., Fan Y., Qian Y, Chang E.I., Tsujii J. (2015). Bilingual term alignment from comparable corpora in english discharge summary and chinese discharge summary. *BMC Bioinform.*, 16:149:1–149:10.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Onur ŞEYRANLIOĞLU* Arif ÇİLEK**

Makale Adı/Article Name

Türkiye'de Finansal Gelişimin İnovasyon Faaliyetine Etkisinin İncelenmesi: ARDL Yaklaşımından Kanıtlar

Analysing the Impact of Financial Development on Innovation Activity in Türkiye: Evidence from ARDL Approach

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, Türkiye'de 1984-2021 dönemi yıllık veriler ile finansal gelişimin inovasyon faaliyetine etkisinin incelenmesidir. Bu amaçla çalışmada, ilgili literatür takip edilerek inovasyon faaliyetini temsilen toplam patent sayısı, bankalar tarafından özel sektöre verilen yurt içi kredi hacmi (GSYH'nin %'si) ise finansal gelişmeyi temsilen kullanılmıştır. İnovasyon faaliyetini etkilediği düşünülen eğitim harcamaları, dış ticaret hacmi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları da kontrol değişkenler olarak kullanılmıştır. Çalışmada değişkenlerin durağanlık dereceleri Augmented Dickey ve Fuller (1979, 1981) ile Lee ve Strazicich (2003) birim kök testleri ile belirlenmiştir. Çalışmanın regresyon modelinin uzun ve kısa dönemli ilişkileri ARDL sınır test yaklaşımıyla ele alınmıştır. Çalışmada kurulan modelde uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. Bulgulara göre finansal gelişmedeki %1'lik bir artış, inovasyon faaliyetini yaklaşık %0.75 artırmaktadır. Uzun dönemde finansal gelişimde yaşanan iyileşmeler inovasyon faaliyetine pozitif; kısa dönemde ise negatif yansımaktadır. Ayrıca, uzun dönemde eğitim harcamaları ve dış ticaret hacmindeki artışlar, inovasyon faaliyetini pozitif etkilerken; doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkisi ise istatistiksel açıdan anlamsızdır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Gelişme, İnovasyon Faaliyeti, ARDL Sınır Eşbütünlük Testi.

ABSTRACT

The aim of this study is to analyse the effect of financial development on innovation activity with annual data for the period 1984-2021 in Türkiye. For this purpose, the total number of patents representing the innovation activity and the volume of domestic credit extended by banks to the private sector (% of GDP) representing financial development are used in the study by following the relevant literature. Education expenditures, foreign trade volume and foreign direct capital investments, which are thought to affect innovation activity, are also used as control variables. The stationarity of the variables in the study was determined by Augmented Dickey and Fuller (1979, 1981) and Lee and Strazicich (2003) unit root tests. The long-run and short-run relationships of the regression model of the research are handled by ARDL bounds testing approach. A long-run relationship was found in the model established in the research. The findings show that a 1% increase in financial development increases innovation activity by approximately 0.75%. In the long-run, improvements in financial development are positively reflected on innovation activity, while in the short-run they are negatively reflected. Additionally, in the long run, increases in education expenditures and trade volume positively impact innovation activities, while the effect of foreign direct investment is statistically insignificant.

Keywords: Financial Development, Innovation Activity, ARDL Bound Cointegration Test.

* Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, onurseyanlioglu@gmail.com,

**Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Bulancak Kadir Karabaş Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü,

arif.cilek@giresun.edu.tr,

Extended Abstract

All over the world, innovation activities are recognised as critical for economic development. The relationship between innovation, financial development and economic growth has recently received increasing attention in the scientific community to better understand the complex dynamics governing the basic structure of the contemporary economy. Many researchers argue that this relationship is a fundamental variable for the competitive advantage of countries. Schumpeter's creative destruction perspective that economic growth and development are achieved through continuous innovation reveals that innovative activities reshape the economy by transforming existing production processes, products and markets. At this point, financial development is an important factor that supports Schumpeter's innovation process. It is accepted that the financial system meets the capital needs of innovative enterprises and acts as a platform for risk-taking investors, thus accelerating the innovation process that supports economic growth and development. In order to contribute to this theoretical perspective, this study analyses the effect of financial development on innovation activity in Türkiye with data for the period encompassing from 1984 to 2021. In the regression model, education expenditures, foreign trade volume and foreign direct investment are used as control variables. The stationarity properties of the variables in the study were determined by Augmented Dickey and Fuller (1979, 1981) and Lee and Strazicich (2003) unit root tests. The volume of trade variable was found to be stationary at level, while the other variables were found to be unit rooted at level and became stationary when first order differences were taken. The fact that the dependent variable in the study is in the form of $I(1)$ and the independent variables are in the form of $I(0)$ or $I(1)$ has paved the way for the use of the ARDL bounds test approach in determining the short and long run relationships in the model due to its various advantages. In the long-run results of the study, it was observed that a 1% increase in financial development increased innovation activity by approximately 0.75%. In other words, improvements in financial development lead to an increase in innovation activity in Türkiye. Moreover, in the long run, 1% increases in education expenditures and foreign trade volume increased innovation activity by approximately 0.74% and 0.93%, respectively, while 1% increase in foreign direct investment had a neutral effect on innovation activity. Among these results, only the effect of FDI on innovation activity is statistically insignificant. In the short run, innovation activity is negatively affected by the three-period lagged value of itself, while the three lagged values of financial development also have a negative effect on innovation activity. As a result, financial development affects innovation activity negatively in the short run and positively in the long run. The error correction coefficient of the model is found to be negative, indicating that the error correction mechanism works. This result indicates that shocks or imbalances occurring in the short term will be recovered by approximately 93% in the next period. Short-term imbalances, on the other hand, recover after approximately one year and reach the long-run equilibrium.

The empirical demonstration of the effect of improvements in financial development on innovation activity in Türkiye requires some policy implications. In this framework, improvements should be made in financial development, education expenditures and foreign trade volume in order to increase innovation activity capacity in Türkiye. The continuity of an effective and efficient financial architecture should be ensured by considering the impact of innovation activities on economic growth and development in the country. In this context, it is considered important to increase the volume of private sector loans provided by banks, which are used to represent financial development in the research, and to ensure that these loans are directed to sectors based on innovative activities. For a healthy and developed financial architecture, ensuring sustainable competition in the financial system, expanding financial liberalisation at the international level, developing the entrepreneurship ecosystem, supporting innovative ideas by providing credit facilities for entrepreneurs in the country, increasing the structure and quality of institutions with the mechanism of supervision and regulation of the financial system can be presented as policy recommendations. On the other hand, a healthy economic structure that can accelerate the financial system should be able to increase the level of innovative activities. In this framework, it is thought that addressing the impact of financial development on innovation activity with current data will contribute to the limited extant literature.

Giriş

Tüm dünyada inovasyon faaliyetlerinin ekonomik kalkınma için kritik bir öneme sahip olduğu kabul edilmektedir (Sanso-Navarro ve Vera-Cabello, 2016: 814). İnovasyon, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, çağdaş ekonominin temel yapısını yöneten karmaşık dinamikleri daha iyi anlamak için bilim camiasında ilgi görmeye devam etmektedir. Birçok araştırmacı, bu ilişkinin ülkelerin rekabet avantajının sağlanması için temel değişkenler olduğunu savunmaktadır (Mtar ve Belazreg, 2021: 311). Özellikle finansal gelişme ile inovasyon faaliyetlerinin ekonomik büyüme üzerindeki rolü ekonomik büyüme teorileri çerçevesinde tartışılmaktadır. İnovasyon faaliyetleri ile ekonomik büyüme ilişkisinin kuramsal temellerini atan Schumpeter (1934) çalışmasında yeniliğin yaratıcı yıkım sürecini teşvik etmesinden dolayı ekonomik büyüme sürecinde önemli bir rolünün olduğunu, girişimcilerin sanayi devriminden bu yana kârlarını arttırmak için sürekli yeni ürünler, yeni üretim ve yönetim modelleri geliştirdiklerini ortaya koymuştur. Yenilik sürecini takip etmeyen girişimciler rekabet güçlerini kaybedebileceğinden, girişimciler belirli dönemlerde inovatif faaliyetlerde bulunmalı ve geliştirecekleri teknolojiler sayesinde eskisi yok edilerek ekonomik yapı kökten değiştirilmelidir. Finansal gelişme, ekonomik büyüme sürecini sermaye ve yatırım verimliliğinin artırılması yoluyla uyarmakla birlikte ekonomik büyüme sürecinin temelinde birbirini takip eden yeniliklerin ortaya çıkışını desteklediği savunulmaktadır (Akıncı vd., 2014: 57; Koçak, 2018: 12).

Ampirik araştırmalarda, genel olarak finansal gelişmenin inovasyonu hem bir sonuç hem de mikro ve makro düzeyde ekonomik kalkınmayı teşvik eden bir araç olarak desteklediği savunulmaktadır (Baloch vd., 2021; Cao vd., 2022; Audretsch ve Belitski, 2023). Örneğin Kapidani ve Luci (2019), rekabet avantajı elde etmeyi ve yeni pazarların geliştirilmesi sürecine stratejik olarak katılmayı amaçlayan inovasyon uygulamaları ve süreçlerinin, işletmelerin ve ekonomilerin uluslararasılaşması için bir gereklilik olduğunu iddia etmektedir. Baloch vd. (2021), finansal sistemin kredi tayinlanması, bilginin kullanımı ve risk dağılımı yoluyla teknolojik inovasyon programlarının sürdürülmesine ve teknolojik inovasyon etkinliğinin artırılmasına katkıda bulunduğunu açıklamaktadır. Cao vd. (2022), finansal gelişmenin hem siyasi hem de ekonomik açıdan inovasyonun teşvik edilmesi için gerekli olduğunu öne sürmektedir. Hsu vd. (2014), Pradhan vd. (2016) ve Pradhan vd.'nin (2018) çalışmaları, finansal gelişmenin ülke düzeyinde inovasyonu arttırdığı hipotezini doğrulamakta ve genel olarak ilgili literatür finansal sistemin temel finansal hizmetleri sağlayarak inovasyonu teşvik ettiğini varsaymaktadır.

Finansal gelişme literatürü, finansal piyasaların birincil rolünü, ters seçim ve ahlaki tehlike sorunlarının azaltabilmek ve şirketlerin edinebileceği fonların maliyetini minimuma indirmek olduğunu savunmaktadır. Bu çerçevede, finansal gelişme, ülkelerde uygun fonlama imkânı yaratarak ekonomik kalkınmayı destekleyebilmektedir. Ülkelerde inovasyon faaliyetinin başarılı bir şekilde teşvik edilebilmesi için etkin ve verimli çalışan finansal piyasaların varlığı elzemdir. Bu piyasalar, fonlama maliyetlerinin azaltılmasında, sınırlı kaynakların tahsisinde, inovatif faaliyetlerin değerlendirilmesinde, riskin kontrol edilmesinde çok önemli bir rol üstlenmektedir (Hsu vd., 2014: 116-118).

Finansal piyasalar, piyasa katılımcılarının risklerinin çeşitlendirmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum, özellikle teknik ilerlemelerin teşvik edilmesini desteklemektedir. Çünkü bu sistem, piyasa katılımcılarının çeşitlenmiş bir portföye sahip olmalarını, inovatif projelere yatırım yapmayı daha az riskli kılabilir. Finansal sistem, nakdi fonların verimsiz sektörlerden verimli sektörler tahsis ederek ekonomide inovasyonu arttırmaya çalışmaktadır. Yüksek verimliliğe sahip firmalar yeni ürünler üretme kapasitesine sahiptirler. Finansal sistem,

denetim kanalıyla fonların en uygun projelere etkin bir şekilde tahsis edilmesini teşvik etmektedir. Ayrıca, bu sistem tasarrufların yetkin bir toplayıcısı işlevi de görmektedir. Tasarrufların mobilizasyonunun artışı ile kaynakların daha verimli bir şekilde tahsis edilmesi sağlanmakta, finansal desteklemeler sayesinde inovatif şirketlerin yeni teknolojiyi benimsemesi kolaylaşabilmektedir. Finansal işlemlerle ilgili masraflar azaltılarak mal ve hizmetlerin transferi daha sağlıklı sağlanabilmektedir. Bu da hem ekonomik genişlemeyi hem de ülkedeki teknolojik inovasyonun ilerleme düzeyini arttırabilmektedir (Levine, 1997; Levine 2004; Deligia, 2006: 80-86; Hsu vd., 2014: 118-119). Teorik açıdan finansal gelişmenin ekonomik faaliyetler üzerinde yaratacağı tetikleyici faydalar, inovatif faaliyetleri teşvik edebilmektedir. Bu çerçevede bu araştırma, finansal gelişme ile inovasyon faaliyetleri arasındaki ilişkiye yönelik araştırmalara katkı sunmak amacı ile “finansal gelişmenin inovasyon faaliyetine bir etkisi var mı?” sorusundan hareketle kaleme alınmıştır. Konu ile ilgili veri setindeki kısıtlılık nedeni ile Türkiye örneğinde bu ilişkinin çok az sayıda araştırmaya konu olması temel motivasyon kaynağı olmuştur. Araştırmada, Türkiye’de finansal gelişmede sağlanan iyileşmelerin, inovasyon faaliyetleri üzerinde yaptığı etkiler 1984-2021 dönemi verileri ile incelenmiş ve elde edilen sonuçlar politika önerileri çerçevesinde yorumlanmıştır. Daha sonra elde edilen bulgular literatürde yer bulan diğer araştırmalarla karşılaştırılmıştır.

Araştırmanın geri kalanı şu şekilde tasarlanmıştır. Literatür incelemesi kısmında konu ile ilgili ulusal ve uluslararası çalışmalardan bir özetleme yapılmıştır. İkinci bölümde veri seti, model ve ekonometrik yöntemler detaylandırılmıştır. Üçüncü kısımda ise araştırmanın ampirik bulguları ortaya konulmuştur. Son aşamada, araştırmanın sonuçlarının değerlendirildiği ve politika önerilerinin sunulduğu bölüm ile araştırma tamamlanmıştır.

1. Literatür İncelemesi

Literatürde finansal gelişme ile inovasyon faaliyetleri arasındaki ilişkiyi araştırmak için çeşitli ülke ve ülke/bölge grupları bazında farklı ekonometrik yöntemler kullanılarak yapılan ampirik araştırmalar söz konusudur. Finansal gelişmede yaşanan iyileşmelerin inovasyon faaliyetleri üzerinde pozitif, negatif ve karışık bulguların yer aldığı bir araştırmalar seti söz konusudur. Bu çerçevede, finansal gelişmede yaşanan iyileşmelerin inovasyon faaliyetleri üzerinde pozitif bir etki yarattığını savunan araştırma örneklerinden Tadesse (2005), 1980-1995 döneminde 39 ülke örnekleme ile bu ilişkiyi panel veri analizi yöntemi ile incelemiştir. Araştırma bulguları, yeni kurulmuş şirketlerin teknolojiye erişiminde gelişmiş bankacılık sisteminin varlığının elzem olduğu, sonuç olarak finansal gelişme ile teknik inovasyon faaliyetleri arasında pozitif bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Hanley vd. (2011), Çin’deki bölgesel inovasyon için doğrudan yabancı yatırıma ek olarak bölgesel finansal gelişmenin rolünü panel veri analizi yöntemi ile ele almışlardır. Araştırma sonuçları, bir bölgenin finansal derinliğinin, bölgesel inovasyon performansı üzerinde anlamlı derecede olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Ilyina ve Samaniego (2011), 28 sanayi ülkesinde finansal gelişme ile teknoloji arasındaki ilişkiyi ele aldıkları araştırmada, iyi gelişmiş bir finans sektörüne sahip ülkelerin araştırma ve geliştirmeye daha fazla yatırım yapabildikleri için teknoloji endüstrisinde daha fazla büyümeye sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Meierrieks (2014), finansal gelişmenin inovasyon üzerindeki etkisini inceleyen bir araştırma yapmıştır. Çalışmada, 1993-2008 döneminde 51 ülkeden alınan veriler panel regresyon analiz yöntemi ile incelenmiştir. Araştırma, inovasyonun bir ölçüsü olarak patent büyüklüğünü, finansal büyümenin bir ölçüsü olarak da özel sektöre verilen kredileri dikkate almıştır. Araştırma bulgularına göre güçlü derecede finansal gelişmenin daha fazla inovasyonla ve dolayısıyla daha yüksek ekonomik büyümeyle ilişkili olduğu

yönündedir. Akıncı vd. (2014), OECD ülkelerinde farklı zaman aralıklarında finansal gelişme ile inovasyon arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma yürütmüşlerdir. Araştırmalarında panel eşbütünleşme ve nedensellik analizi yöntemlerini kullanmışlardır. Araştırma bulguları, genel olarak finansal gelişme sürecinin yüksek teknoloji ürünü ihracat düzeyini, Ar-Ge harcamalarını, Ar-Ge endüstrilerindeki istihdamı ve patent başvurularını arttırdığını doğrulamaktadır. Aayale (2016), Fas'ta finansal gelişme ile teknolojik inovasyon arasındaki ilişkiyi inceleyen bir araştırma yürütmüştür. Çalışmada, en küçük kareler regresyon yaklaşımı kullanılmış ve 1993'ten 2013'e kadar olan veriler analiz edilmiştir. Araştırmada, finansal gelişmenin bir ölçüsü olarak özel sektöre verilen kredilerin GSYH'ye oranı, teknolojik inovasyonun göstergesi olarak da patent sayısı kullanılmıştır. Araştırma bulguları, Fas'taki finansal gelişmenin teknolojik inovasyon üzerinde kısmen olumlu bir etkiye sahip olduğu yönündedir. Ayrıca, finansal sistemlerin ilerlemesinin teknolojik inovasyonla pozitif yönde ilişkili olduğu ve bir ülkenin genel ekonomik refahı üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olduğu şeklindedir. Pradhan vd. (2016), Euro bölgesinde 18 ülkede finansal gelişme, inovasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırmada, panel VAR modeli yaklaşımı ile 1961'den 2013'e kadar olan veriler analiz edilmiştir. Araştırma bulguları, finansal gelişme, yenilik ve ekonomik büyüme arasında eşbütünleşik bir bağlantıya işaret etmektedir. Ayrıca, finansal sistemlerin ilerlemesinin inovasyonu teşvik ederek ekonomik büyümeyi arttırdığı belirlenmiştir. Zhao (2016), Çin'in 31 bölgesinde finansal kurumların büyümesi ve borsa gelişiminin bölgesel inovasyon üzerindeki etkisini analiz etmek için 2003-2014 verileri ile bir araştırma yürütmüştür. Bu analiz için panel regresyon yaklaşımı kullanılmıştır. Farklı bölgelerde sonuçlar farklılaşsa da genel olarak ülkedeki finansal gelişmenin bölgesel yaratıcılık üzerinde olumlu bir etkisi olduğu görülmüştür. Bal vd. (2017), seçilmiş 28 OECD ülkesinde finansal gelişme ile inovasyon arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla bir çalışma yürütmüşlerdir. Dinamik panel analizi tekniğini kullanarak 2003-2014 yıllarına ait verileri analiz etmişlerdir. Araştırmada, finansal gelişmenin ölçüsü olarak özel sektöre sağlanan krediler, ülkede yapılan patent başvuru sayısı da inovasyonun göstergesi olarak kullanılmıştır. Araştırma bulguları, finansal gelişmedeki artışların ülkelerin inovasyon süreçlerine pozitif etkisinin varlığını doğrulamıştır. Helhel (2018), 2001-2013 dönemi verileri ile panel veri analizi yöntemi kullanılarak E7 ülkelerinde finansal gelişme ile Ar-Ge faaliyetleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmada finansal gelişme, kredi hacminin GSYH'ye oranı ve geniş tanımlı para arzının GSYH'ye oranı olarak iki şekilde ölçülmüştür. Ar-Ge değişkeni ise bir ülkenin Ar-Ge harcamalarının GSYH'ye oranı şeklindedir. Pedroni eşbütünleşme yaklaşımı, finansal gelişme ile Ar-Ge faaliyeti arasında önemli ve kalıcı bir bağlantı olduğunu doğrulamakla birlikte panel FMOLS analizi sonuçları da finansal gelişme ile Ar-Ge harcamaları arasında doğrudan ve pozitif bir ilişkiye işaret etmiştir. Koçak (2018), Türkiye'de finansal gelişme ile inovasyon arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmada 1974'ten 2014'e kadar olan veriler ile yapısal kırılmalı eşbütünleşme ve DOLS katsayı tahmin teknikleri kullanılmıştır. Araştırmada, finansal gelişmişlik özel sektöre verilen kredi miktarıyla, inovasyon ise patent başvuru sayısı ile ölçülmüştür. Araştırma, uzun vadede finansal gelişme ile inovasyon faaliyeti arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya çıkarmıştır. DOLS bulguları da finansal gelişmenin inovasyon üzerinde pozitif etkisini doğrulamıştır. Zhu vd. (2020), 50 ülke örneklemini 1990-2016 döneminde finansal gelişme ile inovasyon faaliyeti arasındaki ilişkiyi incelemek için dinamik panel veri analizini kullanan bir çalışma yürütmüşlerdir. Araştırma sonuçları, yüksek derecede finansal gelişmişliğe sahip ulusların inovasyon üzerinde olumlu ancak sınırlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Özyaytürk (2022), 2001-2018 yılları arasında gelişmekte olan 16 ülke için finansal gelişmenin Ar-Ge yatırımları üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Çalışmada panel veri analizi

yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, artan finansal gelişmenin Ar-Ge harcamaları üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermiştir. Gan (2023), Çin’de finansal sistemin şirketlerin inovasyon verimliliği üzerindeki etkisini araştırmıştır. 2009-2016 dönemini kapsayan 18 yüksek teknoloji endüstrisinden elde edilen inovasyon verilerinin yanı sıra sermaye piyasaları ve finansal kurumların ülke düzeyindeki verileri ile stokastik sınır analizi uygulanmıştır. Sonuçlar, finansal gelişmenin şirketlerin inovasyon verimliliğini olumlu yönde etkilediğini, sermaye piyasasına dayalı finansal yapının ise yüksek teknoloji sektörlerinin inovasyon verimliliğine olumlu yansıdığını ortaya koymuştur. Li (2024), 2007-2020 yıllarını kapsayan çeşitli Çin şehirlerinden elde edilen panel verilere dayanarak, finansal gelişmenin inovasyon verimliliği üzerindeki etkisini ampirik olarak incelemiştir. Hem finansal ölçekteki hem de finansal etkinlikteki gelişmeler inovasyon verimliliğinin gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, 2007-2012 döneminde finansal gelişmenin etkisi 2013-2020 dönemine kıyasla daha belirgindir.

Finansal gelişmenin inovasyon faaliyetleri üzerinde negatif bir etki yarattığını ortaya koyan nadir araştırma örneklerinden Aristizabal-Ramirez vd. (2017), seçili gelişmekte olan ülkelerde 2006-2013 döneminde firma düzeyindeki verileri kullanarak finansal gelişmenin inovasyon üzerindeki etkisini incelemişlerdir. İki aşamalı probit model sonuçları mevcut literatürün çoğunun aksine, finansal gelişme gelişmekte olan ülkelerde bir şirketin yenilik yapma olasılığı üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu yönündedir. Literatürde yer alan bazı araştırma örnekleri de karışık bulgular içermektedir. Bunlardan, Hsu vd. (2014), finansal gelişme ve teknolojik inovasyon arasındaki ilişkiyi araştırmak için 1976-2006 dönemi verileri ile bir çalışma yürütmüşlerdir. Panel veri analizi yaklaşımını kullanmışlar ve hem gelişmiş hem de gelişmekte olan 32 ülkenin verilerini incelemişlerdir. Araştırma finansal gelişmeyi hisse senedi ve kredi piyasası gelişimleri merceğinden incelerken, teknolojik inovasyon ise patent sayısı ile değerlendirilmiştir. Araştırma, endüstrilerin dış finansmana daha fazla bağımlı olduğu sonucunu elde ederken, hisse senedi piyasasının büyümesinin inovasyonu teşvik ettiği, ancak kredi piyasasının genişlemesinin inovasyon üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu yönündedir. Tee vd. (2014), yedi Doğu Asya ülkesinde finansal gelişmenin inovasyon üzerindeki etkisine yönelik bir çalışma yürütmüşlerdir. 1998’den 2009’a kadar olan verileri panel veri analizi yaklaşımı ile ele almışlardır. Araştırma bulgularına göre bankacılık sektörünün büyümesinin inovasyon üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu yönündedir. Diğer taraftan, borsanın gelişiminin inovasyon üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Demirci (2017), 1990-2014 yılları arasında Türkiye’de finansal gelişme ve Ar-Ge yoğunluğu arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve nedensellik analizi tekniklerini kullanarak incelemiştir. Araştırmada finansal gelişme, borsa gelişimi ve kredi hacmi ile ölçülmüştür. Ar-Ge yoğunluğu ise Ar-Ge harcamalarının GSYH’ye oranı ile temsil edilmiştir. Eşbütünleşme analizinin bulguları, finansal gelişme ve Ar-Ge yoğunluğu arasında bir eşbütünleşme bağlantısının varlığına işaret etmiştir. Öte yandan, Granger nedensellik analizinin sonuçları ise finansal gelişmeden Ar-Ge yoğunluğuna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisini doğrulamıştır. Law vd. (2018), 1996-2010 dönemi verileri ile 75 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke örneğinde panel veri analiz yöntemini kullanarak finansal gelişme ile inovatif faaliyetler arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Araştırma bulgularına göre finansal gelişmenin belirli bir eşığa kadar inovatif faaliyetleri pozitif etkilediği, belirtilen eşik aşıldıktan sonra etkinin negatife döndüğünü, diğer bir ifade ile iki değişken arasındaki ilişkinin ters U şeklinde olduğu ortaya konulmuştur. Loukil (2020), finansal gelişmenin inovasyon üzerindeki etkisini incelemek amacıyla bir araştırma yürütmüştür. Çalışmada, panel veri analizi tekniği kullanılmış hem gelişmiş hem de gelişmekte olan 54 ülkeden 1980-2009 dönemi verileri dâhil edilmiştir. Araştırma bulgularında, finansal gelişmenin inovasyon üzerindeki etkisinin ülkedeki ekonomik büyüme düzeyine bağlı olduğu,

finansal gelişmenin yalnızca ekonomik büyümenin güçlü olduğu ülkelerde inovasyon üzerinde etkili olduğu sonucuna erişilmiştir.

İlgili literatür genel olarak değerlendirildiğinde, ülke ve ülke/bölge grupları örneklemelerinde finansal gelişmenin inovasyon faaliyetlerini etkilemede çok önemli bir rol oynadığı, finansal gelişmedeki artışların inovasyon faaliyetlerini önemli ölçüde teşvik ettiği yönündedir.

2. Veri Seti, Model ve Ekonometrik Yöntem

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de finansal gelişmenin inovasyon faaliyetlerine etkisinin incelenmesidir. Araştırmada, 1984-2021 dönemi yıllık verileri ile her bir değişken için 38 gözlem sayısı söz konusudur. Araştırma modelinde belirtildiği üzere takip edilen araştırmalar baz alınarak eğitim harcamaları, dış ticaret hacmi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları kontrol değişkenleri olarak kullanılmıştır. Araştırma dönemi, aşağıda belirtilen veri tabanında inovasyon göstergesi olarak kullanılan toplam patent sayısındaki kısıtlılık nedeni ile 1984 yılı başlangıç, 2021 ise son yıl olarak alınmıştır. Araştırma değişkenleri arasındaki ölçek farklılıklarını azaltmak amacı ile değişkenlerin seviye değerleri üzerinden doğal logaritmaları alınmış hâllerini kullanılmıştır. Değişkenlere ilişkin özet bilgiler Tablo 1’de ortaya konulmuştur.

Tablo 1. Değişkenlerin Özet Bilgileri

Değişken	Notasyon	Değişken Tanımı	Kaynak
İnovasyon	INO	Toplam Patent Başvuru Sayısı (Adet) (Patent Applications, Residents-Nonresidents)	
Finansal Gelişme	FG	Bankalar Tarafından Özel Sektöre Verilen Yurt İçi Kredi Hacmi (GSYH'nin %'si)-Domestic Credit to Private Sector by Banks (% of GDP)	
Eğitim Harcamaları	EH	Eğitim Harcamaları (GSMH'nin %'si)-Education Expenditure (% of GNI)	Dünya Bankası (World Bank)
Ticaret	TIC	İthalat ve İhracat Toplamının GSYH içerisindeki %'si -Trade (% of GDP)	
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	DYY	Doğrudan Yabancı Yatırım, Net Girişler (GSYH'nin %'si)-Foreign Direct Investment, Net Inflows (% of GDP)	

Araştırmada formel gösterimi (1) numaralı denklemde yer alan model kurulurken, konu ile ilgili geniş literatürden yararlanılmış olsa da spesifik olarak Koçak (2018) ve Özaytürk (2022) araştırmaları takip edilerek oluşturulmuştur.

$$INO_t = a_0 + a_1 FG_t + a_2 EH_t + a_3 TIC_t + a_4 DYY_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

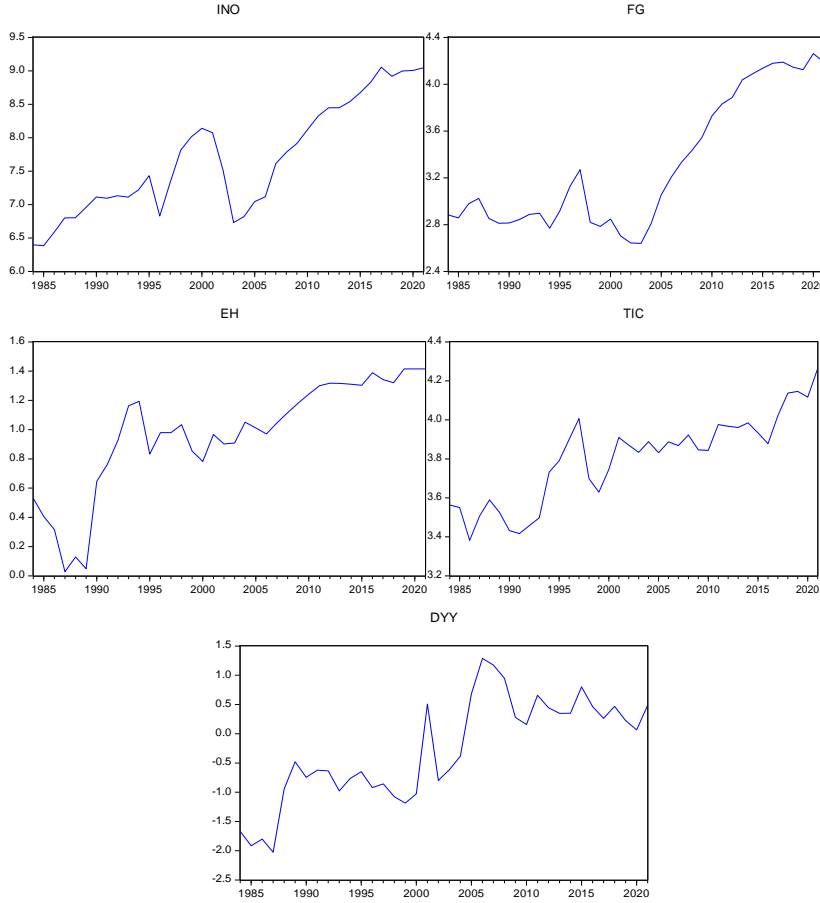
Araştırmanın tanımlayıcı istatistiklerine Tablo 2’de yer verilmiştir. İlgili tablo incelendiğinde ortalamadan sapma oranının en yüksek serinin DYY değişkeni olduğu görülmektedir. En büyük ortalamaya sahip değişken INO iken, en küçüğü ise DYY değişkenidir. Jarqua-Bera normallik testine göre araştırma değişkenleri EH değişkeni haricinde %5 anlamlılık düzeyinde normal dağılım sergilemektedir.

Tablo 2. Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

	INO	FG	EH	TIC	DYY
Ortalama	7.6887	3.3037	0.9697	3.8028	-0.2757
Medyan	7.5638	3.0397	1.0224	3.8568	-0.4318
Maksimum	9.0542	4.2612	1.4150	4.2638	1.2874
Minimum	6.3851	2.6398	0.0278	3.3814	-2.0257

Standart Sapma	0.8310	0.5668	0.3842	0.2259	0.8819
Çarpıklık	0.2306	0.5554	-1.0274	-0.2211	-0.1818
Basıklık	1.7816	1.6666	3.3178	2.2276	2.1072
Jarque-Bera (JB) İstatistiği	2.6870	4.7685	6.8453	1.2543	1.4711
JB Olasılık Değeri	0.2609	0.0921	0.0326	0.5341	0.4792

Şekil 1’de araştırma değişkenlerine ait grafikler yer almaktadır. 1984-2021 döneminde ilgili değişkenlere ait seriler çalkantılı süreçler barındırır da zamana göre yükselen bir trend içerdiği görülmektedir.

Şekil 1. Değişkenlerin Grafikleri

Zaman serisi analizlerinde bir serinin birim kök içermemesi o serinin durağan olduğu anlamına gelmektedir. Genel tanım olarak durağan olmayan bir seri, zaman içerisinde ortalama ve varyansını değiştirecek şekilde hareket etmektedir (Gujarati ve Porter, 2009: 741). Özellikle iktisadi değişkenlerin çoğunluğunun gerçek ve nominal değerleri zaman içerisinde artış gösterebildiğinden değişkenlerin ortalama ve varyansları sabit kalmamaktadır. Zaman serisi analizleri alanındaki hızlı gelişmeler ile serilerin durağan olmaması ve bunların sonuçları üzerine araştırmalar yoğunlaşmıştır (Çil Yavuz, 2004: 240). Zaman serisi analizlerinde değişkenlerin durağanlık özellikleri araştırmanın ilerleyişini, uygulanması muhtemel eşbütünlük ya da nedensellik testlerinin türünü değiştirebilmektedir. Bu çalışmada ise değişkenlerin durağanlık özelliklerini belirleyebilmek için geleneksel Augmented Dickey ve Fuller (1979, 1981) ile çift yapısal kırılmaya izin veren Lee ve Strazicich (2003) birim kök testleri kullanılmıştır.

Araştırma modelinde kısa ve uzun dönem ilişkileri tespit edebilmek için I(0) ve I(1) seviyesinde durağanlığa izin verebilen ve çeşitli avantajları nedeni ile yaygın bir şekilde kullanım alanına sahip olan Gecikmesi Dağıtılmış Otoresresif Model (ARDL-Autoregressive Distributed Lag) sınır yaklaşımı kullanılmıştır. Pesaran ve Shin (1995) ile Pesaran vd. (2001) araştırmalarına dayanan ARDL sınır test yaklaşımı, modelde yer alan değişkenlerin birinci farkta durağan olmasına ilişkin kısıtı ortadan kaldırarak diğer geleneksel eşbütünleşme yaklaşımlarından farklılaşmaktadır. Örneklem sayısının az ve modellerde otokorelasyon, değişen varyans ve normallik vb. olduğu durumlarda bile geleneksel eşbütünleşme yaklaşımlarına kıyasla daha güvenilir sonuçlar üretebilmektedir. İki aşamalı ARDL sınır test yaklaşımının ilk aşamasında, kurulan modelde uzun dönemli denge ilişkisi sınanmakta, eğer değişkenler arasında eşbütünleşme söz konusu ise ikinci aşamada uzun dönemli katsayı tahmini ile kısa dönem için hata düzeltme modeli çerçevesinde hata düzeltme katsayısı tahmin edilmektedir (Pesaran vd., 2001: 289-301; Narayan ve Smyth, 2005: 103-105).

3. Bulgular

Değişkenlerin durağanlık özellikleri geleneksel Augmented Dickey ve Fuller (ADF) ile Lee ve Strazicich (LS) birim kök testleri ile belirlenmiştir. Tablo 3'te birim kök test bulguları raporlanmaktadır.

Tablo 3: ADF (1979, 1981) ve LS (2003) test bulguları

Değişken	ADF Sabit Terimli ve Trendli Model	LS Break (C) Modeli	LS Gecikme
INO	-2.7888 (0.2103)	-5.8444 (1995 2005) (2)	2
FG	-1.6095 (0.7699)	-5.0058 (2000 2011) (1)	1
EH	-2.4222 (0.3628)	-6.0797 (1992 2003) (2)	2
TIC	-3.8313 (0.0262)	-6.9906 (1993 2015) (1)	1
DYY	-3.0036 (0.1449)	-4.8147 (2000 2007) (2)	2
Δ INO	-4.6283 (0.0037)	-6.9766 (1999 2003) (1)	1
Δ FG	-4.7178 (0.0029)	-7.3345 (1996 2006) (2)	2
Δ EH	-3.7653 (0.0308)	-8.4770 (1988 1995) (1)	1
Δ TIC	-5.5144 (0.0003)	-8.1225 (1995 1999) (1)	1
Δ DYY	-6.7976 (0.0000)	-7.6698 (1987 2004) (0)	0

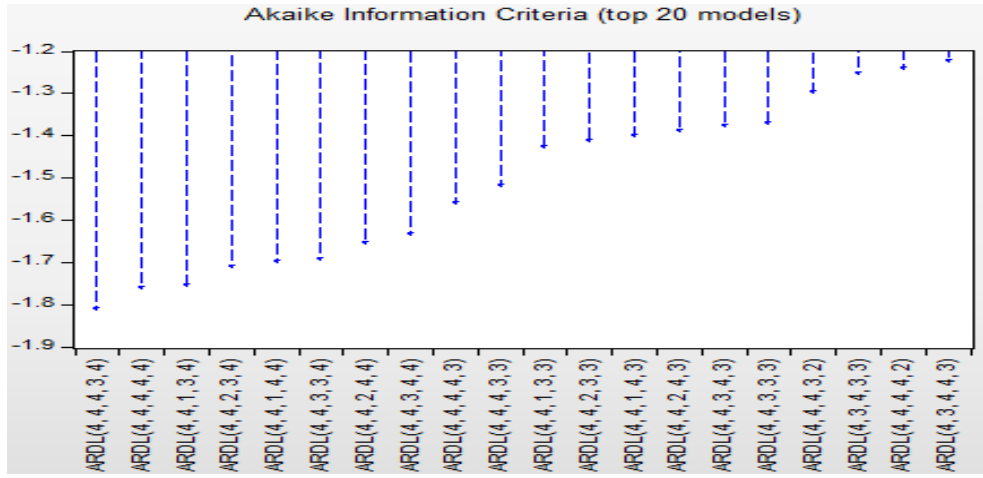
Not: Olasılık değerleri parantez içinde yer almakta, “ Δ ” notasyonu ise değişkenlerin birinci fark değerlerini göstermektedir. ADF birim kök testinde sabit terimli ve trendli model için kritik değerler -4.2349 (%1), -3.5403 (%5) ve -3.2024 (%10) şeklindedir. LS birim kök testi çift kırılmalı Break (C) modelinde kritik değerler INO seviye değeri için -6.9320 (%1), -6.1750 (%5) ve -5.8250 (%10); INO birinci dereceden farkında -6.8630 (%1), -6.2680 (%5) ve -5.9560 (%10) şeklindedir. FG seviye değeri için -6.9780 (%1), -6.2880 (%5) ve -5.9980 (%10); FG birinci dereceden farkında -6.9780 (%1), -6.2680 (%5) ve -5.9980 (%10) şeklindedir. EH seviye değeri için -6.9320 (%1), -6.1750 (%5) ve -5.8250 (%10); EH birinci dereceden farkında -6.7500 (%1), -6.1080 (%5) ve -5.7790 (%10) şeklindedir. TIC seviye değeri için -6.8210 (%1), -5.9170 (%5) ve -5.5410 (%10); TIC birinci dereceden farkında -7.1960 (%1), -6.3120 (%5) ve -5.8930 (%10) şeklindedir. DYY seviye değeri için -7.0140 (%1), -6.4460 (%5) ve -6.0720 (%10); DYY birinci dereceden farkında -6.9320 (%1), -6.1750 (%5) ve -5.8250 (%10) şeklindedir.

ADF sabit terimli ve trendli model birim kök test bulgularına göre %5 anlamlılık düzeyinde INO, FG, EH ve DYY değişkenlerinin birim köklü olduklarına dair yokluk hipotezinin reddedilemediği görülmüştür. Bu durumda bu seriler seviyede birim köklüdür ve birinci dereceden farkları alındığında durağan hâle gelmektedir. TIC değişkenine ait yokluk hipotezi ise %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmiş ve bu serinin seviyesinde durağan olduğu tespit edilmiştir.

Düzeyde ve trendde kırılmaların analizi için LS (2003) Break (C) modeli tercih edilmiştir. LS birim kök testinin çift kırılmalı Break (C) modeli için %5 anlamlılık düzeyinde yapısal kırılmalı

birim kök içerdiğine dair yokluk hipotezinin INO, FG, EH ve DYY değişkenleri tarafından reddedilemediği görülmüştür. Geleneksel ADF testinin birim köklü oldukları tespit edilen bu değişkenler için hem düzeyde hem de trendde bir yapısal kırılma dikkate alındığında da birim köklü oldukları tespit edilmiştir. Buradan ilgili değişkenlerdeki kırılmaların anlamlı olmadıkları şeklinde yorumlanabilir. TIC değişkeni için %5 anlamlılık düzeyinde yapısal kırılmalı birim köklü olduğuna dair yokluk hipotezi reddedilmiş ve bu değişkenlerin seviyesinde durağan olduğu görülmüştür.

Uygulanan ADF ve LS birim kök test bulgularına TIC değişkeni $I(0)$; diğer değişkenlerin ise $I(1)$ formunda oldukları görülmüştür. Bu duruma göre uzun dönemli ilişkilerin tespitinde farklı düzeyde durağanlığa izin veren ARDL sınır testinin kullanılmasına karar verilmiştir. ARDL yönteminde sürece ilgili kriteri minimum yapan modelin belirlenmesi gerekmektedir. Şekil 2’de yer alan grafikte Akaike Bilgi Kriterine göre ARDL (4, 4, 4, 3, 4) model olarak belirlenmiştir.

Şekil 2. ARDL Model Seçimi

ARDL (4, 4, 4, 3, 4) modelinde eşbütünlük ilişkisini test etmek için gerçekleştirilen Kısıtsız Hata Düzeltme Modeli (UECM) Denklem (2) ile ortaya konulmaktadır:

$$\begin{aligned} \Delta INO_t = & \beta_0 + \sum_{i=1}^{p=4} \beta_{1i} \Delta INO_{t-i} + \sum_{i=0}^{r=4} \beta_{2i} \Delta FG_{t-i} + \sum_{i=0}^{s=4} \beta_{3i} \Delta EH_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^{k=3} \beta_{4i} \Delta TIC_{k-i} + \sum_{i=0}^{l=4} \beta_{5i} \Delta DYY_{l-i} + a_1 INO_{t-1} + a_2 FG_{t-1} \\ & + a_3 EH_{t-1} + a_4 TIC_{t-1} + a_5 DYY_{t-1} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (2)$$

Denklem (2) ile yer verilen Δ notasyonu fark operatörünü, ε_t hata terimini, β_0 sabit terimi, $\beta_{1,2,3,4,5}$ kısa dönemli katsayıları, $a_{1,2,3,4,5}$ uzun dönemli katsayıları, p, r, s, k ve l ise bilgi kriteri ile belirlenen gecikme uzunluklarını ifade etmektedir. ARDL yaklaşımında eşbütünlük ilişkisinin sınanmasında F sınır testi kullanılmaktadır. İlgili testte $H_0: a_1 = a_2 = a_3 = a_4 = a_5 = 0$ yokluk hipotezine karşı $H_1: a_1 \neq a_2 \neq a_3 \neq a_4 \neq a_5 \neq 0$ alternatif hipotez sınanmaktadır. F sınır test istatistik değeri, Narayan (2005) araştırmasında hesaplanan alt ve üst sınır kritik değerleri ile karşılaştırılmaktadır. Eğer F sınır test istatistiği, üst sınır kritik değerden büyük ise eşbütünlüğün olmadığını ifade eden H_0 yokluk hipotezi reddedilir ve eşbütünlük ilişkisinin varlığı doğrulanır. F sınır istatistik değeri alt sınır kritik değerinin altındaysa eşbütünlüğün olmadığı, alt ile üst sınır kritik değer arasında ise belirsizliğe sebebiyet vererek başka testlerin uygulanması yoluna gidilir. ARDL modelinin uzun dönem katsayıları tespit

edildikten sonra kısa dönem ilişkilerin tespit edilebilmesi için Hata Düzeltme Modeli (ECM) kurulur. Hata düzeltme mekanizmasının çalışabilmesi için hata düzeltme katsayısının (ECT) negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı olması gerekmektedir. Hata Düzeltme Modeli Denklem (3)'te sunulmakta ve bu denklemde yer alan λ notasyonu kısa dönemdeki sapmaların uzun dönemde ne kadar süre sonra giderildiğini gösteren hata düzeltme katsayısını ifade etmektedir.

$$\Delta INO_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{p=4} \beta_{1i} \Delta INO_{t-i} + \sum_{i=0}^{r=4} \beta_{2i} \Delta FG_{t-i} + \sum_{i=0}^{s=4} \beta_{3i} \Delta EH_{t-i} + \sum_{i=0}^{k=3} \beta_{4i} \Delta TIC_{k-i} + \sum_{i=0}^{l=4} \beta_{5i} \Delta DYY_{l-i} + \lambda ECT_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Modelin sağlam olduğuna dair kontrol tanısal testler ile yapılmaktadır. Modelin hata terimlerinin normal dağılımına ilişkin bilgiyi Jarqua-Bera testi vermektedir. Modelin hata terimlerinin $p=0.4545>0.05$ olması hata terimlerinin normal dağılım sergilediğini kanıtlamaktadır. Brusch-Godfrey LM testi ile modelin serisel korelasyon sorunu sınanmış ve bulgularda $p=0.0554>0.05$ olduğundan 2 gecikmeye kadar serisel korelasyonun olmadığına dair yokluk hipotezi reddedilmemiştir. Sonuç olarak, modelde serisel otokorelasyon sorunu yoktur. Modelde değişen varyans sorunu Brusch-Pagan-Godfrey testi ile sınanmıştır. $p=0.7255>0.05$ olduğundan sabit varyansı gösteren yokluk hipotezi reddedilememiş ve model sabit varyanslıdır. Son olarak modelde spesifikasyon hatasının olup olmadığı Ramsey RESET yardımı ile test edilmiştir. $P=0.1826>0.05$ olduğundan model kurma hatasının olmadığına dair yokluk hipotezi reddedilememiş ve sonuç olarak model kurma hatası tespit edilmemiştir.

Tablo 4. ARDL (4, 4, 4, 3, 4) Modeli ve Tanısal Test Bulguları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	T İstatistiği	Olasılık Değeri
INO (-1)	0.1024	0.1340	0.7647	0.4621
INO (-2)	-0.1676	0.1401	-1.1960	0.2593
INO (-3)	0.2775	0.1580	1.7556	0.1097
INO (-4)	-0.7393	0.1169	-6.3200	0.0001
FG	-0.6323	0.2911	-2.1719	0.0550
FG (-1)	-0.3583	0.3639	-0.9846	0.3480
FG (-2)	1.2272	0.3372	3.6387	0.0045
FG (-3)	-0.2709	0.3431	-0.7895	0.4481
FG (-4)	1.1854	0.3853	3.0761	0.0117
EH	0.3476	0.2959	1.1747	0.2673
EH (-1)	0.7991	0.1982	4.0321	0.0024
EH (-2)	-0.0592	0.1991	-0.2975	0.7721
EH (-3)	-0.2111	0.1784	-1.1833	0.2640
EH (-4)	0.2623	0.1885	1.3918	0.1942
TIC	0.3473	0.3503	0.9913	0.3449
TIC (-1)	-0.3094	0.4554	-0.6794	0.5123
TIC (-2)	0.1689	0.4010	0.4213	0.6824
TIC (-3)	1.2223	0.2304	5.3034	0.0003
DYY	0.0607	0.0646	0.9395	0.3696
DYY (-1)	0.1639	0.0902	1.8170	0.0992

DYY (-2)	-0.1766	0.0536	-3.2946	0.0081
DYY (-3)	-0.1633	0.0561	-2.9065	0.0157
DYY (-4)	0.1243	0.0606	2.0503	0.0675
C	1.5720	1.4496	1.0844	0.3036

$R^2 = 0.9959$ Düzeltilmiş $R^2 = 0.9866$ Olasılık (F-İstatistiği) = 0.0000

Tamsal Testler	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Breusch-Pagan-Godfrey Test	0.7537	0.7255
Breusch-Godfrey LM Test	4.2444	0.0554
Jarqua-Bera Test	1.5767	0.4545
Ramsey Reset Test	1.4442	0.1826

Tablo 5. ARDL Sınır Test Bulguları

Test İstatistiği	Değer	Anlamlılık Düzeyi	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)
F İstatistiği	25.4300	%10	2.696	3.898
k	4	%5	3.276	4.63
		%1	4.59	6.368

Tablo 5’te ARDL sınır test bulguları ortaya konulmaktadır. Sınır testi için F istatistiği 25.4300 olarak hesaplanmış ve bu değer tüm anlamlılık düzeylerinde üst sınırdaki I(1) yer alan kritik değerlerin üzerinde olduğundan modelde eşbütünleşmenin olmadığına dair yokluk hipotezinin reddedilmesine sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla ARDL (4, 4, 4, 3, 4) modelinde yer alan seriler eşbütünleşiktir. Diğer bir ifade ile modelde uzun dönem denge ilişkisi söz konusudur.

Tablo 6. Uzun ve Kısa Dönem Tahminler

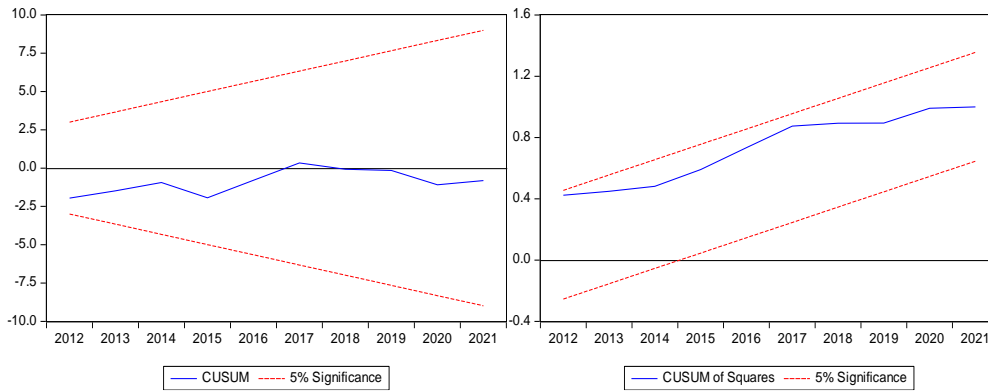
Değişken	Katsayı	Standart Hata	Test İstatistiği	Olasılık
Uzun Dönem Tahminleri				
FG	0.7538	0.0389	19.338	0.0000***
EH	0.7457	0.1598	4.6651	0.0009***
TIC	0.9359	0.2629	3.5597	0.0052***
DYY	0.0058	0.0672	0.0876	0.9319
Kısa Dönem Tahminleri				
C	1.5720	0.1184	13.2712	0.0000***
D(INO (-1))	0.6294	0.0818	7.6883	0.0000***
D(INO (-2))	0.4617	0.0842	5.4826	0.0003***
D(INO (-3))	0.7393	0.0910	8.1156	0.0000***
D(FG)	-0.6323	0.1464	-4.3186	0.0015***
D(FG (-1))	-2.1417	0.2295	-9.3302	0.0000***
D(FG (-2))	-0.9145	0.1959	-4.6674	0.0009***
D(FG (-3))	-1.1854	0.2325	-5.0970	0.0005***
D(EH)	0.3476	0.1286	2.7016	0.0222**
D(EH(-1))	0.0080	0.1137	0.0707	0.9450
D(EH (-2))	-0.0512	0.0986	-0.5190	0.6150
D(EH (-3))	-0.2623	0.1075	-2.4401	0.0348**
D(TIC)	0.3473	0.2133	1.6282	0.1345
D(TIC (-1))	-1.3912	0.2316	-6.0049	0.0001***
D(TIC (-2))	-1.2223	0.1714	-7.1312	0.0000***
D(DYY)	0.0607	0.0426	1.4234	0.1851
D(DYY(-1))	0.2156	0.0380	5.6657	0.0002***
D(DYY(-2))	0.0389	0.0342	1.1387	0.2813
D(DYY(-3))	-0.1243	0.0315	-3.9452	0.0028***
CointEq(-1)*	-0.9269	0.1144	-13.342	0.0000***

Not: *, ** ve *** sırası ile %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 6’da ARDL modelinin uzun ve kısa dönem parametre tahminleri ortaya konulmaktadır. Uzun dönem tahminlere göre doğrudan yabancı sermaye yatırımı (DYY) dışındaki diğer değişkenlerin tüm anlamlılık düzeylerinde istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir. Finansal gelişme (FG) değişkeninin katsayısının (0.7538) pozitif ve anlamlı, eğitim harcamaları (EH) değişkeninin katsayısı (0.7457) pozitif ve anlamlı, ticaret (TIC) değişkeninin katsayısı (0.9359) pozitif ve anlamlı, son olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımı (DYY) değişkeninin katsayısı (0.0058) pozitif ve anlamsızdır. Uzun dönem parametre tahminlerinde finansal gelişmedeki %1’lik artış, inovasyon faaliyetini %0.7538 arttırdığı görülmüştür. Sonuçlar, Türkiye’de finansal gelişmedeki artışların inovasyon faaliyetini arttırdığını göstermektedir. Ayrıca, eğitim harcamaları, ticaret ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki %1’lik artışlar sırası ile inovasyon faaliyetini yaklaşık %0.745, %0.935 ve %0.005 arttırdığını ortaya koymaktadır. Fakat, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının inovasyon faaliyeti üzerindeki az da olsa pozitif etkisi istatistiksel açıdan anlamsızdır.

Tablo 6’da kısa dönem tahminleri kısmında hata düzeltme modeli sonuçlarına yer verilmektedir. Kısa dönemde, bağımlı değişken inovasyon faaliyeti (INO) üzerinde ilk üç döneme kadar kendi gecikmeli değerinin negatif ve istatistiksel anlamlı etkisi söz konusudur. Yine aynı şekilde finansal gelişme üç gecikmeye kadar inovasyon faaliyeti üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı negatif bir etki göstermektedir. Modelin hata düzeltme katsayısının (CointEq(-1) = -0.9269) negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı olması hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını göstermektedir. Bu sonuç, kısa vadede meydana gelen şokların veya dengesizliklerin bir sonraki dönemde yaklaşık %93 oranında iyileşeceğini göstermektedir. Kısa vadeli dengesizlikler (1/0.9269) 1,078 yıl sonra düzelen uzun dönem dengesine ulaşmaktadır.

Şekil 3’te raporlanan CUSUM ve CUSUM² spesifikasyon testleri ile yapısal kırılma problemi ve modeldeki uzun dönem katsayıların kararlılığı sınanmaktadır. İlgili testlerde grafiklerdeki sınır değerlerin aşılması durumunda modelde yapısal hata olduğu kabul edilmektedir. %95 güven aralığında parametre tahminlerinin istenilen sınırlar içerisinde olduğu görülmekte ve kurulan modelin istikrarlı olduğu söylenebilmektedir.

Şekil 3. CUSUM ve CUSUM² Testleri

Sonuç

Schumpeter’in ekonomik büyüme ve kalkınmanın sürekli olarak gerçekleşen yeniliklerle sağlandığına yönelik yaratıcı yıkım bakış açısı, inovatif faaliyetlerin mevcut üretim süreçlerini, ürünleri ve piyasaları dönüştürerek ekonomiyi yeniden şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Finansal gelişme de bu noktada Schumpeter’in yenilikçilik sürecini destekleyen önemli bir

faktördür. Finansal sistemin yenilikçi girişimlerin sermaye ihtiyaçlarını karşıladığı ve risk alabilen yatırımcılar için bir platform görevi üstlendiği kabul edilmektedir ve böylece ekonomik büyüme ve kalkınmayı destekleyen inovasyon süreci hızlanmaktadır. Bu teorik bakış açısına katkı sunmak amacı ile bu araştırmada 1984-2021 dönemi verileri ile Türkiye’de finansal gelişmenin inovasyon faaliyetine etkisi ele alınmıştır. Kurulan regresyon modelinde inovasyon faaliyetini etkilediği düşünülen eğitim harcamaları, dış ticaret hacmi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımı kontrol değişkenler olarak kullanılmıştır. Araştırmada değişkenlerin durağanlık özellikleri Augmented Dickey ve Fuller (1979, 1981) ile Lee ve Strazicich (2003) birim kök testleri ile belirlenmiştir. Ticaret hacmi değişkeni seviyede durağan; diğer değişkenlerin seviyede birim köklü oldukları ve birinci dereceden farkları alındığında durağanlaştıkları tespit edilmiştir. Araştırmada bağımlı değişkenin I(1), bağımsız değişkenlerin ise I(0) ya da I(1) formunda olması çeşitli avantajları nedeni ile modelde kısa ve uzun dönemli ilişkilerin belirlenmesinde ARDL sınır test yaklaşımının kullanımına zemin hazırlamıştır. Araştırmanın uzun dönem sonuçlarında, finansal gelişmedeki %1’lik bir artış inovasyon faaliyetini yaklaşık %0.75 arttırdığı görülmüştür. Diğer bir ifade ile finansal gelişmede yaşanan iyileşmeler Türkiye’de inovasyon faaliyetinde artış meydana getirmektedir. Ayrıca, uzun dönemde eğitim harcamaları ve dış ticaret hacminde %1’lik artışlar sırası ile inovasyon faaliyetini yaklaşık %0.74 ve %0.93 oranlarında arttırırken; doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki %1’lik artışın ise inovasyon faaliyetinde istatistiksel açıdan anlamsız yaklaşık nötr dereceli bir etki yarattığı görülmüştür. Bu sonuçlar içerisinde uzun dönemde sadece doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının inovasyon faaliyeti üzerindeki etkisi istatistiksel açıdan anlamsızdır. Kısa dönemde ise inovasyon faaliyeti kendisinin üç dönem gecikmeli değerinden negatif etkilenirken; yine finansal gelişmenin de üç gecikmeli değerleri inovasyon faaliyetini negatif etkilemektedir. Sonuç olarak finansal gelişme, kısa dönemde inovasyon faaliyetini negatif, uzun dönemde ise pozitif etkilemektedir. Modelin hata düzeltme katsayısı negatif olarak tespit edilmiştir ve bu durum hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını göstermektedir. Bu sonuç ile kısa vadede meydana gelen şokların veya dengesizliklerin bir sonraki dönemde yaklaşık %93 oranında iyileşeceğine işaret etmektedir. Kısa vadeli dengesizlikler ise yaklaşık bir yıl sonra düzelterek uzun dönem dengesine ulaşmaktadır.

Bu araştırmada finansal gelişmenin inovasyon faaliyetini arttırdığına yönelik bulguları ile Tadesse (2005), Hanley vd. (2011), Ilyina ve Samaniego (2011), Meierrieks (2014), Akıncı vd. (2014), Aayale (2016), Pradhan vd. (2016), Zhao (2016), Bal vd. (2017), Helhel (2018), Koçak (2018), Zhu vd. (2020), Özaytürk (2022), Gan (2023), Li (2024) araştırmaları ile benzerlik; Aristizabal-Ramirez vd. (2017) araştırması ile zıt bulgu söz konudur. Bu araştırma ile benzer bulgular üreten ampirik araştırma sonuçlarının örneklemlerinde homojenlik de söz konusu değildir. Benzer bulgular üreten araştırmaların ağırlıklı ülke grupları bazlı örneklemler olduğu görülmektedir. Ülke örneklemleri bazında ise Aayale (2016) Fas, Koçak (2018) Türkiye, Hanley vd. (2011), Zhao (2016), Gan (2023) ve Li (2024) araştırmalarında da Çin örneklemleri ile benzer ampirik bulgulara ulaşılmıştır. Bu araştırmanın sonuçları, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde finansal gelişmenin inovasyon faaliyetini arttırıcı bir unsur olduğunu doğrulamaktadır.

Türkiye’de finansal gelişmede yaşanan iyileşmelerin inovasyon faaliyetini arttırıcı bir etkisinin ampirik olarak ortaya konulması bazı politik çıkarımların yapılmasını da gerektirmektedir. Bu çerçevede, Türkiye’de inovatif faaliyet kapasitesini arttırabilmek için finansal gelişme, eğitim harcamaları ve dış ticaret hacminde iyileşmeler yapılmalıdır. Ülkede inovasyon faaliyetlerinin ekonomik büyüme ve kalkınmaya olan etkisi gözetilerek etkin ve verimli çalışan finansal mimarinin sürekliliği sağlanmalıdır. Bu bağlamda, araştırmada finansal gelişmeyi temsilen

kullanılan bankalar tarafından verilen özel sektör kredileri hacminin etkin ve verimli alanlarda kullanımının artırılması ve bu kredilerin inovatif faaliyetler tabanlı sektörlerle yönlendirilmesinin sağlanmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Sağlıklı ve gelişmiş bir finansal mimari için finansal sistemde sürdürülebilir rekabetin sağlanması, uluslararası düzeyde finansal serbestleşmenin yaygınlaştırılması, girişimcilik ekosisteminin geliştirilmesi, ülkede girişimciler için kredi kolaylıklarının sağlanarak yenilikçi fikirlerin desteklenmesi, finansal sistemi denetleme ve düzenleme mekanizmasına haiz kurumların yapısının ve kalitesinin artırılması politika önerileri olarak sunulabilir. Ayrıca, finansal sisteme ivme kazandırabilecek sağlıklı çalışan bir ekonomik yapının inovatif faaliyet seviyesini artırabilmesi de mümkün kılınmalıdır. Bu çerçevede, bu araştırmanın kısıtlı veri seti nedeni ile 1984-2021 dönemini ele alması, araştırma değişkenlerinin farklı durağanlık koşullarına sahip olması nedeni ile çeşitli avantajlarından kaynaklı ARDL sınır yaklaşımının kullanılması gibi sınırlılıkları söz konusu olsa da finansal gelişmenin inovasyon faaliyetine etkisini mevcut güncel verilerle ele alınmış olması kısıtlı olan literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aayale, J. (2016). Financial development and technological innovation as a channel for economic growth in Morocco. *Int J Econ Commer Manag*, 4(12), 647-658.
- Akıncı, G. Y., Akıncı, M., & Yılmaz, Ö. (2014). Finansal kalkınma sürecinin Ar-Ge harcamaları üzerindeki etkisi: Schumpeter haklı mıydı?. *Maliye Dergisi*, 166, 56-74.
- Aristizabal-Ramirez, M., Botero-Franco, M. C., & Canavire-Bacarreza, G. (2017). Does financial development promote innovation in developing economies? An empirical analysis. *Review of Development Economics*, 21(3), 475-496.
- Audretsch, B. D., & Belitski, M. (2023). The limits to open innovation and its impact on innovation performance. *Technovation*, 119, 102519.
- Bal, H., İşcan, E., Serin, D., & Kara, D. (2017). Finansal büyüme ve inovasyon ilişkisi: OECD. *International Conference on Eurasian Economies*, İstanbul, Türkiye.
- Baloch, M. A., Ozturk, I., Bekun, F. V., & Khan, D. (2021). Modeling the dynamic linkage between financial development, energy innovation, and environmental quality: Does globalization matter?. *Business Strategy and the Environment*, 30(1), 176-184.
- Cao, J., Law, S. H., Samad, A. R. B. A., Mohamad, W. N. B. W., Wang, J., & Yang, X. (2022). Effect of financial development and technological innovation on green growth analysis based on spatial Durbin model. *Journal of Cleaner Production*, 365, 132865.
- Çil Yavuz, N. (2004). Durağanlığın belirlenmesinde KPSS ve ADF testleri: İMKB Ulusal-100 endeksi ile bir uygulama. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 54(1), 239-247.
- Deligia, E. (2006). Innovation and finance: The theoretical links. *Economia. Societa', e Istituzioni*, 18(1), 79-102.
- Demirci, N. S. (2017). Finansal gelişmişliğin özel sektör Ar-Ge harcamalarına etkisi: Türkiye için eşbütünleşme, nedensellik, etki-tepki analizleri ve varyans ayrıştırması (1990-2014). *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (74), 157-182.
- Dickey, D. A., & Fuller, W.A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431.

- Dickey, D. A., & Fuller, W.A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Gan, Q. (2023). Financial system and technology innovation in an emerging economy: Can innovation efficiency be increased?. *Kybernetes*, 52(12), 6049-6062.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2009). *Basic Econometrics*. New York: McGraw-Hill/Irwin.
- Hanley, A., Liu, W. H., & Vaona, A. (2011). Financial development and innovation in China: Evidence from the provincial data. *Kiel Working Paper*, 1673.
- Helhel, Y. (2018). Finansal gelişme ve Ar-Ge harcamaları ilişkisi: Bir panel veri analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 10(1), 70-80.
- Hsu, P. H., Tian, X., & Xu, Y. (2014). Financial development and innovation: Cross-country evidence. *Journal of Financial Economics*, 112(1), 116-135.
- Ilyina, A., & Samaniego, R. (2011). Technology and financial development. *Journal of Money, Credit and Banking*, 43(5), 899-921.
- Kapidani, M., & Luci, E. (2019). The effects on innovation from financial sector development: Evidence from developing countries. *Journal of Competitiveness*, 11(2), 84.
- Koçak, E. (2018). Finansal gelişme ve yenilik (inovasyon): Türkiye üzerine ampirik bir araştırma. *Kapadokya Akademik Bakış*, 2(1), 12-28.
- Law, S. H., Lee, W. C., & Singh, N. (2018). Revisiting the finance-innovation nexus: Evidence from a non-linear approach. *Journal of Innovation & Knowledge*, 3(3), 143-153.
- Lee, J., & Strazicich, M. C. (2003). Minimum lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *The Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089.
- Levine, R. (1997). Financial development and economic growth: Views and agenda. *Journal of Economic Literature*, 35(2), 688-726.
- Levine, R. (2004). Finance and growth: Theory and evidence. *National Bureau of Economic Research Nber Working Paper Series*, 10766.
- Li, J. (2024). Impact of financial development on innovation efficiency of high-tech industrial development zones in Chinese cities. *Technology in Society*, 76, 102467.
- Loukil, K. (2020). The impact of financial development on innovation activities in emerging and developing countries. *Business and Economic Research*, 10(1), 112-119.
- Meierrieks, D. (2014). Financial development and innovation: Is there evidence of a Schumpeterian finance-innovation nexus?. *Annals of Economics & Finance*, 15(2), 343-363.
- Mtar, K., & Belazreg, W. (2021). Causal nexus between innovation, financial development, and economic growth: The case of OECD countries. *Journal of the Knowledge Economy*, 12(1), 310-341.
- Narayan, P. K. (2005). The saving and investment nexus for China: Evidence from cointegration tests. *Applied Economics*, 37(17), 1979-1990.
- Narayan, P., & Smyth, R. (2005). Trade liberalization and economic growth in Fiji. An empirical assessment using the ARDL approach. *Journal of the Asia Pacific Economy*, 10(1), 96-115.
- Özaytürk, G. (2022). Finansal gelişme Ar&Ge yatırımlarının belirleyicisi olabilir mi? Gelişmekte olan ülkeler üzerine ampirik bir uygulama. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 35-46.

- Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1995). An autoregressive distributed lag modelling approach to cointegration analysis. *Cambridge Working Papers in Economics*, 9514.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Pradhan, R. P., Arvin, M. B., & Bahmani, S. (2018). Are innovation and financial development causative factors in economic growth? Evidence from a panel Granger causality test. *Technological Forecasting and Social Change*, 132, 130-142.
- Pradhan, R. P., Arvin, M. B., Hall, J. H., & Nair, M. (2016). Innovation, financial development and economic growth in Eurozone countries. *Applied Economics Letters*, 23(16), 1141-1144.
- Sanso-Navarro, M., & Vera-Cabello, M. (2016). Regional growth, innovation, and latent nonlinear effects. *Journal of Regional Science*, 56(5), 814-847.
- Tadesse, S. (2005). Financial development and technology. *William Davidson Institute Working Paper*, 749.
- Tee, L. T., Low, S. W., Kew, S. R., & Ghazali, N. A. (2014). Financial development and innovation activity: Evidence from selected East Asian countries. *Prague Economic Papers*, 23(2), 162-180.
- World Bank. (2024). World Bank Open Data. <https://data.worldbank.org> adresinden 20.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Zhao, W. (2016). Financial development and regional innovation output growth: Based on empirical analysis of provincial panel data in China. *Modern Economy*, 7(01), 10-19.
- Zhu, X., Asimakopulos, S., & Kim, J. (2020). Financial development and innovation-led growth: Is too much finance better?. *Journal of International Money and Finance*, 100, 102083.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışma için herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author
Medine Güngör*

Makale Adı/Article Name

Antiquities Policies and Museology Activities in the Ottoman Empire

Osmanlı İmparatorluğu'nda Eski Eser Politikaları ve Müzecilik Faaliyetleri

ABSTRACT

The roots of Turkish Museology are based on the Mecma-ı Asar-ı Atika (Collection of Ancient Artifacts), which forms the foundation of the Istanbul Archaeology Museums. In 1845, during a visit to Yalova, Sultan Abdülmecit decided to transfer Eastern Roman inscriptions to Istanbul after seeing them, leading to the collection of artifacts in Hagia Irene, which had been used as an old weapons depot until then. The museum was organized into two sections: Mecma-i Eslihai Atika and Mecma-i Asar-ı Atika. The former, dating back to earlier periods, laid the groundwork for the Harbiye Military Museum. The Mecma-i Asar-ı Atika collection was curated during the tenure of Grand Vizier Ali Pasha and established as the Ottoman Empire's first museum in 1869 under the name "Müze-i Hümayun" by the Minister of Education Saffet Pasha. Edward Goold, a teacher from Galatasaray High School, was appointed as the museum's first director in the same year. A decree was issued instructing provinces to send historical artifacts to the museum without damaging them, and the Asar-ı Atika Regulations came into effect within the same year. As the number of collected artifacts increased, a search for a new building commenced, leading to the decision to move the museum to the Tiled Kiosk. The museum, relocated to the Tiled Kiosk, became operational in 1880. Following the death of Museum Director Anton Dethier, the search for a new director began. Osman Hamdi Bey, who holds a significant place in Turkish Museology history, was appointed to this position on September 11, 1881. During that period, there was a lack of regulations to prevent individuals from abroad engaging in archaeological excavations and potentially looting archaeological sites. Therefore, the Asar-ı Atika regulations were issued to control and register excavations.

Keywords: museology, Asar-ı Atika, relic policies.

ÖZ

Türk Müzeciliği'nin kökleri, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin temelini oluşturan Mecma-ı Asar-ı Atika'ya (Eski Eserler Koleksiyonu) dayanmaktadır. 1845 yılında Padişah Abdülmecit'in Yalova ziyareti sırasında Doğu Roma yazıtlarını görmesi ve bunları İstanbul'a nakletme kararı, 1846 yılında Osmanlı Devlet adamı Ahmet Fethi Paşa tarafından, o güne kadar silah deposu olarak kullanılan Aya İrini'de eserlerin toplanmasına yol açtı. Müze, Mecma-i Eslihai Atika ve Mecma-i Asar-ı Atika olmak üzere iki bölümde düzenlenmiş, kuruluşu daha eski dönemlere dayanan Mecma-i Eslihai Atika bölümü, Harbiye Askeri Müzesi'nin temelini oluşturmuştur.

Mecma-ı Asar-ı Atika koleksiyonu, Sadrazam Ali Paşa döneminde düzenlenmiş ve 1869 yılında dönemin Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafından "Müze-i Hümayun" adıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk müzesi olarak kurulmuştur. Aynı yıl içinde Galatasaray Lisesi öğretmenlerinden Edward Goold, müzenin ilk müze müdürü olarak görevlendirilmiştir. Vilayetlere gönderilen genelge ile çevrelerindeki tarihi eserleri tahrip etmeden müzeye iletmeleri istenmiş; aynı yıl içinde ilk Asar-ı Atika Nizamnamesi yürürlüğe girmiştir. Müzede toplanan eserlerin sayısının artması üzerine yeni bir bina arayışına girilmiş ve müzenin Çinili Köşk'e taşınması kararı alınmıştır. Çinili Köşk'e taşınan müze, 1880 yılında faaliyete geçmiştir. Müzenin Çinili Köşk'e taşınmasının ardından Müze Müdürü Anton Dethier'in ölümü üzerine yeni müdür arayışları başlamış, Türk Müzecilik tarihinde önemli bir yere sahip olan Osman Hamdi Bey, 11 Eylül 1881 tarihinde bu göreve atanmıştır. O dönemde ülke dışından gelip kazı çalışmalarını arkeolojik alanları yağma sayılabilecek şekilde yapan kişileri engelleyecek bir nizamnamenin eksikliği görülmektedir. Bundan dolayı Asar-ı Atika nizamnameleri yayımlanmıştır. Bu nizamnameler ile yapılacak kazılar kayıt ve kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müzecilik, Asar-ı Atika, Eski eser politikaları.

Introduction

Interest in ancient cultures has played an important role in the transmission of movable or immovable products left by all civilizations that have existed in the world for generations. This interest stems from a combination of spiritual and material accumulations. Archaeological artifacts provide concrete evidence in the historical context and reveal important information about past periods and lifestyles of societies. This process, in which archaeology examines the cultural assets of people, has contributed to the development of our historical consciousness by strengthening our ties with the past. People's innate sense of curiosity has had a significant impact on establishing cultural ties with previous civilizations, understanding their environment and nature, understanding the values created in the past, and determining their future goals (Madran, 1985; Kutlu Dilbaz, 2018; Karaduman, 1955).

The effort to transfer information, documents and objects to future generations, which is a fundamental characteristic of humanity, has progressed in a continuous change. This unforgettable struggle has led to the emergence of all kinds of written materials, libraries, archives and museums. Museums, where the common cultural assets of civilizations are collected, preserved and exhibited, have existed throughout history as an institutional entity. The main purpose of museums is to exhibit the change in art, culture, science and technical collections over a certain period of time and to transfer them to future generations in the best way possible. The collection products protected in this process have been collected since ancient times and form the basis of today's museology. While collecting food, clothing and defense tools since the transition of people to settled life, collecting valuable objects such as weapons, armor, silk fabrics, gold and jewelry emerged with the improvement of economic and social conditions (Gerçek, 1999; Şahin , 2007; Yaraş, 1994).

The Ottoman Empire has a very important position and value due to its establishment in a region where many civilizations have existed throughout the ages. This is because the Ottoman Empire expanded through conquests, creating a great empire. The lands dominated by the Empire were settled thousands of years ago by various civilizations such as the Hittites, Lydians, Phrygians, Urartians and Byzantines. From its foundation to its collapse, the Ottoman Empire coexisted with the remnants of ancient civilizations. Anatolia has many caravansaries, baths, aqueducts and mosques dating back to the Seljuks, and many of these structures remained in use during the Ottoman period. The Ottoman Empire did not only inherit its own culture. In addition to Anatolia, it also encompassed many rich archaeological sites in regions such as Egypt, Syria, Mesopotamia, the Balkans and Southeastern Europe (Kazancı, 1998: 16).

The history of museums and the concept of museology date back to antiquity as institutions where cultural assets are collected, preserved and exhibited. Museums can be defined as structures where artistic, cultural, scientific or technical collections are stored and exhibited; they can also be characterized as institutions that collect works of art or natural specimens, study, preserve and exhibit them for the development and education of society. The purpose of museums is to organize natural specimens and works of art, the products of human intelligence and taste, in the line of historical development and to present them to future generations in the best possible way. In other words, it is to present the lifestyle, scientific, technical and artistic understanding of past periods to future generations with examples, to protect the values of ancient artifacts and to present them to future generations (Batur, 1983: 1472).

1. Museum Activities in the Ottoman Empire

It is not known when and for what reasons museum activities, in their current sense, began in the Ottoman Empire. Most likely, it may have started under the influence of statesmen who had been educated in Europe and knew Europe well, and it was parallel to the Westernization movements that had been taking place since the Reformation. The reason for the establishment of a museum is said to be that Sultan Abdülmecid saw stones bearing the name of the Byzantine Emperor Constantine during a trip to Yalova and sent them to Istanbul. Turks are known to have respected the signs of other states and rulers throughout their history (Cezar, 1971).

In the Ottoman Empire, the creation of the museum concept dates back to the Tanzimat¹ period. After the Tanzimat period, steps were taken for museum practices in the modern sense. However, all conservation and collection efforts made before that were considered collecting without the concept of museum management.

The Church of Hagia Irene represents an important stage in the formation of distinctive Byzantine architecture. Following the Church of Polyuktos in Saraçhane (524-527), it plays a key role in the maturation of monumental early Byzantine architecture, culminating in the most prominent examples of Hagia Sophia (532-537). It occupies a special place in the city's history as the most important church in the city until the construction of Hagia Sophia, after which it stood out among the other important churches in the city. The building continued to be used under Ottoman rule, acquiring various functions. After the conquest of Istanbul in 1453, it was converted into an armory, and in 1726, its content was expanded and it served as a museum of weapons known as "Darü'l-esliha" by organizing the spoils of war and antique weapons obtained from the conquests. Darü'l-esliha gained the function of a museum during the period when it was used as an old weapons depot. After serving this function for a long time in the courtyard of Topkapı Palace, in 1869 the building was opened as the first imperial museum of Istanbul under the name "Müze-i Hümayun²". The period when the building was reorganized as an imperial museum constitutes a dominant pillar of the 19th century (Ar, 2013; Yücel, 1993).

Beginning in 1846, Fethi Ahmed Pasha established two collections of old weapons and artifacts in the Hagia Irene Church. To these collections were added various archaeological pieces from all over the country. In 1868, in the *Revue Archeologique*, A. Dumont described this museum as disorganized and neglected and stated that a Western archaeologist should be invited to organize the artifacts here (Eyice, 1985).

In 1869, on the recommendation of A. Dumont, Edward Goold, a British citizen and a teacher at Galatasaray High School³, was appointed as the director of the museum. The Ottoman government had been unable to appoint a director from among its own citizens for the museum, which it called the Müze-i Hümayun. Safvet Pasha, the Minister of Education, was Goold's biggest supporter during his directorship. Safvet Pasha, who was an avid collector, made museum affairs one of the responsibilities of his ministry. During this period, the lack of a modern museum like those in European capitals was frequently emphasized. It was pointed out that "civilized states" had been opening museums for a long time, and it was emphasized that a solution had to be found against the sending of antiquities from Anatolia abroad. Safvet Pasha issued a circular asking the provinces to collect archaeological artifacts, pack them in an organized manner, and send them to Istanbul (Şahin, 2007).

During Mahmud Nedim Pasha's grand viziership, many bureaucrats appointed during the previous government were dismissed. Among those dismissed was Edward Goold, the director of the Müze-i Hümayun. Mahmud Nedim Pasha appointed the Austrian Terenzio to replace Goold, but a change of power took place shortly afterward. Ahmed Vefik Pasha became the Minister of Education and appointed German Philip Anton Dethier as the director of the Müze-i Hümayun (Türkseven, 2010).

The display of artifacts in museums is an extremely important element in terms of showing the power of the state. The Ottoman Empire showed great sensitivity about the artifacts to be exhibited in the museum. The Majlis-i Maarif made examinations on the value of the artifacts in order to decide whether they were suitable for exhibition in the museum. In this process, artifacts

¹ The Tanzimat is the name given to the series of Ottoman reforms promulgated during the reigns of Mahmud's sons Abdülmecid I (ruled 1839–61) and Abdülaziz (1861–76). The best-known of those reforms are the Hatt-ı Şerif of Gülhane ("Noble Edict of the Rose Chamber"; November 3, 1839) and the Hatt-ı Hümayun ("Imperial Edict"; February 18, 1856).

² Imperial Museum

³ By its name at that time: Mekteb-i Sultani.

that were not suitable for exhibition were returned to their owners (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, 1872).

After it was decided that the Müze-i Hümayun would be established in the Tiled Pavilion, the renovations carried out to transform it into a museum caused great damage to its original state. According to an 1875 archival document, a European architect, Monsieur Monterano, was hired for the renovations, and he was commissioned to prepare four continents of maps and survey books. According to the same document, it was decided to remove the roof because it was not bright enough to see and examine the artifacts inside, to reveal the dome, to remove the interior walls and replace them with marble columns, to build a flamboyant entrance because the existing staircase was not suitable for carrying large sculptures, and to replace the damaged brick flooring on the floor with marble. However, it was stated that the money allocated would not be sufficient for the entire project and that the remaining amount could be provided by selling the coins and surplus antiquities (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, İ.MMS 53/2348).

In the 1876 document sent to the Bâbîali, in addition to the cost breakdowns of the aforementioned works, there are also items such as the principal's room, the priest, staircase, and glass window belonging to the classroom (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, MF.MKT 33/132). In 1878, in the document written for the repair of the pavilion, which was started without a will, the amounts of the journeymen contracted for the work and the wages to be paid to them were mentioned, and it was emphasized that the changes to be made should be in accordance with the original state of the building (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, MF.MKT 58/72).

1.1. Personalities Who Shaped Museology and Antiquities Policies in the Ottoman Period

1.1.1. Sultan Abdulhamid II's View on Museology and Antiquities

It is clear that perspective played an important role in the development of museology during the reign of Abdülhamid II. Studies on this period have generally emphasized "the protection of antiquities"; however, it is seen that these developments progressed in direct proportion to the political, scientific and cultural changes from the second half of the nineteenth century onwards. The nineteenth century was a period in which great powers sought to maintain their political and economic superiority through "knowledge" as well as military and diplomatic efforts. In this period, libraries, archives and museums played an important role among the places where information was stored, made available and localized. Abdülhamid II's personal interest in museums was most likely acquired during his trip to Europe with his uncle Abdülaziz in 1867, when he had the opportunity to see, visit and study such institutions (Shaw, 2004, 102).

Although this period is characterized by a stagnant cultural policy and a dense bureaucracy, important cultural works and artifacts were produced. At the same time, it can be understood from the names and functioning of the relevant institutions of the period that cultural affairs were carried out under an imperial-royal identity similar to the European examples and that inclusiveness and patronage were emphasized in this context (Rukancı & Anameriç, 2019).

The reign of Abdülhamid II was a period in which the Ottoman Empire tried to reshape its perception policy in the eyes of Western civilization and maintain its international prestige. In this process, there was a need for museological activities in order to correctly understand the ancient civilization of the Ottoman Empire, which ruled over a wide geography, and to keep its socio-cultural prestige at a high level. Museology is an indispensable element in the field of diplomacy as well as preventing irreparable losses in the future in terms of discovering, preserving and exhibiting the cultural heritage (Rukancı & Anameriç, 2019).

During this period, it is clearly seen that archaeological finds, especially Byzantine artifacts from the early Christian era, were part of the diplomatic balance policy. These events were not limited to the reign of Abdülhamid II, but played a decisive role in shaping the legal, social and cultural activities in the field of museology in Türkiye, and in making the Museum-i Humayun one of the leading museums in Europe today (Rukancı & Anameriç, 2019).

1.1.2. Ahmet Fethi Pasha

Ahmet Fethi Pasha was born in 1801 (1216), after the death of his father, in the mansion known as Abdullah Pasha Palace, located near the Eyüp pier in Istanbul. Young Ahmed's mother, Saliha Hanım, married him off at a young age to Hacı Bey, the Sanjak Bey of Artvin, and from this marriage a son named Şakir was born. However, Mrs. Saliha did not want to separate Ahmed Fethi from Istanbul and therefore did not go to Artvin. In 1804 (1224), when Ahmed Fethi was eight years old, he enrolled in the Enderun (Öz, 1949).

In 1830 (1246), Ahmet Fethi Pasha was promoted to the rank of kurenalık and after a while he was appointed as çuhadar. In the same year, he was promoted to the rank of Beylerbey of Asakiri Hassaî Şahane and Ferik. Ahmet Fethi Pasha was sent to the Konya army for some investigations and was appointed ambassador to Vienna in early 1834 (1250). He returned to Istanbul after six months, but was sent as ambassador to Vienna again in early 1835 to attend the coronation ceremony of Ferdinand I on the condition of maintaining ties with the Palace (Öz, 1949).

Pasha left his ambassadorial post towards the end of 1856 (1252) and upon his return, he was appointed to the titles of Vizier and Müşirlik and sent to Moscow to represent the government in major military exercises. At the beginning of 1837 (1253- Rebiulahir), he was appointed as the Ambassador to Paris, together with Aydın Province. After staying in Aydın for about a month, he returned to Istanbul, leaving a deputy in his place. Before he was assigned to attend the coronation ceremony of Queen Victoria of England, he traveled to London and from there he was appointed Ambassador to Paris. After leaving this post, he returned to Istanbul after the accession of Abdulmecid to the throne in 1839 (1255) and was appointed as a member of the Council of State. In 1839 (1255- Zilkade), he married Mahmud II's daughter, Atiye Sultan (Öz, 1949).

Ahmet Fethi Pasha was particularly instrumental in the organization and development of the Tophane factories and the establishment of iron smelters around Baruthane. He was also the founder of the Porcelain Factory stamped (Eseri Istanbul), which we keep today in our museums with love. Ahmet Fethi Pasha was instrumental in the establishment or development of factories for the materials needed by the country, and at the same time, he established a factory using porcelain to replace the lost art of tile, in accordance with the requirements of the time. These porcelain pieces stamped (Eseri İstanbul) reflect Pasha's taste and energy in a very successful way (Öz, 1949).

Because he valued works of art, he appreciated that all works of art and history should not be destroyed, should not be taken out, and should eventually be collected and exhibited in a place for everyone to see, as in the West, and laid the foundation of the Turkish museum.

The Military Museum was originally called Müze-i Askeri and is now referred to as the Military Museum. This section was easily created as the old weapons depot contained a variety of weapons from different periods and nationalities. However, due to the unsuitability of the Saint Irène building for exhibitions and its poor maintenance and dampness, many weapons and even pieces from the earliest periods were damaged in storage or their meaning became unclear (Öz, 1949).

1.1.3. Osman Hamdi Bey

Osman Hamdi was born in Istanbul in 1842. His father was Edhem Pasha, one of the rare statesmen of the time who had studied in Europe. Edhem Pasha combined broad knowledge with an honest character. During the reigns of Sultan Abdülmecid, Abdülâziz and Abdülhamid Abdülhamid, he progressed step by step in his military and then civil service career, rising to the rank of vizier and serving in many ministerial positions. He also represented Türkiye as an ambassador in Berlin and Vienna and was eventually appointed to the highest office as grand vizier (Tataroğlu, 2018).

Edhem Pasha attached importance to the upbringing of his sons in western culture and sent them to France, Germany or Austria. He made great efforts to ensure that they learned foreign languages and received higher education in these countries. He sent his eldest son, Osman Hamdi to Paris in 1857 to study law. Hamdi Bey attended law classes at the University of Paris for twelve

years. However, since he had an artistic nature, he started to attend painting classes at the Fine Arts School in addition to his legal education (Tataroğlu, 2018).

Starting in 1852, a collection of antiquities began to be assembled in the old Hagia Sophia Church, which was then used as an armory. As this collection showed the potential to become a museum over time, a British, then an Austrian and then a German director was appointed. However, these foreign directors, who were generally understood to be knowledgeable, were, as one German writer put it, "more interested in enriching the museums in their home countries than in making Istanbul an important art center".

In 1875, during Suphi Pasha's term as Minister of Education, although the collections were moved from Topkapı Palace to the Tiled Pavilion and the museum was named "Müze-i Hümayun", it was essentially nothing more than a pile of antiquities. It was in this state that Osman Hamdi Bey found the museum. Osman Hamdi Bey immediately realized that this situation opened up a whole new field of work for him, and that it was possible to do serious work in this field. He began to deal with archaeology and museology with great enthusiasm and zeal, even neglecting the art of painting. On the one hand, he made efforts to organize the collections in a scientific order, on the other hand, he brought in foreign archaeologists to edit catalogs and get their opinions on archaeological issues. In a letter he wrote to S. Reinach, one of the famous French archaeologists working in Istanbul during this period, he expressed great gratitude by saying, "While you were in Istanbul, perhaps without realizing it, you were the first to begin shaping me [in the field of archaeology]" (Keleş, 2003).

Osman Hamdi Bey was appointed as the Director of the Sanayi-i Nefise School on January 1, 1882. A few years before the opening of the Sanayi-i Nefise Mektebi, of which Osman Hamdi Bey was the founder and first director, there had been an attempt to establish a school in Istanbul to teach painting and architecture. Since the reign of Selim III, architects and engineers had been imported from Europe, and architecture was considered a profession in greater need than painting. However, this need could not be met through constant efforts to bring experts from Europe or to find people to study architecture in Europe. This situation, combined with the close interest shown by some high-ranking officials in the art of painting, led to the idea of opening a school to train architects and painters (Cezar, 1995, p.450).

The first attempt to establish an academy began in 1877 with the great efforts of Münif Pasha, the Minister of Education (Cezar, 1995, p.453). In addition, according to a document dated 1880 obtained from the Prime Ministry Ottoman Archive, it was planned to establish a school under the patronage of the sultan and the regulations of this school were prepared by the chief architect of the state, Serkis Bey (Cezar, 1995, pp.454-455). Following these two initiatives, Osman Hamdi Bey, while working on excavations and museums, founded the "Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi" in 1883, which is considered to be the foundation of today's Mimar Sinan University, and selected the faculty members to teach at this school.

Realizing that it was not possible to preserve antiquities and create a solid museum without an interest and love for works of art, Hamdi Bey established a "Sanayi-i Nefise School" and was appointed as the director of this school at the same time. The new building built near the Çinili Köşk was completed in 1882 and the opening ceremony of the new school was held on March 3, 1883. His efforts in this regard are evident from the following lines he wrote to S. Reinach in 1882: "If I do not write to you often, it is because of the school we are building and my efforts to organize the fine arts service. If you add the official work, you will realize that there is not much time left for me. I return home exhausted in the evenings, and for two months I have not even been able to write to my father in Vienna."

In 1884, the "Asar-ı Atika Regulation" was published, which recognized antiquities as state property and prohibited their export to foreign countries. This regulation caused widespread discontent among European archaeologists and collectors and was even compared to the "Draconian" laws. Although not completely prevented by palace interventions, it ensured that at least some of the antiquities remained in the country and entered the Istanbul Museum (2010).

While the Istanbul Museum had the character of a small provincial museum, Hamdi Bey conducted excavations in various places between 1883 and 1895 in order to enrich this museum. During these excavations, Hamdi Bey's luck helped him find many important artifacts, and most of these artifacts were transferred to Istanbul, contributing to the enrichment and quality of the museum. It was also during this period that the name of a Turkish archaeologist was heard in European and American archaeological circles. Hamdi Bey gratefully remembered the two German scholars who helped him in excavations, Carl Humann and Alexander Conze, who had gained fame with their excavations in Pergamon, and stated as follows: "I learned how to excavate from Humann." "Conze rejoiced at every success I reported to him as if it were his own; he expressed this verbally and in writing many times and always encouraged me to take new initiatives" (Kuruloğlu, 2010).

2. 19th Century Antiquities Policies in the Ottoman Empire

The Westernization efforts that began during the reign of Sultan Mahmud II were the main factor in the changes seen in many areas. Students who were sent to get to know Western culture closely had a different consciousness when they returned to their countries. When intellectuals saw that their cultural heritage was being transferred to foreign countries, they prioritized the protection of ancient artifacts. The archaeological pieces collected in Hagia Irene with the efforts of Ahmet Fethi Pasha are considered to be the first step taken in the field of museology in the Ottoman Empire. In this way, the accumulation and preservation of ancient artifacts emerge as an indicator of the understanding of conservation. In 1869, the Ottoman Empire took the first legal measure by enacting the Regulation of Âsâr-ı Atıka in order to limit the excavation activities carried out by European states on the territory of the empire and to exhibit the artifacts found in museums (Akçura, 1972).

The term "Âsâr-ı Atıka" is a combination of two words of Arabic origin, "âsâr" and "atıka". The word "âsâr" is a noun of Arabic origin and means "traces, signs". "Atıka" is an adjective of Arabic origin and means "old". In this context, it would not be wrong to explain the dictionary meaning of the term broadly as "old artifacts and traces" (Devellioğlu, 2000).

The term Âsâr-ı Atıka emphasizes some value features of the object or place that need to be preserved. This term refers to aesthetic values and the phenomenon of beauty. Therefore, the first important characteristic of the object or place to be preserved is that it be beautiful, even a work of art. However, when the other meaning of the word âsâr is also taken into consideration, it is possible to think that the characteristic of belonging to the past comes to the fore beyond aesthetic concerns. The characteristic of belonging to the past, of being old, points to the importance of the object or place to be preserved in relation to the historical process. In this context, the information that the object to be preserved provides about certain periods of history, important historical events that it represents or is a part of, comes to mind. The origins of this understanding and the origin of the term can be traced back to the concerns of the Ottoman Empire to protect its archaeological heritage. The Ottoman Empire was concerned about the smuggling of archaeological finds from its territory to Europe and tried to protect these artifacts. Therefore, in the process of the term's formation in a society lacking historical knowledge, it seems natural that a term that defines what needs to be preserved should be influenced by a characteristic of antiquity that refers to historical knowledge (Önge, 2018).

Although the issue of Asar-ı Atıka emerged as a new topic in the Ottoman historical literature, the first comprehensive studies in this field belong to the legal historian Ahmet Mumcu. Especially in his 1969 article, he revealed that the first Asar-ı Atıka Regulation, which was known as 1874 until then, was actually issued in 1869 and opened the door to new research on this subject. Mumcu addressed the question of why the state needed such a regulation, arguing for the need to protect personal property. He also addressed the views of Edhem Eldem, who sees the first steps of Ottoman archaeology as part of the state's efforts to re-establish its control mechanism as the power of the central government diminished. According to Edhem Eldem, one of the reasons for the relatively late regulation of asar-ı atıka compared to European countries was

the underdevelopment of plastic arts in the Ottoman Empire under the influence of Islam. The fact that Islam prohibited the sculpture of objects other than trees, flowers and other inanimate beings caused the Ottoman Empire to lag behind its contemporaries in this field. From another point of view, according to Edhem Eldem, one of the reasons why the first regulations on Ottoman archaeology were made at a late date was the insensitivity of the Tanzimat intellectuals to this issue. In the process of Westernization that came with the Tanzimat reforms, archaeology became a necessary element for these intellectuals (Mumcu, 1969; Eldem, 2015).

2.1. I. Regulation on Asar-ı Atika (1869)

In the nineteenth century, Europeans directed the field of archaeology to Anatolian lands, which led to an increase in smuggling incidents in various parts of the Ottoman Empire. The situation is clearly understood from the excavation licenses granted to foreigners and the letters submitted to the Ministry of Education in order to prevent looting in Anatolia. In 1863, in a letter written by Monsieur Dalarke, the Railway Director, to the grand viziership regarding the artifacts unearthed during the construction of the railway, it was suggested that a museum be opened near the railway to ensure the preservation of the antiquities. This proposal was approved by the grand viziership and it was decided to send the valuable artifacts to Istanbul. These events show that the idea of a museum was slowly becoming established in the Ottoman Empire. (Karaduman H. , 2023).

In order to put an end to the looting of antiquities on its territory, the Ottoman Empire decided to demand permission from those who excavated antiquities, as was the case in Europe. However, these people would not be able to transport their artifacts abroad, and could only sell them domestically. On the other hand, it was concluded that the budget allocated for the opening of the museum was insufficient, and it was a reasonable decision to increase this amount. It was also emphasized that a board should be established to make the regulation functional. In the end, both the organization of the museum and the permissions to be obtained for excavations were placed under the responsibility of the Directorate of Education (Yücel E. , 1999)

Considered the first antiquities law of the Ottoman Empire, the 1869 Regulation provides a framework that reflects the concerns about the export of antiquities on the territory of the country. This regulation was instrumental in the emergence of the concept of private property. The removal of the Ottoman cultural riches abroad necessitated a legal solution to this situation. In this context, the 1869 Regulation, which had legal sanctions, considered the protection of antiquities as the most important issue. Those who cause the destruction of antiquities and those who do not take due care in this regard will face criminal sanctions. Efforts were made to establish a system based on private ownership throughout the country. In order to prevent illegal excavations, excavations were subject to licenses, and the purchase priorities of antiquities obtained from excavations were regulated and brought under state control. These steps reflect the Ottoman aim of protecting its cultural heritage and show that legal measures were taken to prevent smuggling (Koşay, Ongun, Bayram, & Tan, 2013; Çal, 1997).

2.2. II. Regulation on Asar-ı Atika (1874)

Over time, the Ottoman Empire realized that antiquities were being used as a means of political superiority. In this process, the Ottoman Empire took important steps in the competition over antiquities in order to demonstrate its existence. One of the most important of these steps was the regulation issued for the protection of antiquities. Noting that the awareness of antiquities gained importance during this period, the regulations were strengthened with additions and included attempts to close the gaps. Following this incident, Dethier, who was in charge of the legal proceedings for the return of the antiquities smuggled from Troy to Greece by the German archaeologist Henrich Schliemann, prepared and put into effect the Regulation on Asâr-ı Atika in 1874. This regulation included innovations regarding the recovery of antiquities and excavations. The Regulation defined the term "asar-ı atika" and included works of art made with spiritual values belonging to ancient civilizations. It divided coins and movable and immovable objects into two categories, and stated that undiscovered artifacts belonged to the state. It included articles regulating the sharing of artifacts found by researchers who obtained excavation permits. The

Regulation also linked excavation and treasure digging to the Ministry of Education, regulated the approval of excavation sites, and ruled on whether the value of artifacts that did not belong to the state would be enforced. It also included articles on the procedures for the excavation and research of ancient artifacts. In this framework, it can be seen that legal measures were taken to extract and control antiquities in order to protect the Ottoman cultural heritage. The 1874 Ordinance includes penal articles that address issues such as illegal excavations, destruction and the export of antiquities abroad. The purpose of these penalty articles is to stop illegal excavation activities and to create a deterrent effect in this field. The relevant articles are as follows:

Illegal Excavations and Confiscation: When an illegal excavator is caught, all antiquities found are confiscated by the state. In addition, the person can be prosecuted with a fine of one hundred gold pieces to five gold pieces or imprisonment of three days to one week.

Delivery Time and Criminal Sanctions: All artifacts must be handed over to the authorities within ten days of discovery. Those who fail to comply with this deadline are penalized with an additional monetary penalty equal to one fourth of the state's share.

Damage to immovable works: Persons who damage immovable works may be fined or imprisoned from one month to one year in accordance with Article 130 of the Criminal Code.

Confiscation at Customs Antiquities seized unregistered at customs are confiscated. In this article, it is emphasized that while the purchase and sale of antiquities within the country is allowed, their export abroad is under control.

Auctions and Income Distribution: For the first time, the Regulation includes an article on auctions. A five percent tax on auction revenues is collected and transferred to the museum fund.

The implementation of these articles has suffered some setbacks, and foreign archaeologists and treasure seekers continue to smuggle antiquities abroad. Factors such as lack of local staff, lack of supervision and lack of effective interventions were effective in these problems (Serbestoğlu & Açıık, 2013).

2.3. III. Regulation on Asar-ı Atika

The new regulation, drafted in 1884 through the efforts of Osman Hamdi Bey and his team, introduced a more effective regulation for the protection of antiquities and the prevention of smuggling. This regulation emphasized a national understanding of archaeology for the protection of the Ottoman cultural heritage. In the new regulation, the definition of antiquities was elaborated in more detail. All tangible products left by the ancient nations living on Ottoman territory were considered as antiquities. This definition aims to evaluate cultural heritage from a broad perspective. The regulation, which also contains information on the disposition of antiquities, emphasizes that the state retains the right to use them. The Ordinance prohibits the unauthorized demolition and removal of antiquities on property belonging to communities or individuals. Actions that harm the existing condition of the monuments were also restricted. With these regulations, steps were taken to protect the Ottoman cultural heritage. The Ordinance introduced a detailed procedure for granting permission to researchers to work on antiquities. Researchers had to comply with certain conditions in order to obtain permission. These criteria included the absence of damage to cultural property in the area of research, the permission of the property owner, and the payment of an appropriate surety bond. The regulations on the transfer and use of antiquities also elaborated on the rules set out in the 1874 Regulation in more detail.

It was emphasized that the artifacts brought in at the customs should be registered and that official permission should be obtained from the Ministry of Education for their transportation within the country. In addition, the principle that all artifacts for which official permission was obtained were to be kept in the name of the museum was adopted. The Regulation contains various penal provisions and stipulates fines or imprisonment for those who cause the destruction of antiquities. In addition, criminal sanctions were also imposed on those who found the artifacts by chance and did not inform the state. In conclusion, the 1884 Regulation, drafted under the leadership of Osman Hamdi Bey, represents an important step towards the protection of Ottoman cultural

heritage. By establishing a more effective and detailed legislation on the protection, research and use of antiquities, this regulation strengthened the Ottoman Empire's aim to protect its cultural riches. Konya, Bursa and Jerusalem were the first provincial museums to be located in areas with high archaeological activity. After the Müze-i Hümayun established in Istanbul, the first antiquities museum in Anatolia was opened in Konya. On August 7, 1899, Ferit Pasha of Avlonyalı issued a circular with the decision to establish an excellent building in Konya under the Müze-i Hümayun. Ferit Pasha made detailed studies especially on antiquities and demanded that the movable artifacts brought from the surrounding provinces be moved to the museum building, while the immovable artifacts be preserved on site and explained. As a result of these efforts, an official opening ceremony was held in Konya on December 10, 1899 and with the efforts led by Ferit Pasha, the transfer of antiquities to the museum building began. Since then, an inventory of up to seventy pieces has been established. Bursa Museum, the second museum in the Ottoman provinces, was opened on September 1, 1904 with the participation of Azmi Bey, Director of Education, and Halil Bey, the deputy director of the Museum-i Humayun.

This museum exhibited Greco-Roman, Islamic, ancient Anatolian and Mesopotamian artifacts and housed five hundred artifacts. Conceived in 1914 but never realized due to the First World War, the Jerusalem Museum is also noteworthy. With these initiatives, the collection of artifacts from the territories of the Ottoman Empire in Istanbul, as well as the establishment of regional museums, can be considered as important steps in the creation of a national identity. These museums not only preserved the Ottoman cultural heritage but also strengthened a national consciousness by emphasizing regional richness (Özdoğan, 2006; Nazir, 2010; Aytekin, 1997).

2.4. IV Regulation on Asar-ı Atika (1906)

The 1906 Regulation draws attention as a regulation consisting of six chapters and expanding the 1884 Regulation. The first three articles of the Regulation deal with the administration of the museum. All matters related to antiquities are managed by the General Directorate of Museums. This directorate is managed by a commission composed of the most suitable personnel selected from among the guards of the Müze-i Hümayun in Istanbul. The responsibility for the treatment of artifacts outside the capital lies with the Ministry of Education, and the Directorates of Education act as local museums and report the results of their activities to the General Directorate of Museums. The decisions taken by the Directorate General of Museums require the approval of the Ministry of Education. The Regulation explains the Ottoman definition of antiquities in detail; according to this definition, the artifacts existing in Ottoman territory are considered to be works of art that reflect all the spiritual values of art, literature, science, science, religion and art of various tribes. When we look at the content of the artifacts, we see that every detail, from walls to small stones, glass fragments and broken wood, is considered an antiquity. An important point that distinguishes this regulation from others is that all movable and immovable antiquities belong to the Ottoman State. With regard to the preservation of immovable antiquities, there are extended provisions on taking the necessary measures for the protection of architectural values. The state monopoly on antiquities means that there is no right to establish private museums. Furthermore, issues related to collecting are not included in the regulation. It is stated that private collectors were mostly non-Muslims, that they were in a position to provide antiquities to Europeans, and that the interest of the Turkish population in this field was not widespread. With the 1906 Regulation, Turkish-Islamic artifacts were taken under protection within the scope of the regulation. This scope includes imaret, kumbet, tekke and imaret as works of the Islamic period, which were added at the end of the article. However, with this article, the question of ownership of foundation works arose and a law enacted in 1921 determined that foundation law applies to all works. In order to identify and protect the locations of antiquities, the regulation offered various incentives to those who notified the museum. The notification period for immovable artifacts was set at fifteen days, and it was emphasized that the notifiers had to protect these artifacts for six weeks. If the land where the antiquities are located is incorporated into the state, only the value of the land will be sold and the antiquities will not be valued separately. In the case of movable artifacts, the notification period is set at one week, and those who comply with this

deadline will be rewarded by the state with money worth half the value of the artifact. Those who damage or destroy the structural integrity of immovable monuments will be punished by imprisonment from one month to one year, in addition to compensation and fines, in accordance with Article 138 of the Criminal Code. Persons who are aware of the existence of immovable antiquities but fail to notify the authorities will be fined from one hundred piasters to one thousand piasters. In the case of movable antiquities, persons who fail to notify the authorities within the specified period will not be eligible for the reward and will be penalized at the same rate. Furthermore, those who carry out unauthorized drilling, research and excavation activities may be imprisoned from three months to one year, and the museum will have the authority to confiscate movable antiquities. Those who engage in unauthorized trade in antiquities may be fined from one hundred piasters to one thousand piasters or imprisoned from six days to six months. Cash fines would be deposited in the General Directorate of Museums' cashier's office. Furthermore, the Courts of Justice will hear cases arising from offenses committed under the Regulation, (Akozan, 1997;Çal, 2005; Shaw, 1997; Özkan, 1999).

Conclusion

Interest in ancient cultures has played a key role in the transmission of tangible and intangible artifacts left by civilizations around the world. This interest stems from a combination of spiritual and material accumulation. Archaeological artifacts serve as tangible evidence that offers important insights into the lifestyles of past societies. Driven by people's innate sense of curiosity, archaeology has contributed to the development of historical consciousness by strengthening our ties with the past.

The effort to transfer information, documents and objects to future generations has led to the emergence of various written materials, libraries, archives and museums. Museums have existed throughout history as institutional entities, serving as places where common cultural assets are stored, preserved and exhibited. The main purpose of museums is to exhibit the evolution of art, culture, science and technology over a period of time and to effectively communicate these changes to future generations.

The practice of collecting cultural objects evolved from the accumulation of basic needs during the transition to sedentary life to the collection of valuable objects such as weapons, armor, silk, gold and jewelry as economic and social conditions improved. The preservation of collected objects has formed the basis of contemporary museology.

Located in a rich historical area bearing the traces of various civilizations, the Ottoman Empire is of great importance due to its vast conquests. The Empire's territory was settled thousands of years ago by various civilizations such as the Hittites, Lydians, Phrygians, Urartians and Byzantines. The Ottoman Empire co-existed with the remnants of ancient civilizations. Anatolia has many caravansaries, baths, aqueducts and mosques dating back to the Seljuks, and many of these structures continued to be used during the Ottoman period. The Ottoman Empire not only inherited its own culture, but also had rich archaeological sites in regions such as Anatolia, Egypt, Syria, Mesopotamia, the Balkans and Southeast Europe.

The history of museums and the concept of museology date back to antiquity as institutions where cultural assets are collected, preserved and exhibited. Museums can be defined as structures where art, culture, scientific or technical collections are stored and exhibited; they can also be characterized as institutions that study, preserve and exhibit natural specimens and works of art. The main purpose of museums is to present examples of human intelligence and aesthetic creations to future generations by organizing them in the line of historical development. In other words, it is to transmit the lifestyle, scientific understanding and artistic expression of past eras to future generations and to fight for and present the values of ancient artifacts.

Among the Turks, the tradition of displaying old and valuable objects of artistic value dates back to the Seljuk period in the 13th century. The Seljuk rulers may have created one of the earliest museum-like initiatives in Turkish history by enclosing the central hill of Konya with

fortifications. By displaying decorated stones from various periods on the outer surfaces of the castle walls, they created a kind of museum to showcase their buildings.

It is unclear when and for what reasons modern museum activities began in the Ottoman Empire. The influence of statesmen educated in Europe, together with the parallel Westernization movements since the Reform period, may have played a role in the start of museum activities. The establishment of the museum concept in the Ottoman Empire can be traced back to the Tanzimat period. After the Tanzimat period, steps were taken towards modern museum practices. However, all conservation and collection efforts prior to this period were considered as mere collecting without the concept of museum management.

This illustrates the rich historical background of museum-like initiatives among Turks, from the Seljuk period to the establishment of modern museum practices in the Ottoman Empire.

In the modern sense, museum activities were especially in the form of exhibitions of various weapons. These weapons were exhibited in the Hagia Irene museum. Later, the Müze-i Hümayun was established due to the inadequacy of this place. Later, the tiled pavilion was transformed into a museum.

Turkish Museology has its roots in the Mecma-ı Asar-ı Atika, which forms the basis of the Istanbul Archaeological Museums. After Sultan Abdülmecit ordered the transfer of Eastern Roman inscriptions to Istanbul during his visit to Yalova in 1845, Ottoman statesman Ahmet Fethi Pasha began collecting the artifacts in Hagia Irene. The Mecma-ı Asar-ı Atika collection was organized during the reign of Grand Vizier Ali Pasha and the first museum of the Ottoman Empire was established in 1869 under the name Müze-i Hümayun.

In 1881, with the appointment of Osman Hamdi Bey as director of the museum, the museum was moved to the Tiled Pavilion, followed by the construction of a new building designed by architect Alexandre Vallaury. Opened in 1891, this building is the first building designed as a museum building in Türkiye. After Osman Hamdi Bey's death, his brother Halil Edhem was appointed director of the museum, and in 1914 the Evkaf-ı İslamiye Museum was opened for Turkish and Islamic artifacts.

Turkish museology continued to develop during the Republican period. In 1937, the Istanbul Museum of Painting and Sculpture was established by order of Atatürk, and in 1944 the "General Directorate of Antiquities and Museums" was established. The Ankara Archaeology Museum, opened in Ankara in 1923, was renamed the Museum of Anatolian Civilizations in 1967. In addition, the Ankara Ethnography Museum, the construction of which began in 1925, was opened to visitors in 1930.

In the first years of the Republic, new museums were opened in various provinces of Anatolia and museum activities were expanded throughout Türkiye.

References

- Akçura, N. (1972). Türkiye ve Eski Eserler. *Mimarlık Dergisi*(106), 39-42.
- Akozan, F. (1997). *Türkiye'de Tarihi Anıtları Koruma Teşkilatı ve Kanunlar*. İstanbul: Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayını.
- Ar, B. (2013). Osmanlı Döneminde Aya İrini ve Yakın Çevresi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Aytekin, O. (1997). Osmanlı ve Cumhuriyet'in Eski Eser Politikaları. *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, 43, 53-55.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri. (1872). *Arşiv Belgesi*. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri.
- Batur, S. (1983). Dünyada Müzeciliğin Gelişmesi. A. v. Mücteba içinde, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 6. Cilt* (s. 1473). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cezar, M. (1971). *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Cezar, M. (1995). *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Çal, H. (1997). Osmanlı Devletinde Âsâr-ı Atıka Nizamnâmeleri. *Vakıflar Dergisi*(26), 391-400.
- Çal, H. (2005). Osmanlı Devletinde Âsâr-ı Atıka Nizamnâmeler. S. Yalçın içinde, *Prof. Dr. Yaşar Kopruman'a Armağan* (s. 234-270). Ankara: Yok.
- Devellioğlu, F. (2000). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Yayınevi.
- Eldem, E. (2010). An Ottoman Traveler to the Orient. Osman Hamdi Bey. Z. İnankur, R. Lewis, & M. Roberts içinde, *The Poetics and Politics of Place. Ottoman Istanbul and British Orientalism* (s. 168-181). İstanbul: Suna and Inan Kirac Foundation, Pera Museum.
- Eldem, E. (2015). Cultural Heritage in Turkey: An Eminent Political Matter. D. Haller, & A. Lichtenberger içinde, *Essays on Heritage, Tourism and Society in the Mena Region* (s. 67-90). Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- Eyice, S. (1985). "Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu" Maddesi. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gerçek, F. (1999). *Türk Müzeciliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karaduman, H. (1955). *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı*. Ankara: ICOM Türkiye Milli Komitesi.
- Karaduman, H. (2023, 12 10). *Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atıka Nizamnamesi*. Türk Tarih Kurumu Web Sitesi: <https://belgeler.gov.tr/tam-metin/34/tur> adresinden alındı
- Kazancı, S. (1998). XIX. Yy. Osmanlı Müzeciliği. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keleş, V. (2003). Modern Müzecilik ve Türk Müzeciliği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1-17.
- Koşay, H. Z., Ongun, M. E., Bayram, S., & Tan, E. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarih*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kuruloğlu, F. (2010). Osmanlı Devleti'nde Müzecilik. *Tarih Okulu*(6), 45-61.
- Kutlu Dilbaz, B. (2018). *Osmanlı Devleti'nin Arkeoloji Politikası*. İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık.
- Madran, E. (1985). Osmanlı Devletinde Eski Eser ve Onarım Üzerine Gözlemler. *Belleten*, 49(195), 503-546.
- Mumcu, A. (1969). Eski Eserler Hukuku ve Türkiye. *A.Ü Hukuk Fakültesi Dergisi*(27), 45-78.
- Mumcu, A. (1970). Eski Eserler Hukuku ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 45-78.
- Önge, M. (2018). Kültür Mirasını Tanımlamak İçin Türkiye'de Kullanılan İlk Özgün Terim: Âsâr-ı Atıka. *Avrasya Terim Dergisi*, 6(1), 8-14.
- Öniz, H. (2020). *Osman Hamdi Bey. Türkiye Turizm Ansiklopedisi*: <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/osman-hamdi-bey> adresinden alındı
- Öz, T. (1949). Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 1-15.
- Öz, T. (1993). *Topkapı Sarayı'nda Fatih Sultan Mehmed II. ye Ait Eserler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özdoğan, M. (2006). *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özkan, S. (1999). *Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı ve Müzecilik Faaliyetleri*. İzmir: Prof.Dr. İsmail Aka Armağanı.
- Rukancı, F., & Anameriç, H. (2019). Arşiv Belgeleri ile II. Abdülhamid Dönemi Müzecilik Faaliyetleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38(66), 383-418.
- Serbestoğlu, İ., & Açıık, T. (2013). Osmanlı Devleti'nde Modern Bir Okul Projesi: Müze-i Hümayûn Mektebi. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 6(12), 157-172.
- Shaw, W. (2004). *Osmanlı müzeciliği*. İstanbul: İletişim.

- Şahin , G. (2007). Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği. *AÜDTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi*(52), 487-501.
- Tataroğlu, E. (2018). Osman Hamdi Bey: 19.Yüzyılın Türk Müzecisi-Devlet Adamı-Ressamı Sanat Eğitimcisi-Arkeoloğu. *Milli Eğitim*, 48(221), 175-185.
- Türkseven, H. (2010). Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Politikası ve Müze-i Hümâyûn'un Kuruluşu. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi-.
- Yaraş, A. (1994). Anadolu'daki İlk Koleksiyonculuk ve Müzecilik Faaliyetleri. *II. Müzecilik Semineri Bildirileri* (s. 19-21). İstanbul: Askeri Müze Yayınevi, .
- Yücel, E. (1993). *Aya İrini Kilisesi. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Yücel, E. (1999). *Türkiye'de Müzecilik*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Financial disclosures

The author declared that this study did not receive any financial support.

Acknowledgements

The author have nothing to acknowledge of any persons, grants, funds, institutions.

Yazar/Author

Fatih AKIN*

Makale Adı/Article Name

D-8 Ülkelerinde İhracat Çeşitliliği, Ekonomik Büyüme ve Ekolojik Ayak İzi İlişkisi: Ampirik Bir Analiz

The Relationship Between Export Diversification, Economic Growth and Ecological Footprint in D-8 Countries: An Empirical Analysis

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, D-8 (Türkiye, Endonezya, İran, Mısır, Pakistan, Malezya, Nijerya ve Bangladeş) ülkelerinin 1995-2022 dönemi için ihracat çeşitliliği, ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişki panel Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) analiz yöntemi ile incelemektir. Ayrıca, Emirmahmutoglu ve Köse (2011) panel nedensellik testi ile nedensellik testi de uygulanmıştır. Elde edilen panel ARDL sonuçlarına göre, ekolojik ayak izini ihracat çeşitlendirmesi hem kısa hem de uzun dönemde azalırken, ekonomik büyüme ise kısa dönemde artırmaktadır. Emirmahmutoglu ve Köse nedensellik testindeki panel Fisher Test İstatistiği sonuçlarına göre; ihracat çeşitliliği (EXPD), ekonomik büyüme (GDP) ve ekolojik ayak izi (EF) arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir. EXPD ile EF için bireysel olarak ülke sonuçlarına bakıldığında; Endonezya, İran, Mısır, Malezya'da çift yönlü nedensellik, Nijerya'da EXPD'den EF'ye doğru tek yönlü nedensellik ve Türkiye'de ise EF'den EXPD'ye doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur. GDP ile EF için bireysel olarak ülke sonuçlarına bakıldığında; İran'da çift yönlü nedensellik, Endonezya, Malezya, Nijerya'da GDP'den EF'ye doğru tek yönlü nedensellik ve Türkiye, Mısır, Pakistan, Bangladeş'te ise EF'den GDP'ye doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur. GDP ile EXPD için bireysel olarak ülke sonuçlarına bakıldığında; Türkiye, Endonezya, İran, Malezya, Nijerya, Bangladeş'te GDP'den EXPD'ye doğru tek yönlü nedensellik ve Mısır'da ise EXPD'den GDP'ye doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Sonuç olarak D-8 ülkelerinde ihracat çeşitliliği daha çok artırılırsa, çevreye olan zarar azalacaktır.

Anahtar Kelimeler: D-8 Ülkeleri, Ekolojik Ayak İzi, İhracat Çeşitlendirmesi, Ekonomik Büyüme, Panel ARDL, Emirmahmutoglu-Köse Panel Nedensellik Testi.

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the relationship between export diversification, economic growth and ecological footprint of D-8 (Turkey, Indonesia, Iran, Egypt, Pakistan, Malaysia, Nigeria, Bangladesh, Indonesia, Pakistan, Malaysia, Nigeria and Bangladesh) countries for the period 1995-2022 using panel Autoregressive Distributed Lag (ARDL) analysis method. In addition, causality test with Emirmahmutoglu and Köse (2011) panel causality test is also applied. According to the panel ARDL results, export diversification decreases the ecological footprint in both the short and long run, while economic growth increases it in the short run. According to the results of the panel Fisher Test Statistic in the Emirmahmutoglu and Köse causality test, there is a bidirectional causality between export diversification (EXPD), economic growth (GDP) and ecological footprint (EF). Looking at the individual country results for EXPD and EF, bidirectional causality was found in Indonesia, Iran, Egypt, Malaysia, unidirectional causality from EXPD to EF in Nigeria and unidirectional causality from EF to EXPD in Turkey. When individual country results for GDP and EF are analyzed, bidirectional causality is found in Iran, unidirectional causality from GDP to EF in Indonesia, Malaysia, Nigeria and unidirectional causality from EF to GDP in Turkey, Egypt, Pakistan, Bangladesh. Looking at the individual country results for GDP and EXPD, unidirectional causality from GDP to EXPD was found in Turkey, Indonesia, Iran, Malaysia, Nigeria, Bangladesh and unidirectional causality from EXPD to GDP in Egypt. As a result, if export diversification is increased in the D-8 countries, environmental damage will be reduced.

Keywords: D-8 Countries, Ecological Footprint, Export Diversification, Economic Growth, Panel ARDL, Emirmahmutoglu-Köse Panel Causality Test.

Extended Abstract

Increasing industrialization and globalization with the industrial revolution have had a significant impact on the history of economic growth. Economic growth was first seen as a means of achieving wealth, with the belief that it could continue indefinitely without posing a serious threat to the environment. From the industrial revolution until the 1970s, economic growth was prioritized, while the environment took a back seat. There has been a significant increase in environmental pollution due to the unconscious use of more resources for more production and the use of non-renewable energy consumption while realizing economic growth. In other words, as economies grew, the scale of production and consumption increased, resulting in greater demand for natural resources and higher levels of pollution. Since the 1970s, countries have begun to take into account the factors that are harmful to the environment while realizing economic growth, and have started to produce by creating more environmentally friendly institutions and laws.

Economic growth, export diversification and environmental sustainability are intertwined in the broad fabric of the global economy and each has a significant impact on the others. Economic growth, usually measured by an increase in a country's production of goods and services, is a top priority for many countries, as it is linked to higher living standards and development. The goal of export diversification, the process of increasing the range of goods and services a country offers to the global market, is to reduce dependence on a limited number of exports and mitigate market volatility. However, a careful balance needs to be struck between the need for environmental sustainability and the pursuit of economic growth and export diversification. The environment is a silent partner to industrialization and business growth, yet it provides the natural resources necessary for both production and life itself. The challenge is to promote economic expansion and export diversification without jeopardizing the state of the environment.

In this study, the relationship between export diversification, economic growth and ecological footprint in D-8 countries (Turkiye, Indonesia, Iran, Egypt, Pakistan, Malaysia, Nigeria, Bangladesh, Malaysia, Nigeria and Bangladesh) for the period 1995-2022 is analyzed by panel ARDL method. Firstly, cross-sectional dependence, homogeneity test and unit root test were performed among the series in the panel. After these tests, short and long run results are tested with the panel ARDL method. Finally, the causality between the variables is determined with the Emirmahmutoglu and Kose (2011) causality test, which takes into account horizontal cross-sectional dependence and slope heterogeneity in the model.

One of the main aspects of the study that will contribute to the literature is the variable used to represent environmental quality. Although there are studies in the literature that examine the impact of export diversification on the environment, most of these studies use CO₂ emissions as an indicator of environmental quality. Considering the more comprehensive nature of environmental quality, this study, unlike other studies, uses the ecological footprint created by Mathis Wackernagel and William Rees in 1990. Another different aspect of the study is that an application on D-8 countries has been realized. There is no study in the literature that examines the relationship between export diversification, economic growth and ecological footprint in the context of D-8 countries. Therefore, this study aims to contribute to the literature by applying to D-8 countries. The limitations of the study are that it covers D-8 countries and the period 1995-2022 due to data limitations.

According to the panel ARDL/PMG results of the study conducted for D-8 countries, export diversification decreases the ecological footprint both in the short and long run, while economic growth increases it in the short run. According to the results of the panel Fisher Test Statistic in the Emirmahmutoglu and Kose causality test; it is found that there is a bidirectional causality between export diversification (EXPD), economic growth (GDP) and ecological footprint (EF). Looking at the individual country results for EXPD and EF, bidirectional causality was found in Indonesia, Iran, Egypt, Malaysia, unidirectional causality from EXPD to EF in Nigeria and unidirectional causality from EF to EXPD in Turkiye. When individual country results for GDP and EF are analyzed, bidirectional causality is found in Iran, unidirectional causality from GDP to EF in Indonesia, Malaysia, Nigeria and unidirectional causality from EF to GDP in Turkiye, Egypt, Pakistan, Bangladesh. Looking at the individual country results for GDP and EXPD, unidirectional causality from GDP to EXPD was found in Turkiye, Indonesia, Iran, Malaysia, Nigeria, Bangladesh and unidirectional causality from EXPD to GDP in Egypt. These results are similar to Fang et al. (2019), Mania (2019), Güzel and Oluç (2022), Jiang et al. (2022b) and Ali et al. (2022) in the literature review.

There is a complex and dynamic interaction between export diversification, economic growth and ecological footprint in D-8 countries. Growing economies and export-led economies can have the potential to exacerbate environmental degradation as they can increase resource use, energy consumption and emissions. However, a focus on environmentally friendly technologies and sustainable practices can spark new ideas, expand markets and create jobs, all of which can support economic growth and export

diversification while improving environmental quality. It is also imperative for D-8 countries to have a comprehensive strategy that includes social, economic and environmental policies to manage the relationship between these three variables. This requires enacting laws that support environmentally friendly production practices, investing in more renewable energy, and promoting products with minimal negative impact on the environment. Moreover, creating a green economy in these countries can further accelerate economic growth and export diversification by attracting environmentally conscious investors and consumers. As a result, greater export diversification in the D-8 countries will reduce environmental damage.

Giriş

Sanayi devrimiyle birlikte artan sanayileşme ve küreselleşme, ekonomik büyümenin tarihi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Çevreye ciddi bir tehdit oluşturmadan sonsuza kadar devam edebileceği inancıyla, ekonomik büyüme ilk olarak zenginliğe ulaşmanın bir aracı olarak görülmüştür. Sanayi devriminden 1970'lere kadar ekonomik büyüme ön planda tutulurken, çevre ikinci planda kalmıştır. Ekonomik büyüme gerçekleşirken daha fazla üretim yapılması için, daha fazla kaynakların bilinçsizce kullanılması ve üretim gerçekleşirken yenilenemeyen enerji tüketiminin kullanılmasından dolayı çevre kirliliğinde önemli artışlar olmuştur. Yani ekonomiler büyüdükçe üretim ve tüketimin boyutu da artmış, bu da doğal kaynaklara daha fazla talep ve daha yüksek kirlilik seviyeleri ile sonuçlanmıştır. 1970'lerden itibaren ülkeler ekonomik büyümeyi gerçekleştirirken, çevreye zararlı olan faktörleri göz önünde bulundurarak, daha çevreci kurumlar ve yasalar oluşturarak üretim yapmaya başlamıştır.

Ekonomik büyüme, ihracatın çeşitlendirilmesi ve çevre kirliliği arasında karmaşık ve çok yönlü bir ilişki bulunmaktadır. İhracat çeşitliliği, bir ülkenin uluslararası pazara ihraç ettiği mal ve hizmetlerin çeşitliliği ve niteliği olarak tanımlanmaktadır. İhracat çeşitlendirmesinin temel gerekçesi yapısal değişimi hızlandırma, gelir istikrarsızlığını azaltma ve ekonomik kalkınmayı artırma potansiyelidir. İhracatın çeşitlendirilmesinin ekonomik büyüme ve çevre üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olabilmektedir (Dennis ve Shepherd, 2011; Gnanngnon, 2019). Bir yandan, ihracatın çeşitlendirilmesi istihdam olanaklarını artırarak, gelirleri yükselterek ve uzun vadeli sürdürülebilir büyümeyi teşvik ederek ekonomik büyümeye katkıda bulunabilir (Acaravcı ve Kargı, 2015; Benli, 2020). Yani, ihracatın çeşitlendirilmesi, ülkelerin pazarlarını genişleterek ve dış şoklara bağımlılığını azaltarak ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Dolayısıyla, ekonomik büyümeyi artıran en önemli itici faktörlerden biri ihracat çeşitliliğinin artırılmasıdır (Mania, 2019; Shahzad vd., 2020; Júnior ve Ferraz, 2023). Diğer yandan Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO, 2004), gelişmekte olan ülkelerin ihracat çeşitliliğinden yoksun olmaları nedeniyle, düşük ihracat kârlarının ve bunların değişkenliğinin yatırım, istihdam ve ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu ileri sürmektedir (Sannasse vd., 2014).

Ekonomik avantaj ve dezavantajlarının yanı sıra ihracatın çeşitlendirilmesi çevresel kaliteyi de etkileyebilmektedir (Alhassan vd., 2020). İhracat çeşitlendirmesinin çevreye olan olumlu yönü, doğal kaynak sömürüsüne olan bağımlılığı azaltarak ve yenilenemeyen kaynak kullanımından kaynaklanan zararı en aza indirerek çevreye fayda sağlamaktadır. İhracat çeşitlendirmesi teknolojik ilerlemeyi ve öğrenmeyi teşvik ederek üretim kalitesini ve verimliliğini artırırken her bir birim çıktının çevresel etkisini azaltabilir. Ayrıca, ihracatın çeşitlendirilmesi ihracatçı ülkenin daha sıkı çevre mevzuatı ve standartlarına uyum sağlamasına ve daha çevre dostu ürün ve pazarlara erişim kazanmasına yardımcı olmaktadır (Ali vd., 2022; Shi vd., 2023; Ul-haq vd., 2023). Bununla birlikte, ihracatın çeşitlendirilmesi çevre açısından olumsuz yönü ise toplam üretim ve tüketim ölçeğini de artırabilir ve bu da enerji ve diğer girdilere olan ihtiyacı artırarak kirlilik ve çevre sorunlarını daha da kötüleştirmektedir. İhracatın çeşitlendirilmesi sonucunda ihracatın bileşiminde, imalat ve hizmetler gibi daha yüksek enerji ve emisyon seviyelerine sahip sektörlerle doğru bir değişim meydana gelmektedir. Bu da ihracatçı ülkenin ekolojik ve karbon ayak izlerini artırabilir. Ayrıca, çevresel ve ekonomik hedefler arasındaki ödünleşmeler ve çatışmalar ihracat çeşitlendirmesinden kaynaklanabilir ve bu da ikisini etkili bir şekilde

dengeleyen kurumların ve politikaların geliştirilmesini ve uygulanmasını zorlaştırabilmektedir (Mania, 2019; Iqbal vd., 2021).

Bu çalışmada D-8 ülkelerinde ihracat çeşitlendirmesi, ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Çalışmanın literatüre katkı sağlayacak temel yönlerinden biri, çevresel kaliteyi temsilen kullanılan değişkendir. Literatürde ihracat çeşitliliğinin çevreye olan etkisini inceleyen çalışmalar olmasına rağmen söz konusu çalışmaların çoğunda çevresel kalite göstergesi olarak CO₂ emisyonu kullanılmıştır. Çevresel kalitenin daha kapsamlı yapısı göz önünde bulundurularak bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak 1990 yılında Mathis Wackernagel ve William Rees tarafından oluşturulan ekolojik ayak izi kullanılmıştır. Çalışmanın bir diğer farklı yönü ise, D-8 ülkelerine üzerine bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Literatürde ihracat çeşitliliği, ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi ilişkisini D-8 ülkeleri bağlamında inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışma D-8 ülkelerine uygulanarak literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Çalışmanın sınırlılıkları ise D-8 ülkelerini ve veri kısıtı nedeniyle 1995-2022 dönemini kapsamaktadır.

Çalışmada, D-8 ülkelerinin 1995-2022 dönemi için ihracat çeşitlendirmesi, ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişki panel ARDL analiz yöntemi ile incelenmiştir. Ayrıca, Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) panel nedensellik testi de uygulanmıştır. Çalışmada öncelikle konuya ilişkin teorik arka plana değinilecektir. Daha sonra öne çıkan literatüre yer verilecektir. Son olarak ise ampirik analiz ve sonuçları değerlendirilecektir.

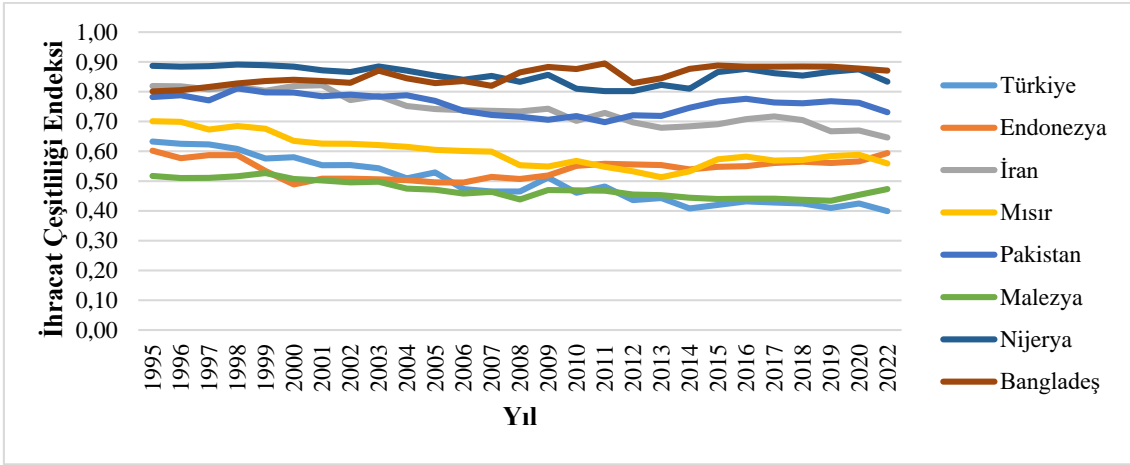
1. D-8 Ülkelerinde İhracat Çeşitliliği, Ekonomik Büyüme ve Ekolojik Ayak İzi İlişkisi

D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, 15 Haziran 1997 tarihinde Devlet/Hükümet Başkanları Zirvesi sırasında İstanbul Deklarasyonu ile kurulmuştur. D-8'in amacı Türkiye, İran, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Endonezya, Mısır ve Nijerya'dan oluşan üye ülkeler arasında ekonomik işbirliğini geliştirmektir. D-8 üye ülkelerin küresel ekonomik konularını iyileştirmeyi, yeni ticaret fırsatları oluşturmayı, uluslararası karar alma süreçlerine katılımı artırmayı ve yaşam standartlarını iyileştirmeyi amaçlamaktadır. D-8 ülkeleri 1.2 milyar nüfusu ile dünya nüfusunun yaklaşık 1/7'sini ve küresel ticaretin ise %10'unu oluşturmaktadır. Teşkilatın toplam ekonomik büyüklüğü yaklaşık 5 trilyon dolardır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024; D-8 Developing Organization for Economic Cooperation, 2024).

İhracat çeşitliliği endeksi, bir ülkenin ihracat yapısındaki yoğunlaşma veya çeşitlendirme derecesini değerlendirmek için kullanılan bir ölçüdür. İhracat çeşitlilik endeksi 1'e yaklaştıkça, ihracat çeşitliliğinin daha düşük düzeyde olduğunu ve belirli ürün veya ürün gruplarında daha yüksek düzeyde yoğunlaştığını göstermektedir. Bu durum, bir ülkenin fiyat dalgalanmalarına karşı duyarlılığı, sektöre özgü şoklar ve Hollanda hastalığının potansiyel olumsuz etkileri gibi sınırlı sayıda ihracata aşırı bağımlılıkla ilişkili risklere maruz kalmasına neden olabilir. Ancak, 0'a (sıfıra) yaklaştıkça çeşitlendirmenin arttığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla ihracatı çeşitlendirmek, riskleri daha geniş bir mal ve pazar yelpazesine dağıtarak bu risklerin azaltılmasına yardımcı olduğu ve ekonominin herhangi bir sektördeki şoklara karşı direncini artırabilmektedir. Bu, uzun vadeli ve istikrarlı bir ekonomik büyüme için kilit bir strateji olduğunu göstermektedir. Ayrıca, ihracatın çeşitlendirilmesi çevre üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu ve bu etkiler ihracatın niteliği, teknolojik yenilik düzeyi ve bir ülkenin ekonomik uygulamaları gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak değişebilmektedir (Guner, 2019; Lee ve Zhang, 2022; Shi vd., 2023). İhracat çeşitlendirmesi bir ülkenin ekonomik istikrarı ve büyümesi içinde çok önemlidir. Çünkü ihracat portföyünün çeşitlendirilmesi ekonomik büyümeyi yoğunlaştırabilir ve hızlandırabilir. İhracat istikrarsızlığı ise, riskten kaçınan firmaların ekonomiye gerekli yatırım yapmalarını engelleyebilir, makroekonomik belirsizliği artırabilir ve uzun vadeli ekonomik büyümeye zarar verebilmektedir. Bu nedenle ihracatın çeşitlendirilmesi, uzun vadede ihracat kazançlarının istikrara kavuşturulmasına yardımcı olmaktadır (Ghosh ve Ostry, 1994; Bleaney ve Greenaway, 2001).

D-8 ülkelerinde ihracat çeşitliliği oranları 1995-2022 arasındaki dönemi için Grafik 1'de gösterilmektedir. Grafik 1'de D-8 ülkeleri için 1995 yılında ihracat çeşitliliği oranlarına

bakıldığında; Türkiye’de 0.63, Endonezya’da 0.60, İran’da 0.82, Mısır’da 0.70, Pakistan’da 0.78, Malezya’da 0.52, Nijerya’da 0.89 ve Bangladeş’te ise 0.80’dir. Bu sonuçlar doğrultusunda 1995 yılında ihracat çeşitliliği en yüksek Malezya iken, en düşük ise Nijerya’da gerçekleşmiştir. D-8 ülkeleri için 2022 yılında ihracat çeşitliliği oranlarına bakıldığında, Türkiye’de 0.40, Endonezya’da 0.59, İran’da 0.65, Mısır’da 0.56, Pakistan’da 0.73, Malezya’da 0.47, Nijerya’da 0.83 ve Bangladeş’te ise 0.87’dir. Bu sonuçlar doğrultusunda 2022 yılında en yüksek ihracat çeşitlendirmesi Türkiye iken, en düşük ise Bangladeş’te gerçekleşmiştir. İhracat çeşitliliğinin 1995-2022 dönemi için yüzdesel artışına bakıldığında; %36.5 artış Türkiye’de, %1.6 artış Endonezya’da, %20.7 artış İran’da, %20 artış Mısır’da, %6.4 artış Pakistan’da, %9.6 artış Malezya’da, %6.7 artış Nijerya’da ve %8.7 azalış Bangladeş’te gerçekleşmiştir. İhracat çeşitliliğinin oransal artış sonuçlarına göre; Türkiye en başarılı ülke olurken, Bangladeş ise en başarısız ülke olmuştur.

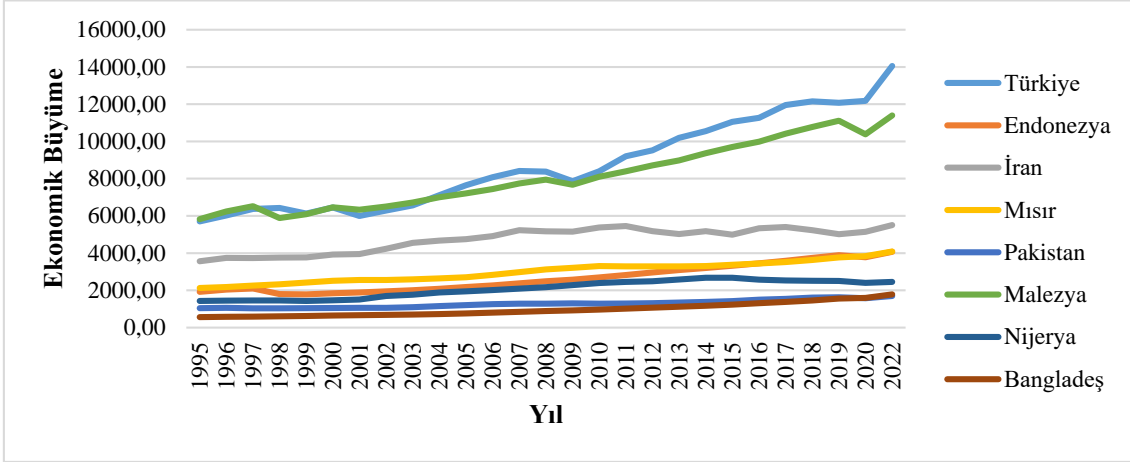
Grafik 1. D-8 Ülkelerinde İhracat Çeşitliliği Endeksi (1995-2022)

Kaynak: UNCTADSTAT Veritabanı, 2024.

Ekonomik büyüme, bir ekonomide belirli bir süre içinde mal ve hizmet üretimindeki artışı olarak tanımlanabilir. Genellikle bir ekonomi tarafından bir dönem boyunca üretilen tüm mal ve hizmetlerin toplam piyasa değerini yansıtan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) veya milli gelirdeki büyüme oranı ile ölçmek için kullanılmaktadır (Barro ve Martin, 1995). Ekonomik büyüme tipik olarak bir toplumun yaşam standardı ve maddi zenginliğindeki iyileşmelerle ilişkilendirilebilir. Ancak, ekonomik büyümenin vatandaşlar arasında adil bir gelir dağılımı anlamına gelmediğini ve sürdürülebilir bir şekilde yönetilmediği takdirde bazen çevresel bozulmaya yol açabileceğini unutmamak gerekir.

D-8 ülkelerinde kişi başına ekonomik büyüme (kişi başına GSYİH) verileri 1995-2022 arasındaki dönemi için Grafik 2’de gösterilmektedir. Grafik 2’de D-8 ülkeleri için 1995 yılında kişi başına ekonomik büyümeye bakıldığında; Türkiye’de 5702.38 dolar, Endonezya’da 1922.35 dolar, İran’da 3564.66 dolar, Mısır’da 2122.88 dolar, Pakistan’da 1040.29 dolar, Malezya’da 5826.87 dolar, Nijerya’da 1429.01 dolar ve Bangladeş’te ise 559.69 dolardır. Bu sonuçlar doğrultusunda 1995 yılında kişi başına ekonomik büyümenin en yüksek olduğu ülke Malezya iken, en düşük ülke ise Bangladeş’te gerçekleşmiştir. D-8 ülkeleri için 2022 yılında kişi başına ekonomik büyümeye bakıldığında; Türkiye’de 14055.11 dolar, Endonezya’da 4073.61 dolar, İran’da 5507.53 dolar, Mısır’da 4088.90 dolar, Pakistan’da 1695.96 dolar, Malezya’da 11399.40 dolar, Nijerya’da 2449.59 dolar ve Bangladeş’te ise 1784.74 dolardır. Bu sonuçlar doğrultusunda 2022 yılında kişi başına ekonomik büyümenin en yüksek olduğu ülke Türkiye iken, en düşük ülke ise Bangladeş’te gerçekleşmiştir. Kişi başına ekonomik büyümenin 1995-2022 dönemi için yüzdesel artışına bakıldığında; %146.4 artış Türkiye’de, %111.7 artış Endonezya’da, %54.5 artış İran’da, %92.6 artış Mısır’da, %71.5 artış Pakistan’da, %95.6 artış Malezya’da, %71.4 artış Nijerya’da ve %218.8 artış Bangladeş’te gerçekleşmiştir. Kişi başına ekonomik büyümenin oransal artış

sonuçlarına göre; Bangladeş en fazla artış gösteren ülke olurken, Endonezya ise en az artış gösteren ülke olmuştur.

Grafik 2. D-8 Ülkelerinde Kişi Başına Ekonomik Büyüme (1995-2022)

Kaynak: Dünya Bankası Veritabanı, 2024.

Ekolojik Ayak İzi, belirli bir yaşam tarzını sürdürmek için çevrenin ne kadarına ihtiyaç duyulduğunu hesaplayarak insanların doğal kaynaklara olan bağımlılığını ölçen bir ölçüdür. Bu, doğanın karşılayabileceği arz karşısında doğaya yönelttiğimiz talebi değerlendirmenin de bir yoludur. Bu kavram, gezegen üzerindeki insan faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini anlamaya ve yönetmeye yardımcı olmaktadır. Mathis Wackernagel ve William Rees tarafından 1990 yıllarda ortaya atılan bu kavram, insan faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini ve doğal çevre üzerindeki etkisini ölçmek için kilit bir veri noktası haline gelmiştir. Politika yapıcılar, işletmeler ve bireyler için ekolojik kaynak kullanımını izlemek ve sürdürülebilir kalkınmayı ilerletmek için önemli bir araç olmuştur. Ekolojik ayak izi; karbon ayak izi (CO₂ emisyonlarının ölçülmesi), ekili alan ayak izi (gıda üretimi için), otlak alanı ayak izi (hayvanların otlatıldığı arazi), orman alanı ayak izi (ahşap ürünler ve karbon tutma), yerleşik arazi ayak izi (kentsel gelişim) ve balıkçılık ayak izi (balık ve deniz ürünleri) bileşenlerinden oluşmaktadır. Ekolojik ayak izi, dünya ortalama verimliliğine sahip biyolojik olarak üretken arazi miktarını temsil eden küresel hektar (gha) cinsinden ölçülmektedir (Rees, 1992; Borucke vd., 2013; Global Footprint Network, 2024). Denklem (1)'de ekolojik ayak izinin hesaplanması verilmiştir.

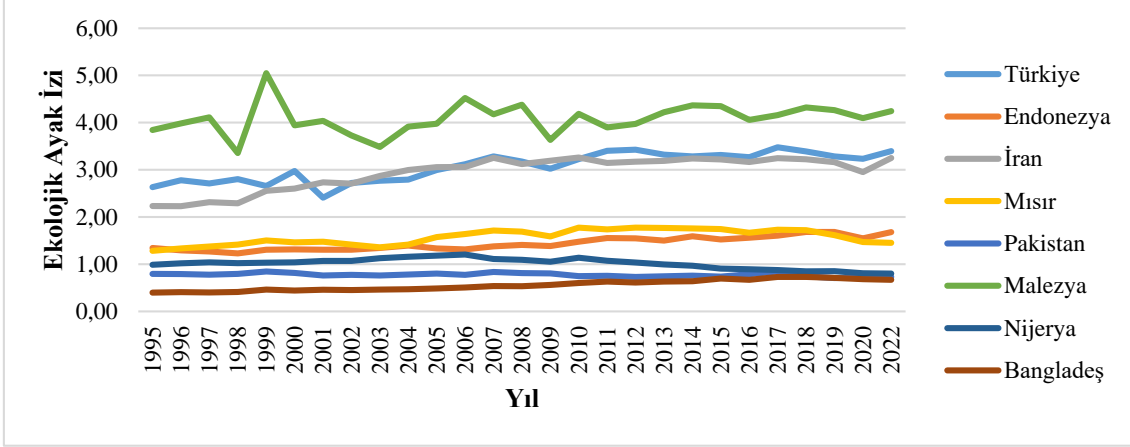
$$EF = \frac{P}{Y_w} * EQF \quad (1)$$

(1)'nolu denklemde EF ekolojik ayak izini, P üretimin yıllık ton miktarını, Y_w dünya ortalama yıllık verimini ve EQF ise denklik faktörünü ifade etmektedir (Lin, 2018).

Optimum veya ideal ekolojik ayak izi; sürdürülebilirlik, nüfus yoğunluğu ve kaynak mevcudiyeti ile ilgili hedeflere bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Dolayısıyla sürdürülebilir bir ekolojik ayak izinin gerçekleşebilmesi için bulunduğu bölgenin biyokapasitesini aşmaması gerekir (Global Footprint Network, 2024).

D-8 ülkelerinde kişi başına ekolojik ayak izi 1995-2022 arasındaki dönemi için Grafik 3'te gösterilmektedir. Grafik 3'te D-8 ülkeleri için 1995 yılında kişi başına ekolojik ayak izine bakıldığında; Türkiye'de 2.63 gha, Endonezya'da 1.35 gha, İran'da 2.23 gha, Mısır'da 1.28 gha, Pakistan'da 0.80 gha, Malezya'da 3.84 gha, Nijerya'da 0.99 gha ve Bangladeş'te ise 0.40 gha'dır. Bu sonuçlar doğrultusunda 1995 yılında kişi başına ekolojik ayak izi en yüksek olduğu ülke Malezya iken, en düşük ülke ise Bangladeş'te gerçekleşmiştir. D-8 ülkeleri için 2022 yılında kişi başına ekolojik ayak izine bakıldığında; Türkiye'de 3.39 gha, Endonezya'da 1.68 gha, İran'da 3.25 gha, Mısır'da 1.45 gha, Pakistan'da 0.73 gha, Malezya'da 4.24 gha, Nijerya'da 0.80 gha ve Bangladeş'te ise 0.67 gha'dır. Bu sonuçlar doğrultusunda 2022 yılında kişi başına ekolojik ayak izinin en yüksek olduğu ülke Malezya iken, en düşük ülke ise Bangladeş'te gerçekleşmiştir. Kişi başına ekolojik ayak izinin 1995-2022 dönemi için yüzdesel artışına bakıldığında; %28.8 artış

Türkiye’de, %24.4 artış Endonezya’da, %45.7 artış İran’da, %13.2 artış Mısır’da, %8.7 azalış Pakistan’da, %10.4 artış Malezya’da, %19.1 azalış Nijerya’da ve %67.5 artış Bangladeş’te gerçekleşmiştir. Kişi başına ekolojik ayak izinin oransal artış sonuçlarına göre; Bangladeş en fazla artış gösteren ülke olurken, Nijerya ise en çok azalış gösteren ülke olmuştur.

Grafik 3. D-8 Ülkelerinde Kişi Başına Ekolojik Ayak İzi (1995-2022)

Kaynak: Global Footprint Network, 2024.

2. Literatür Taraması

İhracat çeşitliliği, ekonomik büyüme ve çevre arasındaki ilişki üzerine çalışılmış özellikle ampirik çalışmalara, güncel ve kapsamlı bir literatür taramasına çalışmanın bu kısmında yer verilmiştir.

Adewuyi ve Awodumi (2016) tarafından yapılan çalışmada Nijerya'nın 1981-2014 dönemi için ihracat çeşitlendirmesi ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi ARDL yöntemi ile incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda ihracat ürün çeşitliliğinin, uzun dönemde CO₂ emisyonu üzerinde olumlu etki oluşturduğu tespit edilmiştir.

Gozgor ve Can (2016) tarafından yapılan çalışmada Türkiye'nin 1971-2010 dönemi için CO₂ emisyonu, enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve ihracat çeşitlendirmesini Maki Eşbütünlük ve Dinamik Sıradan En Küçük Kareler (DOLS) yöntemi ile incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda ihracat çeşitlendirmesinin CO₂ emisyonunu artırdığı tespit edilmiştir.

Liu vd. (2018) tarafından yapılan çalışmada üç Doğu Asya ülkesinde (Japonya, Kore ve Çin) 1990-2013 dönemi için ekonomik büyüme, ihracat çeşitlendirmesi, ihracat pazar çeşitlendirmesi ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi Johansen Eşbütünlük yöntemi kullanarak incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda ekolojik ayak izini ihracat çeşitlendirmesinin azalttığı ve ihracat pazar çeşitlendirmesinin ise artırdığı tespit edilmiştir.

Apergis vd. (2018) tarafından yapılan çalışmada 19 gelişmiş ülkenin 1962-2010 dönemi için ekonomik büyüme, ihracat ürün yoğunluğu ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi panel ARDL yöntemi ile incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda ihracat ürün yoğunluğunun CO₂ emisyonunu azalttığı tespit edilmiştir.

Liu vd. (2019) tarafından yapılan çalışmada 125 ülkenin 2000-2014 dönemi için ekonomik büyüme, ihracat çeşitlendirmesi, ihracat pazar çeşitlendirmesi ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi Panel Sabit ve Rassal Etkiler yöntemi ile incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda hem ihracat çeşitlendirmesi hem de ihracat pazar çeşitlendirmesinin yüksek gelirli ülkelerde CO₂ emisyonunu azalttığı, düşük gelirli ülkelerde ise CO₂ emisyonunu artırdığı tespit edilmiştir.

Fang vd. (2019) panel veri analizi kullanarak, 1970-2014 yılları arasında 82 gelişmekte olan ülkede CO₂ emisyonu, ihracat kalitesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda ekonomik büyüme, CO₂ emisyonu ve ihracat kalitesi arasında pozitif bir korelasyon olduğu bulunmuştur.

Mania (2019) Genel Momentler Yöntemini (GMM) kullanarak, 1995-2013 yılları arasında 98 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için ihracat ürün çeşitlendirmesi ve CO₂ emisyonu arasındaki

ilişkiyi incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda ihracat çeşitlendirmesinin CO₂ emisyonunu olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Shahzad vd. (2020) panel veri analizi kullanarak, 1971-2014 yılları arasında 63 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede ihracat ürün çeşitlendirmesi ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda ihracat ürün çeşitlendirmesinin CO₂ emisyonunu azalttığı tespit edilmiştir.

Can vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada gelişmekte olan 84 ülkenin 1971-2014 dönemi için ihracat çeşitlendirmesi ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi ARDL, DOLS ve FMOLS ile incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda ihracat ürün çeşitlendirmesinin CO₂ emisyonunu artırdığı tespit edilmiştir.

Dogan vd. (2020) 1971-2014 yılları arasında 63 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için ihracat kalitesi ve CO₂ emisyonu arasındaki bağlantıyı Panel Kantil Regresyon yaklaşımını kullanarak incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda ihracat kalitesinde artış olması, CO₂ emisyonunu artırdığı tespit edilmiştir.

Wang vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada G-7 ülkelerinin 1990-2017 dönemi için ihracat ürün çeşitlendirmesi, ekolojik inovasyon, yenilenebilir enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi Yatay Kesit Genişletilmiş panel ARDL (CS-ARDL) yöntemi ile incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda ihracat çeşitlendirmesinin CO₂ emisyonunu artırdığı, ekolojik inovasyon ile yenilenebilir enerji tüketiminin ise CO₂ emisyonunu azalttığı tespit edilmiştir.

Iqbal vd. (2021) tarafından yapılan çalışmada gelişmiş 37 OECD ülkesinin 1970-2019 dönemi için ihracat ürün çeşitlendirmesi, mali yerelleşme, ekonomik büyüme, çevreyle ilgili teknolojik yenilik, yenilenebilir enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi Artırılmış Ortalama Grup (AMG) ve Dumitrescu-Hurlin nedensellik yöntemi ile incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda ihracat çeşitlendirmesi, mali yerelleşme ve ekonomi büyüme çevresel kalitenin bozulmasına neden olmaktadır. Çevreyle ilgili teknolojik yenilikler ve yenilenebilir enerji tüketimi çevre kalitesini artırdığı tespit edilmiştir. Son olarak mali yerelleşme, ihracat çeşitlendirmesi, ekonomik büyüme, çevreyle ilgili teknolojik yenilik ve yenilenebilir enerji tüketiminden CO₂ emisyonuna doğru kısa vadeli nedensellik bulunmuştur.

Zafar vd. (2021) Cup-FM ve CUP-BC yöntemlerini kullanarak, 1986-2017 yılları arasında en çok işçi döviz alan 22 ülke için yenilenebilir enerji, ihracat çeşitlendirmesi, işçi dövizleri, eğitim, ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda ihracat çeşitlendirmesi, işçi dövizleri, yenilenebilir enerji tüketiminin CO₂ emisyonunu azalttığı, ekonomik büyümenin ise CO₂ emisyonunu artırdığı tespit edilmiştir.

Sharma vd. (2021) tarafından yapılan çalışmada BRICS ülkelerinin 1990-2018 dönemi için ihracat çeşitlendirmesi, sanayileşme, teknolojik yenilik ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi CS-ARDL yöntemi ile incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda ihracat çeşitlendirmesi ile sanayileşmenin CO₂ emisyonunu artırdığı, teknolojik yeniliğin ise CO₂ emisyonunu azalttığı tespit edilmiştir.

Li vd. (2021) tarafından yapılan çalışmada Çin'in 1989-2019 dönemi için ihracat çeşitlendirmesi, ticari açıklık, ekonomik büyüme, yenilenebilir elektrik üretimi ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi yapısal kırılmalara karşı dayanıklı ileri ekonometrik yöntemler ile incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda ihracat çeşitlendirmesi, yenilenebilir elektrik üretimi ve sanayileşmenin CO₂ emisyonunu azalttığı, ticari açıklık ile ekonomik büyümenin ise CO₂ emisyonunu artırdığı tespit edilmiştir.

Bağrıyanık (2021) tarafından yapılan çalışmada BRICS ülkelerinin 2002-2014 dönemi için ihracat çeşitlendirme, ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi AMG yöntemi ile incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda ihracat çeşitliliği ile ekonomik büyümenin CO₂ emisyonunu artırdığı tespit edilmiştir.

Güzel ve Oluç (2022) Johansen eşbütünleşme ve FMOLS yöntemini kullanarak, 1962-2014 yılları arasında Türkiye'nin ekolojik ayak izi ile ihracat ürün çeşitlendirmesi arasındaki ilişkiyi

incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda ihracat ürün çeşitlendirmesinin ekolojik ayak izini artırdığı tespit edilmiştir.

Jiang vd. (2022a) DOLS ve FMOLS yöntemini kullanarak, 1995-2019 yılları arasında APEC ülkelerinin ekolojik ayak izi ile ticaret çeşitlendirmesi (ithalat ve ihracat) arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda ihracat çeşitlendirmesinin ekolojik sorunları azalttığı, ithalat çeşitlendirmesinin ise ekolojik sorunları artırdığı tespit edilmiştir.

Jiang vd. (2022b) tarafından yapılan çalışmada 96 ülkenin 1991-2018 dönemi için ihracat ürün çeşitlendirmesi, ekonomik büyüme, tarımda istihdam, nüfus yoğunluğu ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi AMG, CCE-MG, FMOLS ve DOLS yöntemleri ile incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda ihracat çeşitlendirmesinin üst-orta ve yüksek gelirli ülkelerde ekolojik sorunları azalttığı tespit edilmiştir. Ayrıca, ihracat çeşitlendirmesi ile ekolojik ayak izi arasında çift yönlü nedensellik bulunmuştur.

Pata vd. (2022) tarafından yapılan çalışmada Hindistan'ın 1965-2014 dönemi için ihracat ürün çeşitlendirmesi, ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi Kalıntı Artırılmış Sıradan En Küçük Kareler (RALS)-Fourier eşbütünleşme testi ile incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda ihracat çeşitlendirmesi ile yenilenebilir enerji tüketiminin ekolojik ayak izini azalttığı tespit edilmiştir.

Ali vd. (2022) A-ARDL ve VECM nedensellik yöntemlerini kullanarak, Hindistan'ın ihracat çeşitlendirmesi, ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi 1965-2017 yılları için incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda ihracat çeşitlendirmesinin ekolojik ayak izini azalttığı tespit edilmiştir. Ayrıca, ihracat çeşitlendirmesinden ekolojik ayak izine doğru granger nedensellikte vardır.

Tekbaş (2022) FMOLS ve DOLS yöntemlerini kullanarak, 1997-2014 yılları arasında geçiş ekonomileri için ihracat çeşitlendirmesi, ekonomik büyüme, ticari açıklık, yenilenebilir enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda ihracat çeşitlendirmesi, ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketiminin CO₂ emisyonu üzerinde negatif etkiye sahip olduğu, ticari açıklığın ise pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Shi vd. (2023) Uygulanabilir Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (FGLS) ve Sabit Etkiler yöntemini kullanarak, 2009-2017 döneminde Çin'in eyaletlerinde ihracat ürün çeşitlendirmesi, ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda ihracat ürün çeşitlendirmesinin CO₂ emisyonunu azalttığı, ekonomik büyümenin ise CO₂ emisyonunu artırdığı tespit edilmiştir.

Pişkin (2023) tarafından yapılan çalışmada 27 OECD ülkesinin 1995-2019 dönemi için ihracat çeşitlendirmesi, ekonomik küreselleşme ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi panel veri analiz yöntemi ile incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda ihracat çeşitlendirmesinin olması çevre kalitesini olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Udeagha ve Ngepah (2023) tarafından yapılan çalışmada BRICS ülkelerinin 1970-2020 dönemi için ihracat çeşitlendirmesi, mali yerelleşme, yenilenebilir enerji tüketimi, ekonomik büyüme, yeşil teknoloji ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi AMG yöntemi ile incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda yeşil teknoloji ile yenilenebilir enerji kullanımı çevreyi iyileştirirken, ihracat çeşitlendirmesi, mali yerelleşme ve ekonomik büyüme ise ekolojik zararı daha da kötüleştirdiği tespit edilmiştir.

Padhan vd. (2023) tarafından yapılan çalışmada BRICS-T ülkelerinin 1990-2019 dönemi için ihracat çeşitlendirmesi, ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji, orman örtüsü, eko-inovasyonlar, tarım ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi AMG yöntemi ile incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda ekonomik büyüme ile ihracat çeşitliliğinin ekolojik ayak izi üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Wang vd. (2023) tarafından yapılan çalışmada OECD ve G-20 ülkelerinin 1997-2019 dönemi için ticari açıklık, ticaret çeşitlendirmesi ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi panel veri yöntemi

incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda ticaretin çeşitlendirilmesi çevreyi iyileştirirken, ticari açıklık ise çevreye olan zararı artırdığı tespit edilmiştir.

Liu vd. (2024) tarafından yapılan çalışmada Birleşik Arap Emirlikleri'nin 1990-2019 dönemi için ihracat çeşitliliği, doğal kaynaklar, ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi DOLS ve N-ARDL yöntemi ile incelemiştir. Ampirik bulgular sonucunda ihracat çeşitliliği, doğal kaynaklar ve ekonomik büyümenin CO₂ emisyonunu artırdığı tespit edilmiştir.

Çalışma kapsamında literatürde bulunan çalışmalar detaylı olarak incelenmiştir. Literatürde D-8 ülkelerinin 1995-2022 dönemi için ihracat çeşitliliği, ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi ilişkisini ele alındığı çalışmanın bulunmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma analize dâhil edilen ülkeler ve ele alınan dönem bakımından farklılık göstermektedir. Ayrıca daha kapsamlı bir çevresel değişken olan ve çevreyi daha iyi temsil eden ekolojik ayak izi çalışmada kullanılmıştır. Bu nedenle çalışmadan elde edilen bulguların literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

3. Ampirik Analiz

3.1. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada, 1995-2022 yıllık verileri kullanılarak D-8 (Türkiye, Endonezya, İran, Mısır, Pakistan, Malezya, Nijerya ve Bangladeş) ülkeleri için ihracat çeşitliliği, ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişki panel ARDL analiz yöntemi ile incelenmiştir. Ayrıca, Emirmahmutoğlu ve Köse nedensellik testi uygulanmıştır. Çalışmada yer alan EF bağımlı değişkeni Küresel Ayak İzi Ağı veri tabanından, EXPD değerleri UNCTADSTAT veri tabanından ve GDP değerleri ise Dünya Bankası veri tabanından temin edilmiştir. Kullanılan değişkenlerin logaritmaları alınarak ve ekonometrik paket programlar kullanılarak analizler yapılmıştır. Aşağıda Tablo 1'de çalışmada ele alınan değişkenler ve tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Liu vd., (2018) çalışması takip edilerek seçilen değişkenlerle kurulan model denklemi aşağıdaki gibidir;

$$EF_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 EXPD_{it} + \beta_2 GDP_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

(2)'nolu denklemde t zaman boyutunu, ε_{it} hata terimini ifade emektedir.

Tablo 1. Analizde Kullanılan Değişkenler ve Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Kısaltma	Kaynak			
Kişi Başına Ekolojik Ayak İzi (gha)	EF	Küresel Ayak İzi Ağı			
İhracat çeşitliliği	EXPD	UNCTADSTAT			
Kişi Başına Ekonomik Büyüme (Sabit Fiyatlarla 2015 ABD \$)	GDP	Dünya Bankası			
Tanımlayıcı İstatistikler					
Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Sap.	Min.	Max.
EF	224	0.443	0.678	-0.92	1.62
EXPD	224	-0.436	0.240	-0.92	-0.11
GDP	224	7.998	0.791	6.33	9.55
Korelasyon Matrisi	EF	EXPD	GDP		
EF	1				
EXPD	-0.697	1			
GDP	0.888	-0.744	1		

Tablo 1'de yer alan tanımlayıcı istatistik sonuçlarına göre; EF değişkeninin ortalama değeri EXPD değişkeninin ortalama değerinden daha fazla iken, GDP değişkeninden ise daha düşüktür. EF değişkeninin maksimum değeri EXPD değişkeninin ortalama değerinden daha fazla iken, GDP değişkeninden ise daha düşüktür. EF ve EXPD değişkenlerinin minimum değeri aynı iken, GDP değişkeninden ise daha düşüktür. EF değişkeninin standart sapması değeri EXPD

değişkeninin ortalama değerinden daha fazla iken, GDP değişkeninden ise daha düşüktür. Korelasyon ilişkisine bakıldığında; EXPD'nin, EF ve GDP ile arasındaki ilişki negatif, EF ile GDP arasındaki ilişki ise pozitifdir.

Çalışmada ilk olarak, panel veri setinin zaman boyutu (T=28) birim boyutundan (N=8) büyük olduğu için (T>N) değişkenlerin ve modelin yatay kesit bağımlılığı Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM testi ile belirlenmiştir. Daha sonraki aşamada, modelin homojenliği Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Delta (Δ) testleri ile test edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığı bulunduğu için birim kök testi olarak, Bai ve Ng (2004, 2010) tarafından geliştirilen ikinci nesil birim kök testlerinden PANIC birim kök testi uygulanmıştır. Birim kök testi sonucunda, değişkenlerin farklı seviyelerde durağan çıktığından kısa ve uzun dönem analizi için panel ARDL yöntemi kullanılmıştır. Son olarak ise, modelde yatay kesit bağımlılık ve eğim heterojenliğine dikkate alan Emirmahmutoglu ve Köse (2011) nedensellik testi ile değişkenler arasındaki nedensellikler belirlenmiştir.

3.2. Yatay Kesit Bağımlılık Testi ve Sonuçları

Panel veri analizinde yatay kesit bağımlılık testinin yapılması, istatistiksel çıkarımların geçerliliğini, tahmincilerin seçimini ve parametre tahminlerinin kesinliğini etkilediğinden dolayı önemlidir (Pesaran, 2004, 2021). Panel veri setlerindeki karmaşık ilişkileri daha iyi anlamak ve analiz etmek için araştırmacılar yatay kesit bağımlılığını test etmek için çeşitli testler geliştirmişlerdir. Bu testlerden biri olan ve uygulamalarda yaygın olarak kullanılan Breusch Pagan LM (1980) yatay kesit bağımlılık testidir. Bu testin temeli Lagrange çarpanı yaklaşımına dayanmaktadır (Halunga vb., 2017). Breusch Pagan LM (1980) testi, zaman diliminin yatay kesit biriminden büyük olduğu (T>N) zaman kullanılması uygundur (Baltagi, 2012; De Hoyos ve Sarafidis, 2006). Bu testin formülasyonu aşağıdaki (3)'nolu denklemde verilmiştir (Breusch-Pagan, 1980).

$$LM_{BP} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (\hat{p}_{ij}^2) \rightarrow X^2 \frac{N(N-1)}{2} \quad (3)$$

Bu testin hipotezleri;

$H_0 =$ Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

$H_1 =$ Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Modelde bulunan değişkenler ve model için Breusch-Pagan LM (1980) yatay kesit bağımlılık test sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir. Tablo 2'de değişkenler ve model için yapılan yatay kesit bağımlılık test sonuçlarına göre, hem bağımlı değişken ekolojik ayak izi hem de bağımsız değişken olan ihracat çeşitliliği, ekonomik büyüme ve model için H_0 hipotezi %1 ($p <= 0.01$) anlamlılık düzeyinde reddedilmekte ve H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Yani, değişkenler ve modelde yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Bu bulguya dayanarak, D-8 ülkelerin herhangi birinde meydana gelebilecek şoklar açısından diğer ülkelerin de etkilenmesine neden olacağı söylenebilir.

Tablo 2. Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonuçları

CD TESTİ	EF	EXPD	GDP	Model
LM_{BP}	247. 893 (0.000)*	289.478 (0.000)*	681.525 (0.000)*	72.629 (0.000)*

*Not: * simgesi, %1 anlamlılık düzeyini ifade eder.*

3.3. Homojenite Testi ve Sonuçları

Dinamik panel veri modellerinde eğim katsayılarının homojenliğini değerlendirmek için kullanılan bir istatistiksel yöntem Pesaran ve Yamagata (2008) homojenlik testidir. Bu testin

amacı, eğim katsayılarının çeşitli yatay kesit birimleri arasında sabit olup olmadığını tespit etmektir. Birden fazla birim arasında eğimlerde değişiklikler olabileceği durumlarda, bu test özellikle kullanılmaktadır (Gündüz, 2017). Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından iki test istatistiği -küçük örneklem ve büyük örneklem- önerilmiştir. Önerilen test istatistiklerinin formülasyonları (4) ve (5)'nolu denklemlerde verilmiştir (Pesaran ve Yamagata, 2008).

$$\text{Küçük Örneklem : } \tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\hat{\xi} - k}{\text{var}(t,k)} \quad (4)$$

$$\text{Büyük Örneklem : } \tilde{\Delta} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\hat{\xi} - k}{\sqrt{2k}} \quad (5)$$

Homojenlik testi hipotezleri;

H_0 : Eğim katsayıları homojendir. ($\beta_i = \beta$)

H_1 : Eğim katsayıları heterojendir. ($\beta_i \neq \beta$)

Model için homojenlik test sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir. Tablo 3'te homojenlik testi sonuçlarına göre, H_0 hipotezi %1 ($p \leq 0.01$) anlamlılık düzeyinde reddedilmekte ve H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Bu bulguya dayanarak, değişkenlerin homojen olmadığı aynı zamanda birimden birime değiştiği görülmektedir. Yani, eğim katsayıları heterojendir.

Tablo 3. Homojenlik Testi Sonuçları

Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
$\tilde{\Delta}$	15.074	0.000*
$\tilde{\Delta}_{adj}$	16.281	0.000*

*Not: * simgesi, %1 anlamlılık düzeyini ifade eder.*

3.4. Birim Kök Testi ve Sonuçları

Panel veri analizinde birim kök testleri birinci ve ikinci nesil olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Birinci nesil birim kök testleri yatay kesit bağımlılığını dikkate almazken, ikinci nesil testler yatay kesit bağımlılığını dikkate almaktadır. Modele dahil edilen değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunduğu için tüm değişkenler için ikinci nesil birim kök testlerinden PANIC birim kök testi kullanılmıştır. Bai ve Ng (2004, 2010) tarafından geliştirilen PANIC testi, faktörlerin ve kalıntıların durağanlığını birbirinden bağımsız olarak incelemektedir (Becheri, 2015; Salmerón ve Romero-Ávila, 2015). X değişkeni için veri oluşturma prosedürü aşağıdaki gibidir:

$$X_{it} = c_i + D_{it} + \lambda_i' F_t + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

Denklem (6)'daki X_{it} değişkeni, ortak faktör ve kalıntıların toplamıdır. F_t değişkeni ise, kesitsel bağımlılık sorununu ortadan kaldırmak için kullanılmaktadır. Yani, temel bileşenler analizi ile tahmin edilen faktörü ifade etmektedir. Stock ve Watson (1988) tarafından geliştirilen, $MQ_{(c)}$ ve $MQ_{(f)}$ testleri ortak faktörlerdeki durağanlık sınaması için kullanılmaktadır. (7) ve (8)'nolu denklemlerde bu testlerin hesaplanması verilmiştir.

$$MQ_{(c)} = \frac{\int_0^1 W_u^c(s) dW_u(s)}{(\int_0^1 W_u^c(s)^2 ds)^{1/2}} \quad (7)$$

$$MQ_{(f)} = \frac{\int_0^1 W_u^f(s) dW_u(s)}{(\int_0^1 W_u^f(s)^2 ds)^{1/2}} \quad (8)$$

(9) ve (10)'nolu denklemlerde kalıntıların (P_a ve P_b) hesaplanması verilmiştir.

$$P_a = \frac{\sqrt{NT}(\hat{\rho}^+ - 1)}{\sqrt{(36/5)\hat{\phi}_\varepsilon^4\hat{\sigma}_\varepsilon^4/\hat{\omega}_\varepsilon^8}} \quad (9)$$

$$P_b = \sqrt{NT}(\hat{\rho}^+ - 1) \sqrt{\frac{1}{NT^2} \text{tr}(\hat{e}'_{-1}\hat{e}_{-1}) \frac{5}{6} \frac{\hat{\omega}_\varepsilon^6}{\hat{\phi}_\varepsilon^4\hat{\sigma}_\varepsilon^4}} \quad (10)$$

Denklem (11)'de Sargan ve Bhargava (1983) tarafından kalıntılardaki birim kökün otokorelasyonlu olma ihtimalini ortadan kaldırmak için oluşturulan PMSB test istatistiğinin hesaplanması verilmiştir.

$$PMSB = \frac{\sqrt{N} \left[\text{tr} \left(\frac{1}{NT^2} \hat{e}' \hat{e} \right) - \hat{\omega}_\varepsilon^2 / 6 \right]}{\sqrt{\hat{\phi}_\varepsilon^4 / 45}} \quad (11)$$

PANIC birim kök testinin hipotezleri;

H_0 : Birim kök vardır. H_1 : Birim kök yoktur.

Modelde bulunan değişkenler için PANIC birim kök testi sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir. Tablo 4'teki PANIC birim kök testi sonuçlarına göre, EF ve GDP değişkeni düzey değerlerinde ortak faktörlerde durağan olmasına rağmen kalıntılarda durağan değildir. Bu değişkenler farkı alınınca durağan hale gelmektedir. EXPD değişkeni ise hem ortak faktörlerde hem de kalıntılarda düzey değerinde durağanlık göstermektedir. Yani EF, GDP değişkeni I(1)'de durağanken, EXPD değişkeni ise I(0)'da durağandır.

Tablo 4. PANIC Birim Kök Testi Sonuçları

Panel A: Düzey Değerleri	Ortak Faktörler		Kalıntılar		
	MQ _(c)	MQ _(f)	P _(a)	P _(b)	PMSB
EF	-13.755 (0.000)***	-9.537 (0.000)***	1.202 (0.885)	1.588 (0.943)	2.096 (0.982)
EXPD	-27.27 (0.000)***	-13.949 (0.000)***	-3.676 (0.000)***	-2.52 (0.005)***	-1.767 (0.038)**
GDP	-9.204 (0.000)***	-12.638 (0.000)***	0.811 (0.791)	1.005 (0.842)	1.207 (0.886)
Panel B: Fark Değerleri					
ΔEF	-24.218 (0.000)***	-8.28 (0.000)***	-17.055 (0.000)***	-8.185 (0.000)***	-2.044 (0.020)
ΔEXPD	-26.327 (0.000)***	-11.29 (0.000)***	-12.43 (0.000)***	-5.958 (0.000)***	-1.96 (0.025)**
ΔGDP	-25.04 (0.000)***	-10.606 (0.000)***	-7.71 (0.000)***	-4.315 (0.000)***	1.807 (0.035)**

*Not: *, ** ve *** simgeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlam düzeyini ifade etmektedir.*

3.5. Panel ARDL Testi ve Sonuçları

Panel veri analizinde değişkenlerin I(0) ve I(1) düzeyinde durağan olduğunda, Pesaran vd., (1999) tarafından önerilen panel Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) yöntemi kullanılmaktadır. Panel ARDL modelinin faydası ve üstünlüğü, modelde seçilen değişkenlerin tamamen I(0) veya tamamen I(1) ya da kısmen entegre olup olmadığına bakılmaksızın uygulanabilmesidir. Panel ARDL analizinde, Ortalama Grup (MG) ve Havuzlanmış Ortalama Grup (PMG) kullanılan iki tahmincidir. MG ve PMG arasındaki seçim, Hausman testi sonucuna göre karar verilmektedir.

Ekolojik ayak izi, ihracat çeşitlendirmesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin panel ARDL formu (1)'nolu denklemle hareketle (12)'nolu denklemdeki gibi oluşturulmuştur.

$$\Delta EF_{it} = a_i + \beta_1 EF_{it-1} + \beta_2 EXPD_{it-1} + \beta_3 GDP_{it-1} + \sum_{i=1}^{\eta} a_i \Delta EF_{it-i} + \sum_{i=1}^{\rho} \chi_i \Delta EXPD_{it-i} + \sum_{i=1}^{\phi} \omega_i \Delta GDP_{it-i} + \varepsilon_{it} \quad (12)$$

Denklem 12'de verilen formülasyonda, uzun dönem katsayıları β_1, β_2 ve β_3 iken, kısa dönem katsayıları ise a_i, χ_i ve ω_i 'dir. Panel hata düzeltme modeli (ECM_{it-1}) denklem 13'teki gibi yazılabilir:

$$\Delta EF_{it} = a_0 + \sum_{i=1}^{\eta} a_i \Delta EF_{it-i} + \sum_{i=1}^{\rho} \chi_i \Delta EXPD_{it-i} + \sum_{i=1}^{\phi} \omega_i \Delta GDP_{it-i} + \theta ECM_{it-1} + \mu_{it} \quad (13)$$

Denklem 13'te verilen formülasyonda, θ kısa dönem dinamikleri ile uzun dönem dengesinin katsayısını ve ECM_{it-1} ise hata düzeltme bileşenini ifade etmektedir. Ekolojik ayak izi, ihracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme arasında uzun dönem ilişkisinin var olması için ECM_{it-1} katsayısının, θ ; negatif ve anlamlı olması beklenmektedir.

Panel ARDL testi sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir. Modelin gecikme uzunluğu AIC ve SIC bilgi kriterine göre 1 olarak bulunmuştur. Dolayısıyla model, ARDL (1, 1, 1) olarak belirlenmiştir. Hausman testi sonucuna göre, panel ARDL/PMG sonuçları yorumlanacaktır. Elde edilen bulgulara göre, panel ARDL/PMG modeli ile değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir. İhracat çeşitliliği hem kısa hem de uzun dönemde ekolojik ayak izini azaltmaktadır. Yani, ihracat çeşitliliğinde kısa dönemde %1'lik artışın ekolojik ayak izinde %10 anlamlılık düzeyinde %0,190'lık bir düşüşe neden olduğu, uzun dönemde ise %1'lik artışın ekolojik ayak izinde %1 anlamlılık düzeyinde %0,611'lik bir düşüşe neden olmaktadır. Ekonomik büyüme, kısa dönemde ekolojik ayak izini artırırken, uzun dönemde ise ekolojik ayak izini azaltmasına rağmen istatistiki olarak anlamlı değildir. Yani, ekonomik büyümede kısa dönemde %1'lik artışın ekolojik ayak izinde %1 anlamlılık düzeyinde %0,547'lik bir artışa neden olmaktadır. Ayrıca hata düzeltme katsayısı ECM_{it-1} istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Yani, kısa dönemde meydana gelecek şokların %32.7'si, bir sonraki dönemde dengeye gelmektedir. Sonuç olarak elde edilen bulgular, ekolojik ayak izini ihracat çeşitlendirmesi hem kısa hem de uzun dönemde azaltırken, ekonomik büyüme ise kısa dönemde artırmaktadır.

Tablo 5. Panel ARDL/PMG Testi Sonuçları

Model: ARDL (1, 1, 1) Değişkenler (Bağımlı Değişken: EF)	Uzun Dönem		Kısa Dönem	
	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
EXPD	-0.611	0.001***	-0.190	0.087*
GDP	-0.088	0.226	0.547	0.000***
Sabit Terim			0.407	0.105
Hausman Testi	2.41 (0.300)	ECM _{t-1}	-0.327 (0.018)**	Gözlem Sayısı: 224
Chi ² (Olasılık)				Ülke Sayısı: 8

*Not: *, ** ve *** simgeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlam düzeyini ifade etmektedir.*

3.6. Emirmahmutoğlu-Köse Panel Nedensellik Testi ve Sonuçları

Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) tarafından oluşturulan panel nedensellik testi, bu çalışmada nedensellik bağlantılarını incelemek için kullanılmaktadır. Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) tarafından yapılan nedensellik analizi, Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testinin panele uyarlanmış halidir. Bu analiz, Fisher'in (1932) meta analizinden yararlanmaktadır. Heterojen

panellere ve yatay kesit bağımlılık altında uygulanmaktadır. Aynı zamanda test, serilerin durağanlık derecesini ve değişkenlerin eşbütünlüğünü göz ardı etmektedir (Emirmahmutoğlu ve Köse, 2011). Aşağıda teste ilişkin denklem verilmiştir;

$$\lambda = -2\sum_{i=1}^N \ln(p_i) \quad i = 1, 2, \dots, N \quad (14)$$

Denklem (14)'de p_i indeksi, her bir i . kesiti için Wald istatistiğinin olasılığını temsil etmekte ve $2N$ serbestlik dereceli ki-kare dağılımını ifade etmektedir. Fisher test istatistiğine, Bootstrap yaklaşımı kullanılarak tahmin edilmektedir. İki değişkenli VAR modeli, (15) ve (16) numaralı denklemlerde olduğu gibi $k_i + d \max_i$ gecikmeleri kullanılarak tahmin edilmektedir. X ve y arasındaki nedensellik ilişkisi aşağıdaki gibidir;

$$x_{i,t} = \mu_i^x + \sum_{j=1}^{k_i+d \max_i} A_{11,ij} x_{i,t-j} + \sum_{l=1}^{k_i+d \max_i} A_{12,il} y_{i,t-j} + u_{i,t}^x \quad (15)$$

$$y_{i,t} = \mu_i^y + \sum_{j=1}^{k_i+d \max_i} A_{21,ij} x_{i,t-j} + \sum_{l=1}^{k_i+d \max_i} A_{22,il} y_{i,t-j} + u_{i,t}^y \quad (16)$$

Denklem (15) ve (16)'da gösterildiği gibi, sistemdeki her i . için d_{\max} maksimum bütünlüşme seviyesini temsil etmektedir. Denklem (15)'te testin H_0 hipotezi, Y ile X arasında nedensel bir ilişki olmadığıdır. Yani Y , X 'in nedeni değildir (Emirmahmutoğlu ve Köse, 2011).

Panelin geneli ve bireysel ülkeler için, ihracat çeşitliliğinden ekolojik ayak izine doğru (EXPD \Rightarrow EF) ve ekolojik ayak izinden ihracat çeşitliliğine doğru (EF \Rightarrow EXPD) Emirmahmutoğlu ve Köse Nedensellik Test sonuçları Tablo 6'da verilmiştir. Tablo 6'da Panelin geneli için yapılan Emirmahmutoğlu ve Köse nedensellik testindeki Fisher Test İstatistiği sonuçlarına göre; H_0 hipotezi hem ihracat çeşitliliğinden ekolojik ayak izine doğru (EXPD \Rightarrow EF) hem de ekolojik ayak izinden ihracat çeşitliliğine doğru (EF \Rightarrow EXPD) %1 olasılık değerinde reddedilmiştir. Yani panelin geneli için ekolojik ayak izi ile ihracat çeşitliliği arasında çift yönlü (EXPD \Leftrightarrow EF) nedensellik bulunmuştur. Ülke bazında sonuçlara bakıldığında ise Endonezya, İran, Mısır ve Malezya'da EXPD ile EF arasında çift yönlü (EXPD \Leftrightarrow EF) nedensellik bulunmuştur. Nijerya'da EXPD'den EF'ye doğru (EXPD \Rightarrow EF) ve Türkiye'de EF'den EXPD'ye doğru (EF \Rightarrow EXPD) tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Bangladeş'te herhangi bir ilişki bulunamamıştır.

Tablo 6. İhracat Çeşitliliği ve Ekolojik Ayak İzi Arasında Nedensellik İlişkisi

H ₀ : İhracat Çeşitliliği Ekolojik Ayak İzinin Granger Nedeni Değildir. (EXPD \Rightarrow EF)			H ₀ : Ekolojik Ayak İzi İhracat Çeşitliliğinin Granger Nedeni Değildir. (EF \Rightarrow EXPD)		
Ülkeler	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	Ülkeler	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Türkiye	1.517	0.218	Türkiye	2.979	0.084*
Endonezya	6.461	0.011**	Endonezya	6.642	0.010**
İran	7.235	0.007***	İran	5.728	0.017**
Mısır	8.867	0.003***	Mısır	5.192	0.023**
Pakistan	2.191	0.139	Pakistan	2.061	0.151
Malezya	4.738	0.030**	Malezya	5.029	0.025**
Nijerya	7.178	0.007***	Nijerya	2.577	0.108
Bangladeş	1.997	0.158	Bangladeş	2.491	0.115
Fisher Test İstatistiği	58.134	0.000***	Fisher Test İstatistiği	49.862	0.000***

*Not: *, ** ve *** simgeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlam düzeyini ifade etmektedir. Gecikme uzunluğu 1 alınmıştır.*

Panelin geneli ve bireysel ülkeler için, ekonomik büyümeden ekolojik ayak izine doğru (GDP \Rightarrow EF) ve ekolojik ayak izinden ekonomik büyümeye doğru (EF \Rightarrow GDP) Emirmahmutoğlu ve Köse Nedensellik Test sonuçları Tablo 7'de verilmiştir. Tablo 7'de Panelin geneli için yapılan

Emirmahmutoğlu ve Köse nedensellik testindeki Fisher Test İstatistiği sonuçlarına göre; H_0 hipotezi hem ekonomik büyümeden ekolojik ayak izine doğru ($GDP \Rightarrow EF$) hem de ekolojik ayak izinden ekonomik büyümeye doğru ($EF \Rightarrow GDP$) %1 olasılık değerinde reddedilmiştir. Yani panelin geneli için ekolojik ayak izi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü ($GDP \Leftrightarrow EF$) nedensellik bulunmuştur. Ülke bazında sonuçlara bakıldığında ise İran'da GDP ile EF arasında çift yönlü ($GDP \Leftrightarrow EF$) nedensellik bulunmuştur. Endonezya, Malezya ve Nijerya'da GDP'den EF'ye doğru ($GDP \Rightarrow EF$) ve Türkiye, Mısır, Pakistan ve Bangladeş'de EF'den GDP'ye doğru ($EF \Rightarrow GDP$) tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Tablo 7. Ekonomik Büyüme ve Ekolojik Ayak İzi Arasında Nedensellik İlişkisi

H ₀ : Ekonomik Büyüme Ekolojik Ayak İzinin Granger Nedeni Değildir. ($GDP \Rightarrow EF$)			H ₀ : Ekolojik Ayak İzi Ekonomik Büyümenin Granger Nedeni Değildir. ($EF \Rightarrow GDP$)		
Ülkeler	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	Ülkeler	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Türkiye	2.354	0.125	Türkiye	2.965	0.085*
Endonezya	5.242	0.022**	Endonezya	1.856	0.173
İran	2.858	0.091*	İran	11.752	0.001***
Mısır	2.265	0.132	Mısır	3.360	0.067*
Pakistan	0.856	0.355	Pakistan	29.328	0.000***
Malezya	8.994	0.003***	Malezya	2.274	0.132
Nijerya	3.089	0.079*	Nijerya	0.507	0.476
Bangladeş	1.997	0.158	Bangladeş	8.176	0.004***
Fisher Test İstatistiği	43.156	0.000***	Fisher Test İstatistiği	78.345	0.000***

*Not: *, ** ve *** simgeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlam düzeyini ifade etmektedir. Gecikme uzunluğu 1 alınmıştır.*

Panelin geneli ve bireysel ülkeler için, ekonomik büyümeden ihracat çeşitliliğine doğru ($GDP \Rightarrow EXPD$) ve ihracat çeşitliliğinden ekonomik büyümeye doğru ($EXPD \Rightarrow GDP$) Emirmahmutoğlu ve Köse Nedensellik Test sonuçları Tablo 8'de verilmiştir. Tablo 8'de Panelin geneli için yapılan Emirmahmutoğlu ve Köse nedensellik testindeki Fisher Test İstatistiği sonuçlarına göre; H_0 hipotezi hem ekonomik büyümeden ihracat çeşitliliğine doğru ($GDP \Rightarrow EXPD$) hem de ihracat çeşitliliğinden ekonomik büyümeye doğru ($EXPD \Rightarrow GDP$) %5 olasılık değerinde reddedilmiştir. Yani panelin geneli için ekonomik büyüme ile ihracat çeşitliliği arasında çift yönlü ($GDP \Leftrightarrow EXPD$) nedensellik bulunmuştur. Ülke bazında sonuçlara bakıldığında ise Türkiye, Endonezya, İran, Malezya, Nijerya ve Bangladeş'te GDP'den EXPD'ye doğru ($GDP \Rightarrow EXPD$) ve Mısır'da ise EXPD'den GDP'ye doğru ($EXPD \Rightarrow GDP$) tek yönlü nedensellik bulunmuştur. Pakistan'da herhangi bir ilişki bulunamamıştır.

Tablo 8. Ekonomik Büyüme ve İhracat Çeşitliliği Arasında Nedensellik İlişkisi

H ₀ : Ekonomik Büyüme İhracat Çeşitliliğinin Granger Nedeni Değildir. ($GDP \Rightarrow EXPD$)			H ₀ : İhracat Çeşitliliği Ekonomik Büyümenin Granger Nedeni Değildir. ($EXPD \Rightarrow GDP$)		
Ülkeler	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	Ülkeler	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Türkiye	9.086	0.003***	Türkiye	2.532	0.112
Endonezya	7.023	0.008***	Endonezya	1.548	0.213
İran	4.100	0.043**	İran	2.520	0.112
Mısır	2.271	0.132	Mısır	4.463	0.035**
Pakistan	0.574	0.449	Pakistan	2.599	0.107
Malezya	17.847	0.000***	Malezya	2.399	0.121

Nijerya	2.808	0.094*	Nijerya	2.131	0.144
Bangladeş	7.675	0.006***	Bangladeş	0.163	0.686
Fisher Test	69.905	0.000***	Fisher Test	31.884	0.010**
İstatistiği			İstatistiği		

*Not: *, ** ve *** simgeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlam düzeyini ifade etmektedir. Gecikme uzunluğu 1 alınmıştır.*

Sonuç

Ekonomik büyüme, ihracatın çeşitlendirilmesi ve çevresel sürdürülebilirlik, küresel ekonominin geniş dokusunda iç içe geçmiş ve her biri diğerleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Daha yüksek yaşam standartları ve kalkınmayla bağlantılı olduğu için, genellikle bir ülkenin ürün ve hizmet üretimindeki artışla ölçülen ekonomik büyüme, birçok ülke için en önemli önceliklerdir. Bir ülkenin küresel pazara sunduğu mal ve hizmet çeşitliliğini artırma süreci olan ihracat çeşitlendirmesinin hedefi ise, sınırlı sayıda ihracata bağımlılığı azaltmak ve pazardaki dalgalanmaları hafifletmektir. Ancak, çevresel sürdürülebilirlik gereksinimi ile ekonomik büyüme ve ihracat çeşitlendirme arayışları arasında dikkatli bir denge kurulması gerekmektedir. Çevre, sanayileşme ve ticari büyümenin sessiz bir ortağıdır, ancak hem üretim hem de yaşamın kendisi için gerekli doğal kaynakları sağlar. Buradaki zorluk, çevrenin durumunu tehlikeye atmadan ekonomik genişlemeyi ve ihracat çeşitlendirmesini teşvik etmektir.

Bu çalışma kapsamında, D-8 (Türkiye, Endonezya, İran, Mısır, Pakistan, Malezya, Nijerya ve Bangladeş) ülkelerinin 1995-2022 dönemi için ihracat çeşitliliği, ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişki panel ARDL yöntemi ile analiz edilmiştir. Panelde ilk olarak seriler arasında yatay kesit bağımlılık, homojenite testi ve birim kök testi yapılmıştır. Yapılan bu testlerden sonra panel ARDL yöntemi ile kısa ve uzun dönem sonuçları test edilmiştir. Son olarak ise, modelde yatay kesit bağımlılık ve eğim heterojenliğine dikkate alan Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik testi ile değişkenler arasındaki nedensellikler belirlenmiştir. Bu araştırma ele aldığı konu, ülke grubu, zaman aralığı ve analiz yöntemi ile literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

D-8 ülkelerine yönelik yapılan araştırmada panel ARDL/PMG sonuçlarına göre, ekolojik ayak izini ihracat çeşitlendirmesi hem kısa hem de uzun dönemde azaltırken, ekonomik büyüme ise kısa dönemde artırmaktadır. Emirmahmutoğlu ve Köse nedensellik testindeki panel Fisher Test İstatistiği sonuçlarına göre; ihracat çeşitliliği (EXPD), ekonomik büyüme (GDP) ve ekolojik ayak izi (EF) arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir. EXPD ile EF için bireysel olarak ülke sonuçlarına bakıldığında; Endonezya, İran, Mısır, Malezya'da çift yönlü nedensellik, Nijerya'da EXPD'den EF'ye doğru tek yönlü nedensellik ve Türkiye'de ise EF'den EXPD'ye doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur. GDP ile EF için bireysel olarak ülke sonuçlarına bakıldığında; İran'da çift yönlü nedensellik, Endonezya, Malezya, Nijerya'da GDP'den EF'ye doğru tek yönlü nedensellik ve Türkiye, Mısır, Pakistan, Bangladeş'te ise EF'den GDP'ye doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur. GDP ile EXPD için bireysel olarak ülke sonuçlarına bakıldığında; Türkiye, Endonezya, İran, Malezya, Nijerya, Bangladeş'te GDP'den EXPD'ye doğru tek yönlü nedensellik ve Mısır'da ise EXPD'den GDP'ye doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Bu sonuçlar literatür taramasındaki Fang vd. (2019), Mania (2019), Güzel ve Oluç (2022), Jiang vd. (2022b) ve Ali vd. (2022) çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir.

D-8 ülkelerinde ihracat çeşitlendirmesi, ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi arasında karmaşık ve dinamik bir etkileşim bulunmaktadır. Büyüyen ekonomiler ve ihracata dayalı ekonomiler, kaynak kullanımını, enerji tüketimini ve emisyonları artırabildikleri için çevresel bozulmayı daha

da kötüleştirme potansiyeline sahip olabilirler. Ancak, çevre dostu teknolojilere ve sürdürülebilir uygulamalara odaklanmak yeni fikirleri ateşleyebilir, pazarları genişletebilir ve istihdam yaratabilir; tüm bunlar ekonomik büyümeyi ve ihracat çeşitliliğini desteklerken çevresel kaliteyi de artırabilir. D-8 ülkelerinde, bu üç değişken arasındaki ilişkiyi yönetmek için sosyal, ekonomik ve çevresel politikaları içeren kapsamlı bir stratejiye sahip olmak zorunludur. Bu, çevre dostu üretim uygulamalarını destekleyen yasaların yürürlüğe konmasını, daha fazla yenilenebilir enerjiye yatırım yapılmasını ve çevre üzerinde minimum olumsuz etkisi olan ürünlerin desteklenmesini gerektirmektedir. Ayrıca bu ülkelerde, yeşil bir ekonomi oluşturmak, çevreye önem veren yatırımcıları ve tüketicileri çekerek ekonomik büyümeyi ve ihracat çeşitlendirmesini daha da hızlandırabilir. Sonuç olarak D-8 ülkelerinde ihracat çeşitliliği daha çok artırılırsa, çevreye olan zarar azalacaktır.

D-8 ülkelerinde ihracat çeşitlendirmesi, ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi panel ARDL ve Emirmahmutoğlu ve Köse panel nedensellik testi ile araştıran bu çalışmayı takip edecek çalışmalarda, farklı ülke gruplarına; farklı değişkenler ve farklı yöntemler kullanılarak literatüre daha fazla katkı sağlanabilir.

Kaynakça

- Acaravcı, A. ve Kargı, G. (2015). Türkiye’de ihracatın çeşitlendirilmesi ve ekonomik büyüme. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 1(1), 1-16. <https://doi.org/10.20979/ueyd.182891>
- Adewuyi, O. A. ve Awodum, B. O. (2016). Analysis of the Environmental Pollution Effect of Nigeria’s Export Diversification Drive. *Annual Conference of the Nigerian Economic Society*, Holding in Abuja, Nigeria from August 15 to 18, 1-26.
- Alhassan, A., Usman, O., Ike, G. N. ve Sarkodie, S. A. (2020). Impact assessment of trade on environmental performance: Accounting for the role of government integrity and economic development in 79 countries. *Heliyon*, 6(9), e05046. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e05046>
- Ali, S., Can, M., Shah, M. I., Jiang, J., Ahmed, Z. ve Murshed, M. (2022). Exploring the linkage between export diversification and ecological footprint: evidence from advanced time series estimation techniques. *Environmental Science and Pollution Research*, 29, 38395-38409. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-18622-3>
- Apergis, N., Can, M., Gozgor, G. ve Lau, C. K. M. (2018). Effects of export concentration on CO₂ emissions in developed countries: An empirical analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 14106-14116. <https://doi.org/10.1007/s11356-018-1634-x>
- Bai, J. ve Ng, S. (2004). A PANIC attack on unit roots and cointegration. *Econometrica*, 72(4), 1127-1177. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0262.2004.00528.x>
- Bai, J. ve Ng, S. (2010). Panel unit root tests with cross-section dependence: A further investigation. *Econometric Theory*, 26(4), 1088-1114. <https://doi.org/10.1017/S0266466609990478>
- Baltagi, B. H., Feng, Q. ve Kao, C. (2012). A lagrange multiplier test for cross-sectional dependence in a fixed effects panel data model. *Journal of Econometrics*, 170, 164-177. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2012.04.004>
- Bağrıyanık, B. (2021). İhracat çeşitliliği ve ekonomik büyümenin karbon emisyonu üzerindeki etkileri: BRICS ülkeleri üzerine bir çalışma. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 30-52. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal/issue/60370/844816>
- Barro, R. J. ve Martin, X. S. (1995). *Economic Growth*. McGraw-Hill, Singapore.
- Becheri, I. G. ve Van den Akker, R. (2015). Uniformly most powerful unit root tests for PANIC. Available at SSRN: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2688060>

- Benli, M. (2020). Export diversification and economic growth: Evidence from emerging economies. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 55, 285-298. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.609237>
- Bleaney, M. ve Greenaway, D. (2001). The impact of trade and real exchange rate volatility on investment and growth in Sub-Saharan Africa. *Journal of Development Economics*, 65, 491-500.
- Borucke, M., Moore, D., Cranston, G., Gracey, K., Iha, K., Larson, J., Lazarus, E., Morales, J. C., Wackernagel, M. ve Galli, A. (2013). Accounting for demand and supply of the biosphere's regenerative capacity: The National Footprint Accounts' underlying methodology and framework. *Ecological Indicators*, 24, 518-533. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2012.08.005>
- Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253. <https://doi.org/10.2307/2297111>
- Can, M., Dogan, B. ve Saboori, B. (2020). Does trade matter for environmental degradation in developing countries? New evidence in the context of export product diversification. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 14702-14710. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-08000-2>
- De Hoyos, R. E. ve Sarafidis, V. (2006). Testing for cross-sectional dependence in panel-data models. *The Stata Journal*, 6(4), 482-496. <https://doi.org/10.1177/1536867X0600600403>
- Dennis, A. ve Shepherd, B. (2011). Trade facilitation and export diversification. *The World Economy*, 34, 101-122. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2010.01303.x>
- Dogan, B., Madaleno, M., Tiwari, A. K. ve Hammoudeh, S. (2020). Impacts of export quality on environmental degradation: Does income matter? *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 13735-13772. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-07371-5>
- D-8 Developing Organization for Economic Cooperation. (2024). Brief History of D-8 (10. 08. 2024) <https://developing8.org/about-d-8/brief-history-of-d-8/>
- Emirmahmutoğlu, F. ve Köse, N. (2011). Testing for granger causality in heterogeneous mixed panels. *Economic Modelling*, 28, 870-876. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2010.10.018>
- Fang, J., Gozgor, G., Lu, Z. ve Wu, W. (2019). Effects of the export product quality on carbon dioxide emissions: Evidence from developing economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 12181-12193. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-04513-7>
- Fisher, R. A. (1932). *Statistical methods for research workers*, Oliver and Boyd, Edinburgh, 4th edition.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). (2004). The state of agricultural commodity markets. Rome.
- Ghosh, A. R. ve Ostry, J. (1994). Export instability and the external balance in developing countries. *IMF Working Paper*, No. 94/8, International Monetary Fund, Washington, DC.
- Global Footprint Network. (2024). Ecological Footprint vs Biocapacity (gha per person) (21. 1. 2024) <https://www.footprintnetwork.org/our-work/ecological-footprint/>
- Gnangnon, S. K. (2019). Aid for trade and export diversification in recipient-countries. *The World Economy*, 42, 396-418. <https://doi.org/10.1111/twec.12711>
- Gozgor, G. ve Can, M. (2016). Export product diversification and the environmental Kuznets curve: Evidence from Turkey. *Environmental Science and Pollution Research*, 23, 21594-21603. <https://doi.org/10.1007/s11356-016-7403-9>
- Guneri, B. (2019). Does export diversification lower growth volatility? An empirical analysis'', *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 113-135. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jiss/issue/50416/630352>

- Gündüz, H. İ. (2017). Testing for slope homogeneity in dynamic panels using the wild bootstrap Δ_{adj} test. *Istanbul University Econometrics and Statistics E-Journal*, 26, 53-59. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuekois/issue/31079/337065>
- Güzel, İ. ve Oluç, İ. (2022). İhracat ürün çeşitlendirmesinin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 14(26), 47-58. <https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.1060437>
- Halunga, A. G., Orme, C. D. ve Yamagata, T. (2017). A heteroskedasticity robust Breusch-Pagan test for contemporaneous correlation in dynamic panel data models. *Journal of Econometrics*, 198(2), 209-230. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2016.12.005>
- Iqbal, N., Abbasi, K. R., Shinwari, R., Guangcai, W., Ahmad, M. ve Tang, K. (2021). Does exports diversification and environmental innovation achieve carbon neutrality target of OECD economies? *Journal of Environmental Management*, 291, 112648. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.112648>
- Jiang, S., Mentel, G., Shahzadi, I., Ben Jebli, M. ve Iqbal, N. (2022a). Renewable energy, trade diversification and environmental footprints: Evidence for Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC). *Renewable Energy*, 187, 874-886. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2021.12.134>
- Jiang, G., Alvarado, R., Murshed, M., Tillaguango, B., Toledo, E., Méndez, P. ve Isik, C. (2022b). Effect of agricultural employment and export diversification index on environmental pollution: Building the agenda towards sustainability. *Sustainability*, 14, 677. <https://doi.org/10.3390/su14020677>
- Júnior, G. D. P. ve Ferraz, D. (2023). The impact of export diversification on economic growth: A systematic literature review. *Conference: European Association for Evolutionary Political Economy (EAEPE)*, At: Leeds/UK.
- Lee, D. ve Zhang, H. (2022). Export diversification in low-income countries and small states: Do country size and income level matter? *Structural Change and Economic Dynamics*, 60, 250-265. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2021.11.017>
- Li, M., Ahmad, M., Fareed, Z., Hassan, T. ve Kirikkaleli, D. (2021). Role of trade openness, export diversification, and renewable electricity output in realizing carbon neutrality dream of China. *Journal of Environmental Management*, 297, 113419. <https://doi.org/10.1016/J.JENVMAN.2021.113419>
- Lin, D., Hanscom, L., Murthy, A., Galli, A., Evans, M., Neill, E., Mancini, M.S., Martindill, J., Medouar, F.Z., Huang, S. & Wackernagel, M. (2018). Ecological footprint accounting for countries: Updates and results of the National Footprint Accounts, 2012–2018. *Resources*, 2018, 7, 58, 1-22.
- Liu, H., Kim, H., Liang, S. ve Kwon O.S., (2018). Export diversification and ecological footprint: A comparative study on EKC theory among Korea, Japan, and China. *Sustainability*, 10(10), 3657. <https://doi.org/10.3390/su10103657>
- Liu, H., Kim, H. ve Choe, J. (2019). Export diversification, CO₂ emissions and EKC: Panel data analysis of 125 countries. *Asia-Pacific Journal of Regional Science*, 3, 361-393. <https://doi.org/10.1007/s41685-018-0099-8>
- Liu, X., Udemba, E. N., Emir, F., Hussain, S., Khan, N. U., Abdallah, I. (2024). Nexus between resource policy, renewable energy policy and export diversification: Asymmetric study of environment quality towards sustainable development. *Resources Policy*, 88, 104402.
- Mania, E. (2019). Export diversification and CO₂ emissions: An augmented environmental Kuznets curve. *Journal of International Development*, 32, 168-185. <https://doi.org/10.1002/jid.3441>
- Padhan, H., Ghosh, S. ve Hammoudeh, S. (2023). Renewable energy, forest cover, export diversification, and ecological footprint: A machine learning application in moderating

- eco-innovations on agriculture in the BRICS-T economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 30, 83771-83791. <https://doi.org/10.1007/s11356-023-27973-4>
- Pata, U. K., Shahzad, F., Fareed, Z. ve Rehman, M. A. (2022). Revisiting the EKC hypothesis with export diversification and ecological footprint pressure index for India: A RALS-Fourier cointegration test. *Frontiers in Environmental Science*, 10, 886515. doi: 10.3389/fenvs.2022.886515
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. P. (1999). pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels. *Journal of the American Statistical Association*, 94(446), 621-634.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers in Economics*, 435, 1-39. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.572504>
- Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Pesaran, M. H. (2021). General diagnostic tests for cross-sectional dependence in panels. *Empirical Economics*, 60(1), 13-50. <https://doi.org/10.1007/s00181-020-01875-7>
- Pişkin, A. (2023). Economic globalization, export diversification and greenhouse gas emissions: Evidence from OECD countries. *Paradigma: İktisadi Ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 12(Özel Sayı), 85-98. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/paradigma/issue/79998/1357340>
- Rees, W. E. (1992). Ecological footprint and appropriated carrying capacity: What urban economics leaves out. *Environment and Urbanization*, 4, 121-130. <http://dx.doi.org/10.1177/095624789200400212>
- Salmerón, M. H. ve Romero-Ávila, D. (2015). Convergence in output and its sources among industrialised countries. *SpringerBriefs in Economics*, Springer, edition 127, number 978-3-319-13635-6, October.
- Sannasse, R. V., Seetanah, B. ve Lamport, M. J. (2014). Export diversification and economic growth: The case of Mauritius. M. In Jansen, M.S. Jallab ve M. Smeets (Eds.), *Connecting to Global Markets-Challenges and Opportunities*, (pp. 11–23). Geneva: World Trade Organization.
- Sargan, J. D. ve Bhargava, A. (1983). Testing for residuals from least squares regression being generated by gaussian random walk. *Econometrica*, 51, 153-174. <https://doi.org/10.2307/1912252>
- Shahzad, U., Ferraz, D., Dogan, B. ve Aparecida do Nascimento Rebelatto, D. (2020). Export product diversification and CO₂ emissions: Contextual evidences from developing and developed economies. *Journal of Cleaner Production*, 276, 124146. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124146>.
- Sharma, R., Sinha, A. ve Kautish, P. (2021). Examining the nexus between export diversification and environmental pollution: Evidence from BRICS nations. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 61732-61747. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-14889-0>
- Shi, J., Visas, H., Ul-Haq, J., Abbas, S. ve Khanum, S. (2023). Investigating the impact of export product diversification on environmental degradation: Evidence from Chinese Provinces. *Environment, Development and Sustainability*, 25, 11455-11486. <https://doi.org/10.1007/s10668-022-02536-8>
- Stock, J. H. ve Watson, M. W. (1988). Testing for common trends. *Journal of the American Statistical Association*, 83(404), 1097-1107. 10.1080/01621459.1988.10478707
- Tekbaş, M. (2022). Empirical findings on the relationship between renewable energy production, export diversification and CO₂ emissions in Transformation Economies. *EURASIAN RESEARCH JOURNAL (ERJ)*, 4(4), 39-52. <https://doi.org/10.53277/2519-2442-2022.4-02>

- Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01616-8](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01616-8)
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2024). Gelişen Sekiz Ülke (D-8) Teşkilatı (10. 08. 2024) https://www.mfa.gov.tr/gelisen-sekiz-ulke-_d-8_.tr.mfa
- Udeagha, M. C. ve Ngepah, N. (2023). Towards climate action and UN sustainable development goals in BRICS economies: Do export diversification, fiscal decentralisation and environmental innovation matter? *International Journal of Urban Sustainable Development*, 15(1), 172-200. DOI: 10.1080/19463138.2023.2222264
- Ul-Haq, J., Visas, H., Can, M. ve Khanum, S. (2023). How diversification of products impact emissions in China: a provincial perspective. *Environmental Science and Pollution Research*, 30, 124215-124231. <https://doi.org/10.1007/s11356-023-31078-3>
- Unctadstat. (2024). Export Diversification Index (21. 1. 2024) <https://unctadstat.unctad.org/datacentre/>
- Wang, L., Chang, H. L., Rizvi, S. K. A. ve Sari, A. (2020). Are eco-innovation and export diversification mutually exclusive to control carbon emissions in G-7 countries? *Journal of Environmental Management*, 270, 110829. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2020.110829>
- Wang, Q., Zhang, F. ve Li, R. (2023). Free trade and carbon emissions revisited: The asymmetric impacts of trade diversification and trade openness. *Sustainable Development*, 32, 876-901. DOI: 10.1002/sd.2703
- World Bank. (2024). GDP per capita (constant 2015 US\$) (21. 1. 2024) <https://data.worldbank.org/indicator/>
- Zafar, M. W., Saleem, M. M., Destek, M. A. ve Caglar, A. E. (2021). The dynamic linkage between remittances, export diversification, education, renewable energy consumption, economic growth, and CO₂ emissions in top remittance-receiving countries. *Sustainable Development*, 1-11. <https://doi.org/10.1002/sd.2236>

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Kadir YAĞIZ* Ahmet DİNÇ**

Makale Adı/Article Name

Ekonomi Okur Yazarlığının Mesleki Kariyer Farkındalığı Üzerindeki Etkisini İncelemeye Yönelik Bir Çalışma

A Study Aimed at Examining the Effect of Economics Literacy on Professional Career Awareness

ÖZ

Bu çalışmanın amacı TRA1 kalkınma bölgesi alanında bulunan spor bilimleri fakültesi öğrencileri bağlamında ekonomi okur yazarlığının mesleki kariyer farkındalığı üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bu amaçla çalışmada ekonomi okur yazarlığının alt boyutlarının mesleki kariyer farkındalığı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırmanın önemli bir diğer amacı da cinsiyet, yaş, gelir, ekonomi dersi almış olmak, ekonomiyi takip etmek ve merak etmek gibi gerek ekonomi okur yazarlığını gerekse kariyer farkındalığını etkileyebilecek demografik ve ilgi değişkenlerinin ekonomik okur yazarlığın kariyer farkındalığı üzerindeki düzenleyicilik etkilerini incelemektir. Araştırmanın örneklemini, 377'si erkek ve 209'u kadın olmak üzere, Erzurum Atatürk Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesinde öğrenim gören toplam 586 ($X_{yaş} = 22,6 \pm 4,47$) öğrenci- oluşturmaktadır. Veriler online bir anket aracılığıyla toplanmıştır. Verilerin analizinde; çoklu regresyon ve Process Macro aracılığıyla düzenleyicilik testleri kullanılmıştır. Sonuçlar, ekonomik okur yazarlığının her bir alt boyutunun mesleki kariyer farkındalığı üzerinde olumlu yönde ve anlamlı etkilerinin olduğunu ve ekonomik okur yazarlığının mesleki kariyer farkındalığı üzerindeki etkisinde, cinsiyet, yaş, ekonomiyi merak etmek ve ekonomiyi takip sıklığı değişkenlerinin düzenleyicilik etkileri olduğunu ortaya koymuştur. İktisadi bakımdan araştırmanın sonuçları, TRA1 kalkınma bölgesi alanında öğrenim gören spor bilimleri öğrencilerinin Mesleki Kariyer Farkındalık düzeylerini arttırmada Ekonomi Okur Yazarlığının önemli bir etken olabileceği ve eğitimsel yönden her iki konunun öğrencilerin rasyonel ve doğru tercihlerle kariyer planlamalarını yapabilmeleri bakımından spor bilimleri fakültelerinde ders olarak müfredata konulmasının önemli olabileceğini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi Okur Yazarlığı, Mesleki Kariyer Farkındalığı, Spor bilimleri öğrencileri

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal the effect of economic literacy on professional career awareness in the context of students of the faculty of sports sciences in the TRA1 development region. For this purpose, the effects of the sub-dimensions of economic literacy on professional career awareness were examined in the research. Another important purpose of the research is to investigate the moderation effects of demographic and interest variables such as gender, age, income, having taken an economy lesson, following and being curious about economics, which may affect the level of both economic literacy and professional career awareness, on the effect of economic literacy on professional career awareness. A total of 586 ($X_{age} = 22.6 \pm 4.47$) students studying at the Faculty of Sports Sciences of Erzurum Atatürk University, 377 of whom are men and 209 of whom are women, constitute the sample of the research. The data were collected through an online survey. In the analysis of the data; multiple regression and regulatory tests via Process Macro were used. The results revealed that each sub-dimension of economic literacy has positive and significant effects on career awareness, and that gender, age, curiosity about the economy, and frequency of following the economy have moderating effects on the effect of economic literacy on career awareness. The results of the research from an economic perspective have revealed that Economic Literacy can be an important factor in increasing the Professional Career Awareness levels of sports science students studying in the TRA1 development region and that it may be important to include both subjects in the curriculum as a course in sports science faculties so that students can make career plans with rational and correct choices.

Keywords: Economic Literacy, Vocational Career Awareness, Sports Science Students

* Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi/Rekreasyon Bölümü, kadir.yagiz@igdir.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi/Spor Yöneticiliği Bölümü, ahmet.dinc@igdir.edu.tr

Extended Abstract

In the sports sector, which offers a wide range of career and job opportunities, the professional career awareness (PCA) levels will be able to play an important role in the correct career planning and selection of students who will graduate from the faculties of sports sciences. On the other hand, the economic conditions and developments we are in are at the center of our lives and have a great influence on the decisions we will make in every field from our consumption preferences to our career choices. In this regard, economic literacy (EL), which we can simply define as having the self-confidence and knowledge to comment on the economy, affects our personal and social decision-making competence about the many different problems we may encounter throughout our lives. PCA, at a high level, expands our understanding of the labor market and industry trends, allows us to identify opportunities arising as a result of sectoral developments, and thus gives us the power to be competitive in a constantly changing labor market by making strategic decisions (FasterCapital, n.d). From this perspective, and as stated in the previous section, it can be thought that there may be important relationships between EL and PCA, which is an element of personal information that may be important in "the individual's adaptation and investment according to changing economic demands". To date, the limited number of studies conducted in the field of PCA, especially in the context of sports science students, consist of studies that can be considered as repetitions of each other. In most of these studies (Aybek, 2023; Dinç, 2020; Eroğlu, 2020; Güner and Hacıcaferoğlu, 2022; Yılmaz et al., 2023 etc.), the career awareness levels of the students were measured, and the differentiation of career awareness according to demographic variables was considered. Additionally, it has been shown that there are positive and significant correlations between students' PCA levels and their entrepreneurship levels (Ertekin, 2020), communication skills (Çakır, 2021), future anxiety (Üstün, 2020) and career plans (Akıncı and Cingöz, 2023). In short, there are almost no studies in the literature in our country to identify the factors that will affect the increase of PCA. In addition, to date, no study has been found in the sports sciences literature that examines the relationship between EL and PCA and addresses the effects of some important factors that may affect this relationship in the scope of TRA1 development zone. Therefore, based on the reasons linked above between EL and PCA, in this research, it is thought that EL may have significant effects on PCA. In addition, it was assumed that factors such as taking an economics course, being curious about and following economic events, gender and income, which may affect both the EL level and the PCA level of students, are variables that may affect the relationship between these two structures. The impact relationship between EL and PCA will be examined by testing the effects of the sub-dimensions of both structures on each other.

A total of 586 ($X_{age} = 22.6 \pm 4.47$) students studying at the Faculty of Sports Sciences of Erzurum Atatürk University, 377 of whom are men and 209 of whom are women, constitute the sample of the research. The data were collected through an online survey. In the analysis of the data; multiple regression and regulatory tests via Process Macro were used. According to the results of the research, it is possible to say that the students' EL levels are at a medium level when looking at their averages of economic rationality and social economic reflections, individual economic planning and economic knowledge. The career awareness levels of the participants were found to be slightly above average. Additionally, it has been revealed that EL has a positive and significant effect on PCA. In other words, it has been revealed that EL is an important determinant on PCA because EL explains approximately 41% of the variation in PCA. Moderation analyzes also indicated significant results. "Gender" is a moderating variable in the effect of EL on PCA and this effect is higher in men; similarly, the "age" variable is a moderating variable and, in general, this effect grows as age increases; the variable "being curious about economic events" is a moderating variable and the effect is higher on those who say yes to being curious about the economy than on those who say no; it has been revealed that another variable, "frequency of following economic events", is a moderating variable and this effect grows as the frequency of following the economy increases. On the other hand, it was determined that the "income level" variable and, interestingly, the "taking an economics course" variable had no moderating effect on the effect of EL on PCA.

In summary, this study revealed that EL could be an important factor in increasing the level of PCA in the context of sports science students in the scope of TRA1 development zone. Since career awareness will

play a crucial role in student's ability to make career plans on time and with the right choices, and considering that EL is a determining factor at the PCA level and its importance in making rational decisions, it is critical to include courses related to EL and PCA in the curriculum in all departments of the faculty of sports sciences. Although the majority of students are proficient in discipline-specific courses, they experience uncertainty about how they can reach their target profession and what the potential elements and personal characteristics that will enrich their career development might be. Therefore, integrating courses and seminars related to EL and PCA into the current curriculum, which will increase professional experience and develop practical skills, both formally and informally, may help solve this problem. Future studies can contribute to the expansion of our knowledge in this field by examining the role of factors such as individuals' belief in the benefits of EL, personality, environment, self-efficacy and decision-making competence in the relationship between EL and PCA.

Giriş

İnsan, yaşamının önemli bir bölümünü, arzu ettiği kariyer hedeflerine ulaşmak ve yönetmek doğrultusunda geçirmektedir zira bu çaba mümkün olan en iyi yaşamı sürdürebilmeye olanak sağlamasının yanı sıra bireyin kendisini gerçekleştirme ihtiyacını tatmin etmesini de olanaklı kılmaktadır. Bu bakımdan doğru bir kariyer seçimi, mesleki başarı ve verimin yanı sıra psikolojik bakımdan da hayatın önemli bir parçasıdır (Akıncı ve Cingöz, 2023). Kariyer gelişimini, sürekli değişmekte ve gelişmekte olan ekonomik taleplere kendimizi uyarlamak ve yatırım yapmak durumunda olduğumuz, neredeyse ömür boyu süren bir süreç olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Bir bireyin kariyer gelişimini daha ileriye taşımasında, çalışanla kurumun ihtiyaçlarını en iyi şekilde eşleştirerek mevcut kaynaklarını ve süreçlerini, çalışanın kariyer planlamasında aktif kullanan ve teşvik eden işveren ve yöneticilere önemli görevler düşmektedir (Ucmerced, n.d). Çünkü nitelikli bir çalışana sahip olmak bakımından kariyer yönetimi işverenler açısından da önemlidir. İşletmeler hızlı bir şekilde büyüme hedeflerine ulaşabilmede, değişimlere karşılık verebilecek becerileri uygulayabilecek mezunlara gereksinim duyarken, aranan nitelikler öğrencilerin istihdam edilebilirlik becerileri kazanmalarını ve geliştirmelerini daha da kritik hale getirmektedir (Østergaard ve Nordlund, 2019). İşverenler artık sadece teknik becerilere sahip değil, iletişim kurabilen, uyum sağlayabilen, ekip çalışmasına uygun, duygusal zekaya sahip, esnek ve yenilikçi özelliklere sahip adayları tercih etmektedirler (Pitan ve Muller, 2023). İşverenlerin bu gereksinimlerine karşılık verebilmede, deneyim ve üstün düzeyde iş görme kapasitesini geliştirmede, bireyin kendisine iş düşerken bununla beraber kariyer öncesinde bireye temel yetenekleri öğretme ve geliştirme fırsatı sağlamasıyla üniversitelere önemli görevler düşmektedir (Ucmerced, n.d). Bu bakımdan kariyer gelişimi birçok dinamiğin iş birliğini gerektiren bir süreçtir. Diğer yandan mesleki kariyer gelişimini sadece iş veren ve işçi arasında ortak çaba ile zenginleştirilebilen bir alan şeklinde sınırlamak doğru olmayacaktır zira mesleki kariyer gelişiminde bireylerin girişimcilik yaklaşımlarını benimsemeleri de önemlidir. Girişimci kariyer gelişimini bireyler, kişisel destek, zaman ve para gibi kaynaklardan bağımsız olarak, kendilerine fayda sağlayabilecek fırsatları tanıma ve takip etme yollarını öğrenerek yapabilmektedirler (Reimers-Hild, 2010). Örneğin ekonomi okur yazarlığı, girişimci kariyer gelişiminde bireylere fayda ve fırsatları tanımlayabilme imkanı sağlayabilecek bir unsur olarak görülmektedir. Alanyazında bir çok çalışma (Dilek vd., 2019; Kıran vd., 2018; Seyrek ve Gül, 2017 gb.) finansal ya da ekonomik okur yazarlık düzeyinin artması ile girişimcilik arasında olumlu yönde ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur.

Kariyer geliştirme ve tamamlama konusunda sonraki dönemlerde bireylerin güçlük yaşamamasının nedenlerinden biri olarak, erken yaşlarda profesyonel yönelimlere girişimciyi gösterilmektedir

(Biol, 2013). Gençlerin, gelecekteki yönelimlerini belirleyen bilişsel ve davranışsal yetkinlikleri lise çağlarında çıkmaya başladığı (Dumangöz ve Sanlav, 2021) düşünüldüğünde, kariyer geliştirme eğitimlerinin bu dönemde ciddiye alınması bu tür problemlerin yaşanma olasılığını azaltabilecektir. Dahası, kariyer farkındalığı faaliyetlerine öğrencilerin ilkökul dönemlerinde başlamalarının doğru olacağını ileri sürenlerde bulunmaktadır (Colston vd., 2017). Bununla beraber, öğrencilerin mesleki kariyer farkındalıklarının (MKF) arttırılmasına yönelik faaliyet ve eğitimlerde (Algadheeb, 2015) ve öğrencilerin kariyerlerine ilişkin var olan seçeneklere ilişkin bilgi ve farkındalıklarında yetersizlikler olduğu ileri sürülmüştür (Cohen ve Patterson, 2012). Oysa ki, kariyer seçimi sadece bireyin gelecekteki mesleki geleceğini ve ekonomik başarısını değil, aynı zamanda kişisel tatminini, mutluluğunu, yaşam kalitesini (Yılmaz vd., 2023), psikolojik iyi olma halini ve toplum içinde sosyal kabulünü (Kavas, 2012) de etkileyecek önemli bir karar noktasıdır. İşte bu noktada, özellikle belirli bir alana ilgi düzeyinin yeterli olmadığı durumlarda, kariyer farkındalığı, kariyer gelişiminin ilgili diğer unsurları için gerekli bir öncül olarak görülmektedir (Üstün, 2022) ve aynı zamanda araştırılmaya değer bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Yılmaz vd., 2023).

2020’li yılların ilk dönemlerini yaşadığımız bu zaman diliminde, üniversitelerden mezun olan öğrenci sayılarının arttığı, buna bağlı olarak üniversiteli işsiz sayılarının yükseldiği ve kariyer edinmenin daha da zorlaştığı düşünüldüğünde, diğer alanlarda olduğu gibi spor sektöründe de kariyer seçimi ve yönetiminin giderek daha çok önem kazandığını söylemek mümkündür (Yaşar ve Sunay, 2019). Çok geniş bir yelpazede kariyer ve iş imkanları sunan spor sektöründe, spor bilimleri fakültelerinden mezun olacak öğrencilerin doğru bir şekilde kariyer planlamalarını yapmalarında ve seçiminde, MKF düzeyleri önemli bir rol oynayabilecektir. Diğer yandan, içinde bulunduğumuz ekonomik koşullar ve gelişmeler hayatımızın merkezinde yer almaktadır ve tüketim tercihlerimizden, kariyer seçimimize kadar her alanda alacağımız kararlar üzerinde son derecede etkili olmaktadır. Bu bakımdan, basitçe, ekonomiye dair yorum yapabilmek için öz güven ve bilgiye sahip olmak olarak tanımlayabileceğimiz ekonomik okur yazarlık (EOY), yaşam boyu karşılaşılabileceğimiz çok sayıda ve farklı sorunlarla ilişkili olarak kişisel ve sosyal karar alma yetkinliğimizi etkilemektedir. Yüksek düzeyde MKF ise iş piyasası ve endüstri eğilimlerine dair anlayışımızı genişletmekte, sektörel gelişmeler sonucu ortaya çıkan fırsatları tespit etmemize imkân sağlamakta ve bu yolla stratejik kararlar alarak, sürekli değişen iş piyasasında rekabetçi olma gücü vermektedir (FasterCapital, n.d). Bu açıdan bakıldığında ve önceki kısımda belirtildiği üzere “değişen ekonomik taleplere göre bireyin kendisini uyarlaması ve yatırım yapmasında” önemli olabilecek bir kişisel bilgi unsuru olan EOY ile MKF arasında önemli ilişkiler olabileceği düşünülebilir. EOY ile MKF kavramları birlerinden farklı araştırmalarda ve çeşitli bağlamlarda alan yazında ele alınmıştır. Ancak belirli bir ekonomik alan kapsamına indirgenerek ve spor bilimleri alan yazını kapsamında EOY ile MKF arasındaki muhtemel ilişkiler taranmamış ve iki kavram arasındaki ilişkiye etki edebilecek ilgili diğer unsurların etkiside ele alan bir çalışma gerçekleştirilmemiştir.

Ülkemizde farklı yıllardan beri kalkınma planları hazırlanmakta ve özellikle 2006 yılında 5449 sayılı kanunla kabul edilen yasaya göre bölgesel ekonomik kalkınma ajanslarının kurulmasına karar verilmiştir (Kudaka, 2020a). Kalkınma ajanslarının genel olarak amacının, sürdürülebilir, dengeli, insan odaklı, rekabetçi ve yerel aktörlerin çabalarını ve potansiyellerini ortaya çıkararak bölgesel kalkınmayı teşvik etmek şeklinde ifade edebiliriz. Bu kalkınma bölgelerinden biride TRA1 olarak adlandırılan ve Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerini içine alan Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı bölgesidir. Bölgede, Türkiye geneline göre iş gücü ve istihdam

sayılarında azalma olduğu, erkeklerin çoğunluğunun (%62,9) tarım dışı sektörlerde, kadınların çoğunluğunun ise (%75,3) tarım sektöründe çalıştığı belirtilmektedir (Kudaka, 2020b). TRAI bölgesi, halen batı bölgelerine göre ekonomik olarak daha fazla kalkınmaya ihtiyaç duyan ancak gelişme potansiyeliyle sahip bir konumdadır. Bu bakımdan araştırmanın bu ekonomik kalkınma bölgesinde gerçekleştirilmesi anlamlıdır. Dolayısıyla, bu çalışmanın amacı TRAI kalkınma bölgesi alanında bulunan ve gelecekte spor sektöründe istihdam edilmeyi ümit eden spor bilimleri fakültesi öğrencileri bağlamında, EOY' nın MKF üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bu araştırmanın sonuçlarının bu bölge bağlamında ve her iki kavram arasındaki daha önce incelenmemiş bağlantı mekanizmasını ortaya çıkartarak, spor yönetimi alan yazınındaki bu boşluğu kapatacağı ve uygulamaya yönelik önemli sonuçlar üreteceği düşünülmektedir.

Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde sırasıyla, literatüre dayandırılarak araştırmada incelenecek olan modelin kavramsal çerçevesine ve hipotezlerine, verilerin toplanması ve analizine yönelik yapılan işlemlerin açıklandığı yöntem kısmına, istatistiki işlemler sonucunda elde edilen bulgular kısmına ve son olarak bulgular ışığında araştırmanın sonuç ve önerilerine yer verilmiştir.

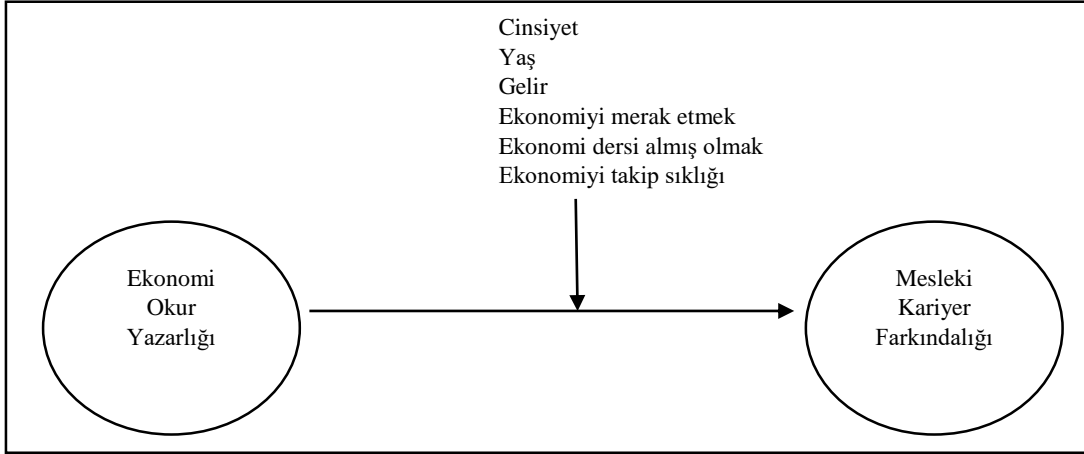
Kavramsal Çerçeve

Kariyer farkındalığı, bireyin kendi yeteneklerini, ilgi alanlarını, iş piyasasındaki kariyer fırsatlarını ve ilgili kariyerin gereksinimlerini anlamasını yansıtmaktadır (Braverman vd., 2002). Aynı zamanda, kariyer farkındalığı, bireylerin kariyerlerini planlayabilmelerini, araştırma becerilerine sahip olmalarını ve karar verme süreçlerini de içine alan bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Nasir ve Lin, 2013). Bugün ülkemizde ve uluslararası alanda profesyonel spor endüstrisi, eğitimcilerden, teknik adamlardan, spor psikologlarından tutun da spor pazarlamacılarına, medya mensuplarına, spor mal ve ekipmanlarının tasarlanmasına kadar gerek spor bilimlerinden mezun gerekse farklı alanlardan mezun, yetişmiş, nitelikli elemanlar istihdam etmeye ihtiyaç duymakta ve önemli kariyer fırsatları sunmaktadır. Bununla beraber, spor sektöründeki kurumlar ve yapılan etkinlikler daha sofistike hale gelmiş olan bu sektördeki talepleri karşılayabilmek için, adayların daha çok çeşitte ve yeterli düzeyde becerilere ve özgüvene sahip olmalarını beklemektedir. Ancak yüksek öğrenim düzeyinde alınan eğitimlerin ve öğrencilerin mezuniyet sonrası bu talepleri karşılayabilmeleri noktasındaki yeterliklerine ilişkin eleştiriler dile getirilmektedir. Araştırmalar sporcu-öğrencilerin sporculuk rollerinden sonra mesleki kariyer geçişlerinde sıkıntı yaşadıklarını (Baillie, 1993; Morris vd., 2021) ve öğrencilerin eğitim döneminin ancak son devresinde kariyer fırsatlarını aramaya başlayabildiklerini (Atfield ve Puecell, 2010) ortaya koymaktadır. Araştırmalar ayrıca eğitimin son devresinde iş bulma baskısının, kariyer belirsizliği ve bilgi eksikliğinin (Bozyiğit ve Gökbaraz, 2020; Fouad vd., 2006) ve ülkemizde mezun işsizlik oranının çok yüksek olmasının (Dursun ve Aytaç, 2009) öğrenciler üzerinde ciddi stres yarattığını göstermektedir.

Spor bilimleri öğrencilerinin kariyer farkındalığının yükselmesinde elbette müfredattaki standart eğitimlerin önemi büyüktür ancak bunların dışında disiplinler arası bilgiler, bireysel değerler, tercihler ve öz-benlik gibi kavramlarda dikkate alınmalı ve geliştirilmelidir. Bu noktada son zamanlarda giderek önemi artan EOY ya da finans okur yazarlığı gibi önemli kişisel gelişim faktörleri, spor bilimleri öğrencilerinin kariyer farkındalıkları üzerinde etkili olabilecek unsurlar olarak değerlendirilebilir. EOY, NCREL (2003, p.19)' e göre "ekonomik sorunları, alternatifleri, maliyetleri ve faydaları belirleme; ekonomik durumlarda işteki teşvikleri analiz etme, ekonomik koşullardaki ve kamu politikalarındaki değişikliklerin sonuçlarını inceleme; ekonomik kanıt toplama ve düzenleme ve maliyetleri faydalara karşı tartma yeteneği" olarak tanımlanmaktadır

(Akt., Şantaş ve Demirgil, 2011). Yine, NCREL (2003, p.20)' e göre (Akt., Şantaş ve Demirgil (2011) ekonomi okur yazarı olan kişiler, “Üretici, tüketici ve yatırımcı ... olarak maliyet fayda ve kaynakların kısıtlılığını göz önüne alarak tercihlerinde rasyonel davranır... Gelir ve dağılımı, faiz oranları, enflasyon, işsizlik, yatırım ve risk gibi temel kavramları anlayabilir... Girişimciliğin değerini ve ekonomideki küçük ve büyük ölçekli işletmelerin rollerini anlayabilir” gibi ekonomiye ilişkin olayları karar alma süreçlerinde analiz edebilmektedirler. Bununla beraber, ülke ekonomisinin hedeflerine ulaşmasında önemli unsurlar arasında sayılan girişimcilerin, doğru bütçe yönetimi ve iktisadi kararlar almalarında ve yatırımlarını doğru planlamalarında ekonomi okur yazarlığı becerisine sahip olmaları son derece önemli görülmektedir (Seyrek ve Gül, 2017). Kısacası, EOY bireylerin ekonominin sınırlarını ve potansiyelini kavrayarak, içinde yaşadıkları dünyayı daha iyi değerlendirmelerine, daha akılcı ve katılımcı olmaları hususunda yönlendirmektedir (Gerek ve Kurt, 2011). Üstelik yapılan çalışmalar (Chen ve Volpe, 1998; Gerek ve Kurt, 2011 gb.) daha az çalışma deneyimine sahip olmaları nedeniyle 30 yaş altı bireylerin EOY puanlarının düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Tüm bu değerlendirmeler ve çıktılar, EOY'nın öğrencilerin kariyer farkındalıkları üzerinde önemli bir etkiye sahip olabileceğini göstermektedir.

Bugüne kadar, özellikle spor bilimleri öğrencileri bağlamında MKF'na ilişkin olarak alan yazında sınırlı sayıda yapılan çalışmalar birbirlerinin tekrarı niteliğinde sayılabilecek çalışmalardan oluşmaktadır. Bu çalışmaların çoğunda (Aybek, 2023; Dinç, 2020; Eroğlu, 2020; Güner ve Hacıcaferoğlu, 2022; Yılmaz vd., 2023 gb.) öğrencilerin kariyer farkındalık düzeyleri ölçülmüş ve kariyer farkındalıklarının demografik değişkenlere göre farklılaşmaları ele alınmıştır. Ayrıca, öğrencilerin MKF düzeyleri ile girişimcilik düzeyleri (Ertekin, 2020), iletişim becerileri (Çakır, 2021), gelecek kaygısı (Üstün, 2020) ve kariyer planları (Akıncı ve Cingöz, 2023) arasında pozitif yönde ve anlamlı korelasyonlar olduğu gösterilmiştir. Kısacası, ülkemizde alan yazında MKF'nın artırılmasına etki edecek faktörlerin tespit edilmesine yönelik araştırmalar nerdeyse yok denecek kadar azdır. Buna ilaveten, bugüne kadar spor bilimleri alan yazınında EOY ile MKF arasındaki ilişkiyi inceleyen ve bu ilişkiye etki edebilecek bazı önemli unsurların etkisini ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla, EOY ile MKF arasında yukarıda ilişkilendirilen gerekçelere dayanarak, bu çalışmada EOY'nın MKF üzerinde önemli etkilerinin olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca ekonomi dersi almış olmak, ekonomiyi merak etmek ve takip etmek, cinsiyet ve gelir gibi öğrencilerin gerek EOY düzeyine gerekse MKF düzeyine etki edebilecek unsurların, bu iki yapı arasındaki ilişkiyi etkileyebilecek değişkenler olduğu varsayılmıştır. EOY ve MKF arasındaki etki ilişkisi her iki yapıya ait alt boyutların birbirleri üzerindeki etkilerin test edilmesiyle incelenecektir. Bu kapsamda araştırmanın modeli Şekil 1' de verilmiştir.

Şekil 1. Araştırmada test edilecek model

Araştırma modeli çerçevesinde aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir;

H1: EOY' nın MKF üzerinde olumlu yönde ve anlamlı bir etkisi vardır (Bu hipotezin alt hipotezleri faktör analizleri sonucu elde edilecek sonuçlar neticesinde oluşturulacaktır).

H2: EOY' nın MKF üzerindeki etkisinde cinsiyet düzenleyici bir değişkendir.

H3: EOY' nın MKF üzerindeki etkisinde yaş grubu düzenleyici bir değişkendir.

H4: EOY' nın MKF üzerindeki etkisinde kişisel gelir düzeyi düzenleyici bir değişkendir.

H5: EOY' nın MKF üzerindeki etkisinde ekonomiyi merak etmek düzenleyici bir değişkendir.

H6: EOY' nın MKF üzerindeki etkisinde ekonomi dersi almış olmak düzenleyici bir değişkendir.

H7: EOY' nın MKF üzerindeki etkisinde ekonomiyi takip sıklığı düzenleyici bir değişkendir.

1. Yöntem

1.1. Araştırma Modeli ve Etik İzin

Nicel bir araştırma modelindeki bu çalışmada ilişkisel tarama yönetimi kullanılmıştır. Araştırmanın etik izni Iğdır Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurul Başkanlığının 17.11.2023 tarih ve 2023/21 sayılı oturumunda alınan karar ile onaylanmıştır (E-37077861-900-121236).

1.2. Örneklem

Araştırmanın evrenini TRA1 kalkınma bölgesi alanında bulunan spor bilimleri fakültelerinde lisans düzeyinde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Atatürk Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi bünyesindeki dört farklı öğretim programında öğrenim gören 377'si erkek ($X_{yaş} = 23.10 \pm 2.5$) ve 209'u kadın ($X_{yaş} = 21.82 \pm 2.3$) toplam 586 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklem ilişkin demografik bilgiler Tablo 1'de verilmiştir. Basit tesadüfi örneklem yönteminin kullanıldığı araştırmada online bir anket aracılığıyla veriler elde edilmiştir. Online anket formu Atatürk Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesinin dört farklı bölümünde okuyan ve her bir bölümde her bir sınıfın temsilcilerinde kayıtlı bulunan aktif olan tüm öğrencilere ulaştırılmıştır.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler

Demografik Bilgiler	Gruplar	f	%
Cinsiyet	Erkek	377	64,3
	Kadın	209	35,7
	Toplam	586	100,0
Yaş	18-21	230	39,2
	22-24	282	48,1
	25 +	74	12,6
	Toplam	586	100,0
Bölüm	Beden eğitimi öğretmenliği	135	23,0
	Antrenörlük eğitimi	240	41,0
	Spor yöneticiliği eğitimi	138	23,5
	Rekreasyon eğitimi	73	12,5
	Toplam	586	100,0
Sınıf	1.	117	20,0
	2.	154	26,3
	3.	114	19,5
	4.	201	34,3
	Toplam	586	100,0
Kişisel Gelir Durumu	1-2000 TL	392	66,9
	2001-11500 TL	133	22,7
	11500 ve üzeri	61	10,4
	Toplam	386	100,0
Ekonomiyi Takip Sıklığı	Hiç	80	13,7
	Haftada birkaç kez	295	50,3
	Her gün	211	36,0
Ekonomi Dersi Almış Olmak	Toplam	586	100,0
	Evet	97	16,6
	Hayır	489	83,4
Ekonomiyi Merak Etmek	Toplam	586	100,0
	Evet	472	80,5
	Hayır	114	19,5

1.3. Veri Toplama Araçları

Online anketin ilk kısmında demografik bilgilere ve katılımcıların ekonomik olaylara yakınlık durumlarını ortaya koymaya yönelik sorulara yer verilmiştir. İkinci kısımda dört alt boyut ve toplamda 33 maddeden oluşan, Gerek ve Kurt (2011) tarafından geliştirilen “Ekonomik Okur Yazarlık” Ölçeğine ilişkin sorular yer almıştır. Üniversite öğrencileri bağlamında geçerliği ve güvenilirliği teyit edilmiş ölçek 5’li Likert tipi bir ölçektir ve “kesinlikle katılmıyorum (1) ve “kesinlikle katılıyorum (5)” ifadeleriyle puanlanmaktadır. Anketin üçüncü kısmında ise spor bilimleri öğrencileri bağlamında Yaşar ve Sunay (2019) tarafından geliştirilmiş Mesleki Kariyer Farkındalığı Ölçeğine ilişkin sorulara yer verilmiştir. Dört alt boyut ve 18 maddeden oluşan ölçek 5’li Likert tipi olup “kesinlikle katılmıyorum (1) ve “tamamen katılıyorum (5)” ifadeleriyle puanlanmaktadır.

1.4. Verilerin Analizi

Veriler ilk olarak kayıp değerler ve tek değişkenli normallik dağılımı açısından değerlendirilmiştir. Herhangi bir kayıp değere rastlanmadığı gibi verilerin tek değişkenli çarpıklık ve basıklık değerleri kontrol edildiğinde dağılımların +/-2 aralığında olduğu ve bu durumda normallik dağılımına uygun olduğu (George ve Mallery, 2011) belirlenmiştir. Sonrasında, EOY ölçeğinin ve MKF ölçeğinin bu araştırmanın örneklemini bağlamında yapı geçerliğini bir başka değişle faktör yapısını test etmek için açımlayıcı faktör analizi (AFA) uygulanmıştır. Her bir faktörün güvenilirliği ise maddelerin iç tutarlılık gücünü ortaya koyan Cronbach’s Alpha (α)

katsayıları ile test edilmiştir. Daha sonra regresyon analizinin ön şartlarından olan çok değişkenli normallik dağılımının sağlanıp sağlanmadığını kontrol etmek için faktör analizi sonucu elde edilen faktörlerin normallik dağılımı incelenmiştir. Diğer yandan birleşme ve ayırt etme geçerliğinin teyit edilmesi için ve ayrıca çoklu regresyon analizinin ön şartlarından olan test edilecek bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı olup olmadığını kontrol etmek için tüm değişkenler arasındaki korelasyonlarda incelenmiştir. Son olarak araştırmadaki hipotezlerin yanıtlanabilmesi ve düzenleyicilik ilişkilerinin belirlenebilmesi için çoklu regresyon analizi ve Process Macro for SPSS v3.4 kullanılmıştır. İstatistiksel analizler SPSS 27 programı ile gerçekleştirilmiştir.

2. Bulgular

2.1. Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

EOY ölçeğine, Maksimum Olabilirlik (Maksimum Likelihood) ve doğrudan eğik döndürme (direk oblmin) yöntemleri kullanılarak yapılan ilk AFA sonucunda öz değeri birden büyük üç faktör çıkartılmıştır. Faktörlerin madde dağılımları incelendiğinde 14. maddenin birinci faktör ve üçüncü faktörde çapraz yüklendiği görülmüştür. Maddenin kararsız olması ve her iki faktörde yeterli sayıda madde bulunması nedeniyle bu maddenin işleminden çıkarılmasına karar verilmiştir. İkinci analiz sonucu da maddelerin öz değeri birden büyük üç faktör altında toplandığını göstermiştir. Kaiser Meyer Olkin (KMO) değeri .949 olarak bulunmuştur. KMO değerinin 0,90-1,00 aralığında olması durumunda verilerin AFA için yeterliliğinin mükemmel olarak değerlendirilebileceği belirtilmiştir (Field, 2009). Maddeler arasındaki korelasyonun yeterliliğine ilişkin bilgi veren Barlet testi sonucu ise $\chi^2(496) = 22964,809$; $p < ,001$ olarak bulunmuştur. Bu bulgu maddeler arasındaki korelasyonun AFA için yeterince büyük olduğuna işaret etmektedir. Buna karşın, AFA sonucunda bu çalışma kapsamında 3 alt boyutlu bulunan ekonomik okur yazarlık ölçeği, dört alt boyuttan oluşan orijinal ölçekten biraz farklı bulunmuştur. Orijinal ölçekte ayrı faktörler olarak bulunmuş ekonomik akılcılık ve toplumsal ekonomik yansımalar bu çalışma örneğinde bir faktör altında birleşmişlerdir. Bu farklılık örneklem sayısı ya da yanıtlayıcıların bazı soruları benzer algılamasından yani ayırt edilememiş olmasından kaynaklanabilir. Diğer yandan, AFA sonuçları üç faktörün toplam varyansın %71,79'unu açıkladığını göstermektedir. Sonuçlar üç faktörlü ekonomik okur yazarlık ölçeğinin geçerli olduğunu göstermektedir. İlk faktör altında yüklenen toplam 16 madde incelendiğinde, maddelerin orijinal ölçekte ekonomik akılcılık ve toplumsal ekonomik yansımalar boyutlarını açıklayan maddelerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, ilk faktör “Ekonomik Akılcılık ve Toplumsal Ekonomik Yansımalar” olarak adlandırılmıştır. İkinci faktör ise orijinal ölçekte olduğu gibi “Bireysel Ekonomi Planlama” boyutunu açıklayan 3 maddeden oluşmaktadır. Üçüncü faktörde ise orijinal ölçekte olduğu gibi “Ekonomi Bilgisini” açıklayan toplam 14 maddeden oluşmuştur. İlk faktör varyansın %59,259'unu, ikinci faktör %9,097'sini ve üçüncü faktör %3,432'sini açıklamıştır. En düşük faktör yükü ,536 ve en yüksek faktör yükü ise ,980 olarak bulunmuştur. Bununla beraber EOY ölçeğinin alt boyutlarının güvenilirlik katsayıları Ekonomik Akılcılık ve Toplumsal Ekonomik Yansımalar için $\alpha = ,98$; Bireysel Ekonomi Planlama için $\alpha = ,92$ ve Ekonomi Bilgisi için $\alpha = ,96$ olarak bulunmuştur. Dolayısıyla alt boyutlar gereken güvenilirliği ve içsel tutarlılığı ($\alpha \geq ,60$) sağlamışlardır. EOY ölçeğine yönelik AFA sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. EOY Ölçeği Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Tablo 2. EOY Ölçeği Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler	X	Ss	Faktör 1: Ekonomik Akılcılık ve Toplumsal Ekonomik Yansımalar	Faktör 2: Bireysel Ekonomi Planlama	Faktör2: Ekonomi Bilgisi
Faktör 1	3,31	1,15			
Madde 24			,980		
Madde 23			,929		
Madde 26			,913		
Madde 27			,863		
Madde 22			,850		
Madde 17			,818		
Madde 21			,778		
Madde 20			,740		
Madde 30			,733		
Madde 29			,730		
Madde 28			,713		
Madde 18			,701		
Madde 16			,689		
Madde 19			,665		
Madde 15			,609		
Madde 25			,584		
Faktör 2	3,24	1,31			
Madde 32				-,828	
Madde 31				-,604	
Madde 33				-,582	
Faktör 3	3,03	1,04			
Madde 4					,872
Madde 5					,863
Madde 3					,826
Madde 2					,806
Madde 12					,742
Madde 10					,739
Madde 1					,724
Madde 11					,627
Madde 6					,625
Madde 7					,578
Madde 13					,557
Madde 9					,554
Madde 8					,536
Öz değer			19,593	3,169	1,004
Açıkladığı varyans			59,259	9,097	3,432
Açıklanan toplam varyans			71,788		
Cronbach's Alpha (α)			,98	,92	,96

MKF ölçeğine de benzer şekilde, Maksimum Olabilirlik ve doğrudan eğik döndürme yöntemleri kullanılarak AFA yapılmıştır. AFA sonucu Kariyer Farkındalığı ölçeğinin öz değeri birden büyük tek bir faktörden oluştuğunu göstermiştir. Kaiser Meyer Olkin (KMO) değeri ,967 olarak bulunmuştur. Bu değer maddelerin AFA için yeterliliğinin mükemmel olduğunu göstermektedir. Barlet testi sonucu ise $\chi^2(153) = 14482,364$; $p < ,001$ olarak bulunmuştur ve bu sonuç maddeler arasındaki korelasyonun AFA için yeterli olduğunu göstermiştir. Orijinal ölçekte 4 alt boyutlu olan kariyer farkındalık ölçeği, ilginç bir şekilde bu çalışma kapsamında tek faktörlü bir yapı göstermiştir. AFA sonuçları 18 maddeden oluşan tek faktörün toplam varyansın %74,929'unu açıkladığını göstermektedir. En düşük faktör yükü ,762 ve en yüksek faktör yükü ise ,952 olarak bulunmuştur. Bununla beraber MKF ölçeğinin güvenilirlik katsayısı $\alpha = ,98$ olarak bulunmuştur. Dolayısıyla gereken güvenilirlik ve içsel tutarlılık sağlanmıştır. MKF ölçeğine yönelik AFA sonuçları Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. MKF Ölçeği Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler	X	Ss	Kariyer Farkındalığı
Madde 10	3,46	1,13	,952
Madde 11			,929
Madde 11			,901
Madde 8			,897
Madde 7			,892
Madde 14			,891
Madde 13			,888
Madde 9			,885
Madde 16			,875
Madde 3			,874
Madde 18			,872
Madde 2			,842
Madde 15			,833
Madde 5			,833
Madde 4			,831
Madde 6			,825
Madde 1			,776
Madde 17			,762
Öz değer	13,755		
Açıkladığı varyans	74,929		
Açıklanan toplam varyans	74,929		
Cronbach's Alpha (α)	,98		

Çalışmanın başında H1 hipotezi “EOY alt boyutlarının MKF alt boyutları üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi vardır” şeklinde oluşturulmuştu ancak her iki ölçeğe ilişkin alt boyutlar bu araştırmanın örneklemini kapsamında belli olmadığından H₁ hipotezinin alt hipotezlerinin oluşturulması AFA sonucuna bırakılmıştı. Dolayısıyla, AFA sonucunda oluşturulan alt boyutlara göre H₁ hipotezinin alt hipotezleri şu şekilde oluşturulmuştur:

H_{1a}: EOY ölçeğinin Ekonomik Akılcılık ve Toplumsal Ekonomik Yansımalar boyutunun MKF üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkisi vardır.

H_{1b}: EOY ölçeğinin Bireysel Ekonomi Planlama boyutunun MKF üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkisi vardır.

H_{1c}: EOY ölçeğinin Ekonomi Bilgisi boyutunun MKF üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkisi vardır.

Çoklu regresyon analizi ve düzenleyicilik ilişkilerini test etmeden önce AFA sonucu elde edilen faktörlerin ve genel olarak EOY ölçeğinin çok değişkenli normallik varsayımını yerine getirip getiremediklerini tespit etmek için çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. Tablo 4’ den görüleceği gibi çarpıklık ve basıklık değerleri +/-2 aralığından küçüktür (George ve Mallery, 2011). Dolayısıyla faktörlere ait verilerin normal dağılıma uygun olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. Normallik Testine İlişkin Bulgular

Faktörler	Çarpıklık	SH	Basıklık	SH
EOY Ölçeği	-,349	,101	-,663	,202
Ekonomik Akılcılık ve Toplumsal Ekonomik Yansımalar	-,437	,101	-,937	,202
Bireysel Ekonomi Planlama	-,286	,101	-1,184	,202
Ekonomi Bilgisi	-,048	,101	-,636	,202
MKF Ölçeği	-,753	,101	-,466	,202

SH: Standart hata

Ayrıca, Tablo 5’de araştırmada kullanılan tüm değişkenlerin arasındaki Pearson korelasyon katsayıları verilmiştir. Buna göre, EOY’ nın alt boyutları olan bağımsız değişkenlerin kendi içindeki korelasyon değerleri ,519 ile ,782 arasında ve bağımsız değişkenlerle bağımlı değişken (MKF) arasındaki korelasyon değerlerinin ,524 ile ,613 arasında değişmektedir. Bağımsız değişkenler arasında ,80’den büyük korelasyonlar istenmez (Kalaycı, 2010). Bağımsız değişkenler arasında ,80’den büyük korelasyon olmadığı gibi tüm değişkenler arasında yeterli büyüklükte (≥ 30) ve pozitif yönde doğrusal korelasyonlar olduğu görülmektedir. Bu durum değişkenler arasında çoklu bağlantı olmadığını gösterdiği gibi aynı zamanda faktörler arasında birleşme ve ayırt etme geçerliğinin de sağlandığının bir diğer işaretidir.

Tablo 5. Tüm Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar

Alt Boyutlar	1	2	3	4	5
1. EOY Ölçeği	1				
2. Ekonomik Akılcılık ve Toplumsal Ekonomik Yansımalar	,964**	1			
3. Bireysel Ekonomi Planlama	,771**	,782**	1		
4. Ekonomi Bilgisi	,896**	,754**	,519**	1	
5. MKF Ölçeği	,626**	,613**	,557**	,524**	1

** : $P < ,001$

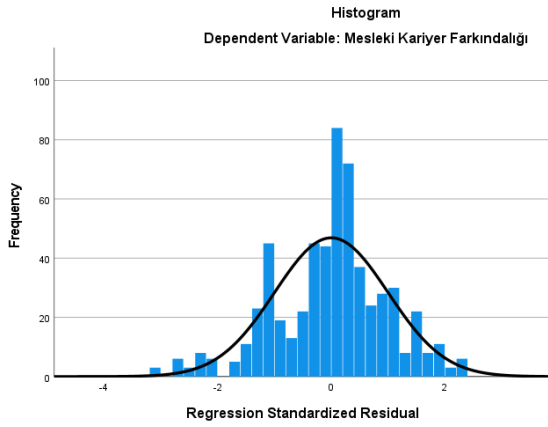
2.2. Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

EOY alt boyutlarının, MKF üzerindeki etkilerini belirlemek için çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Tablo 6’da çoklu regresyon analizine ilişkin sonuçlar verilmiştir. Regresyon analizine geçmeden önce analizi gerçekleştirebilmek için gerekli varsayımlar test edilmiştir. Bu amaçla, yukarıda korelasyon tablosunda (bkz.Tablo 5) çoklu bağlantı olup olmadığı incelenmiş olsa da aynı zamanda “Tolerance” ve “VIF” değerleri de incelenmiştir. Tolerance değerleri ,10’dan büyük ve VIF değerleri 10’dan küçük olduğu için (Pallant, 2020) çoklu doğrusal bağlantı problemi olmadığı anlaşılmıştır. Otokorelasyon probleminin olup olmadığı ise Durbin-Watson testi ile incelenmiştir. Durbin- Watson değerinin 1.5-2.5 aralığında olması durumunda otokorelasyon probleminin olmadığı kabul edilmektedir (Albayrak vd., 2005). Analiz sonucunda elde edilen bu değer 1,903 olması otokorelasyon olmadığını göstermiştir; bir diğer deyişle veri setindeki hataların birbirlerinden bağımsız oldukları belirlenmiştir. Hinton vd. (2004), artıkların normal dağılıp dağılmadığını kontrol etmede kullanılan yöntemlerden birinin standartlaştırılmış artıkların histogram ve P-P grafiklerinin incelenmesi olduğunu ifade etmektedir. Artıkların normal dağılımına ilişkin Şekil 2’deki histogram grafiği ve Şekil 3’deki P-P grafikleri incelendiğinde, dağılımın normal olduğu görülebilmektedir. Zira histogram grafiğinde çan eğrisinin normal dağılım gösterdiği, çubukların çan eğrisi içerisinde kaldığı ve P-P grafiğinde gözlemlerin grafikteki doğru çizgisine neredeyse paralel uzandıkları görülmektedir. Buna ilaveten eşvaryanslılık için (homoscedasticity)) artıkların saçılım grafiğine bakılmıştır. Şekil 4’de görüleceği üzere değişkenler grafiğe dikdörtgen şeklinde yerleşmiştir ve değerlerin ± 3 aralığında dağılmış olması eşvaryanslılık varsayımının doğrulandığını göstermektedir (Cook, 2000). ANOVA tablosunda anlamlılık değerinin (sig.) ,05’den küçük olması modelin bir bütün olarak anlamlı olmasının yanı sıra tahmin edilen modelin kullanılan veriye uygun olduğunu göstermektedir.

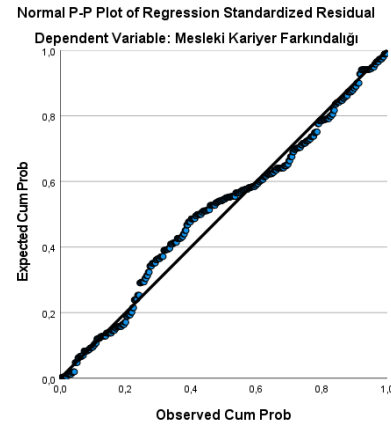
Tablo 6. EOY' nın Alt Boyutlarının MKF Üzerindeki Etkisine İlişkin Çoklu Regresyon Modeli Sonuçları

	R ²	Düzeltilmiş R ²	F Değeri ANOVA	b	t	P	Tolerance	VIF	Durbin-Watson
Ekonomik Akılcılık ve Toplumsal Ekonomik Yansımalar	,405	,402	132,145 (sig. <.001)	,290	4,377	<.001	,222	4,497	1,903
Bireysel Ekonomi Planlama				,198	4,431	<.001	,377	2,653	
Ekonomi Bilgisi				,195	3,654	<.001	,418	2,392	

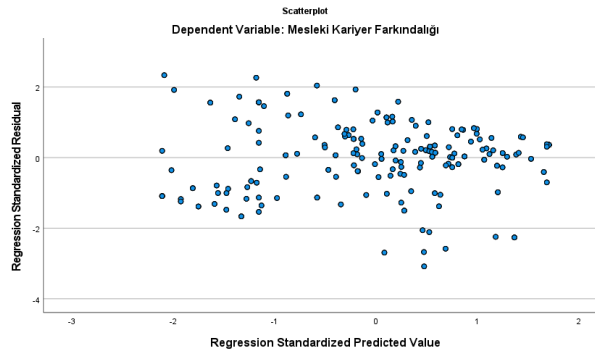
Bağımlı Değişken: Mesleki Kariyer Farkındalığı

Şekil 2. Artıkların Normallliğine İlişkin Histogram Grafiği

Şekil 3. Artıkların Normallliğine İlişkin P-P Grafiği

Şekil 4. Artıkların Saçılım Grafiği

Çoklu regresyon analizinin varsayımlarının sağlanması üzerine, tahmin değerleri incelenmiştir. Bilindiği üzere, ANOVA testi aynı zamanda tespit edilen etkilerin anlamlılığına da işaret etmektedir. EOY alt boyutları MKF' da ki varyansı %40,5 oranında açıklamaktadır (R²). Bir başka deyişle MKF' da ki değişimin yaklaşık %40,5'i ekonomik okur yazarlığa bağlıdır. Diğer yandan, her bir bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkilerini gösteren standartlaştırılmamış (unstandardize) regresyon değerleri (b) incelendiğinde tamamının pozitif yönde olduğu ve “Ekonomik akılcılık ve Toplumsal Ekonomik Yansımalar” için bu değer, ,290, “Bireysel Ekonomi Planlama için ,198 ve “Ekonomi Bilgisi” için ,195 olduğu görülmektedir. Yani, ekonomik akılcılık ve toplumsal yansımalarındaki bir birimlik artış mesleki kariyer

farkındalığını ,29 birim, bireysel ekonomi planlamadaki bir birimlik artış yaklaşık ,20 birim ve ekonomi bilgisindeki bir birimlik artış yaklaşık yine ,20 birim arttırmaktadır. Sonuçlar H_{1a} , H_{1b} ve H_{1c} Hipotezlerinin doğrulandığını göstermektedir.

2.3. Düzenleyicilik İlişkileri

Bir bağımlı değişkenin bir bağımsız değişken tarafından yordanmasının ya da etkisinin gücü “ne zaman” veya “kimler için” daha fazladır şeklindeki sorgular düzenleyicilik ilişkilerinin analiz edilmesi ile ortaya çıkarılabilmektedir. Bağımsız bir değişkenin bağımlı bir değişken üzerindeki etkisinin bir diğer değişkenin düzeylerine göre (koşullu) değişmesi düzenleyici etki (etkileşimsel etki) şeklinde tanımlanabilmektedir (Baron ve Kenny, 1986). Düzenleyici değişken nicel (sürekli) ya da nitel (kategorik) yapılarda (Erciş ve Türk, 2016) olabilmektedir. Kurgulanmış bir araştırma modelinde düzenleyici bir etkinin varlığı etkileşimsel terimin anlamlı bulunmasına bağlıdır; diğer yolların anlamlı olması şart değildir ve etkileşimsel terimin anlamlı olmaması durumunda hipotez reddedilmektedir. Etkileşimsel terimin anlamlılığı için p değeri kontrol edildiği gibi alt ve üst sınır güven aralıkları da kontrol edilir ve alt ve üst sınır düzeylerinin “0” ı kapsamaması gerekmektedir (Hayes, 2018).

Tablo 7’de model özeti kısmında görüleceği üzere regresyon analizine dahil edilen tüm değişkenlerin (EOY, Cinsiyet ve Int_1.) sonuç değişkeni olan MKF üzerindeki değişimin yaklaşık %44’ünü ($R^2=,4379$) açıkladığı görülmektedir. EOY’ nın (b_1) MKF’ nı olumlu ve anlamlı ($b=,6712$) düzeyde etkilediği ve cinsiyetin MKF’ nı olumlu ve anlamlı ($b_2= ,3344$) düzeyde etkilediği görülmektedir. Bununla beraber, etkileşimsel terimin düzenleyici etkiye sahip olduğu görülmektedir zira Int_1’in b değeri ($b=-,3747$; %95 GA [-,5225; -,2269]; $t= -4,9797$; $p<,05$) gerek p değerinin anlamlı bulunması gerekse güven aralığı değerlerinin sıfır değerini içermemesinden anlaşılmaktadır.

Tablo 7. EOY’ nin MKF Üzerindeki Etkisinde Cinsiyetin Düzenleyicilik Rolü

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken: Kariyer Farkındalığı (Y)				
	b	Sh	t	p	%95 GA
Sabit (Constant)	3,4478	,0351	98,3115	,0000	3,3789 / ,3,5167
EOY (X)	,6712	,0345	19,4584	,0000	,6034 / ,7389
Cinsiyet (W)	,3344	,0733	4,5616	,0000	,1904 / ,4783
X.W (Int_1)	-,3747	,0753	-4,9797	,0000	-,5225 / -,2269
Model Özeti	R	R²	F	P	
	,6617	,4379	151,1299	,0000	

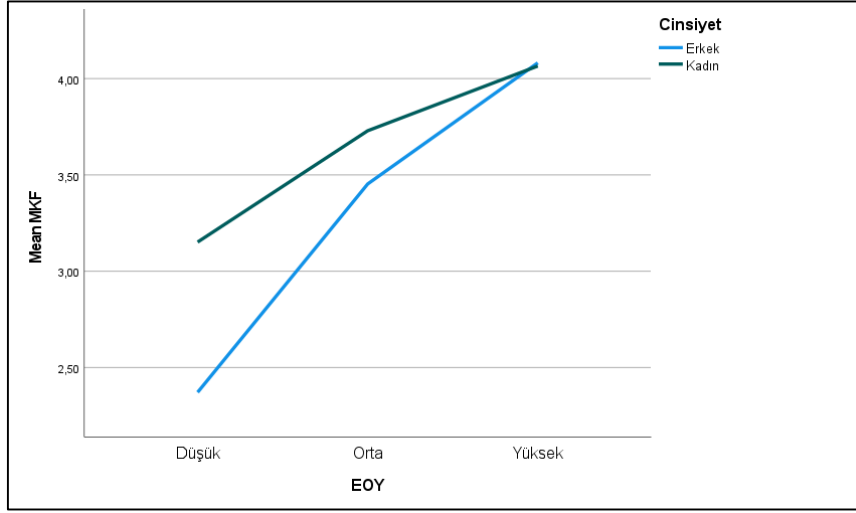
X: Bağımsız değişken; W: Aracı değişken; Y: Bağımlı Değişken; GA: Güven Aralığı; Sh: Standart hata; Int: Etkileşim terimi

Tablo 8’de görüleceği üzere etkileşim teriminin modele eklenmesi sonucu R^2 ’de yaklaşık %2, 4’lik bir değişim (ΔR^2) olmuştur ve bu değişim istatistiksel olarak anlamlıdır. Ayrıca, düzenleyici etkinin nasıl olduğunu daha detaylı anlayabilmek için Tablo 8’de EOY’nın MKF üzerindeki koşullu etkisinin düzenleyici değişken olan cinsiyetin erkek ve kadın olduğu koşullardaki regresyon istatistiklerine ve Şekil 1’deki eğilim grafiğine bakmak gerekmektedir. Buna göre, gerek erkeklerde ($b= ,8048$; %95 GA [,7254; ,8843]; $t= 19,8888$; $p<,05$) gerekse kadınlarda ($b= ,4301$; %95 GA [,3055; ,5547]; $t= 6,7793$; $p<,05$) EOY’ nın MKF üzerindeki etkisi anlamlıdır. EOY’nın MKF üzerindeki etkisinin her iki cinsiyette de anlamlı olmasına karşın bu etki erkeklerde daha güçlüdür. Sonuç olarak H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 8. Cinsiyete Göre EOY' nın MKF Üzerindeki Koşullu Etkileri ve R² deki Değişim Oranı

Etkileşim Sonucu R ² deki Değişim Oranı				ΔR^2	F	p
				,0239	24,7975	,0000
Koşullu Etki						
Cinsiyet	b	Sh	t	p	ASGA	ÜSGA
Erkek	,8048	,0405	19,8888	,0000	,7254	,8843
Kadın	,4301	,0634	6,7793	,0000	,3055	,5547

SE: Standart hata; ASGA: Alt sınır güven aralığı; ÜSGA: Üst sınır güven aralığı.

Şekil 2. Cinsiyete Göre EOY' nın MKF Üzerindeki Koşullu Etkileri

Tablo 9'da model özeti kısmında regresyon analizine dahil edilen tüm değişkenlerin (EOY, yaş grupları ve etkileşim terimleri) sonuç değişkeni olan MKF üzerindeki değişimin yaklaşık %42'sini ($R^2=,4222$) açıkladığı görülmektedir. EOY'nın MKF'ni olumlu ve anlamlı ($b [18-21] = ,4498$) düzeyde, W1' in MKF' ni olumsuz ve anlamlı ($b [22-24] = -,2579$) düzeyde etkilediği ve W2' nin MKF' üzerindeki etkisinin anlamsız olduğu ($b [25+] = ,0336$) görülmektedir. Düzenleyici etkilere bakıldığında, Int_1 etkileşimsel terimin düzenleyici ve olumlu etkiye sahip olduğu ($b=,3161$; %95 GA $[,1542; ,4780]$; $t= 3,8340$; $p<,05$) gerek p değerinin anlamlı bulunması gerekse güven aralığı değerlerinin sıfır değerini içermemesinden anlaşılmaktadır. Int_2 etkileşimsel terimi ise anlamlı bulunmamıştır. Yani, W1' in modele eklenmesi modele anlamlı bir katkı sağlarken W2' nin modele eklenmesi anlamlı bir katkı sağlamamıştır.

Tablo 9. EOY' nın MKF Üzerindeki Etkisinde Yaş Grubunun Düzenleyicilik Rolü

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken: Kariyer Farkındalığı (Y)				
	b	Sh	t	p	%95 GA
Constant	3,5791	,0570	62,8388	,0000	3,4673 / 3,6910
EOY (18-21)	,4498	,0691	6,5143	,0000	,3142 / ,5855
W1 (22-24)	-,2579	,0767	-3,3606	,0008	-,4086 / -,1072
W2 (25+)	,0336	,1344	,2501	,8026	-,2304 / ,2976
Int_1 (EOY.W1)	,3161	,0824	3,8340	,0001	,1542 / ,4780
Int_2 (EOY.W2)	,2124	,1280	1,6595	,0976	-,0390 / ,4638
Model Özeti	R	R2	F	P	
	,6498	,4222	84,7539	,0000	

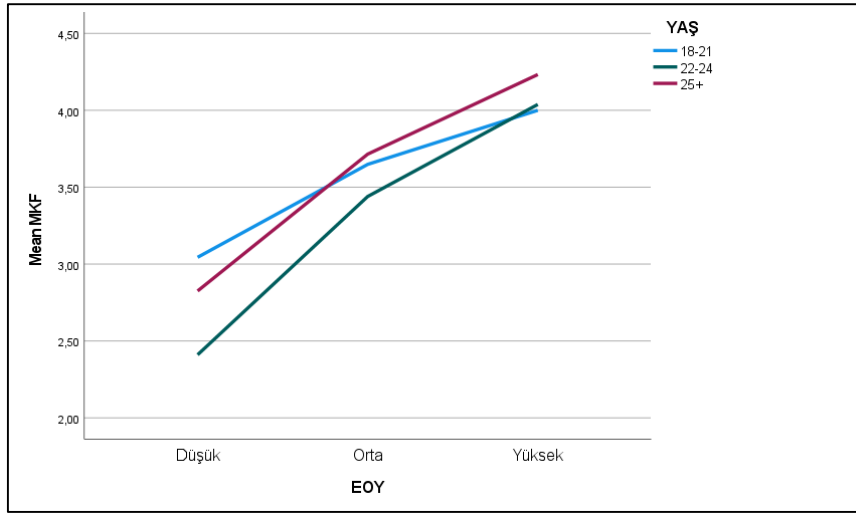
X: Bağımsız değişken; W: Aracı değişken; Y: Bağımlı Değişken; CI: Güven Aralığı; SE: Standart hata; Int: Etkileşim terimi.

Tablo 10’da görüleceği üzere etkileşimsel terimlerin modele eklenmesi sonucu R^2 ’de yaklaşık %1,5’lik bir değişim (ΔR^2) olmuştur ve bu değişim istatistiksel olarak anlamlıdır. Tablo 10 ve şekil 2’de EOY’ nın MKF üzerindeki etkisinin düzenleyici değişken olan yaş grubunun farklı gruplarına göre değişimini gösteren regresyon istatistiklerine ve eğilim grafiğine yer verilmiştir. Buna göre, 18-21 yaş grubunda ($b= ,4498$; %95 GA [$,3142$; $,5855$]; $t= 6,5143$; $p<,05$), 22-24 yaş grubunda ($b= ,7659$; %95 GA [$,6775$; $,8543$]; $t= 17,0087$; $p<,05$) ve 25 + yaş grubunda ($b= ,6622$; %95 GA [$,4506$; $,8739$]; $t= 6,1449$; $p<,05$) EOY’ nın MKF üzerindeki etkisi anlamlıdır. EOY’ nın MKF üzerindeki etkisinin her üç yaş grubunda anlamlı olmasına karşın bu etki 18-21 yaş aralığında en düşük seviyede, 22-24 yaş aralığında en yüksek seviyede ve 25+ yaş aralığında ise 18-21 yaş aralığındaki etkiden yüksek ancak 22-24 yaş aralığındaki etkiden düşüktür. Dolayısıyla H_3 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 10. Yaş Grubuna Göre EOY’ nın MKF Üzerindeki Koşullu Etkileri ve R^2 ’deki Değişim Oranı

Etkileşim Soncu R^2 ’deki Değişim Oranı		ΔR^2	F	p		
		,0147	7,3532	,0007		
Koşullu Etki						
Yaş Grubu	b	Sh	t	p	ASGA	ÜSGA
18-21	,4498	,0691	6,5143	,0000	,3142	,5855
22-24	,7659	,0450	17,0087	,0000	,6775	,8543
25 +	,6622	,1078	6,1449	,0000	,4506	,8739

SE: Standart hata; LLCI: Alt sınır güven aralığı; ASGA: Alt sınır güven aralığı; ÜSGA: Üst sınır güven aralığı.

Şekil 3. Yaş Grubuna Göre EOY’ nın MKF Üzerindeki Koşullu Etkileri

Tablo 11’de görüleceği üzere kişisel gelir düzeyi değişkeninin EOY ile MKF arasındaki ilişkide düzenleyicilik rolü incelenmiştir ancak bu ilişkide gerek etkileşim terimlerin anlamlı bulunmaması (Int_1; $p=,5328$; Int_2; $P= ,5368$) gerekse etkileşimsel terimlere ait güven aralıklarının alt sınır ve üst sınırının “0” ı içermesi nedeniyle EOY ile MKF arasındaki ilişkide kişisel gelir düzeyinin düzenleyici bir etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla, H_4 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 11. EOY' nın MKF Üzerindeki Etkisinde Kişisel Gelir Düzeyinin Düzenleyicilik Rolü

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken: Kariyer Farkındalığı (Y)				
	b	Sh	t	p	%95 GA
Constant	3,3819	,0456	74,2334	,0000	3,2925 / 3,4714
EOK (1-200)	,6619	,0458	14,4512	,0000	,5720 / ,7519
W1 (2001-11500)	,2293	,0906	2,5319	,0116	,0514 / ,4071
W2 (11500 +)	,3986	,2151	1,8528	,0644	-,0239 / ,8212
Int_1 (EOY.W1)	-,0545	,0874	-,6241	,5328	-,2261 / ,1171
Int_2 (EOY.W2)	-,1144	,1850	-,6180	,5368	-,4478 / ,2491
	R	R2	F	P	
Model Özeti	,6340	,4020	77,9801	,0000	

X: Bağımsız değişken; W: Aracı değişken; Y: Bağımlı Değişken; GA: Güven Aralığı; Sh: Standart hata; Int: Etkileşim terimi.

Ekonomiyi merak etme değişkeninin EOY ile MKF arasındaki ilişkide düzenleyicilik rolü incelenmiştir. Tablo 12'de model özeti kısmında görüleceği üzere regresyon analizine dahil edilen tüm değişkenlerin (EOY, ekonomiyi merak etme ve Int_1) sonuç değişkeni olan MKF üzerindeki değişimin yaklaşık %40'ını ($R^2=,3963$) açıkladığı görülmektedir. EOY' nın (b_1) MKF' nı olumlu ve anlamlı ($b=,6807$) düzeyde etkilediği ve ekonomiyi merak etmenin MKF üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ($b_2=-,0380$) görülmektedir. Etkileşimsel terimin ise düzenleyici etkiye sahip olduğu görülmektedir zira Int_1'in b değeri ($b=-,2049$; %95 GA [-,3889; -,0210]; $t= -2,1878$; $p<,05$) gerek p değerinin anlamlı bulunması gerekse güven aralığı değerlerinin sıfır değerini içermemesinden anlaşılmaktadır.

Tablo 12. EOY' nın MKF Üzerindeki Etkisinde Ekonomiyi Merak Etmenin Düzenleyicilik Rolü

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken: Kariyer Farkındalığı (Y)				
	b	Sh	t	p	%95 GA
Constant	3,4519	,0365	94,6792	,0000	3,3803 / 3,5235
EOY (X)	,6807	,0355	19,1660	,0000	,6110 / ,7505
Ekonomiyi Merak Etmek (W)	-,0380	,0934	-,4068	,6843	-,2214 / ,1454
Int_1	-,2049	,0937	-2,1878	,0291	-,3889 / -,0210
	R	R2	F	P	
Model Özeti	,6296	,3963	127,3708	,0000	

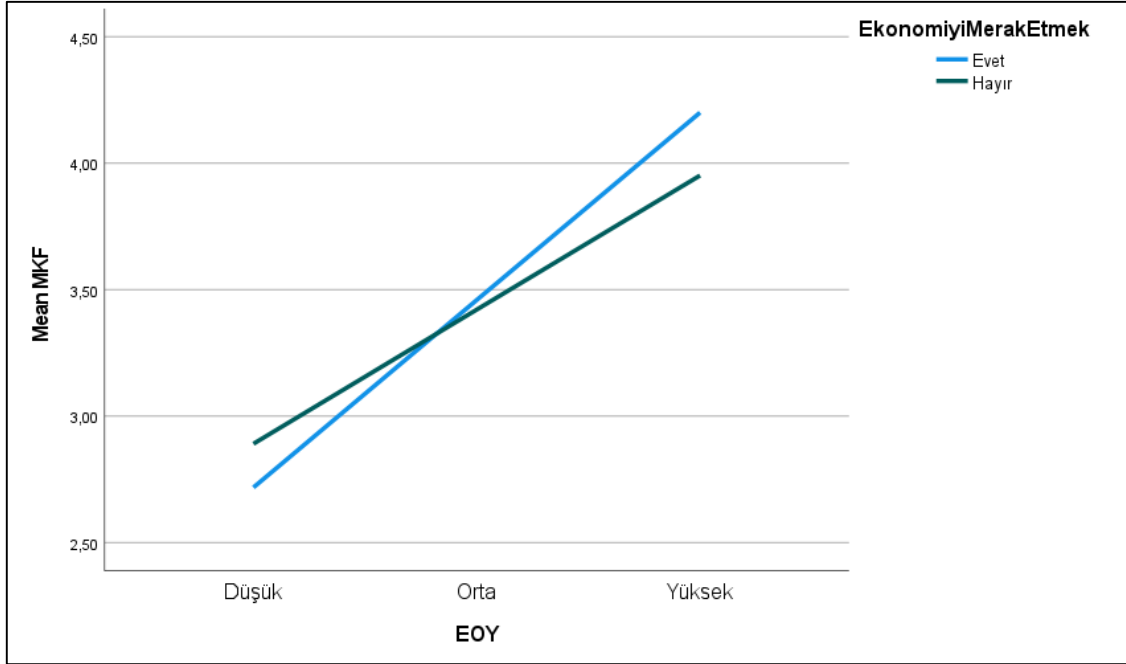
X: Bağımsız değişken; W: Aracı değişken; Y: Bağımlı Değişken; GA: Güven Aralığı; Sh: Standart hata; Int: Etkileşim terimi.

Tablo 13'de görüleceği üzere etkileşim teriminin modele eklenmesi sonucu R^2 'de yaklaşık %0,5'lik bir değişim (ΔR^2) olmuştur ve bu değişim istatistiksel olarak anlamlıdır. Ayrıca, düzenleyici etkinin nasıl olduğunu daha detaylı anlayabilmek için Tablo 13'de EOY' nın MKF üzerindeki koşullu etkisinin düzenleyici değişken olan ekonomiyi merak etmenin evet ve hayır olduğu durumlardaki regresyon istatistiklerine ve Şekil 3'deki eğilim grafiğine bakmak gerekmektedir. Buna göre, gerek evet ($b= ,7206$; %95 GA [,6440; ,7972]; $t= 18,4751$; $p<,05$) gerekse hayır ($b= ,5156$; %95 GA [,3484; ,6829]; $t= 6,0544$; $p<,05$) diyen katılımcılarda EOY' nın MKF üzerindeki etkisi anlamlıdır. Ancak bu etki evet diyenlerde daha güçlüdür. Sonuç olarak H_5 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 13. Ekonomiyi Merak Etmeye Göre EOY' nın MKF Üzerindeki Koşullu Etkileri ve R^2 deki Değişim Oranı

Etkileşim Soncu R^2 deki Değişim Oranı	ΔR^2			F			p		
	B	SE	t	p	LLCI	ULCI			
Ekonomiyi Merak etmek									
Evet	,7206	,0390	18,4751	,0000	,6440	,7972			
Hayır	,5156	,0852	6,0544	,0000	,3484	,6829			

SE: Standart hata; LLCI: Alt sınır güven aralığı; ULCI: Üst sınır güven aralığı.

Şekil 4. Ekonomiyi Merak Etmeye Göre EOY' nın MKF Üzerindeki Koşullu Etkileri

Tablo 14'de görüleceği üzere ekonomi dersi almış olmak değişkeninin EOY ile MKF arasındaki ilişkide düzenleyicilik rolü incelenmiştir ancak bu ilişkide gerek etkileşim terimin anlamlı bulunmaması (Int_1; $P=,4587$) gerekse güven aralıklarının alt sınır ve üst sınırının "0" ı içermesi nedeniyle EOY ile MKF arasındaki ilişkide ekonomi dersi almış olmanın düzenleyici bir etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla, H_6 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 14. EOY' nın MKF Üzerindeki Etkisinde Ekonomi Dersi Almış Olmanın Düzenleyicilik Rolü

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken: Kariyer Farkındalığı (Y)				
	b	Sh	t	p	%95 GA
Constant	3,4583	,0364	94,8882	,0000	3,3867 / 3,5299
EOY (X)	,6863	,0357	19,2359	,0000	,6162 / ,7564
Ekonomi Dersi Almış Olmak (W)	,1327	,0990	1,3402	,1807	-,0618 / ,3271
Int_1	-,0649	,0875	-,7414	,4587	-,2367 / ,1070
Model Özeti	R	R2	F	P	
	,6274	,3936	125,9096	,0000	

X: Bağımsız değişken; W: Aracı değişken; Y: Bağımlı Değişken; GA: Güven Aralığı; Sh: Standart hata; Int: Etkileşim terimi.

Ekonomiyi takip sıklığı değişkeninin EOY ile MKF arasındaki ilişkide düzenleyicilik rolü incelenmiştir. Tablo 15'de model özeti kısmında regresyon analizine dahil edilen tüm değişkenlerin (EOY, takip etme sıklıkları ve etkileşim terimleri) sonuç değişkeni olan MKF üzerindeki değişimin yaklaşık %43'ünü ($R^2=,4328$) açıkladığı görülmektedir. EOY' nın MKF' nı olumlu ve anlamlı (b [hiç] = ,4991) düzeyde, W1' in MKF üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı (b [haftada birkaç kez] = -,0764) ancak W2' nin MKF' üzerindeki etkisinin olumsuz ve anlamlı olduğu (b [her gün] = -,4427) görülmektedir. Düzenleyici etkilere bakıldığında, Int_1 etkileşimsel terimin düzenleyici bir etkiye sahip olmadığı ancak Int_2 etkileşimsel teriminin olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu ($b=,3515$; %95 GA [,01304; ,5727]; $t= 3,1226$; $p<,05$) gerek p değerinin anlamlı bulunması gerekse güven aralığı değerlerinin sıfır değerini içermemesinden anlaşılmaktadır.

Tablo 15. EOY' nın MKF Üzerindeki Etkisinde Ekonomiye Takip Sıklığının Düzenleyicilik Rolü

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken: Kariyer Farkındalığı (Y)				
	b	Sh	t	p	%95 GA
Constant	3,6364	,1038	35,0464	,0000	3,4326 / 3,8402
EOK (hiç)	,4991	,1002	4,9786	,0000	,3022 / ,6960
W1 (haftada birkaç kez)	-,0764	,1150	-,6639	,5070	-,3023 / ,1495
W2 (her gün)	-,4427	,1196	-3,7024	,0002	-,6775 / -,2078
Int_1 (EOY.W1)	,1288	,1138	1,1317	,2582	-,0948 / ,3524
Int_2 (EOY.W2)	,3515	,1126	3,1226	,0019	,01304 / ,5727
Model Özeti	R	R2	F	P	
	,6579	,4328	88,5199	,0000	

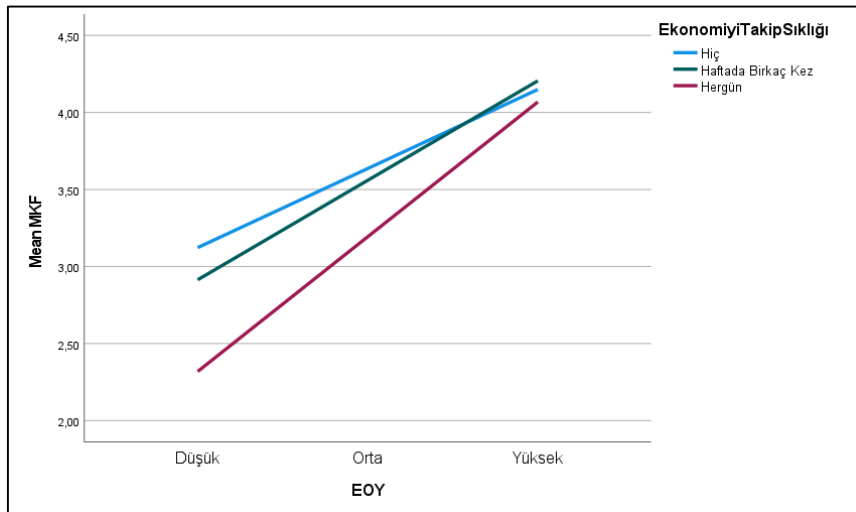
X: Bağımsız değişken; W: Aracı değişken; Y: Bağımlı Değişken; CI: Güven Aralığı; SE: Standart hata; Int: Etkileşim terimi.

Tablo 16'da görüleceği üzere etkileşimsel terimlerin modele eklenmesi sonucu R²'de yaklaşık %1,4'lük bir değişim (ΔR^2) olmuştur ve bu değişim istatistiksel olarak anlamlıdır. Tablo 16 ve şekil 4'de EOY' nın MKF üzerindeki etkisinin düzenleyici değişken olan ekonomiye takip sıklığının farklı gruplarına göre değişimini gösteren regresyon istatistiklerine ve eğilim grafiğine yer verilmiştir. Buna göre, ekonomiye takip sıklığı bakımından "hiç" grubunda (b= ,4991; %95 GA [,3022; ,6960]; t= 4,9786; p<,05), "haftada birkaç kez" grubunda (b= ,6279; %95 GA [,5119; ,7338]; t= 11,6403; p<,05) ve "her gün" grubunda (b= ,8506; %95 GA [,7500; ,9513]; t= 16,5993; p<,05) EOY' nın MKF üzerindeki etkisi anlamlıdır. EOY' nın MKF üzerindeki etkisi her üç takip sıklığı grubunda anlamlı olmasına karşın bu etki hiç grubunda en düşük seviyede, haftada birkaç kez grubunda daha yüksek seviyede ve her gün grubunda en yüksek seviyededir. Dolayısıyla H₇ hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 16. Ekonomiye Takip Sıklığına Göre EOY' nın MKF Üzerindeki Koşullu Etkileri ve R²deki Değişim Oranı

Etkileşim Sonucu R ² deki Değişim Oranı		ΔR^2	F	p		
		,0139	7,1255	,0009		
Koşullu Etki						
Ekonomiyi Takip Sıklığı	b	Sh	t	p	ASGA	ÜSGA
Hiç	,4991	,1002	4,9786	,0000	,3022	,6960
Haftada Birkaç Kez	,6279	,0539	11,6403	,0000	,5219	,7338
Her gün	,8506	,0512	16,5993	,0000	,7500	,9513

SE: Standart hata; LLCI: Alt sınır güven aralığı; ASGA: Alt sınır güven aralığı; ÜSGA: Üst sınır güven aralığı.

Şekil 5. Ekonomiye Takip Sıklığına Göre EOY' nın MKF Üzerindeki Koşullu Etkileri

Sonuç ve Öneriler

EOY ve MKF kavramlarının yüksek düzeyde olmasının, spor bilimleri öğrencilerinin mezuniyet sonrası nitelikli bir şekilde istihdam edilmelerini kolaylaştırmasının yanı sıra ülkemizde spor sektörünün daha iyi noktalara taşınmasında ki önemi dikkate alınarak, bu çalışmanın amacı TR11 kalkınma bölgesi alanında bulunan spor bilimleri fakültesi öğrencileri bağlamında EOY' nın MKF üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bu amaçla araştırmada EOY' nın alt boyutlarının MKF üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırmanın önemli bir diğer amacı da EOY' nın MKF üzerindeki etkisinde, ekonomi dersi almış olmak, ekonomiyi takip sıklığı ve merak etmek gibi ilgi değişkenlerin yanı sıra cinsiyet, gelir ve yaş gibi gerek EOY gerekse MKF düzeyine etki edebilecek demografik özelliklerin iki kavram arasındaki bağlantı mekanizması içindeki rollerini incelemektir. Bu araştırmanın sonuçları bu bağlantı mekanizmasını ortaya çıkartarak, spor yönetimi alan yazınındaki bu boşluğu kapatmaya çalışmış ve uygulamaya yönelik önemli sonuçlar üretmiştir.

Araştırmanın sonuçları incelendiğinde öğrencilerin yaklaşık %70'i gibi büyük bir çoğunluğunun en düşük kişisel gelir düzeyi olan 1-2000 TL' ye sahip oldukları, yaklaşık %50'sinin ekonomik olayları haftada birkaç kez takip ettiğini, onu %36 ile her gün ve yaklaşık %14 ile hiç diyenlerin takip ettiğini, yaklaşık %83 gibi büyük bir çoğunluğunun ekonomi dersi almamış olduklarını, buna karşın yine yaklaşık %81 gibi büyük bir çoğunluğunun ise ekonomiyi merak ettikleri görülmektedir. Bu çalışmanın sonuçları, Güler ve Veysikarani (2019)'ın sosyal bilimler enstitüsünde yüksek lisans öğrenimi alan öğrenciler üzerinde ve Mercan vd. (2012)' nin Ulaştırma bakanlığına bağlı biri birimde memurlar üzerinde yaptıkları çalışmalarda özellikle ekonomiyi takip etme sıklığı ve ekonomiyi merak etme değişkenleri açısından elde ettikleri sonuçlarla benzeşmektedir. Diğer yandan, Şantaş ve Demirgil (2015), bir devlet üniversitesinin iktisadi ve idari bilimler fakültesinin farklı bölümlerinde okuyan öğrencilere yönelik yapmış oldukları benzer bir çalışmada, katılımcıların %72'sinin ekonomik gelişmeleri haftada birkaç kez takip ettiklerini, %19'unun hiç takip etmediğini ve yaklaşık %9'unun her gün takip ettiğini, %100'ünün 4 ve 5 farklı ekonomi dersi almış olduklarını ortaya koymuştur. Bahsi geçen son çalışmada, İktisadi ve idari bilimler öğrencilerinin spor bilimlerindeki öğrencilerle kıyaslandığında önemli sayıda ekonomi dersi almış olmalarına karşın, spor bilimleri öğrencilerinin ekonomiyi her gün takip etme oranının daha yüksek olması ve ekonomiyi hiç takip etmediğini söyleyenlerin oranının daha düşük olması ilginç bir karşılaştırma olarak görülmektedir.

Araştırmada öğrencilerin ekonomik akılcılık ve toplumsal ekonomik yansımalar, bireysel ekonomi planlama ve ekonomi bilgisi ortalamalarına bakıldığında EOY düzeylerinin orta düzeyde olduğunu söylemek mümkündür. Bu sonuçlar Dilek vd. (2016)' nin farklı bölümlerde okuyan üniversite öğrencilerine yönelik yapmış olduğu benzer çalışma içinde beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencileri bakımından elde edilen sonuçlarla ve Mercan vd. (2012)' nin memurlar üzerinde yaptıkları sonuçlarla benzeşirken, Gerek ve Kurt (2011)' un fen fakültesi ve iktisadi ve idari bilimler fakültesi öğrencileri ve Şantaş ve Demirgil (2015)' in iktisadi ve idari bilimler fakültesi öğrencileri üzerinde yaptıkları önceki çalışmaların ortalamalarına göre düşük bulunmuştur. Bu sonuçlar, iktisadi ve idari bilimlerinde okuyan öğrencilerin ekonomi, finans ve iktisat konularına yönelik yoğun bir eğitimden geçmelerine bağlanabilir. Katılımcıların kariyer farkındalık düzeyleri ise ortalamaların biraz üstünde bulunmuştur. Bu sonuç alan yazında spor bilimleri öğrencilerine yönelik yapılmış diğer çalışmalarla (Akıncı ve Cingöz, 2023; Çakır, 2021; Eroğlu, 2020; Güner ve Hacıcaferoğlu, 2022; Üstün, 2022; Yurtsızoğlu ve Gül, 2023) hemen hemen benzer niteliktedir. Bu çalışmanın sonucunda da olduğu gibi genel olarak spor bilimleri

öğrencilerinin kariyer farkındalıklarının yüksek olması, spor bilimleri fakültesi altında yer alan bölümlerin büyük bir çoğunluğunun üniversite yerleştirme sınavına ek olarak özel yetenek sınavı, spor geçmişine sahip olma ve hatta milli sporcu düzeyinde olma gibi belirli kriterlerle, zaten spora ilgi duyan, özel yetenekli öğrencileri seçmesine bağlanabilir.

Yapılan çoklu regresyon analizi sonucu, EOY' nın MKF üzerinde pozitif yönde ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bir başka değişle EOY' nın MKF üzerinde önemli bir belirleyici olduğu açığa çıkarılmıştır zira EOY, MKF' da ki değişimin yaklaşık %41'ini açıklamaktadır. Bununla beraber, EOY' nın tüm alt boyutları içinde MKF' da ki değişimi en güçlü açıklayan boyut ekonomik akılcılık ve toplumsal ekonomik yansımalar olmuştur. Özetle, spor bilimleri öğrencileri bağlamında EOY düzeyi arttıkça MKF düzeylerinde artacağını söylemek mümkündür.

Düzenleyicilik analizleri de önemli sonuçlara işaret etmiştir. EOY' nın MKF üzerindeki etkisinde “cinsiyetin” düzenleyici bir değişken olduğu ve bu etkinin erkeklerde daha büyük olduğu; “yaş” değişkeninin benzer şekilde düzenleyici bir değişken olduğu ve genel anlamda yaşın büyümesi ile birlikte bu etkinin büyüdüğü; “ekonomiyi merak etmek” değişkeninin düzenleyici bir değişken olduğu ve ekonomiyi merak etmeye evet diyenlerde etkinin hayır diyenlere göre daha büyük olduğu; bir diğer değişken “ekonomik olayları takip etme sıklığı” nın düzenleyici bir değişken olduğu ve ekonomiyi takip etme sıklığının arttıkça bu etkinin büyüdüğü ortaya koyulmuştur. Diğer yandan, EOY' nın MKF üzerindeki etkisinde “gelir düzeyi” değişkeninin ve ilginç bir şekilde, “ekonomi dersi almış olmak” değişkeninin düzenleyicilik etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Ekonomi dersi almış olmanın, her iki kavram arasındaki ilişkide anlamlı bir farklılık olmasını alan yazında destekler çalışmalar vardır. Örneğin, Hansen vd. (2002) çalışmalarında iktisat dersi alanlarla almayanlar arasında, EOY puanları arasında çok az fark olduğunu ortaya koymuştur. Şantaş ve Demirgil (2015) ise EOY düzeyini arttırmanın önemli yollarından birinin ekonomi eğitiminin yanı sıra günlük yaşam olaylarına odaklanmak olduğunu belirtmektedirler. Dolayısıyla, bu çalışmada ekonomi dersi almış olmaktan ziyade ekonomiyi merak ve takip değişkenlerinin söz konusu ilişki üzerinde etkili olması Şantaş ve Demirgil (2015)' in tezini doğrulamaktadır. Alan yazında, EOY ile MKF arasındaki ilişkileri ya da etkileri inceleyen bir çalışma bugüne kadar yapılmadığı için sonuçların bu anlamda karşılaştırılabileceği bir araştırma bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu anlamdaki sonuçlar bu araştırmaya özgüdür.

Özetle, bu çalışmada EOY' nın TRA1 kalkınma bölgesi alanında öğrencilerin spor bilimleri öğrencileri bağlamında MKF düzeyini arttırmada önemli bir faktör olabileceği ortaya koyulmuştur. Kariyer farkındalığı, öğrencilerin zamanında ve doğru tercihlerle kariyer planlamalarını yapabilmelerinde önemli bir rol oynayacağı için ve EOY' nın MKF düzeyinde belirleyici bir etken olması ve rasyonel kararlar verilmesindeki önemi dikkate alındığında spor bilimleri fakültesinin tüm bölümlerinde EOY ve MKF ile ilgili derslerin müfredata konulması önem arz etmektedir. Öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun disipline özgü derslerde yeterli olmalarına rağmen hedefledikleri mesleğe nasıl ulaşabilecekleri, kariyer gelişimlerini zenginleştirecek potansiyel unsurların ve kişisel özelliklerin neler olabileceği konusunda belirsizlikler yaşamaktadırlar. Bu nedenle gerek resmi gerekse resmi olmayan yollarla meslek deneyimini arttıracak, pratik becerileri geliştirecek EOY ve MKF ile ilgili kurslar ve seminerlerin mevcut müfredata entegre edilmesi, öğrencilerin alandaki profesyonellerle daha sık bir araya getirilmeleri, bu konudaki rehberlik çalışmalarının arttırılması ve üniversite kampüsleri içinde kariyer farkındalığı bürolarının daha aktif hale getirilmeleri bu tür sorunların üstesinden gelmede önemli katkılar sağlayabilecektir.

Bu çalışmada TRA1 kalkınma alanı bulunan yalnızca bir üniversitenin spor bilimleri fakültesinden alınan örneklem kullanılmıştır. Dolayısıyla, sonraki çalışmalar bu kapsamda, örnekleme bu kapsamı içerisinde yer alan Erzincan ve Bayburt üniversitelerini de ekleyerek sonuçların bu anlamda genelleştirilmesine katkıda bulunabilirler. Gelecekteki çalışmalar EOY ile MKF arasındaki ilişkide, bireylerin EOY' nın faydasına olan inanç, kişilik, çevre, öz-yeterlik ve karar verme yetkinliği ve TRA1 bölgesi potansiyelleri gibi unsurların rolünü inceleyerek bu alana ilişkin bilginin genişlemesine katkıda bulunabilirler.

Kaynakça

- Akıncı, A. Y. ve Cingöz, E. (2023). The Effect of Career Awareness Status of Students Faculty of Sports Sciences on Career Plans. *KOSALB International Journal of Human Movements Science*, 2(1), 39-47. DOI: 10.5281/zenodo.8079888
- Albayrak, A.S., Eroğlu, A., Kalaycı, Ş., Küçükşille, E., Ak, B., Karaatlı, M., Keskin, H. Ü., Çiçek, E., Kayış A., Öztürk, E., Antalyalı, Ö.L., Uçar, N., Demirel, H., İşler, D.B., Sungur, O. (2005). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Editör: Şeref Kalaycı. Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Algadheeb, N. A. (2015). Professional/Career Orientation, Awareness, and Their Relationship to Locus of Control. *Journal of College Teaching & Learning*, 12(1): 13-38. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1050977.pdf>
- Atfield, G. ve Purcell, K. (2010). Job search strategies and employment preferences of higher education students. Institute for Employment Research, University of Warwick. https://warwick.ac.uk/fac/soc/ier/futuretrack/findings/ft3.1_wp2_job_search_and_motivations.pdf adresinden 30.05.2024 tarihinde alınmıştır.
- Aybek, S. (2023). Spor bilimleri öğrencilerinin kariyer farkındalığının araştırılması. *Journal of ROL Sport Sciences*, 4(3), 1169-1181. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8353668>
- Baillie, P. H. F. (1993). Understanding retirement from sports: Therapeutic ideas for helping athletes in transition. *The Counseling Psychologist*, 21, 399-410. <https://doi.org/10.1177/0011000093213004>
- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology* 51(6): 1173-1182. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1173>
- Bayraktaroğlu, S. (2006). *İnsan kaynakları yönetimi*. Gazi Kitabevi, Sakarya, Türkiye
- Biröl, H. (2013). *Pozitif Kariyer*. (1. Baskı). Akit Kitap, İstanbul
- Bozyiğit, E. ve Gökbaraz, N. (2020). Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinde kariyer stresinin belirleyicileri. *Journal of Computer and Education Research*, 8 (15), 181-200. <https://doi.org/10.18009/jcer.679874>
- Braverman, M. T., Young, J. ve King, N. (2002). Career awareness and part-time work examined in lives of high school seniors. *California Agriculture*, 56(2). <https://escholarship.org/uc/item/1cb632zc>
- Chen, H. and Volpe, R. P. (1998). An Analysis of Personal Financial Literacy Among College Students. *Financial Services Review*, 7(2), 107-128. [https://doi.org/10.1016/S1057-0810\(99\)80006-7](https://doi.org/10.1016/S1057-0810(99)80006-7)
- Cohen, C. ve Patterson, D. G. (2012). Teaching strategies that promote science career awareness. Northwest Association for Biomedical Research, Seattle, WA, USA. <https://www.nwabr.org/sites/default/files/pagefiles/science-careers-teaching-strategies-PRINT.pdf> adresinden 30.05.2024 tarihinde alınmıştır.

- Colston, N., Thomas, J. ve Ley, M. T. (2017). Collaborating for Early- Age Career Awareness: A Comparison of Three Instructional Formats. *Journal of Engineering Education*, 106(2): 326-344. <https://doi.org/10.1002/jee.20166>
- Cook, R. D. (1977). Detection of influential observations in linear regression. *Technometrics*, 19(1), 15-18.
- Dilek, S., Küçük, O. ve Eleren, A. (2016). Kastamonu Üniversitesi öğrencilerinin ekonomi okuryazarlığı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 1865-1878. <https://doi.org/10.15869/itobiad.259311>
- Dilek, S., Keskingöz, H., ve Nergiz, E. (2019). Ekonomi okuryazarlığının girişimcilik niyeti üzerine etkisi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi/Third Sector Social Economic Review*, 54(1), 89-107. doi: 10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.19.02.1059
- Dinç, A. (2020). Investigating the Relationship between Ethical Values and Career Awareness of Iğdır University Sports Science Students. *African Educational Research Journal*, 8, 137-141. DOI: 10.30918/AERJ.8S2.20.040
- Dumangöz, P. D. ve Sanlav, R. (2021). Spor Liselerinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Kişisel Özellikleri İle Gelecek Beklentileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(24), 551-561. DOI: 10.34189/asbd.8.24.010
- Dursun, S. ve Aytac, S. (2009). Unemployment anxiety between university students Uludag. *University Faculty of Economics and Administrative Sciences Journal*, 28, 1.
- Çakır, V. O. (2021). The Relationship between Communication Skills and Career Awareness: An Example of Sports Sciences Faculty Students. *Journal of Educational Issues*, 7(2), 120-132. doi:10.5296/jei.v7i2.18896
- Erciş, A. ve Türk, B. (2016). Etik çerçevesinde tüketim, tüketici ve çevre: ekolojik okuryazarlığın moderatör rolü. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20(2), 1-24. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuiibfd/issue/34645/385945>
- Eroğlu, S.Y. (2020). Career Planning Levels: A Study on Students of Physical Education and Sports School. *International Journal of Education Technology & Scientific Researches*, 5(11). https://www.ijetsar.com/Makaleler/1694640718_18.%20596-630%20Sultan%20Yavuz%20Ero%20C4%9Flu.pdf
- Ertekin, A. B. (2020). Spor Eğitimi Alanında Öğrenim Gören Öğrencilerin Girişimcilik Düzeyleri İle Kariyer Farkındalıkları Arasındaki İlişki. *İnönü Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 7(3), 14-27. <https://dergipark.org.tr/en/pub/inubesyo/issue/60831/834704>
- FasterCapital (n.d). Understanding the importance of Career Awareness. <https://fastercapital.com/topics/understanding-the-importance-of-career-awareness.html> adresinden 30.05.2024 tarihinde alınmıştır.
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS*. 3rd Edition, Sage Publications Ltd., London.
- Fouad, N. A., Guillen, A. ve Harris-Hodge, E. (2006). Need, awareness, and use of career services for college students. *Journal of Career Assessment*, 14(4), 407-420.
- George, D. ve Mallery, M. (2011). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*, 17.0 update (10a ed.) Boston: Pearson.
- Gerek, S. ve Kurt, A. A. (2011). Ekonomi okuryazarlığı ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 59-73. http://www.uludag.edu.tr/dosyalar/iibfdergi/genel-dokuman/2011_1/ASL04.pdf
- Güler, E. ve Veysikarani, D. (2019). Ekonomi Okuryazarlığı Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(1), 126-141. <https://dergipark.org.tr/en/pub/cusosbil/issue/44782/556514>

- Güner, O., ve Hacıcaferoğlu, S. (2022). Spor bilimlerinde öğrenim gören üniversite öğrencilerinin kariyer farkındalıklarının incelenmesi: Karadeniz bölgesi örneği. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 10(28), 111-130. <https://doi.org/10.52528/genclikarastirmalari.1021728>
- Hansen, W.L, Salemi, M.K. ve Siegfried, J. (2002). Use it or Lose it: Teaching Literacy in The Economics Principles Course. *American Economic Review*, 92(2). 463-472. DOI: 10.1257/000282802320191813
- Hinton, P. R., Brownlow, C., McMurray, I. ve Cozens, B. (2004). SPSS explained. Taylor & Francis Group. London & New York
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. (5. Baskı). Asil Yayın Dağıtım, Ankara
- Kavas, A.B. (2012). Kariyer Karar Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması, *Türk Psikolojik Danışma Ve Rehberlik Dergisi*, 4 (38), 159-168.
- Kıran, F., Bozkurt, Ö. Ç., ve Tunç, H. (2018). Finansal okuryazarlık ve girişimcilik niyeti arasındaki ilişki: üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 1(1), 29-51. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/574885>
- Kudaka (2020). Kuzey Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı: Kanun. <https://kudaka.ka.gov.tr/kurumsal/mevzuat/kanun> adresinden 31.05.2024 tarihinde alınmıştır.
- Kudaka (2020). Kuzey Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı: TRA1 bölgesi <https://kudaka.ka.gov.tr/bolgemiz/tra1-bolgesi> adresinden 31.05.2024 tarihinde alınmıştır.
- Mercan, N., Oyur, E. ve Altınay, A. (2012). Ekonomi Okur Yazarlığına Yönelik Ampirik Bir Araştırma. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 4(2), 109-118. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/56719>
- Morris, R., Cartigny, E. ve Ryba, T. V. (2021). A taxonomy of dual career development environments in European countries. *European Sport Management Quarterly*, 21(1), 134-151. <https://doi.org/10.1080/16184742.2020.1725778>
- Nasir, R. ve Lin, L.S. (2013). The relationship between self-concept and career awareness amongst students. *Asian Social Science*, 9(1):193–197. doi:10.5539/ass.v9n1p193
- Østergaard, S. F. ve Nordlund, A. G. (2019, December 20). The 4 biggest challenges to our higher education model – and what to do about them. World Economic Forum. <https://www.weforum.org/agenda/2019/12/fourth-industrial-revolution-higher-education-challenges/> adresinden 30.05.2024 tarihinde alınmıştır.
- Pallant, J. (2020). *SPSS survival manual: A step by step guide to data analysis using IBM SPSS (7th Ed.)* Routledge, London.
- Pitan, O. S. ve Muller, C. (2023). Assessment of Strategies for Preparing Graduates for the Disruptive Workplace: Evidence from Nigeria and South Africa. *Journal of Teaching and Learning for Graduate Employability*, 14(1), 15-30. <https://search.informit.org/doi/pdf/10.3316/informit.029093347351492>
- Reimers-Hild, C. (2010). An Entrepreneurial Approach to Career Development. Kimmel Education and Research Center: Presentations and White Papers. <https://digitalcommons.unl.edu/kimmelpapers/8>
- Seyrek, İ. H., ve Gül, M. (2017). Finansal Okuryazarlık Ve Girişimcilik Niyeti: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Management & Economics Research*, 15(2). Doi: <http://dx.doi.org/10.11611/yead.311824>
- Şantaş, F. ve Demirgil, B. (2015). Ekonomi Okuryazarlığı Düzeyinin Tespitine İlişkin Bir Araştırma. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (48), 46-60. <https://dergipark.org.tr/en/pub/abuhsbd/issue/32941/365966>
- Ucmerced (n.d). Career Management. <https://hr.ucmerced.edu/training/careermanagement> adresinden 30.05.2024 tarihinde alınmıştır.

- Üstün, O. (2022). *Spor bilimleri sınavlarına hazırlanan adayların kariyer farkındalıkları ile gelecek kaygıları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Yaşar, O. M. ve Sunay, H. (2019). Spor bilimleri öğrencilerine yönelik kariyer farkındalığı ölçeğinin (KFÖ) geliştirilmesi. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 2(1), 7-22. <https://dergipark.org.tr/en/pub/comusbd/issue/50645/632097>
- Yılmaz, G., Genç, N. ve Safi, Z. (2023). Examination of Career Awareness of University Students Studying in the Field of Sport Sciences. *International Journal of Recreation and Sports Science*, 7(1), 41-49. <https://doi.org/10.46463/ijrss.1382636>
- Yurtsızoğlu, Z., ve Gül, O. (2023). Kariyer eğitimi ve kariyer planlama farkındalığının spor endüstrisi için önemi. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 42(1), 431-468. <https://doi.org/10.7822/omuefd.1295267>

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 13, Sayı 37, Ekim 2024

[Araştırma Makalesi] **Atf/Citation:** Özdiñç, F. (2024). "Examining the Status Quo Bias for the Recent Economic Crisis: The Case of Türkiye", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (37): s. 431-444. **Gönderim Tarihi:** 08.06.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi:** 12.09.2024-15.10.2024 **DOI:** 10.54600/igdirsosbilder.1498098

Yazar/Author
Feyza ÖZDİNÇ*

Makale Adı/Article Name

Examining the Status Quo Bias for the Recent Economic Crisis: The Case of Türkiye**

Son Küresel Ekonomik Kriz Süreci İçin Statüko Yanlılığı Analizi: Türkiye Örneği

ÖZ

Bu makalenin amacı, davranışsal ekonominin temel kavramlarından biri olan "statüko yanlılığı"nı, Türkiye'de son dönemde yaşanan ekonomik krize ilişkin mevcut makroekonomik verilerle incelemektir. Dünya ekonomisinin mevcut durumu bu fikrin analiz edilmesi ve çalışılması için yeterli ve ilgili girdilerin bulunması için mükemmel bir fırsat yaratmıştır. Bu makale, Türkiye'de Covid-19 salgını sonrası ortaya çıkan ekonomik kriz öncesi ve sonrası tüketim ve gelir arasındaki ilişkiyi ARDL Sınır Testi kullanarak "statüko yanlılığı" özelinde incelemektedir. Analiz sonuçları, 2013-2022 dönemi için Türkiye'de statüko yanlılığının geçerli olduğunu desteklemektedir. Türkiye'nin davranışsal ekonomi alanında fazla ilgi görmediği göz önüne alındığında, bu makale, Türkiye'nin, son dönemde Covid-19 salgınının getirdiği ekonomik krize Statüko Önyargısı'nın geçerli olduğu bir ülke oluşuna dair destekleyici kanıtlar sunarak literatüre katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal Ekonomi, Homo-ekonomikus, Statüko Yanlılığı, ARDL Modeli

ABSTRACT

The objective of this paper is to examine the "status quo bias," which is a key concept in behavioral economics, using macroeconomic data from the recent economic crisis in Türkiye. The current global economic situation provides a favorable opportunity to analyze this idea, as there are abundant and relevant inputs for this type of study. Specifically, this paper analyzes the nexus between consumption and income prior to and after the economic crisis which was triggered by the Covid-19 pandemic in Türkiye, with the aim of examining the "status quo bias" by employing ARDL Bounds Test. The analysis findings support that Türkiye has exhibited status quo bias for the period from 2013 to 2022. This research fills a gap in the literature by presenting evidence that Türkiye, a country that has been overlooked in the field of behavioral economics, exhibits the status quo bias in the context of recent global crisis triggered by the Covid-19 outbreak.

Keywords: Behavioral Economics, Homo-economicus, Status Quo Bias, Heuristic, ARDL Model.

* Dr., Gaziantep Üniversitesi, feyzaozdinc@gantep.edu.tr

** This paper is produced from the author's Ph.D. thesis.

Introduction

Conventional economics, based on the assumption of rationality, regards individuals as rational beings, known as Homo-economicus. Yet, the concept of Homo-economicus does not exist in the real world. The historical record of economic crises serves as evidence of the shortcomings of Conventional Economics (CE). The singular lesson that history has taught us about economics is that the standard approaches of Neo-Classical economics are insufficient in preventing an economic crisis. Given that CE fails to provide a sufficient explanation for the recent global crisis, it is imperative to approach the situation from an alternative perspective.

While CE views humans as utility-maximizing and rational individuals who adjust their expectations and make well-informed decisions, behavioral economics (BE) acknowledges that even highly educated and experienced individuals can be influenced by their emotions and external factors, leading to biased judgment.

The status quo bias, a notion in Behavioral Economics, refers to the tendency of individuals to prefer maintaining their current state due to its familiarity and comfort. The recent global crisis has created an economic environment that allows us to examine how individuals prefer to maintain their current economic situation, in other words their status quo.

This study aims to evaluate the impact of income, credit card expenditure, inflation rate, credit interest rate on consumption, and the effective exchange rate with the specific goal of assessing the status quo bias. The rationale for utilizing these independent variables stems from their direct impact through primary channels on consumption.

In this study, an ARDL - Autoregressive Distributed Lag model will be used to examine the impact of income, credit card expenditure, inflation rate, the effective exchange rate, and credit interest rate on consumption. The use of this test confirms that income, the effective exchange rate, inflation rate, credit card expenditure, and the interest rate on credits have a significant long-term impact on consumption. Thus, it can be inferred that individuals who live in Türkiye are influenced by the status quo bias.

1. Theoretical Framework

Thaler and Sunstein (2008:34) attribute the origin of the term 'status quo bias' to Samuelson and Zeckhauser (1988). This theory, also employed as the default option in some circumstances, posits that the present condition, namely the original state, is more desirable than a novel and/or different scenario.

Essentially, the term "comfort zone" that we commonly use refers to the difficulty of relinquishing something due to its familiarity. This cognitive bias, known as the status quo bias, explains why individuals may struggle to terminate unhappy marriages and find it challenging to secure new employment despite their dissatisfaction with their existing work environment.

Samuelson and Zeckhauser (1988) argue that, contrary to what is commonly seen in economic texts, individuals often have a tendency to maintain their present decision and preserve their existing status quo in real-life decision-making. Experiments on decision-making demonstrate that individuals tend to stick to their current state of affairs, known as the status quo bias.

Research conducted on organ donations, political elections, and educational choices has demonstrated that individuals tend to adhere to the default option (Xiong, 2022). The study conducted by Kang et al. (2018) discovered that incumbency has an impact on local elections in South Korea, but does not have the same effect on national elections.

According to Ortovela (2010), an economic agent's level of risk aversion increases when there is a status quo option compared to when there isn't. In a study conducted by Dean et al. (2017), it was found that individuals are more inclined to stick with their default option, i.e., the status quo, when they have a wider range of alternatives available to them, as opposed to having only a limited number of choices.

An exemplary instance in this context is the practice of organ donation. Johnson and Goldstein (2003) examined how the default option can influence organ donation behavior in their study.

Research demonstrates a significant surge in organ donation rates when individuals are required to take additional measures to opt out of being an organ donor while obtaining a driver's license, as opposed to simply asking if they wish to donate their organs in the event of their death during the form-filling process. This phenomenon occurs due to individuals' inclination to opt for options that are convenient and accessible. In the context of organ donation, individuals exhibited a reluctance to undertake further measures, resulting in their decision not to contribute their organs. Put simply, individuals just choose to maintain the existing state of affairs and refrained from altering the default choice (Thaler and Sunstein, 2008: 174-186).

Although facing economic disadvantages such as high inflation, low employment, and a significantly devalued currency is unfortunate, an economic crisis presents a valuable opportunity to examine behavioral economics concepts, specifically the status quo bias, as explored in this paper.

Given the utilization of macroeconomic data in this study, the analysis will encompass the entire country rather than being limited to a sample of the population used for experimental purposes.

2. Country Selection: Why Türkiye? Türkiye and the Global Crisis

Baker and others argue that the recent economic crisis is more severe than the 2008-2009 financial crisis and bears striking resemblance to the Great Depression of 1929-33 (Baker et al., 2020). Figure 1 illustrates that the Volatility Index at the start of 2020 is nearly equivalent to the levels observed during the 2008-2009 financial crisis.

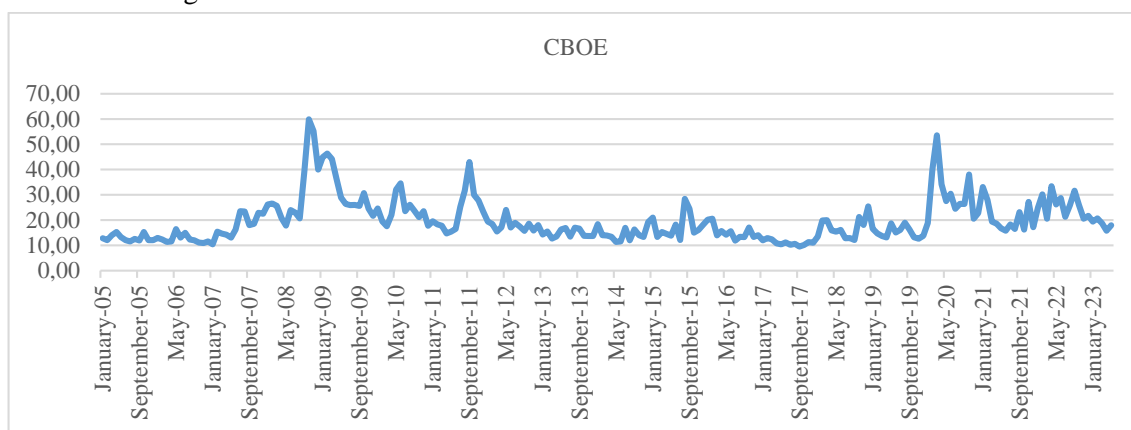

Figure 1: The Volatility Index

Source: CBOE Volatility, S&P Historical Data, investing.com (Accessed on 11.06.2023)

The VIX, also known as the Chicago Board Options Exchange Volatility Index (CBOE), is a metric that measures the level of volatility in the S&P 500 Index. The origin of this can be traced back to the research conducted by Menachem Brenner and Dan Galai in 1989 (Brenner and Galai, 1989). The significance of this lies in its ability to gauge the degree of stress or worry present in the stock market. Additionally, it is utilized for forecasting purposes as it serves as a leading indication. A high VIX number signifies investor anticipation of significant volatility in the stock market, whereas a low VIX reading shows investor anticipation of stability in the stock market.

Given that the VIX is nearly at the same level as it was the 2008-2009 crises period as depicted in Figure 1, it is reasonable to conclude that the market conditions during the 2008-2009 crisis and the subsequent economic crisis triggered by the Covid-19 Pandemic were highly comparable.

The Covid-19 virus was initially detected in China, making it the first country to report its presence. Subsequently, in March 2020, the World Health Organization officially declared it a pandemic. China, known for its stringent pandemic precautions, lifted all remaining restrictions on January 8, 2023, and has resumed international flights. However, the global population continues to experience the lingering effects of the pandemic, which has resulted in atypical and unpleasant economic circumstances, leading to a significant economic downturn for a large portion of the world.

Although the recent global economic and health crises is of utmost significance for the entire world, it coincided with a particularly difficult era for Türkiye, as the country was already grappling with a currency crisis since the conclusion of 2018. There is no doubt that the Turkish economy has been negatively impacted by other concerns, such as the refugee situation that began with events in Syria after 2011 and the failed coup attempt in 2016.

Contrary to the previous crises in 1994, 2001, and 2009, where the Turkish economy contracted, asset values plummeted, and output declined significantly, the 2018 crisis was characterized by a combination of low economic growth, difficulties in repaying debts, deteriorating investment performance, increasing unemployment, high inflation, and the devaluation of the Turkish Lira (Orhangazi and Yeldan, 2021). Due to the inadequate implementation of essential structural reforms, the Covid-19 pandemic that began in 2020 has exacerbated the challenges faced by the Turkish economy, hence highlighting its vulnerability more prominently.

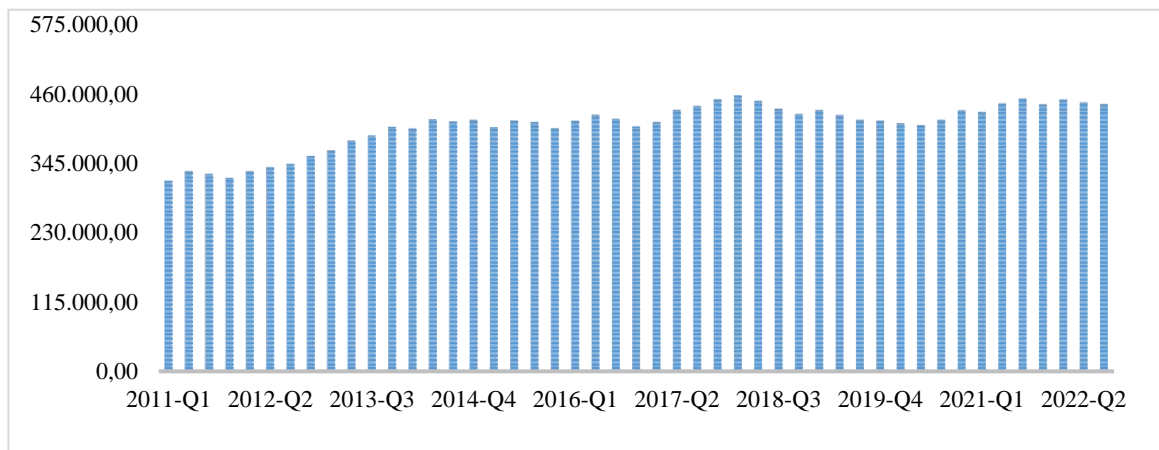
As of 2023, Türkiye continues to grapple with a significantly elevated inflation rate, devalued currency, current account deficit, heightened unemployment rate, and low growth rates. While many countries throughout the world face global difficulties, Türkiye stands out with its exceptionally high inflation rate. Given that high inflation rates lead to a decrease in the population's ability to purchase goods and services, Türkiye is an ideal choice for an investigation of the status quo bias.

3. An Overview of the Turkish Economy

The Turkish Economy has been significantly impacted by the recent crisis, as it was already facing substantial strain owing to its existing conditions. This section will provide an overview of the economic situation in Türkiye by discussing and explaining various macroeconomic indicators and related data.

Figure 2 illustrates the data on Türkiye's gross external debt from 2011 to 2022. The magnitude of a country's gross external debt is crucial as it diminishes the effectiveness of its investment, particularly for emerging nations, although not affecting the overall volume of investment (Pattillo et al., 2002). The presence of a substantial amount of external debt also gives rise to the issue of debt sustainability, which in turn leads the country to confront a multitude of issues and heightens its susceptibility (Loser, 2004). Figure 2 illustrates that Türkiye's external debt is steadily rising and has already reached 443 trillion Turkish Liras.

Figure 2: Gross External Debt of Türkiye

Source: Republic of Türkiye Ministry of Treasury and Finance (Accessed on 11.02.2023)

Figure 3 displays the exchange rates between the US Dollar and Euro in relation to the Turkish Lira from 2002 to 2023. By the end of 2022, the exchange rate between the United States Dollar (USD) and the Turkish Lira (TRY) was at approximately 18.78, while the exchange rate between the Euro (EUR) and the Turkish Lira (TRY) reached 20. The economic research implies that a devalued currency can have both positive and negative impacts on the economy. Although

Krugman and Taylor (1976) and Singh (2009) both propose that a devalued currency will have a detrimental impact on the economy, Sun and Kim (2018) discover varying effects in the short-run, medium-run, and long-run. In the short term, they recommend boosting industrial production, manufacturing, and employment. In the medium term, they observe that depreciation leads to inflation as consumer price, import price, producer price, and export price all rise. Lastly, in the long term, they highlight that depreciation has a negative impact on the economy due to reduced personal consumption, stock prices, and consumer confidence.

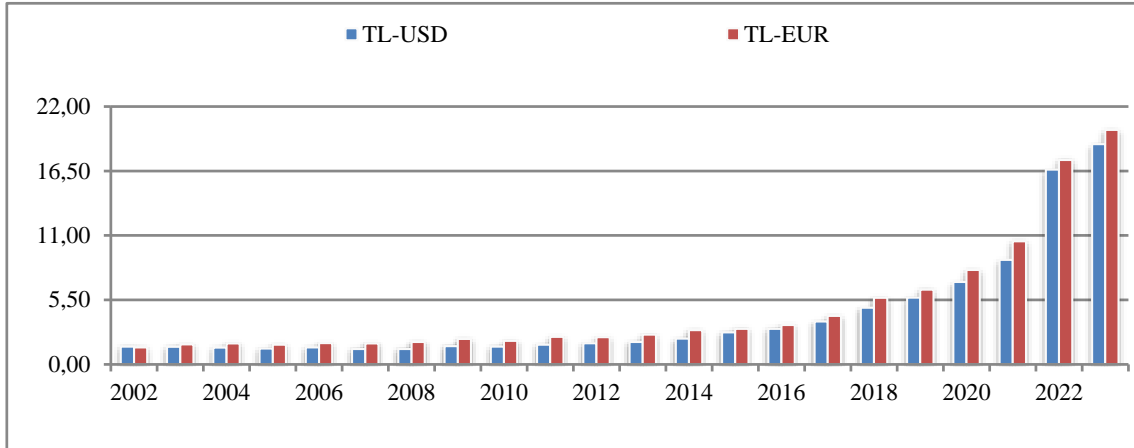

Figure 3: Euro and US Dollar Exchange Rates

Source: Central Bank of Republic of Türkiye (Accessed on 11.01.2023)

In addition, as stated by Kandil et al. (2007), if there is an anticipation of currency depreciation, it will have considerable negative impacts, including reduced growth of real output, a decrease in demand for exports and investment, and increased price inflation. However, if the changes in the currency rate are unexpected, it has an unbalanced impact on the economy. Unforeseen swings in the currency rate lead to a contraction in output growth, as well as a decrease in private consumption and investment, notwithstanding an increase in exports.

Figure 4 depicts the interest rate trends for personal bank loans from 2002 to 2022. Personal loans can be utilized to offset the decrease in individuals' salaries resulting from rising inflation. The reduced interest rate on personal loans facilitates loan acquisition and mitigates reluctance towards obtaining loans. Figure 4 illustrates that in 2020, interest rates on personal loans reached a record low of 15.78% due to the implementation of government programs by the Turkish government in response to the Covid-19 pandemic.

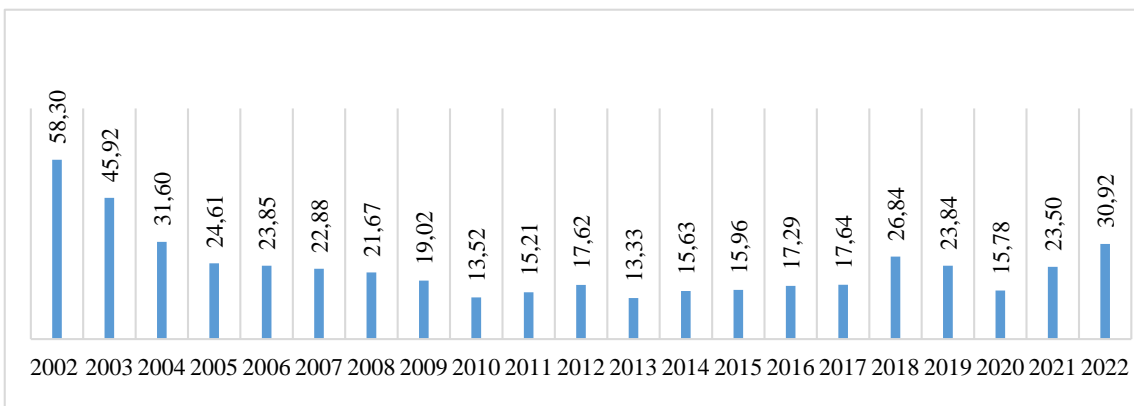

Figure 4: Interest Rates on Personal Banks Loans

Source: Central Bank of Republic of Türkiye (Accessed on 11.01.2023)

Due to the implementation of stringent measures in 2020, such as curfews and lockdowns, a significant number of individuals experienced unemployment and numerous businesses faced bankruptcy. In order to mitigate the impact of the challenging circumstances caused by the pandemic, the Turkish government has implemented a reduction in the interest rate applied to personal bank loans. Nevertheless, it has increased to 30.92% in 2022.

Figure 5 below illustrates that Türkiye currently holds the highest quarterly inflation rate among OECD countries in the 3rd quarter of 2022, standing at 81.1%. The issue arising from such a substantial inflation rate is the decline in purchasing power experienced by the country's population, notwithstanding the increase in their nominal income. Therefore, this raises the question of how such significant inflation impacts the correlation between consumption and income. Although diminished purchasing power is terrible for the community, it provides an excellent opportunity to test to see the applicability of the status quo bias.

The inflation rate is a metric that quantifies the speed at which the overall costs of goods and services are increasing, resulting in a decrease in purchasing power. The inflation rate is displayed in Figure 6 from 2015 to 2022. Central banks and governments commonly utilize the inflation rate as a gauge of the economic health. The inflation rate is commonly assessed by utilizing a price index, like the Producer Price Index (PPI) and/or the Consumer Price Index (CPI). The inflation rate can be expressed as a percentage change on a monthly, quarterly, or annual basis. This study uses the Consumer Price Index (CPI) to examine the consumer's status quo bias. The figure below displays the monthly rates of the CPI.

From Figure 6, it is evident that the inflation rate exhibits a rising pattern, with a noticeable surge in inflation starting in 2020 that is easily observable. Regrettably, Türkiye has encountered a significant surge in inflation rates throughout the year 2022. In October 2022, the Consumer Price Index (CPI) reached a peak of 85.51%.

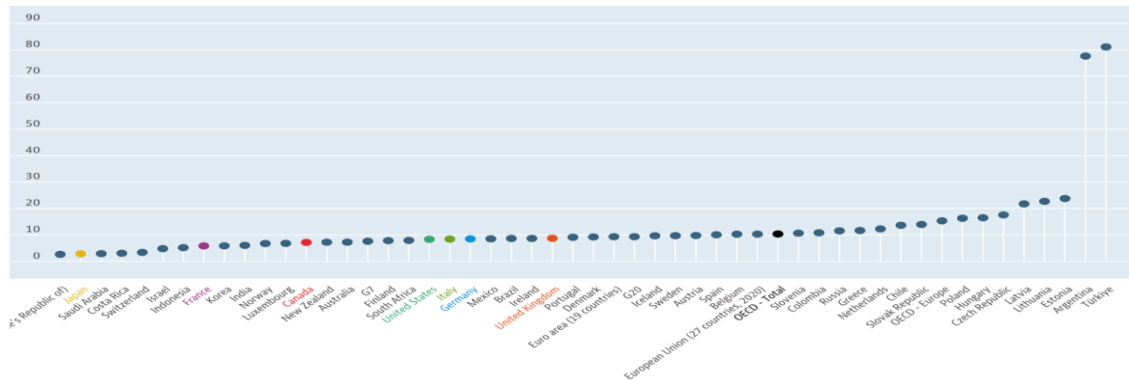

Figure 5: Inflation Rate in Türkiye and other OECD Countries
Source: OECD, Inflation Rate (CPI) (Accessed on 06.12.2022)

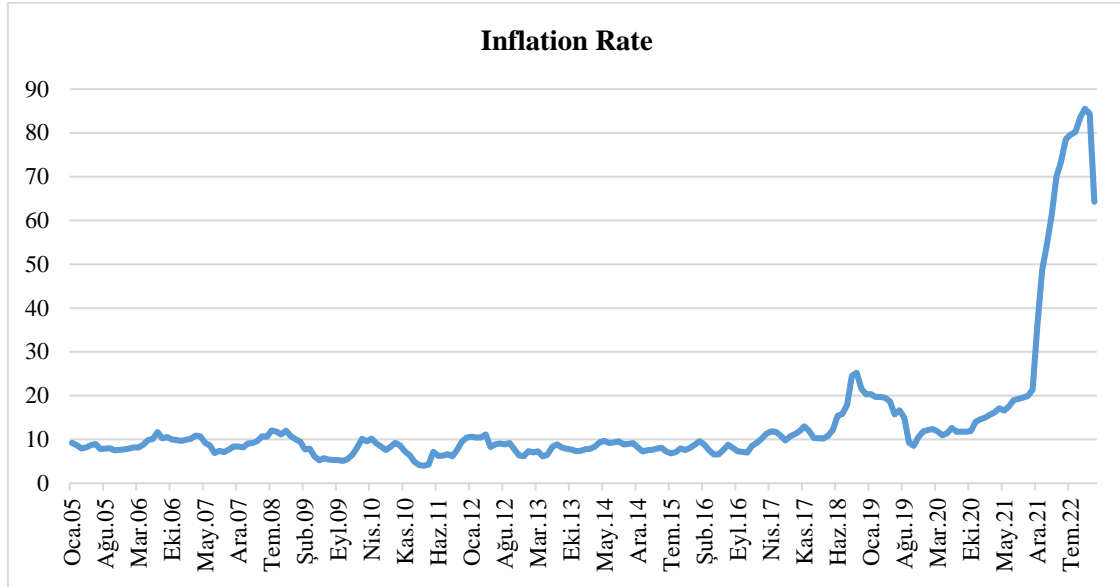

Figure 6: Inflation Rate

Source: Central Bank of Republic of Türkiye (Accessed on 11.01.2023)

4. Data and Methodology

There are numerous elements that influence private consumption. Guo and Papa (2010) identified household income, the expansion of the financial sector, employment in the service industry, and interest rates as the primary determinants of private consumption in China. Consumption can also be influenced by factors such as purposes, social environments, and historical background (Ribeiro et al. 2019).

This paper aims to analyze the correlation between consumption and income, effective exchange rate, inflation rate, credit card spending, and interest rate for personal loans. It employs common econometric techniques to empirically evaluate the concept of "status quo bias". The examination will utilize quarterly time series data from 2013 to 2022. Due to the unavailability of per capita data for all datasets at the required frequency, the study relies on country-level variables.

Table 1: Variable List

Variables	Definition of the Variables	Sources	Period	Category
Consumption	Natural logarithm of consumption spending	TURKSTAT	2013Q1-22Q2	Quarterly
Income	Natural Logarithm of GDP	TURKSTAT	2013Q1-22Q2	Quarterly
Inflation	Inflation Rate	CBRT	2013Q1-22Q2	Quarterly
Effective	Effective Exchange Rate	CBRT	2013Q1-22Q2	Quarterly
Card	Natural Logarithm of Credit Card Expenditure	CBRT	2013Q1-22Q2	Quarterly
Interest Rate	The interest rate for personal loans	CBRT	2013Q1-22Q2	Quarterly

The variables used in the analysis are listed in Table 1 as follows: consumption, income, inflation, credit card spending (Card), effective exchange rate (Effective), interest rate on personal loans (Credit), and volume of personal loans. Consumption is the dependent variable. Additionally, a dummy variable is included to assess the impact of the recent economic crisis followed by the

Covid-19 pandemic. The data for these variables is sourced from the CBRT and TURKSTAT. It is important to note that the natural log of consumption, credit card expenditure, and income is used in the analysis.

Given that the data set is a time series, it is crucial to ascertain whether there is a unit root present or not. To assess this, the Philips-Perron (PP) (1988) test was conducted using the Barnett Kernel method as the spectral estimation method. Additionally, the Augmented Dickey Fuller (ADF) and New-West Bandwidth unit root tests were employed. It was discovered that the dependent variable, Consumption, is stationary at the 1st difference, while the independent variables are stationary at varying degrees. Consequently, the ARDL (Autoregressive Distributed Lag) bounds test was chosen. In order to use this test the dependent variable has to be stationarity at the 1st difference, whereas the independent variables must be stationarity at different levels. The ARDL bounds test is used to examine the co-integration relationship.

Table 2 shows that the dependent variable, Consumption, is stationary at the first degree. The independent variables, Income and Card, are also stationary at the first degree. The variable Effective Exchange Rate is stationary at the level, while the Inflation Rate variable is stationary at the 2nd difference based on the results of the Philips-Perron unit root test. Additionally, the Inflation Rate variable is stationary at the first degree based on the ADF unit root test results.

Table 2: Unit Root Test Findings

ADF Unit Root Test Findings, Level				
Variable Name	t-Statistic cons.	Probability	T adf trend & intercept	Probability
Consumption	4.3020	1.0000	5.1176	1.0000
Inflation Rate	4.7550	1.0000	-0.2576	0.9890
Income	3.2234	1.0000	3.1882	1.0000
Interest Rate	-1.4922	0.5264	-2.1662	0.4935
Exchange Rate (Effective)	-0.0825	0.9439	-3.3742	0.0710
Card	7.9911	1.0000	4.1209	1.0000
ADF Unit Root Test Findings, 1 st Differences				
Variable Name	T adf intercept	Probability	T adf trend & intercept	Probability
Consumption	3.0252	1.0000	-4.7599	0.0026
Inflation Rate	-1.6985	0.4234	-2.2304	0.4593
Income	2.2590	1.0000	-5.5722	0.0003
Interest Rate	-5.0054	0.0002	-4.9271	0.0017
Exchange Rate (Effective)	-8.5815	0.0000	-8.5463	0.0000
Card	-0.2352	0.9245	-3.9342	0.0206
Phillips-Perron Unit Root Test Findings, Level				

Variable Name	Adj. t-Stat pp const.	Probability	Adj. t-Stat trend & const.	Probability
Consumption	4.3019	1.0000	8.3749	1.0000
Inflation Rate	3.6606	1.0000	2.3182	1.0000
Income	4.1803	1.0000	3.0011	1.0000
Interest Rate	-1.7474	0.3998	-2.4732	0.3387
Exchange Rate (Effective)	-0.5073	0.8785	-3.3927	0.0678
Card	9.0777	1.0000	7.4085	1.0000
Phillips-Perron Unit Root Test Findings, 1 st Differences and 2 nd Differences				
Variable Name	Adj. t-Stat pp const.	Probability	Adj. t-Stat pp trend & const.	Probability
Consumption	-3.6387	0.0100	-4.7654	0.0026
Inflation Rate	-0.6985	0.4234	-2.2304	0.4593
Income	-4.5584	0.0080	-5.5676	0.0003
Interest Rate	-5.0109	0.0002	-4.9333	0.0017
Exchange Rate (Effective)	-9.7258	0.0000	-12.0141	0.0000
Card	-1.1181	0.6980	-3.9503	0.0199
Inflation Rate 2 nd difference	-6.9893	0.0000	-7.4922	0.0000

Source: Own Calculations

5. Results

An investigation into the status quo bias for Turkish individuals is conducted using the ARDL bounds test. The study utilizes consumption as the dependent variable while income, inflation rate, credit card spending, the effective exchange rate, and the interest rates on personal loans are the independent variables. To evaluate any differences prior to and following the outbreak of Covid-19 pandemic a dummy variable is employed. Table 3 presents the results of the long run prediction, while Table 4 showcases the Error Correction form.

Table 3: ARDL Long Run Form and ARDL Bond Test Findings

Dependent Variable: Consumption				
Variable Names	Coefficient	Std. error	t-Statistic	Probability
Inflation	0.0016	0.0003	4.9654	0.0000
Income	0.9121	0.0247	36.9024	0.0000
Interest	-0.0048	0.0011	-4.3035	0.0002
Effective	0.0007	0.0003	1.7479	0.0914
Card	0.1095	0.0447	2.452	0.0207

Dummy	-0.0428	0.0188	-2.2665	0.0313
Adj. R²:	0.9993		Durbin-Watson est:	1.7006
Diagnostic test		Statistic		Probability
ARCH(1)		0.9827		0.3285
Ramsey Reset Test		0.0638		0.9026
Breusch-Godfrey Serial Corr. LM Test		1.8541		0.1767
Jarque-Bera Test		1.1154		0.5725

Source: Own Calculations

$$\text{Consumption} = 0.0016\text{Inflation} + 0.9121\text{Income} - 0.0048\text{Interest} + 0.1095\text{Card} + 0.0007\text{Effective} - 0.04280 \text{ Dummy}$$

The results of the ARDL co-integration test indicate a statistically significant long-run relationship between the variables (refer to Table 3). Specifically, a 1% increase in income leads to a 0.91 unit increase in consumption in the long run. Similarly, a 1% rise in credit card spending results in a 0.11 unit rise in consumption. Inflation and the effective exchange rate also contribute to an increase in consumption, while a rise in the interest rate for personal loans has a negative impact on consumption. Furthermore, the prediction results suggest that the consumption level was significantly affected by the pandemic and the ensuing economic crisis. These findings indicate that the global economic crisis followed by the Covid-19 had a detrimental effect on the consumption level.

Table 4: ARDL Error Correction Regression Findings

Dependent variable: Consumption				
No Constant & No Trend				
Variable Name	Coefficient	Std. error	t-Statistic	Probability
Interest	-0.0027	0.0006	-4.3736	0.0002
Effective	0.0015	0.0003	4.3514	0.0002
CointEq(-1)	-0.9903	0.046	-20.2554	0.0000

Source: Own Calculations

As indicated in Table 4, the error correction term coefficient is both negative and statistically significant, as anticipated. This suggests that any short-term shocks will be gradually corrected by around 0.99% in the long run, leading to an equilibrium state.

The presence of a structural break in the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) bound model can be determined using the CUSUM and CUSUM SQ test results. Analysis of Figure 7 and Figure 8 reveals a statistically significant and consistent relationship between the variables at a significance level of 5%. Therefore, it can be inferred that the model remains stable throughout the estimation period.

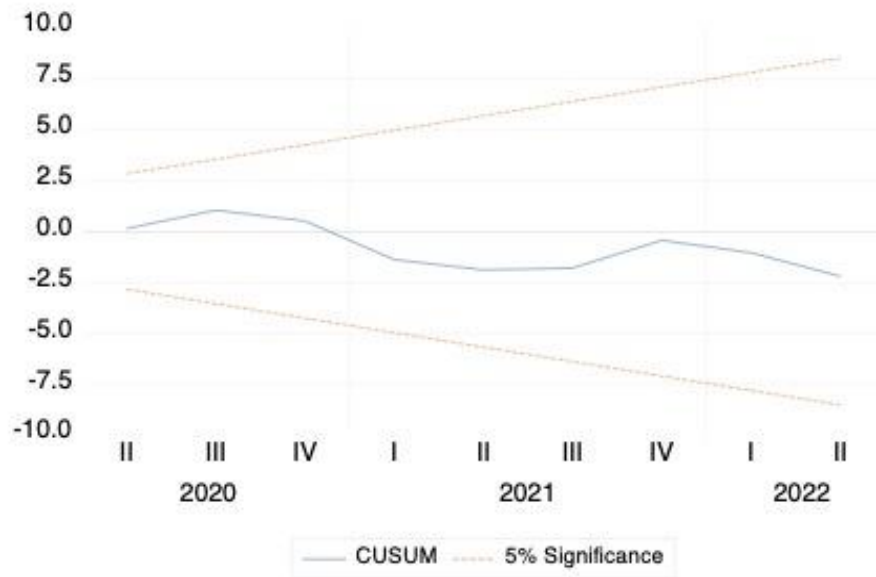

Figure 7: CUSUM
Source: Own Calculations

Figure 8: CUSUM of Squares
Source: Own Calculations

Conclusion and Discussion

This paper examines the validity of the status quo bias for individuals who live in Türkiye. The study investigates the relation between consumption and inflation rate, income, credit card expenditure, interest rate on personal loans, and effective exchange rate. By conducting the ARDL Bound Test, the analysis demonstrates that the time series data employed in this study supports a significant long-term relation between consumption and inflation rate, income, credit card expenditure, interest rate on personal loans, and effective exchange rate. Consequently, the data and the analysis support that the status quo bias holds in Türkiye, indicating that Turkish individuals prefer to maintain their current economic status. The estimation results reveal that, apart from their income, Turkish individuals are depended on credit card spending to uphold their status quo.

Thus, it can be concluded once again that people are irrational beings but rather want to maintain their status quo and compensate spending with loans even if the current income is not sufficient for the time being to keep their status quo. The study's findings indicate that despite a severe economic crisis and its resulting adverse conditions, individuals do not opt to reduce their consumption. Instead, they continue to consume, even if it means accumulating debt through different means such as credit cards. Consequently, it can be reaffirmed that individuals are not driven by rationality, but rather by a desire to maintain their social standing and offset their spending through loans, even when their current incomes are insufficient.

Furthermore, the findings align with Vaskovskyi's (2020) research on status quo bias in Latvia during the 2008-2009 financial crisis. Therefore, future studies should consider conducting a comparative analysis using panel data to examine the variations in status quo bias across different countries and country groups. This approach will provide insights into the extent to which countries are inclined towards maintaining the status quo and their vulnerability based on their development status. Additionally, it is recommended to investigate any changes in the determinants of consumption by testing the status quo bias before and after the crisis, after a significant period of time has passed.

Bibliography

- Baker, S. R., Farrokhnia, R. A., Michaela Pagel, M., and Yannelis, C. (2020). How does household spending respond to an epidemic? Consumption during the 2020 COVID-19 Pandemic, *The Review of Asset Pricing Studies*, 10(4), 834–862. <https://doi.org/10.1093/rapstu/raaa009>.
- Brenner, M., and Galai, D. (1989). New financial instruments for hedging changes in volatility. *Financial Analysts Journal*. 45 (4), 61-65. doi:10.2469/faj.v45.n4.61.
- Central Bank of Republic of Türkiye (2023). Exchange Rates, Inflation Rate (CPI), Interest Rate on Personal Loans, January. Access adress: www.cbirt.gov.tr/en.
- Dean, M., Kıbrıs, Ö., and Masatlioglu, Y. (2017). Limited attention and status quo bias, *Journal of Economic Theory*, 169(C), 93-127.
- Guo, K., and Papa, N. (2010). Determinants of China's Private Consumption: An International Perspective. *IMF Working Paper*. 10/93.
- Investing.com. (2023, June). Volatility S&P Historical Data. <https://www.investing.com/>

- Johnson, E.J., and Goldstein, D.G. (2004). Defaults and donation decisions. *Transplantation*, 78 (12), 1713-1716.
- Kandil, M., Berument, H., and Dincer, N.N. (2007). The effects of exchange rate fluctuations on economic activity in Türkiye, *Journal of Asian Economics*, 18 (3), 466-489. <https://doi.org/10.1016/j.asieco.2006.12.015>.
- Kang, W. C., Park, W. H., and Song, B. K. (2018). The effect of incumbency in national and local elections: Evidence from South Korea. *Electoral Studies*, 56, 47-60. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2018.09.005>.
- Krugman, P., and Taylor, L. (1976). Contractionary Effect of Devaluation. *Journal of International Economics*, 8.
- Loser, C.M. (2004). External Debt Sustainability: Guidelines for Low- and Middle-income Countries, G-24 Discussion Paper Series 26, *United Nations Conference on Trade and Development*.
- Orhangazi, Ö., and Yeldan, A.E. (2021). Re-Making of the Turkish economic crisis. *Development and Change* 0(0): 1–44. doi:10.1111/dech.12644.
- Ortoleva, P. (2010). Status quo bias, multiple priors and uncertainty aversion. *Games and Economic Behavior*, 69(2), 411-424. <https://doi.org/10.1016/j.geb.2009.11.007>.
- Pattillo, C., Poirson, H., and Ricci, L. (2002). External debt and growth. *Review of Economics and Institutions*, 2. doi:10.5202/rei.v2i3.45.
- Phillips, P. C. B., and Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75, 335-346.
- Republic of Türkiye Ministry of Treasury and Finance (2023). <https://en.hmb.gov.tr>. (Accessed on 11.02.2023).
- Ribeiro, A.P., Harmsen, R.O., Carreón, J.R., and Worrell, E. (2019). What influences consumption? Consumers and beyond: Purposes, contexts, agents and history. *Journal of Cleaner Production*, 209, 200-215.
- Samuelson, W., and Zeckhauser, R. J. (1988). Status quo bias in decision making. *Journal of Risk and Uncertainty*, 1, 7-59.
- Singh, S. (2009). Depreciation of the Indian currency: Implications for the Indian economy. *World Affairs: The Journal of International Issues*, 13(2), 148–165. <https://www.jstor.org/stable/48505193>.
- Sun, W., and Kim, G. (2018). Assessing the effects of exchange rate depreciation on the US economy: Evidence from a factor-augmented VAR model, *Journal of Economic Studies*, 45 (6), 1242-1271. <https://doi.org/10.1108/JES-04-2017-0081>.
- The Organization for Economic Co-operation and Development (OECD). (2022). Inflation (CPI) (indicator), December. doi: 10.1787/eee82e6e-en.
- Thaler, R. H., and Sunstein, C. R. (2008). *Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, And Happiness*. Penguin Books.
- Turkish Statistical Institute (TURKSTAT) (2023). February. <https://www.tuik.gov.tr>.
- Vaskovskyi, A. (2020). *Analysis of the Status Quo Behavioral Concept During the Global Economic Crisis*, Prague Economic Papers 30(2), 133-155. doi: 10.18267/j.pep.75.

Xiong, Y. (2022). Status quo bias in behavioral economics and its applications. *BCP Business & Management*, 25, 352–356. <https://doi.org/10.54691/bcpbm.v25i.1842>.

Financial disclosures

The author declared that this study did not receive any financial support.

Acknowledgements

The author have nothing to acknowledge of any persons, grants, funds, institutions.

Yazar/Author

Nurcan YILMAZ* Özgür KILINÇ**

Makale Adı/Article Name

Online Marka Savunuculuğu ve Beş Büyük Kişilik Özelliği Üzerine
Nicel Bir Araştırma

*A Quantitative Research on Online Brand Advocacy and the Big Five
Personality Traits*

ÖZ

Müşteriler, markaya yönelik olumlu deneyimlerini ve memnuniyetlerini marka savunuculuğu aracılığıyla yansıtmaktadır. Marka savunuculuğu, marka ile ilgili olumlu ağızdan ağıza iletişim pratiği ve müşteri desteğinin somutlaşması olup markayla ilgili deneyim ve memnuniyetin çevrim dışı / içi bir şekilde başkalarına aktarılmasını kapsamaktadır. Bu çerçevede markanın, müşteri tarafından yoğun bir biçimde içselleştirilmesi ve müşterinin markaya güven duyması marka savunuculuğunu şekillendirmektedir. Öte yandan her müşteri birbirinden farklı kişilik özelliklerine sahiptir. Söz konusu kişilik özelliklerini marka savunuculuğu kapsamında değerlendirmek önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, online marka savunuculuğu ve beş büyük kişilik özelliği arasındaki ilişki ile online marka savunuculuğunun ve beş büyük kişilik özelliğinin demografik değişkenler açısından farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Veriler, kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak anket yoluyla toplanmış ve toplam 415 katılımcıdan elde edilen veriler analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda online marka savunuculuğu ve beş büyük kişilik özelliği arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Diğer yandan online marka savunuculuğu ile beş büyük kişilik özelliğinin alt boyutlarından biri olan "sorumluluk" arasında pozitif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Bunların yanı sıra online marka savunuculuğunun cinsiyet ve eğitim durumu değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği ancak yaş ve gelir durumu değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Beş büyük kişilik özelliğinin ise demografik değişkenler açısından anlamlı bir farklılık göstermediği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Marka Savunuculuğu, Online Marka Savunuculuğu, Beş Büyük Kişilik Özelliği, Marka

ABSTRACT

Customers reflect their positive experiences and satisfaction with the brand through brand advocacy. Brand advocacy is the practice of positive word-of-mouth communication and the embodiment of customer support regarding the brand and includes the transfer of experience and satisfaction with the brand to others in an offline / online manner. In this context, the intense internalization of the brand by the customer and the customer's trust in the brand shape brand advocacy. However, each customer has different personality traits. It is important to evaluate these personality traits within the scope of brand advocacy. Therefore, in this study, the relationship between online brand advocacy and the big five personality traits and whether online brand advocacy and the big five personality traits differ in terms of demographic variables were analysed. Data were collected by a survey using the convenience sampling method, with a total of 415 participants analyzed. As a result of the research, it was determined that there was no significant relationship between online brand advocacy and the big five personality traits. On the other hand, it was determined that there was a positive and low-level significant relationship between online brand advocacy and "conscientiousness", one of the sub-dimensions of the big five personality traits. In addition, it was concluded that online brand advocacy showed a significant difference according to gender and education level variables, but did not show a significant difference by age and income variables. It has been revealed that the big five personality traits do not show a significant difference in terms of demographic variables.

Keywords: Brand Advocacy, Online Brand Advocacy, Big Five Personality Traits, Brand

* Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, nurcan.gunay@inonu.edu.tr

** Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, ozgur.kilinc@inonu.edu.tr

Extended Abstract

Brands offer symbolic or functional values to consumers. While symbolic values are related to the meaning created by the brand, functional values are related to the practical benefits offered by the brand. Consumers tend to engage in “brand advocacy” for some brands due to features such as symbolic or functional value, price, quality and design. In other words, some consumers defend various brands.

Advocacy is an important step forward in the relationship that develops between a brand and its customers (Urban, 2005, p. 157). Brand advocacy can generally be interpreted as reflecting the positive bond that customers have developed towards a particular brand. Customers may reflect the positive bond they have towards the brand when there is a criticism or negative comment about the brand. Brand advocacy, which emphasizes a bond established between the customer and the brand, includes more than recommending the brand through word of mouth or electronic word of mouth. Advocacy, which is shaped within the framework of responding to negative comments about the brand and promoting the brand on the basis of “intense feelings” about the brand, in a sense, embodies “brand love.” With digitalization, it also takes place online and various contents are generated on the basis of brand advocacy on social media platforms.

The characteristics that distinguish individuals from others are described as personality traits. Although there are various approaches to personality traits, this study is based on the big five personality traits: “Extroversion”, “agreeableness”, “conscientiousness”, “emotional stability” and “openness to experience.” Various studies have been conducted within the framework of the relevant personality traits and brand communication (Milas and Mlačić, 2007; Mulyanegara et al., 2009; Matzler et al., 2011; Doss and Cartens, 2014). In this study, the relationship between online brand advocacy and the big five personality traits and whether online brand advocacy and the big five personality traits differ in terms of demographic variables were analysed. In this context, a survey research was conducted.

A questionnaire was prepared for the data collection process. The items regarding the big five personality traits in the questionnaire were adapted from Gosling et al. (2003), and the items regarding online brand advocacy were adapted from Wilk et al. (2019). Data obtained from 415 participants were analyzed in the study. Two pilot tests were conducted within the scope of the research. In the first test, it was determined that the Cronbach’s Alpha value of the items regarding the big five personality traits was low. In this context, while in Gosling et al.’s (2003) study, these traits were measured with five dimensions and 10 items, in this study, five dimensions were measured with 16 items. In other words, since the reliability level of the scale was low, various statements in the scale were revised and the second pilot test was carried out with 50 participants. It was found that the Cronbach’s Alpha value of the online brand advocacy scale was .929 and the big five personality Traits scale was .729.

Exploratory Factor Analysis (EFA) was conducted to test the construct validity of the online brand advocacy scale and to reveal its factor structure. Accordingly, it was concluded that online brand advocacy has valid features. On the other hand, “brand defense” is the first sub-dimension and explains 54.399% of the variance, “brand information sharing” is the second sub-dimension and explains 11.480% of the variance, “brand positivity” is the third sub-dimension and explains 8.936% of the variance.

As a result of the research, it was determined that there was no significant relationship between online brand advocacy and the big five personality traits. On the other hand, it was determined that there was a positive and low-level significant relationship between online brand advocacy and “conscientiousness”, one of the sub-dimensions of the big five personality traits. In addition, it was concluded that online brand advocacy showed a significant difference according to gender and education level variables, but did not show a significant difference according to age and income variables. It has been revealed that the big five personality traits do not show a significant difference in terms of demographic variables.

One of the salient findings of the study is that although the literature emphasizes that extroverted people are more prone to brand advocacy (Fuggetta, 2012, p. 16), this hypothesis was not confirmed in the study. A similar result is also valid for the dimensions of agreeableness and openness to experience.

Personality traits are important for brand advocacy. Although the study revealed that there is no positive and significant relationship between online brand advocacy and the big five personality traits, except for

the conscientiousness dimension, it should be noted that the psychographic characteristics of the target audience are important for brands. It would not be wrong to say that psychographic characteristics also include consumer personality traits. The main limitation of the study is that the participants were reached through convenience sampling technique. This sampling technique limits the generalizability of the results. In future studies on the subject, online brand advocacy can be examined on the basis of a qualitative approach or on the basis of more participants.

Giriş

Markalar, tüketicilere sembolik ya da işlevsel değerler sunmaktadır. Sembolik değerler, daha çok markanın oluşturduğu anlam ile ilişkili iken işlevsel değerler, markanın pratik olarak sunduğu faydalar ile ilişkilidir. Tüketiciler; sembolik ya da işlevsel değer, fiyat, kalite, tasarım gibi özelliklerden dolayı bazı markalara yönelik “marka sadakati”nden daha fazlasını ifade eden “marka savunuculuğu” pratiğini somutlaştırmaktadır. Diğer bir deyişle bazı tüketiciler, çeşitli markaları savunmaktadır.

Markaya yönelik anlam ve kişisel deneyim, tüketici ile marka arasında bir bağlantı veya ilişki oluşturabilmektedir (Turri vd., 2013, s. 201). Bu doğrultuda savunuculuk, bir marka ile müşterileri arasında gelişen ilişkide ileriye doğru atılan önemli bir adım olmaktadır (Urban, 2005, s. 157). Marka savunuculuğu ise bir markayı tavsiye etme niyetinde bir adım daha ilerisini temsil etmekte olup (Bilro, 2018, s. 208) bir marka hakkında coşkulu duygular besleyen tüketicilerin onu başkalarına tanıtmaya ve ona karşı çıkanlara karşı savunmaya çalıştığında ortaya çıkmaktadır (Singh ve Trinchetta, 2020, s. 299). Tüketici ile marka arasında kurulan bir bağı vurgulayan marka savunuculuğu, markayı ağızdan ağıza iletişim ya da elektronik ağızdan ağıza iletişim yoluyla tavsiye etmeden daha fazlasını içermektedir. Markaya yönelik olumsuz yorumlara yanıt verme, markaya ilişkin sahip olunan “yoğun duygular” temelinde markayı tanıtmaya çerçevesinde şekillenen savunuculuk, bir anlamda “marka aşkını” somutlaştırmaktadır. Kumar vd.’nin (2023, s. 5) ifade ettiği üzere bir markanın gücü savunuculuk yoluyla yansıtılmakta olup savunuculuk, tüketicileri belirli bir marka hakkında olumlu görüşler sunmaya teşvik eden düşüncelerle desteklenmektedir. Bu durum dijitalleşme ile birlikte çevrim içi bir şekilde de gerçekleşmekte ve sosyal medya platformlarında markalar ile ilgili savunuculuk temelinde çeşitli içerikler oluşturulmaktadır. Dolayısıyla pazarlama açısından ürün ve hizmetlere yönelik marka savunuculuğu önemli olup (Jillapalli ve Wilcox, 2010, s. 328) pazarlama uygulayıcılarının öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır (Kumgliang ve Khamwon, 2022, s. 137).

Bireyleri, diğer bireylerden ayıran özellikler kişilik özellikleri olarak nitelendirilmektedir. “Kişilik özellikleri, belirli koşullar altında belirli şekillerde tepki verme eğilimini yansıtan nispeten kalıcı düşünce, duygu ve davranış kalıplarıdır” (Roberts, 2009, s. 140). Kişilik özelliklerine yönelik çeşitli yaklaşımlar mevcut olmakla birlikte bu çalışmada beş büyük kişilik özelliği olarak nitelendirilen “dışadönüklük”, “uyumluluk”, “sorumluluk”, “duygusal istikrar” ve “deneyime açıklık” temel alınmıştır. Bahsi geçen kişilik özellikleri ve marka iletişimi çerçevesinde çeşitli araştırmalar yürütülmüştür (Milas ve Mlačić, 2007; Mulyanegara vd. 2009; Matzler vd., 2011; Doss ve Cartens, 2014). Çalışmada, online marka savunuculuğu ve beş büyük kişilik özelliği arasındaki ilişki incelenmektedir. Bununla birlikte online marka savunuculuğunun ve beş büyük kişilik özelliğinin demografik değişkenler açısından farklılaşıp farklılaşmadığı çalışmada değerlendirilmektedir. Bu çerçevede bir tarama araştırması gerçekleştirilmiştir.

1. Online Marka Savunuculuğu

Savunuculuk, başkalarını bir kişiye, kuruma veya fikre olumlu bakmaya veya bakış açısını kabul etmeye ikna etmek amacıyla bir bireyi, kurumu veya fikri kamuya açık olarak temsil etme eylemidir (Edgett, 2002, s. 1). Savunuculuk faaliyeti herhangi bir fikir çerçevesinde gerçekleşebileceği gibi markaya yönelik de gerçekleşebilmektedir. Savunuculuk, marka gücünü göstermekte olup savunuculuğun temelinde müşterilerin marka hakkında konuşmasını sağlayan değerler yer almaktadır (Bhati ve Verma, 2020, s. 153). Bu kapsamda; güçlü, tutkulu, açık, sürekli olan ve başkalarının görüşlerini olumlu yönde etkilemeyi amaçlayan savunuculuk açık bir hedef olup olumlu ağızdan ağıza iletişimin “aşırı” bir formu olarak adlandırılmaktadır (Sweeney, 2020, s. 139-140). “Marka savunuculuğu, bir tüketicinin bir markayı tavsiye etme, tanıtmaya, kulaktan kulağa yayma ve / veya bir markayı eleştirilere karşı savunmasını içeren gönüllü davranışta bulunma derecesidir” (Aljarah vd., 2022a, ss. 586-587), bir müşterinin markayı başkalarına tanıtmayı ve onu kötüleyenlere karşı savunma isteğidir (Cross ve Smith, 1995).

Tüketicilerin markayı kendi topluluklarına tavsiye etme derecesi olarak tanımlanan marka savunuculuğu, yüksek marka sadakati ve güçlü olumlu elektronik ağızdan ağıza iletişim ile karakterize edilmektedir (Awad ve Fatah, 2015, s. 37). Wallace vd. (2012, s. 131), ağızdan ağıza iletişimi marka savunuculuğunun bir biçimi olarak adlandırmaktadır. Ağızdan ağıza iletişim, ürün veya hizmeti sunan markadan bağımsız olarak kişiler arasında ürün ve hizmetlerle ilgili iletişimdir (Silverman, 2001, s. 25). Javed vd. (2015) ise marka savunuculuğunu ağızdan ağıza iletişimin daha üst formu olarak nitelendirmektedir. Çevrim içi veya çevrim dışı etkileşimde bir markayla ya da ürünle ilgili olumlu ağızdan ağıza bilgilerin müşteriye iletilmesi savunuculuğu oluşturmaktadır (Sashi vd., 2019, s. 1250). Savunuculuk, olumlu ağızdan ağıza iletişim faaliyeti ile ilişkilidir. Bahsi geçen faaliyet bir markayla ilgili içeriğin çevrim dışı / içi bir şekilde başkalarına aktarılmasını kapsamaktadır. Bu faaliyet markayı tavsiye etme, markanın herhangi bir işlevini vurgulama ya da sunduğu sembolik faydayı aktarma şeklinde olabilir. Öte yandan savunuculuk, olumlu ağızdan ağıza iletişim pratiğinden farklılık göstermektedir. Savunuculuk, olumlu ağızdan ağıza iletişimden daha güçlü, kalıcı ve ilişkisel olup markayla güçlü bir içselleştirilmiş kimlik duygusuyla motive edilmektedir (Sweeney, 2020, s. 150). Marka savunuculuğunu şekillendiren önemli faktörlerden biri de markaya yönelik güvenden etkilenen olumlu tutumlar olmaktadır (Chiosa ve Anastasiei, 2018, s. 134). Dolayısıyla savunuculuk, markanın tüketici tarafından yoğun bir biçimde içselleştirilmiş olduğunu ve tüketicinin markaya güven duyduğunu vurgulamaktadır.

Savunuculuk, hem sosyal hem de fiziksel olarak gerçekleşebilmektedir. Sosyal savunuculuk, markanın başkalarına tavsiye edilmesini veya başkaları tarafından markaya zarar verilmesini; fiziksel savunuculuk ise markanın ürünlerini satın almayı ve kullanmayı içermektedir (Katz, 1994’ten akt. Stokburger-Sauer vd., 2012, ss. 410-411). Bhati ve Verma (2020, s. 153) savunuculuğun öncülleri arasında kişisel, ilişkisel ve sosyal faktörlerin yer aldığını ifade etmektedir. Marka savunucuları, markaya son derece sadık olup onların marka ile olan ilişkileri markadan işlevsel faydalar elde etmekten çok daha fazlasıdır (Mahmood ve Haider, 2020, s. 291). Ruscitus (2006, s. 49) “marka savunuculuğu piramidi” olarak adlandırdığı piramidin tabanında “markayı benimseyenler”in, ikinci basamakta “marka hayranları”nın, son basamakta ise “marka savunucuları”nın yer aldığını belirterek, benimseyenlerin, markayı düzenli olarak kullananlar olduğunu; hayranların, markaya yüksek derecede yakınlık ve sadakat sergilediğini; savunucuların ise güçlü marka deneyimi ve memnuniyetine sahip olduğunu dile getirmektedir.

Bir markanın savunucuları arasında kurum yöneticileri, ortaklar, çalışanlar ve müşteriler yer alabilir (Geysler, 2021). Öte yandan marka savunucuları genellikle “sıradan” insanlar olup markayı sadece sevmek ve kullanmak ile kalmayıp başkaları ile de marka deneyimini paylaşmayı istemektedir (Burns, 2016, s. 59). Marka savunucuları, “dikkate alabilecekleri tüm tedarikçiler arasından bir tedarikçiyi seçen ve ona en yüksek harcama payını veren, başkalarına ilişkin ne kadar olumlu olduğunu ve bundan ne kadar değer ve fayda elde ettiklerini informel olarak anlatan tüketicilerdir” (Lowenstein, 2011, s. 112). Marka savunucuları, markayı tavsiye etmek için ağızdan ağıza iletişimden yararlanmakta ve markaya güven duymaktadır (Cant vd., 2014, s. 535). Fuggetta (2012, s. 16) marka savunucularının özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır:

- Geniş bir sosyal ağı sahiptir.
- Sosyal medyayı yoğun bir şekilde kullanır.
- Verimli içerik üreticileridir ve aktif bir şekilde paylaşım yapar.
- Marka bilinçleri yüksektir.
- Diğer müşterilere kıyasla yenilikçi ürün ve hizmetleri daha erken benimseme eğilimindedir.
- Karizmatik, iyimser, dışa dönük ve maceracıdır.
- Genç olma eğilimindedir.

Marka savunucularının özellikle sosyal medyayı yoğun bir şekilde kullandıklarına, içerik ürettiklerine ve dışa dönük olduklarına yönelik çıkarımlar dikkat çekmektedir. Bu çerçevede marka savunuculuğunun dijital boyutuna değinmek gerekmektedir. Bir markaya yönelik savunuculuk çevrim dışı bir şekilde gerçekleşebileceği gibi çevrim içi bir şekilde de gerçekleşebilir. Sosyal medya, marka savunuculuğunu kullanıcı içeriği zeminine taşımıştır. Söz konusu içerikler beğeni, yorum ve değerlendirme şeklinde olabilir (Aljarah vd., 2022b). Marka savunucuları oluşturdukları içerikler ile sosyal medyada markayı tanıtabilmekte, savunabilmekte ya da tavsiye edebilmektedir. Marka savunuculuğunun kurumlara sunduğu faydalar arasında “müşteri memnuniyeti ve güveninde artış”, “organik kanallardan satışlarda artış”, “daha güçlü etkileşim ve dönüşüm oranları” ile “markayı savunan bir satış ve pazarlama topluluğu” yer almaktadır (iED Team, 2022).

Sosyal medya, müşterilerin özellikle bir marka hakkında tartışmak için birbirleriyle doğrudan iletişim kurmaları için yeni yollar sunmaktadır (VanMeter vd., 2015, s. 72). Sosyal medya çağı, kullanıcı içeriğinin oluşturulmasını ve çevrim içi ağlarda bilginin dolaşımını artırmıştır (Saini ve Arasanmi, 2021, s. 119). Sosyal medya, marka savunucuları tarafından üretilen olumlu mesajları hızlı bir şekilde dağıtmak için güçlü bir mekanizma sunmakta olup (Burns, 2016, s. 58) kullanıcı tarafından üretilen içerik, tüketicinin marka algısını şekillendirme potansiyeline sahiptir (Smith vd., 2012, s. 102). Bazı tüketicilerin markanın sosyal medya sayfasında etkileşime girmesini sağlayan motivasyonlardan biri de markayı savunmaktır (Rasheed Gaber vd., 2019, s. 303). Tüketiciler, sosyal medyada marka mesajlarını, anlamlarını doğrulayan ve güçlendiren savunuculuk eylemleri gerçekleştirebilir (Kwon vd., 2017, s. 13). Savunuculuk, bloglarda ve sosyal medya yorumlarında görüş yazarken tekrarlanan satın almalar ve ağızdan ağıza tavsiyeler şeklinde de gerçekleşebilir (Rini ve Sembiring, 2023, s. 913). Online marka savunuculuğu ile ifade edilen marka savunuculuğunun internet aracılı bir biçimde gerçekleşmesidir. Özellikle sosyal iletişim platformları marka savunuculuğu deneyimini somutlaştırmaktadır.

Online marka savunuculuğu, “bir markanın ve bu markanın çıkarlarının, markaya yönelik geçmişte ya da güncel deneyimi bulunan bir müşteri tarafından güçlü, etkili, amaçlı ve teşvik edilmeden çevrim içi temsili olup markayı savunmayı ve marka adına konuşmayı içermektedir” (Wilk vd., 2019, s. 419). Online marka savunuculuğunun “marka pozitifliği”, “markayı koruma”,

“olumlu sanal ifadeler” ve “marka bilgi paylaşımı” olmak üzere dört boyutu bulunmakta olup bahsi geçen boyutlara aşağıda değinilmektedir (Wilk vd., 2019, s. 422):

- Marka pozitifliği: Marka hakkında olumlu ve markayı öven iletişim, markanın onaylanmasıdır.
- Markayı koruma: Markanın çıkarlarının en iyi şekilde korunması, markanın proaktif ve reaktif bir şekilde savunulmasıdır.
- Olumlu sanal ifadeler: Markayı destekleyen sanal göstergelerin kullanılmasıdır (emoji vb.)
- Marka bilgisi: Marka ile ilgili bilgilerin sunulmasıdır.

Online marka savunuculuğunun dört boyutu; markaya yönelik olumlu ifadelere yer vermekten, markayı korumaya; markaya yönelik olumlu sanal ifadeler kullanmaktan, marka bilgisi sunmaya kadar çeşitli faaliyetleri içermektedir. Bu kapsamda online marka savunuculuğunun markayı olumlama, bilgi sunma ve markayı koruma şeklinde gerçekleştiği söylenebilir. Roy vd. (2023, s. 819) markayı koruma, tüketici-marka ilişkisinde tüketicilerin, sevdikleri markalarla eleştiriler, marka başarısızlığı ve yanlış davranışlar gibi olumsuz durumlar ile karşılaştıklarında bu tür “iddiaların” geçerliliğine bakılmaksızın yaptıkları olumlu atıflar olarak tanımlanmaktadır.

Çevrim içi marka savunuculuğu, tüketiciler tarafından marka deneyimlerine dayalı olarak gönüllü olarak başlatıldığından ücretli etkileyenlerin diğer viral pazarlama faaliyetlerinden farklıdır (Wong ve Hung, 2023, s. 345). Çevrim içi tüketiciden tüketiciye (C2C) iletişim yoluyla tüketiciler marka savunuculuğu sürecine dahil olmaktadır (Wilk vd., 2018, s. 99). Bununla birlikte online marka savunuculuğu elektronik ağızdan ağıza iletişim ile yoğun düzeyde ilişkili olsa da ondan farklı bir süreci vurgulamaktadır. Elektronik ağızdan ağıza iletişim, çeşitli çevrim içi forumlarda, sosyal medya ağlarında, bloglarda, tüketici incelemelerinde ürün, marka veya kurumla ilgili içeriğin, beyanların, tavsiyelerin, iddiaların ve incelemelerin paylaşılmasını içermektedir (Swaminathan ve Dokumaci, 2021, s. 260). Online marka savunuculuğunda derin bir görüşe sahip olunması ve müşterilerin bir markayla ilgili kendi deneyimlerine dayanarak derinlemesine bilgi paylaşılması onu elektronik ağızdan ağıza iletişimden ayırmaktadır (Wilk vd., 2021, ss. 1979-1980).

Çevrim içi marka savunuculuğu, tüketicilerin belirli bir markaya yönelik tutkulu duyguları ve bir marka topluluğuna katılım düzeyleri ile başlatılabilir (Wong, 2023, s. 5). Marka savunuculuğuna dahil tüketiciler, markayı arkadaşlarına tavsiye edebilir, satın aldıkları ürünler aracılığıyla olumlu değerlendirebilir, kişisel sosyal medya hesaplarında markayı onaylayabilir ve eleştirilere karşı savunabilir (Mathur vd., 2023, s. 1078). Online marka savunuculuğunu değerlendirdikten sonra beş büyük kişilik özelliğine değinmek doğru olacaktır.

2. Beş Büyük Kişilik Özelliği

“Kişilik, bireyin karakteristik düşünce, duygu ve davranış kalıpları ile bu kalıpların arkasında saklı olan ya da olmayan psikolojik mekanizmalardır” (Funder, 2001). Kişilik özellikleri ise genel düşünce, duygu ve davranış kalıplarındaki bireysel farklılıklar olup (Briley ve Tucker-Drob, 2014, s. 1303) bireyin kim olduğunu yansıtarak duygusal, davranışsal ve bilişsel tarzı belirlemektedir (Mount vd., 2005, s. 449). Beş büyük kişilik özelliğinin, kişiliğin bireysel farklılıkların incelenmesi için birlikte anlamlı bir sınıflandırma sunan nispeten bağımsız beş boyuttan oluştuğu belirtilmektedir (Erdheim vd., 2006, s. 260). Beş büyük kişilik çerçevesi, kişiliği en geniş soyutlama düzeyinde temsil eden beş geniş faktöre sahip hiyerarşik bir kişilik özellikleri modelidir. Modelde; “dışadönüklük”, “uyumluluk”, “sorumluluk”, “duygusal istikrar” ve “deneyime açıklık” olmak üzere beş faktör ön plana çıkmaktadır (Gosling vd., 2003). Model,

bir kişinin kişiliğini birlikte tanımlayan beş faktörü birbirinden ayırmaktadır (Peeters vd., 2006, s. 190). Bahsi geçen faktörlere aşağıda değinilmektedir:

- Dışadönüklük (Extraversion): Sosyal, girişken, enerjik, maceracı, coşkulu ve sıcakkanlı gibi özellikleri içermektedir (Costa ve McCrae 1992'den akt. John ve Srivastava, 1999, s. 110). Dışa dönük kişiler; sosyal, konuşkan, iddialı ve aktif olma; dışa dönük olmayanlar ise çekingen, içine kapanık ve temkinli olma eğilimindedir (Roccas vd., 2002, s. 792).
- Uyumluluk (Agreeableness): Güven, doğruluk, fedakârlık, alçak gönüllülük ve hassas düşünceli olma gibi özellikleri kapsamaktadır (Costa ve McCrae 1992'den akt. John ve Srivastava, 1999, s. 110). Uyumlu kişiler; iyi huylu, uyumlu olma, alçak gönüllü, nazik ve iş birlikçi olma eğilimindedir. Uyumlu olmayanlar ise asabi, acımasız, şüpheli ve esnek olmayan kişiler olma eğilimindedir (Roccas vd., 2002, s. 792).
- Sorumluluk (Conscientiousness): Yetkinlik, düzenlilik, sorumluluğunu bilme, başarı çabası, öz disiplin ve müzakere etme gibi özellikleri nitelendirmektedir (Costa ve McCrae 1992'den akt. John ve Srivastava, 1999, s. 110). Sorumluluk düzeyi yüksek kişiler dikkatli, titiz, sorumlu ve organize olma eğilimi göstermektedir. Düşük olanlar ise sorumsuz, düzensiz ve dikkatsiz olma eğilimindedir (Roccas vd., 2002, s. 793). Sorumluluk; genellikle dikkatli olmayı, sorumluluğu ve düzenliliği bünyesinde barındırmaktadır (Milfont ve Sibley, 2012, s. 188).
- Duygusal istikrar (Emotional Stability): Kaygı, kızgınlık, depresyon, huzursuzluk, dürtüsellik ve savunmasızlık gibi özellikleri içermemektedir (Costa ve McCrae 1992'den akt. John ve Srivastava, 1999, s. 110). Duygusal istikrarsızlık; depresyon, kaygı, öfke ve güvensizlik gibi özellikleri içermektedir (Milfont ve Sibley, 2012, s. 188). Duygusal istikrar düzeyi yüksek olan kişiler sakin, dengeli ve duygusal açıdan istikrarlı olma; düşük olanlar ise kaygılı, depresif, öfkeli ve güvensiz olma eğilimindedir (Roccas vd., 2002, s. 793).
- Deneyime açıklık (Openness to Experience): Fikirlere, hayallere, sanatsal estetiğe, geniş ilgi alanlarına, heyecanlı duygulara ve alışılmadık değerlere açık olmaktır (Costa ve McCrae 1992'den akt. John ve Srivastava, 1999, s. 110). Deneyime açık olan kişiler; entelektüel, yaratıcı, duyarlı ve açık fikirli olma eğilimindedir. Deneyime açık olmayanlar; gerçekçi, duyarsız ve geleneksel olma eğilimindedir (Roccas vd., 2002, s. 792).

Beş büyük kişilik özelliği hem marka iletişimi hem de sosyal medya kullanımı ile bağlantılıdır. Dışadönüklük ve deneyimlere açıklık, sosyal medya kullanımıyla olumlu yönde ilişkilidir (Correa, 2010, s. 247). Dışadönüklük, ağızdan ağıza iletişim niyetini artıran bir kişilik özelliğidir (Chieffi vd., 2022, s. 17). Anastasiei ve Nicoleta (2018, s. 215) elektronik ağızdan ağıza iletişim ile en fazla ilişkili olan kişilik özelliklerinin dışadönüklük ve deneyime açıklık olduğunu öne sürmektedir. Uyumluluk, sorumluluk ve deneyime açıklık, elektronik ağızdan ağıza iletişimi olumlu yönde etkileyen kişilik özellikleridir (Adamopoulos vd., 2018). Kişilik özellikleri müşteri sadakati ile farklı derecelerde ilişkilidir (Ou, 2021, s. 75). Deneyime açıklığa sahip müşterilerin marka savunuculuğuna daha istekli oldukları dile getirilmektedir (Sadiq vd., 2012, s. 62).

Tüketiciler kişilik özellikleri çerçevesinde sosyal ağlarda markalar ile etkileşime geçmektedir. Marka savunuculuğu müşteri etkileşimini pekiştirmektedir. Müşteri etkileşimi, bir müşterinin, satın almanın ötesinde, motivasyonel etkenlerden kaynaklanan, bir marka veya kurum odaklı davranışsal göstergeleridir (van Doorn vd., 2010, s. 254). Sosyal medya bağlamında etkileşim ise tüketiciler tarafından kendi ağları içerisinde markalı içeriğin görüntülenmesi, oluşturulması, paylaşılması ve söz konusu içeriğe karşılık verilmesidir (Giakoumaki ve Krepap, 2020, s. 457). Bu noktada “kişilik temelli tüketici etkileşimi” kavramı öne çıkmaktadır. Kişilik temelli tüketici

etkileşimi, “marka etkileşimlerinde kişilik özelliği odaklı düşünme, hissetme, hareket etme ve başkalarıyla belirli bir karakteristik tarzda ilişki kurma eğilimi” şeklinde tanımlanmaktadır (Hollebeek vd., 2019, s. 224). Hirsh vd. (2012, s. 578) ikna edici mesajları hedef kitlenin kişilik özelliklerine uyarlanmanın, mesajların etkisini artırmanın bir yolu olabileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla hangi kişilik özelliklerinin müşterileri çevrim içi etkileşime yönlendirdiğini anlamak önem taşımaktadır (Marbach vd., 2016, s. 502). Bununla birlikte kişilik özellikleri ve marka savunuculuğu arasındaki bağı sosyal medya etkileşimi kapsamında değerlendirmek hangi kişilik özelliklerinin marka savunuculuğuna yatkın olduğuna yönelik bir çerçeve sunabilir.

3. Yöntem

Çalışma, tarama araştırması modeli çerçevesinde şekillendirilmiştir. Bilgi toplamaya yönelik sistematik bir yöntem olan tarama araştırmasında nicel açıklamalar amaçlanmaktadır (Groves vd., 2009, s. 2). Bu çerçevede insanların bilgilerini, tutum ve davranışlarını tanımlamak, karşılaştırmak ve açıklamak için onlardan bilgi toplanmaktadır (Fink, 2003, s. 1).

Çalışmada online marka savunuculuğu ve beş büyük kişilik özelliği arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamanın yanı sıra online marka savunuculuğunun ve beş büyük kişilik özelliğinin demografik değişkenler açısından farklılaşıp farklılaşmadığını değerlendirmek amaçlanmıştır. Belirtilen amaçlar doğrultusunda bir tarama araştırması gerçekleştirilmiştir.

Bahsi geçen amaçlar çerçevesinde aşağıdaki sorular geliştirilmiştir:

S1. Online marka savunuculuğu ve beş büyük kişilik özelliği arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?

S2. Online marka savunuculuğu demografik değişkenlere göre farklılık göstermekte midir?

S3. Beş büyük kişilik özelliği demografik değişkenlere göre farklılık göstermekte midir?

Araştırmanın evrenini Türkiye’de yaşayan 18 yaşından büyük bireyler oluşturmaktadır. Söz konusu bireylerin tümüne ulaşmak çeşitli nedenlerden dolayı mümkün olmadığından araştırmada kolayda örnekleme tekniğinden hareket edilmiştir. Kolayda örnekleme tekniğinde veri toplamak kolay olsa da söz konusu teknik ile toplanan verilerden hareketle genelleme yapılması oldukça tartışmalıdır (Croucher ve Cronn-Mills, 2019). Bu çerçevede soru formu araştırmacılar tarafından çevrim içi bir şekilde dağıtılarak 01.08.2023-30.09.2023 tarihleri arasında veriler toplanmıştır. Araştırmada 415 katılımcıdan elde edilen veriler analize dahil edilmiştir. Örneklem büyüklüğünü belirlemede Gill (2010) ve Hill (1998)’in çalışmaları temel alınmıştır.

Online marka savunuculuğu ve beş büyük kişilik özelliği arasındaki ilişki ile online marka savunuculuğunun ve beş büyük kişilik özelliğinin demografik değişkenler açısından farklılaşıp farklılaşmadığını incelemeyi amaçlayan çalışmada katılımcılara yönelik bir soru formu hazırlanmıştır. Soru formunda yer alan beş büyük kişilik özelliğine yönelik ifadeler Gosling vd.’nin (2003), online marka savunuculuğuna yönelik ifadeler ise Wilk vd.’nin (2019) çalışmalarından uyarlanmıştır. Kişilik özelliklerinin boyutlarını “dışadönüklük”, “uyumluluk”, “sorumluluk”, “duygusal istikrar” ve “deneyime açıklık” oluştururken; online marka savunuculuğunun boyutlarını “markayı koruma”, “marka pozitifliği” ve “marka bilgisi paylaşımı” oluşturmaktadır. İlgili ifadeler, alan uzmanı iki öğretim üyesi tarafından Türkçe’ye, ardından geri çeviri tekniğiyle İngilizce’ye çevrilerek şekillendirilmiştir. Çalışmada soru formu toplam 33 ifadeden oluşmaktadır. Bu ifadelerden 29’u belirtilen kaynaklardan hareketle oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra katılımcılara 4 demografik soru sorulmuştur (yaş, cinsiyet, aylık gelir durumu ve eğitim durumu). Sorular 5’li Likert Ölçek biçiminde yapılandırılmıştır. Araştırmanın yürütülmesi

için İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 27.07.2023 tarihli (oturum sayısı: 7 / karar sayısı: 7) kurul onayı alınmıştır.

Araştırma kapsamında iki kez pilot uygulama yapılmıştır. İlk pilot uygulamada beş büyük kişilik özelliğine yönelik ifadelerin Cronbach's Alpha değerinin düşük olduğu belirlenmiştir. Bu kapsamda Gosling vd.'nin (2003) çalışmasında söz konusu özellikler beş boyut, 10 madde temelinde ölçülmüş iken bu çalışmada beş boyut, 16 madde temelinde ölçülmüştür. Başka bir deyişle ölçeğin güvenilirlik düzeyi düşük olduğundan ölçekteki çeşitli ifadeler revize edilmiş ve ikinci pilot uygulama 50 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulama kapsamında ölçeklerin güvenilirlikleri Cronbach's Alpha testi ile değerlendirilmiştir. Online marka savunuculuk ölçeğinin Cronbach's Alpha değerinin ,929; Beş Büyük Kişilik Özelliği ölçeğinin ise ,729 olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte online marka savunuculuğunun alt boyutlarından olan markayı korumanın Cronbach's Alpha değerinin ,909; marka pozitifliğinin ,848 ve marka bilgisi paylaşmanın ,901 olduğu belirlenmiştir.

4. Bulgular

Araştırmada 415 katılımcıdan elde edilen verilerin analizi için IBM SPSS 23.0 programı kullanılmıştır. Veriler; frekans analizi, merkezi eğilim istatistikleri, açımlayıcı faktör analizi, pearson korelasyon katsayısı, bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü varyans testi (one-way anova) analiz tekniklerinden hareketle değerlendirilmiştir.

4.1. Demografik Bulgular

		N	%
Cinsiyet	Kadın	203	48,9
	Erkek	212	51,1
Yaş	18-29	358	86,3
	30-39	35	8,4
	40-49	15	3,6
	50 ve üzeri	7	1,7
Eğitim	Lise	17	4,1
	Ön Lisans	21	5,1
	Lisans	348	83,9
	Lisansüstü	29	7,0
Aylık Gelir	10,000 ve altı	227	65,5
	10,001-15,000	30	7,2
	15,001-20,000	21	5,1
	20,001-25,000	14	3,4
	25,001 ve üzeri	78	18,8
N= 415			

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Dağılım

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların %51,1'ini erkekler, %48,9'unu kadınlar oluşturmaktadır. Katılımcılar yaş dağılımı açısından değerlendirildiğinde %86,3 ile 18-29 yaş aralığı ön plana çıkmaktadır. %83,9 oranla lisans aralığı eğitim dağılımında ilk sırada yer almaktadır. Gelir dağılımında ise %65,5 ile 10.000 ve altı gelir grubu öne çıkmaktadır.

4.2. Merkezi Eğilim İstatistikleri

Online marka savunuculuğuna ve beş büyük kişilik özelliğine yönelik maddelerin merkezi eğilim istatistiklerine Tablo 2'de ve Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 2. Online Marka Savunuculuğuna Yönelik Maddelerin Merkezi Eğilim İstatistikleri

İfadeler	Ortalama	Standart Sapma
1. Çevrim içi ortamda (online) başkalarına X markasının performansından memnun olduğumu belirtirim.	3,40	1,09
2. Çevrim içi ortamda (online) başkalarına X markası hakkında olumlu konuşurum.	3,20	1,08
3. Çevrim içi ortamda (online) başkalarına X markası hakkında olumlu şeyler söylerim.	3,11	1,11
4. Çevrim içi ortamda (online) X markasının mevcut ve yapılacak indirimleri hakkında ayrıntılı bilgi veririm.	2,87	1,26
5. Çevrim içi ortamda (online) X markasının mevcut ya da yapılacak indirimleri hakkında bilgi paylaşıyorum.	2,84	1,29
6. Çevrim içi ortamda (online) X markasının neden diğer markalardan daha iyi olduğuna dair ayrıntılı açıklamalar yaparım.	2,82	1,22
7. Çevrim içi ortamda (online) fiyat, mağaza konumları, indirimlerin olup olmadığı veya link paylaşımı gibi X markası hakkında detaylı bilgi veririm.	2,82	1,28
8. Çevrim içi ortamda (online) başkalarına X markasının mükemmel olduğunu söylerim.	2,80	1,12
9. Çevrim içi ortamda (online) başkaları X markası hakkında olumsuz konuştuğunda markayı överim.	2,73	1,09
10. Çevrim içi ortamda (online) başkaları X markası hakkında olumsuz konuştuğunda markayı savunurum.	2,72	1,14
11. Çevrim içi ortamda (online) başkaları X markası hakkında kötü konuştuğunda markayı savunurum.	2,71	1,10
12. Çevrim içi ortamda (online) başkalarını X markasını satın almaya ikna etmeye çalışırım.	2,69	1,23
13. Çevrim içi ortamda (online) başkaları X markasını kötülediğinde markayı savunurum.	2,67	1,18

1-2-3-8: Marka pozitifliği, 4-5-6-7: Marka bilgisi paylaşımı, 9-10-11-12-13: Markayı koruma

Tablo 2 incelendiğinde ifadeye katılım ortalamasının “çevrim içi ortamda (online) başkalarına X markasının performansından memnun olduğumu belirtirim” (3,40) ifadesine yönelik olduğu görülmektedir.

$\bar{X} = 2,67$ ile “çevrim içi ortamda (online) başkaları X markasını kötülediğinde markayı savunurum” ifadesi ise katılım ortalaması açısından en düşük ortalamaya sahiptir.

Tablo 3. Beş Büyük Kişilik Özelliğine Yönelik Maddelerin Merkezi Eğilim İstatistikleri

İfadeler	Ortalama	Standart Sapma
1. Kendimi güvenilir biri olarak görüyorum.	4,20	1,05
2. Yeni deneyimler yaşamaya açık biriyimdir.	4,08	1,01
3. İstekli/hevesli biriyimdir.	3,87	1,07
4. Kendimi geçimsiz biri olarak görüyorum*.	3,87	1,14
5. Kendimi sempatik ve sıcakkanlı biri olarak görüyorum.	3,79	1,16

6. Yaratıcı biri değilimdir*.	3,66	1,13
7. Kendimi içe dönük ve sessiz biri olarak görüyorum*.	3,57	1,26
8. Kendimi sakin biri olarak görüyorum.	3,48	1,19
9. Kendimi plansız biri olarak görüyorum*.	3,46	1,23
10. Kendimi disiplinli biri olarak görüyorum.	3,46	1,13
11. Kendimi umursamaz biri olarak görüyorum*.	3,46	1,23
12. Kendimi dışa dönük biri olarak görüyorum.	3,36	1,28
13. Duygusal olarak dengeli biriyimdir.	3,27	1,20
14. Kendimi kaygılı biri olarak görüyorum*.	2,83	1,29
15. Çabuk üzülen biriyimdir*.	2,61	1,30
16. Eleştiri yapan biriyimdir*.	2,15	1,01

3-7-12: Dışadönüklük, 4-5-16: Uyumluluk, 1-9-10-11: Sorumluluk, 8-13-14-15: Duygusal istikrar, 2-6: Deneyime açıklık / *: Ters kodlanmıştır.

Anketi cevaplayanların ifadelere katılım dereceleri incelendiğinde en yüksek ortalamanın ($\bar{X} = 4,20$) “kendimi güvenilir biri olarak görüyorum” ifadesine ait olduğu görülmektedir. İkinci sırada “yeni deneyimler yaşamaya açık biriyimdir” ifadesi $\bar{X} = 4,08$ ile yer alırken; “istekli/hevesli biriyimdir” / “kendimi geçimsiz biri olarak görüyorum” ifadeleri aynı ortalama ($\bar{X} = 3,87$) ile üçüncü sırada yer almaktadır.

“Eleştiri yapan biriyimdir” ifadesi $\bar{X} = 2,15$ ile en düşük ortalamaya sahip ifadedir. $\bar{X} = 2,61$ ile “çabuk üzülen biriyimdir” ifadesinin de en düşük ortalamaya sahip ikinci ifade olduğu belirlenmiştir.

4.3. Online Marka Savunuculuk Düzeyi ve Boyutları

Online marka savunuculuğu ölçeğinin yapı geçerliliğini test etmek ve faktör yapısını ortaya koymak amacıyla “Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA)” yapılmıştır. Bunun için temel bileşenler (*principal component*) ve doğrudan eğik döndürme yöntemleri kullanılmıştır. Tablo 4’te maddelerin faktörlere göre dağılımı ve faktör yükleri verilmiştir.

Tablo 4. Online Marka Savunuculuğu Alt Boyutlarını Belirlemeye Yönelik Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Online Marka Savunuculuğu Boyutları	Faktör Yükleri		
	1	2	3
Markayı Koruma			
Çevrim içi ortamda (online) başkaları X markası hakkında kötü konuştuğunda markayı savunurum.	,943		
Çevrim içi ortamda (online) başkaları X markası hakkında olumsuz konuştuğunda markayı savunurum.	,927		
Çevrim içi ortamda (online) başkaları X markasını kötülediğinde markayı savunurum.	,881		
Çevrim içi ortamda (online) başkaları X markası hakkında olumsuz konuştuğunda markayı överim.	,875		
Çevrim içi ortamda (online) başkalarını X markasını satın almaya ikna etmeye çalışırım.	,431		
Marka Bilgisi Paylaşımı			
Çevrim içi ortamda (online) fiyat, mağaza konumları, indirimlerin olup olmadığı veya link paylaşımı gibi X markası hakkında detaylı bilgi veririm.		,935	

Çevrim içi ortamda (online) X markasının mevcut ya da yapılacak indirimleri hakkında bilgi paylaşıyorum.			,932
Çevrim içi ortamda (online) X markasının mevcut ve yapılacak indirimleri hakkında ayrıntılı bilgi veririm.			,834
Çevrim içi ortamda (online) X markasının neden diğer markalardan daha iyi olduğuna dair ayrıntılı açıklamalar yaparım.			,810
Marka Pozitifliği			
Çevrim içi ortamda (online) başkalarına X markasının performansından memnun olduğumu belirtirim.			,973
Çevrim içi ortamda (online) başkalarına X markası hakkında olumlu konuşurum.			,862
Çevrim içi ortamda (online) başkalarına X markası hakkında olumlu şeyler söylerim.			,627
Çevrim içi ortamda (online) başkalarına X markasının mükemmel olduğunu söylerim.			,432
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Yeterliliği: ,912			
Bartlett Testi X²: 3914,299 df:78; p:000			
Öz Değer	7,072	1,492	1,162
Açıkladığı Varyans	54,399	11,480	8,936
Açıklanan Toplam Varyans	74,815		

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği değeri 0,912 olarak bulunmuş olup örneklem büyüklüğünün AFA için yeterli olduğu belirlenmiştir. Bu değer Hair vd. (1995) tarafından 0.50'nin üzerinde ise örneklem sayısı yeterli görülmekte ve 0,80-0,90 arası "ideal" (Pett vd., 2003) kategorisinde sınıflandırılmaktadır. Öte yandan Bartlett Testi X²: 3914,299 df:78; p:000 (p<0,005) olarak bulunmuş ve bu bulgu maddeler arasındaki korelasyonların AFA için yeterince büyük olduğunu göstermiştir. AFA sonucunda 13 maddeyi içeren "online marka savunuculuğu"nun 3 alt boyutlu (faktörlü) bir yapıdan oluştuğu ve toplam varyansın %74,815'ni açıkladığı ortaya çıkmıştır. Buna göre "online marka savunuculuğu"nun geçerli özellik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Diğer yandan markayı koruma, alt boyutların ilki olup varyansın %54,399'unu; ikincisi marka bilgisi paylaşımı olup varyansın %11,480'nini; marka pozitifliği üçüncü alt boyut olup varyansın %8,936'sını açıklamaktadır.

4.4. Korelasyon Analizi

Online marka savunuculuğu ve beş büyük kişilik özelliği arasındaki ilişki pearson korelasyon analizi ile test edilmiş olup elde edilen bulgular Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Online Marka Savunuculuğu ve Beş Büyük Kişilik Özelliği Arasındaki İlişkiyi Açıklayan Pearson Korelasyon Analizi

		Beş Büyük Kişilik Özelliği
Online Marka Savunuculuğu	Pearson r	,079
	p	,110
	n	415

Online marka savunuculuğu ve beş büyük kişilik özelliği arasında anlamlı bir ilişkinin ($r = ,079$; $p < 0,01$) olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 6’da online marka savunuculuğu ile beş büyük kişilik özelliğinin alt boyutları arasındaki ilişkiye yönelik bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 6. Online Marka Savunuculuğu ile Beş Büyük Kişilik Özelliğinin Alt Boyutları Arasındaki İlişkiyi Açıklayan Pearson Korelasyon Analizi

		Online Marka Savunuculuk	Dışadönüklük	Uyumluluk	Sorumluluk	Duygusal İstikrar	Deneyime Açıklık
Online Marka Savunuculuk	Pearson r	1	,072	,093	,127**	-,059	,050
Dışadönüklük	Pearson r		1	,331**	,464**	,254**	,462**
Uyumluluk	Pearson r			1	,364**	,155**	,264**
Sorumluluk	Pearson r				1	,219**	,448**
Duygusal İstikrar	Pearson r					1	,247**
Deneyime Açıklık	Pearson r						1

** Korelasyon $p < 0,01$ düzeyinde anlamlıdır (iki yönlü).

Online marka savunuculuğu, beş büyük kişilik özelliğinin alt boyutlarından biri olan “sorumluluk” arasında pozitif yönde düşük düzeyde ($r = ,127$) ve anlamlı ($p < 0,01$) bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Diğer bir ifade ile katılımcıların online marka savunuculuğu ve sorumluluk boyutu düşük düzeyde pozitif bir ilişki ile ve anlamlı olarak birlikte artmaktadır. Değişkenlerin birbirleri üzerinde açıkladıkları varyans %16,12’dir. Bu bağlamda sorumluluk boyutunun 16,12’si online marka savunuculuğundan kaynaklanıyor olabilir.

4.5. Online Marka Savunuculuğunun ve Beş Büyük Kişilik Özelliğinin Demografik Değişkenlere Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Bulgular

Tablo 7’de online marka savunuculuğunun ve beş büyük kişilik özelliğinin demografik değişkenlere göre farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Online marka savunuculuğunun ve beş büyük kişilik özelliğinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığını tespit etmek için bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda cinsiyet ile online marka savunuculuğu ($t = 3,346$; $p = ,001$) arasında anlamlı bir farklılaşmanın olduğu belirlenmiştir. Cinsiyet ile beş büyük kişilik özelliği ($t = -,761$; $p = ,447$) arasında ise anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı ortaya çıkmıştır (Tablo 7).

Tablo 7. Online Marka Savunuculuğu ve Beş Büyük Kişilik Özelliğinin Demografik Değişkenlere Göre Analizi

	Cinsiyet	n	\bar{X}	t Değeri	p Değeri
Online Marka Savunuculuğu	Kadın	203	3,02	3,346	,001
	Erkek	212	2,74		

Beş Büyük Kişilik Özelliği	Kadın	203	3,42	-,761	,447
	Erkek	212	3,46		
	Yaş	n	\bar{X}	F Değeri	p Değeri
Online Marka Savunuculuğu	18-29	358	2,86	1,438	,231
	30-39	35	2,98		
	40-49	15	3,20		
	50 ve üzeri	7	2,46		
Beş Büyük Kişilik Özelliği	18-29	358	3,43	,470	,703
	30-39	35	3,54		
	40-49	15	3,48		
	50 ve üzeri	7	3,50		
	Eğitim	n	\bar{X}	F Değeri	p Değeri
Online Marka Savunuculuğu	Lise	17	3,22	4,381	,005
	Ön Lisans	21	3,44		
	Lisans	348	2,83		
	Lisansüstü	29	2,85		
Beş Büyük Kişilik Özelliği	İlköğretim	4	3,00	,612	,608
	Lise	36	2,79		
	Ön Lisans	35	3,28		
	Lisans	255	2,99		
	Lisansüstü	55	3,23		
	Gelir	n	\bar{X}	F Değeri	p Değeri
Online Marka Savunuculuğu	10,000 ve altı	272	2,84	,748	,466
	10,001- 15,000 TL	30	2,82		
	15,001-20,000 TL	21	2,82		
	20,001-25,000 TL	14	2,95		
	25,001 ve üzeri	78	3,02		
Beş Büyük Kişilik Özelliği	10,000 ve altı	272	3,42	1,029	,392
	10,001- 15,000 TL	30	3,51		
	15,001-20,000 TL	21	3,64		
	20,001-25,000 TL	14	3,43		
	25,001 ve üzeri	78	3,46		

Tek yönlü varyans testi ise yaş, eğitim ve aylık gelir gibi demografik değişkenlerin online marka savunuculuğu ve beş büyük kişilik özelliği açısından farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda yaş değişkeni ile online marka savunuculuğu ($F=1,438$; $p=,231$) ve beş büyük kişilik özelliği ($F=,470$; $p=,703$) arasında anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı görülmüştür.

Eğitim değişkeni ile beş büyük kişilik özelliği ($F=,612$; $p=,608$) arasında anlamlı bir farkın olmadığı görülmüştür. Bunun yanı sıra eğitim değişkeni ile online marka savunuculuğu ($F=4,381$; $p=,005$) arasında anlamlı bir farklılaşmanın olduğu belirlenmiştir. Söz konusu farkın hangi eğitim kategorileri arasında olduğunu görmek için Post Hoc testlerinden “Scheffe” testi uygulanmıştır. “Scheffe” testi sonucunda “ön lisans” ile “lisans” eğitim grubu ($md=,61554$; $p=,017$) arasındaki fark anlamlı bulunmuştur. Diğer gruplar arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Online marka savunuculuğu ($F=,748$; $p=,466$) ve beş büyük kişilik özelliği ($F=1,029$; $p=,392$) ile gelir arasında anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı tespit edilmiştir.

Sonuç

Marka savunuculuğu genel olarak tüketicilerin belirli bir markaya yönelik geliştirmiş oldukları olumlu bağı yansıtıcıları olarak yorumlanabilir. Tüketiciler, marka ile ilgili bir eleştiri ya da olumsuz yorum söz konusu olduğunda markaya yönelik sahip oldukları olumlu bağı yansıtabilir. Savunuculuk faaliyeti çevrim dışı ya da çevrim içi bir şekilde gerçekleşebilir. Sosyal iletişim platformları, marka savunuculuğuna çevrim içi bir nitelik kazandırmıştır. Başka bir deyişle sosyal medya, tüketici bağlantılarını geliştirme ve tüketici ilişkileriyle ilgilidir (Mathur, 2019, s. 150). Beş büyük kişilik özelliği ise bireyleri diğer bireylerden ayıran kişilik özelliklerini vurgulamaktadır. Söz konusu özellikler “dışadönüklük”, “uyumluluk”, “sorumluluk”, “duygusal istikrar” ve “deneyime açıklık” olarak adlandırılmaktadır. Bu çerçevede araştırmada online marka savunuculuğu ve beş büyük kişilik özelliği arasındaki ilişki değerlendirilmiştir.

Demografik özellikler bağlamında araştırmanın bulguları değerlendirildiğinde; erkek, 18-29 yaş aralığındaki, lisans eğitimi ve en alt gelir grubunda olan katılımcıların öne çıktığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma bulgularına göre “çevrim içi ortamda (online) başkalarına X markasının performansından memnun olduğumu belirtirim” ifadesine daha çok katılım gösterildiği belirlenmiştir. Dolayısıyla online marka savunuculuğunun boyutlarından biri olan “marka pozitifliği” boyutu katılım ortalamasının en yüksek boyutu olarak dikkat çekmektedir. Başka bir deyişle tüketicilerin çevrim içi ortamda başkalarına bir marka hakkında olumlu konuşmaları Wilk vd.’nin (2019, s. 422) ifade ettiği üzere markayı onaylamanın bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Öte yandan “çevrim içi ortamda (online) başkaları X markasını kötülediğinde markayı savunurum” ifadesi ise katılım ortalaması açısından en düşük ortalamaya sahiptir. Söz konusu ifade online marka savunuculuğunun “markayı koruma” boyutuna aittir. Bahsi geçen bulgu, katılımcıların markanın proaktif ve reaktif bir şekilde savunulmasına yönelik tutumlarının olumsuz olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Analiz sonucunda ortaya çıkan bir diğer sonuç “kendimi güvenilir biri olarak görüyorum” ifadesine daha fazla katılım olduğudur. Söz konusu ifade, beş büyük kişilik özelliği boyutlarından “sorumluluk” boyutunda yer almaktadır. Bu çerçevede genel olarak katılımcıların sorumlu, organize ve titiz olma eğiliminde (Roccas vd., 2002, s. 793) oldukları söylenebilir. Diğer yandan “eleştiri yapan biriyimdir” en düşük ortalamaya sahip olup beş büyük kişilik özelliği boyutlarından “uyumluluk” boyutuna dahildir. Adamopoulos vd.’nin (2018) ifade ettiği üzere uyumluluk elektronik ağızdan ağıza iletişimi olumlu yönde etkilemektedir.

Online marka savunuculuğunun 3 alt boyuttan oluşması Wilk vd.’nin (2019) çalışması ile benzerlik göstermektedir. Markayı koruma boyutu, analiz sonucunda ortaya çıkan ilk boyut olarak öne çıkmaktadır. Markayı koruma, tüketicilerin bağ kurdukları markalara yönelik olumsuz içeriklere ilişkin söylemlerini ve davranışlarını içermektedir çıkarımında bulunmak mümkündür.

Araştırmada “online marka savunuculuğu ve beş büyük kişilik özelliği arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır? sorusunun yanıtı aranmıştır. Bu kapsamda online marka savunuculuğu ve beş büyük kişilik özelliği arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Öte yandan online marka savunuculuğu ile beş büyük kişilik özelliğinin alt boyutlarından biri olan “sorumluluk” arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiş olsa da bu ilişkinin düşük düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın dikkat çekici bulgularından biri de konu ile ilgili literatür, dışadönük insanların marka savunuculuğuna daha yatkın olduğunu vurgulasa da (Fuggetta, 2012, s. 16) çalışmada bu çıkarım doğrulanmamıştır. Benzer bir sonuç, uyumluluk ve deneyime açıklık boyutları için de geçerlidir. Uyumluluk ile deneyime açıklığın elektronik

ağızdan ağıza iletişimi olumlu yönde etkileyen kişilik özellikleri olduğu iddia edilse de (Adamopoulos vd., 2018) çalışmanın sonuçları bu iddiayı desteklememektedir.

Çalışma kapsamında yanıt aranan ikinci soru ise “online marka savunuculuğunun demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğidir.” Online marka savunuculuğunun cinsiyet ve eğitim durumu değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği fakat yaş ve gelir durumu değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Kadın katılımcıların online marka savunuculuğuna yönelik tutum ortalamaları (3,02) erkek katılımcılara kıyasla daha yüksektir. Bununla birlikte bahsi geçen ortalamanın yüksek olması kadın katılımcıların online marka savunuculuğuna yönelik tutumlarının olumlu olduğu şeklinde yorumlanmamaktadır. Öyle ki kadın katılımcıların tutumları daha çok “ne katılıyorum ne katılmıyorum” kategorisine dahildir.

Çalışmada yanıt aranan bir diğer soru ise “beş büyük kişilik özelliğinin demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğidir.” Beş büyük kişilik özelliğinin cinsiyet, eğitim durumu, yaş ve gelir durumu değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Her müşterinin birbirinden farklı kişilik özellikleri bulunmaktadır. Müşteri kişilik özelliklerinin müşteri memnuniyeti üzerinde anlamlı etkileri vardır (Kim vd., 2018, s. 311). Bu kapsamda kişilik özellikleri marka savunuculuğu açısından önem taşımaktadır. Müşteri memnuniyetinin marka sadakatini ve marka savunuculuğunu etkilediği çıkarımında bulunmak mümkündür. Bununla birlikte kişilik özelliklerinin markalar tarafından ikna edici iletişim faaliyetlerinde dikkate alınmasının bir gereklilik olduğu söylenebilir. Müşteri etkileşimini sağlamak ve sürdürmek adına markaların, hedef kitlenin kişilik özelliklerini doğru bir şekilde analiz etmeleri müşteri memnuniyetini ve olumlu ağızdan ağıza iletişim pratiklerini somutlaştırarak marka savunuculuğuna katkı sunabilir. Her ne kadar araştırma kapsamında online marka savunuculuğu ile beş büyük kişilik özelliği arasında sorumluluk boyutu hariç olmak üzere pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmadığı ortaya çıkmış olsa da markalar için hedef kitlenin psikografik özelliklerinin önemli olduğunu belirtmek gerekmektedir. Psikografik özelliklerin tüketici kişilik özelliklerini içerdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Kişilik özellikleri, müşterilerin derinlemesine anlaşılmasını ve genel kategorilerin aksine kişilik türlerine göre segmente edilmesini sağlayabilir (Braune, 2019). Araştırmanın temel sınırlılığı kolayda örneklem tekniğinden hareketle katılımcılara ulaşılmasıdır. Bahsi geçen örneklem tekniği sonuçların genellenebilirliğini sınırlandırmaktadır. Konu ile ilgili ileride yapılacak olan çalışmalarda online marka savunuculuğu nitel bir yaklaşımdan hareketle incelenebileceği gibi daha fazla katılımcı temelinde de incelenebilir.

Kaynakça

- Adamopoulos, P., Ghose, A., & Todri, V. (2018). The impact of user personality traits on word of mouth: Text-mining social media platforms. *Information Systems Research*, 29(3), 612-640. <https://doi.org/10.1287/isre.2017.0768>
- Aljarah, A., Dalal, B., Ibrahim, B., & Lahuerta-Otero, E. (2022a). The attribution effects of CSR motivations on brand advocacy: psychological distance matters!. *The Service Industries Journal*, 42(7-8), 583-605. <https://doi.org/10.1080/02642069.2022.2041603>
- Aljarah, A., Sawaftah, D., Ibrahim, B., & Lahuerta-Otero, E. (2022b). The differential impact of user-and firm-generated content on online brand advocacy: customer engagement and brand familiarity matter. *European Journal of Innovation Management*. DOI 10.1108/EJIM-05-2022-0259

- Anastasioi, B., & Dospinescu, N. (2018). A model of the relationships between the Big Five personality traits and the motivations to deliver word-of-mouth online. *Psihologija*, 51(2), 215-227.
- Awad, T. A., & Fatah, S. M. A. (2015). The impact of social media branding on developing brand advocates for start-ups. *International Journal of Online Marketing (IJOM)*, 5(4), 37-59. DOI: 10.4018/IJOM.2015100103
- Bhati, R., & Verma, H. V. (2020). Antecedents of customer brand advocacy: A meta-analysis of the empirical evidence. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 14(2), 153-172.
- Bilro, R. G., Loureiro, S. M. C., & Ali, F. (2018). The role of website stimuli of experience on engagement and brand advocacy. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 9(2), 204-222. DOI 10.1108/JHTT-12-2017-0136
- Braune, J. (2019). *The OCEAN big five personality traits*. <https://www.brandspk.co.uk/blog/market-research-and-the-ocean-big-five-personality-traits/> adresinden 15.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Briley, D. A., & Tucker-Drob, E. M. (2014). Genetic and environmental continuity in personality development: a meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 140(5), 1303-1331. <https://doi.org/10.1037/a0037091>
- Burns, K. S. (2016). How the top social media brands use influencer and brand advocacy campaigns to engage fans. In A. L. Hutchins & N. T. J. Tindall (Eds.), *Public relations and participatory culture: Fandom, social media and community engagement* (pp. 58-70). Abingdon, Oxon: Routledge.
- Cant, M., Machado, R., & Seaborne, H. (2014). Brand advocates – An Apple phenomenon? An exploratory study on brand advocacy amongst Apple consumers. *Journal of Corporate Ownership & Control*, 11(2), 535–541.
- Chieffi, V., Pichierri, M., Peluso, A. M., Collu, C., & Guido, G. (2022). Effects of Big Five personality traits and market mavenship on consumers' intention to spread word-of-mouth in the art context. *Arts and the Market*, 12(1), 17-31. DOI 10.1108/AAM-09-2021-0052
- Chiosa, A. R., & Anastasioi, B. (2018). What takes consumers to develop brand advocacy on Facebook. *Network Intelligence Studies*, 6(12), 131-140.
- Correa, T., Hinsley, A. W., & De Zuniga, H. G. (2010). Who interacts on the Web?: The intersection of users' personality and social media use. *Computers in Human Behavior*, 26(2), 247-253. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2009.09.003>
- Cross, R. and Smith J. (1995). *Customer bonding*. Chicago, IL: NTC Business Books.
- Croucher, S. M., & Cronn-Mills, D. (2019). *Understanding communication research methods: A theoretical and practical approach*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Doss, S. K., & Carstens, D. S. (2014). Big five personality traits and brand evangelism. *International Journal of Marketing Studies*, 6(3), 13-22.
- Edgett, R. (2002). Toward an ethical framework for advocacy in public relations. *Journal of Public Relations Research*, 14(1), 1-26. https://doi.org/10.1207/S1532754XJPRR1401_1
- Erdheim, J., Wang, M., & Zickar, M. J. (2006). Linking the Big Five personality constructs to organizational commitment. *Personality and Individual Differences*, 41, 959-970. doi:10.1016/j.paid.2006.04.005
- Fink, A. (2003). *The survey handbook*. Thousand Oaks: Sage.
- Fuggetta, R. (2012). *Brand advocates: Turning enthusiastic customers into a powerful marketing force*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Funder, D. C. (2001). *The personality puzzle* (2nd ed.). New York: Norton.

- Geyser, W. (2021). *Brand advocacy: The most valuable marketing strategy today*. <https://influencermarketinghub.com/brand-advocacy-marketing-strategy/> adresinden 04.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Giakoumaki, C., & Krepapa, A. (2020). Brand engagement in self-concept and consumer engagement in social media: The role of the source. *Psychology & Marketing*, 37, 457-465. DOI: 10.1002/mar.21312.
- Gill, J., & Johnson, P. (2010). *Research methods for managers*. London: Sage.
- Gosling, S. D., Rentfrow, P. J., & Swann Jr, W. B. (2003). A very brief measure of the Big-Five personality domains. *Journal of Research in Personality*, 37(6), 504-528. [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(03\)00046-1](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(03)00046-1)
- Groves, R. M., Fowler Jr, F. J., Couper, M. P., Lepkowski, J. M., Singer, E., & Tourangeau, R. (2009). *Survey methodology*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Hair, J. F., Anderson, R. E., Tatham, R. L., & Black, W. C. (1995). *Multivariate data analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Hill, R. (1998). What sample size is “enough” in internet survey research. *Interpersonal Computing and Technology: An Electronic Journal For The 21st Century*, 6(3-4), 1-12.
- Hirsh, J. B., Kang, S. K., & Bodenhausen, G. V. (2012). Personalized persuasion: Tailoring persuasive appeals to recipients’ personality traits. *Psychological Science*, 23(6), 578-581. <https://doi.org/10.1177/0956797611436349>
- Hollebeek, L., Islam, J., Macky, K., Taguchi, T., & Costley, C. (2019). Personality-based consumer engagement styles: Conceptualization, research propositions & implications. In L. D. Hollebeek, & D. E. Sprott (Eds.), *The handbook of research on customer engagement* (pp. 224-244). Cheltenham: Edward Elgar.
- iED Team (2022). <https://ied.eu/blog/entrepreneurship-blog/brand-advocacy-how-to-build-and-drive-it/> adresinden 04.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Javed, M., Roy, S., Mansoor, B. (2015). Consumer brand relationships. In M. Fetscherin, T. Heilmann (Eds.), *Will you defend your loved brand?* (pp. 31-54). UK: Palgrave Macmillan.
- Jillapalli, R. K., & Wilcox, J. B. (2010). Professor brand advocacy: do brand relationships matter?. *Journal of Marketing Education*, 32(3), 328-340. DOI: 0.1177/0273475310380880
- John, O. P., & Srivastava, S. (1999). The Big Five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives. In L. A. Pervin & O. P. John (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (2nd ed., pp. 102-138). New York, NY: Guilford Press.
- Kim, S. H., Kim, M., & Holland, S. (2018). How customer personality traits influence brand loyalty in the coffee shop industry: The moderating role of business types. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 19(3), 311-335.
- Kumar, H., Tuli, N., Singh, R. K., Arya, V., & Srivastava, R. (2023). Exploring the role of augmented reality as a new brand advocate. *Journal of Consumer Behaviour*, 1-19. DOI: 10.1002/cb.2227
- Kumgliang, O., & Khamwon, A. (2022). Antecedents of Brand Advocacy in Online Food Delivery Services: An Empirical Investigation. *Innovative Marketing*, 18(3), 136-148. doi:10.21511/im.18(3).2022.12
- Kwon, E., Ratneshwar, S., & Thorson, E. (2017). Consumers' social media advocacy behaviors regarding luxury brands: an explanatory framework. *Journal of Interactive Advertising*, 17(1), 13-27. <https://doi.org/10.1080/15252019.2017.1315321>
- Lowenstein, M. W. (2011). *The customer advocate and the customer saboteur: Linking social word-of-mouth, brand impression, and stakeholder behavior*. Milwaukee: ASQ Quality Press.

- Mahmood, A., & Haider, S. Z. (2020). Relationship of advertising appeals, corporate reputation and brand advocacy: the mediation role of brand loyalty. *LogForum*, 16(2), 287-298. <http://doi.org/10.17270/J.LOG.2020.383>
- Marbach, J., Lages, C. R., & Nunan, D. (2016). Who are you and what do you value? Investigating the role of personality traits and customer-perceived value in online customer engagement. *Journal of Marketing Management*, 32(5-6), 502-525. <http://dx.doi.org/10.1080/0267257X.2015.1128472>© 2016 Westburn Publishers Ltd.
- Mathur, M. (2019). Building brand advocacy on social media to improve brand equity. *International Journal of Electronic Marketing and Retailing*, 10(2), 150-172. <https://doi.org/10.1504/IJEMR.2019.098751>
- Mathur, M., Lawrence, D., & Chakravarty, A. (2023). Leveraging consumer personality and social media marketing to improve a brand's social media equity. *International Journal of Consumer Studies*, 47(3), 1076-1094. DOI: 10.1111/ijcs.12888.
- Matzler, K., Pichler, E., Füller, J., & Mooradian, T. A. (2011). Personality, person-brand fit, and brand community: An investigation of individuals, brands, and brand communities. *Journal of Marketing Management*, 27(9-10), 874-890.
- Milas, G., & Mlačić, B. (2007). Brand personality and human personality: Findings from ratings of familiar Croatian brands. *Journal of Business Research*, 60(6), 620-626.
- Milfont, T. L., & Sibley, C. G. (2012). The big five personality traits and environmental engagement: Associations at the individual and societal level. *Journal of Environmental Psychology*, 32(2), 187-195. doi:10.1016/j.jenvp.2011.12.006
- Mount, M. K., Barrick, M. R., Scullen, S. M., & Rounds, J. (2005). Higher-order dimensions of the big five personality traits and the big six vocational interest types. *Personnel Psychology*, 58(2), 447-478. <https://doi.org/10.1002/mar.20692>
- Mulyanegara, R. C., Tsarenko, Y., & Anderson, A. (2009). The Big Five and brand personality: Investigating the impact of consumer personality on preferences towards particular brand personality. *Journal of Brand Management*, 16, 234-247.
- Ou, J. (2021). Relationship Between the Big Five Personalities Traits and Customer Loyalty in the Retail Industry. *Review of Integrative Business and Economics Research*, 10(2), 75-83.
- Peeters, M. A., Rutte, C. G., van Tuijl, H. F., & Reymen, I. M. (2006). The big five personality traits and individual satisfaction with the team. *Small Group Research*, 37(2), 187-211. <https://doi.org/10.1177/1046496405285458>
- Pett M. A., Lackey N. R., Sullivan J. J. (2003). *Making sense of factor analysis: The use of factor analysis for instrument development in health care research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Rasheed Gaber, H., Elsamadicy, A. M., & Wright, L. T. (2019). Why do consumers use Facebook brand pages? A case study of a leading fast-food brand fan page in Egypt. *Journal of Global Scholars of Marketing Science*, 29(3), 293-310. <https://doi.org/10.1080/21639159.2019.1622434>
- Rini, E., & Sembiring, B. (2023). The effect of customer engagement and brand advocacy on brand value co-creation. In *19th International Symposium on Management (INSYMA 2022)* (pp. 912-918). Atlantis Press. 10.2991/978-94-6463-008-4_114
- Roberts, B. W. (2009). Back to the future: Personality and assessment and personality development. *Journal of Research in Personality*, 43, 137-145. doi:10.1016/j.jrp.2008.12.015
- Roccas, S., Sagiv, L., Schwartz, S. H., & Knafo, A. (2002). The big five personality factors and personal values. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(6), 789-801. <https://doi.org/10.1177/0146167202289008>
- Roy, S. K., Singh, G., Japutra, A., & Javed, M. (2023). Circle the wagons: Measuring the strength of consumers' brand defense. *Journal of Strategic Marketing*, 31(4), 817-837.

- Rusticus, S. (2006). Creating brand advocates. In J. Kirby, P. Marsden (Eds.), *Connected marketing: The viral, buzz and word of mouth revolution* (pp. 47-58). Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Sadiq, M., Ishaq, H. M. & Ahmed, F. (2012). To investigate the impact of big five personality traits on customer advocacy behavior. *Journal of Management & Technology*, 7(2), 62-85.
- Saini, S., & Arasanmi, C. N. (2021). Attaining digital advocacy behaviour through destination image and satisfaction. *International Journal of Tourism Cities*, 7(1), 119-134. DOI 10.1108/IJTC-07-2019-0108
- Sashi, C. M., Brynildsen, G., & Bilgihan, A. (2019). Social media, customer engagement and advocacy: An empirical investigation using Twitter data for quick service restaurants. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31(3), 1247-1272. DOI 10.1108/IJCHM-02-2018-0108
- Silverman, G. (2001). *The secrets of word-of-mouth marketing: How to trigger exponential sales through runaway word of mouth*. New York: American Management Association.
- Singh, R., & Trinchetta, G. G. (2020). Community connections: advocating for libraries through effective brand advocacy. *Public Library Quarterly*, 39(4), 295-309. <https://doi.org/10.1080/01616846.2019.1613626>
- Smith, A. N., Fischer, E., & Yongjian, C. (2012). How does brand-related user-generated content differ across YouTube, Facebook, and Twitter?. *Journal of Interactive Marketing*, 26, 102-113. doi:10.1016/j.intmar.2012.01.002
- Stokburger-Sauer, N., Ratneshwar, S., & Sen, S. (2012). Drivers of consumer-brand identification. *International Journal of Research in Marketing*, 29, 406-418. <https://doi.org/10.1016/j.ijresmar.2012.06.001>
- Swaminathan, V., & Dokumaci, U. K. (2021). Do all, or only some personality types engage in spreading negative WOM? An experimental study of negative WOM, big 5 personality traits and brand personality. *Journal of Global Scholars of Marketing Science*, 31(3), 260-272. <https://doi.org/10.1080/21639159.2020.1808837>
- Sweeney, J., Payne, A., Frow, P., & Liu, D. (2020). Customer advocacy: A distinctive form of word of mouth. *Journal of Service Research*, 23(2), 139-155. <https://doi.org/10.1177/1094670519900541>
- Turri, A. M., Smith, K. H., & Kemp, E. (2013). Developing affective brand commitment through social media. *Journal of Electronic Commerce Research*, 14(3), 201-214.
- Urban, G. L. (2005). Customer advocacy: a new era in marketing?. *Journal of Public Policy & Marketing*, 24(1), 155-159. <https://doi.org/10.1509/jppm.24.1.155.63887>
- van Doorn, J., Lemon, K. N., Mittal, V., Nass, S., Pick, D., Pirner, P., & Verhoef, P. C. (2010). Customer engagement behavior: Theoretical foundations and research directions. *Journal of Service Research*, 13(3), 253-266. DOI: 10.1177/1094670510375599
- VanMeter, R. A., Grisaffe, D. B., & Chonko, L. B. (2015). Of “likes” and “pins”: The effects of consumers’ attachment to social media. *Journal of Interactive Marketing*, 32, 70-88. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2015.09.001>
- Wallace, E., Buil, I., & De Chernatony, L. (2012). Facebook ‘friendship’ and brand advocacy. *Journal of Brand Management*, 20(2), 128-146. doi: 10.1057/bm.2012.45
- Wilk V., Soutar G. N., Harrigan P. (2021). Online brand advocacy and brand loyalty: A reciprocal relationship? *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 33(10), 1977-1993. DOI 10.1108/APJML-05-2020-0303
- Wilk, V., Harrigan, P., & Soutar, G. N. (2018). Navigating online brand advocacy (OBA): An exploratory analysis. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 26(1-2), 99-116. DOI: <https://doi.org/10.1080/10696679.2017.1389246>

- Wilk, V., Soutar, G.N. and Harrigan, P. (2019). Online brand advocacy (OBA): The development of a multiple item scale. *Journal of Product and Brand Management*, 29(4), 415-429. DOI 10.1108/JPBM-10-2018-2090
- Wong, A. (2023). How social capital builds online brand advocacy in luxury social media brand communities. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 70, 103143. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.103143>
- Wong, A., & Hung, Y. C. (2023). Love the star, love the team? The spillover effect of athlete sub brand to team brand advocacy in online brand communities. *Journal of Product & Brand Management*, 32(2), 343-359. DOI 10.1108/JPBM-01-2022-3824

Katkı oranı beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Mehmet Sıddık Turan*

Makale Adı/Article Name

Palyatif Toplum Bağlamında Acı Anlatımının Sanatsal Yansıması

Artistic Reflection of Pain Narration in the Context of Palliative Society

ÖZ

Acı yaşamsallığın bir kanıtı olarak, toplumların belleğinde saklı izlerinin ve bastırılmış öykülerinin gizemini çözen bir araç olarak vardır. Acının yaşamdaki karşılığına, içinden doğduğu toplumun yaşamına ait duygularının aktarımında, ritüellerde ve gündelik dilin karmaşık dokusunda rastlanır. Sanattaki acı imgesinin yaşamdaki karşılığı göz önünde bulundurulduğunda, kimliğimizi ifşa eden kodlara rastlanır. Fakat burada özellikle kavram olarak palyatif toplumun acı ile ilişkisinde tam tersi bir duruma işaret eder. Palyatif toplum doku olarak olabildiğine acıdan uzak, yaşamı arzulayan ve dayatan bir beğendik toplumdur. Bu arzu toplumu; yaşamdaki pozitifliği aşırılıkla sunan ve tüketici olmayı, arzu, heves ve ihtiyacı yaşamsal gerekliliğin enleri olarak dayatan ve "olabildiğiniz kadar mutlu olun"u hedefleyen yapaylık temelli bir topluluktur. Ancak günümüzde sanatçılar, yaratılan bu olumamanın, toplumların veya insanların acılarını merkeze alarak, acıyı daha derinden yaşadıklarını ifade eden, aktaran imgeler üretmiştir. Hatta beden üzerine üreten sanatçılar bu gerilimi yine doğrudan bedene müdahale ile vahameti ve trajik durumun ifşasına çalışmışlardır. Palyatif yaklaşımla sanatta acı imgesi; aşırı yorumlamaların bir imgesi, abartılı ifadelerle negatif anlatımı olan ve tüm duyu organları üzerinde etki sağlayan bulantı ifadelerin tümüdür. Bu anlamda çalışma, sanattaki acı, şiddet, bulantı, iğrenç gibi imgelerin palyatif toplumun acı imgesi arasındaki benzerliğini ve farklılığını ortaya çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Palyatif Toplum, Acı, Yergi, Grotesk, Sanatta Acı İmgesi, Beden Sanatı, Abjection.

ABSTRACT

As evidence of vitality, pain exists as a tool that unravels the mysteries of the traces and repressed stories hidden in the memory of societies. The counterpart of pain in life can be found in the expression of emotions belonging to the life of the society from which it originates, in rituals and in the complex texture of everyday language. When the image of pain in art is considered in relation to its counterpart in life, we come across codes that reveal our identity. When the real-life counterpart of the image of pain in art is considered and its connections with pain are examined, we come across codes that reveal our identity. But here, palliative as a concept refers to the exact opposite situation in society's relationship with pain. Palliative society is a contented society that is as far removed from pain as possible in texture and that desires and enforces life. This society of desires is a society based on artificiality, which presents the positivity in life excessively and imposes consumerism, desire, enthusiasm and need as the most essential of life, and aims to "be as happy as it can". However, today, artists have produced images that express and convey that societies experience pain more deeply, focusing on the suffering of societies or people, in contrast to this positivity. Artists who work on the body have even attempted to reveal the gravity and tragic nature of this tension through direct intervention on the body. In a palliative approach, the image of pain in art can be described as an image of excessive interpretations, a negative narrative with exaggerated expressions, and an array of nauseating expressions that affect all the senses. In this sense, the study reveals the similarities and differences between images of pain, violence, nausea, disgust in art and the image of pain in a palliative society.

Keywords: Palliative Society, Pain, Satire, Grotesque, Pain Image in Art, Body Art, Abjection.

Extended Abstract

This research questions the concept of pain in a palliative society and how the concept of pain, addressed from this perspective, transforms into an image in art. Based on Byung-Chul Han's book "Palliative Society," the concept of pain is examined, and its reflections in art are exemplified. According to the author's frequently mentioned ideas, the desensitization to pain and the excessive pursuit of happiness in contemporary societies is essentially an illusion. Contrary to these observations as in the idea of illusion, which describe a disconnection from the realities of life, when considering artistic representations, the question arises as to why the image of pain proliferates. That is, when focusing on the counterparts in art, it is observed that, instead, pain proliferates. How can it be that the contemporary narratives of a palliative society as one ignoring pain contain so many contradictory references to it in art? To answer this and similar questions, the essence of the subject is reached by suggesting that pain is life, life is creation, creation is freedom, and dialecticism forms a bridge between sorrow and cause. Thus, this research examines the transformation of pain into the uncanny object of art as a technique of disciplining politicized by authority. It approaches the subject by addressing examples that create trauma, viewing the topic from different centers. The aim is to reveal the differences and similarities between the view of pain and the artistic interpretation. It is so that in transforming society pain is replaced by commands and prohibitions, and it is limited accordingly. They are transmitted to the individual and regulated by pain. And this is mostly processed through the body. More, the tales of the form and the act of the discipline policies between power and society become meaningful in this way, through body. And this has shown that the exposure of the image of pain on the body proves the purpose of regulating, supervising, and disciplining societies. Therefore, it is understood that the suppression, mutilation, or presentation of the body as a manipulated object within this political understanding is the greatest source of inspiration for the artist. The study aims to create a discussion around the critical state of contemporary artistic expressions through excitations of sensitive bits, and contradictions in the quantity and quality of narratives in the background. In that regard, a literature review related to the topic was conducted, utilizing articles and journals. The main points emphasized by the relevant sources are as follows: contemporary artists describe a societal wound, pus, or tragedy as exaggeratedly as possible, presenting their body in its natural state rather than as a construction, interfering with their bodies and allowing interventions. In fact, looking at the primary goals of performances, there is an observable effort to convince that pain is vital. The vital thing is observed to be contagious and to encourage participation. Therefore, it is noticed that the artistic narratives and contents presented as examples are exaggerated, tending towards excess, containing abnormality, constructed around the uncanny, and operating on the basis of placelessness and homelessness. Because violence has become vital, or violence turns everyone who serves it into a thing (Sontag, 2004, p. 11). Although it evokes a structure that starts to normalize, become ordinary, and ineffective as it is seen, it has not rendered pain more bearable, but rather more profound. Looking at recent examples of artistic images, the abundance of objects of violence is understood as a visual confession of these narratives. This becomes visible via the lately use of blood, flesh, decay images and representations from these materials, their portrayal of purulence and wound, every form of a tortured body. Additionally, with the rapid and widespread dissemination of violence-laden images through the press, various media channels, and social media, it is also a reality that these artistic narratives have become richer, more diverse, and multiplied. On the other hand, in a place where there are so many rich images and narratives, pain has not disappeared due to society's numbness, but has only been camouflaged with the changing needs and weaknesses of society. The counterpart of pain in the palliative society is open to debate in this sense. Another topic open to counter-discussion is, if the desensitization to pain increases with the spread of mass communication tools, which indirectly leads to an inclination towards violence, why shouldn't the image of pain in art be a censorship element? Although these images ostensibly aim to entertain the viewer, they also secretly provide a discipline of seeing behind the scenes. The camera is one of the special forms of discipline. Like a cold gaze, it records with indifference. This can perhaps be said for all machines working on the basis of recording. The camera, in this sense, is another example. As a part of human existence, it offers the pleasure of seeing the wild subject of horror. Why this is pleasurable is also a finding open to discussion. In the

study, even the aimlessness and as-if-innocent presentation of killing as imagery and play within these discussions serves as evidence to the use of cruelty as a painkiller. The emphasized indifference and inaction of the viewer is an important example of the implementation of this effect. The distancing of the viewer from the event and rendering them emotionless suggest an intentional scare and extinguishing intense emotional empathy. This overlooked and disregarded entity, the individual or society, transforms into a mass without an other and objectifies these others. The other, which has turned into an ordinary object, now becomes something that does not cause pain or cannot be felt.

Giriş

Günümüz toplumları acının varlığına gözlerini kapatmış bir haldedir. Günümüz toplumlarında acının görmezden gelinerek önemsizleşmesi en önemli toplumsal duyarsızlaşma biçimlerinden biri olarak görülebilir. Byung-Chul Han'ın önerdiği “palyatif toplum” kavramı ise geçmişten günümüze toplumların tarihlerindeki acıya tepkiyi izleyen bir düşünce sistemini ortaya koyar. Bugüne gelindiğinde ise toplumların gittikçe acının acıtan biçimlerine gözlerini kapadığını ifade eder. Acının toplumdaki izleri bir bir silinir ve yerlerini sınırsız uyuşmanın sunulduğu mutluluk vaatleri alır. Sanatta ise bugün bu dönüşümün aksi bir durum söz konusudur. Acı en mutlak halleri ile sanatsal içeriklerde umarsızca sunulur.

Araştırma, konuyla ilgili geniş literatür taraması yapılmıştır. Amaçsal örneklendirme ile çalışma, sanatçı ve ilgili yazarlardan örnekler verilmiş, çalışmaların içerik analizi yapılmış, göstergebilimden faydalanılarak bir sonuca varılmıştır.

1. Acının İmge Üzerinden Farklı Kavramlarla Söylevi

Ernest Jünger'in “Bana acıyla ilişkini söyle sana kim olduğumu söyleyeyim” sözü bütün toplumların kaotik iç dünyalarını bir yönüyle deşifre eden bir söylevidir (Ernest Jünger'den akt. Byung-Chul Han. 2022: 13). Hatta en çok sanat nesnelerinde bu anlatımın izdüşümü görülür. Öyle ki acıya temayül eden dış baskı, can yanmasına neden olur ve ifadede o kadar uçlara dokunur ki, sanatçıların bu sert dili ciddi rahatsızlık yaratır. Nitekim sanatçılar bu sert ifade dili nedenleriyle çok ciddi eleştirilmişlerdir. Fakat gerçek şu ki; sanatsal ifadeye dönüşün bir nesnesi olarak acı imgesi, anlatılan olayın derinliğini, acının nasıl bir gereksizlikten kaynaklandığını, bu kaynağın toplumda/insanda ne denli trajik yıkımlara neden olduğunu, en açık aktarandır. Öyleyse “trajedi aklı aşan bir aklın formudur” (Eaglaton, 2021: 64). Nitekim yıkımı yaratan akılsızlığın düşünsel boyutu sorgulandığında çıkan sonuç aklın ötesinde bir akılsızlık olduğu ifade edilir. Yani düşünce yoksunluğu ve akabinde olan duyarsızlık, diyalogsuzluk vb. bu minvalde bakıldığında palyatif toplum tanımı, acının sanatsal imgesine, acıyı yaratan ile nedeni arasında ciddi bağlantıyı ortaya koyan somut örneklerle doludur. Aynı zamanda mağduriyet yaratan aklın ve yaratılan mağduriyetin çelişkilerini ortaya koyan bu imgeler, infial yaratılan aşırılığın sınırlarını da sorgular. Acıyı eksenine alan bu imgeler, genelde beden üzerinde yoğunlaşır. Bu anlamda beden, “çok sayıda kültürel gerilimin tartışılmaya açıldığı, olası kimlik modellerinin sorgulanıp onaylandığı bir alan haline gelir” (Baker'den akt. Hendeson, 2016: 32). Bedenin bir kültürel gelişim alanı olarak ne kadar önemli olduğu böylelikle ortaya konur.

Palyatif bir üretim olarak sanatın acı imgesi, algofobiyle de yakın ilişkilidir. Bu ilişki, insanlar üzerinde acı korkusu hâkim olduğu sürece devam eder. Buna sebep olarak iktidarın bedenler üzerindeki isteği ile sürekli ötekilik dillerinin üretilmesi, cinsiyetçilik, ve ekonomik zorlukların ürettiği kısıtlayıcılık gibi etmenler üzerinden ortaya konan dağılımların sınıfsal veya topografik yaklaşılması gibi daha birçok gerekçe gösterilebilir. Bu anlamda bakıldığında acı eşiğinin hızla düştüğü, farklı bir baskı kültürü oluştuğu gözlenir. Nitekim en önemli açıklayıcı argümanlardan biri Byung-Chul Han'ın, algofobi ve acı arasındaki ilişki üzerine sözleridir:

Algofobi, sürekli-anesteziye yol açtı. Acı yaratacak her durumdan kaçınıyor. Aşk acılarına bile şüpheyle bakılmaya başlanmıştır artık. Algofobi toplumsal alana da uzanır. Acı verici

tartışmalara yol açabilecek çatışma ve fikir ayrılıklarına ve çatışmalarına giderek daha az yer verilmektedir. Algorfobi siyasete de yansır. Uyum ve uyuşma baskısı artar (2022: 13).

Algorfobi, siyasete de öykünel işlevsel benzerliği ile her türlü değer çıkarıcı bir dille mevcut duruma göre düzenlendiği kaygan bir formda şekillenir. Bu dil; uyum ve uyuşma baskısı yaratır. Gün geçtikçe narkoz etkisi ile her alternatif sesi alternatif yokmuşçasına susturur. Yani “Alternatifsizlik bir ağrı kesicidir” (Han, 2022: 13). Böylelikle olabildiğine muğlak yollar inşa eden daha doğrusu taraftarlık üzerinde kutuplar yaratan bu dil, tek çıkar yolu yine kendinde görür. Aslında böylece insanların yararlılığı, itaatkârlıkları ve yeteneklerine koşut bir şekilde değerlendirilir. Han demokrasi sonrası toplum olarak nitelendirdiği bu oluşumu, palyatif demokrasi olarak tanımlar. Bu savını da desteklemek için Chantal Mouffe’nin acı verici mücadelelerden kaçınmayan “agonistik siyaset” olarak tanımladığı, kavramını gösterir (Han, 2022: 13).

Palyatif bir yaklaşımla sanatta acı imgesi; palyatif toplumunun aynılaşan özelliğine karşıt olarak sanatta aşırılaşan yorumlamaların çoğunu, abartılı ifadelerle olumsuz anlatımı içeren bir sunumu ve tüm duyu organları üzerinde etki sağlayan bulantıyı içeren ifadelerin bütünü kapsar. Bulantı yaratımlar ise, tekinsiz ifadeler biçiminde sanattaki aşırılık veya abartıyı, ilkel, yersiz-yurtsuz olanı, anormalleşmeye tekabül eden ifadelerin karşılığıdır. Genellikle kabul ölçütlerinin ötesinde belirlenen bu anlatımlar, sınırlar veya normların üstünde yaşanan trajedinin izdüşümünü, sınırları aşarcasına aktarır. Nitekim sınır aşımı ifadesiyle aslında acı imgesi, ihmalkârlık fiili ile özdeşleşmiştir denebilir. Palyatif toplumun etik/ahlak sınırlarıyla yakın ilişkilisinden kaynaklı seyirci ile sanat nesnesi arasında infial yaratmasından doğan dinamik, dönüştüren ve hırpalayıcı etkileri böylece meydana çıkmış olur. Oysaki palyatif topluma tanımsal perspektiften bakıldığında algorfobinin temelinde de yatan duyarsızlaşma meselesinin verileri ile benzeştiği görülür.

Toplum her tür olumsuzluktan kurtulmaya çalışan bir olumluluk toplumdur. Acıysa olumsuzluğun ta kendisidir. Psikolojide bu paradigma değişimini izleyerek ‘acı çekme psikolojisi’ şeklindeki negatif psikolojiyi terk ederek sıhhat, mutluluk ve iyimserlikle ilgilenen ‘pozitif psikoloji’ye yönelmiştir (Barbara Ehrenreich’ten akt. Han, 2022: 14).

Özetle insanların acıya karşı duyarsızlaştırılmasıyla insani değerlerden soyutlanması söz konusudur. Tanımlardan da anlaşıldığı üzere, birey afyonun etkileri ile uyuşması gibi toplumların da benzer bir etki ile kendinden geçen uyuşturulmuş/uyuşmuş olduğu sonucuna varılır. Acının hissizliğe dönüşmesi ile insani varoluş paradigmasının değiştiği, acı yerine daimi iyi olma hissi yaratan şeylerin insan hayatına girdiği görülür. David B. Moris’in “günümüz Amerikalıların acısız bir varoluşu anayasal hak olarak gören dünyadaki ilk nesildir muhtemelen. Acı bir skandaldır” ifadesinde anlaşılacağı gibi artık dünyanın acıya karşı ilgisi bu anlamdadır (David B. Moris’ten akt. Han, 2022: 14). Acıya duyarsızlık, mutluluk vaadinin en belirgin karşılığıdır. Fakat asıl göz ardı edilmemesi gereken ve gerçekte olan şey ise, acıya karşı duyarlılığın azamiye indirilmesi toplumun direnme ve karşı koyma yetisinin körleşmesine neden olmasıdır. Oysaki sanatçı, acısız toplum dayatması arttıkça sanattaki imgesinin marjinalleştiği görülür.

Sanattaki aşırılık imgesine ve acı ifadesine palyatif toplum perspektifinden bakıldığında, algıları manipüle eden özelliği ile dikkat çeker. Palyatif içerik perspektifinde sanattaki anlatımlara bakıldığında, estetik ve kültürel sınırları aşındıran grotesk (kaba güldürü, mutlak gerçekçilik) bir ifade olmasıyla da, duyguları harekete geçiren yeni çağrışımlara yol açar. Bu niteliğinden kaynaklı, eleştirdiği şeyin göreceliğini, yanlışlığını veya aymazlığını gösterirken, sınırları aşındırırken geçtiği sınırı da olumlayarak ilerlediği gözlenmektedir. Ancak bu anlatım gerek alaysı, yıkıcı mizah ile aşağılayıcı niteliği, gerekse trajik deneyimin yıkım nesnesi olarak tüm duyu organları üzerinde şok etkisi yaratır ve sabote edici özelliği ile önemsenir. Eleştirilen olayı çarpıtarak aktaran bu yaklaşım, her tür aykırı yorumu nedeniyle rahatsız edicidir. Kültürel alışkanlıkları yıkan, düzen bozucu veya kural tanımayan yönü ile acı imgesi, kirlilik veya hastalık kapsamında yorumlaması da bu ifadeleri destekler. Öyle ki toplumsal sınıf hiyerarşisinin ve ekonomik sistemin dışında kalan ve bu sebeple de sistemin kabul etmediği, yararsız gördüğü kitlenin dışlanmasında da eleştiri sembolik olarak vardır. Bu yüzden sanatçı tarafından üretilen

infial yaratan dil ve seyirci arasındaki negatif mesafe anlayış ile yaratılmış olan korku, kategorik sınıflama, kimlik politikalarının ve aşırılığın ürettiği mağduriyetler yine dışa marjinal ifadelerle aktarılır. Böylelikle acı veya travma imgesinin sanattaki karşılığı, marjinal sanat imgesi olarak toplumsal sorunların yıkıcı yönüne, baskıcı ve yok edici her türüne yönelen protest bir söyleve dönüşmüştür. Nitekim trajedinin üzücü olan şeyi içermesi veya talihsizliğin yazgısında bu ifadeyi içermesi ile acıyı sembolik olarak muhteva etmesi ile fark ediliyor. Bu çıkarım “Bir alın yazısı ve felaket, talihin vahim biçimde tersine dönmesi, kusurlu, asil kahramanlar ve intikamcı tanrılar, kirlilik ve arınma, acıklı sonlar, evrensel düzen ve onun ihlali, ıslah eden ve başkaldıran bir acı meselesi değil midir trajedi?” şeklinde bir soruyla yüzleştiriyor bizi (Egleton, 2021: 23).

Egleton sorusunun cevabı, şok yaratan, dehşetle yüzleştiren ve ters düz eden şeyin içerik olarak var olduğu şeydir acı. John Orr ise “telafisi olanaksız bir insani deneyimdir” sözleri ile trajik olanın özrünü yırtarak acı imgesinin üzerindeki kılıfı sıyrır (Orr’dan akt. Egleton, 2021: 27). Bu söylemin etkisini güçlendirip artıran bir başka unsur da mizahtır. Mizah ile sanat imgesi aşağılayıcı bir nitelik kazanmıştır. Yani “insanı aşağılamak değil, ona zaten çoktan aşağılanmış olduğunu hatırlamaktır” ifadesini hatırlatır niteliktedir (Orwell’den aktaran Eagleton, 2020: 30). Bu yüzden palyatif toplumun içeriğinde gelişen sanattaki acı imgesi, hastalık yorumlarının dışında düzen bozucu ve uyumsuzluk yaratan söylemlerinde, hep yüce ile ilişkili bağlantılar üretilir denilebilir. Çünkü gerçek yaşamdaki mağduriyetin karşısında, mağdur edenin yüce ile ilişkisi, itibarsızlık üzerinden gelişir. Böylece alaysı metafor ve jestlerle somutlaşarak göreceli kabul edilen sebepler bile bu içeriğin kapsamına alınır. Bu perspektiften bakıldığında, grotesk ifade ile kaba güldürünün (dolaylı anlatımın yanı sıra trajikomik olan da dâhil) trajik formlarla afişe eden yorumları oldukları da görülmektedir. Öyle ki, bedeni etkin kullanan bu yaklaşım, her tür tekensiz imgeler olmalarından dolayı tehdit edici bir negatif mesafe oluşturur. Psikolojik gerilim yaratan bu mesafe, toplumda infial yaratan ve iktidar merkezli saldırgan haliyle, en muhalif anlatımları oluşturur. Bu yüzden söz konusu olan anlatımın, muzip ve aşırı abartının üzerine kurulu her tür aykırılığa eşdeğer son sözdür denebilir. Bu amaçla Palyatif toplumun sanattaki yansımalarında acı metaforu, sert mizahi yaklaşımın bir ögesi olarak bedenin üzerinde kendini konumlandırır. Bu konumlandırma bedenin belden aşağı bölgeye ve organlarına, özellikle de işlevleri üzerinden halk parodileri içinde yer bulur.

Palyatif toplumun sanattaki yansımasında acı metaforu, bedene ciddi derecede müdahalenin yarattığı tahribatin bir göstergesi olarak karşı direnişi üretir. Bu anlatım, bedeni çok etkin kullanmayla başlayan ve Gretchen E. Henderson’un ifadesiyle “beden, sese dönüşen bir enstrüman” olarak çoklu ifadelerin biçimine dönüşür (Henderson, 2016: 144). Aslında “Bu yolla bedene ait her türlü sesin ve görüntünün içsel acı ve ağrının temsili formu olarak yorumlanmaktadır. İnsan vücudu olmak fail olmak demektir; öte yandan beden pasif ve incinebilirdir, tarihin öznesi olduğu kadar da nesnedir (Eagleton, 2021: 64). Bu formlar baskı ve sansürün sindirilemeyen ifadelerin, söze ve imgeye dönüşümüdür. Dolayısıyla bu ifade dili, özellikle mizah ve yergi dilinde marjinal, meydan okuyucu nitelemelerle etki-tepki olarak yükseltmiştir.

2. Palyatif Toplum Anlatımında Sanat Dilinde Acı ve Travmanın Karşılığı

Sanatın içerik olarak sunumunda en rahatsız edici ve marjinal ifadelerle travmatik obje ve acı ifadelerinin sunumlarında karşılaşılır. Aşırılışan bu imge ve öğeler, kaotik yönleri ile kültürel ve toplumsal duyarsızlaşmanın kanıtlarıdır. Bu ise kitle-iktidar arasında gelişen karşılıklı etkileşim ve diyalogların ürünüdür. Yani “iktidar düşleri acı çılgınlıklarıyla doludur denebilir. Acı iktidar aracı olarak iş görür. Acının ihtişamlı sergilenişleri, iç karartıcı festivaller, vahşi eziyet ritüelleri iktidara istikrar kazandırır. Cefa çekmiş bedenler iktidarın nişanlarıdır” (Byung-Chul, 2022: 19). Bu perspektiften bakıldığında acı ile halkı disipline eden araçlar arasında nitelik olarak bir ilişki olduğunu düşünülebilir. Bu düşüncenin sağlaması yapıldığında da sansürle dolaylı bir istismar alanı açığa çıkacaktır. Yani doğrudan fiziki bir müdahale yerine, ölü, darp edilen bedenler, işkenceyi andıran her tür sakıncalı görüntü yerine imal edilen bedenler gösterime girer. Bu otokontrol mekanizması tam da varoluş iddialarına aksi bir biçimde bireysel yeteneklerin keşfini ve öğrenmeyi, itaatkârlıkla hesaplar hale dönüştürür. Nasıl ki tüketim toplumunun önemli

bir metaforu olan reklamlarla gündelik yaşamın kendisine benzeyen modellemeler oluşturuluyorsa acının modellenmesiyle de tersi bir modelleme yapılamaz mı? Acının da bu disipline etme tekniğine dâhil olan bir başka unsur olabileceği elbette ki sorulamaz mı? Aslında bu düşüncenin kaynağı Foucault'dur. Cinselliğin Tarihi adlı kitabında iktidarları tasarruf hakkının değiştiğini anlatır. Yazar, "tasarruf hakkı, bu mekanizmaların en önemli biçimi olmaktan çıkıp, boyun eğdirdikleri güçleri kıskırtma, güçlendirme, denetleme, gözetleme, çoğaltma ve düzenleme işlevlerine sahip olan parçalar içinde bir parça haline; üretmeye ve düzenlemeye yönelik bir iktidara dönüşür" ifadesiyle palyatif toplumun yönetilme mantığını açıklar (2016: 97). İşte sanatçının direnme nesnesinin marjinal anlatımlara aktaran bir başka gerekçe de bu. Yaşamı hesapçı bir aygıt dönüşümüne tahammül edemeyen sanatçı, imgesi o minvalde daha sert politik bir biçime dönüşmüştür.

Palyatif toplumun sanat bağlamında ürettiği acı imgesi, kaba güldürüden öte, salt tıpkı bir yara sızısı gibi, infiale meyleden anlatımların yanında toplumsal tabularla yakın ilişkilidir. Tabu ve sınırlarla ilişkisi, trajik olarak sınırları aşan ifadelerin yanı sıra eleştirdiği şeyi sert yergi ile maddi düzeye indirgeyen doğasında vardır.

Trajik olana çeki düzen vermek, onu dinlendirmek için ödediğimiz bir bedel olabilir. ... ses ya da daha iyisi sözcükler vasıtasıyla yas tutmak, muazzam bir özgürleşmedir çünkü acı çeken bir kişi bir şey üretmeye başlar. Kaderini onu teslim alan felaketin bir açıklamasıyla birleştirir: olancasıyla tahripkâr olandan bir şey çıkartır. Çünkü insan birşeyleri anlamak için yoruma yapmaya başlamıştır (Eagleton, 2021: 107).

Bu durum, insanın çevresinde olan biten ahmaklığı ve acıyı dile getiren en marjinal anlatımlarla yücenin ve kutsallığın kıyasıya mücadelesi şeklindedir. Bu dil muzip, düzen bozucu, aşırı, müstehcen ve günahkar yaklaşımlar içerisinde yorumlanmasına neden olmuştur. Böylelikle bu yaklaşım biçimi de dokunduğu her şeyi murdar kılan ve maddiyatla ilişkilendiren hicivli ve sövgü ifadeleriyle yücenin aurasını bozan özellikte olmuştur. Nitekim bu dil, insanlarda psikolojik gerilim yarattığı, mesafe oluşturduğu, derin izler bıraktığı ve etkileme gücünün yüksekliğinden dolayı da seyircisini etkin eyleme aktardığı bir biçem olduğu varsayılır. Örneğin kahkaha bu dilin öğelerinden biridir. Kahkanın din dışı, aşağılayıcı ve sövgü gibi itibarsızlaştıran nitelikleme şeklinde toplumlar tarafından yorumlanmıştır. Bu anlamda Yue Minjun'un eserleri örnek verilebilir.

Görsel 1. Yue Minjun, Halka Önderlik Eden Özgürlük/Freedom Leading the People. 1996.(Oil On Canvas, 360 cm x 250 cm). (Erişim:25.05.2024. <https://publicdelivery.org/yue-minjun-self-portraits/>)

Görsel 2. Santiago Sierra, 250 cm. Line Tattooed On The Backs Of 6 Paid People, Espacio Aglutinador, (1999). (Erişim:08.03.2024 <https://sammlung.staedelmuseum.de/en/work/250-cm-line-tattooed-on-6-paid-people-espacio-aglutinador>)

Sanat bağlamında acı imgesi, yara, irin, parçalanmış uzuv, müdahale edilmiş beden gibi iğrençlik çağrıştıran formlar şeklinde aktarılmıştır. Santiago Sierra'nın çalışması beden imgesi üzerinde örneklendirir (Görsel 2). Sanatçının çalışması, "Bedenin açıldığı yara tabusunun ve kadın güzelliğine dair yerleşik düşüncelerin ihlal edilmesi" olsa da bedenin kültürel olanın üzerinde sorgulanıp onaylandığı bir alan şeklinde tanımladığımızda, aslında yara veya bedenindeki irinin toplumsal veya topluma ait olduğu söylenebilir (Peterson-Mathews'ten akt. Yılmaz, 2013: 22). İğrençlik de güzelliğin ve arzunun sağladığı lütuflu, kendine çeken cazibe ile oluşan yakınlığın aksine iten, yıkan ve uzaklaştıran bir özelliği vardır. Tüm duyu organlarının üzerine baskı kuran iğrençlik, sınırsız eleştirel ufkuyla derin çelişkiler yaratan yıkıcı anlatımdır. "Bu yarada gözükən, akan irin, kan gibi vücudun çürümüşlüğü ile yaşanmış travmanın gerçekliğini oynar aslında. Yani "Tragedya öykünmedir (taklit) ama insanların değil, eylemlerin, yaşamın ve mutluluğun ve mutsuzluğun öykünmesidir" (Ziss, 2009: 177). Bu yüzdendir ki abject (iğrenç), yaşamda ciddi rahatsızlık yaratan sonuçları doğrudan aktardığında aşırı anlatımlar olarak yorumlanır. Ancak bu sert eleştiri imgesi, toplumsal olaylara karşı hassas ilişkisiyle suçlamaya varan sövgüye gönderme olan aktarımlardır. Meydan okuma olarak okunan bu muhalif yaklaşım biçimi, açıkça aşağılama, müstehcen ve tedirginlik yaratımı gibi özelliklere sahip olması tamamen toplumsal olayların bir iz düşümü şeklindedir. İğrençliğin sanatsal imgeye dönüşüm arşivine bakıldığında da toplumsal sorunlarla paralellik görülmektedir. Dolayısıyla iğrençliğin son söz olarak sanat imgesi şeklinde yorumlanması, dışsal baskının yarattığı korkunun, iğdiş edilmenin, şiddet ve tahribatın etkisi ile paralellik gösterdiğinden ve yapılanlara karşı başka şeyin kalmadığı veya anlamsız olduğu yerde başladığı şeklinde yorumlanabilir. Aslında bu anlatıma en yakın kavram iğdiş kavramıdır. Çünkü "cisimsiz alana girmemizi sağlayan şiddetli bedensel kesigi" tanımlar (Zizek, 2015: 136). Yazarın ifadesinden anlaşılacağı üzere bir sınır ihlalden dolayı anlatım sunulur. Yani her canlının sınırlı gücün olduğu, gücünün başka güçlünün karşısında bittiği anlatılır. Fakat insan sınırının nerede bittiği pek kestirilemeyen bir sonluluğu ifade edilir; "insan sonluluğu küçük çocuğun narsisistik ve hayali her şeye gücü yeterlik tutumu üzerinde temellenir...Yine de bu narsisistik tutumun arkasında yatan Freudcu ölüm dürtüsü, bir tür "yaşayan ölü" inatçılığıdır ve Kant bunu hayvanlarda olmayan vahşi fazlalık olarak ifşa etmiştir. Bu yüzden Kant için sadece insanlar disiplin yoluyla eğitime ihtiyaç duyar" (Zizek, 2015: 136-7). Kant'ın ifadesinden bedenin kültürel gerilimlerin arbede alanı ve düzenlemelerin ilk gösterime girdiği yer olarak tasavvur ettiğimizde sanatın acı imgesi olan beden ve bedene dair her formun travmatik etki bağlamında daha iyi

anlama olasılığımız vardır. “Tragedyanın amacı, insanoğlunun başına gelenleri, halkın yazgısını yansıtmaktır” şeklinde yorumlanabilir (Ziss, 2009: 177).

Palyatif toplumundaki acının mutluluk vaadindeki sahtelik veya beğenildikçe varlığın kökündeki gerçeklik de bu anlamda aynı temel üzerinde oturur. Freud’un “küçük çocuğun çaresizliği, onun kendi ihtiyaçlarını karşılamadaki acizliği olarak ifade bulan fiziksel bir çaresizlik değildir; Başka’nın arzusunun muammasının karşısındaki çaresizlik, başka’nın zevkinin fazlalığı karşısında duyduğu umutsuz büyülenme ve ardından bunu mevcut anlam öğeleriyle açıklamadaki yetersizliğidir” sözleri bu duruma referans sunar (Freud’dan akt. Žižek, 2015: 137). Dolayısıyla palyatif toplumun acı aktarımı aslında Breton’un acı üzerine ifadelerinden daha iyi anlaşılabilir:

Birçok sanatçı soyunur, bedenini teşhir eder, süsler, tahrip eder, yırtar, yakar, keser, tırmıklar, çiftleşir, başka şeyler ekler bedenine vb. İşkencelere, değişikliklere adanmış bir geceye dönüştürür bedenini. Bedenin karmaşık bir eylem içinde bir yaratma kaynağı olması istenir. Kanı, kaslar, sıvı maddeler, deri, organlar vb. bireyden ayrı teşhir edilir ve yapıtın hammaddelerine dönüşürler. Sanatçılar kıyafet değişiklikleri, hatta organik biçimleri altüst ederek bedensel değişiklikler üstünde çalıştıklarında her türlü dönüşüme uygun, hatta işkence edilmeye ya da yok edilmeye, hayvansı ya da cinsel melezleşmeye hazır ‘organsız bedenlerdir (Breton’dan akt. Özden. 2015: 51).

İğrençlik, acıyı ifade eden travmatik unsurlar ve aşırılaştıran ifadeler tam da grotesk bir tanımlamanın parçalarıdır. Victor Hugo’nun, “grotesk her yerdedir: bir taraftan şekilsiz ve dehşet verici olanı yaratır, öte taraftan komik, maskaracı olanı” şeklinde tanımlanan grotesk, hem hareketli hem de çift anlamlıdır (Hugo’dan aktaran Bahtin, 2005: 71). Ancak temelde fail bir durum vardır. Nasıl ki fallus aşırı bir sanatsal anlatım imgesi olarak yorumlanıp tekinsiz konumlandırılıyorsa ki bu da sınır aşım olarak kabul edilir bunun nedeni “anlamın etkisinin ortaya çıkması için bedensel derinlik düzeyinde gerçekleşmesi gereken kopuşu, bedensel derinlikten yüzey olayına geçişi sağlayan” bir simge olmasıdır (Žižek, 2015: 136-7). Bu iki görüşün ortak tarafı; sanat nesnesi ister maskaracı şenlikli bir anlatım, ister matem, buhran ve yoğun bir bunalım ifadesi olsun acının birer göstergeleridirler. Öyle ki baskılar, fiziki müdahaleler gibi doğrudan hareketler şiddet eylemi ve başkaları tarafından uygulanıyorsa aşırı beklenti, performans ve olumlama da şiddettir. Palyatif toplumunda pozitiflik, olumlama toplumu, performans dayalı ekonomi de şiddettir. Bu anlamda tüketim toplumu ve popüler kültür bulanımı anlamında yaşamların siyasal nesneye dönüşmesi bağlamında örnek olarak Duane Hanson’un çalışmaları önemli görsel örneklerdir. Popüler kültürü ve aşırı tüketimin yarattığı insan tiplerini donuk birer canlı cansız forma dönüştüren sanatçı, bugünün insanını grotesk bir forma aktarmıştır.

Aşırı performans, aşırı iletişim ya da aşırı uyarı şeklinde kendini gösteren aşırı olumluluk da şiddettir. Olumluluğun şiddeti yüklenme, gerilme acılara yol açar. Günümüzde acının tetikleyicisi, neoliberal performans toplumu için tipik olan psikik gerginliklerdir her şeyden önce. Burada öz-saldırganlığa yol ilişkin özelliklerle karşılaşırız. Performans öznesi kendine şiddet uygular. Kendini yıkılıp kalana dek özgürce sömürür. Köle efendinin elinden kırbağı olarak kendinin kırbağı, efendi olmak hatta özgür olmak uğruna. Performans öznesi kendisiyle savaş halindedir. Bu sırada oluşan iç baskılar (Pressionen) onu depresyona sokar. Ayrıca kronik ağrılara yol açar (Han, 2022: 38).

Görsel 3. Duane Hanson, Supermarket Shopper – 1970,
(Erişim:30.06.2024 <https://tls.tc/R5EbP>)

Görsel 4. Duane Hanson, Bowery derelicts (Bowerybums)-1969-1970
(Erişim:29.06.2024 <https://l24.im/3PDlSxs>)

Palyatif toplum bağlamında günümüz insanının kendini yaralamakta, vücutlarını kesip parçalamakta ve her tür şiddet içeriği olan enstrümanla bir arada kendini sunmaktadır. Hatta sosyal medya aracılığıyla yaptıklarını gösteriye çevirmektedir. *Küresel epidemi* şeklinde yorumlanan acının bu yeni resimleri, “herkesin katlanılmazlık derecesinde kendisiyle yüklü olduğu, narsisizmin hükmü altındaki bir topluma işaret eder. Çizik atma, bu ego yükünü atma, kendinden, yıkıcı iç gerilimden kurtulma yönünde nafil bir çabadır. Bu yeni acı-resimleri selfilerin kanlı arka yüzleridir” şeklindeki yorumla pekişen anlatımlardır (Han, 2022: 39). Fakat biliriz ki toplumsal yapıdaki ciddi sorunlar bu hastalıkların temel sebebidir. Kronik ağrıların

nedenleri olan bu toplumsal sorunlar, katlanılmaz acılar doğururken aynı zamanda da bu sorunlarla baş etmenin yeni yollarını da ortaya çıkarmıştır. Fakat bu tedavi çabaları sosyokültürel nedenlerin göz ardı edilmesinden dolayı geçici tedavi olmaktan öteye geçememiştir. Bu duruma neden olan gelişmelerden en önemlisi de sosyokültürel faktörlerden kaynaklı sorunların ortaya çıkardığı anormallikler hastalık bağlamına alınıp tıp alanına aktarılan bir vakaya dönüşmesidir. Daha da ötesi bu sorunlar tıp kapsamı bağlamına alınarak sıradan bir hastalık olarak algılanıp semptomların normalleşmesiyle sonuçlanmıştır. Nitekim çalışmada verilen örneklerden anlaşılacağı üzere, acının veya travmatik nesnenin dünü ve bu günü arasında hiçbir farkın olmadığına önemli kanıtlar olarak gösterebilir. Kavramlar, zaman, toplum ve toplumun gündelik kullandığı eşyalar ve nesnelere değişmiş olabilir, ama acının nedenleri değişmemiştir. Hatta bu bakımdan sanatsal biçimi de çok değişmemiştir. Kan, müdahale edilmiş beden, işkence görüntüleri, kesik, parçalanmışlık, çizik yine sanat anlatımlarında geçmişte olduğu gibi hep var olagelmıştır. Marina Abramoviç'in günümüz dünyasına sunduğu performansı ile yakın biçimsel bir benzerlik taşıyan Théodore Géricault'un "Kopmuş Uzunlar Taslağı" adlı çalışması buna iyi bir örnek teşkil eder.

Görsel 5. Marina Abramoviç, Rhythm 0, Performans, 1979.

(Erişim: 22.07.2024 <https://124.im/X3v>)

Görsel 6. Théodore Géricault, (Kopmuş Uzunlar Taslağı/Partes anatomicas, 1818.

(Erişim: 22.07.2024 <https://124.im/qm35bKE>)

Acı yaşam ve bilinç arasında bir kötüdür: “Acı, insanı kensinden koparılması ve sınırlarıyla yüz yüze getirmesi anlamından kutsal bir yaradır... bununla birlikte acı, moral bir denetim altında tutulduğu ya da aşıldığı takdirde insanın bakışını genişletir, yaşamın bedelini, geçip gitmekte olan anın tadının çıkarılması gerekliliğini hatırlatır” (Breton’dan akt. Özden, 2015: 47). Yaşam ve bilinç arasındaki ilişkiyi anlatan bu yaklaşımın bir başka boyutunu Victor von Weizsäcker aktarır. Yazar, yaşam özü olarak “et olmuş hakikat”, bir hakikat olmuş et” şeklinde acıyı tanımlar (Weizsäcker’den akt. Han, 2022: 41). Han, et ile acı arasındaki ilişkiyi ise; hakikat üzerinden yaşama, canlı olma durumuna ve aidiyet gibi bilginin kökü şeklinde yorumlar. Çok daha ötesi insanın kendisine ait olanı acı sayesinde öğrendiğini söyler. Kişi bedenindeki organların vücudundaki yerini her organın kendine has ağrısını acı sayesinde bilir, der. Acı sayesinde ayırt edicilik, değer verme ve bedel ödeme gibi şartları öğrenen insan, farklılaşmayı da acı sayesinde yapar. Han bu yorumlamanın ardından, “acısız dünya ayınının cehennemi” olduğunu, böylelikle duyarsızlık ve umursamazlığın hâkim hale geldiğini, eşit olanın yok olduğu bir dünya yaratıldığını aktarır (2022: 42). Oysa acıyı üreten güç acıya karşı verilen tepkiyi gözlemleyerek insan direnci öğrenir. Peki ama palyatif toplum acısız toplum düşünün bir ideali değil mi? Sürekli anestezi ile acıdan arındırılan toplumun acı yaşama olasılığı veya ne kadar yaşadığı ne derece sorgulanabilir!

Ancak ondan çok öncesinde de Shakespeare, Cervantes ve Boccaaccio gibi yazarlar eserlerinde yıkıcı mizah ile bunu dener. Özellikle bedenin alt bölgesine gönderme yapmalarından dolayı, “etin rehabilitasyonu” veya “etin ve belden aşağısının şairleri” olarak anılmalarına neden

olmuştur (Bahtin, 2005). Bu kavramlardan yola çıkarak günümüz güncel sanatçılarından Marina Abramovic, “Rhythm 0” veya Balkan Baroğu adlı performans çalışmaları buna anlatımlara örnek teşkil ederler (Görsel 5).

Masanın üzerine koyduğu testere, kibrit, kamçı, şarap, gül, tabanca, jilet gibi çok sayıda nesne ile seyirciden kendisine müdahale etmesini ister. Türlü müdahalelerden sonuncusu olan, bedenine yöneltilen silahın yarattığı ölüm gerçekliğiyle, gerçekleştirdiği gösteriye son verir. Gösteride hesaba katılabilecek yaralayıcı nesnelere arasında yer alan silah, sanatçının gerçeğin bu tarafıyla yüzleşemediği bir duruma dönüşebilmektedir (Özden, 2015: 49).

Sanatçının bu provokatif çalışması, sanat bağlamından uzaklaşmış bir dünyanın yaşamsal pratiklerle yeniden yaşama dönüşümünü sorgulayan bir yaklaşımdır. Nasıl ki Ortaçağdan beri süre gelen beden teşhiri, halen daha günümüzde yeniden gösterime giriyorsa, sanatçı, aslından bugün de dünden pek de farklı bir şey olmadığını da bu biçimde kanıtlar.

Görsel 7. Marina Abramoviç, 1973, Ritim 10, Performans

(Erişim: 08.03.2024. <https://124.im/bcwH7Q3>)

Sanatın acı imgesini performansa dönüştürmesi gerek sanat imgesi ile seyircisi arasında dinamik bir mesafe oluşturmasında, gerekse, acıyı doğrudan kendi bedenlerinde bir gösteriye dönüştürmesinde acının yaşamsal değerinden dem vurulur. Ancak bu yaratılan mağduriyetin imgesi olduğu gerçeğini de unutturmamak adına olduğunu da hatırlatır. Abramoviç üzerinde ifade edilenleri tekrardan okuduğumuzda, performansları seyircisiyle hiperaktif bir mesafe oluşturduğu ve böylelikle seyircisiyle iletişime geçtiği bir yol olarak kullanmış. Sanatçı, “özel yaşamını ve acısını görünür kılarak paylaşmaktadır. Onun performansları, birer arınma ritüelidir. Problemleri çocukluk yılları, annesiyle sorunlu ilişkisi, aşk acılarını izleyicinin önünde yüzleşir” yine acı veya travmatik imge merkezde yaratılan mağduriyetin dışavurum imgesi olduğu açıktır (Sayan, 2016: 1427).

Günümüzün dijitalleşen dünyasının bir gereği olarak şartların değişmesi ile insanın insana fiziki olarak uzaklaştığı ancak iletişim imkânları olarak yakınlığa da dijitalin önemli bir anestezi gereği olduğu açıktır. Algıları düzenleyen sahteliklerin yarattığı dünya, gerçeklik duyarsızlığı oluşturduğu bir hakikattir. Dolayısıyla palyatif toplumda acı imgesinin sanattaki karşılığı tüm anlatılanlar çerçevesinden bakıldığında hakikatten ayrılmayan, farkında olan veya kendi sınırları çizen bireylerin yaratımları ile anlaşılabileceği ortadadır.

Acı öz-algılamayı hassaslaştırır. Kendiliğe kontur verir. Profilini çizer. Giderek artan kendine zarar verici davranışlar narsisist, depresif hale gelmiş ben'in kendi varlığından emin olmayı, hisstemeyi hedefleyen ümitsiz çabası olarak anlaşılabilir. Acı duyuyorum o halde varım.

Varoluş duygusunu da acıya borçluyuz. Acı ortadan kalktığında yerine koyacak bir şey ararız. Yapay olarak yaratılan acı buna çare olur (Han, 2022: 42).

Sanat ve acı imgesinin, bireyin mağduriyetini ifade ederken iğdiş edilmiş bozumu aktarır. İğdiş “cisimsiz alana girmemizi sağlayan şiddetli bedensel kesiği” tanımlar (Žižek, 2015: 136). Böylelikle oluşan her tür bireysel veya toplumsal çürümüşlüğü yaratımı sanatın bağlamında bir tragedya şeklinde aktarıldığı anlaşılmaktadır: “Tragedyanın görevi, dönemin can alıcı sorunları dışında, tek tek yaşayan insanların özel yaşamını tasarımılamak değildir: büyük bir toplumsal kapsamı olan gerçek çatışmaları genelleştirmiş anlamı içinde ‘mutluluk’ ile ‘mutsuzluk’ arasında çarpışmaları yeniden üretmektir (Ziss: 177).

Görsel 8. Chris Burden, Mihlanmış, 1974

(Erişim:25.06.2024 <https://l24.im/vXkWeF>)

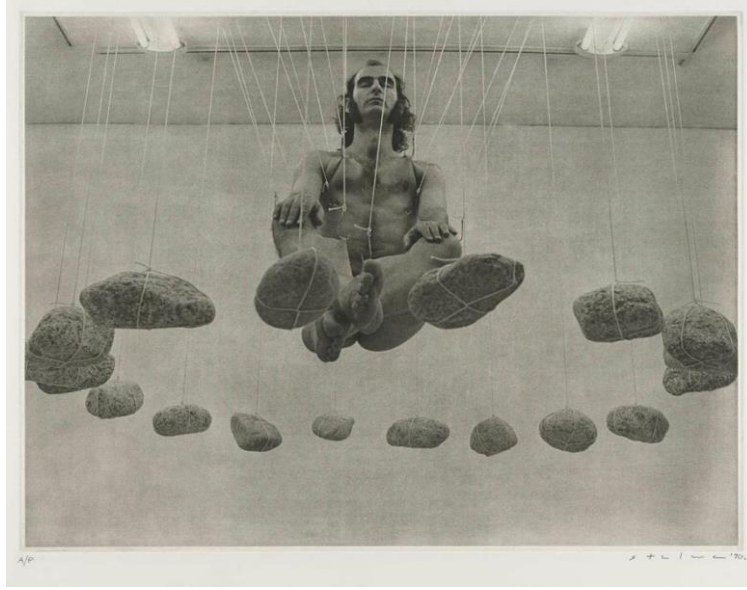

Görsel 9. Chris Burden, Mihlanmış, 1974

(Erişim: 17.07.2024 <https://l24.im/pKSTzot>)

Cris Burden (Görsel 8) çarpmıha gerilmiş İsa’yı taklit ederek kendisini arabaya çivilemiş. Kendi bedenini doğrudan kullanan sanatçı, bu çalışmasında olduğu gibi performansları çoğunlukla doğrudan şiddet ve saldırı içerir. Çalışmaları içerisinde en bilinenlerden olan “atış” adlı performansı bu anlamda verilebilecek en çarpıcı örneklerden. “Sanatçı gerçek bir silahla arkadaşı tarafından vurulmuş ve bu şiddet eylemiyle sanatta sınır ve sınırsızlık sorununu gündeme taşır bu performansında 22 kalibrelik bir silahla kendini bir arkadaşına vurdurmuştur. Burden, bu şiddet uygulamasıyla birlikte sanatta sınır sorununu da gündeme getirmektedir (Germaner’dan akt. Sayan, 2016: 1427). Bir yönüyle bu mozoşist tavır, beden araç ve aracı haline gelir. Bu yolla “Fizik acı, bizzat bedeninin acı çekmesi, artık cezanın oluşturucu unsurları olmaktan çıkmıştır. Cezalandırma, bu dayanılmaz duygular sanatından, bir askıya alınan haklar ekonomisine geçmiştir” (Foucault, 2013: 43). Sanatçılar, doğrudan kendi bedenlerini kullanarak sanki kendileri suçluymuş gibi bir etki yaratmışlardır. Bedenler üzerindeki müdahalelerle sanatçılar bir yönüyle hem mağduru hem de mağdur edeni cezalandıramayı oynar. Genel itibarıyla şiddet, aşırı anlatımlar, saldırgan ve rahatsız edici bu tür alegorik yaklaşımlarıyla sanatçılar, bireyin her türlü farklılığına karşı yok sayıcı politikalara karşı geliştirdikleri protest duruşlardır. Öyleki günümüz sanatında da çok görülen şiddetin temsilinden ziyade artık doğrudan şiddetin kendisi yer almıştır. Tönel’de bu anlamda bir açıklama yapar; “günümüzde sanatçı artık şiddetin yansımasından çok, şiddetin kendisini sanat olarak ortaya konmaktadır. Sanatçı, sanat ve şiddetin sınırlarını zorlamış belki de aşmıştır. Bu bağlamda sanatın şiddeti kullanarak izleyiciyi uyarması sarsılma, endişe, nefret, iğrenme ve acı üzerinden sağlanmıştır” (Tönel’den akt. Sayan, 2016: 1425). Oysa bu performansla ölümle burun buruna gelen sanatçı, bir intihar girişimi gibi yaşamda kopma isteği değildir veya böyle görünebilir. Bu anlamda “Chris Burden ise, iliklerine kadar bu dünyaya bağlı biridir. Avuçlarına çakılan çivileri daha sonra kırmızı kadifeyle kaplı bir taş blok üzerine yerleştirerek, New York’taki bir sanat galerisine satmayı başarması bunu kanıtlamaktadır. (Yılmaz’dan akt. Meliha, 2013: 21). Sadece bu ifadelerden anlaşılacağı üzere seyirci ile sanat eylemi arasındaki temsil yapaylıktan çıkıp olayın gerçekliği tüm çıplaklığıyla eyleme

dönüşmüştür. Nietzsche; “büyük ölçüde azalmış hayat hissi” şeklinde yorumladığı palyatif toplumun bir unsuru olarak acının ve ıstırabın yaşamsal olduğunu, ancak olumsuzla hayatın trajik yönünü yitirdiğini aktarır. Nietzsche bu düşüncenin gerekçesini “Trajik his kavramının anahtarı bana, içinde acının bile bir uyarıcı olarak etki gösterdiği coşkulu bir hayat ve güç hissi olarak şölenin psikolojisi verdi” der (Nietzsche’den akt. Han, 2022: 47). Tin ve acı arasında ciddi bir bağ olduğu, bilgi ve bilinçlenme anlamında önemli bir veri oluşturduğu buradan anlaşılabilir. Yani varlık acıyla hakikati kavrar. Nitekim Stelarc’ın eserleri için kullandığı cümle de Nietzsche’ye paraleldir. Sanatçı amacının ‘bir düşünceyi, onun dolaysız deneyimiyle ifade etmek’ olduğunu belirten Stelarc, acı yaşamın veya yaşamın olduğuna yönelik önemli bir etken olduğu ifade eder (Uçkan’dan akt. Yılmaz, 2013: 23). Nitekim “kendisini harekete geçiren temel itinin, bedenini aşılabilir ve atıl olduğuna duyduğu inanç” olduğunu söyler (Atzori–Woolford’dan akt. Yılmaz, 2013: 23).

Görsel 10. Stelarc, Asılı Beden, 1978, Tokyo’daki galerisinden
(Erişim:25.06.2024 <https://collection.qagoma.qld.gov.au/objects/2816>)

Palyatif toplumunda acı imgesinin kökenine baktığımızda birçok kavramla ilişki kurabilecek kadar zengin bir kapsayıcılığa sahiptir. Bunlardan bir tanesi ise iğrençlik (Abjection) olduğu bu kapsamda önerilmiştir. İğrençlik boyutu, gerek yazınsal sanat, gerekse görsel sanatlarda dehşetin imgesi olarak yoğun biçimde kullanıldığı görülmektedir. Bu anlatım dili, kasvet verici durumu ile alışkanlıklardan öte betimlemelerle yaratılan mağduriyeti önemser. Mağdur haline vurgu yapmak için de aşağılayıcı ithamları kullanır. Yabancılaşmayı çağrıştıran ifadeler olarak korku, cehalet ve aptallığın uç halleri şeklinde yorumlanır. Abartılarak aktarımın yanı sıra sınırı aşan betimlemelere karşılık gelecek biçimde olmanın ifadesidir. Bu anlamda iğrençlik, travmatik bir ifade biçimi olarak yorumlanabilir ve sanattaki karşılığı bir yönüyle Lütfü Özden’in de dediği gibi “günümüz sanatçısı yaptığı işlerle bir rahatlama, iyi olma halinden söz etmez. Kurumamış yarasının kabuğunu kaldırarak, izleyeni kendi yarasına bakmaya” mecbur kılar (2015: 48).

Görsel 11. Jenny Seville, Reverse/Ters-Zıt Olan Şey, 2002-3, tuval üzerine yağlıboya, 213.4x243.8 cm.
(Erişim: 16.07.2024 <https://124.im/2btixfr>)

Görsel 12. Hermann Nitsch, Performans, 2013,
(Erişim:17.07.2024 <https://124.im/daUJh64>)

Genel itibariyle palyatif toplumda acının hallerinin sıradanlaşmış olmasıyla duyarsız bir toplum ortaya çıkmış olabilir. Hatta uyuşturulmuş ve düşünme yetisinden yoksun olduğuna yönelik ciddi iddiaların söylenmesi normal kabul edilebilir. Fakat hisler dünyasında sıradan bir kavram olarak acı, insana dair bir duygu olması nedeniyle her zaman vardır. Bu anlamda verilebilecek önemli bir referans olarak; “Acı algısı ya vücudun dışındaki nesnelere eyleminden ya da vücudun kendisinden gelebilen bir duyumsama algısıdır. Birinci durumda acı, doğal iştahlardan (açlık, susuzluk,vs.) ve neşe, hüznün, aşk, öfke, vs. gibi duygulardan oluşan “iç duyguların” aksine beş duyardan biri olan “dokunma”ya bağlantılanmıştı” karşıt anlamda ikna edicidir (Rey’den akt.

Solmaz, 2022: 134). Dolayısıyla insan var olduğu sürece istediği kadar duyarsızlaşan bir varlık haline gelsin, yine de acı duygusu olacaktır ve sanatçının imgesinde yer alacaktır.

Her dönem acıya karşı ilgi farklılık göstermiş veya acıya kullanmaya yönelik bakış açısı değişebilmiştir. Örneğin aydınlanma çağında acıya bakış açısı, toplumun dinden soğuması, laik düşüncenin gelişmesi ve rasyonelleşme bilgi temelli gelişmesiyle metafizikten uzaklaşılması veya birbirinden farklılaşmasına yönelik bilinç değişikliği yaşanmıştır (Rey'den akt. 2022: 134). Nitekim Han'ın acının estetik hayal gücünden kopmuş iddiası bu anlamda zayıf bir iddiadır. Aksine acı, tüm kitle iletişim araçlarıyla daha fazla yaşamsal olmuştur. Nitekim ölüm, öldürülme, şiddet, işkence ve her türlü barbarlık görüntüleri hızla ve her yerde yayılmaktadır. Her yaşta insan bu görüntülere ulaşabilmekte ve istediği kişilere paylaşabilmektedir. Belki sona yaklaşırken şu denilebilir; çok kolay erişilebilen, çok olan sıradanlaşır. Doğru ancak acının eyleme yönelen bir yönü de vardır. "Acı, kodlanmış toplumsal bir davranışı harekete geçirmektedir. Bu davranış da acıyı dışa vurma kurallarını ve bunların deneyimlerini insanın mahrem alanı ile eklemlediğini" belirler (Rey'akt. Solmaz, 2022:134). Nitekim günümüz sanatçıların bu kadar acı imgesine öykünmesinin nedeni de bu olabilir.

Sonuç

Araştırmada da sıklıkla belirtildiği gibi, her dönemin acıyı yorumlama biçimleri değişkenlik gösterse de toplumların sosyal ve psikolojik yönleri üzerindeki etkisinin nitelik ve niceliğine ilişkin farklı algılama ve değerlendirme biçimleri var olmuştur. Günümüz insanının acıya karşı hassasiyeti bu yönde konu edinilmiş ve acının ifadesinde sanat imgesinin nasıl biçim aldığı görsel örneklerle desteklenmiştir. Bu anlamda çalışmanın bütününde palyatif toplum başlığında ve özelinde acının ifadesine çalışılarak gittikçe acıya karşı umursamaz bir halin önem kazandığı gözlenmiştir. Acının sanattaki anlatımlarında yer bulduğu biçime bakılacak olur ise toplumsal karşılığının aksine kulakları rahatsız eden bir çılgına dönüştüğü gözlenmiştir. Öyle ki bu çılgılık, bazen en aşırı uçlara dokunarak ve bu uçları iğrençleştirerek (abject) anlatımı, imge, form vb. gibi yorumlarla itibarsızlaştırmış, bazen de alaysı, önemsemeyen, aşağılayarak, bulantı yaratarak veya öfkelenerek hırpalayıcı bir mesafe oluşturmuştur. Nitekim sanatın acıyı bu biçimde dile getirdiği, içselleştirdiği ve her an yaşadığı da bu yorumlamalarla anlaşılacaktır. Hatta son dönemlerde bu anlatı dilinin veya yorumlama biçiminin çok fazla dilleniş oluşu da başka bir çelişkiye dikkat çeker. Olabildiğine protest ve marjinalleşen bu anlatımlar, bedenın siyasal nesneye dönüşümünü göstermekte ve yaşamın acıyla baskılanarak trajikleşen bir deneyime dönüştüğü kaydetmektedir. Yani palyatif terimin sunduğu yapay mutluluk hali ve beğendik toplumundaki bireyin acısı, her ne kadar sıradan bir biçim almışsa da sanat bağlamında bu durumun tam aksi gözlenmiştir. Bu gözleme göre gün geçtikçe tartışmaya açan ifadeler sanatta sert biçimde var olmuştur. Bu ifadelerle, insan yaşamına veya bedenine baskıcı müdahalenin yarattığı tahribatı tüm gerçekliği ile göstererek ve şiddetin kaynağını aynı sertlikte karşılamak gerekir. Sanatın marjinal ifadelerini oluşturan bu aşırılık, yaşamın bir izdüşümü olarak kaba bir dil ile seyircisinin yüzüne çarpmaktadır. Sert yergi içeren bu eleştiri biçimleri, sanatçıların kullanmış oldukları bedenın bu süreçte maruz kaldığı acıyı ifşa eden durumu tiksinti duygusu yaratan ifadeleri ile sunmaktadır. Acının yarattığı ağrıya sebep, toplum üzerindeki baskılara karşı bir direniş imgesi olacak biçimde sanatını aktardıkları sonucuna varılmıştır. Sanat imgesi olarak sunulan kadavra, çürümüş beden, dışkı, çiş, kan, vb. görüntülerini kullanarak ruhun ve bedenın şiddete müdahil edilmesi yolu ile başka bir şeye evrimi anlatılmıştır. Söz konusu politikalara karşı iğrençlik imgesi, bedenın alt bölge organlarının işlevlerine yönelik kullanımı aşağılayıcı ve sövğu içeren betimlemelerle tehdit edici dili aşırılıkla kullanıldığı gözlenmiştir.

Palyatif toplumunda acı anlatımlarının sanatsallaşan imge hali, ihlâlcı ve aşağılayıcı nitelermelerle vahim olanı, ifade etmek yönünde gelişmiştir. Bu yüzden tahrik edici, rahatsızlık yaratan yorumlamalar, belirlenen her tür etik ahlak sınırlarını ihlal ettiğinden, had bilmezlik olarak nitelenebilir. Nitekim acı imgesi, canı yanmışlığın yarattığı çok ciddi bir çılgılığın tedirginliğidir. Ruhun çektiği ıstırahın ağırlığı olarak yorumlanabilen ifadelerde gerçek yaşamdan parçalar

olmadığını söylemek mümkün değildir. Anlaşıyor ki sanattaki acı imgesi, korku, şüphe ve gerilim içinde, her tür sınır aşırı ifadelerle karşılık gelen olarak tahammül ve tahayyül edilenin dışında kalan aktarımlar oldukları görülmektedir. Bu konu bağlamında belki, günümüz sanatının acıya karşı duyarlılığı araştırılabilir veya sanattaki acı imgesinin sıradanlığı üzerinde bir okuma da önerilebilir.

Kaynakça

- Aliu, M. M. (2016). Chantal Mouffe, Dünyayı Politik Düşünmek Agonistik Siyaset. (M. Bozluolcay, Çev), İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, 166 S. İnsan Ve Toplum, 6 (2), 179-184.
- Bahtin, M. (2005). *Rabelais Ve Dünyası* (1. Baskı). (Ç. Öztekin, Çev). İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Ziss, A. (2009). *Estetik (Gerçekliği Sanatsal Özümsemenin Bilimi)*, (1. Baskı). (Y. Şahan, Çev). İstanbul, Hayalbaz Yayınları.
- Eagleton Terry. (2021). *Tatlı Şiddet Trajik Kavram* (2. Baskı). (K. Tunca, Çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eagleton Terry. (2021). *Trajedi* (1. Baskı). (C. Alpan, Çev). İstanbul, Tellekt Yayınları.
- Eagleton T. (2020). *Mizah* (2. Baskı). (M. Pakdemir, Çev). İstanbul, Ayrıntı Yayınları
- Foucault, Michel. (2016). *Cinselliğin Trahi* (7. Baskı). (H.U. Tanrıöver, Çev). İstanbul, Ayrıntı Yayınları. (1984).
- Foucault, Michel. (2016). *Hapishanenin Doğuşu* (5. Baskı). (M. A. Kılıçbay. Çev). Ankara, İmge Kiatbevi. (1992).
- Han, B.-C. (2022). *Palyatif Toplum Günümüzde Acı* (1. Baskı). (H. Barışcan, Çev). İstanbul, Metis Yayınları
- Henderson, G. E. (2018). *Çirkinliğin Kültürel Tarihi* (2018). (A. M. Çavdar, Çev). İstanbul, Sel Yayınları. (2016)
- Özden, L. (2015). *Çağdaş Sanatta Gösteriye Dönüşen Acı*. İstanbul Aydın Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, 1. (2), 41-53.
- Sayan, Ş. (2016). *Sanatta Acı Ve Şiddet Eylemleri* (Tendency To Pain And Violence In Art). Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 15(59). <https://doi.org/10.17755/Esosder.263243>
- Solmaz, E. (2022). *Palyatif Toplumarda Acı Kavramını Byung Chul Han'ın Perspektifinden Okumak*. Toplumsal Politika Dergisi, 3 (1), 118-128.
- Sontag, S. (2004). *Başkalarının Acısına Bakmak* (2004). (O. Akınhay, Çev). İstanbul, Agora Yayınları. (2003).
- Yılmaz, M. (2013). *Bedenin Gösterisinde Yanılsamadan Gerçek Şiddete –Sanatta Kanlı İçselleştirmeler*. İdil Dergisi. (12-26). Doi:10.7816/İdil-02-10-02
- Žižek, S. (2025). *Bedensiz Organlar: Deleuze ve Neticeler Üstüne* (1. Basım). (U. Y. Kara, Çev.). İstanbul, Monokl Yayınları

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Selim ERDOĞAN*, Büşra SÜRME**

Makale Adı/Article Name

Turizm Gelirleri Ve Yoksulluk Riski Arasındaki İlişki***

The Relationship Between Tourism Revenues And Poverty Risk

ÖZ

Yoksulluk dünyada büyük bir sosyal ve ekonomik sorundur. Hükümetler ve politika geliştiriciler bu sorunun her biçimiyle her yerden ortadan kaldırılmasını hedeflemektedir. Ancak yoksulluk literatürüne bakıldığında yeni bir kavram olmadığı çok eski topluluklarda bile yoksulluğun var olduğu bilinmektedir. Diğer bir ifadeyle yoksulluktan kaçış, dünyanın kalkınma gündeminin hala en üstünde yer almaktadır. Turizm sektörünün ekonomiye olan etkileri farklı araştırmalarla ortaya konmuştur. Ancak turizmin yoksulluğu gidermedeki rolü tüm Dünya'da farklı yönleriyle hala tartışılmaktadır. Gerçekleştirilen çalışmada turizm gelirleri ile yoksulluk riski arasındaki ilişki ortaya konmuştur. Bu kapsamda Avrupa'da en fazla turizm gelirine sahip olan Fransa ve İspanya'ya odaklanılmıştır. Araştırma sonucunda Fransa'nın turizm geliri ile gini katsayısı, yoksulluk riski ve kişi başı gayri safi yurt içi hasıla arasında herhangi bir nedenselliğin olmadığı görülmüştür. Bununla birlikte İspanya'ya ait değişkenlere bakıldığında turizm geliri ile kişi başı gayri safi yurt içi hasıla değişkeni arasında nedenselliğin olduğu görülmüştür. Ancak turizm geliri ile gini katsayısı ve yoksulluk riski arasında bir nedenselliğin olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Yoksulluk, turizm, yoksulluğun azaltılması.

ABSTRACT

Poverty is a major social and economic problem in the world. Governments and policymakers aim to eliminate this problem in all its forms and everywhere. However, when we look at the literature on poverty, it is known that it is not a new concept and that poverty exists even in very old communities. In other words, escaping poverty is still at the top of the world's development agenda. The effects of the tourism sector on the economy have been revealed by different studies. However, the role of tourism in eliminating poverty is still being discussed in different aspects all over the world. The study conducted revealed the relationship between tourism revenues and poverty risk. In this context, France and Spain, which have the highest tourism revenues in Europe, were focused on. As a result of the research, it was seen that there was no causality between France's tourism revenue and the gini coefficient, poverty risk and per capita gross domestic product. However, when the variables belonging to Spain were examined, it was seen that there was causality between tourism revenue and the per capita gross domestic product variable. However, it was determined that there was no causality between tourism revenue and the gini coefficient and the poverty risk.

Keywords: Poverty, tourism, poverty reduction.

* Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye bölümü, selimerdogan@gantep.edu.tr

** Bilim Uzmanı, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Bölümü, busrayukselurme@gmail.com

*** Gerçekleştirilen bu çalışma, "Turizm gelirleri ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma: İspanya ve Fransa Örneği" isimli Yüksek Lisans tezinden derlenerek üretilmiştir.

Extended Abstract

One of the most significant issues in the world, the process of change called globalization, is perhaps poverty and income inequality. In this context, the challenge of development is fundamentally a challenge of poverty and the most basic characteristic of underdeveloped countries is that they are poor (Ak, 2016). Poverty is a worldwide problem and fighting poverty is a historical task faced by all humanity (Serin Karacaer, Sert and Öztürk, 2017). The last global pandemic has also increased poverty worldwide. At the beginning of 2020, the poverty rate was on a downward trend and it was hoped that it would end by 2030; now researchers and practitioners are trying to implement potential strategies to reduce poverty by this time. Spain is the most important tourism country in Europe and the world. The tourism sector constitutes the basic dynamic of the country's economy, so much so that according to recent studies, nearly 60 million tourists visited Spain during the year. Spain and France are the countries that host the most tourists in Europe. The most popular cities for international tourists in Spain are Barcelona and Madrid. In 2019, Barcelona ranked 36th among the most popular cities in the world with 7.02 million tourists. Madrid ranked 47th with 5.60 million tourists.

In 1995, France's tourism revenues reached to \$31.30 billion, or about 2.0 percent of the gross national product. In 25 years, the country's dependence on tourism has increased significantly. Before the outbreak of the COVID-19 pandemic, sales were \$70.78 billion, or 2.6 percent of the gross national product. Consequently, each visitor spent an average of \$325 on their holidays in France. The most popular cities for international tourists in France are Paris and Nice. In 2019, Paris ranked 6th among the most popular cities in the world with 19.09 million tourists, while Nice ranked 93rd with 2.58 million tourists.

In the research conducted to determine the relationship between tourism revenues and poverty risk, income per capita, gini coefficient, gross domestic product per capita and poverty risk, which have regular data, were used as dependent variables, while tourism revenue was used as the independent variable. Econometric analysis methods were used in the study. First of all, the determination of the dependent and independent variables to be used was made by taking into account the examples in the literature. Here, it was taken into account that the data was continuous and complete (Kayagil, 2020).

In this study, ARDL bounds test analysis was conducted to determine the cointegration relationship between tourism revenue and Gini coefficient, per capita gross domestic product and poverty risk in Spain and France, which have the highest tourism revenue in the European continent. The data used in the study were obtained from various websites such as the World Trade Bank, World Tourism Organization, and countryeconomy.com and from the data shared by the countries. In the study, tourism revenues (TG) of the countries were used as an indicator of tourism development, per capita gross domestic product (GDP) as an indicator of differences in the cost of living and inflation rates of the countries, Gini coefficient (GK) as an indicator of income inequality and poverty risk (PR) as an indicator of the risk of poverty of people living in households with incomes below 60% of the median income of their countries or regions, i.e. whose income is below the so-called "poverty threshold".

Giriş

Turizm, dünyanın en büyük endüstrilerinden biridir ve çeşitli ekonomik faydalar sunmaktadır. İlgili literatür de yoksulluk, turizm gelişimi, ekonomik büyüme ve insani gelişme ile ilişkilendirilerek ayrı ayrı bölümlere ayrılmıştır. Temel ekonomi araçlarından biri olan turizm harcamalarının amacı vatandaşların refahını artırmaktır. Yapılan araştırmalar yoksulluğu ortadan kaldırmak için turizm gelirlerinin kullanılması gerekliliğinin önemini vurgulamaktadır (Sedgley, Pritchard ve Morgan, 2012; Qin, Xu ve Chung, 2019).

Genel olarak turizm diğer endüstriyel faaliyetler gibi çoğu zaman her derde deva olarak kabul edilir (Chok, Macbeth ve Warren, 2007). Yoksulluğun giderilmesinde turizmin rolünün incelenmesinin nedeni, birçok gelişmekte olan ülkenin büyük veya potansiyel olarak büyük turist pazarlarına sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Blake, Arbache, Sinclair ve Teles, 2008). Genellikle turizmin yoksulluğu gidermek için bir araç sağladığı varsayılmaktadır. Dünya Turizm Örgütü gibi uluslararası kuruluşlar, turizm sektörünün gelişimini genellikle yoksulluktan kurtulma potansiyeli ile ilişkilendirmektedir. Bununla birlikte, turizmin yoksulluğun giderilmesine nasıl yardımcı olabileceğini gösteren belirli proje ve programlara ilişkin çalışmaların dışında, turizmin yoksulluğu azalttığını veya etkileşimleri nicelleştirdiğini öne süren çok az araştırma mevcuttur (Archer, 1996, Blake, Arbache, Sinclair ve Teles, 2008). Mevcut

çalışmaların kapsamlı bir şekilde araştırılması, bir bakışta yoksulluğun azaltılmasının mevcut boyutları hakkında bilgi edinme fırsatı oluşturacak ve bu da politika yapımcıların yoksulluğu ortadan kaldırmanın en etkili yolunu keşfetmeleri için bir olasılık oluşturacaktır (Hassan, Alshater, Banna, Alam, 2022).

Gerçekleştirilen bu çalışmada yukarıdaki bilgiler eşliğinde turizmin yoksuluk üzerindeki etkisi ölçülmeye çalışılmıştır. Çalışmanın problemi, turizm gelirleri ile yoksulluk riski arasında bir ilişki olup olmadığıdır? Bununla birlikte önemli ekonomik göstergeler olan gini katsayısı, kişi başı düşen gayri safi yurtiçi hasıla ile turizm gelirleri arasında ilişki olup olmadığı da araştırmanın diğer problemleridir. Araştırma sonucunda elde edilecek bulgular gelecek çalışmalara referans olacak ve çalışma sonuçlarından elde edilecek öneriler sektöre değerli katkılar sunacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Yoksulluk Tanımı Ve Kapsamı

Yoksulluk kavramı tarihsel süreç içerisinde anlam yönünden farklılıklar gösterse de bugün sosyal bir sorun olarak tartıştığımız konu haline 16. yüzyılda Avrupa’da kapitalizmin ortaya çıkması ile bağlantılı olarak gelmiştir. Farklı dönemlerin sosyal ve ekonomik yapılarına bağlı değişimler sonucu doğal olarak yoksulluk sorununun tanımlanması, ölçümü ve mücadele yöntemleri de değişikliklere uğramış, içerik ve kapsam açısından birçok boyut kazanarak özellikle 21. yüzyılda en temel ekonomik sorun olarak ortaya çıkmıştır (Demir, 2018).

Yoksulluğun nasıl yaşandığı kişiden kişiye farklılık gösterir, ancak etkilenenlerin çoğunun paylaştığı ortak noktalar vardır. Bu ortak noktalar, yoksulluğun karmaşık ve çok boyutlu doğasını göstermektedir. Başka bir ifadeyle yoksulluk, bir kişinin veya ailenin temel ihtiyaçları karşılayacak yeterli mali kaynaklara sahip olmadığını göstermesi bakımından basittir. Diğer taraftan, doğası gereği sadece ekonomik olmayan bir dizi faktör arasındaki doğrudan ve dolaylı etkileşimleri içerdiği için yoksulluk oldukça karmaşıktır (Yaşar ve Taşar, 2019).

1.2. Yoksulluk Ve Turizm

Turizm sektörü, son yıllarda ekonomik etkinliğini daha fazla arttırarak dünyada turizm hareketlerinden kaynaklı yaklaşık 1.7 trilyon USD gelir elde edilmiştir (UNWTO, 2019). Bu rakamlar sektörü ekonomik büyüme ve kalkınma için gerçek bir küresel güç haline getirmekte daha fazla ve daha iyi işlerin oluşturulmasını sağlamaktadır. Turizmin dünya çapında yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunup bulunmadığı hala tartışmalı olsa da, etkili turizm politikasının uygulanması sonucunda yoksulluk oranında çarpıcı bir düşüş yaşandığı bilinmektedir (Qin, Xu ve Chung, 2019).

Yoksulluğun yaygın olduğu gelişmekte olan ülkelerdeki turizm büyüme tahminleri, yoksulluğun azaltılması için bir araç olarak turizm sektörüne büyük ilgi gösterilmesini sağlamıştır. Bunun için güçlü bürokratik ve ticari ittifaklar oluşturulmuştur. Uluslararası kalkınma ajansları da yoksulluğu azaltmanın bir yolu olarak turizme yönelmiştir. Bu durum araştırmalarda yoksul yanlısı turizm olarak adlandırılır (Chok, Macbeth ve Warren, 2007).

Bazı araştırmalar bağımsız olarak ekonomik büyümenin yoksulluğu nasıl etkilediğini araştırırken (Bader, vd. 2017; Dauda, 2017), diğerleri ise insani gelişmenin yoksulluk üzerindeki etkisini araştırmıştır (Manyara & Jones, 2007). Bu çalışmaların sonuçları, dolaylı olarak turizm gelişimi ve yoksulluğun azaltılması arasında dolaylı bir bağlantı ortaya koymaktadır. Ancak turizm ve yoksulluk arasındaki dolaylı ilişkinin bütünleşik bir şekilde anlaşılması, önemini koruyan konular arasındadır (Ridderstaat, Fu ve Lin, 2022).

Genellikle turizmin yoksulluğu gidermek için bir araç sağladığı varsayılmaktadır. Dünya Turizm Örgütü gibi uluslararası kuruluşlar, turizm sektörünün gelişimini genellikle yoksulluktan kurtulma potansiyeli ile ilişkilendirmektedir. Genel olarak turizm diğer endüstriyel faaliyetler gibi çoğu zaman her derde deva olarak kabul edilir (Chok, Macbeth ve Warren, 2007). Yoksulluğun giderilmesinde turizmin rolünün incelenmesinin nedeni, birçok gelişmekte olan ülkenin büyük veya potansiyel olarak büyük turist pazarlarına sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Blake, Arbache, Sinclair ve Teles, 2008).

Bu bilgiler ışığında gerçekleştirilen bu çalışmada turizm gelirleri ile yoksulluk riski arasındaki nedensellik ilişkisi ortaya konmuştur.

1.3. İspanya ve Fransa’da Yoksulluk ve Turizm

İspanya’da 2018 yılında gelen turistlerin her biri ortalama olarak yaklaşık 552 ABD doları harcarken tersine, İspanya’da yaşayanlar yurtdışında tatil yaparken yılda 1.012 dolar harcamaktadır. 1995’te turizm gelirleri 27,37 milyar ABD Doları veya gayri safi milli hasılanın yaklaşık yüzde 4,5’i kadardı. Bu da o dönemde yaklaşık 52.46 milyon turiste ve kabaca kişi başı 522 Dolara karşılık gelmektedir. 23 yılda ülkenin turizme olan bağımlılığı gözle görülür şekilde arttı. COVID-19 salgınının patlak vermesinden önce satışlar, gayri safi milli hasılanın yüzde 5,7’si olan 81,25 milyar dolardı. Böylece, her ziyaretçi İspanya’daki tatillerinde ortalama 653 dolar harcadı. (Worlddata, 2023). Dolayısıyla yoksullukla önemli bir mücadele içerisinde olan İspanyol ekonomisi için turizm sektörünün önemi kolayca anlaşılmaktadır.

Fransa’da ortalama olarak 2020 yılında gelen turistlerin her biri yaklaşık 260 ABD doları harcarken tersine, Fransa’da yaşayanlar yurtdışında tatil yaparken yılda 1.239 dolar harcamaktadır (Worlddata, 2023). Dolayısıyla Fransa’da turizm sektörü önemli bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. 2019’da Fransa’ya yaklaşık 218 milyon turist ziyaret etmiştir. Öyle ki seyahat ve turizm endüstrisi, 2019’da Fransa GSYİH’ sına 211 milyar euro katkıda bulunmuştur. Fransa’da seyahat ve turizmin 2028’de ülkenin GSYİH’ sına yaklaşık 104,3 milyar euro doğrudan katkıda bulunacağı tahmin ediliyor. Dolayısıyla yoksullukla mücadele eden Fransa ekonomisi için turizm sektörü önemini korumaya devam etmektedir.

2. Araştırmanın Yöntemi

Turizm gelirleri ile yoksulluk riski arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla yapılan çalışmada, düzenli verisi olan kişi başı düşen gelir, gini katsayısı, kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla ve yoksulluk riski bağımlı değişken olarak kullanılırken; turizm geliri bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Çalışmada ekonometrik analiz metotları kullanılmıştır. Öncelikle kullanılacak bağımlı ve bağımsız değişkenlerin tespiti alan yazındaki örnekler dikkate alınarak yapılmıştır. Burada verilerin kesintisiz ve eksiksiz olması göz önüne alınmıştır (Kayagil, 2020).

Gerçekleştirilen bu çalışmada, Avrupa kıtasında en fazla turizm gelirine sahip olan İspanya ve Fransa’nın, turizm geliri ile gini katsayısı, kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla ve yoksulluk riski arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin belirlenmesi amacıyla ARDL sınır testi analizi yapılmıştır. Araştırmada, kullanılan veriler Dünya Ticaret Bankası, Dünya Turizm Örgütü, ve countryeconomy.com gibi çeşitli web sitelerinden ve ülkelerin paylaştığı verilerden elde edilmiştir. Araştırmada turizmin gelişme göstergesi olarak ülkelerin turizm gelirleri (TG), ülkelerin yaşam maliyetleri ve enflasyon oranlarındaki farklılıkların göstergesi olarak, kişi başı düşen gayrisafi yurt içi hasılası (KGSYİH), gelir eşitsizliğinin göstergesi olarak Gini katsayısı (GK) ve gelirleri, ülkelerinin veya bölgelerinin medyan gelirinin %60’ından az olan hanelerde yaşayan, yani geliri sözde “Yoksulluk eşiğinin” altında olan kişilerin yoksulluk riski altında olduğunun göstergesi olan Yoksulluk riski (YR) kullanılmıştır. Tablo 1’de kullanılan değişkenler sıralanmıştır.

Tablo 1. Ekonometrik Testlerde Kullanılacak Zaman Serilerinin Tanıtımı

Zaman Serisi	Testteki kısa adı	Dönemi
Turizm Geliri	TG	1997-2019
Kişi Başı Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	KGSYH	1997-2019
Yoksulluk Riski	YR	1997-2019
Gini Katsayısı	GK	1997-2019

Bu çalışmada öncelikle zaman serileri durağanlık sınamasına tabi tutulmuştur. Durağanlık sınaması için Zivot Andrews testi uygulanmıştır. Eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı ise ARDL sınır testi ile analiz edilmiştir.

2.1. Araştırmanın Hipotezleri

Turizm gelirleri ile yoksulluk riski arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik gerçekleştirilen bu araştırmada araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H₁: İspanya’da turizm gelirlerindeki değişimler ile gini katsayısı arasında bir nedensellik ilişkisi vardır.

H₂: İspanya’da turizm gelirlerinde yaşanan değişimler ile kişi başı düşen gayri safi yurt içi arasında bir nedensellik ilişkisi vardır.

H₃: İspanya’da turizm gelirlerinde yaşanan değişimler ile yoksulluk riski arasında bir nedensellik ilişkisi vardır.

H₄: Fransa’da turizm gelirlerinde yaşanan değişimler ile gini katsayısı arasında bir nedensellik ilişkisi vardır.

H₅: Fransa’da turizm gelirlerinde yaşanan değişimler ile kişi başı düşen gayri safi yurtiçi hasıla arasında bir nedensellik ilişkisi vardır.

H₆: Fransa’da turizm gelirlerinde yaşanan değişimler ile yoksulluk riski arasında bir nedensellik ilişkisi vardır.

3. Bulgular

Gerçekleştirilen bu çalışmada İspanya ve Fransa’nın turizm gelirlerinde yaşanan değişmelerin Gini katsayısı, kişi başı düşen gayri safi yurt içi hasıla ve yoksulluk riskine etkisi araştırılmıştır.

3.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Fransa ve İspanyaya 1997-2019 yıllarına ait Turizm Gelirleri (TG), Gini Katsayısı (GK), Yoksulluk Riski (YR) ve Kişi Başı Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (KGSYIH) değişkenlerine yönelik tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler		TG (Milyar \$)	GK	YR (%)	KGSYIH \$
Fransa	Ortalama	24.7051	28.7348	13.56	10.4789
	Medyan	24.7993	29.0000	13.40	10.5541
	Maksimum	25.0071	30.8000	16.00	10.7563
	Minimum	24.0338	26.6000	12.00	10.0497
	Standart Sapma	0.2809	1.1610	0.96	0.2436
İspanya	Ortalama	24.6852	33.1217	20.23	10.1048
	Medyan	24.7897	33.2000	20.30	10.2470
	Maksimum	25.1208	35.0000	22.30	10.4768
	Minimum	24.0784	31.0000	18.00	9.5997
	Standart Sapma	0.3275	1.2435	1.21	0.2946

Tablo 2'e göre Fransa Turizm geliri ortalaması 24.7051 dolar olarak gerçekleşmiştir. Turizm gelirinin maksimum değeri 25.0071 dolar minimum değeri ise 24.0338 dolar şeklinde olduğu görülmüştür. Gini Katsayısı ortalaması 28.7 şeklindedir. Gini Katsayısı maksimum 30.8 ve minimum değeri ise 26.6 şeklinde hesaplanmıştır. Fransa Yoksulluk Riski ortalamasına bakıldığında 13.56 şeklinde hesaplanmıştır. Ayrıca kişi başı gayri safi yurt içi hasıla ortalamasının 10.47889 dolar olduğu görülmüştür.

Tablo 2'ye göre İspanya Turizm geliri ortalaması 24.6852 olarak gerçekleşmiştir. Turizm gelirinin maksimum değeri 25.1208, minimum değeri ise 24.0784 şeklinde olduğu görülmüştür. Gini Katsayısı ortalaması 33.12 şeklindedir. Gini Katsayısı maksimum 35 ve minimum değeri ise 31 şeklinde hesaplanmıştır. İspanya Yoksulluk Riski ortalamasına bakıldığında 20.23 şeklinde hesaplanmıştır. Ayrıca kişi başı gayri safi yurt içi hasıla ortalamasının 10.1048 olduğu görülmüştür.

Tablo 3. Zivot Andrews Kırılmalı Birim Kök Testi Bulguları (Düzeyde)

Değişkenler		Sabit		Sabit ve Trend	
		Test İstatistiği	Kırılma Tarihi	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi
Fransa	TG	-3.5272	2001	-8.3104***	2008
	GK	-6.3682***	2007	-5.9732***	2007
	YR	-3.4946	2001	-4.9469***	2005
	KGSYIH	-2.9452	2002	-4.4823***	2006
İspanya	TG	-3.588	2003	-4.8074***	2006
	GK	-4.0276	2008	-3.0404	2017
	YR	-5.1752***	2016	-6.4286***	2014
	KGSYIH	-3.7349	2002	-4.3095**	2006

*** (%1), **(%5), *(%10) anlamlılık düzeyinde H0 hipotezinin reddini ifade etmektedir. Kritik değerler ise Zivot ve Andrews (1992)'den alınmıştır. Sabitte kırılma için kritik değerler %1, %5 ve %10 önem düzeyinde sırasıyla -5.340, -4.800 ve -4.580 şeklindedir. Sabit ve trendde kırılma için kritik değerler ise %1, %5 ve %10 önem düzeyinde sırasıyla -5.570, -5.080 ve -4.820 şeklindedir.

Elde edilen verilere göre serilerin düzeyde durağanlık göstermediği ancak Fransa Gini Katsayısı ve İspanya yoksulluk riski değişkenlerinde durağanlık gösterdiği görülmüştür. Diğer taraftan, sabit ve trendde ise İspanya yoksulluk riski değişkeninin de durağanlık tespit edilemezken diğer değişkenlerin durağanlaştığı görülmüştür.

Tablo 4. Zivot Andrews Kırılmalı Birim Kök Testi Bulguları (Farkta)

Değişkenler		Sabit		Sabit ve Trend	
		Test İstatistiği	Kırılma Tarihi	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi
Fransa	ΔTG	-7.8108***	2007	-7.5214***	2007
	ΔGK	-5.8704***	2007	-5.4071***	2007
	ΔYR	-7.6476***	2002	-9.3783***	2007
	$\Delta KGSYIH$	-4.6652*	2002	-4.5563***	2002
İspanya	ΔTG	-6.597***	2008	-6.4146***	2008
	ΔGK	-6.804***	2003	-7.1409***	2004
	ΔYR	-9.5468***	2016	-11.2598***	2013
	$\Delta KGSYIH$	-4.6997*	2008	-4.5408***	2008

*** (%1), **(%5), *(%10) anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezinin reddini ifade etmektedir. Kritik değerler ise Zivot ve Andrews (1992)'den alınmıştır. Sabitte kırılma için kritik değerler %1, %5 ve %10 önem düzeyinde sırasıyla -5.340, -4.800 ve -4.580 şeklindedir. Sabit ve trendde kırılma için kritik değerler ise %1, %5 ve %10 önem düzeyinde sırasıyla -5.570, -5.080 ve -4.820 şeklindedir.

Tablo 4'e göre değişkenlerin farkları alınığında hepsinin durağanlaştığı görülmüştür. Bununla birlikte Fransa'ya ilişkin ARDL (2, 1, 1, 1) Otoregresif Model tahmin bulguları aşağıda gösterilmektedir.

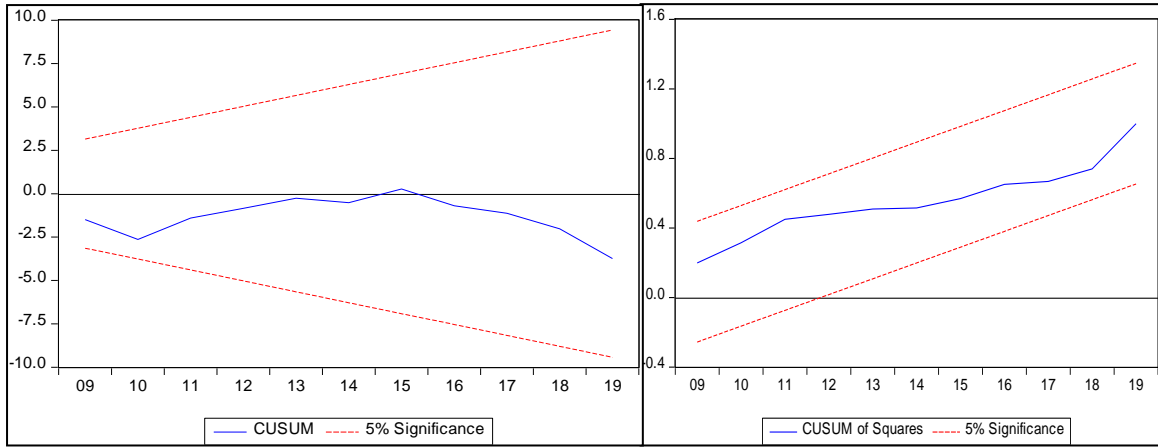
Tablo 5. Fransa'ya ilişkin ARDL (2, 1, 1, 1) Otoregresif Model Tahmin Bulguları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Anlamlılık (p)
TG(-1)	-0.168355	0.096466	-1745233	0.1088
TG(-2)	-0.215966	0.101792	-2121642	0.0574
GK	-0.004589	0.009546	-0.480688	0.6402
GK(-1)	-0.025391	0.010750	-2361978	0.0377
YR	0.005564	0.015961	0.348608	0.7340
YR(-1)	0.015380	0.010579	1453869	0.1739
KGSYIH	0.594046	0.112646	5273581	0.0003
KGSYIH(-1)	0.246962	0.145410	1698383	0.1175
C	2571965	2532552	1015563	0.0000

@TREND	0.023509	0.003061	7.679.128	0.0000
Tanısal İstatistik				Anlamlılık (p)
ARCH Heteroskedastise Testi	F-statistiği : 0.993414			0.3321
LM Otokorelasyon Testi	F-statistiği : 0.500373			0.4955
Doğru Fonksiyonel Form Testi	F-statistiği : 0.154196			0.7028
J.Bera Normallik Testi	J. Bera İstatistiği : 0.332565			0.846807

*** (%1), **(%5), *(%10) anlamlılık düzeyinde H0 hipotezinin reddini ifade etmektedir.

Tablo 5'e göre ARCH Heteroskedastise Testi sonucununa anlamsız olduğu ve varsayımı karşıladığı, LM Otokorelasyon Testi sonucunda, değişen varyans sorunu olmadığı görülmüştür. Bununla birlikte Doğru Fonksiyonel Form Testi sonucu varsayımın sağlandığı ve Bera normallik testi varsayımın karşıladığı görülmüştür. Ayrıca CUSUM Test bulguları aşağıda gösterilmektedir. Cusum tesleri sonuna göre de varsayım sağlanmaktadır.

Şekil 1. Cusum Test Bulguları

Modellerin CUSUM ve CUSUMQ grafikleri Şekil 3'de gösterilmiştir. Şekil 3'de görüldüğü gibi hata terimlerinin istenilen güven aralığı içinde kalması modelde tahmin edilen katsayıların istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. F Sınır Testi İstatistiği ve Uzun Dönem Katsayıları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Anlamlılık (p)
GK	-0.021657	0.007849	-2.759234	0.0186
YR	0.015130	0.011238	1.346249	0.2053
KGSYIH	0.607523	0.042445	14.31335	0.0000
@TREND	0.016982	0.001352	12.56012	0.0000
F Sınır Testi İstatistikleri				
F istatistiği : 42.07097		Anlamlılık (p)	I (0)	I (1)

	10%	3.378	4.274
k: 3	5%	4.048	5.090
	1%	5.666	6.988

*** (%1), **(%5), *(%10) anlamlılık düzeyinde H0 hipotezinin reddini ifade etmektedir.

Tablo 6’da sınır testi sonucu incelendiğinde hesaplanan F istatistiği kritik değerlerin oldukça üstünde olduğu görülmüştür. Uzun dönemli bir eş bütünlük ilişkisinin olduğu görülmüştür. Buna göre turizm gelirleri ile gini katsayısı ve arasında negatif bir ilişki olduğu görülmüştür. Diğer taraftan turizm gelirleri ile kişi başı gayri safi yurt içi hasıla arasında ise pozitif bir ilişkin olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Koşulsuz Hata Düzeltme Modeli Bulguları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Anlamlılık (p)
C	2.574.316	1.517.973	16.95891	0.0000
D(TG(-1))	0.215966	0.057790	3.737073	0.0033
D(GK)	-0.004589	0.006639	-0.691214	0.5038
D(YR)	0.005564	0.007262	0.766207	0.4597
D(KGSYIH)	0.594046	0.071196	8.343847	0.0000
Hata Düzeltme Modeli (-1)*	-0.384322	0.081736	-16.93657	0.0000

*** (%1), **(%5), *(%10) anlamlılık düzeyinde H0 hipotezinin reddini ifade etmektedir.

Tablo 7’de hata düzeltme modelinin anlamlı olduğu ve hesaplanan katsayının -0.384322 olduğu görülmüştür. Dolayısıyla uzun dönemli ilişkinin var olduğu görülmüştür. Sisteme girecek olan bir şokun yaklaşık 2,6 yıl sonra giderileceği görülmektedir.

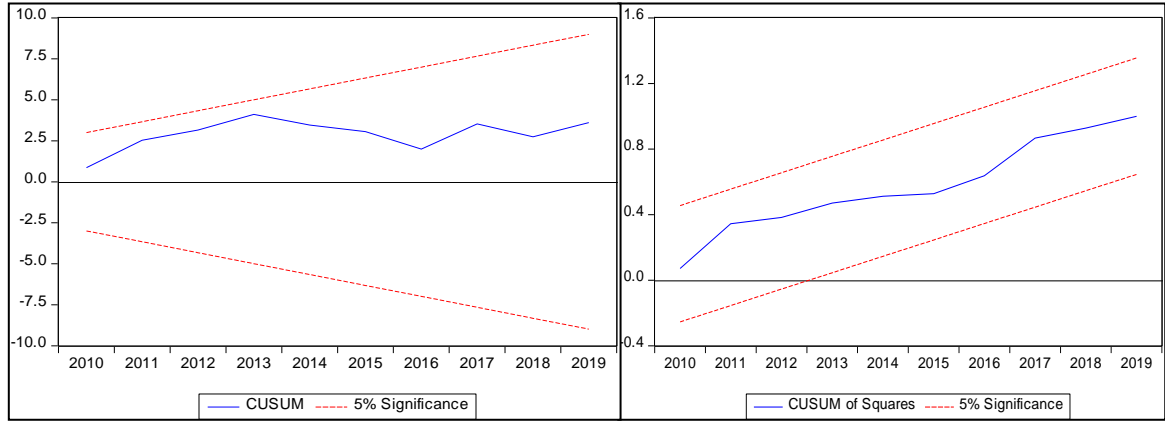
Tablo 8. İspanya’ya ilişkin ARDL (2, 2, 0, 2) Otoresif Model Tahmin Bulguları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Anlamlılık (p)
TG(-1)	0.622090	0.291855	2.131508	0.0589
TG(-2)	-0.431572	0.236516	-1.824710	0.0980
GK	-0.022133	0.025747	-0.859623	0.4101
GK(-1)	-0.007511	0.016080	-0.467095	0.6504
GK(-2)	0.025582	0.016431	1.556897	0.1506
YR	0.014868	0.022619	0.657356	0.5258
KGSYIH	0.807316	0.175889	4.589921	0.0010
KGSYIH(-1)	-0.789911	0.342119	-2.308876	0.0436
KGSYIH(-2)	0.469504	0.309518	1.516889	0.1603
C	14.66479	6.078501	2.412566	0.0365

@TREND	0.019968	0.010368	1.925912	0.0830
Tanısal İstatistik				Anlamlılık (p)
ARCH Heteroskedastise Testi	F-statistiği : 1.834789		0.1923	
LM Otokorelasyon Testi	F-statistiği : 1.762065		0.2322	
Doğru Fonksiyonel Form Testi	F-statistiği : 0.017445		0.8978	
J.Bera Normallik Testi	J. Bera İstatistiği : 1.391430		0.498718	

*** (%1), **(%5), *(%10) anlamlılık düzeyinde H0 hipotezinin reddini ifade etmektedir.

Tablo 8'e göre ARCH Heteroskedastise Testi sonucuna anlamsız olduğu ve varsayımı karşıladığı, LM Otokorelasyon Testi sonucunda, değişen varyans sorunun olmadığı görülmüştür. Bununla birlikte Doğru Fonksiyonel Form Testi sonucu varsayımın sağlandığı ve Bera normallik testi varsayımının karşılandığı görülmüştür. Ayrıca CUSUM Test bulguları aşağıda gösterilmektedir.

Şekil 2. Cusum Test Bulguları

Modellerin CUSUM ve CUSUMQ grafikleri Şekil 4'de gösterilmiştir. Şekil 4'de görüldüğü gibi hata terimlerinin istenilen güven aralığı içinde kalması modelde tahmin edilen katsayıların istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 9. F Sınır Testi İstatistiği ve Uzun Dönem Katsayıları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Anlamlılık (p)
GK	-0.005017	0.031884	-0.157357	0.8781
YR	0.018368	0.028645	0.641216	0.5358
KGSYIH	0.601506	0.105912	5.679292***	0.0002
@TREND	0.024667	0.005667	4.353003***	0.0014
F Sınır Testi İstatistikleri				
F istatistiği : 3.488489	Anlamlılık (p)		I (0)	I (1)
	10%		3.378	4.274
k: 3	5%		4.048	5.090
	1%		5.666	6.988

*** (%1), **(%5), *(%10) anlamlılık düzeyinde H0 hipotezinin reddini ifade etmektedir.

Tablo 9’da uzun dönemli katsayılarla Turizm geliri ile kişi başı gayri safi yurt içi hasıla arasında pozitif eşbütünleşme ilişkisinin olduğu görülmüştür. Bununla birlikte %10 anlamlılık düzeyinde alt ve üst bandın arasında bir değer hesaplanmıştır. Dolayısıyla eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı hata düzeltme sonuçlarına göre yorumlanmıştır.

Tablo 10. Koşulsuz Hata Düzeltme Modeli Bulguları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Anlamlılık (p)
C	14.68476	3.011412	4.876369***	0.0006
D(TG(-1))	0.431572	0.141978	3.039721**	0.0125
D(GK)	-0.022133	0.007930	-2.790983**	0.0191
D(GK(-1))	-0.025582	0.009077	-2.818235**	0.0182
D(KGSYIH)	0.807316	0.090674	8.903472***	0.0000
D(KGSYIH(-1))	-0.469504	0.146377	-3.207506***	0.0094
Hata Düzeltme Modeli (-1)*	-0.809482	0.166209	-4.870259***	0.0007

*** (%1), **(%5), *(%10) anlamlılık düzeyinde H0 hipotezinin reddini ifade etmektedir.

Hata düzeltme modeli negatif ve anlamlı olması nedeniyle modelde uzun dönemli ilişkin olduğu görülmüştür. Tablo 10’de hata düzeltme modelinin anlamlı olduğu ve hesaplanan katsayının -0.809482 olduğu görülmüştür. Dolayısıyla uzun dönemli ilişkinin var olduğu görülmüştür. Sisteme girecek olan bir şokun yaklaşık 1.2 yıl sonra giderileceği görülmektedir.

Tablo 11. Hacker ve Hatemi-J (2012) Bootstrap Nedensellik Testi Sonuçları

Nedensellik Yönü		Var (p + dmax)	NWALD Test İstatistiği	Bootstrap Kritik Değerleri		
				1%	5%	10%
FRANSA	TG => GK	2	2.592	7.907	4.000	2.686
	TG => YR	2	1.621	7.694	4.103	2.810
	TG => KGSYIH	2	0.463	10.596	4.271	2.911
İSPANYA	TG => GK	2	1.406	7.513	4.027	2.865
	TG => YR	2	1.417	8.303	4.100	2.762
	TG => KGSYIH	2	3.673*	7.188	4.333	3.201

Bootstrap kritik değerleri 1.000 döngüyle elde edilmiştir. Uygun gecikme uzunluğu HJC Bilgi kriterine göre belirlenmiştir. *** (%1), **(%5), *(%10) anlamlılık düzeyinde H0 hipotezinin reddini ifade etmektedir.

Tablo 11’de Hacker ve Hatemi-J (2012) Bootstrap Nedensellik nedensellik testi bulguları sunulmuştur. Buna göre Fransa’ya ait değişkenlere bakıldığında hesaplanan NWALD test istatistiklerinin kritik değerlerin altında olduğu dolayısıyla herhangi bir nedenselliğin olmadığı

görülmüştür. Başka bir ifadeyle turizm geliri ile gini katsayısı, yoksulluk riski ve kişi başı gayri safi yurt içi hasıla arasında herhangi bir nedenselliğin olmadığı görülmektedir.

Tablo 11’te İspanya’ya ait değişkenlere bakıldığında turizm geliri ile kişi başı gayri safi yurt içi hasıla değişkeni arasında nedenselliğin olduğu görülmektedir. Ancak turizm geliri ile gini katsayısı ve yoksulluk riski arasında bir nedenselliğin olmadığı tespit edilmiştir.

Sonuç

Son yıllarda turizm sektörü, teknolojinin de gelişmesiyle birlikte önemli ölçüde büyümektedir. Buna istinaden turizm sektörünün ek istihdam olanakları, gelir kazançları, vergi gelirleri ve döviz rezervleri açısından önemi düşünüldüğünde, dünyadaki herhangi bir ülkenin, kalkınması ve refahı için daha fazla önem taşımaktadır (Alam ve Paramati, 2016). Öyle ki birçok ekonomi turizm sektörünü, istihdamın artması ekonominin refahı için bir araç olarak kullanmaktadır. Bu hususta turizmin yoksulluğu giderme konusunda etkisinin olup olmadığı ise yapılan araştırmalarda (Artal-Tur, Briones-Peñalver, Bernal-Conesa ve Martínez-Salgado, 2019; Zhang, Wang ve Yang, 2023) hala bir tartışma konusu olarak yer almaktadır. Başka bir ifadeyle turizm ve yoksulluk arasındaki ilişkinin teorik temellerini ortaya çıkarmak için kapsamlı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler, turizm büyümesinin yerel yoksulluk düzeyleri üzerindeki etkisini araştırmıştır; ancak, sonuçların büyük ölçüde kesin olmadığı görülmüştür. Bazı araştırmalar, turizmin yoksulluğu azaltmak için olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur (Artal-Tur, vd., 2019; Garidzirai ve Matiza, 2020; Liu ve Xie, 2022). Alam & Paramati, 2016; Rakotondramaro ve Andriamasy, (2016) yaptıkları araştırmada turizmin yoksulluğun azaltılması üzerindeki olumsuz etkisinin olduğunu ortaya koymuşlardır. Bununla birlikte gerçekleştirilen araştırmalarda turizm ve yoksulluk arasında ilişkinin olmadığını ortaya koyan araştırmalarda mevcuttur (Triani, 2019; Zeng ve Wang, 2021). Turizm gelirlerin doğrudan hesaplanmasının güçlüğü; düzenli istatistiklerin olmaması, yerel kalkınma üzerindeki etkisinin tam olarak ölçülememesi, turizmin mevsimsellik özelliği gibi sektöre has olan özellikler net bir sonucun ortaya çıkmasını engellemektedir.

Gerçekleştirilen bu çalışmada turizmin yoksulluk üzerine etkisi ortaya konmuştur. Bu kapsamda Avrupa’da en fazla turizm gelinine sahip olan Fransa ve İspanya’ya odaklanılmıştır. Turizm ile ilgili verilerin sınır giriş çıkış istatistiğine dayalı olması ve düzenli olmaması, araştırmada kullanılan verilerin sınırlı olmasına neden olmuştur. Gerçekleştirilen bu çalışmada elde edilen sonuçlar aşağıda gösterilmektedir.

Fransa ve İspanya’nın turizm gelirlerine bakıldığında birbirine yakın bir gelire sahip olduğu ortaya konmuştur. Turizm gelirlerinin 2008 ekonomik krizle beraber düşüşe geçtiği ancak kısa bir süre içerisinde toparlanma sürecine girdikleri ortaya konmuştur.

Çalışmada değişkenlerin durağanlığını tespit etmek amacıyla birim kök testleri uygulanmıştır. Buna göre çalışmada; Zivot Andrews Kırılmalı birim kök testi uygulanmıştır. Yapılan testlerin sonucunda değişkenlerin farkları alındığında durağan oldukları tespit edilmiştir.

Fransa’ya ilişkin değişkenlere bakıldığında; değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünlüşme ilişkisinin var olduğu görülmüştür. Buna göre sisteme girecek olan bir şokun yaklaşık 2,6 yıl sonra giderileceği söylenebilir. Ayrıca turizm gelirleri ile gini katsayısı arasında negatif bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu sonuç oldukça dikkat çekicidir. Yapılan araştırmalarda yoksulluğun belirleyicisi olarak gini katsayısı önemli bir değişken olarak kabul edilmektedir. Çünkü gini katsayısı, ekonomik sınıflar arasındaki gelir düzeyi göz önüne alındığında, bir gelir dağılımının değerleri arasındaki eşitsizliği göstermektedir. (Kronenberg & Fuchs, 2021). Bu sonuca neden olan muhtemel açıklama olarak Gini katsayısının tüm gelir gruplarından insanları hesaba katması olduğu söylenebilir. Turizm gelirleri ülke ekonomilerine elbette katkı sunmaktadır. Ancak burada uluslararası turizm gelirleri ve iç turizm gelirleri şeklinde ayırtırmak daha doğru olacaktır. Uluslararası turizm gelirleri ülkeye yabancı para girişini sağlamakta ve ödemeler dengesine katkıda bulunmaktadır. Ancak turizm gelirleri hesaplanırken böyle bir ayırma gidilmemektedir. Dolayısıyla tespit edilen bu sonuca bu durumun etki ettiği düşünülmektedir. Ayrıca daha önce

yapılan araştırmalara bakıldığında bu sonucu desteklemektedir (Zhang vd. 2023). Diğer taraftan turizm gelirleri ile kişi başı gayri safi yurt içi hasıla arasında ise pozitif bir ilişkin olduğu görülmektedir. Özkurt ve Bilgir (2022), yaptığı araştırmada; turizm gelirlerinin kişi başına reel gayri safi yurtiçi hâsılada daha fazla etkisi olduğu sonucunu ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla bu araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir.

İspanya'ya ilişkin değişkenlere bakıldığında hata düzeltme modeli negatif ve anlamlı olması nedeniyle modelde uzun dönemli ilişkinin olduğu görülmüştür. Dolayısıyla sisteme girecek olan bir şokun yaklaşık 1.2 yıl sonra giderileceği görülmektedir. Ayrıca turizm geliri ile kişi başı gayri safi yurt içi hasıla arasında pozitif eşbütünleşme ilişkisinin olduğu görülmüştür. Dolayısıyla Fransa'ya benzer şekilde turizm gelirleri ile kişi başı gayri safi yurt içi hasıla arasında ise pozitif bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Elde edilen iki sonuç bu yönüyle birbirini desteklemektedir.

Araştırmada değişkenler arasında nedenselliğin olup olmadığını görmek amacıyla Hacker ve Hatemi-J (2012) Bootstrap Nedensellik nedensellik testi gerçekleştirilmiştir. Buna göre Fransa'ya ait değişkenlere bakıldığında hesaplanan NWALD test istatistiklerinin kritik değerlerin altında olduğu dolayısıyla herhangi bir nedenselliğin olmadığı görülmüştür. Başka bir ifadeyle turizm geliri ile gini katsayısı, yoksulluk riski ve kişi başı gayri safi yurt içi hasıla arasında herhangi bir nedenselliğin olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuca göre araştırmada H_4 , H_5 ve H_6 reddedilmiştir. İspanya'ya ait değişkenlere bakıldığında turizm geliri ile kişi başı gayri safi yurt içi hasıla değişkeni arasında nedenselliğin olduğu görülmektedir. Buna göre H_2 kabul edilmiştir. Ancak turizm geliri ile gini katsayısı ve yoksulluk riski arasında bir nedenselliğin olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla H_1 ve H_3 reddedilmiştir.

Araştırma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde turizm gelirleri ile yoksulluk riski arasında nedenselliğin olmadığı görülmüştür. Bu sonuç oldukça dikkat çekicidir. Triani, (2019) ve Zeng ve Wang (2021) gerçekleştirdikleri araştırmalara bakıldığında bu araştırma sonuçlarıyla benzer sonuçlar göstermektedir. Benzer çalışmalarda Scheyvens ve Momsen (2008), yaptığı araştırmada, turizmin ekonomik kalkınmaya önemli bir katkısı olmasına rağmen, seçilen ülkelerde yoksulluğun azaltılması üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür. Sharpley ve Naidoo (2010), Mauritius'ta turizmin yoksullara kısa vadeli ekonomik faydalar sağlayabilmesine rağmen, yoksulluğun azaltılmasına uzun vadeli önemli bir katkı sağlama ihtimalinin düşük olduğu sonucu ortaya konmuştur. Elde edilen sonuçlar ve ilgili literatür değerlendirildiğinde turizmin ekonomiye olan katkısı görülmektedir. Ancak yoksulluk ve turizm arasında bir nedensellik olmadığı görülmüştür. Bu sonuca sebep olarak yoksulluk üzerinde birçok farklı faktörün etkili olması ve yoksulluk ölçülmesinde birçok farklı formülün mevcut olması söylenebilir. Araştırmada, yoksulluğun hesaplanmasına ücretlerdeki eşitsizlikleri ve bölgesel eşitsizlikleri hesaba katılmamış yoksulluk riski değerlendirilmiştir. Bu nedenle, gerçeği daha iyi yansıtmak için yaşam koşulları, haklara erişim, sağlık, barınma veya kültür ve boş zaman kullanımı gibi değişkenleri kullanmak önem taşımaktadır.

Araştırma sonuçlarının ülke ekonomileri ve ilgili literatür açısından önemli olduğu ve bu noktada gelecek araştırma sonuçlarıyla kıyaslanmasının önemi kolayca anlaşılmaktadır. Özellikle gelişmekte olan destinasyonlarda turizmin yoksulluğa olan etkisinin araştırılması önerilmektedir. Araştırmada yer alan birtakım sınırlamalara rağmen, araştırmanın turizm-yoksulluk ilişkisinin sonraki araştırmaları için bir referans olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Anadolu Ajansı, (2017). <https://www.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/ispanya/901485>
- Ak, M. (2016). Toplumsal bir olgu olarak yoksulluk. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (54), 296-306.
- Archer, B. (1996). Economic impact analysis. *Annals of tourism research*, 23(3), 704-707.

- Alam, M. S., & Paramati, S. R. (2016). The impact of tourism on income inequality in developing economies: Does Kuznets curve hypothesis exist?. *Annals of Tourism Research*, 61, 111-126.
- Artal-Tur, A., Briones-Peñalver, A. J., Bernal-Conesa, J. A., & Martínez-Salgado, O. (2019). Rural community tourism and sustainable advantages in Nicaragua. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31(6), 2232-2252.
- Blake, A., Arbache, J. S., Sinclair, M. T., & Teles, V. (2008). Tourism and poverty relief. *Annals of Tourism Research*, 35(1), 107-126.
- Chok, S., Macbeth, J., & Warren, C. (2007). Tourism as a tool for poverty alleviation: A critical analysis of 'pro-poor tourism' and implications for sustainability. *Current issues in Tourism*, 10(2-3), 144-165.
- Demir, A. (2018). Yoksulluk ve sosyal dışlanmanın yaşlıların yaşam tatmini üzerine etkisi. T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Eskişehir Ticaret Odası, (2020). <https://www.etonet.org.tr/uploads/UlkeRaporlari/ispnya.pdf> 01.03.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Serin Karacaer, S., Sert, A. N. ve Öztürk, Y. (2017). Yoksul Yanlı Turizm Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt.1, Sayı.3, ss.31-40.
- Sedgley, D., Pritchard, A., & Morgan, N. (2012). 'Tourism poverty' in affluent societies: Voices from inner-city London. *Tourism management*, 33(4), 951-960.
- Özkök, F. (2006). YOKSULLUĞUN AZALTILMASINDA TURİZMİN YERİ . *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* , 5 (15) , 85-98 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6129/82206>
- Özkurt, İ. C., & Bilgir, B. (2022). Türkiye'de turizm gelirleri ve ekonomik büyüme ilişkisi: ardl yaklaşımı. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(1), 277-303.
- UNWTO (2019). <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152> 26.11.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Hassan, M. K., Alshater, M. M., Banna, H., & Alam, M. R. (2022). A bibliometric analysis on poverty alleviation. *International Journal of Ethics and Systems*, (ahead-of-print).
- Kayagil, M. E. (2020). *Küresel yoksullukla mücadele bağlamında kalkınma işbirliği faaliyetleri*. T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- Kronenberg, K., & Fuchs, M. (2021). The socio-economic impact of regional tourism: an occupation-based modelling perspective from Sweden. *Journal of Sustainable Tourism*, 30(12), 2785-2805.
- Scheyvens, R., & Momsen, J. H. (2008). Tourism and poverty reduction: Issues for small island states. *Tourism geographies*, 10(1), 22-41.
- Sharpley, R., & Naidoo, P. (2010). Tourism and poverty reduction: The case of Mauritius. *Tourism and Hospitality Planning & Development*, 7(2), 145-162.
- Qin, D., Xu, H., & Chung, Y. (2019). Perceived impacts of the poverty alleviation tourism policy on the poor in China. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 41, 41-50.
- Trading economics, (2023). <https://tradingeconomics.com/spain/at-risk-of-poverty->
- Triani, M. (2019). How to poverty and contributions for tourism in west sumatra. *Jurnal Ilmiah Ekonomi dan Bisnis*, 16(2), 183-190.
- Yaşar, S., & Taşar, M. O. (2019). Kavramsal olarak yoksulluk ve türkiye'de yoksullukla mücadele politikalarının etkileri. *Sosyal Ekonomik Arastırmalar Dergisi*, (38), 118-144.
- Worlddata, (2023). <https://www.worlddata.info/europe/france/index.php> 03.01.2023 tarihinde erişilmiştir.

Zhang, D., Wang, Q., & Yang, Y. (2023). Cure-all or curse? A meta-regression on the effect of tourism development on poverty alleviation. *Tourism Management*, 94, 104650.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author
Ahmet Taşdemir*

Makale Adı/Article Name

Satın Alma Yöneticileri Endeksi (PMI) ile Finansal Piyasalar
Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği

*The Relationship Between Purchasing Managers Index (PMI) and Financial
Markets: Turkey Example*

ÖZ

Satın Alma Yöneticileri Endeksi (PMI), 40'tan fazla ülke için Tedarik Yönetimi Enstitüsü (ISM) tarafından oluşturulan aylık bir ekonomik faaliyet endeksidir. Bu endeks, yeni satış siparişleri, çalışan istihdamı, tedarikçi siparişleri ve envanter düzeyleri ile ilgili sorulara yanıt veren atanmış yöneticiler arasında yürütülen anketlerden türetilmiştir. Literatürde Satın Alma Yöneticileri Endeksleri (PMI) ile finansal piyasalar arasındaki ilişkinin varlığına dair çeşitli kanıtlar sunulmakta, ve PMI gibi öncü göstergelerin önemine dikkat çekilmektedir. Bu noktadan hareketle gerçekleştirilen çalışma kapsamında ise; Pay piyasaları, Tahvil piyasaları ve Döviz piyasaları gibi Türkiye'deki bazı finansal piyasaların getirileri ile PMI arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada ele alınan Satın Alma Yöneticileri Endeksi, Pay piyasası, Tahvil piyasası ve Döviz piyasasını temsilen belirlenen değişkenlere ait 2015 ve 2024 yılları arasındaki aylık veriler elde edilerek analize tabi tutulmuş ve sonuçlar yorumlanmıştır. Sonuçlar PMI ile finansal piyasaların uzun dönemde eşbütüleşik bir ilişkiye sahip olduğunu gösterirken, gerçekleştirilen nedensellik testi sonuçları ise, sadece PMI'den döviz piyasalarına doğru bir nedenselliğin varlığına işaret etmektedir. Pay piyasaları ve Tahvil piyasaları için ise böyle bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Anahtar kelimeler; Finansal Piyasalar, PMI (Satın Alma Yöneticileri Endeksi), Pay senedi, Tahvil, Döviz, Nedensellik

ABSTRACT

The Purchasing Managers' Index (PMI) is a monthly economic activity index developed by the Institute for Supply Management (ISM) for over 40 countries. This index is derived from surveys conducted among designated managers who respond to questions regarding new sales orders, employee employment, supplier orders, and inventory levels. The literature provides various evidence for the existence of a relationship between Purchasing Managers' Indices (PMI) and financial markets, highlighting the significance of leading indicators such as the PMI. Building on this premise, the present study aims to examine the causal relationship between the returns of certain financial markets in Turkey, including the equity market, bond market, and foreign exchange market, and the PMI. Monthly data for the variables representing the Purchasing Managers' Index, equity market, bond market, and foreign exchange market were collected for the period between 2015 and 2024, and analyzed accordingly. The results indicate that there is a long-term cointegrated relationship between the PMI and the financial markets, while the findings from the causality tests suggest a causal relationship only from the PMI to the foreign exchange markets. No such causal relationship was identified for the equity and bond markets.

Keywords; Financial Markets, PMI (Purchasing Managers Index), Stocks, Bonds, Foreign Exchange, Causality

Extended Abstract

In order to make informed decisions regarding micro and macroeconomic factors, it is essential to possess fundamental information about a country's current and future economic conditions. Various methods are employed to evaluate this information. Among these, gross domestic product (GDP) dynamics is one of the most commonly utilized indicators (Gajewski, 2014). The significance of GDP dynamics is further underscored by their strong correlation with the stock market, which is highly sensitive to economic changes (Hayo & Kutan, 2005; Engelberg & Parson, 2011; Brenner, Pasquariello & Subrahmany, 2009). From a macroeconomic perspective, timely access to critical economic data, such as GDP growth rates, facilitates the more effective implementation of monetary and fiscal policies, aiding in the prevention or mitigation of economic downturns. Additionally, various economic insights are leveraged to support quicker recoveries from such downturns. Notably, following the global financial crisis, indicators such as the Consumer Confidence Index (CCI), Volatility Index (VIX), and Purchasing Managers' Index (PMI) have garnered the attention of investors and regulators. These indicators provide insights into a country's future economic, financial, and trade activities, serving as leading indicators (Saleheen & Habib, 2022). Specifically, the PMI, derived from surveys of purchasing managers, offers timely insights into factors such as production, new orders, employment, and supplier deliveries, thereby presenting a comprehensive view of economic activity. In this regard, the PMI is widely utilized to measure and predict economic activities that influence financial markets (Alsu & Mandacı, 2020).

The literature includes studies that address the impact of disrupted economic structures and global shocks on stock market performance, particularly in the context of the COVID-19 pandemic. These studies provide evidence that such periods of economic uncertainty and turbulence adversely affect stock market performance, emphasizing the importance of leading indicators like the PMI. The relationship between the Purchasing Managers' Index (PMI) and financial markets remains an active area of research, especially in the context of emerging economies such as Turkey. While the financial literature addressing the effects of the PMI on financial markets is not sufficiently robust, the findings often exhibit contradictions. Some studies indicate that under normal conditions, no causal relationship exists from the PMI to stock returns (Alsu & Mandacı, 2020; Yanik et al., 2020), while others advocate for the existence of a positive relationship between PMI fluctuations and stock returns, particularly for small businesses and specific industries (Johnson & Watson, 2011).

To better understand the dynamics and outcomes of this relationship, it is essential to conduct further empirical research supported by more recent data. This study aims to examine the relationship between the Purchasing Managers' Index (PMI) and financial markets in Turkey. In this context, the relationship between PMI and Turkey's equity market, bond market, and foreign exchange market has been analyzed using cointegration and causality tests. The analysis covers the period from 2015 to 2024, incorporating monthly data on BIST100 returns, five-year bond yields, and the exchange rate of the US dollar, which are believed to represent the aforementioned markets. Initially, the study investigates whether there exists a long-term cointegrated relationship between PMI and financial markets using the Johansen cointegration test. The results of the cointegration tests indicate that both the trace statistic and the maximum eigenvalue statistic demonstrate a long-term cointegrated relationship between PMI and the equity, bond, and foreign exchange markets. Following the establishment of this long-term relationship, the study seeks to answer whether there is a causal relationship from PMI to the aforementioned financial markets, by employing the Fourier Toda-Yamamoto causality test. The results of the causality tests reveal a unidirectional causal relationship from the PMI variable to the foreign exchange market, represented by the LNUSD variable. However, no similar causal relationship was identified for the equity market, represented by LNBIST, or the bond market, represented by LNBOND. These findings suggest that while PMI may play a role as a leading indicator for financial markets, they also indicate limitations contrary to previous studies (Alsu and Mandacı, 2020; Yanik et al., 2020).

This situation may reflect the heightened fragility and unpredictability of Turkey's financial markets, particularly in recent years, due to geopolitical risks (related to Iraq, Syria, and Ukraine), domestic dynamics, and global crises. Therefore, it is recommended that future researchers consider separately evaluating more vulnerable and unpredictable country groups, such as Turkey, alongside more stable country groups. Additionally, it is advisable to examine how the competition between China and the United States, the disruptions in supply chains due to the COVID-19 pandemic, and the ongoing conflict between Russia and Ukraine influence the relationship between PMI and financial markets.

Giriş

Mikro ve makroekonomi ile ilgili kararlar almak için, bir ülkenin mevcut ve gelecekteki ekonomik koşullarına ait temel bilgilere sahip olmak esastır. Bu bilgileri değerlendirmek için ise çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Bu kapsamda, GSYİH dinamikleri en yaygın kullanılan göstergelerdendir (Gajewski, 2014). GSYİH dinamikleri, ekonomik değişikliklere karşı oldukça hassas olan borsa ile güçlü bir korelasyona sahip olmaları açısından da büyük önem arz etmektedir (Hayo ve Kutan, 2005; Engelberg ve Parson, 2011; Brenner, Pasquariello ve Subrahmany, 2009). Makro perspektiften bakıldığında ise GSYİH büyüme oranı gibi önemli ekonomik verilere zamanında erişim, para ve maliye politikalarının daha etkili bir şekilde uygulanmasını kolaylaştırmakta, ekonomik gerilemelerin önlenmesine veya hafifletilmesine yardımcı satın alma müdürleri endeksi olmaktadır. Bunun yanı sıra, bu tür gerilemelerden daha hızlı bir toparlanmayı desteklemek için çeşitli ekonomik içgörülerde kullanılmaktadır.

Özellikle, küresel finansal krizin ardından Tüketici Güven Endeksi (CCI), Volatilite Endeksi (VIX) ve PMI gibi göstergeler yatırımcıların ve düzenleyicilerin dikkatini çekmektedir. Bu göstergeler, bir ülkenin gelecekteki ekonomik, finansal ve ticaret faaliyetlerine ilişkin içgörüler sunabilmekte ve öncü göstergeler olarak hizmet etmektedir Saleheen & Habib, 2022). Özellikle, Satın alma müdürlerinin anketlerinden elde edilen PMI endeksi, üretim, yeni siparişler, istihdam ve tedarikçi teslimatları gibi faktörlere dair zamanında içgörüler sağlayarak ekonomik faaliyetin kapsamlı bir görüntüsünü ortaya koymaktadır. Bu yönüyle PMI, finansal piyasaları etkileyen ekonomik faaliyetleri ölçmek ve tahmin etmek için yaygın olarak kullanılmaktadır (Alsu ve Mandacı, 2020). PMI ölçeği 0 ila 100 arasında değişmektedir. Bu ölçeğe göre 50'nin üzerindeki değerler genişlemeyi, 50'nin altındaki değerler büzülme ve 50 değeri ise stabiliteyi ifade etmektedir. Ardışık aylara ait PMI verilerini karşılaştırarak, genişleme veya durgunluk oranı tahmin edilebilmektedir (Alsu ve Mandacı, 2020). Bu bağlamda, hem pay senedi piyasasında hem de tahvil piyasasında yatırım kararlarını etkileyen kurumsal karlılık ve enflasyonist eğilimler gibi konularda yatırımcılara öncü bir gösterge olarak farklı bakış açıları sunabilmektedir. Mevcut literatür, Satın Alma Müdürleri Endekslerinin ekonominin durumu ve dolayısıyla pay senedi piyasasının performansı hakkında değerli içgörüler sağlayabileceğini öne sürmektedir (Sia vd., 2023).

Literatürde özellikle COVID-19 pandemisi bağlamında, bozulan ekonomik yapıların ve küresel şokların pay piyasasının performansı üzerindeki etkisini ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar, ekonomik belirsizlik ve çalkantı dönemlerinin pay piyasası performansını olumsuz yönde etkilediğine ilişkin kanıtlar sunmakta ve PMI gibi öncü göstergelerin önemini vurgulamaktadır. Satın Alma Müdürleri Endeksleri (PMI) ile finansal piyasalar arasındaki ilişki, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomiler bağlamında aktif bir araştırma alanı olmaya devam etmektedir. Bu nedenle, bu ilişkinin dinamiklerini ve sonuçlarını daha iyi anlamak için daha güncel veriler ile daha fazla ampirik araştırmanın yapılması gerekli görülmektedir. Burdan yola çıkarak, gerçekleştirilen bu çalışma kapsamında; Pay piyasaları, Tahvil piyasaları ve Döviz piyasaları gibi Türkiye'deki bazı finansal piyasaların getirileri ile PMI arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada ele alınan pay piyasası, tahvil piyasası ve döviz piyasasını temsilen belirlenen değişkenlere ait 2015 ve 2024 yılları arasındaki aylık veriler temin edilerek analize tabi tutulmuş ve sonuçlar yorumlanmıştır.

1. Literatür Araştırması

Akademik literatürde, Satın Alma Müdürleri Endeksi (PMI) araştırmacılar tarafından GSYİH verilerinden daha önce mevcut veya gelecekteki ekonomik iklimi değerlendirmek adına sıklıkla kullanılmaktadır (Koenig ve Evan, 2002; Lahiri ve Monokroussos, 2012; Iselin ve Siliverstovs, 2016; Kilinc ve Yucel, 2016). PMI, üretimdeki büyüme eğilimlerinin yanı sıra genel ekonomik genişlemeyi analiz etmek için bir araç görevi görebilmektedir (Koenig ve Evan, 2002; Lahiri ve Monokroussos, 2012). Amerikalı araştırmacılar, 1948 yılında bu göstergeyi geliştirmede ve kullanmada öncülük etmelerinin yanı sıra PMI'nın ekonomik koşulları değerlendirmedeki önemini incelenmesinde de literature önemli katkıda bulunmuşlardır. Araştırmalar, PMI'nin

ABD' deki imalat sektörü faaliyetine (Harris, 1991) ve GSYİH dalgalanmalarına yansıyan genel ekonomik performansın önemli bir göstergesi olduğunu ortaya koymuşlardır (Harris, 1991; Koenig ve Evan, 2002; Lahiri ve Monokroussos, 2012).

Satın Alma Müdürleri Endeksi (PMI), gerçek zamanlı ekonomik koşulları ve gelecekteki ekonomik faaliyeti yansıtabilmesi nedeniyle hem pay senedi hem de döviz piyasaları içinde önde gelen bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Buna ilişkin olarak Satın Alma Müdürleri Endeksi'nin (PMI) finansal piyasalar üzerindeki etkisinin ele alındığı çalışmalar bakımından finansal literatürün yeterli düzeyde olduğu söylenememekle birlikte elde edilen sonuçlarında birbirleri ile çelişmekte olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, bazı çalışmalar, normal koşullar altında PMI' den pay senetlerine doğru bir nedenselliğin bulunmadığını belirtirken (Alsu ve Mandaci, 2020; Yanik vd., 2020), diğerleri ise PMI değişimleri ile özellikle küçük işletmeler ve belirli endüstriler için pay senedi getirileri arasında pozitif bir ilişkinin olduğuna işaret etmektedirler (Johnson ve Watson, 2011).

Ampirik çalışmalar, PMI'nin özellikle endüstriyel pay senedi volatilitesi için önemli bir tahmin gücüne sahip olduğunu ve sektöre özgü PMI'nin borsa hareketlerini tahmin etmede genel makroekonomik göstergelerden veya ekonomik politika belirsizliğinden daha etkili olduğunu göstermiştir (Wei vd., 2021). Diğer bir çalışmada ise PMI duyurularının borsalar üzerinde asimetric etkiler oluşturabileceği belirlenmiştir Buna göre, olumlu PMI duyurularının olumlu piyasa tepkisi oluşturma eğiliminde olduğu gözlemlenirken, olumsuz duyuruların ise özellikle Çin borsası için önemli bir tepki oluşturmadığı gözlemlenmiştir (Yingli vd. 2018). Lojistik regresyon modelleri yardımıyla PMI ve pay senedi endeksleri arasındaki güçlü korelasyonu vurgulayan bulgularla da bu sonuç desteklenmektedir (Kang, 2021). PMI, Döviz piyasaları bağlamında da çok önemli bir rol oynamaktadır. PMI dolar endeksindeki değişikliklere de tepki vermektedir ve bu durum sadece ticari rekabet gücü ile değil, aynı zamanda makroekonomik duyarlılık ve küresel finansman koşullarındaki değişimlerle de açıklanmaktadır (Erik vd., 2019). Sri Lanka'daki çalışmalar, PMI'nin döviz kuruyla birlikte ekonomik büyümeyi önemli ölçüde etkilediğini ve PMI'nin önemli bir makroekonomik gösterge olduğunu vurgulamaktadırlar (Jayathilaka vd., 2022). Ayrıca, başka bir çalışmada ise Evans ve Speight (2010), PMI'nin döviz kurlarında önemli dalgalanmalara yol açtığına ilişkin çeşitli kanıtlar ortaya koymuşlardır. Erik vd. (2019) ise PMI'ların pay senedi fiyatları ve kurumsal tahvil farklarında değişiklikleri yakından yansıttığını ve dolar endeksindeki değişikliklerden etkilendiğini belirtmişlerdir. Ek olarak, makroekonomik haber duyurularının T-tahvil getirileri üzerindeki etkisini inceleyen bir çalışma kapsamında PMI göstergesinin Almanya'daki tahvil getirileri üzerinde önemli ölçüde olumsuz bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir (El Quadghiri vd. 2016). Sonuç olarak, önceki çalışmalar PMI'nin pay senedi piyasası, döviz piyasası ve tahvil piyasası gibi finansal piyasalar için bir öncü gösterge rolü üstlendiğine işaret etmektedir.

2. Meteryal ve Yöntem

Çalışmada PMI endeksinin Türkiye'deki Pay senedi, Tahvil ve Döviz gibi bazı finansal piyasalar ile olan ilişkisi ele alınmıştır. Bu doğrultuda 2015 ile 2024 yılları arasındaki dönem ele alınmış ve PMI ile bahsi geçen piyasaları temsil ettiği düşünülen BIST100 getirisi, beş yıllık tahvil getirisi ve Amerikan doları kuruna ilişkin aylık veriler çalışmaya dahil edilmiştir. Verilerin elde edilmesinin ve analize hazır edilmesinin ardından, PMI endeksi ile bahsi geçen piyasalar arasında eşbütünleşik bir ilişkinin varlığı Johansen eşbütünleşme testi yardımıyla incelenmiştir. Bunun ardından ise PMI'den finansal piyasalara doğru herhangi bir nedensellik ilişkisinin var olup olmadığı test edilecektir. Bu kapsamda Enders ve Jones (2016)'nın ortaya koyduğu yapısal kırılmalarında dikkate alındığı VAR çerçevesinde Fourier yaklaşımının bir uzantısı olan Nazlioglu, Görmüş ve Soytaş (2016) tarafından geliştirilen kademeli yapısal kırılmaların dikkate alındığı Fourier Todo-Yamamoto nedensellik testinden yararlanılmıştır. Bu yaklaşıma ait model ise aşağıda verilmiştir.

$$y_t = \alpha(t) + \beta_1 y_{t-1} + \dots + \beta_{p+d} y_{t-(p+d)} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Kesişme terimleri $\alpha(t)$ 'nin zamana bağımlı olduğu ve y_t 'deki yapısal değişimleri gösterdiğini ifade etmektedir. Yapısal değişimleri, bilinmeyen bir tarih, sayı ve kırılma biçimiyle aşamalı bir süreç olarak ele almak için ise Fourier yaklaşımı aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$\alpha(t) \cong \alpha_0 + \sum_{k=1}^n \gamma_{1k} \sin\left(\frac{2nkt}{T}\right) + \sum_{k=1}^n \gamma_{2k} \cos\left(\frac{2nkt}{T}\right) \quad (2)$$

Denklem (4)'de n , frekansların sayısını ve k ise bir tamsayı frekansını temsil etmektedir. Denklem (4)'ün denklem (3)'e eklenmesiyle birlikte ortaya denklem (5) çıkmaktadır. Oluşturulan bu yeni denklem ise aşağıdaki gibidir:

$$y_t = \alpha_0 + \sum_{k=1}^n \gamma_{1k} \sin\left(\frac{2nkt}{T}\right) + \sum_{k=1}^n \gamma_{2k} \cos\left(\frac{2nkt}{T}\right) + \beta_1 y_{t-1} + \dots + \beta_{p+d} y_{t-(p+d)} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Bu çalışma da Fourier frekansı ve gecikme uzunluklarının sayısını belirlemek için Akaike bilgi kriteri kullanılmış ve bu kritere göre en uygun k ve p değerleri seçilmiştir.

3. Ampirik Bulgular

Çalışma kapsamında, PMI ile pay piyasası, tahvil piyasası ve döviz piyasası arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, elde edilen aylık veriler eşbütünleşme ve nedensellik testleri yardımıyla analize tabi tutulmuş ve elde edilen bulgular raporlanmıştır. Ancak bahsi geçen bu testler öncesinde, çalışma kapsamında kullanılan verilere ait tanımlayıcı istatistiklere ve gerçekleştirilen bazı ön testlerin sonuçlarına yer verilmektedir. Kullanılan verilere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. Tanımlayıcı istatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Std. Sapma	Min.	Maks.	Çarpıklık	Basıklık
lnbist	109	7.365	0.792	6.575	9.273	1.183	3.016
lnbond	109	2.663	0.353	2.148	3.438	0.536	2.143
lnpmi	109	3.903	0.07	3.509	4.041	-1.731	11.027
lnusdtr	109	1.362	0.018	1.255	1.397	-1.932	12.336

Tablo 1'de verilen istatistiklere göre, en yüksek ortalamaya 7.365 ile lnbist değişkeninin sahip olduğu bunu da sırasıyla lnpmi ve lnbond değişkenlerinin takip ettiği görülmektedir. Değişkenlerin standart sapmaları incelendiğinde ise, en yüksek standart sapmaya sahip olan değişkenin yine lnbist olduğu belirlenmiş olup, onu ise tahvil piyasasını temsil eden lnbond değişkeninin takip ettiği tespit edilmiştir. Bu sonuç ayrıca maksimum ve minimum değerleri tarafından da desteklenmektedir.

Tablo 2. Düzeyde (I0) Philip Perron Birimkök Testi Sonuçları

PP (I0)	Sabit		Sabit ve Trendli	
	Değişkenler	t-İstatistiği	Anlamlılık Düzeyi	t-İstatistiği
LNBIST	2.4447	1.0000	-0.5083	0.9818
LNbond	-1.5391	0.5101	-2.3935	0.3809
LNPMI	-4.4484	0.0004	-4.4285	0.0030
LNUSDTR	-4.5439	0.0003	-4.5233	0.0022

PP birim kök testi için kritik değerler; sabit model için sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde -3,528515, -2,904198 ve -2,589562; Sabit ve Trendli model için ise -4,096614, -3,476275 ve -3,165610 olarak belirlenmiştir.

Çalışmada, ayrıca ele alınan değişkenlere ait verilerin durağan olup olmadığını belirlenmesine yönelik olarak birimkök testi gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda verilerin duranlığı iteratürde sıklıkla kullanılan Philip Peron (PP) yöntemi ile test edilmiş ve elde edilen sonuçlar tabloda verilmiştir.

Tablo 3. Farkta (I1) Philip Perron Birimkök Testi Sonuçları

PP (I1)	Sabit		Sabit ve Trend	
	Değişkenler	t-İstatistiği	Anlamlılık Düzeyi	t-İstatistiği
LNBIST	-9.1385	0.0000	-9.7972	0.0000
LNbond	-10.5352	0.0000	-10.5021	0.0000
d(LNPMI)	-23.2194	0.0000	-23.273	0.0000
LNUSDTR	-24.1857	0.0000	-24.1613	0.0001

PP birim kök testi için kritik değerler; sabit model için sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde -3,528515, -2,904198 ve -2,589562; Sabit ve Trendli model için ise -4,096614, -3,476275 ve -3,165610 olarak belirlenmiştir.

Buna göre ele alınan değişkenlerin tamamının düzeyde durağan olmadığı görülmektedir. Bu nedenle, verilerin farkta (I1) durağanlıklarının incelenmesine karar verilmiştir. Bunun sonucunda elde edilen bulgular, gerek PMI değişkenin gerekse diğer finansal piyasaları temsil eden değişkenlerin tamamının farkta durağanlık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Düzeyde durağan olmayan ve farkta durağan hale getirilen bu veriler üzerinde literatürde sıklıkla kullanılan Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Johansen Eşbütünleşme testi, değişkenler arasındaki eşbütünleşik ilişkileri belirlemede etkili bir yöntemdir. Bu yöntem, hangi değişkenin bağımlı kabul edildiğine bakılmaksızın, birlikte entegre vektörlerin miktarının sabit kaldığını göstermektedir. Bu yöntem kointegral vektörünü tanımlayarak, tüm seriler arasındaki karşılıklı ilişkiyi dikkate almakta ve modeldeki tüm değişkenleri kapsayan bir sonuç vermektedir. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen Johansen eşbütünleşme testi sonucunda elde edilen bulgulara Tablo 4 ve Tablo 5'de yer verilmektedir.

Tablo 4. Johansen Eşbütünlük Trace Testi Sonuçları

Hipotezler	Özdeğer	İz İstatistiği	0.05 Kritik Değer	Anlamlılık Düzeyi
0 *	0.199123	56.95182	47.85613	0.0056
1 *	0.144935	33.85881	29.79707	0.0161
2 *	0.101358	17.57475	15.49471	0.0240
3 *	0.060227	6.460166	3.841465	0.0110

Kritik değerler MacKinnon-Haug-Michelis (1999)'dan elden edilmiştir

Tablo 4'de verilen Johansen Eşbütünlük Testi sonuçlarına göre (Trace Testi), değişkenler arasında 3 (üç) eşbütünlük denkleminin hesaplandığı ve uzun dönemde eşbütünlük bir ilişkinin var olduğu, diğer bir ifade ile modele dahil edilen PMI değişkeninin pay piyasası, tahvil piyasası ve döviz piyasasını temsil eden değişkenler ile uzun dönemde bütünlük bir ilişkiye sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 5. Johansen Eşbütünlük Maximum Özdeğer Sonuçları

Hipotezler	Özdeğer	Maks.Özdeğer İstatistiği	0.05 Kritik Değer	Anlamlılık Düzeyi
0	0.199123	23.09301	27.58434	0.1695
1	0.144935	16.28406	21.13162	0.2087
2	0.101358	11.11458	14.26460	0.1486
3 *	0.060227	6.460166	3.841465	0.0110

Kritik değerler MacKinnon-Haug-Michelis (1999)'dan elden edilmiştir

Tablo 5 incelendiğinde ise maksimum özdeğer istatistiği sonuçlarına göre de değişkenler arasında 3 (üç) eşbütünlük denkleminin hesaplandığı ve PMI değişkeni ile pay piyasası, tahvil piyasası ve döviz piyasasını temsil eden değişkenlerin uzun dönemde eşbütünlük bir ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6. Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler	p	d	Y=>X	Anlamlılık Düzeyi
PMI => LNBIST	2.000000	1.000000	1.648099	0.438652
PMI => LNBOND	2.000000	1.000000	1.820502	0.402423
PMI => LNUSD	2.000000	1.000000	21.93244	0,0000

İdeal k ve p değerleri Akaike bilgi kriterine göre tespit edilmiştir

Çalışmada ayrıca PMI değişkeninden Türkiye finansal piyasalarını temsilen çalışmaya dahil edilen LNBIST, LNBOND ve LNUSD değişkenlerine doğru bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı Yapısal kırılmaların kademeli olarak ele alındığı Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testi yardımıyla incelenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 6' da verilmiştir. Buna göre PMI

değişkeninden döviz piyasasını temsil eden LNUSD değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğu belirlenmiştir. Ancak benzer bir ilişkinin gerek pay piyasasını temsil eden LNBIST gerekse tahvil piyasasını temsil eden LNBOND değişkeni için tespit edilemediği gözlemlenmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Satın Alma Müdürleri Endeksi (PMI), 40'tan fazla ülke için Tedarik Yönetimi Enstitüsü tarafından oluşturulan aylık bir ekonomik faaliyet endeksidir (Chien ve Morris, 2016). Bu endeks, yeni satış siparişleri, çalışan istihdamı, tedarikçi siparişleri ve envanter seviyeleri ile ilgili sorulara yanıt veren atanmış yöneticiler arasında yürütülen anketlerden türetilmiştir. PMI, ülke dinamiklerine bağlı olarak imalat sektörü, hizmet sektörü veya her ikisi için eşzamanlı olarak hesaplanabilmektedir (Sobko ve Klonowska, 2021).

Satın Alma Müdürleri Endeksi (PMI), gerçek zamanlı ekonomik koşulları ve gelecekteki ekonomik faaliyetleri yansıtabilmesi nedeniyle hem pay senedi hem de döviz piyasaları için önde gelen bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Buna ilişkin olarak, Satın Alma Müdürleri Endeksi'nin (PMI) finansal piyasalar üzerindeki etkisinin ele alındığı çalışmalar incelendiğinde finansal literatürün oldukça sınırlı olduğu tespit edilmekle birlikte, mevcut öalışmalar kapsamında da elde edilen sonuçlarında birbirleri ile çelişmekte olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, bazı çalışmalar, normal koşullar altında PMI' den pay senetlerine doğru bir nedenselliğin bulunmadığını belirtirken (Alsu ve Mandaci, 2020; Yanik vd., 2020), diğerleri ise PMI değişimleri ile özellikle küçük işletmeler ve belirli endüstriler için pay senedi getirileri arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu belirtmektedirler (Johnson ve Watson, 2011). Bu durum PMI' ya dayalı olarak borsadaki değişiklikleri öngören bir modelin oluşturulabilmesine olanak sağlamaktadır. Bu sayede PMI'nin yatırımcı sepetlerini şekillendiren belirleyiciler arasında değerlendirilmesinden bahsedilebilmektedir. Zira bu alanda gerçekleştirilen daha önceki çalışmalar, PMI endeksinin emtia vadeli işlemler, S&P 500 endeksi ve hazine bonolarını önemli ölçüde etkilediğini gösteren bulgular ortaya koymuşlardır (Hess, Huang ve Niessen, 2008; Simpson, Ramchander ve Chaundhry, 2005).

Bu çalışma kapsamında da PMI ile finansal piyasalar arasındaki ilişkinin ele alınması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda PMI ile Türkiye pay piyasası, tahvil piyasası ve döviz piyasası arasındaki ilişki eşbütünleşme ve nedensellik testleri yardımıyla analiz edilmiş ve elde edilen bulgular yorumlanmıştır. Çalışmada 2015 ile 2024 yılları arasındaki dönem ele alınmış ve PMI ile bahsi geçen piyasaları temsil ettiği düşünülen BIST100 getirisi, beş yıllık tahvil getirisi ve Amerikan doları kuruna ilişkin aylık veriler çalışmaya dahil edilmiştir. Elde edilen bu veriler kapsamında öncelikle PMI ile finansal piyasaların uzun dönemde eşbütünleşik bir ilişkiye sahip olup olmadıkları Johansen eşbütünleşme testi yardımıyla incelenmiştir. Eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, gerek iz testi istatistiği gerekse maksimum özdeğer testi istatistiği PMI'nin pay piyasası, tahvil piyasası ve döviz piyasası ile uzun dönemde eşbütünleşik bir ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. PMI ile finansal piyasalar arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığının ortaya konulmasının ardından, PMI'den bahsi geçen finansal piyasalara doğru bir nedensellik ilişkisi varmı sorusuna yanıt aranmış ve bu kapsamda Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testinden yararlanılmıştır. Nedensellik testi sonuçları incelendiğinde ise PMI değişkeninden sadece döviz piyasasını temsil eden LNUSD değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Ancak benzer bir ilişkinin varlığı, gerek pay piyasasını temsil eden LNBIST gerekse tahvil piyasasını temsil eden LNBOND değişkeni için tespit edilememiştir.

Bu sonuçlar PMI' nin finansal piyasalar açısından bir öncü gösterge rolü oynayabileceğini destekleyen bulguların aksini işaret etmekle birlikte (Alsu ve Mandaci, 2020; Yanik vd., 2020) gibi çalışmalarını destekler niteliktedir. Bu durumun Türkiye finansal piyasalarının özellikle son yıllarda karşı karşıya kaldığı, gerek jeopolitik konumundan kaynaklanan riskler, (Irak, Suriye ve Ukrayna) gerek ülke içi dinamikler, gerekse küresel boyutlu krizler nedeniyle daha fazla kırılgan

bir yapıya bürünmesinin ve öngörülebilirlikten uzaklaşmasının bir sonucu olabileceği değerlendirilmektedir. Bundan dolayı, gelecekte bu alanda çalışacak araştırmacılara, Türkiye gibi daha kırılgan ve öngörülebilirlikten uzak ülke grupları ile daha stabil bir yapıya sahip ülke gruplarının ayrı ayrı değerlendirilerek incelenmesi önerilmektedir. Ek olarak, Çin ve ABD rekabetinin, COVID 19 pandemi süreci ile kırılan tedarik zincirinin, ve Rusya ile Ukrayna arasındaki saavaşı durumunun PMI ile finansal piyasalar arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediği hususunun ele alınması tavsiye edilmektedir.

Kaynakça

- Alsul, E., & Mandacı, P. E. (2020). Is Purchasing Managers' Index (PMI) A Leading Indicator for Stock, Bond And Foreign Exchange Markets in Turkey?. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 21(1), 219-233.
- Brenner, M., Pasquariello, P., & Subrahmanyam, M. (2009). On the volatility and comovement of US financial markets around macroeconomic news announcements. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 44(6), 1265-1289.
- Chien, Y., Morris, P. (2016). PMI and GDP: Do They Correlate for the United States? For China? Federal Reserve Bank of St. Louis Economic Research, 6.
- El Ouadghiri, I., Mignon, V., & Boitout, N. (2016). On the impact of macroeconomic news surprises on Treasury-bond returns. *Annals of Finance*, 12, 29-53.
- Engelberg, J. E., & Parsons, C. A. (2011). The causal impact of media in financial markets. *the Journal of Finance*, 66(1), 67-97.
- Erik, B., Lombardi, M. J., Mihaljek, D., & Shin, H. S. (2019). Financial conditions and purchasing managers' indices: exploring the links. *BIS Quarterly Review*, September.
- Evans, K., & Speight, A. (2010). International macroeconomic announcements and intraday euro exchange rate volatility. *Journal of the Japanese and international economies*, 24(4), 552-568.
- Gajewski, P. (2014). Nowcasting quarterly GDP dynamics in the euro area: The role of sentiment indicators. *Comparative economic research. Central and Eastern Europe*, 17(2), 5-23.
- Harris, E. S. (1991). *Tracking the economy with the purchasing managers index*. Federal Reserve Bank.
- Hayo, B., & Kutan, A. M. (2005). The impact of news, oil prices, and global market developments on Russian financial markets 1. *Economics of Transition*, 13(2), 373-393.
- Hess, D., Huang, H., & Niessen, A. (2008). How do commodity futures respond to macroeconomic news?. *Financial Markets and Portfolio Management*, 22, 127-146.
- Iselin, D., & Siliverstovs, B. (2016). Using newspapers for tracking the business cycle: A comparative study for Germany and Switzerland. *Applied Economics*, 48(12), 1103-1118.
- Jayathilaka, R., Rathnayake, R., Jayathilake, B., Dharmasena, T., Bodinayake, D., & Kathriarachchi, D. (2023). Exploring the growth direction: the impact of exchange rate and purchasing managers index on economic growth in Sri Lanka. *Quality & Quantity*, 57(3), 2687-2703.
- Lahiri, K., & Monokroussos, G. (2013). Nowcasting US GDP: The role of ISM business surveys. *International Journal of Forecasting*, 29(4), 644-658.
- Kang, Q. (2021). Correlation analysis of stocks and PMI index based on logistic regression model. *Journal of Sensors*, 2021(1), 1089266.
- Kilinc, Z., Yucel, E. (2016). PMI Thresholds for GDP Growth. *Munich Personal RePEc Archive Paper*, 70929.

- Koenig, E. F. (2002). Using the purchasing managers' index to assess the economy's strength and the likely direction of monetary policy. *Federal Reserve Bank of Dallas Economic and Financial Policy Review*, 1(6), 1-14.
- Nazlioglu, S., Gormus, N. A., & Soytaş, U. (2016). Oil prices and Real Estate Investment Trusts (REITs): Gradual-Shift Causality and Volatility Transmission Analysis. *Energy Economics*, 60, 168-175.
- Pelaez, R. F. (2003). A new index outperforms the purchasing managers' index. *Quarterly Journal of Business and Economics*, 41-55.
- Saleheen, F., & Habib, M. M. (2022). Constructing Performance Measurement Index for the Manufacturing Industry: An Empirical Study. *Open Journal of Social Sciences*, 10(3), 137-151.
- Sia, P. C., Leong, C. M., & Puah, C. H. (2023). Asymmetric effects of inflation rate changes on the stock market index: The case of Indonesia. *Journal of International Studies*, 16(1).
- Simpson, M. W., Ramchander, S., & Chaudhry, M. (2005). The impact of macroeconomic surprises on spot and forward foreign exchange markets. *Journal of International Money and Finance*, 24(5), 693-718.
- Sobko, R., & Klonowska-Matynia, M. (2021). The relationship between the Purchasing Managers' Index (PMI) and economic growth: The case for Poland.
- Wang, Y., & Yang, X. (2018). Asymmetric response to PMI announcements in China's stock returns. *arXiv preprint arXiv:1806.04347*.
- Wei, Y., Bai, L., Yang, K., & Wei, G. (2021). Are industry-level indicators more helpful to forecast industrial stock volatility? Evidence from Chinese manufacturing purchasing managers index. *Journal of Forecasting*, 40(1), 17-39.
- Yanik, R., Osman, A. B., & Ozturk, O. (2020). Impact of manufacturing PMI on stock market index: A study on Turkey. *Journal of Administrative and Business Studies*, 6(3), 104-108.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Eyyüp SARIKOL*, Gülhan Erdem SUBAK**

Makale Adı/Article Name

Güreş, Kick-Boks, Muay-Thai Mücadele Sporcularının Tutum ve Davranışlarının İncelenmesi (Iğdır İli)

The Examination of Attitudes and Behaviors of Wrestling, Kickboxing, and Muay Thai Combat Athletes (Iğdır Province)

ÖZ

Bu araştırma, kick-boks, muay thai ve güreş sporcularının mücadele sporlarına yönelik tutum ve davranışlarını incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya toplamda 162 sporcu (43 kadın ve 119 erkek) gönüllü olarak katılmıştır. Katılımcıların yaş, cinsiyet, spor yapma süresi, lisans durumu ve branşlarına göre tutumları değerlendirilmiştir. Veriler, Mücadele Sporlarına Yönelik Tutum Ölçeği kullanılarak toplanmış, normallik kontrolü Shapiro-Wilk testi ile yapılmış, ardından Mann-Whitney U testi ve Kruskal-Wallis testleri ile analiz edilmiştir. Bulgular, kadın sporcuların müsabaka kaybetme konusunda erkeklerden daha fazla üzüldüğünü ($p < 0.05$) göstermektedir. Yaş grupları arasında ise genç sporcuların spor yaparken daha yüksek tatmin ve şanslı hissettikleri tespit edilmiştir ($p < 0.01$). Spor yapma süresine bağlı olarak, uzun süre spor yapanların heyecan kontrolü ve duygusal yönetim becerilerinde daha başarılı oldukları görülmüştür ($p < 0.05$). Lisans durumu incelendiğinde, milli ve profesyonel sporcuların amatör sporculara kıyasla daha geniş bir sosyal çevreye sahip oldukları belirlenmiştir ($p < 0.01$). Kick-boks sporcuları ise diğer branşlara göre daha yüksek duygusal ve sosyal tatmin yaşamaktadır ($p < 0.01$). Bu çalışma, mücadele sporlarının bireylerin psikolojik ve sosyal gelişimleri üzerindeki olumlu etkilerini vurgulamakta ve bu alandaki literatüre önemli katkılar sunmaktadır. Ayrıca, farklı mücadele sporlarının sporcular üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak ele alarak, bu sporların psikolojik ve sosyal faydalarını ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, sporcuların tutum ve davranışlarını etkileyen temel faktörler de analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mücadele Sporları, Kick-boks, Muay Thai, Güreş, Spor Psikolojisi

ABSTRACT

This study was conducted to investigate the attitudes and behaviours of kickboxing, Muay Thai and wrestling athletes towards martial arts. A total of 162 athletes (43 females and 119 males) voluntarily participated in the study. Participants' attitudes were assessed on the basis of age, gender, duration of participation, licensing status and sport discipline. Data were collected using the Attitudes Towards Combat Sports Scale and normality was checked using the Shapiro-Wilk test, followed by Mann-Whitney U and Kruskal-Wallis tests for analysis. The results indicate that female athletes are more upset about losing a match than male athletes ($p < 0.05$). In terms of age groups, younger athletes expressed higher levels of satisfaction and happiness during sport participation ($p < 0.01$). Regarding the duration of sport participation, athletes with more experience were found to be more proficient in controlling excitement and managing emotions ($p < 0.05$). Analysis of licence status revealed that national and professional athletes had a wider social network compared to amateur athletes ($p < 0.01$). Kickboxing athletes reported higher emotional and social satisfaction compared to other disciplines ($p < 0.01$). This study highlights the positive impact of martial arts on the psychological and social development of individuals and makes a significant contribution to the literature in this area. In addition, by comparing the effects of different martial arts on athletes, it sheds light on the psychological and social benefits of these sports. In this context, the key factors influencing athletes' attitudes and behaviours have also been analysed.

Keywords: Combat Sports, Kickboxing, Muay Thai, Wrestling, Sports Psychology

* Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi/Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümü, eyyup.sarikol@igdir.edu.tr

** Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi/Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümü, gerdem.subak@igdir.edu.tr

Extended Abstract

This research is a descriptive study that aims to examine the attitudes and behaviours of athletes towards martial arts such as kickboxing, Muay Thai and wrestling. The study was conducted using a cross-sectional design and a survey method was used to measure the attitudes and behaviours of the participants. A total of 162 athletes volunteered to participate in the study, consisting of 43 females and 119 males. The participants were categorised into age groups of 18-25, 26-35 and 36+ and based on years of sport participation: 0-5 years, 6-10 years and 10+ years. Participants were categorised as amateur, professional and national athletes according to their licence status.

Data were collected using the Combat Sports Attitude Scale, which consists of several statements measuring athletes' attitudes and behaviours towards combat sports. The scale items were rated by the participants using a 5-point Likert scale.

The data collection process began with participants voluntarily agreeing to complete the survey. Surveys were administered through face-to-face interviews, and participants were given brief information about the purpose of the survey. Data were collected anonymously, and participants' personal information was kept confidential.

The data collected were analysed using statistical methods. The normal distribution of the data was tested using the Shapiro-Wilk test. Non-parametric tests were used for data that did not show a normal distribution. The Mann-Whitney U test was used to analyse differences between genders, the Kruskal-Wallis test was used to analyse differences between age groups and years of sport participation, and the Kruskal-Wallis test was also used to analyse differences based on licence status and sport branches. Post-hoc analyses were performed for significant findings.

Each of these sports has its own unique cultural and historical heritage. Kickboxing is considered a synthesis of Western and Eastern martial arts, wrestling has its roots in the ancient Olympic games, and Muay Thai is the national sport of Thailand and an integral part of Thai culture.

Kickboxing emerged as a martial art and sport in the 1960s and quickly gained popularity. A synthesis of Thai martial arts and Western combat sports, kickboxing incorporates hand, foot, knee and hard punches along with tactical footwork. The sport involves striking techniques, blocks and evasions for both offence and defence.

Muay Thai, which means "Thai boxing", is a martial art that originated in Thailand. Using kicks, knees, elbows and punches, Muay Thai combines physical endurance, flexibility and strategy. Traditionally in Thailand, the sport is seen as both a competition and a form of worship. Muay Thai athletes are required to demonstrate not only their physical strength, but also their mental focus and emotional control during fights.

Wrestling is an ancient sport that combines strength, strategy and technical skill. Fights involve techniques to take down or hold an opponent. It is divided into Greco-Roman and freestyle wrestling, both of which are Olympic sports. Wrestling builds endurance, flexibility and speed in athletes, while improving their strategic thinking and decision-making skills.

The results of the research suggest that athletes who participate in these sports tend to be highly motivated and competitive. Kickboxing, wrestling and Muay Thai athletes demonstrate determination and perseverance in their training and competition processes. It is also noteworthy that many of these athletes adopt a disciplined lifestyle and show resilience in coping with the challenges associated with the sport.

Athletes who participate in martial arts such as kickboxing, wrestling and Muay Thai often promote a physically and mentally healthy lifestyle. These sports not only teach athletes to be physically strong, but also develop important life skills such as discipline, respect and self-control.

The findings suggest that the emotional experiences of male and female athletes during training and competition are largely similar. In terms of age groups, it was found that younger athletes had a higher level of satisfaction and happiness when practising sport. In particular, athletes in the 18-25 age group expressed that practising this sport was a great opportunity for them. Regarding the duration of practising sport, it was observed that those who practised for a longer period were more successful in controlling their excitement

and emotional management. In particular, those who had been practising for more than 10 years reported that they were more competent in these aspects. In terms of licence status, national and professional athletes were found to have a wider social circle than amateur athletes. The duration of participation in sport has a significant impact on various attitudes and behaviours of athletes. Kickboxers are more positive in terms of happiness and self-confidence than athletes in other sports. Emotional benefits such as esteem influence athletes' attitudes and behaviours. This study highlights the positive effects of martial arts on the psychological and social development of individuals and makes a significant contribution to the literature in this area. In addition, by comparing the effects of different martial arts on athletes, it demonstrates the psychological and social benefits of these sports.

In conclusion, combat sports such as kickboxing, wrestling and Muay Thai contribute to the physical, mental and emotional development of athletes. These sports strengthen the character of the athletes, increase their self-confidence and help them to maintain a healthy lifestyle throughout their lives. It is therefore important to promote and support the growth of these sports.

Giriş

Mücadele sporları, tarih boyunca insanların fiziksel ve zihinsel kapasitelerini test etmek amacıyla tercih ettikleri aktiviteler arasında yer almıştır. Bu sporlar, katılımcılarına sadece fiziksel dayanıklılık ve güç kazandırmakla kalmaz, aynı zamanda disiplin, stratejik düşünme ve stres yönetimi gibi becerileri de geliştirmelerine olanak tanır. Mücadele sporları, bireylerin kendi sınırlarını keşfetmelerine ve aşmalarına yardımcı olurken, aynı zamanda toplumsal normlar ve kültürel değerlerle iç içe geçmiş bir şekilde evrilmiş ve farklı toplumlarda çeşitli şekillerde benimsenmiştir. Kick-boks, Muay Thai ve güreş gibi mücadele sporları hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli etkiler yaratmakta ve geniş bir katılımcı kitlesine hitap etmektedir (Barley vd, 2019).

Kick-boks, 1960'larda Japonya'da geliştirilmiş ve hızla dünya genelinde popülerlik kazanmış bir mücadele sporudur. Yumruk ve tekme tekniklerinin kullanıldığı, dünya genelinde yaygın ve IOC (International Olympic Committee- Uluslararası Olimpiyat Komitesi) tarafından tanınmış spor dallarından birisidir (IOC, 2022; WAKO,2022). İçerdiği ileri düzey teknik ve taktiksel mücadele, el ve ayak tekniklerinin kullanımı, saldırı ve savunma hareketleri gibi unsurlar sayesinde kombat sporları, dövüş sanatları, savunma sporları veya Uzak Doğu sporları gibi çeşitli alanlarda sınıflandırılabilir (Ouergui vd., 2013). Kick Boks, temel olarak gövdeye ve kafaya vurulan yumruk tekniklerine ek olarak, çeşitli kurallara sahip olmasına rağmen, kafa bölgesine, gövdeye ve bazı müsabaka sistemlerinde alt gövdeye (bacaklar) uygulanan tekme tekniklerini de içeren bir spor dalıdır (Kick Boks Federasyonu, 2024). Yoğun tempolu, dinamik tekme ve yumruk tekniklerinden oluşan, karmaşık beceriler ve çeşitli yetenekler gerektiren bir savaş ve rekabet sporu olarak da nitelendirilebilir (Kordi vd., 2009, Slimani, Miarka, vd., 2017). Yarışmalarda cinsiyet, vücut kitlesi ve yaş gibi farklı kategorilere ayrılarak eşitliğin sağlandığı; müsabakalarda başarı elde etmek için el ve ayak tekniklerinin nitelikli ve nicelikli kullanımını gerektiren teknik beceri ile bu tekniklerin uygun zamanlamayla ve daha iyi puan almak için kullanılmasını gerektiren taktiksel üstünlüğe gereksinim duyan bir spor dalıdır. Bu spor, karate, Muay Thai ve batı boks gibi farklı dövüş stillerinin tekniklerini bir araya getirir. Kick-boks hem amatör hem de profesyonel seviyelerde yapılan müsabakaları ve antrenmanları ile katılımcılarına yoğun fiziksel egzersiz imkânı sunar. Bu spor dalı, katılımcıların kardiyovasküler dayanıklılığını, kas gücünü ve esnekliğini artırmasının yanı sıra, zihinsel olarak da odaklanma ve strateji geliştirme becerilerini pekiştirir. Kick Boks, ilk ortaya çıktığı andan itibaren, boksun yumruk tekniklerini ve taekwondonun tekme tekniklerini bir araya getirdiği için karma dövüş sanatları kapsamında

değerlendirilmiştir. Bu nedenle, özellikle 1970'li yıllardan itibaren Kick Boks'un popülaritesi sürekli olarak artmıştır (Gençoğlu ve Şen, 2021; Kick Boks Federasyonu, 2024; Ulupınar vd., 2021).

Muay Thai, Tayland'ın geleneksel dövüş sanatı olarak bilinir ve kökenleri yüzyıllar öncesine dayanan bu spor savunma sanatı olarak tanımlanmaktadır (Weinber ve Gould, 2015). Bu spor dalının 13. yüzyılda ortaya çıktığı varsayılmakta ve Tayland'ın eski başkenti olan Sukhhothai'de geliştiği düşünülmektedir (Van Der Veere, 2013). "Sekiz uzuv sanatı" olarak da adlandırılan Muay Thai, yumruk, dirsek, diz ve tekme tekniklerini kullanır. Vücuttaki sekiz temas noktası, iki temas noktası batı tarzı boksuna benzer; (yumruklar) çift dizler, dirsekler ve ayaklardan oluşur. 15 yumruk tekniği, 15 ayak tekniği, 1 diz tekniği ve 24 dirsek tekniği (Geleneksel Tay Boksunun Ana Teknikleri) olmak üzere 65 teknikten oluşmaktadır. Ayrıca 29 yumruğa karşı taktik, 3 dizine karşı taktik, 4 dirseğe karşı taktik ve 23 saldırı taktiğinden oluşan 82 Muaythai taktiği (saldırılara karşı savunma) vardır (Kaya, 2019; Tekin vd., 2010). Muay Thai'nin kültürel ve tarihi önemi, Tayland'da milli bir spor olarak kabul edilmesi ve bu sporu icra edenlerin saygı görmesi ile kendini gösterir. Muay Thai, fiziksel kondisyonun yanı sıra, sporculara öz disiplin, saygı ve kendine güven gibi önemli değerleri de öğretir. Bu spor geçmişte son derece tehlikeli bir spor dalı olarak bilinirken geçtiğimiz asırda bir spor dalı olarak büyük bir popülarite kazanmış ve 1993 yılında Uluslararası Amatör Muaythai Federasyonu (IFMA) kurularak bu sporun gelişimine katkı sağlanmıştır (Ağlar, 2019).

Güreş, insanlık tarihinin en eski spor dallarından biridir ve pek çok farklı kültürde ve medeniyette yaygın olarak icra edilmiştir. Antik Yunan'dan Roma'ya, Orta Asya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na kadar uzanan geniş bir tarihsel geçmişe sahiptir. Ülkemizin tarihsel açıdan geçmişi en eski olimpiik sporlar içerisinde yer alan güreş sporu, ata sporumuz olması bakımından da önem arz etmektedir (Taş ve ark., 2008). Modern güreş, hem olimpiik hem de amatör seviyelerde önemli bir yer tutar. Güreş, fiziksel güç ve dayanıklılığın yanı sıra teknik beceri ve stratejik düşünmeyi de gerektirir. Güreş, iki sporcunun belirlenmiş ölçülerdeki minder üzerinde, herhangi bir araç kullanmadan, vücut kısımlarının birlikte hareket etmesiyle yapılan bir müsabakadır. Bu spor, teknik, kuvvet, dayanıklılık ve zekâ yeteneklerini kullanarak, FILA kurallarına uygun şekilde rakibini alt etmeyi amaçlar (Kılınç ve Özen, 2015). Güreşçiler, antrenmanları sırasında hem fiziksel hem de zihinsel olarak yoğun bir şekilde çalışır ve bu sporun gerektirdiği disiplini hayatlarının diğer alanlarına da yansıtırlar. Bilinçli antrenmanlarla, güreş temel becerileri olan kuvvet, hız, dayanıklılık, esneklik ve teknik gibi motor beceriler güçlendirilir ve geliştirilir. Teknik ve taktik açısından üst düzeyde olan bir güreşçi, sadece motor becerilerini sistematik ve düzenli bir şekilde iyileştirerek başarıya ulaşabilir (Gümüş, 1995).

Mücadele sporlarına katılan bireylerin, bu sporların fiziksel ve zihinsel faydalarından nasıl etkilendiği üzerine yapılan araştırmalar, spor psikolojisi ve sosyolojisi alanında önemli bir yer tutar. Sporcuların motivasyon kaynakları, spor yapma süreleri, cinsiyet ve yaş gibi demografik değişkenlerin tutum ve davranışlar üzerindeki etkileri, bu alanda yapılan çalışmaların odak noktalarından bazılarıdır. Mücadele sporlarının sporcuların duygusal ve sosyal gelişimleri üzerindeki etkilerini anlamak, bu sporların yaygınlaştırılması ve desteklenmesi açısından da önemlidir.

Bu araştırma, kick-boks, Muay Thai ve güreş sporcularının mücadele sporlarına karşı tutum ve davranışlarını inceleyerek, bu sporların bireyler üzerindeki psikolojik ve sosyal etkilerini anlamayı amaçlamaktadır. Cinsiyet, yaş, spor yapma süresi, lisans durumu ve spor branşı gibi

değişkenler, sporcuların bu sporlar hakkındaki tutum ve davranışlarını nasıl şekillendirdiğini ortaya koymak için analiz edilmiştir.

Bu araştırmanın hipotezi, mücadele sporlarına katılımın sporcuların psikolojik ve sosyal gelişiminde anlamlı bir katkı sağladığı, bu etkilerin ise cinsiyet, yaş, spor yapma süresi ve lisans durumu gibi demografik değişkenlere bağlı olarak farklılaştığıdır. Çalışmanın temel amacı, kick-boks, muay thai ve güreş gibi mücadele sporlarıyla ilgilenen sporcuların fiziksel dayanıklılıkları, duygusal yönetim becerileri ve sosyal çevreleri üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemektir. Bu bağlamda, demografik değişkenlerin bu etkiler üzerindeki belirleyici rolü de araştırılacaktır. Elde edilen bulguların, literatürdeki mevcut bilgi birikimine katkıda bulunarak, mücadele sporlarının bireyler üzerindeki çok yönlü etkilerini daha kapsamlı bir şekilde anlamamıza yardımcı olacağı öngörülmektedir.

Metot

Araştırma Modeli

Bu araştırma, kick-boks, Muay Thai ve güreş sporcularının mücadele sporlarına karşı tutum ve davranışlarını incelemeyi amaçlayan betimsel bir çalışmadır. Çalışma, kesitsel bir desen kullanılarak yürütülmüştür ve katılımcıların tutum ve davranışlarını ölçmek için anket yöntemi kullanılmıştır.

Katılımcılar

Araştırmaya, 43 kadın ve 119 erkek olmak üzere toplam 162 sporcu gönüllü olarak katılmıştır. Katılımcıların yaş grupları 18-25, 26-35 ve 36+ olarak sınıflandırılmıştır. Spor yapma süresi açısından katılımcılar, 0-5 yıl, 6-10 yıl ve 10+ yıl olarak gruplandırılmıştır. Lisans durumlarına göre ise katılımcılar amatör, profesyonel ve milli sporcu olarak kategorize edilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada, katılımcıların mücadele sporlarına yönelik tutumlarını ölçmek amacıyla Mücadele Sporlarına İlişkin Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek, Çelik Kayapınar vd. (2016) tarafından geliştirilmiş olup, mücadele sporlarına ilişkin bireylerin duygusal ve davranışsal eğilimlerini değerlendirmek üzere tasarlanmıştır. Ölçek, katılımcıların belirli ifadeler karşısındaki katılım düzeylerini 5'li Likert tipi bir derecelendirme sistemi üzerinden değerlendirmelerini istemektedir. Bu sistemde, 1 puan "Hiç Katılmıyorum", 5 puan ise "Tamamen Katılıyorum" anlamına gelmektedir.

Ölçek, dört temel alt boyuttan oluşmaktadır: Duygusal Tatmin, Özgüven ve Cesaret, Sosyal Bağlantılar ve Fiziksel ve Ruhsal Hazırlık. Her bir alt boyut, katılımcıların mücadele sporlarına yönelik farklı bakış açılarını ve duygusal tepkilerini ölçmeyi amaçlayan ifadeler içermektedir. Örneğin, "Bu sporu yaptığım için kendimi şanslı görüyorum" ifadesi, katılımcının spor yaparken hissettiği duygusal tatmini değerlendirirken; "Yapmış olduğum spor özgüvenimi artırıyor" ifadesi, özgüven ve cesaret alt boyutunu ölçmektedir.

Bu ölçeğin güvenilirlik ve geçerlilik çalışmaları, geliştirildiği süreçte titizlikle yapılmış olup, ölçeğin mücadele sporlarına yönelik tutumları değerlendirmede yeterli psikometrik özelliklere sahip olduğu tespit edilmiştir (Çelik Kayapınar vd., 2016). Dolayısıyla, bu çalışma kapsamında elde edilen verilerin geçerli ve güvenilir bir şekilde ölçüldüğü söylenebilir..

Veri Toplama Süreci

Veri toplama süreci, katılımcıların gönüllü olarak anketi doldurmayı kabul etmesiyle başlamıştır. Anketler, yüz yüze görüşme yöntemi ile uygulanmış ve katılımcılara anketin amacı hakkında kısa

bir bilgi verilmiştir. Veriler anonim olarak toplanmış ve katılımcıların kişisel bilgileri gizli tutulmuştur.

Veri Analizi

Toplanan veriler, IBM SPSS Statistics 25.0 yazılımı kullanılarak istatistiksel analizlerle değerlendirilmiştir. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediği **Shapiro-Wilk testi** ile kontrol edilmiştir. Normal dağılım göstermeyen veriler için non-parametrik testler tercih edilmiştir. Cinsiyetler arası farkların incelenmesinde **Mann-Whitney U testi**, yaş grupları ve spor yapma süresi grupları arasındaki farkların incelenmesinde ise **Kruskal-Wallis H testi** kullanılmıştır. Lisans durumu ve spor branşlarına göre farklılıkların incelenmesinde de **Kruskal-Wallis H testi** uygulanmıştır. Anlamlı bulunan sonuçlar için **Dunn-Bonferroni post-hoc testi** gerçekleştirilmiştir. Bu analizler, belirlenen anlamlılık düzeyi olan $p < 0.05$ 'e göre yorumlanmıştır.

Güvenirlik ve Geçerlik

Kullanılan ölçeğin güvenilirlik analizi Cronbach alfa katsayısı ile değerlendirilmiştir. Elde edilen Cronbach alfa değeri, ölçeğin yüksek derecede güvenilirliğe sahip olduğunu göstermiştir ($\alpha = 0.82$). Ölçeğin geçerliliğini değerlendirmek için faktör analizi yapılmıştır. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği ölçümü ve Bartlett küresellik testi uygulanmıştır. KMO değeri 0.822 ve Bartlett küresellik testi sonucu ($p < 0,001$), verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermiştir.

Etik Onay

Araştırma, “...” Üniversitesi Bilimsel Yayın Etik Kurulu tarafından onaylanmıştır (Karar No: 2024/17). Katılımcılardan yazılı onam alınmış ve araştırmanın etik kurallara uygun olarak gerçekleştirildiği güvence altına alınmıştır. Katılımcıların gizliliği ve anonimliği korunmuş, veriler yalnızca bu araştırmanın amaçları doğrultusunda kullanılmıştır.

Bulgular

Çalışmamızda kick-boks, muay thai ve güreş sporcularının mücadele sporlarına karşı tutum ve davranışları incelenmiştir. Katılımcılar arasında 43 kadın ve 119 erkek sporcu yer almıştır. Katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1'de sunulmuştur. "Müsabakayı kaybetmek beni üzüyor" ifadesinde, kadınlar ve erkekler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuş ($p < 0.05$) ve kadınların müsabaka kaybetme konusunda erkeklerden daha fazla üzüldüğü tespit edilmiştir. Diğer ifadelerde ise cinsiyetler arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p > 0.05$).

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

		Cinsiyet				Toplam	
		Kadın		Erkek			
		N	%	N	%	N	%
Toplam		43	26.54%	119	73.46%	162	100.00%
Yaş	15-17	34	27.90%	88	72.10%	122	75.30%
	18-20	7	33.30%	14	66.70%	21	13.00%
	>21	2	10.50%	17	89.50%	19	11.70%
Spor Geçmişi	1-5 Yıl	36	27.10%	97	72.90%	133	82.10%
	5-10 Yıl	3	15.80%	16	84.20%	19	11.70%
	10+ Yıl	4	40.00%	6	60.00%	10	6.20%
Eğitim Durumu	Ortaokul	11	21.60%	40	78.40%	51	31.50%
	Lise	28	28.90%	69	71.10%	97	59.90%
	Lisans	4	33.30%	8	66.70%	12	7.40%
	Lisans Üstü	0	0.00%	2	100.00%	2	1.20%
Lisans	Amatör	37	28.70%	92	71.30%	129	79.60%

	Profesyonel	4	26.70%	11	73.30%	15	9.30%
	Milli	2	11.10%	16	88.90%	18	11.10%
Branş	Güreş	11	44.00%	14	56.00%	25	15.40%
	Kickboks	17	26.20%	48	73.80%	65	40.10%
	Muay Thai	15	20.80%	57	79.20%	72	44.40%

Yaş grupları arasında "Bu sporu yaptığım için kendimi şanslı görüyorum" ifadesine katılımda anlamlı farklılıklar bulunmuş ($p < 0.05$). yaş grubu arttıkça bu ifadeye katılım düzeyinin düştüğü gözlenmiştir (Tablo 2'de gösterilmiştir). Diğer ifadelerde yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p > 0.05$).

Tablo 2. Yaş Gruplarına Göre "Bu Sporü Yaptığım İçin Kendimi Şanslı Görüyorum" İfadesine Katılım

Yaş Grubu	Ortalama	Medyan	Standart Sapma	H	p
15-17	4.9	5.0	0.4	9.763	0.008**
18-20	4.6	5.0	0.7		
>21	4.5	5.0	1.0		

** $p < 0.01$

Spor yapma süresi grupları arasında çeşitli ifadelerde anlamlı farklılıklar bulunmuştur. "Heyecanımı kontrol altına almayı spor sayesinde başardım" ($H = 8.214$, $p = 0.016$). "Spor sayesinde bütün duyguları yaşıyorum" ($H = 9.483$, $p = 0.009$). "Bu spora yeteneğim olduğu için yapıyorum" ($H = 7.23$, $p = 0.027$) ve "Bu spor sayesinde başka illerden arkadaşlarım oldu" ($H = 15.276$, $p = 0.000$) ifadelerinde spor yapma süresine göre katılımcıların değerlendirmelerinin farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır (Tablo 3'te gösterilmiştir). Bu ifadeler dışında kalan ifadelerde spor yapma süresi grupları arasında anlamlı fark bulunmamaktadır ($p > 0.05$).

Tablo 3. Spor Yapma Süresine Göre İfadelerin Değerlendirilmesi

İfade	H	p
Heyecanımı kontrol altına almayı spor sayesinde başardım	8.214	0.016*
Spor sayesinde bütün duyguları yaşıyorum	9.843	0.009**
Bu spora yeteneğim olduğu için yapıyorum	7.230	0.027*
Bu spor sayesinde başka illerden arkadaşlarım oldu	15.276	0.000***

* $p < 0.05$; ** $p < 0.01$; *** $p < 0.001$

Lisans durumuna göre. "Bu spor sayesinde başka illerden arkadaşlarım oldu" ifadesine katılımda anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir ($H = 10.51$, $p = 0.005**$). Milli ve profesyonel sporcular, amatör sporculara kıyasla bu ifadeye daha fazla katılmaktadır. Diğer ifadelerde lisans durumu grupları arasında anlamlı fark bulunmamaktadır ($p > 0.05$).

Farklı spor branşlarına göre yapılan analizlerde de bazı ifadeler arasında anlamlı farklar tespit edilmiştir. Özellikle kickboks sporcuları, spor yaparken mutluluk ve özgüven artışı gibi konularda diğer branşlara göre daha yüksek puanlar vermiştir. Aynı zamanda, antrenörlerinin takdirini kazanma ve arkadaşlarıyla antrenman yapma konusunda da daha yüksek memnuniyet göstermişlerdir. Bu bulgular farklı spor branşlarının sporcular üzerindeki psikolojik ve sosyal etkilerini karşılaştırmalı olarak değerlendirmemize olanak sağlamaktadır (Tablo 4'te gösterilmiştir).

Tablo 4. Spor Branşlarına Göre İfadelerin Değerlendirilmesi

İfade	Güreş (Ort.)	Kick Boks (Ort.)	Muay Thai (Ort.)	H	p
Müsabakayı kaybetmek beni üzüyor	4.6±0.7	3.9±1.1	4.4±0.9	14.235	0.001**
Spor yaparken mutlu oluyorum	4.4±0.6	4.8±0.4	4.6±0.7	10.966	0.004**
Yapmış olduğum spor özgüvenimi artırıyor	4.2±0.7	4.8±0.7	4.8±0.7	31.08	0.000***

Arkadaşlarımla aynı yerde olmayı ve beraber antrenman yapmayı seviyorum	4.2±1.0	4.7±0.7	4.5±0.9	8.364	0.015*
Yeni şeyler(teknikler) öğrenmek hoşuma gidiyor	4.2±0.8	4.9±0.3	4.7±0.6	24.01	0.000***
Antrenmanlarda ve müsabakalarda mücadele etmek hoşuma gidiyor	4.2±0.8	4.6±0.7	4.6±0.9	8.526	0.014**
Antrenörlerimin beni beğenmesi ve takdir etmesi hoşuma gidiyor	4.1±0.8	4.7±0.7	4.7±0.6	17.311	0.000***
Müsabakalarda arkadaşlarımı desteklemek hoşuma gidiyor	4.2±0.9	4.7±0.6	4.5±1.1	8.079	0.018*
Bu spor sayesinde başka illerden arkadaşlarım oldu	4.4±0.7	3.1±1.6	4.3±1.2	24.189	0.000***
Spor sayesinde yeni arkadaşlarım oldu	4.1±1.1	4.6±0.8	4.5±1.0	8.307	0.016*

p<0.05**; *p<0.01**; *****p<0.001**

Tablo 4'te sunulan verilere göre, farklı spor branşları arasında anlamlı farklar gözlenmiştir. Güreş, kickboks ve Muay Thai sporcuları arasında yapılan karşılaştırmalarda, özellikle "Müsabakayı kaybetmek beni üzüyor" ifadesinde, kickboks sporcularının diğer iki gruptan anlamlı derecede düşük bir ortalama puan elde ettiği görülmüştür ($p < 0.01$). Bunun yanı sıra, "Spor yaparken mutlu oluyorum" ve "Yapmış olduğum spor özgüvenimi artırıyor" ifadelerinde de kickboks sporcuları diğer branşlara göre daha yüksek ortalama puanlar almıştır (sırasıyla $p < 0.01$ ve $p < 0.001$). Ayrıca, "Yeni şeyler (teknikler) öğrenmek hoşuma gidiyor" ve "Antrenörlerimin beni beğenmesi ve takdir etmesi hoşuma gidiyor" ifadelerinde de kickboks sporcuları, diğer gruplara kıyasla anlamlı derecede daha yüksek puanlar vermiştir ($p < 0.001$).

Faktör analizi sonucunda toplam varyansın %60,92'sini açıklayabilen 6 faktör tespit edilmiştir. KMO değeri 0.822 olarak bulunmuş ve veri setinin faktör analizi için uygun olduğu belirlenmiştir. Bartlett Küresellik Testi sonucunda p değeri 0.000 olarak bulunmuş ve değişkenler arasında anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Faktör analizi sonucunda duygusal fayda, kendini savunma, takdir görme ve stres yönetimi gibi çeşitli faktörlerin sporcuların tutum ve davranışları üzerindeki etkisi belirlenmiştir (Tablo 5'te gösterilmiştir).

Tablo 5. Faktör Analizi Sonuçları

Faktör	Varyans (%)	KMO Değeri	Bartlett Küresellik Testi (p)
Faktör 1	28.881	0.822	0.000
Faktör 2	9.114		
Faktör 3	7.214		
Faktör 4	5.936		
Faktör 5	5.211		
Faktör 6	4.563		

Örneğin. duygusal fayda ile kendini savunma arasında 0.315; duygusal fayda ile takdir görme arasında 0.304; duygusal fayda ile stres yönetimi arasında 0.396; kendini savunma ile stres yönetimi arasında 0.272; ve takdir görme ile stres yönetimi arasında 0.115 korelasyon bulunmuştur. Amatör sporcularda. duygusal fayda ile kendini savunma arasında 0.319; duygusal fayda ile takdir görme arasında 0.373; ve duygusal fayda ile stres yönetimi arasında 0.409 korelasyon tespit edilmiştir. Profesyonel sporcularda stres yönetimi ile duygusal fayda arasında 0.724; milli sporcularda duygusal fayda ile rekabet arasında 0.508; ve kendini savunma ile stres yönetimi arasında 0.616 korelasyon bulunmuştur (Tablo 6'da gösterilmiştir).

Tablo 6. Korelasyon Analizleri

Korelasyon	t
Duygusal Fayda - Kendini Savunma	0.315**
Duygusal Fayda - Takdir Görme	0.304**
Duygusal Fayda - Stres Yönetimi	0.316**
Kendini Savunma - Stres Yönetimi	0.272**
Takdir Görme - Stres Yönetimi	0.115*

*p<0.05; **p<0.01

Cinsiyetler arasındaki duygusal fayda, rekabet, kişisel gelişim, takdir görme ve stres yönetimi faktörlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p > 0.05$). Aynı şekilde, amatörler, profesyoneller ve milli sporcular arasında da bu faktörlerde istatistiksel olarak anlamlı farklar bulunmamaktadır ($p > 0.05$). Ancak, güreş, kickboks ve muay thai sporcuları arasında duygusal fayda, rekabet, kendini savunma ve takdir görme alanlarında istatistiksel olarak anlamlı farklar tespit edilmiştir ($p < 0.05$). Kişisel gelişim ve stres yönetimi alanlarında ise bu spor dalları arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p > 0.05$).

Spor yapma süresine göre duygusal fayda, kendini savunma ve stres yönetimi alanlarında anlamlı farklar bulunmuştur ($p < 0.05$). Özellikle, 10 yıldan fazla süredir spor yapanların stres yönetimi ve kendini savunma konularında daha deneyimli ve etkili oldukları gözlenmiştir (Tablo 7'de gösterilmiştir). Rekabet, kişisel gelişim ve takdir görme alanlarında ise spor yapma süresi ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p > 0.05$). Bu bulgular, sporcuların mücadele sporlarına yönelik tutum ve davranışlarının bireysel özelliklere ve spor geçmişlerine göre farklılıklar gösterebileceğini ortaya koymaktadır.

Tablo 7. Spor Yapma Süresine Göre İfadelerin Değerlendirilmesi

İfade	1-5 Yıl		5-10 Yıl		10+ Yıl		H	p
	Ort.	Sd.	Ort.	Sd.	Ort.	Sd.		
Duygusal Fayda	-0.063	0.990	0.198	1.234	0.457	0.317	6.882	0.032*
Rekabet	-0.037	1.059	0.059	0.671	0.379	0.599	4.136	0.126
Kişisel Gelişim	-0.029	1.018	0.124	0.962	0.144	0.883	1.28	0.527
Kendini Savunma	-0.083	1.017	0.391	0.924	0.362	0.668	6.659	0.036*
Takdir Görme	-0.034	1.002	0.217	0.887	0.035	1.217	1.772	0.412
Stres Yönetimi	-0.075	1.040	0.409	0.750	0.214	0.639	7.618	0.022*

*p<0.05

Tartışma

Çalışmamızda, kadın sporcuların müsabaka kaybetme konusunda erkek sporculardan daha fazla üzüntü yaşadıkları bulunmuştur. Bu bulgu, kadın sporcuların duygusal tepkilerinin genellikle daha yoğun olduğunu ve spor performanslarıyla ilgili duygusal süreçlerin erkek sporculara göre daha belirgin olduğunu öne süren araştırmalarla tutarlıdır (Slimani, Miarka, & Chéour, 2017). Literatürde, kadın sporcuların stres ve kaygı düzeylerinin daha yüksek olduğu ve bu durumun, özellikle müsabaka kayıplarında, duygusal tepkilerin yoğunlaşmasına yol açtığı belirtilmektedir (Loehr, 1982). Jeon vd. (2024) çalışmasında da etik ve dürüstlük kavramlarının sporcuların tutumlarını ne ölçüde etkilediğini vurgularken, kadın sporcuların bu değerlere daha fazla önem verdiğini öne sürmüştür, bu da bizim bulgularımızı desteklemektedir.

Araştırmamızda, genç sporcuların spor yaparken daha yüksek tatmin ve şanslı hissetme düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu bulgu, genç bireylerin spor yapma motivasyonlarının daha yüksek olduğu ve fiziksel aktivitelere katılımında daha fazla içsel tatmin elde ettiklerini belirten literatürle örtüşmektedir (Weinberg & Gould, 2015). Genç sporcuların fiziksel aktivitelerden elde ettikleri keyif, onların sosyal bağlarını güçlendirme ve kişisel gelişimlerini destekleme eğiliminde

olduklarını göstermektedir (Fraser-Thomas, Côté, & Deakin, 2005). Maksimovic vd. (2024) çalışmasında, fiziksel aktivitenin gençlerde metabolik sendromun önlenmesinde önemli bir rol oynadığını vurgulamış ve sporun genç bireyler üzerindeki olumlu etkilerine dikkat çekmiştir. Bu da, genç sporcuların spordan aldığı tatminin sadece psikolojik değil, aynı zamanda fizyolojik faydalarla da ilişkili olduğunu göstermektedir.

Spor yapma süresi açısından, uzun süre spor yapan sporcuların heyecan kontrolü ve duygusal yönetim becerilerinde daha başarılı oldukları bulunmuştur. Bu bulgu, sporun düzenli olarak yapılmasının bireylerin duygusal zekâ ve stres yönetimi becerilerini geliştirdiğini gösteren çalışmalarla desteklenmektedir (Ünlü, 1995; Lazarus, 2000). Özellikle rekabet düzeyi yüksek olan sporlarda, sporcuların kendilerini kontrol edebilme ve duygusal durumlarını yönetebilme becerileri, başarılarının anahtar unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir (Ruzek et al., 2016). Ryou ve Lee (2024) tarafından yapılan çalışmada, sporun duygusal yönetim becerileri üzerindeki olumlu etkileri vurgulanmış ve sporcuların stres yönetimi konusunda daha etkili oldukları belirtilmiştir. Bu bulgu, spor yapmanın bireylerin sadece fiziksel kapasitelerini değil, aynı zamanda duygusal dayanıklılıklarını da geliştirdiğini ve bu becerilerin yaşamın diğer alanlarına da yansıdığını göstermektedir.

Lisans durumuna göre yapılan analizler, milli ve profesyonel sporcuların amatör sporculara kıyasla daha geniş bir sosyal çevreye sahip olduklarını ortaya koymuştur. Bu bulgu, yüksek düzeyde rekabet eden sporcuların sosyal destek ağlarının daha geniş olduğunu ve bu durumun onların psikolojik dayanıklılıklarını artırdığını gösteren literatürle uyumludur (Tekin et al., 2010). Sosyal destek ağlarının genişliği, sporcuların antrenman ve müsabaka süreçlerinde karşılaştıkları stresle başa çıkmalarına yardımcı olmakta ve sporcuların motivasyonlarını yüksek tutmaktadır (Nicholls, Levy, Grice, & Polman, 2009). Ayrıca, sosyal çevrenin sporcuların performanslarını doğrudan etkileyen önemli bir faktör olduğu ve geniş bir sosyal desteğin sporcuların özgüvenini artırdığı literatürde sıklıkla vurgulanmaktadır (Cohen & Wills, 1985). Chuang vd. (2024) çalışmasında da, sosyal çevrenin sporcular üzerindeki motivasyon artırıcı etkilerine değinilmiş ve profesyonel sporcuların daha geniş sosyal ağlarının onların performanslarını pozitif yönde etkilediği belirtilmiştir.

Çalışmamızda kick-boks sporcularının diğer branşlara göre daha yüksek duygusal ve sosyal tatmin yaşadıkları bulunmuştur. Bu bulgu, bireysel mücadele sporlarının sporcular üzerindeki güçlü duygusal etkilerini ve bu sporların sporcuların sosyal bağlarını güçlendirme potansiyelini ortaya koyan literatürle paralellik göstermektedir (Ouergui et al., 2013). Kick-boks gibi yüksek yoğunluklu ve bireysel performansla dayalı sporların, sporcuların kendine güven, öz yeterlik ve duygusal denge geliştirme süreçlerine önemli katkılar sağladığı bilinmektedir (Kordi et al., 2009). Ayrıca, bireysel sporların sporculara kendi yeteneklerini keşfetme ve sınırlarını zorlama fırsatı sunduğu, bu durumun da sporcuların kişisel gelişimlerine katkıda bulunduğu literatürde sıkça vurgulanmaktadır (Vealey & Chase, 2008). Ryou ve Lee (2024) çalışmasında da, kick-boks gibi bireysel sporların sporcuların duygusal tatminlerini artırdığı ve sosyal çevrelerini genişlettiği sonucuna varılmıştır, bu da çalışmamızın bulgularını desteklemektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, mücadele sporlarına katılan sporcuların bireysel özelliklerinin ve spor geçmişlerinin, onların psikolojik ve sosyal iyilik halleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu vurgulamaktadır. Mücadele sporlarının, katılımcıların fiziksel ve zihinsel gelişimine yaptığı katkıların, sporcuların kişisel özelliklerine göre farklılaşabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda, spor eğitimi ve antrenman programlarının bireyselleştirilmesi, sporcuların performansını ve genel memnuniyet düzeyini artırmak için kritik öneme sahiptir. Sporcuların duygusal ve sosyal destek sistemlerinin güçlendirilmesi, onların sporculuk kariyerlerini daha sağlıklı ve tatmin edici bir şekilde sürdürmelerine katkıda bulunabilir. Bu amaçla, psikolojik destek, sosyal ağlar ve mentorluk gibi hizmetlerin sunulması, sporcuların ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde yapılandırılmalıdır. Ayrıca, sporcuların sosyal ve kültürel çevreleriyle uyumlu bir

şekilde entegre olmalarını teşvik eden programların geliştirilmesi önerilmektedir. Bu programlar, sporculara hem kişisel hem de profesyonel gelişim süreçlerinde destek sağlayacak nitelikte olmalıdır.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda, farklı spor dalları ve daha geniş katılımcı grupları üzerinde benzer çalışmaların tekrarlanması önerilmektedir. Bu tür çalışmalar, sporcuların psikolojik ve sosyal gelişim süreçlerine ilişkin daha genel geçer bulguların elde edilmesine katkıda bulunacaktır.

Kaynakça

- Ağlar S. (2019). *Yüksek irtifada muay thai yapan sporcuların oksidatif stres ve enzim düzeylerinin incelenmesi*. Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.
- Akın E. (2008). *Elektronik spor: Türkiye'deki elektronik sporcular üzerine bir araştırma*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Barley, O.R., Chapman, D.W., Guppy, S.N., Abbiss, C.R. (2019). Considerations When Assessing Endurance in Combat Sport Athletes. *Frontiers in Physiology*, 10(205), 1-10. doi:10.3389/fphys.2019.00205.
- Çelik Kayapınar, F., Temür, S., Akcan, F., & Temür, M. (2016). Mücadele sporlarına ilişkin tutum ölçeği geliştirme çalışması. *International Journal of Sports, Exercise and Training Science*, 2(2), 82-88.
- Chuang, M., Li, Y., Chen, K., & Lin, W. (2024). Social Network Influence on Athlete Motivation: A Comparative Study of Team and Individual Sports. *Journal of Sports Science and Medicine*, 23(1), 45-58.
- Deci, R. ve Ryan, R. M. (2014). Autonomy And Need Satisfaction İn Close Relationships: Relationships Motivation Theory. N. Weinstein, (Ed.). *Human Motivation And Interpersonal Relationships* (53-73). New York.
- Doeselaar, C. V. (2015). "The Role Of Best Friends' Autonomy Support And Identity İn Adolescents' Educational Identity Formation". Utrecht University Faculty of Social and Behavioural Sciences.
- Gençoğlu, C., & Şen, İ. (2021). Comparison of CrossFit Barbara and classic resistance trainings for the protection of strength performance during off-season in kickboxers. *Isokinetics and Exercise Science*. 29(3). 319-326.
- Giessen, D. V., Branje, S. ve Meeus, W. (2014). Perceived autonomy support from parents and best friends: longitudinal associations with adolescents' depressive symptoms. *Social Development*. 23(3). 537-555.
- Gümüş, A. (19950.) *Şampiyonlar Geçiyor*. Türk Güreş Vakfı Yayınları.
- IOC. (2024). International Olympic Committee. Erişim Tarihi: 03.06.2024 Bağlantı Adresi: International Olympic Committee. Available at: <https://www.olympics.org>
- Jeon, M., Oh, H., Lim, H., & Yun, H. J. (2024). Development of Reference Point of Doping Attitude and Dispositions for Anti-Doping Education Notification of Athletes: Application of Reference Group Model. *Iranian Journal of Public Health*, 53(2), 348-355.
- Kaya O. (2019). Karma dövüş sporcularına ve boksörlere uygulanan 8 haftalık çabuk kuvvet antrenmanlarının performans etkisi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Kılınç, F., Özen, G. (2015). Elit serbest ve greko-romen güreşçilerin anaerobik güç değerlerinin ve kalp atım sayılarının karşılaştırması. *İnönü Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*. 2(2). 21-34
- Kick Boks Fdr. (2024). Türkiye Kick Boks Federasyonu. Erişim Tarihi: : 03.06.2024, Bağlantı Adresi: <https://www.kickboks.gov.tr/>

- Kordi, R., Maffulli, N., Wroble, R. R., & Wallace, W. A. (2009). *Combat Sports Medicine*. Springer Science & Business Media.
- Loehr JE. (1982). *Athletic excellence: mental toughness training for sport*. Centerport, NY: Forum Publishing Company.
- Maksimovic, N., Cvjeticanin, O., Rossi, C., Manojlovic, M., Roklicer, R., Bianco, A., Carraro, A., Sekulic, D., Milovancev, A., & Trivic, T. (2024). Prevalence of Metabolic Syndrome and Its Association with Rapid Weight Loss Among Former Elite Combat Sports Athletes in Serbia. *BMC Public Health*, 24(245), 1-10.
- Ouergui, I., Hssin, N., Franchini, E., Gmada, N., & Bouhlel, E. (2013). Technical and tactical analysis of high level kickboxing matches. *International Journal of Performance Analysis in Sport*. 13(2). 294-309.
- Ruzek, E. A., Hafen, C. A., Allen, J. P., Gregory, A., Mikami, A. Y. ve Pianta, R. C. (2016). How teacher emotional support motivates students: the mediating roles of perceived peer relatedness, autonomy support, and competence. *Learning and instruction*. (42). 95-103.
- Ryou, H., & Lee, S. (2024). The Impact of Combat Sports on Emotional Regulation and Social Support Networks Among Athletes. *International Journal of Sports Psychology*, 35(2), 129-142.
- Slimani, M., Miarka, B., & Chéour, F. (2017). Effects of competitive level and gender on anthropometric profile and physiological attributes in kickboxers. *Collegium antropologicum*. 41(3), 267-264.
- Taş, M., Özkan, A., Uzun, A.T., Koç, H., Akyüz, M., Kıyıcı, F. (2008) İki Farklı Ülkenin Güreş Milli Takımında Yer Alan Genç Güreşçilerin Bazı Fiziksel Uygunluk ve Somatotip Özelliklerinin Karşılaştırılması. *S.Ü. BES Bilim Dergisi*. 10(3). 1-9.
- Tekin G, Aykora E, Bozacıtekin S, Eliöz M. (2010). Dövüş ve takım sporcularının yalnızlık düzeyleri açısından karşılaştırılması. *Türkiye Kickboks Federasyonu Spor Bilimleri Dergisi*. 3(2):1309-1336.
- Uluşinar, S., Özbay, S., & Gençoğlu, C. (2021). Counter movement jump and sport specific frequency speed of kick test to discriminate between elite and sub-elite kickboxers. *Acta Gymnica*. 50(4), 141-146.
- Ünlü, N. K. (1995). Başarı Sporunda Ödüllendirme. İstanbul: M.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi.
- Van Der Veere A. (2013) Muaythai. Ruerngsa: Meyer&Meyer Sport.
- WAKO. (2024). World Associations of Kickboxing Organizations. Erişim Tarihi: : 03.06.2024, Bağlantı Adresi: <https://wako.sport/>
- Weinber RS, Gould D. (2015). Introduction to psychological skills training. Foundations of sport and exercise psychology. *Champaign: Human Kinetics*. 25(1):247-271.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Tamara FETTAHLOĞLU*, Muhammet Mustafa KISAKÜREK**

Makale Adı/Article Name

Firmaların Tahakkuk ve Nakit Esaslı Finansal Oranları ile Piyasa Değeri İlişkisinin Karşılaştırılması: BİST'te Bir Uygulama ***

Comparison Of The Relationship Between Companies' Accrual-Based And Cash-Based Financial Ratios With Firm Value: An Application in BİST

ÖZ

Bu çalışmanın amacı tahakkuk ve nakit esaslı değişkenleri kullanarak firma değerinin tespit edilmesinde hangisinin daha etkili olduğunu araştırmaktır. Araştırmada Borsa İstanbul'da (BİST) faaliyet gösteren 36 imalat firmasının 2010-2020 dönemini kapsayan finansal tablolarından elde edilen veriler ampirik analizde kullanılmıştır. Paneli oluşturan veri setine Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) Dinamik Panel yöntemi uygulanmıştır. Yapılan GMM analizi sonuçlarına göre nakit esaslı finansal oranlardan; net kâr kalitesi, satışların kalitesi ve duran varlık nakit getirisinin firma değeri üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan, nakit borç karşılama ve çalışma sermayesi nakit getirisinin firma değeri üzerinde anlamlı ve negatif yönde bir etkisinin olduğu bulunmuştur. Ancak faaliyet nakit akışı (işletme), faaliyet nakit akışı (finansman), nakit faiz karşılama ve öz kaynak nakit akışı oranlarının firma değeri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra tahakkuk esaslı finansal oranlar ile firma değeri arasındaki ilişkinin incelendiği modelin GMM analizi sonuçlarına göre; aktif devir hızı, stok devir hızı, hisse başına kâr, aktif büyüme oranlarının firma değeri üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu bulunmuştur. Ayrıca firma değeri üzerindeki en büyük etkiyi sırasıyla; aktif devir hızı, stok devir hızı oranları meydana getirdiği tespit edilmiştir. Çalışmada kullanılan tahakkuk esaslı ve nakit esaslı oranların firma değeri üzerindeki etkileri karşılaştırıldığında nakit esaslı oranların firma değerini açıklamada daha fazla etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca firma değerini tespit etmede tahakkuk ve nakit esaslı oranların aynı modelde kullanılmasının ayrı ayrı modellerde kullanımından daha başarılı olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tahakkuk esaslı bilgi, Nakit esaslı bilgi, Finansal oranlar, Firma değeri

ABSTRACT

The purpose of this study is to test whether the accrual-based variable or the cash-based variable is more effective in determining firm value by using accrual and cash-based variables. For this purpose, data obtained from the financial statements of 36 manufacturing firms operating in Borsa Istanbul (BİST) between 2010 and 2020 are used. Generalized Method of Moments (GMM) Dynamic Panel method was applied in the study. As a result of the analysis, it is found that net profit quality, sales quality and cash return on fixed assets have a positive and significant effect on firm value. However, cash debt coverage and working capital cash return have a negative and significant effect on firm value. However, operating cash flow (operating), operating cash flow (financing), cash interest coverage and equity cash flow ratios have no significant effect on firm value. In addition, according to the results of the analysis of the relationship between accrual-based financial ratios and firm value, asset turnover, inventory turnover, earnings per share and asset growth ratios were found to have a significant effect on firm value. In addition, asset turnover and inventory turnover ratios have the largest effect on firm value, respectively. When the relationship between accrual-based and cash-based ratios used in this study and firm value is compared, it is seen that cash-based ratios are more effective in explaining firm value. In addition, it has been determined that the use of accrual and cash-based ratios together in determining firm value is more successful than using them individually.

Keywords: Accrual-based information, Cash-based information, Financial ratios, Firm value

* Öğr. Gör. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, tamarafettahli@gmail.com

** Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, mmk_46@hotmail.com,

*** Bu çalışma birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü doktora tezinden türetilmiştir.

Extended Abstract

In this study, it is aimed to determine which of the accrual-based financial ratios and cash-based financial ratios is more effective in determining the firm values of manufacturing industry firms operating in BIST 100. Traditionally known accrual-based ratios have been used in firm performance measurement for many years. However, since these ratios are derived from the statement of financial position (balance sheet) and statement of comprehensive income (statement of comprehensive income), which are financial statements prepared on an accrual basis, manipulations arising from the accrual-based recording system cannot be prevented and they cannot provide clearer information, especially on cash flows.

For this reason, the deficiencies of the accrual system are tried to be overcome by using the ratios obtained from cash flow statements prepared on the cash basis, which has become increasingly important in recent years. This study was conducted in order to reveal which ratios would be more useful in financial analysis in determining the firm value, which is very important for investors and financial analysts.

There are many studies on the measurability of firm value through financial ratios in national and international literature. While some of these studies examine the relationship between traditionally known accrual-based financial ratios and firm value (Birgili and Düzer, 2010; Karaca and Savsar, 2012; Uluyol and Türk, 2013; Ayriçay and Türk, 2014; Asiri and Hameed, 2014; Goel et al., 2015; Trejo Pech et al., 2015; Arkan, 2016; Gümüş et al., 2017; Özçalık and Aytekin, 2017; Marsha and Murtaqi, 2017; Biçen and Sezgin, 2017; Valkanas and Lyroudi, 2018; Dayı and Ulusoy, 2019; Akyüz and Yıldırım, 2019; Ligocká and Stavárek, 2019; Ruslim and Michael, 2019; Sahananporn and Sukcharoensin, 2020), while others measure firm performance through cash flows and cash flow ratios (Dechow, 1994; Jooste, 2006 Yusuf, 2010; Wijewaradana and Munasinghe, 2015; Ogbeide and Akanji, 2017; Das, 2019; Güvemli et al., 2021). A limited number of studies have measured the performance of firms by comparing accrual and cash-based financial ratios (Zeller and Stanko, 1994; Ryu and Jang, 2004; Atieh, 2014; Sakarya and Akkuş, 2015; Dereköy, 2020; Mahyudin et al., 2021).

In this study, it is aimed to investigate which of the financial ratios calculated according to accrual-based information and financial ratios calculated according to cash-based information yields more successful results in determining firm value. In this direction, the relationship between the data in the financial statements and firm value is analysed. For this purpose, the statements of financial position, statements of comprehensive income and statements of cash flows of 36 manufacturing firms in the BIST 100 for the years 2010-2020 are used. Cash and accrual-based financial ratios were determined for the 36 selected firms. The relationship between accrual-based and cash-based financial ratios and firm value is tried to be measured. GMM Dynamic Panel Data Analysis is applied in the study.

In this study, three different models were established to determine which of the accrual-based financial ratios and cash-based financial ratios better explain the market value of the firms operating in BIST.

In the first model, the relationship between cash ratios and firm value, in the second model, the relationship between accrual-based ratios and firm value and finally, in the third model, the relationship between firm value is investigated by using the ratios that are significant in the first and second models together.

In the second GMM Dynamic Panel model, where firm value is the dependent variable and cash-based ratios are the independent variables, 5 of the 9 cash-based ratios in the model yielded statistically significant results.

In the second GMM Dynamic Panel model, where firm value is the dependent variable and accrual-based ratios are the independent variables, 4 out of 17 accrual-based ratios in the model yielded statistically significant results.

According to the estimation results of the model, a significant relationship was found between the lagged value of the dependent variable (firm value) and the variables of asset turnover, inventory turnover, earnings per share, asset growth rate.

In the third model used in the study, cash and accrual-based ratios, which are successful in explaining firm value, were used together. The success of these two ratio groups in explaining firm value was tested together. In the results obtained, it was determined that seven out of nine variables yielded significant results. Four of the ratios with significant results are cash-based ratios and three of them are accrual-based ratios.

1. Giriş

Dünya genelinde piyasalarda görülen hızlı değişim ve gelişim finansal küreselleşme sürecini hızlandırmış ve uluslararası piyasalarda sermaye hareketliliğini arttırmıştır. Hem yerli hem de yabancı yatırımcıların ulusal ve uluslararası sermaye piyasalarında yatırım yaparken dikkate aldıkları en önemli hususlardan birisi doğru ve güvenilir bilgiye düşük maliyetle ulaşabilme imkânıdır. Menkul kıymet fiyatları ve menkul kıymetlerin temel değeri hakkında mevcut olan bilgilerin piyasaya tam olarak yansımaları risklerin daha adil bir biçimde dağılmasına ve finansal istikrarın sağlanmasına katkı sunmaktadır (Kabak ve Aydingülü Sakalsız, 2023,262).

Sermaye piyasalarının derinliğinin artması ve tabana yayılabilmesi için firmaların kullandıkları farklı muhasebe uygulamalarının ortak bir finansal raporlama dilinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu gereklilik muhasebe standartlarının oluşumuna zemin hazırlamıştır. Muhasebe standartları, düzenlenmesi gereken finansal tabloların hazırlanması ve sunulması ile ilgili kuralları içermektedir. Çeşitli amaçlarla firmaları değerlendirmek isteyen taraflara, güvenilir, şeffaf ve karşılaştırılabilir bilgiye ulaşabilme imkânı sağlayan muhasebe standartları ile bu mümkün olabilmektedir (Güleç ve Ergi, 2019, 261).

Muhasebe standartları özellikle sermaye piyasalarında halka arz edilmiş firmaların performans değerlemelerine önemli katkı sağlamıştır. Dünya genelinde muhasebe alanında yapılan çalışmalar Türkiye’de de muhasebe sistemine uyarlanarak Türkiye Muhasebe Standartları (TMS)’ı oluşturulmuştur. TMS halka arz olan firmaların düzenlemek zorunda olduğu finansal tablolar hakkında geniş bir bilgi sunmaktadır (Örten vd., 2011, 14).

1990’lı yıllara kadar firmalar finansal durum değerlendirmesi için ortak gösterge olan ve tahakkuk esasına göre düzenlenen standart finansal tablolardan bilanço ve gelir tablolarını kullanmaktayken, nakit akım tablosu yalnızca büyük kuruluşlar ve bazı firmalar tarafından ara sıra hazırlanmaktaydı. Ancak, 1990’larda nakit akış tablosunun sunduğu bilginin önemi fark edilmiştir. Bunun sonucunda nakit akış tablosunun hazırlanmasına yönelik çalışmalar hız kazanmıştır.

Nakit akış tablosu, firmaların bir faaliyet dönemi boyunca oluşturduğu nakit akışlarını, bu nakit akışlarının kaynaklarını ve kullanım alanlarını gösteren finansal tablodur. Nakit akış tablosu finansal tablo kullanıcılarına firmanın nakit üretme gücünü gösteren önemli bir araçtır. Nakit akış tablosunun cari döneme ilişkin nakit akışlarını detaylıca ortaya koymasının yanı sıra, firmaların gelecekteki nakit akışlarının tahmin etmede de önemli rol oynadığı söylenebilir (İpçi ve Kısakürek, 2009, 19). Ayrıca nakit akışları farklı değerlendirme yöntemleri kullanılarak bugünkü değerine indirgenebilmekte ve bu da yatırımcılara alacakları kararlarda önemli katkı sunmaktadır.

Nakit akış tablosu, tahakkuk esasına göre hazırlanmış gelir tablosu ile dönem boyunca ortaya çıkan nakit akışları arasındaki mutabakatı da sağlamaktadır. Gelir tablosunda net kar hesaplanırken, hazırlandığı tarih itibariyle gelirler ve giderlerle ilgili nakit giriş ve çıkışları dikkate alınmamaktadır. Bu durum gelir ve giderlerin tahakkukları ile ilgili bazı varsayımların yapılmasına neden olmaktadır. Yapılan varsayımların yatırımcıları yanıltma ihtimali nedeniyle nakit giriş çıkışlarının objektif olması mümkün olamamaktadır (Cavlak vd., 2017, 235).

Tahakkuk esaslı finansal tabloların gerçek durumu yansıtmadığı W.T. Grant ve Laker Airlines şirketlerinin finansal başarısızlığında açıkça görülmüştür (Jooste, 2005, 4). Örneğin W.T. Grant firmasının tahakkuk esaslı finansal raporlarında yüksek kârlılık oranları görülürken aslında nakit akışları negatif gerçekleşmekteydi. Firmanın gelir tablosunda gösterilen satışlar kredi ile gerçekleştirilmiş ve bu durum ise alacakların tahsil edilememesinden dolayı firmanın iflas etmesine neden olmuştur. Firma yöneticilerinin bu iflası öngörememelerinin nedeni yalnızca tahakkuk esaslı finansal raporlara dayanan bir finansal analiz yapmış olmalarından kaynaklanmaktadır.

Firma hakkında bilgiyi edinmede önemli bir araç olan finansal oran analizi yöntemi uzun zamandır kullanılmaktadır. Fakat her ne kadar tahakkuk esaslı (geleneksel) oranlar faydalı bilgi sağlasa da bazı hususlarda özellikle tahakkuk esasına dayalı kayıt sisteminin getirmiş olduğu manipülasyonların önüne geçememektedir. Çalışmada nakit esasına göre hazırlanan nakit akış

tablosu ve diğer temel finansal tablo bilgilerinden faydalanılarak hesaplanan nakit akış oranlarının da firma değerlemesinde kullanılması gerekliliği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışma BİST 100’de 2010-2020 yılları arasında devamlılık gösteren imalat firmalarının verileri kullanılarak yapılmıştır. İlk Olarak BİST 100’de ki bütün imalat firmaları çalışmaya dahil edilmek istenilmiş fakat verilerin sürekliliği açısından 36 imalat firması çalışmaya dahil edilmiştir. Varlık yapılarının önemli bir bölümü nakit ve nakit benzeri hesaplardan oluşması nedeni ile bankalar, aracı kuruluşlar, finansal kiralama ve faktöring, sigorta şirketleri, gayri menkul yatırım ortaklıkları çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. Bu doğrultuda çalışmada; tahakkuk esaslı finansal oranların firma değeri ile ilişkisi olanlar hangileridir ve ilişkinin yönü ve açıklama gücü nedir?,

nakit esaslı finansal oranların firma değeri ile ilişkisi olanlar hangileridir ve ilişkinin yönü ve açıklama gücü nedir?,

her iki oran gurubundan firma değeri ile ilişkisi bulunan oranlar birlikte kullanıldığında firma değerini açıklamada hangisi daha güçlüdür?, sorularına cevap aranmıştır. Araştırmada Genelleştirilmiş Momentler Metodunun (Generalized Methods of Moments-GMM) Dinamik Panel Veri Modeli kullanılmıştır.

Literatürde tahakkuk esaslı finansal oranlar ile firma performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunun yanısıra nakit esaslı finansal oranların firma değeri ile ilişkisini inceleyen az sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak her iki oran gurubunun birlikte kullanılarak firma değeri ile ilişkisini test eden çalışmaya rastlanılmamıştır. Çalışmanın literatürdeki bu boşluğu gidermeye katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada tahakkuk ve nakit esaslı bilginin tanımı ve arasındaki farklılıklara yer verilmiş, literatürde yer alan çalışmalara değinilmiş, tahakkuk ve nakit esaslı finansal oranların firma değeriyle ilişkisi ve etkisi analiz edilerek yorumlanmıştır.

2. Tahakkuk ve Nakit Esaslı Bilgi

Çalışmanın bu kısmında nakit ve tahakkuk esaslı bilgi hakkında teorik çerçeveye yer verilerek nakit ve tahakkuk esaslı bilgilerin karşılaştırılması yapılmıştır.

2.1. Nakit Esaslı Bilgi

Muhasebe sürecinde üretilen nakit bilgisi firmanın faaliyetleri sonucunda elde ettiği nakit akımlarını ifade eder. Firmaların faaliyetlerinin devamlılığı için önemli olan nakit akımlarının hangi faaliyetler sonucu elde edildiğini gösteren tablo nakit akış tablosudur. Nakit akış tablosu üç ana faaliyetten ortaya çıkan nakit akımlarındaki değişimleri göstermektedir.

Nakit akım tablosu bu bilgileri işletme faaliyetlerinden elde edilen nakit akımları, yatırım faaliyetlerinden elde edilen nakit akımları, finansman faaliyetlerinden elde edilen nakit akımları ile toplam nakit akımlarındaki değişim şeklinde kullanıcılarına sunmaktadır (Kısakürek ve Demir, 2006, 205).

Nakit esaslı bilgi, firmanın vadesi gelen yükümlülüklerini karşılayıp karşılayamayacağına bir göstergesidir. Bu nedenle firmaya borç verenler geçmiş dönem ve cari dönem nakit giriş çıkışları ile ilgilenmektedir. Yatırımcılar ortaklıkları hakkında nakit akım bilgisini kullanarak satın alma veya satma kararı verebilmektedirler. Bunun yanı sıra nakit esaslı bilgi kâr ile nakit arasındaki ilişkinin anlaşılmasına imkân verdiği gibi gelecekteki nakit akışlarının tahminlemesine de yardımcı olmaktadır (Kısakürek, 2005, 48; Dycman vd., 1998, 1189).

Yatırımcıların ve firma yöneticilerinin geçmişte aldığı kararları değerlendirmelerine de katkı sağlayan nakit akım bilgisi önceden alınmış yatırım kararlarının nasıl bir nakit akışı sağladığı ve yatırım harcamalarının nasıl finanse edildiği gibi hususlarda da yatırımcılara yol göstermektedir. Firmanın yaptığı uzun vadeli borçların artmasının nakit akımlarını nasıl etkilediği ve finansman faaliyetleri hakkında bilinmesi gereken hususların anlaşılmasına da yardımcı olmaktadır (Kwok, 2002; Dycman vd., 1998, 1189).

2.2. Tahakkuk Esaslı Bilgi

Muhasebe sürecinde üretilen tahakkuk esaslı bilgi (finansal durum tablosu ve kapsamlı gelir tablosu) mali nitelikteki olayların tahakkuk ettikleri andaki durumlarını gösteren raporlar ile sunulur. Nakit olarak gerçekleşmeyen gelirler ve giderler, ekonomik olarak değişim ortaya çıktığında kaydedilir. Nakit tahsilatının zamanına bağlı kalınmaksızın gerçekleşen mali nitelikteki olayların kaydedilmesi tahakkuk esaslı muhasebe sisteminin temel prensibidir. Finansal durum tablosu ve kapsamlı gelir tablosunda varlıklar ve kaynaklar, gelir ve giderin tahakkuk esasına göre yapılan kayıtlar sonucunda oluşturulmuş tablolardır.

Tahakkuk esasına göre mali nitelikteki olaylar gerçekleştiği anda kayıt altına alınarak firmanın finansal durumunu göstermeye yardımcı olmak üzere bilançoda varlıklar ve kaynaklar şeklinde kullanıcılarına sunulur. Tahakkuk esasında dönemsellik kavramının gereği olarak gelir tablosunda hasılat, gelir ve kârlar aynı dönemde gerçekleşen maliyet, gider ve zararlarla karşılaştırılır.

Tahakkuk esaslı kayıt sistemi muhasebe sürecinde üretilen bilginin genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri içerisinde oynanabilmesine imkân verdiği gibi manipüle edilebilmesine de alanlar açmaktadır. Örneğin firma sahip ve yöneticilerinin istekleri doğrultusunda farklı değerlendirme metodları kullanılarak dönem kârı farklı gösterilebilir (İpçi ve Kısakürek,2009,2).

Tahakkuk esaslı muhasebe kayıt sisteminin bu şekilde farklı durumlara uyum sağlayabilmek amacıyla esnek olması sonucu da finansal tabloları hazırlayıp sunan tarafların kâr tutarını, varlık ve kaynaklarını istedikleri gibi düzenlemelerine imkân sağlamaktadır (Cheng ve Yang, 2003,74). Tahakkuk esaslı bilgi firmanın gelecekteki performansı ve gelecekte firmanın üreteceği nakit akışları hakkında ilgili taraflara yeterli bilgiler de sağlayabilir (Zarandi vd., 2012, 252).

2.3. Tahakkuk Esaslı ve Nakit Esaslı Bilgilerin Karşılaştırılması

Firma ile ilgili bilgiye ihtiyaç duyan taraflar, firmanın gelecekteki durumunu değerlendirirken hem geçmiş hem de şu anki mali durumunu görmek isterler. Bu nedenle firmanın durumunu gösteren finansal tablolar doğru değerlendirmenin yapılabilmesi için hem geçmiş hem de şu anki durumu içeren bilgileri sunmalıdır.

Muhasebe sisteminde tahakkuk ve nakit esaslı olarak iki ayrı bilgi sunulmaktadır. Tahakkuk esasında bilanço ve gelir tablosu aracılığıyla sunulan bilgi, firmanın faaliyetlerinden elde ettiği kârı, nakit esasında ise nakit akım tablosu aracılığıyla firmanın faaliyetleri neticesinde elde ettiği nakit akımlarını ortaya koymaktadır.

Özellikle kârın hesaplanmasında tahakkuk esasında; net varlık değerleri, gider tutarları ve tükenen mal ve hizmetlerin değeri belirlenirken kullanılan değerlendirme yöntemlerinde farklı kâr tutarları ortaya konmaktadır (Akdoğan ve Aydın, 1987, 418; Gül, 2001, 480). Örneğin stokların farklı değerlendirme yöntemleri ile değerlendirilmesi sonucunda aynı sektörde, aynı büyüklükte ve diğer şartlar sabit olmak kaydıyla ortaya konan kâr rakamları birbirinden çok farklı olabilmektedir (Bernard ve Stober, 1989, 642).

Bunların yanı sıra değerlendirme yöntemleri diğer tahakkuk kalemleri olan; alacaklar, borçlar, stoklar ve amortismanlara da uygulanmaktadır (Nassiripour vd., 1996; Barth vd., 2001; Guay ve Sıdhu, 2001). Dolayısıyla değerlemelerden kaynaklı olarak tahakkuk unsurlarını içeren kâr, kaynakları ve güvenilirliği açısından tartışılır olabilmektedir. Bu nedenle tahakkuk kayıtlarında uygulanan yöntemlerin farklılığı firmalar arasında yapılacak mukayeseleri zorlaştırmaktadır.

Finansal raporlarda verilen bilgilerin içeriği ve çerçevesi için FASB (Finansal Muhasebe Standartları Kurulu) şunu ifade etmiştir. “Finansal raporlama, gelecekteki nakit girişlerinin tutarlarının, zamanlamasının ve belirsizliğinin değerlendirilmesinde, mevcut ve potansiyel yatırımcıya faydalı bilgiler sağlamalıdır” (FASB, 1980, paragraf 37). Bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere, firma hakkında karar veren tarafların dikkate alacağı önemli hususlardan birisi de firmanın gelecekte üreteceği nakit akımlarıdır. Nakit akımlarının firma ile ilgili kararlar üzerinde etkili olmasının nedeni; personel giderleri, kâr payı, faiz giderleri, yükümlülükler ve mal

ve hizmet alımlarında yapılan ödemelerin firma faaliyetlerinden kazanılmış pozitif nakit akımları ile yapılması gereğidir.

Tahakkuk muhasebesinin ürettiği bilgi ilgili taraflara finansal durum tablosu ve gelir tablosu aracılığıyla açıklanmakta ve firmalar hakkında yapılan değerlendirmelere kaynak oluşturmaktadır. Firma hakkında doğru ve güvenilir bilgiye ulaşmak isteyen taraflar, özellikle kâr hakkındaki bilgiye uzun vadeli planlamada daha çok ihtiyaç duymaktadırlar. Kısa vadeli planlamada ise nakit akım bilgisi daha fazla önem kazanmaktadır. Özellikle kreditorler için geçmiş ve bugüne ait nakit giriş ve çıkışları önem arz etmektedir.

Nakit akımı bilgisi hem kâr ve nakit akışı arasındaki ilişkinin netlik kazanmasına hem de gelecekteki faaliyet nakit akışlarının tahmin edilmesine katkı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra nakit akış bilgisi geçmiş dönem kârlarını değerlendirebilme imkânı sağlamaktadır. Örneğin, önceki yatırım kararlarının nakit akımını nasıl etkilediği ya da sermaye yatırımlarının nasıl finanse edildiği hakkında ilgili taraflara bilgi sağlamaktadır (Kwok, 2002; Dycman vd.,1998, 1189).

Çok sayıda mali analist ve akademisyen finansal analizde tahakkuk esaslı bilgileri sunan finansal durum ve gelir tablosuna ek olarak nakit akım bilgilerini sunan nakit akış tablosunun da performans değerlendirme sürecine dâhil edilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Özellikle 1970’li yıllarda ortaya çıkan ekonomik kriz ve peş peşe gelen iflaslar geleneksel tahakkuk esaslı bilgilerin yatırımcılar, kreditorler ve ilgili tüm taraflar için firmaların finansal durumlarında ortaya çıkan risk ve belirsizlikleri öngörmeye sınırlı kaldığı görüşünü desteklemiştir (Akgüç, 1998, 152; Sharma ve Iselin, 2003). Bu konuda karşımıza çıkan önemli örneklerden birisi de W.T. Grant şirketinin finansal analiz sonucunda tahakkuk esaslı bilgiye dayanan finansal oranları her şeyi yolunda gösterirken iflas etmesidir (Dycman vd., 1998, 1187). W.T. Grant şirketinin (ABD Perakende firmaları içerisinde ilk üçte yer alıyordu.) iflas etmesi risk analizinde nakit akışı bilgisinin önemini ortaya koymuştur.

W. T. Grant, 1975 yılında iflasını açıkladı. Oysaki 1973 yılında firmanın hisse senetleri önceki dönemlerde kazandığı kârlarının en yüksek düzeyinin 20 katı fiyatına satılıyordu. 1966’dan 1974’e kadar faaliyetlerinden elde edilen çalışma sermayesi ve kârı iyi durumdaydı. Firma düzenli olarak kâr payı dağıtıyordu. Fakat iflasından önceki 10 yıl içerisinde firma, faaliyetlerinden nakit üretmedi. Firma finansal raporlarında kârlı görünse de aslında nakit akışları negatifti. Firma gelir tablosunda gösterilen satışlar kredi ile gerçekleştirilmiş ve bu durum ise alacakların tahsilatını güçleştiriyordu. W.T. Grant’ın iflasından önce ABD’de firmaların nakit akım tablosu sunmaları zorunlu değildi. Grant ve benzer firmaların bu iflası sonucunda nakit akım bilgisine duyulan ihtiyacın önemli olduğu ortaya çıkmıştır (Largay and Stickney, 1980; Dycman vd., 1998, 1187; Kieso ve Weygant, 1989, 1273).

Sonuç olarak, tahakkuk esaslı bilgiler tek başına firma performans değerlemesi için yeterince açık ve net bilgiler sunamamakta, nakit akış bilgileri bu eksiklikleri giderme noktasında önemli bir yere sahip olmaktadır. Her iki bilgi kaynağının ayrı ayrı ve birlikte değerlendirilerek hangi alanda daha çok katkı sağlayacağını bulmak firmaya yatırım yapan ve kredi veren taraflar için önemli bir ihtiyacı ortadan kaldıracaktır.

3. Literatür Araştırması

Finansal oranlar aracılığı ile ulusal ve uluslararası literatürde firma değerinin ölçülebilirliği üzerine yapılan çalışmaların özeti Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3’de konu, yöntem ve sonuçları ile sunulmuştur.

Tablo 1 Tahakkuk Esaslı Finansal Oranlar İle Firma Değeri Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Çalışmalar

YAZAR	KONU	YÖNTEM	SONUÇ
Birgili ve Düzer (2010)	2001-2006 yılları arasında Finansal Oranlar İle Firma Değeri Arasındaki İlişki	Panel Veri regresyon Analizi	21 tane finansal orandan 16 tane finansal oranın firma değeri ile arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Karaca ve Savsar(2015)	2002-2009 yılları arasında BİST 100 endeksinde faaliyet gösteren Gıda-İçecek-Tütün ve Ana Metal Sanayi sektörlerinde faaliyet gösteren firmaların finansal oranları ile piyasa değeri arasındaki ilişki.	Panel veri regresyon Analizi	Alacak devir hızı, stok devir hızı, öz kaynak karlılığı ile firma değeri arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.
Uluyol ve Türk (2013)	BİST'te 2004-2010 yılları arasında mali tablolar analizinde kullanılan finansal rasyolar ile firma değeri arasında ilişki.	Panel veri regresyon Analizi	Likidite oranlarından cari oran ve nakit oranının firma değeri üzerinde anlamlı olduğunu bulmuşlardır.
Ayrıçay ve Türk (2014)	BİST'te 2004-2011 yılları arasında firmaların finansal oranları ile firma değeri arasındaki ilişki.	Panel veri regresyon Analizi	Asit-test oranı, aktif devir hızı, Piyasa Değeri/Defter Değeri Oranı (PD/DD) oranı ve finansal kaldıraç oranlarının firma değeri ile ilişkisini anlamlı bulmuşlardır.
Asiri ve Hameed (2014)	Bahreyn Borsası'nda 1995-2013 yılları arasında firmaların fiyat kazanç oranı veya PD/DD oranı yoluyla firmaların değeri arasındaki ilişki.	Panel veri regresyon Analizi	Aktif kârlılığının (ROA) piyasa değerini açıklamada en belirleyici faktör olduğunu ve bunu finansal kaldıraç ve beta değişkenlerinin izlediğini bulmuşlardır.
Goel vd. (2015)	2012/13 ile 2016/17 Yılları Arasında Hindistan'daki Seçilmiş Ticari Bankaların Finansal Performanslarının Analizi	Panel veri regresyon Analizi	Firma performansının belirlenmesinde hem finansal kaldıraç, hem de likiditenin önemli etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır
Trejo Pech vd. (2015)	1995-2011 döneminde Meksika borsasında işlem gören firmaların finansal oranları ile firma değeri (hisse senedi getirileri)arasındaki ilişki.	Panel veri regresyon Analizi	Finansal oranların gelecek bir yıllık hisse senedi getirileri üzerinde doğru tahmin gücüne sahip olduğunu, iki yıllık hisse senedi getirileri üzerinde herhangi bir tahmin gücünün olmadığını gözlemlemişlerdir.
Arkan (2016)	2005-2014 yılları arasında Hisse senedi fiyat trendlerini tahmin etmede finansal oranların önemi: Gelişmekte olan piyasalarda bir örnek çalışma.	Panel veri regresyon Analizi	Bazı oranların hisse senedi fiyatı davranışı ile güçlü, pozitif ve anlamlı ilişkiler sağlayabildiğini, bunun yanı sıra sanayi sektörü için hisse senedi fiyatı üzerinde etkili oranların ROA, ROE ve net kâr oranı olduğunu bulmuştur
Gümüş vd. (2017)	2011-2015 yılları arasında BİST te faaliyette bulunan en büyük sermayeli 5 çimento firmasının finansal oranların firma değeri ile ilişkisi.	Panel veri regresyon Analizi	Analize dahil edilen 18 finansal orandan 12 tanesi ile firma değeri arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır.
Özçalık ve Aytakin (2017)	2005-2014 yılları arasında BİST 'te faaliyette bulunan firmaların işletim değeri ile finansal oranları arasında bir ilişki var mı?	Panel veri regresyon Analizi	Aktif kârlılığının ve cari oranın piyasa değerini pozitif yönde etkilediğini bulmuşlardır.
Marsha ve Murtaqiv (2017)	2010-2014 yılları arasında Gıda ve İçecek sektöründe faaliyet gösteren 14 Endonezya Firmasının Finansal Oranlarının Firma Değerine etkisi	Çoklu regresyon analizi	Firma Değeri ile ROA ve Cari Oranın, pozitif, Asit Test Oranın ise negatif bir ilişkisi olduğu görülmüştür.
Bıçen ve Sezgin (2017)	2005-2015 döneminde Borsa İstanbul Bilişim sektöründe faaliyet gösteren firmaların finansal oranları ile firma değeri arasındaki ilişki.	Panel veri regresyon Analizi	Net satış büyüme oranı, hisse başına kâr ve piyasa değeri/defter değeri oranının firma değerini pozitif etkilediğini gözlemlemişlerdir. Uzun vadeli borç büyüme oranı ile küresel kriz kukla değişkeninin ise firma değerini negatif etkilediğini bulmuşlardır
Valkanas ve Lyroudi (2018)	2005 - 2014 yılları arasında Atina Borsası'nda finansal oranlar hisse senedi getirilerini etkiler mi?	Panel veri regresyon Analizi	Özkaynak kârlılığı, net kâr marjı, varlık devir oranı, varlıkların öz sermayeye oranı, cari oran ve temettü ödeme oranları ile hisse senedi getirileri arasında genel olarak istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulmuşlardır.
Dayı ve Ulusoy (2019)	2010-2016 Avrupa'da faaliyet gösteren ilk 10 hava yolu firmasının finansal oranlarının firma değerine etkisi.	Panel veri regresyon Analizi	Varlık devir hızı, alacak devir hızı, stok devir hızı ve finansal kaldıraç oranının firma değeri ile arasında anlamlı ilişki bulunmuştur.

Akyüz ve Yıldırım (2019)	2012-2018 BİST'te işlem gören kağıt ve kağıt ürünleri sanayisi alanında faaliyet gösteren firmaların, finansal oranları ile firma değerleri arasındaki ilişki.	Panel veri regresyon Analizi	Finansal yapı oranlarından ikisi ile kârlılık ve faaliyet oranlarının üçü ile likidite oranlarının tamamıyla firma değeri arasında anlamlı bir ilişki bulmuşlardır.
Ligocka ve Stavarek (2019)	2005-2015 Avrupa Borsalarında işlem gören gıda firmalarının finansal oranları ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkisi.	Genelleştirilm İş Momentler Metodu (GMM)	Avusturya hisse senedi fiyatlarının ROE'den, Polonya hisse senedi fiyatlarının ROE, ROCE ve NWC'den etkilendiğini ve İsviçre hisse senedi fiyatlarının analiz edilen mali oranların hiçbirinden etkilenmediğini bulmuşlardır
Ruslim ve Michael (2019)	2012-2015 Endonezya Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören firmaların sermaye yapısı, şirket büyümesi ve kârlılığın firma değeri üzerindeki etkisi.	Genelleştirilm İş Momentler Metodu (GMM)	Sermaye yapısı ve kârlılığın (ROA) firma değeri (PBV) üzerinde kısmen pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu, şirket büyümesinin (growth) ise firma değeri üzerinde kısmen negatif ve anlamsız etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır
Sahananporn ve Sukcharoensin (2020)	2007 Tayland Menkul Kıymetler Borsası'nda (SET) işlem gören şirketlerin finansal oranları ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişki	Panel VAR ve Granger nedensellik	Hisse senedi fiyatındaki değişikliklerin büyük ölçüde geçmişteki hisse senedi fiyatlarındaki değişimlere bağlı olduğunu bulmuşlardır

Tablo 2 Nakit Esaslı İnanasal Oranlarla İlgili Yapılan Çalışmalar

YAZAR	KONU	YÖNTEM	SONUÇ
Dechow(1994)	1960-1989 yılları arasında firma performansının ölçütü olarak muhasebe kazançları ve nakit akışları ile muhasebe tahakkuklarının rolü incelenmiştir.	Regresyon Analizi	Nakit akışlarının şirket başarısını zamanında yansıtmadığını, kazançların nakit akışlarına göre performansı yansıtmaya açısından önemli bir rol oynadığı görülmüştür.
Joste(2006)	1986-1988 / 1994-1996 Afrika işletmelerinde finansal performansı değerlendirmek için bir ölçü olarak Nakit Akış Oranları.	Finansal Oran Analizi	Güney Afrika Endüstrisinde yer alan firmaların nakit akışları açısından ABD endüstrisine göre daha iyi durumda olduğu sonucuna varılmıştır.
Yusof (2010)	2003-2005 dönemlerinde. Performans Ölçüsü Olarak Nakit Akış Oranı Gelişmekte Olan Ekonomilerdeki Şirketler: Gana Örneği	Nitel Metodolojiye Dayalı Eylem Araştırması.	Gelişmekte olan pazarlarda nakit akış analizinin daha iyi bir performans ve rekabet gücü ölçüsü olduğu görülmüştür
Wijewaradana ve Munasinghe (2015)	2011-2013 Nakit Akışları ve Firma Performansı: Sri Lanka Firmalarının Nakit Akışından Bazı Kanıtlar	ANOVA	Nakit akış tablosu kararlarının çeşitli çıkarımlara sahip olduğu ancak firma performansıyla ilişkili olarak net bir gösterge olmadığı tespit edilmiştir.
Ogbeide ve Akanji (2017)	2009-2014 Nijerya'daki sigorta şirketlerinin nakit akışı ve finansal performansı arasındaki ilişki.	Regresyon Analizi	Nakit akışının sigorta şirketlerinin finansal performansını belirlediğini ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ortaya koymuşlardır
Güvemli vd. (2021)	2009-2018 BİST'te Sigorta Endeksi'nde yer alan sigorta firmaları için nakit akışları, hisse senedi getirileri ve özkaynak getirisi arasındaki ilişki.	Panel veri regresyon Analizi	Finansal faaliyetlerden kaynaklanan nakit akışlarının hisse senedi getirileri üzerinde olumsuz, yatırım faaliyetlerinden ve varlık büyüklüğünden kaynaklanan nakit akışlarının özkaynak kârlılığı üzerinde ise olumlu etkisi olduğunu bulmuşlardır
Das (2019)	2004-2013 Nakit akış oranları ve finansal performans: karşılaştırmalı bir çalışma	Finansal Oran Analizi	Firmaların bulunduğu sektöre göre ödeme gücü, likidite oranları ve kârlılık oranlarının farklılaştığı gözlemlenmiştir.

Tablo 3 Tahakkuk Esaslı Oranlar İle Nakit Esaslı Oranların Karşılaştırıldığı Çalışmalar

YAZAR	KONU	YÖNTEM	SONUÇ
Zeller ve Stanko (1994)	1988-1991 Nakit Akış Oranları İle Parakende Firmalarının Ödeme Gücünün Ölçülmesi	Faktör Analizi	Nakit oranlarının firmaların borç ödeme gücünü ölçmede tahakkuk esaslı oranlar ile birlikte kullanılması gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.
Ryu ve Jang (2004)	1998-2002 Nakit Akış Oranları ve Geleneksel Oranlar ile Performans Ölçümü Karşılaştırması	Örneklem t-testi	Çalışmanın sonucunda geleneksel oranların likidite açısından nakit akış oranlarından farklı olduğu ve bu farkın önemli ölçüde otel türünden kaynaklandığı görülmüştür.
Atieh (2014)	2007-2012 Ürdün'de İlaç Sektöründe Faaliyet Gösteren Firmaların Likidite analizinde Geleneksel Oranlar İle Nakit Oranların Karşılaştırılması	Karşılaştırma lı Analiz	Çalışmanın sonucunda nakit akış oranlarının likidite ölçümünde geleneksel oranlardan daha etkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca daha kapsamlı sonuç için geleneksel oranlarla birlikte kullanılması uygun bulunmuştur.
Sakarya ve Akkuş (2015)	2010-2013 BİST'te Çimento Sektöründe Faaliyet Gösteren Firmaların Performanslarının Geleneksel ve Nakit Oranları İle Karşılaştırılması	TOPSİS Yöntemi	Çalışmanın sonucunda geleneksel finansal oranların sonuçları ile nakit akım oranları sonuçları farklı bulgular ortaya koymuştur.
Dereköy (2020)	2013-2017 yılları arasında BİST'te Faaliyet Gösteren Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri İmalat Sektöründeki Firmaların Borç Ödeme Gücünün Tahakkuk Esaslı Oranlar İle Nakit Esaslı Oranlar Aracılığıyla Karşılaştırılması	Eşleştirilmiş Örneklem t Testi	Çalışmanın sonucunda firmaların gelecekteki yükümlülükleri karşılama açısından geleneksel oranlar ile nakit oranları farklı sonuçlar ortaya koymuştur.
Mahyudin vd. (2021)	2020 Finansal Raporlarda Tahakkuk Oranı ile Nakit Oranı Tahakkuklarının Karşılaştırılması	Hermeneutik nitel yaklaşım	Tahakkuk esaslı ROA ve nakit esaslı ROA tek yönlü bir ilişki göstermektedir. Benzer şekilde tahakkuk ve nakit esaslı ROI yaklaşımları da tek yönlü ilişki göstermektedir. Ancak, tahakkuk ve nakit esaslı ROE ters bir ilişki göstermektedir, buna göre tahakkuk ROE arttığında nakit ROA azalmaktadır

Yukarıdaki çalışmalardan yola çıkarak literatürde daha çok tahakkuk esaslı finansal oranlar ile firma performansı arasındaki ilişkinin incelendiği gözlemlenmektedir. Ayrıca nakit esaslı finansal oranlar ile firma performansı arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların görece daha az olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra tahakkuk esaslı ve nakit esaslı finansal oranların firma değeri ile ilişkisini karşılaştıran çalışmalar tespit edilebildiği kadarıyla oldukça sınırlı kalmaktadır (Sakarya ve Akkuş 2015; Dereköy 2020 ve Mahyudin vd., 2021). Bu çalışmalarda ise firma performansının ölçümünde tahakkuk esaslı ve nakit esaslı finansal oranlar karşılaştırılmıştır.

Bunlardan farklı olarak yapılan bu çalışmada, tahakkuk ve nakit esaslı finansal oranların firma değeri ile ilişkisi karşılaştırılarak hangi finansal oranın firma değerini açıklamada daha etkili olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bahsedilen olgular çerçevesinde literatürdeki bu eksikliklere katkı sunmak amaçlanmaktadır.

4. Metodoloji

4.1. Veri Seti ve Değişkenler

Geleneksel olarak bilinen tahakkuk esaslı oranlar firma performans ölçümünde sıkça kullanılan oranlardır. Ancak bu oranların tahakkuk esasına göre düzenlenen finansal durum tablosu ve kapsamlı gelir tablosundan elde edilmesi nedeniyle, tahakkuk esaslı kayıt sisteminden kaynaklanan manipülasyonların önüne geçilememekte ve özellikle nakit akışları konusunda net bilgiler sağlanamamaktadır. Buna karşın son yıllarda gittikçe önem kazanan ve nakit esasına göre düzenlenen nakit akış tablolarından elde edilen oranlar kullanılarak tahakkuk sisteminin eksikleri

giderilmeye çalışılmaktadır. Yatırımcılar ve finansal analistler için önemli olan firma değerinin belirlenmesinde söz konusu oranlardan hangisinin kullanılmasının daha yararlı olacağı önemli görülmektedir. Bu amaçla BİST 100’de faaliyet gösteren tüm firmaların analize dahil edilmesi planlanmış ancak finans sektöründe faaliyet gösteren firmalar, gayrimenkul yatırım ortaklıkları ve hizmet sektöründe faaliyet gösteren firmalar bilanço yapılarının farklı olması nedeni ile analiz kapsamından çıkarılmıştır. Çalışmada imalat firmalarının seçilmesinin nedeni sermaye yapılarının duran varlık ağırlıklı bir dağılım göstermesi ve buna bağlı olarak kısıtlı nakit döngüsüne sahip olmalarıdır. Bu doğrultuda İmalat firmalarına ait veriler ile hem nakit esaslı hem de tahakkuk esaslı finansal oranların firma performansının hesaplanmasında daha uygun olduğunun düşünülmesidir. Ayrıca imalat firmaları diğer sektörlerde faaliyet gösteren firmalara kıyasla sayıca fazla olmalarının yanısıra ülke ekonomisine yön veren bir nitelik göstermektedir. Bu doğrultuda firmaların hem nakit esaslı hem de tahakkuk esaslı finansal tablo verilerinin sürekliliğinin sağlanabildiği 36 imalat firmasının 2010-2020 dönemine ait yıllık verileri analize dahil edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler ise tahakkuk esaslı ve nakit esaslı finansal oranların firma değeri ile ilişkisini inceleyen çalışmalar ve mevcut mali tablolarındaki (finansal durum tablosu, kapsamlı gelir tablosu ve nakit akış tablosu) değerler ile hesaplanabilecek oranlar dikkate alınarak belirlenmiştir.

Tahakkuk esaslı ve nakit esaslı finansal oranların firma değeri üzerinde etkisini belirlemeyi amaçlayan çalışma kapsamında oluşturulan modeller aşağıdaki gibidir:

$$lnfd_{it} = \alpha + \beta_0 + \beta_1 lnfd_{it-1} + \beta_2 nbk_{i,t} + \beta_3 kknk_{i,t} + \beta_4 sk_{i,t} + \beta_5 ifna_{f,t} + \beta_6 fnai_{i,t} + \beta_7 dvng_{i,t} + \beta_8 ökna_{i,t} + \beta_9 çsng_{i,t} + \beta_{10} nfk_{i,t} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$lnfd_{it} = \alpha + \beta_0 + \beta_1 lnfd_{it-1} + \beta_2 co_{i,t} + \beta_3 no_{i,t} + \beta_4 adh_{i,t} + \beta_5 aldh_{i,t} + \beta_6 sdh_{i,t} + \beta_7 aots_{i,t} + \beta_8 tbo_{i,t} + \beta_9 kvb_tao_{i,t} + \beta_{10} fkso_{i,t} + \beta_{11} nkm_{i,t} + \beta_{12} ösko_{i,t} + \beta_{13} fko_{i,t} + \beta_{14} hsbk_{i,t} + \beta_{15} abü_{i,t} + \beta_{16} ösbo_{i,t} + \beta_{17} nsbo_{i,t} + \beta_{18} nkbo_{i,t} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$$lnfd_{it} = \alpha + \beta_0 + \beta_1 lnfd_{it-1} + \beta_2 nbk_{i,t} + \beta_3 kknk_{i,t} + \beta_4 sk_{i,t} + \beta_5 dvng_{i,t} + \beta_6 csng_{i,t} + \beta_7 adh_{i,t} + \beta_8 sdh_{i,t} + \beta_9 hsbk_{i,t} + \beta_{10} abü_{i,t} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Model 1 nakit esaslı finansal oranların firma değeri ile ilişkisini ölçmeye yönelik kurgulanırken, Model 2 tahakkuk esaslı finansal oranların firma değeri ile ilişkisini ölçmek için oluşturulmuştur. Model 3 ise 1. ve 2. modelde anlamlı bulunan oranların birlikte firma değerine etkisini araştırmak amaçlı kurulmuştur. Modellerde kullanılan değişkenler ait açıklayıcı bilgiler (veri, hesaplama yöntemi, kaynak ve açıklama) Tablo 4’de yer almaktadır.

Tablo 4 Veri Detayları

<i>Kısaltma</i>	<i>Veri</i>	<i>Hesaplama Yöntemleri</i>	<i>Kaynak</i>	<i>Açıklama</i>
fd	Firma Değeri	Net borç + Piyasa değeri	FİNNET	Logaritmik dönüşüm yapıldı/değer-tutar (TL)
• Nakit Esaslı Finansal Oranlar				
nfk	Nakit Faiz Karşılama	İFNA / Ödenen Faiz	FİNNET/KAP	Oran
nbk	Nakit Borç Karşılama	İFNA/ Borçların Kısa vadeli Kısımı	FİNNET/KAP	Oran
kk_nk	Kâr Kalitesi (Net Kâr)	İFNA / Net Kâr	FİNNET/KAP	Oran

kk_fvök	Kâr Kalitesi (FVÖK)	İFNA / FVAÖK	FİNNET/KAP	Oran
sk	Satışların Kalitesi	İFNA/Net Satışlar	FİNNET/KAP	Oran
fna_f	Faaliyet Nakit Akışı(Finansman)	Finansman Faaliyetlerinden Nakit / Toplam Nakit Akışları	FİNNET/KAP	Oran
fna_i	Faaliyet Nakit Akışı (İşletme)	İşletme Faaliyetlerinden Nakit Akışları / Toplam Nakit Akışları	FİNNET/KAP	Oran
fna_y	Faaliyet Nakit Akışı (Yatırım)	Yatırım Faaliyetlerinden Nakit Akışı / Toplam Nakit Akışları	FİNNET/KAP	Oran
vng	Varlığın Nakit Getirisi	İFNA/ Toplam aktifler	FİNNET/KAP	Oran
dvng	Duran varlıkların nakit getirisi	İFNA/ Duran varlıklar	FİNNET/KAP	Oran
ökna	Öz kaynak Nakit Akışı	İFNA / Öz kaynak	FİNNET/KAP	Oran
çsng	Çalışma sermayesi nakit getirisi	İFNA/ Çalışma Sermayesi	FİNNET/KAP	Oran
• Tahakkuk Esaslı Finansal Oranlar				
co	Cari Oran	Dönen Varlıklar/KVB	FİNNET	Oran
no	Nakit Oran	Hazır Değerler Menkul Kıymetler/Kısa Vadeli Borçlar	FİNNET	Oran
lo	Likidite Oranı	(Dönen Varlıklar-Stoklar)/KVB	FİNNET	Oran
adh	Aktif Devir Hızı	Net Satışlar/Toplam Aktif Ortalama	FİNNET	Oran
aldh	Alacak Devir Hızı Oranı	Net Satışlar/Ticari Alacaklar Ortalama	FİNNET	Oran
sdh	Stok Devir Hızı	Satışların Maliyeti/Stoklar Ortalama	FİNNET	Oran
aots	Alacakların Ortalama Tahsil Süresi	Ticari Alacaklar/Kredili Satışlar/360	FİNNET	Oran
tbo	Toplam Borç Oranı	Toplam Borç/Toplam Aktifler	FİNNET	Oran
kvb_ao	Kısa Vadeli Borç/Toplam Aktif Oranı	Kısa Vadeli Borç/Toplam Aktif	FİNNET	Oran
kvb_tbo	Kısa Vadeli Borç/Toplam Borç Oranı	Kısa Vadeli Borç/Toplam Borç	FİNNET	Oran
ös_ao	Öz sermaye/ Toplam Aktif Oranı	Öz sermaye/ Toplam Aktif Oranı	FİNNET	Oran
fkso	Faiz Kazanılma Sayısı Oranı	Faiz ve Vergi Öncesi Kar/Faiz Giderleri	FİNNET	Oran
nkm	Net Kâr Marjı	Net Kar/Net Satışlar	FİNNET	Oran
ako	Aktifler Kârlılığı Oranı	Net Kar/Toplam Aktifler Ortalama	FİNNET	Oran
ösko	Öz sermaye Kârlılığı Oranı	Net Kar/Öz sermaye Ortalama	FİNNET	Oran
fko	Fiyat / Kazanç Oranı	Hisse Senedi Başına Düşen Kâr payı/Hisse Senedinin Borsa Fiyatı	FİNNET	Oran
hsbk	Hisse Senedi Başına Kâr	Net Kar/ Hisse Senedi Sayısı	FİNNET	Oran
abü	Aktif Büyüme Oranı	(Toplam varlıklar - bir yıl önceki toplam varlıklar)/ bir yıl önceki toplam varlıklar)*100	FİNNET	Oran
ösbo	Öz sermaye Büyüme Oranı	(Öz sermaye - bir yıl önceki öz sermaye)/ bir yıl önceki öz sermaye)*100	FİNNET	Oran
nsbo	Net Satış Büyüme Oranı	(Net satışlar - bir yıl önceki net satışlar)/ bir yıl önceki net satışlar)*100	FİNNET	Oran
nkbo	Net Kâr Büyüme Oranı	(Net kâr - bir yıl önceki net kar)/ bir yıl önceki net kar)*100	FİNNET	Oran

Çalışmada nakit esaslı oranlar seçilirken tahakkuk esaslı finansal oranlar ile benzer ölçüm sağlayabileceği düşünülen değişkenler dikkate alınmış, veriler Finnet ve KAP resmi internet sitesinden elde edilmiştir. Son olarak tahakkuk ve nakit esaslı oranlarla firma değeri arasındaki ilişki dinamik modellerin tahminlerinde sıklıkla kullanılan GMM Panel Veri Analizi ile araştırılmış, analizler Stata-16 ve Eviews 12 sürümü yardımıyla gerçekleştirilmiştir.

4.2. Yöntem

Çalışmada BİST 100 de faaliyet gösteren imalat firmalarının tahakkuk ve nakit esaslı finansal oranları ile firma değeri arasındaki ilişki GMM Dinamik Panel Veri Analizi ile araştırılmıştır. Analizin gerçekleştirilmesinden önce değişkenlerin durağanlıklarının incelenmesi gerekmektedir. Bunun nedeni durağan olmayan serilerle yapılacak tahminlerin sahte regresyon problemine yol açabilecek olmasıdır. Bu bağlamda birim kök analizlerinin incelenmesi için homojenlik ve yatay kesit bağımlılığına bakılması gerekmektedir. Tüm bu ampirik prosedürlere geçilmeden önce ise örnekleme kullanılan değişkenlere ait katsayı incelemelerinin dolayısıyla çoklu doğrusal bağlantı probleminin varlığı önem arz etmektedir. Çalışmada VIF değeri 10'a eşit olan ve 10'dan büyük olan parametreler analiz dışına çekilmiştir. Dolayısıyla $VIF < 10$ temel alınmıştır.

Bununla birlikte durağanlık sınavının gerekliliğini ifade eden yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik sınavının gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Yatay kesit bağımlılığı (cross-sectional dependence), panel veri analizinde göz önünde bulundurulması gereken önemli bir konudur. Yatay kesit bağımlılığı, farklı birimler (örneğin, ülkeler, firmalar, bireyler) arasındaki bağımsızlık varsayımının ihlal edilmesi durumudur. Bu tür bir bağımlılık, standart hata tahminlerinin yanıltıcı olmasına ve dolayısıyla yanlış sonuçlara yol açabilir. Yatay kesit bağımlılığını tespit etmek için kullanılan testlerden en önemlisi Pesaran'ın CD (Cross-sectional Dependence) testidir. Pesaran'ın CD testi, yatay kesit bağımlılığını doğrudan, etkin ve tutarlı bir şekilde tespit edebilmesi nedeniyle sıklıkla tercih edilir. Kolay uygulanabilirliği, farklı veri yapıları ve model türleriyle uyumluluğu, doğru ve güvenilir sonuçlar sunması, bu testi panel veri analizinde yatay kesit bağımlılığını incelemek için ideal bir araç yapmıştır. Çalışmada her iki grup için oluşturulan modellerin yatay kesit bağımlılık sınavı için Pesaran CD (2004) testi kullanılmıştır.

Çalışmada tahakkuk ve nakit esaslı göstergelerin firma değeri üzerindeki etkisi, dinamik panel tahmin yöntemlerinden GMM'in sistem versiyonu ile incelenmiştir. Dinamik modellerde bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin bağımsız değişken olarak modelde yer aldığı bilinmektedir. Bu tür modellerde bağımlı değişkenin gecikmeli değeri ile hata teriminin ilişkili olması, EKK tahmincilerinin sapmalı ve tutarsız sonuçlar vermesine neden olmaktadır (Baltagi, 2005, 135). Bu problemi önlemek amacıyla dinamik panel tahminlerinde GMM yöntemi tavsiye edilmektedir. Ancak bu aşamada GMM tahmincilerinin tutarlılığı önem arz etmektedir. Bu noktada, üç temel test bulunmaktadır: Bunlar; modelde yer alan değişkenlerin bir bütün olarak anlamlılığını ortaya koyan Wald testi, modelde kullanılan araç değişkenlerin geçerliliğini gösteren Sargan testi ve modelde otokorelasyon sorununu belirleyen Arellano-Bond (AB) testidir. Bu noktada GMM Panel Veri Analizi, endojenlik, dinamik etkiler, heteroskedastisite ve otokorelasyon gibi problemlerin var olduğu, büyük kesit boyutlu ve kısa zaman serili verilerin analizinde, ve enstrümantal değişkenlerin kullanılabilirdiği durumlarda tercih edilen bir yöntemdir. Bu yöntem, bu tür sorunlara karşı sağlam ve etkin tahminler sunma kabiliyetiyle ön plana çıkan bir testtir.

Ampirik Bulgular

4.3. Varyans Şişirme Faktörü (VIF) Analizi

Doğrusal regresyon modellerinde çoklu doğrusal bağlantı sorununu tespit etmek maksadıyla kullanılan Varyans Şişirme Faktörü (VIF; Variance Inflation Factors)'nde VIF değerinin 10'dan küçük olması değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmadığına işaret etmektedir (Gujarati, 2010, 339). Literatürde genellikle kabul edilen kritik değerler şu şekildedir:

- VIF < 5: Çoklu doğrusal bağlantının ciddi bir sorun oluşturmadığı kabul edilir. VIF değerlerinin 5'in altında olması, bağımsız değişkenler arasında ciddi bir ilişki olmadığını gösterir.
- VIF > 5 ve VIF < 10: Orta düzeyde çoklu doğrusal bağlantı olduğunu gösterir. Bu durumda, çoklu doğrusal bağlantının varlığı dikkate alınmalı ve gerekirse düzeltilmelidir (Hair vd., 2010, 201).
- VIF > 10: Yüksek düzeyde çoklu doğrusal bağlantı olduğunu gösterir. VIF değerinin 10'un üzerinde olması, modelde ciddi bir çoklu doğrusal bağlantı sorunu olduğuna işaret eder ve bu durumun düzeltilmesi gerekir. Dolayısıyla nakit ve tahakkuk esaslı finansal oranlar kategorisinde bulunan parametreler için VIF analizi gerçekleştirilerek, VIF değeri 10 ve 10'dan büyük olan değişkenlerin dışarda bırakılması işlemi yapılmıştır.

Elde edilen VIF analizi sonuçları nakit esaslı oranlar ve tahakkuk esaslı oranlar için Tablo 5 ve Tablo 6'daki gibidir:

Tablo 5 Nakit Esaslı Finansal Oranlar için Variance Inflation Factors (VIF) Analizi

<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Merkezsiz</i>	<i>Merkezi</i>
	<i>Değeri</i>	<i>VIF</i>	<i>VIF</i>
<i>Sabit</i>	2,71E+17	2,179156	NA
<i>nfk</i>	1039692.	1,161868	1,104716
<i>nbk</i>	6,42E+13	2,448105	1,711416
<i>kk_nk</i>	7.27E+10	1,013556	1,010533
<i>sk</i>	2,64E+15	4,660054	2,402409
<i>İfna_f</i>	1,43E+10	1,320102	1,318322
<i>fna_i</i>	1,53E+10	1,342691	1,342357
<i>dvng</i>	2,62E+14	1,386008	1,243572
<i>ökna</i>	2,47E+14	2,784829	1,752317
<i>çsng</i>	1,44E+09	1,137861	1,031578

Tablo 5'te değişkenler arası çoklu doğrusal bağlantı olduğu tespit edilen *kk_fvö* (Kâr Kalitesi (FVÖK)), *fna_y* (Faaliyet Nakit Akışı (Yatırım)) ve *Vng* (Varlığın Nakit Getirisi) parametreleri nakit esaslı finansal oranlarla kurulacak modelden çıkartılmıştır.

Tablo 6 Tahakkuk Esaslı Finansal Oranlar için Variance Inflation Factors (VIF) Analizi

<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Merkezsiz</i>	<i>Merkezli</i>
	<i>Değeri</i>	<i>VIF</i>	<i>VIF</i>
<i>Sabit</i>	9,20E+18	90,99743	NA
<i>co</i>	4,74E+17	20,90188	5,797503
<i>no</i>	1,28E+14	6,594233	4,091272
<i>adh</i>	1,01E+18	16,37042	3,743743
<i>aldh</i>	9,64E+15	6,920691	2,557352
<i>sdh</i>	7,56E+15	5,512608	2,286239
<i>aots</i>	1,35E+14	9,670828	2,229853
<i>tbo_</i>	7,84E+14	25,10970	3,282454
<i>kvb_tao</i>	5,53E+14	27,08019	1,609931
<i>fkso</i>	4,70E+15	2,206121	1,485848
<i>nkm</i>	4,64E+15	6,769754	3,882510
<i>ösko</i>	5,44E+14	3,811107	2,386520
<i>fko</i>	7,52E+13	1,266079	1,039196
<i>hsbk</i>	2,19E+15	2,018891	1,840827
<i>abü</i>	3,95E+14	3,895968	2,229746
<i>ösbo</i>	6,04E+13	2,379018	2,158305
<i>nsbo</i>	5,10E+13	1,922854	1,656948
<i>nkbo</i>	4,09E+11	1,052655	1,029968

Tablo 6’da değişkenler arası çoklu doğrusal bağlantı olduğu tespit edilen lo (Likidite Oranı), kvb_tbo (Kısa Vadeli Borç/Toplam Borç Oranı), ös_tao (Öz sermaye/ Toplam Aktif Oranı), ako (Aktifler Kârlılığı Oranı) parametreleri tahakkuk esaslı finansal oranlarla kurulacak modelden çıkartılmıştır.

4.4. Yatay Kesit Bağımlılığının Testi

Yatay kesit bağımlılığı varlığının belirlenmesi; zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olduğunda ($T > N$); Berusch Pagan (1980) CDLM1 testi ile, zaman boyutu yatay kesit boyutuna eşit olduğunda ($T = N$); Pesaran (2004) CDLM2 testi ile zaman boyutu yatay kesit boyutundan küçük olduğunda ($T < N$); Pesaran CD (2004) testi ile yapılmaktadır. Bu çalışmada 36 firma ($N=36$) ve 11 yıl dönem ($T=11$) olduğundan $N > T$ durumu vardır ve Pesaran CD (2004) testi kullanılmıştır. Tablo 7 ve Tablo 8 yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 7 Nakit Esaslı Finansal Oranlar için Yatay Kesit Bağımlılığı Sonuçları

<i>Değişken</i>	<i>Pesaran CD (2004)</i>	
	<i>Test İstatistiği</i>	<i>p-Değeri</i>
<i>fd</i>	67,755	0,000*
<i>nfk</i>	3,157	0,002*

<i>nbk</i>	5,423	0,000*
<i>kk_nk</i>	4,326	0,000*
<i>sk</i>	14,675	0,000*
<i>İfna_f</i>	-0,381	0,703
<i>fna_i</i>	-0,508	0,611
<i>dvng</i>	25,699	0,000*
<i>ökna</i>	17,792	0,000*
<i>çsng</i>	11,119	0,000*

Not: * % 1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığının olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 7'deki sonuçlar dikkate alındığında % 1 anlamlılık düzeyinde Nakit Kaynakları Bileşenleri Oranları ile Faaliyet Nakit Akışı (İşletme) parametreleri dışında yatay kesit bağımlılığın olmadığını gösteren sıfır hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla Tablo 7'deki İfna_f ve fna_i parametrelerinde yatay kesit bağımlılığın olmadığı ancak diğer tüm parametrelerde yatay kesit bağımlılığın olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 8. Tahakkuk Esaslı Finansal Oranlar için Yatay Kesit Bağımlılığı Sonuçları

<i>Pesaran CD (2004)</i>		
<i>Değişken</i>	<i>Test İstatistiği</i>	<i>p-Değeri</i>
<i>fd</i>	67,755	0,000*
<i>co</i>	0,257	0,797
<i>no</i>	7,609	0,000*
<i>adh</i>	7,349	0,000*
<i>aldh</i>	4,601	0,000*
<i>sdh</i>	3,527	0,000*
<i>aots</i>	2,788	0,005*
<i>tbo_</i>	16,244	0,000*
<i>kvb_tao</i>	4,837	0,000*
<i>fkso</i>	6,529	0,000*
<i>nkm</i>	3,472	0,001*
<i>ösko</i>	8,571	0,000*
<i>fko</i>	8,043	0,000*
<i>hsbk</i>	16,892	0,000*
<i>abü</i>	12,826	0,000*
<i>ösbo</i>	8,875	0,000*
<i>nsbo</i>	22,857	0,000*
<i>nkbo</i>	8,02	0,000*

Not: * % 1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 8'deki sonuçlar dikkate alındığında, % 1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığın olmadığını gösteren sıfır hipotezi cari oran dışındaki diğer tüm değişkenler için güçlü bir şekilde reddedilmektedir.

4.5. Birim Kök Testleri

Test edilecek her iki model için de ayrı ayrı her bir parametrenin yatay kesit bağımlılığına bakılmıştır. Bu bağlamda faaliyet nakit akışı-finansman, faaliyet nakit akışı-işletme parametreleri ile cari oran parametresi dışında tüm parametreler için yatay kesit bağımlılığı olduğu görülmüştür. Bu kapsamda yatay kesit bağımlılığı olmayan parametreler için birinci nesil birim kök test (Levin, Lin and Chut ve PP - Fisher Chi-square) prosedürleri; yatay kesit bağımlılığı tespit edilen değişkenler için ise ikinci nesil birim kök testi (Pesaran Panel Unit Root Test - CIPS) prosedürleri işletilmiştir. Bu kapsamda elde edilen birim kök testi sonuçları Tablo 9, Tablo 10 ve Tablo 11'de yer almaktadır.

Tablo 9 Levin, Lin and Chut ve PP - Fisher Chi-square Birim Kök Test Sonuçları

<i>Değişken</i>	<i>Levin, Lin and Chut</i>	<i>PP - Fisher Chi-square</i>
Co	-10,8371* (0,000)	157,732* (0,000)
ifna_f	-19,5361* (0,000)	286,430* (0,000)
fna_i	-25,4186* (0,000)	320,563* (0,000)

Not: * % 1 anlamlılık düzeyinde panel durağanlığı ifade etmektedir. Parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. Gecikme sayısı, Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir. Trend+sabit modeli çalışılmıştır.

Tablo 9'da yer alan panel birim kök testlerinin sonuçlarına göre Co, İfna_f ve fna_i parametrelerinin, %1 anlamlılık düzeyinde, düzey değerlerinde durağan oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 10. CIPS Panel Birim Kök Testi Sonuçları (Nakit Esaslı Finansal Oranlarla Kurulan Model)

<i>Değişken</i>	<i>Düzy</i>	<i>Birinci Fark</i>
	<i>CIPS</i>	<i>CIPS</i>
Fd	-1,544	-2,050***
Nfk	-2,876*	-
nbk	-2,793*	-
kk_nk	-2,552*	-
Sk	-2,947*	-
dvng	-4,020*	-
ökna	-2,956*	-
çsng	-2,636*	-

Not: * % 1, ** %5 ve *** %10 anlamlılık düzeyinde panel durağanlığı ifade etmektedir. Gecikme sayısı, Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir. Trend+sabit modeli çalışılmıştır.

Tablo 10'da yer alan CIPS testi sonuçlarına göre fd parametresi haricindeki tüm parametreler için hesaplanan CIPS istatistikleri %1 anlamlılık düzeyindeki kritik değerinden daha büyük

olduğundan bu parametrelere ilişkin panel birim kök temel hipotezi reddedilememektedir. Dolayısıyla söz konusu diğer parametrelerin düzey değerlerinde durağan oldukları ancak fd parametresinin birinci mertebeden fark değerlerinde durağan olduğuna karar verilmiştir. Bu durumda panel GMM analizinde fd parametresinin birinci mertebeden fark değerleri kullanılmıştır.

Tablo 11 Yatay Kesit Bağımlılığı Olan Parametreler İçin CIPS Birim Kök Test Sonuçları (Tahakkuk Esaslı Finansal Oranlarla Kurulan Model)

<i>Değişken</i>	<i>Düzye</i>	<i>Birinci Fark</i>
	<i>CIPS</i>	<i>CIPS</i>
Fd	-1,544	-2,050***
No	-2,143**	-
Adh	-1,478	-2,833*
Aldh	-1,957	-2,772*
Sdh	-1,551	-2,795*
Aots	-1,809	-2,774*
kvb_tao	-2,289*	-
Fkso	-2,234*	-
Nkm	-1,794	-2,979*
ösko	-1,774	-2,971*
Fko	-2,252*	-
hsbk	-1,980	-2,818*
Abü	-3,005*	-
ösbo	-2,542*	-
nsbo	-2,898*	-
nkbo	-2,586*	-

Not: * % 1, ** %5 ve *** %10 anlamlılık düzeyinde panel durağanlığı ifade etmektedir. Gecikme sayısı, Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir. Trend+sabit modeli çalışılmıştır.

Tablo 11 için hesaplanan CIPS istatistiği fd , adh , $aldh$, sdh , $aots$, nkm , ako , $ösko$ ve $hsbk$ parametreleri dışında tablo kritik değerinden büyük olduğu için, H_0 kabul edilmiş ve paneli oluşturan serilerde düzeyde birim kök olmadığına karar verilmiştir. fd , adh , $aldh$, sdh , $aots$, nkm , ako , $ösko$ ve $hsbk$ parametreleri ise birinci farkta durağan hale gelmektedir. Bu durumda, fd , adh , $aldh$, sdh , $aots$, nkm , ako , $ösko$ ve $hsbk$ parametreleri düzey değerinde durağan olmadığı için panel GMM analizinde bunların birinci mertebeden fark değerleri kullanılmıştır. Özetle uygulanan ön testler sonucunda GMM Dinamik Panel Veri Analizi'nin yapılabiliğine karar verilmiştir. Bu bağlamda nakit esaslı ve tahakkuk esaslı finansal oranlar ile firma değeri arasındaki ilişkiyi ortaya koyan GMM panel analizi sonuçları aşağıda yer almaktadır.

4.6. Genelleştirilmiş MomentlerYöntemi (GMM)

Çalışmada tahakkuk ve nakit esaslı göstergelerin firma değeri üzerindeki olası etkisi Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilen ve bir dinamik panel tahmin yöntemi versiyonu olan GMM

yöntemiyle araştırılmıştır. Dinamik modellerde bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri bağımsız değişken olarak modelde yer almaktadır. Bu tür modellerde bağımlı değişkenin gecikmeli değeri ile hata teriminin ilişkili olması, EKK tahmincilerinin sapmalı ve tutarsız sonuçlar vermesine neden olmaktadır (Baltagi, 2005, 135). Bu problemi önlemek amacıyla dinamik panel tahminlerinde GMM yöntemi tavsiye edilmektedir. GMM, uygulama rahatlığı ve tahmin için ihtiyaç duyulan araç değişkenlere yönelik nispeten basit varsayımlara dayandığından dinamik modellerin tahminlerinde sıklıkla kullanılmaktadır. Bu yönteme dayanan tahmin ediciler arasında Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilen tahminci sık bir şekilde kullanılmaktadır. Çalışmanın bu kısmında dinamik modeldeki parametrelerin tahmini için türetilen Arellano ve Bond (1991) genelleştirilmiş momentler (GMM) analiz sonuçları yer almaktadır. Tablo 12’de nakit esaslı finansal oranlar için kurulan modele ilişkin analiz sonuçları sunulmaktadır:

Tablo 12 Nakit Esaslı Finansal Oranlar için Kurulan Modele İlişkin GMM Dinamik Panel Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken (Gecikmesi)	Katsayı Değeri	p-değeri
d.lnfd(-1)	1,138004	0,000***
Bağımsız Değişkenler		
nbk	-0,002168	(0,000)*
kknk	0,000522	(0,050)***
sk	0,013311	(0,000)*
ifna	0,000285	(0,658)
fnki	0,0000403	(0,572)
dvng	0,02996	(0,000)*
ökna	-0,00228	(0,740)
çsng	-0,0000727	(0,000)*
nfk	-0,001178	(0,527)
Wald Chi2 (prob)		(0,0000)
Sargan Chi2	34,85799	(0,1425)
AR(1) İçin Arellano-Bond Testi (p-değeri)	-3,860537	(0,0001)
AR(2) İçin Arellano-Bond Testi (p-değeri)	-0,274500	(0,7837)
Grup Sayısı	36	
Gözlem Sayısı	324	

Not: * % 1, ** %5 ve **** %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. AR(1) ve AR(2) sırasıyla birinci ve ikinci derecedenotokorelasyonu göstermektedir.

Tablo 12’deki sonuçlar incelendiğinde; Wald testinin bulguları oluşturulan dinamik panel regresyon modelinin bir bütün anlamlı olduğunu göstermektedir. Sargan testi bulguları ise araç değişkenlerde içsellik sorunu olmadığını yani dışsal olduklarını ve araç değişkenlerin geçerli olduğunu göstermiştir. Ayrıca modelde 1. dereceden ve 2. dereceden oto korelasyonun varlığı da sıranmış olup, AR(1) test istatistiği anlamlı ve negatif; AR(2) test istatistiği ise anlamsız olarak bulunmuştur. Sonuç olarak modelde 2. dereceden otokorelasyonun bulunmadığı tespit edilmiştir.

Firma değerinin bağımlı ve nakit esaslı oranların bağımsız değişken olduğu GMM modelinde bağımsız değişkenler ile firma değeri arasındaki ilişkilerine bakıldığında; modelde olan 9 nakit orandan 5'i istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

GMM modelinin tahmin sonuçlarına göre nakit borç karşılama, nakit kalitesi (net kâr), duran varlık nakit getirisi, satışların kalitesi, çalışma sermayesi nakit getirisi ve bağımlı değişkenin (firma değeri) bir dönem-gecikmeli değerinin firma değeri üzerindeki olası etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Söz konusu değişkenlerden firma değeri üzerinde anlamlı ve pozitif yönde etkiye sahip olan değişkenler, nakit kalitesi (net kâr), satışların kalitesi, duran varlık nakit getirisidir. Firma değeri üzerinde anlamlı ve negatif yönde etkiye sahip olan değişkenler, nakit borç karşılama ve çalışma sermayesi nakit getirisidir. Faaliyet nakit akışı (finansman), faaliyet nakit akışı (işletme), nakit faiz karşılama ve öz kaynak nakit akışı değişkenlerinin firma değeri üzerindeki etkisinin ise istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir.

Elde edilen bulgulara göre modelde, firma değeri üzerindeki en büyük etki sırasıyla; duran varlık nakit getirisi, firma değerinin bir gecikmeli değeri, satışların kalitesi ve nakit kalitesi (net kâr) parametreleri için bulunmuştur: Firma değerinin bir dönem gecikmelisindeki %1'lik bir artış firma değerini %1.13 oranında; duran varlık nakit getirisindeki %1'lik bir artış firma değerini %0,03 oranında; satışların kalitesindeki %1'lik bir artış firma değerini %0,013 oranında; nakit kâr kalitesindeki %1'lik bir artış firma değerini %0,0005 oranında artırmaktadır. Diğer taraftan, nakit borç karşılama %1'lik artış firma değerini % 0,0022 oranında ve çalışma sermayesi nakit getirisindeki %1'lik artış firma değerini % 0,00007 oranında azaltmaktadır.

Tablo 13'te tahakkuk esaslı finansal oranlar için kurulan modele ilişkin GMM dinamik panel regresyon analizi sonuçları sunulmaktadır:

Tablo 13 Tahakkuk Esaslı Finansal Oranlar için Kurulan Modele İlişkin GMM Dinamik Panel Regresyon Analizi Sonuçları

<i>Bağımlı Değişken (Gecikmesi)</i>	<i>Katsayı Değeri</i>	<i>p-değeri</i>
Inf(-1)	0,663908	(0,000)*
<i>Bağımsız Değişkenler</i>		
co	-0,019040	(0,879)
no	-0,000463	(0,755)
d.adh	-0,482158	(0,050)**
d.aldh	0,014345	(0,546)
d.dh	0,121255	(0,000)*
d.aots	0,003602	(0,423)
tbo	0,016579	(0,182)
kvb_tao	-0,005982	(0,489)
fkso	-0,013157	(0,137)
d.nkm	0,017586	(0,190)
d.ösko	-0,002328	(0,470)
fko	-0,000633	(0,706)
d.hsbk	0,016756	(0,000)*
abü	0,003646	(0,050)**

ösbo	-0,000805	(0,498)
nsbo	0,000638	(0,155)
nkbo	0,0000312	(0,803)
Wald Chi2 (prob)		(0,000)*
Sargan Chi2	26,19990	(0,095)**
AR (1) İçin Arellano-Bond Testi (p-değeri)	-5,630809	(0,000)*
AR (2) İçin Arellano-Bond Testi (p-değeri)	0,793296	(0,427)
Grup Sayısı	36	
Gözlem Sayısı	324	

Not: * % 1 ve ** %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 13'e bakıldığında Wald testine göre, açıklayıcı değişkenlerin beraber şekilde bağımlı değişkeni açıklamada anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Sargan testi ise araç değişkenlerde içsellik sorunu olmadığını yani dışsal olduklarını ve araç değişkenlerin geçerli olduğunu göstermiştir. Ayrıca modelde 1. dereceden ve 2. dereceden otokorelasyonun varlığı da sınanmış olup, AR(1) test istatistiği negatif ve anlamlı; AR(2) test istatistiği ise anlamsız olarak bulunmuştur. Sonuç olarak 1. dereceden otokorelasyonun varlığı doğrulanırken 2. dereceden otokorelasyonun bulunmadığı tespit edilmiştir.

Firma değerinin bağımlı ve tahakkuk esaslı oranların bağımsız değişken olduğu GMM Dinamik Panel modelindeki bağımsız değişkenler ile firma değeri arasındaki ilişkilere bakıldığında; modeldeki 17 tahakkuk esaslı orandan 4'ü istatistiki olarak anlamlı sonuç vermiştir.

Modelin tahmin sonuçlarına göre, bağımlı değişkenin (firma değeri) gecikmeli değeri, aktif devir hızı, stok devir hızı, hisse başına kâr, aktif büyüme oranı değişkenlerinin firma değeri üzerindeki etkilerinin istatistiksel olarak anlamlı oldukları tespit edilmiştir. Söz konusu değişkenlerden firma değeri üzerinde anlamlı ve pozitif yönde etkiye sahip olan değişkenler, stok devir hızı, hisse başına kâr ve aktif büyüme oranı şeklindedir. Diğer taraftan, aktif devir hızı değişkeninin firma değeri üzerinde anlamlı ve negatif yönde etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Cari oran, nakit oranı, alacak devir hızı, alacakların ortalama tahsil süresi, toplam borç oranı, kısa vadeli borç/toplam aktif oranı, faiz kazanılma sayısı, net kâr marjı, öz sermaye kârlılık oranı, fiyat/kazanç oranı, öz sermaye büyüme oranı, net satış büyüme oranı, net kâr büyüme oranı değişkenlerinin ise firma değeri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Modelde firma değeri üzerindeki en büyük etki sırasıyla; firma değerinin bir gecikmeli değeri, aktif devir hızı, stok devir hızı parametreleri için bulunmuştur: Firma değerinin bir gecikmelisindeki %1'lik bir artış firma değerini %0,66 oranında arttırmakta; Aktif devir hızındaki %1'lik bir artış firma değerini %0,48 oranında azaltmakta; stok devir hızındaki %1'lik bir artış firma değerini %0,12 oranında arttırmakta; hisse başına kârdaki %1'lik bir artış firma değerini %0,02 oranında arttırmakta; aktif büyüme oranındaki %1'lik artış firma değerini % 0,01 oranında arttırmakta olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada kurulan 1. modeldeki nakit esaslı finansal oranların firma değeri ile arasındaki ilişkisini, 2. modelde tahakkuk esaslı finansal oranların firma değeri ile arasındaki ilişkisi incelenmiştir. Kurulan 3. modelde ise birinci ve ikinci denklemde anlamlı çıkan parametrelerin firma değeri ile arasındaki ilişkisi araştırılmıştır. Tablo 14'te tahakkuk ve nakit esaslı finansal oranlardan anlamlı çıkan parametrelerle kurulan modele ilişkin analiz sonuçları yer almaktadır.

Tablo 14 Tahakkuk ve Nakit Esaslı Finansal Oranlar için Kurulan Modellerde Anlamlı Çıkan Parametrelerle Kurulan Modele İlişkin GMM Dinamik Panel Regresyon Analizi Testi Sonucu

<i>Bağımlı Değişken (Gecikmesi)</i>	<i>Katsayı Değeri</i>	<i>p-değeri</i>
Inf(-1)	1,074500	(0,000)*
<i>Bağımsız Değişkenler</i>		
nbk	-0,004471	(0,000)*
kknk	3,660000	(0,141)
sk	0,018201	(0,000)*
dvng	0,005312	(0,000)*
çsng	-5,570000	(0,010)**
adh	-0,265344	(0,001)*
sdh	0,124990	(0,000)*
hsbk	0,006087	(0,108)
abü	0,002176	(0,012)**
Wald Chi2 (prob)		(0,000)
Sargan Chi2	34,45040	(0,124)
AR (1) İçin Arellano-Bond Testi (p-değeri)	-3,661430	(0,000)
AR (2) İçin Arellano-Bond Testi (p-değeri)	0,195656	(0,844)
Grup Sayısı	36	
Gözlem Sayısı	324	

Not: * % 1 ve ** %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 14'teki sonuçlara bakıldığında; Wald testine göre, kurulan dinamik panel regresyon modelinin bir bütün olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Sargan testinin bulguları ise araç değişkende içsellik sorununun olmadığını yani araç değişkenin dışsal olduğunu ve araç değişkenin geçerli olduğunu göstermektedir. Ayrıca modelde 1. dereceden ve 2. dereceden otokorelasyonun varlığı da sınanmış olup, AR(1) test istatistiği anlamlı ve negatif; AR(2) test istatistiğinin ise istatistiki olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur. Sonuç olarak 1. dereceden otokorelasyonun varlığı doğrulanırken 2. dereceden otokorelasyonun olmadığı tespit edilmiştir.

Firma değerinin bağımlı değişken olmak üzere, nakit ve tahakkuk esaslı oranlar ile kurulan iki ayrı modelin istatistik bakımından anlamlı olan parametreleriyle oluşturulan Model 3'ün tahmin sonuçları incelendiğinde; bu modeldeki 9 değişkenden 7'sinin firma değeri üzerinde etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu 7 anlamlı değişkenin 4'ü nakit esaslı; 3'ü ise tahakkuk esaslı oranlardan oluşmaktadır.

Modelin tahmin sonuçlarına göre, bağımlı değişkenin (firma değeri) gecikmeli değeri, nakit borç karşılama, satışların kalitesi, duran varlık nakit getirisi, çalışma sermayesi nakit getirisi, aktif devir hızı, stok devir hızı ve aktif büyüme oranı değişkenleri istatistiksel olarak anlamlıdır (Bknz. Tablo 14). Söz konusu değişkenlerden firma değeri üzerinde pozitif yönde etkiye sahip olan değişkenler satışların kalitesi, duran varlık nakit getirisi, stok devir hızı ve aktif büyüme oranı değişkenleridir. Diğer taraftan firma değeri üzerinde anlamlı ve negatif yönde etkiye sahip olan değişkenler, nakit borç karşılama, çalışma sermayesi nakit getirisi ve aktif devir hızıdır. Nakit kâr kalitesi ve hisse başına kâr değişkenlerinin firma değeri üzerindeki etkisi ise istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir.

Modelde firma değeri üzerindeki en büyük etkiyi sırasıyla; çalışma sermayesi nakit getirisi, aktif devir hızı ve stok devir hızı parametrelerinin meydana getirdiği sonucuna ulaşılmıştır: Çalışma sermayesi nakit getirisindeki %1'lik bir artış firma değerini %5,57 oranında azaltmakta; aktif devir hızındaki %1'lik bir artış firma değerini %0,26 oranında azaltmakta; stok devir hızındaki %1'lik bir artış firma değerini %0,12 oranında artırmakta; nakit borç karşılamaadaki %1'lik artış %0,01 oranında azaltmakta; satışların kalitesindeki %1'lik bir artış firma değerini %0,02 oranında arttırmakta; duran varlık nakit getirisindeki %1'lik artış firma değerini %0,01 oranında arttırmakta; aktif büyüme oranındaki %1'lik artış firma değerini %0,01 oranında arttırmakta olduğu tespit edilmiştir.

5. Tartışma

BİST 100'de faaliyet gösteren imalat firmalarının piyasa değerini, tahakkuk esaslı ve nakit esaslı finansal oranlardan hangisinin daha iyi açıkladığını ve bunun yanısıra hem tahakkuk esaslı hem de nakit esaslı oranların birlikte kullanılması durumunda firma değerini açıklamadaki başarısını ölçmek için yapılan çalışmada üç farklı model kurulmuştur. İlk modelde nakit oranları ile firma değeri arasındaki ilişki, ikinci modelde tahakkuk esaslı oranlar ile firma değeri arasındaki ilişki incelenmiştir. Ardından firma değeri bağımlı değişken olmak üzere, bu iki modelin tahmini sonucunda firma değeri üzerinde anlamlı etkisi olan tüm parametrelerin birer bağımsız değişken olduğu üçüncü model tahmin edilmiştir.

Firma değerinin bağımlı değişken ve nakit esaslı oranların bağımsız değişken olduğu birinci modelin GMM tahmin sonuçları, 9 nakit esaslı orandan 5'inin firma değeri üzerinde istatistiki olarak anlamlı etkilerinin olduğunu desteklemektedir. Bunlardan firma değeri üzerinde; net kâr kalitesi, satışların kalitesi ve duran varlık nakit getirisinin firma değeri üzerinde pozitif yönde etkisinin olduğu; nakit borç karşılama ve çalışma sermayesi nakit getirisinin ise negatif yönde etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ancak faaliyet nakit akışı (işletme), faaliyet nakit akışı (finansman), nakit faiz karşılama ve öz kaynak nakit akışının firma değeri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kâr kalitesinin yüksek olması firma hakkında pozitif bir sinyal vermektedir. Bu durum sürdürülebilir büyüme potansiyelinin, finansal performansının ve riskleri minimize etmesinin bir göstergesi olmasından, firmanın piyasada güvenilir olarak algılanmasını sağlamaktadır. İşletmenin güvenilir olması firma değerini olumlu yönde etkilemiş olabilir. Kâr kalitesinin firma değeri pozitif yönde etkisinin ortaya çıkması sonucu bu şekilde açıklanabilir. Kâr kalitesinin artması hisse senedi piyasa değerini olumlu yönde etkilemiş olabilir.

Satışların nakde dönüştürme oranının yüksek olması satışlardan doğan alacakların tahsil süresinin etkin bir biçimde yönetildiğini ifade etmektedir. Bu da firmanın yükümlülüklerinin yerine getirirken zorlanmayacağını ve yatırımlarının da rahat yapabileceği anlamına gelmektedir. Satışlardan elde edilen nakit döngüsünün güçlü olması firmanın finansal yapısının da güçlü olduğu sinyalini piyasaya vermektedir. Bu da firma değerinin artmasının bir sebebi olabilir. Dolayısıyla satışların kalitesinin firma değerine pozitif yönde katkıda bulunması sonucu bu şekilde açıklanabilir.

Duran varlıklardan elde edilen nakit getirisinin yüksek olması firmanın duran varlıklarını verimli kullandığının bir göstergesi olabilir. Bu durum firmanın gelecekte büyüme potansiyeli olduğunun bir belirtisi olarak yatırımcılar ve piyasa tarafından algılanabilir. Bu da firma değerinin artmasının bir nedeni olarak gösterilebilir. Duran varlık nakit getirisi ile firma değeri arasında pozitif yönlü

bir ilişki vardır. Duran varlık nakit getirisi, işletme faaliyetlerinden sağlanan nakit akışlarının duran varlıklara oranlanması ile hesaplanır. Firmanın sahip olduğu duran varlıkların kullanımı neticesinde yaratılan nakit düzeyini gösterir. Bu oranın yüksek olması yaratılan nakit düzeyinin iyi olduğunun göstergesidir. Firmanın elde ettiği nakit düzeyinin artması firma değerini olumlu yönde etkilemiş olabilir.

Nakit borç karşılama oranı ile firma değeri arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. Firmanın borç tutarının artması firma değerini olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Diğer bir ifadeyle firmanın elinde fazla nakit bulundurması firma değerini olumsuz etkilemiş olabilir.

Çalışma sermayesi nakit getirisi oranı ile firma değeri arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. Çalışma sermayesi içerisinde gereğinden fazla nakit bulundurulması durumunda firma değerinin olumsuz etkileyeceği çıkarımı yapılabilir. Çalışma sermayesi içindeki nakit akış tutarı azaldıkça firma değerinin arttığı sonucu elde edilmiştir. Diğer bir ifade ile çalışma sermayesi içerisindeki nakit tutarı arttıkça firma değeri düşmektedir. Çalışma sermayesi içerisinde nakit bulundurma oranı yatırımcının riske bakış açısına göre olumlu ya da olumsuz değerlendirilebilir.

Firma değerinin bağımlı değişken ve tahakkuk esaslı oranların bağımsız değişken olduğu ikinci modelin GMM tahmin sonuçları, 17 tahakkuk esaslı orandan 4'nün firma değeri üzerinde istatistiki olarak anlamlı etkilerinin olduğunu desteklemektedir. Elde edilen tahmin sonuçlarına göre, bağımlı değişkenin (firma değeri) gecikmeli değeri ile aktif devir hızı, stok devir hızı, hisse başına kâr, aktif büyüme oranı, değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca modelde firma değeri üzerindeki en büyük etkiyi sırasıyla; aktif devir hızı, stok devir hızı parametrelerinin meydana getirdiği tespit edilmiştir. Stok devir hızı, hisse başına kâr ve aktif büyüme oranının firma değeri üzerinde pozitif yönde etkiye sahip olduğu, aktif devir hızının ise negatif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen aktif devir hızının firma değerini negatif yönde etkilediği sonucu, Aras vd. (2017), Özçalık ve Aytekin (2017) ile Ayrıçay ve Türk (2014) tarafından yapılan çalışmaların bulgularını doğrulamaktadır. Bunun nedeni firmaların farklı aktif yapılarına ve aktiflerin dağılımlarındaki farklılıklardan kaynaklanıyor olabilir. Satışları yüksek olsa dahi vadeli alacakları yüksek olan firmaların riski yüksek olmasından kaynaklanabilir.

Stok devir hızı oranının firma değeri üzerinde pozitif yönlü bir etkisinin bulunması sonucu, Syaiful ve Albertus (2022) ve Naidu ve Kasthuri (2021)'nin çalışmaları ile uyumludur. Dolayısıyla başarılı stok yönetiminin firma değerini olumlu yönde etkilediği ifade edilebilir.

Hisse başına kâr oranının firma değeri üzerinde pozitif yönde etkilediği sonucu, literatürdeki çalışmaları destekler niteliktedir. Bu sonuçlar Biçen ve Sezgin (2017) ve Dang vd.'nin (2020) bulmuş oldukları sonuçlarla benzerlik arz etmektedir. Hisse başına düşen kâr oranının yüksek olması yatırımcılar için arzu edilen bir durumdur. Yatırımcılar bir firmanın hisselerine yatırım yaptıklarında iki tür getiri elde ederler. Birincisi firmanın dağıttığı kâr payları, ikincisi ise firma performansından kaynaklanan piyasa değerindeki artış dolayısıyla hisselerinin değer kazanması sonucu hisse satışından elde edecekleri tutarlardır. Bu nedenle hisse başına düşen kâr oranı arttıkça firmanın hisselerine olan talep de artabilir. Hisse senetlerine oluşan talepteki artış firma değerini olumlu yönde etkilemiş olabilir.

Aktif büyüme oranının firma değerini pozitif yönde etkilediği bulgusu, firma aktiflerindeki büyümenin hisse senedi fiyatlarını olumlu yönde etkileyeceğini göstermektedir. Firma varlıklarının önceki yıllara göre artış göstermesi firmanın iş hacminin arttığına ve piyasada olumlu sonuçlar aldığına yorumlanabilir. Aktiflerdeki büyümenin firmanın piyasa değerini arttırdığı söylenebilir.

Çalışmada kullanılan üçüncü modelde firma değerinin açıklamada başarılı olan nakit ve tahakkuk esaslı oranlar birlikte kullanılmıştır. Bu iki oran grubunun firma değerini açıklamadaki başarısı birlikte test edilmiştir. Elde edilen sonuçlarda dokuz değişkenden yedisinin anlamlı sonuç verdiği tespit edilmiştir. Anlamlı sonuç veren oranlardan dördü nakit esaslı; üçü ise tahakkuk esaslı oranlardan oluşmaktadır. Bunlar; nakit borç karşılama, satışların kalitesi, duran varlık nakit getirisi, çalışma sermayesi nakit getirisi, aktif devir hızı, stok devir hızı ve aktif büyüme oranlarıdır. Söz konusu değişkenlerden firma değeri üzerinde pozitif yönde etkiye sahip olanlar satışların kalitesi, duran varlık nakit getirisi, stok devir hızı ve aktif büyüme oranlarıdır. Firma değeri üzerinde negatif yönde etkiye sahip olanlar ise nakit borç karşılama, çalışma sermayesi nakit getirisi ve aktif devir hızı oranlarıdır. Anlamlı bulunan bu değişkenlerin firma değeri ile ilişkisinin yönü ilk iki modelimizde çıkan sonuçlarla paralel olduğu tespit edilmiştir. Nakit kâr kalitesi ve hisse başına kâr değişkenlerinin firma değeri üzerindeki etkisinin ise anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda firma hisselerine yatırım yapmak isteyen ilgili tarafların alacakları kararlarda tahakkuk esaslı finansal oranlar ile birlikte nakit esaslı oranları da dikkate almalarının daha yararlı olacağı söylenebilir.

6. Sonuç

Muhasebe sürecinde üretilen tahakkuk esaslı bilgi (finansal durum tablosu ve kapsamlı gelir tablosu) mali nitelikteki olayların tahakkuk ettikleri andaki durumlarını gösteren raporlar ile sunulur. Nakit tahsilatının zamanına bağlı kalınmaksızın gerçekleşen mali nitelikteki olayların kaydedilmesi tahakkuk esaslı muhasebe sisteminin temel prensibidir.

Bunun yanı sıra muhasebe sürecinde üretilen nakit bilgisi firmanın faaliyetleri sonucunda elde ettiği nakit akımlarını ifade eder. Firmaların faaliyetlerinin devamlılığı için önemli olan nakit akımlarının hangi faaliyetler sonucu elde edildiğini gösteren tablo nakit akış tablosudur. Finansal analizde kullanılan tablolardan, nakit akış tablosu dışındaki tablolar tahakkuk esasına göre hazırlanmaktadır.

Çalışmada 36 firmanın 2010-2020 yılları arasındaki finansal tablolarından elde edilen tahakkuk ve nakit esaslı oranlar kullanılmıştır. Tahakkuk ve nakit esaslı oranlarla firma değeri arasındaki ilişki GMM Dinamik Panel Regresyon Analizi ile araştırılmıştır. Araştırmanın amacı BİST 100’de faaliyet gösteren imalat firmalarının, firma değerinin tespitinde tahakkuk esaslı finansal oranlar ile nakit esaslı finansal oranların hangisinin daha etkili olduğunu belirlemektir.

Geleneksel olarak bilinen tahakkuk esaslı oranlar firma performans ölçümünde uzun yıllardır kullanılmaktadır. Ancak bu oranların tahakkuk esasına göre düzenlenen mali tablolar olan finansal durum tablosu (bilanço) ve kapsamlı gelir tablosundan elde edilmesi nedeniyle tahakkuk esaslı kayıt sisteminden kaynaklanan manipülasyonların önüne geçilememekte özellikle nakit akışları konusunda daha net bilgiler sunamamaktadır.

Bu nedenle son yıllarda gittikçe önem kazanan nakit esasına göre düzenlenen nakit akış tablolarından elde edilen oranlar kullanılarak tahakkuk sisteminin eksikleri giderilmeye çalışılmaktadır. Bu çalışma yatırımcılar ve finansal analistler için çok önemli olan firma değerinin belirlenmesinde finansal analiz yapılırken hangi oranların kullanılmasının daha yararlı olacağını ortaya koymak amacıyla yapılmıştır.

Model 1’de yer alan firma değeri üzerinde pozitif yönde ve anlamlı etkisi olan nakit esaslı oranlar; net kâr kalitesi, satışların kalitesi ve duran varlık nakit getirisidir. Firma değeri üzerinde negatif yönde ve anlamlı etkisi olan nakit esaslı oranlar ise; nakit borç karşılama ve çalışma

sermayesi nakit getirisidir. Nakit akış oranlarından faaliyet nakit akışı (işletme), faaliyet nakit akışı (finansman), nakit faiz karşılama ve öz kaynak nakit akışının firma değeri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Model 2'de yer alan tahakkuk esaslı finansal oranlardan, aktif devir hızı, stok devir hızı, hisse başına kâr, aktif büyüme oranının firma değeri üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca modelde firma değeri üzerindeki en büyük etkiyi sırasıyla; aktif devir hızı, stok devir hızı değişkenleri göstermiştir. Firma değeri üzerinde pozitif yönde etkiye sahip olan değişkenler “stok devir hızı, hisse başına kâr ve aktif büyüme oranı”dır. Firma değeri üzerinde negatif yönde etkiye sahip olan değişken ise “aktif devir hızı”dır.

Aktif devir hızı ile firma değeri arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Aras vd. (2017), Özçalık ve Aytekin (2017) ile Ayriçay ve Türk (2014) aynı yönde bir ilişki bulmuştur. Firmanın sahip olduğu toplam aktiflerin verimliliğini ortaya koyan bu oranın firma değerini olumsuz yönde etkilediği sonucu bulunmuştur.

Stok devir hızı oranı ile firma değeri arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Elde edilen sonuç Syaiful ve Albertus (2022) ile Naidu ve Kasthuri (2021)'nin çalışmaları ile uyumludur. Dolayısıyla başarılı stok yönetiminin firma değerini olumlu yönde etkilediği ifade edilebilir.

Hisse başına kâr oranı ile firma değeri arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Literatürdeki çalışmalar da bunu destekler niteliktedir. Bu sonuçlar Biçen ve Sezgin (2017) ve Dang vd.'nin (2020) bulmuş oldukları sonuçlarla benzerlik arz etmektedir.

Model 1 ve Model 2 'de yer alan ve firma değeri üzerinde anlamlı etkisi bulunan nakit ve tahakkuk esaslı oranların birlikte ele alındığı denklem 3'e uygulanan GMM testi sonuçlarına göre; nakit borç karşılama, satışların kalitesi, duran varlık nakit getirisi, çalışma sermayesi nakit getirisi, aktif devir hızı, stok devir hızı ve aktif büyüme oranlarının firma değeri üzerinde anlamlı etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Bu bağlamda tahakkuk esaslı finansal oranlar ile nakit esaslı finansal oranların firma değeri ile ilişkisine bakıldığında nakit esaslı oranların firma değerini açıklamada daha etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca her iki oran grubundan elde edilen ve firma değeri üzerinde anlamlı etkisi bulunan parametreler birlikte kullanılarak oluşturulan modelin firma değerini açıklamada ilk iki modelden daha etkili oldukları söylenebilir. Bulgularımız (Nasir ve Abdullah,2004). İle aynı doğrultudadır.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda yatırım yapmak isteyen ilgili taraflara, firmaların performanslarını değerlendirirken geleneksel oranlar ile birlikte nakit esaslı oranları da dikkate almaları tavsiye edilebilir. Nakit akış oranlarının geleneksel (tahakkuk esaslı) oranlar ile birlikte kullanılması durumunda, farklı amaçlarla finansal analiz yapan ilgili taraflara firma performansı hakkında daha doğru ve güvenilir bilgiler sunacağı ifade edilebilir.

BİST'te faaliyet gösteren firmaların nakit akış tablosu verilerinin kesintisiz elde edilebildiği 2010 yılının başlangıç yılı olarak seçilmesi çalışmanın kısıtıdır. Bu nedenle çimento, tekstil, otomotiv, beyaz eşya, kâğıt ve ağaç, kimya imalat, metal gibi birçok alt sektör ve farklı sermaye büyüklüğüne sahip firmalar birlikte değerlendirilmiştir. Bundan sonra yapılacak çalışmalar için benzer alanda faaliyet gösteren, birbirine yakın sermaye büyüklüğüne sahip firmaların seçilmesi önerilebilir. Bunun yanısıra başka tahakkuk ve nakit esaslı oranlar kullanılarak firma performans ölçümleri de yapılabilir.

Kaynaklar

- Akdoğan, N., & Aydın, H. (1987). *Muhasebe teorileri*. Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Akgüç, Ö. (1998). *Finansal yönetim* (5. Baskı). Avcıol Matbaası.
- Akyüz, K. C., & Yıldırım, I. (2019). Relationship between financial ratios and firm value; An application in paper and paper products industry. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi/Duzce University Journal of Science & Technology*, 7(3), 1778-1792.
- Aras, G., Fırtına, Ö.K. &Yıldırım, F.M. (2017). Yatırım ve finansman kararlarının piyasa değerine etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4) 120-138.
- Arellano, M., & Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations. *The review of economic studies*, 58(2), 277-297.
- Arkan, T. (2016). The importance of financial ratios in predicting stock price trends: A case study in emerging markets. *Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia*, 1 (79), 13–26.
- Asiri, B. K., & Hameed, S. A. (2014). Financial ratios and firm's value in the Bahrain Bourse. *Research journal of finance and accounting*, 5(7), 1-9.
- Atieh, H. (2014). Liquidity analysis using cash flow ratios as compared to traditional ratios in the pharmaceutical sector in Jordan. *International Journal of Financial Research*, 5(3), 146-157.
- Ayrıçay, Y. & Türk, V. E. (2014). Finansal oranlar ve firma değeri ilişkisi: BİST’de bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (64), 53-70.
- Barth, E.M., Cram, P. D., & Nelson, K.K. (2001). Accruals and the prediction of future cash flow. *The Accounting Review*, 76(1), 27-58.
- Bernard, L. V., & Stober, L. T. (1989). The nature and amount of information in cash flows and accruals. *The Accounting Review*, 64(4), 624–652.
- Biçen, Ö.F., & Sezgin H. (2017). Finansal oranların firma değeri üzerindeki etkileri: borsa İstanbul bilişim sektörüne yönelik bir panel veri analizi. *Yönetim ve Araştırma Dergisi*, 15(3), 25-41
- Birgili, E., & Düzer, M. (2010). Finansal analizde kullanılan oranlar ve firma değeri ilişkisi: İMKB’de bir uygulama. *Mufad Journal*, 46, 74-83.
- Cavlak, H., Cebeci, Y. & Güneş, N. (2017). Nakit Akış Tablolarının İçerik Analizi Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, 3(13), 234-246.
- Cheng, A. C. & Yang, M. İ. (2003). The incremental information content of earnings and cash flows from operations affected by their extremity. *Journal of Business Finance & Accounting*, 30(1-2), 73-116.
- Dang, H.N., Nguyen, T.T.C., & Tran, D.M. (2020). A the impact of earnings quality on firm value: The case of Vietnam. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(3), 63-72.
- Das, S. (2019). Cash flow ratios and financial performance: A comparative study. *Growing Science*, 5(1), 1-20.
- Dayı, F., & Ulusoy, T. (2019). The effect of operating ratios on firm value: An application in European airlines. *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 11(40), 493-518.
- Dechow. P. M. (1994). Accounting earnings and cash flows as measures of firm performance: The role of accounting accruals. *Journal of Accounting and Economics*, 18(1), 3-42.
- Dereköy, F. (2020). Borç ödeme gücünün ölçülmesinde geleneksel oranlar ile nakit akış oranlarının karşılaştırılması: İmalat sektörü örneği. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*,4(1), 151-168.

- Dycman, T. R., Dukes, E. R., & Davis, C. J. (1998). *Intermediate accounting* (Fourth ed.). Irwin McGraw-Hill.
- Financial Accounting Standards Board- FASB (1980). *Statement of financial accounting concept No:3*, Elements of Financial Statement of Business Enterprises.
- Goel, U., Cahdha, S. & Sharma, A. K. (2015). *Operating liquidity and financial leverage: Evidences from Indian machinery industry. Social and Behavioral Sciences*, (189), 344-350.
- Guay, W. R. & Sidhu, B. K. (2001). The usefulness of long-term accruals. *Abacus*, 37 (1), 110-131.
- Gül, F. A. (2001). Free cash flow, debt-monitoring and managers LIFO/FIFO Policy Choice. *Journal Of Corporate Finance*, 7, 475-492.
- Güleç, Ö.F. & Ergi, Ş. (2019). Dünyada ve Türkiye’de finansal ve yerel raporlama standartlarının gelişim süreci. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 258-277.
- Gümüş, U. T., Şakar, Z., Akkın, G., & Şahin, M. (2017). Finansal analizde kullanılan oranlar ve firma değeri ilişkisi: BİST’de işlem gören çimento firmaları üzerine bir analiz. *Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İ.İ.B.F. Dergisi*, 9(16), 1-23.
- Güvemli, B., Taysı, K., & Saygı, N. (2021). Nakit akışlarının hisse senedi getirileri ve özkaynak kârlılığı üzerindeki etkileri: Türkiye sigorta endeksi örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* (Ağustos Özel sayı), 233-248.
- Hair, J.F., Black, W.C., Babin, B.J., & Anderson, R.E. (2010). *Multivariate data analysis* (7th ed. Pearson, New York
- İpçi, Ö. M., & Kısakürek, M. M. (2009). İşletme faaliyet nakit akımlarının tahmini üzerine İMKB’de uygulama. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, (27), 1-22.
- Jooste, L. (2006). Cash flow ratios as a yardstick for evaluating financial performance in African businesses. *Managerial Finance*, 32(7), 569-576.
- Kabak, S., & Aydıngülü S. S. (2023). Finansal İstikrar Politikaları. İçinde B. UĞUR (Editör), *Güncel Uygulamalar İle İktisat Politikası*, 262-273.
- Kamu Gözetimi Kurumu (t.y.). *Türkiye Muhasebe Standardı 1 (TMS 1) Finansal Tabloların Sunuluşu*. https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS/TMS_1_Finansal%20Tabloların%20Sunuluşu.pdf
- Karaca, S.S., & Savsar, A. (2012). The effect of financial ratios on the firm value: Evidence from Turkey. *Journal of Applied Economic Sciences*, 1(19),56-63.
- Kısakürek, M. M (2005). *İşletme faaliyet nakit akımlarının tahmin edilmesi: İMKB’de bir uygulama*. (Yayın no. 160305) [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/>
- Kısakürek, M. M., & Demir, M. (2006). Nakit akım tablosunun hazırlanmasında direkt - endirekt yöntem tartışması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (30), 201-209.
- Kieso, D. E., & Weygandt, J. J. (1989). *Intermediate accounting*. John Wiley&Sons.
- Kwok, H. (2002). The effect of cash flow statement format on lenders decision. *The International Journal of Accounting*, 37, 347-362.
- Largay, A. J., & Stickney, P. C. (1980), Cash flow ratio analysis and the W.T. grant company bankruptcy. *Financial Analysts Journal*, 36(4), 51-54.
- Ligočká, M., & Stavárek, D. (2019). The relationship between financial ratios and the stock prices of selected European food companies listed on stock exchanges. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 67(1).

- Mahyudin, M., Hendri, S., Waskito, I. & Fikri, M. A. (2021). Comparison of accrual ratio and cash ratio accuration in financial reports, prisma sains. *Jurnal Pengkajian Ilmu dan Pembelajaran Matematika dan IPA IKIP Mataram*, 9(2), 402-412.
- Marsha, N., & Murtaqi, I. (2017). The effect of financial ratios on firm value in the food and beverage sector of the Idx. *Journal of Business and Management*, 6(2), 214-226.
- Naidu, M. P. & Kasthuri, G.V.K. (2021). Data to model the effect of inventory turnover efficiency on automobile firm's profitability and enterprise value: A partial least squares structural equation modeling approach (PLS-SEM). *Journal of Contemporary Issues in Business and Government* 27(3), 2021.
- Nassiripour, S., Greenberg, R. R., & Johnson, G. L. (1996). Prediction future cash flows: current cash flows: Current Earnings. *Journal of Accounting and Finance Research*, 1996, 113-120.
- Nasir, N. M., & Abdullah, S. N. (2004), Information provided by accrual and cash flow measures in determining firms' performance: Malaysian evidence. *American Journal of Applied Sciences*, 1(2), 64-70.
- Ogbeide, S., & Akanji, B. (2017). A study on the relationship between cash-flow and financial performance of insurance companies: Evidence from a developing economy. *Revista de Management Comparat International*, 18(2), 148.
- Örten, R., Kaval, H. & Karapınar, A. (2011). *Türkiye muhasebe-finansal raporlama standartları*. Gazi Kitabevi.
- Özçalık, S. G., & Aytakin, S. (2017). İşletme değeri ile finansal oranlar arasında ilişki var mı? Borsa İstanbul'da bir uygulama. *Balkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(38), 203-214.
- Pesaran, H. M., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Available at SSRN 572504*.
- Ruslim, H., & Michael, M. (2019). The effect of financial ratio on company value with inflation as a moderation variable. *Jurnal Akuntansi*, 23(1), 34-46.
- Ryu, K. & Jang, S. (2004). Performance measurement through cash flow ratios and traditional ratios: A comparison of commercial and casino hotel companies. *Journal of Hospitality Financial Management*, 12(1), 16-25.
- Sahananporn, J., & Sukcharoensin, S. (2020). The relationship between financial ratios and stock prices: A panel VAR approach. *WMS Journal of Management*, 9(4), 15-28.
- Sakarya, Ş., & Akkuş, H.T. (2015). Finansal performansın ölçülmesinde geleneksel oranlar ile nakit akım oranlarının karşı-laştırmalı analizi: BİST çimento şirketleri üzerine topsis yöntemi ile bir uygulama. *AKÜ İİBF Dergisi*, 17(1), 109-123
- Sharma, D., & Iselin, R. E. (2003). The realitive relevance of cash flow and accrual information for solvency assessments: A multi-method approach. *Journal Of Business Finance & Accounting*, 30(7), 1115-1140.
- Syaiful, S., & Albertus, R.H. (2022). The effect of current ratio, inventory turn over, debt to equity ratio, and net profit margin on the value of companies in the healthcare sector listed on Idx 2017-2020. *Strategic Management Business Journal*, 2(1), 7-15.
- Trejo Pech, C. O., Noguera, M., & White, S. (2015). Financial ratios used by equity analysts in Mexico and stock returns. *Contaduría y administración*, 60(3), 578-592.
- Uluyol, O. & Türk, V. E. (2013). Finansal rasyoların firma değerine etkisi: Borsa İstanbul (BİST)'da bir uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 365-384.

- Valkanas, P., & Lyroudi, K. (2018). Do financial ratios affect stock returns in the Athens Stock Exchange?. *Economic Alternatives*, (4), 497-516.
- Wijewaradana, W.P. & Munasinghe, P.G. (2015). Cash flows and firm performance: Some evidence from the sri lankan firms cash flow. *Journal of maNagement Matters Faculty of Management Studies Rajarata University of Sri Lanka*, 2(1), 41-48.
- Yusof, Y. (2010). *Cash flow ratio as a measure of performance of listed companies in emerging economies: The Ghana example* [Degree of Doctor of Philosophy, St. Clements University].
- Zarandi, H. M. P. Ghafarib, E., Arabc, M., & Seyed, M. T. M. (2012). Accrual-based accounting system versus cash-based accounting: An empirical study in municipality organization. *Management Science Letters* 3, 251-256.
- Zeller, T. L., & Stanko, B. B. (1994). Operating cash flow ratios measure a retail firm's ability to pay. *Journal of Applied Business Research*, 10(4), 51-59.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Özlem YAŞAR UĞURLU* Mehmet SEYHAN**
Yasin BAYAR***

Makale Adı/Article Name

Bankaların Dijital Hizmetlerinin Eşbiçimlilik Bağlamında Değerlendirilmesi: KOBİ Bankacılığı Üzerine Bir Araştırma

Evaluation of Banks' Digital Services in the Context of Isomorphism: A Study on SME Banking

ÖZ

Teknolojide yaşanan gelişmelerle birlikte toplumun her kesimine yansıyan dijitalleşme olgusu, toplumun bir alt sistemi olan örgütlere de sirayet etmiştir. Bu değişimle birlikte örgütler, faaliyet gösterdikleri sektörde rekabet içerisinde yer alabilmek için değişime uyum sağlayabilecek stratejiler geliştirmeye çalışmışlardır. Bu çalışmada bankaların KOBİ'lere sunduğu dijital hizmetler kurumsal eşbiçimlilik perspektifinden incelenmiştir. Bu bağlamda günümüzde dijitalleşmenin en fazla gözlemlendiği örgüt türlerinden olan bankaların, KOBİ'lerin dijitalleşmesi için sunduğu hizmetler içerik analizi yöntemi kullanılarak araştırılmıştır. Bankaların KOBİ'ler için sunduğu dijital hizmetler, yayımladıkları faaliyet ve entegre raporlarına göre beş yıllık bir süreçte incelenmiştir. Gerçekleştirilen analizlerden ulaşılan sonuçlara göre, bankaların KOBİ'lerin dijitalleşmesi için sunduğu hizmetlerde eşbiçimlilik tespit edilmiştir. Bu hizmetlerdeki eşbiçimlilik, KOBİ'lere sunulan dijital dönüşüm uygulamalarına da yansımıştır. Ayrıca araştırma bulguları neticesinde, bankaların KOBİ'lere sunduğu dijital hizmetlerde yıl bazında genel olarak artış gözlemlenmiştir. Bununla birlikte pandemi döneminde de sunulan hizmetlerdeki artış dikkat çekmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Dönüşüm, Kurumsal Eşbiçimlilik, Banka, KOBİ

ABSTRACT

With the developments in technology, the phenomenon of digitalization, which is reflected in every segment of society, has also spread to organizations, which are a subsystem of society. With this change, organizations have tried to develop strategies that can adapt to change in order to take part in competition in the sector in which they operate. In this study, the digital services offered by banks to SMEs are analyzed from the perspective of institutional isomorphism. Banks are among the types of organizations where digitalization is most observed today. In this context, the digital services offered by banks for the digitalization of SMEs were investigated using content analysis method. The digital services offered by banks for SMEs were analyzed over a five-year period according to their annual and integrated reports. According to the results obtained from the analysis, isomorphism was found in the services offered by banks for the digitalization of SMEs. The isomorphism in these services is also reflected in the digital transformation practices offered to SMEs. In addition, as a result of the research findings, a general increase was observed in the digital services offered by banks to SMEs on a yearly basis. However, the increase in the services offered during the pandemic period attracted attention.

Keywords: Digital Transformation, Institutional Isomorphism, Bank, SME

* Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, yasar@gantep.edu.tr

**Dr., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, mseyhan@gantep.edu.tr

***Arş.Gör., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, yasinbayar@gantep.edu.tr

Extended Abstract

Today, the rapid introduction of technology into our lives has caused the activities carried out with traditional methods to be replaced by digital processes. As a reflection of these changes, the phenomenon of digitalization has caused significant changes, especially in businesses. Digitalization refers to the transformation of traditional business processes using digital technologies and the adaptation of businesses to these technologies, while digital transformation defines the process that businesses go through to increase their performance and interaction using technology. Digital transformation enables businesses to create new business models and improved processes, but it also creates threats and opportunities. Businesses, develop strategies to combat these threats and seize opportunities, and in this process, the concept of organizational isomorphism comes to the fore. Organizational isomorphism explains the tendency of businesses to imitate other businesses with similar resources, strategies and constraints. In this study, digital services and strategies developed by businesses in the digitalization process are evaluated in the context of SMEs (Small and Medium-sized Enterprises). In this direction, the digital services offered by banks to SMEs and the reflections of these services on the digitalization of SMEs are discussed together with the theoretical concept of isomorphism. In this study, the digital services offered by banks to SMEs are analyzed from the perspective of institutional isomorphism. The digital services offered by active banks announced by the Banking Regulation and Supervision Agency of the Republic of Turkey (BRSA) are analyzed through content analysis. In the study, deposit banks were selected as the sample because these banks are among the banks that provide the most services to SMEs. In the study, 11 banks (Akbank, Denizbank, ING Bank, QNB Finansbank, Şekerbank, Türkiye Ekonomi Bankası, Türkiye Garanti Bankası, Türkiye Halk Bankası, Türkiye İş Bankası, Türkiye İş Bankası, Türkiye Vakıflar Bankası, Türkiye Vakıflar Bankası, Yapı ve Kredi Bankası) that provide active services related to the digitalization of SMEs were selected from a total of 33 deposit banks. In order to obtain data, the activity and integrated reports published by these banks between 2018 and 2022 were analyzed. In these reports, SME topics were emphasized and digital services were identified. Expert opinions were taken during the content analysis process to ensure reliability. As a result of the research, it was determined that there is institutional isomorphism in the strategies of banks that provide services to SMEs in the digitalization process. This isomorphism caused SMEs to receive similar services in the digitalization process. The increase in digital services offered by banks can be explained by the pandemic period and the continuous development of technology. Banks such as QNB Finansbank and Akbank have stood out in the sector with innovative services and paved the way for other banks. The similarity in the services offered by banks to SMEs shows that institutional isomorphism plays an important role in the digitalization process. In the study, it was determined that there is institutional isomorphism in the digital services offered by banks to SMEs. In general, an increase in digital services was observed during the pandemic period. It has been observed that QNB Finansbank and Akbank have assumed the locomotive role in the sector, and other banks have started to offer similar services considering the services of these two banks. While Akbank and QNB Finansbank stand out in terms of POS services, it was observed that many banks have developed services in mobile applications. Akbank and Garanti Bank were at the forefront in terms of digital innovation. While QNB Finansbank stands out in offering training opportunities, Akbank and QNB Finansbank are effective in digital consultancy and e-commerce services. The fact that the services offered by banks to increase the digitalization skills of SMEs are similar to each other has brought the phenomenon of institutional synchronicity to the forefront. It was found that banks guide SMEs towards digitalization by incorporating similar services. Services such as digital products (POS, mobile application), digitalization training, e-commerce and digital consultancy were found to be frequently recurring concepts. One of the limitations of this study is that it was conducted on secondary data. Future research can provide a more holistic perspective by addressing the effects of digital services offered by banks on SMEs, the contributions of these services to businesses and the attitudes of business employees towards these services. In this context, this study contributes to the literature by addressing the phenomenon of institutional isomorphism and digitalization in the context of SMEs. Finally, we can say that organizational isomorphism leads banks to develop similar strategies in the digital services they offer to SMEs.

Giriş

Teknolojinin hızlı bir şekilde insan hayatına girmesiyle köklü değişiklikler gözlemlenmiştir. Geleneksel yöntemlerle yürütülen faaliyetler yerini teknolojinin ürünü olan süreçlere

bırakmıştır. Bu süreçlerden biri olan dijitalleşme olgusu toplumun tüm alanlarında varlığını hissettirmiş, özellikle işletmelerde önemli değişimlere sebep olmuştur. Dijitalleşme, geleneksel iş süreçlerinin, hizmetlerin ve ürünlerin dijital teknolojiler kullanarak dönüştürülmesi ve işletmelerin bu teknolojilere uyum sağlamasıdır (www.isbank.com.tr). Dijital becerilerin kazanılması sürecini tanımlayan dijital dönüşüm ise bir işletmenin etkileşimini ve performansını dikkat çekici düzeyde artırmak amacıyla teknoloji unsurunun kullanılması şeklinde ifade edilebilir. Dijital dönüşümü süreçlerine entegre etmiş bir işletmede yeni iş modelleri ve gelişmiş süreçler oluştuğu söylenebilir (Deloitte, 2018: 3). Dijital dönüşüm sürecinde işletmeler için belirli tehditler de ortaya çıkabilir. Bu tehditlere yönelik başarılı stratejiler geliştirerek mücadele etmeye çalışan ve ortaya çıkan fırsatları yakalayan işletmeler, pazardaki konumlarını koruyarak, sektörde ortalamanın da üzerinde büyüme fırsatı yakalayabilirler (Kotarba, 2018: 124). Tehditlerle mücadele ve ortaya çıkan fırsatları yakalama konusunda işletmelerin başarılı strateji ve hizmetlerinde birbirine benzeme eğilimi görülmektedir. Bu bağlamda hizmet ve strateji geliştirme sürecinde kurumsal eşbiçimlilik kavramı ön plana çıkmaktadır.

İşletmeler, kendi faaliyet alanlarında yer alan, kaynaklar, strateji, kısıtlamalar ve yapı bakımından benzer veya aynı işletmeleri taklit etme eğilimindedirler. Bu durumun sebebi, işletmelerin, buldukları popülasyonun taleplerine yönelik en uygun biçimde uyum sağlama istekleridir. Her işletme, aynı kısıtlılıklara sahip başka işletmelere benzeme eğilimindedir. Diğer bir deyişle, birbirlerine yakın büyüklükteki işletmeler, strateji ve yapı bakımından benzerlerdir; benzer sınırlılıklardan etkilenirler ve aynı çevresel kaynaklara tabidirler (Hannan ve Freeman, 1977: 939).

Gerçekleştirilen literatür taramasında, işletmelerde dijital dönüşüm ile ilgili birçok çalışma yapıldığı tespit edilmiştir. Klein (2020), yaptığı çalışmada işletmeler için dijital dönüşüm senaryolarını ortaya koyan bir model geliştirmeye çalışmış, Tutkunca (2020), çalışmasında işletmelerde dijital dönüşüm sürecinde karşılaşılan kavramları ortaya koymaya çalışmıştır. Asiltürk (2021), yaptığı çalışmada işletmeler açısından dijital olgunluk ve dijital dönüşümü kavramlarını incelemiş, Sağlam (2021), çalışmasında işletmeler için dijital dönüşüm bağlamında bir yol rehberi sunmayı hedeflemiş, Nalbantoğlu (2021) ise dijital dönüşüm ile örgüt kültürü arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmıştır. Benzer şekilde literatürde işletmelerin eşbiçimliliği ile ilgili de çalışma yapıldığı gözlemlenmiştir. Çavuşgil Köse ve Erden Ayhün (2018) yaptıkları çalışmada, havayolu işletmelerinin misyon ifadelerini eşbiçimlilik bağlamında incelemiş, Kılıç (2015), yaptığı çalışmada işletmelerin eşbiçimlilik eğilimlerini araştırmış, İlhan (2008), çalışmasında uluslararası nitelikteki girişimler ile örgüt kültürü arasındaki ilişkiyi eşbiçimlilik bağlamında incelemiştir. Bouncken ve arkadaşları (2020) ise dijital iş modelleri bağlamında paylaşımlı ofis alanları girişimlerini eşbiçimlilik çerçevesinde ele almıştır.

Bütün ekonomilerde Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler (KOBİ'ler) büyüme, istihdam ve yeniliğin itici güçleri olarak kritik bir rol oynamaktadır. Bu ortamda hayatta kalmak ve gelişmek için KOBİ'lerin yalnızca günlük finansal işlemleri kolaylaştırmakla kalmayıp aynı zamanda genişlemelerini ve sürdürülebilirliklerini de destekleyen çok çeşitli bankacılık hizmetlerine erişmeleri gerekir. Eş biçimlilik kavramı KOBİ'lere hizmet veren bankacılık hizmetleri için önemli çıkarımlara sahiptir. Eş biçimliliği anlamak ve bundan yararlanmak, bankaların KOBİ'lere hizmet etmek için daha etkili stratejiler geliştirmelerine yardımcı olurken, işletmelerin rekabetçi bir finansal ortamda daha verimli bir şekilde gezinmelerini sağlayabilir. KOBİ'lere yönelik bankacılık hizmetlerinde eş biçimlilik, bankaların riski azaltmak ve pazarda rekabet etmek için benzer yapıları, hizmet modellerini, teknolojileri ve yaklaşımları benimsemesi olarak ortaya çıkar.

Bu çalışmada işletmelerin dijitalleşme sürecinde geliştirdikleri dijital hizmet ve stratejiler KOBİ'ler bağlamında değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda günümüzde en fazla dijitalleşmenin gözlemlendiği örgütlerden olan bankaların KOBİ'ler için sunduğu dijital hizmetler ve bu hizmetlerin kuramsal eşbiçimlilik kavramıyla birlikte ele alınması amaçlanmıştır. Araştırma

kapsamında bankaların, KOBİ'lerin dijitalleşmesine yönelik sağladığı hizmetler içerik analizine tabi tutulmuş olup, elde edilen bilgiler doğrultusunda kurumsal eşbiçimlilik ile bankaların KOBİ'lere sunduğu dijital hizmet stratejileri arasındaki ilişki açıklanmıştır.

1. Kurumsal Eşbiçimlilik

İşletmeler üzerinde baskı oluşturma konusunda ön plana çıkan en önemli faktörlerden birisi çevredir. İşletmeler, mevcut yapılarıyla ve uygulayacakları stratejilerle ilgili hususlarda dış çevrenin isteklerini dikkate alarak hareket ederler. 1960'lı yıllarda durumsallık kuramının ortaya çıkmasıyla başlayan, daha sonra 1970'li yıllarda örgütsel popülasyon-çevre ve kaynak bağımlılığı kuramlarıyla çevre faktörünün örgütler üzerindeki etkisini vurgulayan düşünce yapısı, ilerleyen yıllarda ise yeni kurumsal kuramla birlikte önemini artırmıştır (Scott ve Meyer, 1994: 65). Aynı kurumsal bölgede yer alan örgütlerin, bilişsel, normatif ve düzenleyici mekanizmalar aracılığıyla belirli bir zaman sonra birbirlerine benzeceklerini ifade eden kuramsal kuram, bu benzeşme süreci ve durumuna eşbiçimlilik ismini vermektedir (DiMaggio ve Powell, 1983: 151). Eşbiçimlilik, aynı çevresel koşulların bulunduğu bir toplumdaki bir örgütün değişen düzeylerde güç ve baskı kullanılarak diğer örgütlere benzetilme süreci olarak ifade edilmektedir (Arslan ve Sayılı, 2006: 247). Eşbiçimlilik kavramı, kurumsal alanların etki oluşturmada ve genişlemesinde önemli bir role sahiptir. Aynı çevresel kısıtlamalarla karşı karşıya olan ve aynı kurumsal popülasyon içinde yer alan örgütler çevreleriyle ve birbirleriyle eşbiçimlidirler. Bir alanda yeni faaliyete başlamış örgütler bulunduğu çevredeki temel kurumsal yapıya benzeşebilmek için toplumda meşruiyet kazanmış (yasallaşmış) ve genel olarak tanımlanmış uygulamaları benimserler (Sargut, 1998: 5).

Modern ve gelişmiş toplumlardaki örgütlerin, hayatta kalma sürelerini uzatmak, kaynaklara erişmek ve meşruiyet kazanmak için buldukları çevredeki rasyonel nitelik kazanmış kurumsal kurallara uymak mecburiyetinde oldukları bazı araştırmacılar tarafından vurgulanmaktadır (Daft, 2008; Di Maggio ve Powell, 1983; Hannan ve Freeman, 1977). Bu durumun sonucu olarak da özellikleri bakımından birbirine benzeyen eşbiçimli örgütlerin ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Aynı zamanda eşbiçimlilik halinin örgütlerin birbirlerine daha fazla etkileşime bulunmasıyla arttığı ve örgütlerin biçimsel olarak birbirlerine benzemeleriyle de iki farklı çevresel biçimlilik türünün ortaya çıktığı öne sürülmüştür. Rekabetsel eşbiçimlilik olarak tanımlanan birinci tür, örgütlerin mübadele ve teknik bağımlılığından dolayı çevreleriyle uyumlu şekilde hareket etmeleri ve benzer nitelikte rekabette bulunmaları olarak ifade edilir. Kurumsal eşbiçimlilik olarak tanımlanan ikinci tür ise, örgütlerin çevreleriyle paralel olarak hareket ettikleri varsayımına dayanmaktadır (Meyer ve Rowan, 1977: 346). Başka bir deyişle göre kurumsal eşbiçimlilik, aynı çevrede faaliyetlerine devam eden örgütlerin arasında ortak bir yaklaşım ve yapının ortaya çıkmasıdır. Literatürde gerçekleştirilen araştırmalarda kurumsal eşbiçimlilik olarak ifade edilen bu yaklaşım, aynı alan içinde bulunan bir örgütün, diğer örgütlere benzemesine sebep olan bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Daft, 2008: 194).

Kurumsal eşbiçimliliğin örgütler arasında ortaya çıkmasının esas sebebi, kurumsallaşmış çevrelerde yaygın olarak benimsenen ve doğru olduğu kabul edilen süreç ve yapıları faaliyetlerine yansıtan örgütlerin, bu kurumsallaşmış yapıya sahip çevre tarafından ödüllendirilmesidir (Crank, 2003: 186-187). Kurumların birbirine benzeşmesi, örgütlere kamusal veya özel alanda sözleşme yapmak, tanınır ve yasal olmak, mesleki bakımdan nitelikli kişileri örgüte kazandırmak, kredi bulma ve ortaklıklar kurma gibi hususlarda özel statüye sahip olmak ve diğer örgütlerle sağlıklı ve etkili iletişim kurabilmek gibi kolaylıklar sağlar (DiMaggio ve Powell, 1983: 153).

DiMaggio ve Powell (1983: 150), kurumsal eşbiçimliliği ortaya çıkaran, örgütleri birbirine benzeştiren bazı mekanizmalar olduğunu ifade etmişlerdir. Bu mekanizmaları zorlayıcı eşbiçimlilik, normatif kurumsal eşbiçimlilik ve öykünmecilik eşbiçimlilik olarak ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde Dey vd., (1997: 310) de bu üç tür mekanizmaya değinerek, örgütlerde görülen bu eşbiçimliliğin ortaya çıkmasında, çevresel baskıların önemli bir role sahip olduğunu ifade etmektedirler. Bu mekanizmalar şöyle ele alınmıştır:

1.1. Zorlayıcı Kurumsal Eşbiçimlilik

Bu eşbiçimlilik türü, örgütlere, var oldukları toplumdaki kültürel temelli beklentiler veya bağımlı oldukları diğer örgütler tarafından uygulanan informal ya da formal baskılardan ortaya çıkmaktadır. Zorlayıcı kurumsal eşbiçimlilik, meşrulaşma kaygısı, devlet uygulamaları ve siyasi baskılar gibi faktörleri içinde barındırır. Bazı durumlarda örgütlerin eşbiçimli hale gelmesinde devletin yasayla belirlediği ve zorunlu kıldığı uygulamalar önemli rol oynar. Örneğin, üretim yapan işletmeler, üretim faaliyetleri sürecinde çevre kirliliğini önlemek için çevre ile ilgili yasalara riayet ederek kirliliği ölçen teknolojileri üretim sürecine dâhil etmek zorundadırlar. Buna ilaveten, şirketlerin muhasebe biriminde yıllık rapor ve kayıtları hazırlamaları gerekliliği örnek olarak verilebilir. (Çakar ve Danışman, 2012: 255).

Zorlayıcı kurumsal eşbiçimlilik bağlamında değinilmesi gereken diğer önemli bir nokta, bu türden bir eşbiçimliliğin görülebilmesi için, birbirine benzeşecek örgütler arasında güç bakımından mutlak bir farklılığın mevcut olması gerekliliğidir. Başka bir ifadeyle, örgütler arasında gözlemlenebilir bir şekilde bağımlılık olmalıdır. Örnek olarak, sektörde önde gelen sanayi işletmelerinin, kendileriyle iş yapan tedarikçilerinin işleyiş ve yapılarında etkili olmaları ve belirli teknikleri, talimatları, prosedürleri ve politikaları kullanma konusunda onlara baskıda bulunmaları verilebilir (Daft, 1998: 542).

1.2. Normatif Kurumsal Eşbiçimlilik

Bu eşbiçimlilik türü, mesleki anlamda profesyonelleşmeden kaynaklanmaktadır. Meslekler de örgütlere benzer şekilde zorlayıcı ve taklitçi baskılara konu olabilmektedir. Bir meslek grubundaki kişiler, bir örgüt içinde farklı meslek gruplarından insanlarla bir arada çalışıyor olmasının yanı sıra diğer örgütlerde çalışan kendi meslektaşlarıyla dikkat çekici şekilde benzerlik gösterirler (DiMaggio ve Powell, 1983: 152). Profesyonelleşme, mesleki özerklik sağlamak için bir meslek grubundaki insanların kendi meslekleriyle ilgili iş görme prosedürlerini ve iş koşullarını belirlemeleridir. Profesyonelleşme süreci, profesyonel ve eğitim kurumlarının destekleriyle sağlanmaktadır. Normatif kurumsal eşbiçimliliğe örnek olarak meslek odaları verilebilir. Meslek odaları, bünyesindeki mesleklerin iş görme süreçlerine standartlar getirmektedir. Meslek odalarına üye olan kişiler benzer iş yapma biçimi ve anlayışlarını çalıştıkları örgütlere aktardıkları için eşbiçimlilik ortaya çıkmaktadır (Çakar ve Danışman, 2012: 256). Kişilerin sahip olduğu mesleğe uygun giyim şekli (işçilerin tulum, askerlerin üniforma, doktorların önlük, bankacıların takım elbise giymesi), mesleki terminoloji, hitap şekilleri, standart konuşma biçimleri, örgüt içindeki kelime dağarcığı, şakalar normatif eşbiçimliliğe örnek olarak verilebilir (Kırca, 2007: 33-34).

Mesleki uzmanlaşmanın iki boyutu eşbiçimlilik bakımından önemli kaynaklardır. Bunlardan birincisi, yasallığın ve resmi eğitimin, mesleki eğitim kurumları ve üniversitelerce üretilen bilişsel kökene dayandırılmasıdır. Mesleki eğitim kurumları ve üniversiteler, bir mesleğe mensup kadrolar ile o meslek grubundaki yöneticiler arasında belirli örgütsel normların üretilip geliştirilmesi sürecinde önemli rol oynarlar. İkincisi ise, ticari ve mesleki kuruluşları, mesleki ve örgütsel davranışlarla ilgili normatif kuralların ortaya çıkarılmasında ve bu kuralların geniş bir alana yayılmasına katkıda bulunan diğer önemli araçlardır (DiMaggio ve Powell, 1983: 152).

1.3. Öykünmecilik Kurumsal Eşbiçimlilik

Örgütlerin faaliyetlerine devam ettiği piyasalardaki ekonomik koşullar ve belirsizlik durumları öykünmeyi teşvik eden önemli unsurlardan biridir. Örgüt çevresinde sembolik belirsizlikler oluşmuş, hedefler belirsiz ve teknoloji takip edilemiyorsa bu durumda örgütler diğer örgütlerin modellerini benimser ve kendi modellerini başka örgütlere benzetmeye çalışırlar. Sonucu belirsiz olan sorunlarla karşılaşıldığı zaman maliyet bakımından daha düşük uygulamalarla bu problemlerin üstesinden gelinebilmesi öykünmecilik eşbiçimlilik olarak da ifade edilebilen bu benzeşme durumunun dikkat çeken bir avantajıdır (Cyert ve March, 1963). Başka bir deyişle, örgütlerin belirsizlikle mücadele edebilmek için başka örgütleri model aldığını ve bu sayede daha az maliyetle daha kısa sürede çözüme kavuşabildiği söylenebilmektedir. Taklit edilen örgüt bu durumdan haberdar olamayabileceği gibi taklit durumu bilinçli bir şekilde de

yapılabilmektedir. Bu benzeşme durumu, günümüz dünyasında güncel kalmak veya yenilikleri takip etmek gibi bir karşılığa denk gelmektedir. Tüketici kitlesinin ve uzmanlaşmış işgücünün genişlemesi de öykünmeci eşbiçimliliğin ortaya çıkmasına sebep olabilecek etkenlerdendir (DiMaggio ve Powell, 1983: 151).

Örgütler, kendi faaliyetlerini sürdürdüğü bölgede başarılı olarak nitelendirilen örgütleri taklit etme eğilimindedirler. Tanınmış ve yüksek itibarlı örgütler gerçekleştirdikleri faaliyetlerle diğer örgütleri etkileyebilmektedir. Fakat bu süreçte zor olan husus hangi örgütlerin en başarılı, en fazla tanınmış ve en itibarlı olduğunun tespit edilmesidir. Bu bağlamda doğru örgütün tespit edilmesi için verimlilik, üretkenlik, işlem hacmi, istikrar, paydaşların tatmini, büyüme, kârlılık, yaşamını sürdürme gibi çeşitli ölçütlerle örgütsel performans değerlendirilebilmektedir (Haveman, 1993: 598). Bu bağlamda, örgütlerin eşbiçimlilik bakımından birbirleri üzerindeki etkileri araştırmacılar tarafından farklı çalışmalarla ele alınmaya çalışılmıştır. Arslan ve Altınışık (2016) tarafından yapılan bir çalışmada, kurumların stratejik planlarının incelenmesi sonucunda, planların taklitçi eşbiçimlilik bağlamında birbirlerine benzediği tespit edilmiştir. Çavuşgil Köse ve Erden Ayhün (2018), havayolu işletmeleri üzerinde yaptıkları çalışmalarında, işletmelerin misyon ifadelerinin incelenmesi sonucunda bu metinlerde normatif kurumsal eşbiçimcilik tespit etmişlerdir. Jaja vd., (2019) çalışmalarında, izomorfik baskıların çoğu zaman herhangi bir uyarı işareti olmadan gerçekleştiğini, diğerlerinin ise organizasyonu daha verimli ve etkili kılmak amacıyla gönüllü olarak benimsendiğini ve örgütsel hayatta kalmanın eşbiçimlilik bağlamında çevreye uyum sağlamakla mümkün olduğunu öne sürmüşlerdir. Kara ve Kara (2020) tarafından bankacılık sektöründe yapılan bir çalışmada, bankaların, belirsizlik durumuyla mücadele etme konusunda itibarlarıyla ilgili riskleri azaltmak ve finansal sistemdeki örgüt güvenilirliğini korumak amacıyla daha güvenilir ve başarılı gördükleri diğer bankaların prosedürlerini ve yapılarını taklit ederek kurumsal meşruiyetlerini sağladıklarını ifade etmişlerdir.

1.4. KOBİ'lere Yönelik Bankacılık Hizmetlerinde Eş biçimliliğin Önemi

Bankaların KOBİ'lere sunduğu dijital hizmetlerin eşbiçimli hale gelmesi KOBİ'lerin rekabet edebilme ve piyasaya uyum yeteneklerinin gelişmesi açısından birtakım avantajları bünyesinde barındırabilir. Bu avantajlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Finansal Ürün ve Hizmetlerin Standardizasyonu

Bankacılık sektöründe eş biçimliliğin temel sonuçlarından biri, KOBİ'lere sunulan ürün ve hizmetlerin standardizasyonudur. Bankalar, zorlayıcı ve taklitçi baskılar yoluyla, krediler, kredi olanakları ve hazine hizmetleri gibi tekliflerini düzenleyici standartlara ve rakipler tarafından kullanılan başarılı modellere uyacak şekilde düzenler (Haveman, 1993). Standartlaştırılmış hizmetler, KOBİ'ler için karmaşıklığı azaltır ve ihtiyaçlarına uyan bankacılık çözümlerini karşılaştırmalarını ve seçmelerini kolaylaştırır. Dahası, şeffaflığı teşvik ederek KOBİ'lerin finansal taahhütlerinin koşullarını daha iyi anlamalarına yardımcı olur (Souleymanou ve Mouafo, 2020).

- KOBİ'ler için Gelişmiş Erişilebilirlik

Taklitçi eş biçimlilik, bankaları mobil bankacılık, dijital cüzdanlar ve çevrimiçi kredi platformları gibi başarılı dijital bankacılık trendlerini benimsemeye teşvik eder. Bankalar, başarılı kurumlardan en iyi uygulamaları kopyalayarak, özellikle yetersiz hizmet alan bölgelerdeki KOBİ'lerin temel finansal hizmetlere daha kolay erişmesini sağlar. Bu, KOBİ'ler için coğrafi ve operasyonel engelleri azaltır ve finanslarını daha etkili bir şekilde yönetmelerini, güvenli ödemeler yapmalarını ve krediye daha hızlı erişmelerini sağlar (Wu ve Solomon, 2016).

- Düzenleyici Çerçevelere Uygunluk

Zorlayıcı eş biçimlilik, bankaları ulusal hükümetler ve uluslararası finans kuruluşları tarafından uygulanan katı kurallara uymaya zorlar. Bu, özellikle KOBİ'lerle çalışırken önemlidir, çünkü birçok küçük işletme genellikle bu kuralları anlama ve uygulama konusunda kendi başlarına mücadele eder. Düzenleyici yönergeleri izleyen standartlaştırılmış finansal hizmetler

aracılığıyla bankalar, KOBİ'lerin operasyonlarının yasal standartları karşılmasını sağlayarak ceza veya iş kesintisi risklerini azaltabilir. Bu ayrıca KOBİ'ler ve finans kuruluşları arasındaki güveni de artırır (Musina vd., 2021).

- Risk Yönetimi ve Kredi Değerliliği

Bankalar, sınırlı finansal geçmiş, belirli sektörlerdeki oynaklık ve işletme başarısızlığı olasılığının daha yüksek olması gibi faktörler nedeniyle KOBİ'lere kredi verirken önemli risklerle karşı karşıyadır. Eş biçimlilik, risk değerlendirme araçlarının standartlaştırılması yoluyla bu riskleri azaltmaya yardımcı olur. Daha büyük finans kuruluşlarının en iyi uygulamalarını taklit eden bankalar, daha gelişmiş kredi puanlama modelleri geliştirebilir ve daha özel finansal ürünler sunabilir. Bu, yalnızca bir KOBİ'nin kredibilitesini değerlendirme sürecinin doğruluğunu iyileştirmekle kalmaz, aynı zamanda KOBİ'lerin daha adil kredi koşulları elde etmesine de yardımcı olur (Idores vd., 2018:456).

- İnovasyonun Teşviki

Eş biçimlilik genellikle benzerliğe yol açarken, aynı zamanda inovasyonu da teşvik edebilir. Taklitçi eş biçimlilik yoluyla yenilikçi teknolojileri veya yeni hizmet modellerini benimseyen bankalar, genellikle sektördeki diğerleri için bir ölçüt görevi görür. Bu hem KOBİ'lerin hem de bankaların rekabet gücünü artırır (Magnier-Watanabe ve Senoo, 2009).

- Güven ve İtibar Oluşturma

Güven, bankacılık sektöründe, özellikle de sermaye ve danışmanlık hizmetleri için sıklıkla finansal kuruluşlara başvuran KOBİ'ler için hayati öneme sahiptir. Normatif eş biçimlilik, şeffaflığı artıran ve itibar oluşturan sektör çapında standartları ve uygulamaları teşvik eder. Bankalar hizmet sunumu, etik standartlar ve fiyatlandırmada şeffaflık açısından benzer yaklaşımlar benimsediğinde, KOBİ'ler bu kurumlarla etkileşime girerken kendilerini daha güvende hissederler. Birleşik bir yaklaşım, bankalar ve KOBİ'ler arasında daha güçlü ilişkiler kurarak uzun vadeli ortaklıkları kolaylaştırır (Sakib, 2022).

2. Dijital Dönüşüm

Teknolojideki yaşanan gelişmeler neticesinde toplumda bilgi odaklı anlayışın oluşması insanlık tarihinde yaşanan önemli gelişmelerden birisi olmuştur. Bilgi odaklı topluma geçiş süreci, küreselleşme olgusunun dünya çapında yaygınlık kazanmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreçte bilgisayar sayısı ve internet kullanımında artışlar gözlemlenmiştir. Bu dönemde toplumsal, kültürel, sosyal ve ekonomik açıdan birçok değişiklik meydana gelmiştir (Temel ve Yapraklı, 2015: 2). Bu bağlamda ön plana çıkan olguların başında dijitalleşme ve dijital dönüşüm gelmektedir.

Dijitalleşme, yapılması planlanan eylemlerin geleneksel yöntem olan insan gücü ile yapılmasından dijital olarak yapılmasına geçiş sürecini ifade etmektedir. Dijital dönüşüm kavramı ise dijitalleşme olgusundan daha kapsamlı olup toplumu, şirketleri ve bireyleri etkilemektedir. Bu süreçte toplumdaki örgütler sık sık değişimle karşı karşıya gelmektedir. Bu durumda küreselleşmenin büyük bir etkisi söz konusudur. Çünkü küreselleşme olgusu, değişen ve sürekli gelişen tüketici tercihleri, yeni pazarların ortaya çıkması, yıkıcı iş modelleri, yoğun rekabet, hızlı teknolojik gelişmeler gibi sebeplerden ötürü bütün işletmelerin üstesinden gelmesi gereken bazı zorunlulukları içinde barındırmaktadır (Žitkienė ve Deksnys, 2018: 115). Başka bir deyişle dijital dönüşüm, bir organizasyonun sürdürülebilir değer oluşturmak, yeni gelir kanallarını tespit etmek, mevcut iş rutinlerini daha iyi hale getirmek ve iş modellerini değiştirmek amacıyla dijital teknolojilerden yararlanma ve bu teknolojilere uyum sağlama becerisi olarak ifade edilmektedir (Gimpel vd., 2018: 32).

İşletmelerin müşteri ilişkileri, iş modelleri, iş süreçleri ve örgütsel yapılarındaki dönüşümü de içine alan dijital dönüşüm olgusunun, işletmelerde değişime yol açacağı için, işletmelerin bu süreçte karşılaşılabileceği riskleri yönetebilmek, değişimi planlayabilmek ve gelişimi ölçebilmek için bir dijital dönüşüm stratejisi geliştirmesi gerekmektedir (Matt vd., 2019: 578). Bu bağlamda dijitalleşmeye çalışan işletmeler, içinde bulunduğu rekabet sürecinde mevcut durumunu

korumak veya öne geçmek için faaliyet gösterdiği bölgeyi dikkate alan stratejiler ya da politikalar geliştirmektedirler. Bu strateji veya politikaların nihai amacı, çalışan maliyetini düşürme ve sürdürülebilirliği, rekabetçiliği ve üretkenliği artırma sürecinde otomasyon üretimini ve dijitalleşmeyi teşvik ederek endüstriyel anlamda gerçekleştirilen üretim süreçlerini tekrar yapılandırmaktır. Bu durumla birlikte, işletmelerin küresel rekabette mevcut üstünlüğünü devam ettirmesi ve bu rekabet koşullarında söz sahibi olması hedeflenmektedir (Springer ve Judith, 2019: 6).

Günümüz dünyasında işletmelerin süreçlerinde ve mevcut sistemlerinde dijital dönüşüm olgusuna yer vermesi ve bu yönde yeniden yapılandırılmaya gidilmesi önemli bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Bu bağlamda dijital dönüşümü faaliyetlere entegre edebilmek için işletmelerin bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Book vd., (2016: 59), liderlik yeteneği ve dijital yeteneğin işletmelerdeki dijital dönüşüm üzerinde etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Liderlik yeteneği, mevcut süreç ve işlerde dijital teknolojilerin işletme açısından önemini bilincinde olarak amaç belirlemeyi ve daha sonra da uygulamaya geçmeyi vurgular. Dijitalleşme bağlamında liderlik olgusu, paydaşları ve örgüt çalışanlarını istenilen davranış ve tutumlara yönlendirmeyi ifade eder. Dijital yetenek ise dijital dönüşümü planlanan işletme süreç ve faaliyetlerinin tespit edilerek kaynakların bu doğrultuda kullanılmasını vurgular. İşletmelerin sahip olduğu dijital yetenek, süreç ve işlemleri otomatikleştirerek, nesnelere ve kaynakları uyumlulaştırarak gerçekleşmektedir.

Yeni teknolojik araçların insan hayatına girmesiyle birlikte dijital dönüşüm sürecine ayak uyduramayan işletmeler rekabet etmekte zorlanıp faaliyette bulunduğu sektörde arka planda kalmışlardır. Dijitalleşme sürecinin, işletmelerin rekabet ortamında daha ön plana çıkmasına yardımcı olduğu, verimliliği artırdığı ve aynı zamanda operasyonel süreçleri kolaylaştırdığı bilinmektedir. Bu bakımdan işletmelerin, sınırların ortadan kalktığı dijital dünyada sadece mevcut hedef kitle ve pazarlar için değil, küresel pazarda bulunan hedef kitleyi dikkate alan yaklaşımla marka değerini yükseltmeye çalışması önem arz etmektedir (Varol, 2017: 13). Bu bağlamda dijital dönüşüm olgusunun işletmeler açısından önemini vurgulayan birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda dijital dönüşüm ile çeşitli kavramlar arasındaki ilişkilere de değinilmiştir. Yılmaz Altuntaş (2018), çalışmasında dijital dönüşümün marka değeri üzerindeki etkisini ortaya koymuş, işletmelerde dijital dönüşüm sürecine yönelik adımların atılmasıyla birlikte müşteri ilişkilerindeki verimlilikte ve gelirden artışlar gözlemlendiğini ifade etmiştir. Yıldırım (2020), çalışmasında işletmelerin dijital dönüşümü benimseyerek bu olguyu süreçlere uyumlulaştırmanın işletmeye büyük avantaj sağlayacağını ve işletmedeki departmanlardan üretim ve bilgi teknolojileri departmanlarının dijital dönüşüm sürecinde bu olguyu benimseyerek aktif şekilde faaliyet gösterdiklerini ifade etmiştir. Aynı zamanda dijital dönüşümün ortaya çıkardığı değişim ve yeniliklerin özellikle üretim departmanındaki mavi yakalı çalışanların işlerini kolaylaştırdığını vurgulamıştır. Gürbüz (2021), çalışmasında dijital dönüşümü süreçlere uyumlulaştıran işletmelerden çoğunun müşterilerine ulaşmak için sosyal medyanın gücünü kullandıklarını belirtmiştir. İşletmelerin müşterilerine bu kanalla ulaşmasında özellikle sosyal medyadaki reklamların maliyet bakımından daha uygun olmasının etkili bir unsur olduğunu ifade etmiştir. Oğan ve Wolff (2022), çalışmalarında işletmelerde dijital dönüşüm performans algısı ile dijital dönüşüm stratejileri arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğunu, işletme içinde çok yönlü bir dijital dönüşüm kültürünün yaratılmasıyla dijital dönüşüm performansının olumlu yönde etkileneceğini ifade etmişlerdir. Özdemir (2023), çalışmasında örgütsel esneklik ile dijital dönüşüm arasında kuvvetli ve pozitif yönde ilişki olduğunu, dijital dönüşüm olgusunun örgütsel çevikliği etkilediğini ve dijital dönüşüm seviyesinde yükselme gözlemlenen işletmelerde aynı zamanda örgütsel çeviklik seviyesinde de yükselme gözlemlenebileceğini vurgulamıştır.

3. Dijitalleşme, Dijital Dönüşüm ve Eşbiçimlilik İlişkisi

Teknolojinin neden olduğu değişimlerin iş dünyasındaki süreçlere yansımaları, işletmelerde dijitalleşme olgusunun varlığını hissettirmiştir. Önceden kâğıt tabanlı ve manuel yapılan işler

dijitalleşmeyle birlikte otomatikleşerek hız kazanmıştır. Bu durum da işletmelerdeki süreçlerin değişimine zemin hazırlayan önemli bir etken olarak ortaya çıkmıştır. Dijitalleşme, yalnızca bilgi ve iletişim teknolojilerinde değil, işletmenin faaliyetini sürdürdüğü sektörü de kapsayacak şekilde yürütülen işlerde farklı açılardan değişikliğe sebep olan bir unsur olmuştur. Günümüzün modern işletmeleri artan oranda dijital hizmet ve ürün geliştirmekte, farklı unsurlarla mücadele içinde yer almakta, bu da daha büyük pazarlarda bulunmayı sağlamaktadır (Boskovi vd., 2019: 263). Buna ilaveten dijital dönüşüm olgusu, işletmelerin dijitalleşme aşamalarının ilerlediği dönemde, çeşitli departmanlardaki iş yapma şekillerinin dönüşüme uğramasına imkân tanımaktadır (Nalbantoğlu, 2021: 195). Dijital dönüşümle birlikte işletmeler en iyi uygulama ve süreçleri benimsemek için strateji geliştirmeye başlamışlardır.

Gerçekleşen dijital dönüşümün önemli bir yönü, ekosistemler, alanlar veya endüstrilerdeki çok sayıda aktörün eylemlerini ve etkileşimlerini mümkün kılan, kısıtlayan ve koordine eden standart belirleyici dijital teknolojiler olarak tanımlanan standartların oluşturulması ve kabul edilmesidir. Bu doğrultuda, dijital dönüşüm, kendi normlarını, değerlerini ve kurumsal mantığını sistemlere aşılama çabasıdır. Tipik olarak, özel aktörler dijital kurumsal altyapıları düzenlemekte ve bu da altyapıyı kurumsallaştırma, sosyal düzeni yeniden üreten bir yönetim sistemi kurma, değer tahsisi ve kontrolü sorunları gibi konuları ön plana çıkarmaktadır (Hinings vd., 2018: 54.) Yapılan bir çalışmada sağlık hizmetlerinde kurumsal değişim girişimleri, mevcut izomorfik yapılar ve kültürlerle çatıştıkça, gerilimlerin arttığı vurgulanmıştır. Çalışmada kilit paydaşların güç, kaynak ve kontrol için rekabet ettiği çelişkili veya uyumsuz politika hedeflerinden kaynaklanan potansiyel gerilimleri yer almaktadır. Kurumsal teori bu durum için iki olası sonuç sunmaktadır. Bir kurum yeni bir yeniliğin dayatılmasına ya izomorfik eylemlerle (yani kurumsal ortamdaki diğer meşru aktörlerin eylemleriyle tutarlı eylemler) ya da izomorfik olmayan eylemlerle (yani kurumsal ortamda meşru kabul edilenlerden ayrılan eylemler) yanıt verebilir (Currie, 2012: 238). Kurumlar genellikle ilk seçenekteki gibi eylemlere tepki vermekte bu da örgütlerin birbirine benzediğini vurgulayan eşbiçimlilik kavramını ön plana çıkarmaktadır.

Eşbiçimlilik taklit veya benzer kısıtlamalar altında bağımsız gelişimin sonucu olarak bir kuruluşun süreçlerinin veya yapısının bir diğerine benzerliğidir. Düzenleyici kurumlar, hukuk firmaları, meslek birlikleri, çıkar grupları ve rakipleri içeren kurumlar, şirketler üzerinde kararlarını ve seçimlerini etkileyen dış baskılar oluştururlar. Şirketler verimliliği artırmak için rekabetle karşı karşıya kalırlar. Ancak daha da önemlisi, hayatta kalmak ve gelişmek için paydaşlar arasında meşruiyetlerini sağlamalı ve sürdürmelidirler. Yasal otorite, normlar ve belirsizlikten kaynaklanan kurumsal baskı, kurumsal kararları ve seçimleri hem kontrol edecek hem de kısıtlayacaktır. İşletmeler yalnızca yasal gerekliliklere uymakla ve meslek birliklerinin çalışma standartlarına uymakla kalmaz, aynı zamanda yasalara uymak, mesleki tanınırlık kazanmak ve rekabetçi olmak için rakiplerinin gelişmiş başarılı stratejilerini de taklit ederler (Kuo vd., 2021: 177). Dijital süreçlerin iş hayatına girmesiyle birlikte işletmeler, rakiplerinin dijital yönden geliştirdikleri stratejileri benimseme eğiliminde olmuşlardır. Bu bağlamda başarılı ve dikkat çeken dijital süreç ve stratejiler işletmelerin benzerliğine neden olmuştur.

Dijital dönüşümden en fazla etkilenen ve rekabet ortamında özellikle ekonomik ve teknolojik kökenli baskılar nedeniyle eşbiçimlilik sergileyen sektörlerin başında bankacılık sektörü gelmektedir (Kara ve Kara, 2020). Bankacılık sektörü, son on yılda yeni bir boyut kazanan bu değişikliklerden özellikle etkilenmiş, teknolojideki hızlı ilerlemelerin finansal hizmetler ortamını dönüştürdüğünü kabul etmiştir. Bankacılık sektörü, bilgi teknolojilerine yapılan yatırımlarda en belirgin büyümeyi göstermiştir ve yüzde 3'lük büyüme oranı tüm sektörler için ortalamanın üzerindedir. Bankaların bilgi teknolojileri yatırımları çoğunlukla müşterilerin deneyimlerini doğrudan iyileştirebilecek dijital teknolojilere tahsis edilmektedir (Carbo-Valverde vd., 2020). Dijital teknoloji, bilgi asimetrisini azaltma ve kredi kalitesini artırma avantajına sahip olduğundan, bankaların yeni teknolojileri aktif olarak araştırması ve uygulaması ve dijital teknolojinin getirdiği fırsatı değerlendirmesi gerektiğine inanılmaktadır (Yilin vd., 2022). Bu durumun önde gelen uygulama alanlarından biri de KOBİ bankacılığıdır.

Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler (KOBİ'ler) sadece Türkiye için değil tüm dünya bağlamında temel kuruluşlardır ve ekonomik büyümenin gerçek motoru olarak kabul edilmektedir. İş dünyasının çeşitli alanlarında faaliyet göstererek ekonominin çeşitliliğini artırır. İş gücünün istihdam edilmesi, vergi gelirlerinin oluşturulması ve yerel ekonomilere olan katkıları, ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınma açısından büyük önem taşır (Özcan ve Karakaya, 2023).

Dijital teknolojinin gelişmesiyle birlikte, bankaların küçük ve orta ölçekli işletmelere (KOBİ'ler) hizmet verme biçimi yıkıcı bir değişim geçirmiştir. Bankalar artık KOBİ'lere emek yoğun yöntemlerin yanı sıra büyük veri ve yapay zeka (AI) gibi teknoloji yoğun yöntemlerle de hizmet vermektedir. Bu durum internet bankalarının doğmasına ve geleneksel bankaların dijitalleşme tercihiyle karşı karşıya kalmasına yol açarak bankacılık sektöründeki teknolojik rekabeti ateşlemiştir (Yilin vd., 2022).

Bu bağlamda bankalar, başarılı olabilmek ve verimliliğini artırabilmek için süreçlerini çağın gereklerine göre düzenleyebilmelidir. Dijitalleşmenin egemen olduğu günümüz dünyasında bankalar, belirtilen yasa, yönetmelikler ve düzenleyici kurumlar çerçevesinde ve başarılı rakiplerin faaliyetleri bağlamında iş süreçlerini şekillendirmektedirler. Taklitçi izomorfizm, bankaların dijital dönüşüm sırasında karşılaştıkları belirsizliği azaltarak kurumsal baskıları hafifletebilir. Özellikle, aynı sektörde faaliyette bulunan kurumlar, donanım yapıları, stratejik kaynakları ve gelecekteki gelişim perspektifleri bakımından karşılaştırılabilirlik sergileyerek daha güçlü etkileşimlere yol açmaktadır (Chen vd., 2024).

Yukarıda ele alınan bilgiler ışığında çalışmanın devamında araştırmanın yöntemi, bulgular ve tartışma kısımları yer almaktadır.

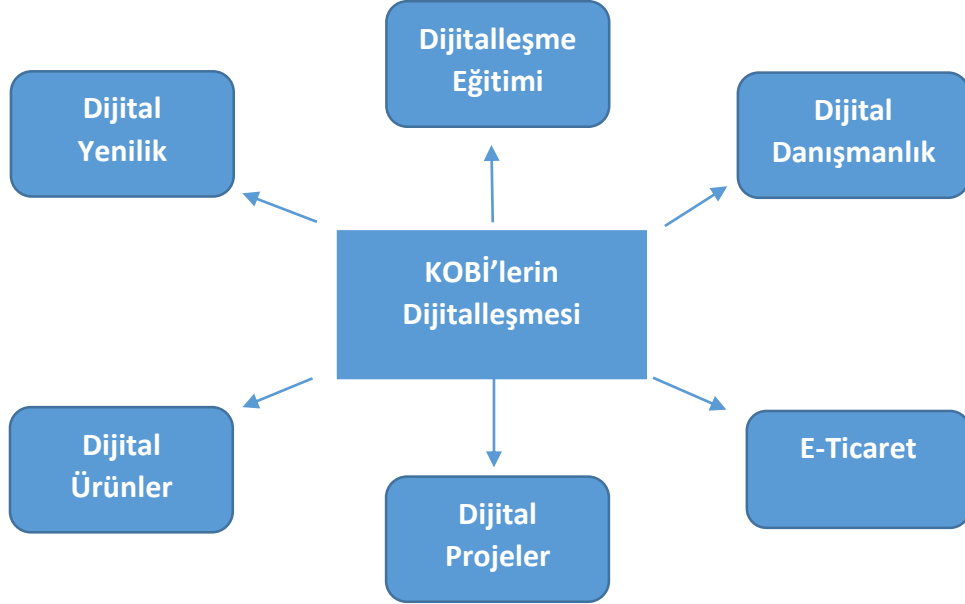
Yöntem

Bu çalışmanın amacı bankaların, KOBİ'lere sundukları dijital hizmetleri kurumsal eşbiçimlilik bağlamında değerlendirmektir. Bu çalışmada, araştırma ve yayın etiğine riayet edilerek nitel araştırma tekniklerinin en yaygın türlerinden biri olan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma tekniğinde analiz süreci kodlama ile başlamaktadır. Kavramsallaştırma ile kodlama sürecinin ilk adımı gerçekleştirilir. Araştırmacı, çalışmanın konusuyla ilgili toplanan verileri göz önünde bulundurarak, “elde edilen veride gizlenen anlam nedir?”, “elde edilen veri neye ait bir parçadır?”, “elde edilen veri neyi simgelemektedir?” gibi sorulara yanıt aramaya ve elde edilen veriyi etiketlemeye çalışmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2018). İçerik analizi sürecinde uzman görüşlerini dikkate alarak ilk önce pilot uygulama yapılmıştır. Daha sonra incelenecek belgeler tüm araştırmacılar tarafından taranarak üçgenleme tekniği kullanılmıştır. Bu süreçte verinin mevcut doğasına bağlı kalınıp ham veriler üzerinden araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Ültay ve çalışma arkadaşlarınınca (2021) ortaya koyulan, araştırma sürecinde içerik analizinin yöntem olarak kullanıldığı çalışmalarda güvenilirliği sağlama hususunda gerekli olan “Üçgenleme tekniğinin kullanılması”, “Uzman görüşlerinin alınması”, “Verinin doğasına bağlı kalınarak ham verilere yer verilmesi” “Pilot uygulamalarının yapılması” gibi unsurlara dikkat edilmiştir.

Bu araştırmanın evrenini Türkiye Cumhuriyeti Bankacılık ve Düzenleme ve Denetleme Kurumu tarafından ilan edilen aktif bankalar oluşturmaktadır. KOBİ'ler üzerinde en fazla hizmet sunan banka kategorisi olduğundan dolayı Mevduat Bankaları bu çalışmanın örnekleme olarak belirlenmiştir.

Araştırmada ilk önce Bankacılık ve Düzenleme ve Denetleme Kurumu tarafından açıklanan mevduat bankaları tespit edilmiştir (<https://www.bddk.org.tr/Kurulus/Liste/77>). Örnekleme olarak mevduat bankalarının seçilme sebebi KOBİ'ler üzerine en fazla hizmeti sunan aktif kuruluşlar olmalarıdır. Toplam 33 mevduat bankası olmasına rağmen KOBİ'lerin dijitalleşmesi ile ilgili aktif olarak hizmet sunan 11 banka (Akbank, Denizbank, ING Bank, QNB Finansbank, Şekerbank, Türkiye Ekonomi Bankası, Türkiye Garanti Bankası, Türkiye Halk Bankası, Türkiye İş Bankası, Türkiye Vakıflar Bankası, Yapı ve Kredi Bankası) örneklem olarak

belirlenmiştir. Veri elde edebilmek amacıyla bankaların web sayfalarında yayımladıkları beş yıllık (2018-2022) faaliyet ve entegre raporları bilgisayar ortamında toplanmıştır. Raporlarda KOBİ başlıkları üzerinde durulmuş, bankaların KOBİ'ler üzerindeki hizmetleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra bu hizmetlerden dijital kökenli hizmetler tespit edilmiştir. Raporlarda KOBİ'lerin dijitalleşmesi ile ilgili ifadelerden sık tekrar eden kavramlar araştırmanın güvenilirlik ve geçerliliğini sağlamak amacıyla uzman görüşleriyle tespit edilmiştir. Bu kavramlar Görsel 1'de verilmiştir.

Görsel 1. Çalışmanın Kavram Listesi

Tablo 1'de ise bu kavramların açıklamaları ve faaliyet raporlarındaki örnekleri yer almaktadır. Raporlar içerik analizi yöntemiyle incelenip, dijital dönüşümde eşbiçimlilik etkisinin açığa çıkarılması amaçlanmıştır. İçerik analizi sonucunda ortaya çıkan verileri daha anlaşılır duruma getirmek ve görselleştirmek amacıyla “kelime bulutu” yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda konuyla ilgilenen kişiler, görselleştirme yöntemiyle çalışmayla ilgili bilgilere daha hızlı ulaşabilmektedirler (Fronza vd., 2013: 57-58). Kelime bulutu yöntemiyle analiz, MAXQDA 2020 programında yapılmıştır. Programda öncelikle kelime bulutu, daha sonra da kavramların sıklık tablosu oluşturulmuş ve bu bulgular doğrultusunda çeşitli çıkarımlar gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1. Kavram-Kod Tanım Tablosu

Kavramlar	Açıklamaları	Örnek
Dijital Yenilik	Bir bankanın sektörde önceden yapılmamış bir hizmeti piyasaya sunarak- KOBİ'lerin dijitalleşmesini sağlaması.	“Türkiye’de ilk defa, Google ile yapılan iş birliği sayesinde KOBİ’ler, Akbank Direkt kanalı üzerinden, firmalarını tüketicilerin Google aramalarında daha kolay bulunabilmelerini sağlayan Google Benim İşletmem’e anında ücretsiz kaydedilmeye başlamıştır. Böylece Banka’nın tüm KOBİ müşterileri Akbank Direkt ile işletmeleri için önemli bir işlemi daha artık zahmetsiz ve anında çözebilmektedir.”
Dijital Ürünler (POS, Mobil Uygulama)	KOBİ'lerin dijitalleşmesini kolaylaştıracak POS ve mobil uygulamalar geliştirilmesi.	“Garanti BBVA CepPOS, KOBİ ve mikro ölçekteki iş yerlerinin cep telefonlarından hızlı ve güvenli bir şekilde ödeme almalarına olanak sağlayan bir akıllı telefon uygulamasıdır.”
Dijital	KOBİ'lerin	“KOBİ'lere en uygun finansal desteği sağlamanın yanı sıra KOBİ'lerin

Danışmanlık	dijital süreçlere entegre olabilmesi için bankaların danışmanlık hizmeti sunması.	<i>İhtiyaçlarını doğru analiz edip eğitim ve danışmanlık destekleriyle de yanlarında olmayı amaçlamaktadır. Halkbank, platformdaki www.halkbankkobigelisim.com.tr ile KOBİ'lere yönelik geçmişten günümüze gelen eğitim hizmetlerini dijital ortama da taşımıştır. "KOBİ'ler gelişirse, Türkiye gelişir" anlayışıyla oluşturulan online eğitim platformu ile tüm KOBİ'lerin gelişmesi ve buradan edinecekleri bilgiler ile iş hayatında karşılaşacakları engelleri aşmaları hedeflenmektedir."</i>
E-Ticaret	KOBİ'lerin e-ticaret konusunda sağlıklı adımlar atmasını sağlayacak hizmetlerle dijitalleşmelerini kolaylaştırmak.	<i>"Online alışverişe yönelimin hızla arttığı bu dönemde fiziki alışverişle faaliyet gösteren iş yerlerini dijitalleştirerek gelir kayıplarının önüne geçmelerine destek olmak istiyoruz. Bu kapsamda sektörünün önde gelen firmalarından IdeaSoft ile yaptığımız iş birliğiyle online ticarete faaliyet göstermek isteyen iş yerlerine uygun fiyatlı platform sunuyor, e-ticarete adım atmalarına destek oluyoruz."</i>
Dijital Projeler	KOBİ'lerin dijital dönüşümü sürecinde yol haritası olabilecek projelerle bu sürecin kolaylaştırılması.	<i>"TÜRKONFED iş birliği ile Anadolu'da üretim yapan KOBİ'lerin dijital dönüşümüne katkıda bulunabilmek ve sektörler bazında dijital dönüşümde yol haritası belirleyebilmek amacıyla 2018 yılında Dijital Anadolu projesi hayata geçirilmiştir. Proje kapsamında, KOBİ'lere yönelik olarak sektörün önde gelen firmalarında görev alan üst düzey yöneticiler ile alanında uzman kişilerin katıldığı, dijitalleşme ve sürdürülebilirlik odaklı çevrimiçi yayınlar gerçekleştirilmektedir. "</i>
Dijitalleşme Eğitimi	KOBİ'lerin dijital süreçlere uyum sağlayabilmesi için bu konuda eğitimler düzenlenmesi.	<i>"KOBİ'lerimizin dijitalleşmesi ve finansal bakımdan güçlenmesi hedefiyle Akbank Dönüşüm Akademisi'ni kurduk. KOBİ'lerimize; gündemi yakından takip etme fırsatı veren seminerler, özelleştirilmiş eğitim programları, networking ve iş birlikleriyle finansal ve dijital dönüşüme yönelik olan bu akademi, tüm KOBİ'lerimizin çeşitli eğitim programından faydalanmasını sağlıyor."</i>

(Tablo 1'de araştırmada içerik analizi sürecinde kullanılan kavramlar, açıklamaları ve örnek ifadeler yer almaktadır. Araştırma kapsamında incelenen dokümanlarda bu tablo dikkate alınmıştır.)

Bulgular

Bu araştırmada, bankaların beş yıllık (2018-2022) faaliyet ve entegre raporlarının web sayfalarından toplanmasıyla birlikte veri havuzu oluşturulmuştur. Bu havuzda yer alan veriler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Faaliyet ve entegre raporlarında dikkat edilmesi gereken kavramlar uzman görüşleriyle tespit edilmiş, raporlarda çok sık tekrar eden bu kavramlar manuel olarak tablo haline getirilerek beş yıllık sürecin gözlemlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda oluşturulan Tablo 2'de hangi kavramların hangi banka raporlarında, hangi yıllarda daha fazla tekrar ettiği, hangi bankaların hangi hizmetle KOBİ'lerin dijitalleşmesine katkıda buldukları gözlemlenebilmektedir. Ayrıca beş yıllık süreçte bankaların, KOBİ'lerin dijitalleşmesi bağlamında yürüttükleri hizmetlerdeki değişiklikler de tabloda gözlemlenebilmektedir.

MEVDUAT BANKALARI	Yıllar	Dijital ürünler		Dijital yenilik (inovasyon)	Dijitalleşme eğitimi	Dijital danışmanlık	E-ticaret	Dijital Projeler
		POS	Mobil Uygulama					
AKBANK	2018	✓	✓	✓		✓	✓	
	2019		✓	✓			✓	
	2020	✓	✓	✓			✓	✓
	2021	✓		✓		✓	✓	✓
	2022	✓	✓	✓		✓	✓	✓
DENİZBANK	2018		✓	✓		✓	✓	
	2019		✓	✓				
	2020	✓	✓					
	2021							
	2022	✓	✓	✓			✓	
ING BANK	2018	✓	✓	✓				
	2019	✓	✓	✓				
	2020		✓					
	2021		✓					
	2022							
QNB FİNANSBANK	2018	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
	2019		✓	✓	✓	✓	✓	✓
	2020	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
	2021	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
	2022	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
ŞEKERBANK	2018							
	2019							
	2020							
	2021		✓	✓				
	2022	✓	✓					
TÜRKİYE EKONOMİ BANKASI	2018							
	2019							
	2020							
	2021							
	2022							
TÜRKİYE GARANTİ BANKASI	2018	✓	✓	✓	✓	✓		
	2019	✓	✓	✓				
	2020		✓					
	2021		✓	✓				
	2022	✓	✓	✓	✓			
TÜRKİYE HALK BANKASI	2018							
	2019							
	2020				✓	✓		✓
	2021				✓	✓		✓
	2022		✓		✓	✓	✓	✓
TÜRKİYE İŞ BANKASI	2018							
	2019							
	2020				✓	✓		✓
	2021		✓			✓		
	2022		✓	✓		✓	✓	✓
TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI	2018							
	2019		✓					
	2020							
	2021		✓					
	2022		✓					
YAPI VE KREDİ BANKASI	2018							
	2019							
	2020		✓			✓		
	2021		✓					
	2022	✓	✓			✓	✓	✓

Tablo 2. Bankalar Bağlamında Kavramların Analizi (2018-2022)

Tablo 4. Kelime Bulutu Analizi Sonucunda Bankaların 2019 Yılına Ait Faaliyet ve Entegre Raporlarında Öne Çıkan Kelimelerin Sıklık Tablosu

Öne Çıkan Kavramlar	Frekans (f)	Öne Çıkan Kavramlar	Frekans (f)
Kobi	26	Bankacılık	4
QNB	9	Cep	4
Finansbank	8	İNG	4
İş	8	Pos	4
Dış	7	Türkiye	4
Dijitalleşme	6	Danışmanlık	3
Mobil	6	E-Dönüşüm	3
Ödeme	6	Hızlı	3
Akbank	5	Temassız	3
Ticaret	5	İhracat	3

Görsel 3'teki kelime bulutu analizinde 2019 yılına ait faaliyet ve entegre raporlarında sık tekrar eden kelimeler yer almaktadır. Konunun önemini yansıtmaya açısından en sık tekrar eden 50 kelime analizde yer almıştır. Tablo 4'te bu kelimelerin sıklık frekansı yer almaktadır. Sıklık tablosunda ise en çok tekrar eden 20 kelimeye yer verilmiştir. Bu bilgilere göre en çok tekrar eden kelimelerin KOBİ, QNB, Finansbank, İş, dış, dijitalleşme, mobil vs. olduğu görülmektedir. Kelime bulutu analizinde görüldüğü üzere araştırmada belirlenen kavramlara ilişkin kelimelerin (dijitalleşme, mobil, ticaret, cep, POS, e-dönüşüm vs.) sık sık tekrar ettiği söylenebilir.

Görsel 4 . Kelime Bulutu Analizi Sonucunda Bankaların 2020 Yılına Ait Faaliyet ve Entegre Raporlarında Öne Çıkan Kelimeler**Tablo 5.** Kelime Bulutu Analizi Sonucunda Bankaların 2020 Yılına Ait Faaliyet ve Entegre Raporlarında Öne Çıkan Kelimelerin Sıklık Tablosu

Öne Çıkan Kavramlar	Frekans (f)	Öne Çıkan Kavramlar	Frekans (f)
Kobi	27	Finansal	5
Dijital	16	İNG	5
İş	11	QNB	5
Akbank	10	Ürün	5
Pos	10	Yeni	5
Kredi	8	Bankacılık	4
Esnaf	6	Finansbank	4
Mikro	6	Hızlı	4
Mobil	6	Pandemi	4
Ödeme	6	Online	4

Görsel 4’teki kelime bulutu analizinde 2020 yılına ait faaliyet ve entegre raporlarında sık tekrar eden kelimeler yer almaktadır. Konunun önemini yansıması açısından en sık tekrar eden 50 kelime analizde yer almıştır. Tablo 5’te bu kelimelerin sıklık frekansı yer almaktadır. Sıklık tablosunda ise en çok tekrar eden 20 kelimeye yer verilmiştir. Bu bilgilere göre en çok tekrar eden kelimelerin KOBİ, dijital, iş, Akbank, Pos, kredi vs. olduğu görülmektedir. Kelime bulutu analizinde görüldüğü üzere araştırmada belirlenen kavramlara ilişkin kelimelerin (dijital, mobil, ticaret, cep, POS, e-dönüşüm, online vs.) sık sık tekrar ettiği söylenebilir.

Görsel 5. Kelime Bulutu Analizi Sonucunda Bankaların 2021 Yılına Ait Faaliyet ve Entegre Raporlarında Öne Çıkan Kelimeler

Tablo 6. Kelime Bulutu Analizi Sonucunda Bankaların 2020 Yılına Ait Faaliyet ve Entegre Raporlarında Öne Çıkan Kelimelerin Sıklık Tablosu

Öne Çıkan Kavramlar	Frekans (f)	Öne Çıkan Kavramlar	Frekans (f)
Kobi	37	Banka	7
Dijital	33	Dijitalleşme	6
Kredi	13	Finansbank	6
Müşteri	12	Mobil	6
İş	11	Pandemi	6
Ürün	11	Dönüşüm	5
Finansal	10	E-ticaret	5
Qnb	10	Hızlı	5
Bankacılık	8	Platformu	5
Ticari	8	Pos	5

Görsel 5’teki kelime bulutu analizinde 2021 yılına ait faaliyet ve entegre raporlarında sık tekrar eden kelimeler yer almaktadır. Konunun önemini yansıması açısından en sık tekrar eden 50 kelime analizde yer almıştır. Tablo 5’te bu kelimelerin sıklık frekansı yer almaktadır. Sıklık tablosunda ise en çok tekrar eden 20 kelimeye yer verilmiştir. Bu bilgilere göre en çok tekrar eden kelimelerin KOBİ, dijital, kredi, müşteri, iş, ürün, finansal vs. olduğu görülmektedir. Kelime bulutu analizinde görüldüğü üzere araştırmada belirlenen kavramlara ilişkin kelimelerin (dijital, mobil, ticari, e-ticaret, POS, dönüşüm, dijitalleşme vs.) sık sık tekrar ettiği söylenebilir.

Görsel 6. Kelime Bulutu Analizi Sonucunda Bankaların 2022 Yılına Ait Faaliyet ve Entegre Raporlarında Öne Çıkan Kelimeler

Tablo 7. Kelime Bulutu Analizi Sonucunda Bankaların 2022 Yılına Ait Faaliyet ve Entegre Raporlarında Öne Çıkan Kelimelerin Sıklık Tablosu

Öne Çıkan Kavramlar	Frekans (f)	Öne Çıkan Kavramlar	Frekans (f)
Kobi	93	Ticari	14
Dijital	49	E-Ticaret	13
Kredi	23	Mobil	13
Bankacılık	21	Nakit	13
Finansal	19	Dönüşüm	12
İş	17	Hızlı	12
Pos	17	Banka	11
Eğitim	16	Para	9
Ürün	15	Dijitalleşme	8
Kadın	14	Online	8

Görsel 6'daki kelime bulutu analizinde 2022 yılına ait faaliyet ve entegre raporlarında sık tekrar eden kelimeler yer almaktadır. Konunun önemini yansıması açısından en sık tekrar eden 50 kelime analizde yer almıştır. Tablo 7'de bu kelimelerin sıklık frekansı yer almaktadır. Sıklık tablosunda ise en çok tekrar eden 20 kelimeye yer verilmiştir. Bu bilgilere göre en çok tekrar eden kelimelerin KOBİ, dijital, kredi, bankacılık, iş, POS, eğitim vs. olduğu görülmektedir. Kelime bulutu analizinde görüldüğü üzere araştırmada belirlenen kavramlara ilişkin kelimelerin (dijital, mobil, ticari, e-ticaret, POS, dönüşüm, dijitalleşme, online, eğitim vs.) sık sık tekrar ettiği söylenebilir.

Sonuç

Teknolojide yaşanan gelişmeler, insan yaşamındaki köklü değişimleri beraberinde getirmiştir. Toplumun büyük bir çoğunluğunda gözlemlenen bu değişimler işletmelere de sirayet etmiştir. Bu bağlamda teknolojiye yaşanan gelişmeler neticesinde ortaya çıkan dijitalleşme olgusu da işletmelerin üzerinde durduğu önemli faktörlerden olmuştur. Bu durum son yıllarda işletmelerin dijitalleşmesi ile ilgili çalışmalarda artış olmasına sebep olmuş, araştırmacılar farklı açılardan bu ilişkiyi incelemeye çalışmışlardır (Larjovuori vd., 2016; Ustaömer, 2019; Romyantseva, 2019; Chmil, 2020; Andrea vd., 2020; Tutkunca, 2020; Akandere, 2021; Gürsoy, 2021; Sağlam, 2021; Sucu, 2021; Parviainen vd., 2022). İşletmelerin rekabet içerisinde yaşamlarını sürdürebilmelerinde önemli bir faktör olan dijitalleşme olgusunu anlayabilmek ve bu bağlamda gerekli aksiyonları almak işletmeler açısından önem arz etmektedir. İşletmeler bu dijitalleşme sürecine kimi zaman kendi çabalarıyla adapte olmaya çalışmaktadır. Bunun yanı sıra bazı

kurum veya kuruluşlar da bu süreçte işletmelere yardımcı veya yönlendirici olabilmektedirler. Dijitalleşme sürecinde ön plana çıkan kurumlardan olan bankalar da bu bağlamda hizmetler sunmaktadır. Sunulan bu hizmetlerin işletmelerin dijital olan bu çağa ayak uydurabilmelerinde ve yaşamlarını sürdürebilmelerinde önemli bir yeri vardır. Ayrıca bankaların bu konuda geliştirdikleri hizmetlerin zamanla birbirine benzemesi kurumsal eşbiçimlilik kavramına dikkat çekmiştir. Bu çalışmada, kurumsal eşbiçimlilik ve dijitalleşme olgusu bankaların KOBİ'lere sunduğu dijital hizmetler kapsamında ele alınarak literatüre katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

Bankacılık hizmetlerindeki eş biçimlilik, finansal kurumların KOBİ'lere nasıl hizmet verdiğini şekillendirmede hayati bir rol oynar. Düzenleyici standartlara uyarak, en iyi uygulamaları benimseyerek ve yenilikçi çözümler sunarak bankalar hizmetlerini iyileştirebilir, finansal ürünleri KOBİ'ler için daha erişilebilir, şeffaf ve güvenilir hale getirebilir. Ancak, standardizasyon ve inovasyon arasında bir denge kurmak, bankaların benzerlik arayışında esneklik ve özelleştirmeden ödün vermemesini sağlamanın anahtarıdır.

Bu çalışmada bankaların, KOBİ'lerin dijitalleşmesi için sunduğu hizmetler içerik analizi yöntemiyle araştırılmış olup, elde edilen bilgiler doğrultusunda sunulan hizmetler arasındaki benzeşim ortaya konulmaya çalışılmıştır. Gerçekleştirilen analizlerde ulaşılan sonuçlara göre, bankaların KOBİ'lerin dijitalleşmesi için sunduğu hizmetlerde eşbiçimlilik tespit edilmiştir. Tablo 2'de bankaların KOBİ'ler için sunduğu dijital hizmetler, yayımladıkları faaliyet ve entegre raporlarına göre beş yıllık bir süreçte incelenmiştir. Gerçekleştirilen araştırma sonucunda yıl bazında bakıldığı zaman hizmetlerde genel olarak artış gözlemlenmiştir. Genel olarak pandemi döneminde hizmetlerde artış gözlemlenmiştir. Pandemi döneminde insanların tüm işlemlerini evden yapmak zorunda kalmasının bu durumun ortaya çıkmasında önemli bir faktör olduğu söylenebilir. Aynı zamanda ele alınan bankaların büyük çoğunluğunun bir önceki yıla göre daha fazla hizmet sunduğu söylenebilir. Bu durumda da teknolojinin her yıl gelişim göstermesinin etkisi olduğu ileri sürülebilir. Tablo 2'de görüldüğü gibi bu dijitalleşme konusunda QNB Finansbank ve Akbank sektörde lokomotif görevini üstlenmişlerdir. Özellikle bu iki bankanın sunduğu hizmetlerin yol gösterici nitelikte olduğu, diğer bankaların bu iki bankanın hizmetlerini göz önünde bulundurarak benzer hizmetleri sunmaya başladıkları gözlemlenmiştir. Örneğin; Halkbank, Şekerbank, Türkiye İş Bankası gibi bankalar daha sonraki yıllarda KOBİ'lere mobil uygulama aracılığıyla hizmet sunmaya başlamışlardır. Dijital aktivitelerde genelden ayrılan ING Bank faaliyet türü azalan tek banka olmuştur. Bu durumun gerekçelerinin belirlenmesi, işletmenin stratejilerinin ayrıca incelenmesini gerektirdiğinden farklı bir çalışma konusu olabilir.

POS hizmeti olarak Akbank ve QNB Finansbank'ın dikkat çektiği ifade edilebilir. Mobil uygulama konusunda ise birçok bankanın bu konuda hizmet geliştirdiğini söylemek mümkündür. Dijital yenilik bakımından Akbank ve Garanti bankasının ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Bu iki bankanın dijitalleşme konusunda yeni fikir ve hizmet sunumunda istikrarlı olduğu söylenebilir. Dijitalleşme konusunda KOBİ'lere eğitim fırsatı sunan QNB Finansbank, bu konuda öne çıkmaktadır. Dijital danışmanlık konusunda QNB Finansbank, e-ticaret konusunda Akbank ve QNB Finansbank, dijital projeler konusunda ise yine QNB Finansbank'ın KOBİ'lere daha fazla hizmet sunduğu gözlemlenmektedir. Bankaların KOBİ'lerin dijitalleşme becerilerini artırmaya yönelik sunduğu hizmetlerin ve bu alanda geliştirdikleri yeni uygulamaların birbirine benzemesi kurumsal eşbiçimlilik olgusunu ön plana çıkarmaktadır. Tablo 2'de de görülebileceği gibi bankaların benzer ve başarılı hizmetleri bünyelerine dahil ederek KOBİ'lere dijitalleşme yolunda rehberlik etmeye ve yardımcı olmaya çalıştıkları söylenebilir. Aynı zamanda dijital ürün (POS, mobil uygulama) dijitalleşme eğitimi, e-ticaret, dijital danışmanlık gibi çalışmanın önemli kavramlarının kelime bulutu analizinde sık tekrar etmesi de bankaların KOBİ'lerin dijitalleşmesi sürecine etki etmek için kullandıkları yol ve yöntemlerde birbirlerine benzemeye çalıştıklarını ve bunun sonucunda da kurumsal eşbiçimlilik olgusunun ortaya çıktığını göstermektedir. Bu bağlamda eşbiçimliliğin tıpkı daha önceki işletmecilik dönemlerinde olduğu gibi günümüzdeki bilgi odaklı işletmecilik anlayışında

da önemli bir araç olarak görüldüğü söylenebilir. Hatta ürün ve hizmetlerin daha ulaşılabilir olması bu sürecin önceki dönemlere nazaran daha hızlı ve etkin şekilde gerçekleşmesinde rol oynayabilmektedir. Araştırma sonuçlarının ortaya koyduğu başka önem arz eden bir husus da dijitalleşme becerilerine sahip olmanın işletmeler açısından giderek daha hayati bir durum haline geldiğidir. Nitekim araştırma verilerindeki beş yıllık değişim dijitalleşmeye verilen önemli vurguyu ortaya koymaktadır.

Eş biçimliliğin olumlu yönlerinden yararlanabilen bankalar (farklılaşma ve yenilik yapma yeteneğini korurken) giderek daha rekabetçi hale gelen küresel ekonomide KOBİ'lerin büyümesini ve başarısını desteklemek için en iyi konumda olacaktır. KOBİ'ler için eş biçimliliği özümseyen bankalarla çalışmak, daha fazla finansal istikrara, hizmetlere daha kolay erişime ve işlerini ölçeklendirmeye odaklanma yeteneğine yol açabilir.

Eş biçimlilik çok sayıda fayda sağlarken, aynı zamanda bazı olası sıkıntıları da beraberinde getirebilir. Bankacılık hizmetlerinin tek tip haline gelmesi farklılaşmayı sınırlayabilir ve KOBİ'lerin değişkenlik gösteren ihtiyaçlarına göre uyarlanmış, uzmanlaşmış hizmetler bulmasını zorlaştırabilir. Ek olarak, standardizasyona odaklanmak bankalar içindeki yaratıcılığı engelleyebilir ve KOBİ sektörünün çeşitliliğini göz ardı eden tek beden herkese uyan bir yaklaşım bulma çabasına yol açabilir. Bu, daha özelleştirilmiş finansal çözümler gerektiren alışılmadık niş pazarlarda faaliyet gösteren KOBİ'ler için özellikle sorun yaratabilir.

Bankalarda gerçekleşen bu eşbiçimlilik, sistemlerini bankalara entegre eden KOBİ'ler üzerinde de benzer bir şekillenmenin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Kullanıcıların uygulamalara aşinalığı konusunda kolaylık sağlayan bu yapının neden olabileceği farklı sorunlar (monotonluk, farklılıkların baskılanması, işletme-müşteri ilişkilerinin zayıflaması, vb.) farklı çalışmalarda ele alınacak olursa eşbiçimliliğin etkilerinin açıklanmasında daha bütüncül bir anlayış elde edilebilir.

Araştırmanın kısıtları arasında, faaliyet ve entegre raporlarından elde edilen ikincil veriler üzerinden yürütülmüş olması sayılabilir. Bu konu üzerinde çalışma yapma düşüncesi olan araştırmacılar, bankalar tarafından KOBİ'lere sunulan dijitalleşme ile ilgili hizmetlerin işletmeler nezdinde ne derece etkili olduğu, işletmelere ne gibi katkılarının olduğu, yönetici ve çalışanların bu hizmetlere yönelik tutumlarının ne olduğu gibi soruları cevaplayan araştırmalar ile bu çalışmada yürütülen içerik analizi gibi yöntemleri bir araya getirerek daha bütüncül bir bakış açısı sağlayabilirler.

Kaynakça

- Akandere, G. (2021). Dijitalleşme Düzeyi ve Yeşil Lojistik Uygulamaların Lojistik Performansa Etkisi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(4), 1979-2000. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1022778>
- Andrea, S., Maria I. P., Luigi P. & Gianluigi G. (2020). Internet of Things and Big Data as enablers for business digitalization strategies, *Technovation*, Volume 98, 102173, ISSN 0166-4972. <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2020.102173>
- Arslan, M. & Altınışık, S. (2016). İlköğretim Okullarındaki Stratejik Planların Taklitçi Eşbiçimlilik Düzeylerinin Belirlenmesi (Van İli Örneği). *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 3 (1), 1-14. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pegogog/issue/22585/241242>
- Arslan, Y. & Sayılı, Y. (2006). Örgütlerin Kurumsal Çevreye Uyumuna Etki Eden Sosyal Süreçler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 267-280. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduiibfd/issue/20839/223345>
- Asiltürk, A. (2021). İşletmelerde Dijital Dönüşüm Yönetiminde Nihai Hedef: Dijital Olgunluk. *Alanya Akademik Bakış*, 5 (2), 647-669. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.859300>
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) (2023). Kuruluş Listesi. <https://www.bddk.org.tr/Kurulus/Liste/77> , (Erişim Tarihi: 25.07.2023)

- Book, M., Gruhn, V., & Striemer, R. (2016). *Tamed Agility: Pragmatic Contracting and Collaboration in Agile Software Projects*. Cham: Springer International Publishing. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-41478-2>
- Boskovi, A., Primorac, D. & Kozina, G. (2019). Digital Organization and Digital Transformations. *40th International Scientific Conference on Economic and Social Development*, 263-269.
- Bouncken, R. B., Kraus, S., & Martínez-Pérez, J. F. (2020). Entrepreneurship of an institutional field: the emergence of coworking spaces for digital business models. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 16, 1465-1481. <https://doi.org/10.1007/s11365-020-00689-4>
- Carbó-Valverde, S., Cuadros-Solas, P. J., Rodríguez-Fernández, F., & EY. (2020). The effect of banks' IT investments on the digitalization of their customers. *Global Policy*, 11, 9-17. <https://doi.org/10.1111/17585899.12749>
- Chen, Ying, Haiyan Ma, & Tianyi Zhou. (2024). Learn from Whom? An Empirical Study of Enterprise Digital Mimetic Isomorphism under the Institutional Environment. *Economies* 12: 243. <https://doi.org/10.3390/economies12090243>
- Chmil H. L. (2020) Digitalization as a behaviour transformation tool of consumer market economic entities. *Majesty of Marketing: Materials of the International conference for the students and junior research staff*. 10th of December 2020. Dnipro: Dnipro University of Technology, P. 40-41.
- Crank, J.P. (2003). Institutional Theory of Police: A Review of the State of the Art. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 26(2),186-207. <https://doi.org/10.1108/13639510310475723>
- Currie, W. L. (2012). Institutional isomorphism and change: the national programme for IT – 10 years on. *Journal of Information Technology*, 27(3), 236–248. <https://doi.org/10.1057/jit.2012.18>
- Cyert, R. & March, J. (1963). *A Behavioral Theory of The Firm*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Çakar, M. & Danışman, A. (2012). *Kurumsal Kuram*. Beta Yayınevi. İstanbul.
- Çavuşgil Köse, B. & Erden Ayhün, S. (2018). Kurumsal Eşbiçimlilik Kapsamında Havayolu İttifaklarının Misyon İfadelerinin İncelenmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16 (32), 533-550. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuybd/issue/40668/441905>
- Daft, R. L. (1998). *Organization Theory and Design*, Sixth Edition, International Thompson Publishing, USA.
- Daft, R. L. (2008). *Organization Theory and Design*, Tenth Edition, Cengage Learning.
- Deloitte. (2018). Digital enablement turning your transformation into a successful journey. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/at/Documents/human-capital/at-digital-enablement-turning-your-transformation-into-a-successful-journey.pdf>
- Dey, E.L., Milem, J.F. & Berger, J.B. (1997). Changing Patterns of Publication Productivity: Accumulative Advantage or Institutional Isomorphism. *Sociology of Education*, 70(October), 308-323. <https://doi.org/10.2307/2673269>
- DiMaggio, P. J. & Powell, W.W. (1983). Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review*, 48, 147-160. <https://doi.org/10.2307/2095101>
- Fronza, I., Janes, A., Sillitti, A., Succi, G. & Trebeschi, S. (2013). Cooperation wordle using preattentive processing techniques. *6th International Workshop on Cooperative and Human Aspects of Software Engineering (CHASE)*. (57-64). 25 May 2013, San Francisco, CA, USA. <https://doi.org/10.1109/CHASE.2013.6614732>

- Gimpel, H., Hosseini, S., Huber, R., Probst, L., Röglinger, M., & Faisst, U. (2018). Structuring Digital Transformation: A Framework of Action Fields and its Application at ZEISS. *Journal of Information Technology Theory and Application (JITTA)*: Vol. 19: Iss. 1, Article 3. https://www.researchgate.net/publication/324538788_Structuring_Digital_Transformation_-_A_Framework_of_Action_Fields_and_its_Application_at_ZEISS
- Gürbüz, M.E. (2021). *Konaklama İşletmelerinde Dijital Dönüşüm: Antalya Örneği* (Yayın No. 705760) [Yüksek Lisans Tezi, KTO Karatay Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem Analiz*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürsoy, Ö. (2021). *Yalın üretim sisteminde dijitalleşme ve endüstri 4.0 uygulamaları ile süreç iyileştirme analizi: bir imalat işletmesinde uygulama* (Yayın No. 627822) [Doktora Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Hannan, M.T. & Freeman, J. (1977). The Population ecology of organizations. *The American Journal of Sociology*, 82(5):929-964. <https://www.jstor.org/stable/2777807>
- Haveman, H. (1993). Follow the leader: mimetic isomorphism and entry into new markets. *Administrative Science Quarterly*, Vol. 38, pp. 593-627. <https://www.jstor.org/stable/2393338>
- Haveman, H.A. (1993). Follow the Leader: Mimetic Isomorphism and Entry into New Markets. *Administrative Science Quarterly*, 38, 593-627. <https://doi.org/10.2307/2393338>
- Hinings B., Gegenhuber T. & Greenwood R. (2018). Digital innovation and transformation: An institutional perspective. *Information and Organization*, Volume 28, Issue 1, Pages 52-61, <https://doi.org/10.1016/j.infoandorg.2018.02.004>
- Idroes, F. N., Sule, E. T., Rufaidah, P., & Sari, D. (2018). Isomorphism in the Banking Industry of the Regional Development Banks in Indonesia. *In Proceedings of the 1st International Conference on Islamic Economics, Business, and Philanthropy (ICIEBP 2017) - Transforming Islamic Economy and Societies*, pages 452-457, ISBN: 978-989-758-315-5. <https://www.scitepress.org/Papers/2017/70839/70839.pdf>
- İlhan, T. (2008). Türkiye’de Faaliyette Bulunan Uluslararası Ortak Girişimlerde Örgüt Kültürü: Yerel Sosyo-Kültürel Bağlamın Eşbiçimlilik Etkisi. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 35(2), 305-343. <http://dx.doi.org/10.60165/metusd.v35i2.263>
- İşbank (2023). [https:// www.isbank.com.tr](https://www.isbank.com.tr) .(Erişim Tarihi: 25.07.2023)
- Jaja, S., Gabriel, J. & Wobodo, C. (2019). Organizational Isomorphism: The Quest For Survival. 3. 86-94. *Noble International Journal of Business and Management Research* https://www.researchgate.net/publication/334274385_organizational_isomorphism_the_quest_for_survival
- Kara, H.T. & Kara, S. (2020). Türk Bankacılık Sektöründe Belirsizliğin Etkileri Üzerine Bir Uygulama: Küresel Kriz Sonrasında Örgüt Yapısındaki Değişiklikler. *Bankacılar Dergisi*, Sayı 114, 71-93. https://www.researchgate.net/publication/357928874_Turk_Bankacilik_Sektorunde_Belirsizligin_Etkileri_Uzerine_Bir_Uygulama_Kuresel_Kriz_Sonrasında_Orgut_Yapisindaki_Degisiklikler
- Kılıç, Ç. (2015). *Stratejik Yönelimlerin Eşbiçimliliği; Vakıf Üniversiteleri Üzerine Bir Araştırma* (Yayın No. 407583) [Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Kırca, B. (2007). *Göçebe Örgütlerde Öykünmecilik Eşbiçimlilik: Ankara’da Küçük Ölçekli İşletmeler Üzerine Niteliksel Bir Çalışma* (Yayın No.191885) [Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

- Klein, M. (2020). İşletmelerin Dijital Dönüşüm Senaryoları- Kavramsal Bir Model Önerisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (74), 997-1019. <https://doi.org/10.17755/esosder.676984>
- Kotarba, M. (2018). Digital transformation of business models. *Foundations of Management*, 10(1), 123-142. <https://doi.org/10.2478/fman-2018-0011>
- Kuo, H.-M., Chen, T.-L. & Yang, C.-S. (2022). The effects of institutional pressures on shipping digital transformation in Taiwan. *Maritime Business Review*, Vol. 7 No. 2, pp. 175-191. <https://doi.org/10.1108/MABR-04-2021-0030>
- Larjovuori, R.-L., Bordi, L., Mäkineniemi, J.-P., & Heikkilä-Tammi, K. (2016). The role of leadership and employee well-being in organisational digitalisation. In T. Russo-Spena, & C. Mele (Eds.), *What's Ahead in Service Research? New Perspectives for Business and Society : Reser 2016 Proceedings* (pp. 1159-1172). (RESER Proceedings). <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3404443>
- Magnier-Watanabe, R., & Senoo, D. (2009). The effect of institutional pressures on knowledge management and the resulting innovation: the case of the smartcard in France. *International Journal of Intelligent Enterprise*, 1(2), 177-197. <https://doi.org/10.1504/IJIE.2009.02441>
- Matt, D. T., Orzes, G., Pedrini, G., Beltrami, M. & Rauch, E. (2019). Roadmap in eine Digitale Welt. *ZWF Zeitschrift für wirtschaftlichen Fabrikbetrieb* 114(9), 576-579. <https://doi.org/10.3139/104.112136>
- Meyer, J., & Rowan, B. (1977). Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony. *American Journal of Sociology*, 83, 340-363. <http://dx.doi.org/10.1086/226550>
- Musina, O. B. ., Manini, M. M., & Alala, B. O. (2021). Coercive Isomorphism and Financial Reporting Qualities of Listed Banks in Kenya: Moderating Role of Top Management. *SEISENSE Business Review*, 1(2), 1-14. <https://doi.org/10.33215/sbr.v1i2.501>
- Nalbantoğlu, C. B. (2021). Dijital Dönüşümün Örgüt Kültürü Üzerine Yansımaları. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23 (40), 193-207. <https://dergipark.org.tr/pub/kmusekad/issue/63221/885598>
- Oğan, E. & Wolff, R. A. (2022). Fortune 500 İşletmelerinin Dijital Dönüşüm Performansında Dijital Kültürün Aracılık Rolü. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1282-1307. <https://doi.org/10.25295/fsecon.111485>
- Özcan, S., Karakaya, G. 2023. AHP Yöntemi ile Kurumsal Risk Yönetimi Analizi: KOBİ'lerde Bir Uygulama. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 151-170. <https://doi.org/10.38009/ekimad.1336527>
- Özdemir, A. (2023). *Dijital Dönüşümün Örgütsel Çevikliğe Etkisi* [Doktora Tezi, Karabük Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Özdemir, Ş., & Kılınç, D. (2019). *Geleceğin meslekleri*. İstanbul: Abaküs Yayınları.
- Parviainen, P., Tihinen, M., Käriäinen, J., & Teppola, S. (2022). Tackling the digitalization challenge: how to benefit from digitalization in practice. *International Journal of Information Systems and Project Management*, 5(1), 63-77. <https://doi.org/10.12821/ijispm050104>
- Rumyantseva, I.A., Krotchenko, T.Y. & Zhernakova, M.B. (2020). Problems of Digitalization: Using Information Technology in Business, Science and Education. In: Popkova, E., Sergi, B. (eds) *Scientific and Technical Revolution: Yesterday, Today and Tomorrow*. ISC 2019. *Lecture Notes in Networks and Systems*, vol 129. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-47945-9_61

- Sağlam, M. (2021). İşletmelerde Geleceğin Vizyonu Olarak Dijital Dönüşümün Gerçekleştirilmesi ve Dijital Dönüşüm Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (40), 395-420. <https://doi.org/10.46928/iticusbe.764373>
- Sakib, N.H. (2022). Institutional Isomorphism. In: Farazmand, A. (eds) Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-66252-3_3932
- Sargut, A. (1998). Strateji İkamesi Olarak Öykünmecilik Eşbiçimlilik. 6. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Scot, R. & Meyer, J. (1994) Institutional Environments and Organizations Structural Complexity and Individualism. *Sage Publications*, London. <https://us.sagepub.com/en-us/nam/institutional-environments-and-organizations/book4397>
- Souleymanou, K., & Mouafo, C. N. (2020). The Opportunity for Convergence of SYSCOHADA towards IFRS Standards: An Effect of Coercitive and Mimetic Isomorphism. *Journal of Modern Accounting and Auditing*, 16(2), 71-94. <https://doi.org/10.17265/1548-6583/2020.02.002>
- Speringer, M. & Judith S. (2019). Differentiation of Industry 4.0 models: The 4th industrial revolution from different regional perspectives in the Global North and Global South. *In Regional Academy on the United Nations (RAUN)*. (No. February), USA. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.35510.55363>
- Sucu, M. (2021). Çalışanların Dijitalleşme Faaliyetlerine Uyumu ve Örgüt İklimi Arasındaki İlişkiyi Tespit Etmeye Yönelik Bir Araştırma. *Journal of International Social Research*, 14(77). https://www.researchgate.net/publication/350811005_calisanlarn_dijitallesme_faaliyetler_me_uyumu_ve_organut_iklimi_arasindaki_iliskiyi_tespit_etmeye_yonelik_bir_arastirma_a_research_to_determine_the_relationship_between_employees'_adaptation_to_digitaliz
- Ültay, E., Akyurt, H., & Ültay, N. (2021). Sosyal Bilimlerde Betimsel İçerik Analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* (10), 188-201. <https://doi.org/10.21733/ibad.871703>
- Wu, Z., & Salomon, R. (2016). Does imitation reduce the liability of foreignness? Linking distance, isomorphism, and performance. *Strategic Management Journal*, 37(12), 2441-2462. <https://doi.org/10.1002/smj.2462>
- Yilin, Z., Yunjun, Y., & Zhuming, C. (2022). AI, SME Financing, and Bank Digitalization. *China Economic Transition (CET)*, 5(2), 210-241. <https://doi.org/10.3868/s060-014-022-0011-1>

Katkı Oranı Beyanı

Makaleye birinci yazar %36, ikinci yazar %32, üçüncü yazar ise %32 katkıda bulunmuştur.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Esra ÇIKMAZ*

Makale Adı/Article Name

Halkla İlişkilerde Propaganda Kavramı Üzerine Yapılan Çalışmaların Vosviewer ile Bibliyometrik Bir Analizi

A Bibliometric Analysis of Studies on the Concept of Propaganda in Public Relations with Vosviewer

ÖZ

Halkla ilişkiler, kurum ve kuruluşlar ile hedef kitleler arasında fayda sağlayan ilişkiler kurmayı ve sürdürmeyi amaçlayan stratejik bir iletişim sürecidir. Halkla ilişkilerin amacı, kuruluş ile hedef kitlesi arasındaki güveni, inanılabilirliği ve anlayışı artırmak, kuruluşun başarısına ve sürdürülebilirliğine katkıda bulunmaktır. Propaganda, genellikle politik veya ideolojik bir hedefi iletirmek için halkın görüşünü manipüle etmeyi amaçlayan bir iletişim stratejisidir. Halkla ilişkilerin aksine, propaganda genellikle tek taraflıdır ve diyalog yerine ikna etmeyi amaçlar. Halkla ilişkiler ve propaganda, her ikisi de halkın algısını etkilemeyi amaçlayan iletişim stratejileridir, ancak niyetleri, yöntemleri ve etik düşünceleri açısından önemli farklılıklar gösterirler. Bu iki kavram arasındaki farkları anlamak, modern dünyadaki bilgi ve ikna alanındaki karmaşık manzaranın içinde ilerleyen bireyler için son derece önemlidir. Bu çalışmanın amacı, halkla ilişkiler alanında uluslararası yazında yapılan çalışmalarını sistematik bir literatür taramasıyla incelemektir. Bu amaçla Web of Science veri tabanı taranarak başlığında, özetinde veya anahtar kelimelerinde halkla ilişkiler kavramları geçen toplam 3125 çalışma araştırmaya dâhil edilerek bibliyometrik analiz tabii tutulmuştur. Sonuçlar uluslararası yazında 2014 yılından 2022 yılına kadar halkla ilişkiler alanında yapılan çalışmaların her geçen yıl yükselen bir ivmeyle arttığını göstermektedir. Halkla ilişkiler alanında yapılan çalışmalarda en sık kullanılan anahtar kelimeler propaganda, sosyal medya, ideoloji, yanlış bilgilendirme dezenformasyon, ve sahte haberdır. Sonuçlarda ayrıca halkla ilişkiler alanında en fazla atıf alan ülkelerin ABD, Rusya ve Çin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halkla İlişkiler, Propaganda, Bibliyometrik Analiz.

ABSTRACT

The public relations is a strategic communication process that aims to establish and maintain mutually beneficial relationships between organizations and their target audiences. The purpose of public relations is to increase trust, credibility, and understanding between the organization and its target audience, ultimately contributing to the success and sustainability of the organization. ropaganda is generally a communication strategy aimed at manipulating public opinion to advance a political or ideological agenda. Unlike public relations, propaganda generally tends to be one-sided and aims to persuade rather than engage in a dialogue. Public Relations and Propaganda are both communication strategies aimed at influencing public perception, but they differ significantly in their intentions, methods, and ethical considerations. Understanding the differences between these two concepts is crucial for individuals navigating the complex landscape of information and persuasion in the modern world. The purpose of this study is to systematically review the international literature on public relations through a literature search. A total of 3125 studies containing the concept of public relations in their titles, abstracts, or keywords were included for bibliometric analysis by searching the Web of Science database. The results indicate that the studies in the field of public relations have been increasing steadily every year from 2014 to 2022 in the international literature. In studies conducted in the field of public relations, the most frequently used keywords are propaganda, social media, ideology, misinformation, disinformation, and fake news. Additionally, the results show that the countries with the highest number of citations in the field of public relations are the United States, Russia, and China.

Keywords: Public Relations, Propaganda, Bibliometric Analysis.

Extended Summary

Although public relations and propaganda both involve communication strategies aimed at influencing public perception, their main differences lie in their intentions, transparency and ethical considerations. While public relations aims to build positive relationships through transparent and ethical communication, propaganda may involve tactics that involve persuasion rather than honesty. Propaganda is essentially based on a one-way flow of information; However, while there is an effort to make an impact on the target audience, the situation of being influenced by the source and providing its own guidance by taking advantage of the reactions is ignored. Therefore, emotional manipulation is at the forefront and may not always be accurate or even misleading. The message may need to be repeated repeatedly to be effective, but it is not necessarily factual. This is a strategy used to ensure that the message created through propaganda is captured in the public's memory (Ertekin, 2000).

This study presents a comprehensive bibliometric analysis of academic publications based on the concept of propaganda in public relations. This research emphasizes that the phenomenon of propaganda in public relations is examined from a broad perspective and that there are studies focusing on various disciplines, especially in social sciences. The focus of the study emphasizes the importance of understanding the universal nature of public relations and research on integrity in this field. The rapidly developing and expanding structure of the literature necessitated the quantitative analysis of this study and aims to provide a strong theoretical basis for future researchers. This study aims to not only guide the dynamic field of bibliometric analysis, but also go beyond clarifying the quantitative aspects of knowledge in the world of work literature and provide a roadmap for future scientific studies.

A bibliometric analysis was applied as a method in the research. Publication data published on the research topics "Public Relations" and "Propaganda" were used. Data were collected by searching articles indexed by Web of Science. The downloaded data includes the year of publication, author name and institution, keywords, language used, and geographical distribution of these items.

Once the data were downloaded, the VOS method was adopted to show the evolution of research topics and visualize similarities (Van Eck ve Waltman, 2010). VOSviewer software is used to create bibliometric network maps. VOSviewer software is designed with extensive functionalities such as citation analysis, co-citation analysis, keyword co-occurrence analysis, co-authorship analysis and bibliographic linking (Verma ve Gustafsson, 2020).

In this study, 3125 results were obtained the research conducted in the Web of Science database on 20.08.2023 by selecting "all fields" with the keywords "Public Relations", "Propaganda", "Advertising" and "Marketing". It includes studies conducted between 2014 and 2023 by year. The study aims to research qualified content by focusing on publications in the SCI-E, SSCI and ESCI indexes. The data obtained were examined through authors, journals, citations, countries, keywords and institutions and summary analysis.

The data were discovered by applying the bibliometric method in the research. Within the scope of the findings of the research, bibliometric network maps created with VOSviewer software are included. The distribution of publications by year, by field, co-author analysis, number of author citations, country citation analysis, mapped bibliometric matching analysis of keywords and texts are explained in detail with the help of figures.

When the co-authorship relationships of the authors were examined, it was seen that 25 names were combined with 157 connections. It was concluded that the most cited authors are Emilio Ferrara, Robert Gorwa and David Yanagizawa-Drott. Although these authors are among the most cited, they have not been found to be among the most connected. In the analysis performed according to the criterion of at least 1 citation, 16 clusters and a total of 8704 links were identified, and the most cited authors were revealed to be Emilio Ferrara, Robert Gorwa and David Yanagizawa-Drott. In this analysis, in terms of link strength, Ruben Enikolopov, Maria Petrova and Ekaterina Zhuravskaya are in the top three with a total link strength of 44.

In the analysis made according to the citations received by the countries, 14 clusters and a total of 183 connection strengths were obtained over 71 observation units. The countries with the most citations were determined as the United States (USA), England (England) and China (China). In terms of total connection power, the United States ranks first, China ranks second, and England ranks third. It has been determined that the first three rows in terms of the number of works are not the same as the connection strength. In terms of total connection strength, Finland is in the top three with 6 connection strength, China and France are in the top three with 5 connection strength.

When the most frequently used keywords in publications about Public Relations were examined, it was seen that the concepts of propaganda, social media and ideology came to the fore. In terms of total connection strength, it has been determined that propaganda is the strongest expression in the themes of public relations and propaganda.

Based on this result, it can be recommended that businesses and public institutions use propaganda effectively to convey public relations messages to large audiences and interact with people. As a result of bibliographic matching analysis, 22 different clusters, 5083 connections and a total connection strength of 7822 were obtained. The publications with the most bibliographic matches were found to be Gorwa (2019), Yanagizawa-Drott (2014) and Adena (2015).

It can be stated that these analyzes examine various dimensions of the literature in the field of public relations and shed light on different aspects of this field. It is thought that factors such as collaboration of authors, citations, country-based interactions, keywords and bibliographic matches provide important data to understand and examine the developments in the field of public relations and propaganda, and will guide sector employees and academics who will conduct research and studies in this field.

Giriş

Halkla İlişkiler kişinin, şirketin veya kuruluşun genel algısını şekillendirmek ve olumlu bir itibar oluşturmak için çeşitli iletişim stratejilerini kullanan bir meslek dalıdır. Bu disiplin, hedef kitlelerle etkileşim kurarak, medya ilişkilerini yöneterek, kriz durumlarını ele alarak ve toplumla iletişim kurarak organizasyonun veya bireyin itibarını güçlendirmeye odaklanmaktadır. Halkla ilişkiler, kuruluşların ve bireylerin toplumda anlamlarını istedikleri mesajları yönetmelerine yardımcı olmaktadır. Bu durum, olumlu bir marka imajı oluşturmak, güven inşa etmek ve hedef kitlelerle sağlıklı iletişim kurmak için önemli olduğu gibi iyi bir itibar, müşteri sadakati, iş ortaklıkları ve toplum desteği gibi bir dizi avantaj sağlamaktadır. Propaganda ise mesajın öncelikle mesajı iletenin çıkarlarına hizmet etmeyi amaçladığı bir iletiyi ısrarla vurgulamaktadır (Sabuncuoğlu, 2004).

Halkla ilişkiler, halkın görüşlerini etkilemek ve başkalarının inançlarını manipüle etmek amacıyla bilgi yayılması olarak da tanımlanabilir. Bilginin bir izleyiciye veya bireye iletilmesinin birçok yolu vardır. Okul öğretmenleri öğrencilerine doğru bilgi vermeye çalışırken, televizyon haberleri de benzer bir hizmeti izleyicilerine sunmaya çalışır. Propagandayı bu tür faaliyetlerden farklı kılan şey, bilgi kalitesi ve kullanım şeklidir. Propaganda, iletişim araçlarını - radyo, televizyon, gazeteler ve dergiler - kitlelere ulaşmak için kullanır. Bu tür bir izleyici geri dönüş yapamaz, sadece onay veya ret gösterebilir (Erdoğan, 2006).

Çoğu akademik yazar, halkla İlişkilerin manipülatif iletişim olduğunu ya da onu propaganda ile karıştırdıklarını belirtmektedir. Bir İngiliz halkla İlişkiler uzmanı, bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Bazıları tarafından propaganda olarak algılanan şey, diğerleri tarafından halkla ilişkiler olarak adlandırılır”. Bazı yorumcular, amaç veya uygulama açısından ikisi arasında hiçbir fark görmemektedir. Halkla İlişkiler ve propaganda ilişkili kavramlardır, ancak farklı amaçlara ve etik düşüncelere sahiptir. İkisi de halkın algısını etkilemeyi amaçlayan iletişim stratejilerini içerir, ancak niyet, şeffaflık ve etik temeller açısından farklılık gösterirler. Halkla ilişkilerin temel amacı, bir kuruluş ile halk, müşteriler, çalışanlar ve yatırımcılar gibi çeşitli paydaşlar arasında olumlu bir ilişki kurmak ve sürdürmektir. Halkla ilişkiler, kuruluşun itibarını dürüst ve şeffaf iletişim yoluyla yönetme ve artırma sürecini içerir. Propaganda ise genellikle

halkın görüşünü manipüle etmek ve belirli bir gündemi desteklemek amacıyla bilgi veya fikirlerin yayılmasıyla ilişkilidir. Propaganda, muhtemelen taraflı veya yanıltıcı bilgiler içererek ve insanları belirli bir bakış açısını benimsemeye veya belirli bir nedeni desteklemeye ikna etmeyi amaçlamaktadır. Halkla ilişkiler iletişiminde genellikle şeffaf ve dürüst olması beklenir. Sıkça olumlu haberlerin paylaşılması, krizlerin yönetilmesi ve halkla iletişim kanallarının açık tutulması gibi unsurları içerir. Güven, halkla ilişkilerde önemli bir unsurdur ve ilişkileri oluşturmak ve sürdürmek için güvenilirlik hayati öneme sahiptir. Propaganda aldatıcı ve manipülatif olabilir, genellikle bilgiyi kontrol etme ve algıları şekillendirme taktikleri kullanarak dengeli bir bakış açısı sunmaksızın hareket eder. Hedeflerine ulaşmak için duygusal çekiciliklere, gerçeklerin seçmeli sunumlarına veya hatta yanlış bilgilere dayanabilir. Propagandada şeffaflık bir öncelik değildir ve vurgu dürüstlükten ziyade ikna etmeye yöneliktir (Sabuncuoğlu, 2004).

Özetle, halkla ilişkiler ve propaganda faaliyetlerinin her ikisi de halkın algısını etkilemeyi amaçlayan iletişim stratejilerini içermesine rağmen, temel farkları niyetlerinde, şeffaflıkta ve etik düşüncelerde yatmaktadır. Halkla ilişkiler, şeffaf ve etik iletişim yoluyla olumlu ilişkiler kurmayı amaçlarken, propaganda ise ikna etmeyi önceliklendiren taktikler içerebilir ve bazı durumlarda şeffaflıktan uzaklaşabilir (Erdoğan, 2006).

Bu çalışma, halkla ilişkilerde propaganda konusunda yapılan yayınların detaylı bir şekilde araştırılmasına olanak sunmaktadır. Dolayısıyla bu konuda bibliyometrik bir analiz yapılmıştır. Bu çalışmada halkla ilişkilerde propaganda olgusunun geniş bir perspektifle incelendiğini ve özellikle sosyal bilimlerdeki çeşitli disiplinlerde yoğunlaşan araştırmaların varlığını vurgulamaktadır. Çalışmanın odak noktası, halkla ilişkilerin evrensel doğasının anlaşılması ve bu alandaki bütünlüğe yönelik araştırmaların önemine vurgu yapmaktadır. Literatürün hızla gelişen ve genişleyen yapısı, bu çalışmanın niceliksel analizini zorunlu kılmış ve gelecekteki araştırmacılara güçlü bir teorik temel sağlama amacını taşımaktadır. Bu çalışma, bibliyometrik analizin dinamik alanına rehberlik etmekle kalmayıp aynı zamanda çalışma dünyası literatüründeki bilgi birikiminin nicel yönlerini açıklığa kavuşturmanın ötesine geçerek, gelecekte yapılacak çalışmalar için bir rehber niteliği taşıyacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde halkla ilişkiler, propaganda kavramları ile halkla ilişkilerde propaganda konusu açıklanmaktadır.

1.1. Halkla İlişkiler

Halkla ilişkiler, kurum ve kuruluşların toplum ile bütünleşme yönündeki çabalarını kapsayan bir kavramdır (Sabuncuoğlu, 2004). Halkla ilişkiler çalışmaları; eğilimleri analiz etme, gelecekteki sonuçları öngörme, kuruluş liderlerine danışmanlık yapma ve hem kuruluşların hem de kamu yararına yönelik planlı faaliyet programlarını uygulama sanatı ve sosyal bir bilimdir (Schukies, 1998). Halkla ilişkiler, kamu tutumlarını araştıran ve ardından kamudan anlayış ve kabul elde etmeyi amaçlayan iletişim programlarını planlayan ve uygulayan bir yönetim fonksiyonu olarak kabul edilir. Bu çalışmaların belirgin amacı, hedef kitleler tarafından kabul görmek; kabul görmenin bir sonucu olarak da toplumda belirli bir itibara sahip olmaktır. Gerçekte, kabul görmenin sonucu olduğu gibi, aynı zamanda sebebi de itibardır (Karatepe, 2008).

Erdoğan (2006)'a göre; halk bir örgüt olarak kabul edilirse, örgütün ilişkisinde tanımladığı birimler halkla ilişkiler kavramını tanımlamaktadır. İlişki ise en azından iki tarafı içeren amaçlı faaliyetle kurulan ve yürütülen, geçici ya da sürekli, gerektiğinde tekrarlanabilen ve desteklenen, farklı yoğunlukta ki düşünce, duygu, tutum inanç taşıyan bağlıdır.

Halkla ilişkiler, belirli kitlelerle dürüst ve sağlam ilişkiler kurmayı ve geliştirmeyi amaçlamakta ve tepkileri değerlendirerek tutumlarını şekillendirmeyi ve böylece karşılıklı yarar sağlayan ilişkileri sürdürmek için planlı çabalardan oluşan bir süreçtir (Asna, 1993).

Halkla ilişkiler kavramsal çerçevesinde, ilişki veya iletişim olarak sıkça karşılaşılan ortak bir olgu olarak tarihsel süreç boyunca halkla ilişkiler modellerinin gelişmesine yol açmıştır. İletişim

bilimi genel olarak birçok iletişim modelini tanımlamıştır ve iletişim süreciyle ilgili çalışmalar antik çağlara kadar uzanmaktadır. Aristoteles, retorik üzerine yaptığı çalışmalarda iletişimi doğrusal bir işleyiş süreci olarak tanımlamıştır. Onun modeline göre, iletişim süreci konuşmacı, konuşma, ortam, izleyici ve etki olmak üzere beş temel ögeyi içermektedir. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde, iletişim sürecine bilimsel bir bakış açısı getirilmiş ve teknik gelişmelerle birlikte bu bakış açısı günümüzde de devam etmektedir (Güngör, 2020).

1.2. Propaganda

Propaganda kelimesi, Latince "propagare" kökünden türemiştir ve bir bahçıvanın yeni bitkiler elde etmek amacıyla toprağa taze bir bitkinin sürgünlerini dikmesini ifade eder (Brown, 1992). 1930'larda, Amerikalı iletişim teorisyeni Harold Laswell, propaganda üzerine ilk bilimsel çalışmaları başlatarak, propagandayı insan eylemlerini etkileme teknikleri aracılığıyla geniş bir yelpazedeki yazılı, sözlü ve görsel temsillerin manipülasyonu olarak tanımlamıştır (Torun, 2016). Propagandanın tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Orta Amerika'da Aztek ve Maya gibi kültürlerde ve Mısır'da, yöneticiler halka güç ve kutsallıklarını kanıtlamak için belirli semboller ve ikonlar kullandılar. Sümer, Babil ve Asur gibi medeniyetlerde bulunan görkemli anıtlar, kuleler ve binalar da Yunan medeniyetinin ortaya çıkışına kadar propaganda amaçlı kullanılmıştır. Propaganda'nın temel amacı ikna etmektir. Bir propagandacının temel hedefi, tüm olanakları kullanarak bir bireyi veya genellikle bir kitleyi belirli bir fikir veya düşünce konusunda etkilemektir, ikna etmek veya ikna etmemektir. Propagandanın diğer bir amacı, karşı tarafın yeni bir tutum geliştirmesini, mevcut tutumunun şiddetini artırmasını veya mevcut tutumunu değiştirmesini sağlamaktır (Armağan, 1999).

Propagandanın temel özellikleri arasında, aynı anda hem bireye hem de geniş bir kitleye hitap edebilme yeteneği önemli bir rol oynar. Propagandacı, kitleye seslenirken içerisindeki bireyi dışlamamalıdır, çünkü bu, başarılı bir propaganda stratejisinin temel taşlarından biridir. Propaganda, bütüncül bir nitelik taşıdığı için, kitleye seslenirken zıt temaları kullanmak genellikle istenmeyen sonuçlara yol açabilir. Bu nedenle, temel bir fikir veya düşünce, çeşitli iletişim araçları kullanılarak bütün olarak sunulmalıdır. Propaganda, genellikle etkili olabilmesi için istikrarlı ve uzun soluklu bir yaklaşım benimsemelidir. Ancak bazı özel durumlar haricinde, kısa süreli propagandalar genellikle istenilen etkiyi sağlamada zayıf kalabilir. Propaganda, örgütlü bir yapıya sahip olmalı ve propagandacı da bu örgütlenmiş yapının içinde sistemli bir şekilde hareket etmelidir. Bu sayede propaganda hedeflerine daha planlı bir şekilde ulaşmak mümkün olabilir. Propaganda, bireyin eyleme geçmesini teşvik edecek veya eyleme kendiliğinden katılmasını sağlayacak stratejileri içermelidir. Propagandacı, hedef kitlenin psikolojisini iyi anlamalıdır, çünkü bu anlayış, propagandadaki çabalarının daha etkili olmasına katkı sağlar. Ayrıca, propaganda uygulama zamanı ve bu zamanın özellikleri de dikkatlice değerlendirilmelidir. Başarılı bir propaganda için öne çıkarılması gereken bazı stratejik unsurlar vardır. Bu unsurlar, propagandacının kullandığı araçlar arasında yer alır ve bunlar arasında en kritik olanlar tanıklık ve "halktan biri" kavramlarıdır. Propagandacı, kendi propaganda çabalarında saygın kişilerin desteğini kullanarak avantaj sağlamayı hedefler. "Halktan biri" kavramı ise özellikle kitleler üzerinde etkili bir rol oynar. Halk, bazı politik figürlerde kendi yaşam tarzlarına benzer özellikler gördüğünde, onlara daha yakın hisseder. Bu durum özellikle seçim zamanlarında politikacıların halkla iç içe olmalarında belirgin bir şekilde gözlemlenebilir. Özetle, propagandacının hedef kitlenin özelliklerini, sosyolojik ve psikolojik yapısını, geleneklerini bilmeksizin girişeceği propaganda çabalarında başarılı olma olasılığı oldukça düşüktür (Gürgen, 1990).

1.3. Halkla İlişkilerde Propaganda

İnsanların bir arada yaşamaya başlamasıyla birlikte, mülk sahibi olan yönetimde yer almak isteyen bir sınıfın, halk tabakasını manipüle ederek kendi görüşlerini benimsetme amacıyla kullandığı propaganda, duygusal söylemler ve sürekli tekrarlarla belli davranışları özendirmeyi amaçlayan örgütlenmiş bir çabadır. Propaganda, temelde tek yönlü bir bilgi akışına dayanır; ancak hedef kitle üzerinde etki bırakma çabası bulunurken, kaynaktan etkilenme ve tepkilerden

faidalanarak kendi yönlendirmesini sağlama durumu göz ardı edilir. Bu nedenle, duygusal manipülasyon ön plandadır ve her zaman doğru olmayabilir, hatta yanıltıcı olabilir. Mesajın etkili olması için sürekli tekrar edilmesi gerekebilir, ancak bu, gerçeğe dayalı olma zorunluluğu taşımaz. Bu durum, propaganda aracılığıyla oluşturulan mesajın halkın belleğinde yer edinmesini sağlamak için kullanılan bir stratejidir (Ertekin, 2000).

Bazı yazarlara göre, tekrarın önemli olması, kitleye dâhil olan bireylerde şartlı tepkilerin oluşması için aşırı telkinin etkilerini yumuşatma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Uzun süre ve tekdüze bir şekilde tekrarlanan güçlü uyarılar, bir tür yüksek dozda uyuşturucu etkisi yaratarak, bireyin uysal bir nesne durumuna dönüşmesine ve verilen talimatlara itaat etmesine neden olabilir (Bıçakcı, 2004).

Egemen güçlerin varlığını hissettirmek amacıyla kullandığı propaganda, tarihi süreç içinde toplumsal, siyasi, sosyal ve teknolojik alanlarda yaşanan hızlı değişimler sonucunda özellikle çoğulcu yapıya sahip ülkelerde halk üzerinde etkisini kaybetmeye başlamıştır. Bu durum, ikna ve cezaya dayalı farklı faaliyet alanlarının gelişmesini zorunlu kılmıştır. İşte bu nedenle, halk ve ilişkilerde ortaya çıkan değişim, propagandanın ayrılarak temel noktada farklılaşmıştır. Çoğulcu yapıya sahip ülkelerde propaganda gerçekleştirilmemesinin bazı nedenleri bulunmaktadır; en önemli neden, bu tür toplumlarda kitle iletişim araçlarının tek elden yönetilememesi durumudur. Çoğulcu toplumlarda, mesajların bir elden kontrol edilmesi kolaylıkla başarılabilir. Propaganda, genellikle birçok farklı kaynaktan gelen ve aynı niteliği taşıyan mesaj bombardımanı ile başlamaktadır. Propaganda, tartışma ve duraksamaya yer vermeyen bir iletişim biçimidir; halkın farklı perspektiflere ulaşmasını engelleyen bir şekilde tasarlanmıştır. Bu tür iletişimde bireyin tepkilerini belirleyen açıklama yolları kapalı tutulur ve belleğine yerleştirilen kavramlarla propaganda amaçlarına uygun davranmaya hazır hale getirilir. Bireyin algılaması baskı altında tutularak yönlendirilir. Çoğulcu toplumlarda, farklı kaynaklardan gelen mesajlar içerik açısından farklılık gösterir, bu da kitleler üzerinde etkilerini azaltır. Çok yönlülük ve çok seslilik, halkın yanılığa düşmesini önleyen bir tür sigorta işlevi görür. Bu nedenle, çoğulcu toplumlarda, propagandanın etkili bir şekilde uygulanması zordur (Kazancı, 1997).

Halkla ilişkiler ve propaganda, genellikle devletin topluma belirli bir ideolojiyi benimsetme veya mevcut ideolojiyi sürdürme amacını taşıyan teknikler olarak bir araya gelir. Ancak halkla ilişkiler, çevreyi etkileme yöntemleri açısından farklılık gösterir ve örgütün belleğini genişletme, halkın sorunlarının çözümünü kolaylaştırma gibi ek amaçlar da içerir. Bunun yanı sıra halkla ilişkilerde hedeflenen mesajın kitlelere iletilmesi kimi zaman propaganda ile benzerlik taşır çünkü aynı kitle iletişim araçları kullanılarak gerçekleştirilir (Kazancı, 1997; Asna, 1988).

2. Metodoloji

Araştırmada bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, bir konuda ortaya çıkan tanımlayıcı ve analitik değişimleri belirlemek, konuyla ilgili yayımlanan makale portföyünü karakterize etmek, potansiyel araştırma boşluklarını ve yönlerini belirlemek amacıyla mevcut literatürdeki eğilimleri istatistiksel yöntemlerle inceleyen bir araştırma alanını kapsamaktadır (Wang vd., 2016; Safitri ve Afandi, 2023).

Bu çalışmada, "Halkla İlişkiler" ve "Propaganda" araştırma konularında yayınlanmış yayın verileri kullanılmıştır. Veriler, "Web of Science" tarafından dizine eklenen makaleler araştırılarak toplanmıştır. İndirilen veriler yayın yılı, yazar adı ve kurumu, anahtar kelimeler, kullanılan dil ve bu öğelerin coğrafi dağılımını içermektedir.

Veriler indirildikten sonra araştırma konularının gelişimini göstermek ve benzerlikleri görselleştirmek için VOS yöntemi benimsenmiştir (VanEck ve Waltman, 2010). VOS viewer yazılımı, bibliyometrik ağ haritaları oluşturmak için kullanılır. VOSviewer yazılımı, atıf analizi, birlikte atıf analizi, anahtar kelime birlikte görülme analizi, ortak yazarlık analizi ve bibliyografik bağlantı gibi geniş işlevselliklere sahip olarak tasarlanmıştır (Verma ve Gustafsson, 2020).

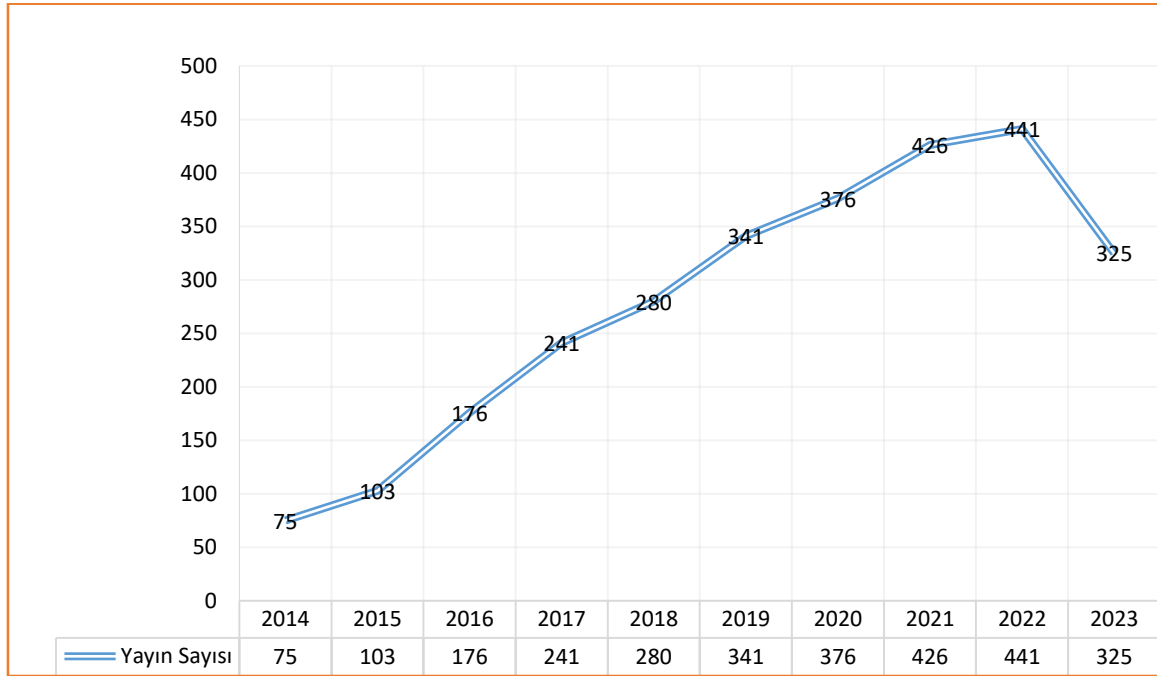
Bu çalışma, 20.08.2023 tarihinde “Halkla İlişkiler”, “Propaganda”, “Reklam” ve “Pazarlama” anahtar sözcükleriyle “Web of Science” veri tabanında yapılmıştır. Araştırma 2014 ile 2023 yılları arasında yapılan çalışmaları içermektedir. Araştırma, SCI-E, SSCI ve ESCI indekslerinde bulunan yayınlara odaklanmıştır. Ulaşılan veriler yazarlar, dergiler, atıflar, ülkeler, anahtar sözcükler, kurumlar ve özet analizler üzerinden incelenmiştir.

3. Bulgu ve Tartışmalar

Araştırmanın bu bölümünde VOSviewer yazılımı ile oluşturulan bibliyometrik ağ haritalarına yer verilmiştir. Yayınların yıllara göre dağılımları Şekil.1’de yer almaktadır.

3.1. Yayınların Yıllara Göre Dağılımı

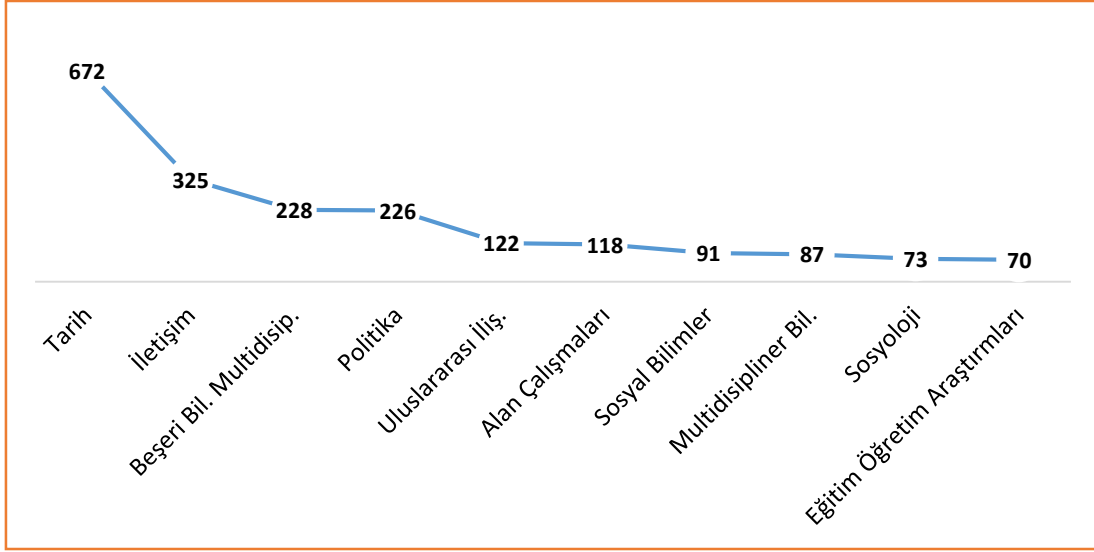
Yayınların yıllara göre dağılımları incelendiğinde; 2014 yılında Halkla İlişkiler alanı ile ilgili 75 makale, 2015 yılında 103 makale, 2016 yılında 176 makale, 2017 yılında 241 makale, 2018 yılında 280 makale, 2019 yılında 341 makale, 2020 yılında 376 makale, 2021 yılında 426 makale, 2022 yılında 441 makale ve 2023 yılında ise 325 makale bulunmuştur. 2023 yılındaki makale sayısının bir önceki yıla göre daha az oluşu dikkat çekicidir.

Şekil 1. Yayınların Yıllara Göre Dağılımı

3.2. Yayınların Alanlara Göre Dağılımı

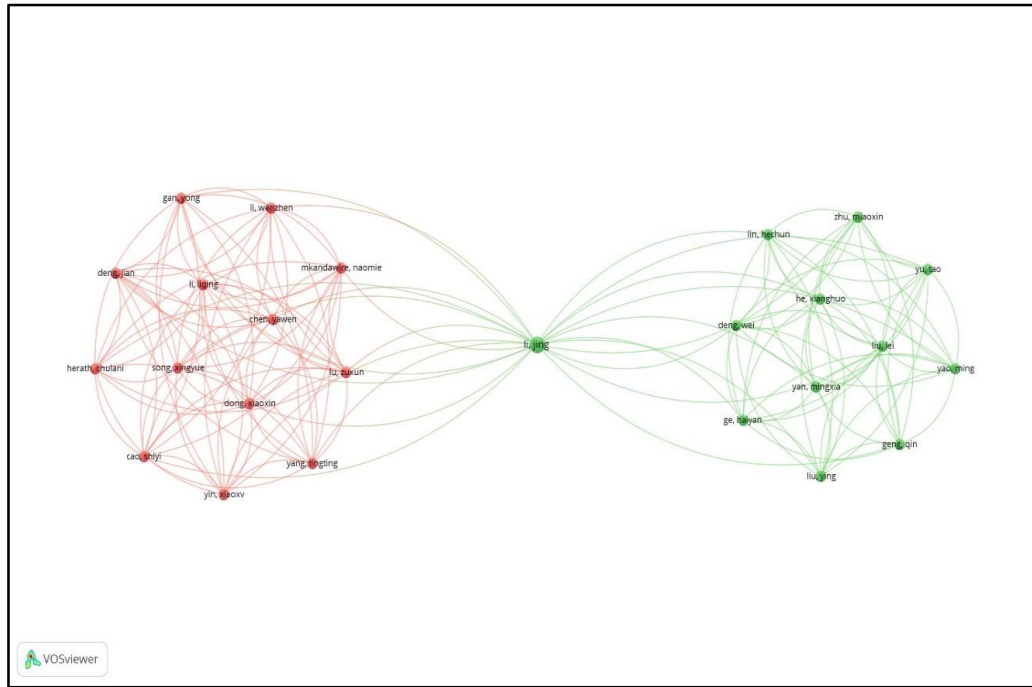
Yayınların alanlara göre dağılımları incelendiğinde en fazla “Tarih” alanında yayın yapıldığı Şekil 2.’de görülmektedir. Bunu sırası ile 325 yayın ile “İletişim”, 228 yayın ile Beşeri Bilimler, 226 yayın ile “Politika”, 122 yayın ile “Uluslararası İlişkiler”, 118 yayın ile “Alan Çalışmaları”, 91 yayın ile “Sosyal Bilimler”, 87 yayın ile “Multidisipliner”, 73 yayın ile “Sosyoloji” ve 70 yayın ile “Eğitim Öğretim Araştırmaları” izlemektedir.

Şekil 2. Yayınların Alanlara Göre Dağılımı

3.3. Ortak Yazar Analizi

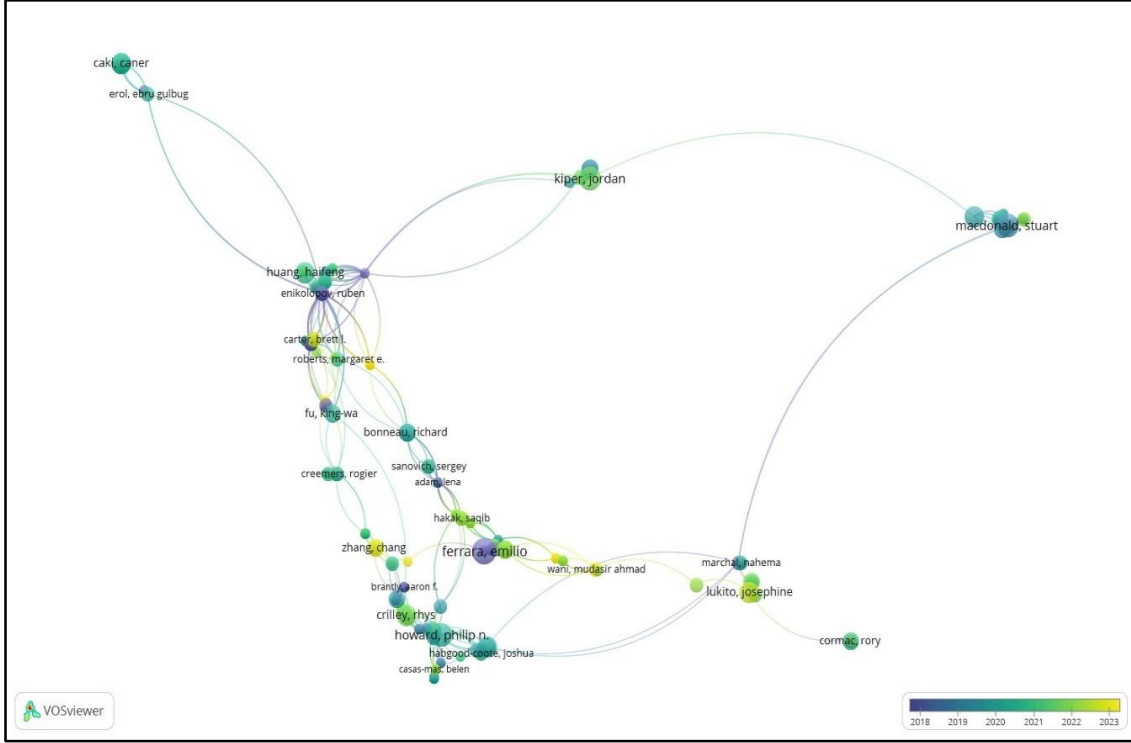
Yazarların, ortak yazarlık analizi kriterine göre, en fazla bağlantılı ve iş birliği yapan yazarları tespit etmek amacıyla en az 1 yayın ve en az 1 atıf kriteri belirlenerek ağ haritası oluşturulmuştur. Aralarında en yüksek bağlantı bulunan isimler arasında yapılan analize göre 2 kümede birleşen 25 isim ve toplam 157 bağlantı tespit edilmiştir. En çok atıf alan yazarların 302 atıf ile Emilio Ferrara, 232 ile Robert Gorwa ve 224 atıf ile David Yanagizawa-Drott olduğu ve toplam bağlantı gücü yönünden sırasıyla 24 bağlantı ile Jing Li, 23 bağlantı ile Juan Wang ve 18 bağlantı ile Yan Zhang olduğu ve en çok atıf alan yazarların en bağlantılı yazarlar arasında olmadığı görülmektedir. En çok eser üreten yazarlar da sırasıyla 7 eser ile Alexander Fedorov, 6 eser ile Cuixia Li, Emilio Ferrara, Anastasia Levitskaya ve A. Egor Fedosow'dur. Görüldüğü gibi en çok atıf alan Emilio Ferrara aynı zamanda en çok eser üreten yazarlar arasında da bulunmaktadır.

Şekil 3. Yazarlar Arası İş Birliğini Gösteren Ortak Yazar Bağları

3.4. Yazar Atıf Sayısı

Atıf sayısını tespit etmek için ağların toplamda 16 küme, 8704 bağlantı ve toplam bağlantı gücü 1007 olarak bulunmuştur. En fazla atıf alan sırasıyla ilk üç yazar sırası ile ; 302 atıf ile Emilio Ferrar, 232 Robert Gorwa ve 224 atıf ile David Yanagizawa-Drott olduğu görülmektedir. Toplam bağlantı gücü yönünden Ruben Enikolopov, Maria Petrova ve Ekaterina Zhuravskaya 44 toplam bağlantı gücü ile ilk üçte yer almaktadır. Bununla birlikte en çok atıf alanlar içinde en çok yayın üreten ilk üç yazar sırasıyla 7 yayın ile Alexander Fedorov, 6 yayın ile Emilio Ferrara ve Anastasia Levitiskaya gelmektedir. Görüldüğü gibi Emilio Ferrar hem atıf hem de yayın sayısı yönünden ilk üç arasında bulunmaktadır.

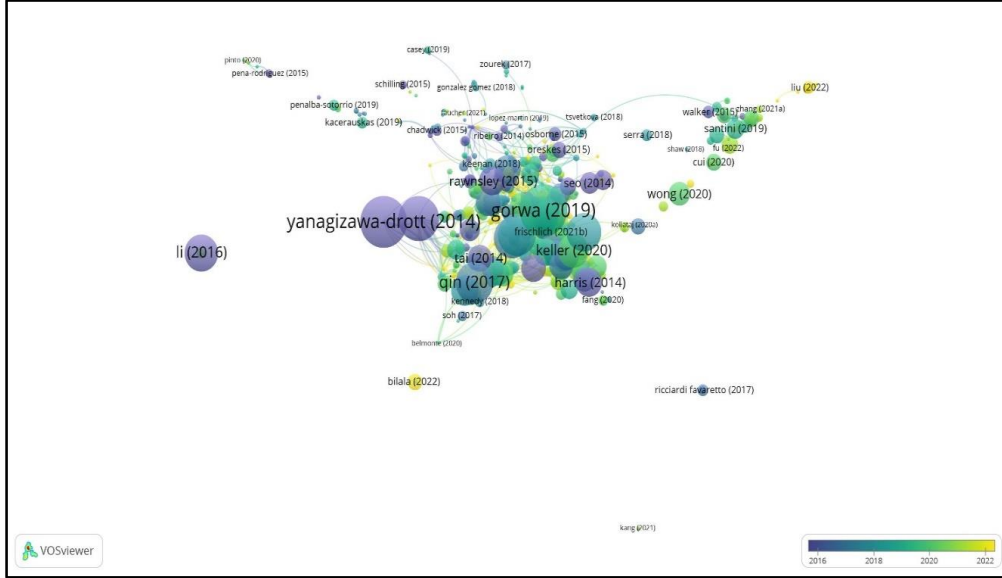
Şekil 4. Yazarların Atıf Bağları

3.5. Ülke Atıf Analizi

Ülkelerin yayınlarının menşei ülkelerine göre aldığı atıflara ilişkin ağ haritası oluşturmak için bir ülkenin en az 1 eser yayınlaması ve 1 atıf alması kriteri kullanılarak 71 farklı ülke birimi üzerinde analizler uygulanmıştır. Gerçekleştirilen analizler sonucunda 14 ayrı küme, 183 bağlantı ve toplam bağlantı gücünün 529 olduğu tespit edilmiştir. Atıf alan ülkeler arasında en yüksek atıf alanlar sırasıyla 2738 atıf ile Amerika Birleşik Devletleri (USA), 1827 atıf ile İngiltere (England) ve 1504 atıf ile Çin (China) ilk üçte yer almaktadır. Türkiye bu sıralamada 71 ülke arasında 21 atıf ile 43. sırada bulunmaktadır. Toplam bağlantı gücü açısından ise 6 bağlantı gücü ile Finlandiya, 5 bağlantı gücü ile Çin ve Fransa ilk üçte yer almaktadır. Ülke bazında eser sayılarına bakıldığında ise en fazla yayını olan ülkeler sırasıyla 334 yayını ile Rusya, 198 yayını ile A.B.D. ve 193 yayını ile İngiltere ilk üçte yer alırken, 48 yayını ile Türkiye 9. sırada yer almaktadır.

3.7. Metinlerin Bibliyometrik Eşleşme Analizi

Bu çalışmada en az 1 atıf almış eserler seçilmiştir. Yapılan analiz sonucunda 22 farklı küme tespit edilmiş, toplamda 5083 bağlantı ve 7822 toplam bağlantı gücü elde edilmiştir. En yüksek bibliyografik eşleşmeye sahip yayınlar Gorwa (2019) tarafından 2328 alıntı, Yanagizawa-Drott (2014) tarafından 224 alıntı ve Adena (2015) tarafından 172 alıntı ile gerçekleştirilmiştir. Toplam bağlantı gücü açısından ise 323 ile Roberts (2022), 170 ile Habgood-Coote (2019) ve 166 ile Carter (2022) eserleri en yüksek değerlere sahip olarak görülmüştür.

Şekil 7. Eserlerin Bibliyografik Eşleşme Bağları

Sonuç ve Öneriler

Araştırma kapsamında analizlerden elde edilen verilere dayanarak genel bir çıkarım yapmak mümkündür. Yazarların ortak yazarlık ilişkileri incelendiğinde; 25 ismin 157 bağlantı ile birleştiği görülmüştür. Bu alanda en çok atıf alan yazarların Emilio Ferrara, Robert Gorwa ve David Yanagizawa-Drott olduğu tespit edilmiştir. Bu yazarların en fazla atıf alan yazarlar arasında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. En az 1 atıf kriterine göre yapılan analizde 16 küme ve toplamda 8704 bağlantı tespit edilmiştir. En çok atıf alan yazarların yine Emilio Ferrara, Robert Gorwa ve David Yanagizawa-Drott olduğu ortaya çıkmıştır. Bu analizde bağlantı gücü açısından ise Ruben Enikolopov, Maria Petrova ve Ekaterina Zhuravskaya 44 toplam bağlantı gücü ile ilk üçte bulunmaktadır.

Ülkelerin aldığı atıflara göre yapılan analiz incelendiğinde; 71 gözlem birimi üzerinden 14 küme ve toplamda 183 bağlantı gücü elde edilmiştir. En fazla atıf alan ülkeler, Amerika Birleşik Devletleri (USA), İngiltere (England) ve Çin (China) olarak belirlenmiştir. Toplam bağlantı gücü açısından da yine ilk sırada Amerika Birleşik Devletleri ikinci sırada Çin ve üçüncü sırada İngiltere yer almaktadır. Eser sayısı yönünden ilk üç sıra bağlantı gücü ile aynı olmadığı tespit edilmiştir. Toplam bağlantı gücü açısından 6 bağlantı gücü ile Finlandiya, 5 bağlantı gücü ile Çin ve Fransa ilk üçte yer almaktadır.

Halkla İlişkiler ile ilgili yapılan yayınlarda en sık kullanılan anahtar kelimelerin; propaganda, sosyal medya ve ideoloji kavramları olduğu belirlenmiştir. Toplam bağlantı gücü yönünden halkla ilişkiler ve propaganda temalarında propagandanın en güçlü ifade olduğu tespit edilmiştir.

Ulaşılan bu sonuca dayanarak kurum ve kuruluşların halkla ilişkiler mesajlarını geniş kitlelere iletebilme ve kişilerle etkileşime geçebilmek için propagandayı etkin bir şekilde kullanmaları önerilebilir.

Bibliyografik eşleşme analizi sonucunda ise 22 farklı küme, 5083 bağlantı ve toplamda 7822 bağlantı gücü elde edilmiştir. En fazla bibliyografik eşleşme olan yayınların ise Gorwa (2019), Yanagizawa-Drott (2014) ve Adena (2015) tarafından çalışıldığı tespit edilmiştir.

Bu analizlerin halkla ilişkiler alanındaki literatürü detaylı olarak incelediğini söylemek mümkündür. Yazarların iş birliği, atıf alımı, ülke bazlı etkileşimler, anahtar kelimeler ve bibliyografik eşleşmeler gibi faktörler, halkla ilişkiler ve propaganda konusunda bu alandaki sektör çalışanlarına ve araştırma yapacak akademisyenlere genel bir kanı oluşturacağı, bu konu hakkındaki mevcut durumun kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesinin literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Armağan, A. (1999). Siyasal Bir İletişim Türü Olarak Propaganda. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 9, 417-426.
- Asna, M. A. (1993). Public Relations: Temel Bilgiler, İstanbul, Der Yayınları.
- Bıçakçı, İ. (2002). İletişim ve Halkla İlişkiler, Mediacat Yayınları, Ankara.
- Brown, J. A. C. (1992). Siyasal Propaganda. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Ertekin, Y. (2000). Halkla İlişkiler, Yargı Yayınları, Ankara.
- Erdoğan, İ. (2006). Teori ve Pratikte Halkla İlişkiler, Yargı Yayınları, Ankara.
- Güngör, N. (2020), İletişim Kuramlar ve Yaklaşımlar, Ankara, Siyasal Kitabevi.
- Gürgen, Haluk. (1990). "Propaganda". *Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(8), 135-157.
- Karatepe, S. (2008). İtibar Yönetimi: Halkla İlişkilerde Güven Yaratma, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(23), 77-97.
- Kazancı, M. (1997). Kamuda ve Özel Sektörde Halkla İlişkiler, Turhan Kitapevi.
- Sabuncuoğlu, Z. (2004). Halkla İlişkiler, Aktüel Yayınları, İstanbul.
- Safitri, A., ve Afandi, Y.M. (2023). Trends of Halal Industry Research: A Bibliometric Analysis. *Jurnal Ekonomi Syariah Teori dan Terapan*, 10(6), 605-619.
- Schukies, G. (1998). Halkla İlişkilerde Müşteri Memnuniyetine Dönük Kalite, (Çeviren: Ahmet ÜNVER) IPRA – Uluslararası Halkla İlişkiler Derneği / Halkla İlişkiler Danışmanları Derneği (HDD) Altın Kitap- Sayı: 10, Rota Yayınları.
- Wang, S., Li, Q., Fang, C., ve Zhou, C. (2016). The Relationship Between Economic Growth, Energy Consumption, and CO2 Emissions: Empirical Evidence From China. *Science of the Total Environment*, 542, 360-371.
- Van Eck, N., ve Waltman, L. (2010). Software Survey: Vosviewer, a Computer Program for Bibliometric Mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523-538.
- Verma, S., ve Gustafsson, A. (2020). Investigating the Emerging COVID-19 Research Trends in the Field of Business and Management: A Bibliometric Analysis Approach. *Journal of Business Research*, 118, 253-261.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Veysi SEVİNÇLİ*, Hami AKMAN**

Makale Adı/Article Name

Tarama Sözlüğü ve Azerbaycan Türkçesindeki Ortak Deyimler

Scanning Dictionary And In Azerbaijan Turkish Common Idioms

ÖZ

Tanımlarıyla Tarama Sözlüğü, Anadolu sahasında 13. ve 19. yüzyıllar arasında yazılmış, Türkçe eserlerden derlenmiş Türkçe kelimeleri ihtiva eden tarihi bir sözlüktür. Bu sözlükteki kelimelerin bazıları günümüze ulaşmadan kullanımdan düşmüşken bazıları az ya da çok ses ve şekil değişikliklerine uğrayarak varlığını hâlen sürdürmektedir. Kelimelerin birçoğu da günümüzde ses, şekil ve anlam değişikliğine uğramadan olduğu gibi kullanılmaktadır. Bu sözlükte dikkat çekici yönlerden biri de deyimlerin ayrı madde başı olarak verilmesidir. Bu da deyimlere ulaşma noktasında kolaylık sağlamaktadır. Deyimlerin kalıplaşmış söz dizileri olması, onların değişime uğramadan uzun yıllar kullanılmasını sağlamıştır. Bu yönüyle diller arası söz varlığı çalışmalarında deyimler önemli bir yere sahip olmuşlardır. Bu çalışmada, deyimlerin bu yönünden faydalanılarak Tarama Sözlüğü ve Azerbaycan Türkçesinde kullanılan ortak deyimler tespit edilmeye çalışılmıştır. Azerbaycan Türkçesi, 13. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar genelde Eski Anadolu Türkçesi olarak adlandırılan dönem içerisinde varlığını sürdürmüştür. Daha sonra bağımsız bir yazı dili olarak kullanımını devam ettirse de gerek Eski Anadolu Türkçesi, gerek onun devamı olan Osmanlı Türkçesi ve gerekse de Türkiye Türkçesiyle olan benzerliklerini büyük oranda korumuştur. Tarama Sözlüğü ve Azerbaycan Türkçesinde yaklaşık 100 civarında ortak deyim tespit edilmiştir. Bu deyimler, genelde kelimesi kelimesine benzer olsa da bazı ses değişikliklerine uğrayan deyimlere de rastlanmaktadır. **Anahtar Kelimeler:** Tarama Sözlüğü, Azerbaycan Türkçesi, Deyim, ortak deyimler.

ABSTRACT

Tarama Dictionary with Witnesses is a historical dictionary containing Turkish words compiled from Turkish works written between the 13th and 19th centuries in Anatolia. While some of the words in this dictionary have fallen out of use before reaching the present day, some of them still exist by undergoing more or less sound and shape changes. Many of the words are used as they are today without any change in sound, form and meaning. One of the remarkable aspects of this dictionary is that idioms are given as separate items. This provides convenience in accessing idioms. The fact that idioms are stereotyped word sequences has enabled them to be used for many years without undergoing any change. In this respect, idioms have an important place in interlingual vocabulary studies. In this study, by making use of this aspect of idioms, common idioms used in Tarama Dictionary and Azerbaijan Turkish were tried to be determined. Azerbaijani Turkish continued its existence from the 13th century to the 16th century within the period generally called Old Anatolian Turkish. Although it continued to be used as an independent written language afterwards, it preserved its similarities with both Old Anatolian Turkish, its continuation Ottoman Turkish and Turkey Turkish to a great extent. Approximately 100 (one hundred) common idioms were identified in Tarama Dictionary and Azerbaijan Turkish. Although these idioms are generally similar word for word, there are also idioms that have undergone some sound changes. For a better understanding of the idiom which is the Azerbaijani Turkish equivalent of the idiom in the Tarama Dictionary, the idioms are shown on the table.

Keywords: Scanning Dictionary, Azerbaijan Türkisch, Idiom, Common Idioms

* Doç., Iğdır Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, vsevincli@hotmail.com

**Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hamiakman@gmail.com

Extended Abstract

Many definitions have been given of the idiom. These definitions are generally the same or close to each other. The most prominent features of idioms are that they usually consist of at least two words, lose their literal meaning and carry a figurative meaning, express a lot with few words, and are shaped. Another characteristic of idioms is that they are a cultural carrier of the community in which they are spoken. Idioms are an important means of communication through which the feelings of the previous generation, their reaction to events, their outlook on life, in short, their culture, is passed on to the next generation through language. The idiom's ability to be moulded ensures that the words that make up the idiom remain constant. Thanks to this feature, the words that make up the idiom do not change their place, and other words cannot be used in their place. Idioms are therefore a very important reference element between languages, especially in vocabulary research. To illustrate this feature of the idiom, the Arabic word *ayn* or the Persian word *çeşm* cannot be used to replace the word *eye* in the idiom *göz kal kal* (a person who cannot get what he wants is troubled by it), nor can a Turkish word that is a synonym for the word in question be used. In addition, the idiom 'to stay in the eye' cannot be expressed as 'to stay in the eye', and no other word can be placed between the words 'eye' and 'stay'. Thanks to these features, idioms are words or groups of words that manage to remain unchanged in the vocabulary of a language for a long time. Another important feature of idioms that can be mentioned in addition to these is that, as mentioned above, they usually consist of at least two words. Some researchers have noted that idioms can also consist of a single word. Idioms are usually formed with a special auxiliary verb (to make, to sharpen, to break, to take, etc.), but there are also idioms formed in various patterns such as prepositional group, linking group, adjective phrase, noun phrase.

In this study, common idioms used in the Tarama Dictionary and Azerbaijani Turkish are discussed and analysed on the basis of idiom formation. Tarama Dictionary is a historical dictionary consisting of Turkish words in Turkish works written in the Anatolian area between the 13th and 19th centuries. One of the most important features of the dictionary is that each word is presented together with its witnesses. In addition, the fact that each idiom is treated as a separate element can be mentioned as another outstanding feature of the dictionary.

Until the 13th, 14th and 15th centuries, Azerbaijani Turkish was considered to be Old Anatolian Turkish, the ancestor of Ottoman Turkish, modern Turkish and Azerbaijani Turkish. However, since the 16th century, Azerbaijani Turkish has existed as an independent language. This independence was only geographical and related to being a separate literary language; otherwise, Azerbaijani Turkish was not a separate language from Old Anatolian Turkish, Ottoman Turkish and Turkish used in Anatolia. The clearest indication of this is that a speaker of Azerbaijani Turkish can easily communicate with a speaker of Turkish in Turkey. The idioms identified in the Tarama Dictionary as having commonalities with Azerbaijani Turkish can be another indicator of this. In total, there are 100 common idioms between Azerbaijani Turkish and the dictionary. Most of these idioms are verbatim. Idioms are also used to express many concepts, some of which are as follows Reputation, Value, Joy, Happiness, Walking, Stepping, Coming, Coming, Coming, Surprise, Astonishment, Pampering, Finishing, Finishing, Rebellion, Being First, Leadership, Shame, Embarrassment, Oath, Oath, Loneliness, Uniqueness, Sanity, Emergence, Emergence, Submission, Submission, Reciprocity, being worthy, revenge, revenge, application, application, interruption, obstruction, obstruction, walking, travelling, error, mistake, mistake, injury, pity, compassion, unappreciation, indifference, unrest, turmoil, unpleasantness, slap, slap, slap, slap, speaking, saying, agreement, decision, and so on.

As a result, it can be said that although Azerbaijani Turkish is still used today in a different geographical area and has adopted many foreign words from Russian, Persian and other languages over the course of time, it has largely retained its original characteristics, i.e. Turkish elements. In Azerbaijani Turkish, which has existed for many years in the period called Old Anatolian Turkish, the remnants of the period in question are still continuing, and the common idioms used in Azerbaijani Turkish with the Tarama Dictionary, which is a witnessed dictionary of Turkish words compiled from Turkish works in the Anatolian field in the 13th and 19th centuries by making use of the mentioned moulding and unchanging feature of idioms in this study, show this.

Giriş

Bu çalışmada Tarama Sözlüğü ile Azerbaycan Türkçesinde tespit edilen ortak deyimler ele alınmıştır. Seyfettin Altaylı, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*'nün ön sözünde Azerbaycan ve Anadolu coğrafyalarının birbirinin devamı gibi olduğunu ve Azerbaycan'ın hem Doğu hem Batı

Türklüğü arasında bir köprü görevi üstlendiğini, “bu topraklar üzerinde yaşana halkların da ikiz kardeş” olduğunu ve 15. yüzyıla kadar aynı yazı dilini kullandıklarını ifade etmiştir (2018: 5). Kısaca bu iki halk, birbiriyile her anlamda sıkı bir ilişki içerisinde olmuştur ki bunların başını da kültürün en önemli taşıyıcı unsurlarından birisi olan dil çekmiştir.

Oğuz grubundan olan ve bundan dolayı Türkiye Türkçesine en yakın lehçelerden birisi olan (Hengirmen, 2015: 450). Azerbaycan Türkçesinin ayrı bir yazı dili olarak belirmesi 16. yüzyılın başlarıdır. Bundan önceki dönemlerde Azerbaycan Türkçesi, genelde Eski Anadolu Türkçesi olarak tabir edilen dönem içerisinde varlığını sürdürmekteydi. Azerbaycan Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesiyle 14. (İlker, 1997: 5) ve 15. yüzyıllarda genelde benzer özellikler göstermekte, yani Eski Anadolu Türkçesi hem Anadolu’da hem de Azerbaycan’da ortak bir yazı dili olarak kullanılmaktaydı. Bu özellik her iki sahada kullanılan dildeki kelime kadrosu ve söz varlığında da büyük oranda bir ortaklığın da meydana gelmesinde etkili olmuştur. Bu ortaklıklardan birisi de deyimlerdir. Geçen zaman içerisinde özellikle Azerbaycan Türkçesinin bağımsız bir yazı dili olarak ortaya çıktıktan sonra bünyesine aldığı yabancı kelimeler ortak kelime ve çalışmanın mevzu bahis olan deyimlerin sayısında bir azalmanın meydana gelmesinde etkili olmuştur.

Çekici bir anlatıma sahip olan ve asıl anlamından uzaklaşıp mecaz bir anlam taşıyan deyimlerin birçok özelliği vardır (Topaloğlu, 2019: 48; Korkmaz, 2017: 111). En az iki kelimededen oluşsa da deyimlerin bazen tek kelimededen oluştuğu durumlarla da karşılaşmaktadır (Aksan, 2009: 35). Deyimlerde atasözlerinde görülen yargılı ifadelerle rastlanmaz (Aksan, 2014: 95). Bunlardan birisi de onların kalıplaşma özelliğidir. Bu özelliği, deyimleri oluşturan kelimelerin yerine başka bir kelimenin kullanılmamasını ve kelimelerin yerlerinin değişmemesini de beraberinde getirmiştir. Mesela çalışmada tespit edilen ve aşağıdaki tabloda gösterilen deyimlerden *acığı tutmak* “öfkelenmek, sinirlenmek” deyiminde yer alan *acığ* “öfke, sinir” kelimesinin yerine *öfke* kelimesi kullanılmayacağı gibi, *tutmak* kelimesi de *acığı* kelimesinin başına getirilip *tutmak acığı* şekline sokulamaz. Bu özelliği ile deyimler, bir kelime gibi işlev görerek bir dilin lehçeleri arasında yapılacak-özelle- söz varlığı incelemelerinde önemli katkılar sunar. İşte bu çalışmada da Türkçenin Güneybatı kolunu oluşturan dillerden birisi olan Azerbaycan Türkçesi ile Tarama Sözlüğünde yer alan ortak deyimler tespit edilmiştir. Çalışmanın esas bölümüne geçmeden önce deyim hakkında ve Azerbaycan Türkçesi ile Tarama Sözlüğü ile ilgili bazı bilgiler vermek yerinde olacaktır.

Bir dildeki sözvarlığının en önemli öğeleri arasında olan (Aksan, 2014: 96) deyim terimi, *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük’te* “Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir” (2011: 651a) şeklinde tanımlanmıştır. Söz konusu tanım bağlamında bazı değişiklikler görülse de genelde aynı çerçevede ele alınmaktadır. Örneğin Mehmet Hengirmen’in *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü* adlı kitabında *deyim* tanımı şu şekilde yapılmıştır: “Genellikle gerçek anlamının dışında kullanılan, anlatımı daha güzel ve etkili yapan, toplum tarafından ortak olarak benimsenen kalıplaşmış söz” (2009: 116). Deyimin genelde en az iki kelimededen oluştuğu bilinmektedir; ancak seyrek olarak tek kelimededen oluşan deyimlere de rastlanmaktadır (Aksan, 2013: 91; Korkmaz, 2017: 111). Deyimler, yukarıda bahsedildiği üzere genelde en az iki kelimededen oluşsa da cümlede tek kelime gibi işlev görür ve isim çekim eklerini alarak cümlenin herhangi bir ögesini oluşturabilir. Deyimlerin bir diğer önemli özelliği de az sözle çok şey anlatan kelime grupları olmasıdır. Mesela *küplere binmek* deyimini, “çok fazla öfkelenildiği için kendisini kontrol edememek” gibi uzun ifadelerle anlatılabilecek ibareleri kısa ve özlü bir şekilde aktarmak için kullanılır.

Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, 13 ve 19. yüzyıllar arasındaki Türkiye Türkçesi ile yazılmış eserlerden taranıp elde edilen kelimelerin sözlüğüdür. Bu sözlükteki kelimelerin kullanımına ya şekil ya da bazı anlam değişikliğine uğramış şekliyle günümüz Türkiye Türkçesinde rastlanmaktadır. Ancak bazı kelimelerin sadece bu sözlüğün sayfaları arasında kaldığı, günümüze ulaşmadan kullanımdan düştüğü de görülmektedir. Söz konusu sözlüğün önemli bir özelliği de deyimlerin her birinin ayrı birer madde başı olarak verilmiş olmasıdır.

Batı Türkçesi olarak bilinen, 13. yüzyıldan itibaren yazı dili olarak kullanılan ve içerisinde Türkiye Türkçesi, Gagavuz Türkçesi ve Türkmen Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesini de barındıran Türkçenin bu kolu zamanla Osmanlı Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi olmak üzere iki ayrı dala ayrılmıştır. Azerbaycan, söz konusu dönemin doğu kısmını, Osmanlı Türkçesi ise batı kısmını oluşturmuştur (Buran-Alkaya, 2007: 73). Azerbaycan dilcileri tarafından *Azerbaycanca* ve *Azerbaycan dili* olarak da isimlendirilen Azerbaycan Türkçesi, günümüzde Güney ve Kuzey Azerbaycan ile Irak sahalarında konuşulmaktadır (İlker, 1997: 5). 14. yüzyıldan itibaren tek bir koldan ilerleyen Azerbaycan Türkçesi, 1828’de Azerbaycan’ın ikiye bölünmesine paralel olarak varlığını Güney Azerbaycan Türkçesi ve Kuzey Azerbaycan Türkçesi olarak sürdürmektedir; ancak Güney Azerbaycan’daki yazı dili bugün Farsçadır (Buran-Alkaya, 2007: 74). Azerbaycan yazı dilinin Eski Anadolu Türkçesinden ayrı bir yazı dili olarak ortaya çıktığı dönemle alakalı bazı araştırmacıların farklı görüşlerini aktaran Zeynep Korkmaz, bu başlangıç döneminin 16.-17. yüzyıllar olabileceğini ifade etmiştir; ona göre 15. yüzyılda Eski Anadolu Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi ortaklaşan birçok özellik taşımaktadır (2013: 179-180). Azerbaycan yazı dili, Şireliyef tarafından 1. Doğu Grubu Ağızları, 2. Barı Grubu Ağızları, 3. Kuzey Grubu Ağızları ve 4. Güney Grubu Ağızları olmak üzere dört grupta toplanmıştır. (Buran-Alkaya, 2007: 74).

Yukarıda verilen bilgiler ışığında söylenebilir ki 15. yüzyıl hatta 16-17. yüzyıllara kadar (Korkmaz, 2013: 179-180). Eski Anadolu Türkçesi içerisinde varlığını sürdüren Azerbaycan Türkçesi, bugün bünyesine her ne kadar Rusça, Moğolca ve başka dillerden bazı kelimeler alsada Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi ile olan kelime ortaklığını korumuştur. Nitekim bu çalışmada bahsedilen özelliğe paralel olarak her iki dildeki ortak deyimler tespit edilmiştir. Şunu da ifade etmek gerekir ki tespit edilen bu ortak deyimler, genelde Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde kullanılmamaktadır.

Tarama Sözlüğü ve Azerbaycan Türkçesinde tespit edilen ortak deyimler aşağıdaki tablo üzerinde gösterilmiştir.

1. Ortak Deyimlerin İncelenmesi

Tarama Sözlüğü’ndeki Deyim ve Açıklaması	Azerbaycan Türkçesindeki Karşılığı	İfade Ettikleri Kavram
<i>acığı tutmak</i> “Öfkelenmek” (2019: 3).	<i>acığı tutmaq</i> “Sinirine dokunmak, hiddetlenmek, kızmak” (Altaylı, 2005: 19).	Öfke, kızgınlık, hiddet.
<i>acığını almak</i> “İntikamını almak” (2019: 3).	<i>acığını almaq</i> “1- İntikamını, öcünü almak, acısını çıkarmak. 2- Rövanş almak” (Altaylı, 2005: 19).	Öç, intikam.

acığını çıkarmak “İntikamını almak” (2019: 3).	acıq çıxartmaq “Acısını çıkarmak, intikam almak, öç almak” (Altaylı, 2005: 19).	Öç, intikam.
ad çıkarmak “Ün salmak, şöhret kazanmak” (2019: 17).	ad çıxarmaq “1- Kötü ün yapmak. 2- Ün yapmak, isim yapmak” (Altaylı, 2005: 17).	Ün, şöhret.
ad itmek “Ad bırakmak” (2019: 19).	ad eləmək / etmək “1- Şöhret, şan kazanmak. 2- Nişanlanmak, nişanlamak” (Altaylı, 2005: 21).	Şöhret, ün.
ad kazanmak “Ün almak” (2019: 20).	ad qazanmaq “Ün kazanmak, şöhret, nam kazanmak” (Altaylı, 2005: 21).	Ün, nam.
ağız bir etmək / elemek “Söz birliği yapmak” (2019: 44).	ağız bir eləmək “Anlaşmak, bir konuda birbirine söz vermek, aynı şekilde konuşmayı kararlaştırmak” (Altaylı, 2005: 29).	Anlaşma, söz birliği etme.
ağzının kaşığı “1. Bir kimsenin yerli yersiz ağzına aldığı ve kendisinden şöyle böyle bahsettiği kişi. 2. Bir kimsenin yapabileceği, lâyıkı; bir kimseye yakışan, uygun gelen, denk olan” (2019: 61).	ağzının kaşığı deyil “Bir şeye layık olmayan kimseler için kullanılır” (Altaylı, 2005: 43).	Liyakat, layık olma.
aradan götürmek “Ortadan kaldırmak” (2019: 183).	aradan götürmək / qaldırmaq “Yok etmek, ortadan kaldırmak, lağvetmek, ilga etmek” (Altaylı, 2005: 60).	İlga, yok etme.
at çapmak “At salmak, at sürmek, atla hücum etmek” (2019: 273).	at çapdırmaq / çapmaq “1- At koşturmak, atla yarış yapmak. 2- Meydan okumak, at koşturmak...” (Altaylı, 2005: 66).	At koşturma, saldırma.
at salmak “At sürmek, hücum etmek” (2019: 279).	at salmaq “Atla hücum etmek, at koşturmak, birinin peşince at koşturmak” (Altaylı, 2005: 64).	Saldırı, hücum.

<i>at seğırtmek</i> “At koşturmak” (2019: 279).	<i>at səyirtmək</i> “At koşturmak” (Altaylı, 2005: 66).	At koşturma.
<i>ayağa durmak / ayağa turmak</i> “Ayakta durmak, ayağa kalkmak” (2019: 292).	<i>ayağa durmaq</i> “Ayağa kalkmak. 1. Birisi geldiğinde saygı ifadesi olarak ayağa kalkmak. 2. Hastalıktan kurtulmak, iyileşmek” (Altaylı, 2005: 70).	Saygı.
<i>ayağı bağlanmak</i> “Boş yere oyalanıp kalmak, bir yerden ayrılmamak” (2019: 293).	<i>ayağı bağlanmaq (bağlı olmaq)</i> “1- Engel olmak, mâni olmak...” (Altaylı, 2005: 70).	Bir yerde durma, kalma, engel olma.
<i>ayağa / ayaklara salmak</i> “Ayak altında bırakmak, ayak altına atmak” (2019: 293).	<i>ayağa salmak</i> “Değerini düşürmek, itibarını, nüfuzunu zedelemek, gözden düşürmek” (Altaylı, 2005: 70).	İtibar, değer.
<i>ayağı yer basmamak</i> “Sevinçten yerinde durmamak, ayağı yere erişmemek” (2019: 297).	<i>ayağı yere basmamaq</i> “Çok hızlı yürümek” (Altaylı, 2005: 76).	Sevinç, mutluluk.
<i>ayaq götürmək (Ayak götürüp gitmek)</i> “1.Çabucak çekilip gitmek. 2. Çekilip gitmek, ayağını çekmek” (2019: 305).	<i>ayaq götürmək</i> “Adımların sıklaştırmak, hızlı yürümek, büyük adımlarla yürümek” (Altaylı, 2005: 74)	Yürüme, adım atma.
<i>ayak koymak</i> “Ayak basmak” (2019: 305).	<i>ayaq qoymaq</i> “Ayak basmak, bir yere gitmek, dahil olmak, gelmek” (Altaylı, 2005: 74).	Adım atma, gelme, geliş.
<i>barmaq dişlemek</i> “Parmak ısırarak, şaşmak” (2019: 404).	<i>barmağını dişləmək</i> “Parmağını dişlemek. 1- Hayret etmek. 2- Bir şeyi hatırlayarak irkilmek, idrak etmek, bazı şeyleri daha iyi anlayıp ürpermek” (Altaylı, 2005: 85).	Şaşırma, şaşkınlık.
<i>başə çıkarmak</i> “Şımartmak” (2019: 417).	<i>başə çıxarmaq (çixartmaq)</i> “...2. Çok yüz vermek, şımartmak” (Altaylı, 2005: 89).	Şımartma.

<i>baş</i> gelmek “1. Hitam bulmak, sona ermek. 2. Başa çıkmak, gücü yetmek” (2019: 417).	<i>baş</i> gəlmək “1- Bitmek, tamamlanmak, oluşmak, meydana gelmek; icra edilmek...” (Altaylı, 2005: 90).	Bitme, sona erme.
<i>baş</i> çekmek “...2. Karşı gelmek, isyan etmek, itaatsizlik etmek, serkeşlik etmek. 3- Ön ayak olmak, başta gitmek” (2019: 427).	<i>baş</i> çəkmək “...2- Önde olmak, ön safta bulunmak. 3- Kafa tutmak, itaat etmemek, tabi olmamak” (Altaylı, 2005: 87).	İsyan; başta olma, bulunma.
<i>baş</i> etmek / eylemek “Reis yapmak, komutan tayin etmek” (2019: 429).	<i>baş</i> eləmək “1- Başa geçirmek, bir idarenin vs. başına getirmek...” (Altaylı, 2005: 87).	Reislik, başa geçirme.
<i>başı</i> aşağı olmak “Utanmak, mahcup olmak” (2019, 431).	<i>başı</i> aşağı olmaq “Baş aşağı olmak. 1- Bir işten dolayı utanmak, mahcup olmak, hicap duymak. 2- Sakin, sessizi terbiyeli olmak” (Altaylı, 2005: 92).	Utanma, mahcupiyet.
<i>başına</i> and içmek “Adına yemin etmek” (2019: 434).	<i>başına</i> and içmək “Başı üzerine yemin etmek, haddinden fazla sevmek, hürmet etmek ve bunu göstermek için de onun üzerine yemin etmek, bir saygı ve sevgi ifadesi olarak kullanılır” (Altaylı, 2005: 95).	Yemin, ant.
<i>başına</i> komak “Yalnız bırakmak, kendi başına bırakmak” (2019: 435).	<i>başına</i> qoymaq “Kendi başına bırakmak” (Altaylı, 2005: 97).	Yalnızlık, teklik.
<i>başına</i> soğuk geçmek “Anlayışını kaybetmek, anlayıştan uzak kalmak” (2019: 435).	<i>başına</i> soyuq deyip “Aklını üşütmüş” (Altaylı, 2005: 98).	Akıl sağlığı.
<i>başın</i> aşağı itmek / bırakmak / eylemek / kılmak / salmak / tutmak “1. Başını önüne eğmek. 2. Utandırmak, mahcup olmak” (2019: 435-436).	<i>başını</i> aşağı etmək / eləmək “Başını aşağı etmek, liyakatsiz davranışlarıyla insanı mahcup etmek, utandırmak,	Utandırma, utanma.

	rezil etmek” (Altaylı, 2005: 100).	
baş kaldırmak “Belirgin durum göstermek” (2019: 88).	baş qaldırmaq “1- (Bitki) bitmek, büyüme, gelişmek...3- İsyana etmek, kıyam etmek, harekete geçmek. 4- Yüze kabarmak, itaatsizlik göstermek” (Altaylı, 2005: 88).	Ortaya çıkma, belirme.
baş tutmak “Baş çıkarmak, başlanmak” (2019: 454).	baş tutmaq “1- Gerçekleşmek, sonuç vermek, meydana gelmek... 4- Tane oluşmak, başaklanmak ve taneleri dolmaya başlamak...” (Altaylı, 2005: 89).	Tane, tohum baş verme, oluşmaya başlama.
boğazı ele vermek “Yakalanmamak, yakayı ele vermek” (2019: 628).	boğazı ələ vermək “Gırtlığından yakalanmak, yakalanmak, ele geçmek” (Altaylı, 2005: 124).	Yakalanma, yakayı ele verme.
boynunu burmak “Boynunu bükme, tezallüm etmek” (2019: 651).	boynunu burmaq “1- Boynunu bükme, mazlum mazlum durmak, zavallı durumda olmak. 2- Baş eğmek, teslimiyet göstermek” (Altaylı, 2005: 129).	Boyun bükme, teslimiyet.
boyun dutmak / tutmak “1- Azmetmek, üzerine almak. 2. İnkıyat etmek, itaat etmek, rıza göstermek” (2019: 653).	boyun tutmaq “1- Kendi üzerine, uhdesine almak. 2- İtiraf etmek. 3. Teslim olmak. 4. Direnmek, mukavemet.” (Altaylı, 2005: 130).	Üzerine alma, üstlenme; teslimiyet, itaat etme.
boyun komah “1. Teslimiyet göstermek. 2. Selam verene karşı esenlik dilemek” (2019: 654).	boyun koymaq “Razı olmak, üzerine almak, uhdesine almak” (Altaylı, 2005: 130).	Rıza gösterme, razı olma.
burnunu sımak “Burnunu kırmak, gururunu kırmak” (2019: 711).	burnunu sıdırmaq “Gururunu kırmak, alçaltmak” (Altaylı, 2005: 135).	Gururunu kırma, alçaltma.

<i>canına od düşmek</i> “İçi yanmak” (2019: 751).	<i>canına od düşmək</i> “1- İstiraba, endişeye kapılmak. 2- Çok korkmak” (Altaylı, 2005, .s 142).	Hüzün, keder, ıstırap, endişe.
<i>can tapşırmaq</i> “Can vermek” (2019: 753).	<i>can tapşırmaq</i> “Can vermek, ölmek” (Altaylı, 2005: 139).	Can verme, ölme.
<i>danışık etmək / danış etmək / tanışık etmək ~ eylemek ~ kılmak</i> “İstişare etmek” (2019: 997).	<i>danışiq etmək</i> “Sohbet etmek, danışmak, fikir alışverişi etmek, istişare etmek” (Altaylı, 2005: 167).	İstişare etme, müşavere etme.
<i>derdi / marazı depreşmək</i> “Derdi tazelenmek” (2019: 1101).	<i>derdi / yarası - təprənmək / tezələnmək</i> “Derdi tazelenmek, üzüntüsü, sıkıntısı hatırlatılmak” (Altaylı, 2005: 175/549)	Dert, acı, keder.
<i>ders demək</i> “Ders vermek” (2019: 1116).	<i>dərs demək (keçmək)</i> “Okutmak, öğrenim yaptırmak. 2- Akıl vermek” (Altaylı, 2005: 177).	Ders, öğrenim, okuma.
<i>dike bakmaq / dike dike bakmaq</i> “Dik dik bakmaq, dikkatli bakmaq” (2019: 1142).	<i>dik baxmaq</i> “1- Gözlerini birinin gözlerine dikerek dikkatle bakmaq, sert bir bakışla bakmaq. 2- Gururla, cesaretle bakmaq.” (Altaylı, 2005: 180).	Bakış, bakma.
<i>dili bağlanmaq</i> “Dili tutulmak” (2019: 1152).	<i>dili bağlanmaq</i> “Söylemeğe söz bulamamak, konuşamamak, dili tutulmak” (Altaylı, 2005: 183).	(Vücutta) rahatsızlık, olumsuzluk.
<i>dirlik etmək / dirlik edinmək / dirlik eylemək</i> “Geçinmek, yaşamak, taayyüş etmək” (2019: 1216).	<i>dirilik etmək</i> “Yaşamak, hayat sürmek” (Altaylı, 2005: 188).	Yaşama, hayat sürme.
<i>dondan dona / tondan tona girmək</i> “Şekilden şekle girmek, dilden dile dönmek” (2019: 1216).	<i>dondan dona girmək</i> “Bin bir şekle bürünmek, bin bir surat olmak, bukalemun olmak, renkten renge girmek, maskesini değiştirmek, her kılığa	Şekil, renk, kılık vs. değiştirme.

	girmek” (Altaylı, 2005: 193).	
döşek salmak “Yatak sermek” (2019: 1242).	döşək salmaq “Yatak yapmak; yatmak için yatağı hazırlamak” (Altaylı, 2005: 195).	Yatak serme, yatak hazırlama.
döş / düşün vermek “Bağrını yaslamak, karar kılmak, konaklamak” (2019: 1244).	döş vərək “...2- Göğüs germek, korkmadan öne atlamak; mukavemet etmek” (Altaylı, 2005: 195).	Mukavemet etmek, hamle yapmak.
duruş / turuş vermek “Mukavemet etmek, karşı koymak” (2019: 1274).	duruş gətirmək / vermək “Sabretmek, tahammül etmek, dayanmak” (Altaylı: 2005: 196).	Dayanma, mukavemet, sabır, tahammül.
dümük olmak “Bir işle yakında meşgul olmak, bir işin üzerine düşmek” (2019: 1312).	dümük olmaq “Bir şeyle vakit geçirmek, vakit öldürmek” (Altaylı, 2005: 197).	Uğraş, iş, meşgulliyet.
ele getirmek / getürmek “Ele geçirmek, elde etmek, yakalamak, kazanmak” (2019, 1425).	elə gətirmək “1-Elde etmek, ele geçirmek, sahip olmak. 2- Tavlama, kendine tâbi etmek. 3- Yakalamak” (Altaylı, 2005: 220).	Elde etme, ele geçirme.
ele öğrenmiş / elde öğrenmiş “Ele alışmış, ele gelmeye, elde yem yemeye alışmış” (2019: 1430).	elə öyrənmək “(Hayvan) insana alışmak, insandan kaçmamak” (Altaylı, 2005: 220).	Alışma, ehlileşme.
göz ağarmak “Göze boz gelmek, göz perdelenip görmez olmak” (2019: 1808).	gözü / gözleri ağarmaq “1- Gözüne katarakt, akbasma gelerek görme yeteneğini kaybetmek, kör olmak. 2- Bir işi sona erdirene kadar büyük ıstırap ve azap çekmek, eziyete katlanmak. 3- Vefat etmek, ölmek” (Altaylı, 2005: 258).	Rahatsızlık, hastalık.
gözden salmak “Gözden uzaklaştırmak” (2019: 1812).	gözden salmaq “1-Dikkat etmemek, untumak. 2- Uzaklaştırmak. 3- Saygınlığı, nüfuzu	Kaybetme, uzaklaşma.

	zedelemek” (Altaylı, 2005: 254).	
gözü dolukmak “Gözü yaşla dolmak, ağlayacak hale gelmek” (2019: 1832).	gözü / gözləri dolmaq / doluxsunmaq “Ağlamak üzere olmak, ağlama noktasına gelmek, gözleri yaşla dolmak” (Altaylı, 2005: 259).	Ağlamak üzere olma.
gönlünü açmak “Gönlünü ferahlandırmak” (2019: 1761).	könlünü açmaq “1- Sevindirmek, neşelendirmek, içini açmak. 2- Birine inanarak içindekileri açıp söylemek, sırrını açmak” (Altaylı, 2005: 337).	Ferahlık, içi açılma.
gün eğilmek “Güneş öğleden sonra batıya doğru gitmek” (2019: 1896).	gün eyilmək “Akşam üzeri güneş ufukta kaybolmak, karanlık çökmeğe başlamak” (Altaylı, 2005: 268).	Güneş batma, karanlık çökme.
hak olmak “Lâyük olmak, reva olmak” (2019: 1895).	haqq oldu “İyi oldu, güzel oldu” (Altaylı, 2005: 270).	Karşılık bulma, layık olma.
hayıf almak “İntikam almak, öç almak” (2019: 1906).	hayfını almaq / çıxmaq “Hincını almak, acısını çıkarmak” (Altaylı, 2005: 274).	Öç, intikam alma.
hobbaca eylemek “Arka üstü yatan bir kimse, ayaklarıyla bir çocuğu havaya kaldırmak” (2019: 1919).	hopbaca eləmək “Bebeği havaya atıp tutmak, yukarı atarak oynatmak” (Altaylı, 2005: 283).	Oynama.
hoş geçmek / hoş giçmek “Hoş vakit geçirmek, iyi yaşamak” (2019: 1924).	xoş keçmək “Çok iyi geçmek, şen, rahat geçmek” (Altaylı, 2005: 283).	İyilik, güzellik, hoşluk.
ırak düşmek “Uzak kalmak, uzaklaşmak” (2019: 1956).	iraq düşmək “Uzak düşmek, ayrılmak, uzakta olmak” (Altaylı, 2005: 307).	Uzak olma, ayrılık.
ırak eylemek / ırəş etmək / ırak etmək / ırak kılmak “Uzaklaştırmak” (2019: 1957).	iraq eləmək “Uzaklaştırmak” (Altaylı, 2005: 307).	Bela, sıkıntı, dert vs. uzaklaştırma.

ıssı vurmak “Sıcak geçmek, sıcak çalmak” (2019: 1985).	isti vurmak “Sıcak çarpmak” (Altaylı, 2005: 308).	Sıcak geçme, sıcak çarpma.
ipini uzatmamak “Serbest, başı boş bırakmamak” (2019: 2086).	ipini uzatmaq “Haddini aşmak, yüzüzlük etmek” (Altaylı, 2005: 306).	Haddini aşma / aşmama, serbestlik.
işini düzme “İşini yoluna koymak” (2019: 2116).	iş düzəlmək “Arzu edilen bir şey yerine gelmek, oluşmak, gerçekleşmek” (Altaylı, 2005: 310).	Yerine gelme, uygun düşme.
işitmeze urmak “Duymuyormuş gibi davranmak, işitmemezlikten gelmek” (2019: 2118).	(özünü) aşıtməməzliyə vurmaq “Kendini sağır gibi, duymaz gibi göstermeğe çalışmak, önem vermemek, meraklanmamak, kulak kabartmamak” (Altaylı, 2005: 437).	Bilmezlikten, duymazlıktan gelme.
kan yutmak “Pek çok sıkıntı, azap, ıstırap çekmek” (2019: 2240).	qan udmaq “Son derece azap ve ıstıraplara maruz kalmak, zor günler geçirmek” (Altaylı, 2005: 347).	Dert, azap, sıkıntı.
kan yutturmak “Fazla eza ve cefa etmek” (2019: 2241).	qan uddurmaq “Hayatını zehir etmek, ıstırap ve işkence içinde yaşamasına sebep olmak” (Altaylı, 2005: 347).	Dert, sıkıntı, eziyet.
kemer bağlanmak “Kemer kuşanmak, işe hazırlanmak” (2019: 2407).	kemer bağlamaq “Emre hazır hâle gelmek, hazır ol vaziyetine gelmek” (Altaylı, 2005: 328).	Hazır olma.
kıl yarıcı “Kılı kırk yaran, müdakkik” (2019: 2487).	qıl yarmaq “Bir şeyi yaparken çok hassas davranmak” (Altaylı, 2005: 368).	Dikkat, titizlik.
kulak/ kulağını burmak “1. Kulağını bükmek, tembih ve ikaz etmek” (2019: 2715).	qulağını / qulaqlarını burmaq / çəkmək “Kulağını çekmek, hafifçe cezalandırmak, azarlamak, aklını başına toplamasını söylemek, uyarmak” (Altaylı, 2005: 368).	Uyarı, ikaz.

<i>kulak dinç olmak</i> “Dedikodudan, lüzumsuz sözden kurtulmak” (2019, s.2717).	<i>qulağı dinc olmaq</i> “Rahat olmak, kavgadan, münakaşadan uzak, sakin kaygısız, dertsiz olmak” (Altaylı, 2005: 377).	Rahatlık, huzur.
<i>kadasın almak</i> “Birine gelen kaza, öbürüne gitmek” (2019: 2158).	<i>qadan (qadan balan, qadasın) alım!</i> “Yalvarış veya okşayış bildirir” (Altaylı, 2005: 345).	Bela, kaza.
<i>kan eylemek / etmek</i> “Başkasının kanını dökmek, cinayet işlemek” (2019: 2220).	<i>qan eləmək / etmək</i> “Kan dökmek, birini öldürmek, birini vurmak, kan dökmek. 2- Şiddet göstermek, çok zarar vermek, felâkete sebep olmak” (Altaylı, 2005: 346).	Cinayet, kan dökme.
<i>kulak olmak</i> “Kulak kesilmek, dikkatle dinlemek” (2019: 2717).	<i>qulaq olmaq</i> “Takip etmek, izlemek” (Altaylı, 2005: 380).	Dinleme, takip etme.
<i>kulluğa durmak</i> “Hizmetçilik yapmak” (2019: 2721).	<i>qulluğa durmaq (girmək)</i> “1- İşe girmek. 2- Bakmak, hizmet etmek, kaygılanarak yardım etmek” (Altaylı, 2005: 381).	Hizmet, iş.
<i>laf urmak</i> “Yüksekten atmak, atıp tutmak, böbürlenmek, övünmek” (2019: 2785).	<i>laf etmək / vurmaq</i> “1- Görüşüp konuşmak, görüşmek; hasbıhâl etmek, sohbet etmek. 2- Çene çalmak, gevezelik etmek. 3- Laf dokundurmak, çekiştirmek, çekinmeden serbestçe konuşmak, saçmalamak, saçma şeyler söylemek” (Altaylı, 2005: 388).	Söz söyleme, ifade etme.
<i>muştuluk vermek / eylemek</i> “Müjde vermek, tebşir etmek” (2019: 2819).	<i>muştuluk (müjde) vərmək</i> “Müjde vermek, muştı vermek, sevindirici bir haber vermek veya getirmek” (Altaylı, 2005: 406).	Müjde, muştuluk.

<i>nişan urmak</i> “Nişan koymak” (2019: 2879).	<i>nişan vurmak</i> “İşaretlemek, işaret vurmak” (2019: 420).	Nişan, işaret.
<i>oda dutmak</i> “Ateşe göstermek” (2019: 2916).	<i>oda tutmak</i> “1- Ateşe tutmak. 2- Kurşun yağmuruna tutmak” (Altaylı, 2005: 424).	Ateşleme, yakma.
<i>od urmak</i> “Ateşlemek, ateş vermek” (2019: 2922).	<i>od vurmaq</i> “1- Cezalandırmak. 2- Ateşe vermek” (Altaylı, 2005: 423).	Ateşleme, ateş yakma.
<i>oturak etmek / eylemek</i> “Konaklamak, ikamet etmek” (2019: 3032).	<i>oturaq eləmək</i> “1- Yerleşmek, sakin olmak. 2- Felç olmak, güçsüzleşmek, yürüyecek takati olmamak” (Altaylı, 2005: 427).	Konaklama, oturma, ikamet.
<i>özüne gelmek</i> “Kendine gelmek, ayılmak” (2019: 3169).	<i>özüne gəlmək</i> “Aklı başına gelmek, kendine gelmek, kendini toplamak. 2- Önceki duruma gelmek, iyileşmek, düzelmek” (Altaylı, 2019: 435).	Kendine gelme, ayılma.
<i>özünden gitmek</i> “Kendini kaybetmek, kendinden geçmek, bihuş olmak” (2019: 3172).	<i>özünden getmək</i> “Bayılmak, kendini kaybetmek” (Altaylı, 2005: 435).	Bayılma, kendinden geçme.
<i>özünü bilmeze urmak</i> “Bilmezden gelmek, tecahül göstermek” (2019: 3173).	<i>özünü bilməməxliyə vurmaq</i> “Bilmez görünmek, oralı olmamak” (2019: 436).	Tegafül, bilmezlikten gelme.
<i>özünü yütürmek (özünü itürmek)</i> “Kendini kaybetmek” (2019: 3174).	<i>özünü itirmək</i> “Kendini kaybetmek, şaşırmaq, ne yapacağını bilmemek” (Altaylı, 2005: 437).	Kendini kaybetme, kendinden geçme.
<i>parmak sokmak</i> “Müdahale etmek” (2019: 3179).	<i>barmaq soxmaq (uzatmaq)</i> “Parmak uzatmaq, başkasının işine karışmaq” (Altaylı, 2005: 85).	Müdahale etme, karışma.
<i>puç olmak</i> “Bedduaya uğrayıp çürümek, boşalmak, mahvolmak” (2019: 3200).	<i>puç olmaq</i> “Mahvolmaq, hiç olmak” (2019: 447).	Mahvolma, hiç olma.

söze gelmek “Dile gelmek, söylemeğe başlamak” (2019: 3552).	sözə gəlmək “Mübahisəsi çıxmaq, mübahisə eləmək, toqquşmaq” (Bahsi geçmek, bahsetmek, konuşmak, münakaşa etmek” (Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti, 2006: 352).	Konuşma, söyleme.
sözü bir yere koymak “Karar vermek, ahdetmek, söz birliği etmek” (2019: 3559).	sözü bir yere qoymaq “Hamı bir qərara gəlmək, sözü bir eləmək dilləşmək” (Tamam bir karara varmak, söz birliği etmek, aynı fikirde olmak” (Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti, 2006, 150).	Karara varma, anlaşma.
şabla urmak “Tokat atmak, şamar çarpmak” (2019: 3642).	şapalaq vurmaq “Məmmədə bir şapalaq vurdu” (Mehmed’e bir tokat vurdu) (Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti, 2006: 192).	Tokat, şamar atma.
şıltak etmek / eylemek “Anlaşmazlık çıkarmak, kavga gürültü yapmak” (2019: 3664).	şıltak etmək (eləmək) “1- Ağlamakla rahatsızlığını bildirmek. 2- Nazlanmak, kendini nazlı göstermek” (Altaylı, 2005: 490).	Huzursuzluk, kargaşa, nahoşluk.
toy eylemek “Ziyafet çekmek, ağırlamak” (2019: 2835).	toy ələmək “1- Dügün yapmak, evlilik dolayısıyla şenlik meclisi yapmak, tören düzenlemek” (Altaylı, 2005: 508).	Dügün, şenlik.
ucuz dutmak “Aşağı görmek, değer vermemek” (2019: 3887).	ucuz tutmaq “Önem vermemek, kâle almamak” (Altaylı, 2005: 513).	Değer vermeyiş, önemsememe.
yara urmak “Yara açmak” (2019: 4340).	yara vurmaq “1- Yaralamak. 2. Kalbini kırmak, incitecek sözler söylemek.” (Altaylı, 2005: 549).	Yaralama.
yazığı gelmek “Merhamet etmek” (2019: 4455).	yazığı gelmek “Acımak1 (Altaylı, 2005: 552).	Acıma, merhamet.
yoldan / yol azmak “Yolunu şaşırmaq, doğru yoldan sapmak,	yolunu azmaq “Yolunu şaşırmaq. 1- Yanlış yola	Hata, yanlışlık.

yanlış yola gitmek” (2019: 4650).	sapmak. 2.- Azmak, doğru yoldan çıkmak” (Altaylı, 2005: 564).	
<i>yol döğmek</i> “Yol tepmek, yol yürümek” (2019: 4654).	<i>yol döymek</i> “bir yere çok gidip gelmek” (Altaylı, 2005: 561).	Yol kat etme, yürüme.
<i>yolun bağlamak</i> “Yolunu kesmek” (2019: 4659).	<i>yol bağlamaq</i> “Yolu kapamak, herhangi bir sebepten dolayı yolu kesmek” (Altaylı, 2005: 561).	Yol kesme, engel olma.
<i>yüz döndermek/döndürmek</i> “Yüz çevirmek, terk etmek, iltifat etmemek” (2019: 4780).	<i>üz döndermek</i> “1. Yüz çevirmek, alâkasını, ilişkisini kesmek, artık yakınlık göstermemek. 2. Yüz çevirmek, ihanet etmek, artık inanmamak. 3. Sırt çevirmek, artık itaat etmemek, boyun eğmek istememek. 4. Dönmek kafasını çevirmek” (Altaylı, 2005: 529).	İlgisizlik, itaatsizlik, iltifat etmeme.
<i>yüz urmak</i> “1. Başvurmak, müracaat etmek...” (2019: 4792).	<i>üz vurmak</i> “1-Bir işi yapmasını veya yapılmasını dostça, arkadaşça istemek, rica etmek, ısrar etmek” (Altaylı, 2005: 530).	Müracaat, rica, başvuru.

Sonuç

Deyimlerin genelde en az iki kelimededen oluşmuş kalıplaşmış sözlerden meydana geldiği bilinmektedir. Bünyelerinde yer alan kelimelerin yerine başka kelimelerin kullanılmaması ve yerlerinin değiştirilmemesi bunların kalıplaşma özelliğini göstermektedir ve bu özellikleri sayesinde deyimler, söz varlığı incelemelerinde farklı dillerin karşılaştırılması temelinde oldukça önemlidir. Bu özellikleri sayesinde deyimler, diller arası söz varlığı incelemelerinde önemli bir yere sahiptir.

Aynı dili konuşan topluluklar zamanla birbirinden ayrılıp farklı coğrafyalarda yaşamlarını sürdürse de dil gibi zamana ve değişmeye karşı dirençli olan unsurun, uzun zaman aynı kalması önemlidir. Ancak buna rağmen, söz konusu toplulukların dillerine, temas ettikleri başka toplumların etkisiyle başka unsurların girdiği ve söz varlığında birtakım değişikliklerin olduğu da bir gerçektir. Bu duruma en açık örneklerden birisi olarak Azerbaycan Türkçesi verilebilir. Anadolu’da 13. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar Eski Anadolu Türkçesi içerisinde gelişen Azerbaycan Türkçesi, çoğu araştırmacıya göre 16. yüzyıldan itibaren ayrı bir yazı dili olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak bu ayrılık belirgin çizgilerle ortaya çıkan farklı bir dil özelliğinin değil, çok

az değişikliklerin görüldüğü bir durumun ifadesidir. Bunun belirgin göstergelerinden birisi Azerbaycan Türkçesine ait bir metni okuyan Türkiye’deki bir Türk’ün bunu rahat bir şekilde anlayabilmesidir. Bu özelliklerden birisi de her iki sahada kullanılan bu iki dildeki ortak deyimlerin fazlalığıdır.

Bu çalışmada 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Anadolu’da yazılmış olan Türkçe eserlerden derlenen ve Türkçe kelimeleri tanımlarıyla birlikte gösteren *Tarama Sözlüğü* ile Azerbaycan Türkçesinde tespit edilen ortak deyimler ele alınmıştır. Ortak deyimlerin toplam sayısı yaklaşık olarak 100 (yüz)’dür. Bu deyimler, neredeyse kelimesi kelimesine aynıdır. Ancak bazı kelimelerde önemli ses değişiklikleri söz konusudur. *Tarama Sözlüğü*’nde geçen *ırak düşmek* ifadesindeki *ırak* kelimesinin karşılığı Azerbaycan Türkçesinde *iraq* “uzak” şeklindedir. *Tarama Sözlüğü*’de *ıssı vurmak* “sıcak geçmek, sıcak çalmak” deyiminde geçen *ıssı* kelimesinin karşılığı Azerbaycan Türkçesinde, *isti vurmaq* “sıcak vurmak” deyiminde görülen *isti* “sıcak” kelimesidir. *Tarama Sözlüğü*’nde *y* sesi ile kullanılan ve *kan yutmak*; *özünü yütürmek* ile *yüz urmak* deyimlerinde *y* protez sesi bulunan *yutmak*, *yütürmek* “kaybetmek” ve *yüz* kelimeleri Azerbaycan Türkçesinde söz konusu *y* sesi olmadan kullanılmıştır: *udmaq* “yutmak”, *itirmək* “kaybetmek”, *üz* “yüz” gibi. Azerbaycan Türkçesinde, *Tarama Sözlüğü*’nde *urmak* fiiliyle kurulan deyimlere (*işitmeze urmak*, *laf urmak*...) *vurmak* şeklinde, *parmak sokmak* “burnunu sokmak, vazifesi olmayan şeye karışmak” deyimindeki *parmak* kelimesine ise *barmaq* şeklinde rastlanmaktadır.

Tarama Sözlüğü ve Azerbaycan Türkçesinde tespit edilen bu ortak deyimlere, Türkiye Türkçesi yazı dilinde pek de rastlanmamaktadır. Hatta deyimlerde geçen bazı kelimelere bile Türkiye Türkçesi yazı dilinde tesadüf edilmemektedir: *Can tapşırmaq* “can vermek” deyimindeki *tapşırmaq* (vermek anlamıyla), *dümük olmak* “bir işle yakında meşgul olmak, bir işin üzerine düşmek” deyimindeki *dümük*, *hobbaca eylemek* “arka üstü yatan bir kimse, ayaklarıyla bir çocuğu havaya kaldırmak” deyimindeki *hobboca / hoppaca*, *duruş vermek* “dayanmak, tahammül etmek” deyimindeki *duruş* (dayanma anlamıyla) kelimeleri bunlar arasında değerlendirilebilir. Türkiye Türkçesinde *kılıktan kılığa girmek* deyimine karşılık ortak deyimlerde görülen *dondan dona girmek* ve *yakayı ele vermek* deyimine karşılık da *boğazı ele vermek* deyimleri dikkat çekicidir.

Ortak deyimlerin ifade ettikleri kavramlar da oldukça farklı ve zengindir. Dert, acı, rahatsızlık, ilgisizlik, inat, itaatsizlik bunlardan sadece birkaçıdır.

Bütün bunlara dayanarak denilebilir ki deyimlerin kalıplaşma özelliği, diller arasında araştırma yapmakta başvurulabilecek önemli söz varlıkları arasındadır. Deyimlerin bünyesinde bulunan kelimelerin yerine başka kelimelerin kullanılamaması ve yerlerinin değiştirilememesi gibi özellikler onları zamana karşı değişmeye karşı dirençli hâle getirmiştir. Azerbaycan Türkçesi her ne kadar bugün farklı bir coğrafyada kullanımını sürdürse ve zamanla bünyesine gerek Rusça gerek Farsça ve gerekse farklı dillerden birçok yabancı kelime alsada büyük oranda asli özelliklerini, yani Türkçe unsurlarını korumuştur. Azerbaycan Türkçesi uzun yıllar Eski Anadolu Türkçesi olarak adlandırılan dönem içerisinde varlığını sürdürmüştür. Bundan dolayı söz konusu dönemin kalıntıları Azerbaycan Türkçesinde hâlen devam etmektedir. Deyimlerin bahsedilen kalıplaşma ve değişmeme özelliğinden yararlanarak *Tarama Sözlüğü* ile Azerbaycan Türkçesinde tespit edilen ortak deyimler bunu göstermektedir.

Kaynakça

Aksan, D. (2004). *Anadilimizin Söz Denizinde*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aksan, D. (2011). *Türkçenin Zenginlikleri İncelikleri*. Ankara: Bilgi Kitabevi.

- Aksan, D. (2013). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Bilgi Kitabevi.
- Altaylı: (2005). *Azerbaycan Türkçesi Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Prestij Matbaası.
- Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu, (2006). *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*. Bakü: Şərk-Qərb.
- Buran, A. ve Alkaya, E. (2007). *Çağdaş Türk Lehçeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hengirmen, M., (2009). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Hengirmen, M. (2015). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınevi .
- İlker, A. (1997). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Topaloğlu, A. (2019). *Karşılaştırmalı Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Türk Dil Kurumu, (2019). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Katkı oranı beyanı

Yazarların makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Gökhan KARAYÜNLÜ*, Hacı KURT**

Makale Adı/Article Name

Yeni Büyükşehir Yasasının Kırsalda Etkileri Tarsus, Silifke, Gülnar Ve Mut Örneği***

Effects Of The New Metropolitan Law On Rural Samples Of Tarsus, Silifke, Gülnar And Mut

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, 'bütün-şehir yasası' olarak da bilinen 6360 sayılı kanunun kırsal kalkınma üzerindeki etkilerini incelemektir. Literatürde kalkınmaya merkezi hükümet kadar olmasa da, yerel yönetimlerin katkı sağlayabileceğine vurgu yapılmaktadır. 6360 sayılı kanun, büyükşehir belediye sayısını 16'dan 30'a çıkarmış, hizmet sınırını il mülki sınırı haline getirmiş, köy, belde ve il özel idarelerini kapatarak tüzel kişiliklerine son vermiştir. 6360 sayılı yasa ile Mersin'de 509 köy ve 41 belde kapatılarak mahalleye dönüştürülmüştür. Yerel yönetimler alanında yapılan bu araştırma makalesi, Mersin Büyükşehir Belediyesinin Tarsus, Silifke, Gülnar ve Mut ilçelerinin kırsal mahallelerinde yapmış olduğu çalışmaların, 6360 sayılı kanunun uygulanmaya başladığı 2014 yılı ile önceki dönemi kırsal kalkınma bağlamında karşılaştırmasını yapmaktadır. Çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılmış, 5'li likert ölçeğinde hazırlanan anket formu ile Mersin'in belirli özelliklerinden dolayı seçilen Tarsus, Silifke, Gülnar ve Mut ilçelerinde, 35 mahalle ve 336 kişiyle yüz yüze anket yapılmış ve veriler SPSS yöntemiyle değerlendirilmiştir. Çalışma böylece yerel ve merkezi yönetimlerin kırsal kalkınmaya katkılarını sorgulayan alana katkı sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmamızın konusu olan, 6360 Sayılı Kanunla hedeflenen hizmetlerde verimlilik ve kalitenin sağlanabilmesi için büyükşehir belediyelerine yeterli miktarda ödeneğin aktarılması, objektif kriterler doğrultusunda hizmetlerin yerine getirilmesi ve merkezi hükümet ile büyükşehir belediyelerinin koordineli hareket etmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mahalle, Köy, Mersin Büyükşehir Belediyesi.

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the effects of Law No. 6360, also known as the 'whole-city law', on rural development. It is emphasized in the literature that local governments can contribute to development, although not as much as the central government. Law No. 6360 increased the number of metropolitan municipalities from 16 to 30, turned the service border into a provincial administrative border, and closed down village, town and provincial special administrations, ending their legal personality. With the law numbered 6360, 509 villages and 41 towns in Mersin were closed and turned into neighbourhoods. This research article in the field of local governments compares the work carried out by Mersin Metropolitan Municipality in the rural neighborhoods of Tarsus, Silifke, Gülnar and Mut districts in the context of rural development in 2014, when Law No. 6360 came into effect, and the previous period. Quantitative research method was used in the study, a face-to-face survey was conducted with 336 people in 35 neighborhoods in Tarsus, Silifke, Gülnar and Mut districts of Mersin, which were selected due to their specific characteristics, using a questionnaire form prepared on a 5-point Likert scale, and the data was evaluated using the SPSS method. The study thus aims to contribute to the field that questions the contributions of local and central governments to rural development. In order to ensure efficiency and quality in the services targeted by Law No. 6360, which is the subject of our study, it is evaluated that a sufficient amount of funds should be transferred to metropolitan municipalities, services should be provided in line with objective criteria, and the central government and metropolitan municipalities should act in coordination.

Keywords: Neighborhood, Village, Mersin Metropolitan Municipality

* Dr. Mersin Üniversitesi – İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimri ve Kamu Yönetimi, gokhankarayunlu@hotmail.com

** Prof.Dr. Mersin Üniversitesi – İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimri ve Kamu Yönetimi, haci1963@hotmail.com

*** Bu makale Mersin Üniversitesi tarafından onaylanan "Kırsal Kalkınmada Büyükşehir Belediyelerinin Rolü: Mersin Örneği" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

Extended Abstract

The aim of the article is to cover the services carried out by the Mersin Metropolitan Municipality in the rural neighborhoods of Tarsus, Silifke, Gülnar and Mut in the period after 2014, when the law no. 6360 began to be implemented, and to make a comparison with the process before 2014 and to make an evaluation in the light of the data obtained.

Quantitative research methods were applied in the research, and by conducting a face-to-face survey with the producers benefiting from the services, it was aimed to evaluate the effects of the services carried out by the Mersin Metropolitan Municipality in the rural neighborhoods of Tarsus, Silifke, Gülnar and Mut after the implementation of Law No. 6360 after 2014.

In the research, survey forms created by the author himself were distributed to people living in rural areas and they were during face to face data obtaining process in, and the data obtained as a result of the field study were analyzed using the SPSS method and the data were interpreted.

In the survey, the effects of the transfer of all service authority to metropolitan and district municipalities after 2014 with Law No. 6360 on the delivery of services were examined. During the field study, a face-to-face survey was conducted with people randomly living in selected neighborhoods in Tarsus, Mut, Silifke and Gülnar districts. Participants were asked to answer truthfully and impartially, and a survey was conducted with people we had the opportunity to interview in line with the current conditions. As a result of the reliability analysis of the survey, the Cronbach Alpha Coefficient is 0.906. The rate in question shows that the reliability level of the survey is high. Participants are generally between the ages of 38 and 51. According to this result, it is seen that residents and producers in rural areas are generally middle age and above. Migration to cities due to unemployment and other reasons is one of the most important reasons for these results. The highest group in terms of education consists of high school graduates. It is seen that a low rate of 3.3% of those living in rural areas is a Vocational School or University graduate, and those who are generally engaged in farming and other activities in rural areas are secondary school graduates. Those who are farmers as a profession have the highest rate. After farming, other occupational groups (animal husbandry, breeder, worker, self-employed, producer) come. In light of these indicators, it is seen that people living in rural areas do secondary jobs other than farming to earn their living.

Central government and metropolitan municipalities; Innovations in the world in terms of agricultural production, technological innovations that can be used in agricultural production, methods to minimize product loss, conscious agricultural practices that will increase product diversity, information on methods of obtaining high income by spending a small amount, infrastructures for technology-based agricultural production. It is responsible for teaching farmers the ways and methods such as preparing the structure and organizing training activities on necessary subjects. Only in this way can Türkiye achieve agricultural production and competitiveness on a global scale.

After Law No. 6360, the service area of Mersin Metropolitan Municipality increased 24 times. The metropolitan municipality, which is responsible for providing services to cities, has become the most authorized institution to provide services to rural neighborhoods where transportation is problematic and geographical conditions are difficult.

It has been observed that Mersin Metropolitan Municipality has identified the problems of rural areas over time, tried to use its existing resources in the most efficient way and taken rational steps to protect the living standards of rural neighborhoods. It is understood that the primary goal of all the projects of the metropolitan municipality is to keep the people living in rural neighborhoods in place, to create new job areas in rural neighborhoods and ensure the continuity of the production process, to raise awareness of everyone living in these neighborhoods, especially women, and to implement projects aimed at increasing the efficiency and quality of agricultural production. . Moreover;

- Again, the activities of metropolitan municipalities in supporting education within the scope of their voluntary duties find response in rural areas,
- As a result of the whole city model; The young population in rural areas is supported, at least partially, the number of cattle and sheep has increased, albeit at a limited level, with the support in the field of animal husbandry, and on the other hand, a necessity has emerged for the protection of forest areas and pastures,
- After the whole city model; It has been determined that there is no support activity within the scope of greenhouse farming activities, there is no significant change in agricultural areas, there are no practices

and incentives to encourage cooperatives, but a positive opinion has emerged on agricultural education and new agricultural practices due to some trainings given in terms of agricultural production.

Law No. 5216 authorized metropolitan and district municipalities to support agriculture and animal husbandry within their means. Since the central government may not be able to fully determine the investments and projects needed for the development of agricultural production and livestock farming at the local level, sufficient funds from the central government budget must be transferred to local governments in order to make these investments. It is thought that if sufficient funds are given, the level of productivity in agriculture and animal husbandry, quality production and the possibility of competing on a global scale will increase through local governments. In order to re-grant the legal entities and properties of villages and towns and to increase the number of educated and trained people in rural neighborhoods, it is necessary to reopen closed village institutions, to open higher schools close to rural neighborhoods, and to prepare long-term strategic plans rather than short-term political solutions for rural areas. As a result of the field research, due to young people living in rural neighborhoods migrating to cities in order to benefit from education, job opportunities and the blessings of modern life, those living in rural neighborhoods are generally middle-aged and older individuals between the ages of 38 and 51, their schooling levels are generally at high school level, and due to financial difficulties. It has been seen that they do a few other jobs besides farming. As a result of the research data, the idea that such problems can be reduced as a result of the coordination of the central government and local governments, making and implementing long-term strategic plans and allocating sufficient funds.

Giriş

Yeni büyükşehir yasasıyla, diğer büyükşehir belediyelerin de olduğu gibi Mersin ilinin mülki sınırı, Mersin Büyükşehir Belediyesinin sorumluluk sahası olarak belirlenmiştir. Yeni düzenlemeyle köylerin, beldelerin ve il özel idarelerinin tüzel kişilikleri kaldırılmıştır. Belde ve köylerin mahalleye dönüştürülmesi, bütün mal varlıklarının ve yetkilerinin devredilmesi, kanun hazırlayıcıları tarafından ölçek ekonomileri ve hizmetlerin tek merkezden kontrolü açısından olumlu olarak değerlendirilse de, işleyişte olumlu ve olumsuz pek çok sonucun ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Bütün şehir modeli olarak nitelendirilen 6360 sayılı kanunla, merkezi idarenin taşra üzerinde ki kontrolünün ve ihtiyaç duyulan hizmetlerin tespitinin yapılabilmesi amacıyla YİKOB'lar kurulmuştur. Yeni kanunla, büyükşehir belediyeleri ve ilçe belediyeleri yerel hizmetlerin gerçekleştirilmesi hususunda da merkezi hükümetten daha etkili bir konuma getirilmiştir. Buldukları mahalde, ihtiyaç duyulan hizmetleri belirleyip yerine getirmekle görevli olan belde ve köylerin tüzel kişiliklerinin kapatılarak, gerçekleştirilecek hizmetler konusunda bütün yetkilerin büyükşehir ve ilçe belediyelerine devredilmesinin, yerel yönetimlerin özerkliğine aykırı bir durumun oluşmasına ve merkezîyetçiliğe sebep olduğu yönünde düşünceler ileri sürülmektedir. 6360 sayılı kanun sonrası da ortaya çıkan mevcut durumun incelemesini yapabilmek ve etkilerini analiz edebilmek amacıyla; Mersin Büyükşehir Belediyesinin Tarsus, Silifke, Gülnar ve Mut kırsal mahallelerine yönelik hayata geçirdiği hizmetlerin incelenmesinin, literatüre katkı sağlaması açısından önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Araştırma; Tarsus, Silifke, Gülnar ve Mut'un kırsal mahallelerinde yüz yüze yapılmıştır. Mersin Büyükşehir Belediyesinin sorumluluk sahasının genişliği, Mersin'in fiziki zorlukları, kent ve kır arasında ki nüfus yoğunluk seviyelerinin farklılığı, Mersin'de tarımsal ekonomik faaliyetler ve bu faaliyetlerin tarımsal üretime olan etkilerinden dolayı, kanunun etkilerinin incelenmesi adına, Mersin Büyükşehir Belediyesinin ideal bir örnek olduğu değerlendirilmektedir. Saha çalışmasında, 35 tane mahalle de 336 kişi ile görüşülerek anket formlarını doldurmaları sağlanmıştır. Ulaşılan veriler, SPSS programı vasıtasıyla analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar vasıtasıyla, 6360 sayılı kanunun etkileri ve sonuçlarına ilişkin olarak çıkarımlarda bulunulmaya çalışılmıştır.

Araştırma makalesinin amacı, 6360 sayılı kanunun uygulanmaya başladığı 2014 yılından sonra ki dönem de, Mersin Büyükşehir Belediyesinin Tarsus, Silifke, Gülnar ve Mut kırsal mahallelerin de yapmış olduğu çalışmaların, 2014 yılından önceki süreçle bir kıyaslamasını

yapabilmek ve elde edilen veriler ışığında çıkarımda bulunabilmektedir. Araştırma verileri ışığında, yerel yönetimlere etkileri bakımından 6360 sayılı kanuna ilişkin olarak çıkarımlarda bulunulmuştur.

1.Literatür Taraması

Yerel yönetim birimleri; merkezi hükümetle birlikte ortak hareket eden, kamu tüzel kişiliğine sahip olan, kanunla veya kararnameyle kurulan kuruluşlardır. Merkezi ve yerinden yönetim, sanki bütünün iki parçasıymış gibi iş bölümü içerisinde ve koordineli biçimde çalışmaktadır. Merkezi idarenin asli unsuru devlettir. Yerinden yönetimin asli unsuru ise idari ve mali özerkliği bulunan, halk tarafından seçilen mahalli idarelerdir (Mecek ve Atmaca, 2020: 70). Yerinden yönetim birimleri siyasal ve idari olmak üzere iki şekilde uygulanmakta olup, birimler tarafından yetkilerin kullanılmasına göreyse, hizmet yönünden ve yer yönünden yerel yönetimler olarak ayrıma tabi tutulmaktadır (Bozatay ve Kızılkaya, 2016: 614). Yerel yönetimlerin sorumluluk alanları, görev tanımları ve ekonomik kaynakları her ülkede farklıdır. Hukuki bir sistem çerçevesinde oluşturulan yerel yönetimler, yerelde yaşayan bütün canlıların ihtiyaç duyduğu hizmetleri gerçekleştirebilmek amacıyla oluşturulan, anayasal bir kuruluştur (Varcan, Taraktaş ve Hacıköylü, 2013: 3-4).

Türkiye’de, 1950’li yıllardan sonra kentlere doğru başlayan yoğun göç ve diğer faktörlerin neticesinde, hızlı ve çarpık bir kentleşme süreci içerisine girilmiştir. Ortaya çıkan sorunlar karşısında süreç içerisinde, kentlerin yönetimine ilişkin çözüm önerilerinin, yerel yönetimlerle ilgili yasal ve idari düzenlemelerin hayata geçirildiği görülmüştür (Adıgüzel, 2012: 154). 1960’lı yıllardan 1982 yılına kadar geçen süreç içerisinde, kentler yaşanan göçlerle birlikte büyümeye başlamış, kentlerin çevresinde daha önceden köy olan yerleşim yerleri belediyeye dönüşmüş, ortaya çıkan bu durumla birlikte kentlerin ve köylerin yönetimi sürecinde koordinasyon eksikliği, yetersiz planlama ve hizmetlerin yeterince etkin olamaması, sosyal bakımdan bütüncül ve fakat kent yönetimi açısından parçalı bir yapı ortaya çıkmıştır (Arıkboğa, 2013: 52).

6360 sayılı Kanun çıkartılana kadar; büyükşehir şartlarını sağlamayan il belediyelerine, büyükşehir statüsü kazandırmak amacıyla çeşitli kanun hükmünde kararnameler çıkartılarak büyük şehir olmalarının önü açılmış, kanuna uygun yönetimler oluşturmak yerine, yönetimlere uygun KHK’lar çıkartılarak hukuki boşluklar doldurulmaya çalışılmıştır. 6360 Sayılı Kanun sonrasında İl Özel İdareleri kapatılarak, yerel seçimlerle ilgili bir takım farklı uygulamalar hayata geçirilmiştir. İlin genelinde yaşayanlar, büyükşehir belediyesi seçimlerinde oy kullanabileceklerdir (Çelikyay, 2014: 7). 6360 sayılı Kanun’la büyükşehir belediyelerinde uygulanacak olan modelin, yönetim sisteminde verimlilik ve ölçek ekonomilerine uygun faaliyetlerin planlanması amacıyla hazırlanmış olmasına rağmen, siyasi ve akademik açıdan çeşitli eleştirileri de beraberinde getirmiştir (Altan ve Karaca, 2016: 560).

Kırsal mahalleler kavramı, genellikle köyler için kullanılmaktadır ancak kırsal bölgeler için de kullanılabilir. 6360 sayılı yasayla, büyükşehir sınırları içerisinde mahalle haline getirilen köylere, 7254 sayılı Kanun’la kırsal mahalle veya kırsal yerleşik alan statüsü verilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu uygulamayla yapılmak istenen, kırsal özelliklere sahip olan mahallelerin sorunlarına çözüm üretebilmek ve maddi bakımdan avantajlar sağlayabilmektir (Kılıç ve İpek, 2022:1). Uygulanacak program ve projelerde, kırsal alanlarda yaşayan halkın ihtiyaçlarını gözetecek, sosyokültürel özelliklerini muhafaza edecek, doğal yapısını koruyacak, kırsal alanlara özgü kararların alınması gerekmektedir (Kut ve Yörür, 2017: 24).

Aydın: 6360 sayılı Kanun sonrasında Aydın kentinde yapılan araştırmada; Aydın’ın büyükşehir yapılmasının kentin potansiyelini harekete geçirebilecek olumlu bir adım olduğu, kent merkezinden ilçelere ve kırsal alanlara hizmet ulaştırılmasında koordinasyon açısından sıkıntılar yaşanabileceği, Kuşadası, Didim, Davutlar kentlerde yaz ve kış nüfus farklılığından

dolayı yaşanan sorunların, büyükşehir sürecinde de devam edebileceği belirtilmiştir (Genç, 2014: 25-26).

Balıkesir: 6360 sayılı Kanun sonrasında, Balıkesir kentinde yapılan araştırmada; alan araştırmasına katılanların birçoğunun BŞB hizmet sınırının il sınırı olmasını olumlu olarak değerlendirdiğini, köylerin mahalleye yapılmasıyla BŞB'nin bu alanlara da hizmet getirmesinin olmasının ulaşım faktörü ve hizmet etkinliği açısından yeterli bulunmadığı ve olumsuz olarak değerlendirildiği belirtilmiştir (Daşçı, 2016: 168-169).

Denizli: 6360 sayılı Kanun çerçevesinde, Denizli kentinde yapılan araştırmada; Denizli'de, büyükşehir belediyesi statüsünün kazanılmasına yönelik çabaların uzun yıllardır devam ettiği ve BŞB olmanın memnuniyetle karşılandığı belirtilmiştir (Özgür, 2014: 50-51).

Hatay: 6360 sayılı Kanun'dan sonra Hatay kentinde yapılan araştırmada; Amanos Dağları'nın kuzeyden güneye doğru ili ikiye böldüğü ve bu coğrafi engelin neticesinde, hizmetlerin bütünlüğü, etkinliği ve zamanı yönünden sorunların olacağı belirtilmiştir (Adıgüzel ve Tek, 2014: 97).

Malatya: 6360 sayılı Kanun'dan sonra Malatya kentinde yapılan araştırmada; Malatya'da, tarım ve hayvancılığın önemli gelir kaynağı olduğunu ve genellikle kırsal bölgelerde yapılmakta olduğu belirtmiştir. Kırsal alanların geri kalmışlığının önüne geçilebilmesi ve gelir getiren faaliyetlerin desteklenmesi için lokomotif görevi gören, KÖYDES, Köylere Hizmet Götürme Birlikleri, İl Özel İdarelerinin kapatılmasıyla, Malatya'nın bu durumdan olumsuz yönde etkileneyeceği belirtilmiştir (Demiral ve Evin, 2014: 85).

Manisa: 6360 sayılı Kanun sonrasında Manisa kentinde yapılan araştırmada; Manisa büyükşehir belediyesinin, kentte uzak mesafede bulunan Demirci (158 km.), Selendi (155 km.), Sarıgöl (128 km.), Köprübaşı (123 km.), Alaşehir (109 km.) ilçelerine ve orman köylerine de hizmet götüreceğinden dolayı, koordinasyon ve planlama süreçlerini iyi organize etmesinin gerektiği, kanunla birlikte kentte mevcut olan kamulaştırma ve mülkiyet sorunlarının da çözülebileceği belirtilmiştir (Ökmen ve Arslan, 2014: 98).

2.Araştırmanın Amacı

Kanun koyucu tarafından, 6360 Sayılı Kanun'un yapılış amacının; yerel de hizmetlerin tek elden yürütülerek etkinliğini ve kalitesini yükseltebilmek, demokratik katılımı yerel düzeyde daha da geliştirebilmek olduğu belirtilmiştir. Genel olarak 6360 Sayılı Kanun'a ilişkin yapılan olumsuz değerlendirmeler; yerel yönetimlerin özerkliğinin kısıtlandığı, belde ve köylerin tüzel kişiliklerinin kaldırılarak bütün yetkilerin büyükşehir ve ilçe belediyelerine verilmesinin, merkeziyetçiliğe sebep olduğu yönündedir.

Araştırma makalesinin amacı; 6360 Sayılı Kanun'un uygulanmaya başlandığı 2014 yılı öncesi ve sonrasında, hizmetlerin yerine getirilmesi bakımından kırsal mahalleler örneklemini üzerinden etkinlik, verimlilik ve kalite açısından kıyaslamasını yapabilmektir. Araştırma makalesinin 6360 sayılı kanunun etkinliği, verimliliği ve uygulanabilirliğinin örneklem üzerinden değerlendirilmesinin, yerel yönetimler alanında literatüre katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

3.Araştırmanın Örneklemi

6360 sayılı Kanun'un uygulanmaya başlamasıyla, kırsal bölgelere hizmet götürmekle yetkilendirilen Mersin Büyükşehir Belediyesinin; sorumluluk sahasının genişliği, Mersin'in fiziki zorlukları, kent ve kır arasında ki nüfus yoğunluk seviyelerinin farklılığı, Mersin'de yapılan tarımsal, ekonomik faaliyetler ve bu faaliyetlerin tarımsal üretime olan etkilerinden dolayı kanunun etkilerinin incelenmesi adına, ideal bir örnek olduğu değerlendirilmiştir. Araştırmanın örneklemini; Mersin Büyükşehir Belediyesinin hizmet götürmekle görevlendirildiği Tarsus, Silifke, Gülnar ve Mut'un kırsal mahalleleri oluşturmaktadır.

Araştırmanın yapıldığı mahalleler; tarımsal üretimin yoğun olduğu ve buna bağlı olarak tarımsal sanayinin geliştiği, Tarsus, Silifke, Gülnar ve Mut ilçelerine bağlı olan ve rastgele seçilen yerlerdir.

Mersin Büyükşehir Belediyesinin bahse konu ilçelerin kırsal mahallerindeki üreticilere yönelik yapmış olduğu; Sulama Tesisi İçin Sulama Borusu Desteği Projesi, Tarımsal İhtiyaçlar İçin Alt ve Üst Yapı Tesis Yapımı, Bitkisel Materyal ve Seracılık Projesi, Yerel Buğday Çeşitlerinin Yerinde Korunması ve Pazarlanması Projesi, Lavanta Yetiştiriciliğini Yaygınlaştırma Projesi, İncir Fidanı Dağıtım Projesi, Nergis Soğanı Dağıtım Projesi, Avokado Fidanı Dağıtım Projesi, Zeytin Fidanı Dağıtım Projesi, Kantaron Fidesi Dağıtım Projesi, Alıç Fidanı Dağıtım Projesi, Ryegrass Kaba Yem Tohumu Dağıtım Projesi, Mersin’de Antepfıstığı Üretiminde Verim ve Kalitenin Arttırılarak Yaygınlaştırılması Projesi, Çocuklar Süt İçsin Projesi, Gübreleme Eğitimi, Erik Boylama Makinası Dağıtım Projesi, Badem Soyma Makinası Desteği Projesi, Bitkisel Atık Kıyma Makinesi Desteği Projesi, Üzüm Sıkma Makinesi Desteği Projesi, Zeytin Boylama Makinesi Desteği Projesi, Süt Soğutma Tankı Desteği Projesi, Tarımsal Tahmin ve Erken Uyarı Sistemi Projesi, Hadi Gel Köyümüze Destek Verelim Projesi, Tarımda Biyoteknik Mücadele Projesi, Taş Kırma Makinesi Desteği Projesi, Bal evi Projesi, Hamur Yoğurma Makinesi Desteği Projesi, Kadın Üreticilerin Plastik Örtülü Seralarda Çiçek Yetiştiriciliğini Destekleme Projelerin, bu bölgelerde yaşayanlar tarafından nasıl değerlendirildiğine ilişkin araştırma verileri incelenmiştir.

Tarsus İlçesi; il merkezine yaklaşık olarak 30 km’dir. Mersin’in en büyük ilçesi olup, nüfusu 350.000 civarındadır. Adana iline çok yakındır. Kış aylarında yapılan örtü altı seracılık, ilçenin önemli gelir kalemlerinden birisidir. Aynı zamanda ilçede; turfanda sebze ve meyvecilik, narenciye, üzüm, zeytin, mısır, soya, ayçiçeği, pamuk gibi tarımsal ürünler yaygın olarak yetiştirilmekte olup, büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık, tavukçuluk yapılmaktadır. İnşası devam eden Tarsus OSB de, çok sayıda insana istihdam yaratacaktır.

Silifke İlçesi; il merkezine yaklaşık olarak 100 km’dir. Mersin’in en büyük ilçelerinden birisidir. Nüfusu 132.000 civarındadır. Coğrafi konumundan dolayı, erken dönem ürün yetiştirilebilmektedir. İlçeden geçen Göksu ırmağının da, tarımsal üretim üzerinde büyük etkisi bulunmaktadır. Tarımsal ürünler içerisinde en önemli üretim kalemini, çilek yetiştiriciliği oluşturmaktadır. Aynı zamanda ilçede; muz, limon, portakal, mandalina, çeltik, yerfıstığı, zeytin, domates, buğday, nohut, keçiboynuzu, nar, erik, kayısı, elma, üzüm, antepfıstığı, incir, kiraz, ceviz, badem, kivi, avokado, kinoa ve guava meyveleri gibi tarımsal ürünler de üretilmektedir. Silifke İlçesi, turizm açısından da önemli bir potansiyele sahiptir.

Gülnar İlçesi; il merkezine yaklaşık olarak 150 km’dir. Nüfusu 28.000 civarındadır. Deniz seviyesinden 950 m yüksekte bulunan ilçede, coğrafi konumundan dolayı hayvancılık, özellikle de keçicilik gelişmiştir. Hayvansal ürünler ve bu ürünlerin taşımacılığı önemli bir gelir kalemidir. Aynı zamanda ilçede; kaysı, üzüm, nohut, buğday, elma ve Antepfıstığı önemli tarımsal ürünlerdir.

Mut İlçesi; il merkezine yaklaşık olarak 200 km’dir. Nüfusu 63.000 civarındadır. Coğrafi konumundan dolayı, sofralık kayısı yetiştiriciliği en önemli tarımsal ürün olarak ön plana çıkmıştır. Ekonomik olarak geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olan ilçede; meyvecilik, sebzeçilik, zeytincilik, hububat üretimi, erik, incir ürünleri, süt, yoğurt ve peynir işletmeleri, un ve bulgur değirmenleri, yağ presleri ve briket atölyeleri başlıca gelir kalemlerini oluşturmaktadır.

Araştırma yapılan ilçelerdeki mahallelerin, Büyükşehir’e olan uzaklığı göz önüne alınırsa; Büyükşehir sınırları içerisinde yer alan bu mahallelere, altyapı, içme suyu temini, çöp toplanması, kanalizasyon döşenmesi, arızaların giderilmesi ve diğer hizmetlerin ulaştırılması ciddi bir problem teşkil etmektedir. Bu hizmetlerin ulaştırılmasında yaşanan aksaklıklar, mahallelerde yaşayan halkı olumsuz etkilemektedir.

4.Araştırma Yöntemi

Araştırma; Tarsus, Silifke, Gülnar ve Mut'un kırsal mahallelerinde yüz yüze yapılmıştır. Mersin Büyükşehir Belediyesinin sorumluluk sahasının genişliği, Mersin'in fiziki zorlukları, kent ve kır arasında ki nüfus yoğunluk seviyelerinin farklılığı, Mersin'de tarımsal ekonomik faaliyetler ve bu faaliyetlerin tarımsal üretime olan etkilerinden dolayı, kanunun etkilerinin incelenbilmesi adına, Mersin Büyükşehir Belediyesinin ideal bir örnek olduğu değerlendirilmektedir. Mersin Üniversitesi Etik Kurulundan alınan onay sonrasında, araştırmaya başlanmış ve araştırmada nicel araştırma yöntemleri uygulanmıştır. 35 tane mahalle de 336 katılımcı ile yüz yüze görüşülerek, 5'li likert ölçeğinde hazırlanan anket formlarını doldurmaları sağlanmıştır. Ulaşılan veriler, SPSS programı vasıtasıyla analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar vasıtasıyla, 6360 sayılı kanunun etkileri ve sonuçlarına ilişkin olarak çıkarımlarda bulunulmaya çalışılmıştır.

5.Bulgular

5.1.Alan Araştırmasının Bulguları

Araştırmada, Mersin'in belirli özelliklerinden dolayı seçilen ve aşağıda tablo 1.'de gösterilen Tarsus, Silifke, Gülnar ve Mut ilçelerinin mahallerinde, 6360 sayılı Kanun'un kırsal kesim üzerindeki yansımalarının sonuçlarını değerlendirebilmek amacıyla 5'li likert ölçeğinde hazırlanan, 4 ilçeden rastgele seçilen 35 mahallede, 336 kişiyle yüz yüze anket yapılmıştır.

Tablo 1. Anket çalışmasının yapıldığı ilçeler, mahalleler ve kişi sayıları

İLÇE	MAHALLE	KATILIMCI
MUT	Kemenli	10
	Çukurbağ	11
	Ballı	11
	Haydar	8
	Esençay	10
	Topluca	10
	Hocalı	10
	Pamuklu	10
	Burunköy	10
	Çaltılı	10
	Hacı İlyaslı	10
	Yukarı Köşelerli	8
Toplam	12	118

İLÇE	MAHALLE	MAHALLE
TARSUS	Beylice	Beylice
	İnköy	İnköy
	Yanıkışla	Yanıkışla
	Çokak	Çokak
	Karakütük	Karakütük
	Koçmarlı	Koçmarlı

	Çiftlik	Çiftlik
	Alibeyli	Alibeyli
	Sıraköy	Sıraköy
	Hacı Hamzalı	Hacı Hamzalı
	Göçük	Göçük
	Kızılçukur	Kızılçukur
	Çevreli	Çevreli
Toplam	13	13

İLÇE	MAHALLE	KATILIMCI SAYISI
SİLİFKE	Sömek	6
	Uzuncaburç	9
	Kargıcak	5
	Atayurt	10
	İmamlı	6
TOPLAM	5	36

İLÇE	MAHALLE	KATILIMCI SAYISI
GÜLNAR	Lapa	7
	Sipahili	11
	Büyükeceli	8
	Koçaşlı	6
	Yanışlı	10
TOPLAM	5	42
GENEL TOPLAM	35	336

5.2.Anket Sorularının Grafikselsel Değerleri

Araştırmada, 6360 sayılı yasanın uygulanmaya başlanmasının öncesi ve sonrasında genç nüfus oranı, büyük ve küçükbaş hayvan oranları, mera ve orman arazilerinin oranları, sera ve tarım arazilerinin oranları, kooperatifçilik faaliyetleri ve tarımsal eğitim uygulamalarının üzerinde nasıl bir değişimin olduğuna ilişkin tespitlerin yapılabilmesi amaçlanmıştır.

Araştırmada kullanılan anket sorularının iç tutarlılığını incelemek amacıyla Cronbach's Alfa test değerleri hesaplanarak yürütülen analizin güvenilirliği incelenmiştir. Analiz sonucunda anket sorularının Cronbach's Alfa değeri 0,906 olarak bulunmuştur. Araştırmalarda kullanılan anketlerin güvenilirlik olarak tespit edilebilmesi için Cronbach's Alfa değerinin 0,61 – 0,80

arasında, çok güvenilir olarak tespit edilebilmesi için 0,81-0,100 olması gerekmektedir (Özdamar, 2003). Bu araştırma sonucunun tanımlanmasına göre araştırmada kullanılan anket sonuçları güvenilir olarak tespit edilmiş ve Tablo 2.'de belirtilmiştir.

Tablo 2. Güvenilirlik İstatistiği

Cronbach's Alfası	Standart Ögelere Dayalı Cronbach's Alfası	Ürün Sayısı
,906	,906	9

Anket yapılan kişilerin yaş bilgilerine ilişkin veriler ve yüzdeleri, aşağıdaki tablo 3.'de görülmektedir. 336 kişinin içerisinde en yüksek orana %5,4'le 43 yaşında bulunanlar sahiptir. Onları sırasıyla; %4,8'le 16 kişiyle 40 yaşındakiler, %4,5'le 15 kişiyle 48 yaşındakiler, %4,2'le 14 kişiyle 45 yaşındakiler, %3,9'la 13 kişiyle 47 yaşındakiler, %3,6'la 12 kişiyle 38 ve 51 yaşındakiler yer almaktadır. Kırsal mahallelerde çiftçilik ve diğer işlerde çalışanların çoğunlukla 38 ve 51 yaşları arasında yer aldığı görülmektedir. Bu durum anılan bölgelerde yaşayanların ve üretim sürecinde yer alanların genellikle orta yaş ve üzerinde olduğunu göstermektedir. Kentlere yönelen göçler ve işsizlik ise bu durumun en önemli nedenleri arasında yer almaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların Yaş İstatistikleri

Geçerli	Sıklık	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
0	6	1,8	1,8	1,8
18	1	,3	,3	2,1
22	2	,6	,6	2,7
23	1	,3	,3	3,0
25	1	,3	,3	3,3
26	1	,3	,3	3,6
27	6	1,8	1,8	5,4
28	4	1,2	1,2	6,5
29	5	1,5	1,5	8,0
30	7	2,1	2,1	10,1
31	3	,9	,9	11,0
32	5	1,5	1,5	12,5
33	4	1,2	1,2	13,7
34	6	1,8	1,8	15,5
35	15	4,5	4,5	19,9
36	5	1,5	1,5	21,4
37	10	3,0	3,0	24,4
38	12	3,6	3,6	28,0
39	8	2,4	2,4	30,4
40	16	4,8	4,8	35,1
41	6	1,8	1,8	36,9
42	11	3,3	3,3	40,2

43	18	5,4	5,4	45,5
44	11	3,3	3,3	48,8
45	14	4,2	4,2	53,0
46	8	2,4	2,4	55,4
47	13	3,9	3,9	59,2
48	15	4,5	4,5	63,7
49	9	2,7	2,7	66,4
50	11	3,3	3,3	69,6
51	12	3,6	3,6	73,2
52	3	,9	,9	74,1
53	5	1,5	1,5	75,6
54	7	2,1	2,1	77,7
55	4	1,2	1,2	78,9
56	8	2,4	2,4	81,3
57	5	1,5	1,5	82,7
58	9	2,7	2,7	85,4
59	2	,6	,6	86,0
60	8	2,4	2,4	88,4
61	4	1,2	1,2	89,6
62	3	,9	,9	90,5
63	7	2,1	2,1	92,6
64	5	1,5	1,5	94,0
65	4	1,2	1,2	95,2
66	2	,6	,6	95,8
67	1	,3	,3	96,1
68	5	1,5	1,5	97,6
69	1	,3	,3	97,9
70	3	,9	,9	98,8
71	1	,3	,3	99,1
74	1	,3	,3	99,4
75	1	,3	,3	99,7
77	1	,3	,3	100,0
Total	336	100,0	100,0	

Anket yapılan kişilerin eğitim bilgilerine ilişkin veriler ve yüzdeleri, aşağıda tablo 4.'te görülmektedir. 336 kişiden 160 tanesi %47,6'sı Lise mezunudur ve eğitim durumu açısından bu grup en yüksek orandadır. Lise mezunlarını, % 24,4 oranla ilkokul ve % 20,05 oranla Ortaokul mezunları izlemektedir. Kırsal alanlarda yaşayan insanların çok azının, % 3,3 gibi bir oranla MYO veya Üniversite mezunu olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Katılımcıların Eğitim Durumu

		Sıklık	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
GEÇERLİ	BOŞ BIRAKILMIŞ	3	,9	,9	,9
	İLKOKUL	82	24,4	24,4	25,3
	ORTAOKUL	69	20,5	20,5	45,8
	LİSE	160	47,6	47,6	93,5
	MYO/YÜKSEKOKUL	11	3,3	3,3	96,7
	ÜNİVERSİTE	11	3,3	3,3	100,0
	Total	336	100,0	100,0	

Anket yapılan kişilerin meslek bilgilerine ilişkin veriler ve yüzdeleri, aşağıdaki tablo 5.'te görülmektedir. 336 kişiden 184 tanesi, %54,8'lik oranla çiftçilik yapmaktadır ve meslek grupları içerisinde bu grubun en yüksek sayıya sahip olduğu görülmektedir. Mahallelerde yalnızca çiftçilik yapanlardan sonra en yüksek sayıyla, % 19,6 oranla diğer meslek grubu (Hayvancılık, besici, işçi, serbest meslek sahibi, üretici, marketçi vb.) takip etmektedir. Bu durum mahallelerde yaşayan insanların yalnızca tarımsal üretimle geçimini sağlamadığını, aynı zamanda ikinci bir iş de yaptığını göstermektedir.

Tablo 5. Katılımcıların Meslek Durumları

		Sıklık	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
GEÇERLİ	BOŞ BIRAKILMIŞ	6	1,8	1,8	1,8
	ÇİFTÇİ	184	54,8	54,8	56,5
	İŞÇİ	18	5,4	5,4	61,9
	EMEKLİ	7	2,1	2,1	54,0
	MEMUR	5	1,5	1,5	65,5
	MUHTAR	14	4,2	4,2	69,6
	EV HANIMI	16	4,8	4,8	74,4
	ESNAF	6	1,8	1,8	76,2
	EMEKLİ/ÇİFTÇİ	14	4,2	4,2	80,4
	BESİCİ, ÜRETİCİ, MARKETÇİ, SUL.BİR, HAYVANCI, TERZİ, MÜHENDİS, SERBEST VB.	66	19,6	19,6	100,0
Total	336	100,0	100,0		

Soru 1. 2014 yılı öncesi ve sonrasını karşılaştırdığınızda, Yeni yasanın Sizin mahallenizdeki genç nüfusun oranı üzerindeki etkisi nasıldır?

Sorusuna ankete katılanlar; %36,0 oranla 121 kişi orta, %30,1 oranla 101 kişi çok az, %15,2 oranla 51 kişi az şeklinde değerlendirme yapmışlardır. Katılımcılar % 81,3 oranında orta, az ve çok az şeklinde görüş belirterek, yeni yasanın genç nüfus oranı üzerinde olumlu bir etkisinin olmadığını ifade etmişlerdir. Katılımcılar % 18,7 oranında arttı ve çok arttı şeklinde görüş belirterek, yeni yasanın genç nüfus oranı üzerinde olumlu etkisinin olduğunu ifade etmişlerdir.

Soru 2. 2014 yılı öncesi ve sonrasını karşılaştırdığınızda, Yeni yasanın Sizin mahallenizdeki büyük baş hayvan oranı üzerindeki etkisi nasıldır?

Şeklindeki soruya, ankete katılanlar; %43,5 oranla 146 kişi orta, %26,5 oranla 89 kişi çok az, %20,5 oranla 69 kişi az şeklinde değerlendirme yapmışlardır. Katılımcılar % 90,5 oranında orta, az ve çok az şeklinde yasa sonrasında büyük baş hayvan sayısı üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı yönünde olumsuz görüş belirtmişlerdir. Katılımcılar % 8,4 oranında arttı ve çok arttı şeklinde olumlu görüş belirtmişlerdir.

Soru 3. 2014 yılı öncesi ve sonrasını karşılaştırdığınızda, Yeni yasanın sizin mahallenizdeki küçükbaş hayvan oranı üzerindeki etkisi nasıldır?

Sorusuna ankete katılanlar; %31,5 oranla 106 kişi az, %27,1 oranla 91 kişi orta, %27,1 oranla 91 kişi çok az şeklinde değerlendirme yapmışlardır. Katılımcılar %85,7 oranında orta, az ve çok az şeklinde yasa sonrasında küçükbaş hayvan sayısı üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı yönünde olumsuz görüş belirtmişlerdir. Katılımcılar %12,8 oranında arttı ve çok arttı şeklinde olumlu görüş belirtmişlerdir.

Soru 4. 2014 yılı öncesi ve sonrasını karşılaştırdığınızda, Yeni yasanın sizin mahallenizdeki meralık alanların oranı üzerindeki etkisi nasıldır?

Sorusuna ankete katılanlar; %43,2 oranla 145 kişi az, %28,0 oranla 94 kişi çok az, %20,8 oranla 70 kişi orta şeklinde değerlendirme yapmışlardır. Katılımcılar %92 oranında orta, az ve çok az şeklinde yasa sonrasında meralık alanların üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı yönünde olumsuz görüş belirtmişlerdir. Katılımcılar %5,8 oranında arttı ve çok arttı şeklinde olumlu görüş belirtmişlerdir.

Soru 5. 2014 yılı öncesi ve sonrasını karşılaştırdığınızda, Yeni yasanın Sizin mahallenizdeki ormanlık arazilerin oranı üzerindeki etkisi nasıldır?

Sorusuna ankete katılanlar; %48,2 oranla 162 kişi az, %26,8 oranla 90 kişi çok az, %16,4 oranla 55 kişi orta şeklinde değerlendirme yapmışlardır. Katılımcılar %91,4 oranında orta, az ve çok az şeklinde yasa sonrasında ormanlık arazilerin üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı yönünde olumsuz görüş belirtmişlerdir. Katılımcılar %6,3 oranında arttı ve çok arttı şeklinde olumlu görüş belirtmişlerdir.

Soru 6. 2014 yılı öncesi ve sonrasını karşılaştırdığınızda, Yeni yasanın sizin mahallenizdeki sera yapılan alanların oranı üzerindeki etkisi nasıldır?

Sorusuna ankete katılanlar; %49,7 oranla 167 kişi çok az, %34,2 oranla 115 kişi az, %10,7 oranla 36 kişi orta şeklinde değerlendirme yapmışlardır. Katılımcılar %94,6 oranında orta, az ve çok az şeklinde yasa sonrasında sera arazilerin üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı yönünde olumsuz görüş belirtmişlerdir. Katılımcılar %3,8 oranında arttı ve çok arttı şeklinde olumlu görüş belirtmişlerdir.

Soru 7. 2014 yılı öncesi ve sonrasını karşılaştırdığınızda, yeni yasanın sizin mahallenizdeki tarım yapılan arazilerin oranı üzerindeki etkisi nasıldır?

Sorusuna ankete katılanlar; %44,9 oranla 151 kişi orta, %23,8 oranla 80 kişi çok az, %19,0 oranla 64 kişi az şeklinde değerlendirme yapmışlardır. Katılımcılar % 87,7 oranında orta, az ve çok az şeklinde yasa sonrasında tarım yapılan arazilerin üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı yönünde olumsuz görüş belirtmişlerdir. Katılımcılar %11,6 oranında arttı ve çok arttı şeklinde olumlu görüş belirtmişlerdir.

Soru 8. 2014 yılı öncesi ve sonrasını karşılaştırdığımızda, Yeni yasanın sizin mahallenizde kooperatifçilik üzerindeki etkisi nasıldır?

Sorusuna ankete katılanlar; %41,4 oranla 139 kişi orta, %25,3 oranla 85 kişi az, %24,1 oranla 81 kişi çok az şeklinde değerlendirme yapmışlardır. Katılımcıların %90,8 oranında orta, az ve çok az şeklinde yasa sonrasında kooperatifçilik üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı yönünde olumsuz görüş belirtmişlerdir. Katılımcılar %8,1 oranında arttı ve çok arttı şeklinde olumlu görüş belirtmişlerdir.

Soru 9. 2014 yılı öncesi ve sonrasını karşılaştırdığımızda, Yeni yasanın sizin mahallenizdeki tarımsal eğitim ve yeni tarım uygulamaları üzerindeki etkisi nasıldır?

Şeklindeki soruya, ankete katılanlar; %27,1 oranla 91 kişi orta, %26,8 oranla 90 kişi arttı, %25,0 oranla 84 kişi çok az şeklinde değerlendirme yapmışlardır. Katılımcılar %66,7 oranında orta, az ve çok az şeklinde yasa sonrasında tarımsal eğitim ve yeni tarım uygulamaları üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı yönünde olumsuz görüş belirtmişlerdir. Katılımcılar %32,6 oranında arttı ve çok arttı şeklinde olumlu görüş belirtmişlerdir.

Tartışma Ve Sonuç

Araştırmada, 6360 sayılı kanunla 2014 yılı sonrasında, bütün hizmet yetkisinin büyükşehir ve ilçe belediyelerine devredilmesinin, hizmetlerin ulaştırılması noktasında etkileri incelenmiştir. Saha araştırmasında Tarsus, Mut, Silifke ve Gülnar ilçelerinden rastgele seçilen mahallelerde yaşayanlarla yüz yüze anket yapılmıştır. Katılımcıların doğru ve tarafsız olarak cevap vermeleri istenmiş olup, mevcut koşullar doğrultusunda görüşme yapma imkânı bulduğumuz kişilerle anket gerçekleştirilmiştir. Anketin güvenilirlik analizi sonucu Cronbach Alfa Katsayısı 0,906'dır. Bahse konu oran anketin güvenilirlik seviyesinin yüksek olduğunu göstermektedir. Katılımcılar genel olarak 38 ve 51 yaş aralığında bulunmaktadır. Bu sonuca göre kırsal bölgelerde ikamet edenlerin ve üreticilerin, genel olarak orta yaş ve üzerinde olduğu görülmektedir. İşsizlik ve diğer nedenlerden dolayı kentlere yapılan göçler bu sonuçların oluşmasında ki en önemli nedenlerden birisidir. Eğitim bakımından en yüksek grup lise mezunlarından oluşmaktadır. Kırsal bölgeler de yaşayanların % 3,3 gibi düşük bir oranla MYO veya Üniversite mezunu olduğu, genel olarak kırsal alanlarda çiftçilik ve diğer faaliyetlerle uğraşanların ortaöğretim mezunu olduğu görülmektedir. Meslek olarak çiftçilik yapanlar en yüksek orana sahiptir. Çiftçilikten sonra diğer meslek grupları (Hayvancılık, besici, işçi, serbest meslek sahibi, üretici) gelmektedir. Bu göstergeler ışığında, kırsal alanlar da yaşayanların geçimlerini sağlamak için çiftçilik dışında ikincil işler yaptığı görülmektedir. Sorulara verilen cevaplara göre kırsal bölgelerde ve buralarda yaşayanlar üzerinde, 6360 Sayılı Kanun'un olumlu etkisinin çok az olduğu görülmektedir. Kanunun uygulanması sürecinin olumlu yönde evrilebilmesi noktasında, anket sorularına verilen cevaplar üzerinden yorumlama yapacak olursak;

Merkezi hükümetin ve yerel yönetimlerin; kentlere doğru yapılan göçün önlenmesi için projeler geliştirmesi, kırsal bölgelerde ek gelir yaratıcı faaliyetler geliştirmesi ve kırsalın dezavantajlı durumunu avantaja çevirebilecek önlemleri alması gerekmektedir. Büyük baş hayvan ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği konularında, Büyükşehir belediyelerinin merkezi hükümetle koordineli olarak projeleri hayata geçirmesinin daha etkili olacağı, girdi maliyetlerini düşürmek amacıyla yaptığı ve yapacağı her türlü çalışmanın, hayvancılığı teşvik edici birer basamak haline gelebileceği değerlendirilmektedir. 6360 Sayılı Kanun sonrasında,

kırsal bölgelerde imar düzenleme yetkisi bulunan büyükşehir belediyelerinin; kırsal bölgelerde hayvancılık ve tarımsal üretimin sürekliliğini sağlamak, buralarda yaşayan insanların hayat standardını yükselterek kentlere olan göçün önüne geçebilmek, tarım arazileri ve meraların korunmasını sağlamaya yönelik ve kırsal mahallelerin rant kapısı haline gelmesini önleyebilecek tedbirleri alması gerektiği değerlendirilmektedir. Büyükşehir belediyesinin, merkezi hükümetle koordineli olarak ormanlık arazilerin korunması için gereken tedbirleri alması gerekmektedir. Yasal boşluklar veya fiziki fırsatlardan istifade edilerek, ormanlık alanların çeşitli yollarla yok edilmesine ve tarlaya dönüştürülmesine büyükşehir belediyeleri imkan tanımamalıdır. 6360 Sayılı Kanun sonrasında, Mersin Büyükşehir Belediyesinin seracılık yapılan alanlara ilişkin desteklemelerinin etkisinin çok az olduğu değerlendirilmektedir. Sera ürünlerinin, ülke genelinde gıda fiyatlarında denge unsuru olması nedeniyle yerel yönetimler ve merkezi idare tarafından, sürekli olarak desteklenmesi ve teşvik edilmesi gerekli olan bir tarımsal üretim biçimi olduğu değerlendirilmektedir. Ülkenin gıda ekonomisi ve tarımsal üretimi açısından; merkezi hükümetin ve büyükşehir belediyelerinin, tarımsal üretimi artıracak projeleri hayata geçirmesi ekonomik bakımdan kritik öneme sahip olduğu değerlendirilmektedir. Kırsal mahallelerde üretimin sürekliliği, yerleşik halk arasında dayanışma ve yardımlaşma ruhunun artırılabilmesi amacıyla, merkezi hükümet ve büyükşehir belediyeleri tarafından kooperatifçiliğin teşvik edilmesi gerektiği değerlendirilmektedir. Türkiye'nin küresel ölçekte tarımsal üretim ve rekabet ortamını yakalayabilmesinin yolunun, merkezi hükümet ve büyükşehir belediyeleri tarafından, kırsal mahallelerdeki üreticilere; tarım alanındaki teknolojik yenilikler, tarımsal ürün kaybını en aza indirecek yöntemler, bilinçli tarım ve ürün çeşitliliğini artıracak tarımsal uygulamaların öğretilmesinden geçtiği değerlendirilmektedir.

6360 sayılı kanun sonrası da, Mersin Büyükşehir Belediyesinin hizmet sahası 24 kat artmıştır. Kentlere hizmet götürmekle görevli olan büyükşehir belediyesi, ulaşım açısından sorunlu ve coğrafi şartların zorlu olduğu kırsal mahallelere hizmet sunumu gerçekleştirecek en yetkili kurum haline gelmiştir. Araştırmada; Mersin Büyükşehir Belediyesinin sahip olduğu kaynaklarla, kırsal mahallelerin hayat standartlarını korumaya ve yükseltmeye yönelik çeşitli adımlar atmış olduğu görülmüştür. Büyükşehir belediyesinin hayata geçirdiği projelerin hedefinin, kırsal mahallelerde yaşayanları yerinde muhafaza etmek, kırsal mahallelerde yeni iş sahaları yaratmak ve tarımsal üretim sürecinin devamlılığını sağlamak, bu mahallelerde yaşayan en başta kadınlar olmak üzere tüm herkesi bilinçlendirmek, tarımsal üretimin verimliliğini ve kalitesini artırmak olduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca;

- Yine büyükşehir belediyelerinin, ihtiyarı görevleri kapsamında eğitimin desteklenmesi konusunda da faaliyetlerinin kırsal alanda karşılık bulduğu,
- Bütünşehir modeli neticesinde; kırsal alanlarda bulunan genç nüfusun kısmen de olsa desteklendiği, hayvancılık alanındaki desteklerle sınırlı düzeyde de olsa büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısının arttığı, öte yandan ormanlık alan ve meraların korunması noktasında da bir gerekliliğin ortaya çıktığı,
- Bütünşehir modeli sonrasında; seracılık faaliyetleri kapsamında bir destekleme faaliyetinin olmadığı, tarımsal alanlar üzerinde de önemli bir değişikliğin yaşanmadığı, kooperatifçiliği özendirecek uygulamaların ve teşviklerin olmadığı, ancak tarımsal üretim anlamında yapılan kimi eğitimler sebebiyle tarımsal eğitim ve yeni tarım uygulamaları üzerinde olumlu bir görüşün ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

Büyükşehir ve ilçe belediyelerine, tarım ve hayvancılığın desteklenmesinin imkânları dâhilinde yapılması yönünde 5216 sayılı kanun yetkilendirme yapmıştır. Merkezi hükümetin yerelde, tarımsal üretim ve hayvancılığın geliştirilmesine yönelik ihtiyaç duyulan yatırımları ve projeleri, tam olarak belirleyememesi ihtimalinden dolayı, bu yatırımların yapılabilmesi için merkezi yönetim bütçesinden yeterli ödeneğin yerel yönetimlere aktarılması gerekmektedir. Eğer yeterli ödenek verilirse yerel yönetimler vasıtasıyla tarım ve hayvancılıkta verimlilik

seviyesinin, kaliteli üretimin ve küresel ölçekte rekabet edebilme ihtimalinin yükseleceği düşünülmektedir.

Köylerin ve beldelerin tüzel kişiliklerinin ve mallarının yeniden verilmesi, kırsal mahalleler de eğitilmiş ve yetişmiş insan sayısının artırılabilmesi amacıyla kapatılan köy okullarının yeniden açılması, kırsal mahallelere yakın yüksekokulların açılması, kırsal alanlara yönelik kısa vadeli siyasi çözümlerden ziyade, uzun soluklu stratejik planların hazırlanması gerekmektedir. Saha araştırması sonucunda, kırsal mahalleler de yaşayan gençlerin eğitim, iş fırsatı ve modern hayatın nimetlerinden faydalanmak amacıyla kentlere göç etmesi sonucunda, kırsal mahalleler de yaşayanların genellikle 38 ve 51 yaşları arasında, orta yaş ve üzeri bireyler olduğu, genellikle okul seviyelerinin lise düzeyinde olduğu, maddi zorluklardan dolayı çiftçilik dışında birkaç iş daha yaptıkları görülmüştür. Merkezi hükümetin ve yerel yönetimlerin koordinasyon içerisinde, uzun vadeli stratejik planlar yapılarak uygulanması ve yeterli ödenek ayrılması neticesinde bu tarz sorunların azaltılabileceğine yönelik düşünceye, araştırma verilerinin sonucunda ulaşılmıştır.

Demokrasinin ve doğrudan temsilin en güzel örneği olan yerel yönetimler, ülkenin ekonomik olarak güçlenmesi açısından da çok önemli yere sahiptirler. Özellikle tarımsal üretim ve bu üretime dayalı sanayinin devamlılığı, gelişmesi ve desteklenmesi açısından başta belediyeler olmak üzere İl Özel İdareleri, köyler ve YİKOB'lar önemli kamu tüzel kişilikleridir. 6360 Sayılı Kanun ile büyükşehir olan kentlerde, kırsal mahallelere hizmet götürme yetkisi, görevi büyükşehir ve ilçe belediyelerine verilmiştir. Büyükşehir belediyelerinin sahip olduğu bütçe, yetişmiş personel ve sahip olduğu teçhizatlar doğrultusunda kırsal mahallelere hizmet götürülmektedir. Ayrıca büyükşehir belediye başkanı ve kırsal mahallelere hizmet götüren birim yöneticilerinin hizmetleri benimseme düzeyleri, mahallelere yapılacak hizmetlerin önemli belirleyicisi durumundadır. 6360 Sayılı Kanun kırsal mahallelerde hedeflenen, hizmetlerde etkinlik, verimlilik ve kalitenin sağlanabilmesi, belediyelere yeterli miktarda ödeneğin aktarılması, hizmetlerin belirlenme ve yerine getirilmesi süreçlerinin bireysellikten çıkartılarak objektif kriterler doğrultusunda yapılması, merkezi hükümet ile belediyelerin bu konularda çok yönlü ve realist koordinasyonu mümkün olabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Adıgüzel, Ş. (2012), 6360 Sayılı Yasa'nın Türkiye'nin Yerel Yönetim Dizgesi Üzerine Etkileri: Eleştirel Bir Değerlendirme, *Toplum ve Demokrasi, Yıl 6, Sayı 13-14, Ocak-Aralık, s. 153-176*
- Adıgüzel, Ş. ve Tek, M. (2014), 6360 Sayılı Yasa ve Türkiye'nin Büyükşehir Belediyesi Sisteminde Değişim: Hatay Örneği, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 2014, cilt 23, Sayı:3, S.73 – 102.*
- Arıkboğa, E. (2013), Geçmişten Geleceğe Büyükşehir Belediye Modeli, *Yerel Politikalar Akademik Araştırma Ve Düşünce Dergisi, Ocak/Haziran, S: 3, 48- 96*
- Bozatay, Ş. A. ve Kızılkaya, K. (2016), Merkezden Yönetim Yerinden Yönetim Tartışmalarının Odağında Bir Düzenleme: 6360 Sayılı Yasa Hakkındaki Değerlendirmeler, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, Sayfa 609-637.*
- Çelikyay, H. (2014), Değişen Kent Yönetimi Ve 6360 Sayılı Büyükşehir Yasası, *Analiz, Temmuz Sayı: 101, Seta Yayınları*
- Daşçı, S. (2016), 6360 Sayılı Yasanın Kamu Hizmetlerinin Sunumuna Etkisi: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Örneği, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın
- Demiral, B. ve Evin, H. (2014). Malatya Büyükşehir Belediyesi: Arakentten Bütünkente Bir Dönüşüm Hikâyesi, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1*

- (Özel Sayı), 77-87 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/166402> , Erişim Tarihi: 28.12.2022
- Genç, F. N. (2014). 6360 Sayılı Kanun ve Aydın'a Etkileri, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 1 sayı:5, 1-29.
- Kut Görgün, E. / Yörür, N. 2017. "6360 Sayılı Büyükşehir Kanunu Sonrası Kırsal Alanları Yeniden Düşünmek-İzmir Örneği", *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 11-27.
- Kılıç, Ö. ve İpek, S. (2022), Kırsal Mahalle: Büyükşehirlerde Tekrar Köye Dönüş Mü? *International Journal Of Social Sciences Troy Academy* 7 (1), 1-16, 2022
- Mecek, M. ve Atmaca, Y. (2020), Yerel Yönetimlerin İdari Yapısına İlişkin Mevzuat Analizi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:19, Sayı:76
- Ökmen, M. ve Arslan, R. (2014). Türkiye'de 6360 Sayılı Yasa ile Yeni Kurulan Büyükşehir Belediyeleri: Manisa Büyükşehir Belediyesi Örneği, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 88-101. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/166403> , Erişim Tarihi: 22.04.2024
- Özdamar, K. (2003). *Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Eskişehir: Kaan Kitapevi, 2003
- Özgür, H. (2014). Denizli Kenti ve İlinde Yönetimsel Ölçek Arayışları, Dört Bütünşehir Belediyesi Söylemi/Tasavvuru (2001-2014) ve Büyükşehir Belediyesi Statüsü, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(Özel Sayı), 30-53. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1022425> Erişim Tarihi: 28.05.2024
- Tarımsal Ve Veteriner Hizmetleri Dairesi Başkanlığı, Brifing 01 Ocak – 31 Aralık Dönemi, Aralık (2020), Mersin Büyükşehir Belediyesi
- Varcan, N., Taraktaş, A. ve Hacıköylü, C. (2013), *T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, Yerel Yönetimler*

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Futbol Hakemlerinin Klasmanlarına Göre Mesleki Yeterliliklerinin Değerlendirilmesi (10. Bölge Örneği) ***

AHMET DİNÇ
RÜÇHAN İRİ..

Öz: Bu çalışmada, futbol hakemlerinin mesleki öz-yeterliliklerini değerlendirmek ve klasman farklılığının, mesleki deneyimin, yabancı dil bilme düzeyinin ve ikinci bir mesleğe sahip olmak gibi bazı kişisel değişkenlerin, hakemlerin mesleki öz-yeterlilikleri üzerindeki etkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırmanın evrenini Türkiye Futbol Federasyonu 10. Bölge'ye bağlı olarak farklı klasmanlarda görev yapan futbol hakemleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ulaşılabilir evrendeki, Türkiye Futbol Federasyonu 10. Bölge'ye bağlı olan 7 ilde görev yapan 78 klasman hakemi oluşturmıştır.

Araştırmada veri toplama aracı olarak Schyns ve Von Collani (2002) tarafından geliştirilmiş ve iki bölümden oluşmuş Mesleki Öz-Yeterlilik Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin birinci bölümünü hakemlerin demografik özellikleri, ikinci bölümünü ise Mesleki Öz-Yeterlilik Ölçeği oluşturmuştur. Verilerin analizinde normal dağılım testi sonrasında parametrik olmayan fark testlerinden Mann-Whitney U testi ile Kruskal-Wallis H testi uygulanmıştır. Kişisel değişkenlerden yaş, mesleki deneyim ile mesleki öz-yeterlilik düzeyleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymak içinde Pearson korelasyon testi uygulanmıştır.

Sonuç olarak; futbol hakemleri üzerinde yapılan bu araştırma, maddi refah düzeyinin, bireysel olarak kendini geliştirmenin (yabancı dil bilmek) ve meslekte daha uzun süreli tecrübe sahibi olmanın çalışanların genel mesleki yeterlilik algularında pozitif bağlamda etki yaptığını ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Futbol, Mesleki Deneyim, Yabancı Dil, Mesleki Vizyon, Mesleki Güven

* Arş. Gör. İğdır Üniversitesi, Beden Eğitimi Spor Yüksekokulu, Beden Eğitimi

ve Spor Öğretmenliği Bölümü, ahmet.dinc@igdir.edu.tr

** Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, ruchaniri@ohu.edu.tr

***Bu makale, 1. yazının yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Assessment of Professional Competence Airports by Classification of Football Referees (10. Zone Sample)

ABSTRACT: The purpose of the study was to analyze the occupational self-efficacy of football referees and to determine classification difference, occupational experience, foreign language level, and second occupation variables effect on occupational self-efficacy. The population of the study was composed of football referees from different classifications who officiated in Turkish Football Federations 10th region. The sample consisted of 78 classification referees who officiated in 8 city which were connected to Turkish Football Federation 10th region.

The data were collected using Occupational Self-Sufficiency Scale has two part and which is developed by Schyns ve Von Collani (2002). The first part of the scale was the demographic characteristics of the referees and the second part was the Occupational Self-efficacy Scale. In the data analysis process, normality tests was conducted to the data and according to the results to determine differences between groups Mann-Whitney U and Kruskal-Wallis H test were used. To determine the relationship between demographic variables such as age, income, occupational experience and occupational self-efficacy level Pearson Correlation Coefficient test was conducted.

As a conclusion, recent study, which was conducted on football referees, emphasized that welfare level, self-improvement (communication ability in foreign language) and having longer work experience had positive effect on subjects' general occupational efficacy levels.

Key Words: Football, Work Experience, Foreign Language, Occupational Vision, Occupational Confidence.

GİRİŞ

Günümüz modern toplumunun en yaygın ve etkili sosyal kurumlarından olan spor, toplumun merkezinde yer alan ve çok değer verilen, belli bir alt kültürlere ait olmaktan çıkarak kitleleri peşinden sürükleyen popüler bir eğlence aracı olmanın yanında toplumun gelişmesinde rol oynayan, uluslararası ilişkilere katkı sağlayan ve toplumu tanıtan sosyal bir olgudur (Erkal, 1992). Stoddart (1986) ise Sporu; geleneksel olarak büyük bir denge unsuru ve kişilerin geçmişine ve toplum içindeki rolüne bakılmaksızın eşit davranıldığı arena olarak tanımlanmıştır.

Günümüzde Sporcular artık sadece sahada yaptıklarıyla değil, saha dışında yaptıklarıyla da konuşulmaya başlanmıştır. Daha öncesinde sadece performanslarıyla anılan sporcular şimdi saç stillerinden, gözlüklerinden, kullandıkları arabalarından ve kılık-kıyafetlerinden konuşulur hale gelmişlerdir. Dünya sporunun vitrini konumundaki olimpiyatları ve dünya kupasını bu şekilde değerlendirdiğimizde artık endüstriyel bir spor/futbol ve bu spora özgü sporcu tipinin oluşturulduğunu görebiliriz (Talismenler, 2012).

Özellikle son 20 yılda spor endüstrisi çok büyük gelişme göstermiş ve sporun içinde yer alan paydaşlar (spor işletmeleri, kulüpler, kitle iletişim araçları, stadyumlar) spor endüstrisinin büyümesini ve bir çok endüstriden daha büyük bir endüstri haline gelmesini sağlamıştır (Terekli ve ark., 2000). Günümüzde spor endüstrisi, en büyük endüstriler sıralamasında ilk yirmi endüstri içerisinde yer almıştır (Shank, 1999). Sayın Temur (2015) ise “küreselleşen dünyada sportif organizasyonların iktisadi yönlerinin ön planda olduğu her türlü işlem ve eylemlerin bu açıdan da değerlendirilmesi gerekliliği önem taşımaktadır” şeklinde ifade etmiştir.

Sporun endüstrileşmesi ile birlikte bazı spor dalları ve sporcular ön plana çıkmıştır. Spor dalları içinde futbol sahip olduğu şöhret ve takip edilme açısından birinci sırada yer al-

maktadır (Talimciler, 2012). Futbol, ingilizcede “foot” ve “ball” kelimelerinin birleşiminden adını alan “ayak topu” anlamına gelmektedir. 11’er kişilik iki takım arasında oynanır. Oyuncular küre şeklindeki topu, ayak, vücut ve kafa vuruşlarıyla rakip kaleye sokmak için mücadele ederler (Yardımcı, 1996).

Tarihi çok eskilere dayanan futbolun ilk örneklerine Uzak Doğuda rastlanır. Bilinenin aksine Futbolun mimarları İngilizler değil M.Ö. 2600-2700’lü yıllarda “ts’u kü” topu ayakla oynamak manasına gelen oyunu oynayan Çinlilerdir. İlk başlarda sadece askeri becerileri geliştirmek için kullanılan oyun, daha sonraları belirli kurallar çerçevesinde günümüzdekine benzer bir hal almıştır (Bozdemir, 1998).

Türklerde de futbol geçmişi çok eskiye dayanır. Orta Asya Türklerinin, günümüz futboluna benzer bazı kurallar içinde bu oyunu oynadığı, birçok eserde belirtilmektedir (Ferah, 1999). Kaşgarlı Mahmut’un Divan-ı Lüğati-t Türk adlı eserinde Tepük adlı bir oyunun oynandığını eserde geçen, “Kursun eritilerek oval şeklinde kalıplara dökülür ve üzerine keçi kılı, keçe veya başka bir şey sarılarak elde edilen büyükçe topla, ayakla teperek oynanır” bölümden anlamaktayız. Zamanla bu oyun (Tepük), birçok dünya ülkelerinin ilgi duyduğu futbol oyununa dönmüştür (Güven, 1992).

Modern futbolun başlama tarihi 1863 yılında Londrada “Football Association” (Futbol Federasyonu) kurulmasıyla başlamıştır. Ayrıca ‘Soccer’ ile ‘Rugby’ kuralları belirlenerek futbolun daha sistemli bir hal alması sağlanmıştır (Stemmler, 2000).

Küreselleşmeyle beraber büyük bir organizasyon haline gelen futbol organizasyonunun sahada yönetilmesinden sorumlu hakemlerde, futbolun en önemli unsuru haline gelmişlerdir.

Hakem, spor organizasyonlarının sorumluları tarafından seçilen ve önceden belirlenen kurallar içerisinde yarışmaları yöneten, maçın galibini ve mağlubunu, alınan puanları, galibiyetleri, mağlubiyetleri, cezaları belirleyen kişidir (Yetim ve Cengiz, 2010). Bir başka tanımda ise hakem, kelime karşılığı bir

anlaşmazlığı hakemlik yoluyla çözümlenmek için ilgili taraflarla seçilmiş veya bir merci tarafından atanmış kişidir. Sportif anlamda ise müsabakalarda kazanılan sayıları tespit eden ve belirlenen oyun kurallarını uygulamak için seçilmiş kimsedir (Durna, 1997).

Dünyada futbol hakemliğinin başlangıcı futbolun başlangıcına ve yayılmasına paralel bir seyir izlemiştir. 1819 yılına kadar maçların hakemsiz oynandığını, takım kaptanlarının aynı zamanda hakemlik yaptığını, daha sonra bu tarz idarenin sakıncaları görüldüğünden saha içine girmemek şartıyla dışarıdan hakem tayin edilmiştir (Radnedge, 1994). Türkiye'nin ilk Türk hakemi Fuat Hüsnü Kayacan, Türkiye'nin ilk resmi futbol hakemi de Nuri Bosut olup, 1 numaralı lisansa sahiptir (Babacan, 1991).

Dünyanın en çok seyirci çeken ve ekonomisi diğer sporlara oranla astronomik rakamlara ulaşan bu spor, bilinçli izlenir ise bir kat daha fazla zevk alınacağı, ancak bu bilinçten yoksun kalındığı zaman, içinden kolay çıkılamayacak problemleri de beraberinde getireceği kesindir. (Babacan, 1991). Öyle ki çoğu zaman hakemler çalmış oldukları düdüğü ve vermiş oldukları kararlarla sahada oynanan oyunun ve futbolcuların önüne geçerek daha çok konuşulur hale gelmişlerdir. Bir futbol maçının Fair Play kuralları içerisinde başlayıp devam etmesinde hakemin rolü son derece önemlidir (Orta, 2000).

Bu bakımdan hakemlerin mesleki yeterliliği de önem arz etmektedir. Yeterlik, bir rolü sahaya, sahneye yansıtabilme için gerekli donanıma sahip olma derecesidir (Balcı, 2005). Bilgi ve becerinin aktarılması eğitim ile olur. Tüm meslek dallarında çalışanların ve eğitilenlerin kendi alanlarıyla ilgili en üst düzeyde bilgi ve beceriye sahip olabilmesi; onları eğitenlerin, yetiştirenlerin mesleklerinde en üst düzeyde yeterliğe sahip olmasına bağlıdır (Erden, 2004).

Yeterlikler, kişinin mesleğinde performansın en büyük göstergesi olarak önemsenmekte ve bir mesleğin işlevinin karşı-

lanması için gereken minimum standartlar olarak düşünülmektedir. Kişilerin yeterli ifadeleri temele alınarak, meslek üyelerinin etkililiği değerlendirilebilir. Yeterlik temelli tüm eylemler performans artırımını amaçlamaktadır (Şahin, 2004).

Futbol hakemlerinin yeterliği Türkiye Futbol Federasyonu (TFF) tarafından görevlendirilen gözlemci tarafından aşağıda belirtilen beş kriter doğrultusunda değerlendirilir (FIFA, 2016).

- Oyun kurallarının uygulanması, yorumlanması ve maçın kontrolü, taktiksel yaklaşım ve maçın yönetimi: Burada maçın hakemleri genel olarak, faul ve fena hareketlerin doğru veya tutarlı cezalandırılması, topa ve rakibe yönelik müdahaleleri ayırt etmesi, ciddi faule maruz kalan oyuncuların korumak için proaktif davranabilmesi, aldatmalara, zaman çalmalara ve dirseklerin kullanımına karşı dikkatli olması ve doğru cezalandırması, elle oynamaları ayırt edebilmesi, bariz gol şansının doğru tespitinin yapılabilmesi, serbest vuruş yönteminin doğru uygulanabilirliği, sakatlanan oyuncuların tedavisi, maça ilave edilecek sürenin belirlenmesi, avantaj uygulamalarını artırması, çabuk ve güvenilir kararlar verebilmeleri bakımından değerlendirilir.
- Disiplin kontrolü, oyuncuların ve takım yetkililerinin (yedek kulübesi) Yönetimi: Hakemlerin uygun disiplin yaptırımları, kart göstermedeki adaleti tutarlılığı ve öngörülere, umut vadeden atağı önlemedeki disiplin uygulaması, faullerin tespit edilmesi ve sportmenlik dışı davranıştan dolayı disiplin uygulamasının doğruluğu (sarı kart), ciddi faullü oyunda ve bariz gol şansının engellenmesinde kırmızı kartın sakın ve açık bir şekilde gösterilmesi, ve verilen kararlardan sonra oyuncularla kısıtlı bir şekilde konuşulması, hakemi taciz eden oyunculara tolerans göstermemesi gibi uygulamaları değerlendirilir.

- Fiziksel durum/pozisyon alma ve hareketlilik: Hakemler, ideal fiziki görünümüne, müsabakanın son anına kadar iyi koşması, dayanıklılığı, olası çatışmaların önüne geçebilme adına maçın son anında bile kontratağa çıkabilmesi, koşu stillerini yerinde ve zamanında uygulayabilmesi, oyuna müdahale etmeden oyunu kontrol edebilmek için mümkün mertebe pozisyona yakın olması ve doğru açıda bulunması, ihlalleri görebilecek şekilde esnek diyagonal kullanması, duran toplarda uygun yer seçimi, oyunu okuması, gelişebilecek olumsuz olayları önceden sezinleyebilmesi, gereksiz yere koşmaması gibi konularda değerlendirilirler.
- Yardımcı hakemler ve dördüncü hakem ile işbirliği: Hakemler yardımcı hakemlerin vermiş olduğu tüm işaretleri fark ederek anında tepki vermesi, iletişim setinden(kulaklık ve titreşimli bayrak) faydalanırken bile yardımcı hakemlerle göz temasında bulunması, hakem triosu içinde yetki paylaşımının doğru olması, yardımcı hakem tarafından kaldırılan bayrağı gördüğünü belli etmesi, hakemin kendisinin yaptığı hatalarda doğru eylemde ve iletişimde bulunması (yanlış oyuncuya ihtar verme, ikinci ihtar verip kırmızı kart göstermeme vb.), yardımcı hakemlere yapılan itirazlarda proaktif davranabilmesi gibi konularda değerlendirilirler.
- Kişilik: Hakemlerin sahadaki tüm paydaşlar tarafından saygı ve kabul görmesi, güvenilir, kararlı, tutarlı ve dik olması, başkalarından etkilenmemesi (sahadaki paydaşlar), hoşa gitmeyen kararlar vermekten çekinmemesi, sahadaki otoritesini maçın başından sonuna kadar devam ettirebilmesi, iletişim tekniklerini maksimum seviyede kullanabilmesi, oyuncularını iyi okuması, maç içerisindeki profili (iradeli, cesaretli, sabırlı, sakin ve ne yapacağı tahmin ediliyor, sürpriz kararlar vermiyor, ihtiyatlı ve gösterişsiz), beden dilini, maçı kontrol etmesinde ona yardımcı olacak şekilde etkili bir araç olarak

kullanabilmesi gibi konularda değerlendirmeye tabi tutulurlar.

Futbol hakemlerinin, müsabaka boyunca iyi bir performans sergilemesi, için, oyun içindeki ve oyun dışındaki bu kriterlere tam olarak haiz olması gerekir.

Hakemlerle ilgili çalışmalara bakıldığında futbol hakemliği konusundaki çalışmaların sayısının fazla olmasına karşın, futbol hakemlerinin mesleki yeterliliklerini değerlendiren benzer çalışmaya, şuan itibariyle rastlanmamıştır. Daha çok hakemlerin fiziksel ve fizyolojik özellikleri (Cindemir, 2016; Bingöl 2016; Kına, 2015; Çağatay 2005; Kayışoğlu, 2002) ve hakemlerin stres düzeylerini ele alan çalışmalara (Koca, 2017; Güven, 2016; Tekgöz, 2011; Çakmak, 2011) rastlanmaktadır. Oysaki hakemlikte başarılı olabilmek oldukça önemli olan, hakemlerin yüksek performansta müsabaka yönetmeleri ve daha üst klasmanlara yükselebilmeleri için, hakemlerde bulunması gereken en önemli şartlardan birisi olan, mesleki yeterliliklerinin değerlendirildiği bu çalışma bundan sonraki bilimsel çalışmaların gelişmesini sağlayabilecek hem de uygulayıcılara yol gösterici olabilecektir.

Futbol hakemlerinin mesleki öz-yeterliliklerini değerlendirmek ve klasman farklılığının, mesleki deneyimin, yabancı dil bilme düzeyinin ve ikinci bir mesleğe sahip olmak gibi bazı kişisel değişkenlerin, hakemlerin mesleki öz-yeterlilikleri üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma, alanında yapılan ilk çalışmalardan olması açısından da önem arz etmektedir.

MATERYAL VE METOT

Tarama modelinde yapılmış olan bu çalışmada ölçek yöntemi ile veri toplanmıştır. Genel tarama modelleri, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir (Karasar, 1998). Taramaya yönelik araştırmalar be-

timleyici bir niteliğe sahip olmalarından dolayı böyle araştırmalarda çoğunlukla ortalama, mod, ortanca, varyans, standart sapma, ranj gibi betimsel istatistikler üzerinde işlem yapılmaktadır. Bunun için de ölçek, anket, başarı testi gibi veri toplama araçları kullanılmaktadır (Metin, 2015).

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın ideal evreni TFF' ye bağlı olarak görev yapan futbol hakemleridir. Araştırmanın ulaşılabilir evrenini Türkiye Futbol Federasyonu 10. Bölge'ye bağlı olarak klasmanlarda görev yapan futbol hakemleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ulaşılabilir evrendeki, basit tesadüfi yöntemle seçilmiş Türkiye Futbol Federasyonu 10. Bölge'ye bağlı olan 7 ilde görev yapan 78 klasman hakemi oluşturdu. Türkiye Futbol Federasyonu 10. Bölgedeki iller ve bu illere bağlı olarak klasmanlarda görev yapan futbol hakemlerinin illere göre dağılımları şu şekildedir. Kayseri (33), Sivas (12), Yozgat (3), Kırşehir (8), Nevşehir (9), Niğde (7), Aksaray (6)'dır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak iki bölümden oluşan bir ölçek kullanılmıştır. Birinci bölümde katılımcıların kişisel bilgilerini sorgulayan ifadeler bulunurken (cinsiyet, eğitim durumu vs) ikinci bölüm Schyns ve Von Collani (2002) tarafından geliştirilmiş olan Mesleki Öz-Yeterlilik Ölçeği'nden (Occupational Self-Efficacy Scale) oluşmuştur.

Schyns ve Von Collani (2002) tarafından geliştirilmiş olan ve analizleri sonucunda 19 maddeden oluşan Mesleki Öz-Yeterlilik Ölçeği'nin ilk madde havuzu araştırmacıların üç farklı ölçekten elde ettikleri 20 maddeden oluşmakta ve maddelerin değerlendirilmesinde de 6'lı Likert tipi skaladan yararlanılmıştır (Schyns ve Von Collani, 2002). Ölçeğin Türkçe'ye uyarlanması çalışmasında ilk madde havuzu ve 6'lı yerine 5 puanlı Likert tipi skaladan (5= tamamen katılıyorum; 1= hiç katılmıyorum) yararlanılmıştır.

Mesleki Yeterlilik Ölçeğinin Türk Popülasyonuna Uyarlanması

Araştırma verilerinin, faktör yapısı ortaya çıkarmaya uygunluğunu tespit etmek amacıyla, analizlerin ilk aşamasında KMO (*Kaiser-Meyer-Olkin*) ve Bartlett küresellik testi uygulanmıştır. KMO testi için yazın incelendiğinde, .50'den düşük değerlerin analiz yapmak için uygun olmayacağı, .50-.60 arası değerler kötü, .60-.70 arası değerler zayıf, .70-.80 arası değerler orta, .80-.90 arası değerler iyi, .90 ve üzeri değerler ise mükemmel olduğu ifade edilmektedir. Elde edilen bulgulara bakıldığında KMO örneklem yeterlilik değerinin .80 olduğu görülmektedir. Bu da verilerin faktör çıkarmak için kullanıma uygun olduğunu göstermiştir. Bartlett küresellik testi sonucunun $p < 0.05$ olması korelasyon matrisindeki verilerin birim matrisinden farklı olduğu sonucunu verir, bu da söz konusu matristen faktör çıkarılabileceği anlamına gelir (Şencan, 2005, s.384). Bu çalışma için yapılan Bartlett küresellik testi anlamlılık değerinin $p < 0.05$ olduğu görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. KMO ve Bartlett Küresellik Testi Tablosu

Kaiser-Meyer-Olkin Ölçümü	Örneklem Yeterlilik	
		.80
	Yaklaşık Ki-Kare	419.59
Bartlett's Küresellik Testi	Serbestlik Derecesi	78
	Anlamlılık	.000

Tablo 2. Faktör Analizi Sonucu, Faktör Yükleri, Ortak Varyans Değerleri ve İç Tutarlılık Değerleri

Test Maddeleri	Ortak Var-yas	Yük De-ğeri	1	2	3	İç Tu t. De ğ
18.İşimle ilgili yaşadığım geçmiş deneyimlerim, beni mesleki geleceğime çok iyi bir şekilde hazırladı.	.771	.713	.851			.82
19.Mesleğimle ilgili belirlediğim hedeflerime ulaşıyorum.	.788	.770	.848			
20.Kendimi mesleğimin ihtiyaç-larının çoğunu karşılayabilecek kadar donanımlı hissediyorum.	.645	.747	.732			
11. İşimle ilgili bir şeyler yolun-da gitmediğinde kolay pes ede-rim.	.485	.384	.667			
4. İşimde karşıma çıkan bek-lenmedik sorunların üstesinden başarılı bir şekilde gelemiyor-um.	.669	.691		.812		.77
7. Mesleğimde ortaya çıkan çoğu sorunla baş etme konu-sunda kendimi yeterli görmüyö-rum.	.674	.739		.799		
5. Mesleğimle ilgili yeni şeyler öğrenmek bana zor geldiğinde öğrenmeye çalışmam.	.556	.571		.688		
10. Şükür ki, mesleğimle ilgili öngörülemeyen durumlarla nasıl baş edeceğimi biliyorum.	.505	.621		.632		
9. Yeterince çabaladığım takdir-de işimle ilgili zor sorunların her zaman üstesinden gelebili-rim.	.510	.516		.630		

16.Becerilerime güvendiğim için mesleğimle ilgili bir sorun yaşadığımda soğukkanlı kalabiliyorum.	824	.702			.886	.80
14. Mesleğimdeki beklenilmeyen olaylarla başarılı bir şekilde baş edeceğimden eminim.	.695	.720			.774	
12. Mesleki becerilerim konusunda kendimi güvende hissetmiyorum.	.513	.671			.601	
17.Mesleğimle ilgili önüme ne sorun çıkarsa çıksın üstesinden gelecek kapasitedeyim.	.569	.743			.421	
Açıklanan Varyans:			23.69 8	20.8 5	18.5 57	
Toplam			63.11			

Faktör döndürme sonrasında, ölçeğin birinci faktörünün 4 maddeden (18, 19, 20, 11), ikinci faktörün 5 maddeden (4, 5, 7, 9, 10), üçüncü faktör dört maddeden (12, 14, 16, 17) oluşmaktadır. Birinci faktörde yer alan maddelerin faktördeki yük değerleri 0.667-0.851 arasında, ikinci faktörde 0.630-0.812 arasında, üçüncü faktörde ise 0.421-0.886 arasındadır.

Mesleki Yeterlilik Ölçeği (MYÖ), 3 faktörlüdür. Önemli olarak belirlenen faktörlerden birincisi ölçeğe ilişkin toplam varyansın % 23.698'ini, ikinci faktör % 20.85'ini, üçüncü faktör ise % 18.557'sini açıklamaktadır. Üç faktörün açıkladıkları toplam varyans % 63.11' dir. Üç faktörün maddelerde açıkladıkları ortak varyans yaklaşık % 48-82 arasında değişmektedir.

Faktör analizi sonucu ortaya çıkan alt boyutların iç tutarlılıklarını değerlendirmek üzere yapılan Cronbach Alfa iç tutarlılık testleri sonucunda "mesleki vizyon" olarak adlandırılan birinci boyutun (maddeler: 11, 18, 19 ve 20) cronbach's alfa iç tutarlılık değeri .82, "mesleki yeterlilik" olarak adlandırılan ikinci boyu-

tun (maddeler: 4, 5, 7, 9 ve 10) cronbach's alfa iç tutarlılık değeri .77 ve "mesleki güven" olarak adlandırılan üçüncü boyutun (maddeler: 12, 14, 16 ve 17) cronbach's alfa iç tutarlılık değeri ise .80 olarak tespit edilmiştir.

Verilerin Analizi

Ölçeklerden elde edilen sonuçlar, SPSS programı yardımıyla farklı değişkenler açısından (öğrenim, medeni durum, yabancı dil bilme, buldukları klasman, hakemlikten başka meslek durumları, liglerde futbol oynama) frekans tabloları yardımıyla değerlendirilmiştir. Verilerin analizinin birinci bölümünde ölçeğin geçerlilik güvenirlik analizi için açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır, ikinci bölümde ise verilerin analizinde bağımsız guruplarda t-testi, parametrik olmayan testlerden Kruskal Wallis testi ve Pearson Korelasyon testi kullanılmıştır. Analizlerde anlamlılık değeri olarak .05 kullanılmıştır.

BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde araştırma kapsamına giren futbol hakemlerinin kişisel özelliklerine ilişkin bulgu ve yorumlarla birlikte toplanan verilerin istatistiksel analizleri sonucu elde edilen değerlere yer verilmiştir.

Tablo 3. Katılımcılara Ait Demografik Özelliklerin Yüzde Frekans Dağılımları

		N	%
Öğrenim	Lise	19	24,3
	Üniversite	52	66,7
	Yüksek Lisans, Doktora	7	9,0
Medeni Durum	Bekar	3	44,9

		5	
	Evli	4	55,1
		3	
	Evet	4	55,1
		3	
Yabancı Dil Bilme	Hayır	3	44,9
		5	
	Ulusal Hakem	8	10,3
Buldukları Klasman	Ulusal Yardımcı Hakem	1	17,9
		4	
	Bölgesel Hakem	2	29,5
		3	
	Bölgesel Yardımcı Hakem	3	42,3
		3	
	Evet	5	65,4
Hakemlikten Başka Meslek		1	
	Hayır	2	34,6
		7	
	Evet	4	61,5
Liglerde Futbol Oynama		8	
	Hayır	3	38,5
		0	
Toplam		7	100,
		8	0

Tablo 3 incelendiğinde Araştırmaya katılan 78 Futbol hakemini % 44.9'unun (n=35) evli, % 55.1'inin (n=43) bekar; % 24.3'ünün (n=19) lise, % 66.7'sinin (n=52) üniversite, % 9'ununda (n=7) yüksek lisans ve doktora mezunu oldukları, %

55.1'inin (n=43) yabancı dil bildiği, % 44.9'unun (n=35) yabancı dil bilmediği, % 61.5'inin (n=48) hakemlikten önce futbol oynadığı, % 38.5'ininde (n=30) hakemlikten önce futbol oynamadığı, ayrıca hakemlerin % 65.4'ünün (n=51) hakemlikten başka meslek dalıyla uğraştığı, % 34'ünün (n=27) ise hakemlikten başka herhangi bir meslekle uğraşmadıkları görülmektedir.

Tablo 4. Futbol Hakemlerinin Yabancı Dil Bilme Değişkenine Göre Alt Boyutlara İlişkin Betimsel İstatistikleri Ve Bağımsız T-Testi Sonuçları

	Yabancı		N	\bar{X}	SS	T	SD	P
	Dil	Bil-						
me								
Mesleki	Evet		43	3.85	.76	1.98	76	.04
Vizyon	Hayır		35	3.50	.76			
Mesleki	Evet		43	3.84	.89	-1.18	76	.85
Yeterlilik	Hayır		35	3.88	.67			
Mesleki	Evet		43	4.08	.64	2.30	76	.12
Güven	Hayır		35	3.68	.88			

Tablo 4 incelendiğinde araştırmaya katılan futbol hakemlerinin “mesleki vizyon” puanları ortalamalarının yabancı dil bilme değişkenine göre incelenmesi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. (t=1.98; p=0.04<0.05).

Tablo 5. Futbol Hakemlerinin Liglerde Futbol Oynama Değişkenine Göre Alt Boyutlara İlişkin Betimsel İstatistikleri Ve Bağımsız T-Testi Sonuçları

		Liglerde F. Oynama	N	\bar{X}	SS	T	SD	P
Mesleki Vizyon	Evet		48	3.65	.85	-.71	76	.47
	Hayır		30	3.78	.64			
Mesleki Yeterlilik	Evet		48	3.96	.79	1.47	76	.14
	Hayır		30	3.69	.80			
Mesleki Güven	Evet		48	3.99	.76	1.24	76	.21
	Hayır		30	3.76	.79			

Tablo 5’te Futbol Hakemlerinin liglerde futbol oynama değişkenine göre “mesleki vizyon” “mesleki yeterlilik” ve “mesleki güven” puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir ($P>0,05$).

Tablo 6. Futbol Hakemlerinin Medeni Durum Değişkenine Göre Alt Boyutlara İlişkin Betimsel İstatistikleri Ve Bağımsız T-Testi Sonuçları

Medeni Durum		N	\bar{X}	SS	T	SD	P
Mesleki Vizyon	Evli	35	3.85	.71	1.61	76	.11
	Bekâr	43	3.57	.81			
Mesleki Yeterlilik	Evli	35	4.01	.80	1.56	76	.12
	Bekâr	43	3.73	.78			
Mesleki Güven	Evli	35	4.05	.71	1.55	76	.12
	Bekâr	43	3.78	.81			

Tablo 6’ e Futbol Hakemlerinin “mesleki vizyon” puanları ortalamalarının ($t= 1.61$; $p= 0.11>0.05$), “mesleki yeterlilik” puanları ortalamalarının ($t= 1.56$; $p= 0.12>0.05$), ve “mesleki güven” puanları ortalamalarının ($t= 1.57$; $p= 0.12>0.05$), Medeni Durum değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır.

Tablo 7. Futbol Hakemlerin Ortalama Hakemlik Klasmanlarına Göre Mesleki Yeterlilik Farklılıklarının Değerlendirilmesi, Kruskal Wallis Testi Sonucu

	Hakemlik Klasmanları	N	Ort.	Ss.	Sıra Ort	χ^2	Sd	P
Mesleki Vizyon	Ulusal H.	8	4.12	.452	50.88			
	Ulusal Yrd.	14	3.61	.658	35.29			
	H.							
	Bölgesel H.	23	3.69	.745	39.72	2.60	3	.45
	Bölgesel Yrd. H.	33	3.63	.902	38.38			
	Toplam	78	3.70	.781				
Mesleki Yeterlilik	Ulusal H.	8	4.12	.861	49.44			
	Ulusal Yrd. H.	14	4.15	.666	47.96			
	Bölgesel H.	23	3.62	.861	32.80	5.67	3	.12
	Bölgesel Yrd. H.	33	3.83	.772	38.17			
	Toplam	78	3.86	.801				
Mesleki Güven	Ulusal H.	8	4.25	.462	48.31			
	Ulusal Yrd. H.	14	4.00	.552	40.36			
	Bölgesel H.	23	4.07	.803	44.74	5.00	3	.17

Bölgesel Yrd. H.	33	3.66	.870	33.35
Toplam	78	3.90	.781	

Tablo 7’de farklı hakemlik klasman düzeyine (ulusal, ulusal yardımcı, bölgesel, bölgesel yardımcı hakem) sahip 78 futbol hakeminin “mesleki vizyona” ait , ($\chi^2=2.60$; $p>0.05$), “mesleki yeterlilik” e ait ($\chi^2=5.67$; $p>0.05$), “mesleki güven” e ait ($\chi^2=5.00$; $p>0.05$), puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($P>0,05$).

Tablo 8. Pearson Korelasyon Testi

	Yaş	A.O. Gelir	Hakemlik Süresi	Mesleki Yeterlilik	Mesleki Vizyon
A.O. Gelir	.599**				
Hakemlik Süresi	.812**	.667**			
Mesleki Yeterlilik	.162	.275*	.199		
Mesleki Vizyon	.294**	.333**	.260*	.093	

Mesleki Güven	.348**	.296**	.308**	.270*	.548**
----------------------	--------	--------	--------	-------	--------

Tablo 8’de futbol hakemlerinin, klasman hakemlik süreleri ile yaşları arasında anlamlı bir ilişki vardır ($p < .01$). Değişkenler arasında doğru yönlü (pozitif) kuvvetli/yüksek bir ilişki (korelasyon) vardır ($r=0.81$). Hakemlerin yaşı arttıkça hakemlik süreleri de artmaktadır. Ayrıca futbol hakemlerinin, klasman hakemlik süreleri ile aylık ortalama gelirleri arasında anlamlı bir ilişki vardır ($p < .01$). Değişkenler arasında doğru yönlü (pozitif) kuvvetli/yüksek bir ilişki (korelasyon) vardır ($r=0.66$). Hakemlerin, klasmanda ki hakemlik süreleri arttıkça aylık ortalama gelirleri de artmaktadır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

10. Bölge’ye bağlı olarak farklı klasmanlarda görev yapan futbol hakemlerinin mesleki yeterliliklerini konu alan bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 3’teki bulgulara göre araştırmamıza katılan hakemlerin öğrenim düzeylerine bakıldığında % 66.7’sinin lisans mezunu olduğu görülmektedir. Literatüre bakıldığında Araştırma bulgularımızla paralellik gösteren Cengiz ve ark. (2008) Futbol Hakemlerinin Saldırganlık Tiplerinin Klasman Düzeylerine Göre İncelenmesi adlı çalışmada, üst klasman hakemlerinin 63,2’sinin üst klasman yardımcı hakemlerinin %78,4’ünün klasman ve yardımcı klasman hakemlerinin %74,3’ünün lisans mezunu olduğu görülmektedir. Araştırma bulgularımızla örtüşen bu sonuç araştırmanın yapıldığı yıllarda lisans mezunu hakemlerin diğer eğitim durumlarına göre daha aktif rol aldıklarından kaynaklandığı ve Merkez Hakem Kurulunun hakemlerin eğitim durumuna önem verdiğinden kaynaklandığı düşünülebilir. Çünkü Futbol Federasyonun hakemliğe başlarken yapılan başvuruda eğitim seviyesinin en az lise ve dengi okullar olarak sınırlaması (TFF 2008), klasman yükselme sınavların-

da da eğitim düzeyine göre puan vermesi eğitim durumu yüksek olan kişilerin hakemliğe yönelmelerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Gümüş (2000)'e göre eğitilmiş, kültürlü, özgüveni yüksek insanların hakemlik uğraşına yönelmesinin gelecekte; bilgili, yaratıcı ve çok az yanlış yapan hakemlerin sayısının artması anlamına gelmektedir.

Tablo 4 incelendiğinde araştırmaya katılan futbol hakemlerinin “mesleki vizyon” puanları ortalamalarının yabancı dil bilme değişkenine göre incelenmesi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Futbol hakemlerinin yabancı dil bilme değişkenine göre alt boyutlara ilişkin betimsel istatistikleri ve bağımsız t-testi sonuçlarına baktığımızda örneklemdaki yabancı dil bilen hakemlerin mesleki vizyon alt boyutundaki sorulara verdiği cevapların ortalaması yabancı dil bilmeyen hakemlerin ortalamasından yüksek olduğu görülmektedir. Örnekleimde bulunan yabancı dil bilen hakemlerin, yabancı dil bilmeyen hakemlere göre mesleki vizyonlarının daha geniş olduğu düşünülebilir. Tablo 3’ teki bir diğer bulgu olan yabancı dil bilme değişkeninde çalışmaya katılan hakemlerin % 55.1’inin yabancı dil bildiği, % 44.9’unun yabancı dil bilmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bölgesel hakem kurulları, klasman hakemleri ve klasman yardımcı hakemleri adaylarını belirlemede, il ve ilçe hakem kurullarınca önerilerek izlenen hakemlerin, sezonun tamamında ilinde aktif görev yapmış olmak koşulu ile görev sayısı, yabancı dil bilgisi, antrenman ve eğitim programlarına katılım vb. objektif kriterleri dikkate aldığı (TFF, 2017) Göz önüne alındığında bu sonuçlar araştırmanın yapıldığı yıllarda yabancı dil bilen hakemlerin daha aktif rol aldıklarından ve Merkez Hakem Kurulunun hakemlerin yabancı dil eğitimlerine önem verdiğinden kaynaklandığı düşünülebilir. Canan ve ark. (2013) yılında yapmış oldukları örgüt kültürü eğiliminin metaforlarla analizi başlıklı çalışmasında TFF’ de ön plana çıkan metaforların güçlü örgüt kültürü eğiliminde olduğunu ifade etmesi TFF’ nin bu eğitimlere önem verdiğini destekler niteliktedir.

Tablo 5'deki bulgulara göre futbol hakemlerinin liglerde futbol oynama değişkenine göre "mesleki vizyon" "mesleki yeterlilik" ve "mesleki güven" puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemesine rağmen Pepe ve ark. (1999)' nın futbol hakemlerinin hakemlik geçmişleri ve sporculuk geçmişlerinin tutarı karar vermedeki etkisinin incelenmesi adlı çalışmasında hakemlerin tutarlı karar vermelerinin mesleki yeterlilik açısından anlamlı bir farklılık olduğunu tespit etmişlerdir.

Türkiye futbol federasyonunca Futbol hakemlerinin yeterliliğinin değerlendirildiği kriterler arasında bulunan ilk madde;

"Oyun kurallarının uygulanması, yorumlanması ve maçın kontrolü, taktiksel yaklaşım ve maçın yönetimi: Burada maçın hakemleri genel olarak, faul ve fena hareketlerin doğru veya tutarlı cezalandırılması, topa ve rakibe yönelik müdahaleleri ayırt etmesi, ciddi faule maruz kalan oyuncularını korumak için proaktif davranabilmesi, aldatmalara, zaman çalmalara ve dirseklerin kullanımına karşı dikkatli olması ve doğru cezalandırması, elle oynamaları ayırt edebilmesi, bariz gol şansının doğru tespitinin yapılabilmesi, serbest vuruş yönetiminin doğru uygulanabilirliği, sakatlanan oyuncuların tedavisi, maça ilave edilecek sürenin belirlenmesi, avantaj uygulamalarını artırması, çabuk ve güvenilir kararlar verebilmeleri bakımından değerlendirilirler (FIFA, 2016).

Bu kriterin hakemlerin tutarlı karar vermelerinin mesleki yeterlilik açısından anlamlı bir farklılık olduğu sonucumuza destekler nitelikte olduğu düşünülebilir.

Tablo 6'deki bulgulara göre futbol hakemlerinin "mesleki vizyon" "mesleki yeterlilik" ve "mesleki güven" puan ortalamalarının medeni durum değişkenine göre anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Araştırma bulgularımızla paralellik gösteren Kargün (2011) futbol hakemlerinin iş tatmini ve mesleki tükenmişlik düzeylerinin çeşitli faktörler açısından incelenmesi adlı çalışmasında medeni duruma göre; bekâr ve

evli hakemlerin iş doyum ve tükenmişlik düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Tablo 7’de farklı hakemlik klasman düzeyine (ulusal, ulusal yardımcı, bölgesel, bölgesel yardımcı hakem) sahip futbol hakeminin “mesleki vizyona”, “mesleki yeterliliğe” ve “mesleki güvene” ait puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Beklenenin aksine hakemlerin klasman düzeyi arttıkça yeterlilik vizyon ve güven boyutlarında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Tablo 8’ deki Korelasyon testi sonucuna bakıldığında hakemlerin aylık ortalama gelirleriyle yaşları arasında, yaşları ile mesleki vizyon ve yeterlilikleri arasında, mesleki güvenleri ile mesleki yeterlilikleri ve vizyonları arasında pozitif anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlar doğrultusunda hakemlerin mesleki tecrübeleri arttıkça üst klasmandaki maçlarda görev almaları ve doğal olarak aylık ortalama gelirlerinin arttığı düşünülebilir.

Bu çalışma sonunda elde edilen bilgiler doğrultusunda hakemler üzerine araştırma yapacak kişilere, futbol hakemlerine ve Merkez Hakem Kurulu yöneticilerine aşağıdakiler **önerilebilir**;

- Futbol Hakemlerinin mesleki vizyonlarının daha yüksek olabilmesi için hakem klasmanlarına, hakemler seçilirken yabancı dil bilen hakemlere öncelik tanınmalı ve hakemliği uzun süre yapmayı düşünen hakemler tercih edilmelidir.
- Hakemlere belirli aralıklarla mesleki yeterliliklerini geliştirebilmeleri için hizmet içi eğitim kapsamında verilen seminerlerin içeriğinin genişletilmesi (hakemlere mentör uygulaması, jest, mimik ve vücut dilini kullanabilme eğitimi vs) ve geliştirilmesi önerilebilir.
- Çalışmanın örneklemini genişletilerek, ülkedeki tüm futbol hakemlerine uygulanması daha kapsamlı ve güvenilir sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

KAYNAKLAR

1. **Balcı, A.** Açıklamalı Eğitim Yönetim Terimleri Sözlüğü, Ankara, Tek Ağaç Basım Yayım Dağıtım, 2005, s. 32.
2. **Babacan, D.** Türkiye’de Futbol Hakemliği, İstanbul, Eğitim Yayınları, 1991, s. 91.
3. **Bingül, M. K.** *Farklı Klasmanlardaki Futbol Hakemlerinin Denge, Proprioepsiyon ve Fiziksel Performans Parametrelerinin Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2016, s. 39.
4. **Bozdemir, M.** *Futbol Fanatizminin Sosyolojik Açından Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998, s. 53.
5. **Cengiz, R., Pulur A., Cengiz Ş.** “Futbol Hakemlerinin Saldırganlık Tiplerinin Klasman Düzeylerine Göre İncelenmesi”, *Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi Cilt2, Sayı 2*, 2008, s. 84.
6. **Cindemir, V.** *Muğla Bölgesi Futbol Hakemlerinde Sürat ve Çeviklik Antrenmanlarının Bazı Fiziksel ve Motorik Özelliklerine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2016, s. 40.
7. **Çakmak, M. T.** *Faal Futbol Hakemlerinin Stres Kaynaklarının Tespiti (Ankara İli Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2011, s. 75.
8. **Çağatay, Ş.** *Futbol Hakemlerinin Laboratuvarında Ölçülen Maksimal Oksijen Tüketimi, Anaerobik Eşik Seviyesi İle Müsabakadaki Fizyolojik Yükün Tahmin Edilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2005, s. 52.
9. **Durna, E.** Türkiye’de Futbol ve Hakem, İstanbul, Yıldızlar Matbaacılık, 1997, s. 108.
10. **Erden, M.** Öğretmenlik Mesleğine Giriş, İstanbul, Alkım Yayınları, 2004, s. 80.
11. **Erkal, E. M.** Sosyolojik Açından Spor, İstanbul, Kutsun Matbaası, 1992, s. 20.
12. **Ferah, A.** Futbol, Eğitim Öğretim, Ankara, Nehir Matbaası, 1999, s. 42.

13. **Fifa.** Futbol Oyun Kuralları, Uluslar Arası Futbol Federasyonları Birliği Yayınları, 2016, s. 47.
14. **Gümüş, S.** Futbol ve Biz, Can yayınları, İstanbul, 2000, s. 138.
15. **Güven, H. T.** *Futbol Hakemlerinin Yaşam Kalitesi Düzeyleri İle Stresle Başa Çıkma Tarzları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2016, s. 84.
16. **Güven, Ö.** Türklerde Spor Kültürü, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1992, s. 78.
17. **Karasar, N.** Bilimsel Araştırma Yöntemi, Ankara, Nobel Yayınları, 1998, s. 171.
18. **Kargün, M.** *Futbol Hakemlerinin İş Tatmini ve Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Çeşitli Faktörler Açısından İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü 2011, s. 66.
19. **Kayıoğlu, N. B.** *Ankara Bölgesi Klasman Futbol Hakemlerinin Fiziksel Performans ve Somatotip Özelliklerinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2002, s. 67.
20. **Kına, E.** *Van Bölgesinde (Van İli – Doğu Anadolu Bölgesi) Bulunan Futbol Hakemlerinde Egzersizin Fiziksel Parametrelere Etkisinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2015, s. 47.
21. **Koca, S.** *Futbol Hakemlerini Strese İten Faktörler, İş Tatmini ve İş Performansı İlişkinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2017, s. 34.
22. **Orta, L.** Dünya’da ve Türkiye’de Futbol Hakemliğinin Başlangıcı ve Gelişimi Semineri, Onsekiz Mart Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bölümü, Çanakkale, 2000. s. 63.
23. **Metin, M.** Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri, 2. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2015, s. 77-97.
24. **Pepe, H. ve Ark.** Futbol Hakemlerinin Hakemlik Geçmişleri ve Sporculuk Geçmişlerinin Tutarı Karar Vermedeki Etkisinin

- İncelenmesi, *Journal Of Physical Education and Sport Sciences*, 1999, s. 11.
25. **Radnedge, K.** The Ultimate Encyclopedia Of Soccer, London. 1994, s. 153.
 26. **Sayın Temur, C.; Bilir, F.P.; Sangün, L.** Spor Kulübü Çalışanlarının Şike İle İlgili Görüşleri, *Social Sciences and Humanities İn Focus*, Warsaw, Poland 2015, s. 113.
 27. **Sayın Temur, C.; Bilir, P.** "Örgüt Kültürü Eğiliminin Metaforlarla Analizi: Spor Kuruluşları Örneği", *Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, Cilt: 28, Sayı:1,3, Issn 1300-4719, 2013, s. 27.
 28. **Shank, M. D.** Sports Marketing, a Strategic Perspective, Prentice Hall, New Jersey, 1999, s. 2.
 29. **Stemmler, T.** Futbolun Kısa Tarihi, Ankara, Dost Kitabevi, 2000, s. 56.
 30. **Stoddart, B.** Saturday Afternoon Fever: Sport in the Austranan Culture. Sydney, Australia: Angus&Robertson, 1986, s. 190.
 31. **Şahin, E. A.** "Öğretmen Yeterliklerinin Belirlenmesi", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Sayı 58, 2004, s. 15-19.
 32. **Talimciler, A.** "Paranın Oyunun Ruhuna Attığı Gol: Endüstriyel Futbol", *Din ve Hayat Dergisi*, 17, 2012, s. 112.
 33. **Tekgöz, Ü.** *Futbol Hakemlerinin İş Stresi, İş Tatmini ve Yaşam Tatmin Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: 3. Bölge Hakemleri Üzerinde Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 110.
 34. **Terekli, M. S., Katırcı, H., Erkan, M., ve Heper, E.** Sporda Çağdaş Pazarlama Anlayışı, Gazi Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Kongresi Bildiriler Kitabı, 26-27 Mayıs 2000, Ankara, s. 411.
 35. **Tff.** Merkez Hakem Kurulu Hakemliğe Giriş Unvan Ve Klasmanlara Ayrılma İle Vize Yenileme Kural, Prensip Ve Yönetimleri İç Talimatı, 2008 s. 2.
 36. **Tff.** Merkez Hakem Kurulu Talimatı, 2016, s. 32.
 37. **Yardımcı, O.** Futbol Kültürü ve Eğitimi, Tokat, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Matbaası, 1996, s. 120.
 38. **Yetim, A., Cengiz, R.** İletişim ve Spor, Ankara, Berikan Yayınevi, 2010, s. 43.